

સુન્દરી સુબોધ.

ઈ. સ. ૧૯૧૦-૧૧.

પુસ્તક આઠમું.

વિ. સં ૧૯૬૬-૬૭.

અનુક્રમણિકા.

(પેટા વિભાગમાં મ્હોટા અક્ષરોથી દર્શાવેલાં લખાણ સ્ત્રીલેખકોનાં છે.)

વિષય વિભાગ.	લેખક.	પૃષ્ઠ.
અમારું ગયું વપ.	સ. D. S. C. બાનુ સમાજ.	૫
આનન્દાશ્રમ.		
એક પુસ્તકની બહેર ખખર-નવીન પાકરાણ.	(મણેહુ.)	૬૧
મ્હાદેવીને તિલાંજલિ.	સ. ભગવાનલાલ ખાપાલાલ શ્રેષ્ઠ.	૩૫૧
મ્હાનું સાત્રાજ્ય.	સ. આધ્યાત્મિક.	૨૫૨
જળનો પ્યાલો.	સ. જગજીવન ટી. કોઠારી બી એ એલ. એલ. બી.	૮૬
દેશોદયનો એજ માર્ગ !	સ. "ભદ્ર"સદ્ગો સંગોત્રી."	૨૯૩
નવો પેટલ લેપ.	સ. જગજીવન ટી કોઠારી બી એ એલ. એલ. બી.	૩૬૭
પાછલા પ્હોરની પ્રવૃત્તિ.	સ. આધ્યાત્મિક.	૩૧૪
ચોલકા પચ્ચીરી.	સ. વનમાળી.	૨૫૧
સાસુ વહુનો વિવેક.	સો. વિરમતી વિ. પંડ્યા.	૨૨૦
હું અને મારાં હાથર સુવદના.	સો. નયોતિર્મયી.	૨૨૩
ઉદયગુંજન.	૧૨૯ ૧૬૧ ૨૨૪ ૨૫૭ ૨૮૯ ૩૨૧ ૩૫૩	
કાવ્યકુંજ.		
અમારું દ પતિ.	સ. મંજલ.	૩૨૪
આય દમ્પતિનું પ્રભાત.	સ. આઝા ઉછરંગરાય.	૨
આરા.	સ. મ્હાનાલાલ ચમનલાલ મ્હેતા.	૨૬૨
એ રમ્યમૂર્તિ મનહરણ !	સ. મુન્ન.	૩
એક પ્રાર્થના.	સો. સુમતિ.	૧૧૪
એક સ્મરણ.	એક દુઃખી ભગિની.	૧૬૪
હાનિની પ્રતિકૃતિ નિરખતાં	સ. મુન્ન.	૧૮૦
અન્દોદય.	સ. આધ્યાત્મિક.	૧૦૦
ચિતામાં જતી સતીની અગ્નિ પ્રાર્થના. બ્હેન ઉર્મિલા નરસિંહરાવ.		૧૬૪
જાણી ઘાલરડું.	સ. રસિક.	૩૨૩
દાદાભાઈ જયન્તિ.	સ. ભાગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવડિયા બી એ.	૧૩૦
દિવાળી અને નહું વર્ષ.	સ. જયંતિલાલ વિ. ચક્રભાઈ.	૧૩૧
પીયુને સદેશો.	સ. વિઠ્ઠલરાય મોતિરામ પંડ્યા.	૩૮૬
પ્રકાશને માટે પ્રાર્થના.	સ. રા. જ.	૩૫૫
પ્રભુને પ્રાર્થના.	સો. સ્નેહ-સુધા.	૪
પ્રભાત.	સ. આધ્યાત્મિક.	૩૬
પ્રીતીરસ.	સ. રણછતસાઈ વજુભાઈ. બી એ.	૧૩૦
પ્રભુશ્રીની પધરામણી.	સ. રસિક.	૨૨૭
પ્રભુની આરતી.	સ. સુલજ દુર્લભજી વેદ.	૨૫૮
પ્રસાદન.	સો. સુમતિ.	૧૬૨
પ્રેમ.	સ. ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ડેરેશી.	૨૫૮
પ્રેમતર.	સ. વિશ્વ.	૨૬૧
પ્રેમનું જાદુ.	સો. સ્નેહ-સુધા.	૧૬૫
બાલકુવંદને માનવચન.	સ. વેંકટ.	૨૨૨

મધુરી વીણા	રા. ચાંપશી પિંડુલદાસ	૩૪
માતાનો પ્રેમ	રા. સદિવાસી	૨૬૧
માના દેવાવ	રા. હાસિત	૨૨૭
માનુ દેવ	રા. લાલજી કેરાવજી ભેડીયાવાલા	૩૨૩
મારી સિખ્યાને	રા. ભટ	૨૨૬
મદારી વાંસળી	રા. આધ્યાત્મિક	૩૨૪
મીઠી મુંબવણ	રા. ચન્દ્રસંકર નર્મદાસંકર બી. એ.	૫
મુગ્ધ-બાલે !	રા. વલ્લભજી ભાણજી મહેતા.	૨૬૨
મૃતમળિની પ્રતિ હૃદયાર	રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી	૩૫
૩૫થી ગુણ વાદાલાયે	રા. રંગીલ	૬૮
વીરનું હાલરડું	સો. હેમકુમારી	૧૬૩
સ્નેહનું સામ્રાજ્ય	સો. સ્નેહ સુધા	૧૬૬
સ્નેહ સ્ફોટન	રા. પ્રભાસંકર જયરાંકર પાંડે	૨૫૯
સાચા સીતારામ	રા. ભેડાલાલ હરજીવન	૧૦૧
સીતાનો સ્નેહ અને સુદેશી	બહેન ર.	૧૬૬
શાન્તિનો આતન	રા. ' કુંજ '	૨૬૦
હાલરડું	રા. વૈકુણ્ઠ	૩૭
હોરી	રા. ન્હોનાલાલ હલપતરામ કવિ	૨૬૧
હૃદય મંદિર	રા. ચન્દ્ર	૧૩૨
હૃદય દશા	રા. ચન્દ્ર	૩૮૬
હૃદય દાન	રા. વિબુધ	૬૬
ગૃહધર્મ.		
ધર્મ	અં. સ્વ. કૃષ્ણા બહેન	૧૮૯
બાળાઓનાં નિત્યકર્મ	મિસ કુસુમકુમારી હીરાલાલ રાવળ	૧૬૪
મદર્પી રાનડેનો શ્રદ્ધસ્થાપન	રા. વિજયલાલ કનેયાલાલ ધુ.	૧૪૯
જન્મભેદ	અં. સ્વ. શિવગૌરી જન્મર	૧૮૭
રાત્ર સ્વભાવની સમજી સ્ત્રી	રા. ચન્દ્રસંકર નર્મદાસંકર પંડયા બી. એ.	૪૫
સદાચાર	સો. શારદાગૌરી બી. એ.	૧૧૫
પંચમંજૂષા	૨૫૩, ૨૮૮, ૩૮૪, ૪૧૬	
બાલોદ્યાન-બાલમિત્ર:		
હીરની પ્રતજ્ઞા	બહેન ર.	૮૮
ન્દાની નીના	રા. રમણીયરામ	૧૦૬
બલી રોશી	રા. 'સ્નેહ જ્યોતિ'	૧૧૨
દિવાનું પાણી ખાંડે સાધી !	રા. D.	૪૧૨
બહાદુર નાની ડોરા.	સો. દક્ષા.	૪૧૫
રમણી (મળી) રત્નમાલા		
એક સેવીકાનું જીવન	રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદીયા બી. એ.	૪૬
દેવી અયોરક્ષામિત્રી	રા. શિવપ્રસાદ હલપતરામ પંડિત	૨૭, ૪૮, ૯૨ ૧૨૩
મીસીસ રમણલાલ ગોધા	રા. વામન	૩૧૩
વિદુષીબાઈ મીસીસ જ્યુલીઆ દાઉ	રા. વામન	૩૧૦
શહેનશાદ બાનુ બરીના કેથેરાઇન	બહેન ર.	૧૮૩
પાતાંલદરી		
એક પ્રમાણિક નિર્ધન	સો. સુમતિ	૧૭૪
મીપીસા અને શુભિન્દા	સો. ચંદનગૌરી	૧૭૬
શુભિન્દા આદર્શ મિત્ર	રા. વૈકુંઠપ્રસાદ ઉલ્લાસંકર ભેડીપુરા બી. એ.	૩૨૬

દેશી વદની સલાહ	શ્રી. મહુલાલ રતિલાલ ધ્રુવ.	૧૪૨
ન માયા બાળ	બહેન ર.	૧૬૭
પદ્મા	શ્રી. રમણીક ત્રિવેદી	૩૫૬
પ્રાયશ્ચિત	શ્રી. વિશ્વનાથ માધવજી ભટ બી. એ.	૧૦૬
પુરુષોનો સ્નેહ	શ્રી. 'પ્રમિલા'	૧૭૦
પોસ્ટ માસ્ટર	શ્રી. તારાચન્દ્ર	૨૨૮
પ્રેમબંધન	શ્રી. આધ્યાત્મિક	૩૫૬, ૩૮૭
મુ'બાઈ ચિત્ર ૧	શ્રી. બી. આર. દિવટિયા બી. એ.	૧૫
મૃત્યુ (બંગાલી ઉપરથી)	શ્રી. લક્ષ્મીક	૮
મોતી	શ્રી. રમણીક ત્રિવેદી	૨૬૩
વર્ષગાંઠ	શ્રી. બુબીબહેન	૧૭૩
નેજળ	શ્રી. પુલકરીક	૨૬૬
સારદાયજીનું બોધાણું	શ્રી. શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત	૨૬૨
સાધ્વી ધ્વનિકા	શ્રી. કળાવંતી	૧૭
સ્નેહ ત્યાં સ્વર્ગ	શ્રી. નર્મદાશંકર બાળાશંકર	૧૩૩
સીતા	શ્રી. શંકરલાલ ગોરીશંકર	૩૮
શ્રદ્ધા	શ્રી. A.	૧૦૨
સુખા.	શ્રી. રમણીક ત્રિવેદી	૨૩૪
વિદ્યાકળા		
શુ'ચલુકળા	શ્રી. વિદ્યલગય મોતીરામ પંડ્યા	૨૪૬
શુ'ચલુકળા	એક બહેન	૧૬૭
પાઠશાસ્ત્ર	૧ એક બહેન ૨ ૫ બહેન K.	૧૬૮
પ્રદર રોગ	ડૉ. " સાહુ તીરમલ "	૨૭૩
મોટી વધરસ	શ્રી. જગજીવન ટિ. કોઠારી બી એ એલ એલ બી	૨૦
વનસ્પતીઓની દવાઓ	ડૉ. મહુલાલ રતિલાલ ધ્રુ	૩૬૮
સગર્ભા સ્ત્રીઓને થ ૧ ઉચ્ચટીનું	શ્રી. કૃષ્ણગૌરી વિ. દિશલાલ રાવળ	૫૨
દુઃખ દર કરવાના ઉપચાર	શ્રી. વે. અમૃતલાલ શુ. પંડિયાર ૧૪૫, ૨૩૬, ૨૬૮, ૩૩૩, ૩૬૪	
સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને ધરગતુ દવાઓ	ડૉ. મહુલાલ રતિલાલ ધ્રુ.	૩૩૧
હીસ્ટીરીઆ અથવા તાણુ		
વિવિધવિહાર		
અનુકરણ	શ્રી. ધનલક્ષ્મી જલમભાઈ ડાહ્યાભાઈ	૨૩
આત્મબોધ	શ્રી. 'સ્નેહ-સુધા'	૨૦૦
આધુનિક બેસિયાટિક સ્ત્રીઓનું દિગ્દર્શન.	શ્રી. હી. એસ. યાજ્ઞિક.	૪૦૩
આયુષ્યને વિનંતિ	શ્રી. ઇન્દુમતિ હરિસુખરામ મહેતા	૨૦૬
એક પત્ર	શ્રી. ' મિત્ર. '	૧૬૦
કાળદર્શન	એક સ્ત્રીજન	૨૦૩
ખાટો મોઠો સંસાર	શ્રી. મધ્ય	૩૦૪
જરબો	શ્રી. વીરમતી વિ પંડ્યા.	૨૦૮
ચીન દેશની સ્ત્રીઓ સંબંધી એકાદ બે વાતો	શ્રી. ત્રીભોવનદાસ હામોદદાસ	૩૪૦
જીવન અવલોકન	શ્રી. ચન્દ્ર	૩૮૮
ત્યાગ	શ્રી. પ્રાણલાલ કોરપાસમ દેસાઈ બી એ.	૭૮
ત્રહારી પૂલ	શ્રી. પ્રણયનંદન	૨૩૬
દાન	શ્રી. બુલુલ	૭૭
નવાણુંનો ચકાવો	શ્રી. વિશ્વ	૮૪

નિંદા	સૌ. ઔરવિન્દા	૨૧૨
પદ્માવતી	સૌ. 'દક્ષા'	૨૦૪
પ્રભુપાર્થના	સૌ. વિન્યાસદંભી હ. ત્રિવેદી	૧૬૬
પિયર સન્દેશો	રા. આધ્યાત્મિક	૧૫૬
પ્રેમ	(મળેલું)	૨૦૧
પહેનનેા ભાઈને સંદેશો	સૌ. 'જયે તિર્મયી'	૨૦૬
બાળકોનું નિરોગીપણું	રા. નટવરલાલ કે. ટાઇપિસ્ટ	૨૫૦
ભગિની વિયોગ અને પુત્રિતા શોકોદ્ધાર	સૌ. કનુબહેન	૨૦૧
ભાઈને પહેન	સૌ. વિન્યાસદંભી હર્ષદરાય ત્રિવેદી	૧૧૭
ભારત મહિલા	રા. ન્દાનાલાલ અમનલાલ મહેતા	૨૪૬
મધ્ય રાત્રિએ	રા. નરહરિ દ્વારિકાદાસ પરીખ	૬૮
મનુષ્ય જન્મની સફલતા	સૌ. વિન્યાસદંભી હ. ત્રિવેદી	૨૧૮
મને મદારી ભાઈની સાથે બનવું નથી તેવું મારે શું કરવું.	રા. વૈદ અમૃતલાલ સુન્દરજી પદિયાર	૩૩૫, ૩૬૬.
માતૃસ્નેહ	સૌ. 'મૃદુલા'	૨૦૦
માતાહંતુ સ્વતંત્ર	વૈકુંઠવાસી અ. સૌ. કપિલબા	૨૦૪
મારીટુવાની મુસાફરી	રા. ચન્દુલાલ પરસોત્તમ	૨૪૪
૩૧થી શુભ વડાવારે	રા. રમીલદાસ શિવરાંકર	૨૩૬
વધૂ કર્તવ્ય	રા. નટવરલાલ કે. ટાઇપિસ્ટ	૧૨૦
વહે-તું પરિભ્રમ	સૌ. જયેતિર્મયી	૨૧૨
સમયવર્તન	સૌ. બબી	૩૫૦
સરસ્વતી	રા. વામનરાવ પ્રાણગોવિન્દ પટેલ બી. એ.	૩૪૨, ૩૭૫, ૪૦૦
સ્વર્ગ	રા. વિનય	૨૪૮
સ્વર્ગીય માતાને પુત્રને સદેવો	(મળેલું)	૩૦૦
'સરસ્વતીચંદ્ર'ની સેવિકાઓ	રા. ભોળીદ્રાવ ર. દિવડિયા બી. એ.	૨૪૦, ૨૮૦, ૩૦૧,
શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલા	રા. બાળકૃષ્ણ છોરાલાલ કંચારીયા	૨૭૫
શ્રીનાથજીની યાત્રા	બહેન 'ર'	૨૧૩
શ્રીઓના કુંવાર	સૌ. સાકર બહેન વિકુલજી દિવેદી	૨૦૭
શ્રી કૃષ્ણબી	રા. કદાન ચક્ર ગાંધી	૩૩૬
શ્રીઓને ઉચ્ચ પ્રકારની અને અમલ્યની કેળવણી.	સૌ. શારદાબેગરી બી. એ.	૨૧૭
શ્રીઓએ વાંચવા લાયક પુસ્તકો	રા. ચન્દ્રશંકર ન. પંડ્યા બી. એ.	૪૦૭
" " " "	રા. શિવરાંકર જ. પંડ્યા.	૪૦૮
શ્રીઓને ઉપયોગી પુસ્તકો	રા. મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીન.	૩૪૮
શ્રીઓને વાંચવા લાયક પુસ્તકો	રા. R.	૩૮૧
શ્રી ઉપયોગી ગુજરાતી પુસ્તકો	(મળેલું)	૪૧૦
શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો	એક મિત્ર	૩૮૪
સુભોધ	સૌ. 'દેવી'	૨૦૭
સંભાવે મળે વિદાનેના વિચાર	રા. નટવરલાલ કે. ટાઇપિસ્ટ	૧૧૮
સુખઅવસાહન	રા. ચન્દ્ર	૧૫૪
હૌદ દેવીનું પૂજન	સૌ. સાકરબહેન વિકુલજી દિવેદી	૨૦૬

સમયતરંગ

૬૪, ૯૬, ૧૨૭

પાંચમા અંકથી પૂઠા ઉપર આવે છે.

૧, ૩૩, ૬૫, ૯૭ તથા પાંચમા અંકથી પૂઠા ઉપર આવે છે.

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સોધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ટ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ દરેક જાનના તાવ ઉપર લાગ્ય પડે છે ધણીજ સરતી અને અમરકારક દવા છે.

રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઇડઃ—જંતુવિનાશક. ચેપી કે ઝેરી જીવના નિષ્કો કાપી નાખે છે.

રૂ. ૦-૮-૦

જલક પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશનઃ—રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ધણીજ અમર કારક દવા.

રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશનઃ—ઝાડાની કબજઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ માફ આણે છે. અને સુખ લાગે છે.

રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમઃ—આમળીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અવકાશી જલદી થઈ આવે છે.

રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની મરગી જાતની ચાકરીર દવાઓ જનાવવાગા આવે છે.

વધુ ખખર માટે તથા નમુના માટે લખો—

પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

સાહિત્ય પરિષદ તરફનો ઇનામી નિબંધ.

કાંસાનો ચાંદ અને રૂ. ૨૦૦ નું ઇનામ.

“ બ્રિટિશ સમયના ગુજરાતનો આર્થિક ઇતિહાસ વિશેષ કરીને સુબાઈ સુરત, વાંદ આદિ શહેરોને લગતો ” એ વિષય ઉપર ગુજરાતી ભાષામાં સર્વોત્તમ નિબંધ લખનાર અગર પુરુષને સાહિત્ય પરિષદ તરફથી કાંસાનો ચાંદ અને ગોડળના નેક નામદાર ઠાકોર સાહેબશ્રી દ્વારા રૂ. ૨૦૦ નું ઇનામ આપવામાં આવશે.

કાગળની એક જ બાજુએ લખેલી નિબંધની બે નકલો તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ પહેલાં પરિષદના સેક્રેટરી રા. બળવંતરાય દરયાણરાય ઠાકોર ઉપર રાજકોટ મોકલવી.

નિબંધ.

મુલજી દુલભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવાં ભજનો, નવા કાવ્યો, પાના ૧૫૦, ઉત્તમ છપાઈ ને

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનું ઠેકાણું—અ. સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈ,
બાણગંગા વાલકેશ્વર, સુ.

ખાસ બેરાં માટે દવાખાનું—

- (૧) જાડા તથા સીધા વાળને પતલા સફાઈદાર તથા ખાંકેલીયા બનવાનારી દવા. રૂ. ૧.
- (૨) અંદ્રપ્રભા પાવડર—આમલીપરનો મેદ દૂર કરી શરીરની કાંતીને સતે બનાવે છે. રૂ. ૧.
- (૩) યુવતી સૌંદર્ય રક્ષક—શરીરપરની કચચલીઓ દૂર કરી એહેરો, હાથ, વીગેરેને ટટાર તથા ઉપસેલા બનાવે છે. રૂ. ૩.
- (૪) બાપાનીજ બારલી પાવડર—ખરેખરેને ધક્કેલી માતાઓનું વધારે છે. રૂ. ૧.
- (૫) અબલા સંરક્ષક—દુબળી, લોહી વજૂરની, લાંબા વખતથી બાનુઓ માટે તંદુરસ્તી આપનારી દવા. રૂ. ૩.

બેરાંના રોગ સબધી કોઈપણ સલાહ મફત આપવામાં આવશે.—

સૌંદર્ય પ્રસાદર. (ખાસ યથેચ્છા) મીડવાઈફ એન્ડ
પન્નાલાલની ચાલી-પોસ્ટ બ્રાંડ

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો “સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર” થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વનંતતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વંશને પોષણ અને શક્તિ આપે અને શુદ્ધ વર્ગોની “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે,” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેનાં આંતર-વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દૃઢ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. “સ્ત્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી... “સ્ત્રીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

‘વર્ષ ૮ મુ.’] ઈ. સ. ૧૯૧૦ સપ્ટેમ્બર:-ભાદ્રપદ વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૧ લા.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

નિજધર્મ.

“ નિજધર્મ ” પટલે પોતાનો શાસ ધર્મ, જેને આપણે સ્વધર્મ કહીએ છીએ. એ વિષયમાં સ્ત્રી—પુરુષતા, સગાં-સંબંધીઓનાં, માદ-માંડુઓના. મિત્ર-મિત્રના, શેઠ-ચાકરના, એમ અનેક ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે; માટે પ્રથમ સામાન્ય ધર્મ શું, તે આપણે ઘરાવર સમજવું જોઈએ. ધર્મસંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન પુરુષો ધરાવે છે છતાં, પરંતુ વહુજ થોડાકો તેનો લાભ પોતાની અર્ધાંગનાઓને આપે છે. આથી સ્ત્રીવર્ગ અજ્ઞાન રહે અને પરસ્પરનો સંસાર સંતોષકારક ન નિવડે, તેમાં શી નવાંડ ? ઘડી પુરુષો પોતે, સ્ત્રીઓ પાસે નાના પ્રકારના ધર્મો પઢાવવા તૈયાર રહે, પણ પોતે તે પ્રમાણે ક્વચિત્ વર્તે તો ‘ નિજ ધર્મ ’ શું વંધારણ કેમ નિમે, તે સમજી શકાશે. સિવાય સ્ત્રીઓનું અપમાન પણ યીજા લોકો કરતાં આપણાંમાં વિશેષ છે. અલગત સ્ત્રીઓમાં કેલ્ઘર્ણી નથી, સુવિચાર નથી અને ધારો કે તેઓ કદી અપમાનને પાત્ર છે, તોપણ શું પુરુષોની ફરજ નથી કે તેમને સુધારવી નહિ ? સ્ત્રીઓને લાયક કરો છાજતી છુટ આપવામાં આવે તો તેજ અચ્છા પ્રવચ્છા થઈ સહાયતા કરે; પરંતુ તેમને એકદમ ઉતારી પાડવામાં આવે છે, સ્વારે મ્હારે કેવું જોડાયે કે:

દોહરો.

નારી નરનું નૂર છે, નારી જગનું માન;

નારીનું નર નિપજ્યા ધ્રુવ પ્રહલાદ સમાન.

વીર વિક્રમ અને રાજાં ભોજ જેવા માંધાતા, તે પણ એક અવલ્લાથીજ
જન્મ્યા હતા.

સૌ માણેકવાદ કહાનજી કાવિ.

કાવ્યકુંજ.

આર્ય દમ્પતીનું પ્રભાત.

પ્રિય સજની !

ભગ શરદની વીતિ રજની

પ્રિય પ્રિય સજની !

ઉષા વાત અહિં વાવા માંડયો,

અંચલતા સહુ દેહે, રેડે,

ભારતભૂમિનાં દિવ્ય રસેલાં.

હેત્રો ભે સીજન સૌ ખેડે.

સજન થઇ બર્ણી બાંધ્યાં સજની,

પ્રિય સજની !

રસિયણ સજની.

૨

પ્રિય સજની !

ભગ વીતિ અધારી રજની,

પ્રિય પ્રિય સજની

પુરુષ પુરુષ સાથે રમવાને,

મળવા મળવવાને ભતો;

પ્રકૃતિ સાથેની પ્રિયમયતા

ખીલવવા તુજને તે કહેતો;

ખીલવ ખીલવ અનુગ્રહ જગતનો;

પ્રિય સજની !

રસિયણ સજની.

૩

પ્રિય સજની !
 જાગ તાહરી વીતિ રજની,
 પ્રિય, પ્રિય સજની !
 વિશાળ આ સહુ સૃષ્ટિ વિષય પર
 જમાવ નિષ્કંટક તું પ્રભુતા;
 ભોગ યોગનાં સાધન સૌથે
 અર્પાશે પ્રિયને તે અર્પ્યા;
 સૃષ્ટિ વિષે સંજ્ઞ થાં સંચરવા
 પ્રિય સજની !
 રસિયણ સજની !

૪

પ્રિય સજની !
 જાગ, જાગ વીતિ આ રજની
 પ્રિય, પ્રિય સજની
 વિરાજી, મળતો પરમાનંદ
 તુજ મનમય તપ આચરણે
 પ્રેરે મમ કાર્યે બ્રહ્માવે
 સુવર્ણ દિર્ઘજીવે તુજને,—
 મનમયતા તુજ, સુજ ત્વનમયતા !
 પ્રિય સજની !
 રસિયણ સજની !

આજા ઉછરંગરાય.

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !
 ઉરતાપ સતત હરનારી,
 સુખ, શાન્તિ હૃદય રચનારી,
 ઉરભાવ સકલ પ્રહનારી—
 એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !
 રસમય, રસભૂત હૃદયાળી,
 રસથી જ હરી રસવ્યાધિ,

બુઝવી ક્ષણમાં હૃદયગિન,
 પરતન્ન કરે જ અ-પરની—
 એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !
 હૃદયે મુજ સતત પ્રસરતી,
 ઉદયન પ્રીતિ ઉર રચતી,
 કંઈ ભાવ અનુપમ ભરતી,
 ઉર ચપલ તરુણ હરી તરુણી,
 ઉર સ્વાસ્થ્ય સર્વ એ હરતી,
 પણ તોય મુખદ, સ્મૃતિ એની—
 એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

કુજ.

પ્રભુને પ્રાર્થના.

(શિખરિણી)

પ્રભુ ! યાચું છું હું, પુજન કરી બીડી તુજ કંને !

• બહુ બહાલા મ્હારાં હૃદય મણિ-રે ! સૂર્ય સરખા—

અરે ! પ્રાણાધારા-મુજ, જીવન-ને અમૃત સમા—

પ્રભુ ! એના વિના મુજ જીવનને ના ટકવતો !

૧

મુખો સર્વે મ્હારાં પતિ સર્મોપમાં સુસ્થિર રહે !

સહુ સાથે સ્નેહે મુજન સહુ ભાવો જ ભજવે;

સદા ભાવો ભૂંડા નિજ ઉર મહીંથી પરિહરે,

કરે વેરીઓને પ્રણય નિજથી સ્નેહો સમ એ.

૨

(શાદલવિકીરિત.)

આ સંસાર અસારમાં અવતરી, સારો ગ્રહી સારે, ને

પ્રેમે પ્રેમભાંનાં કરી અવરને પ્રેમી રહે દંપતી;

જે હોયે અર્વા ન મહીં મુખ સદા સાત્વિક ભાવે ભર્યા,

આપો શાન્તિ-સુભાવ નમ્ર ટકવી સ્નેહે મુખો એ સહુ

૩

આ સંસાર સમુદ્રને તટ બીજે પ્રેમે ઉતારો, પ્રભુ !

યાચું છું પ્રભુ પાસ હું મમ મને ભક્તિ પાતની સદા;

યાચું છું વળી નમ્રતા-વિનયથી પ્રેમે પ્રભુ-ભક્તિ હું;

યાચે છે નિજ બાળ દીન યદ્યને, આપો ઘટે તે ત્હમે !

૪

સૌ. સ્નેહ-મુખા.

સન્નારીનું નામ.	લેખ.
સૌ. ચારદાગૌરી (બી. એ.)	ગૃહજીવનની રસિકતા, બાપાની ઉત્પત્તિ, પરાપંકાર.
સૌ. કાંતિદા	પુનર્લંઘન.
સૌ. સુમતિ	માનગંભીર-શ્રીમતી કામિની-કુંભદિનો પ્રણય કલ્પ, સ્વપ્ન.
મહારાણી સૌ. નંદકુવરબા.	સાહિત્ય પરિષદમાં સ્વાગત કમિટીના પ્રમુખ તરીકેનું બાપણુ.
સૌ. કીર્તિદાગૌરી	આત્મ ઇત્યાંત.
સૌ. જયવંત	કરોળીઆની સુલ સુધવાની રીત.
સૌ. વિદ્યાગૌરી (બી. એ.)	યુજરાતની સ્ત્રી કવિઓ.
સૌ. પ્રમિલા	નૂતન વર્ષની શુભેચ્છા.
મીસ દીનબાઈ પેસ્તન જામારપ (બી.એ.)	શિક્ષણ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ સ્ત્રીઓ.
મીસ મેદેશી	ઈંગ્લાંડમાં અપાતી કન્યા કેળવણી.
સૌ. સવિતા	બાળને હાંલરડું.
બહેન ર.	આંકની ચોપડી, લેડી જેનવાલેસ, રાજકુમારી સંગ-મિત્રા, માતાની નજીવી લુલોનાં પરીણામ.
સૌ. જમનાબાઈ સક્કાઈ	સ્ત્રીઓની દુરબ.
મીસીસ વિન્યાલક્ષ્મી એચ. ત્રિવેદી.	પિતાં, સતીનો પતિ પ્રત્યે પ્રેમ.
સૌ. હેમકુંવર	દુઃખી સંસાર.
મીસ સતબાઈ અલાદીન નુરાની	વીરાંગના દુર્ગા.
સૌ. સમરત	ભાવનગર સ્ત્રીઓના હસ્તકૃતના નમુનાના પ્રદર્શન વખતનું બાપણુ.
સૌ. સ્નેહમુધા	બ્દાલાની વર્ષગાંઠ.

ઉપરનાં નામ ઉપરથી માત્ર પડશે કે પંદર હિંદુ સન્નારીઓ, એક યુરોપીયન સન્નારી, એક પારસી સન્નારી તથા એક ઇસ્લામી સન્નારીના લેખવડે મુંદરી મુખોધ અલંકૃત થયું છે.

“ મુંદરી મુખોધ ” માં આવતા સ્ત્રી લેખો વિશે એક સામાન્ય અપવાદ એ છે કે તેમાંના ઘણાખરા સ્ત્રીઓના લેખ નથી પણ પુરો લખી આપે છે, ને સ્ત્રીઓ પોતાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. અમને ખબર છે તે પ્રમાણે આ આશ્લેષ ધણે અંશે ખોટા છે. કેમકે અમારા સ્ત્રી લેખકો પૈકી કેટલીક તો જાણીતી વિદુષી સન્નારીઓ છે, અને તેમની લેખન શક્તિ અગર જ્ઞાન વિશે બે બોલ નથી. આજકાલ કેળવણીના વધતા પ્રચારથી સારા કુટુંબોમાં કન્યાઓને ગૃહ શિક્ષણ મળે છે. તેમજ લગ્ન થયા પછી પણ કેળવણી પતિઓ ઉત્તમ શિક્ષણ આપે છે. જેના પરિણામે ઉત્સાહી બાલિકાઓ અગર સન્નારીઓ નિબંધો-કાવ્યો વાનાંઓ લખી શકે છે. અલખત એમાં કાંઈ વિશેષતા જોવામાં નથી આવતી. માત્ર નિત્ય અગર જીવન માત્રનો અનુભવ તેઓ ચિતરે છે, જેથી અમારા મત પ્રમાણે સ્ત્રીઓ ઉપર મુકાતા આશ્લેષ ખોટા છે; સ્ત્રીઓ જેમ ટાંકટર-નર્સ-આટર્સનાં ગ્રેજ્યુએટો

યદ્ય શકે છે, તેવીજ રીતે તેઓ લેખ પણ લખી શકે છે. વળી સારાં સારાં શહેરમાં સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે જેમાં સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર રીતે વ્યાખ્યાનો આપે છે, વિચારો પ્રદર્શિત કરે છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના સંકેતો કાળમાં પુરૂષ વર્ગ તેમના ઉપર ધ્યાન કરવાને બદલે મદદ કરશે, ને તેમની અભિવૃદ્ધિ ધ્વજીએ એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

અમારા વિદ્વાન્ પુરૂષ લેખકોનો અમે અત્યંત ઉપકાર માનીએ છીએ. તેમની સહાયની આશા રાખીએ છીએ.

ગયા વર્ષમાં સ્ત્રી કેળવણીના દિમાયતી રા. ચિતલીયાએ રૂ. ૨૫) નું ઇનામ આપી, સ્ત્રીઓ પાસે સ્પર્ધાથી એક સ્ત્રી ઉપયોગી વિષય વિશે નિબંધ લખાવ્યો હતો. તેમાં સર્વોત્તમ નિબંધ લખી ઇનામ મેળવવા માટે મીસીસ જી. કે. ઉપાધ્યાય બાગ્યશાળી થયાં હતાં. રા. ચિતલીયાને તેમના આ શુભ કાર્ય માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. પરીક્ષક તરીકે રા. કેશવલાલ ધ્રુવ, રા. રમણભાઈ, તથા રા. મણિશંકર રત્નજીએ લીધેલા શ્રમ માટે અમે તેમને ઉપકાર માનીએ છીએ.

અમારા બંધુ રા. બિન્દુભાઈ (રામમોહનરાય) નાં પત્ની સૌ. પ્યારૂબહેન ન્હાની ઉંમરમાં મૃત્યુ પામ્યાં છે તેથી અમને અત્યંત દિલગીરી થાય છે. “સુંદરીસુબોધ” માસિકમાં આ સ્વર્ગસ્થ સન્નારી ઘણો રસ લેતાં ને તેની અભિવૃદ્ધિ ઇચ્છતાં. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

ગયા વર્ષમાં નામદાર મહારાજ સાતમા એકવર્ડના મરણથી ગુર્જર સન્નારીઓ અને સત્પુરુષો સાથે અમને ઘણો ખેદ થયો છે. મહારાજના આત્માને અનંત શાંતિ મળે તે માટે ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

નામદાર મહારાજ પાંચમા બ્લોર્ડ તથા મહારાણી મેરીને ઇશ્વર દીર્ઘાયુષી કરે એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

“સુંદરીસુબોધ” સંબંધે એક અગત્યની સૂચના કરવા અમે રજ લખીએ છીએ. આ માસિક સ્ત્રી ઉપયોગી છે. તેમાં સ્ત્રી ઉપયોગી દરેક વિષય ચર્ચાવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓના કે, વિધવા વિવાહ છાત્ર છે કે કેમ, દરેક વિધવા સંન્યાસીનીના ધર્મ પાળી શકવા સમર્થ હ શકે કેમ, બાળલગ્ન શી રીતે અટકાવવાં, ક્રિયા પ્રકારની કેળવણીથી સ્ત્રીઓને લાભ થાય. ધનું અને સંતાન ઉછેરવાં એજ માત્ર એમનું કર્તવ્ય છે કે અન્ય ક્ષેત્ર પણ તેમની ઉન્નતિ માટે છે વિગેરે સર્વજ્ઞતાના વિષયો ચર્ચાએ અને તેના લાભ તથા ગેરલાભ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે તો તે કાંઈ પણ રીતે સ્ત્રીઓને હાનિકારક નથી. એવી ખોટી શંકાથી પુરૂષ વગર સ્ત્રી વર્ગે બીલકુલ ગભરાવાની જરૂર નથી.

હેવટમાં નવા વર્ષ માટે સૌ. શારદા ગૌરીના ઉત્તમ વિચારો પ્રદર્શિત કરી આ લેખની પ્રાપ્તિ કરીશું:—

“આપણા દેશની સ્ત્રીઓ માનસિક કે શારીરિક શક્તિમાં અન્ય દેશ કરતાં જરા પણ ઉતરતી નથી. માત્ર પ્રયાસની જરૂર છે. પરાંપૂર્વથી ચાલતી આવેલી રૂઢીને લીધે અમે સ્ત્રીઓ એટલાં પછાત પડ્યાં ગયાં છીએ કે, પુરૂષોએ અમારી અવગણના કરી છે ને અધમ

પકિતએ આણી મુઝાં છે, કે તેમાંથી ઉદ્ધાર થવો મુશ્કેલ છે. સ્ત્રીઓએ સ્વાત્મબળથી પ્રયાસ કરવાનો છે, એક નિષ્ઠાથી જો પ્રયાસ થશે, તો મુશ્કેલ પ્રાપ્ત થશે એ નિઃસંશય છે. હજી તો સ્ત્રીઓની ફરજે શી છે તેનું જ અગાન છે. પતિ-સેવા, અને કુટુંબ સેવામાં જ સ્ત્રીનાં કર્તવ્યની પર્યાપ્તિ થઈ મનાય છે. પરંતુ જન સમાજની સેવા એ પણ સ્ત્રીનું એક મહાન કર્તવ્ય છે. જેવી રીતે પુરૂષને સમાજ સેવા એ કર્તવ્ય છે, તેજ રીતે સ્ત્રીને પણ સમાજ (society) તરફનું ઝાણુ મુક્ત કરવાનું છે.

સ્ત્રીઓને કુટુંબજનોની સેવા ઉપરાંત મનુષ્ય માત્રની, દુઃખી, રોગી, અશક્ત, નિરાધાર સ્ત્રી પુરૂષ અને બાળકોની ન્યાત જાત, ધર્મના બેદ રાખ્યા સિવાય પ્રભુ પ્રીત્યર્થ સેવા કરવાનું ત્રત હિંદુસ્થાનની સ્વાભાવિક રીતે દયામયવૃત્તિવાળી સત્તારીઓએ શીખવાનું છે. દુઃખી માણસનું દુઃખ નિવારણ કરવું એજ ખરી દયાનું કામ છે. અને એ કાર્યમાં, દયા, નમ્રતા, મીઠાશ, ધીરજ, ચંચળતા, દક્ષતા અને સુશીલતા વિગેરે મહાગુણો આવશ્યક છે. અને આ સર્વ ગુણો સ્ત્રી જાતિમાં વધારે હોય છે. સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વજ એમાં સમાયલું છે. તો દરેક સ્ત્રીએ એનો ઉપયોગ સન્માર્ગે શા માટે ન કરવો ?

D. S. C, બન્ધુસમાજ.

વાર્તાલહરી.

મૃત્યુ

(બંગાળી ઉપરઘી.)

ગાકરે રોગીના જીવવાની આશા મૂકી હતી. જૂનો નિમકહલાલ નોકર દોઢ સજ-જનેરે પોતાના પ્રભુની સામે જોઈ રહ્યો. પ્રભુના જીવનની નાની નાની ઘટના, મોટા અક્ષરે છાપેલ પુસ્તકના પાનાની પેઠે, તેની નજર આગળ તરી આવી. અરે ! કેટલો શ્રમ, કેટલી સેવા, કેટલો ખર્ચ-બધું પાણીમાં ગયું. તેના લાંબા જીવનના સહચર સ્વરૂપ ‘બૃત્ય વતસલ’ પ્રભુ આજ યમદોકમાં સીધાવે છે. દોઢની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ. ગાકર કેટલીક વાર જોગી ચૂસનાઓ કરી, ‘સીંગાર’ પીતા પીતા ચાલ્યા ગયા.

થોડી વારે નોરમન હાવડે આંખ ઉઘાડી. દોઢને જોઈ પાસે આવવા નિશાની કરી. દોઢ પાસે આવ્યો ત્યારે ફીણ સ્વરે કહ્યું : ગાકર કહે છે કે મારા જીવવાની આશા નથી. કેરી બપોર વાત, દોઢ ! ખરેખર હું નહિ બચું ? ”

ગાકર વાંદળાઓથી આકાશ ઘેરાયું હોય ત્યારે પવનનો ઝપાટો લાગવાથી વાદળોમાં ફાટીને એકએક જેમ પ્રજ્વળ વૃષ્ટિ થાય, તેમ પોતાના પ્રભુની આ વાત સાંભળીને દોઢના હૃદયની તમામ દયાઈ રહેલી વેદના-દયાઈ રહેલો શોક-પ્રજ્વળ થઈ ગયાં, અને એક ઘડીમાં તેની આંખમાંથી દડ-દડ આંસુની ધારા ચાલી રહી. સ્વસ્થ થઈને દોઢે કહ્યું. “ ગા-

કંઠરની વાતનું કંઈ નહિ. જે ખીલકુલ આશા ને હોય, તો વળી સારવારની સલાહ શું કામ આપે ?”

નોરમને કહ્યું: “જોતને તાર કયો કે ?” જોત નોરમનનો બાણેજ થાય. ટાંમે કહ્યું: “કયો છે.”

નોરમને કહ્યું: “હાશ ! નિરાંત થઇ. એજ મારી મીલકતનો વારસ છે. મરણ વખતે એનો અહીં ખપ છે. તારે માટે અને ડીકસને માટે વીલમાં ગોઠવણ રાખી છે.”

ટાંમ પ્રભુની સામું નેઈ રહ્યો. નોરમને વળી કહ્યું: “હવે મને એક વાર મારા જીવનની સમસ્ત ધટના યોડીવાર વિચારી લેવા દે. વિચારવાનો આ સુંદર અવસર પણ પૂરો થવા આવ્યો લાગે છે.”

૧૮૫

ટાંમ ધીરે ધીરે બારી પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. એક બે પક્ષી ઝાડની ડાળી ઉપર બેસી સવારનું ગાન ગાઈ રહ્યા થતાં. પાસેજ ‘ટેનીસ કોર્ટ’ લીલા મુલાયમ મખમલથી મઢેલી હોય એવી લાગતી હતી, અને તેની પાસેજ તારની વાડને વલોડી ગુલાબી રંગનાં ‘વાલફલાવર’ જાણે મિજલસ ભરીને બેઠાં હોયની ! એમ દેખાતું હતું. “ટાંમ !” ટાંમે ફરીને જોયું. નોરમને કહ્યું. “એમા પીઅર્સને હજી પણ અહીંજ છે કે ?” ટાંમે કહ્યું કે “કાલે દવાખાને જતાં તેને ગ્રીનપાર્કમાં ફરતાં જોઈ હતી.” નોરમને જરા ગંભીર સ્વરે કહ્યું. “હા ! એક વાર તેને જઈને કહે કે નોરમન હાવર્ડ મરવાની અણી ઉપર છે, આ વખતે તમારી સાથે મેળાપ થઈ શકશે ?” ટાંમ ગયો. નોરમન વિચારવા લાગ્યો: “મરવા પહેલાં તેને એકવાર મળાય તો ! આંહા ! સ્વામી પુત્રની સાથે તે ભલે મુખમાં રહે ! મારા આ વ્યર્થ જીવનનું ભલે અવસાન થાય ઇશ્વરની પાસે મારી એજ પ્રાર્થના છે.” વિચાર કરતાં કરતાં નોરમને આંખ મિંચી-પછી ધીમે ધીમે એ ઓરડાનો દેખાવ, તેના ઝોટાટોટ, આલમીઠરા, ખુરશી, કોચ, ટેબલ, છબીઓ, વગેરે સાથે, નોરમનની દૃષ્ટિની અંદર સમાઈ ગયો; અને તેના હૃદયમાં ભૂતકાળનું એક ઉજ્જવળ ચિત્ર ખડું થયું. એક છાયા ‘સ્થામલ’ વોકો ચૂકો ગ્રામ્ય માર્ગ પાસે જ નદીના કાંઠા સૂધી લંબાતો દેખાયો. તેની એક બાજુએ દુકાનમાં, એપલ, ‘પેર’ વગેરે શોભી રહ્યા છે. દુકાનની બાજુમાંથી જ એક બીજો માર્ગ વાંકે ખાઈને જાય છે. એ રસ્તાઉપર હાથમાં એક નાની બાસ્કેટ લઈને એક સુંદરી કિશોરી મૂર્તિ ઉભી હતી. કિશોરીની સુનીલ આંખો મરકતના બે તારાની માફક પ્રકાશતી હતી. નોરમને ધીરે ધીરે તેના હાથને સ્પર્શ કર્યો; પછી બેઉજણ સાથે એક નાના બગીચામાં દાખલ થયાં. બાગની અંદર અસંખ્ય ગુલાબ પોતાનું સમસ્ત એવર્થ પોતાની છાતીઉપર ધારણ કરીને કંઈક ગર્વથી ઉભાં હતાં, એ બાગના એક ખૂણામાં ‘આઈની’ લતાથી અંકુશિત એક નાની ઝુંપડી હતી, તે ભૂલા પડેલા મુસાફરને સ્વર્ગની શોબાનો આભાસ આપતી હતી. એ ઝુંપડીમાં નોરમને એ કિશોરીની સાથે પ્રવેશ કર્યો. એ ટેકાણે થોડું હાસ્ય અને થોડાં અશ્રુ, પ્રકાશ અને છાયા, વિજળીની પેઠે ઝળકારો કરી ગયાં. નોરમને કિશોરીનાં ગુલાબી હોઠ ઉપર સુમ્મન કર્યું; અને કિશોરીએ નોરમનની છાતી ઉપર પોતાનું હાસ્યથી ખીલી રહેલું, અને લજ્જાથી નમી રહેલું મુખ દર્શાવ્યું. એ એ પછી ટેટલાં વિચિત્ર ચિત્ર માયા અવનની પેઠે તરી આવ્યાં. નદીના તટઉપર સુખનું

ગાન, ગ્રેમની ગોધી, ઉચ્છ્વસ હાસ્ય-બન્નેનાં જીવન એકે મિલન સૂત્રના પવિત્ર સ્પર્શથી કેવાં અપૂર્વ સુખમાં-કેવા અતુલ ઉદાસમાં-ખીલી રહેશે, તેનુંજ આશા સિનગ્ધ સુમધુર મોહ સંગીત ! તે પછી ? તે પછી લાંબો વિયોગ, આકુલ સંતાપ—અને વિદાયનું વેદના ભરેલું એક અશ્રુમય મુદ્દત્ત ! સ્મૃતિ અને સ્વપ્નની, છબી પછી છબી ઉલટાઈ જતી લાગી. નદીને કાંઠે જે ફેંકાણે ‘વિશે’ની શાખાની ઘટા જમી રહી હતી, તેની જ નીચે ગ્રેમી યુગ-ગણના વ્યાકુલ નિઃવાસો વહા હતા ! કિશોરીની આંખનું એક મિન્દુ—ગ્રેમ અશ્રુમાં—એક તરણ હૃદયની સમસ્ત આશા, સમસ્ત આકાંક્ષા તણાઈ ગઈ. તે પછી એક દિવસ ક્ષણવારનું મધુર મિલન ! સોનેરી જળથી ચિત્રેલી છંખીની પેઠે બંધી ધંટના નોરમનના હૃદયમાં વધારે ઉન્નવંજ બાવથી પ્રગટી નીકળ્યાં. નોરમને પોતાના હોડઉપર કામળ અને મૃદુ સુખન સ્પર્શનો અનુભવ કર્યો. ભરાઈ આવેલ હૃદયે આંખ ઉઘાડીને જોયું તો તો આરડામાં માત્ર ટોમજ હતો. ટોમે કહ્યું: “મિસેસ એમા પીયર્સન આવ્યાં છે.” નોરમને આંખ માંડીને જોયું. ટોમે ફરી કહ્યું: “એમા પીયર્સન.” નોરમને જોયું કે હવે આ કંઈ સ્વપ્ન નથી. ખરેખર એમા આવી છે. આ મહા વિદાયના દિવસે તેના ચૌવનની જીવન સહચરી ધડી ભર તેને મળવાને આવી છે.

નોરમને કહ્યું: “અંદર લઈ આવ.” નોરમન વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ત્યારે એમાને હજી પણ તે નદી તટ, એ ગુલાબ કુંજ, એ ધન ધરામય માર્ગ, સ્મરણમાં હશે કે ? હા ! એ સુન્દર શુભ સુખમય ભૂતકાળ !”

૨

ધીમે સ્વરે—મુન્નતે કંઠે કોણે કહ્યું: “નોરમન” ! નોરમને આંખ ઉઘાડી જવાખ આપ્યો, “એમા, તું આવી કે ?” “હા, નોરમન આવી છું,” કહીને ઉતાવળી ઉતાવળી જઈને એમા કોય ઉપર બેઠી. એમના સુખ ઉપર શોકની એક શ્વેત રેખા પડી રહી હતી. નોરમને એમાની તરફ જોયું. એમાનો સુકાઈ ગયેલો હોઠ ફરફર્યો, આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં અને તેના હૃદયની અંદર યધને એક વીજળીનો પ્રવાહ વહી ગયો. તેનું દીર્ઘ નિઃસ્વાસથી વ્યથિત અંતઃકરણ નોરમનની વાત સાંભળવાને સુધાર્ત બાળકની પેઠે ચંચળ થઈ રહ્યું.

નોરમને એમાને નીરખીને જોઈ. એમાએ એક ચકચકિત કાળું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું; તેની છાતીઉપર એક પુરૂં ખીલેલું ગુલાબ નન્દન વનની શોભાની પેઠે વિરાજી રહ્યું હતું. નોરમને કહ્યું:

“અને લાગે છે કે આપણે આ છેલ્લેલાં મળ્યાં છીએ. તને મળ્યો નહોત, તો મને આ દુનિયા છોડી જતી જડુ બારે પડત.”

એમા હવે પોતાની વેદનાના અવેગને રોકી શકી નહિ—એકદમ તેણે નોરમનના બન્ને હાથ લઈ તેમાં પોતાનું આંસુથી ભરેલું મ્હો સંતાડી દીધું. યોડી વાર પછી ઉચું જોઈ, નોરમન તરફ નિહાળી મુન્નતે સ્વરે એમા બોલી. “પંદર વરસ ! પંદર વરસે આપણે ફરી એકાંતમાં મળ્યાં ! પંદર વરસ પહેલાં તમને પહેલા જોયા હતા ! એ પ્રથમ દર્શનના

દિવસે મારાં હૃદયમાં જે અતૃપ્તિ હાહાકાર કરી ઉઠી હતી, તે આજ સધી પણ વિરામ પામી નથી.

ક્ષીણ અને વ્યાકુળ કે જે નોરમને કહ્યું: “ક્ષમા કરે એમા ! આજ પ્રીતિ પૂર્ણ હૃદયે મને આ પૃથ્વીમાંથી વિદાય આપ.” એમા આંસુ ખાંખાં ચક્રી નહિ. ગળગળે સ્વરે બોલી:

“વિદાય ? ક્યાં જશો, નોરમન ? તમને ખબર નથી, કે તમારા ગયા પછી આ સંસારમાં રહેવું મને કેટલું વસમું થઈ પડશે ?”

નોરમને કહ્યું “એમા, તું મને હજી પણ ભૂલી ગઈ નથી, એ કાંઈ માફે આપું સહભાગ્ય છે ?”

એમાએ જવાબ આપ્યો: “તમને ભૂલું ? તમારા જીવનમાં માફે જીવન છે.”

નોરમને કહ્યું: “ના, એમા તારે સ્વામી છે, પુત્ર છે—

આંખનાં આંસુ લુછતાં લુછતાં, એમાએ ઉતાવળે સ્વરે કહ્યું: “તેમની પણ પહેલાં તમે મારા હૃદય ઉપર અધિકાર મેળવ્યો છે. તમને ભૂલી શકી નથી, કદી પણ, શકીશ નહિ. જે તમારા જીવવાની આશા જણાત, તો તો તમને આ વાત કહેત નહિ. પણ આજ તમે મરણ માર્ગના પ્રવાસી થયા છો, એટલેજ આ બધી વાત તમને કહી દેવાની છાતી ચાલી છે. આ વાત જગતમાં કોઈની આગળ કહી શકાય—બોલી શકાય તેવી નથી.”

નોરમને કહ્યું: “મને એમ થતું હતું કે તું મને ઘણા દિવસથી ભૂલી ગઈ હોઈશ ! એટલે આજ તને મળવાની ઇચ્છા કાંઈક સક્રિય સાથે થઈ હતી. !

એમાએ કહ્યું: “આ કેટલાં વરસ થયાં તમને ભૂલવાને ઘણાંય પ્રયત્ન કર્યાં, પણ તે બધા નિષ્ફળ નીવડ્યાં છે.

નોરમને કહ્યું: “પણ એમા ! પરણીને તું સુખી તો થઈ છો ના ?”

“સુખી ? હા. થઈજ છું તો. મારા સ્વામી મારા દેવતા છે. તેમની હું પૂજા કરું છું—એ પૂજામાં હું તૃપ્તિ મેળવું છું.”

“સારે મારી ઉપર તું કેવી રીતે સ્નેહ રાખી શકે છે ?”

“સમજ્યા નહિ, નોરમન ? એ તો સહજ વાત છે.

સ્વામી મારા દેવતા—મારાથી ઘણા જ ઉંચા રહ્યા. મારી બધી દુર્બળતા, અયોગ્યતા, તેના કરે સ્પર્શથી ઓછી થઈ જાય છે. તેમની પાસે રહું તો તેટલો વખત પવિત્રતાના એક હર્ષભર્યા હેલારાથી આ જડ જગતની વાત ભૂલી જઈશું તે મારો કાઈસ્ટ છે હું એમના સધી પહોંચી શકતી નથી, માત્ર પૂજન કરું છું, ભક્તિ કરું છું. પણ તમે તો મારા સહચર છો, હું તમને આહું છું.”

“ત્યારે તેને પરણી શા માટે ?”

એમાએ ધીરે ધીરે કહ્યું “ઓ નોરમન ! તમે મને છોડીને ચાલ્યા ગયા—માફે કાળજી એકદમ ઘોડી ગયું, તમને તો ખબર હતી કે મને તમે કેટલા બધા વ્હાલા હતા !

એમ મનમાં ન લાવશે કે એટલા માટે મને તમારા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો. એ મારા વ્હાલા જે બન્યું તેજ હું કહું છું. મને લાગે છે કે તમે મને ચાહીને મુખી નહિ થયા હો—અથવાએમ, માનુષ્ય કે મારી સાથે લગ્ન કરવાથી નીચા જોઈએ થશે એમ તમને વિચાર આવ્યો. હશે. પણ હું તો તમારી જ હતી. તમે પરણ્યા નહિ, એ બધી વાત યાદ આવે છે કે, નોરમન? તમે નિર્દય થઇને ચાલ્યા ગયા, ત્યારે મને તો એમજ થયું કે તમે મને પતિનભાવે ચાહતા નહિ હો; મનમાં એમ લાગ્યું કે વિલાસિની નાચિકાની પેઠે—ઓઃ એ બધી વાત જવાં ઘો. એટલેજ તમે મને તિરસ્કારથી છોડી ગયા. મને એમ મનમાં થયું કે મને પતિન તરીકે ગ્રહણ કરતાં તમે સંકોચાઓ છો ! આઃ ! એ કેટલું મનને દુઃખ હશે. એ ઉપરાંત પિતાની છેકંજ ગરીબાઈ—એ બધી વેદનામાં,—દુઃસહ નિર્જનતામાં—સ્વામી જાણે ઈશુખીસ્તની પેઠે પ્રગટ થયા—તો પણ તમને હું બૂલી શકી નહિ.”

એમા શાન્ત થઇ. નોરમને દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. તેની છાતીમાં જાણે વેદનાનો એક એક ટગ જમી ગયો હતો. તેનાં નિસ્તેજ, મૃત્યુક્ષીણ ચક્ષુ ધડીબર હઝહઝ થઇ આવ્યાં. એમાએ વળી કહ્યું; “ માઈ હૃદય તે વખતે નિશાન વગરની હોડીની પેઠે થઈ રહ્યું હતું. મારા માઠાનું કોઈજ બાન હતું નહિ. સમસ્ત ઘટના સ્વપ્ન જેવી લાગતી હતી. દરેક પળે હું મરણની વાટ જોતી હતી. એ ભયાનક ધડીએ, નોરમન ! જેમ્સે મધુર વર્તનથી પિતાનું દારિદ્ર્યનું દુઃખ ટાળીને, અસીમ દયા બતાવીને, હુખિયારી બાલિકાના પ્રાણને શાન્તી અને મુક્તિ આપ્યાં. જેમ્સે મારા જીવનની બધી કાલિમા ભુંસી દઇને, ધવલ શુભ પવિત્રતાનું દાન કર્યું, —મારાથી તેની પૂજા કર્યાં સિવાય રહેવાયું નહિ. બદલામાં તેણે મારા હાથની માગણી કરી; કૃતમતાના ચિહ્ન તરીકે માઈ ભગ્ન હૃદય તેના ચરણમાં મેં મૂક્યું. જેમ્સના તરફ મારા હૃદયનો જે ભાવ છે, તે પ્રેમ નથી—કષ્ટભય સૌમ્ય દેવતા તરફનો સરલ બક્ષતો કૃતમતાનો પ્રીતિમય ઉમંગજો છે. હે, મારા વ્હાલા નોરમન ! મારી અવગત કરીશ નહિ, માઈ હૃદય ઝોળખ—અંતર્યામી દેવતાની પેઠે માઈ—હૃદય ઝોળખ—પાપાણુ હૃદય સમાલોચકતા જેવો નિર્દય થઇશ નહિ. તારી ઉપરનો મારો સ્નેહ દાખી દેવા સાઈ મેં કરવામાં કોઈ બાકી નથી રાખ્યું; પણ હું દુર્બલ સ્ત્રીજાત, મારા હાથ હેઠા પડ્યા છે. એક આકાશની નીચે તારી સાથે વાસ કરું છું, એ વિચાર જ મને સાન્તવન આપનાઈ અવલમ્બન છે—તું મને તજીશ નહિ.

નોરમનના હૃદયચત્રના સર્વે તાર કંકાર કરી રહ્યા. ગંભીર સ્વરે નોરમન બોલ્યો: “ પણ એમા, મારી ઉપર સ્નેહ રાખવાનો હવે તો તને અધિકાર નથી—તું બીજા ધણીની પરજોતર અને સંતાનની માતા છે ને ? ” એમાએ કષ્ટસ્વરે કહ્યું. “ શું સ્નેહનો અધિકાર નથી ? એ શું બોલો છો ? સ્વર્ગીય સ્નેહનો અધિકાર નહિ ? એ સ્નેહમાં તો કાંઈ મલિનતા નથી !

આંસુ રોડીને એમાના હાથ પોતાના હાથમાં દાખીને નોરમન બોલ્યો, “ હું તને ચાહું છું—મેં કોઈપણ બીજી સ્ત્રીને કદી પણ ચાહી નથી. તને ન પરણી શક્યો, તેનું કારણ પિતાનું વચન કયાપવાની શક્તિ નહોતી એ. આખરે પિતાનો વિચાર ફેરવવા

પામ્યો, પણ એ ધણે વખતે. સારે તને મેળવવાની આશા રહી નહોતી. મારી બધી નિર્દયતા ભૂલીને, એમાં, આનંદ આ છેવટની ધડીએ મને ક્ષમા કર. ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરું છું કે તને સુખી રાખે; તારા સ્વામી પુત્રના હૃદયમાં ઝોરવમથા દેવીની પેઠે સદાંકાળ વિરાગ નરું કરું છું; હું એક ધડી પણ તને વિસારી શક્યો નથી.”

એમાએ કહ્યું; “આ જીવન ઉપર જેમસેતો અધિકાર છે. નહિ તો તમારી સાથે હું મૃત્યુના આનંદમય રાજ્યમાં પ્રવેશ કરત. હવે, નોરમન—” એમાં ગદગદ કંઠે બોલી “હવે મારી એક હોંશ પૂરી કરો. જીવનભર મનમાં સાચવી રાખું—એવું કાંઈક આપો.” એમાએ ધીરે ધીરે પોતાનું મોં નોરમનના મોં પાસે આપ્યું. નોરમન ઘણીવાર સ્ત્રી એકી ટશે એમાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો, પછી ધીરેધીરે એમાના કામળ અંધર ઉપર ચુમ્બન કર્યું. એમાના આખા શરીરમાં વિદ્યુત પ્રવાહ વહી ગયો. એમાએ પણ નોરમનના હોઠ ઉપર ચુમ્બન કર્યું.

નોરમને કહ્યું; “એમા હવે એકવાર કહે જોઈ, મને સ્મરણમાં રાખીશ—કે?” એમાએ કહ્યું; “પ્રિયતમ બન્ધુ! તને કદી પણ વિસરીશ નહિ.” નોરમન એમાના હાથને ચુમ્બન કરીને બોલ્યો, “એમા સુખી થા—સુખી રહે. હે મારી પ્રિયતમા! સ્વામીના પ્રેમમાં સુખી રહે.”

દાદર ઉપર કાંઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. એમા ઝટપટ ઉભી થઈ ગઈ. ઉતાવળમાં તેની છાતીપરનું કુંલ ખીંચના ઉપર પડી ગયું. નોરમને કહ્યું, “રહેવા દે. એટલું મારી છાતી ઉપર ભસે રહું.” તે પછી એમાં ધીરે ધીરે ઝોરડાની બહાર ગઈ. નોરમનને ઘણાએ વિચાર આવ્યા. તેનું હૃદય હોંટે ચડેલા સાગરની પેઠે ઉછળવા લાગ્યું.

ખીજે દિવસે ડાકટરે રાગી નોરમનને તપાસીને, પ્રસન્ન મુદ્રાથી કહ્યું, “આશ્ચર્ય! પુશ્પબર, મીસ્ટર નોરમન હાવર્ડ, તમે આ વંખતે તો બચી ગયા છો. કાંઈ બાતને બચ નથી.”

ટૉમ હરખભરી આંખે ડાકટરની પાસે આવી ઉભો. નોરમને કહ્યું; એ કેમ બને ડાકટર? હું તો મૃત્યુને માટે સજ્જ થઈ ચૂક્યો છું! કાલે મારા પ્રિયતમ બન્ધુની રજા પણ લઈ લીધી છે.”

ડાકટરે કહ્યું, “ના, ઇશ્વરી કૃપાથી ડાકટરી શાસ્ત્ર આપને મૃત્યુના મોંમાંથી ઉગારી લેવાને સમર્થ થયું છે. સાંજે પાછો આવીશ. ટૉમ, ઓસડ બને કરીની બરાબર સંભાળ રાખજો. આ વખતે વધારે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. હું ત્યારે જઈશ, મી. હાવર્ડ.”

ટૉમે આવીને ઝોરડામાં દીવો કર્યો. આજ તેનો જીવ કાંઈક હેઠે બેઠો હતો. ઇશ્વરે તેના બળતા જીવની અંતરની પ્રાર્થના સંભળી હતી. તેની બધી મહેનત સફળ થઈ હતી. તે ધીમે ધીમે પોતાના પ્રભુના સોફાની પાસે આવીને બેઠો. નોરમનને પોતાને પણ દીકરાર લાગતો હતો. તેને વિચાર આવ્યો. “આ જીવનનું હવે શું પ્રયોજન રહ્યું છે. મારી

બધી અતૃપ્ત હોંશ, આશા, અને તેટલી સાર્થક થઇ છે. હવે તો મોત જ માગતું બાંકી છે. જે જીવતો રહીશ, તો એમા સુખી નહિ થાય. હૃદયના આવેશમાં જે બધી વાત તેણે કહી દીધી છે, તે બધી વાત યાદ-આવતાં તેને પોતાના ઉપર સારીપેઠે તિરસ્કાર આવશે. ઓ ! આ પધારીમાં સચું જાતું નથી ! આ શું ? ગુલાબ ! આહા ! આને એમાની છાતી ઉપર હતું તે ! હું પણ મારી છાતી ઉપર રાખીશ. આહા ! કેવી તૃપ્તિ ! એમા પ્રિયતમે દેવી ! તું સુખી રહેજે !” નોરમનના હૃદયના બધા ભાવ જાણે બંડ કરવા બેઠા હોયની ! નોરમને ધાર્યું કે “જેમ્સ મારો ક્રાઇસ્ટ છે; તેણે એમાની રક્ષા કરી છે, એમાને પવિત્ર કરી છે ! હું જીવતો રહીશ તો એમાની રક્ષા થવી મુશ્કેલ થઇ પડશે.”

“ટામ !” ટામ પાસે આવ્યો. નોરમને કહ્યું, “નબજાઈ બહુ જણાય છે. ઓસડ લાવ” ટામે પ્યાલામાં ઓસડ રેડ્યું. “ના, શી શી લાવ. એટલી દવાએ નહિ થાય.” ટામે ખીતો ખીતો કહ્યું, “વધારે લેવાની ડાકટરે મના કરી છે. એમાં મોરશીઆ છે, વધારે લેવાથી—” “કાંઈ ચિંતા નહિ—ડીક રહેવા દે. હમણું જરૂર નથી. મને જરા ઉધ આવે છે. બહુ નબજાઈ જણાશે તો લઇશ. મારા ખાનામાં જે કાગળોપત્ર છે, તે નીચે જઈને તું હમણું બાળી નાખ. તે દીવો જરા ઝાંખો કરી દે. ને દબજાદી બારી ઉઘાડી નાખ—ઝોરડામાં, જરા પવન આવે તો—આ; ! હવે તું જ. કાગળ બાળી નાખ, બહુ ખાનગી છે હો.” પ્રભુભક્ત સેવક આગ પાળવા ગયો.

ચન્દ્રમાનાં શીતળ ફિરણો ઝોરડામાં હિલોલિત થઇ રહ્યાં. ખંદાર ઝાડની ડાળી ઉપર બેસીને યુલયુલ સુન્દર મધુર ગાન ગાઇ રહ્યું હતું. તે વખતે નોરમન શીશીમાંથી દવાનો મોટો ભાગ પ્યાલામાં રેડીને, ધીમે ધીમે બોલ્યો “એમાં, તારા સુખને ખાતર આજ મૃત્યુના અધિકારને આલિંગન કરું છું. તારી બધી દુર્ભાગતા, બધા અપરાધ, દુઃખ મારા શરીર ઉપર લઇને જઈ છું. તું સુખી રહેજે, હે મારા જીવનના પ્રકાશ, તું સદાકાળ પવિત્ર શિખાના તેજથી ઉજ્જવળ રહેજે ! આ જગતમાં તારા સુખના અંતરાયરૂપ હું, તારો માર્ગ છોડી આલ્યો જઈ છું. દેવતાની પૂજામાં તારું જીવન સાર્થક કર. મારા મરણના ખખેર સાંભળીને મારે માટે એક આંસુનું ટીપું સારજો—એથી વધારે હું માંગતો નથી.”

લગભગ બે કલાક પછી ટામે ઝોરડામાં આવીને જોયું, તો નોરમનનું માથું પધારીની એક બાજુએ ટળી પડ્યું છે, અને બન્ને હાથથી છાતી ઉપર એક ગુલાબ દાખી રાખ્યું છે. ઝટપટ પધારીમાં સુવાડવાને પોતાના પ્રભુના શરીરને અડતાં જ ટામને લાગ્યું કે, દેહમાં પ્રાણ નથી. નોરમનનો આત્મા તે વખતે કોઇ અચાત અનન્તને પધે પડ્યો છે. ટામ બંધથી ચોસ પાડી ઉઠ્યો.

મુખાબ-ચિત્ર-૧.

મી. કે. બી. મહેતા નડિયાદ પાસેના એક ન્હાના ગામડાના રહેનાર હતા. કાંઈ પિતાની દેખરેખથી ભણ્યા અને એમ. એ. થઈ મુખાબ એલ. એલ. બી. ના ટર્મસ ભરવા આવ્યા હતા. એક સોલીસીટરની ફર્મમાં રૂ. ૫૦ થી રહી જીવન નભાવતા હતા. હિંદુ સંસારમાં આવા એજ્યુએટો ન પરજોલા હોય એ અને નહિ. મી. મહેતાના સહભાગી છોકરાં નહોતા. મીસીસ મહેતા ગામડાના હોવાથી કાંઈ ભણ્યાં નહોતાં, પહેલવેલાં મુખાબ આવ્યાં હતાં. મી. મહેતા યુરોપીઅન અને પારસી દંપતીઓને હરવા હરવા જતાં જોઈ પોતાને પણ મીસીસ સાથે હરવા જવા મન થયું. લૉ કોલેજમાંથી ઘેર આવી બહુાવવાની તૈયારી કરતાં ગુજરાતી તો બોલતાં આવડે છે એટલે બસ. અક્ષર ઓળખે એટલે ચાલશે. ઇન્ડિયન પ્રાયમર શરૂ કરી, સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતી અભ્યાસ કરાવતાં વખતે હાથનો ઉપયોગ કરતા. બસ. નો આવડ્યું. બીચારી મીસીસ પતિની બ્હાકે બહુતી પણ એને ખીલકુલ રસ પડતો નહિ. આમ શાન્ત જીવનમાં અસંતોષ શરૂ થયો.

મી. મહેતા—સાંભળો છો ? આજ બેરામજી ઇન્ડિયન યુટમાં મીસીસ નૈકું બાવણું છે. માટે તૈયાર થજો.

મીસીસ—હું તો નહિ આવું. સ્વમણુ નહિ ને શું આવું !

મી.—તમને તો અકલ નથી. હું મ્હારા મિત્રોને કહીને આવ્યો છું કે સજોડે આવવાનો છું. માટે આવવું પડશે. પેલાં જુટ પહેરજો.

મીસીસ—બાબ સાહેબ ! આવીશ પણ જૂટ નહિ. ન્હાની એડી તેતો પડી જવાય.

મી.—કેવાં ગમાર જેવાં છો. જૂટ વગર અવાયજ કેમ ! શું સાદા સીંગલ સોલના જૂટ પહેરી આવવું છે—તે નહિ બને.

સ્થાનના પાંચ વાગ્યા. મી. મહેતાએ પાટલુન—નેકટાઈ કોલર વગેરે ટાઇલેટમાં અડધો કલાક કાઢ્યો. મીસીસ બીચારાં ચાર લુગડાં કાઢે ને મૂકે. ટુલકો કબજો પહેરે જુટ પહેરે ને મ્હારા બાબ જૂએ તો ગામમાં ફજેતીના ફાળકા. હાય. હાય. મુખાબ ન આવી. હતતો સાફ. બજ્યું. આમને આ શાખ ક્યાંથી લાગ્યો છે. ફજેતી અને પૈસા ઉપર પાણી. કહેશે આવું સાદું પણ લુગડાં વગેરે પહેરી પેલું શું ‘સોસાડી’ માં ફરવું બરાબર. “ મીસીસે ગુલાબી રેશમી સાડી ટુલકો પોલકો ને મોજા જૂટ પહેર્યાં ને મીસ્તર પાસે આવ્યાં. જોરડાને તાળું દેવાયું ને આ જુગલ જોડું બ્હાર નિકળ્યું. ચાલતી ગેલેરીમાં પડોશીઓ જોવા ઉભા હતા. કાંદવાડીમાંથી ગિરગામના રસ્તાઉપર આવ્યા. મી. મહેતા આગળ પાછળ ઉંચું જોઈ મીસીસને ધીરથી કહેતા “ ચાલોને સાથે—આ શી લાજ ” મી. સીસ બિચારાં ચરમનો વાળ તે એક હાથે મ્હોં ઉપર લુગડું રાખી લાજ કાઢતાં અને રહેમાં મી. કહે તે વખતે તો છોડો વધારે તાણતાં. મીસીસ મીસ્તરની પાછળ પાછળજ રહેતાં તેમજ પગની એડી રખેને ખસી ન જાય તેની ચીવટમાં પગ મૂકતાં ગમરાતી હતી. અન્તે મદારી અને મદારીની પાછળ રીંછ હોય છે તેમ આ પતિ પત્ની અનરિડના રહેશન

પાસે બેસામજી ઇન્ડીટયુટમાં આવી પહોંચ્યાં. બાડીઓ, મોટાર વગેરે ઉભી હતી. દક્ષણી પરબુ, પારસી સ્ત્રીઓ દ્ધારાબંધ આવતી હતી. પારસી હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ-વકિલો-બારી-સ્ટેરો, માસ્તરો તકાકામારતા દાદરો ચડડતાં હતા. મી. અને મીસીસ મહેતાને જોઈ કોઈ મનમાં હસતા-તો કોઈ દીકરી દીકરી ને જોતા; કોઈ તહેને ગુજરાતી તો કોઈ પંજાબી સ્ત્રી સ્થમજતા. બેસામજી ઇન્ડીટયુટમાં દાદરો ચઢી દક્ષિણ તરફ વળવાનું છે. બાપજીકર્તાનું મ્હોં ઉત્તર તરફ હતું. ખુરશીઓ ભરાઈ હતી. દાદરા પાસેની ખૂરશીઓઉપર કેટલાક પારસી ગુજરાતી કોલેજીઅનો બેઠા હતા. મી. મહેતા દમબેર દાદર ચઢી અંદર દાખલ થયા. જરા આગળ ચાલી પાછળ જુવે તો મીસીસને ન દેખ્યાં. એમના મિત્રો અને ઓળખીતાઓએ ઇસારતથી આગળ આવવા કહ્યું પણ મી. મીસીસની ચિન્તામાં પડ્યા હતા. મી. મહેતા પાછા દાદર તરફ ગયા ને જુવે છે તો દાદરના ખૂણાઉપર લાજ કાઢી મીસીસ ગભરાતાં ઉભાં હતાં. દાદરઉપર આવનારાઓ એકલી બાનુને આવી સ્થિતિમાં ઉભેલી જોઈ વિચારમાં પડતા. મી. આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા “આ શું ! ચાલોને ! જાણેતી શી !”

“બાઈ સાહેબ ! ઘેર ચાલો મહેને નહિ કાલે.”

મી. મહેતા મ્હોટથી બોલે છે તે બધા સાંભળે છે. પતિપત્નીની રક્તક પાછળ બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓ જોઈ મનમાં હસે છે. એવામાં એક પારસી છોકરાથી ‘હસ’ કરતાં હસી જવાયું. મી. મહેતાનો મીઠાજ ગયો. ઘર હત તો સ્ત્રીકેળવણીના હિમાયતી મીસીસને મારી બેસત. આતો આવી સભામાં શું કરે ! બધાની આંખો આ જોડા તરફ હતી. એવામાં મી. મહેતાના પાડોશી આર્યસમાજ મી. અને મીસીસ શર્મા દાદર ઉપર ચડડ્યાં. મીસીસ શર્માને જોતાં એક નહિ બીજી નહિમાં બળે તેમ મીસીસ મહેતા સાથે થઈ ગયાં. અને ચારે આગળ આવી બેઠાં. ન્હાના છોકરાને અજાણ્યા માણસોમાં, ગભરામણ થાય અથવા એક જનનંદને ટાળામાં થાય તેવી સ્થિતિ મીસીસ મહેતાની હતી. લેકચર પૂરું થયું ને સહ વિખરાયાં. દાદરઉપરનો મી. અને મીસીસનો સંવાદ એ બધાનો વિષય હતો, અને મી. મહેતા એમજ સ્થમજતા કે મહેને જ બધા હસે છે. ઘરજતાં મી. શર્માને બધી હકીકત કહી અને મી. શર્માએ કહ્યું—“બાઈ ! હજી તમે વેદિયા. રહ્યા. આપણી સો-સાયટીના રીનરીવાજ જુઝા તેમાં ઉછરેલીને એકદમ નવી સોસાયટીમાં લઈ જવા ધારો તે કેમ બને. આથી લાભને બદલે નુકશાન છે. આત્યાર સધી તમે ધરમાં સુખી હતા. આજથી અસંતોષ દાખલ થયો. હું, પારસીઓ વગેરે કેવા સુખી છે એમ તમને લાગે છે. હજી તમે કેળવે-તહેની સાથે સ્નેહથી વાત કરો. સ્થમજનો, પછી એનાંએ તમારી સાથે આવશે ને સુખી થશે. મીસીસ શર્માએ હવે બાપજીનું નામ સાંભળી પેલાં દોડે છે”

મી. મહેતા સ્થમજ્યા ને શર્માની સલાહ યોગ્ય લાગી.

મીસીસ મહેતા હવે ગુજરાતી ચોપડીયો વાંચે છે. સાદો પણ સુધક પોશાક પહેરે છે ને સ્ત્રીસમાજમાં જાય છે તેમજ પતિ સાથે ચોપાટ. ઉપર અને ગુજરાતી બાપજીમાં ત્યા લાગ્યાં છે. ડ્રેસને માટે જૂટને માટે, મી. મહેતા હવે જીદી રહ્યા નથી.

બી. આર. દિવેદીય.

સાંધી અનિલા.

(શ્રી લેખ.)

“કેમ બહેન અનિલા ચમક્યાં? આમ એકલાં એકલાં કેમ જાડીમાં રરવા માંડ્યું છે? આજ તમારી મુખમુદ્રા કાંઈ અવનવીજ બાસે છે? કહો નું કહો પણ આજ રોજનાં અનિલા તમે નથી? તમારાં હૃદયમાં કાંઈ ચોર પેડો છે ખરો?”

“પ્રમિલા આમ શું ગરકરી કરે છે?”

અનિલા એક સાધારણ વણીક કુટુંબની આશરે ચૌદ પંદર વર્ષની અવિવાહિત મુઠ્ઠા હતી. માબાપ સાધારણ સ્થિતિનાં હોવાનાં છતાં, અનિલાનો વિદ્યાભ્યાસ તરફ વિશેષ પ્રેમ નેહ, ગુજરાતી સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરાવી, અંગ્રેજી નિયાળમાં મૂકી હતી. અને હાલમાં એ પાંચમું ધોરણ શીખતી હતી. પોતાનાં માતાપિતા ધણાં ધાર્મિક અને વેદાંતી હોવાથી, એ વિષયનાં અનિલાના કુમળા હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે સંસ્કારો પડતા હતા. આજે એ પોતાનાં માતાપિતા, અને તેમનાં કેટલાંક સગાંવહાલાં અને મિત્રમંડળ સહિત, એક બંગલામાં ઉમણીએ આવી હતી. શ્રીમંડળ અને પુરુષવર્ગ પોતપોતામાં મનમગતી રમતો રમતાં હતાં. અનિલા પોતાની બહેનપણી પ્રમિલા સાથે વાતો કરતાં કરતાં, બગીચામાં દૂર નીકળી પડી, અને પ્રમિલા કુસો તોડતાં પાછળ પડી ગઈ. અનિલા એકલી જાડીમાં ચાલતી હતી, તેવામાં એક જાડની બાવુએથી એણે કાંઈને આવતાં જોયો, અને સહેજ ખંચાઈ પાછી ફરતી હતી, એટલામાં તે યુવક એની સામે આવી ઉભો રહ્યો. બન્નેની ઘટ્ટી મળી. અનિલાએ નીચું જોયું. પુરૂષે હિમત કરી બોલવામાં પહેલ કરી.

“કેમ અનિલા અહિં આ ક્યાંથી?”

ઉત્તર ન મળ્યો. પાકો બોલ્યો. “મને ઓળખ્યો નહિ?”

અનિલાએ ચરમાતાં ચરમાતાં ઉત્તર આપ્યો “પ્રેમજીવન, કેમ ન ઓળખું?”

પ્રેમજીવન એક ગર્ભશ્રીમંત અનિલાનીજ જ્ઞાતિનો, આશરે બારીસ વર્ષની ઉમરનો ચોર વણીનો યુવક હતો. હમણાંજ બી. એ. ની પરીક્ષા એણે પસાર કરી હતી. પોતાની જ્ઞાતિમાં અનિલાજ એક અંગ્રેજી શીખેલી કન્યા હતી, અને એના સુશીલ અને મળતાવડા સ્વભાવને લીધે ઘણા દિવસથી પ્રેમજીવનનું હૃદય એની તરફ ખેંચાયું હતું. મુલાકાતની સંધિ શોધતો હતો, પણ મળતી નહોતી. આજે એણે અનિલા અને પ્રમિલાને એકલાં રરતાં જોઈ, સુપચૂપ પાછળ ગયો. અનાયાસે બન્ને બહેનપણીઓને છૂટી પડેલી જોઈ. અનિલાની પાસે જવાની એણે હિમત કરી. પ્રેમજીવનમાં ‘સોનું અને મુંગધ’ બન્ને હતાં, તેથી ઘણાં દિવસથી અનિલાનું પણ મન એના તરફ ખેંચાયું હતું, અને મુલાકાત કરવાને તકપતું હતું; એવામાં આ સંધિ મળી.

પ્રેમજીવન રોમાંચ અનુભવતો, ગભરાઈ ગયો હોય તેમ બોખરે અવાજે બોલ્યો.

“અનિલા, પિતા શ્રીમંતની કન્યા મારે સારૂ શોધે છે, એટલે તારા તરફ તેમનું

લક્ષ જતું નથી ? મારાથી શી રીતે આમન્યાં તોડી કહી અથવા કહેવડાવી શકાય ? શું આપણે લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી નહિ જોડાઈ શકીએ ?

“ તમારા જેવાને શ્રીમંતને તો શ્રીમંતની જ કન્યા ધટે, અમારાં જેવાં ગરીબને કોણ પૂછે ? ”

“ પિતાશ્રી તો એમજ ધારે છે, પણ માફ હૃદય માનતું નથી. અનિલા તારા સિવાય મને બીજી કોઈ પણ કન્યાથી સુખ મળે એમ હું ધારતો નથી. ”

“ હું શું ઉત્તર આપું ? ”

“ પણ તારી શી મરજી ? ”

“ મને પણ તમારી જ કંખના થયાં કરે છે. ”

કાંઈ ઝાડોમાં ખડખડાટ ચવાથી બને છેડાં પડ્યાં. બેઠાકળાં બની ગયાં. અનિલાના શ્વેત કપાળ પર પરસેવાનું જળ બંધાયું-ચીરાતે હૃદયે અનિલા બંગલાં તરફ જવા લાગી, એટલામાં અનિલા એને મળી અને પ્રથમ લખેલાં વાક્યો બોલી.

x x x x x x x

પ્રેમજીવનના પિતાની વિરહતા છતાં, મિત્રોના સમન્નવાથી, સ્ત્રીપુરુષ ઉભયતાનું સુખ ધ્યાનમાં લઈ, બંનેના લગ્ન થાય છે, અને દંપતી સુખ સાગરમાં ડૂબકી મારતાં દિવસો નિર્ગમન કરે છે. અનિલાને એક પુત્રનો પણ પ્રસવ થયો છે. પ્રેમજીવન પોતાનાં પિતાશ્રીનાં કાર્યભારમાં જોડાઈ દ્રવ્ય સંપાદન કરે છે.

સંસાર ભોગવતાં છતાં, પુત્ર થયા બાદ અનિલાનું ચિત્ત સંસારમાં લાગતું નથી. આજ્ઞાવસ્થામાં પડેલા સંસ્કારો હૃદયમાં વખતો વખત સ્ફુરી આવે છે, અને સંસાર તરફ ગ્લાની-ઉત્પન્ન કરાવે છે. “ આ મિથ્યા દેહને ક્યાં મુધી લાલન પાલન કરી નિભાવવું ? જ્ઞાન સંપાદન કરી કાંઈ પણ એનો ઉપયોગ કરી લેવો કે નહિ ? ” એવું કંખના એને થવા લાગી, અને સંસાર અકારો થઇ પડ્યો.

પ્રેમજીવનને વેદાંતનો ગંધ પણ ન હોવાથી અનિલાની આવી રિયતિ થએલી જોઈ એને અનેક તર્ક વિતર્કો થવા લાગ્યા, અને સંસાર સુખમાં ન્યૂનતા ભાસવા માંડી. અનિલાનો પ્રેમ એછો થએલો લાગ્યો. કારણ ન સમન્નવાથી કાંઈ કાંઈ શંકા પણ આવવા લાગી. ધીમે ધીમે એવું થવા માંડ્યું, કે અનિલાનું કરેલું સર્વસ્વ ઉલટુંજ ભાસવા લાગ્યું. પ્રેમની જગાએ ક્રોધે હૃદયમાં વાસ કીધો, અને હર ઘડી ચિત્તના ઉત્તરા કાઢી અનિલા ઉપર વાગ્યાં સલાવવા માંડ્યાં. અનિલાનો આ ઉપરથી વૈરાગ્ય દૃઢ થતો ગયો. સ્વામી પ્રત્યે પોતાનાં ધર્મમાં ન્યૂનતા ન આવવા દેતી, તે છતાં હુખો પ્રેમ સ્વામીને રૂચ્યો નહિ. આખરે પ્રસંગ એવો આવ્યો કે પ્રેમજીવનની પ્રીતિ તદ્દન અનિલા ઉપરથી એછી થઈ ગઈ, અને દિવસોના દિવસો મુધી બાપણ પણ ન થવા લાગ્યું. અનિલાને આથી સ્તુભના મળી અને પોતાનાં વિચારમાં મશગુલ રહી આત્મચિંતન કરવા લાગી. બાહ્ય વિચારોમાં એનું ચિત્ત લાગતું જ નહિ. સ્વામીની રિયતિ વિપરિત બની. ઘરમાં પૂર્વની માફક મન માનતું સુખ ન મળવાથી, બાજગામી થયો. ખોટી સંગતિમાં પડ્યો, અને વ્યસની બન્યો. દ્રવ્ય અને કુસંગ હોય ત્યાં શું ન થાય ?

પ્રેમજીવનનાં માત્ર પિતા ગુનરી ગયાં. આથી એ વિશેષ સ્વછંદી બન્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે એક દિવસ કોથનાં આવેશમાં અનિલાને ન ઓલવાનાં ઓશો કહી, એન પિતાને ઘેર મોકલી આપી. રસ્તે જતાં-મનમાં ગણગણવા લાગી.

“હું રસ ઘેલી, તમ રસ ચૂના

મેળ હવે કેમ ખાય ?

રસીલા આંખ બરે શું થાય ?”

અનિલાએ પિતાનાં ઘરમાં વાસ કર્યો. અભ્યાસ આગળ વધાર્યો. સાધુ સંતોની સેવ કરવા લાગી, અને સદા સતસંગિતમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. કયા વાર્તા મિવાય એને કાંઈ રચતું નહિ. કેટલાંકો એની ત્રિંદા પણ કરવાં લાગ્યાં, અને સ્વામીને કાને ત્રિપરિત વાતો પોહોંચાડી તિરસ્કારમાં વધારો કરાવ્યો. અનિલાને કસાની દરકાર નહોતી, પણ પોતાના સ્વામીની આવી સ્થિતિ જોઈ કેટલીક વખત ખેદ થતો. પોતે સ્વામીને ઘેર જવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યા. કુસંગીઓ અવગણના કરી એને આવવાની મનાઈ કરાવતાં. દ્રવ્ય પણ પ્રેમજીવનનું ધીમે ધીમે ઓછું થવા લાગ્યું. શરીર દુર્બળ થઈ ગયું અને રોગે વાસ કર્યો.

કર્મસંજોગે અનિલાની શરીર પ્રકૃતિ બગડી. દિવસે દિવસે શરીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું. અશક્તિ વધતી ગઈ. ગરીબ માથાપે પોતાથી બનતું કર્યું. દાકતર તથા વૈદ્યોની દવાની ટીકી ન લાગી. અનિલાની આ સ્થિતિની ખબર માથાપે પ્રેમજીવનને પોહોંચાડી. એ ન આવ્યો. કેટલીક વખત પ્રથમની પ્રીતિ યાદ આવી મળવા સાફ અંતઃકરણ ખેંચાતું, પણ કુસંગીઓ કાંઈ કાંઈ સમજાવી જવા ન દેતાં. અનિલાનો મંદવાડ લાંબો વખત ચાલ્યો. શરીરને બધા અસહ્ય થતી તે છતાં અનિલા પોતાના અંતરના આનંદમાં રહેતી. સતસંગીઓ ખબર લેવા આવતાં તેમની સાથે જ્ઞાન ચર્ચા ચલાવતી. સંસાર તરફથી એની વૃત્તિ તો ક્યારનીએ લીન થઈ ગઈ હતી. શરીર પ્રકૃતિ વધારે બગડવા લાગી અને વૈદ દાકતરોએ આશા છોડી. વખતો વખત પ્રેમજીવનનું રટણ કરતી, અને દુઃખી થતી બામતી, પણ સર્વ વૃત્તિઓ લીન કરી અંતરથી આનંદમાં રહેતી. પોતાને હાથે દાન પુણ્ય વગેરે કર્યું. પ્રયાણકાળ નજીક આવ્યો. એમ જાણી સર્વને ઉપદેશનાં વચનો કહેવાનાં હતાં ને કલાં. માત્ર પિતાની પૂજા કરી. સ્વામીની પૂજા કરવાની શરીરથી ઈચ્છા થવા લાગી, પણ સ્વામી નજ આવ્યા.

આખરે પિતાના કોઈ રહ મિત્રના સમજાવવાથી પ્રેમજીવન આખર અવસ્થાએ ખબર લેવા આવ્યો. અનિલા શુદ્ધિમાં હતી. સ્વામી સામું જોઈ સ્મિત કરી આદરસત્કાર કર્યો. ઉઠવા બેસવાની શક્તિ રહી નહોતી. અનિલાની આવી સ્થિતિ જોઈ-પ્રેમજીવનનું ગમે તેટલું કંઠાર બનેલું અંતઃકરણ પણ પીગલ્યું, અને પ્રથમનો પ્રેમ યાદ આવવાથી મોટેથી રડવા લાગ્યો. ચોરો સમય પછી ઉભરો સાંત પડ્યો. ઓરડામાં અનિલા પાંસે એ એકલો જ હતો.

પ્રેમજીવન ધ્યોાન પદ્ધતાપ કરવા લાગ્યો, અને અનિલાને પણ પડી કામા માંગવા લાગ્યો. અનિલા ધીમે સાદે બોલી.

“ તમને હવે પશ્ચાતાપ થાય છે, એટલે તમારાં પાપો દબાય થયાં છે. હવે તમે જુદી જ જાણશો. ગભરાશો નહિ. જુઓ સર્વ શરીરોની આવીજ સ્થિતિ થવાની છે. નાશવંત વસ્તુને ગમે તેટલી ટકાવી. રાખવા માંગીશું તોપણ દરેકે નહિ એક વખત સુંદર દેખાતા શરીરની આવી સ્થિતિ થઈ છે. કાળને વશ થઈ એ મરશે. એનો શોક કરવાની જરૂર નથી. આત્મા અમર છે. તેને જ જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ શરીરને જોઈ વૈરાગ્ય લાવી, સાધન સંપન્ન થઈ, જ્ઞાન સંપાદન કરી જીવનમુક્તિનું સુખ ભોગવજો. એક પુત્ર આપણે થયા બાદ મેં વિચાર કીધો કે હવે સંસાર કરવાની જરૂર નથી, તે ઉપરથી મેં સંસારનો ત્યાગ કર્યો. તમને જે સુખ જોઈતું હતું તે આપી શકી નહિ. મારો આશય જુદોજ હતો. મારી આતરી છે કે તમારી પણ મારા જેવીજ જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા થશે. તમે સુખ છો. હવે મારાથી વધારે ભોલાતું નથી. તમારા અંશુકાનું પાણી આપો. ” પ્રેમજીવનને તેમ કીધું કે તૂટ-સાધ્વીએ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

પ્રેમજીવનને અત્યંત દુઃખ લાગ્યું. પશ્ચાતાપની સીમા રહી રહી. વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તેજ દિવસથી એ સતસંગ કરવા લાગ્યો. બાકી રહેલું ધન ધર્માદામાં ખચવવા લાગ્યો. શુદ્ધ પતિવ્રતા સાધ્વી અનિદાની તસવીર સામે રાખી તેનેજ શુદ્ધ માની જ્ઞાન સંપાદન કરવા લાગ્યો. સાધ્વીના આશીર્વાદથી દિવસે દિવસે એની સ્થિતિ બદલાવવા લાગી. સમય જતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને બાકીનો કાળ જીવનમુક્તિનાં સુખમાં ગાળી પ્રારબ્ધ પૂરાં થતાંદેહ છોડ્યો.

સૌ. કળાવંતી.

વિદ્યા-કલા.

“ મોટી ઉધરસ. ”

“ જાણા, હમણા ગામમાં મોટી ઉધરસના બહુ વાહરા છે. પાડોશીની પ્રેમીને ઉધરસ. ફાઈલિના ટુલસીકરને પણ ઉધરસ છે. મ્હને તો આપણા રમણીકની બ્હીક લાગે છે એ રોગ બહુ ચેપી છે. ” તેણીએ વાત છેડી.

“ હા, છોકરાની બહુ સંભાળ રાખવાની છે, ઉધરસવાળા છોકરાઓના સમાગમમાં ખનતાસુધી રહેવા દેવો ન જોઈએ, ખવડાવવામાં પણ કાળજી રાખવાની છે. તમે આટલા ન્હાના બાળકને સોપારી ખાવા આપોજો તે પણ કીક નહી ”—મેં કીધું.

“ જરા સોપારી ખાય તેમાં શું વાંધો ? સોપારી તો ઉણતું મોટાનું ખાયેલું પચાવે છે.—એનું મેં વાંચ્યું છે. ” ક્યાં વાંચ્યું છે તેનો ખુલાસો મેં ન માગ્યો કારણ રાતના સાડા દસ વાગી ગયા હતા અને મારી આંખમાં નીંદ બરાતી હતી.

આંખ જરા મળી ત્યાં મને રહેજ આંચકો લાગ્યો. “ આ છોકરાને ઉધરસ આવી ને તમે સાંભળી કે નહીં ? બારી બંધ શું કરી દીધી છે ? દર્દને સ્વંચ્છ હવાની ખાસ

જર એમ તો ડાકટરો કીધા કરે છે, અને તમે ઉલ્ટો બકારો કરી મેલ્યો. જુઓને છોકરો કેટલો અકળાય છે. જરા બારી ઉઘાડી નાંખો તો સારું.”

ગુપ્તગુપ્ત ઉઠીને મેં બારી ઉઘાડી નાખી, તે વખતે જે બેરોમીટર માધ્યમ હોય તો પારો ૭૦ ડિગ્રી પર હોવો જોઈએ. મને તો થંડી લાગતી હતી પણ હું મુઠે મોઢે તાબે થયો. અને પાછો સુવા જતો હતો—ત્યાં—“ જુઓ તો આ રમણીકને એકદમ આટલી બધી ઉધરસ કેમ આવે છે ! અરે કેવો શ્વાસ, કંધાય છે ! ઉઠોની ! ! જરા નીચે જઈ રામાને જગાડી ડાકટરને તેડાવી મંગાવો તો ફીક.”

અગાસા ખાતો નીચે જઈ રામાને ડોસાબાઈ ડાકટરને ત્યાં ચીટી લખીને મોકલ્યો. ઉપર આવી પારણાં પાસે જઈને રમણીકને જોયો.

“ ડીયર, એ તો સાદી ઉધરસ લાગે છે ધારતી જેવું નથી.”

“ તમને આ વાત હકીકત લાગે છે. બીચારું બચ્ચું, મુંગુઝાડ, કાંઈ તેનું દુઃખ કહી શકે છે ! નહીતર તો તમારી આંખ ઉઘડે.” જરાવારે રામે આવીને ખબર દીધા કે ડાકટર તો મુંદા છે અને ખાટલે પડ્યા છે.

“ રાત્રી રાણુ જેવો ડાકટર કોઈ દિવસ નહીં અને આજે જ મંદો પડ્યો.” મારા સામો ધખારો દાઢ્યો “ એ પણ નશીબની વાત છે. છોકરું લીધે જતું હોય પણ કાંઈ મદદ મળે છે ? તમારે—”

હું પારણાપાસે ઉભો ઉભો સઘળો વખત ઝોકા ખાતો હતો એટલે પાછલા શબ્દો બરાબર ધ્યાનમાં રહ્યા નહીં.

“ સંભળો છો ? તમારે આ છોકરાને મારી નાખવો છે કે શું ?” તેણીની આંખમાં આ વખતે પાણી આવ્યાં હતાં.

“ એવું કેમ બોલો છો.”

“ ત્યારે ડાકટર તો મંદો હશે પણ તેની દવા પણ સાથે મરી ગઈ ! ”

“ ના, ના, દવા તો આ રહી તેણે મોકલાવી છે. તમે માગો એટલીજ રાહ જોતો ઉભો હતો.”

“ લાવોની ત્યારે, શું ગાખી બેઠા છો ? જોતા નથી એક ઘડી જાય છે તે પણ કેટલી કીમતી છે ! તમને જાણે દરદમાં કાંઈ લવલેશની ખબર ન પડે. કેટલા ડોઝ આ શીશીમાં છે ? ”

“ રામો કાંઈ બોલ્યો નથી.”

“ પણ વખતની હશે, લાવોની પેલો ચમચો એક ડોઝ પાછ દઉં.”

“ પણ ડીયર આટલો બધો ડોઝ બચ્ચાને ન હોય.”

“ તમે શું સમજો ? હવે મને માફ કરાવવા વાપરવા ઘો તો ફીક.”

દવા પાછને અમે સુતા. બે મીનીટ નહીં મઠ હોય ત્યાં—“ બાલા ! પેલી બારી બંધ છે કે નહીં ? ”

મેં ધાર્યું કે બંધ હોય તો ઉઘાડી નાખવાનો હુકમ મળશે “ ના—આ ”

“ ત્યારે શું સુતાછો, ઉઠોની, બંધ કરીઆવોની, કેવો ઘંટો પવન આવે છે ! આ છોકરાને એક તો ઉધરસ છે તેમાં વળી પવન લાગશે તો નીમોનીયા થઈ જશે. ”

સુખસુખ બારી બંધ કરવા ગયો અને તેણી પારણામાં છોકરાને ઓઢાડવા લાગી. વળતાં ઓઢામાં પલંગનો પાયો ધુંટણને વાગ્યો તે જરા કળચડી ગઈ અને દાબવા જતો હતો—લાં—

“ જુઓ તો, આ છોકરો આમ ટાઢો શેને પડી ગયો? રખે નીમોનીયા જેવું થઈ ગયું હોય—તમે જરા નીચેથી કેશર લાવો તો ચોળાએ. ”

જતા જતાં, ખુરશી સાથે ભટકાણો.

“ બત્તી કાં વધારી ? ”

“ કેટલું વાગ્યું છે તે જોવા માટે ”

“ પણ જુઓછો આ છોકરો દીવાના તેજથી ઝળઝળી ગયો તે ? ”

“ તે ખબર રહી. કેશર ક્યાં છે ? ”

“ રસોડાની પેટીમાં ”

કેશર લાવી આપ્યું અને હું પલંગમાં સુતો—ત્યાં—“ બહાલા, મ્હારો જીવ રહેતો નથી તે તમને બ્હારે ધડીએ ઉઠાડવા પડે છે. જરા પેશો સ્ટવ સળગાવો તો છોકરાને ઉનું હુધ પાછાં અને શેંક પણ કરીએ—કારણ શરદીમાં શેંકની ખાસ જરૂર છે. ”

તે પ્રમાણે અમલ કર્યો.

“ હવે તમે તમારે નીરાંતે સુઈ જાઓ નહીં તો વળી માથું ચડશે. પણ—જરા પેશી દવાની શીશી મુક્તા જાને કે બીજાને ડોઝ પાછ દઉ ”

તેમ કરી પાછો સુતો. આંખ મળી. સ્વપ્ન આપ્યું—મહીલાસમાજ ભરાણી છે, સમાજમાં “ ડીયર ” “ મોટી ઉધરસ ” ઉપર નિબંધ વાંચે છે. પાસે ડા. ત્રીભોવનદાસનો વૈદકશાસ્ત્રનો ગ્રંથ પડ્યો છે.—ત્યાં—આંચકો.

“ ઉઠો તો, મ્હારો જીવ ગભરાય છે, આ છોકરાની ઉધરસ વધી છે. ડાખે પડખે વધારે જોર લાગે છે. રખે સીંગલ નીમોનીયા થઈ હોયો અગળીની પોશીસની ખાસ જરૂર છે ”

હું જતો હતો—ત્યાં—

“ તમે હવે નાહક ચડઉતર કાં કરો ! રામાને જગાડોને ? તે બધું તૈયાર કરશે. જુઓની, કેટલા વાગ્યા છે ? ”

“ અહીં ” ધડીઆળ જોઈને કીધું.

“ ત્યારે મહેરબાની કરીને માફ એક કહ્યું માનો, તમે જાતે જાતે ડાકટરને તેડી આવો. “ આપ સુઆ પિતા સ્વર્ગે નહીં જવાય. ” માણસને કોઈ દાદ ન દે. હવે જાત જતી મુશ્કેલ છે. ” તેણી ગળગળી થઈ ગઈ, અને જાલો આગલી વાતને છ મહીના થઈ ગયા હોય અને પ્હેલી વારના આ તસ્દી તેણી અને આપવા માગતી હોય ! !

તેણીનું કશું માન્યું. આખે પાણી છાંટી, મોઢું સાફ કરી, લુગડા પેહેરીને વિક્ટોરીયા મંગાવી બીચારા ડાકટરને ગળે પડીને, માંદા માંદા ખાટલામાંથી ખેંચી લાવ્યો. શહેરમાં બીજા ઘણા ડાકટરો હતો. પણ ડા. ડોસાભાઈ, અમારો ઘરનો ડાકટર હર્ષ મને તેના ઉપર ઘણો વિશ્વાસ હતો.

“મારા સાહેબ, આટલા બધા અળશીના લેપડા કરી ખુચ્યાને ‘બુંછ’ નાખવો છે કે શું ?” — ડાકટર સાહેબે થરમોમીટર અને સ્તેથોસકોપવડે શરીર તપાસતાં કીધું. મોટી ઉધરસ કે ન્યુમોનીયા બેમાંથી કાંઈપણ નથી એમ તપાસને અતે તેમણે અભિપ્રાય આપ્યો. પછી તેમણે બત્તી પાસે મંગાવીને છોકરાને ઉધરસ ખાતા બે મીનીટ બરાબર નિહાળ્યો. અને બોલી ઉઠ્યા “અરે આ છોકરાના ગળામાં કાંઈક રેહી ગયું લાગે છે” એમ કહી ઉલટી કરાવી ગળામાં સોપારીની કટકી અટકી ગયેલ તે બહાર કાઢી.

“આવડા નલાં ખુચ્યાને શું તમે લોક સોપારી ખવરાવોય કે ?”

“હા, સોપારી પાચક છે” એ કીધું

“કોન કહેય”

“કેમ ડીયર તમે ક્યાં વાંચ્યું છે તે ડાકટર સાહેબને કહોની”

પણ મને જવાબ વળતાં પહેલાં તો તેણી રમણીકને રેઢા સુધીને તીચે આલ્યાં ગયાં હતાં

સાર—રમણીકની મોટી ઉધરસ ગઈ અને મારી આળસ ગઈ. મહારા એક સ્નેહી પરીદીએ પાંચ વાગ્યાની ટ્રેનમાં બારોબાર પસાર થવાના હતા તેમને રેલેજને જઈને મળી આવ્યો નહીતર ઉંઘ આડે જઈ ચકાત નહિ.

જગજીવન ટિ. કોટાંરી. (ગોંડળ)

વિવિધ વિહાર.

અનુકરણ.

(શ્રી લેખ.)

અનુકરણ કરવું એ જનસ્વભાવ છે. બાળકથી માંડીને તે વૃદ્ધ પર્વત યા પુરુષ કે સ્ત્રીઓમાં આ ટેવ દેખાય છે. બાળક પહેલ વહેલું પોતાની માતાનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. મોટું થાય છે ત્યારે પોતાના બાળસ્નેહીયોનું અનુકરણ હરેક વાતે કરે છે. શાળામાં જતાં પોતાના સાથીયોનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. અભ્યાસક્રમ પુરો થતાં અને નવા જીવનની શરૂઆત કરતાં જેના જેના સંબંધમાં આવે છે તેમનું કાંઈ કાંઈ અનુકરણ સ્વાભાવિક રીતે જ થઈ જાય છે. આ ઉપરથી અને બીજા અનેક દૃષ્ટાંતો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અનુકરણ કરવાની ટેવ જન્મથીજ જન્મે છે. જેટલી પુરુષોમાં આ ટેવ દેખાય છે તે કરતાં સ્ત્રીઓમાં વધારે જોવામાં આવે છે. પુરુષોમાં વ્યવહારીક જ્ઞાન વધારે હોવાથી અને

ઘણા 'માણસના પ્રસંગમાં આત્માથી' તેઓ આ ટેવ ઉપર કેટલેક અંશે અંકુશ રાખી શકે છે (આ ટેવથી તદ્દન મુક્તગ્ન હોવાનો દાવો તેઓ કરી શકે તેમ નથી). અનુકરણ કોઈ વખત લાભદાંધ પણ હોય છે અને હાનીકરતા પણ નિવડે છે. કેટલીક ટેવોનું અથવા રીતરીવાજનું આપણે આંખો મીંચી અનુકરણ કરીએ છીએ, પરંતુ શું અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે અને શું નથી તે ખતાવવા મેં યથાશક્તિ આ લેખમાં પ્રયત્ન કર્યો છે. હજુ તો શુભરાતના પુરપવર્ગમાં જ પુરી કેળવણીનો પ્રસાર થયો નથી તો પંછી બંગાળ આદિ પ્રાંતોની પેઠે ઘણી કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓ હોવાની આશા ક્યાંથી રખાય? વળી જેટલો પુરપવર્ગ કેળવાયકો છે તેમાંનો મોટા ભાગ સ્ત્રીકેળવણી તરફ અરુચી ખતાવનારો છે. અલખત પોતે કેળવાયકા હોઈ પોતાની સ્ત્રીઓ પુતળીની પેઠે શણગારાઈ પોતાની સાથે ફરે એવું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છાવાળો તો છે, કેળવણી શબ્દનો અર્થ પણ ન સમજે એવી સ્ત્રીનો કેળવણી પામેલો પતિ પોતાની પત્નીને પુર દમામમાં શણગારીને પોતાની જોડે માત્ર દરવા દરવા લઈ જઈનેજ આનંદ માને અને મનવે એ શું પુરપવર્ગ માટે શોચનીય નથી? આવી અક્ષરશુન્ય સ્ત્રીઓને રહેજપણ વિદ્યાનો સ્વાદ અખાડવાને તેમના હૃદયે કેળવણી પામેલા પતિએ એટલો તો અભાવ અને કંટાળો ખતાવે છે કે પરીણામે આનાં દંપતીનું જીવન કેવળ ભારરૂપ થઈ પડે છે. વિદ્યાના સ્વાદના અભાવે અને પોતાના પતિ ટાપટીપથી ભરેલી ને પુતળીના જેવી ઠહારી મઠારેલી રહેવાથીજ ખૂશ રહે છે એમ સમજી આવી સ્ત્રીઓનો ઘણો કાળ માત્ર લુગડાં ધરેણાંનું અનુકરણ કરવામાં જ ગય છે. પતિસાથે વિદ્યાવિનોદ કરી શકતો નથી. એમને તો માત્ર દાહવિનોદમાં જ મશગુલ રહેવાનું થાય છે. લુગડાં અને ધરેણાંમાં-દાહની સ્પર્ધામાં તેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે. આ સ્પર્ધામાં કેટલો વ્યય થાય છે અને કેટલો કાળ નિર્થક ગય છે તેનું ભાન થતું નથી. કેળવણી પામેલા પતિએ આ જંગલમાં લક્ષ્ય પડેલ તો નથી પરંતુ આ કુટેવને પરિણામે તેમની જ કમાઈ ઉપર એક અણુધટતો બોલે આવી પડે છે. અનુકરણ કરવાનું તો સ્વાભાવિક રીતે સદુનેયે મન થાય તો પછી અભણ સ્ત્રીઓનું મન લલચાય એમાં શું આશ્ચર્ય! દિન પ્રતિદિન એક બીજીની ચડસાઈમાં આ લુગડાં ધરેણાંની ટાપટીપનું ડોળ ધણી સ્ત્રીઓમાં વધતું જ જાય છે. લાંબા વખતે આ ટેવ હડી જડ પાલી બેસે છે અને તેમના મનસ્વીપણામાં રહેજ પણ ખસલ તેમનાથી ખખાતો નથી. આ અનુકરણ કરવાની ટેવ ઉપર પ્રથમથીજ અંકુશ રખાવવો (અભણ સ્ત્રીઓમાં) તે તેમના પતિની ફરજ છે. (પતિઓની ફરજ શી છે એ લખતું એ આ વિષયનો હેતુ નથી.) સમજી અને કેળવાયકી સ્ત્રીઓ આવા ડોળડામટની પરવા કરતી નથી પરંતુ ઘણે ભાગે અભણ અને થોડું ભણેલી સ્ત્રીઓ આવા ઉપરના શણગારથી અને આડંબરથી પતિને રિઝવવા પ્રયત્ન કરે છે અને ઉચ્ચ કેળવણી પામેલા પતિઓ રીઝે પણ છે પરંતુ આવી સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની તેમની ખરી ફરજ વીસરી ગય છે. આ ટેવોના અનુકરણથી શી હાની છે તે સમજી તો જાણેજ છે.

ખ.નું આપણી શુભરાતી સ્ત્રીઓમાં જનાનો તો હવે નીકળી ગયો છે. પરંતુ પુરપવર્ગ સાથે ફરવામાં હજુ આપણે જતાના કરનાંએ ખુરા રીવાજ રાખી રહ્યા છીએ. સ્ત્રીઓથી નદીએ નાંવા જવાય, ધોવા જવાય, ઘરથી ગમે તેટલે દૂર દેવદર્શને જવાય, પરંતુ પતિ સાથે કે કુટુંબના કોઈપણ પુરોના સાથે ન્યાં ઘણે ભાગે સજ્જનોજ ગય છે તેવી દરવા

ફરવાની જગ્યાએ જવું આપણી સ્ત્રીઓ સરખાવેલું માને છે. કેટલાક પુરુષો પણ સ્ત્રીઓને આની જગ્યાએ લઈ જતાં સરખાય છે. આપણી સ્ત્રીઓને આખો દિવસ ઘરમાં જ રહેવાનું થાય છે, અને ખીછ કાંધ રમત ગમતને અભાવે તેમની તંદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. તેમને ઘરના કામકાજ સિવાય ખીછ કાંધ કસરત મળતી નથી અને ખુફી હવાનો આનંદ એમના નશીબમાં હોતો જ નથી.

આ અને બીજા અનેક કારણોને લીધે આપણી સ્ત્રીઓનાં શરીર ધણાં જ નબળાં થઈ જાય છે તેમનાં શરીર ઉપર શીકાસજ રહે છે. ઘરમાં બેસી રહી પોતાનો વખત નિંદા અથવા તો કુટકાઈ દેખાડવાના વિચારમાં ન ગાળતાં પોતે શી રીતે તંદુરસ્ત રહે તે શોધી તે પ્રમાણે વર્તવું હોય તો સ્ત્રીઓને કેટલું લાભદાયક થઈ પડે? મુજરાતમાં ઘણાં વર્ષોથી મુધારાનાં બહુમાં કુટકાય છે. અને યુરોપીયન પ્રજાની ધણીએ નકામી અને નજીવી ટેવો અને રીતભાતોનાં અનુકરણ થયાં છે થાય છે અને ઘરો. પરંતુ આ પ્રજાના સદ્ગુણોનો અને અનુકરણીય રીતભાત અને ટેવોનું ધણા ઘોડાજ અનુકરણ કરે છે. પુરુષો તેમ સ્ત્રીઓ તેમના પેઢેરવેશનું અનુકરણ કરવા લલચાયાં છે અને લલચાય છે. પણ રહેજ વિચાર કરી નેઈશું તો (અત્યારે તો સ્ત્રીઓની જ વાતમાં) તેમના પોસાક પહેરવાની રીતને લીધે નાળુક દેખાતી આ બીજા મુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓ નબળાં હોતી નથી. આપણી સ્ત્રીઓની પેટે તેઓ પોતાની તંદુરસ્તી તરફ બેઠકારી રાખતી નથી. ખુફી હવામાં હરવું શરવું અને અનેક તરેહની અંગ કસરતોમાં બાગ લેવો તેમને ગમે છે. હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓનો આવરણ ૩૫ થી ૪૫ મુધીનો અંકાયલો છે. ત્યારે આ નાળુક દેખાતી સ્ત્રી ૩૫ વર્ષ તો પોતાનો અંસાર શરૂ કરે છે.

પાંચીસ વર્ષની આપણી સ્ત્રી ટટાર ચાલી પણ શકતી નથી, અને કેટલાંએ છોકરાંની માતા થઈ ચૂકી હોય છે. તેમના દેખાવ ઉપરથી યુવાવરયાનું એક પણ સિદ્ધ તેમનામાં જણાતું નથી. ત્યારે મુધરેલી પ્રજાનું ખીછ રીતભાતનું અનુકરણ કરીએ છીએ તો તેમની હરવા ફરવા જવાની અને તંદુરસ્તી મુધરે એવી રમત ગમતમાં બાગ લેવાનું અનુકરણ કરવું શું યોગ્ય નથી? તેમના બીજા ધણાં સદ્ગુણો અનુકરણીય છે. આપણી સ્ત્રીઓ જેમ પોતાનો કાળ નિંદા અને ટાપલામાં ગાળે છે તેમ તેઓ કરતી નથી. પોતાનો નવરાસનો વખત ભરવામાં, ગુંથવામાં, અભ્યાસ કરવામાં અને બાળકોને જીવવામાં ગાળે છે, તથા બીજા ઉપયોગી થઈ પડે તેવા અનેક ઉદ્યમો કરે છે. સ્ત્રીઓના સ્વભાવ પ્રમાણે વાતોનો ધસક તો એમને પણ હોય છે પરંતુ તેમની વાતોનો પચ નિરાળો હોય છે. આપણે પુરુષવર્ગ સ્ત્રીઓને અભ્યાસ કે વાંચનની ક્ષત લગાડતો નથી (ને કમનસીબે આપણા સાહિત્યમાં સ્ત્રીઉપયોગી ગ્રંથો આંગળીને ટેરવે ગણીએ તેટલા છે.) તથા આપણે કાળ નિર્ગમન કરવાના રસ્તા શોધવા પડે છે; પણ આપણે ને તેઓની ઉદ્યમો રહેવાની ટેવનું અનુકરણ કરીએ તો બીજા ધણાંએ વિદ્યાગ સાહિત્ય આપણી સમક્ષ ખડાં છે. તે સ્ત્રીઓ એક ક્ષણ પણ નિરુદ્યમી જવા દેતી નથી. ત્યારે આપણી સ્ત્રીઓનું આખું જીવન કેવળ આગસમાં જ નય છે. આપણને ન્હાનપણથી જ કાંઈપણ ઉદ્યમ કે કળા શીખવતાં નથી. ભરવાનું, ગુંથવાનું, ચિત્રકળા આપણી સાળામાં હજુ હમ-

છાંજ દાખલ થાય છે. પોતાના ઉદમથી સ્વતંત્ર રીતે નિર્વાહ કરવો આપણી સ્ત્રીઓને અશક્યજ થઈ પડે છે. બાળવિધવા માત્ર પેટ ભરવાની ખાતર અસહ્ય દુઃખો વેડે છે તેનું કારણ તેમની પાસે નિર્વાહ કરવાભેગ-પણુ-હુલ્લર હોતો નથી. ઘણાં દેશની સ્ત્રીઓ નિર્દોષ કળા કૌશલ્યથી કમાઈ ગુજરાન કરે છે. ત્યારે આપણા દેશમાં ઘણીએ બાળવિધવાઓ પેટપુરનું ધાન મેળવવા અનીતિએ ચડી પોતાના આખરના દિવસો દુઃખમય કરી મુકે છે. દરેક સ્ત્રીએ કાંઈપણ કળા કે ઉદ્યમ-શીખવો તે અગત્યનું છે. જેને નિર્વાહ કરવાની તમા ન હોય તેને પણ આ ઉદમી રહેવાની ટેવથી કાંઈ હાની થશે નહિ. કુટુંબને કે પોતાની જાતને ઉદમી રહેવાથી ઉપયોગી થવાય છે તો પછી અન્ય દેશની આ સતત ઉદમી રહેવાની ટેવનું અનુકરણ આપણે શા માટે ના કરવું ?

આપણી બાળકીયોની શાળાની તેમજ ઘરની કેળવણી કાંઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે. ઘરની કેળવણીમાં જ્યારથી છોકરી સમજણી થાય છે ત્યારથી તેના ઉપર અનેક પ્રકારના વિચિત્ર અકુંડો મુકાય છે. તેમાં વિશેષ તો છોકરાઓ સાથે કેમ વર્તન કરવું તે વાતનું લક્ષ આગ્રહપૂર્વક અપાય છે. બાળકીના આનંદ અને ઉત્સાહને, જેમ અને તેમ છોકરાઓના દેખતાં દાખી રાખવાનું શિક્ષણ અપાય છે. છોકરાઓ સાથે રમવું નહિ, હસવું નહિ એવી એવી અનેક વિચિત્ર આજ્ઞાઓના અમલ કરવામાં આવે છે. છોકરાઓ સાથે રમવાથી ગોરા બળી જાય એવી બ્લીક અને વેહેમ તેમના કુમળા મનમાં ફસાવે છે. અને આટલી ન્હાની વયથીજ છોકરા અને છોકરીઓ વચ્ચેના મોટા બેદ તેમની સમક્ષ ખડો કરે છે. વળી તેમની રમતોમાં પણ રાંધવાનું, ટીંગણા ટીંગલી પરણાવવાનું શીખવે છે. ઘણીખરી સુધરેલી પ્રજાઓમાં છોકરા અને છોકરીઓની એકજ શાળા હોય છે આપણામાં તેમ નથી. તેમજ તે પ્રજાઓમાં છોકરીઓનાં જીવન આપણી છોકરીઓથી તદ્દન નિરાળીજ રીતે ગળાવાય છે. આપણી બાળકીયોની પેટે તે લાજુલાડી હોતી નથી. છોકરાંઓને રમતાં જોઈ શરમની મારી ઘરમાં બેસી રહેતી નથી. તે દેશોમાં બાળક અને બાળકીયો સાથે હરે છે, શરે છે, રમે છે અને અનેક તરેહના નિર્દોષ આનંદ કરે છે. ત્યારે આપણી છોકરીયોની તેથી તદ્દન ઉધીજ દશા છે. એટલું તો શું પણ બાળપણમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની કેળવણી મળ્યાથી આપણી ઉમ્મરે પહોંચેલી સ્ત્રીઓ પણ પુરુષોને દેખી ગમરાય છે જ્યાં પણ પુરુષો એકલા મળ્યા હોય ત્યાં આપણી સ્ત્રી એકંદલી જવા હાંમત ધરી શકતી નથી. ત્યારે સુધરેલા દેશની સ્ત્રીઓ હજારો માણસની હકમાં બેઠકક ચાલી જાય છે અને હરેક પુરુષ તેને ઘટનું માન આપે છે. શું પોતાની બાળકીયોને કેળવણી આપવાની આ રીત અનુકરણીય નથી ?

આ લેખમાં મેં અન્ય દેશોના અનુકરણ માટે ઘણું લખ્યું છે તેનો અર્થ કાંઈ એવો ના કરાય કે એમના બધાએ રીતરીવાજો અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. પરંતુ આપણે ઘણીએ પ્રજાના પ્રસંગમાં આવ્યા છીએ અને તેમના સ્વભાવિક રીતે અનુકરણ પણ કર્યા છે તો ચરેલી મુરોખીયન પ્રજાના સદ્ગુણોનું અને સરસ રીતરીવાજોનું અનુકરણ આપણે કરીએ તે કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

મી જમલભાઈ ગાહાભાઈ.

રમણિમણિમાળા.

દેવીઅધૌરકામિની.

(એક જીવનચરિત્ર.)

આજથી લગભગ ત્રણ વર્ષ ઉપર આપના માસિકના સ્મારકએક માટે ' ભક્તિ અને સેવા ' સંબંધી એક લઘુ લેખ લખતાં, આપણા દેશની સ્ત્રીઓને માટે ' મહે સેવા ' ધર્મની આવશ્યકતા બતાવી હતી. સેવાસંદનનાં પરાપકારી ખાતની યોજના આપણા દેશભક્ત વિદ્વાનોને હાથે એ સમયે ઘડાઈ રહી હતી. આજે તે શુભ ખાતુ " સ્થપાયારને દોઢેક વર્ષના અરસા થઈ ચૂક્યો છે. આપણી કેટલીક ભારતવાસી બહેનોએ પવિત્ર સેવા-વ્રતને પોતાની ઇચ્છાથી અખત્યાર કર્યું છે. તેા તેમની આગળ એક એવી સન્નારી કે જેમણે એવા કોષપણ મંડળના અભાવે સ્વતંત્રરૂપે પોતાની અંતરની દૃઢ ઇચ્છાથી ' પ્રેરણાને સંસારમાં રહેવા છતાં પણ પોતાનું સંમિશ્ર જીવન 'સેવા' કાર્યમાં સમર્પણ કર્યું હોય તેમનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર રચ્યું કરવું કાંઈ અસાધ્ય નહીં ગણાય.

એવાં એક સન્નારી બંગાળા પ્રાન્તમાં થઈ ગયાં છે. તેમનું નામ દેવી અધૌરકામિની હતું. તેમના પતિ શ્રીયુક્ત પ્રકાશચન્દ્રરાય મિહાર પ્રાન્તમાં એક જાણીતા ગૃહસ્થ છે. પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મઉપદેશક બાપુ કેશવચન્દ્રસેનના એ પરમમિત્ર હતા. સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચન્દ્ર મજૂમદાર પણ તેમના જગરા દોસ્ત હતા. અને સાધારણ બ્રાહ્મસમાજના હાલના આ-આર્ય પૂજ્ય શ્રી ચિવનાથ શાસ્ત્રીના તેમને પોતાના સગાબાધના જેટલું મ્હાલ છે. તેમના પુત્ર મિસ્તર સુબોધચન્દ્રરાય કલકત્તા હાઇકોર્ટમાં બેરિસ્ટરનો ધંધો ચલાવે છે. પ્રકાશચન્દ્ર એક પરમભક્ત છે. ભક્તિરસથી ઝળકી રહેતા, હસતા મ્હેરા સાથે જોડારે એ બંગાળામાં બ્રાહ્મસમાજ સ્ત્રી પુરોના આગળ ઉભા રહે છે ત્હારે ઘણા કેળવાયતા પુરો તેમના ચરણની રજ ગ્રહણ કરીને પોતાને કૃતાર્થ માને છે. પણ બંગાળાના બ્રાહ્મસમાજોની બહાર એમનું નામ જોઈએ તેટલું જાણીતું નથી. એ એક ડોયુટિ કલેક્ટર હતા. મ્હોટા માનવંતો હોયો અને જોઈતું ધન એ મેળવી ચૂક્યા છે, પણ તેમની આગલી વયમાં જે દુર્લભ સ્ત્રીરત તેમણે મેળવ્યું હતું, તેની સરખામણીમાં તેમની બધી માલમિલકત તુચ્છ છે. એ સ્ત્રી દેવીઅધૌરકામિની, તેમના જીવનની અને તેમના ધર્મપંથની સાચી સાથી હતી. જેની રીતે પુષ્પવાળાં વૃક્ષો પોતાના સુંદર પુષ્પવડે આખા બગીચામાં સુગંધી ફેલાવે છે તેવીજ રીતે આ ભક્તિમતી નારીએ પોતાના હૃદયની ભક્તિરૂપી પુષ્પોવડે સ્વામીના કંટકમય માર્ગને સુગંધીથી આચ્છાદિત કર્યો હતો. તેમને લીધે તેમના સ્વામીનો જીવનમાર્ગ ધણેજ સુંદર અને તેમની સંસારયાત્રા ધણીજ આનંદજનક બની હતી.

આ સંસારમાં સ્ત્રીપુરોમાં ગુણનાં કળેશાં ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. વિદ્વાન અને સાહિત્યપ્રેમી પુરુષને કાળા અક્ષરને કુટી મારે એવી સ્ત્રી સાથે, ભક્તને કંકાસીઆ

સ્વભાવની કર્કશ સાથે, ઉદાર દીક્ષતા સખાવતી ગૃહસ્થને કંચુસ સ્ત્રી સાથે, અને ધાર્મિક ભક્તને સાંકડા વિચારવાળી અધમ સ્ત્રી સાથે ખાતું પડ્યું હોય એવા બનાવો કાંઈ વિરલ નથી.

અગીઆમાં જે અનેક લતાઓ વૃક્ષને વર્ગંગી રહે છે તેમાંની કેટલીક એવી હોય છે કે જેના ભારને લીધે વૃક્ષો શક્તિહીન થઈને પડી જાય છે ત્યારે કેટલીક એવી પણ નાજુક વેલડીઓ હોય છે, કે જેના રંગબેરંગી પુષ્પો અને હરિયાળા સુંદર પત્રવોને લીધે વૃક્ષની શોભા સો ગણી વધી જાય છે. તેવીજ રીતે આ સંસારમાં એવાં પણ અનેક સ્ત્રીરત્નો હોય છે કે જેમના હૃદયની મધુરતા અને અંતરની પ્રીતિ અને પવિત્રતાને લીધે સ્વામીનો સંસાર સ્વર્ગરૂપ બની જાય છે. એવીજ પુણ્યશાળી નારીઓની મારફત દેવીઅધોરકામિની પોતાના હૃદયની મહત્તા અને ઉચ્ચ ગુણોના મંદિમાવડે સ્વામીને સૌભાગ્યવાન કરી ગયાં છે.

અધોરકામિનીનું કર્મજીવન અવસાન પામ્યું છે. તેમણે આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો છે, પણ એમના પતિનો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે એમનો મૃતદેહ માટીમાં મેળી જવા છતાં પણ તેમનો અમર આત્મા સ્વામીને તેમના કાર્યમાં સહાય કરે છે. પત્નીને માટે આટલો બધો ઉચ્ચભાવ હોવાથી તેમણે તેનું એક સચિત્તર જીવનવૃત્તાંત પ્રગટ કર્યું છે. આ અન્ય ઘણી શિક્ષણ યોગ્ય વાતોથી ભરપૂર છે અને હિંમતી કેળવણી, ધર્મરક્ષિત અને સ્વામીની સહાયતા મેળવ્યાથી એક નારી જીવન પ્રભુભક્તિ, વૈરાગ્ય, અને સેવાના વિષયમાં કેટલું ઉન્નત થઈ શકે છે એ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે. એ સદ્ગુણ સંપન્ન ભક્તિમતી તેજસ્વી નારીનું વિવરણ ઘણાજ સંક્ષેપમાં હમે નીચે ઉતારીએ છીએ.

૨.

અંગાળી સંવત ૧૨૬૩ના વૈશાખ માસમાં એટલે કે ઇ. સ. ૧૮૫૪ ની સાલમાં ચોવીસ પરગણામાં આવેલા શ્રીપુર ગામમાં દેવીઅધોરકામિનીનો જન્મ થયો હતો. તેમના પિતા એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ હતા. પૈસે ટકે પણ એ સુખી હતા. હિંદુ કુળ અને પૈસા બંને હોવાથી કન્યાને માટે યોગ્ય વર મેળવવામાં એમને કાંઈ મુશ્કેલી નહીં, અને એ સમયના રિવાજ મુજબ દસ વર્ષની બાળવયમાં જ અધોરકામિનીનું લગ્ન પ્રકાશચન્દ્ર સાથે થઈ ગયું.

વિવાહ થતાં પહેલાં એક કૌતુકજનક બનાવ બન્યો હતો. બાળક કન્યાને જ્યારે પોતાનો વિવાહ મળ્યાની ખબર પડી ત્યારે તેને વર જેવાની જગાસા ઉત્પન્ન થઈ. વરને ઘેર જમવા તેડયો હતો ત્યારે એ વરને જેવાની હાંશમાં અગાશી ઉપર ચઢી. અને વરને જોઈને કાંઈ એવું બાન બૂલી ગઈ કે એકદમ અગાશી ઉપરથી નીચે પડી ગઈ; પણ પ્રભુએ તેને બચાવી લીધી.

અધોરકામિની પોતાના પાછલા જીવનમાં લોકસેવાને માટે જે આત્મસમર્પણ કરી રહ્યાં, સેવાને પોતાનો સ્વાભાવિક ધર્મ બનાવી રહ્યાં, તેનો આભાસ બચપણથીજ થયો હતો. જ્યારે એ દસ વર્ષનાં હતાં, ત્યારે તેમનો ભાઈ શીતજાના રોગથી પીડાતો હતો. એ સમયે અધોરકામિનીએ પોતાના આત્માને તુચ્છ ગણીને જીવને જોખમે એ એવી રોગમાં એની બહુ સેવા આકરી કરી હતી. એટલી ન્હાની વયમાંજ એ સામરે આત્મીને સાનુજીને મદદ કરવા લાગ્યાં હતાં, અને સુંદર સ્વાદિષ્ટ ભોજન બનાવતાં શીખ્યા હતાં. તેમનું ધરકામ જોઈને બધાને સંતોષ થતો હતો. એ વખતેજ એમના

સ્વભાવમાં તેજસ્વિતા જણાઇ આવતી. ધરનાં આકર નોકરો ઘણીવાર ધરની ન્હાની વહુ ઉપર પોતાનો રોષ બતાવવાં જાય છે. એવુંજ એક વખત અંધોરકામિનીના પ્રસંગમાં બન્યું. ધરની નોકરડીએ, હેમને નકામી માળો દીધી. આળસ વહુથી એ સહન કરી શકાયું નહોતું, અને સ્ત્રીઓને ઉચિત શબ્દોમાં એને ખૂબ ઝાટકી નાંખી.

વિવાહના કેટલાક વર્ષ બાદ પ્રકાશચન્દ્રે બ્રહ્મધર્મ ગ્રહણ કર્યો. એ સમયે અંધોર-કામિની કાંઈ વધારે ભણ્યાં ગણ્યાં નહોતાં; પણ એમણે પોતાની સાધારણ શુદ્ધિના બળ-વડે પતિના ધર્મને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ગણ્યો; એવી રીતે સ્વામીના નવ ધર્મને અનુસર-વાથી એમને એક સખ્ત કસોટીમાંથી કસાવું પડ્યું. કારણકે એ સમયે એ તરણ કુળવધુ હતાં. ધરની વડિલ સ્ત્રીઓને તામે હતાં; છતાં પણ એમને ધરની આલસી આવેલી રૂઢી-ઓની વિરુદ્ધ ચાલવું પડતું. વળી આટલા માટે એમને ગામની સ્ત્રીઓનાં મહેણાં પણ કાંઈ ઓછાં સાંખવા નહોતા પડ્યાં.

ત્યારબાદ પ્રકાશચન્દ્રે 'હરિનાભિ' સ્કુલના ખીજન માસ્તર નીમાયા. અને પત્નીને લઈને પોતાની નોકરીએ લાગ્યા. એ સમયે પંડિત શિવનાથ શાસ્ત્રીએ નિશાળના હેડ મા-સ્તર હતા. હેમની સાથે ઉપાસનામાં શામેલ રહેવાથી તથા હેમના કુટુંબના સમાગમમાં આવવાથી અંધોરકામિનીને ઘણા લાભ થયો. શાસ્ત્રી મહાશય સાથે એમને એવો ઘાડો સંબંધ બંધાયો કે જ્યારે પ્રકાશચન્દ્રની બદલી મતિહારી થઈ ત્યારે વિદાય વખતનો દૃશ્ય ઘણોજ કષ્ટોત્પાદક હતો.

મતિહારી જઈને અંધોરકામિની સ્વામીનાં શિષ્ય બન્યાં; સ્વામીની પાસે ધર્મનું શિ-ક્ષણ મેળવીને, સાધનાનો આરંભ કર્યો; એ સમયે એમની આર્થિક ચિત્તિ સારી નહોતી. પણ પારસમણિના સ્પર્શથી જેમ લોટું પણ સુવર્ણ થઈ જાય છે તેમ ધર્મના સ્પર્શથી હેમનું ચિત્ત નિર્મળ અને ઉદાર થઈ ગયું. સુવર્ણના અલંકારોથી દેહને ખડકવાનો શોખ હેમણે ઓછો કરી નાંખ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૭૭ ની સાલમાં લોકોને અજનું કષ્ટ છે એ વાત સાંભળીને હેમણે પોતાના હાથની સોનાની બંગડીઓ જરા પણ ખેદ વગર દુકાળ ફંડમાં દાન કરી દીધી હતી.

સંસારપથની કડોરતાનો હેમને ધીમે ધીમે અનુભવ થવા લાગ્યો. પોતે અંખળો, ધરનો ભાર ઉઠાવનાર ગૃહિણી, તથા સંતાનોની જનની હતાં, છતાં પણ ગૃહત્યાગી ઋષિઓ જેની વાંછના કરે એવા બ્રહ્મની પ્રાપ્તિની હેમને અભિજ્ઞાપ ઉત્પન્ન થઈ. કડોર સાધના વગર આ અભિજ્ઞાપ દેવી રીતે પૂરો થાય ? એટલા માટે હેમણે કડોર સાધનાનો આરંભ કર્યો. સૌથી પહેલાં તો સ્ત્રીઓમાં કુદરતી રીતે રહેલી મુખની લાલસા સાથે એમને સંગ્રામ કરવો પડ્યો. એ દુરવ્યવસ્થા બાદ સમજી શક્યાં હતાં કે ભક્તિનું અમૃતમય ઝરણું અને સંસાર એ બેની વચ્ચે વૈરાગ્યનું એક રેતાળ રૂઝું પડ્યું છે. જે બકીશ આદમી વૈરાગ્ય-ની એ મરૂભૂમિને જોઈનેજ બંધ પામે છે, હેમને માટે ભક્તિનો અમૃતરસ પીવાનો કાષ્ઠ પણ સંભવ નથી. પણ જે સાહસિક મનુષ્યો નિઃસ્વયં એ મરૂભૂમિને ઓળંગી જાય છે તેજ નિર્મળ ઝરણાનું જળપાન કરીને ભક્ત થવા પામે છે. કુદરતે દેવીઅંધોરકામિનીને એક દુર્લભ બંગાળી અખળો બનાવ્યા છતાં પણ હેમના અંતઃકરણમાં તેજનું સ્ફુરણ કરા-

વવામાં કાંઈ કચાશ નહોતી રાખી. એથીજ એમણે વૈરાગ્યના માર્ગમાં ચાલવાનું સાહસ કર્યું. અંગઉપરના સુંદર વસ્ત્ર આભુષણોનો ત્યાગ કરીને ત્હેમણે સાદાં વસ્ત્ર પહેર્યાં. આ અવસ્થાને લક્ષમાં રાખીને બાબુ પ્રકાશચન્દ્રે પોતાની પત્નીને ‘ ગૃહસ્થવૈરાગિની ’ શબ્દથી સન્બોધન કર્યું છે.

એક સમયે દેવીઅધોર કામિની કલકત્તે ગયાં હતાં. તે વખતે ત્હેમનો ઇશ્વરોપાસના ઉપરનો શોખ જોધને મહાત્મા કેશવચન્દ્રે અન્ય સ્ત્રીઓને શીખામણુ દીધી હતી કે આ નવી આવેલી બાઇ પાસેથી ત્હમે ઉપાસના ઉપરનો પ્રેમ શીખો.

કલકત્તાથી પાછા ફરતી વખતે અધોરકામિનીએ કેશવચન્દ્રને કહ્યું કે મને બુલશો નહીં. કેશવચન્દ્રને ત્હેમના ઉપર એટલી શ્રદ્ધા હતીકે યદ્યપિ યદ્યપિ હતી કે ત્હેમણે પ્રસન્નવદને કહ્યું. અને બુલાય ખડું કે ?

પ્રકાશચન્દ્રની મતિહારીથી બદલી થઇ જવાથી તેઓ બાંકીપુર ગયાં. ત્હેમણે ઘણા સમય સુધી બાંકીપુરમાં ડેપુટી મેજસ્ટ્રેટનો ઓફિસ ભોગવ્યો હતો. એટલે બાંકીપુર અધોર કામિનીનું કર્મક્ષેત્ર બન્યું. એ સમયે અધોરકામિની પોતાના વખતનો કેવો સદુપયોગ કરતાં હતાં તે ત્હેમના સ્વામીના નીચેના વર્ણન ઉપરથી જણાઇ આવે છે. પ્રકાશચન્દ્ર લખે છે. “ દેવી ! એ સમયે આપણું દૈનિક જીવન કેવું તપસ્ચામય હતું ત્હેનું સ્મરણુ નથી આવતું ? દરરોજ સંક્રવારે પધારીમાંથી ઉડતાં પહેલાં તું મ્હારી સાથે માનુરતોત્ર ગાતી. ત્હારાદ પોતે હાથે ઉપાસનાની ઓરડીમાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો તૈયાર કરતી. * * * નિશ્ચયપૂર્વક આસન બીજાવીને મ્હારે માટે સ્નાન કરતી. ઉપાસના થઇ રહ્યા પછી પ્રતિદિન એક ન્હાની પ્રાર્થના કરતી. ત્હારાદ રસોડામાં જતી. છોકરાંઓને ખવરાવી પીવરાવીને બહુવા મોકલતી. પછી પોતાના ખાવાનો બંદોબસ્ત કરતી. એની વચમાં કોઇ વખતે પડોશનાં એ ત્રણ ઘરની ખબર પુછી આવતી અને એમને કોઇ વાતની અડચણ હોય તો તે દૂર કરતી. બપોરે કાંઇ વાંચતી. અને કહી જવાનું હોય તો જઇ આવતી. સંતાનોને ખવરાવવા પીવરાવવાનું તથા કપડાં લેતાં પહેરાવવા કામ સદા પોતાને હાથેજ કરતી. મ્હાંજે રસોઇ કરીને છોકરાંઓને જમાડીને ત્હેમને બહુવાનો બંદોબસ્ત કરી આપતી. ત્હારાદ આપણે બન્ને જણાં ઇશ્વરનાં ભજન ગાતાં, જે નવું સાધન કરવાનું હોય તે કરનાં આહાર કરી રહ્યા પછી પાછાં ભજન ગાતાં, એ ઉપરાંત બીજા કેટલાએ નિયમો પાળતાં. ”

ત્હારાદ અધોરકામિનીને એક સખ્ત કસોડીમાં કસાવું પડ્યું. એ મર્મભેદી કહાણી આખી કહેવા બેસીએ તો એક વિશેષાન્ત નવલકથા થઇ જાય. કલ્પિત નવલકથાઓમાં જે ઘટનાઓ વાંચીને આપણે આંસુ પાડીએ છીએ તેવીજ ઘટના અધોરકામિનીના કુટુંબમાં ખરેખર જતી એ ઘટનાનો સાર નીચે મુજબ છે.

અધોરકામિનીની મ્હોટી દીકરીનું નામ સુસારવાસિની હતું. ત્હેના સંભાગમમાં આવનાર એક વિદ્વાન ગૃહસ્થ કહે છે. કે ત્હેની મધુર ઉપાસનામાં સામેલ થઈને હું કૃતાર્થ થયો છું. ત્હેનું આત્મત્યાગ અને સેવાને નજરોનજર જોધને મ્હને ત્હેને માટે ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે.

આ સુસાર ત્હારે તરખી હતી ત્હારે ઇન્દ્રાવન નામના એક યુવકના પ્રેમ તરફ

આકર્ષણ. સુસારના પિતાને ખબર પડતો એમણે પુત્રીની ધ્વજાનુસાર ત્હેનો વિવાહ કર્યો; 'વન્દાવન' સાથે સુસારનાં લગ્ન થઈ ચુક્યાં. વન્દાવન કાંઈ દુર્ગુણી યુવક; હતો એમ પણ નહોતું. વળી એ વખતે વન્દાવનને બધા ધર્મોન્સાહી યુવક ગણતા હતા. તો એવા યુવકના પ્રેમપાશમાં આ સરળ હૃદયા બાળા પડે તો એમાં અસ્વાભાવિક શું હતું ?

પણ માણસનું મન કાંઈ હમેશાં એક સરખું નથી રહેતું. વન્દાવનો બ્રાહ્મધર્મ પ્રમાણે લગ્ન કર્યાં અને તે વિવાહના કાયદા મૂળજી કચેરીના રજીસ્ટરમાં નોંધાઈ પણ ગયાં. છતાં પણ થોડા દિવસ પછી ત્હેણે બ્રાહ્મસમાજનો ત્યાગ કર્યો; ત્હેની સાથે સાધ્વી પત્ની સુસારનો પણ ત્યાગ કર્યો. શક્ત એટલુંજ નહીં, પણ એ નિર્મળ દેખાતા યુવકે ધર્મશીલા પત્નીના નિર્મળ પ્રેમને તરછોડીને ફરીથી એક હિન્દુ બાલિકા સાથે લગ્ન કર્યું.

એવે સમયે એ પ્રેમમયી, કામળ હૃદયા ધૈર્યશીલા, અને ઇશ્વરપરાયણ સુસાર વાસિનીએ શું કર્યું ? ત્હેણે ધાર્યું હોત તો બ્રાહ્મધર્મના કાયદાથી વિરૂદ્ધ જાહેર બીજવાર લગ્ન કરવા માટે પતિને સજા કરાવી શકત; ત્હેના બીજા લગ્નને ગેરકાયદે-કરાવીને રદ કરાવી શકત. કારણકે બધા જાણે છે કે બ્રાહ્મ કાયદા પ્રમાણે લગ્ન રજીસ્ટર કરાવ્યા પછી એક બૈરીની હયાતીમાં બીજું લગ્ન થઈ શકતું નથી. પણ સુસારના મનમાં એવા વિચાર આવ્યા નહીં, સ્વામીની વિરૂદ્ધ ત્હેણે એક શબ્દ પણ કહાડ્યો નહીં; એટલુંજ નહીં પણ સ્વામી ઉપરનો પોતાનો પ્રેમ લેશ માત્ર ઓછો થવા દીધો નહીં. પણ પતંગીઈ જેમ પોતાને ભસ્મ કરનાર અગ્નિમાં ફરી ફરીને પડે છે તેમ સુસારવાસિનીએ સ્વામી તરફથી આટલું દુઃખ પડ્યા છતાં પણ સ્વામીને જ પોતાનો સમસ્ત પ્રેમ સમર્પણ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

સુસાર આજે આ જગતમાં નથી. ત્હેણે ઘણાં વર્ષો બ્રહ્મચારિણી યોગિનીને વેશેજી જનનીનું અધુરું કામ પુરું કરવામાં ગાળ્યાં હતાં. અને ઇશ્વરને આત્મ સમર્પણ કરીને સેવા ત્રત ધારણ કરીને પોતાનું આયુષ્ય અન્ય બાળકીઓના કલ્યાણને માટે ગાળીને માટીનો દેહ માટીમાં મેળવી દીધો.

હાથ ! એટલી નાજુક વયમાં એના હૃદયને કેવો કારી ધા લાગ્યો ! સાધના અને સેવામાં પોતાના હૃદયને પરોવવાં છતાં પણ એ તીવ્ર ધા સહન કરી શકી નહીં અને ત્રીસ વર્ષ પૂરાં થતાં ન થતાંમાં તો એનું શરીર દારણ રોગની રહામે ટકર નહીં ઝીલાવાથી તુટી પડ્યું.

આજ સુસારવાસિની આ જગતમાં નથી એ વાત ખરી પણ એની 'ડાયરી'—નોંધ પોથી હજી પડી છે. એને વાંચવાથી પત્યરની છાતીવાળા મનુષ્યનું હૃદય પીગળે છે. ડાયરીમાં એક રથજે એણે લખ્યું છે.

“આજ મ્હારા જીવનનો કેવો દિવસ ! આજ બપોરે ખબર પડી કે મ્હારા સ્વામીએ ફરીથી લગ્ન કર્યું છે. કેવો ધાં ! વિચાર આવે છે કે આજ મ્હારી વ્હાલી મા સોડયમાં બાલીને દિસાસો ન આપતી હોત તો હું રોષ રોષને માથું કુટીને મરી જાત. હવે હું જગતજનનીને શરણે પડી છું.”

ઝાંચરીમાં બીજી જગ્યાએ આ પ્રમાણે લખ્યું છે. ૧૮૯૧-૭ મી અક્ટોબર xx આજ ચાર વર્ષ થયાં. વિષુદ્ધિ પડી છું. કેવળ માણની કૃપાથી છતુ છું. ધન્ય માણની ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ ! માડીની ઇચ્છા એવી હોયતો એમજ થાઓ. ”

૧૮૯૧-૧૯ મી નવેમ્બર. xxx આજ મહારા સ્વામીનો જન્મદિવસ છે. માણના ચરણમાં સોસોવાર ઉપકાર સહિત સ્મરણ કર્યું કે આજે એમનું ૨૬ મું વર્ષ એકું. ધન્ય માણ ધન્ય ત્હમારો સ્નેહ ? આ નવ છવનના દિને એમના આત્માને ત્હમારી તરફ ખેંચો.

સ્ત્રીનો કેટલો જખરો પ્રેમ અને કેટલી આશ્ચર્યકારક સહનશીલતા ! ! ચાર વર્ષથી જે સ્વામીએ વગર વાંકે પોતાનો પરિત્યાગ કર્યો છે ત્હેના મંગળને માટે ઇશ્વરપ્રાર્થના ધન્ય ! હિન્દુ નારીનું હૃદય ખરેખર દૈવી છે. !

વાચક બહેનો ! વિચાર કરો કે જે સમયે કન્યા સુસારવાસિનીનો ત્હેના ધણીએ પરિત્યાગ કર્યો તે વખતે ત્હેની સ્નેહમયી જનની અધોરકામિનીની શી દશા થઇ હશે ! એક દિવસનું દુઃખ નહોતું, મહિના એ મહિનાનું દુઃખ નહોતું પણ આ રાતને દિવસ આખી છંદગી સૂધી પુરીની આ દુર્દશા કેવી રીતે જોઇ શકાય ? માનો પ્રાણ આ દુઃખ સહન કરી શકે ! પણ દેવી અધોરકામિનીએ આ સમયે પણ સંપૂર્ણરૂપે ઇશ્વર ઉપરજ પોતાનો આધાર રાખ્યો. ઇશ્વરે ત્હેમની પ્રાર્થના સાંભળી ને ત્હેમના હૃદયમાં એક અપૂર્વ શક્તિનો સંસાર કર્યો. આ ઐશ્વરી શક્તિની સહાયતાથી એ નિર્જળ બાધએ ધીરજ ધરીને પોતાના કામમાં મન પરોવ્યું. આ સમયે અધોરકામિની લખનાં શહેરમાં એક એસંભવ જણાતા કામને સંભવિત કરવામાં પરોવાયાં હતાં. પણ ત્હેનું વર્ણન કરતાં પહેલાં એમના કટોર વૈરાગ્ય અને સાધનાની વાત કરીશું.

અધોરકામિનીએ અંગના ભૂણ્ણોનો ત્યાગ કર્યો હતો. આ વખતે માયાના દેશ કપાની નાંખીને સુખસાક્ષસાનું બાકી રહેલું ચિન્હ પણ કાઢી નાંખ્યું. પણ આતો બહારનો વૈરાગ્ય હતો. સંકલ્પ કર્યો કે જે પ્રિયતમ સ્વામીના પ્રેમ વગર એક ઘડી પણ રહી નહોતાં શકતાં. જેમને જોઈને ત્હેમનું ચિત્ત ચંચળ થઈ જતું હતું. તે સ્વામીની સાથે હવે બહારનો કાંપ પણ સંબંધ નહી રાખું. દ્રક્ત અન્તરનો પ્રેમ અને આત્મા સાથે આત્માનું સંમિલન કાયમ રહેશે. આ વખતે અધોરકામિનીનું વય માત્ર ૨૬ વર્ષનું હતું. ત્હેમણે સ્વામીની સાથે અલ્પચર્ચ અને વૈરાગ્ય વ્રત ધારણ કર્યા. નવવિધાન બ્રહ્મ મુખાગ્રજના એક પ્રચારક ભક્તિ ભજન ત્રૈલોક્યનાથ મહાશયે આ વખતે ઉપાસનાનું કામ કર્યું.

હવેથી અધોરકામિનીને સાધન અને ભજનમાં સગવડ થઈ. કારણ કે આટલા દિવસ ન્હાનાં ન્હાનાં છોકરાંઓને લીધે સેવામાં અડચણ પડતી હતી. હવે એમના બોળામાં કોઈ ન્હાનું બાળક આવીને એસવાનો સંભવ નહોતો. આ ઘટના પછી સાત વર્ષે ત્હેમનો આધ્યાત્મિક વિવાદ થયો.

(અપૂર્ણ)

શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત.

સુન્દરી સુબોધ.

(માસિક)

અનુક્રમણિકા.

[ઇ. સ. ૧૯૦૬-૧૦ પુસ્તક સાતમું. વિ. સં. ૧૯૧૫-૧૬.]

વિષયવિભાગ.	લેખક.	પૃષ્ઠ.
પ્રથમ વિભાગમાં મહારા અક્ષરથી દર્શાવતા લેખો સ્ત્રીલેખકોના છે.		
અમારું ૭૧ વર્ષ.	રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ (બન્ધુસમાજ)	૫
આનંદાશ્રમ		
પોશાલાલનો પત્ર ૨ નો	રા. કી. ધ. મણિલાલ	૮૩
કાવ્યકુંજ		
આર્યઅબળાની અભ્યર્થના	રા. વિંધાવિહારી	૨૯૧
એક હાલરકું.	રા. મધુક.	૭૦
ઉગતી બહેનબાલાને	સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ.	૨૫૮
કટ વિસ્મરણ.	રા. કુન્ડળ	૧૯૫
કુમુદિનીનો પ્રણયકલહ	સૌ. સુમતિ.	૨૨૯
કુલયોગિની.	રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ એમ. એ.	૯૮
કાનુકમળી	રા. બકુલ	૨૨૮
ગૃહદારનાં બેલડિયાં.	રા. અરુણેશ્વર કુ. ખમરદાર.	૩
ગૃહદેવીઓનું ગીત	રા. નર્મદાશંકર બાળાશંકર	૧૯૪
નેગણ	રા. નર્મદાશંકર બાળાશંકર	૨૯૨
નેગણોને સન્દેશ	રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ. એમ. એ	૨૯૧
હિન્દુ જીવનને દારે	રા. સાગર	૬૭
ધૂમકેતુ	રા. હરગોવિન્દ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી	૩૨૪
નવીન વર્ષની શુભેચ્છા.	સૌ. પ્રમિલા	૧૩૧
ન્હાની ન્હાતુની ગમતી ગરબી	રા. વિહાર	૧૯૬
નવન વર્ષ નિમિત્ત પત્રીને	રા. ભોગીન્દ્રરાવ ર. બી. એ. દિવેટિયા (બન્ધુસમાજ)	૧૩૧
પનિયારી	રા. અધ્યાત્મિક	૨૨૭
પ્રાણ હિન્દોલે	રા. લલિત	૬૯
બાઈ બહેની	રા. સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ	૩૫

મહારાં માતૃશ્રીને	રા. ન્હાનાલાલ મહેતા	
મહારી મોહિની	" "	
માતૃ ઉપકાર	રા. કુન્ડન.	
મીઠાં છવન લ્યો. છવન લ્યો.	રા. જા.	
મોતીડાંને દુલ્હાં	રા. મુળજી દુર્લભજી વેદ	
યમુનાને તીર	રા. ન્હાનાલાલ ચીમનલાલ મહેતા	
રમા	રા. કાન્ત	
રસતી લદાણુ	રા. લલિત	૫
લયમન્દિર	સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ	૭૦
વહાલાની વર્ષગાંઠ.	સૌ. સ્નેહ-સુધા	૩૫૬
વિમળપ્રેમ.	રા. વિશ્વંધ	૨૨૬
સામાઓનું સંમેલન	રા. ન્હાનાલાલ ચીમનલાલ મહેતા	૩૫૫
સદ્વ્યારિણી	રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા બી. એ.	૭૦
સુખે તમ્હે પ્હોડો સ્વામીમહારા	" "	૩૨૪
સ્ત્રીનો પ્રેમ.	રા. આપુભાઈ જાદવરાય વૈષ્ણવ	૧૬૮
સૌન્દર્ય	રા. નર્મદાશંકર બાળાશંકર.	૧૭૨
શ્રીમતિ કામિની (અલેખ)	સૌ. સુમતિ	૧૬૨
હૃદયવસ્થા.	રા. ન્હાનાલાલ ચીમનલાલ મહેતા.	૧૬૮
ચૃદ્ધર્મ.		
ચૃદ્ધવનની રસિકતા.	સૌ. શારદાગૌરી બી. એ.	૧૦
પુનર્લગ્ન.	સૌ. કાન્તિદા	૩૮
નવા વર્ષના બે બોલ.	રા. મૂળજી દુર્લભજી વેદ.	૧૩૫
રમણિમણિમાળા.		
અનમયા.	રા. ધર્મીજકર	૧૭૨
ગાર્ગી	"	૭૯
અર્ચતી	"	૨૪
મધ્યકાલિન બારતનાં સ્ત્રીરત્નો.	રા. સુનાતન	૨૨૧
લેડીઝેનવાલેસ.	બ્રેન ર.	૨૩૬
વીરાંગના દુર્ગા	મિસ સત્યાધ અલાદીન નૂરાની	૨૫૧
દિન્દુરયાનની વીરાંગનાઓ.	રા. નલિનકાન્ત ન. દિવટિયા	૪૯
વર્તમાનરંગ.		૨૧,૧૫૪
તાંડલહરી.		
આત્મબોગ	સૌ. સુમતિ.	૧૭૪
આત્મવૃત્તાન્ત	સૌ. કીર્તિદાસવરી	૧૨૦
એક કિમદા પુર્ક	રા. નલિનકાન્ત નરસિંહરાવ દિવટિયા	૩૨૬

જીવનસંઘ્યા { મહારાજા પ્રતાપ વિષે અસરકારક નવલકથા. મોટા પાનાં ૧૬૮. કિંમત ૦૮૫ પૈા. ગુજ.

જીવનપ્રભાત { મહારાજા શિવાજી વિષે ઉત્તમ નવલકથા. મોટાં પાનાં ૧૬૪ કિંમત ૦૮૫ પૈા. ગુજ.

મહાવીર ગાર્દિલ { ઉત્તમ જીવનચરિત્ર. મોટાં પાનાં ૧૮૮. કિંમત માત્ર ૦૮૫ પૈા. ગુજ.

સંગીતનીતિવિનાદ { વાતાંઓ સાથે ઉત્તમ ઉપદેશ. મોટાં પાનાં ૯૪ કિંમત ૦૮૫ પૈા. ગુજ.

ક્ષાત્રપાળ પ્રતાપ { અસરકારક કાવ્ય, જીવી સાથે પાન ૬૦. કિં. ગુજ. પૈા. ૦૭૦.

મરણ પછીની અવસ્થા { એનીખિસેન્ટનું ઉત્તમ વ્યાખ્યાન. કિંમત ૦૭૦ પૈા. ગુજ.

પ્રાર્થના { કે જાદુરખબરો કેલાવવા ખાતે જોઈતો ખર્ચ કરવા સગવડ નહીં હોવાથી લોકોને ઘણો મ્હેટો લાગે હજી આ ખાતાનાં સમ્પાં અને ઉપયોગી પુસ્તકોથી અગ્નિપ્રયો છે, માટે પોતાના મજબૂદા આપનારા દરેક માણસોમા તે વિશે માહિતી આપી અન્યોઅન્ય જાદુગર દેવાની લોકોને તેનો લાભ લેતા કરવા અને તેઓમાં વાચનનો શોખ જાગ્રત કરવો એ દરેક સર્વજનની ડગળ છે. આપણા બારતધર્મ અને દેશની મેવાનો જ એ પશુ એક પ્રકાર છે અને આ ખાતાએ ઉઠાવેલા દાર્પમાં મદદ આપવા બરાબર છે. આશા છે કે દરેક વાચનાર સહેજમાં જાતી તકે તેવી આ પવિત્ર ડગળ જાગ્રત કરે.

સૂચના { (૧) પોષ્ટેજ ઉપગ્રંત વી. પી. ખર્ચ કે જે પાંચ રૂપિયા સુધી એક આનો લાગે છે તે જૂદું સમગ્રપું. (૨) ઉપર લખેલી કિંમત મુજબથી મગાવનારને જ માટે છે (૩) બહારગામ રજવાડા કાઠિયાવાડના સુખ્ય શહેરોમાં આ ખાતાના એજન્ટા પાસેથી રહેલો ખર્ચ જોગી રહેતું વધુ કિમતે મગશે, જેથી ત્યાંથી લેનારને ટપાલનો બારે ખર્ચ જાતી જાય (૪) ધર્મના આપવા કે વેચવા સાથે મામતમાં લેવા ઇચ્છનારે પત્રથી પૂછવું. (૫) ખુલાશો જોઈએ તો દીકરી કે ગીલાઈ કાર્ડ અવસ્ય મોકલવું. (૬) રહેલો રસ્તો વી. પી. થી મંગાવનારે રૂ. પુ પ્રથમ મોકલવા.

શિરનામું:—સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક મિત્રમંડળની ઓફીસ.

૬૦ શાહમાદેસીને રસ્તે, પોટ કાવળદેવી, દ્વાપીવાળા માગામાં, ગુજરાત.

વંશાન્ના-પુસ્તકેશ મોહનલાલ મનમુખારામ તથા વડોદરા વસન્ત પ્રેસ વગેરે.

રાજકોટ-લુન્ધર પ્રેસર મેધજી. ભરૂચ-લક્ષ્મીબાઈનો ચક્રવર્તી દાદરલાલ સુનીવાલ,

ભાવનગર-પુસ્તકેશ અમરુદાસેન આદમજી. નડીઆદ-સુનીલાલ ગોધાભાઈ.

સુરત કે. રાજકોટ મનુ અને નાનુ તથા દક્કર અધર્મ કે. લાગાનગાવ.

અમદાવાદ-ગંગાજી અરિયા ટ્રેડર તથા જી.ન. જાગીના અકેમેલેરો. કે. તથા દરબાર

એક પતિપત્નીના સંસારી કુટુંબની ટુંક વાત.	રા. મધજ	૩૫૭
આંધળો	રા. રમણિકલાલ અમૃતલાલ મહેતા	૧૩૯
આંકની ચોપડી	બ્હેન ર.	૨૦૩
ગોપાળ અને ગોવાળ	રા. વિશ્વનાથ માધવજી બટ્ટ બી.એ.	૫૨
ચોરની બ્હીક	રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા	૩૦૦
પાંજરા બનાવનાર કાંચનલાલ	રા. શંકરલાલ ગૌરિશંકર	૩૬૭
બાલવાડી	રા. લોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવટિયા બી. એ.	૧૭૯
મોરિસ અને પોલા	રા. બકુલ	૫૬
રસોડાની પ્રેમકથા	રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા	૨૮૩
રોમેશ	રા. સુકુમાર	૨૬૧
બ્હાલસોષ વસ્તુ	રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા બી. એ.	૧૪
વૈરાગ્ય	રા. બકુલ	૧૭૮
સંસાર	રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા	૨૩૧
શ્યામકુંવરેલીધેલો લગ્નનો લ્હાવો.	(મળેલું)	૧૯૭

વિવિધવિહાર.

અખાનાં અણુમણાં આખૂણુ	રા. નટવરલાલ કે. વૈષ્ણવ	૬૧
આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ	રા. વામનરાવ પ્રાણગોવિન્દ પટેલ	૨૪૬, ૨૭૦,
કુંડલાંકમાં અપાતી કન્યા કેળવણી. મિસમેકેરી		૧૪૮
ખોટી નાનુકાષ	રા. આધ્યાત્મિક	૬૨
શુભરાતની સ્ત્રીકવિઓ	સૌ. વિદ્યાગવરી બી. એ.	૧૨૧
ગોડગનાં રાણી સાહેબ શ્રીમતી નંદકુંવરબાએ સાહિત્ય પરિપક્વની સ્વાગત કમિટીના પ્રમુખ તરિકે આપેલું ભાષણ.		૮૬
બપોરનાં સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી	રા. લોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા બી.એ.	૨૧૧
તરુણિયોને કિંદમીયવાથી થતોલાભ.	રા. નટવરલાલ કે. વૈશ્વં દાષપીટ	૨૧૭
નર્સીય	રા. ભાનુ	૨૪૩
પત્નો	સૌ. મુમતિ	૫૯
પરોપકાર	અ. સૌ. શારદામૌરી બી. એ.	૩૦૪
પહેલી અલ્પક્ષત્રીય મહિલા પરિપક્વ	રા. પ્રાણલાલ કે. દેસાઈ બી. એ.	૩૦૯
પિતા	મિત્તિસ વિજ્યા એચ. બી. ત્રીવેદી	૨૮૧
બિચારી પિતૃગની ગૃહકેળવણી.	રા. શંકરલાલ (જસદણ)	૨૧૫
બરચનું પ્રદર્શન	રા. ડાહ્યાબાઈ બાળકૃષ્ણ બી. એ.	૧૯૧
ભાઈને હાલરકું	સૌ. સવિતા.	૧૮૫
ભાપાની ઉત્પત્તિ.	સૌ. શારદામૌરી બી. એ.	૧૮૦
ભારો સિન્ધનો પ્રવાસ	રા. માધવરાવ બાબારાવ	૧૮૭, ૨૦૮, ૩૭૬
માતાની નજીવી ભૂલોનાં	બ્હેન ર.	૨૩૩
લયકર પરિણામ.		

માતાની ઉચ્ચતા	રા. વિજયલાલ કનૈયાલાલ ધ્રુ. એલ.સી.ઈ.	૩૪૩
યમસાવિત્રી	રા. આધ્યાત્મિક.	૯૧
રાજકુમારી સંગમિત્રા.	બ્હેન ૨.	૩૫૦
શ્રી વનિતાવિશ્વામનો વાર્ષિક મહોત્સવ.		૩૪૦
શ્રીયુત્ રાણેનું ઉદ્યોગગૃહ	રા. ભોગીન્દ્રરાવ ૨ દિવટિયા બી. એ.	૨૩૯
ચાહજહાંન બાદશાહની પુત્રીઓ	રા. ભોગીન્દ્રરાવ ૨. દિવટિયા બી. એ.	૨૮૫
શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ સ્ત્રીઓ અથવા સ્ત્રીશિક્ષકો. મિત્ર દીનબાઈ પેસ્તન જામારપ બી. એ.		૧૪૪
સતીનો પતિપ્રત્યે પ્રેમ.	સૌ. વિવ્યાલક્ષ્મી.	૩૪૬
સ્વપ્ન.	સૌ. સુમતિ	૨૮૩
સ્ત્રીઓની દરજ	સૌ. જાનાબાઈ નગીનદાસ સફે	૨૭૫
સ્ત્રીઓનો અવતાર શા માટે છે	રા. અમૃતલાલ મુન્દરજી પટ્ટીયાર	૧૧૧
સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને ઉપયોગી ધરગતુ દવાઓ.	”	૩૧૫
સ્ત્રીકેળવણીમાં સાહિત્ય કેવા પ્રકારનું જોઈએ.	રા. શાસ્ત્રી હાથીબાઈ હરિચંકર	૧૦૮
સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા.	રા. કરજીલાલ ન. ધ્રુ. બી. એ.	૯૩
સ્ત્રીસમાજ	”	૧૮૬
સંસારમાં દાખલ થતાં સિખામણુ	સૌ. પ્રમિલા	૨૧૭
હાલની સ્ત્રીઓની નિર્બળતા.	રા. મૂળવતરાય પ્રેમચંકર બક્ષી	૨૨૦
જ્ઞાનગમ્મત	સૌ. સુમતિ.	૪૭

વિદ્યાકળા.

કરોળિયાની હલ ગુંથવાની રીત	સૌ. જયવન્ત.	૧૦૭
બાવનગર સંસ્થાનની દેશી કારીગરીનો મેળો		૩૭૧
સંગીતની રોગ ઉપર અસર.	રા. મુનીલાલ ગોવરધનદાસ શાહ.બી.એ.એસ.ટી.સી.ડી.૨૫૫	
ફૂલર ઉદ્યોગની કેળવણી	સૌ. સમરત	૩૭૪
સ્વાગત મંદિર		૩૬,૩૨,૬૪,૧૫૭
સમય તરંગ.		૧૫૯
જ્ઞાનમુગ્ધ.		૧,૩૩,૬૫,૯૭,૧૨૯,૧૬૧,૧૯૩ ૨૨૫,૨૫૭,૨૮૯,૩૨૧,૩૫૩,૩૮૫,

સાતમા વર્ષ પેટે લવાજમની પહોંચ.

રા. હરિપ્રસાદ ખીનામ્બરદાસ એતા (વ. ૬-૭)	રા. નટવરલાલ કરસનદાસ	મુંબાઈ
અમદાવાદ	રા. મહેસરાય નટવરલાલ	પેટલાદ
રા. રમેશ્વિકશંકર પ્રભાસંકર	મુમ્બિન્ડેન્ડ એન્જી. ડીપાર્ટમેન્ટ	પાલીતાણા
રા. હરિનારાયણ ગણપતરીમ	રા. પ્રતાપરાય છોટમલાલસખ જજ	ધંધુકા
અત્રી પ્રાગજી પુરશોતમ	રા. જગજીવન દેવશંકર	રાજકોટ
ડેસર મરમુલેરીંગ લાયસેરી	સી. ગંગાઝારી	નડીયાદ
બાઈ અનુબાઈ	રા. દોરાબજી શાહપુરજી (વ. ૬-૭)	અમદાવાદ
વડોદરા શિક્ષકપુસ્તકાલયના અધ્યક્ષ વડોદરા	બેરામજી જીજીભાઈ ચેરીટીજીવ ઇન્ડીસ્ટ્રીયલ મુંબઈ	
આ. સેક્ટરી ખારાધોડા લાયસેરી ખારાધોડા	રતનવદનરામ કરપુરરામ મહેતા	મુંબાઈ
સી. દુર્ગાલક્ષ્મી જીગટરામ	રા. દલમુંબરામ વાડીલાલ	સોલાપુર
કપડવાંજી		

આઠમા વર્ષ પેટે આવેલાં લવાજમો.

અ. સી. જયન્તિ	પેટલાદ	સાકર બહેન વિદ્યુજી કેશવજીનાં પુત્રી
" " હજી મગનલાલ	નડીયાદ	બહેન પરિની પ્રાણગોવિંદપટેલ શાન્તાકુજ
જાલોદ પ્રોપર્ટી લાયસેરીના સેક્ટરી	જાલોદ	રા. માસ્તર જુહાલાલજીખીલદાસ
રા. હરિનારાયણ ગણપતરામ	અમદાવાદ	મોંડરી
ડો. રતિલાલ જગનલાલ	"	કુમારશ્રી લાલસિંદજી રામસિંદજી-વીરમગામ
કલોલ મહાજન લાયસેરી	કલોલ	મિ. ડી. એસ. પટેલ
સી. લીલાલક્ષ્મી મુગસંકર	ઉપસેટા	મોમ્બાસા
		રા. લીલાધર જવેરચંદ. દાર
		મુંબાઈ

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી મોકલનારને કીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

કલકતાવાલા
ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રિય
કુસુમ માલતી તેલ.

(૨૭૨૨૨)

આ એક મનોહર સુગંધીદાર અને ગુણકારક
ઓષધિ યુક્ત ઉત્તમ કેશ તેલ છે. આ ચમત્કારીક
તેલની શીશીનું મોટું ઉપાડનાંની વાર એની મધુર
સુવાસ હવાની સાથે મળી ચોતરફ ફેલાઈ આમવામના
લોકોના મનમાં એવું પ્રતિત કરાવી આપે છે, કે જનરે
નિકટમાંજ કોઈના સારા જગીયા હશે અને ત્યાં હમ-
બાજ તરેહતરેહના કુલો ખીલીને આની મનોહર
સુગંધ આપી રહ્યા છે.

પણ રક્ત આટલુંજ નહીં, આ અપૂર્વ કેશ-
તેલ નીચમર મોઢે નોપિવાથી બાલ કાલા, લાંગા
ગુચ્છાગર કોમલ અને ચમકદાર સુંદર થાએ છે.
કુસુમમાલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું બંધ થાય
છે. તાલ પટેલી જગામાં નવા બાલ ઉગે છે, મા-
યાનો દુખાવો ચઢી, ચીતબ્રાતિ, મુઝી, હિરદીરીઆ,

આખોમાં તમ્મર, કાનોમાં ધમરાટ વીગેરે તમામ તરેહના મગજના અને બાલના રોગ
વિકારો એકદમ મરી જાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મગજને પ્રુષ્ટિ મળે છે, ચાદ્યકિત વધે
છે, કદ પીનને વાત મામ્યાવચ્ચમાં રહે છે, માટે ચિત પ્રકુષિત થાય છે. ઉચમ ઉત્પાદ
પ્રખળ થાય છે, ગરે ઉધ મારી પેટે આવે છે. અને અન્ન પાચન થાય છે, વિવાથી શિક્ષક,
વધીક, ન્યાયાધિશ કારભારી રાજ મહારાજ વીગેરે મગજના કામ કરનાગઓને માટે
કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, નેમજ હાલના જોખીન જી પુરોના વિવામની
મામમી ઉત્તમ દેશનેલ કહેવાય છે. અને દમ બાર વરમથી હિંદુસ્તાનના મોટા મોટા
શહેર મામદગઓમાં ધણ તારીકની માથે એનું વેચાણ થઈ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ મા-
લતી તેલ લગાડો. કોઈ જાડો તમારું માથું દુખશે તની નેમજ નજલાથી તથા ગિંતાથી
આઝાશે તમારા બાલ ભરા કે સકેત થઈ જશે નહીં.

ઐનરેબલ બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી બેગલ લેટરવેનીવ કાઉન્સીલના મેમ્બર,
કલકતા જણાવે છે કે:—“ હરમીટ કંપનીનું કુસુમમાલતી તેલ મે જાને વાપરીને જાણું છે
કે, આ તેલથી માથું દુઃ રહે છે, મગજને આગમ મળે છે, અને ગરે સારી પેટે ઉ
આવે છે. મગજના કામ કરનાગઓને માટે કુસુમમાલતી તેલ અદુન કાયદાકારક છે.”
કિંમત એક શીશીના રૂા. ૧-૦-૦ અને વિ. પી. ખર્ચ છુદું સોલ એજંટ.

કે. સી. બ્રધર્સ.

નં. ૮૦ કાઉલેલ, કાલબાદેવી પોસ્ટ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રૂહે, ન્યા પામે સન્માન સુન્દરી)

સર્વીંગે સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતું માસિક,

આધસ પાદક,

પુસ્તકક ૮૬. આંક ૨.

બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ,

ઓક્ટોબર, ૧૯૨૦.

વિષયવિભાગ.

ન સુગન્ધ

મક્તજીવનનો ઉદ્ધાસ.

કાવ્યકુળ

મધુરી વીખા.

મૃતભગિની પ્રતિ હૃદયાર

પ્રભાત.

કામરૂઢ.

પ્રાતીલહરી.

સીતા

પૃથ્વી

શાન્ત સ્વભાવની સમસ્ત સ્ત્રી

રમણિમણિમાળા.

એક સંવિદ્યાનું જીવન

દેવી અગ્રેરકામિની

વિદ્યાકળા

સગર્ભા સ્ત્રીઓને ચતી ઉપગતું ફુલ

કર કરવાના ઉપચાર

વિવિધવિહાર.

કેશવચન્દ્ર સેન.

રા. ચાંપણી વિઠ્ઠલદાસ.

રા. રમણીયરામ શાવર્દનરામ ત્રિપાઠી.

રા. આત્મિક

ન. વૈકુણ્ઠ.

રા. રાંકરમાલ ગોરીસહર.

ગ. અન્ડરાહર નર્મનરાહર પંડ્યા બી. એ

રા. બોગીન્દરાવ રતનલાલ દિવેદિયા બી. એ

ના. શિવપ્રભાદ દવપતરામ પંડિત

ના. કૃષ્ણામોરી વિ. હિરાનાલ રાવળ

આગલાં વર્ષનાં આવેલાં લવાજમની પહેંચ.

ગો. તુળીજીરી માધવરામ(વ. ૭) વડવાણ રા. ગીરધરલાલ ૭. પરીખ(વ. ૭) ખંભા
રા. હેમચંદ અમરચંદ(વ. ૫-૬-૭) મુંબાઈ રા. પુરસોત્તમ ડી. એસા(વ. ૭) મદ્રાસ
ગ. દુર્લભરામ જ્યેષ્ઠારામ(વ. ૫-૬-૭) અમદાવાદ રા. મોહન દાઉડ લાલચેરીના મે.(વ. ૭) મોહન

ચાલુ (આઠમા) વર્ષનાં આવેલાં લવાજમની પહેંચ.

ગે. કમ્પુરચંદ બાલાબાઈ	અમદાવાદ	રા. મહુભાઈ સાકરચંદ	મુંબાઈ
અ. મો. મનહરજીરી દુર્ગાચંદર	નડીયાદ	રા. જમિયેતગમ એલ. પંડ્યા.	મુંબાઈ
" " જયકુવર	જ્યેષ્ઠાર	રા. કેશવરામ અમરરામ ભટ્ટ	જંજીર
ગ. મ. દ. કન્યાશાળાના મહેતાજી	દહેગામ	મેડ જગનલાલ કીવાબાઈ	સુઆઈ
રા. મુગજી ગજેશજી દુલાલ	રત્નાગીરી	અ. મો. મનોપવદ્રી	ભાવનગર
ગ. મનલકુમાર ભયુભાઈ	ગોધરા	રા. બાઈલાલ વાલજીભાઈ	નડીયાદ
ગ. ગણપતરામ કેશવરામ	પારડી	રા. માળેકલાલ લીલાધર જોશી	વાંદરા
મંગીમિ ચિરમની મોતીલાલ	સુરત	રા. નિલાલ ડોટાલાલ પાઠક	દીન્દી
રા. અનોપરામ રામનાથ	અમદાવાદ	ગ. વરજીવનદાસ દુવારકાંદાગ	મુંબાઈ
ગ. મુ. ૪. કન્યાશાળાના મહેતાજી	ગોઝારીયા	રા. પ્રતાપરાય સાકરલાલ	વડોદરા
રા. એવિંદાસ ચંકરદાસ	મુંબાઈ	ગ. કન્યાલાલ આત્મારામ	"
ગ. મણિલાલ બાકુભાઈ વેદ	વડોદરા	રા. સાકરલાલ દરજીવન મહેતા	નાંનરાલ
ગ. મણિલાલ આગકૃષ્ણ ત્રવાડી	મુંબાઈ	રા. દવપતભાઈ મકનજી	દીન્દી
અ. મ. ઇચ્છાબહેન	પાટણ	રા. ચિરમલ એચ. મહાની	મકકર
રા. મુ. ૬. કન્યાશાળાના મહેતાજી	વડોદરા	ગ. પંડીત રામચંદ નાગર દવ્વાઈ	બોટાદ
અ. મો. જયતીબાઈ ચંદુલાલ	પુના	અ. મો. વિનાયકભી	ભાવનગર
રા. ભગવંતીચંદર ફત્તલીચંદર	મુંબાઈ	ગ. મુ. ૬. કન્યાશાળાના મહેતાજી	રજીસજી

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-
પર્યાગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને ફીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી રેડવણ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાનર સાક્ષરકનિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાજદોમાં કહીએ તેઃ
 “શ્રીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, સરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, ચોખ્ખતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય”ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા
 “શક્તિમતી અને હત્સાદિની બને, કુટુંબના બાળક વગેરે પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તત કરે અને તેના આંતર-
 વિદારોની ઉર્મિયામાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યના તેજસ્વી કિરણો સર્પૂર્ણ વિન્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “શ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...
 “શ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અસાધ્ય છે.”

વર્ષ ૮ મું.] ઈ. સં. ૧૯૨૦ આક્ટોબર:-આશ્વિન વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૨ જો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

મક્તજીવનનો ઉદ્ધાસ.

સ્વર્ગના યાગમાં મેં એક મધુર ને ઘણા રૂચસુરત ગુલાબના ફૂલનું સંરક્ષણ
 કર્યું છે. ગાનારાં ને આંસને આનંદદાયક પક્ષીઓમાંથી મેં એક રસિક ગાનારું ને
 દેલાવડું પક્ષી પસંદ કર્યું છે. કીમતી હોરા મોતીમાંથી મેં અમૂલ્ય સોઢી કાઢ્યાં
 ને તેની માઢા ઘનાવીને પહેર્યું છે. જે મેં દોસ્ત પસંદ કર્યો છે તે આ દુનિયામાં
 તેમજ પરદુનિયામાં શ્રેષ્ઠ ને સાચામાં સાચો છે. મારો આનંદ આ લોક તથા
 પરલોકના આનંદથી ચઢોઆતો છે. હે પ્રમુ, હું કેવો ભાગ્યશાઢી! તારો સેવક
 ઘનાઢ્યોમાં ઘનાઢ્ય ને સુખિયાંમાં સુખિયો. અરે દેવો ગુલાબના ફૂલ, તારી
 અમૃતઘાસના મને આપ; સ્વર્ગના વ્હાલા પક્ષી, તારાં આલ્હાદજનક ગીતો ગા;
 કીમતી માઢા, તારા તેજનો પ્રકાશ કર, ને મારી ઢોક ઢોભાવ. મિત્ર, મને
 ધોરજ આપ, ને મારી પાસે ઝૂમો રહે. અરે મારા જીવાનંદ, મારે થીતું કનુવ
 નયો જોઈતું. ધન્ય છે, હે પ્રમુ, ધન્ય છે તને!! સર્વદા ધન્યવાદ હો. તથાસ્તુ-

કેશવચન્દ્ર સેન કૃત પ્રમુમાર્થના.

(વિનાયકરાવ અનંતરાવ મેઢ હત માયાન્તરમાંથી.)

કાવ્યકુંજ.

મધુરી વીણા.

ઠરે ગાન, પ્રેરે તાન, ઉરે સ્ફૂર્તિઓ આ જાગે.

અહા ! મધુરી વીણા શી વાગે !

હૃદય માન, હૃદય માન, અધીર કેમ તુંજ થાએ ?

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૧

સુખે અને દુઃખે મને, જે આનંદ સરીતે ડુબાડે.

અહા ! એવા સુર કોણ જગાડે ?

એક રાગે, ધૂન જાગે, રમ્ય ઉદ્યાને કે વેરાને.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૨

વીણા સાથે, ઉરે જાગે, પ્રેમ તાર સર્વદા રે.

અહા ! એવી રેલ કોણ રેલાવે ?

સ્વરો આજે, તાન સાથે, પ્રવેશે રે હૃદય દ્વારે.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૩

સ્વરો જાગે તહેની સાથે, તુંજ ઉઠાડે પણ લેખાયે,

અહા સ્વર એવા કોણ જગાવે ?

અહા વીણા ! જ ઓણા સ્વરથી મૂજ હૃદય લેદાયે.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૪

છે વીંધના કલેશ ઘણા, તહેને દૂર દૂર તુંજ હટાવે.

અહા ! કેના સ્પર્શે વીણા એ વાગે ?

વીણા તારા સ્વર આવા, મહારી શુદ્ધ ધ્રુવ ઉડાવે.

અહા ! વીણા આવી કોણ બળવે ? ૫

લહરી માંય, તહાં જાન, વીણા ! શું મધુર લાગે ?

અહા ! એવો પ્રેમ કોણ જગાવે ?

પ્રેમ ભરી, લીન કરી, મુજને કોણ આનંદે રેલાવે ?

મધુરી વીણા આ કોણ બળવે ?

મૃતભગિનીપ્રતિ ઉદ્દગાર.

આલી ત્યાગી નજજન સહ શોકમાં હુમવીને
વિરામી તું વનભૂમિ વિશે શોધી એકાન્ત ખૂણે
છાડી માયા જગતવમજો દીધું એ સૌ વિદારી
રોજી હતો રુકન કરતો એક વિયોગી તારો. ૧

ફાની વિશ્વે થઇ ગઇ ખરે તું અર્તિધિ ઘડીનાં
કીધો તેતે સફળ તુજનો જન્મ આહી સંજોને
માન્યુ તેતો સહન કરવું એજ કર્તવ્ય મોટું
ખોલી ના તું કદિ સમુજશું વેણ ખોટું મુએથી. ૨

ભાઇ ભાઇ, કરતી વિમલે ! ચલુઓ ઢાળી દિધાં
રોયાં બહાલાં તજતી ગઇ જ્યાં પ્રેમપુષ્પો અનેરાં
શાને છોડ્યાં પીડ શી થઇરે કે' મને કારણો તું
ના કે'તી જો કદિ તુ મુજને-ના-અધિકારી હતું તો. ૩

તું તો હડી ગગન વિહરે વિલસે દેવધામે
તું તો હડી એકર ગિરતી એળવી દિજ લોકે
રુહાસિની ! મધુર ભગિની ! યાદ લેજો નિરાંતે
આ ભાઈની, સ્મરણ કરતો રાત્રિને દિન તુને. ૪

નહાની બાલે ! થઇ ગઇ ખરે તું ઘડીમાં ન જન્મી
શુભો સૌના વિમલ ફલકે તું ઠરી સુશ્રાસી
પ્રેમી આંખો મુજનો નિતતો ભેતી બીજું કશું ના
ભેંચું કયો ના તુજ સમું અરે હેયું સ્નેહાળ બીજું ! ૫

માતાપિતા તણી શિખ તું તો માનતી એક નિયે
શ્રદ્ધગૃહે થઇ પડી અતિ માનિતી પ્રિત સાથે
સેવા કીધી સહ તણી અતિ વાણી ખૂબી ખર્માને
નહાનાં બહોટાં સહ તણી થઇ બહેની ! વિદ્યાસપાત્રી. ૬

* * * * *
ઓ બહેનરે ! આલી ગઇ શીઠ આમરે છાંડી મને
ઠાણે કીધો દેવજ ખરે આમજ પ્રલય છુપવી દઇ
ઓ ઠાણરે વિકસલ તું આવો થયો શા વેરથી ?
કે પ્રેમિના આનન્દમાં પાડે સદા આત્મરૂનો.
યમરાજ ઓ પિછાણું શે આનન્દથી કે શોકથી ?

લોકો કહે, ઠાલાં કહે, સૌકો કહે, ના આર્ત્તથા ”
 કારણ કહે “ જનનાર હતુ ” “તે જની ગયુ” વિધિ ખેલમાં.”
 ચુટીઃકળી ખીટયાં વિના વિકરાલ ઓં યમરાજ કાં? ૮
 જન્મી સુખે, ઉછરી સુખે, તું પ્રેમમાં મંસ્તાનિની
 પાંડત પિતા થકી આત્મજી તું એવી બધ ઈશ મહેરયા
 વિધાતુરાગી ! ઠાલી ભગિની ! પ્રાત લધુ સંભારજે,
 સંભારજે ! સંસ્કારજે ! શિખ જહેની લલિતા આપજે ! ૯
 ચાલી વસી જહેની તું તો એ ઓમ ઉચ્ચ વિશાલમાં
 મહાલી રહી સૂનતે ! ત્યાં; નથી દેખવી આ જન્મમાં
 તું ત્યાં ચિરાયુષી રે’ ભલે ! તુજ સૌખ્યમાં અમસૌખ્ય છે
 આહી રહી “મહાશું અને મહેશું” હમે તુજ શિખથી. ૧૦
 તા. ૧૪ જ્યુન ૧૯૧૦. રમણીયરામ

પ્રભાત.

(દ્રુતવિલખિત.)

તિમિર મંડળને સરકાવતો, સમિરને નબમાં પ્રસરાવતો;
 અરુણ આવી ઉલો શુભ વસ્રમાં, જગ સમીપ સુધામય તેજમાં.
 રમતી રક્ત ઉષા હસતી દીશી, પ્રિય પિતાજી કને મળવા ધસી;
 પડતી અંક વિષે પિત અંચળે, તવ ઉગ્યો રવિ ત્યાં ઉદયાચળે.
 કિરણ રજા થકી દિશ નારીઓ, વિહંગના ચુચ્ચાટથી કાઢીઓ;
 જળ થકી ઘટ હેમ તણો ભર્યો, ઉદધિ પૂર્વથી સૂર્ય ઉઘો ચઢ્યો.
 સરકતાં સ્થિર રશ્મિ સુવર્ણમાં, દુર કરી પડ રંગીત મેઘનાં;
 તરલ વારિ વિચિ ઝળકાવતાં, અતિ સુશોભિત માળરૂપે થતાં.
 નમતી નાચતી ત્યાં તરૂંમંજરી, ઝરણમાં ઝરતો મૃદુ વલ્લરી;
 કુસુમરેણુ વિષે ભ્રમરો સરે, અનિલને રસ ગંધ થકી ભરે.
 કમંલીની મલી નીર વિષે નમે, કલહ ત્યાં કલહ સ કરી ભમે;
 વિતત ચંચુપુટો ભરી શોભતા, જલજને જલબિન્દુથી છાંટતા.
 પુરી ખીલી રસીલી વનવાડીઓ, મધુર કોકીલનો સ્વર વાધીઓ;
 મન વિમોહન મંજુલ ગાનથી, ધરણી રાચી રહી સુર તાનથી.
 વિમલ આ દિનનાથ વિરાજતો, સકળ સહિતણો પ્રભુ ઓપતો;
 હિપિ વિજૃંભિ શી દિવ્ય અગમ્ય ત્યાં, વિકસતા શુદ્ધ અંતરભાવ જ્યાં.
 આધ્યાત્મિક.

હાલરડું.

બાલુડાં બાલુડાં મ્હારાં હોંચિ તમે
હોંચિ તમે હોંચિયું પ્રીતે.— બાલુડાં.

મલકાતાં મધુરાં મોંઘાં હોંચિ તમે
ઝીલો ઝીલો પુલકાં મુંજતાં. ”

દીપો દિપાવો મ્હારાં હોંચિ તમે
જ્યોતિ અનુપમ શું ઝળકે. ”

લાડિલાં રમતાં વ્હાલાં હોંચિ તમે
નેનો અરે તમ શું ખીલતાં. ”

લોક ક્યાંથી સરી આવ્યાં હોંચિ તમે
મત્રો તમે ઉર શા બલુતાં. ”

રસપાન દ્યોને હેતોનાં હોંચિ તમે
મીઠાં દધશ દુધડાં દીલનાં. ”

પ્રભુએ લીધેલાં વીરાં હોંચિ તમે
યોડું હસો કંઈ યોડું અરે. ”

બાલુડાં રંજો સહા આવાં હોંચિ તમે
ઠાલો અને ઠાલાવો વળી. ”

સુખન દ્યોને મ્હારાં હોંચિ તમે
સુખું અને સુખીશ કુમળાં. ”

હેમને પાવણ સુતાં હોંચિ તમે
હીરા અને હેમ છે તમમાં. ”

રેશમી દોરી છે રૂડાં હોંચિ તમે
પ્રીતે દિવસો પ્રીતિજ રંગમાં. ”

વાર્તાલહરિ.

સીતા.

(ઇચ્છિય ઉપરથી)

સીતા વાઙ્મા બેઠી હતી; ત્હેની આંખમાં બય અને શોકની ઉડી છાયા દેખાતી હતી; પાસેના ભાગમાં ત્હેનાં વડીલો બેઠાં બેઠાં કંઈ વાત કરતાં હતાં. તે વાત ત્હેણે ઘણી વખત સાંભળી હતી તોપણ તે આજે આતુરતાથી સાંભળતી હતી.

ત્હેમાંથી એક જણ બોલ્યું ‘ આ ચેળી રોગમાંથી તો નશીબદાર હોય તે બચે, જુ-ઓને ઘેરઘેર રડારોજ યદ રહી છે અને સધળે ત્રાસ ફેલાઈ રહ્યો છે. ’

ખીલું નિશાસો નાંખી બોલ્યું ‘ આ રોગ હવે ક્યારે બંધ પડશે તે કહી શકાતું નથી. શહેર તો ધૂળધાણી યદ ગયું. ’

તેવામાં ઉઘા સાંકડા કષાળવાળો અને ચળકતી આંખોવાળો એક ઘરડો બ્રાહ્મણ ગંભીર સ્વરથી બોલ્યો ‘ જરૂર આ શહેરને કોઈતો શાપ લાગ્યો છે. મરડી ચારેમેર ચાલી રહી છે’ માટે હવે શહેરમાં રહેવા કરતાં કોઈ ખીજે ગામ જતા રહેવું તે ડહાપણનું કામ છે. ’

આટલું બોલી તે અટક્યો. સાંભળનારાં તો સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. સીતા બે હાથ બેગા કરી કોઈ ન સાંભળે તેમ ધીમેથી કંઈક બોલી. એટલામાં તો તે ઘરપાસે થઈને એક મડદાને બાળવા લાઈ જતા હતા ત્યાં અધારાંને બેઠી નાખતો મૃત્યુ મુચવતો શંખનો પ્વનિ સંભળાયો.

પેલા ઘરડા બ્રાહ્મણે હાથ ઉઘો કરી કહ્યું ‘ જુઓ કોઈ માણસ પ્લેગનો ભોગ યદ પડ્યું છે અને થોડીવારમાં ચિતાપર ચડશે. અરેરે, શી દશા થાય છે ? સગાં વ્હાત્રાંમાંથી નથી જતું કોઈ બાળવા કે નથી કરતું આદ. સગા દિકરાએ અગ્નિસંસ્કાર કરતા નથી. ’ ત્હેના આ શબ્દો સાંભળી સર્વ દુઃખવા લાગ્યાં અને બોલી ઉઠ્યાં ‘ ઈશ્વર અમદને એવું મરણ ન આપે. કાલેજ આપણે આ શહેરમાંથી નીકળી ત્યાં પ્લેગ ન હોય એવા ગામ-માં જઈએ. ’ ડોસાએ ડોકું ધુણાવ્યું અને કહ્યું ‘ બહુ સારો વિચાર છે. ઈશ્વર તદમને બચાવશે. ’

સીતા બેઠી હતી ત્યાંથી એકદમ ઉભી થઈ, લાંબાં હાથ કરી, આગળ આવી ડોસાના કાનમાં બોલી ‘ કાકા, આપણે શહેરમાંથી જઈએ તેતો દીક, પણ રામાનુજ આવે ત્યારે ઘરમાં કોણ ? તે એકલા ક્યાં રહે ? ’

આ સાંભળી તે જરા વિચારમાં પડ્યો, પણ તરતજ બોલ્યો ‘ ખેન ! હુંતો ત્હેને વિસરી ગયો હતો, ત્હાય મ્હારો તો તે દિકરો અને ત્હારો તો.....! સીતાના બોલપર લોહી ચડી આવ્યું અને જુરસાથી બોલી ઉઠી ‘ કાકા ! રામાનુજ આવવાના છે અને આપણે આત્યાં જઈએ તે કંઈ દીક ન દેખાયે. ’

ડોસાએ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું 'આપણે ઘણા દિવસ છેની સહ જોઈ પણ તે આવ્યો નહોત્યારે આપણે શું કરીએ ?'

સીતાને આ સાંભળી બહુ લાગ્યું તેથી તે બોલી: 'વિલાયત કંઈ અહીં પડ્યું છે કે જલદી આવે ? મધ દરિયામાં તોશન થયું હોય તોય જહાણને આવતાં બે દિવસ વધારે થાય, વળી.....' આટલું બોલી સાં 'તેનું' હૈયું ભરાઈ આવ્યું અને આગળ બોલાયું નહોતું.

ડોસાએ મમતાથી કહ્યું 'જોઈ, હું બધું જાણું છું, પણ સમાનુજ આવે ત્યાં આપણે બધાંય પ્લેગમાં ખપી જઈએ તો ? હવે અહીં વધારે રહેવું મને તો ઠીક લાગતું નથી.'

સીતાએ માથું હલાવ્યું અને બોલી, 'હું તો શહેરમાંથી નીકળવાની નથી.' ડોસાએ તેના બોલવાપર ધ્યાન આપ્યું નહોતું.

રાત્રે સીતાને નિદ્રા આવી નહોતી 'સમાનુજ પ્લેગવાળા શહેરમાં આવે અને ઘરમાં કોઈને દેખે નહિ તો તેમને કેવું લાગે' એ વિચાર તેના મગજમાં ભરી રહ્યો હતો. કોઈ કોઈ વખત તો તે બોલી ઉઠતી 'હું તો નહીં જઈ; બધાંને જવું હોય તો ભણે જાય.'

સમાનુજ સાથે હિંદુસ્તાન પ્રમાણે તેનું લગ્ન થયું હતું એટલું જ નહોતું પણ તે તેને અંતઃકરણથી આહતી હતી. ન્હાની હતી ત્યારથીજ તેનું ચિત્ત સમાનુજમાં લાગ્યું હતું. તેનાં માબાપ મરી ગયા પછી પ્લેગ જોઈ જ્યારે તે તેના કાકાને ઘેર આવી ત્યારે સમાનુજ તેનાપર બહુ હેત રાખતો હતો. તે તેની સાથે ખાવાનું ખાતો, તેને વાર્તા કહેતો, અને ઘરનાં બીજાં છોકરાં તે બિચારીને મારવા આવે તો આડો પડતો. આથી મોટાં થયાં અને પ્રેમના અંકુર અંતરમાં કુટવા લાગ્યા ત્યારથી તે તેની આંખની કીકી, અંતરનો આરામ યદ્ય પડ્યો હતો.

સીતાએ ગમે તે થાય પણ સમાનુજ આવે ત્યાંસુધી શહેરમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજા દિવસે તે મોડી ઉઠી અને જોયું તો ઘરમાં જવાની તૈયારી થવા માંડી હતી. થોડીવાર તો તેણે મુંગાં મુંગાં જોયા કર્યું પણ છેવટે તે તેના કાકા પાસે જઈ શોધી પડી અને ધીમેથી બોલી 'મ્હારે લખારી સાથે નથી આવવું. હું તો સમાનુજ આવશે ત્યાં સુધી અહીં રહીશ.'

'ડોસાએ કરડી નજર કરી કહ્યું 'તને ઘરમાં એકલી રહેવા દઉં ? મ્હારી આખર'...

સીતા દયામણે મ્હેરે વચમાં બોલી ઉઠી 'ત્યારે ગંગાબા મ્હારી સાથે રહેશે, તેને આં પ્લેગની બીક છે ?'

ડોસા વિચારમાં પડ્યો એટલામાં તો ગંગા આવી અને મંદ નિરાશાભરેલ સ્વરે બોલી 'ઠીક....હું સીતાની સાથે રહીશ. મને તો પ્લેગ ખાઈ જતો નથી. મ્હારે જીવીનેએ શું કામ છે ?'

ગંગા બિચારી-વિધવા હતી અને તેને કાંઈ છોકરું નહોતું. સીતા તેની દયા જાણી અને આશ્વાસન આપતી તેથી તેણે તે બહુ આહતી હતી.

ડોસાએ ગંગાનું કહેલું સાંભળી માંડમાંડ હા પાડી અને સીતા તથા ગંગા રામાનુજ આવે ત્યાંસુધી શહેરમાં રહે એમ નક્કી કર્યું.

* * * * *

ચોડા મહિના પછી એક સ્ટીમર મુંબઈના બંદરમાં આવી પહોંચી. ઉતારાએ કિનારા પર ઉતર્યા ત્યારે તેમાંના એક માણસને ત્હેના જૂતા મિત્રે ખુબ પાડી કહ્યું. 'કેમ બાઈ, ખુશીમાં છો કે ? બહુ દિવસે આવ્યા, ત્હમને જોઈ મ્હને બહુ આનંદ થયો.' તે માણસ રામાનુજ હતો. તેણે આ શબ્દ સાંભળી 'ડોકુ' ફેરવ્યું તો ગોપાળ નામના ત્હેના એક જૂતા મિત્રને જોયો.

રામાનુજે આનંદથી કહ્યું 'મ્હને આજે મ્હારા દેશને અને મ્હારા મિત્રને જોઈ બહુ હર્ષ થાય છે; હું ત્રણ વર્ષ પાછો આવ્યો.'

ગોપાળ—વિલાયતી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી આવ્યો છે એટલે અમ્હને પણ શીખવાનો લાભ મળશે.

રામાનુજ હસ્યો, ત્હેનો દબ પ્રકાશી નીકળ્યો. 'શરી ગંબીર રહી બોલ્યો, 'ખરેખર મુંબઈમાં હું બહુ ખરાબ વખતે આવ્યો. મ્હારા પિતાએ મ્હને લખ્યું હતું કે પ્લોગને લીધે શહેર ઉત્તર થઈ ગયું છે.'

ગોપાળે 'ડોકુ' ધુણવીને કહ્યું 'ત્હારા પિતાનું લખ્યું સાચું છે. તેઓતો બહુ સમજુ છે એટલે શહેરમાંથી ચાલ્યા ગયા છે.'

રામાનુજે ચમકીને પૂછ્યું 'મ્હારા પિતા મુંબઈમાં નથી ?'

ગોપાળ: 'તે આખા કુટુંબને લઈને ફેટલા દિવસ થયાં ગયા છે એમ મ્હને ખબર મળ્યા છે.'

રામાનુજે નિશ્વાસ નાંખ્યો અને બેઠથી કહ્યું 'શું ઘરમાં કોઈ નથી ? મ્હારે એકલા રહેવું પડશે ? તે બધાં ક્યાં ગયાં છે ત્હેનીએ મ્હને ખબર નથી.'

ગોપાળ ચોડીવાર શાંત રહી બોલ્યો 'મ્હારે ઘેર ચાલ; કદાચ ચોડા દિવસમાં ખબર પડશે. તેટલો વખત મ્હને ત્હારી સોજતનો લાભ મળશે.'

રામાનુજે ત્હેનું કહેલું કમુલ સામ્યું અને બન્ને જણ ત્રણ વર્ષમાં પોતપોતાને થએલા અનુભવો વિશે વાત કરતા આગળ ચાલ્યા. સ્કુલમાં અને કોલેજમાં તેઓ સાથે અભ્યાસ કરતા અને તેઓના વિચારોપણ ફેટલીક બાબતમાં મળતા હતા.

રામાનુજ—ગોપાળ ! ત્હારાં માળાપ તો ખુશીમાં છે કે ?

ગોપાળ—તેઓ આનંદમાં છે અને મ્હારી પેલી કામુ બ્લેન પણ ખુશીમાં છે. તું તો ત્હેને સારી રીતે જાણખે છે. ખરું ?

રામાનુજ—હા કામુ વિશે ત્હે મ્હને ઘણીવાર કહ્યું છે.

ગોપાળ—હજી ત્હેનો લગ્ન થયાં નથી. બધો વખત તે અભ્યાસમાં કાટે છે, ઈંગ્લેન્ડ તો બહુ સાઈ જાય છે.

રામાનુજ આ સાંભળી સ્તબ્ધ થયો. સુધરેલી કામુની વાતથી ત્હેના મનમાં - અસર થઇ. તે વિચાર કરવા લાગ્યો, ' ક્યાં ગરિબ સીતા અને ક્યાં સુધરેલી કામુ. અભણ માણસની સાથે જીંદગી કાઢવી. તે તો કમનસિખજ. પરણનારની લગ્નમાં પસંદગીજ નહીં ? ' ગમે તેમ કહે પણ સીતા તો ત્હેને નશિએ જડેલી હતી. તેણે પાતાના લાગણી છુપાવવા ચત્ર કર્યો અને ગોપાળનું કહેવું ધ્યાનથી સાંભળતો હોય એવું રોજ કર્યું.

× × × × ×
જે મહિના થયા પણ પ્લેગ જરાય નરમ પડ્યો નહીં. પતિના આવવાની ફાકટ રાહ જોતાં અને તપાસ કરતાં કરતાં સીતાનું શરિર લેવાઇ ગયું, ચાલમાં ખાડા પડ્યા. એક દિવસ તેણે ગંગાને કહ્યું ' આજ તો આપણે દર્શન કરવા જઇએ અને રામાનુજ જલદી આવે એવી પ્રભુપાસે પ્રાર્થના કરીએ. ઇશ્વર હું ગરિબની અરજ સાંભળશે. '

સૂર્યાસ્ત થયા પછી બન્ને જણાં દેવળમાં ગયાં, ત્યાં પૂજારાનું ટોળું બારણાપાસે ઉભું હતું. સીતાએ દેહરાંની મૂર્તિસામે હાથ જોડી શ્રેમ અને ભક્તિથી નમ્ર પ્રાર્થના કરી. તેઓ પછી દેવળમાંથી નીકળી ઘરતરફ જવા લાગ્યાં. ચાલતાં ચાલતાં સીતાએ ગંગાને કહ્યું ' રામાનુજ થોડી વખતમાં જરૂર આવવા આવશે અંતઃકરણું બંને મ્હને કહે છે કે તે અહીં આટલામાંજ છે. '

ગંગા—ઇશ્વર ત્હારી ઇચ્છા પૂરી કરે !

સીતા ચરમાતી ચરમાતી બોલી ' ત્હમને લાગે છે કે તે મ્હને સંભારતા હોય ? તે ગયા ત્યારે તો હું સાવ ન્હાની હતી, અને અત્યારે તો.....!

ગંગા—અત્યારે તો તું જીવાન થઇ ગઇ. એ વર્ષમાં તો ત્હારું શરિર ફરી ગયું.

સીતાના મનમાં તો કંઈક નવીન, મધુર, સુખદ વિચારો ઉભરાવા લાગ્યા, તેથી થોડીવાર તેઓ મુંગાં મુંગાં આગળ ચાલ્યાં.

એકાએક ગંગા ઉભી રહી અને સીતાને ખભે હાથ મૂકી કહેવા લાગી ' જો તો ખરી, પેણું કાણુ આવે છે. '

સીતાએ નજર કરી તો સામેથી અંધારામાં થઇને એક ઉંચા માણસને આવતો જોયો. થોડીવાર સૂધી જોઇ રહી તે બોલી ઉઠી ' મ્હને તો રામાનુજ લાગે છે. તે અહીં ક્યાંથી ? '

તે માણસ તેઓની એટલો નજીક આવી પહોંચ્યો કે ત્હેની સાથે ચાલતા ત્હેના મિત્રસાથે તે વાત કરતો હતો તે પણ સાંભળી શકાય. તે તો તેઓની દરકાર કર્યા વગર ચાલ્યો ગયો હોત પરંતુ સીતા-ત્હેના તરફ દોડી અને બોલી ' ત્હમે મ્હને ઓળખી તો હશે. હું સીતા, આપની.....સીતા. '

રામાનુજનું મગજ ચક્રોળે ચડ્યું. પ્રથમ તો ત્હેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, પછી બધું ઉત્પન્ન થયું અને છેવટે વધારે ઓળખાણ આપ્યા શિવાય બાકી જવાની તીવ્રઇચ્છા થઇ. તેથી તેણે ચાલવા માંડ્યું અને બાગ્યાવૃથા શબ્દોમાં કહ્યું ' હું તો.....ઓળખતો...નથી. ત્હારી ભૂલ થતી હશે; કોઇ ખીજે માણસ હશે, હું નહીં. '

સીતાએ જોયું કે તે ખોટું બોલે છે; તે બેબાકળા બની ગઇ; તેને બહુ દુઃખ લાગ્યું. રામાનુજ તો ગોપાળ તરફ ચાલવા માંડતો હતો. તેવામાં ગંગા ક્રોધથી તપતે રહેતે સામે જઈ વુસ્સાથી બોલી 'તું તે બોલેછું શું ! તું જાણે છે કે આ સીતા છે છતાં કહે છે કે જાળખતો નથી !'

રામાનુજે જોયું કે હવે કાંઈ રહેલાકથી છટ્ટી ચકાશે નહીં. તેણે અસત્ય છપાવવાને બાંધણીની મારક પદાર્થ કહી કહ્યું 'મહે' તો સાંભળ્યું તું કે સીતા મરી ગઇ.'

ગંગાએ તિરસ્કારથી કહ્યું મરી ગઇ ? મરીએ જાત, ત્યારે માટે થઇને તે આ પ્લે-ગવાળા શહેરમાં રહી, ઉપવાસ કર્યો, દુઃખી થઇ, પ્રાર્થના કરી; ત્યારે માટે ચરિત્રું નુર બોલ્યું, અંતરને શોકમાં બાંધ્યું; ત્યારે માટે.....

રામાનુજ—બસ, મ્હારે વધારે નથી સાંભળવું. હું બધો ખુલાસો સીતા પાસે કરીશ, તેને ગળે ઉતરશે. '

સીતાની આંખ આનંદથી ચળકવા લાગી. તેને લાગ્યું કે હવે સૌ સારાં વાનાં થશે. ગંગા બે ત્રણ પગલાં પાછી ફરી એટલે રામાનુજે બધા અને શોકથી મિશ્રિત સ્વરે સીતાના કાનમાં કહ્યું 'સીતા ! તું મને સુખી કરવા નથી ઇચ્છતી ?'

સીતા—'હું ન ઇચ્છું ? એ તો કોઇ દિ બને ?'

રામાનુજ—ત્યારે મને પૈસા, આબરુ, કે સુખ મળે તેમાં તું ખુશી ખરી કે નહીં ?'

આ શબ્દો સાંભળી સીતાને નવાઇ લાગી તો પણ તેણે કહ્યું 'ખુશી હઉંજ એમાં પૂછવાનું તે વળી હોય ?'

રામાનુજને જરા વધારે વિશ્વાસ આવ્યો અને કહ્યું 'જો એમ હોય તો વધારે મોં શિવાય આ શહેરમાંથી જતી રહે; મ્હારા શબ્દોમાં વિશ્વાસ રાખ; બધું ઠીક થઈ જશે. અત્યારે તું અહીં રહે તેમાં મને કેટલુંક નુકશાન થાય એમ છે. 'આટલું બોલી આગળ ચાલવા લાગ્યો, એટલામાં સીતાએ પોતાનો હાથ તેના ખભાપર મૂકી જરા તર અવાજે કહ્યું, 'મને સાચે સાચું કહી દો. ત્હમે આમ બોલો છો ત્હનું કારણ શું ? મને નથી મ્હાતા ?'

રામાનુજ તેની પવિત્ર નજરથી દૂર રહેવાનો યત્ન કરતો અચકાતો-અચકાતો બોલ્યો 'તું તો મને સદાય વ્હાલી છે. '

સીતાએ અત્યંત અદેખાકથી કહ્યું 'પણ ખીજ વધારે હશે. '

રામાનુજે ઉડાવવાની રીતે કહ્યું 'મ્હારે માટે ખીજ લક્ષ્મી માગણી થઈ છે. '

સીતાનો હાથ તેના ખભાપરથી સરી પડ્યો. તે કરાકથી બોલી 'હવે બધું સમજાયું. જાઓ, સુખી થજો. ' અને તિરસ્કાર બરી નજર નાખી તેની પાસેથી ખઈ જઈ ગંગા તરફ ફરી બોલી 'આથો ગંગા આપણે ઘેર જઈએ. નકામું મોકું થાય છે અને આ અધારામાં આપણે એકલાં જીવું છે. '

બન્ને જણાં સાથાં ગયાં અને રામાનુજ તેના મિત્રપાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો

‘ત્યારે બહુવારે ઉભા રહેવું પડ્યું. પેલી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ કાઈ માણસને શોધતી હશે અને મહેને જૂલમી તે માણસ નાણો.’

ગોપાળે શકમરી આંખથી ત્હેના તરફ જોયું અને પૂછ્યું ‘પેલી છોકરી ‘હું સીતા છું, ત્હારી સાથે પરણી છું’ અને એવું એવું કંઈ બોલતી હતી, તે બધું શું હતું?’

રામાનુજ ગભરાતો ગભરાતો બોલ્યો ‘શું? અરે તે મહેને શી ખબર પડે?’

ગોપાળે જરાપણ શરમ રાખ્યાવિના કહ્યું ‘તું તો કહેતો હતો કે ત્હારા કાકાની કિકરી સીતા સાથે ત્હારો વિવાહ થયો હતો પણ તે પ્લેગથી મરી ગઈ.

‘મ્હારી જ્ઞેને ત્હારા શબ્દોમાં વિશ્વાસ રાખ્યો; નહીંતો ત્હારી સાથે લગ્ન કરવાની કાળ શેની કહે? તે બાબતમાં ત્હેના વિચાર કેવા સુધરેલા છે તે તો તું જાણે છે.’

રામાનુજનાતો હોશજ ઉડી ગયા તોપણ જરા હિંમત રાખી બોલ્યો ‘હા. સીતા તો મરીજ ગઈ છે; તે સ્ત્રીઓએ મહેને ખીજે માણસ ધાર્યો હતો.’ ગોપાળ ‘હીક’ કહી મુગો રહ્યો. રામાનુજે જે જે કહ્યું તેમાંથી તે એક અક્ષરે સાચો માનતો નહોતો, પણ તે ઉચ્ચા-કુળનો હતો, ત્હેની જ્ઞેને લગ્નની બાબતમાં પોતાની મેળે વિચાર કરી શકે તેવી ઉમરની હતી. વળી ગોપાળના મનમાં થયું ‘જ્ઞેને મ્હોટી છે; સુધરેલા વિચારની છે, તોપણ તે વિચાર પ્રમાણે કરવું સ્ત્રીઓને માટે મુશ્કેલી બરેણું છે.’

* * * * *

ચહેરમાં દિવસે દિવસે પ્લેગ વધવા લાગ્યો. ગરિજ, તવંગર, જુવાન, ધરડા, નબળા, સખળા, -સર્વ આ એવી રોગના પંજમાં સપડાતા હતા. દાક્તરો અને તેટલી મહેનત કરતા પણ તેઓનું કંઈ શાવતું નહીં. પ્લેગતો શરીરે શરીરે બધ કર આગની પેડે ફેલાયો. હમેશાં રાતે અંધારે યાય ત્યારે સીતા અને ગંગા શોકજનક, કંઠાર શબ્દવનિ સાંભળતાં અને બેમાંથી કાણુ પેહલું મરશે અને કાણુ બાકી રહેશે, -તેઓ વિચાર કરતાં.

એક દિવસ સાંજે ગંગાએ કહ્યું ‘આ ચીજરી બોલે છે તે સાંભળે છકે? તે અપશુ-કન સુચવનારું પક્ષી છે, અને આખો દિવસ આપણા ઘરના છાપરાપર બોલ્યા કરે છે.’ સીતાએ માથું ઉચું કરી કાન માંડ્યા અને દરકાર ન કરતી હોય તેમ બોલી, ‘હીક, સાંભળ્યું.’

પાછો તે કંઠારસ્વર છાપરાપર સંભળાયો અને રસ્તાપર કેટલાંક માણસો ઉતાવળાં ચાલતાં હોય એમ લાગ્યું. ગંગા આ સાંભળી બોલી, ‘ખીજું મડદું ચાલ્યું. આ પ્લેગ તે ક્યારે બંધ પડશે?’

સીતા બોલી ‘જુઓ તો ખરાં, તેઓ આપણા ઘરપાસે ઉભાં રહ્યાં લાગે છે.’

ત્યાંતો કાંઈએ જોરથી બારણાં ટોકવા માંડ્યાં તેથી ગંગા જીલીતી જીલીતી ઉભી થઈ ઉઘાડવા ગઈ.

એક માણસે ઉદ્ધતાઈથી કહ્યું ‘ઉઘાડો જલદી; આ માણસ પ્લેગથી મરી ગય છે, તેને આ ઘરમાં સુકી જવાનો અમદને હુકમ છે.’

બારણું ઉઘડ્યું કે તરતજ તે ઘરમાં આબો અને તેની પાછળ એક ખાટલો લામને

ચાર માણસ આવ્યાં. તે ખાટલામાં કોઇ અથકત માણસ મુતો હતો, તેણે ધીમે સ્વરે કહ્યું
'કેમ સીતા, તું અહીં છે.'

આ અવાજ સાંભતાંજ સીતા ઉભી થઇ અને બોલી ઉઠી 'રામાનુજ, ત્હમે મ્હને
કરી મળ્યાં. ત્હેની આંખમાં પ્રેમ ઉભરાવા લાગ્યો અને ખાટલા પાસે નીચી વળી ત્યારે
ના હાથ જરા કંપતા હોય એમ લાગ્યું.

જરા આંખ ઉઘાડી, મ્હોં મલકાતી રામાનુજ બોલ્યો, 'મ્હેં ધાર્યું 'તું કે તું અહીંજ
પ્રાપ્ત; મ્હને પ્લેગ થયો એટલે તેઓએ મ્હને ઘરમાંથી કાઢી મુક્યો. ' સીતાની આંખ
માનંદથી બીની થઇ અને કંઈ બોલ્યા વગર પોતાના નાનુક હાથથી તે માંદાને માટે
બીજાનાપર એથીકાં ગોઠવવા લાગી. રામાનુજને ધીમેથી ઉપાડી પેલાં માણસોએ તે બી-
ગનાપર સુવાડ્યો અને સીતા તેની સારવાર કરવા લાગી.

સીતાની આવી લાગણી જોઈ રામાનુજને બહુ લાગ્યું અને છેક ધીમે સ્વરે બોલ્યો
જરા પાસે આવી ત્હારો હાથ મને આપ; હું હવે મરી જાઉં છું. '

સીતા એકદમ ત્હેની પાસે ગઇ પણ ગંગાએ તેને પકડી રાખી કહ્યું, 'તને પ્લેગ
પ્રયો છે; અડતી નહીં, એવ વળગશે. '

સીતાએ ત્હેવું કહેવું ગણકાર્યું નહીં અને રામાનુજ પાસે બેસી, નીચી વળી તેનો
હાથ ફરીફરી ચુબવા લાગી અને બોલી 'હવે તો ત્હમે મ્હારાજ છે; હમેશને માટે
મ્હારા છે. '

રામાનુજ આ મધુર શબ્દ સાંભળવા પામ્યો નહીં.

સીતા ફરીથી બોલી 'મ્હારી સાથે બોલો તો ખરા ? એકજ વખત કહો કે હું
યાદું છું. '

જવાબ કોણ આપે ?...

ફરી ધરઉપર ચીઝરી બોલી.

ગંગાએ આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું, 'તે ક્યાંથી બોલે ? તે તો મરી ગયા. '

લાવેનગર

શંકરલાલ ગૌરીશંકર.

સીધર્મ: સીએને એનાથી અધિક સુખ રાખી મળવાનું છે ? હાંનિ આરામ આપવો, દુઃખી
ઉપર દયા કરવી, સોકમજનું સાન્તવન કરવું, એ સીએ માટે સ્વાભાવિક ધર્મ છે. આ કન્યા કરવાથી
જેટલું સુખ અને સંતોષ થાય એટલું બીજા કરાથી થાય નહિ.....ત્રીજીની જીવનગંગા પ્રાણહીન
ઉપર અમૃત અથવા દુઃખી ઉપર શાન્તિ સિંચન કરવા ન જોઈ તેમને કયા સુખની પ્રાપ્તિ થાય ?
જીવનલાલ અમરશી હૃદય શ્રીકૃષ્ણજીવન.

ગૃહધર્મ.

શાન્ત સ્વભાવની સમસ્ત સ્ત્રી. *

પોતે જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં પોતાના એલીવર્ગમાં શાન્તિનું વાતાવરણ પ્રસારી શાન્ત સ્વભાવની સ્ત્રીને જોઈને કેટલો અધો આનન્દ થાય છે તે સર્વ કોઈ જાણે છે. મન જીતી લેવાનો આ રામચાણુ વશીકરણ મંત્ર કેવી રીતે સાધી શકાય છે તે વિપાસ કરવામાં રસ પડે એમ છે. દરેકે દરેક વસ્તુનું ધરતું ધરતું પ્રમાણુ સમજી જવાની શક્તિ તે સ્ત્રીનામાં હોય છે. તેથી પોતાની જાતનો કે પોતાને આવડતા હોય તેટલો કાપનો સામટો ઉપયોગ તે ન્હાની બાળતોડિપર કરી દેતી નથી. શીવતી વખત પાંચ અંચુલી ધડીકવાર ખોવાઈ જાય તો તેથી ત્હેના મનની શાન્તિનો એકદમ કે પૂરેપૂરો યત્ન જતો નથી. જો તે ગાડી ચુકી જાય કે ત્હેને પાંચ મીનીટ વાટ જોવી પડે એવી નજીની અડચણોથી ત્હેની તબિયતમાં કે ત્હેના મીજલમાં ખગાડો થઈ જતો કારણ કે તે સમજી હોવાથી જાણે છે કે એ એક ન્હાની બાળત છે ને ત્હેમાં બળ નથી. તે પોતાના મીજલને પોતાના કાણુમાં રાખી શકે છે—પછી ભલેને ચીનાઈ પડે તો પણ શું થઈ ગયું ? ત્હેનામાં લાગણીના ચુરસો નથી હોતો એમ કોઈ પરતુ યોગ્ય પ્રસંગ ન આવે ત્યાં સુધી પોતાની લાગણીનું બળ જતાવતો ત્હેનું ત્હેને અટકાવે છે. એક પાણીના પ્યાલો ગરમ કરવા માટે કાંઈ ધગધગતી ગંજવર જરૂર નથી પડતી,—ફક્ત ઝેંસતી જતી તે માટે બસ છે. પોતાનો વખત કે પોતાની નકામા નીસાસા નાંખવામાં તે કદી ગુમાવતી નથી. ગમે તેવો નુકસાનકારક અતે સીજ જતાવ જન્મે હોય તો પણ જ્યાં માણસનું કાંઈ ચાલી શકતું નથી ત્યાં તે વિચારોને પોતાના મનમાંથી તે દૂર કરે છે. ગમે તેટલી વાતો ક્યાંથી પંજુ જેમાં માત્ર ફેરફાર ન થઈ શકે તેવી ગઈ ગુજરી બાળતોડિપર કેટલા લોકો પોતાની કેટલોયે બચ કરી નાંખે છે. માણસને પ્રાણુ આપનાર સત્ત્વ એથી બહુ થઈ જાય છે. સમજી સ્ત્રી વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળમાં ખપ પડે ત્યારે કરવા માટે તે સત્ત્વને સંધરી રાખે છે. વળી, અસંભવિત બાળતોની તે પાસેથી કે બીજા કોઈ પાસેથી આશા રાખતી નથી. તે એક ડગલું આંગળ વુઝે ને ડગલું દડાથી બરવામાં સંતોષ માને છે. ડુંકામાં, તે સમજે છે કે સંપૂર્ણતા કોને ત્યાં મળી આવતી નથી. જો ખરી વાત પૂછવો તો એક માનમરતબાવાળા રૂંદરૂંદ, જેઓ હાલમાં ગુજરી ગયા છે તેઓ, કહેતા કે સંપૂર્ણ મૂર્ખ વિના બીજા કોઈ આ દુનિયામાં મ્હેં સંપૂર્ણ દીડી નથી. આ બધું તો હીક, પરંતુ તે સ્ત્રીના સમજી વધારેમાં વધારે ધ્યાન ખેંચે એવો નમુનો તો તે સ્ત્રી પોતાની જાતનો ઉપયોગ જતાવે છે. પોતે જો કાંઈ જાણતી હોય છે તે બધુંયે તે બોલી નાંખતી નથી, પરંતુ કાંઈ જોશે છે તે તો બધું તે હમેશાં જાણતી હોય છે. પાંચેશ નામના એક મ્હેલો જુમ્નો અભિપ્રાય એવો હતો કે આપણે એકબીજા વિશે જો કાંઈ વાત કરીએ તે જોયે લોક જાણવા પામે તો દુનિયામાં દોસ્તોની સંખ્યા પૂરી ચારની પણ રહે નહિ.

મુબાઈ—ત્રિંગામ
૧૯-૯-૧૯૧૦

અન્દશાંકર નર્મદાશાંકર પંડ્યા.

રમણિમણિમાલા.

એક સેવિકાનું જીવન.

મુંબાઈ જેવા શહેરમાં અનેક નિરાધાર સ્ત્રીઓને યોગ્ય સલાહ અને આશ્રયની જરૂર પડે છે. રોશનઉપર જોશો તો કયે રોશને જરૂં તેનું બાન હોતું નથી. ટીકીટ ક્યાંની કરાવવી છેતી ખબર હોતી નથી તો પછી ટીકીટ ઉપરનું કે રોશનના પાટીયાં ઉપરનું નામ ક્યાંથી વાંચી શકે ? મુંદરીને માટે—જીવન જોગ ખાવાનું મેળવવા માટે અન્નદાતા લગ્નમાં ફરે છે અને પેટની લાલચે ઇચ્છા ન છતાં અનેક કુકર્મોમાં રસાઇ જાય છે. આવી તરેહની અને બીજી આપદમાં પડતી અબળાઓને બચાવી લેવી એ પૂણ્યનું કામ છે એ કોણ ના કહેશે. યુરોપ અમેરિકામાં તો સ્ત્રીઓ વધારે સ્વતંત્ર છે, વધારે ભણેલી છે. એટલે એમને આપણા કરતાં ઓછી સલાહની જરૂર છે. આમ છતાં ત્યાં કેટલીક પ્રભુ પરાયણ સેવિકાઓ સ્ત્રીઓને પતિત થતાં અટકાવવાના મહા પ્રયાસ કરે છે અને એ ખાતે જીવન ગાળે છે. મીસીસ બટલર આવી સેવિકામાંની એક હતી. એનાં જીવનક્રમમાંથી આપણને ઘણું શીખવાનું મળે છે. પોતાની જન્મભૂમિ સ્વીટ્ઝર્લંડમાંથી ગરીબ નિરાધાર સ્ત્રીઓને મદદ આપવાની યોજના કરી અને તે સંબંધમાં કેટલાક પ્રસિદ્ધ પુરોષોને પત્રો લખ્યા. આ પત્રોમાં મીસીસ બટલરે એક પત્ર મી. હુમ્બર્ટ નામના શખ્સને લખ્યો. પરંતુ મીસીસ બટલરે જે હુમ્બર્ટને ઓળખતી હતી તે હુમ્બર્ટને મળવાને બદલે તે બીજાને મળ્યો. અને આ હુમ્બર્ટ ચિવાય બીજા કોઇએ મીસીસ બટલરને ઉત્તર આપ્યો નહોતો. અને તેથી મીસીસ બટલરે લખે છે કે “ જોને સાચો ધારતી હતી તે ખોટો નિકળ્યો અને ખોટો સાચો ક્યો. ” ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં મીસીસ બટલરે પોતાના ધર્મ કાર્ય માટે મુસાફરી શરૂ કરી. તે સમયમાં એક સ્ત્રી બાપણ કરે અને તેમાં પણ ‘ નીતિના ’ વિશય ઉપર બાપણ કરે તે નવાઇ જેવું લાગતું. આથી જ્યારે મેડમ કીધુરીએ પોતાનો હોલ બાપણ માટે આપ્યો ત્યારે ગામમાં બહુજ ચર્ચા થઇ અને ત્યાં સંબંધવા જનાર સ્ત્રીઓની બારે ચર્ચા થઇ હતી.

પરંતુ મીસીસ બટલર જેવું હૃદય ભક્તિભાવ, પ્રેમથી પૂર્ણ હતું તે જ્યારે ખોલવા હુકી—તેના શખ્સોની અસર પધરાઇ. ત્યારે સંબંધનારાં ગદગદિત થઇ ગયાં અને ત્યાં ન આવનારાંના મનમાં એમ થયું કે આપણે જીવનની એક ક્રમદા તક ગુમાવી. મીસીસ બટલરના ભાણે બહુજ અસર કરી. આપણે માથે પણ જવાબદારી છે એવું સ્ત્રીઓ સ્મરનજવા લાગી. અને ટુંક સમયમાં અનાથ બાલિકાઓના રક્ષણ માટે સ્વીટ્ઝર્લંડમાં પાંચ આશ્રમો ઉઘડ્યા. મીસીસ બટલરના પ્રયાસથી જે આશ્રમો—મંડળ ઉઘડ્યાં છે તે મંડળની ૪૭ દેશોમાં ચાલ્યાં છે; ૧૩૯ આશ્રમો—છે.

આ ઉપરાંત એ મંડળ તરફથી ઘણાં ઉદ્યોગમંદા પણ ઉઘાડવામાં આવ્યાં છે. રેલ્વે રોશનો ઉપર અને લેકમાં મોટાં મોટાં શહેરો—યાત્રાની જગ્યાઓ ઉપર અન્નદાતા સ્ત્રીઓને જે

હેરાનગતિ ભોગવવી પડે છે. તેનો પ્રયાસ એ ઉપરથી આવશે કે ઇ. સ. ૧૮૫૪ થી ૧૯૦૪ સુધીના દસ વર્ષમાં આવી જગાઓએ આ મંડળ તરફથી લગભગ ૩૫૦,૦૦૦ અગ્રણી સ્ત્રીઓને મદદ આપવામાં આવી છે. આવીજ રીતે આપણા દેશમાં કરવામાં આવે તો કેટલી સ્ત્રીઓ આશીર્વાદ દેશે.

આજ મંડળ તરફથી કાન્સમાં પણ મીસીસ બટલરના ઉદ્દેશો સાચવનારી મંડળી રચવામાં છે. મીસીસ બટલર સાથે કામ કરનાર એક સ્ત્રી લખે છે કે મીસીસ બટલરની સાથે મેં ૭ વર્ષ ગાળ્યાં છે તે મ્હારી જીવંતીના સુખીમાં સુખી દિવસો છે. મીસીસ બટલર મ્હારાં માતા, મ્હારાં બહેન કરતાં પણ વધારે હતી.

ઇ. સ. ૧૮૭૯ માં ઇંગ્લાંડમાં યુદ્ધ ચાલતું હતું તે વખતે હુલ શહેરમાં મીસીસ બટલરે એક સભા ભરી હતી. આ સભામાં ૧૨૦૦ સ્ત્રીઓ હાજર હતી. અનાથ બાળકો પોતાનાં રડતાં બાલકોને લઇ આવી હતી અને બાલકોના હોવાથી સંભળાશે નહિ એ શ્લોક દીલગીરી ભર્યે મહેરે કેટલીક બાળકોને બહાર જતું પડ્યું હતું. મીસીસ બટલર અનાથ બાળકોનાં દુઃખો-ત્હેમને પડતી મુશીબતો અને આપણી ફરજો ઉપર એટલું તો અસરકારક રીતે બોલી હતી કે ત્હેની પોતાની આંખમાંથી આંસુ આવ્યા હતાં એટલુંજ નહીં, પણ સંભળનારાઓમાંથી ઘણાને આંખો રૂમાલથી લોવી પડી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં મી. બટલરની વીએસટરના ધર્મશુર તરીકે બદલી થઇ અને ત્યાં મીસીસ બટલર ઘરકામમાંથી પરવારી ગરીબોનાં ઘરની મુલાકાત લઇ ત્હેમનાં દુઃખો દૂર કરતી.

એક દિવસ એક અનાથયુવાન બાળ પાપમાં પડેલી મળી તેની સાથે વાત કરતાં જણાવ્યું કે તે પ્રથમ નિરાધાર હોવાથી જૂખના દુઃખે ફસાઇ હતી. પાપમાંથી છૂટવાની ઇચ્છા હતી પણ હિંમત નહોતી. આ બાળ મીસીસ બટલરને મળી. આ બાળને ખરાબ રોગ હોવાથી બીજા હોસ્પિટલોમાં રાખવામાં નહોતી આવી. મીસીસ બટલરે ધ્યાન કે “આવા રોગો વાળાનો તિરસ્કાર કરવાથી તેઓ વધારે પતિત થાય છે એટલુંજ નહિ પણ વધારે રોગ અને અનીતિ ફેલાવે છે માટે એમને આશ્રય આપી એમને સુધારવાં એ પ્રયત્ન મહાન કાર્ય છે. આપના શરીર તેમજ આત્માની ઉત્તિ કરવામાંજ ખરું પ્રભુ કાર્ય સમાયેલું છે.” આ વિચારથી ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં મીસીસ બટલરે એક બાળકો આવી બાળકો માટે આશ્રમ ઉઘાડ્યો. એક વર્ષમાં ૪૦ સ્ત્રીઓએ સાબ લીધે આમાંની ઘણી સારી થઈ ચીખી અને બિવિધની જીવંતીમાં નીતિમય જીવન ગાળ્યું. કેટલાક વખત પછી બે અનાથ કન્યાઓ આવ્યાં રોગથી પીડાતી મીસીસ બટલરને મળી. મીસીસ બટલરે ખંતથી સોફાની ચર્ચોની દરકાર ન રાખતાં આ બન્નેના શરીર અને આત્મા સુધારવા પ્રયત્ન કર્યા. પ્રભુએ સહાય જોયું અને આ બન્ને કન્યાઓએ બીજા બહેનોને સુધારવા જીવન ગાળ્યું હતું. આવા આશ્રમોની બાબતમાં બધા દાખલામાં જલ્પ મળતો નથી પણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી. મીસીસ બટલર બહાલસોઇ અને આનંદી સ્વભાવની હતી અને તેથી ત્હેના સંબંધમાં આવનાર દરેકના હૃદયમાંથી શોક દૂર થતો.

મીસીસ બટલરનો એક નિયમ એવો હતો કે તે ગમે તેટલાં કામમાં મુંઝાયેલી હોય છતાં દરરોજ અમૂક કલાક એકાન્તમાં મુજબવા ત્હેના બારણા ઉપર “મહેરબાની કરી

રમણિમણિમાલા.

એક સેવિકાનું જીવન.

મુંબાઇ જેવા શહેરમાં અનેક નિરાધાર સ્ત્રીઓને યોગ્ય સલાહ અને આશ્રયની જરૂર છે છે. રોજનકર જોશો તો કયે રોજને જતું તેનું બાન હોતું નથી. ટીકીટ ક્યાંની રાવવી લેની ખબર હોતી નથી તો પછી ટીકીટ ઉપરનું કે રોજનના પાટીયાં ઉપરનું ભાગ ક્યાંથી વાંચી શકે ? મજૂરીને માટે—જીવન જોગ ખાવાનું મેળવવા માટે અમલદાર લાખમાં ફરે છે અને પેટની લાલચે ધમ્મજા ન છતાં અનેક કુકર્મોમાં રસાઇ જાય છે. આવી તરેહની અને બીજી આપદામાં પડતી અજાણાઓને બચાવી લેવી એ પૂણ્યનું કામ છે એ કોણ ના કહેશે. યુરોપ અમેરિકામાં તો સ્ત્રીઓ વધારે સ્વતંત્ર છે, વધારે બહેલી છે. એટલે એમને આપણા કરતાં ઓછી સલાહની જરૂર છે. આમ છતાં ત્યાં કેટલીક પ્રજા પરાયણ સેવિકાઓ સ્ત્રીઓને પ્રતિત યતાં અટકાવવાના મહા પ્રયાસ કરે છે અને એ ખાતે જીવન ગાળે છે. મીસીસ બટલર આવી સેવિકામાંની એક હતી. એનાં જીવનક્રમમાંથી આપણને ઘણું શીખવાનું મળે છે. પોતાની જન્મભૂમિ સ્વીટ્ઝર્લંડમાંથી ગરીબ નિરાધાર સ્ત્રીઓને મદદ આપવાની યોજના કરી અને તે સંબંધમાં કેટલાક પ્રસિદ્ધ પુરોગામે પત્રો લખ્યા. આ પત્રોમાં મીસીસ બટલરે એક પત્ર મી. હુમ્બર્ટ નામના સમ્રાજ્યને લખ્યો. પરંતુ મીસીસ બટલરે જે હુમ્બર્ટને ઓળખતી હતી તે હુમ્બર્ટને મળવાને બદલે તે બીજાને મળ્યો. અને આ હુમ્બર્ટ શિવાય બીજા કોઇએ મીસીસ બટલરને ઉત્તર આપ્યો નહોતો. અને તેથી મીસીસ બટલરે લખે છે કે “ જેને સાચો ધારતી હતી તે ખોટો નિકળ્યો અને ખોટો સાચો ઠર્યો. ” ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં મીસીસ બટલરે પોતાના ધર્મ કાર્ય માટે મુસાફરી શરૂ કરી. તે સમયમાં એક સ્ત્રી બાળકુ કરે અને તેમાં પણ ‘ નીતિતા ’ વિચય ઉપર બાળકુ કરે તે નવાઇ જેવું લાગતું. આથી જ્યારે મેડમ કીપ્પુરીએ પોતાનો હોલ બાળકુ માટે આપ્યો ત્યારે ગામમાં બહુજ ચર્ચા થઇ અને ત્યાં સાંભળવા જનાર સ્ત્રીઓની બારે ચર્ચા થઇ હતી.

પરંતુ મીસીસ બટલર જેવું હૃદય બક્ષિતભાવ, પ્રેમથી પૂર્ણ હતું તે જ્યારે બોલવા ઉડી—તેના સમ્રાજ્યની અસર પથરાઇ. ત્યારે સાંભળનારાં ગદગદિત થઇ ગયાં અને ત્યાં ન આવનારાંના મનમાં એમ થયું કે આપણે જીવનની એક ઉમદા તક ગુમાવી. મીસીસ બટલરના બાલકુ બહુજ અસર કરી. આપણે માથે પણ જવાબદારી છે એવું સ્ત્રીઓ સ્તમ્ભિત લાગી. અને હુંક સમયમાં અનાથ બાલિકાઓના રક્ષણ માટે સ્વીટ્ઝર્લંડમાં પાંચ આશ્રમો ઉઘડ્યા. મીસીસ બટલરના પ્રયાસથી. જે આશ્રમો—મંડળ ઉઘડ્યાં છે તે મંડળની ૪૭ દેશોમાં ચાલ્યા છે; ૧૩૫ આશ્રમો—છે.

આ ઉપરાંત એ મંડળ તરફથી ઘણાં ઉચોગચોટા પાત્ર ઉઘાડવામાં આવ્યાં છે. રેલ્વે સ્ટેશનો ઉપર અને લેમાં મોટાં મોટાં શહેરો—યાત્રાની જગ્યાઓ ઉપર અમલદારી સ્ત્રીઓને જે

નારીઓની સેવા કરવામાં ગાળ્યાં. હવે દેશસેવાના કાર્યમાં આત્મસમર્પણ કરવાનો ત્હેમને અભિલાષ ઉપવ યથો, અથવા એમ કહો કે ઇશ્વરે ત્હેમને એ કામ તરફ પ્રેરણા કરી. ઇશ્વરની આજ્ઞા માનીને એ પરોપકારના કર્મક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાને આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયાં. પણ દેશના કયા કાર્યમાં હાથ ધાવવો ? સાધનામાં સિદ્ધિ મેળવ્યા છતાં પણ એ કામગણદયા નારી હતી. નારીઓને માટે કયું કર્તવ્ય શ્રેષ્ઠ છે ? ત્હેમણે યોગ્ય સમયમાં જ પોતાને માટે કામ પસંદ કર્યું. નેત્રું કે બિહાર પ્રાન્તમાં સ્ત્રીજાતિની ધણી દુર્દશા છે. ત્હેમને બહુવા ગણવાનાં કાંઇ સાધન નથી અને બધા ગણ્યા વગર ઉત્તરિ થવાનો સંભવ નથી. નિશ્ચય કર્યો કે છોકરીઓને માટે એક સારી નિશાળ અને બોર્ડિંગ હાઉસ ઉઘાડવાં અને ત્હેનો ભાર પોતે ઉઠાવવો. પણ એને માટે ખર્ચ અને શિક્ષણની જરૂર હતી. વિચાર્યું કે પૈસાનું તો પછાથી થઇ પડશે. પણ શિક્ષણ આપવાને તથા બોર્ડિંગ ચલાવવાને માટે પ્રેક્ષાં મ્હારેજ શિક્ષણ લેવું પડશે. એ વિચારથી પ્રીત વયમાં એ લખનૌ બહુવા ગયાં. બધા કહેવા લાગ્યાં ને આ શું કાલુક ? સ્વામી અને છોકરાંઓને મુકી દીધે ત્હેમે લખનૌ બહુવા જશે ? તેથી થવાનું શું ? ત્હેમે અઝણી મડમોની સાથે કેવી રીતે રહી શકશે ? અને આટલી ઉંમરે અંગ્રેજી આવડવાનો સંભવ છે ? એ ટીકા કરનારાઓને ખબર નહોતી કે અધોરકામિનીને માટે ‘અસંભવ’ શબ્દજ મિથ્યા હતો. સ્વામીને ધરસંસારનો વહીવટ સોંપીને એ લખનૌ ગયાં. ત્હાંની બોર્ડિંગ હાઉસની ઉપરી મડમ એક બંગાળી રમણીનું સાદસ, મનોબળ, અને કર્મોત્સાહ નેહને આશ્ચર્યચકિત થઇ ગઇ. ત્હેણે કહ્યું ‘મિસિસ રાય ! ત્હેમે બોર્ડિંગમાં રહેવાનું તો કહો છો પણ એમ કરવાથી ત્હમારાથી આ ઉંમરે બોર્ડિંગ હાઉસના બધા નિયમો પળાશે નહી. અધોરકામિનીએ કહ્યું ‘ના એમ નહી. હું વિદ્યાર્થી થઇને અત્રે શિક્ષણ મેળવવા આવી છું એટલે મ્હારે બોર્ડિંગ હાઉસના બધા નિયમો પાળવાજ પડશે.

લખનૌ જવાના યોગ દિવસ બાદ ત્હેમનો મ્હોટો છોકરો સુખોદ ધણો મોટો પડયો. આ સુખોદ તે હાલના કલકત્તાના બેરિસ્ટર મીસ્ટર એસ. સી. રાય. પણ એ વખતે એ જાળક હતા. ત્હેમનો તાવ ૧૦૫ ડિગ્રીથી એકદમ ૯૭ ડિગ્રી આવીને ઉભો. તરતજ લખનૌ ખતર આપવામાં આવી. બીજી વખતે અમે તેટલું ધૈર્ય રાખનારી આપણી સ્ત્રીઓ. છોકરાંઓની મોંઘી વખતે ધણી ગમરાઇ જાય છે. પણ અધોરકામિનીએ પોતાના પ્યાર સંતાનને ઇશ્વરની કૃપાઉપર છોડીને ચિત્તને સ્થિર રાખ્યું. એ દિવસની ડાયરીમાં લખે છે:-

‘સુખોદના મંદવાડના ખતર સાંભળીને ત્હેને માજના બોળામાં સોંપ્યો. ધણોજ આરામ.’

અધોરકામિનીએ લખનૌથી પોતાના સ્વામીને જે પત્રો લખ્યા હતાં તે ધણાજ ઉત્કૃષ્ટ છે, એ વાંચતો ત્હેમની સ્વામી તરફની નિષ્કામપ્રીતિ નેહને જેટલો વિરમય ધાય છે તેટલુંજ ત્હેમની ધર્મનિષ્ઠા, ઉચોગ, અને અનુપમ ઇશ્વરભક્તિ નેહને ત્હેમને એક નમુના રૂપ સ્ત્રી કહેવાનું મન ધાય છે. એક પત્રમાંથી કેટલોક ભાગ નીચે ઉતારીએ છીએ:-

‘ત્હેમે જે કાંઇ કહેશો તે જીવસંટ કરવા હું ચત્ન કરીશ. આટલા દિવસ ત્હમારાથી ભિન્ન હતી. હવે આપણે આધ્યાત્મિક વિવાદથી બંધાઈને એક રૂપ થયાં છીએ. એવું કયું

આ પરિશ્રમનું શું ફળ આવ્યું તે પણ કહીશું. બાંકીપુરની કન્યાશાળામાં એન્ટ્રન્સ સુધીનું શિક્ષણ અપાવા લાગ્યું. અને એ નિશાળમાંથી કન્યાઓ પ્રવેશિકા પરીક્ષામાં પાસ થવા માંડી. આ ઉપરાંત એમણે પોતાને ઘેર છોકરીઓને વાસ્તે એક બોર્ડિંગ હાઉસ નાનાલય ઉધાર્યું. દેશપરદેશની છોકરીઓ એ બોર્ડિંગમાં રહીને શિક્ષણ મેળવવા લાગી. ફક્ત એક નારીના ઉત્સાહથી દેશને માટે કેટલું કામ થઈ શકે છે તે જોવા જેવું છે.

આ મનસ્વી સન્નારીનું હૃદય કેટલું ઉન્નત હતું, હૈમનો સેવાસંબંધી વિચાર કેવો ઉચો હતો તે સંબંધી જો એક શબ્દો કહીશું. સેવા સંબંધે એ હિન્દુ કે બ્રાહ્મ; બંગાળી કે હિન્દુસ્તાની, આપણો કે પારસી એવો કાંઈ પણ ભેદ રાખતાં નહોતો. સેવાનું તેણે આવતાંજ હોને ઈશ્વરનો હુકમ ગણીને તૈયાર થતાં. એક વખત એણે જન્યું કે બાંકીપુરમાં એક સ્ત્રી સુવાવડને ખાટલે પડી. ઘરમાં બીજું બેઈ નહોતું. હવે એની બિચારીની ચાકરી કાણ કરે ? અધોરકામિનીને કાને વાત આવતાંજ એ ત્યાં પહોંચ્યાં અને સગી માની પેઠે એ બાઈની સુવાવડ કરી.

હૈમની સેવા સંબંધી પ્રકાશચન્દ્ર લખે છે:-

‘આ દેશના નારી જીવનમાં સેવા નથી એમ નહોતું. પણ તે પ્રાચારવામી અને કુટુંબની સીમામાંજ બધાઈ રહી હોય છે. આસક્તિના કાટને જટલો તોડશે તેટલોજ પારકાનો વિચાર કરવાની અને મદદ કરવાની શક્તિ આવશે. ત્યારે માટે એ સમયઉપર જટલો મ્હોટા માણસનો હક હતો તેટલોજ દુઃખી વિધવાની ઝૂંપડીનો હતો. ખજાર મળતાંજ તું હૈમનું દુઃખ દૂર કરવા દોડતી. છેવટે જ્યારે એ સેવાકાર્ય ધણું વધતું ગયું ત્યારે મ્હારી પાસે આવીને પુછી જવાનો સમય પણ રહ્યો નહોતો. કેટલાએક દિવસ મ્હારી અંજણમાં હોં કેટલાએ રોગીઓની સેવા કરી છે. (અપૂર્ણ.)

વિચાકળા.

‘સગર્ભાં સ્ત્રીઓને થતી ઊઝડીનું દુઃખ દૂર કરવાના ઉપચાર.

ખેનો ૧

મ્હારી એક ખેનપણીને જાપરનો પ્રસંગ આવતાં ઊઝડીઓ થતી હતી અને તેથી અન્ન, પાણી કે દવા પેટમાં ન ટકી રહેવાથી શરીરે તે ધણી દુર્બળ થઈ ગઈ હતી. આવી હાલતમાં ન્હાના સ્થાનમાં રહેનારા સાધારણગ્રોહની સામાન્યરીત પ્રમાણે દવાખાતાની દવા તે લાવતી નહોતી, પણ કોઈ નજીકમાં રહેનારી બાઈએ તેને ઊઝડીઓ મટાડવાની એક જો દેશી દવાઓ જતાંથી અને તે તેણે કરી; તોપણ એથી એને ઊઝડીઓ મટી નહિ અને તે દુઃખ વધતાં તથા લાંબા વખત સુધી ન મટવાને લીધે પરિણામ એ આવ્યું કે એને એક જો વખત આ મહા વ્યાધિથી અધૂરે દિવસે પ્રસવ થતાં મહા દુઃખી થઈ. તે પછી પ્રસંગાનુસાર અંમદાવાદ રહેવાનું થતાં તે વખતના-ખેનચરણસ ડિસ્પેન્સરીના ડોક્ટરે કુપરે તેની કાળજીપૂર્વક દવા કરીને ઊઝડીઓ મટાડી અને પછી પૂરા દિવસે એ તરજીબાઈએ એક ચંદર અને સુકગાર પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ ઉપરથી માણસ પડે છે કે સગર્ભાં

સ્થિતિમાં જીવે જીલ્લાઓ થતી હોય તેમણે નશીબકર હાય મૂકી—આજસુ યદી જેસી ને રહેતાં સારા અનુભવી ડોક્ટર કે નિપુણ વૈદની સલાહપ્રમાણે દવા કરેવી જોઈએ.

સંગમાં જીવે જીલ્લા થતી હોય તો તે તરફ કોઈ લક્ષ્ય પણ આપતું નથી. તે તો ચાપનું એમ ઘણાં ખરાં કહે છે. ઘણીખરી જીવેને ખીજા મહિનામાં જીલ્લા (ઓકારી) શરૂ થાય છે અને પાંચમા મહિનામાં બંધ થાય છે.

સંગમાં (દહાડાવાળા) જીવેને જીલ્લા ઘણુંકરીને સ્થવારમાં થાય છે. અને કોઈવાર જમ્યાપછી પણ થાય છે. કદી કદી એ ગર્ભ ધારણ થયાના ખીજા દિવસથી શરૂ થાય છે અને નવ મહિનાં સુધી ચાલુ રહીને પ્રસવિ થયાપછી આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે. જીહાળા (ગિખા) અને ઉલટી જે મધ્યમ હોય તો એટલે દિવસમાં એકાદ વખતે થતી હોય તો અથવા ઘણો વખત વચમાં અંતર પડ્યાપછી થતી હોય તો તેથી ખૂબીવાનું ખીલકુલ કારણ નથી. ફક્ત કંઈ શામક ઉપચાર કરવા પડે છે, પરંતુ કદી કદી આ વિકારથી ગર્ભણી જીની સ્થિતિ એટલી ભયંકર થાય છે કે તેનાથી ગર્ભપાત થાય છે; અને રક્તસ્ત્રાવ બહુ થઈને જીની હાલતી જોખમમાં આવી પડે છે, કદાચિત જે એનાથી બચી તો પેટમાં કંઈ પણ ન ટકવાથી ભૂખથી મરી જાય છે. તેથી આ વિકારને વૈધકશાસ્ત્ર વાળાએ ભયંકર વિકારમાં ગણ્યો છે.

જીલ્લાઓનું ભયંકર દુઃખ દૂર કરવાને તેના કેટલાએક ઉપચાર આ નીચે લખવામાં આવે છે. ઔષધોપચાર:—(૧) ધાણા ચોખાના ધોરાવણમાં આશરે અર્ધો તોલો વાટીને તેનું પાણી ગાળીને તેમાં ખડી સાકર એક તોલો નાંખીને તે પાણી નવટાંકથી પાશેર સુધી પાવું.

(૨) સકાચલું લિંબુ બાળીને તેની રાખ કરીને તે મધમાં ચાટવા આપવી.

(૩) મસુરની દાળ શેકીને તેનો લોટ કરીને ૧૧ તોલો લોટ શેરડીના રસમાં કિંવા દાડમના રસમાં આપવો.

(૪) મળશુદ્ધિ સાધ કરવાનાં ઔષધ આપીને મળશુદ્ધિ સાધ કરવી.

(૫) સાંઠી ચોખા (લાલ ચોખા) નો ભાત, ગાયનું દહીં ને સાકર એ જમવું.

(૬) પ્રવાલ ભસ્મ કિંવા મોતીની ભસ્મ અર્ધી રતીથી બે રતી સુધી મિજોરાના, દાડમના, અથવા દ્રાક્ષના લઘમાં આપવી.

(૭) તુલસીના પાનનો રસ એક આયમની ભરીને, અને એક ઇલાયચી દોઝાનાં ઘણાંનું ચૂર્ણ એકત્ર કરીને આપવું.

(૮) પિપ્પળાની છાલ બાળીને પાણીમાં ઓલવીને તે પાણી પીવાને આપવું.

(૯) સૂકાં આમળાં, દ્રાક્ષ, સાકર, મધ એ ઔષધો ચાર ચાર તોલા લઈને તેમાં ચોસક તોલા પાણી નાંખીને એક પહોર સુધી પલાળી રાખવું; પછી ચોળીને તેમાંનું ચોડું ચોડું પાણી પીવાને આપવું.

(૧૦) પાકેલાં કેળાં, અથવા કોઈ ખાવાં આપવાં.

(૧૧) શેકેલા મગને પાણીમાં ઊકાળી તે પાણી પાવું. તેજ ઊકાળેલા પાણીમાં મધ, સાકર, ને ડાંગરની ધાણીનો લોટ નાખ્યો હોય તો વધારે સારું છે.

(૧૨) મિજોરાનાં પાન, આંબાનાં પાન, ને જાંબુડાનાં પાન, એનો એકત્ર વાટા કરીને ગરમ રાખોડીની ભરસાડમાં ભરીને બધાંઈને વરાળાઆં થાય એટલે તેનો રસ કાઢવો ને મધ નાંખીને થોડો થોડો પીવા આપવો.

(૧૩) રાંખભસ્મ અથવા કોડીઓની ભસ્મ એક રતીથી બે રતીસુધી લીંબુનાં રસમાં આપવી.

સંખભસ્મ તથા કોડીઓની ભસ્મ તૈયાર કરવાની રીત.

સંખના કડકા (હુકડા) કરીને કિંવા કોડીઓ છાશમાં ભીંજવીને ધોવી, અને તપાવીને છાશમાં યોળવી, પછી એક માટીના ચડવામાં ધાલીને એક કોડીયું ઢાંચીને કપડ માટી કરવું, અને પછી તે ચડવો ચડાયાંની બહીમાં ધાલીને બાળવો, તેથી ભસ્મ તૈયાર થાય છે.

(૧૪) બોરના બીજમાંનો ગર્ભ, પિપળા, બોરના પીછાની રાખ અને મધ એકત્ર કરી કાલવીને આંગળી આંગળી ચટાડવું.

(૧૫) પિત્ત પાપડાનો કોટો મધ નાંખીને આપવો, પિત્ત પાપડા એક તોલો દર વખતે લેવા.

(૧૬) રૂદ્રાક્ષ મધમાં બે રતી ધસીને તેમાં એક ઇલાયચી દોડાની જીવતી રાખ (ઇલાયચીદોડા સોયમાં ધોચીને દીવાપર ધરવો. અને લાલચોળ થાય તે વખતે તેની બૂંટી કરવી. તેને જીવતી રાખ કહે છે.) નાંખીને તેનો આટા કરીને રાંખવો, અને તેને દિવસમાં ૫-૬ વખત દેવો.

(૧૭) સૂત શેખરની માત્રા સારી ખાતરીની મજે તો દૂધ સાકરમાં અથવા આમળાના મુરખામાં પાંચ સાત ધસરકા ધસીને આપવી.

(૧૮) અતિ ઠંડું પાણી અથવા બરફ નાખેલું પાણી અથવા સોડાનાટર પાવાથી પથ્થ કદી કદી ઉલટી બંધ થાય છે.

(૧૯) રાઇનું પ્લાસ્ટર પેટપર હોનરીની નળ્યાએ લગાડવું.

વિશેષ સુચના.

ઉપર લખેલાં ઔષધો પૈકી બદલીબદલીને ઔષધ આપી જવાં અને તેટલાથી વિ-કાર ન થમતાં સ્ત્રી હેરાન થવા લાગે, અથવા નબળાંધ વધવા લાગે તો સારાં વૈદ્ય (અથવા અનુભવી ડૉક્ટર) પાસે ઉપચાર કરાવવા. જો નબળાંધ બહુજ વધે તો વખતે ગર્ભપાત પણ કરવો પડે છે; ગર્ભ પડ્યા પછી ઊંચડી આપોઆપ બંધ થાય છે અને સ્ત્રીની પ્રકૃતિ સુધરવા માંડે છે, માટે વૈદ્ય (અથવા ડૉક્ટર) ની સલાહ લઇને તત્કાળ ગર્ભપાત કરાવવો. કારણકે એક વખત ઘણી અશક્તાઇ આવી એટલે પછી નં વખત જાય છે, તેમાં બચવું કારણ વધતું જાય છે.

(૨૦) પેટમાં કંઈ પદાર્થ ટકતો નથી, તેથી સ્ત્રીનું બળ ઘણું જલદી કમી થાય છે, માટે દૂધ, માંસ રસ (સ્પ) કિંવા કાંચની પિચકારી ગુદા દ્વારમાં મારી. પિચકારી મારવાનું કામ અક્ષયવાળી સ્ત્રી સહેજ કરી શકે છે; જો બચાવર ખમર ન હોય તેણે એક વખત વૈદ્યપાસે સમજી લેવું, એ કરવાનું કામ બીજકુલ કઠણ નથી.

ઉલટીઓનું દુઃખ દૂર કરવાને ઉપર જણાવ્યા મુજબ એક પછી એક ઊપાય બતાવવામાં આવ્યા છે. ' મુંદરી મુખોધ ' માસિકનો લાભ લેનાર કેળવાએલી ખેડે. તેથી વાકેશ થઇ પોતાના સંબંધમાં આવનાર હરકોઇ ખેડેને જરૂરના પ્રસંગે આ ઉપર લખેલી દવાઓ કરવા સલાહ આપશે. તો તેથી ધણે બાગે દુઃખ દૂર થતાં આ સ્ત્રીકેળોમાં માસિકમાં આ લેખ પ્રકટ કર્યાનો હેતુ સદૃશ થશે.

સૌ. દૃષ્ટાગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ.

મુંદરામપુર-જેવાકાંઠા.

વિવિધવિહાર

માતૃભૂમિ.

(એક અગ્રેજી લેખને અનુસરીને.)

જો મને કોઇ પુછે કે મનુષ્યની બાપામાં મધુરમાં મધુર શબ્દ કયો છે ? તો હું તરતજ કહું કે જે સ્ત્રીએ પોતાને જન્મ આપ્યો તેને જે શબ્દથી બાળકે બોલાવે છે, તે મધુરમાં મધુર અને મીઠો શબ્દ છે. તે શબ્દ એ છે કે જે શબ્દથી રડતાં બાળકને આ-વાસન મળે છે, દુઃખી બાળકને દિલાસો મળે છે, જે શબ્દનો થાકી અથેલમાણુસ ઉચ્ચાર કરે છે, જે સાંભળીને માંડું ને દુઃખી માણુસ સંતોષ પામે છે, અને જે વિશ્રામરૂપ શબ્દ દુઃખી મનુષ્યોના મુખમાંથી સદાજ નીકળે છે; તે મીઠો શબ્દ સંસ્કૃતમાં માતૃ, શુન્દરાતીમાં માતા ને અગ્રેજીમાં મધુર અથવા મમા છે.

સ્ત્રી પૂરૂપ જે સંબંધથી જોડાય છે, તે સંબંધ તો કદી તોડી શકાય; પણ બાળક કે જે જન્મ પહેલાં માતાના છવનનો એક ભાગ હતું, તેના સંબંધ તુટવો અશક્ય છે. જન્મ પહેલાં માતાને બાળક શું એકજ નથી ? અને જન્મ પછી પણ શું માતા તેને પોતાનાજ શરીરમાંથી દૂધ નથી આપતી ? આથીજ માનો સ્નેહ સંબંધ કાંઈ અદ્વિતીયજ છે. તેના સ્નેહ જેવું બીજું કાંઈ પણ નથી. તો તેથી વધારે ઉત્તમ તો શું હોઈ શકે ? પિતાનું સ્થાન માતા પછી, એટલે માતાથી ઉતરતું છે. આ કારણથી સંસ્કૃત, હિંદી ને હિન્દુસ્તાનીમાં આપણે માતાપિતા કહીએ છીએ, પિતામાતા નથી કહેતાં. મહાત્મા મનુએ કહ્યું છે કે “ માતાને પિતા કરતાં દશ ગણું વધારે માન આપવું. ” આમ છે તો પછી બધાં સ્ત્રીપૂરૂષે જે સર્વ માતાઓની પણ માતા, જે પોતાની માતૃભૂમિ છે, તેને તો પોતાની માતા કરતાં વિશેષ માન આપવુંજ જોઈએ. આ મહાન માતા માતૃભૂમિના શરીર પર મનુષ્યો રહે છે, હરે હરે છે, અને કોઈ વખત તેને અપવિત્ર પણ કરે છે; છતાં તે ઉદાર, પ્રેમાળ માતા કદી પણ જરાએ ક્રોધ કરતી નથી. તે સર્વ કાળ શાન્ત ને ક્ષમાવાન છે. જન્મ મનુષ્યની માતા પોતાનાં બચ્ચાને પોતાના શરીરમાંથી દૂધ આપે છે, તેમજ આ માતૃભૂમિ પોતાના શરીરમાંથી દરેક મનુષ્યને પોષણ આપે છે.

મારા બન્ધુઓ અને બહેનો, કદી પણ ભૂલશો નહીં કે ગમે તે દેશમાં તમે જશો તો પણ તમે મતૃભૂમિનાજ સંતાન રહેશો. જે ભૂમિમાં તમારો જન્મ થયો છે તેનું ચિહ્ન તમારા ચહેરા પરજ છે. જે તમારીજ માતૃભૂમિ છે, તેને હોડીને બીજા દેશના રીતરીવાજ, પોશાક વગેરે મદજ કરવાનો તમારો ભૂતબરેલો અને હવેલો વિચાર યશો તો પણ તમારી જન્મભૂમિની હાપ તમારા ચહેરાપરથી ખસશે નહીં.

સ્વમાતાના આભારનું ઋણ બાળક કદી પણ વાળી શકતું નથી, તો પછી તેનાથી બમણું તો શું પણ અનેક ગણું પોતાની માતૃભૂમિનું લહેણું છે તે તો આપણે ક્યાંથી વાળી શકીએ ? બાળપણથી ને સુખાનં દીકરાને મુખ દુઃખમાં પણ કદી માતાનો સ્નેહ

વિસરતો નથી અને એમજ માને છે, કે સારા પ્રતોષ મારી માતાનાજ છે. માતા તરફનો પોતાનો ધર્મ સંસારના બીજા સંબંધ કરતાં વધારે પવિત્ર અને બન્ધનકારક છે.

મારા બાઈઓ ને બહેનો ! યાદ રાખજો કે આ લોક કે પરલોકમાં માતાના આશીર્વાદથી વધારે કીમતી ચીજ બીજી કંઈ પણ નથી. માતાનો આશીર્વાદ દુઃખમાં મદદ આપે છે, અને દુઃખ સહન કરવાને શક્તિ આપે છે, ને માતાના આપ જેવું બીજું એકે દુઃખ તીવ્ર નથી.

આપણે તન, મન અને ધનનો જો સંદુપયોગ કરવો હોય તો તેને શુદ્ધ અંતઃકરણથી માતૃભૂમિની સેવા કરવામાં અર્પણ કરવાં.

ગાંધીજી.

રાજકુમારી લીલાબા.

માતા અને પત્નીની નજવી ભૂતોનાં ભયંકર પરિણામો.

‘ સુન્દરી સુબોધ ’ ના પુસ્તક ૭ ના અંક ૧૧ માં ‘ માતાની નજવી ભૂતોનાં ભયંકર પરિણામો ’ વાળો લેખ વાંચી મહારાહિયને અતિ આનંદ તથા સંતોષ ઉત્પન્ન થયો છે. મહેને બહેન ૨-નો એ વિષય એટલો તો ઉપયોગી જણાયો છે કે એ લેખ કાંતો મોટા ટાઇપથી છાપવાજેવો છે અથવા તેને લાલ કે સોનેરી અક્ષરે છાપવાની જરૂર હતી. ગ્રેટ બ્રિટન અને આયર્લેન્ડ વગેરેના મહારાજા સાહેબ તથા હિન્દના કપસરે હિન્દ સહનચાહ બ્યોર્જ પાંચમા તરફનો દંદેરો તથા સંદેશો હમણાં જેમ દરેક સ્થાનમાં તથા ન્હાની મોટી શાળાઓમાં ઘટતા વિવેચન સાથે વાંચી સંબળાવવામાં આવ્યો તેજ પ્રમાણે આ ઉપયોગી લેખ સ્ત્રી-શિક્ષકોએ કન્યાશાળાનાં ઉપરનાં ધોરણ શીખનારી બાળાઓ અને ઉપ-સ્ત્રી-શિક્ષકો વગેરેને તથા દેવમંદિરમાં પુરાણી અને વ્યાસોએ કથા શ્રવણ કરનાર સ્ત્રી-સમાજમાં શ્રવણ કરાવવા જેવો છે. લખવાને સન્તોષ ઉપજે છે કે સુરતનિવાસી અન્નેના દિવાન રા. બ. લક્ષ્મીભાઈ કથાણુજ દેશાધનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતિ દુર્ગા બહેન કે જેઓ મુખ્યમંત્રી સેવાસદનનાં એક મુખ્ય છે અને સ્ત્રીઓની પોતાના તરફથી અતુલ્ય તકે બનતી મદદ આપતાં રહે છે તેઓએ પોતાને ત્યાં એક પ્રસંગે આવેલા સન્નારી મંડળ રૂબરૂ એ લેખ વાંચી સંબળાવ્યો હતો. ‘ સુન્દરી સુબોધ ’ અંક ૧૧ માં આ વિષયઉપર લંબાણુથી આવેલાં ઉદાહરણોની સંખ્યા કાંઈ ઓછી નથી; તોપણ વિષયના ઉપયોગીપણાં તરફ નજર કરી તે સંબંધનાં બીજાં ઘણાં ભાગે સસ ઉદાહરણો કે જે બનાવો બનતે જો-એલા અને સાંભળેલા છે તેમાંના યોગ્ય એક બતાવ આ નાંચે લખવામાં આવે છે.

(૧)

ચંદનની મા પોતાની લાડકી દાકરીને કપડાં પહેરાવવામાં બહુ ચોખ્ખી હતી. તે વગેરે કારણથી તેણે ચંદનની નવી શીવેલી ધાધરી જોઈએ તે કરતાં વધારે નીચી રાખેલી હતી. ચંદનના પિતાને નીચેનો વાસ બહુ પસંદ નહિ હોવાથી, તેઓ બધાં ઘણીવાર મેડા પહેરજ રહેતાં હતાં. ચંદન નવી ધાધરી પહેરીને એક દિવસ મેડાઉપર ફરતી હતી તે વખતે ધાધરી પગનીચે આવવાથી, તે એક બે વાર પડી ગઈ હતી, તે તેના પિતાના

જેવામાં આવતાં ચંદનની નવી ધાધરીને એક પ્લેટ (શીલીટ) બરી આપવા ધરમાં તેની માને કહ્યું હતું. પણ તેની માને લાંબે છે દેવ દર્શન અને માતા, મહાદેવ જવા આવવામાં ઘણા વખત જતો હોવાથી, તેના પતિની આગ્રાપ્રમાણે જલદી વર્તવાની ટેવ નહિ હોવાથી ધાધરીને શીલીટ-બરવાનું કામ દીલમાં નાખ્યું હતું. એવામાં 'ગૌરીપુજન' ના દિવસે આવતાં ચંદનગૌરી નવી ધાધરી પ્રેરેરી પ્લેનપણીઓમાં રમવા જવાની લેહમાં ની-સરણીથી ઉતાવળે ઉતરવા જતી હતી એટલામાં નીસરણીના બીજે પગથીએ લાંબી ધાધરી પગનીએ આવતાં ગડબડીયું ખાઈ છેક નીચે આવીને પડી. કમનશીએ નીસરણી નીચેનાં એટલાએ પત્થરની મ્હોટી ઊટા નડેલી હોવાથી માથુ કુટી ધણું લોહી નીકળ્યું. દેશી અને ક્રેશ અનેક દવાઓ કરવા છતાં ધણું દુઃખ પામી કેટલેએક દિવસે લાડકડી ચંદન મૃત્યુ સરણુ યમ હતી.

(૨)

દિવાળી પોતાના છોકરાની દવા કરવા એળિઓ 'અથવા એવીજ કાંઈ કાળી દવા લાવી હતી. એના ધરમાં એના વડસસરા રહેતા હતા તે કોઈ કોઈવાર જરા અશીષુ લેતા હતા. જે તાકામાં જુદા ડોસીએ અશીષુની ચીનાઈ પતરાની ડાબલી મૂકેલી હતી તેજ તાકામાં દિવાળી વજુએ પોતાની આણેલી 'કાળી દવા' ની તેથીજ બીજી ડાબી મૂકી હતી. પછી છોકરાને જલદીથી સારો કરવા કાળી દવા સહજ વિશેષ પ્રમાણમાં આપી. છોકરાને વિષ ચડ્યું અને મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે ખબર પડી કે પોતાની આણેલી કાળી દવાને ઠેકાણે તેણે નજીકની બીજી ડાબીમાંથી અશીષુ ખવરાવી બ્હાલા છોકરાને મૃત્યુસરણુ કરી દીધો હતો !

(૩)

એક ન્હાના ગામમાં માણેકબાઈને તાવ આવતો હતો. ધરમાં દવા લાવવાની માત્ર એકજ શીશી હતી. તે ન્હાનાં છોકરાંએ ફોડી નાંખવાથી પાડોશીને ઘેર શીશી માગતાં તેમણે એક શીશો દવા લાવવા માટે આપ્યો, તેમાં માણેકબાઈ ધર્માદા દવાખાનામાંથી દવા લાવી ધરમાં જે તાકામાં ગાર્સેટ (કેરોસીન) નો શીશો રહેતો હતો તેની નેડે મૂક્યો. સંવાર, ખપોરની દવા પીધાપછી રાત્રીની દવા પીવા છોકરાં પાસે દવાનો શીશો મંગાવતાં તેમણે જે શીશો આણી આપ્યો તેમાંથી દવા કાઢી ગટગટ પી ગયા પછી માલુમ પડ્યું કે દવાને ઠેકાણે ભૂલમાં ગાર્સેટ પી જવાયું છે; તેથી તેના ધરનાં બધાંએ, અને પાછળથી સર્નાંબ્હાલાંએ દવાખાના તરફ ઘણી દોડાદોડ કરી મૂકી, ડાકટરે ઉલટીઓ કરાવી અને ઘણી મુસ્કેલીથી તે સારી યમ.

(૪)

છોકરાંને ઘણી જિઘરમ યઈ હોય છે સારે છાતીની જાળ કાઢવા કોઈ કોઈ ઝીઓ બચ્ચાને મીઠળનો ટુળાઓ યત્કીચિત ધરીને પાપ છે તેથી જિલટી યમ છાતીની જાળ નીકળી જાય છે. એક જુદા અને અનુભવી બાઈએ બતાવેલી આ સલાહથી આગળ વધીને પોતાનું ડહાપણ વાપરી-છોકરાને જલદીથી સારો કરવા તેની ઉતાવળીએજ માતાએ મીઠળનો ટુળાઓ સારી પેડે ધસીને પાયો અને પરિણામ એ આવ્યું કે ઘણી ઉલટીઓ ચવાથી તે નાચુક છોકરો રામચરણુ યમ ગયો.

(૫)

વિગળી વહુને હમેશાં મીઠું પાણી બરી લાવવા ગામ બહાર એક માઇલ મુધી જવું

આવતું પડતું હતું તે વખતે સાસુ નણ્દ વગેરેની વાતો સંભળાવવા પોતાની બહેનપણી-
ઓની સામત કરી જવા તેને ઘણી ટેવ હતી. શિયાળામાં એક વખતે સવારમાં તેની
બહેનપણી મીઠું પાણી જવા તેડવા આવી અને જલદીથી નીકળવા બિતાવળ કરવા લાગી.
વિનળી પોતાના ન્હાના છોકરાને ઘોડીઆમાં સુવાડી ચાદર ઝોઢાડી ઘોડીઆનીચે સ્થ-
ડીમાં સળગતા અંગારા નાખી પાણી ભરવા ગઈ. તે પછી ઘોડીઆની દોરી સધડી નજીક
હોવાથી સળગી ઉઠતાં ચાદરનો છેડો સળગ્યો અને વિનળી પાણી ભરી આવીને વળુએ છે-
તો છોકરો અને ઘોડીઆનું કપડું વગેરે સર્વે ભસ્મીભૂત થયેલાં જોયાં ! બળીને મૃત્યુ પામે-
લા છોકરાની માતા આજે પણ હયાત છે અને જ્યારે આ વાત નીકળે છે ત્યારે તેને
ધણું દુઃખ થઈ આવે છે.

(૬)

છેલ્લા સિંહરથના વર્ષમાં આપણા ગૂંજરાતમાંથી અનેક ભાવિક બહેનો નાશીક ત્રીભ-
કની-ગોદાવરીની-જનમઝે ગઈ હતી. તેમાં નદીના પાણીમાં શામકુંવરબાઈ ન્હાના છોકરાને
લઈ ગોરપાસે ધર્મક્રિયા કરાવતાં હતાં. બ્રાહ્મણો હાથમાં આપેલી ચીજો પાણીમાં નાંખવા
કહેતાં શામકુંવરબાઈએ તેમ કરવા જતાં, પોતાના હાથમાંનો છોકરો અકસ્માત પાણીમાં
પડી ગયો ! હજારો માણસની ગીરદીના ગડગડાટમાં આ છોકરો ભૂલમાં પડી ગયો કે
પાણીનો ઝપાટો આવતાં પોતાની પાસેથી છોકરો જતો રહ્યો તે નક્કી જાણવામાં નથી.
પણ ગરીબ ન્હાનો છોકરો પાણીમાં પડીને મરણ પામ્યો એ તે વખતે હાઝર રહેલાં ધણાં
પુરોહિતોએ નજરે જોયેલું છે.

(૭)

એક માએ પોતાની છોકરીને પતાસાં નાંખેલું દૂધ પાયાપછી તેનું મોંદું પાણી લઈ
સાધ કર્યું નહિં તે મા બાળકને મૂકી દૂરના ઝોરડામાં કામે વળગી ગઈ, તે પછી એક
મ્હોટી બિહાડી આવી તે છોકરીના ગાલપર તથા આંખો નજીક નખ મારી તેને કરડી
ગઈ; ઘણી દવાઓ કર્યાં પણ છોકરી સાજી થઈ. એ છોકરી આજે મ્હોટી થઈ છે, તેપણ
તેના મુખપરની તથા આંખ આગળની સઘળી નિશાનીઓ કાયમ રહી તેની મુખાકૃતિમાં
બિગાડ થયેલો માણસ પડી આવે છે.

(૮)

ન્હાનો મુકુંદ મ્હોટીમાને ઘણો વ્હાલો હતો તેથી પોતાના રાજ્યના ચક્રવર્તી એક
પૈસો માએ તેને બક્ષીસ કર્યો તે લઈ મુકુંદ રમવા લાગ્યો. રમતાં રમતાં પૈસો મોંદામાં
મૂક્યો તે ગળાઆગળ જઈ અચકાચો; ન બહાર નીકળે કે ન અંદર જાય. એ વખતે
છોકરાને ઘણી મુઠવણ થતી હતી. એમ કરતાં કરતાં પૈસો પેટમાં ઉતરી પડ્યો. પછી તેને
બિલ્લીની દવા પાતાં ઘણી મુશ્કેલીથી પૈસો બહાર નીકળ્યો; અને ઈશ્વર કૃપાથીજ છોકરો
મૃત્યુમુખમાં જતો બચી ગયો. તે પછી માએ ફરીથી મુકુંદને પૈસો આપ્યો નથી.

(૯)

ચોડાં વરસ ઉપર લુણાવાડામાં જન્માટમીના તેહેવાર પર ઘણી ભાવિક બહેનો છોકરા-
છોકરીઓને લઈ પુનમે નદીકંપર મહેગેલીઆ મહાદેવ નજીક સ્થવારમાં રનાન કરવા
ગઈ હતી. તેવામાં કેટલીએક છોકરીઓએ ટોળેમણી લગભગ કમરપુર પાણીમાં ગરબો
માવતો શર કર્યો. ચોમાસાને લીધે પાણીમાં એક બાળુએ રેતીનો ઢગલો થઈ ગયો હતો.

અને બીજા બાજુએ નદી ખોદાઈને ઊડા ધરે યથા ગયો હતો. ચક્ર ૪૨તાં ૪૨તાં પાંચ-સાત છોકરીઓ ધરા તરફ પાણીમાં પડી ગઈ, તે વખતે એક આલાક અને બળવાન તરણુ-લાં આવી પહોંચ્યો તેણે પોતાના બળથી ઘણી જલદીથી પાંચ-છ છોકરીઓને ડુબતાં ખેંચી કાઢી. પણ આખરે એક કમનશીબ જીજરતી વયની છોકરી ધરા તરફ જતી રહેવા-થી ડુબી મરણ પામી. આને પણ એ બંધી છોકરીઓના પ્રાણ બચાવનાર જિત્સાહી અને પરાપક્ષી જીવાનનો લોક વખાણ કરે છે.

(૧૦)

શુભાખવડુ દૂર બેઠા પછી ચોથે દિવસે કપડાંને એક મ્હોટા ગાંસડા લઈ તળાવે ન્હાવા ગઈ અને સાથે સાત વર્ષની કીકોને પણ લેતી ગઈ. એવામાં ગામમાં એક જીવાન માણસનું મરણ થયેલું હોવાથી ઉદીચ ગાંતિની ઘણી સ્ત્રીઓ ટાળે મળી સ્નાન કરવા આવી અને તળાવના કિનારે કળાપીટ કરવા લાગી. આ કળાપીટમાં તથા સાસુજીએ આપેલા ધોબી જેટલો ગાંસડો ધોવામાં શુભાખ વડુ શુંયવાઈ જઈને કીકી ક્યાં રમે છે તે જોવા-તપાસવાનું જુલો ગઈ. કપડાં ધોવાનું ઘણું ખર્ચ કામ પૂરવારી કીકી યાદ આવતાં તેને શો-ધવા લાગી; અને આસપાસ ઘણી તપાસ કરી પણ લાડકી કીકોને ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ. ઘણી મહેનતે તળાવના પાણીમાં તપાસ કરતાં જણાયું કે કીકી પાણીમાં રમવા ગઈ હતી અને ત્યાંજ ડુબીને મરણ પામેલી હતી.

(૧૧)

ચોડાં વરસઉપર દુષ્ટ ધ્યેયના ત્રાસથી ન્હાશીને કમળા તથા તેનો પતિ આનંદજીકર પોતાના જીવ બચાવવા અમદાવાદ તરફ જતાં રહ્યાં હતાં. તેમને ન્હાનાં મ્હોટાં ચાર છોકરાં હતાં. ગઈશાળાં શહેરમાં નીચેનો ભાગ શરદાવાળો તથા આશીશગંતાના સંબંધમાં બીજા પણ ઘણી અડચણો હોવાથી આનંદજીકર પોતાના કુટુંબને રહેવા સારી હવા-અજવાળાવાળા તથા સારી નીસરણીવાળાં મેડાની શોધ કરતા હતા. એવામાં એક સ્નેહીની સંદાયતાથી જોઈએ તેવો મેડો મળ્યા આવ્યો, પણ તેનું બાડુ વધારે છે એમ જણાવી કૃપણ કમળાવડુએ જીદ કરી એ મેડો જવા ના પાડી; અને ચોડાં ભાડાવાળો તથા જિમ્મો અને નહારી નીસરણીવાળો એક મેડો પસંદ કરી લાં રહેવા ગયાં. પરિણામ એ આવ્યું કે એક માસની અંદર એ છોકરાં નીસરણીઉપરથી નીચે પડી ગયાં. તેમાં પ્રથમ એક છોકરીનો દાથ ભાગ્યો; બીજા વખતે છોકરાં પડ્યો તે બંચવાં પામ્યાં નહિ.

(૧૨)

હિમતલાલ કમાઈ કમાઈને જે કાંઈ મેળવતો હતો તે પોતાની વડુ દુર્ભતીબાઈને આપ્યા કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં દુર્ભતીબાઈ પાસે ઠીક રકમ એકઠી થઈ હતી. એક વખત એવો આવ્યો કે હિમતલાલનો ધંધો ભાગી પડ્યો અને તે ધણો કરગદાર થઈ ગયો. લોકોએ જ્યારે તેના ઉપર દિવાની કોર્ટમાં દાવા બર્ખા ત્યારે તે પોતાની આબરૂ સાચવવા વડુપાસે રૂપિયા માગવા લાગ્યો. તે વખતે વડુએ જણાવ્યું કે હથેલીમાં વાળ હોય તો પેસા હોય, અને કઢાવ કાંઈ પેસા હશે તો મ્હારે તેનો આગળ ઉપર ધણો ખર્ચ છે. તમે ઝેર આપીને મરો તો પણ હું મ્હારી પાસેનો પેસો આપનાર નથી. ચોડાં દિવસમાં

હિંમતલાલ ઓચિંતો મરી ગયો અને લોકો કહે છે કે તે એર ખાઈનેજ મરી ગયો હોય એમ ધારવામાં છે.

સંકટ સમયે સ્વામીને મદદ ન આપવાથી કેવું વિપરીત પરિણામ આવ્યું. ૧

(૧૩)

નર્મદાવહુને ન્હાનપણમાં દિકરો પરણાવી લગ્નના કોડ પુરા કરવા તથા નવી વહુ લાવવાનો ઘણો મોહ હતો. પણ ન્યાતમાં વહુને આપવાનું પશ્ચુ-ધરેલું ઘણું વધી પડવાથી તેટલી રકમ ધરમાં સિલિક છે કે નહિ. તેની ખબર નર્મદાવહુને નહોતી. લગ્ન વખતે છેક છેલ્લી ઘડીએ ધરેલું બતાવવા જતાં વેવાહીએ જણાવ્યું કે ખસો રૂપિયાની રકમ વધારે જોઈશે. આ ઉપરથી નર્મદાવહુના પતિ રતનલાલે પોતાની સ્ત્રી પાસે યોગ્ય મદદ કે પોતાનાં એક બે નંગ આપવાનું કહેતાં નર્મદાવહુએ તે માન્યું નહિ. આ ઉપરથી નાણાંની તંગીને લીધે ગભરાઈને ન્યાતમાં પોતાની આખર ઓછી યશો એમ સમજી રતન-લાલ એર ખાઈ પરલોકવાસી થઇ ગયા અને વિવાહ માટે તૈયાર કરેલું સીધું-સામાન આરમા તેરમાની ઊત્તરક્રિયામાં વપરાયું.

(૧૪)

યોગ્ય વખત ઉપર જ્યારે આખા પ્રાન્તમાં ઠામ ઠામ દુષ્ટ પ્લેગનું જોર ધણું વધી પડ્યું હતું તે અરસામાં ચંદ્રવદનરામનાં પત્ની શિવલક્ષ્મી પતિને કહેવા લાગ્યાં કે, હજી તમારી આંખો ઊઘડતી નથી પણ આપણી મ્હોટી દીકરી સુસોયનાની વય તો દસ વર્ષ પૂરાંની થઇ. હવે આગીઆરમું વર્ષ પૂર્ણ થશે એટલે આ વર્ષમાં મ્હારે તેને પરણાવી દેવાનો વિચાર છે. ચંદ્રવદનરામે જણાવ્યું કે-હજી તેની વય પરણવા લાયક થઇ નથી અને આખા દેશમાં સર્વજન પ્લેગનું જોર વધતું જાય છે તેથી પ્લેગની શાન્તિ થયા શિવાય હમણું લગ્ન કરવાં મ્હને પસંદ નથી. એટલુંજ નહિ પણ આપણી નજીકમાં જ્યારે પ્લેગનું ખજ વધતું જાય છે ત્યારે આવા વખતમાં લગ્ન લેવાં એ કામ ઘણું જોખમભરેલું છે. ખાર-તેર વર્ષ પૂરાં થયા પછી જોઈયું. ત્યારે શિવલક્ષ્મી બોલ્યાં કે અગ્યાર વર્ષ પૂરાં થતા પહેલાં ન પરણાવીએ તો પછી કન્યાકાળ જતો રહેવાથી કન્યાદાનનું શ્રેષ્ઠ ફળ મળે નહિ, એમ એક વખત પુરાણી વાત કરતા હતા. તેથી તમે જો સુસોયનાને આ લગ્નગાળામાં નહિ પરણાવો તો હું એને લઇ કુવામાં જઇ પડીશ. વળી વહુએ પોતાની તરફેણમાં મ્હોટાં બ્હેન (નણુંદ) ની મદદ લીધી, અને ધરમાં ઘણો કજીઓ કરવાથી સુસોયનાને દસ વર્ષ પૂરાં થતાં પરણાવી દીધી. લગ્ન થયાને પૂર્વ પખવાડીયું થતા પહેલાં જમાઈને તાવ આવ્યો. તે એની જાતનો હતો કે તાવ આવ્યાને ચોથે દિવસે જમાઈમરણ પામ્યો; પાછળથી માણુમ પડ્યું કે એ પ્લેગથી મૃત્યુ-શરણ થયો હતો. અને ગરીબ બિચારી સુસોયના આજે વેવેલું દુઃખ ભોગવે છે! અત્યંત માતાની હડીસાઈ, દુરામદથી કેવાં વિપરીત પરિણામ આવે છે, તેનાં આવાં અનેક દુષાન્તો મળી આવે છે.

x x x x x x

જ્ઞાતી બ્હેનો ! ! તમે સર્વેને આ ખીજવાર વિનવવામાં આવે છે કે આ ન્હાન-કડા લેખમાં માતાની અને પત્નીની અત્યંતતા, બેદરકારી, અને યોડી સમજથી થતી ભૂલોના ને જૂઠાં દાખલાઓ આપવામાં આવ્યા છે, એટલા ઉપરથીજ ત્હેમની ભૂલોનાં બચકર

પરિણામોનું પ્રમાણ બાંધવાની જૂલ કરશે નહિ. આવા અથવા તે આને મળતા અનેક દાખલાઓ બન્યા કરે છે. સર્વ જુદેનો અને માતાઓ આવી જુદોથી દૂર રહી પોતાની ગભિર જોખમદારી યથાયોગ્ય સમજે, એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે પોતાની સાહેલીઓ પાડોશીઓ, અમલજુદેનો, સગાંબાલાં ને ઓળખીતાંની સ્ત્રીઓ અને તે ઉપરાંત પોતાના મદવાસમાં આવેલી હરકોઈ સ્ત્રીઓને આવી જુદોથી દૂર રહેવાં તથા માતા અને પત્નીનાં ખર્ચ કર્તવ્ય સમજાવવા તંત્રી લે એ આ લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ છે.

સૌ. કૃષ્ણગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ,
સુથ-રામપુર-રવાકાંઠા.

આનન્દાશ્રમ.

એક પુસ્તકની જાહેર ખબર. નવીન પાકશાસ્ત્ર.

(સ્ત્રીઓએ અવશ્ય વાંચવું.)

ખરૂં જોતાં, આ કાંઈ જાહેરખબર નથી; તેમજ પૈસા કમાવાના હુદ્દ હેતુથી આ પુસ્તકની યોજના કરવામાં આવી નથી. પરંતુ આપણી સ્ત્રીઓ સુધક યાય, રસિક યાય, ચતુર યાય, સંસારમાં વિશેષ ઉપયુક્ત યાય; ટૂંકમાં અનેક પ્રકારની ભોજન સામગ્રી બનાવવામાં કુશલ યાય એવા હેતુથીજ આ પ્રયત્ન આદર્યો છે. તેને સફલ કિંવા નિષ્ફલ કરવો એ આ સંસારના ચણગારરૂપ સ્ત્રીવર્ગના હાથમાં છે.

કેટલાક માસઉપર એક યુનિવર્સિટીની સીન્ડિકેટની સભામાં પદવી લેનાર સ્ત્રી-વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશેષ અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવા માટે ભારે ચર્ચા જાગી હતી. તેમાં એવા દરાવ થયો કે સ્ત્રી ઉમેદવારોએ ઐશ્વર્યક વિષય તરિકે ખીજે વિષય નહિ લેતાં પાક-શાસ્ત્રજ લેવો. એ દરાવ પસાર થયા પછી પાકશાસ્ત્રના સપ્રમાણ અન્ય કાંઈ સિદ્ધ વિદ્વાન પાસે ધનામ આપી તૈયાર કરાવવાનો દરાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો, અને તે સર્વાનુમતે પસાર થયો.

તે ઉપરથી એ યુનિવર્સિટીએ એ કાર્ય અમારી કુશળતાની કદર જાણી અમને સુપ્રત કર્યું. અમે પાકશાસ્ત્ર વિશે અમારા જ્ઞાન ઉપરાંત વિશેષ માહિતી મેળવવા માટે પ્રાચીન તથા અર્વાચીન સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગ્રન્થોનું સંશોધન કર્યું. ભરતખંડના જૂઠા જૂઠા પ્રા-ન્તોમાંથી હસ્તલિખિત પુસ્તકોની પ્રતો મંગાવી તેની સરખામણી કરી પાઠાન્તર નક્કી કર્યા. આ કાર્યમાં અમારા મિત્ર શ્રી કાશીનિવાસી પંડિત શ્રીયુત્ કલદીપક સર્માએ અપૂર્વ સાહાય આપી અમને ઉપદેશ કર્યા છે. માત્ર સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ગ્રંથો શોધીને અમે વિરામ્યા નથી, પરંતુ જૂઠા જૂઠા ગ્રંથમાં ભરતખંડમાં પ્રવાસે આવી ગયેલા ચીનાર્થ વગેરે પ્રવાસીઓના લેવાલ, મદાન સિકંદર તથા તેના અનુયાયીઓના ઉદ્દેશ્ય, આરબ અને મિસર દેશના વ્યાપારીઓએ કરેલી નોંધો ઇલાદિનું સંશોધન કરી આ શાસ્ત્રીય અને અતિ ઉપયોગી વિષયપર પૂરનો પ્રકાશ પાડવામાં અમે એકદય પત્યર દેરવો બાંકી રાખ્યોજ.

નથી. આ કાચમાં અમને અણધારી અસાધારણ શ્લેષ મળ્યાથી અમારી નીતને મુન્દરી-
ખાદી ઇચ્છતાં અમને ગર્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

અન્યમાં પદાર્થનું સંભાળથી વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. અને ખનાવટમાં નવાં
નવાં પ્રાન્તિક ભેદ માલુમ પડ્યા છે, ત્યાં ત્યાં નીચે દીપ્તિથી ઉમેર્યું છે. અભ્યાસને સરળ
કરવા ચિત્રો દાખલ કર્યા છે; તેમ કરવામાં અમને બારે ખર્ચ થયો છતાં આ પુસ્તક
પ્રત્યેક ગૃહિણીના હાથમાં પહોંચે તેટલાં માટે કિંમત ખુબ જૂન રાખી છે. પુસ્તકને યોગ્ય
ઉત્તેજન મળવાથી ખીજી આટલિમાં આથી પણ વધારે સુધારો કરવાની પ્રસિદ્ધકર્તા આંશા
રાખે છે.

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા અને લોકપ્રિયતા એટલી બધી જણાઇ છે, કે તે પ્રસિદ્ધ-
યથા પહેલાંજ હેનો ભગાળી, હિંદી, મરાઠી, ફ્રેન્ચ, સ્વાદિલી ઇત્યાદિ ભાષાઓમાં
આપાન્તર થવા લાગ્યાં છે.

વાંચનારને અમ ચેતવણી આપીએ છીએ કે અમારા પુસ્તકની કોઇ લેખાશુ અન્યકારે
નકલ કરી છે, માટે ખરીદ કરનારે અમારું નામ, હામ, સહી, ટિક્કો વિગેરે તપાસી લેવું.

શ્રી વાયકો તરફથી આ પુસ્તકમાં સુધારો કરવા વિશે સૂચના કરવામાં આવશે, તો
પ્રસિદ્ધકર્તા તેમનો જાહેર ઉપકાર માનશે અને ખીજી આટલિમાં તે સુધારો દાખલ કરશે.

મહાનમ્
વિજયદશમી.

શ્રીયુત્તમ મોદકરામ બટ્ટાચાર્ય.
મૃતસંજીવિની, વામાવશીકરણ, ઇત્યાદિના કર્તા.

તા. ક.—આ પુસ્તક બ્યારે તૈયારીમાં હતું, ત્યારે એક ઉદાર ગૃહસ્થે મોટું ખર્ચ
પ્રયોગશાળા ઉધાડવાની યોજના કરી છે. હેમાં દરેક ઉચ્ચ જ્ઞાતિની આર્થ ગૃહિણીને પાક-
શાસ્ત્રને લગતું વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપવામાં આવશે. તે ઉપરાંત એ પ્રયોગશાળામાં વિધિ-
પૂર્વક તૈયાર કરેલા ભાતભાનના મથાલા, ચૂર્ણ, અવલેહ વિગેરે વેચાતાં મળશે.

સચિત્ર ક્યારલોગ વિનામુલ્યે લખેવાથી મોકલવામાં આવશે.

અગાઉથી આશ્રય આપનારા ઉદાર આદેશનાં નામ સ્થળ સંકાય ને કેટલીએક
અનિવાર્ય ઉતાવળને ક્ષીધે આ પહેલી આટલિમાં લેવાયાં નથી; હેની તે ગૃહસ્થો ક્ષમા
આપશે એ સ્તિ આશા છે. અમે વચન આપીએ છીએ કે ખીજી આટલિમાં તે સર્વ મહા-
સયોનાં નામ સામાર દાખલ કરવામાં આવશે. પાછળથી પૂંઠાંઉપર કે ખીજાં કોઈ પાછળ
પાનામાં કેટલાંક પુસ્તકકારો, આદેશનાં નામ જાપી તેમને લગ્ન પમાડે છે; પરંતુ એવા
ભેરવાઇ નિયમને અમે અંતઃકરણપૂર્વક પિંકારીએ છીએ.

આ ઉમદા મંથ હાલ મુદ્રાલયમાં છે. પ્રયોગશાળાની રચના શરૂ થઇ ચૂકી છે, તેથી
આ અમુક પુસ્તકનાં ચોડાંક અવનરણ અત્રે વાયકના લાભ અર્થે આપીયું કે જ્યો
તેઓ એ મંથની કિંમતનો આડસદો કરી શકે.

લોજનવિભાગ.

પછની જલેથી ખનાવવાની રીત.

એ કુખો જોઈને પછનો મેદો લેવો. હેને આશરે ત્રણ ઔસ શુદ્ધ દીવેલથી મેદોવાં

* પા ૩ તેલથી મેદોવાની અસાચીય પ્રવૃત્તિ છે. પા વાણ પેદા કરે છે, તેમ કદ પ્રધાન છે.
જ્યારે સાધને દરનાર એવાંયું છે એવું શીવામહંમુ મન છે. અ. ક.

પછી બે પિંટ ફિટીશ વોટરમાં પલાળી મૂકવો. ચોવીસ કલાક પછી તેને દલાવી નાંખવો. પચાસ સેન્ટીગ્રેડ જેટલું દિવસ ગરમ કરવું. પછી સંભોગપૂર્વક જલેખી તળા નાંખવી એટલે ઉત્તમ જલેખી તૈયાર થશે. (વિભાગ ૧ ભા. પ્રકરણ ૩૦ મું, પૃષ્ઠ ૧૨૫.)

અવલેહલ વિભાગ.

કોઠાની ચટણી કરવાની રીત.

પાંદાં જોઈને આશરે એક સતલ કોઠા લેવાં. છરી કિંવા એવાં ખીજાં ધોરવાળાં સચ્ચી તે આંદેસો ગર્ભ કઢાડી લેવાં. પછી પાછલા પ્રકરણમાં બતાવ્યા મુજબ મસાલો નાંખવો. ૨૫ ગ્રેન કોમન સોલ્ટ, ૫૦ ગ્રેન ચીલી, એ બે એકમેક કરી મસાલામાં નાંખવાં. આશરે દસ ડિઝી ગરમ ઉત્પન્ન થાયે ત્યાંચલી વાટપા કરવું. ગરમી માંપ કઢાડવાને નવાં બનાવેલા ખલની સાથે એક ઉષ્ણતામાપક સ્કેલ મૂકવામાં આવશે.

(વિભાગ ત્રીજો. પ્રકરણ ૧૯ મું. પૃષ્ઠ ૪૩૬.)

શાકવિભાગ.

મૂળાતું શાક કરવાની રીત.)

સારા લાંબા, તીખા અને ટૂંળા જોઈને મૂળા લેવાં તેને ત્રણ વાર ઠંડા પાણીથી ધોઈ નાંખવા. પછી છરીવડે તેને બારીક રીતે સુધારી નાંખવાં. બરાબર સાદા ડીઝી જેટલો તાપ કરી શાકને વધારી નાંખવું; પછી શાકના ચરબર એક મીટર, ત્રણ સેન્ટીમીટર અને દસ મિલીમીટર જેટલું પાણી રાખવું. એ પ્રમાણે છ મીનીટ ત્રીસ સેકન્ડ સુધી ઉકળવા દેવું. વધારે ગરમી થાય તો રેગ્યુલેટરથી ઓછી કરતાં જવું. ગરમી ઓછી વધતી કરવાના નથી પેટનેના રેગ્યુલેટર સ્ટવ હંમારે સ્થંધી ધણે કિંશયત બાવે મળશે. એ પ્રમાણે થોડા વખતમાં ઉત્તમ શાક તૈયાર થશે. પછી ઠંડું પડેલા દેઈ ઉપયોગમાં લેવું.

(વિભાગ ચોથો. પ્રકરણ ત્રીજું. પૃષ્ઠ ૭૦૨.)

પાકવિભાગ.

(કારેલાંતો મુરખો બનાવવાની રીત.)

તાજાં, ટૂંળાં, બીયાં વગરનાં કારેલાં લેવાં. તેમાં છરીવતી ઝીણી ચીરો પાડી દરેકમાં પાંચ પાંચ રોસ તાજે ધીનેગાર (સરકો) બરવો. પછી સર્વને ચંદ્રના અન્જનામાં સાત દિવસ રાખી, સાત પ્રહર, સાત ઘડિ, સાત પળ, અને સાત વિપળ સુધી સૂકવી રાખવાં. આ સમ્પત્તમાં આહુત સમ્પત્તકાર રહેશે છે. એક વાર પ્રયોગ કરીથી ખાતરી થશે. પછી તેને ખાંડની આસણીમાં નાંખી તેવું ડીઝી જેટલી ગરમીમાં મુમારે અડધા કલાક સુધી રહેવા દેવાં. કઠોળમાંથી પ્હાર કાઢી ગરમ વાતાવરણના આરક્ષામાં રહેને એક અઢવાડિયાસુધી રાખી મૂકવાં. આથી અતિ સ્વાદિષ્ટ પાક તૈયાર થશે. આ પાક અઢળું, ગુદમ વાયુ, સંચલણી, અતિસાર, અપરમરી, ગુલહડી, વિગેરે વ્યાધિમાં રામબાણુ આપધ છે.

આ સિવાય વિશેષ માહિતી અમારું સચિત્ર કયાટલોગ જોવાથી સમજશે.

(વિભાગ છઠો. પ્રકરણ ૧૨ મું. પૃષ્ઠ ૧૩૧૨.)

સમયતરંગ.

સારફતિવ.—અહીંની કેટલીક પાસી અને હાંદુ સત્તારીઓએ સારફતિવ કરી તા. ૧૫ માં એક ટાવરની રાત્રે લેડીઝ કલબના મકાનમાં ગરબા ગાયા હતા. કલબના વિશાળ ટેનીસકોર્ટને ધ્વજ પેતા કાથી રાજ્યારી વચ્ચે કામકામ કુલ ઝડનાં કુંડાં સુધી રેરાઈની કરી એ સ્થાનને રમ્ય બનાવ્યું હતું. આ સરે પશ્ચીમેકે સ્ત્રીઓએ આવામાં બાળ લીધો હતો. પ્રેક્ષક વર્ગમાં સ્ત્રીપુરુષો તેમજ બાળકો દબર હતાં. સાડાઅંગીઆર વાગતા સુધી ગાવાનું ચાલ્યું હતું. ત્યાર બાદ ગાનારાઓને જર્મન સીલ્વરની ડબીઓ અને ધુપદાન લદાણીમાં વહેંચ્યાં હતાં અને રીફ્રેશમેન્ટ લઈ મેળાવડા આનંદઉત્સાહથી વિસર્જન મણી હતા. મેળાવડાની સર્વ ગોઠવણ અથથી ઇતિ સુધી સ્ત્રીઓએ જ ભતે કરી હતી. પુરુષો માત્ર તેમના મહેમાન હતા. નીતિષોષક તેમજ નિર્દોષ ગરબીઓ ગાઈ ગવડાવી કુશીન સ્ત્રીઓ આવાં સચેલનેા કરે એ છલ છે. આવા ઉત્તમ પ્રતિભા સમારંભને વિનયવાન કરવાનું માન સૌ વિદ્યાગૌરી જી. એ. તથા સૌ. સારદાગૌરી, જી. એ.એઓને ધટે છે.

શોકજનક મૃત્યુ.—આ પત્રનાં એક ઉત્સાહી શુભેચ્છક, પ્રો. ગજનરતાં પત્ની અ. સૌ. કારી-ગૌરીના અકાળ, શોકપ્રદ મરણની નોંધ દિલથી સાચે લેતાં, અમે પ્રો. ગજનર તથા લેમના કુટુંબની ગમગીનીમાં અન્તઃકરણપૂર્વક ભાગ લઈએ છીએ. સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રીની ઉત્તરિના વિષયમાં તે બાલુ ખરા દિલથી કામ કરતાં હતાં અને સુરતના વનિતાવિદ્યામની વગેરે કઠોક પરીપકારી સંસ્થાઓમાં તેઓ આગેવાની ભર્યો ભાગ લેતાં હતાં. લેમનું અવસાન ક્રૂષ્ટ પાંત્રીસેક વર્ષના યુવાન વયે થયું છે; અને તેઓ જેટલું કરી રાક્યાં છે તે ભેતાં આગળ ધણું વધારે સત્કાર્ય લેમને હાથે થાય એવી શ્રદ્ધા રહેલી હતી. પરન્તુ પ્રભુની પરમ ઇચ્છા આગળ માનવદષ્ટિ સર્વથા નિર્બળ છે ! એ પરલોકવાસી સત્તારીના આત્માને પ્રભુ શાન્તિ અપેા.

એક મહાન સેવાભગિની.—જયા ઑગસ્ટ માસમાં શ્રીમતી ફ્લૉરેન્સ નાઈન્ટિએલ નામનાં એક જુદા ઈંગ્લેન્ડ બાલુએ નેહું વર્ષના વયે પરલોકવાસ કર્યો હતો. આ સત્તારીનું આધુન જીવન નિઃસ્વાર્થ અને આત્મત્યાગી લોકસેવામાં ગયું હતું અને તેમની જીંદગીમાં પણ એ સાધ્વીનું પવિત્ર નામ સર્વત્ર પૂજ્ય મનાઈ હતું. યુરોપખંડમાં—ક્રીમિયામાં જ્યારે મહાસંગ્રામ ચાલતો હતો ત્યારે હાં અને જર્મની સ્વપાઘ્યોનાં ડુઝનાં વર્ષનું સાંભળી આ પરીપકારી બાઈ જમની ઉમ્મર તે સમયે ધણી યુવાન હતી તેઓ તે રણધેરોમાં ગયાં અને અનેક પ્રકારની તંગી તથા મુશ્કેલીઓમાં, લેમભે પોતાના જીવને એજમેપણ, ધણું પીડાતાં મનુષ્યોને આરામ આપ્યો હતો. આ સેવાભગિનીનાં પરદુઃખ અંજન સત્કાર્યોની વાજબી પ્રશંસા આખા યુરોપખંડે કાઢી હતી. પરન્તુ તેઓમાં એક એવી વિશલ સાહાય અને નિરભિમાનતા હતાં કે જેથી કોઈપણ પ્રકારનો બદલો તેઓઈચ્છતાં કે સ્વીકારતાં નહિ. સ્વદેશ પાછાં આવતાં લોકો તરફથી ઉમંગભરે પોતાને ધણા દબાવ્યાં થયું માન આપવાની હીલચાલની લેમને ખબર મળતાં માનેમાંજ પોતાનું વડાણુ લેમભે બહોલી નાંખ્યું અને ગુસ્સે રીતે તેઓ પોતાને ઘેર આવીને બેઠાં ! અને બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટે જ્યારે લેમની અમૂલ્ય સેવાઓને મટિ સદાકા સાન લાજ રૂપિયાની મ્હોટી રકમ લેમને ભેટ આપી ત્યારે લેમનાં કાંઈ પોતે ન રાખતાં તે સઘળી પરીપકારનાં સત્કાર્યોમાં ખરબી નાંખી દિલની ખરી મ્હોટાઈ અને સેવાની અદ્વિતીય નિઃસ્વાર્થતાની પ્રતીતિ કરાવી હતી. આવો ખરા અન્તઃકરણનો આત્મત્યાગ દુનિયામાં ધણેજ જગત્સે લેવામાં આવેલો. તઓ કુમારિકાજ રક્ષાં હતાં. દિનું સ્થાનની સ્ત્રીઓ તરફ લેમને ધણે ભાવ હતો તથા લેમની સ્થિતિ મુધારવાં કઠોક જગત તેઓ ધણી પ્રીતિપૂર્વક સહાઈ આપનાં અને પ્રયાસ કરતાં. ઇંગ્લંડમાં મદાન પુરુષોને જ્યાં ખાસ માનને ખાતર ફૂલ કરવામાં આવે છે એડું લેસ્ટમિનસ્ટર એંગ્લિ નામનું એક મ્હોટું દેવળ છે લેમનાં લેમને દાટવા પ્રેમ તરફથી ધણેલી માનજીનો પણ લેમના ટ્રસ્ટિઓ તરફથી સ્વીકાર થઈ રાક્યો નથી કારણુ તેમ યજા દેવાની એ સત્તારીની ઇચ્છા ન્હોતી. આ સાધ્વી બાનુના પુરુષ સમજણે પ્રલસમસલ તરફથી એક પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી એ જગત મદારાલ જ્યોત્સના અને રાજમાતા એલેક્ઝેન્ડ્રા વગેરે રાજકુટુંબ, અને વડા વજીર રાફના પ્રતિનિધિઓ ત્યાં દોવા ઉપરાંત દબરો સ્ત્રીપુરુષો અને સિપાઈઓ લેમના માન ખાતર દાનર રહ્યા હતા.

લેખકોને વિજ્ઞપ્તિ.

૧. 'સુન્દરી સુબોધ' માં પ્રકટ થયેલાં લેખકના નામવાળાં લખાણને માટે ત્હેના લખનાર, અને નામ વિનાના લેખને માટે તન્ની જવાબદાર છે. સભાસદોના અથવા સેક્રેટરીની સહી વિનાના ખીજ કોઇ પણ લખાણને માટે બન્ધુસમાજ જવાબદાર નથી.

૨. લેખ ચોખ્ખા અક્ષરે, કાગળની એકજ બાજુ ઉપર લખવા, તથા લખાણ સાથે પ્રકટ કરવાની પોતાની સંજ્ઞા (તખલ્લુસ) હોય તો તે સાથે પોતાનું નામ ઠામ, અમારી ખાતગી. માહેતિ માટે, મોકલવા ખાસ વિનંતિ છે.

૩. પ્રકટ થવાને આવેલા લેખ સુન્દરી સુબોધમાં ક્રમવાર સેવામાં આવે છે; મળેલાં લખાણ પૈકી આ પત્રમાં ન લઈ શકાય એવાં જે સાથે ટપાવની ટિકટો ખીડવામાં આવી હશે તો પાછાં મોકલવા બનશે ત્યાં સુધી ગોઠવણ કરવામાં આવશે. પરંતુ કોઇ પણ કારણથી ગેરવસ્ત્રે પડેનાં લખાણને માટે તેમજ તે પ્રકટ થવામાં અગર પાછાં મળવામાં થતા વિલમ્બને માટે તન્ની જવાબદાર નથી. લેખકો પોતાના લખાણની નકલ રાખીને મોકલે એમ ખાસ સૂચના છે.

આહકોને વિજ્ઞપ્તિ.

૧. ગીતમાળા ભાગ ૨ જે—સાતમા વર્ષની લેટ તૈયાર થઇ ગઈ છે, અને તે અમારા સંપાદના જૂના આહકો ઉપર વી. પી. કરીને મોકલવામાં આવશે. આ વી. પી. માં અઠમા વર્ષનું પણ લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે. કારણ કે આઠમા અને નવમા વર્ષની લેટ તરીકે એક મોડું, ઉપયોગી, સુબોધક પુસ્તક તૈયાર થાય છે, જે આ વર્ષની આખર સુધીમા આહકોમાં જોડવામાં આવશે. લવાજમ અગાઉથી વસુલ કરવાનો અમારા શિવાજીથી આહક મહાશયે અગ્રત નથી.

૨. મનિઓર્ડર મોકલનારને ખાસ વિનંતિ છે કે ત્હેમણે પોતાનું નામ ઠામ તથા રકમ "રૂપન" માં જણાવવું.

એક મનિઓર્ડર રૂ. ૧-૪-૦ નો અમને તા. ૯ મી એક્ટોબરના અરસામ મળેલો છે. ત્હેના ઉપર નામ ઠામ ન હોવાથી ત્હેનાં નાણાં અનામત રાખવાં પડ્યા છે.

૩. નમૂનાનો અંક વિના મૂકે મોકલવામાં આવશે.

આ પત્રને લગતો સર્વ પત્રવ્યવહાર તથા મનિઓર્ડર વગેરે મોકલવાનું નીચેને સરનામે કરવું—

'સુન્દરી સુબોધ' મન્દિર, અમદાવાદ.

નિજકુંજ.

મુલજ દુર્લભજ વેદ કૃત.

નવા રાસકાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઠાણાં—અ. સો. જમનાખડેન નગીનદાસ-સાકર્ષી,

બાલુર્ગા વાલકેશ્વર—મુબઇ

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુપની, કાલબાદેરી રોડ—મુબાઈ.

જીવનશાસન અમરથી મહેતા, રવાનિતરામજીના મંદિર પાસે—અમદાવાદ

આયોનિક ફાર્મસી

માં

પાનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોસ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગ્ય પડે છે ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે

રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઇડઃ—જીવિતાશક. ચેપી કે ઝેરી જીવતા વિધતે કાપી નાખે છે

રૂ. ૦-૮-૦

બલડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશનઃ—રક્તશોધક શોષીવિકાર ઉપર ધણીજ અગર કારક દવા.

રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશનઃ—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને જીખ લાગે છે

રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમઃ—ચામડીના દરેક રાગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રૂઝ આણે છે.

રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કાસેરા, પ્લેગ વગેરેની સધળી જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રાઈસરે ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

કલકતાવાસી

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રિય

કુસુમ માલતી તેલ.

(૧૯૨૮૨)

આ એક મનોહર મુગધીદાર અને મુગધારક આપધિ યુક્ત ઉત્તમ કેશ તેલ છે. આ ચમત્કારીક તેલની શીશીનું મોટું ઉપાડતાંની વાર એની મધુર મુગધ દવાની સાથે મળી એના ગુણો આસપાસના લોકોના મનમાં એવું પ્રતિભા કરાંતી આપે છે, કે જાણે નિકટમાંજ કોઈના સારા બગીચા ફરો અને ત્યાં દમ છાન નરેહતરેહના ટુલો ખીલીને આવી મનોહર મુગધ આપી રહ્યા છે.

પણ રક્ત આટલુંજ નહીં, આ અપુર્વ કેશ-તેલ નીચમસર માથે નાખવાથી બાલ કાલા, લાંબા શુભાદાર કોમલ અને ચમકદાર મુદર સાથે છે કુસુમમાલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું બધ સાધે છે. તામ પડેલી જગામા નવા બાલ ઉગે છે, મ. યાનો દુખાવો ચક્રી, ચીતભાતિ, મુઝર્જી, હિસ્ટીરીઆ,

આખોમા તગ્મર, કાનોમાં લમરમાટ રીઝેર તમામ તરેહના મગજના અને બાલના રોગ વિધારો એકદમ મટી જાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મગજને પ્રુષ્ટિ મળે છે, ગાદચકિત વધે છે, કંઈ પીત્તને વાત માગ્યાવચ્યામાં રહે છે, માટે ચિત્ત પ્રકૃષ્ટિત થાય છે. ઉદયમ ઉત્સાહ પ્રજ્વળ થાય છે, રાત્રે ઉઘ મારી પેટે આવે છે. અને અન્ન પાચન થાય છે, વિદ્યાથી સિદ્ધક, વકીલ, ન્યાયાધિશ કાગ્યારી રાજ્ય મહારાજ્ય વીગેરે મગજના કામ કરનારાઓને માટે કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, નેગજ દાસના મોખીન સ્ત્રી પ્રરોના વિલાસની સામગ્રી ઉત્તમ દેશતેલ કહેવાય છે. અને દમ બાર વરસથી હિંદુતાનના મોટા મોટા શહેર ગામડાઓમાં ધણા તારીફની માથે એવું વેચાણ થઈ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ વગાડો. કોઈ દહાડો તમારું માથું દુખશે નહીં તેમજ નબલાથી તથા ચિતાથી બાકીએ તમાગ બાલ છુરા કે સંહિત થઈ જશે નહીં.

એનારેબલ બાલ્યુ મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી એનાસ સેલ્સ્ટ્રેંગિવ હાર્કિન્સીરના મેગ્સર, કલકતા જણાવે છે કે:—“હરમીટ ટપનીનું કુસુમમાલતી તેલ મેં જાને વાપરીને જાણ્યું છે કે, આ તેલથી માથું ટકું રહે છે, મગજને આરામ મળે છે, અને રાત્રે મારી પેટે ઉઘ આવે છે. મગજના કામ કરનારાઓને માટે કુસુમમાલતી તેલ બહુજ ફાયદાકારક છે.”

કિંમત એક શીશીના રૂા. ૧-૦-૦ અને વિ. પી. ખર્ચ ૯૯૬ મોલ એજેન્ડ.

કે. સી. બ્રાંસ.

નં. ૮૦ કાંલેલ, કાલબાદેવી પોસ્ટ, મુંબઈ.

અમદાવાદ ખી મુગધાન પ્રીન્સિપ પ્રેસમા યા. સોમાવાલ મંજલા સે છાપ્યું.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા અને તેની તુલના.

લેખક: કાન્તિલાલ હગનલાલ ચંડયા, બી. એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર ગ્રન્થ.

ક્રિ.મત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ છુટું.

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદવીરાડ—મુંબાઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને ક્રિ.મત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

અમનગર—કાઠિયાવાડ.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને ગાંધ શ્રી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં દેખણો—અ. સૌ. જમનાજીડેન નગીનદાસ સમ્રઠ,

બાણગમા વાલકેશ્વર—મુંબાઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, કાલકાદવીરાડ—મુંબાઈ.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, આમિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગેવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “સ્રીયો પેટિત યાય; રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજન્યનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છાંયો અને ક્ષેપોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા
 “શક્તિમતી અને હત્તાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આંતર-
 “લાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ, બેળની દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 “અંતે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી દિશ્વો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “સ્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના રાગ્ય નથી...
 “સ્રીની ઉત્પતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”]

[પર્વ ૮ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ નવેમ્બર-કાર્તિક વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૩ બે.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

ઢાહી રાહિણીની પસંદગી:

દ્રવીડ દેશમાં કાંચી નામે એક નગરી છે. તેમાં શક્તિકુમાર નામનો એક શેઠ
 રહેલો હતો. તેની કાસે કરોડો રૂપિયા હતા. તે જ્યારે અઠાદ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને
 ચિન્તા થઈ કે સ્ત્રીવિનાનો અર્થવા સ્ત્રી અનુકૂળ ન હોય એવો પુરુષ સુખી નથી; માટે
 ગુણવાળી સ્ત્રી કેવી રીતે મેલવવી? પાંચકાઉપર આધાર કે વિશ્વાસ રાખીને ગ્રહણ
 કરેલી સ્ત્રીઓમાં જોડતા સદગુણ લીટામાં ન આવ્યાથી, પોતે જોશીનો વેપ લઈને,
 લૂગડામાં એક શેર કમોદનો ઢાંગર વાંધીને, પૃથ્વીઉપર ફરવા લાગ્યો. આ જોશી
 ભાગ્યચિન્હને જાણનારો હશે એમ ધારી કન્યાવાળાં પોતાની છોકરીઓ તેને વતાવવા
 લાગ્યાં. જ્યારે તે પોતાની પ્રાતિની સારાં લક્ષણવાળી કન્યાને જોતો ત્યારે કહેતો કે,

“ અરે કલ્યાણી, આ શેર ઢાંગરમાંથી મનોહર ભોજન વનાવી મ્હને જમાડી શકીશ ? ”
 એ સાંભળીને વધાં ત્હેની મચ્કરી કરીને ત્હેને હાંકી કહાડતાં હતાં. આવી રીતે એક
 ઘેરથી વીજે ઘેર જતો એ મટકવા લાગ્યો. એક વચ્ચે શિવિદેશમાં કાવેરીના દક્ષિણ
 કિનારાઉપર આવેલા પાટળ નામના શહેરમાં તે ગયો. ત્યાં સુન્દર અંગવાળી, મનોહર
 ચ્હેરાવાળી અને થોડાં ઘેરેણાં પ્હેરેલી એક વાલાને ત્હેણે દીઠી. એનાં માવાપ ગુજરી
 ગયાં હતાં અને ત્હેની સાથે સઘળી સમૃદ્ધિનો પણ નાશ થઈ ગયો હતો; એટલે ત્હેના
 ઘરમાં ધન ન્હોતું. શક્તિકુમારની દ્રષ્ટિ એ કન્યા ઉપર પડી કે તુરતજ એના મનમાં વિ-
 ચાર આવવા લાગ્યા કે, “ આ વાલિકાનું અંગ તન્દુરસ્ત લાગે છે અને સર્વ અવયવ
 સુઘટિત અને સુન્દર છે. ત્હેનામાં કોમલતા અને રમણીયતા છે. ત્હેના હાથ પગ અને
 બ્હાલસોઈ અને શીલવતી છે; માટે આ કન્યા લગ્ન કરવાને યોગ્ય છે. ” આમ વિચા-
 રીને મીઠી નજર કરીને વોલ્યો, “ હે કલ્યાણી ! આ શેર ઢાંગરમાંથી પાક કરીને અ-
 મને જમાડવા તું સમર્થ છે ? ” એ સાંભળીને તે વાલાએ પોતાની દાસી સામું જોયું,
 એટલે દાસીએ તરતજ એ જોશીના હાથમાંથી ધાન્ય લઈ, એક ઓટલા ઉપરથી કચરો
 વાળી, તે ઉપર પાણી છાંટીને ત્હેને હાથ પગ ધોવામાટે જઠ આપી ત્યાં બેસાડયો.
 પછી પેલી કન્યાએ સુગન્ધી કમોદની ઢાંગરને જરા ટાંચી, તડકામાં સૂકવી, વારંવાર
 ફેરવી, મજવૂત અને સરસી ભૂમિઉપર વાંસની નળીવડે ધીમે ધીમે કરમોવી, ચોલા
 અને ફોતરાં વેનેને આલાં જૂદાં પાડી, પોતાની દાસીને કહ્યું, “ આ ફોતરાં ઘેરેણાં
 અજવાલવામાં ઘણાં કામમાં આવે એવાં છે માટે સોનીઓને તે કામનાં છે માટે કોઈ
 સોનીને તે આપી ત્હેના વડલામાં ત્હેની પાસેથી કોડીઓ લઈ, ઘણાં મજવૂત અને વધુ
 સૂકાં નહિ તેમ વધુ લીલાં નહિ એવાં થોડાં લાકડાં, એક ન્હાની હાંટી તથા બે કો-
 ડીઆં લઈ આવો. ” દાસી ત્હેના કલા મુજવ કરવા ગઈ એટલામાં પેલી કન્યાએ એક
 ન્હાનકડા પળ ચોમ્વા અને ઘાટીલા ટાંચણિયામાં લોટુંજડેલાં ચેરના લાકડાના
 મૂસલથી ચોમ્વાને ઘરોઘર ટાંચી નાંચ્યા અને મૂંડામાં નાંચી કાટકી ઉપયોગ કરવા
 લાયક વનાવ્યા. દાસીના પાછા આવ્યા પછી ચૂલામાં અગ્નિ સજ્જાવી તે ઉપર ઢાં-
 ઢીમાં ચોલા અને ઘટતું પાણી ભરીને મૂક્યાં. ચોલા ફૂલીને કઢી જેવા થઈ ગયા
 એટલે અગ્નિ ટારી નાંચીને હાંટીઉપર કપડું વાંધી ત્હેમાંથી પાણી ગાળી નાંચ્યું. પછી
 કડલીથી તે દળાવીને પેલી હાંટીને આછા અંગારા ઉપર મૂકી રાખી. જે લાકડાં
 ઘન્યાં હતાં ત્હેના કોપલા કરીને તે સોનીઓને ઘેર વેચવા મોકલી ત્હેની જે કોડીઓ

आवी त्हेमांथी शाक, घी, दहिं, तेल, आंवळां, आंवली अने मशालो मंगाल्यो. आ सचळी वस्तुओ आवी एटले ते वालिकाए वे त्रण शाक वनावी दीधां अने कोडियांमां क्हाडी राखेला-चोखाना पाणीमां मीटुं तथा मशालो नांखी, त्हेने अंगाराउपर खद खदावी त्हेमां सुन्दर वधार कर्यो. पछी पेला जोशीने बोलावीने आंवळांथीं मुगन्धित करेला गरम पाणीथी त्हेने दासीपासे न्दवडावराव्यो. स्नान कर्यो पछी ओटला-उपर पाणी छांदीने शुद्ध करेला स्यानक उपर एक पाटलो मूकी राख्यो हतो त्हेना उपर वेशी, सन्ध्यावन्दन आदि त्हेणे करी लीधा पछी, एक कोमळ केळना पांदडा उपर त्हेने आ कन्याए वे कडछी चोखा, थोडुं घी, तथा शाक पीरश्युं. अने एक न्हाणा पांदडाना पडियामां ओसामण मूक्युं. वाकीनुं अन्न हतुं त्हेमां दहीं अने गरम मशालो भेळवी ते पीरश्युं अने एक बीजा पडियामां छाश पण वधारिने मूकी. ओ-सामण ते जोशीने घणुंज मवुरुं लाय्युं अने ते पी गयो के तरत त्हेनो रस्तानो वधो थाक उतरी गयो. धरईने जमी रखा पछी ते घणोज प्रसन्न थयो अने त्हेनां सर्व अंगो तृप्ति पाम्यां. त्हेणे पाटलेथी उठया पछी पाणी माय्युं ते पण गुलाबथी मुगन्धित करेलुं अने ठंडुं हतुं. पाणी पण त्हेणे सारीपेदे पीयुं. पछी ते कन्याना कहेवाथी दासीए जच्छिष्ट अन्नने क्हाडी नांख्युं अने गायना छान तथा चोखरी माटीथी आहुं आहुं ओटलाउपर लीपी ते सूकायो एटले त्हेना उपरथी कचरो सावरणी वडे साफ करी, त्यां ते जोशीने पाथरणुं पाथरी आय्युं एटले ते पोतानां ओछाड ओढीने सूर्ई गयो. केटलाक वखते जाग्रत थयापछी, घणो राजी थई, ते कन्या साथे पोतानां लग्न करवानी मागणी कीधी अने त्हेनां संवंधीओने पोतानां ज्ञान तथा स्थिति विशे संतोपकारक समजण आपी, त्हेने परणीने पोताने घेर लई गयो; ज्यां त्हेना गुणने आधीन थईने ते पतिपत्नी अत्यंत सुखमां दिवस निर्गमन करी, धर्म, अर्थ, अने काम सेववा लाय्यां अने अन्ते मोक्षनी पण प्राप्ति कीधी.

महाकवि दंडीकृत दशकुमारचरित्—

(ना भाषान्तरमांथी स्टेज फेरफार साथे)

વિવિધવિહારં.

મધ્ય રાત્રીએ.

“ દાકતર ! દાકતર ! ” “ કાણુ વળી ! આ આટલી રાતે ! ! ”

આંખ ઉઘાડી જોયું તો જમીનદાર દક્ષિણાખાણુને દીકા હું સજાજો ઉઠ્યો. એક ખુરશી પાસે બેઝી મહે તેમજને ગેસાડ્યા, આતુરદૃષ્ટિયે તેમજના રહામું હું જોઈ રહ્યો. લાગભગ અઢી વાગ્યાનો સુમાર થયો હતો.

દક્ષિણાખાણુ શીકે વદને જોડ્યા—“ વળી આજ જુનું દરદ ઉપડી આપું છે. તમ્હારી દવાની કાંઈ અસર થઈ નહિ.

મહે તેમને સૂચવું કે—“ દાડનો ઉપયોગ વિશેષ કરતાં હશે ? ”

તે સ્વીકાઈ ગયા અને એકદમ બોલી ઉઠ્યા—“ એ જ તમ્હારું ધારવું જૂઝઝારેલું છે. દાડનું આ પરિણામજ નથી. બધી વાત તમ્હે જાણુતા નથી ત્યાં સુધી ખરું કારણુ તમ્હે કળી શકશે નહિ.”

મહે દીવો ઝાંખો બળતો હતો તે સનેજ કર્યો. દીવો પ્રકાશથી બળવા લાગ્યો. મ્હારા ધાતીવાનો છેડો કઢાડી મહે જોડ્યો ને પાસે એક પેટી પડી હતી તેપર બેઠા. દક્ષિણાખાણુએ તેમજની વાત ચલાવી:—

“ મ્હારી પહેલી વખતની સ્ત્રી ઘણી સારી—ત્હેના જેવી બીજી મળવી મુશ્કેલ ! પણ હું તે વખતે તો યુવાવસ્થામાં હતો. યુવાનોનું મન પ્રેમ અને બીજી રસિક ભાવનાઓના તરંગમાં ઝડ તણાય છે. વળી મહે કાંચોનો અભ્યાસ સારો કર્યો હતો તેથી મ્હને ત્હેની નરી ગૃહકાર્યમાંજ ગુથાઈ રહેવાની ટેવ ઘણી ગમતી નહિ. હું ત્હેને ઘણીવાર કહેતાં કે—સ્ત્રી કાંઈ ગૃહકાર્યજ કરવા સરજી નથી. તે પુરુષની જીવનમિત્ર છે. તે કાંઈ કામમાં સજાહ આપનારી છે. ત્હેણે સારાં સારાં ગીત ગાઈ કે કાંઈ રસિક વાર્તાવિનાદથી પતિને ખુશ કરવો જોઈએ.

આવાં મ્હારાં રસજાનનાં ભાવણુ ત્હેના ઉપર કાંઈ દેખીતી અસર કરતાં નહતાં. હું ત્હેને આભિનત્ય દર્શાવતાં ‘ મ્હારી વ્હાલી ’ કહી જોડાવતો, ત્યારે તે ફક્ત હસતીજ. રસિક કાંચોમાંથી સુંદર ઉક્તિયો અને બીજી વ્હાલ ભર્યા શબ્દ ત્હેના આ હાસ્ય આગળ ક્યાંય ઘસડાઈ જતા. ક્રન્દના ઐરાવતની ગંગાપ્રવાહ આગળ જેવી લગ્નગર રિયતિ થઈ હતી, તેવી રિયતિ મ્હારી આવે વખતે થઈ જતી. ત્હેને ઈશ્વરે હાસ્યની આત્મકિક બક્ષિસ આપી હતી.

સારેક વર્ષઉપર, હું ગંભીર માંદગીમાં પડ્યો. ઉપસા હોઈ મ્હોટો ફાટ્યો થયો. મૃત્યુ સમીપ ભાસવા લાગ્યું જીંદગીની આશા મહે તો મુકીજ હતી. એક દિવસ તો રિયતિ ઘણી ભયાનક લાગી ને દાકતરે પણ હાથ નીચા નાંખ્યા. મ્હારો એક સગો કાઈ સન્યાસીને જોડાવી લાગ્યો. ત્હેણે મ્હને કાઈ મૂળીવાનો રેસ ધી સાથે ચાડી જવા આપ્યો. ત્હેના આપઘના પ્રતાપે કે મ્હારા નરીજનો પ્રતાપે પણ હું મોતના પંજામાંથી બચ્યો.

મ્હારા મંદવાડમાં મ્હારી પત્ની ઘડી જતીને બેસતી નહિ. ગરીબ બિચારી, તુચ્છ માનવ બળથી, યમરાજના માથે ઝઝૂમતા દુનરહામે ટકર મારવા લાગી. મા, પોતાના છોકરાનું કાળજી રક્ષણ કરે નેમ ને ખરા અંતઃકગ્લપૂર્વક પણ પ્રેમ અને કાળજી મ્હારી સા-

રવાર કરવા તત્પર રહેતી. પૂરું ખાતી પણ નહિ, નિદ્રા તો ગિચારીયે ત્યજી હતી. દુનિયાની કોઈ સીગપર લેવું લક્ષ નહતું. હારેલો વાધ આચાર્યગ થઈ શિકાર મૂકી નાશી જાય તેમ યમરાજ્યે મહેને પોતાના પંજામાંથી મૂક્યો તો ખરો, પણ જતે જતે મ્હારી પત્નીપર પોતાનો પંજો લગાવતો ગયો.

તે વખતે તે ગર્ભવતી હતી. થોડા વખત પછી તેણે એક મૃત બાળકને જન્મ આપ્યો. ત્યારથી તેને નાના પ્રકારના રોગની શરૂઆત થઈ અને અન્તે તેનો તે ભોગ થઈ પડી. હું તેની ખંતથી સારવાર કરવા લાગ્યો પણ તેના વિચારને આ રમતું નહિ. તે કહેતી—“હમે આ શું કરો છો? લોક શું કહેશે? આમરાત દિવસ મ્હારી ઓરડીમાં ના આવશો.”

તેને તાવ આવ્યો હોય ને હું મહેજ પવન નાંખું છું એમ કરીને કોઈવાર તેને પવન નાંખું તોપણ તે તરત યોક્ષી ઉઠે. દવા પાવા કરવામાં કદાચ મ્હારે દશેક મીનીટ જમવાનું મોડું થાય તો કેટલું કેટલું મહેને તે કરી નાંખે. કાંઈ પણ લેવું કામ હું કરવા જઈ તો બધી વાતજ ફરી જાય. તે હમેશ કલ્યાં કરતી કે “વળી પુરુષ તે આ બધી માયાદટ કરતા હશે?”

હમે અમ્હાર ખારાનગરનું ઘર તો જોયું હશે? ઘરઆગળ ન્હાનો બગીચો છે. ત્યાં આગળ થઈ ગંગાનદી વહે છે. અમ્હારી સૂતાની ઓરડી નીચે, બગીચાના દક્ષિણ ભાગ પર, મેદીની વાડ કરી મ્હારી પત્નીયે એક બેઠક કરી હતી. બગીચાનો તે ભાગ સાદો ને દેશી રીતનોજ હતો. ગંધને બદલે રંગ પસંદ નહોતો થયો. ટુલને બદલે સારાં રંગવાળાં પાંદડાં નહોતાં રાખ્યાં. વિજ્ઞાપતી છોડોનાં ફૂડાં, નીચે લંટીન નામ લખીને નહોતાં મૂક્યાં. સુંદર લાગ્યાથી ઘરની બીત શણગારી દીધી હતી. માધરી, ગન્ધરાજ, ગુલાબ, રજનીગંધ વિગેરેના છોડ રોપી દીધા હતા. વચ્ચે એક મોટું બકુલવૃક્ષ હતું. તેની નીચે ધાળા આરસપદાણુ જડીને બેઠક કરી હતી.

ઉન્હાળામાં સાંજે, ગૃહકાર્યમાંથી પરવારતી ત્યારે ધણુખરું તે અહિંજ આવીને બેસતી. અહિંથી નદીનો દેખાવ બહુ રમણીય લાગતો. એવું હતું કે સાંજે કામપરથી ઘેર જતા લોકોને લઈ જતી આવતી હોડીયો અંદર જેઠ જેઠ દેખાય પણ કોઈની દટી તેનાપર ના પડી શકે.

ધણે વખત તે પધારીવશ રહી. વસંતની અગ્નિવાળી રાત હતી. સઘળે ચાંદની પથરાઈ રહી હતી. તેણે કહ્યું—“ઘરમાં ને ઘરમાં રહી હું તો કંટાળી. ચાલો જરા બગીચામાં જઈ બેસીયે.”

ખુબ કાળજીથી, ધીમે ધીમે, હાથ ઝાલીને હું તેને બેઠકઆગળ લઈ ગયો, ને ત્યાં સાચવીને સૂાડી. મ્હારા બોળામાં, તેને સૂાડવાનો મ્હારો વિચાર તો થયો, પણ વળી સાંભળ્યું કે એને નહિ ગમે એ, એટલે માયા નીચે ઉઠાડું જ મૂકીને સૂાડી.

પૂર્ણ ખીલેલાં બકુલપુષ્પો ખરી પડતાં હતાં. તેના-સૂકાર્થ ગયલા વદનઉપર, ઝાડની ઝળીયોમાંથી, ચન્દ્ર તેનાં શીત કિરણો ઢાળતો હતો. સર્વત્ર અઘોષિક શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી. બેમાંથી કોઈ બોલતું ન હતું. આ શાન્ત અને સુવાસિત રજનીમાં, તેના ચન્દ્રથી પ્રદાશિત મુખ સાથું હું જોઈ રહ્યા હતા. મ્હારી આંખમાં અશ્રુભિન્દુ ભરાઈ આવ્યું. ધીમે ધીમે ને ને પાંચે લીધી ને તેનો તારથી મૂકાઈ ગયેલા હાથ મ્હારા હાથમાં લીધો. તેણે

પણ મ્હારી વૃત્તિઅનુકુળ થવાજ દીધું. આ સ્થિતિમાં હું થોડીવાર બેસી રહ્યો. મ્હારું હૈયું ભારાઈ આવ્યું. મ્હારાથી બોલાઈ જવાયું—“તારો પ્રેમ હું કદી વિસરીશ નહિ.”

મ્હને તરત લાગ્યું કે આ શબ્દો અસ્થાને હતા. તે એકદમ મ્હોટથી હસી પડી. મુદ્દ લગ્ન, આનંદ, અવિશ્વાસ અને કાંઈ અવગતના ભાવ હોવા દારમમાં અનુભૂત હતા. કાંઈ તે બોલી નહિ. પણ આ દારમથીજ હોવા હૃદયના ભાવ હોયે જણાવી દીધા. હું એને નહિ બૂલી જાઉં એ હોવા અસંભવિત લાગતું અને એવી તે કદી આશાજ રાખતી નહિ.

મ્હને, મ્હારી પત્નીના આ દારમને ઘણો ભય લાગતો. તે હસતી ને મ્હારું હૃદય વિધાઈ જતું. ત્યાર પછી અભિનયની રીતે મ્હેં કોઈ વખત હોની આગળ પ્રેમોક્તિયો ઉદ્ગારવાની હિંમત ધરી નહિ. હોની ગેરહાજરીમાં જે ભાવ મ્હારા મનઆગળ રમી રહેતા તે હોની આગળ વાણીમાં મૂકવા જતાં ખાલી બચબકાટ લાગતો. મ્હને નવાઈ લાગતી કે જે વાંચતાં વાંચતાં આપણાઉપર એટલી અસર કરે છે ને આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવરાવે છે તે કોઈ આગળ મ્હોડેથી બોલતાં શાથી દારવારપદ થઈ રહેતું હશે. કાંઈ જો તે બોલતી હોય તો આપણે ઉત્તર પણ આપીયે, પણ ક્રૂર હસેજ હોવા શું કહેવું ? હારીને મ્હેં એવું બોલવુંજ મુશ્કેલી દીધું.

અન્ન વિશેષ પ્રકાશવા લાગ્યો. શાન્ત રજનીમાં કોયલ હોવા મધુર ટુંડુકારથી પોતાના પ્રિયતમને બોલાવતી હોય એમ લાગતું. કોયલને કાંઈ ઉત્તર ન મળ્યો અને યાદીને ટુંડુકારતી બંધ રહી. મ્હને આશ્ચર્ય લાગતું કે હોનો પ્રિયતમ વસન્તની આવી મધુર રાત્રીયે હોવા કેમ ઝટ નહિ સંકારતો હોય !

ઘણા ઔપધૈપત્ય કરતેજ મ્હારી પત્નીની તપ્પિયતમાં ફેર પડ્યો નહિ. દાકતરે છેલ્લો ઉપાય હવા ફેર બદલ કરવાનો બતાવ્યો. હું મ્હારી પત્નીસાથે અસ્લાહાયાદ ગયો.”

દક્ષિણાખાણ એકદમ મુઝવણમાં પડી ગયો. બોલતાં બોલતાં અચકી ગયો. સંકારીલ દટીએ તે મ્હારારહાયું જોઈ રહ્યો. બે હાથમાં માથું નાંખી દઈ ઉંડા તર્કમાં તે ઉતરી પડ્યો, હું પણ મૌનજ બેસી રહ્યો. તાકામાંનો દીવો ઓરડીમાં મન્દ પ્રકાશ નાંખતો હતો. તમરાંઓના તણ તણ કરતા અવાજ શિવાય બીજું કાંઈ સંભળાતું ન હતું. એકદમ ઉંચું જોઈ વળી હોયે વાત ચર્ચ કરી.

અસ્લાહાયાદમાં જઈ દાકતર અનાથનાથની દવા કરવા માંડી.

દવાથી કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ. દાકતરે મટવાની આશા મૂકી. મ્હને પણ એમજ લાગ્યું. મ્હારી પત્નીને પણ ખાતરી થઈ કે, હવે હોને મટવાતું નથી, અને બાકીની છંદગી આમ પધારીવશજ ગાળતી પડશે.

મટવાની આશા બિલકુલ નથીજ અને મૃત્યુ પણ કાંઈ સમીપ નથી એમ હોને લાગ્યું ને એક દિવસ મ્હને કહ્યું કે—“આમ ક્યાંમુઠી મ્હારી પાછળ વળખાં મારશે ? હું હવે છંદગી મુઆસરખીજ છું. તમ્હે બીજી પરજોતો ?”

હોને મનતો આ વિચાર સરળ અને ન્યાયપુરઃસરજ હતો. આમાં કાંઈ અસાધારણ બંને ન લાગ્યું.

મ્હારે દસવાનો વારો આવ્યો. પણ ઈશ્વરે મ્હને એ બક્ષિસ આપી નહતી. નવલકથા-પ્રમથના નાવદંતી માફક મ્હેતો ચલાવ્યું—“ત્યાં મુઠી દુંડુવું—”

તે વચ્ચેજ બોલી ઉઠી—“જાઓ, જાઓ. તમ્હારે આ બોલવું ન ધટે. તમ્હે બોલો છો ને મ્હનેતો કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે.”

મ્હેં પણ દદતાથી જવાબ આપ્યો—“આ ભવમાં તો હું બીજી કોઈને ચાહીશકીશ નહિ.” મ્હારી પત્ની આ સાંભળતાં મ્હેટથી હસી પડી. હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.

અત્યારે હવે મ્હને ખબર પડે છે કે જેના છવનની આશા નષ્ટ થઈ હતી એવા માંદા માણસની માવજત કરતાં હું અન્તરમાં કંટાળતો. તે વખતે તો આ મ્હેં મ્હારા મનઆગળ પણ કણક કણ ન હતું. અસખત લેને એમને એમ પડી રહેવા દેવાની તો મ્હારા અન્તરમાં ઇચ્છા ન હતીજ પણ મ્હારે શેષ આયુષ્ય આવી માંદી સ્ત્રી સાથે નિર્ગમન કરવું પડશે એ વિચારતો દુઃખકરજ હતો. હા! મ્હારા નવપૌ વનમાં, સંસારરણમાં મૃગજળની માફક, સુખ અને સૌન્દર્યને આશા અને પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિએ નિહાળતો! અત્યારે એ સ્થિતિ પલટાઈ ગઈ છે! સંસારમાં સર્વત્ર શૂન્યતા ભાસે છે!

ખરેખર, હું લેની માવજત કરતાં અન્તરથી કંટાળતો. એ તો લેને ખબર પડી ગઈ હતી જ. હું તે વખતે કાંઈ જાણતો ન હતો પણ અત્યારે તો નિઃસંશય કહું છું કે તે મ્હારા હૃદયમાં ચ્ચરીસાની માફક જતી. તેથીજ જ્યારે હું પ્રેમાક્રિયો કહેતો ત્યારે તે મશ્કરીમાં હસતી. હું પણ ન સહમત થતું એવા મ્હારા અન્તરના વિચાર તે જાણી ગઈ હતી. આ બધાના વિચારમાત્ર અત્યારે મ્હને લગ્ન ઉપગમે છે.

દાકતર અનાથનાથ અમ્હારીજ સાતિના હતા. મ્હને એ ઘણીવાર એમ્હને ત્યાં જમવા બોલાવતા. કેટલાક દિવસ પછી તો દાકતરે એમ્હની પુત્રી સાથે પણ મ્હને આજ્ઞાબોલો. લેની ઉંમર પંદર વર્ષની હતી—હણ સુધી તે કુમારીજ હતી. દાકતર કહેતા કે યોગ્ય વર નહિ મળવાથી અત્યાર સુધી લગ્ન કર્યું ન હતું. પણ મ્હેં વાત સાંભળી હતી કે એમ્હનું કુટુંબ નીચું હતું એટલે કન્યાને કોઈ લેતું નહિ.

કન્યામાં બીજી કાંઈ વાંધા ન હતો. તે સારી કેળવણી અને દેખાવે સુંદર હતી. કોઈ કોઈવાર તો લેની સાથે વાતોમાં ને વાતોમાં હું ઘેર મોડો જતો. મ્હારી પત્નીને દવા પાવામાં પણ કોઈ કોઈવાર મોડું થતું. હું દાકતરને ત્યાં જોસતો એ તે જાણતી, પણ કોઈવાર મોડા થવાનું કારણ લેણે મ્હને પૂછ્યું નથી.

પુનઃ મ્હને વેરાન રણમાં, મૃગજળ દેખાવા લાગ્યું. મ્હારો આત્મા તૃપ્તિ થયો, ને આંખ-આગળ ચોખ્ખા સુંદર જલનો પ્રવાહ તરવરવા લાગ્યો. ઘણ્યે ક્યું પણ આગળ તજાતા હૃદયને પાછું ખેંચી રાક્યો નહિ.

ધીમે ધીમે, મંદવાડની ચારડી વિશેષ કંટાળારૂપ થઈ પડી. માવજતમાં ને દવા પાવામાં દિનપ્રતિદિન અનિયમિતતા વધવા લાગી.

દાકતર અનાથનાથ મ્હને ઘણીવાર કહેતા કે—“આવાં માંદા માણસ ગિયારાં રીબાય લેનાં કરતાં તો મરી જાય તે સારું. આવાં માણસો જાતે દુઃખી થાય છે, ને બીજાને દુઃખી કરે છે.” આ દીકા જો કે સર્વાંશે સલ હતી, પણ મ્હારી પત્નીના વિવેક લેમણે ક્યું તે મ્હને હીક ન લાગ્યું. પણ દાકતરેએ ઘણાંય મરણ પામનાં જોયાં હોય છે. લેમની મનોભાગ-બીજો જુદી યઈ ગઈ હોય છે. આપણી લાગણીના તે વિચાર નથી કરતા.

એક દિવસ, હું જોડેની ચારડીમાં બેઠો હતો. મ્હેં મ્હારી સ્ત્રીને બોલનાં સાંભળી-

“આ મહેને નકામા દવાના બાટલા આપી શું કરવા નકામાં દવાવાળાનાં (Druggist) નાં ખીલ મહાડવો છે? એવી દવા આપે! કે ઝટ લઈ મહાર મોત આવે. મહેને તો હવે જીવન ગમતું નથી.” દાકતર બોલી ઉઠ્યા—“આમ શું કરો છો, સૌ સારાવાનાં થશે.”

આ વાત સાંભળતાં મહારા હૃદયમાં ધારકો પડ્યો, દાકતર ગયા એટલે હું મહારી પનીની ઓરડીમાં ગયો. પયારીમાં બેસી મહેં હેતું માથું ચાંપવા માંડ્યું. હેરો કહ્યું—
“અહિં તાપ બહુ લાગે છે. મહારજ બેસોને. કહીં કરવા કરવા જાઓ. આમ બેસી રહે ખાધું પચશે નહિ. પછી વળી વાળુનો વખત થશે.”

હું ફક્ત દાકતરને ઘેર જવાજ મહાર જતો, ફરવા જવાથી ખાધાપર સારી રૂચી થાય છે તે મહેંજ હેને સહમગન્યું હતું. અત્યારે મહેને જાગે છે કે મહારી વર્તણૂકમાં દિનપ્રતિ-દિન થતો ફેરફાર તે કળી ગઈ હતી. મહેં મૂર્ખે તે વખતે હેને પણ મૂર્ખાં ધારી.”

પાછા દક્ષિણાખાણ બે હાથમાં માથું નાંખી દઇ થોડીવાર શાંત રહ્યા. પછી તેમણે પાણી માગ્યું. પાણી પીને વાત આગળ ચલાવી:—

“એક દિવસ દાકતરની પુત્રી મનેરમાએ મહારી પત્નીને જોવા આવવા ઇચ્છા જણાવી. કોણ જાણે રાથી પણ હું હેને નાજ કહી શક્યો નહિ. ના કહેવાતું મહારે કાંઈ ખાસ કારણ પણ ન હતું. સાંજે તે અમ્હારે ત્યાં આવી.”

મહારી પત્નીનું દરદ તે દિવસ ઘણું વધી ગયું હતું. દુઃખ ન ખમાતું ત્યારે શાન્ત હાથ્યા ચાલ્યાવિના પડી રહેતી. હેના દીન વદનથી અને ગુસ્સામાં વાળેલી હાથની મુડીયોથી હેના દુઃખનું અનુમાન થઈ શકતું. ઓરડીમાં બંધું શાન્ત હતું. હું જોત્યા ચાલ્યા વિના હેની પયારીપાસે બેસી રહ્યો હતો. આજે મહેને ફરવા જવાતું વિનવવા જેટલી હેનામાં શક્તિ ન હતી. કદાચ હેની અન્તરની ઇચ્છા એવી પણ હોય કે હેની આવી સ્થિતિમાં હું તેની પાસે હોઉં તો ઠીક.

હેની આંખપર અજવાળું ના પડે માટે દીવો બારણાને ઓથે મૂક્યો હતો. ઓરડીમાં અંધારું હતું હતું ને બંધું શાન્ત હતું. હેના દુઃખને લીધેના દીર્ઘ નિઃશ્વાસ વચ્ચે વચ્ચે શાન્તિનો ભંગ કરતા.

આ વખતે મનેરમા બારણા આગળ આવી. પેલી બાજુથી દીવાનો પ્રકાશ હેના મોં ઉપર પૂર્ણ પડતો હતો. ને ઓરડીમાં અંધારું હતું એટલે અંદર કોણ છે એ તે જોઈ શકી નહિ. ઉમરા આગળજ તે ખસકાઈ બેઠી.

અવાજથી મહારી પત્ની ચમકી. મહારો હાથ ઝાલી હેરો પૂછ્યું—“કોણ આવ્યું છે?” શરીરની આવી નયળી સ્થિતિમાં, અજાણી ત્રીને જોઈ ભયભીત થઈ ને એકાએક બે ત્રણ વખત બોલી ગઈ—“આ કોણ છે? આ કોણ છે? આ કોણ છે?”

મહેં લથડતે સ્વરે ઉત્તર આપ્યો—‘હું’ ઓળખતો નથી. તત્કાલેજ મહારા અન્તરાત્માએ ઇપ્કાથી મહારું હૃદય વિંધવા માંડ્યું. મહેં બરાબર જોવાનો ડોળ કરી કહ્યું—“હાં, એ તો દાકતરની પુત્રી.”

મહારી પત્ની મહારા સદામું જોઈ રહી. મહારાથી હેતું મોં બરાબર દેખાતું ન હતું. મન્દ સ્વરે મહેમાનને આવકાર આપી હેરો બેસાડી, ને મહેને દીવો લાવવા કહ્યું.

મનેરમા ચોરડીમાં આવીને બેઠી. બે જણુ વચ્ચે સ્ટેન્ડસાજ વાતચીત ચાલતી હતી એટલામાં તો દાકતર આવી પહોંચ્યા.

દવાખાનામાંથી દાકતર બે શીશીયો લેતા આવ્યા હતા, શીશીયો ગળવામાંથી કદાડી તેમજો ક્યું—“આ વાદળી શીશી છે તેમાં ચોપડવાની દવા છે ને આ બીજી શીશીમાં પીવાની દવા છે. ચોપડવાની દવા ઝેરી છે” એમ કહી બે શીશીયોમાં ગોટાળો ન થાય તે માટે ખાસ કાળજી રાખવા સૂચવ્યું. મને પચુ આ વાતની સુચના આપી શીશીયો ટેબલપર મૂકી. જની વખત તેમજો પોતાની પુત્રીને ઘેર જતા જોડાવી.

મનેરમાએ તેના પીવાને પૂછ્યું—“હું અદિજ રહું? અદિ. કાલ બીજી સ્ત્રી તેમજની સારવાર કરે એવી નથી.”

મ્હારી પત્ની સંજમમાં પડી. પડી તેમજો વિનવ્યું કે—“મ્હારે સાથે તમ્હે નકામી શીદ મ્હેનન લો છો. ત્હમે જાણો, અદિ. આ ડોશી છે તે બધું કરે છે.

દાકતર તેમની પુત્રી સાથે જતા હતા તેવામાં મ્હારી પત્નીએ તેમને જોડાવી ક્યું—આ ક્યારના અદિ. બધે ચોરડીમાં બેસી રહ્યા છે. એમ્હને ત્હમારી સાથે ફરવા કરવા લઇ જાઓને. મ્હને દાકતરે પૂછ્યું—“આસો નદી તરફ ફરવા આવવું છે?”

મ્હે સ્ટેન્ડ આનાકાની કરી તરતજ હા કહી. જતે જતે દાકતરે બે શીશીયોમાં ગુચવારો ન થાય છે. માટે મ્હારી પત્નીને ફરી સંભાવ્યું.

રાતે મ્હે દાકતરને ત્યાંજ વાળુ ક્યું, ને ઘેર મોડો ગયો. ઘેર ગયો ત્યારે તો મ્હારી પત્નીની રિયતિ ઘણી ખરાબ થઇ ગઇ હતી. હું ખ્હાર ગયો તે માટે મ્હને પશ્ચાત્તાપ થયો. મ્હે પૂછ્યું કે—“અત્યારે કેમ છે?

તેમજો કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. મૂંઝે મ્હોણે મ્હારા સ્હાસુંજ જોઇ રહી. તેનામાં બોલવાની શક્તિ ન હતી.

તરત મ્હે દાકતરને જોડાવ્યા. આ શાથી થયું તે તેમને કાંઈ સ્હમજ પડી નહિ. દરદ ધણું વધી ગયું હતું. તેમજો પેટી દવા ચોપડવાનું ક્યું. ચોપડવાની દવાની શીશી બુચે તો તદ્દન ખાલી તે એકદમ કારણુ કળી ગયા. મ્હારી પત્નીને તેમજો પૂછ્યું—“બુચમાં ત્હમે આ દવા તો નથી પીધીને?” હાથની દશારતથી તેમજો હા જણાવી.

દાકતર બોલ્યા આત્માયિના ઉતાવળા દવાખાને ગયા ને ત્યાંથી ‘stomach-pump’ (ઉમ્મરી કરાવવાનું યંત્ર) લઇ આવ્યા. હું તો અધે ચેતનાવસ્થામાં પથારીમાં લોટી પડ્યો તે મ્હને હાથની દશારતથી—મા જેમ પોતાના દુખી છાંડરાને આશ્વાસન દે તેમ—તેમની ડાની સરસું મ્હારું માથું લઇ આશ્વાસન આપવા લાગી, હૃદયવેધક સ્પર્શથી જાણે તે જણાવવા લાગી કે—“શોક ન કરે. હું મરું છું તેજ ડીક છે. તમ્હે સુખી થયો એ વિચારે હું સુખમાં મરું છું.”

દાકતર પાછા આવ્યા તે મ્હેલાં તો તેના દુઃખને પાર આવી ગયો હતો—તે યમશરણુ થઈ ગઇ હતી.

પુનઃ દક્ષિણાગણે પાણી પીવું. ગદ્ ગદ્ તાપ સામે છે કરી તે ખ્હાર ગયા. ખ્હાર જાનમાં થોડીવાર આમતેમ ફરી પાછા આવીને બેઠા. આગળ વાન કહેવાની તેમજની ઇચ્છા સાજની નહતી. પણ હું કાંઈ મંત્રજો તેમની પાસે વાન ન દેડાવનો દોષ તેમ તેમજો વાન આગળ ચલાવી—

“તેના પીતાની અનુમતિ લઇ હું મનોરમાને પરણ્યો, ને ત્યાંથી મ્હારે ગામ પાછો ગયો. તેની આગળ હું આલિંગન દર્શાવતો અગર તેનું હૃદય મેળવવા પ્રેમના શબ્દ કહેતો ત્યારે તે હસતી નહિ. મુખમુદ્રા ગંભીરજ રાખતી. કોણ જાણે તેના અન્તરમાં શયિ શંકા હશે?”

મ્હને મદીરાપાનની ટેવ અત્યારથીજ પડેલી.

શરદ્ઋતુમાં સાંજે એકવાર હું મનોરમા સાથે મ્હારા બગીચામાં ફરતો હતો. અંધારૂં ધીમે ધીમે વધતું હતું. સર્વત્ર શાન્તિ હતી. પક્ષીયો પણ સૌ સૌના માળામાં શાન્ત નિદ્રા લેતાં હતાં. પવનની હોરથી, ઝાડનાં પાંદડાંને ખડખડાટ કોઇ કોઇ વખત આ ગંભીર શાન્તિનો ભંગ કરતો હતો.

મનોરમા ફરતાં ફરતાં થાકી ગઇ ને વિશ્રામ લેવા બકુલ વૃક્ષની નીચેની બેઠકપર બેસી. હું પણ તેની બાજુએ બેઠો. ઝાડની છાયાને લીધે ત્યાં વિશેષ અંધારૂં હતું. ઝાડની ડાળી-ચોનાં બાકાંમાંથી ચક્રચક્તા તારાવાળું આકાશ અમ્હારા ઉપર ડોડાયાં કરતું હતું. નીચે ચામા-ચીડીયાં ચીચી કરતાં હતાં. તેમ્હને ચીચી કરતો અવાજ, શાન્ત, અગાધ આકાશ વિસ્તારમાં મધુર સંગીત પ્રેરતો.

આજે મ્હેં રહેજ મદીરાપાન કર્યું હતું તેથી મ્હારૂં મન હવામાંજ ઉડતું હતું. ધીમે ધીમે આંખ તિમિરને પરિચિત થઇ ગઇ. ઝાડની બાજુએ કોઇ પીન વદનની અને સૂકાઇ ગયલાં ગાત્ર વાળી સ્ત્રીની છાયા જેવું મ્હને લાગ્યું. મનમાં કાંઇ વિચિત્ર અસર થઇ અને તેનો તાર અણુઅણુટ કરતો હૃદયે પહોંચ્યો. હું ઉડીને છાયાને હાથથી પકડવા ધાવ્યો પણ હાથમાં કાંઇ ન આવ્યું અને નિરાશ થઇ પાછો બેઠો. મ્હેં વિચાર્યું કે ખાલી ભ્રમ હશે.

સ્હામેના વૃક્ષાપર પ્રકાશ જણાવા માંડ્યો. પાછળથી વૃક્ષના શિખર ઉપર આકાશમાં ચન્દ્રનાં દર્શન થયાં. ધવલ આરસપહાણ ઉપર અમથી લુહિત અંગ દાળી પડેલી, ધવલ વસ્ત્રવાળી સ્ત્રી ઉપર ચન્દ્ર તેનાં મધુર કિરણ દાળતો હતો. આથી તે અતિશય સુંદર લાગતી. તેને ગાઠ આલિંગન દઇ, તેનો હાથ મ્હારા હાથમાં લઇ મ્હેં કહ્યું—“મનોરમા, ત્હને કદાચ નહિ લાગતું હોય, પણ હું ત્હને ખસ અન્તઃકરણથી ચાહું છું. ત્હારો પ્રેમ હું કદી વિસરીશ નહિ.”

આ શબ્દો બોલતાંજ મ્હારૂં આંખું ટારીર ટૂંકાં ઉઠ્યું. મ્હેલાં આજ રાખેલો મ્હેં ખીજ સ્ત્રીને કલા હતા તે સાંભરી આવ્યું. તેજ કણે તે બકુલ વૃક્ષપર, ત્યાંથી પીન અર્ધ ચન્દ્ર ઉપર, એમ છેક ગંગા નદીની પૂર્વથી છેક પશ્ચિમ સુધી, આગળ ને આગળ સરતું, પૂર્વ પરિચિત અટ્ટહાસ્ય સંભળાયું. આ મ્હારૂં હૃદયવેધક હાસ્ય હતું કે આકાશપટ ચીરતો આર્તસ્વર હતો તે હું કળી શક્યો નહિ. મ્હને એકદમ મૂઝાં આવી ને હું બેઠકઉપરથી નીચે પૃથ્વીઉપર ટળી પડ્યો.

ભાન આવ્યું ને જ્યેનું ત્યારે તો હું મ્હારી સ્વાતી ચોરડીમાં પથારીઉપર પડ્યો હતો. મનોરમાએ મ્હને મૂઝાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું. મ્હેં તેને પૂછ્યું કે—“ત્હેં શું આ-કાશધુમ્મટમાં દેલતું અટ્ટહાસ્ય નહતું સાંભળ્યું?” આટલું પૂછતાં પૂછતાં તો મ્હારૂં શરીર ભયથી પુનઃકમ્પી ઉઠ્યું. મનોરમાએ હસતે વદને કહ્યું—“એ વળી હાસ્ય ક્યારે હતું? કોઈ પંખીનું ટોણું આકાશમાં ઉડતું જતું હતું, તેમ્હની પાંખોને કડકડાટો હતો.”

હું આટલાથીજ આટલો બધો ખડી ગયો એ ત્હેને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું.

મ્હને સહવારે દહ ખાત્રી થઇ કે તે પક્ષીની પાંખોનો ફડફડાટજ હતો. આ ઋતુમાં ઉત્તર તરફથી બગલાનાં ટોળાં ઘણીવાર આમ ઉતરી આવતાં. પણ સ્હાંજ પડી એટલે મ્હારો સંકલ્પ શિથિલ થવા માંડ્યો. રાતે મ્હને એમજ લાગ્યું કે આ ગાદ તિમિર એ હા-સ્થથીજ ભરેલું છે. દરેક પળે ભય લાગતો કે આ તિમિર ભેદીને હાસ્યનો ખડખડાટ નિકળી પડશે. મ્હને એટલો બધો ભય પછી તો પેસી ગયો કે સ્હાંજ પડ્યા પછી હું મનોરમા સાથે કાંઈ બોલીજ ના શકું.

એક વખત અમ્હે હોડીમાં બેસી નદીની મુસાફરીયે નિકળ્યાં. જલપરની ઠંડી હોરો સાથે મ્હારો ભય પણ ધસડવા માંડ્યો. કેટલાક દિવસતો મ્હેં આનંદમાં નિર્ગમન કર્યો. આસપાસનો રમણીય પ્રદેશ જોતાં આનંદમાં ને આનંદમાં મનોરમાનાં હૃદયદ્વાર મ્હારા આગળ ખુલવા લાગ્યાં.

ગંગા નદીમાંથી અમ્હે જલગીમાં ઉતરી અને ત્યાંથી પદ્મામાં આવી પહોંચ્યાં. આ તોફાની પદ્મા શિયાળાની ઋતુમાં—પોતાના દરમાં નિદ્રાવસ્થામાં પડેલા સર્પની માફક—શાન્ત બેઠી હતી.

ઉત્તર પ્રદેશ તરફ ધટ ઊગેલા શુષ્ક નેતરના વનમાંજ, દષ્ટી નિરમતી હતી. દક્ષિણના ઉચ્ચ પ્રદેશપરનાં આશ્રિતૃકો, પદ્માના ભયંકર મુખ આગળ, જાણે ભયથી ચરચરતાં હાથ જોડીને ઉભાં રહ્યાં હોય એમ લાગતું. પદ્મા ત્યાં ત્યાં વળી હતી ત્યાં પાણીના અથડાવાથી ખડકોમાં ચીરા પડેલા હતા ને વખતે વખતે કોઇ ખડકો ભાગી નદીમાં પણ પડતા.

આવા રમણીય સ્થળમાં ફરવાનું બહુ રુચિકર લાગશે ધારી હોડી અહિંજ ઉભી રખાવીને મુકામ કર્યો.

એક સ્હાંજે તો ફરતે ફરતે અમ્હે મુકામથી ઘણે દૂર નિકળી ગયાં. પશ્ચિમાકાશમાં સોનેરી રંગના સાથીયા પૂરતો સૂર્ય અસ્તાચળ પાછળ જતો રહ્યો. થોડીવાર પછી પૂર્વમાં મીડી મુધા વર્ષાવતો ચન્દ્ર ઊઘ્યો. શિયાળામાં રાતે દહાડ લાગતી હોય નહિ એમ જાણે પૃથ્વીયે ચાંદનીની રૂપેરી ચાદર ઓઢી લીધી. નદીના લાંબા ધવલ કિનારાઉપર તો ઉજ્જવળ પ્રકાશતી ચન્દ્રિકા ઘણીજ મનોહર લાગતી. હું જાગૃત છું કે સ્વપ્નમાં છું તે મ્હને શંકા થઇ. અમ્હે બે જાણે ચન્દ્રલોકમાંજ ફરતાં હોઇયે એમ લાગ્યું. સર્વેન અસૌકિક શાન્તિ અને ધવલતાજ ભાસતી. મનોરમાએ ત્હેના હાથમાં મ્હારો હાથ લીધો. મ્હારી સ્હોડમાં આવી મ્હને ટેકવી તે ઉભી રહી. શરીર અર્પતી તે જાણે ત્હેનું સર્વસ્વ અર્પતી ભાગી. મ્હારા શરીરના રૂપે રૂપે, પ્રેમ પ્રેમ વ્યાપી ગયો. મ્હને વિચાર આવ્યો કે આ પ્રેમ શું ઓરડીની ચાર ભીંતમાં પૂરાઇ શકે ? ત્હેને તો સમાવા આ ખુલ્લું, અગાધ ક્ષણોંજ જોઇયે. અહિંથી પાછા મુકામે જવાનો કે ત્યાંથી ધરતરફ જવાનો તો લેશ વિચાર પણ ન આવ્યો. એમજ લાગ્યું કે સંસારની આશાનૃશ્ણાઓ તજી દઇ, પ્રેમની ધૂત મચાવતા, ચન્દ્રથી પ્રકાશિત આ અમર્યાદ વિસ્તારમાંજ મરત થઇ ફરીયે.

આમ લલપટીન ફરતાં ફરતાં અમ્હે એક ન્હાની ટેકરી પર જઇ ઉભાં રહ્યાં. ઘણે દૂર દેતની વચ્ચે એક ન્હાના ઝરા જેવું દેખાયું. અમ્હે ત્યાં ગયાં ત્યારે તો માત્રમ પડ્યું કે એતો ચોમાસાના દિવસનું ભરાઇ રહેલું નદીનુંજ પાણી હતું. આગેત્રીયાના શાન્ત, સ્થિર

પાણીપર પડતાંજ ચન્દ્રિકા મૂર્છિત થતી લાગતી. મનોરમાને કાંઈ વિચાર થઈ આવ્યો ને હેણે મ્હારા રહાસ્ય જ્ઞેયું. માથા પરથી શાસ ખસી ગઈ. ચન્દ્રના પ્રકાશથી હેતું ઉન્નત દી-સતું મુખ ઉચ્ચ કરીને મ્હેં એક સુંબન કરી લીધું.

તે નિર્જન રેતાલ પ્રદેશમાંથી ગંબીર સ્વર આવ્યો—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?”

હું અમકથો. મનોરમા પણ ભયથી કુંભ ગઈ. તપાસ કરનાં ખાત્રી થઈ કે તે સ્વર કોઈ મનુષ્યના નહતા તેમ દેવી પણ ન હતા. કેટલાંક જળપક્ષીઓ ત્યાં બેઠાં હતાં તેમ્હણે અમ્હારા ત્યાં જવાથી ભયને લીધે ચીસાચીસ કરી મૂંઝી હતી. તેમ્હનેજ એ સ્વર હતો.

ભયાકુલ થયલાં અમ્હે ત્યાંથી તરત પાછાં ફર્યા. મુકામે જઈને તરત મુઠ્ઠા રંભાં. મનોરમા તો થાકી પાકી એકદમ ઉંઘી ગઈ, પણ મ્હને ઝટ ઉંઘ ન આવી. પડદો ઉઘાડી, પયારી આગળ આવી, મનોરમાને પોતાની પાતળી આંગળીથી દર્શાવતાં, કોઈ મ્હારા કાનમાં બોલવા લાગ્યું—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?”

હું એકદમ ઉડ્યો. ઉતાવળમાં દીવાસળી ધરીને દીવો સળગાવ્યો. પડદો બંધ કરતું, હોડીને હલાવી નાંખતું, કોઈ માણસ અદ્ધાર્ય કરતું રાત્રીના અધકારમાં સરતું લાગ્યું. નદી ને ચેસે પાર જતું, રેતાળ કિનારાને વટાવી દેતું, નિદ્રિત પ્રદેશમાં થઈ ગામડાં અને શહેર ને પોતાના સ્વરથી ભરી નાંખતું, જેમ જેમ આગળ જાય તેમ તેમ મન્દ સંભળાતું, હેતું આ હાસ્ય, આકાશના અમર્યાદ વિસ્તારમાં રેલાઈ રહ્યું. મ્હેં સ્વાને પણ ન સાંભળ્યું હોય એટલું મન્દ મન્દ સંભળાતું મ્હારા હૃદયને તે વિધવા લાગ્યું. ઘણે દુર જતાં સ્વર સંભળા-તો બંધ થયો પણ હેના પડધા મ્હારા ત્રિભિત મનમાંથી ખસવા ન પામ્યા. ન ખમાયું ત્યારે દીવો હોત્રવી નાંખી, ઉંઘી જવાનો વિચાર રાખી, પયારીમાં ચતોપાટ મૂતો. ચૂંઈ રહું છું એટલામાં તો પડદો હાલ્યો. વળી કોઈ આવીને મ્હારા કાનમાં કહેવા લાગ્યું—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?” મ્હારા શરીરની નાડીયોના ધબકારામાં પણ એજ સ્વર સંભળાવા લાગ્યા. હેના કલાક કાંટાથી જીણે મનોરમાને દર્શાવતી હોય તેમ, જાગૃતીપ-રની ધડિયાલ પણ હેના ડીફ્ટીફમાં એજ કહેવા લાગી કે—“આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ? આ કોણુ છે ?”

દક્ષિણાગ્રાણીનું વદન તદ્દન શીકું ચઈ ગયું. હેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો. મ્હેં હેને સ્પર્શ કર્યો, ને પીવાને પાણીને પ્યાસો ધર્યો. તેજ વખતે દીવો જુઝાઈ ગયો, મરધાનો કૂંદકૂંદ અવાજ સંભળાયો. મ્હેં જ્ઞેયું તો પ્હરોડીયું થઈ ગયું હતું. ધરઆગળની સડકઉપર ગાડાં નો ખડખડાટ સંભળાવા લાગ્યો. એકદમ દક્ષિણાગ્રાણી મુખાકૃતિમાં ફેર થઈ ગયો. હેના મ્હેંઉપર કાંઈ ભયનાં ચિહ્ન ન હતાં. કષ્ટિત ભયમાં ને ભયમાં મ્હને બંધી વાન કવી દીધી તેથી તે અન્તરમાં ત્રજવાતો હતો. કાંઈ પણ ગોત્યા આત્માવિના ખારણ ઉઘાડી તે આલનો થયો.

તે દિવસે પાછું મધ્યરાત્રીએ કોઈએ મ્હારા ઘરનું ખારણ ખખડાવ્યું ને સ્વર સંભળાયો કે,

“કાકર ! કાકર !”

નરદરિ ડાચિકાદાસ પરીખ.

દાન.

૧

અધાં દેવાલયમાં ઘંટ હતા, પણ તે દેવળમાં નહોતો. ગામનાં સહુ કહેતાં કે, ઘંટ વગર કેમ ચાલે!? ઘંટતો એક જોઈએજ!

પરન્તુ ગામમાં પિત્તળ નહોતું.

એક ખેડુતની છોકરી ઘણી લક્ષ્મીમતિ હતી. તેણે કહ્યું—“પિત્તળના અભાવે દેવની આરતી શું બંધ રહેશે!? ત્યો આ મ્હારે આપનો, એની પાછળ ધણું પિત્તળ છે.”

દેવાલયના ઘંટ સાડે છોકરીના આ દાનની વાત જ્યારે ગામમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે ગામની સહુ રમણિઆએ પોત પોતાના આપના દાન કરી દીધા. પુનઃ મંડપ આપનાઓથી ભરાઈ ગયા.

ખેડુતની છોકરીએ પોતાનો આપનો ધણી સંભાળથી સાચવી રાખ્યો હતો. તે આપનો ત્હેની માએ મરતી વખતે ત્હેને આપ્યો હતો, તેમાં ત્હેની માની મા અને ત્હેનીએ મા સુધીનાંઓએ મ્હોં જોઈ હતા. તે આપનો તે જ્યારે આંખ આગળ ધરતી ત્યારે ત્હેની માનું મ્હોં તે આપનામાં પ્રગટ થતું અને ત્હેનુંએ હસતું મ્હોં જાણે ખરેખર નજર આગળ હિંમી હોય ત્હેનું ભાસતું. માના શોકથી ત્યારે ત્યારે દેખું ભરાઈ આવતું ત્યારે તે તેજ આપનો પોતાના મ્હોં આગળ ધરતી અને ત્હેનો શોક દૂર થતો ત્હેને તે આપનો છવ કરતાં પણ વધારે બહોલો હતો અને તેથી તે ત્હેને જરાપણ બીડી મુકતી નહિ—ફક્ત દેવના કામમાં આવવાનો છે એમ ધારીનેજ ત્હેણે તે દાન કર્યો હતો.

પરન્તુ, દાન કર્યા પછીથી ત્હેને ત્રિશ્કુલ સુખ નથી. આપનાને માટે ત્હેનો પ્રાણ આકુલ રહ્યા કરે છે. જેમ જેમ દિવસ જાય છે તેમ તેમ ત્હેની વ્યાકુળતા વધતીજ જાય છે. આપના ઉપરથી કોઈપણ રીતે ત્હેનું મન છુટતું નથી.

આપનાઓ તો ઘણા એકઠા થયા છે—હવે પિત્તળની શી ખોટ છે?—ત્યારે આ એકાદ ઉપાડી લઈ તો દેવને શું ખોટ જવાની હતી? પરન્તુ દેવ જે સ્વીકારે છે તે કરીને પાછું મળી શકતું નથી.

આપનો દિવસમાં એકાદવાર જોયા સિવાય ત્હેને ચાલતું નહિ. તે દરરોજ દેવાલયમાં જતી અને દરથી પોતાનો આપનો જોઈ આવતી. ત્હેને થતું કે, જાનીમાની ઉપાડીને ચાલી જઈ. પણ દેવની વસ્તુ કેમ કરીને ચોરાય?

પણ, ત્હેનું મન તો ચોરી કરતુંજ હતું! દેવને જે વસ્તુ ત્હેણે પોતાને હાથે આપી છે તે વસ્તુ હવે મુઝી દેવાને ત્હેનું મન છજતું નથી. ચરમની મારી ત્હેનાથી મ્હોં ખોલીને કાઢ આગળ કાઢી શકાતું પણ નથી—આ વેળા તે રાત દિવસ હૃદયમાં ને હૃદયમાં છુપાવીને રૂંદે છે. ફક્ત દેવનેજ સંબોધીને કહે છે—“હે દેવ, મ્હારી આ મમતા ક્યારે દૂર થશે?”

૨.

ઘંટ નેપાટ કરવા સાડે આપના કારખાનામાં મોકલવામાં આવ્યા. કારિગરોએ આગ અગાવીને પિત્તળ ગાળવા માંડ્યાં પણ, જેમ જેમ તાપ વધતો જાય તેમ તેમ એકપણ

આપનાતું પિત્તળ ગળે નહિ; જાણે તે સારું વસ્ત્ર નહોય ! આગ તો જાણે શરમતી મારી વધારે ને વધારે રાતી થાય પણ તે ગરમ તો નજ થાય—એની ઉપર જેમ જેમ હથોડીઓ પડે તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે કંઈક અવાજમાં જાણે કહે કે ‘ના, ના, ના !’ તેમાં એક નિશાન સરખું પણ પડે નહિ !

દેવાલયનો પુરોહિત કહેવા લાગ્યો—” આ આપનો જેણે દાન કર્યો છે તેણે સારા મનથી નથી કર્યો— અનિચ્છાએ આપેલો છે. કાણે એવી પાપિયા હશે કે, દેવને પણ મન મુકાને આવી સામાન્ય વસ્તુ નહીં આપી શકી હોય !

આ સાંભળીને પેલી ઠોકરી ગાભરી બોલી ઉઠી—આહ, કેવી કંઈક આસક્તિ ! એકઠી વારે એ તદ્દન હેંપાસાથે જડાઈ જ ગયો છે. ત્યાંલગિ ઇવ નહિં જાય ત્યાંલગિ આપનો પણ દેવને નહિં મળે ! ”

આમ કહીને તે તરતજ દેવતાતું રમરણ કરીને એકદમ અગ્નિકુંડમાં ઝિંપલાવી પડી. હેનો દેહ કાણુવારમાં સળગી ગયો.

તે આગમાં આપનાતું પિત્તળ પણ ગળી ગયું. *

બકુલ.

ત્યાગ.

(એક ટુંકી સંસારી વાર્તા.) +

હોળીને દીવસે રાતના દશ અગીઆરને ચુમારે રાજેન્દ્ર અને કુસુમ પોતાના ઘરમાં ત્રીજે માળે અગાશીપર બેઠાં હતાં. ચંદ્રમા પૂર્ણ તેજથી પ્રકાશતો હતો. અને ચંદ્રના તેજથી કુસુમનું સુંદર મુખ વધારે સુંદર લાગતું હતું. રાજેન્દ્ર લાંબા વખત સુધી એ મુખની સામે ટગરટગર જોયા કરતો હતો ને સ્વર્ગનું સુખ અનુભવતો હતો. ઘડીકમાં તે કુસુમના માથાના વાળ તાણતો હતો, તો ઘડીકમાં કુસુમના અંગોડાપરની વેણીનાં ટુસો તોડી, કુસુમના ગાલપર હેતથી મારતો હતો. અત્યારે રાજેન્દ્ર ખરેખરા પ્રેમાનંદમાં પડેલો હતો. પણ કાણ જાણે શાથી તેના આ પ્રેમાનંદમાં કુસુમ બીજકુલ ભાગ લેતી જણાતી નહોતી. એતો અત્યારે એક પથ્થરના પુતળાની માફક જડભરત જેવી બેસી જ રહેલી હતી. રાજેન્દ્રે છેવટે કુસુમના બંને હાથ પકડીને હેતથી હલાવ્યા. તે બોલ્યો, “ કુસુમ, આ શું ? અત્યારે તું છેક આમ કેમ થઈ ગઈ છે ? તારા મનની રિયતિ આવી થઈ જવાનું કાંઈ કારણ ? જો, જો, આ રાત્રી કેવી મનોહર લાગે છે ! આજ મહારી નજદીક આવ.” આટલું બોલી રાજેન્દ્રે ઉમંગકાંથી કુસુમને પોતાના તરફ ખેંચી પોતાની બાથમાં લીધી.

પતિની સોડમાંથી એકદમ ખસી જઈ કુસુમ રહેજ દૂર જઈ બેઠી અને ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં બોલી, “ મહારા નાથ, ઘણું વખત થયા મહારા મનમાં એક વાત ઘોળાયા કરે છે. મરણ પથારીએજ એ વાત મહારે બીજાને કહેવી એવી મહેં અંગીના કરેલી છે તો પણ મને

* બંગાળી ઉપરથી.

+ સ્ત્રીનું નામ રાગોરની બંગાળી વાર્તાના અગ્રેષ્ઠ તરજુમા ઉપરથી અનુવાદ.

એમ થાય છે જે એ વાન હમણાંજ તમને દહી દઉને તમે જે શીક્ષા કરો તે ખતી લઈ.—”

કુસુમનું બોલણું પુર થયું નહોતું એટલામાં તો ત્રીજે માળને દાદરે પરિચિત પગલાંના ધબધબ અવાજ સંભળાયો. પગવારમાં તો રાજેન્દ્રના પિતા ધીરજરામ દાદરે ચઢી રાજેન્દ્રની મેડીના ઉમરાપર આવીને ઉભા ને મોટો ઘાટો કાઢી બોલી ઉઠ્યા, “રાજેન્દ્ર, અત્યારેને અત્યારે તારી વડુને આપણા ઘરમાંથી કાઢી મુક.”

આ શબ્દો સાંભળીને રાજેન્દ્રે પોતાની સ્ત્રીના મોં સામું જોયું પણ તેના મોંપર તો ગભરાટનાં તેમ આશ્ચર્યનાં બીલકુલ ચિહ્ન દેખાયાંજ નહીં. કુસુમે તો પોતાના બે હાથ પોતાના મોંપર મુકી મોં ટાંકી દીધું. તેના મનમાં તો અત્યારે એમ જ થઈ આવ્યું કે ધરતીમાતા જો મને માગ આપે તો હમણાં ને હમણાંજ હું બોંધમાં સમાઈ જઈ. કુસુમને આવીને આવીજ રિયતિમાં રહેવા ઈર્ષ રાજેન્દ્ર પોતાના પિતાની ગદાએ ગયો. બંને જણા નીચે ઉતર્યા. આશરે અઢાંકલાકસુધી પિતાની સાથે વાત કરી રાજેન્દ્ર ગભરાયેલા ગભરાયેલા ઉપર પાછો આવ્યો ને અગાશીમાં જઈ કુસુમને પુછ્યું “આ બધી ખરી વાત છે?” કુસુમે જવાબ દીધો, “હા, બધું ખરું છે.” “ત્યારે આજસુધી એમાંનું કશું પણ ત્હેં મને કશું કેમ નહીં?” “હું તમને કહું કહું કરતી હતી પણ મ્હારી છાતી ચાલતી નહોતી, નાથ, હું બહુજ દુષ્ટ સ્ત્રી છું.” “ત્યારે, તું હવે મ્હને બધી હડીકત કહી દે.” કુસુમે બીલકુલ ગભરાયા વગર અથથી તે ઇતિસુધી સર્વ હડીકત રાજેન્દ્રને કહી. કુસુમ ત્યારે વાત કહેતી હતી ત્યારે રાજેન્દ્રના મોંપર કોઈવાર સ્નેહનાં તો કોઈવાર ક્રોધનાં ચિહ્ન સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં.

કુસુમની વાત સાંભળી રહ્યાપછી રાજેન્દ્ર એકદમ અગાશીમાંથી ઉઠ્યો ને બીલકુલ બોલ્યા ચાલ્યા વગર મેડીમાં પલંગપર જઈ પડ્યો. કુસુમતો કલાકના કલાક સુધી એકલી અગાશીમાં શુન્ન જેવી બેસીજ રહી. ના એને સાંથી ઉઠવાનું સુજે અને ના તેના પલંગપર જઈ સુવાનું સુજે. સત્યયુગમાં જેમ સીતાજીએ અગ્ની પર ચાલી પોતાના પતિને પોતાના નિર્દોષ પણાની ખાત્રી કરી આપી હતી તેમ જો આ કળીયુગમાં યતું હોતતો કુસુમ તેમ દરવા પણ તત્પર થાત. છેક મગસકે ચાર વાગે ટાઢ સહન ન થવાથી કુસુમ અગાશીમાંથી ઉઠીને પતિની પાસે પલંગપર સખવત્ સ્થિતિમાં સુતી.

રાજેન્દ્રને પણ આખી રાત બીલકુલ ઊંઘ આવી નહોતી. સહવારના મેઘરમાં તે નિત્ય કરતાં ધણેજ વહેલો ઉઠ્યો. હમણાના રીવાજ મુજબ કુસુમને બેટ્યાવગર તેમ પ્રાતઃકાળનું પ્રેમાળ સુખન તેને ક્યાંવગર, તે નીચે ઉતરી પડ્યો. દિનાવળને ઉતાવળમાં દાતણ પાણી કરી લઈ, મ્હા પી લઈ, તે આંજળો ફાંડળો હિમતરામને ઘેર ગમે. તેને જોતાંજ હિમતરામ બોલી ઉઠ્યા, “કેમ, રાજેન્દ્રભાઈ, આટલા બધા વહેલા આ તરફ ક્યાંથી જુલા પડ્યા?” રાજેન્દ્રે ગુસ્સાથી મુજતાં મુજતાં જવાબ દીધો, “શું મ્હારાભાઈ, તમે છેક આવા માણસ છો? અમને વટલાવી માયા, અમારી જાન બચ કરી નાખી?” અચંત ક્રોધને લીધે રાજેન્દ્રથી વધારે બોલી શકાયું નહીં.

રહેજ મોં મલકાવી કટાક્ષમાં હિમતરામે જવાબ દીધો, “ત્યારે તમે તો અમારી નાત સાચવી હશે! મ્હને નાતગદાર મુકતો બચાવ્યો હશે ને મ્હારી પડખે ઉભા રહી મ્હારી પીઠ યાગડી હશે ખરીકની?”

ગજેન્દ્રના મનમાં તો એમ થઈ આવ્યું કે મહારા જ્ઞાનેશ્વરના બળવડે આ માણસને હમણાં ને હમણાં બાળીને ભસ્મ કરી નાંખું. પણ તરતજ એણે જોયું કે મહારા કોષાગ્નિ માંત્ર મહાજ્ઞ કોહી બાળે છે ને હિમતરામ તો સાજાં તાજાં મગરમરનજેવો મહારા સામું બેઠેલો છે. છેવટે નરમ પડી રાજેદ્રે ધીમે રહી પૂછ્યું “પણ કહી મહે કાંઈ તમારું બગાડ્યું છે” ? હિમતરામે જવાબ દીધો, “ત્યારે હું તમને પુછું છું કે મહારી દીકરી, મહારા એકના એક પ્રજાદે હમારા આપનું શું બગાડ્યું હતું કે તેઓ ખાઈપીને એની પુટે પડ્યા હતા ? તમે તો તે વખતે છેક ન્હાના બાળક હશે એટલે તમને આમાંનું કાંઈ ખબર નહીં હોય, મારે, બેસો, ધીમા પડે ને જો હું તમને કહું છું તે બધું શાંતિથી સાંભળો—

“તમે તો છેક અણસમજણાં બાળક હશે તેવામાં મહારા જમાઈ પ્રહ્લાદજી મહારી દીકરીની જણસો ચોરી વિશ્વાયત ન્હાસી ગયા હતા ત્રણ વર્ષે એ બેરીસ્ટર થઈ વિશ્વાયતથી પાછા આવ્યા ત્યારે આપણી નાતમાં શોરબેઠાર મચી રહ્યો. હમારા બાપે તે વખતે નાતના પટેલ બની નાત બેગી કરીને પ્રહ્લાદજીને નાતબદાર મુકાવ્યા ને વળી વધારામાં એવો હરાવ કરાવ્યો કે હિમતરામે પોતાની દીકરીને સાસરે મોકલવી નહી. જો મોકલે તો એમની દીકરી પણ નાતબદાર, ને હિમતરામ પછી દીકરી જમાઈ સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ રાખે તો તે પણ નાતબદાર. મહે તે વખતે તમારા બાપના ઘણા ઠાણવાલા ક્યાં. પાંધડી ઉતારી એમને વિનંતી કરી કે તમે પ્રહ્લાદજીને નાતમાં લો, એમની પાસે હું પ્રાયશ્ચિત કરાવરાવું. નાતમાં કહો તેટલો દાંડ અપાવરાવું, ને ચોરાશી જમાડવું. પણ તમારા બાપ તે વખતે એકના બે થયા નહીં. આ બનાવથી તો હું આપણી નાત તથા ગામથી છેકજ કંટાળી ગયો. મહારાથી મહારી એકને એક દીકરીનો ત્યાગ થઈ શક્યો નહીં, તેથી હું પણ ગામ છોડી મહારા જમાઈ જોડે મુંબઈ જઈને રહ્યો. પણ તમારી નાતે એટલેથી અમહારો કેડો મુક્યો નહીં. મહારા ભગીનના ભગીની સર્વ નેચારીઓ થઈ ગઈ ને સર્વ નષ્ટ થઈ ગયું ત્યારે તમારા બાપે કન્યાના બાપને નાતબદાર મુકાવવાની બ્લોક બતાવી વિવાહ તોડી નંખાવ્યો. આ વખતે મહારો પીતો ઉઠ્યો ને મહે જલ્લહત્યાના સોગન ખાઈ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જો હું જાલણને દીકરો હોઉં તો આવું વેર લીધાવિના રહું નહીં. હવે તમને સહેજસાજ સમજણ પડવા લાગી કેમ ? પણ હજી ધીરજ ખમો. હું બધું કહી રહીશ ત્યારે તમને ખરેખરી ગમત પડશે. વાત ધણી રસિક છે.

“તમે ન્યારે કોલેજમાં ભણવા મુંબઈ રહેતા હતા ત્યારે તમારી ચાલની સામે જગન્નાથ પંડ્યા રહેતા હતા. એ બીચારા ભણ માણસ અત્યારે દેવલોક પામ્યા છે. એમની પાસે એમના એક સ્વર્ગસ્થ કાપસ્થ રનેહીની કુસુમ નામની પુત્રી રહેતી હતી. એ છોકરી બીચારી તદ્દન નીરાધાર હતી. એનાં માબાપ મરી ગયેલાં હતાં ને તે બાળગરંદ હતી. તેથી જગન્નાથ પંડ્યા રીવાજ બીજા કોઈને એને આશરો ન્હોતો. કુસુમ અનીશય સ્વરૂપવાન હતી તેથી રદામે આરજો રહેતા કોલેજમાં ભણતા લુવાનીઆઓની એ નિર્દોષ બાળાપર કુદૃષ્ટિ ના પડે તેને માટે જગન્નાથ પંડ્યા ખાસ સંભાળ લેતા હતા. પણ એ બીચારા ડેસાની આંખમાં ધુળ ઝાંખવાનું કામ એ છોકરીને મન કાંઈ મસ્કેલ નહોતું. લુગડાં સુકવવાને બદલે એ છોકરી ચરવાર મેડીની બારીએ જતી. તમને પણ તમારી ચોરડીની બારીએ બેસી વાંચનું દીક કા-
ર્ડ ! સામસામા બારીએ બેસી તમે બે જણ એક બીજાની રદામે ધણીવાર જોયા કરતાં

હતા. તમારે વાતચીત થયેલી કે નહીં તે તો પ્રશ્ન જાણે, પણ એ છોકરીની રીતભાત પરથી ડાસાને હેમ પડ્યો. હવે એ છોકરીથી ધરકામ તરફ બીજાકુલ લક્ષ આપી શકાતું નહોતું. એના કામકાજમાં એની ઘણીવાર ભૂલો થતી. ધીમે ધીમે એણે ખાવાપીવાનું ને ઉધવાનું પણ છોડી દીધું. કોઈ કોઈવાર તો રહાંગની વખતે ડાસાની સામું જોઈ એ છોકરી વિના કારણે ચોધાર આંસુએ રોધ પડતી.

છેવટે એ ડાસાને માત્રમ પડ્યું જે તમે એ જણાં સામ સામેની બારીએ બેસી એક બીજાની સામે આબો દીવસ જોયા કરો છો. તમે તો અપેરે કાલેજમાં જવાનું પણ માંડી વાળ્યું ને એકાંત અવ્યાસમાં તમે એટલા બધા તક્તીન થઈ ગયા કે આબો દીવસ ચોપડી હાથમાં લઈ તમે બારીએજ બેસી રહેતા. આ બધા તાલ જોઈ જગન્નાથ પંડ્યા બીચારા મ્હારી પાસે આવ્યા ને મ્હને બધીવાત કહી મ્હારી સલાહ પુછી; મ્હેં જવાબ દીધા, “કાકા, ઘણો વખત થયાં તમે કાશી જઈ જઈ કરી રહ્યા છો, માટે હવે તમે નિરાંતે કાશી જાઓ. એ છોકરી સંબંધી લગાર પણ શીકર ‘ચિંતા કરશો નહીં. મ્હને એ છોકરી જોષો. હું એને મ્હારી પેટની દાકરી બેરોબર ગણીશ ને એની સંભાળ લઉંશ. ”

એ બીચારા ડાસા મ્હાર કંઈ માની એ છોકરી મ્હને સોંપી કાશીની જગ્યાએ ગયા. એજ અરસામાં મ્હારા ખાસ રનેડી લલ્લુભાઈ મુંબાઈ રહેવા આવ્યા. કુસુમને હું લલ્લુભાઈને ત્યાં લઈ ગયો ને આપણે અહીંની નાનમાં એને લલ્લુભાઈની દીકરી તરીકે ખપાવી દીધી. કુસુમે હવે લલ્લુભાઈના ઘરમાંજ રહેવા માંડ્યું. ને એક એ પ્રસંગે વરા અવસરમાં કુસુમ અહીંઆં પણ આવી નાત જાતમાં ફરી. ત્યાર પછી શું બન્યું તે તો જાણો છો. અથર્થી તે ઈતિ સુધી વાત તમારે મોટે આજે મ્હેં કહી તેથી મ્હારા જીવને ઘણી નિરાંત વળી. આ બધું એક કલ્પિત વાત જેણું લાગે છે, નહીં વાઈ ? આ બધી વાતની એક નવલકથા લખી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનું મને મન થાય છે. પણ મને લખતાં આવડતું નથી તેથી લાચાર છું. પણ મ્હારા ભત્રીજાનું એ બાણ તરફ વલણ છે ખરું; તેથી એને હું આ બધી વાતવિષે એકાદ નવલકથા કે નાટક લખવાનું કહીશ. મને લાગે છે તમે બંને મળી એ કામ મારે રાખો તો ફક્ત પડશે. કારણકે આનું છેવટ શું આવશે તે મ્હારા કરતાં તમે વધારે સારી રીતે જાણી શકો એમ છે. ”

દિમતરામના છેવટના શબ્દોપર બીજાકુલ લક્ષ ના આપતાં રાજેન્દ્રે પુછ્યું “ પણ કુસુમે આ લખે સામે કશોપણ વાંધો ના ઉઠાવ્યો ? એણે બધું ખુશીથી કબુલ કર્યું ? ”

દિમતરામે જવાબ દીધા, “ એ તો મ્હારાથી નહીં ના કહી શકાય, બેરાંબીનાં મન કેવા પ્રકારનાં હોય છે તે તો તમે જાણો છો. બેરાંબી બ્યારે કોઈ વાતની ‘ના’ કહે ત્યારે આપણે ‘હા’ સમજી. લલ્લુભાઈને ઘેર રહેવા આવ્યા પછી તમને ના દેખાયાથી થોડા દીવસ તો કુસુમ છેક ગાંડજેની યમ્મ ગઈ. તમને પણ એના વગર થોડા દીવસ બીજાકુલ એન નહીં પડ્યું હોય ! પણ તમે તો ભણેજાને ચાલાક રહ્યા એટલે તરતજ કુસુમનું નવું ઠંકણું તમે શોધી કાઢ્યું. કોલેજમાં જતાં જતાં ઘણીવાર તમે ભુલા પડી એ તરફ આવતા ને લલ્લુભાઈના ઘરની બારી સામું નજર નાંખ્યા કરતા હતા. મને તમારી બનેલી ઘણી દયા આવી. મને લાગ્યું કે તમને તમારા અવ્યાસમાં ઘણું વિદ્ય નડે છે. કુસુમની અવરજા પણ દયાગ્રસ્ત થઈ પડી. આથી એક દીવસ મ્હેં કુસુમને મ્હારીપાસે બોલાવીને કહ્યું “ બેટા, મ્હારી વાત ”

સાંભળ, હું જુદા માણસ છું તેથી તારે મ્હારી બીલકુલ શરમ રાખવી નહીં. તારું ચિત્ત ક્યાં ચોટ્યું છે તે હું જાણું છું. એ બીચારો પણ તારી માફક પ્રેમાર્થ થઈ ગયો છે. મ્હને લાગે છે કે તમારા બનેલા લક્ષ્મી કાંઈ પેરવી થાય તો ફીક " આટલું સાંભળતાં તો કુસુમ પોકિપોકિ મુઠ્ઠી દોઢ પડી ને એકદમ ત્યાંથી ઉડી જતી રહી. આ બનાવ બન્યા પછી હું નિત્ય લલ્લુભાઈને ત્યાં જતો ને આ સંબંધે રોજ કુસુમસાથે વાત કાઢી ધીમે ધીમે મ્હેં એની શરમ મુકાવી. છેવટે બ્યારે મ્હેં જાની દોષ્ટી એને કહ્યું કે તમારાં લક્ષ્મી ગોઠવી આપવાની હું તેવડમાં છું ત્યારે એણે મને પુછ્યું, " એ કેવી રીતે બની શકે ? " મ્હેં જવાબ દીધો, " એ બાબતની તારે બીલકુલ ચિંતા રાખવી નહીં. તને લલ્લુભાઈની દીકરી તરીકે અમારી દેવાનું કામ મારે મન બીલકુલ મુરદેસ નથી. " આ વાત પેલાં તો એણે નાકથુલ કરી પણ મ્હેં એની સાથે બહુ રક્તંગ કરી, પટાવી દોમલાવી, એની પાસે એ કષુલ કરાવ્યું. પણ એણે મને એક આજ્ઞા કરી કે " તમે એમના મનની ખાત્રી કરો, એમને જો આ વાત કષુલ હોય તો પછી પગલું ભરજો. " મ્હેં એને જવાબ દીધો, " તું તો ગાંડી છે, આ બધી હકીકત એને કહેવાની શી જરૂર છે ? એકવાર મંગળદેસ કરાઈ ગયા એટલે ગંગા નાભા. પછી બ્રહ્માથી પણ એ લક્ષ્મી મિથ્યા થઈ શકવાનાં નથી. આપણી આ વાત બીલુ કાંઈ જાણે એવો બીલકુલ સંભવજ નથી તો પછી છંદગીપર્યત એને નાહક દુઃખી કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? "

આ યુક્તિ કુસુમને ગમી કે કેમ તે તો હું કહી શકતો નથી. કાંઈ કાંઈવાર તો એ રડયાજ કરતી. કાંઈ કાંઈવાર મુગી મુગી બેસી રહેતી. જો હું એને કહું કે ' તારી મરજી ના હોય તો આપણે માંડીવાળીએ ' ત્યારે એનું મોંદું ઉતરી જતુ ને આખો દીવસ તે વિદાસ રહેતી. વાત આટલે સુધી આવી એવામાં રમ પડવાથી તમે અઢીઆ આઠ્યા એટલે મ્હેં લલ્લુભાઈને ધીરજરામભાઈ અને માયું કરવા મોકલ્યા. પહેરામણીના બે દબર ટૂંપીઆ મળ્યા એટલે વધુ પડપુછ ના કરતાં ધીરજભાઈએ દા પાડી ને બધું નક્કી થઈ ગયું.

લક્ષ્મીના દીવસ નજદીક આઠ્યા એવામાં એક દીવસ કુસુમે જુદા લીધી કે મ્હારે નથી પરણવું. આ વખતે એને સમગ્ગવતાં મ્હને બહુજ પસંદમની પડી. એણે તો મ્હને કહ્યું, " કા-કા, આ વાત માંડી વાળો. " મ્હેં જવાબ દીધો " તને તો કાંઈ જાન નથી. હવે તે માંડી વળાવું હશે ? હવે વિવાદ તોડીએ તો નાતજાતમાં લલ્લુભાઈનું નાક ના કપાય ? " કુસુમે જોણી ઉડી " મ્હને કાંઈ પરદેશ મોકલી દો ને વાત ફેલાવો કે કુસુમ મરી ગઈ. " મ્હેં જવાબ દીધો " એમ તે થતું હશે ? પછી બીચારા રાજેન્દ્રની શી વહે ! અચારે તો એ બીચારો સ્વર્ગના મુખની આશામાં બેઠો છે. આમ એની આશાનો લંગ થાય તો કાંઈક આફ અવળું કરી બેસે ને મ્હારે એના મરણની વાત તને લખવી પડે ! ને બીજે દીવસે મ્હારે તારા મરણની વાત સાંભળવી પડે ! ધડપણમાં આમ સ્ત્રીદત્વા ને બ્રહ્મદત્વાનું પાપ બેઠાં તો કયે જન્મે છુટું ? છેવટે લક્ષ્મીના દીવસ આખો ગોચાચાર ભણાઈ ગયા, મંગળદેસ કરાઈ ગયા. મ્હારું લાંબા વખતનું વેર તૂટ થયું ને મ્હારી જાતી પરથી સો મળુનો બોલો ઉપડી ગયો હોય એમ મ્હને નિરાંત નથી. "

આ બધું સાંભળી થોડીવાર તો રાજેન્દ્ર શાંત બેસી રહ્યો. પછી બોલ્યો, " મ્હને તેમ

મહારા કુટુંબને અને આખી નાનને આમ બ્રથ કરી, એટલેથીજ આપ અટક્યા હોનતો ખસ નહોતું ? હવે તમે વાત બહાર શા માટે પાડી ?”

દિમતરામે ગંભીરાણી ઉત્તર આપ્યો, “ તમારી બહેનના લગ્નના દીવસ નજદીક આગ્યા છે ને લગ્નની સર્વ તૈયારીઓ થઈ રહી છે, એ ત્યારે મ્હેં ગ્રંથપુર ત્યારે મ્હને વિચાર આપ્યો કે એક બ્રાહ્મણની જનત તો મ્હેં વટલાવી. એતો મહાર્ વેર વાળવાને માટે મ્હારે કરવું પડયું પણ હવે તો બીજા બ્રાહ્મણની જન વટલાવાના લયમાં છે તેથી મ્હને એમ લાગ્યું કે એમ થવું અટકાવવું એ મ્હારો ધર્મ છે. તેથી મ્હેં તમારા બહેવાળને લખી દીધું કે ધીરજરામના છોકરાએ શુદ્ધની સ્ત્રી નાતરે આણી છે એ સાબીત કરવા હું તૈયાર છું. ”

મહા મ્હેનતે રાજેન્દ્રે પોતાનો ક્રોધ શમાવ્યો, થોડીવાર શાંત રહી તે બોલ્યો, “પણ હવે એ છોકરીનું શું થશે એનું તમને લાગ છે ? હું એને મહારા ઘરમાંથી કાઢી મુકીશ. પછી તમે કે લલ્લુભાઈ એને તમારા ઘરમાં રાખશો ને એનું પુરું કરશો ? ”

દિમતરામે દૃઢ પેટે જવાબ દીધો, “ અમારું કામ હતું તે અમે સંપૂર્ણ રીતે બજાવ્યું છે. ઘણીઓએ કાઢી મુકેલી પારકી યૈરીઓને અમારા ઘરમાં રાખવી એ કાંઈ અમારું કામ નથી. અરે, કાલ છે કે ? રાજેન્દ્રભાઈને માટે વ્દાપાણી તથા પાન સોપારી લાવો. ” દિમતરામના આ સત્કારની બીલકુલ રાહ જોયા વિના રાજેન્દ્ર ત્યાંથી ઉઠી પોતાના ઘર તરફ ચાલતો ચલ્યો.

વળી પાછાં રાત્રે કુસુમ તથા રાજેન્દ્ર અગાશીમાં બેઠેલાં હતાં. કુસુમે પતિના બને પગ પોતાના હાથથી ઝાલ્યા હતા ને પતિના પગ ઉપર માથું મુકી મુતી મુતી ચંદ્રમા તરફ જોયાં કરતી હતી. રાજેન્દ્રનું ચિત્ત અત્યારે બીલકુલ સ્થિર નહોતું. તેના અંતઃકરણમાં તો પ્રેમ અને લોકાચાર વચ્ચે ભારે ઝગડો ચાલી રહ્યો હતો. એકાએક એ કાંઈ હેવટના નિશ્વસપર આપ્યો હોય એમ એને લાગ્યું. તેના મ્હેાં પરથી સર્વ ચિંતા દૂર થઈ ગઈ હોય એમ જણાયું. તે એકદમ ઉઠી બેઠો થઈ ગયો. ગઈ રાત્રીની માફક ફરી પાછો દાદરપર પિતાના પગલાનો અવાજ સાંભળાયો. પગલાનો અવાજ સાંભળતાંજ કુસુમે પોતાના પતિના પગ પર અત્યંત ઉમંગકામેર ચુંબન કર્યું. ને પતિને પગે પડી પતિ કનેથી રહેજ દૂર ખસી સોડીકિં વાળી ઉભી રહી. ધીરજરામે મેડીના ઉમરાપર ઉભા રહી મ્હેરોટા ધટો પાડ્યો, “ કેમ, રાજેન્દ્ર હજી મહારા હુકમનો અમલ થયો નથી ? મ્હેં તને માત્ર એકજ દીવસની મ્હેતલ આપી હતી, એ દીવસ પીતી ગયો છે. માટે હમણું ને હમણું ત્હારી વહુને ઘરમાંથી કાઢી મુકે ”.

શરમાતાં ઘરમાતાં પણ દડ મને રાજેન્દ્રે જવાબ દીધો, “ મહારાથી તો એને કાઢી પણ કાઢી નહીં મુકાય ”. આ સાંભળી ધીરજરામનો મીઝાજ હાથમાં રહ્યો નહીં. તેમણે મેરોટા બરાડો પાડ્યો, “ કેમ નહીં કાઢી મુકાય ? તારે તો ત્હારી જનત વટલાવવી છે કેમ ? ધર્મબ્રથ થવાશે તેનું તને કાંઈ લાગ છે ? ને નાતવાળા આ કેમ સાંખશે ? એતો તને ને મ્હને ને આપણા આખા કુટુંબને નાતબહાર ને ચોરાશી બહાર મુકશે. ”

રાજેન્દ્રે શાંતીથી ઉત્તર આપ્યો “ મ્હને નાતની બીલકુલ પરવા નથી. ”

ધીરજરામ અતિ આવેશમાં બોલી ઉઠ્યા “ તને નાતની પરવા નથી પણ મને તો છે. મહારા ઘરમાં આમ વહી જવું નહીં પાલવે. યૈરીને નહીં કાઢી મુકે તો મહારા ઘરમાંથી નારે નીકળવું પડશે. ને બચ્ચા યાદ રાખજે કે એક પૈ સરખી પણ હું તને આપનાર નથી. ”

રાજેન્દ્રે નમ્રતાથી જવાબ દીધો, “ તેની કાંઈ દરકત નથી. પ્રભુકૃપાએ અમારા બંનેનું

પુરં કરવા જેટલી મહારામાં શક્તિ છે. આજની રાતજ અમે આ ઘરમાં રહીશું. આવ કાલે રહવારે અમે અમારો રસ્તો કરી લઇશું. માટે એ બાબતમાં આપ નિશ્ચિંત રહેજો.
--પ્રાણલાલ કીરપારામ દેસાઈ

નવાણુંનો ચઠાવો

એક મુંદર ગ્રામમાં ધનવાન વૈશ્ય હતો હતો,
ને સર્મોષ એની રંક ધરનો, શિર્ષી એક હતો હતો.
આનન્દમાં એ બે મુજન, નાના નિલાસો ભોગવે,
નિજ મન મુદ્દિત સંતોષી શિર્ષી, દીનતા દુખ નવ ગણે.
એક દિન એ વૈશ્યની શૃદ્ધિણી અધિક આશ્ચર્યથી,
અનુભવી પ્રિયતમપાસ, દિલ ખોલી મધુર પ્રત્નો પુછે:
“ કંઈક દિનથી, નાથ ! શંકા એક મુજ મનમાં રમે,

“આવક પ્રમાણે નિત્ય વ્યય કરવો ખરેખર ઇષ્ટ છે.
શાન્ત સાદું જીવન ગાળી દ્રવ્ય સંચય ઇષ્ટ છે.
નિયમ આ સંપત્તિ વિપયક, રમરણ જે રાખે નહિ,
એ દુઃખ પાળી લોકમાં મુખ સ્વાદ કંઈ ચાખે નહિ.”

૮

“ધનવિના સંસારમાં કંઈ કાર્ય નવ ચાલી શકે,
દુઃખની દદ ગ્નહમાંથી દીન નીકલી ના શકે.
ધર્મ કાર્ય ન સફળ થાતાં દ્રવ્ય સંગ્રહના વિના,
નિત્ય વિત્ત નિમિત્ત સહુને યત્ન કરવો ઇષ્ટ છે.”

૯

“જાતે ખરે દુખમાં પડી કરશે જીવન પુરું ચરે,
પણ પુત્ર ને પરિવાર એનાં દુઃખમાં રડશે ખરે.
એથી પ્રિયે ! તેં જે મનુષ્ય મુખી ગણ્યો આ જગતમાં
એ દુઃખ કેરા ગહન ગદમાં થઈ અનાદી સડી રહ્યો.”

૧૦

સુણીને ભવિષ્ય મુયોગ પાટોશીતણું આવું છું
વૈશ્ય વનિતા યદ રહી વ્યાકુલ અને કરણાતુર.
દ્રવિત યદ જાતી હૃદયમાં ક્ષણમહિં સન્નારીઓ,
ચિત્તમાં એ કુસુમસમ સુકુમાર છે સનારીઓ.

૧૧

“હે નાય ? એની આ દશાથી દુઃખ દિલ લાગે મ્હને,
માટે કરીએ યત્ન જેથી મોહમાં ન રહે પડી.
રચીએ કંઈ તદખીર એની જૂલ આ દર્શાવવા,
અન્યતું દુખ દૂર કરવામાં પરમ કલ્યાણ છે.”

૧૨

“આ આપણું જે દ્રવ્ય તે વ્યય થાઓ સહુ પરમાર્થમાં,
પણું નવ નડો કંઈ કદ એને કવચિત્ત એનાં જીવનમાં;
તણુ ચાર જલખિંદુ થકી સરનીર નવ કંઈ ખૂટવું,
પણુ તૃપ્ત થાયે છે તૃપા કંઈ કંઈ ગરીબડાં પખીની.”

૧૩

મોન ધારી વૈશ્ય ત્યારે કરી શૌચન દિલ વિયે
કલ્યાણકારી પ્યારી પાસે શાન્ત યદ વચનો વદે—

“યત્ન મેં કીધો પ્રિયે કલ્યાણ એતું સાધવા,
થાશે ખરેખરી સફલતા સાક્ષી પુરે છે હૃદય આ.”

૧૪

રૂપોઆ નવાણું એક પદમાં બાંધી કરીને વૈશ્ય તે
મુગ્ધ કરીને પ્યારીને આપી શિખામણુ આ રીતે—

“રજની પડ્યે એને ગૃહે તું પોટલી આ ફેંક જે,
ને છે મને વિશ્વાસ થાશે કાર્યસિદ્ધિ પ્રભાતમાં.”

૧૫

પતિ યુક્તિ સુણી પ્રમદા થઈ ગઈ ચકિત હર્ષિત તે ક્ષણે,
ને ફેંકી દીધી શિશી ઘરમાં પોટલી ગાંઠ પડ્યે.

જાગી સુબોધ સવારમાં નિરખી રહ્યા આ દ્રવ્યને
ને સૂર્ય દર્શનથી કમલસમ હૃદય ખીલ્યું એહવું. ૧૧

ફરી ફરી ગણીને યત્નથી સંભાળી લીધું દ્રવ્યને,
જેમ નવાણું રૂપીઆને; મોહનિદ્રા ગર્ભ ખુલી.
'એક રૂપીઆ જે વિશેષ વધારું એમાં હું હવે'
તો યાવ પુરા રૂપીઆ સો' એમ જુદી વળી હવે. ૧૭

કંઈ કંઈ દિનાથી ઊડી દીધા રાગ રંગ વિલાસને,
ને દ્રવ્યસંચય મુખ્ય સમગ્ર્યો લક્ષ્ય એ જીવનતંત્ર.
સાદું જીવન ગાળી પછી સુખી એ થયો સંસારમાં
પ્રભુલક્ષ્મીને શ્રીમાન શિલ્પી કુશલ યદ્ય વ્યાપારમાં. ૧૮

રિમત હાસ્ય કરતો એક દિન એ વૈશ્ય પ્યારીને પુછે,-

"શું હોતાં પક્ષવાન સુંદર પ્રિયે? સામા ઘર વિષે?"

પતિને નિહાળી પ્રેમથી રમણી વદી ઉલાસમાં,

"કરતો પરિક્રમણા હવે એતો નવાણું ચક્રની." ૧૯

—વિશ્વ

આનંદાશ્રમ.

"જળનો પ્યાલો"

યાને

"વીવાહની વરણી" (A sketch)

મોડી રાત સુધી કાગળ લખવામાં શુંચાઈ ગયો હતો. મીસીસ તો પંડ્યાં પડ્યાં ઘોરતાં
હતા. પવન તરન મંદ હતો, ઉકળાટ વિશેષ હતો. ટાવરમાં ખારના ડંકા થયા. આ વખતે
ગળામાં સોસ પડવા લાગ્યો. થંડા જળનો એક પ્યાલો ધણો આવકારદાયક યદ્ય પડે તેમ
લાગ્યું. નળ આવતાં પાણીમાં કાઢી નાખ્યું હતું. માણસો નળ મોપ તળાઈએ રસોડામાં
હતો; રસોડામાં નળ લેવાનું કારણ મીસીસને જાણી તરતી પરે માટે. ફળીમાં કુવો છે
ખરો પણ નળ આવતાં તે પાણીનો વપરાશ બંધ થયો હતો. પ્રથમ ખારણું ઉઘાડીને આ-
શરીમાંથી દાદર નીચે ઉતરી રસોડાપાસે ગયો તો ખારણાને તાળું હતું. "એ સાત્તા કપ-
લાના કામ" ! રસોડો નાટક જોવા ગયો હતો એટલે રસોડાને તાળું દબાવી સાથે લઇ
ગયો હશે. એમ માની તેના પર ધખારો કાઢ્યો. પાછો મેડી ઉપર આવ્યો. ખારણું ઉઘા-
ડીને ગળ્લરવાળા ખોરડામાં ગયો. ત્યાં પાણી નહોતું. ત્યાં વધતી ગઇ-નૂત્તા ખરેખર હતી
તેના કરતાં તરણોના પ્યાલ વિશેષ જાણે હતા.

આતે હું સદરાના રણમાં છું કે શું? ધડીકમાં ધાર્યું કે ફળીમાં કુવો છે તેમાં
પડીને પાણી પીઈ લઉં, ધડીકમાં વિચાર્યું કે વખતે એકમાંથી બીજું થાય અને વખતે જીવનું
જોખમ થાય. એટલે તે વિચાર માંડી વાગ્યો.

વળી છુટો સુઝ્યો કે “કપલાને નાટકશાળામાંથી કાન ખેંચીને તેડી લાવું? રસોડાની કુંચી ઉપર મેલી જતો હોય તો એના બાપને શું ખોટ બેસે છે??”

તે વિચાર પડતો મેલ્યો અને ગળગરમાં આવ્યો, મીચુબતી સળગાવી. પાણીનો ખાલી ખાલો પડ્યો હતો તે હાથમાં લીધા અને ગળગરમાંથી દાદરવાટે રસોડામાં વિતરવા માંડ્યું. એક—બે—ત્રણ—ચાર—કડકબુસ—ચતોપાટ—ધમ દેતો બેંધતળીએ ગયો! કળ ચડી ગઈ. પાંચેક મિનિટ પછી શુદ્ધિ આવી ત્યારે ખજર પડી કે દાદરનાં પગથીયાં ઉતરતાં સમતોલપણું ખોલ બેઠો અને એક પગથીયું તો શું પણ ચાર પાંચ પગથીયાં સરી ગયો ને સવાપાંચ પુટ જેટલી જમીનની લેવલ માપણી કરી! ખાલો કંઈ તરફ હશે? મીચુબતી કોણ જાણે ક્યાં પડી હશે? અધાર ધોર! જાણે એકાંતવાસની સળ પામેલો ખુનનો કેદી અધારી કોટડીમાં પુરાણો હોય તેમ, વગરવાકે-પોતાનાજ ઘરમાં અધારી ચોરડીમાં સલવાઇ ગયો હતો. હવે કરવું શું?

દાદર પંરથી પાછું ઉપર જવું અને મીસીસને જગાડવી. પણ દાદર કોણ જાણે કેટલા માઈલ દૂર હશે??

વિચાર સુઝ્યો. રસોડામાં બારી છે તે ઉઘાડું તો કાંઈક અજવાસ આવશે એટલે લાંબા હાથ કરીને ન્યમ નદીમાં એક માણસ તરે ત્યમ આ અધકારરૂપી સાગરમાં બારી રૂપી કીનારાની શોધમાં તરફડીયાં મારવા મંડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ભાઈથી પાંચતું અધમ-ણીયું માથું શેમાંક અફાણું, અને માથે કાંઈક ઢોળાણું! પાછળથી ખજર પડી કે નવી કાચની બરણી શંકિ મૂકી હતી તેમાં માથું ભટકવાથી બરણી ફૂટી ગઈ અને તેમાંથી ઘી માથાપર ઢોળાણું.

પણ ઘી ચાટવાથી કાંઈ તરસ છીપે? જળના એક પાલાની કીમત અમુલ્ય કોહી-નુરના હીરા કરતાં પણ અત્યારે વધારે લાગવા માંડી. ન્યમ ત્યમ કરતાં હાથ બારણાં પર અફળાયા. બારણાં ઉઘડ્યાં તો તદન અધકાર લાગ્યો. આતે શું એકાએક વાદળાં યઈ આવ્યાં હશે અને માવહું યશે કે શું—કારણ આકાશમાં ચાંદરણાં પણ દેખાતાં નહોતાં, ‘બંધે તદન ધમધોર નજરે લાગ્યું’. જરા વધારે ખાત્રી કરવા માટે બારણામાં માથું ખોદ્યું ત્યાં—હા—ફ...છી!—ઓ—તારી, આતો દહીંની વાસ આવે છે. બારીને બદલે દહીં દૂધ રાખવાનો આરીયો ઉઘાડેલો હતો એમ ખાત્રી થઈ. માથું તપેલાંમાં ભટકતાં દહીં જઈ પડ્યું દૂધમાં અને દહીં મીશ્રિત દૂધ પડ્યું અધાણામાં! તડાતડ—ફડાફડ! હામ એક બીજા સાથે ઝાંઝ પ-ખાલ વગાડતાં પડવા માંડ્યાં. જાણે ઇંટાલીનો ધરતીકંપ આહીં કેમ થયો હોય? ઉપરાંત અદકમાં દુકાળ આવ્યો હોય તેમ છીંક ઉપર છીંક શરૂ થઈ. મગજની ગતી ૧૨૦ ડીગ્રી પર હતી. ગભરાઈ ગયો. છેવટે છીંકની સાથે ખૂમ પાડી. ‘અલી; અલી—આંહી. આવો. આંહી આવો!’—આ સામટા શેરબકોરથી ફળીના ફૂતરા ભસવા લાગ્યા. રાડારાડ થઈ પડી ઉપર મીસીસ જાગી ગયાં હતાં તે મ્હને પોકારતાં હતાં; હું ત્હેને જોવાવનો હતો, પણ કમખખત ફૂતરાનાં ભસવા આડે એક એકના અવાજ સંભળાય તેમ ન્હોતું. મીસીસ—ગભરાઈને મે-ડીની અગાડીમાંથી “દોડો દોડો, ચોર ચોર!” એમ ખૂમ પાડવાથી આગેશી પાગેશી બધા લાકડીયો સાથે નીચલી એસરીના બારણા ખોલી અંદર આવ્યા. આલુઆલુના લોદા ખો. બારા મારવા મંડી ગયા. હું તો તદન કંધાઈ ગયો હતો. રસોડામાંથી અવાજ આવે છે

એમ મીસીસના કહેવાથી બારણે તાણું વસેલ તે તાણું તોડી બારણા ખેડવી નાખી, લોકો ધસારાખંધ અંદર દાખલ થયા. એક જણુતો બત્તી લઇને આવ્યો હતો અને મહેને ચોર સમજીને લાકડીના પ્રહાર કરવા જતો હતો. પણ સુભાગ્યે મીસીસે મહેને તુર્ત ઓળખી કાઢ્યો અને રાડ પાડીને અટકાવ્યો. નહીતર સો વરસ ત્યાંજ પુરા થાત, બધા આ બંનવાણું કારણ પુછવા મંડ્યા. પાણીને નળે લઈ જવાની પ્રથમ મેં માગણી કરી ત્યાં જઈ ખુબ પાણી દીધું. ત્યાં કપડો આવી. પહેાંચ્યો. તેને પ્રથમતો લાતથી વધાવીને પછી વાત કરી કે. આ બધી તહારી મોહકાણુ છે.

મહેં મહારા પરાક્રમનું બ્યાન કર્યું, ત્યારે સો ખડખડ હસી પડ્યા. હું પણ હસ્યો. અને પછી વિચાર થયો કે વિચારા કપલાને નાહક માયો. કુચી તો તે મહારી પાસેજ મુકીને ગયો હતો પણ તરસ તે કાંઈ પણ સુગમું નહી. પાંડોશીયો બધા સો સોના ધર ભેગા થઇ ગયા. અને મીસીસે ખડખડ હસીને કીધું કે “ તમે કેવી વીવાતી વરશી કરી મેલી ? ”

-જગજીવન. ટી. કોઠારી.

વાલોચાન.

લીલુની પુતળી.

“ લીલુ ! લીલુ !! આજે ! ” દાદર પર ચડતી ઉતાવળી ઉતાવળી આઠેક વર્ષની બાળા માણેક બોલી. તેના હાથમાં કાચની સુંદર ખુબસુરત પુતળી હતી. તે આગળ ધરતી લીલુને બતાવતી બોલી, “ લીલુ ! લીલુ !! આ જો. મેળામાંથી મહેં ખરીદ કરી, દસ આનાની. મંગળા ને મામાની બસુએ પણ લીધી. કેવી મજાની પુતળી ! ” પુતળી ધરનાં નાનાં મોટાં સર્વેએ વખાણી અને ખરેજ તે વખાણવા યોગ્યજ હતી. લીલુને તે બહુ પસંદ પડી.

બાપા કનેથી પૈસા લેઈ તે મેળામાં પુતળી ખરીદવા ચાલી. મેળામાં પુષ્કળ જોવાનું હતું, પણ લીલુ, કંઈ ન જોતાં પુતળી વિચારતી રહ્યાનપર ચડી. દુકાનપર માત્ર એકજ પુતળી બાકી હતી. દુકાનદાર પૈસા તપાસતો ગણતો બોલ્યો—એકજ બાકી રહી છે. પુષ્કળ માહોકો લેઈ જાય છે. જરા મોડાં થયાં હિાત તો ના મળત. ” લીલુએ પુતળી લીધી ને દરખાતી દરખાતી ઘર બાણી દોડી.

રસ્તાપર સાતેક વર્ષની ગરીબ બાલિકા નિસ્તેજ ચહેરે જામી, મેળાની ચીજો છેડેથી જોતી હતી. તેના માથાપરનો કલાઈનો ડોળો તેણે સાવચેતીથી બે હાથે પકડ્યો હતો. હર્ષમાં દોડી જતી લીલુને પગ જરા લપસ્યો ને તે ઉભેલી ગરીબ કન્યાને અચકાઈ પડી. લીલુને અકસ્માત ધક્કો લાગતાં બાળા પડી ગઈ ને તેના માથાપરનો ડોળો નીચે પડ્યો. ડોળો માંહેનો લોટ ટોળાયો ને છોડીના માથામાં એક પથરાની અણી લાગતાં લોટી વહેવા માંડ્યું. બાળા રડતી રડતી ઉભી થઈ અને ટોળાગેલો લોટ કાદવમાંથી ભરી લેવા યત્ન કરવા લાગી.

આ જોઈ લીલુ ઝંખવાણી પડી ગઈ, ગલરાઈ ગઈ, ઓડાયાળી બની ગઈ. અને વહાલી પુતળીને નીચે મૂકી તે પણ લોટ એકઠો કરવામાં બાળાને મદદ કરવા લાગી. પણ કાદવમાંથી ઓળો લોટ એકઠો થયો એ અશક્ય હતું. ગરીબ કન્યા વધારે રડવા લાગી.

લીલુ ગળગળી થઈ ગઈ ને તેને પૂછવા લાગી “ તું કોણ છે ? હવે જાની રહે.” ગરીબ-બાળા દુસકાં ભરતી બોલી—“અમે ગ્રાસિયા છીએ, ને મારું નામ રાંજ્યા છે, અમે ગોઠુળ ગલીના માળામાં બેંધતળીએ રહીએ છીએ. આ મંદુશેઠાણીનો લોટ હતો. હવે મારી આ શું કરશે ?” ને સાંજરે અમે શું ખાઈશું ?” બાળા પુછેજી રડવા લાગી ને લીલુની આંખમાં પણ આંસુ આવ્યાં. રડતીજ રાંજ્યા આગળ બોલી—“ મારા માંદા ભાઈને માટે દૂધ શાનું લેઈશું ?” “ રડ ના. બેન રડ ના. શું તમે જોવાં ગરીબ છો ? હવે હું શું કરું ? મ્હારી પાસે કંઈએ નથી,” લીલુ પોતાનો ખીસો તપાસતાં બોલી, પણ તે બોલતાંજ તેની નજર પુતળી પર ગઈ. તેને મનમાં થયું, “ પુતળી ના લીધી હોત તો અધા પૈસા રાંજ્યાને આપી દેત. પણ હજી શું થયું ? પુતળી પાછી આપી અધા પૈસા રાંજ્યાને આપું તો ? પણ આવી સુન્દર પુતળી પાછી ના મળે. દુકાનપર માત્ર એકજ પુતળી ને ગ્રાહક ધણું. માણેકપાસે, મંગળાપાસે, ને બચુપાસે-સર્વપાસે પુતળી,” તે મનમાંજ ગણગણી. ઘડી મૌન રહી તેણે બે ચાર વખત સુન્દર પુતળી સામું; અને બેચાર વખત ગરીબ રાંજ્યા સામું, તેના દંયામણા ચહેરા સામું, તેની રડતી આંખો સામું જોયું. તે દ્રઢ અવાજે મન સાથેજ બોલી—“ ના હું પુતળીવિના ચલાવી લેઈશ.” તે દુકાનપર દોડી ગઈ ને દુકાનદારને નરમાસથી તે પુતળી પાછી લેવા કહ્યું. મુંઝાઈના દુકાનદાર દેશના બાદશાહ જેવા. પરંતુ આ દુકાનદારે કંઈક બ-લાઈ કરી. એક આનો ખોટ ખમી લીલુએ પુતળી પાછી આપી. પુતળી પાછી આપતાં બાળક લીલુનો હાથ અચકાયો, છતાં દ્રઢતાથી તે પુતળી પાછી આપતાં બોલી “ તમે આ પુતળી આવતી કાલ સુધી રાખશો ?” દુકાનદારે કહ્યું ને મ્હારાથી કંઈ કંઈ શકાય નહિ. માત્ર એકજ પુતળી છે. આવી સુન્દર પુતળીનાં ગ્રાહકો ધણું છે. તે કંઈ કાલ સુધી રહી શકે નહિ. જોઈએ તો હજીએ પાછી રાખો,” લાંબો હાથ કરી દુકાનદાર બોલ્યો. દુકાનપર પણ રડતી રાંજ્યાનાં દુસકાં સંભળાતાં હતાં લીલુ નવ આના લેઈ દુકાનપરથી ઉતરી. તેણે તે પૈસા રાંજ્યાને છેડે બાંધવા માંડ્યા પણ રડતી રાંજ્યા છેડો છોડાવતી બોલી. “ ના બેન, ના. મ્હારાથી બાળા પુછવા શિવાય તમારાં પૈસા લેવાય નહિ. અહો, તમારીપાસે કેટલા અધા પૈસા છે ?” ગરીબ બાળાને આટલા પૈસા વધારે લાગ્યા. પૈસા લેવામાટે લીલુએ અતિ આગ્રહ કર્યો, છતાં, રાંજ્યા એકની બે થઈ નહિ. છેલ્લે લીલુ તેની માપાસે જવા તેવાર થઈ.

બન્ને બાળકન્યાઓ ધીમે ધીમે ચાલી જતી હતી. રસ્તે ચાલતાં તટક તટક રાંજ્યાએ ધણી વાતો કરી—“ મારા બાપાને મીલમાં વાગ્યું ને તે શુજરી ગયા. અમે ગ્રાસિયા છીએ, એટલે બાને એટલ છે. એટલેને તેનાથી બહાર નીકળાય નહિ હો. જેથી ઘડે દળવાના લેવાને લોટ આપવા મારે જવું જોઈએ. મારાં બા તો જુઓને બહુ માંદાં છે. તોએ ઘંટી ફેરવે છે. એ ઘંટી ફેરવવામાં તો બહુ મહેનત પડે હો. આપણને પરસેવો પરસેવો થઈ જાય. તમારે ઘેર અમારી ઘંટી જવડી ઘંટી છે ? એક દહાડો બા નજી પર ગયાં હતાં ને મને લાગ્યું કે બા માંદાં છે ને તેને દળતાં બહુ મહેનત પડે છે, તો બા આવે એટલામાં હું દળી નાખું. પણ એ મ્હારાથી તો ઘંટી ફેરવે નહિ હો. પણ અરે લોટ ડોળાઈ ગયો, મારાં બાને કેવું દુઃખ થશે ? જો દળવાના પૈસા બોવાયા હોત તો તો કાંઈ નહિ. આજે અમે બાળ્યાં સુધ રહેત-કાંઈ પ્રભુ આપી રહેત. પણ એ ઘડે અમારા નહોતા. એ તો મંદુ શેઠાણીના હતા. આપણાથી તેમાંથી એક દાણો પણ લેવાય નહિ હો. કોઈએ તો બહુ પાપ

થાય ને ભગવાનને ખોટું લાગે. ભગવાન બહુ દયાળુ હો. એક વખત અમારે એ દીવસ થયાં ઘરમાં ખાવાનું નહોતું ને અમે ભગવાનની માળાં કરતાં હત્યાં. એટલામાં તો ગુસ્સા શેઠાણીના માણસ અધમણુ ચોખા આપી ગયો. કેવાં ભણાં શેઠાણી? ને ભગવાન આપણાપર એવી એવી દયા રાખે તેને ખોટું લગાડાય? ખોટું લગાડીએ તો પાપ થાય. 'એ છોકરાં ખોટું બોલે, હુઆઈ દોંગાઈ કરે, ચોરીઓ કરે, કોઈને છેતરે કે દુઃખ આપે તો ભગવાનને ખોટું લાગે ને પાપ થાય. આ કહે છે કે છોકરાં કદી કદી કહ્યા કરે તો વાંધા નહિ પણ તેણે કદીએ પાપ ન કરવું જોઈએ."

આવી વાતોમાં રસ્તો પસાર થયો. ઓરડી આવી તેમાં પુષ્કળ બેજ હતો. રાજ્યાની મા માંદા આગકને ખોળામાં લેઈ દળતી હતી. રસ્તામાં ખીચ વાતોમાં ચિત્ત પરોવતાં રાજ્યા રડતી રડી ગઈ હતી, પણ ખોલીમાં પગ મૂકતાં જ-માંદી મા ઘડી ફેરવતી નજરે પડતાં જ તે રડી પડી. તેની માએ ઘડી ઉઘી રાખી. સાથે અગાધી લીલુને જોઈ રાજ્યાને અનેક પ્રશ્નો પુછ્યા. પણ રાજ્યાથી એક પણ ઉત્તર વાળી શકાયો નહિ. તે રડતી રડી જ નહિ. લીલુ ખોલી—'બાઈ રાજ્યાનો જરા પણ વાંક નથી હો, મ્હારા ધન્યા તો પડી ગઈ ને લોટ દોળાઈ ગયો' "દોળાઈ ગયો? બધા દોળાઈ ગયો?" કહેતાં જ સોનબા શીશી પડી ગઈ. તેનાં નેત્રો સજળ થયાં. "મટુશેઠાણીને એમતો નહિ લાગે કે ગરીબ હોવાથી ધઈ પચાવી પાડી જુકું બોલે છે?—એ શંકાએ એવું હૃદય હિત્ર ભિન્ન થયું. ગરીબાઈ-ખાવાના સાંસા તેમાં મટુશેઠાણીના દસશેર ધઈ ક્યાંથી લાવવા? એનો વિચાર થતાં, તે પરથી પોતાની દરિદ્રતા, કંગાલીયતનું ફરી ભાન થતાં આછી આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. પોતાનાં આંસુ લજવાનો યત્ન કરતી છતાં તેમાં નિષ્ફળ નીવડતી ખોલી-છાની, રાજ્યા ! છાની. ગરીબનાં નશીબ ગરીબ જ હોય. સુખમાંસુખ ને દુઃખમાં દુઃખ જ ભજે." તે નિરાશાના ઉદ્ગાર કાઢતી લીલુ ભણી જોઈને ખોલી—"બેન તમે શું કરો? અમારાં નશીબજ મોળાં છે. નહિ તો આપણાની જગીર શા માટે જમ થાય ને મુંબાઈ વેડવા વારો આવે?" રાજ્યા તરફ આંગળી કરી, "એના આપનો અકસ્માત સ્વર્ગવાસ થાય?" બોલતાં જ-કરણ પ્રસંગ ચર્ચતાં જ, તેનાં નયનમાંથી આવણુ ભાદરવાની વૃષ્ટિ થવા લાગી. માતાને રડતી જોઈ ખોળામાંનું ગિમાર બચ્ચું ને રાજ્યા પણ રડવા લાગ્યાં. લીલુથી પણ રડી પડાયું. તે ખોલી-આઈ તમે આટલા આ પૈસા હ્યો, તેના દાણા ને રાજ્યાના માંદા ભાઈ માટે દૂધ લેજે." રડતી જ સોનબા અનન્ય થતી લીલુના ચહેરા તરફ ટીકીને આરીકાઈથી જોતી કાંઈક હપકાભયાં રવરે ખોલી: "ના બેન, ના. મ્હારાથી એ પૈસા લેવાય નહિ. હા, અમે ગરીબ બહુ કંગાલ થઈ ગયાં છીએ—દુઃખી અવસ્થામાં છીએ તો શું, પણ અમે પારકાં બાલકોને છેતરવાનું ગીખ્યાં નથી. કંગાલીયન ગરીબાઈ, સુખ દુઃખ, ચડતી પડતી, એ સર્વ દુનિયાના નિયમો છે. છતાં ગમે તેવી વિપત્તિના સમયમાં પણ મનુષ્યે પોતાના ધર્મ-શ્રદ્ધાથી વિમુખ થવું જોઈએ નહિ." લીલુ ખોલી, "પણ આઈ મ્હને કોઈ છેતરવું નથી. આપાએ એ પૈસા મારી મરજમાં આવે એ રીતે મેળામાં વાપરવા માટે આપ્યા છે, અને મારી મરજ આ પૈસાં તમને આપી દેવાની છે." બહુ આમલને અતે પણ તે પૈસા સોનબાએ કણક ન રાખવાથી લીલુ તે પૈસા ઓરડીમાં મૂકી જડપથી પોતાના ધર બહાર દોડી ગઈ. દયાળુ છોકરી!!

દારપાઁના જડખામાંજ મણેક અમુને મંજગા પોનપોતાની પુતળી એક રમવામાં

શુભનાન થઇ ગઈ હતી. લીલુને દાદરપર જોતાંજ ત્રણે દોડતી. આવી ને સાથેજ યોડી ઉડી “ક્યાં તારી પુતળી ?” લીલુએ ધીમેથી જવાબ દીધો “ મ્હે’ પુતળી ન લીધી. ” “શામારે ?” માણેકે પુછ્યું. લીલુ-“ તે પૈસા મ્હે’ એક ગરીબ છોકરીને આપી દીધા. ” બચુએ કહ્યું, “અલી બહેન તે બધા પૈસા તેને આપી દીધા તે રીક ન કર્યું. હવે તું સાથી રમીશ ?” લીલુએ જવાબ દીધો-“ તમે રમશો એ હું જોઈશ. ” લીલુનો પિતા દીવાનખાનામાંથી બહાર આવતાંજ બાલ્યો-લીલુ ક્યાં તારી પુતળી ?” લીલુ બાપપાસે ગઈ. તેનો હાથ પકડી વિનિતભાવે બાપ સામે જોતી ધીમે ધીમે બોલી-“ આપુછ ! તમે એ પૈસા મ્હારી મરજીપ્રમાણે વાપરવા આપ્યા હતા ને ? હે’ આપુછ, તે તમારે પાછા તો ન્હોતા લેવાને ? મ્હે’ તે પૈસા એક ગરીબ છોકરીને આપી દીધા છે. ” બાપને મૈન મુખે પોતાના તરફ જોઈ રહેતાં જોઈ કાંઈક આશ્ચર્યના સ્વરે બોલી-“આપાછ, તમે મ્હારાપર શરસે તો નથી થયા ? લુઓને મ્હારે હવે પુતળી નથી જોઈતી, ને બીજાં રમકડાં પણ નથી લેવાં. આપુ ! તે બહુ ગરીબ છોકરી છે હો. તેનો બાપ મરી ગયો છે ને તેની માને ધાવણો લાઇ છે. બધાં માંદાં માંદાં. ” બાપે શરસે થયા હશે એ ધારતીએ તેનો શરસો ઉતારવાને બાળાએ કહ્યું. બાપે તેની લાગણી-દયાશીલ વિશેષ તપાસવાના હેતુએ કહ્યું-“મ્હને શરસો ચઢ્યો નથી, પણ બહેન, હવે તું સાથી રમીશ ? જો મંચુ, બચુ ને માણેકને આ પુતળીથી રમતાં કેવો આનંદ થાય છે ? ” લીલુ બોલી, “ આપુ એતો ખરું કે મ્હારે પુતળી નથી, તેથી બરાબર રમી શકાશે નહિ. પણ એ પૈસાના દાણા ને દૂધથી એ ગરીબ માંદા કુટુંબને સુખ થશે. એ વિચારથી મ્હને આનંદ થશે. ” બાપે સંતોષથી બાળક લીલુના કપાળ પર ચુબન કર્યું. તેને તેવી દસ પુતળીઓ મંગાવી આપવાની ઇચ્છા થઈ, પરંતુ તેની દયાશુદ્ધિ આવી રીતે લાલચુ બનાવવાનું તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ, એટલે તરતને માટે તેણે મૈન ધર્યું.

લીલુની દયાળુ લાગણી વિશેષ ઠઠ થયા ઘણી વખત તેનો પિતા પુતળીનાં વખાણ કરી તેનું હૃદય તપાસતો, પણ હમેશાં લીલુ કહેતી કે-હા આપુછ, પુતળી બહુ મજાની હતી પણ ગરીબ કુટુંબને નવ આનામાં કેવું સુખ મળ્યું હશે ? ” આમ બોલતાં બાળકોનો આનંદ ઉભરાઈ જતો ને મણીલાઈ (તેનો પિતા) નાં નયનમાં સંતોષનાં કિરણો પ્રકાશી રહેતાં.

×

×

×

આજે ફેન્સીફેર (એક તરેહનો મેળો) હતું. બેંક રેન્ડ નજીકનું વિશાળ મેદાન તેને માટે રોકાવામાં આવ્યું હતું. સઘળા પૈસા લોકોપયોગી સુકાર્પમાં વપરાવાના હોવાથી સર્વ કોષ આગ્રહ ને ઉત્સાહપૂર્વક તેમાં ભાગ લેતાં હતાં. તેમાં દાખલ થવાની શી, સ્વર્ગ જોવાની શી, નદીમાં સ્નેહ કરવાની શી, વગેરે-વગેરે મળી દસબાર રૂપિઆ અર્થ થતું હતું.

પિતાની સાથે લીલુ ફેન્સીફેર જોવા જતી હતી. પણ હમેશની માફક આજે તે રમતી દોડતી કે કુદતી નહતી. કંઈક વિચારમાં તે રોકાયેલી જણાતી હતી. મેદાનની નજીક પહોંચતાંજ બેંકના મંલુક સ્વરો કાનને અને રોશનીની સુન્દરતા આંખને તૃપ્ત કરવા લાગી. લીલુ ધીમેથી બોલી-“ આપુછ ? ” તેનું બોલવું એટલું ધીમું હતું કે મણીલાઈ તે સંભળી શક્યા નહિ. લીલુ ફરીથી બોલી-“ આપુછ ? ” બાળાના સ્વરમાં અજ્ઞ જોવી નરમાશ જોઈ પિતાનું ધ્યાન ખાસ બેંચાયું. તેણે જવાબ દીધો-“ શું લીલુ ? ” “ ફેન્સીફેરમાં બધી મળીને એક માણસની શી કેટલી ગેમ છે ? ” મણીલાઈ બોલ્યા, -પુછવાનું કારણ ? તારે શું કામ છે,

ખડેન ? “ પણુ મહેને કહોને ” આપે કહ્યું—“ ત્યારે સાંભળ આશરે દસ આર રૂપિઆ. ” લીલુએ પૂછ્યું—“ ત્યારે હું જેવા ન આવું તો ? ” આપ હસ્યો ને જોડ્યો—લીલુ તું આવી લોલી ક્યારની બની ગઇ છે ? દસઆર રૂપિઆના ખર્ચથી હરે કે ! ગાંડી છોડરી !! ” લીલુ—“ ના પિતાજી, એમ નહિ. જીએને એ દસ રૂપિઆ મહેને આપો—મ્હારે ટ્રેન્સીફર જેવા નથી આવવું. ” આપ “ ટ્રેન્સીફર જેવા નથી આવવું ! કેવી વાત ! જેને હજારો માણસો મેળાં થયાં છે. કંઈ વખતોવખત આવી તક મળી શકે છે ? પણુ આવું સરસ જેવાતું મૂકીને તું તે રકમતું શું કરીશ, બેટા ? ” લીલુ—“ આપુજી તમે રગ્ન આપો તો તે રૂપિઆ મ્હારે રાગ્ન બાને આપવા છે. એટલા રૂપિઆમાં તે પોતાના વતનમાં પહોંચી જશે. અને તમે રગ્ન આપશો તો સ્કૂલમાંથી મહેને ધનામમાં મળેલી ઓઢણી હું રાગ્નબાને આપીશ. આપુજી, મ્હારે ટ્રેન્સીફર જેવા નથી આવવું. ” આપ—“ પણુ લીલુ આવી જેવાની તક ફરી નહિ મળે. કારણ કે ટ્રેન્સીફર કંઈ વખતોવખત થાય નહિ અને વળી આ તેના છેલ્લોજી દીવસ છે. તારી સહીપણીઓ ને નિરાશાની છોડરીઓ સર્વ તે જેશે ને તે વિષે વાતો કરશે ત્યારે તને કેવું લાગશે ? વળી ટ્રેન્સીફરની ઉપજના પૈસા લોકોપયોગી કાર્યમાં વપરાવાના છે, એટલે તું જેઈશ તો પણુ તેનો સફ્ટિપયોગજ થશે. ” લીલુ—“ ખરી વાત, પિતાજી ! પણુ આવાં બહોળી ઉપજવાળાં ખાતાંને મ્હારા દસઆર રૂપિઆથી કંઈ ઓછું થાય તેમ નથી. વળી આવાં જાહેર કામોને માટે ખીજાં ફંડ વગેરેથી પણુ મદદ મળી શકશે. પણુ આવાં ગરીબ કુટુંબોને માટે આપાજી કદી પણુ ફંડ થયાં છે ? આવાં ગરીબ અનાથ કુટુંબોને માટે મુખાધના શ્રીમતોને કદી પણુ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે ? અને કદાચ થયો હોય તો તેને માટે કંઈ આગળ પગલાં ભરાયાં છે ? માટે પિતાજી મહેને તે રકમથી એ ગરીબ ને લાચાર કુટુંબને વતન મોકલવાની રગ્ન આપો. વળી ખીજાઓ ત્યારે ત્યારે ટ્રેન્સીફરના આનંદની વાતો કરશે ત્યારે ત્યારે રાગ્નબા મા ને ભાઈ સહીત વતન પહોંચી હશે અને સુખી હશે. એ વિચારથી ટ્રેન્સીફર જેવા કરતાં મહેને વધારે આનંદ થશે. ” લીલુને ઇચ્છાનુસાર વર્તવાની મણીભાઈએ રગ્ન આપી. ટ્રેન્સીફર જેવાના આનંદનો ભોગ આપી તેણે લાચાર કુટુંબને તેની ઇચ્છાનુસાર વતન મોકલ્યું. આ સુકાર્યથી તેને ઘણો આનંદ થયો. હુંકી મુદતમાંજ સુરતનાં “ વનિતા વિશ્રામ ” ના લાભાર્થે ફરી ટ્રેન્સીફર થયો. આવી સંસ્થાઓની આપણા સમાજ ને દેશને કેટલી અગત્ય છે ! એ પ્રગ્ન સમજવાથી આગળ કરતાં પણુ સરસ ટ્રેન્સીફરની જોડવણુ થઈ અને તેમાં લીલુના પિતાએ લીલુને અધિક ઉત્સાહથી ટ્રેન્સી બધું ખતાવ્યું.

ખડેન ૨—

રમણિમણિમાલા.

દેવીઅંધોરકામિની.

પીડાય છે. તેને જોવા જઈશ. 'બ્રાહ્મણીને બીજું કાંઈ નહોતું. એકનો એક પુત્ર એક. એ. (ઇન્ટર) પાસ થયેલો હતો. એ છોકરો તાવના રોગમાં ઘડીપણ થઈ રહ્યો હતો. દવા માટે ડાક્ટર પરેશ બાણને બોલાવ્યા હતા. મ્હને એ વખતે એ બધી વાતની કાંઈ ખબર નહોતી..... મ્હારી રજા મળતાં તું કાંઈ પણ ફીકર નહીં રાખતાં એવી ધોરઅધારી રાતે પગે ચાલીને રોગીઓની સેવા કરવા ગઈ. સાથે રોગીના ઘરનો ચાકર હતો. તેના હાથમાં કાનસ હતું. ”

બાંકિપુરના ડાક્ટર શ્રીયુક્ત કામાખ્યનાથ બટ્ટાપાખ્યાય લખે છે; ‘ એક દિવસે એક વિદ્યાર્થીએ મેડિકલ સ્કૂલમાં મ્હને કહ્યું કે અહિં એક આગરદાર ધનવાનની એક સગી રોગથી ઘણીજ પીડાય છે. એ સ્ત્રીને મહિના દોઢ મહિનાની એક છોકરી છે. તેની સેવા ચાકરી કરનાર કોઈજ નથી. ખાવા પીવાની પણ કાંઈ ગોઠવણ નથી. તેનાં સર્ગાવહાણાં કાંઈ તેની ખબર લેતાં નથી. વિદ્યાર્થીને મ્હેંએ આ વાત સાંભળીને મ્હને અત્યંત દુઃખ થયું. દુઃખ નિવારણનો શો ઉપાય કરવો, એ વિચારમાં હું માણ (અધોરકામિની) ની પાસે ગયો અને તેમને બધી વાત કહી મ્હારે મ્હેંએ બધી વાત સાંભળીને એમણે તરતજ ચાકરને ગારી લેવા મોકલ્યો. અને મ્હને સાથે લઈને એ અનાથ નારીના ભાગ્યા વૃદ્ધા ઘરમાં આવી ઉભાં રહ્યાં.

આવીને પહેલાં તો મળમૂત્રના ભરેલાં બાજોતોઆં એ ઘરમાં આમતેમ પરેલાં હતાં તે લઈને ઘાંઘ નાંખ્યા. આ જોઈને હુતો ચૂપજ થઈ ગયો.

મુવાવડી ઘણાજ ગંદા બીજાનામાં મુઠ રડી હતી. દેવી અધોરકામિનીએ પોતાને ધરથી વચ્ચે, તથા ઓઢવા પાથરવાનું લાવી આપ્યું. અને મુવાવડીનાં કપડાં બદલાવીને તેને બીજાનામાં મુવાડી. તેમની સેવાથી પ્રસૂતિમાં એક પ્રકારની શક્તિ આવી અને તે બોલી ઉઠી: “ મા, હવે મ્હને આજ શ્વાસી. ”

એકવાર બાંકિપુરમાં એક સરકસપાર્ટી આવી. તેમનામાંનો એક આદમી ટાઈફીડ તાવથી પીડાવા લાગ્યો. હાથ ! બિચારો એ પૈસા રળીખાવા ધરનાર છોડીને આગ્યો હતો. અહિં એની કાણુ ચાકરી કરે, અને એ જાણ પણ ક્યાં ? ચેપીરોગ બહુને કાંઈ એની ચાકરી કરવા નૈવાર થયું નહીં.

દેવીઅધોરકામિનીને ખબર મળતાં એ અન્નખ્યા આદમીને એમણે પોતાનાં ઘરમાં આશ્રય આપ્યો, તેની દવા કરી, તેની સેવા કરી અને આખરે તેને સાજો તાજો કર્યો. આ દેશમાં નારીની એવી ઉદારતા અને સેવાનાં દહાંત ઘણાં થોડાં જોવામાં આવે છે.

દેવીઅધોરકામિનીની સેવા સંબંધી સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચંદ્ર મલ્હારદાર મહારાજ પોતાના ‘ સ્ત્રી ચરિત્ર ’ ગ્રન્થમાં લખી ગયા છે:— ‘ બિહાર પ્રાન્તમાં નારિયેજ એક મુશ્કેલીથી મળી આવતી વસ્તુ છે. એકવાર અધોરકામિનીને બેચાર નારિયેજ ભેટ મળ્યાં. એમણે એના એક જનના મીઠા દોઢલા અનાજીને નિરાજના છોકરાઓને બહેંચ્યા. વિદ્યાર્થીઓ આ મીઠાઈ ખાઈને ઘણા ખુશ થયા. આ સામાન્ય વિષયનો ઉદ્દેશ્ય એટલા માટે કરવામાં આવ્યો છે કે અધોરકામિની તદ્દારજાદ ઘણા થોડા વખતમાં પરોપકાર વ્રતમાં એટલા બધાં અનુરાગી અને ઉત્સાહી થયાં, કે પારકાઓની સેવા તેમના ‘ ઇવનનું ’ મુખ્યકાર્ય થઈ પડ્યું. ગમે તે

જાતના લોક કેમ ન હોય, મોટા દરજ્જાવાળા હોય, કે ઘણી નીચ જાતના હોય, પણ સં-
કટમાં આવતાં સાધ્વી અધારકામિની હેમની સેવામાં આત્મસમર્પણ કરતાં.

દેવીઅધારકામિનીની સેવાના આ વર્ણનની સાથેસાથે જ હેમના સાહસની એક
વાત કહીશું. એક વખત હેમના પાડોશીના ઘરમાં આગ લાગી હતી. પણ બીજા કોઈ
ત્હારે એ આગ જોઈને ખાલી જમાખૂમ કરતા હતા ત્હારે અધારકામિનીએ પોતાની
એક મોટી શેતરંજી પાણીમાં ઘોળીને બળતા લાગવિપર નાંખી દીધી અને પછી ડાઘથી
એના ઉપર પાણી નાંખ્યા કર્યું. આથી આગ હોલવાઈ ગઈ, અને ગરીબનું જીવન બચી ગયું.

૬

દેવીઅધારકામિની સ્વામીની સાથે થોડા દિવસને માટે પ્રવાસે નીકળ્યાં. વિવિધ સ્થળોએ
ફરતાં ફરતાં ચિત્રકુટ આવી પહોંચ્યાં. અધારકામિની પ્હેલાં થોડા દિવસ ઘાંડેસવાર થયાં ન-
હોતાં. પણ આગળ જણાવી ગયા છીએ તેમ ફલાણું કામ તો ચ્હારાથી થઈ શકે નહીં એ
ચાન્દે તો હેમની પાસે હતાજ નહીં. ચિત્રકુટ જોઈને આવતાં ઘાંડેસવાર થવાની જરૂર
પડી તો એમણે ૭ સાત માઇલ સૂધી ઘાંડાઉપર સવારી કરી.

એક તરફ એમનું સાહસ આટલું હતું ત્હારે બીજી તરફ એમનું નારીહૃદય કુસુમ
કરતાં કામળ હતું. આ પ્રવાસમાં જાનકી કુંડ આગળ હેમણે પંડાઓને મોંએ સાંકળીયું
કે આ કુંડમાં સીતા દેવી વનવાસ સમયે સ્નાન કરતાં હતાં. અધારકામિનીએ આહર્ધર્મી
હોવા છતાં પણ, સ્ત્રીજાતિની આરાધ્ય દેવીરૂપ સીતાજીને માટે સન્માન દર્શાવવા એ કુંડમાં
સ્નાન કર્યું અને ઈશ્વરપાસે સીતાજી જેવા ચરિત્રને માટે પ્રાર્થના કરી. સીતાજીના જેવા
ચરિત્રને માટે પ્રાર્થના કરવાનું કારણ એ કે એ પોતે પણ સીતાની માફક પતિ પ્રેમનાં
જીવ્યાં હતાં અને હેમનું હૃદય પ્રેમવ્રતનું ઉદાપન કરવાનું અભિલાષી હતું.

દેશાટન કરી આવીને બાંકીપુર પહોંચ્યાંજ પાછાં કામમાં જોડાયાં. એ સમયે જોડાન
સાહેબ ચીફ સેક્રેટરી થઈને બાંકીપુરથી કલકત્તે જતા હતા. જતાં પ્હેલાં એ દેવીઅધાર
કામિનીની નિશાળ જોવા ગયા. નિશાળ જોઈને ઘણા ખુશી થયા અને કહ્યું 'રેફ્રેશ જોઈને કું
ઘણો ખુશી થયો છું. વિશ્વાસમાં આવું કામ કુમારિકાઓ કે વિધવાઓ કરે છે. સ્વામી અને
પુત્ર સાથે આટલું કામ હાથ ધરનાર મ્હેં આજ સૂધી કંઈ જોયું નથી.'

હવે કું દેવીઅધારકામિનીના સ્વભાવની તેજસ્વિતા અને અન્યાય મટાડવાના પ્રયત્ન
સંબંધી જો એક વાતો કહીશ.

સન્યાસીચરણ નામનો એક યુવક આસામના ન્દાના ખમીયામાં કામ કરતો હતો.
ત્હાં આગળ એનું નામ ચોરીના એક જુદા મુકદ્દમામાં લખાવવામાં આવ્યું. તે પોતાને
લાચાર દાસતમાં જોઈને ત્હાંથી પલાયન કરી ગયો અને દાનાપુર આવી ઢિભો. પણ અ-
જોઈતું વારંદ કંઈ એથી રોકાયું નહીં. સન્યાસીચરણને દાનાપુરમાં પકડવામાં આવ્યો
અને ત્હાંને બાંકીપુરની જેલમાં પુરવામાં આવ્યો. આ નિરપરાધી યુવકની દુર્દેશાની વાત
સાંભળીને અધારકામિની જાને જેલમાં ખમર કહાડવા ગયાં. ત્હાં જઈને એ યુવકને
મળ્યાં. યુવક આંસુ ભરી આંખે પોતાના દુઃખની કહાણી કહેવા લાગ્યો. અધારકામિનીને
તેની વાતઉપર વિશ્વાસ ઉપજ્યો. જોછેડાવણ સાપની માફક માથું ઉંચું કરીને એ બોલી
ઉઠ્યાં. 'આંખ અન્યાય એમ તેમ કરીને રોકાવીશ.'

પોતાનું વચન એ હમેશાં પાળતાં. ત્હાંથી આવીને એમણે પોતાના એક સગાને આસામ મોકલ્યો અને આસામના આગેવાન વજીર શ્રીયુક્ત રામકૃષ્ણ મજમુદારને એ મુકદ્દમામાં વજીર ઠરાવ્યાં. ત્હેમની નિરૂપણ દ્વંડ્વથી સંન્યાસીયરણ કેદમાંથી છુટી ગયો.

‘ત્હારાદ’ એક વખત કોઈ સ્ત્રી ઉપર બળાત્કાર થયો. આ બળર સાંભળીને ત્હેમનો પીતો ખૂબ ઉકળી ગયો. ત્હેમનાથી શાંત બેસી રહેવાયું નહીં. મુખસિદ્ધ બેરિસ્ટર મનમોહન ધોળને એ સંબંધી એક પત્ર લખ્યો. બીજી તરફથી લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની પત્નીનું ધ્યાન એ તરફ ખેંચ્યું. લેડી ઇન્ડિયને એ તરફ લાગણી જતાવ્યાથી એ બળાત્કાર કરનારને પાંચ વર્ષની કેદની સજા થઇ.

પણ હાલ! આટલો સખ્ત પરિશ્રમ ત્હેમનાથી વધારે વખત સદન થઇ શક્યો નહિ. શરીર લાગી ગયું. નવજાઇ દરરોજ વધતી ગઇ, અને જ્ઞેનજ્ઞેતામાં એમના મુખ કમળઉપર મૃત્યુની છાયા છવાઇ ગઇ. આથી બધાને ધણો ખેદ થયો. પણ જેનું મૃત્યુ એટલું પાસે હતું ત્હેમને કાંઈ કર લાગ્યો નહીં. શરીરમાં બળ ન રહ્યું ત્હારે મનની શક્તિથી કામ કરવા માંડ્યું. આ સમયમાં એમણે પોતાના સ્વામીને લખ્યું છે. “ત્હારે કામ આવી પડે છે ત્હારે ગમે ત્હાંથી બળ પણ આવી જાય છે. મ્હને આશ્ચર્ય એજ થાય છે કે મ્હારાથી આટલું બધું કેવી રીતે થઇ શકે છે. મ્હારે માટે પ્રાર્થના કરજો કે જેથી ત્હેમને વધારે ઉપયોગી થઇને મરી શકું.....એક દિન આવાં પત્રો વળી શકશે નહીં પણ ખેર, ઘણી સારી વાત. ત્હેને માટે નૈવાર છું.”

દેવીઅધોરકામિનીનાં એ બધાં કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચન્દ્રે લખ્યું છે. ‘અધોરકામિનીના દશાન્તે બાંકીપુરના આમંડળમાં બળભગાટ મચાચ્છે હતો. આજે રેણગાડીમાં મુસાફરી કરનારી સ્ત્રીઓને માટેના વિશ્રામસ્થાનમાં, તો કાલે સ્ત્રીઓના ઉપર બળાત્કાર કરનાર દુરાચારીઓને માટે સરકાર પાસે અરજી આપવામાં, તો વળી બીજે દિવસે વાર્ષિક ધર્માનુષ્ઠાનમાં,—એવી રીતે અનેક જનનાં સંકાર્યમાં ત્હેમનો અત્યંત ઉત્સાહ હતો.

પ્રતાપચન્દ્રનાં આ વચનો વાંચીને એક બીજી વાત પણ રમરણમાં આવે છે. અને તે એ કે, અધોરકામિનીના જીવનની અસર બાંકીપુરની અનેક સન્નારીઓઉપર એવી પડી હતી કે એમાંની કેટલીક મદિલાઓ ઉત્સાહી થઇને દેશકલ્યાણના કામમાં પ્રેરણા હતી.

ધીમે ધીમે દેવીઅધોરકામિની પરલોકની યાત્રાની નૈવારી કરવા લાગ્યાં. આ સંસારમાં જે જરાપણ આસક્તિ હતી તે કહાડી નાંખવાને માટે સાધનામાં જોડાયાં. આ સમયે પોતે ડાણરીમાં લખે છે કે, ‘એમ લાગે છે, કે અહિંનું મ્હારું કામ પુરું થયું છે. આજ પ્રાર્થના કરી કે, હવે આ દેશમાં ગમતું નથી. જે દેશમાં જવાનું છે એ દેશની સવળી વસ્તુઓ આજથી મ્હને બતાવો. આ દેશની માયા મટાડીને એ દેશની માયા વધારો. આ ભિક્ષા પૂર્ણ કરેલ.’

(અપૂર્ણ.)

સમયતરંગ.

ખંગાળની એ પ્રાણી પીરખાતાઓ:—ખંગાળના ઢાંઢા જિલ્લામાં ભારપરા નામનું એક ગામડું છે. તેમાં કુંજમોહન ભટ્ટાચાર્ય અને પ્યારીમોહન ભટ્ટાચાર્ય નામના બે સાથ રહે છે. કુંજની, સ્ત્રી સરસ્વાતુન્દરીદેવી ઓગણીસ વર્ષની છે અને પ્યારીમોહનની સ્ત્રી અપ્પાસુન્દરી દેવી અરાઠ વર્ષની છે. આ ગામડામાં વિનોદ નામનો એક વડી ગયેલો યુવાન રહેતો હતો. તે ગંજેરી અને દાઢાડયો હતો અને હલકીવૃત્તિના વડી ગયેલાઓની એક ટાળી તે ગામમાં હતી તેમનાં એક તરીકે જાણીતો હતો. બે ત્રણ વર્ષથી આ લોકો પોતાની બેરવા હેવાનિયતથી ગામડાનાં બધાં માણસોને બહુ દુઃખ દેતા હતાં અને આખી રાત નિશાળાછનાં તોફાનનાં ધાંધલથી કાઢને જપવા દેતા નહિ. આ લોકો આ દરમિયાનમાં સરસા તથા અપ્પાસા ઉપર પણ પોતાની કુદૃષ્ટિ નાંખી ચૂક્યા હતા અને ધમકી તથા લાલચથી તેમને ફસાવવા ધણેયનું પણ તેમણે કાઢ્યું હતો તથાપિ તે ફાળ્યા નહોતા. હમ્મેશાંની આ પ્રમાણેની હેરાનગતિથી કંટાળી તથા ત્રાસ પામીને તે બાલ એએ પોતાના પિતા તથા તેમનાં સંબંધીઓને અને વિનોદને દાકપુત્ર તરીકે જેમણે કરી લીધા હતા તે માખાપ જે એ ગામમાંજ રહેતાં હતાં તેમને આ હકીકત જણાવી સહાય માગી હતી; પરંતુ તે સર્વ નિષ્ફળ ગયું. અન્તે ગયા માર્ચ માસની ર્ષમીની રાતે, કાંઈ કામ માટે સરસાનો પિતા ઢાંઢા ગયેલો હોવાથી, સરસા અને અપ્પાસા એકજ આરડીમાં સાથે સૂતાં હતાં. મધ્યરાત્રિના અરસામાં તેઓ કંઈ કારણસર ધરબદ્ધાર નીકળતાં, તેમણે પેલી ટાળીનાં માણસોને પોતાના ધરપાસે બેસાં; આથી ગભરાઇને તેઓ તરતજ પાછાં ફર્યા અને ઘરમાં પેશી બારણું બંધ કરી દીધું. પરંતુ અંદર આંખોં તો તેમને માલમ પડ્યું કે વિનોદ તો ક્યારનાયે ત્યાં આવી બસાયો હતો ! થોડી વાર તો તે બંને ગભરાઇ ગયાં અને તેમના પગ તથા શરીર ઘુન્નવા લાગ્યું. પરંતુ તરતજ તેઓ એક દૃઢ નિશ્ચય ઉપર આવી ગયાં. સરસા વિનોદ તરફ વળી, એટલે એ સમજ્યા કે રહેડારી તરફ હોતું વલણ કાંઈક થયું ખરું; અને એણે પયારીમાં બેઠે બેઠે સરસાનો હાથ પકડયો જે તેણે પાછો ખેંચી લીધો નહિ.

પરંતુ એટલામાં અપ્પાસાએ એક તીક્ષ્ણ છરી ઉપાડી લઇ, તેના બળાઉપર, પાછળથી આંવીને, એક દમ ધા કપ્યો ! છરી વાગતાંજ વિનોદે સરસાનો હાથ મૂકી દીધો અને અપ્પાસા તરફ દૂંકો મારી, તેના હાથમાંથી છરી પડાવી લેવાને તેના હાથને જઇને તે વળ્યો. પણ અપ્પાસાએ છરી પોતાના હાથમાંથી જવા દીધી નહિ. હવે સરસાનો વારો આવ્યો. તેણે એક ડાંગ ઉપાડીને વિનોદને મારી; તે તરતજ ઢગલો થઇને પડ્યો. વળી એક બીજી ડાંગ વાગી. તે રામશરણ થઇ ગયા—અને તેની પાછળ એક ગરીબ નિર્દોષ પંદર વર્ષની બાલિકા વિધવા થઇ !

સરસા અને અપ્પાસાને વિનોદના સાથીઓ હજી ધર બદાર—બારણું ઢાંકે છે એમ જણાયું, તેથી તેઓએ બારણુંને જાળીથી બંધ રાખી, પાસે તેમના કુખનનું મંડડું તથા પોતાનાં લગ્નડોં લોહીડુવાણ હોવા છતાં, ઘરમાંજ બસાઈ રહેલું દુરસ્ત ધાંધું. રહેવાર મુખી આ બયંદર સ્થિતિમાં તેઓ જ્યાંનાં ત્યાં બેસી રહ્યાં અને સૂવેદય થયા ત્યારે મામના આગેવાનોને બોલાવી ગભરાત્રિની સઘળી હકીકત તેમને જાહેર કરી. તેમના બંને ઉપર મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં કામ ચલાવવામાં આવ્યું; અને તેમાં તેમને અનેક મુશ્કેલીઓ વેડવી પડી. પરંતુ અન્તે, ઉવરની પળે, નામદાર સરકારની ન્યાય દૃષ્ટિને તેમનું નિરપરાધિપણું સાબીત જણાવાથી, તેમની સામે કામ ચલાવવાનો થયેલો દુકમ રદ કરવામાં આવ્યો અને સોસાન્સન્સ મિ.ન્યુમોહન તરફથી તે બંને વીરખાલાઓને છોડી મૂકવામાં આવી.

—“ભારતમહિલા”

એ નામના એક સત્કારી તરફથી ચલાવવામાં આવતા બંગાળી માસિકપત્રમાંથી એપ્રિલ, ૧૯૧૦ના “મેલર્ન રિવ્યુ” માં આવેલા સચિત્ર અદેવાલ ઉપરથી.

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ દરેક અતના તાવ ઉપર દાણ પડે છે. ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. ર. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડઃ—નંતુવિનાશક. ચેપી કે ઝેરી નંતુના વિપતે કાપી નાંખે છે.

ર. ૦-૮-૦

બલક ધ્યુરિક્સાઈડ સોલ્યુશનઃ—રક્તરોધક. લોહીવિકાર ઉપર ધણીજ અસર કારક દવા. ર. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશનઃ—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે. અને શુખ લાગે છે. ર. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમઃ—આમત્રીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું ચટકાની જલદી રૂઝ આણે છે. ર. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સધળી જાતની આકસ્મીર દવાઓ બનાવવામા આવે છે.

વધુ ખચર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર મજબરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ

યજ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મતુ.

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, ત્યાં જામે સન્માન સુન્દરી)

આધાર પાઠક,

બન્ધુમમાજ, અમદાવાદ.

પુસ્તક ૮ : અંક ૪.

દીનેશ્વર, ૧૯૧૦.

પ્રકાશક અને તૃતીય — ગામભોહનગાય જસવંતગાય.

વિના ભાગ

જ્ઞાનસુગન્ધ

ગુણાલોક ગવરી માતા.

કાવ્યકુજ

રૂપથી થયું નહાનારે.

હૃદય દાન.

જાનિતા પ્રનિકૃતિ નિરખતા.

અન્ન-૧.

માયા રીનાતમ.

વાર્તાનહરી.

શ્રદ્ધા

પ્રાયશ્ચિન.

વાલોદાન.

નાની નીનાની એક વાર્તા અને

જે શ્રદ્ધા

બની રોગી

મુદ્રાધર્મ.

સગચ્છાર

વિવિધ વિહાર.

બાધ ને બહેન.

મનુષ્ય જન્મની સકલતા

વૃક્ષકર્તવ્ય

રમણિમાણિમાલા.

દેવી એવરકામિની

સમપ્રસાર.

ઉપકાર સાથે સ્વીકાર.

વાર્ષિક સવાળમ પોસ્ટેજ સાથે મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

વિષયસૂચન

લેખક

રા નહાના માત દેવપતંગમ કવિ, એમ એ

૯૭

રા. રંગીય.

૮૮

રા વિપુલ

૮૯

રા કુંવર.

૧૦૦

રા આધ્યાત્મિક

૧૦૦

રા જોશ્યાય હરજીવન

૧૦૧

ગ. A.

૧૦૨

રા. વિશ્વનાથ માધવજી બટ, બી એ.

૧૦૬

રા રમણિપરામ

૧૦૧

રા. મ્મિષ્ઠાતિ

૧૧૨

સી શારદાગૌરી બી એ.

૧૧૫

સી વિન્યાસકરી હાંદરાય વિ નિવેદી

૧૧૭

સી નામવાલ ક. ટાઈપીસ્ટ.

૧૧૮

સી નામવાલ ક. ટાઈપીસ્ટ.

૧૨૦

ગ મિનપ્રસાર દેવપતરામ પંડિત.

૧૨૩-

૧૨૫

૧૨૭

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

૧. 'મુન્દરી સુબોધ' માં પ્રકટ થયેલાં લેખકના નામવાળાં લખાણને માટે ત્હેનાં લખનાર અને નામ વિનાના લેખને માટે તન્ની જવાબદાર છે. સેક્રેટરીની સહી વિનાનાં અથવા સંબાસદોના કોઇપણ લખાણને માટે બન્ધુસમાજ જવાબદાર નથી.

૨. લેખ ચોખ્ખા અક્ષરે, કાગળની એકજ બાજુ ઉપર લખવા, તથા લખાણ સાથે પ્રકટ કરવાની પોતાની સંજ્ઞા (તખલ્લુસ) હોય તો તે સાથે પોતાનું નામ દાખ, અમારી ખાનગી માહિતિ માટે; મોકલવા ખાસ વિનંતિ છે.

૩. પ્રકટ થવાને આવેલા લેખ મુન્દરી સુબોધમાં ક્રમવાર લેવામાં આવે છે; મળેલાં લખાણ પૈકી આ પત્રમાં ન લઇ શકાય એવાં જે સાથે ટપાલની ટિપ્પેટ બાંડવામાં આવી હશે તો પાછાં મોકલવા બનશે ત્યાં સુધી ગોઠવણ કરવામાં આવશે પરંતુ કોઇપણ કારણથી ગેરવસ્તે પડેલાં લખણને માટે, તેમજ તે પ્રકટ થવામાં અગર પાછાં મંગીવામાં થતા વિલમ્બને માટે તન્ની જવાબદાર નથી. લેખકો પોતાના લખાણની નકલ રાખીને મોકલે એમ ખાસ સૂચના છે.

ગ્રાહકોને વિજ્ઞાપિત.

૧. ઊંતમાળા સાગ ૨ જે, સાતમા વર્ષની ભેટ તૈયાર થઇ ગઇ છે, અને તે અમારા સઘળા જુના ગ્રાહકો ઉપર વી. પી. કરીને મોકલવામાં આવશે. આ વી. પી. માં ગ્રાહકોના વર્ષનું પણ લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે કારણ કે ગ્રાહકો અને નવમા વર્ષની ભેટ તરીકે એક મોડું, ઉપયોગી, સુબોધક પુસ્તક તૈયાર થાય છે, જે આ વર્ષની આખર સુધીમાં ગ્રાહકોમાં વહેંચવામાં આવશે. લવાજમ અગાઉથી વસુલ કરવાના અમારા રિવાજથી ગ્રાહક મહાશયો અત્યંત નથી.

૨. મનિઓર્ડર મોકલનારને ખાસ વિનંતિ છે કે જેમણે પોતાનું નામ દાખ તથા રકમ "કુપન" માં જણાવવાં.

૩. નમૂનાનો ચેક વિના મૂલ્યે મોકલવામાં આવશે.

આ પત્રને લઇતો સર્વ પત્રવ્યવહારે તથા મનિઓર્ડર વગેરે મોકલવાનું નીચેને સરનામે કરવું—

'મુન્દરી સુબોધ' મંદિર; અમદાવાદ.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઇ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઠેકાણું—અ. સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ સંકર્ષ,

બાજુમમા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુપની, કાલ્યાણેરી રોડ—મુંબઈ.

ગવનસાલ અમરશી મહેતા, સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાદરકવિ' મોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમા કહીએ તો
 “સૂર્યો પડિત યાય, રસજ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમા કુટુંબબંધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કરેણામાથી છુટી એ” અને અશ કહ્યાણ કરવા
 “ગતિમતી અને ઉત્સાહિની અને, કુટુંબના બાળક વર્ગને યોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃદ્ધ કરે,” પતિભક્તિપરાયણ યદ્ય પતિનુ જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આત્મ-
 વિશ્વાસની ઉર્મિયામા યોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી હૃદ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને
 અને સ્વદેશમા ઉચ્ચસૂર્યના તેજસ્વી પ્રિયો સર્પણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એવો આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે “સૂરિવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના રાત્ર્ય નથી...
 “સૂરિની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે”

વર્ષ ૮ મુ.] ઇ. સ. ૧૯૧૦ ડીસેમ્બર:-માર્ગશિર્ષ. વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૪ થો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

ગુણાલા ગવરી માતા.

(માતૃ સ્વરુપનું એક સુન્દર દર્શન.)

નથી આશા ટવના આયુ, નથી ડાહી વિના ફૂલ,
 નથી પૃથ્વી વિન પાંચો, નથી માતા વિના કુલ.

* * * *

‘ વીતિયાં સ્દર્શન ને વ્હાણાં તે પછી થહુ ઘર્ષનાં;
 મૂલ્યો નથી હજી, માતા ! હાસ્ય તે તુજ ઘર્ષનાં.

આમના ઘર્ષથી આંજી વિદાહી તુજ આંસહી;
 આમના બેદમાં જોતી દષ્ટિ તે તાહરી ઘહી.

‘ મરેલા માવથી અમે ડોલતી કુલહારિણી,
 ગૃહિણી, ગુણવન્તી તું, મ્હોટે ચાલે સુહારિણી.

સાદી શોભાથી શોભાતી, ધર્મીલી કુલધામની;
 શામલે રંગ રંગેલી સેવિકા ઘનશ્યામની.

પ્રારબ્ધી, પુણ્યશાહી, ને પાપપાપનકારિણી;
 ધર્મ ગામ્મીરંધો ધીંગી, દેવિ ! તું હુઃખહારિણી

લેખકોને વિજ્ઞપ્તિ.

૧. 'સુન્દરી સુબોધ' માં પ્રકટ થયેલાં લેખકના નામવાળાં લખાણને માટે ત્હોતો લખનાર અને નામ વિનાના લેખને માટે તંત્રી જવાબદાર છે. સેક્રેટરીની સહી વિનાના અથવા સભાસભોના કોષપણુ લખાણને માટે બન્ધુસમાજ જવાબદાર નથી.

૨. લેખ ચોખ્ખા અક્ષરે, કાગળની એક જ બાજુ ઉપર લખવા, તથા લખાણ સાથે પ્રકટ કરવાની પોતાની સંજ્ઞા (તખલ્લુસ) હોય તો તે સાથે પોતાનું નામ દાખ, અમારી ખાતગી માહિતિ માટે; મોકલવા ખાસ વિનંતિ છે.

૩. પ્રકટ થવાને આવેલા લેખ સુન્દરી સુબોધમાં ક્રમવાર લેવામાં આવે છે; મળેલાં લખાણ પૈકી આ પત્રમાં ન લઈ શકાય એવાં જે સાથે ટપાલની ટિકિટો ખાડવામાં આવી હશે તો પાછાં મોકલવાં બનશે ત્યાં સુધી ગોઠવણ કરવામાં આવશે પરંતુ કોષપણુ દારૂં જુધી ગેરવસ્તુ પડેલાં લખાણને માટે, તેમજ તે પ્રકટ થવામાં અંમર પાછાં મળવામાં થતી વિલંબને માટે તંત્રી જવાબદાર નથી. લેખકો પોતાના લખાણની નકલ રાખીને મોકલે એમ ખાસ સૂચના છે.

ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ.

૧. ઘીતમાળા ભાગ ૨ જો, સાતમા વર્ષની ભેટ તૈયાર થઈ ગઈ છે, અને તે અમારા સઘળા જુના ગ્રાહકો ઉપર વી. પી. કરીને મોકલવામાં આવશે. આ વી. પી. માં ગ્રાહકોના વર્ષનું પણ લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે. દારૂં કે ગ્રાહકો અને નવમા વર્ષની ભેટ તરીકે એક મોહરું, ઉપયોગી, સુબોધક પુસ્તક તૈયાર થાય છે, જે આ વર્ષની આખર સુધીમાં ગ્રાહકોમાં વહેંચવામાં આવશે. લવાજમ અગાઉથી વસુલ કરવાના અમારા રિવાજથી ગ્રાહક મહાસયો અત્યાંત નથી.

૨. મનિઓર્ડર મોકલનારને ખાસ વિનંતિ છે કે ત્હેમજે પોતાનું નામ દાખ તથા રકમ "કુપન" માં જણાવવાં.

૩. નમૂનાનો અંક વિના મૂલ્યે મોકલવામાં આવશે.

આ પત્રને લગતો સર્વ પત્રવ્યવહાર તથા મનિઓર્ડર વગેરે મોકલવાનું નીચેને સરનામે કરવું—

'સુન્દરી સુબોધ' મંદિર; અમદાવાદ.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવાં બજનો, નવાં કાવ્યો, યાતાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધેછી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ટેકાણું—અ. શૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ સમર્થ,

ખાણમગા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુપની, કાલ્યાણેવી રોડ—મુંબઈ.

છવનલાલ અમરશી મહેતા, સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

હૃદય-દાન.

૩૪૧

દશા દેવીં પ્રિયે ! મહારા કળી શક્યે શું કોઇ, તે ?
 હૃદયની વેદનાચ્છા તો હૃદય વિણ કોઇ શું બાણે ?
 હૃદય મહારૂં સુત્રું મુકીં પ્રભુને ધામ તું ચાલી;
 વિધિના ખેલથી થક્યો, નજર મહારી ગઇ ખાલી.
 જગરથી મહાહું જહેને હું, નરે ! શું તે કદી જોઉં ?
 પ્રભુના શાક્ત પાસે તો બધું એ ધારણુ જોઈ.
 હૃદયમંદિર વસેલી છે મનોહર મૂર્તિ તહારી જે;
 હૃદયમંદિર મહિં કોરી હમારા પ્રેમ ઉસ્તાદે.
 હૃદે રમતી બધી ઉર્મીં હૃદય નિયે સમી ગઈ છે;
 હૃદયના રંગ રાગોની ઝનક ઝ બી થઈ ગઈ છે.
 હમારા મંદિરે શુદ્ધિ, હમારા મંદિરે શાન્તિ;
 હમારા સેવકો બુદ્ધા હમારી ભક્તિ છે બુદ્ધા.
 હમારા દેહનાં અગો પ્રિયે તુંજ સેવકો ગણજે;
 પ્રિયે ! તુંજ પ્રેમ યુજનમ સદા શુદ્ધતાન બન્યા રે'છે.
 હમારા પ્રેમમંદિરે બળે છે પ્રેમ-દીપક જે,
 દીપાવે મૂર્તિ તહારી એ, કદા ઝ જો નહિં થાયે.
 હમારા મંદિરે નીત્યે અગરના ગંધ પહેકે છે;
 હમારી વાસનાઓ મૈા હૃદયમંદિર રમી રહી છે.
 બલે પ્રેમે જડાઇ તું હમારા શુદ્ધ મંદિરે;
 પ્રીતે મહાશુ તહને નીત્યે જગરથી પ્રાણ અર્પીને;
 પરંતુ દુઃખની માણી, કહું કોને, પ્રિયે ! મહારી ?
 હમારા દર્દની પીડા ન કોઇએ કળી બાણી.
 ભરાવી મોહની પશે, નજરથી દુર થઈ તું તો;
 સહન કરશું અમે સહુ તે પ્રિયે ! ના દોષ તે તહારો.
 પ્રભુને જે રૂચુ તે તો ખરા નીલથી સહી લેણું;
 ખરો સતોષ એમાં છે, મળ એમા ખરો દેખું.
 પ્રભુને ન્યાયમંદિરે બધો ઈન્સાફ સાચો છે;
 હમે તો બાણીઓનાં, પત નો પ્રેમ સાચો છે.

કાન્તિની પ્રતિકૃતિ નિરખતાં.

ઓ કાન્તિ ! કાન્તિ ! તુજ કાન્તિ સદાય સારી,
 ઓ કાન્તિ ! કાન્તિ ! તુજ પ્રીત સદાય પુરી !
 પ્રીતિની પ્રાપ્તિ તુજ કાન્તિ ! નાહ અધુરી
 લોકે તથાપિ દિસતી અધુરી અધુરી !
 ત્હારી પ્રતિકૃતિની આકૃતિ એક આંહી :
 કિન્તુ સ્મરણ બહુ આકૃતિ એજ ભેષ !
 સ થે મળ્યા ! સહવસ્યા ! મળશું કદાપિ ;
 ક્યારે તથાપિ સહવાસ થશે ફરીથી ?
 પ્રીતિ પુરી : તદપિ એ અધુરી અધુરી
 તૃપ્તિ થતી ન ઉરની રસપાન ફેરી !
 “આશ્વાસન” પ્રિય ! ત્હને દિધું પ્રીતિ ધારી
 તે તેજ પ્રીતિ વધી આજ બની અનેરી !
 વહાલા ! અહીં જીવું જીવન પ્રીતિ કેરું !
 છે એજ મિષ્ટ ! કઈ સાથ ન લેઈ જાવું !
 તૃપ્તિ તથાપિ ન થતી રસની કદાપિ,
 ઇચ્છું વિહાર જ સદા રસકુન્જ માંહી !

ફુજ.

ચન્દ્રોદય.

રાગ (ગઢવ — સાખી.)

મનોહર ચન્દ્ર રજનીમાં રૂપેરા તેજમાં ન્હાતો.
 (સાખી) ભુરા ઉંડા બ્યોમમાં ચંદનને અમકાર;
 શોભાતી આ શર્વરી કરતી કાંઈ વિચાર.
 મલયની ગંધ ને વાહી વિમલ આ વાયુ પ્રસરાતો,
 નિશાની વેણીને સ્નેહે રૂડાં પુલકાં યકી બરતો. — મનોહર.
 (સાખી) તારા ઝીણા નેત્રથી નિરખી સદિ સાર;
 મન્દ મન્દ આલાપતા મધુર ગાન અંકતાર.
 સરિતાને સુતી ભાગી અંધરરસ આખવી મથતો,
 તરલ વરિ વિષે વસનાં પ્રીતિથી અક યથ બતો.
 (સાખી) અધુરી જાંસી વાજતી ક્ષેત્ર વિષે રી શાન્ત
 હૃદયભાવ પીગળાવતા પ્રસરી સ્થળ એકાન્ત.

ચક્રેરી પ્રેમની ખ્યાસે દિસે નિશનાય સરકાતો
બ્રમન્તો ભૂગ ધીરથી કુમુદ દલમાં સુવાડાતો—મનોહર.

(સાખી) બની બિચારી બહાવરી ચક્રવાકની જોડ

રોતી ચીસો પાડતી રહ્યા અધુરા કોડ.

અબ્રમતી કુજની અંચે વિલાકર નય સંતાતો
વળી એ મેઘની કોરેથી કંઈ કંઈ ડોકીયાં કરતો—મનોહર.

(સાખી) શાન્ત રૂડી રજની વિષે ચપકનો સમુદાય
બકુલ ગંધ બ્યાપી રહી કદળી દળ ફરકાય.

સુધામય રેલ રેલાવી વસે ઉરમાંહી બહેંચાતો
તરેલો દિવ્ય ઉદધિને જગતનો જ્યોતિ ભેષાતો—મનોહર.

આધ્યાત્મિક.

ભજન—સાચાં સીતારામ.

(ગોકળાણું નાતું ગામડીયું—એ રાગ.)

“ ઘેલડીયાં અમ સાધુડીયાંતા સાચાં સીતારામ; હો સાચાં
સીતારામ; હો સાચાં સીતારામઃ ઘેલડીયાં—

“ પત્નીવૃત ધારી, અવધ વિહારી;

“ કોયલ્યાના નંદ, દશરથ કેરા રામ. ઘેલડીયાં—

“ સીતાજીના સ્વામી, અચળ અકામી;

“ ભક્ત વતસલ તમે રઘુ કુલે લાણુઃ ઘેલડીયાં—

“ રાવણને મારી, વિલીપણુ તારી;

“ ભકતોને ઉગાર્યાં તમે કરી રૂડાં કામઃ ઘેલડીયાં—

“ હરિજન વિરલા, વળી મન સરલા,

“ સલિલ ન બલે કોઈ તમને રૂડા રામ. ઘેલડીયાં—

“ ધનસ્થામ સુન્દર, વસો મનમન્દિર;

“ વિકસો જગરમાં મારા પ્રેમી તમે પ્રાણુઃ ઘેલડીયાં—

“ દુખિયાના દેવા, વિસામાને લેવા;

“ લોણુડીયાં ને એક તમારું રહિયાણું નામઃ ઘેલડીયાં—

“ સન્તોનાં સ્વામી, નમું શિરનામી;

“ કઈ રે હજાર વાર પ્રેમથી પ્રણામઃ ઘેલડીયાં—

જેહાલાલ હરજીવન.

વાર્તાલહરી.

શ્રદ્ધા.

ઘડીઆળમાં નવના ટકોરા થયા. દિવસપરથી જ્યોતિલાલે સળવળવા માંડ્યું. “આજ, જ્યાને આટલીબધી વાર કેમ થઈ” એવા શબ્દોહારથી નયુમાએ પણ ધીરજ ખોઈ. અનેક તર્કવિતર્કની ચિંતામાં ગમગીન થયેલી સુભદ્રા બોલી “કહીને, આ હોત તો પાછળ માણસ તેડવા પણ મોકલત જ્યોતિલાલભાઈ ત્હમારે બંદું ખોટી થવું પડ્યું. આટલીવાર થઈ તો રહેજ વધારે બેસો.”

જ્યોતિલાલના મ્હેરા પર પડતી નાના પ્રકારની રેખાઓ એના અંતરમાં થતી ગદ-મથન સૂચવતી હતી. પોતાના અધિકાર, સ્વામિત્વ અને ગર્વનો તિરસ્કાર જ્યા કરતી ન હોય એમ લાગ્યું. યંત્ર ખાફ એના પેગ હોંચેક ખાંતા હતા પરંતુ એનો પિત્તો boiling point મુઠી પહોંચ્યો હતો.

જ્યાના આજના આચરણથી જ્યોતિલાલ ગુસ્સે થઈ રીસાય અને સંબંધ તોડી નાંખે તો એના જેવા શ્રીમંત જમાઈને ખોવો પડે એની દહેશતથી સુભદ્રા વ્યકુળ હતી.

સાડા નવનો ટકોરા થયો. અલારમુધી રહેલું શમશમાકાર નયુમાએ બાંધ્યું. “ભદ્ર, પડોશમાંથી સંતોડને જ્યાની ગોણુ અંદાને ત્યાં મોકલ. ત્હેને પૃષ્ઠી બાળ કઢાડે.” સાસુનો દુકમ અમલમાં મૂકવા વહુ ઉઠી. “અરધી સંત થવા આવી તોએ બારણે રખડવાં શાં” એવું ડોરની ખીજવાઈને બગડી. એવામાં આગલું બારણું ધકેલાયું અને જ્યા દાખલ થઈ. મા, દાદી કે કાન્ત તરફ જરાએ નજર ન કરતાં પોતાના ખંડમાં ગઈ બને સ્ત્રીઓના ખોળાઆમાં ત્હેના આવવાથી છવ આળ્યો. પુત્રી અને જમાઈને મિતઆસા-પનો પ્રસંગ આપવા બન્ને ત્યાંથી ઉઠી મેઘ ઉપર ગયાં

કપડાં બદલી, પરસેવો ધોઈ નાંખી જેવી જ્યા ખંડ ખ્હાર આવી કે તરતજ જ્યોતિલાલ તકુઓ: “કેમ, જ્યા, અત્યાર લગી ક્યાં હતી? અહિં પડ્યો પડ્યો ત્હારી વર્ષ-ગાંધની ગોંડનો ગજરો પણ કરમાઈ ગયો, ને મ્હારે ત્રણ કલાક ખોટી થવું પડ્યું તે તો ખૂંડ.” જવાબ વાળ્યા વિના પોતાના રમણના મ્હેરા પર જ્યા આંખ પાથરી રહી. ગુસ્સે થયેલા માણસને ત્હેના પ્રશ્નોનો ઉત્તર ચૂપકીદીથી આપવામાં આવે તો ત્હેનો પિત્તો મુકળ ઉકળી જાય છે. દિવસ ઉપરથી ઉભા થઈ જ્યોતિલાલે ગજરો જ્યા ઉપર ફેંડ્યો અને ત્હેના મ્હોડાની સ્થામા પોતાનું મ્હોડું સમાંતર સપાટીએ રાખી મીઠાજ ક્યો: “પણ તું ગઈતી ક્યાં? આટલી સંત લંગી મ્હને અહિં ત્રા ખાતો બેસાડી તું ક્યાં બટકતી હતી? બોલ, ચલ ઝટ જવાબ દે, કેમ બોલતી નથી, ત્હારી છબે તો નથી કપાઈ ગમ્મને!”

જ્યાની આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. છાતી ધગક ધગક થવા લાગી. ત્હેનું ગૌર શરીર કાલ લાલ થઈ ગયું. ત્હેનું આત્મગૌરવ પ્રબલ્લી ઉઠ્યું. ગજરામાં ગૂંથેલાં ગુલાબ, મોગરા, બકુલાદિ ફૂલ ચૂંથી નાંખી મોરી તરફ ફેંકી દીધાં અને બોલી ઉઠી: “તું મને ત્યાં ગઈતી. આટલા બધા ઉકળી શા માટે જાવ હો? જયન્ત.” આ શબ્દો તોફાન શમવે એવા નહોતા. “પણ તું ગઈતી ક્યાં? જવાબ દે. નથી કહેનું તો બલે, આ તું કોંઈએ આપણી આ છેડી મુલાકાત” — એમ બોલતાં આટલાના પગથીઆ ઉપરથી તે

સાકપર ઉતર્યો અને રસ્તે પડ્યો. જ્યાંએ બાગણું બંધ કરી પોતાના ખંડમાં જઈ દીવો મળ્યાવ્યા અને ગૂંચવ્યા બેઠી. પણ આજ સંકેતોઓમાં ખોટ બહુ આવતી હતી.

* * *

દિવસ દળતો હતો. મંદીરના વિશાળ ઓટલાઉપર યોગવાસિષ્ઠ વંચાતું હતું. દૃષ્ટિને યોગસાધના સિદ્ધ ન થયલી એટલે શ્રવણ એકચિત્તે ન હતું. મંદીરની પાછળ ઝીંઝીની મેદની થતી હતી. રહેામે મંથાલયમાં એક કબાટની પછવાડે રસ્તાપર પડતી બારી બાગમાં ચાર પાંચ જુવાનો વર્તમાનપત્ર વાંચવાને બેઠે ગયાં હાંકતા હતા. લગભગ આ ત્રણે મંડળોમાં એકજ વિષય ચર્ચાતો હતો.

ભારતરણ્યે અને કંચનરાયે પોતાનાં બાળકોનાં સ્નેહલક્ષ કરવાતો સંકલ્પ કરેલો. વેપારમાં ખોટ જવાથી કંચનરાયની સ્થિતિ નબળી થયલી છતાં ઉક્ત સંકલ્પ અમલમાં મૂકાયો હતો. જ્યાં અને જયતિલાલ ન્દાનપણથી સાથે રહેલાં, બહેલાં અને સખ્ય અનુભવેલું. બંનેની ઉમ્મરમા કદા બેઝ વર્ષોનાં તરૂપત હતો. આજે જયતિલાલ ૨૩ વર્ષનો હતો.

વર્ષોના સહવાસથી, વિનાદ, અબ્યાસ, અભિલાષાઓમાં અનુભવાયતાં મૈત્રી અને સહવાસથી લેખનાં શ્રવણ એક ખીન્નમાં બળી જવા ઉભરાયાં હતાં. બંનેના પિતા તરફથી લેખનું લક્ષ કરવાની તૈયારી પણ થઈ હતી. એ દાતુરીના વર્ષને લીધેજ લક્ષ થતાં અટક્યાં હતાં. દરમ્યાન મહિનાને અંતરે ભારતર અને કંચન બંને જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં આજ્યા ગયા.

ગોક અને સિંહરથ વર્ષ વીત્યે એકીઓ દેખતી થવા લાગી હતી. એવામાં જ્યાંની સાલગિરીને દહાડેજ બંનેનાં દીલ ઉઘાં થયાં એ લક્ષને તિલાંજલી અપાઈ.

મંદીર અને મંથાલયમાં આજ એ બાળત ચર્ચાતી હતી. બે નિયોનાં સંતાનોના લક્ષના સંકેતની ભરના અને ઉપલામના થતી હતી એટલુંજ નહિ પરંતુ ગાંધી રાતના બતાવથી તેઓ રાચના હતા. સમય શ્રવણ ખટપટમાં ગાળનાર પુરૂષો નમતે પહેરે યોગવાસિષ્ઠ શ્રવણ કરે એટલે ઉગળા સંસ્કાર એમના બંને એ અપુણ્યવત છે. એમની દષ્ટિ શોકકી, અનુદાર, સ્વાર્થી હતી તેમ દષ્ટિ તેવી સુદિની મેદલી મેદલી વાને કરતા એટલે પરિણામ કલ્પતું સુરિકલ નથી. જ્યાં અને જયન્તના સ્નેહવિશેષનો પ્રસંગ યથાર્થ સમજ લેખની વચ્ચે થયેલો અણુસાગ દૂર કરાવી લેખને સુખી કરવાની શક્તિ તે ક્યાંથીજ ઉઠે; બંને એ વિશેષ વધી જ્યાં રખડી મર અને તવંગર જય પોતાના વગની કુમારી સાથે લગ્ન કરે એવીજ સર્વને વાંછના હતી.

સ્ત્રીમંડળમાં સ્વાભાવિક રીતે જયન્તને માટે કન્યા નહી થતી હતી. મુબદ્દા અને જ્યાંનાં દુઃખ તરફ દીવસોજ બતાવવા કરતાં તે દુઃખ કેમ વધે-આવડી મેદલી છોકરી કરવા માટે સખમાં સખ સગલ તેઓ કેમ બંને લેખો બંને વિચાર કરતાં હોય તેમ બેસાં એ એ વિષય ચર્ચાતાં હતાં.

મંથાલયમાં નવા અને જુના વિચારવાળા જુવાનીઓ હતા. પેદાગી લાલ રેશમી કાંચનાં પોતીઓ તેઓએ પહેર્યાં હતાં; ટોપી કેદાની નાંખવાથી અરધું માથું છોલેલું અને

લોખી ચોટલીઓ હંવામાં ફેરવતી જણાતી હતી. તપખીરની દાખડીમાંથી ચીપડીઓનાં સડાકા નાકમાં થયાં જતાં હતાં. જ્યાંની વર્તણૂક કેટલાક તરફથી વખોડાતી હતી તો ખીજાઓ જ્યન્તને ઠપકો દેતા હતા. કોઈ પણ ખતના અણુરાગનું ખર્ચ સ્વરૂપ પારખી ચક્રમાં નહોતા. એક તાજેતરમાં વિધુર ચમકેા જુવાનીઓ તો જ્યાંનું પાણિયહણ કરવા તત્પર થયો.

* * * * *

સુભદ્રા અને નયુમા ઘણાં ખિન્ન અને વ્યાકુળ થયાં હતાં. પુત્રીને અનેક રીતે જ્યન્તની માશી માગવા સમગ્રવ્યું પણ તે એકની બે ચઢ નહીં. તેની સહીયર ચંદ્રા રાત્રે મળવા આવી; સુભદ્રાને ગામગપાટા કહી જયા પાસે જઈ તેનું દીલ જણવા મથી પણ કાની નહિ.

ખીજે દિવસે ખબર મળ્યા કે જ્યન્તિલાલ મુખ્ય જાય છે. રાતે તે ગયો એટલે પોતાની કન્યા તેને ગળે પરાવવાની તક ઘણાં માખાપોનાં હાથમાંથી સરી પડી.

તે મુખ્ય ગયો તેને ખીજે દિવસે સ્કાંજે વિધુર જવાન દિનકરની દુધએ તેનાં તરફથી જ્યાંનું માંગુ કર્યું પણ ન્યારે એની માએ એ વાત છેડી ત્યારે જયા છંછેડાઈ ગઈ અને શારદાની મારફ અખંડ કૌભારવત પાળવાનો સંકલ્પ કર્યો. પતિના સહચારમાં જે જે સંસ્કારો સુભદ્રામાં પડ્યા હતા તેમને પ્રતાપે તે વખત સ્કમજી ગઈ અને પુત્રીનું ભાગ્ય કાળને સોંપ્યું.

દિનકરનું માગુ આવ્યું ત્યાર પછી પોણા કરોડની મિલકતવાળા રતિલાલે રૂપિયા એક લાખથી જ્યાને ખરીદવા આકાશ પાતાળ ઉંચા નીચા કર્યાં. સાક વર્ષની ઉમરે સંતાન પરિવાર પચાસ આસામીઓનો હોવા છતાં રતિલાલ ડોસાને પરણવાની ઇચ્છા યદ હતી.

માગાં પાછાં વળાયાં એટલે તો જ્યાના ભોગજ શરી વળ્યા. તેને માથે વિવિધ જાતની પસ્તાજ પડી. ભાતભાતની અશ્વાઓએ તેનાં નિષ્કલંક જીવનમાં દુઃખો આરોપ્યાં. અંત્યજ કે વેસ્થા કરતાં વધારે હાડેતૂટુ એને ખમવું પડ્યું.

* * * * *

જે વર્ષ વીતી ગયાં, જ્યન્તિલાલ કાશ્મીરથી વતન આવ્યો. ખિન્ન હરથે અખ હિંદમાં મુસાફરી કરી પાછો ફર્યો. દરિયા કે જમિન વેચાતી લઈ અંગતો બાંધવા માંડ્યો.

એક સ્કાંજે જયા ઝોલા ઉપર બેસી હતી. નયુમા તખીયત દીક ન હોવાથી હોડીને પાટ ઉપર પડ્યાં હતાં. સુભદ્રા ઝુલતી ખુરશી ઉપર ઝુલતી હતી. સુભદ્રાએ આસ્તેથી વાત ઉપાડી. કાશ્મીરના પ્રધાન મુન્દરલાલ નેહરૂની પુત્રી સાથે જ્યન્તિલાલ પરણવાનો છે; તેને માટે નવો બંગલો બાંધે છે. પરન્યાતની કન્યા લાવી વટલી ગયો છે વગેરે વગેરે પાનકારને ત્યાં સાંમગેલી હકીકત કહી. જયાએ વાત સાંભળ્યા કરી; વાત યદ રહ્યા પછી પોતાના ખંડમાં આવી ગઈ. આંખમાં આવનું એક આંસુ ખેરવી દઈ મનોજન દદ કર્યું.

આપનામાં પોતાનો મહેરો નિહાળ્યો. સ્નેહ કરમાય લાગી. હૃદયની ઉંડામાં ઉંડી ગુલામાંથી ખેદના નિઃશ્વાસ નીકળ્યો. જરા વાર દબાયું આત્મગૌરવ અને મનુષ્યત્વ ઉછળી કરી ઉપર આવ્યાં અને ખેદને દબાવી દીધો.

અનેક વાર એની દાદીએ જ્યન્તિલાલનું દીલ કુભવવા માટે એને કપડો દીધેલો તેની સાથેના વિવાહ ફોટ થવાથી એણે શું શું ગૂમાધું. દોલત, વૈભવ, પ્રતિષ્ઠા હાથમાં આવેલાં જતાં રહ્યાં તેનું બ્યાન કરેલું પરંતુ જ્યાંએ તો એક શબ્દ કહાડ્યા વિના તે સાંભળ્યાજ કરેલું.

* * * * *

આજ સવારીનો દિવસ હતો. મંદિર આગળ યજ્ઞને સવારી જવાની હતી એટલે બેરોંગોં લાંબાં જોવા મળ્યાં હતાં. અખંડ કૌમારવતની સાથે વૈરાગ્યનું પણ વ્રત લીધું હોય તેમ જ્યાં આવા પ્રસંગોમાં રાચતી નહિ. આ તથા પિતામહી ગયાં એટલે બારણું વારી ઝાંઝા ઉપર બેઠી બેઠી પોતાના જીવન વિશે વિચારવા લાગી.

બારણું ખખડ્યું. વિચારમાં લીન થયેલીએ સાંભળ્યું નહીં, ફરીથી ખખડ્યું. સંજાળી ઉભી થઈ સાંકળ ઉઘાડી તો ઉમરા ઉપર જ્યન્તને જોઈ આભી થઈ. બારણાં દઈ જ્યન્ત અંદર આવ્યો અને યંત્ર સમાન ઉભેલી યુવતી તરફ દૃષ્ટિ કરી બોલ્યો. “જ્યા; માફ કર. તું છાં ગંઈ હતી તે મ્હારે નથી જાણ્યું. સ્નેહમાં ગ્રહા એતપ્રેત છે તે મ્હારા નિરંકુશ મિત્રજથી હું ભૂલી ગયો. અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત્ત થયું હોય તો આ હૃદય પાછું સ્વીકાર.”

“કાશ્મીરી કન્યાને માટે મ્હેલ બાંધો છો ને અહિં ક્યાંથી ?” વિરમંચ, બચ, આનન્દ આદિથી નિશ્ચલ થયેલી જ્યાં સ્ફુર્તિમાં આવી બોલી.

“જે તું ત્હારા હૃદયમાં મ્હને પાછું સ્થાન આપે તો તે કાશ્મીરી કન્યા તુંજ છે અને ત્હારે માટેજ તે નિવાસ ચણાય છે. આજે મ્હને નિરાશ કરશે તો ભગવું પ્હેરી અમરનાથના ડુંગરોમાં બરશમાં દેહ ગાળી આવતે જન્મ ત્હાં હૃદય મેળવવા યોગ્ય થઈશ. વ્હાલી જ્યા, વ્હાલી કહુંને ? હવે કદી ત્હારા પર વ્હેમ નહીં લાવું. સ્નેહમાંથી અવિશ્વાસ નિરંતર દૂર રાખીશ. મ્હેં મ્હાગ મીઠાગની યાતના ભોગવી છે. આ નિઃશ્વેતન જીવન ઉપર અમૃત છાંટ” એમ બોલી પગે પડવા જાય છે ત્યાં જ્યાં એને પકડી-લઈ ત્હેને ગળે વળગી પડે છે.

A

માતા અને પિતા:—જાનકીજીને લંડામાં જે રાક્ષસીઓ અત્યંત દુઃખ દેતી હતી તેમને રાવણુવધ પછી તરત હનુમાનજી સિક્ષા કરવા આવ્યા ત્યારે જાનકીજીએ ત્હેવું કરવાની ના પાડી અને સર્વે રાક્ષસીઓને બચાવી-જો કે ત્હેમણે તો રક્ષણ સારૂ યાચના નહોતી કરી; ને શ્રી રામસ્વામીએ કાકાસુર, વિભીષણુ વિગેરે પગે પડ્યા અને પોતાના રક્ષણ સારૂ યાચના કરી ત્યારેજ અભય આપ્યું. એ રીતે માતાએ યાચના વગર ને પિતાએ યાચના કર્યા પછી રક્ષણ કર્યું. તેથી પ્રભુ કરતાં લક્ષ્મીજીની વાત ચડી ગઈ.

—અ. સ્રી. સુમતિ બહેન કૃત “શ્રી ગુણરત્નકોશ” નું બાંધનંતર.

પ્રાપ્તિશ્રિત.

યોડા સમય પહેલાં કાઠિયાવાડમાં નાંગા બાવાઓની જન્માતો ફરતી. જન્માતોમાં બાવાઓની સંખ્યા ઓછામાં ઓછી પચાસ અને વધારેમાં વધારે ત્રણસોની રહેતી. જન્માતમાં એક મધ્ય ગુરૂ રહેતા. ગુરૂ માંથે મોટી જટા રાખતા અને ધ્યાન સિવાય બીજી ક્ષતર સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત નહિ. તે જન્માતમાં ગુરૂથી બીજા નંબરે એક બાબો બાબો ગણાતો, તેને કારભારી નામે સર્વે સંબોધતા. કારભારી માંથે જટા રાખતો પણ જટા ઉપર માંથે રંગીન રેશમી પંટકો બાંધતો. તે ભગવાં વંચો પણ પહેરતો. પ્રભુ તેનો દમામ ગૃહસ્થને વિશેષ મળતો આવતો. તેને ચઢવા માટે એક ધણોજ ઉમદા ઘોડો જન્માતમાં રહેતો. ઘોડો ધણોજ પાણીદાર હતો. તેજમાં ચિટિય કમાન્ડરના ઘોડાની સરખામણીનાં આવી શકે. તેને લોઢાની સાંકળે બાંધવામાં આવતો. સર્વે સાધુઓ પગે ચાલીને સુસાદરી કરતા. પણ હજારો રૂપિયાની ચેલીઓ મુકવા અથવા તો જન્માતની ઉધરાણીના ચોપડા મુકવા અથવા તો પરચુરણ મામાન માટે જે જે ગામેથી કુચ કરે તે તે ગામેથી ગામના પટેલ પાસેથી મદત વેડે ગાકું કઢાવી લેતા. જન્માતની સુસાદરીને ઉદ્દેશ બેવડો હતો. ધર્મને માટે પૈસા ઉઘરાવવા અને લોકોમાં તે સ્વાચા દોરા તથા ખમણા કરી ધીરવા. દરેક ગામમાં જઈ જૂની ઉધરાણી પતાવી અને નવું ધીરતા. એ લોકોની ઉધરાણીના ત્રાસ અસલ્ય હતો. હાલના બારબાર મામની બોલીએ ધીરતા પડાણો તથા સ્ત્રીઓમાં એનો કાંઈક અસા જોવામાં આવે છે. એક વરસની અંદર પોતાના ગામડાઓમાં ફરી રહેતા. જન્માતનો આવવાનો વખત નજીક આવે, અથવા તો ખબર આવે કે આજુ બાજુના ગામમાં જન્માતનો પડાવ થયો છે કે દેણદારોમાં ક્ષોભ થતો. સિંદગર્જનાથી જેમ હરિણીઓના ગર્ભપાત થઈ તીવ્ર વેદના અનુભવની પડે એવી વેદના તેઓના હૃદયમાં થતી. તમારે ત્યાં ઉધરાણીએ આવે કે તુરતજ તમારે પૈસા આપી દેવા જોઈએ. ન આપો તો બધી જન્માતને બોળન તમારે કરાવવું પડે. એટલે ધારો કે ચાળીશ રોકડા લઈ, સાતનું ખાતું પાડી આપ્યું હોય તે રકમ તે કાણે ન આપી શકે તો ખસે સાધને તમારે મિષ્ટાન્ન

વા એવા ત્રાસને લીધે કહે છે કે ગવનમેન્ટને

ગોમાં મતિપરાયણા સ્ત્રીઓ વધારે હોય છે તેમ ગગણ હકોરની સ્ત્રી પતિપરાયણા હતી. પતિની ઉદાસી મટાડવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. પતિએ ગંભીર કંઈક નહારી જવા વિચાર જણાવ્યો. અહીંયા રહીને પણ નથી ખાતા, નથી પીતા અને તમારા ચિત્તને કંઈક થયા કરે છે તો પછી ભલે જાઓ એમ કહી સ્ત્રીએ પણ રજા આપી, બાવિ પોતા ઉપર વહેરી લીધું.

પતિને ગયાને ત્રણ ચાર દિવસ થયા છે. સાંધી જમાતના ટોળાની અને ચેતનદાસની વાંટ જોતી ધરના ઉમરામાં ઉભી ઉભી વિચારમાં મગ્ન છે. સાંજની ચાર વાગવા આવ્યા છે. ગામના ચોરાપાસે ચેતનદાસનો ઘોડો, તેના જાતિસ્વભાવ પ્રમાણે વિશ્રામસ્થાન પાસે આવવાથી, હજુ નહોતો. પતિપરાયણા સાંધીના હૃદયમાં વળગ્યાત થયે; અને પોતાને પાંચ છ માસનો ગર્ભ હતો તેનો પાત મર્ધ ગયો! આવે વખતે સ્ત્રીઓ કપ્પાથી સ્થિર રહી શકતી નથી તેથી પોતે હોઠ કસડતી, અંગો સંકાયતી, ટોડસો જાલીને ઉભી રહી-ત્યાંતો ઘોડા ઉપર ચેતનદાસ અને બાવાઓનું ટોળું ફળીઆમાં ધસી આવ્યું.

“ ગગણ હકોર હય ? ”

“ એ તો ગામ ગયા છે. અને આપ પેલો ઢાલીઓ ઢાળી, ધરમાંથી ગોઠું હાવી, પાધરી બેસો. ” કુજતી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો.

“ હં કે ! ગામ ગયા હય ? જખી બાબાજી કી સંવારી આતી હય તખી લોક મહાર ગામ જાતે હય. અરે બહાર ગામ ક્યા જય ? વહી હોગા. અચ્છા કુચ્છ શીકર નહિ, આ જયગા. ”

“ મહારાજ એમ કટુ વચનો બોલો માં. એ ગામ ગયા છે એ સાચીજ વાત છે. આપ ઘોડા ઉપરથી ઉતરો, ઘોડો બેંસને ખીલે બાંધો, સામા ધરમાંથી ખડ કાઢી તેને નાખો, અને આપનો સર્વનો પણ જમવાનો બંદોબસ્ત થઈ રહેશે. ”

ગગણ હકોરની સ્ત્રીનાં વિવેકી વચનો સાંભળી ચેતનદાસજીએ એની સામે દષ્ટિ કરી. સાચું જોતાંજ સ્ત્રીના મુખઉપર વ્યાધિનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ જોયાં. ચતુર હોવાથી સમજી ગયો કે એને કંઈક ઉદર વ્યાધિ છે.

“ બાઈ તુમકો કુછ ખીમારી હય ? ”

“ હા મહારાજ, પણ હવે ને તમે આ બાવાજીએને જરા દૂર ખસેડો તો હું જરા સામેથી મારી પાડોશણને બોલાવું. ”

ચેતનદાસજીના હુકમથી બાવાજી આધા ખરયા. પાડોશણ આવી. તેની સંભાષતાથી ને કાર્ય કરવાનું હતું તે કરી હકોરની સ્ત્રી ખાટલામાં સૂતી, પાડોશણ પાછી ઘેર જતાં ચેતનદાસજીએ તેને પ્રશ્ન કર્યો.

“ બાઈકો કુછ ખીમારી હય ? ”

“ હા. છે ” પાડોશણે હુકમોંજ પતાવ્યું.

“ કોઇ સ્ત્રીકો રોગકી ખીમારી હય ? ”

“ હા, છે તેની તમારે શી પંચાત ? ” ખીજાંએલો જવાબ મળ્યો.

બાવાજીની જમાતનો કાંબારી વૈદ હોવાનો પણ દાવો ધરાવે છે. અને કેટલાંક સામાન્ય ઓમોડોની ચીંદડીઓ પોતાની સાથે ફરવે છે. તેથી બાવાજી બોલ્યા—

“ માંધ દુસરા કુછ નહિ. લેઈને જો વ્યાધિ કી ખમર મિલે તો હમ ઉસ્કા ઇલાજ કરે.”

“ કર્યાં. કર્યાં. ” પાડોશજી તોરમાંજ આડાવ્યું.”

“ ચે વ્યાધિ કીરસે હુઇ ? ”

“ તમારા પરતાપ પુણ્ય બીજું શું ! ”

“ મેરા પ્રતાપ ! મેરા કયસે ? ”

પાડોશજી ગર્ભપાતનું કારણ કહી, બાવાજીને બેચાર મીઠા વગરનાં બચેકાં ભરી આવી ગઇ. ચેતનદાસજી એકદમ દિગ્ભ્રમ બની ગયા, અભણે પોતાથી કેટલાં પાપો મતાં હશે તેનું સિંહાવલોકન કરી લીધું. પંદર મીનીટ નિસ્તબ્ધ બેસી, હવેથી શું કરવું તેનો વિચાર કરી બોલ્યા.

“ હનુમાનદાસજી દેખો તો ગામમે સાંચુ મીલતા હય ? ” નાના કુદ્ર ભત્તીયા જેવા ગામમાં ક્યાંથી મળે ? બાવાજીએ એકદમ ચેલી ઉઘાડી રૂપેઓ કાઢી હનુમાનદાસજીના હાથમાં મુકી, પોતાનાજ ઘોડાઉપર સવાર થઇ થોડે દૂર અમરેલી શહેર આવ્યું હતું ત્યાંથી સાંચુ લાવવા કહ્યું. સવાર સાંચુ લાવવા ગયો.

ચેતનદાસજીએ કાકોરની સ્ત્રીના ઉપરથી ભોજનનો પણ ભાર કાઢી નાખવાના સંબંધથી બાવાજીને ઉદ્દેશી કહ્યું “ દેખો બાબાજી, ચે બાઇ બીમાર હય. ઉસ્કા પતિધર નહિ હય. અપને આજ મિષ્ટાન્ન દો બજે પાયા હય. મુઝે તો ભૂખ નહિ લગી હય. આપ કોબી નહિ લગી હોગી. ઓર રાત્રિકો પાઉશેર દૂધ લાકે તૃસિંહજીકો ભોગ ધરના.”

બાવાજીની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કરવામાં આવ્યું. બધા બાવાજી જ્યાં જન્માત ગામ બહાર ઉતરી હતી ત્યાં ચાલ્યા ગયા. ચેતનદાસ એકલો બેસી રહ્યો.

રાતના બાર વાગે માંખણના પીંડલા જેવા એક રૂપેઆના સો ગોળ સાંચુ આવ્યા.

ચૈત્ર શુદ્ધ પૂર્ણિમાનો દિવસ છે. સફેદ ચાંદની સર્વત્ર છાઇ રહી છે. ચેતનદાસજીના હુકમથી ચોપડાનું ગાંડું ગામને અવાડે લાવવામાં આવ્યું. સો લઠૂ પટ્ટુ બાવાજીના દરેકના હાથમાં અડેક સાંચુ અને અડેક ચોપડો આપવામાં આવ્યો. ચેતનદાસે બાવાજીને સમજાવ્યું કે “ સજસે બડી સરકાર (પરમાત્મા) કા હુકમ હય કે દર સાલ ચૈત્રી પૂર્ણિમા કો ચોપડા ઘોડે સજા કરના. કોઇ કાલા ડાંધ ઇસ્મે ન રખના. ” પછી પૂછ્યું શું ? ઘોડીવારમાં દરેક ખાતાં ઘોઘ નાખ્યાં. પૂંઠાં દોરા સર્વે બરફ જેવાં કરી નાખ્યાં. ચોપડા બધા પાછા ગાડામાં ગોઠવ્યા. ચેતનદાસે નીચેનો પત્ર લખી કાઢ્યો.

“ પરમ પૂજ્ય ગુરુજીકે ચરણકમલોમે વિનતી કે સજસે બડી સરકારકા હુકમસે જન્માતકા સજ ચોપડા ધુલવા ગયા હય. અપી ઇસ્મે કોઈ ડાંધ નહિ હય. જન્માતકી તીન્નેરી ઓર સજ દિસાજ મેને હનુમાનદાસજીકો મપુરત કર દિયા હય. જો કુછ ધોનેકા બાકી હય વો મે કોઈ રથલમે ધોનેકો જતા હું. કલંક જલદી મીટ જાય ઉસ્કે લીયે આપકા આશીર્વાદ હોના.

લી. ચરણજી સેવક ચેતનદાસ. ”

પાસે ઉમેલા બાવાના હાથમાં ચિઠ્ઠી સોંપી ચેતનદાસ કોઇ પુણ્યતીર્થમાં પાપનું પશિત્ત કરવા ચાલ્યો ગયો.

અનુવાદ કર્તા,

વિદ્યાનાથ માધવજી બટ.

વાલોધાન.

નહાની નીનાની એક વાતો.

અને બે શબ્દો.

નીના નામની એક નહાની બાલિકા પોતાના અત્યાર સુધીના જીવનમાં આ વખતે પહેલવહેલીજ પોતાના માતાપિતાથી દૂર જઈ વસી હતી. પોતાની કાકી પાસે આજ બે ત્રણ અઠવાડિયાથી આવીને રહી હતી. આજે ત્હેનો માયાળુ પિતા પોતાની સાથે લઈ જવાને તેને તેડવા માટે આવ્યો હતો. તે નહાની સુંદર બાલિકાનો હાઈ હૃદયમાં મનકાળ્યો. પણ માય નહિ એમ આજ ઉજળ્યા કરતો હતો અને પોતાની માતાનું પ્રિય વદન જોવા અને પોતાના ગૃહનો મંગલમેદો કરવાને તે એક પગે કુદમકુદ કરી રહી હતી. આનન્દ-ભેર તે આજે પોતાના ગૃહ સમીપની લતાકુંજો તથા કુદરતના મનોહર દેખાવો નજર આગળ લાવી કેવળ આનન્દમગ્ન થઈ રહી હતી; સ્વગૃહ સમીપ આવતાં તે હાઈબેર જુમ પાડી ઉઠી કે, “અરે, પેલી રહી મ્હારી નિશાળ-વળા પાસે પેલું ‘એપલ’નું ઝાડ છે, અને પેલું રજું મ્હાઈ ઘર. મ્હારી જીજી ત્યાં આગળ પેલા બારણાંપાસે ઉભી રહી મ્હને વધાવી લેશે:-પણ-ના, તે તો ત્યાં નથી દેખાતી !”

“ત્હારી મા આજે ત્હને જોઈને ધણોજ આનન્દ પામશે. પણ એતો એની ઓરડીમાં છે. તું ત્યાં જશે ત્યારે તે ત્હને કંઈ નવું નવું બતાવશે.” તેના પિતાએ ઉત્તર દિધો.

ઉતાવળા પગલે દડદડ કરતી નીના પોતાની માના પાસે દાદર ઉપર થઈને તેની ઓરડીમાં ગઈ અને ઘણા ખેદસહિત તેણે પોતાની માતાનું નિસ્તેજ પણ નીરોગી શરીર એક પથારી ઉપર પડી રહેલું જોયું અને પુછ્યું, “જીજી, ત્હને શું થયું છે? તું આમ સુઈ કેમ રહી છે?” તેની માતાએ હસતાં હસતાં ધીમે રહીને કહ્યું “મ્હારે શરીરે સાઈ છે બ્હેન ! મ્હને કંઈ થયું નથી. પણ મ્હારે ત્હને કંઈ નવું બતાવવાનું છે.” એમ કહેતાં પોતાની પાસે પથારીમાં સુઈ રહેલા એક નહાના બાળક ઉપરની રજા ઉપાડી લઈ તેને એ બાળક બતાવ્યું. આશ્ચર્યવદનેનીનાયે પુછ્યું, “આ તો જીજી બાપુ છે એ કોણ છે?”

“એ ત્હારો ન્હાનો બાપ માય” માતાએ કહ્યું.

“એ ક્યાંથી આવ્યો? એને અહિં કોણ લાવ્યું? ને આથી સરસ કેમ ના આપ્યો.” નીનાયે બાલક બાવની પ્રબલ જાનપિપાસા દર્શાવતાં પ્રશ્નપરંપરા ચલાવી.

“અરે એતો બહુજ સરસ છે. આના કરતાં તો કોઈપણ વધારે સરસ નથી. તું અને એ બન્ને સરખાંજ છે,” માતાએ હસતાં હસતાં ધીમેથી રહીયો આપ્યો.

“ત્યારે શું હું પણ એવીજ હતી?” નીનાયે બાલઅહંકૃતિથી નિર્દોષપણે પુછ્યું.

“હા, તું પણ એવીજ હતી. પણ આ બ્યારે મોટા થશે ત્યારે વધારે સારા લાગશે.” માતાએ પુત્રપ્રેમનું સ્વાભાવિક લક્ષણ જણાવ્યું.

“પણ હે, તે ક્યાંથી આવ્યો? હવે તે આપણે ત્યાં રહેશે? ત્હારી પાસે રહેશે?” નીનાની નિરાસુ ઉર્મિયે પુછ્યું.

“હા, એ તો હવે આપણી પાસેજ રહેશે” અને હું સારી યઘ્ય ત્યારે એ કાંધી આગ્યો વિગેરે સૌ ત્હને સ્હમજવીશ. તે વખતે આપણે બહુ વાતો કરીશું હાં! પણ નીના ત્હારે યાદ રાખવું કે આ ત્હારો, મ્હારો તથા ત્હારો પિતાનો એ બધાનો બાપ યાય છે અને ત્હારે તેની બરોબર સંભાળ લઇ ત્હને હેનથી રમાડવો. ત્હને મ્હોડીને રાવડાવીશ નહિ” પ્રેમાલ માતાયે પુત્રીને સહજોધ દેતાં દેતાં પુત્રપ્રેમ પ્રદર્શિત કર્યો.

“અને તું પણ એમજ રમાડશે? હવે એ મ્હારે દેકાણે રહેશે?” નીનાયે પ્રશ્ન કર્યો “ના, ના, એવું તે યાય? મ્હારી બહાલી નીનાને” દેકાણે નો એને દદિ પણ હું નહિ ગણું. પણ તું હવે બહાર જ, અને રમ. અને હું બહેલી બહેલી સાથે યઘ્ય ત્યારે આપણે ફરીથી આપણી વાર્તાઓ શરૂ કરીશું.” માતાયે પુત્રીને યોગ્યાશ્વાસન દેતાં બાલપ્રજ્ઞ પરંપરાની પૃષ્ઠાદુતિ કરી.

નીનાને બ્યારથી તે સ્હમજણી યઘ ત્યારથી તેના માતૃપિતા નિત્ય સારી સારી વાર્તાઓ કહેતા, અને ત્યારે તે વખત થનો ત્યારે મીસીસ આટ નનાને પોતાની સો’ડમાં લઇને દાખતી અને સ્ફુરતની ‘હરેક’ સુન્દરતા વિષે રસબેર તેની પાસે સુન્દર વાર્તા કથનો કરી આનન્દ કરતી; અને તેથી આ વાર્તાવિલાપો માતા તથા પુત્રી બંનેને મન ધણજ આવકારાયક અને કિમતી યઘ પડ્યાં; તેથી યોગ્ય દિવસ પછી બ્યારે મીસીસ આટ સારી રીતે તન્દુરસ્ત યઘ સક્તિમતી યઘ ત્યારે તે નીનાને પોતાની પાસે લઇ પોતાનો બપોરનો નવરાશનો સમય આનન્દથી ગુજારવા લાગી. માતાની સો’ડમાં બરાઈ, ત્હેના પ્રેમાલ બોગામાં માયું સુડી સુતે સુતે નીના એ સુન્દર સહજોધ વાર્તાવિલાપો સંભળતી.

સુન વાયકચન્દ! નીનાની વાર્તાનો દૃષ્ટાન્ત કિમતા કુમળા પણ સુન્દર અને વિલમ્બુ જુદિનાં બાળકોના અનુભવ ઉપરથી અમુક અંશે રચાબાવિકજ લાગે છે. તે દૃષ્ટાન્ત અહીં લેખમાં કિનારવાનું પ્રયોજન નિર્જીવ પણ અતિ મહત્ત્વનું છે. પણ ન્હાના બાળકોની આ પ્રકારની જિજ્ઞાસા અપૂર્ણ રીતે સ્હમજ તે જિજ્ઞાસાને નિરાસામાં ના ફેરવી દે એવા સંસારસમાજમાં નો વિરલાજ નિકળે છે. કામથી-વ્યવસાયથી અગર રથુજુદિના અપ્રતિભ પ્રભાવથી બાળકોના આવા પ્રશ્નો સ્હમજવા ત્હેમને સમય નથી. યોગ્યમાં પત્ની દેવા માટે પ્રસુતા નિર્દોષ બાલકને હડધુત કરવામાં, માર મારી જુદિનેજનો ધ્વસ કરવામાં અને કંટાળો ખાતાં-એવા વડિલો અને માતાપિતા માટે બોગમાં જવું પરે એમ નથી.

કેવલ સ્વાર્થમય અને પોતાના મુખના અભિલાષી મનુષ્યો ન્હાના બાલકની જુદિનો વિનાશ કરવાને બરા પણ પાલ ના હડે એવા દૃષ્ટાન્તોં મુધારા અને કેલવશ્ચીતા દાવો કરનારામાંથી પણ દમણે દગલા મળે એમ છે. દૌલેજમાં જતા વિદ્યાર્થીઓની ચંદાનું સમાધાન કરવા અચકન યઘ પડેલા અગર આગમુ અને પ્રમાદી પ્રાદેસરોથી ત્હેમને-વિદ્યાર્થીઓને થના અનદદ બેરલાબ અને ગુચ્ચવશો, તેમજ સ્ત્રીઓને પોતાના મન પ્રમાણે ના યતાં, પતિ કે મુરખી પાસે રજુ કરેલી દરખાસ્તનો યોગ્ય અને અસ્થિર રહિયો ના મગતાં તેમના પોતાના મનનો ગુચ્ચવારો-એવી સી રિયતિ નજર આગ લાવી-બાળકને પ્રેમથી બોલાવી, ત્હેના મનનું સમાધાન કરવું-એજ આગકપ્રતિનુંજ નહીં પણ પ્રજા પ્રતિનું એક મહાન અગત્યનું કર્તવ્ય છે. નીનાયે પોતાના ન્હાના બાલકને જ્ઞેયો.....મનને પ્રજ

યો કે એ ક્યાંથી આવ્યો હશે ? એ સ્વાભાવિકજ છે સીત્ર માન્ય ને ત્રે માતાના વર્તણુક સર્વો પ્રશંસાપાત્ર છે. એ ન્હાનાં બાળકો ધણા સમયગી સાથે હોય, જમતાં હોય, ફરતાં હોય, સૂતાં હોય એમાંથી દેવકોપથી એક સ્વમનત થઇ ગયું અને તે બેતાં બાળ બાળકને તે ક્યાં ગુ તે બાળવાની જિગાસા થાય એ દેવક સ્વાભાવિકજ છે. જન્મ, મરણ એ શું છે, એ તે સહમજતું હોતું નથી. પણ સંસારની વિચિત્રતા બેઇ બાળકને સ્વાભાવિકરીતે જિગાસા થાય છે અને તે પ્રશ્ન કરે છે.

બુડ બેલન નામની એક પ્રખ્યાત વિદુષી બાઇ પોતાના પુસ્તકમાં આ સંબંધમાં લખે છે કે "Everybody, they say, was once a baby, then all must have come in the same fashion into earthy life. And they come from the sky ?

સૌ કહે છે કે તેઓ પણ એક વખતે માત્ર બાળકજ હતાં. ત્યારે સૌ બાળા એવીજ રીતે આ દુનિયામાં આવ્યા હશે. શું તે સૌ આકાશમાંથી ઉતરી આવ્યા ? અને જ્યારે જ્યારે માના માંડી થાય છે ત્યારેજ એ આવે છે એમ કેમ ? એક બુદ્ધિશાળી બાળકને આ સૌ બેઇ જિગાસા થાય તે શું આશ્ચર્ય છે ? અને આ સૌ બે-એકપણુના નિરીક્ષણના પરિણામે છે-જે બાળકોના ગુણ ના રાખવું બેઇએ. ત્યારે એ ઉપરથી એવું સ્પષ્ટ નથી થતું કે બાળકથી સત્ય સંતાડી દાંકપીછાડ કરવી ના બેઇએ. સ્વાભાવિકરીતે દાખ-પ્રશ્ન-કરશે કે "આવી બાળતો તે વળી છોકરાંને દહેવાતી હશે ? ના, ના, એ ત્રે વાતો કશયજ નહી, એમ કરવાથી તો છોકરાંના મગજઉપર દુષ્ટ સંસ્કારની છાપ પડે." પ્રશ્ન બરાબર છે, બરાબર એ વિચારવાએવું છે પરંતુ તેનો સ્વીકારો તે પ્રસિદ્ધ મન્યકર્ત્રી આપતાં કહે છે કે "If we can bring our thoughts into harmony with God's plans, we shall find that pure instruction may be given in a way that will not only not contaminate the child's thought but will be a safeguard during future life."

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મુઝિસર તે જિગાસાદતિતું યોગ્ય નિરાકરણ થાય તો પછી તેમાં ભીતિ રહેતીજ નથી. બાળકની મનોભાવના કાળી દઈ તેનો ધ્વંસ કરવો એ પ્રભુની કૃતિ સામે થવા બેવું છે, અને પ્રભુની કૃતિ સામે થવું એ મહા પાપ છે; તો પછી બાળકની જિગાસાદતિતો ઉદ કરવો એ પણ ન્યાયાનુસારે એક પાપજ ગણાય. આગળ આવતાં તે મન્યકર્ત્રી લખે છે કે "મહાર કહેવું એવું નથી કે સારી ને નાહી ભાંપામાં તેમના મગજમાં દુષ્ટ સંસ્કારોની છાયા પાડવી-એ સાર છે એમ હું જેરાપણ માનતી નથી, તથાપિ એટલું તો હું દૃઢ આમહૂર્વત્ક માનું છું કે પવિત્ર અને ઉમદા જ્ઞાન એજ દૃઢ બાળક નિર્દોષતા અને ભવિષ્યનો સદુદ્દેશના સંકલ્પથી વાપરવું બેઇતું પ્રબલ શક્ત છે.

રમણીયરામ.

"નોના" વાનાં, પ્રખ્યાત વિદુષી, 'મેરીવુડ બેલન' ના પુસ્તકમાંથી ભાષાન્તર રૂપે અર્થે આલેખી છે.

ભલા ડોશી.

હું એક ધન્ડી મજૂર છું; મ્હારું નામ ભલી ડોશી છે. સુમારે વીરોક વર્ષથી હું રાંડી છું. શેડીઆના ઘરમાં કામકાજ કરવું એ મ્હારો મુખ્ય ધંધો છે. મ્હારો વર જીવતાં, એ બિચારો શેડી ગાડી હાંકતો અને હું ઘરમાં કામકાજ કરી કમાતી, એમ અમારો નિભાવ થતો. અમે ગરીબ કહેવાતાં પણ સુખી હતાં.

હમણાં તો હું એક ન્હાની ઓરડીમાં રહું છું. તૂટેલી કાથીનો બરેલો એક ખાટલો, ઓતેર ચીંગડાની સાંધેલી એક બે ગોદડીઓ, નાનીશી દળવાની ધંટી, દાણા રાખવાની માટીનાં હાંધાં, અને પહેરવા કરવાનાં શેડીઆને ઘેરથી મળેલાં જૂતાં કપડાં એટલી મ્હારા ઘરની ધરવખરી છે. જૂવાનીમાં ખરીદેલું ચાટલું ભીતમાં દગ્ગુ એક ઠેકાણે લટકાવી રાખ્યું છે. પાસે એક કુખ્ખનું ચિત્ર છે. હમણાં તો હું એ અરીસામાં મ્હારું મ્હેં જોતી નથી. હું જરા શામળી છું. મ્હારો કૃષ્ણ વ્યારે જીવતો, ત્યારે એ અરીસો અને કુખ્ખનું ચિત્ર મ્હારા હાથમાં આપી મ્હને પગવતો, અમે એમ આનંદ લેતાં

મ્હને ઘરડીને ઘરમાં એકલાં બેશી રહેવું ગમતુંજ નથી. ખરું પૂછાવો તો કોઈને એમ એકલાં ગોંધાઈ રહેવું ગમેજ નહિ. વળી ઘરના ખૂણામાં બરાઈ રહી, ભીતી રહામે જોઈને બેશી રહું તો મ્હને ખાવાનું પણ ક્યાંથી મળે ?

હું ઘણુંખરું શેડીઆઓને ઘેરજ પડી રહું છું. ન્હાવું, ધોવું, જમવું, રાતના વાજી કરવું, ને વખતે મોડું થાય તો સ્પર્ધ પણ ત્યાંજ રહેવું એવો મ્હારો સ્વભાવ થઈ ગયો છે. હમણાં હું ધરમચંદ શેડીને ઘેર કામકાજ કરું છું ત્હેમનાં છોકરાંનું સંભાળું છું. કીકાનું રમકડું ભાગી જાય તો સમારી આપું છું; કંચનના કનકવાની દોરી તૂટી જાય તો બાંધી આપું છું; ભલીતાની નવીને નવીજ ધાખરી શાટી ગઈ હોય તો સાંધી આપું છું; ને વખતે શેડીના ડગલાનું બદન તૂટી ગયું હોય તો શેડ પણ કહે છે કે “ ભલી ! જરા આ બદન ટાંચી આપ તો ” !

શેડ, શેડાણી અને છોકરાં બધાં બહુ માયાળુ છે. મ્હારે દગ્ગુ હમણાંજ ઓળખાણ થયું છે પણ હું ઘરનાં માણસની જેવી બળી ગઈ છું. શેડાણીને ઘણા છોકરાં છે. કંચન, લલિતા, રમણ, સ્ત્રીસ, મુંદર, અને દગ્ગુ સાત ખતિનાનુંજ બાળક છે. બિચારાં શેડાણીને એનું નામ પાડવાની પણ દગ્ગુ કુરસદ મળી નથી !

ન્હાનાં બાળકોનો અભ્યાસ કરવાનું મ્હને બહુ ગમે છે. છપાઈને ત્હેમની કાલી કાલી વાતો સાંભળું છું, ત્હેમની સાથે રમું છું. કોઈ કોઈ વાર તે બધાંને સાંજે બગીચામાં ફરવા પણ લઈ જાઉં છું. આ ભલી ડોશીનો તો એવો મત છે કે મ્હોટાં માણસો કરતાં હાનાં બાલકોના સદવાસમાં વધારે આનંદ આવે છે, પણ એતો ઘરડી મજૂરજનો નિબિધાય !

ધરમચંદ શેડીને ત્યાં હું જતી આવતી થઈ, તે પ્હેલાંજ મ્હને ખબર મળ્યા હતા, હાની લલન બહુ તોફાની છે. બીજાં બધાં છોકરાંને તે ગમતીજ નથી. મ્હને ન્હ

સાંભળાને બહુ નવાઇ લાગી. લલી દેખાવડી, આલાક, ને બિલાડીના બચ્ચા જેવી રમતી-આળ છે. જ્યારે જોઇએ ત્યારે હસતી, ગાતી, ફૂટતી અને એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં ને ઘડીમાં ત્યાંથી પરચાળમાં ચઢીને રસોડામાં દોડી જતી હોય-છે; ત્યારે એવું તે શું દશે કે એ બીજાને નહિ ગમતી હોય ? હું ઘરડી છું પણ જ્યાં સુધી મને એની પૂરેપૂરી ખાત્રી ન થાય ત્યાંસુધી જ પી બેઠું એવી નથી. મહે' ત્હેનું કારણ શોધી કાઢ્યું. આ આખી વાત વાંચી જશો ત્યારે ત્હમને પણ જણાશે.

એક દહાડો લલી દોડતી દોડતી મ્હારી પાસે આવીને બેઠી. તેણે કહ્યું: “ લલી ડોશી ! હવે તો હું રમીને ચાકી, દોડી દોડીને મ્હારા પગ પણ દુઃખવા આવ્યા. હવે તો મને સારી મજની વાત કહે ! ”

હું મ્હારો શરીર ગમેશે ચણીઓ સાંધતી હતી; ત્હેને મૂકી દહને મહે' લલિતાને બોળામાં લઈ વાત કહેવા માંડી.

“ સાંભળ ત્યારે. કમળા કરીને એક ન્હાની છોકરી હતી. હું કંઈ છું કે જન્મ્યા પછી પાંચ મિનિટ પણ એ ઠરીને એક ઠેકાણે નહિ બેઠી હોય. ખીસકોલીની પેઠે સ્વવારથી સ્થાન સુધી આખો દહાડો દોડતી, ફૂટતી, અને તોફાન કરીને કપડાંજ શડતી ફરે. ત્હેનાં કપડાંયે ધાંચીના જેવાં મેલાં ! એના ધરના ઘોળી અને દરજી બહુ ખુશી રહેતા. ”

“ કમળા જ્યારે મ્હારથી ઘરમાં આવે ત્યારે કોઇને એન પડવા દે નહિ; ત્હેના બાપા લખતા હોય તો તે કાગળઉપર હાથ દબાવી, ખડીઓ, પેન વિગેરે સંતાડી દે કે રખેને કમળા ચાહી દોળાને કાંઈ બગાડે. મા કાંઈ બેઠી બેઠી કામ કરતી હોય તો એને દેખીને બોળામાં ધાલી દે. ત્હેનાં બાઇબાંડુ પણ કમળા આવે તો રમતાં હોય ત્યાંથી રમકડાં લઇને નારીજ નાચ. ન્હાની કીકી પણ જ્યાં બેઠી હોય ત્યાંથી ત્હેને દેખે એટલે ઘૂંટણુમર દોડતી માના પાસામાં બરાઇ પેસે. ”

“ ત્હમે કોઇ વસ્તુ એક ઠેકાણે મૂકી હોય, ત્યાંજે કમળાનો હાથ પ્હોંચે તો બીજો દહાડો તે વસ્તુનો તે ઠેકાણે બાગ્યેજ પતો મળે. ત્હમારાં રમકડાં, ચોપડીઓ, કપડાં, વિગેરે લઇને તે ખાશી નાચ. રમકડાંની પેટી, કે ઘરનું કપાટ એવી રીતે બધ કરી દે કે ઉઘાડતાં તોડવુંજ પડે. કોઇનાં ચરમો પણ હોય તો લઇને બિલાડીને પહેરાવી દે. અને કોઇનાં રૂમાલ, ગલ્લેપેટો, કે ગરમ ડુવાલ એવું કાંઈ હોય તો કૂતરાને ગળે બાંધી આવ. ”

“ એટલું કરતાંયે નિરાંત ન વળે તો રસોડામાં દોડી નાચ. અંધાણીની બરણીઓમાં હાથ નાંખી ડોળે; દૂધ દોળા નાંખે; ચૂલામાં બળતાં લાકડાં મ્હાર ખેંચી કાઢે; ધી તેલની બરણીઓ ઉઘાડી નાંખે; સાકર, ગોળના દાગડા ઉઘાડી આમ તેમ વેરે; અને ઉદરે બિલાડીને બોલાવી પૂરી લાડુ વિગેરે કાંઈ ખાવાનું હોય ખવરાવી દે. ”

“ જો ત્યારે; આમ કમળા કોઇને ગમતી નહિ. કોઇ તેને પોતાની પાસે આવવા દેતું નહિ. કોઇને ત્યાં જાવાનું નોતકું ! ય તો કહેવરાવે કે “ કમળાને લાવશો નહિ. ” તેથી એવું નોતકું આવે ત્યારે જાણી જોઇનેજ ઘરમાંથી ત્હેને સકુદર રાખે. કહે વાત. ત્હેને એ કમળા સાથે રહવું ગમે કે નહિ ! ”

“ લલી ! હવે હું કાઢ દહાડો એમ તોશન નહિ કરું. ” લલી આ વાત સાંભળીને એકદમ બોલી ઉઠી.

“ પણ, લલી ! હું તારી વાત કરું છું ? હું તો તને કમળાની વાત કરું છું. ” મહે ધીમેથી લલિતાને કહ્યું. અણસમજી પણ પ્રભાણિક છોકરી ચરમાઈ ગઈ.

“ પણ તે બધી વાત મહેનેજ મળતી આવે છે તો. લલીનાં હજી આવું તોશન કરું છું. મહેને ખબર નહોતી કે હું કાઢને નહિ ગમતી હોઉં. મહેને તો હું બંધાયને વ્હાલી લાગું એવું ગમે. વાર ! તમને ખબર છે કે ન્હાનાં છોકરાંને એક ટેકાણે ગોંધાઈ રહેવું ન ગમે ? એમને મૂંગાં બેસી રહેતાં આવડેજ નહિ. ”

“ લલી ! ત્હાઈ કહેવું ખરું છે. મૂંગાં ન બેસી રહેવું તે સાચું છે. પણ એટલું તો સંભાળવું જોઈએ, કે રમતાં રમતાં બીજાની વસ્તુઓને નુકશાન કરવું નહિ. જો, તું ચાલાક છોકરી છે; તેથી ત્હારે આખો દહાડો કામ કરવું જોઈએ. પણ વાર, તું નિશાળે કેમ નથી જતી ? હવે તો તું મ્હોટી થઈ છે. ચાલ હું આજ બાને કહું કે તને કાલથી નિશાળે મોકલે. ”

“ હા, એ બહુ સાચું, લલી ! મહેને નિશાળે જવું તો ગમશે. હવે હું ઘેર રહી તો જ્ઞાન નહિ કરું. કમળાની જેથી હું ગાંડી નહિ યાઉં. પણ તું મ્હેતીજીને કહેજે કે મહેને ત્હાં ઉભા ન રાખે. નિશાળમાં તો છોકરાંને ઉભાં રાખે છે; અંગઠા પકડાવે છે; અને વખતે સોટીએ સોટીએ મારે પણ છે. તું મ્હેતીજીને કહીશ કે મહેને ન મારે ! ” લલિતા બોલતાં બોલતાં ગરીબ બની ગઈ.

નિશાળમાં જે છોકરાં બણે નહિ, ત્હેનેજ મ્હેતીજી લડે કે મારે, એવું મહે ત્હેને સહમજીવ્યું. લલિતા તે દિવસથી દરરોજ નિશાળે જાય છે. ધ્યાન રાખીને અભ્યાસ કરે છે. હવે તે કાઢ જોડે લડતી નથી. ઘેર શાંત બેસીને પોતાના અભ્યાસમાં સમજો વખત ગાળે છે. ને દુરસદના વખતે પોતાના બાઈમાંડુ સાથે હળીમળીને રમે છે.

ત્હેને વાંચતાં લખતાં આવડ્યું છે. ત્હમે જો નિશાળમાં જૂલો તો ધ્યાન રાખીને શાંત બેઠી બેઠી પોતાના પાઠ વાંચતી હોય !

ગરીબ બિચારી લલિતા ! કેવી બલી છોકરી ! કેટલી પ્રભાણિક ! કેવી ચાલાક ! તે બહુ જોઈને તોશન કરતી નહોતી. ત્હેને નવરાં બેસી રહેવું ગમતું નહિ, તેથીજ આમ તેમ ફૂટતી, દોડતી, અને સોને પગવતી.

પણ હવે તો નિશાળે જાય છે એટલે તોજ્ઞાન કરવા નવરીજ રહેતી નથી. નિશાળની બધી છોકરીઓમાં તે સૌથી હુશીઆર છે. દર વર્ષે પહેલે નંબરે પાસ થઈ સારાં સારાં ધનામ મેળવે છે.*

સ્નેહજ્યોતિ.

ગૃહધર્મ.

સદાચાર.

(અમદાવાદ મહિલામંડળમાં આપેલું વ્યાખ્યાન.)

પ્રાર્થના સમાજના સિદ્ધાંતમાં ભક્તિની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે.

“ સપ્તેમ શ્રદ્ધા, ઉપાસના, સ્તુતિ, પ્રાર્થના, અને સદાચાર એટલે ભક્તિ. ”

આ વ્યાખ્યા સર્વમાન્ય થઇ શકે તેમ છે.

ધર્મની ભક્તિમાટે પાંચ મુખ્ય બાબતો ઉપર લક્ષ રહેવું આવશ્યક છે. ધર્મ ઉપર પ્રમ સહિત દૃઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. ધર્મની ઉપાસના, સ્તુતિ અને પ્રાર્થના નિયમસર કરવી જોઈએ. અને આચાર અંગ પરિપૂર્ણરિતે મેળવવા માટે સદાચારની જરૂર છે. આ ઉપરથી જણાવ છે કે ભક્તિનાં પાંચ અંગમાંથી સહુથી વધારે ઉપયોગી અંગ સદાચાર છે. સદાચાર એ ભક્તિનું સૌથી મોટું અંગ છે. માટે સદાચાર વિષે એ બોલું છું, યથાશક્તિ કહેવા માગું છું.

સદાચાર એટલે શુદ્ધ અને પવિત્ર આચરણ. પાપથી વેગળાં રહેવું, અને આપણું મન, કર્મ અને વાણી, સર્વ પવિત્ર રાખવું. આ જગતમાં સદાચારણે ચાલવું એ ઘણું કઠણ કામ છે. મનુષ્ય માત્રને ઘણી વાસનાઓનો સંહાર કરવો પડે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, અને મત્સર એ જે પરિપુ કહેવાય છે એનો સંહાર કરવો પડે છે. આ કાર્ય ઘણું વિકટ છે. જગતની લાલચો એટલી પ્રબલ છે અને મનુષ્યનું મન એટલું નિર્બલ છે કે, આ લાલચોમાંથી બચવાને જેટલી સાવચેતી રાખીએ તેટલી ઓછી છે.

સર્વ કોઇ જાણે છે કે કામને અથવા લોભને વશ થવું એ મહા પાપ છે. પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે જે વખતે ખરેખરે પ્રસંગ આવે છે તે વખતે કેટલાં યોગ્ય મનુષ્ય તે પ્રમાણે વર્તી શકે છે? અહોનિશ જગતમાં કેટલું પાપ વધતું જાય છે તેનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને ત્રાસ થાય છે, કંપારો ઘટે છે! તેટલાજ માટે વારંવાર આ વિષય ચર્ચાવવાની જરૂર છે.

સદાચાર માટે સદાચરણનું જ્ઞાન બસ નથી. તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું બળ આવશ્યક છે. અને આ બળ પ્રાપ્ત કરવાને મનનો નિમ્મલ કરવાની જરૂર છે. ઇન્દ્રિયોને તાબે ના રહેવું જોઈએ; અને જેમ બને તેમ સંસારના ક્ષણિક મુખ ઉપર વૈરાગ્ય આણવું જોઈએ. આ ઉપરથી એમ કહેવાની મારી મતલબ નથી કે સર્વ કોઇએ સંન્યાસ મહણ કરવો જોઈએ. આ જગત ઉત્પન્ન કરવાનો મહાન જગતકર્તાનો હેતુ એવો હોયજ નહિ. પરંતુ આ જગતમાં રહીને જ મનનો નિમ્મલ કરવો જોઈએ. વ્યાવહારિક લાલચોને વશ ન થવું જોઈએ, એજ માણસનો ધર્મ છે. એમાંજ સદાચારનો સમાવેશ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું છે કે:—

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેષુ કદાચન ।

પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે આ મહાન નિમ્મલ કરવો એ કેટલું બધું કઠણ કામ છે. મહાન ઋષિઓ વિગેરે એ કેટકેટલા પ્રયત્ન કર્યા છતાં તેઓ મનનો નિમ્મલ કરી શક્યા નહિ.

અમારે હિંદુ તે માતા, પિતા રૂપે પ્રભુ પ્યારા,
તજ જાતી, તજ સાતિ, વિના ધર્મે અમે હિન્દી. (૬)

અમે ભોગી, પ્રભુસાનિ, દયા નીતિ ધર્મના ભોગી,
અમારો આ જીવનદીપ તે, ખીન્નના શ્રેય અર્થે છે. (૭)

પિતા બહાલા અમીધારા, અમીમય માતની સેવા,
પિતા માતા તણી ભક્તિ, અમારે મોક્ષ મુક્તિ છે. (૮)

અમે હિન્દી, બધા હિન્દી, પરસ્પર બાધ ને બહેની,
અમે મન, તન, ધનથી સૌ, જીવન અમ હિંદમય કરશું. (૯)

તજ સાતિ, રૂઢી ધારો, અમે સૌ હિંદના બાળો,
કરીશું ઇચ્છી ભક્તિ, ચાહીશું હિન્દની મુક્તિ. (૧૦)

પ્રભુમય આત્મને કરશું, જીવનદિપ હિન્દને ધરશું,
પરસ્પર સાહય સુખ અર્પી, કરીશું બાધ ને બહેની. (૧૧)

ક્ષમાથી ઉરને છાશું, દયા પ્રેમે યજી ભરશું,
નીતિ ધર્મે શ્રદ્ધા શ્રદ્ધા, સહન કરી સત્યથી લટશું. (૧૨)

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય ત્રી. ત્રિવેદી.

“ મનુષ્ય જન્મની સફળતા. ”

પરોપકાર એજ ધન છે, પુણ્યનું પોટકું છે. જેનાથી ઉભય લોકની સફળતા છે.
મન, તન, ધનથી જેનું જીવન પરોપકારમય ને અન્યના શ્રેય અર્થે છે તેજ જીવન ઉચ્ચ
ને પવિત્ર છે. મોક્ષ અને મુક્તિનું સ્થાન છે. એકના જીવનમાં અનેકનું જીવન છે તેજ
જીવનની સફળતા છે—આનંદમય ઉજ્જવલતા છે.

પોતાની જન્મભૂમિને વાસ્તે કયા સ્ત્રી પુરુષનું હૃદય નહિં દ્રવે ? ને અભિમાન નહિ
જન્યુત થાય ? મારા આર્ય બન્ધુઓ ને ભગિનીઓ ! આંખ ઉઘાડીને જુઓ. સ્વાર્થને બાળી
નાંખો—પરમાર્થજન ધારણ કરો. દેવ, કલેશ ને ભિન્નતાને દૂર કરો—બાધઓ અને બહેનો !
આર્યદેવી, હિંદુમાતા, નમતે, પુષ્ટતે છે. આર્ય, આર્ય ને આર્યપુત્રા, જર્જરીત, થરીતે, ગદ્ગદ
પુણ્યવતી પવિત્ર દેવી ભુખ્યાં અને દુઃખીઓ અશ્રુ સારે છે. મીઠી માતા કે જેના હસ્તનું
લાલન પાલન પામી—જેના ઉદરમાં જન્મી—જેનું પથપાન કરીને તમે ખોળો ખુંધો—જેણે
તહમારી વિટા ધોઇ એવી માતા રોશે ને બાળકો હસશે ? જે ભાંડુઓની ભેગાં તમે ઉછર્યાં
છો, તેની દયા તમારા હૃદયમાં નથી ? આ શી રીતે બનશે ! મહા જીલમ કે વીસમી સ-
દીની નવાઇ-કે કળીનું કાતુક ? જે હો તે હો. કપીલ દેવની પેઠ પ્રથમ માતાની મુક્તિ ને
તેના શ્રેયઅર્થે જીવન અર્પી દો. સુખ ક્યાંથી મળશે, શાંતિ ક્યાંથી મળશે, અને મોક્ષ
કેમ મશે ? આપણું હજારો બાધ બહેનો ભુખે ને દુઃખે ટળવળે છે. આપણે આપણા
પેસાથી કંઈ કર્યું છે ? પૈસો શા કામનો છે ? મર્યા પછી તો મૂકી જવાનો છે. લક્ષ્મી
માણી તે પાસે છે—પરમાર્થમાં વાવરી તે સંગમ કરી છે—જે સંઘટી તે નાંખી દીધી છે.
માણુએ શખલાં જુઓ છો. બાપને પૈસે ગાડી યોગમાં કરતાં—મોજશોખ કરતાં—વિવાયતી

ખનતા-નાયકા નચાવતા-પાપથી ભરેલા-પાપમય શરીરવાળા હિંદની હત્યાઓ જેવા અતિ
પેસા કરીને ખેસે છે. આપણી શ્રીમન્તાઈ શી કામની છે? મોજ શોખનાં ખોટા ખર્ચોમાં
હજારો રૂપિયા ખર્ચ નાંખીએ છીએ પણ પરોપકારમાં પાંધએ અપાતી નથી. ગૃહસ્થની
સ્ત્રીઓને દેશનેબલ સાડીઓ, પોલકા, ચોળી, ઝેરાતતના દાગીનાં કે જેનું સોના કરતાં
ઘડામણ મોંઘુ-વિલાયતી સુવર્ણ અને 'પોલીશ', વિલાયતી સેંટપાઉડર, અંતર-સાબુ ને
હેર-ઓઇલ-આવાં આવાં કેટલાંએક ખોટાં ખર્ચોમાં હિંદુસ્થાનના હજારો રૂપિયા ખુઆર
યઈ જાય છે; ને હિન્દ નિર્ધન થઈ જાય છે. આવા ખોતરા ને ધર્મગણા બેહોતરા-મોટાનું
અનુકરણ ન્હાનાં કરે ને મરે નહીં તો માંદા થાય. હિંદુસ્તાનમાં હજારો મનુષ્યો અત્રવજ
વિનાનાં રખડી રખડીને ભુખે મરે છે. તેનો વિચાર કોણ કરે છે? રંકને સુજે તે શ્રીમન્તને
જીવનમાંએ ન જડે. મીમન્તો, શેડીઆઆ, અધીકારીઓ વિગેરેનું આ કર્તવ્ય છે. પણ
માન અને મદ બારિઆ-મોહને વશ-સત્તામાં શાણપણ ભૂલેલા શ્રીમન્તોને શું ખજર પડે કે
ગરીબનો સંસાર કેવો છે. ઈશ્વરદત્ત લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરી હિંદ અને તહેનાં બાળકોના
શ્રેયઅર્થે પોતાનો નીચ સ્વાર્થ તજવો એ સામાન્યથી શી રીતે થાય? પોતાની લક્ષ્મી,
વૈભવ અને સત્તામાં તણાયા જતાં મોટાં કહેવાતાં પણ ખોટાં એવાં ગૃહસ્થ સ્ત્રી પુરુષોને
એ વિચાર સ્વપ્ને પણ સત્ય જણાય નહિ. હિંદુસ્થાનના કરોડો રૂપિયા મિથ્યા વિપયો-
પભોગમાં ને મોટામન મિથ્યા ખર્ચોમાં ખર્ચાઈ જાય છે. પરદેશી માલ રૂપિયા પરદેશ
ખેચી જાય છે. સ્વદેશ અને સ્વદેશીને કોણ ઉત્તેજન આપે? હિંદ નિર્ધન અને તેમાં નવાઇ
શી! હિંદ! મ્હારી દુઃખી માતા! ત્હારી ઉન્નતિ શી રીતે થાય? તારાં પુત્રો અને પુત્રીઓ
હજી અજ્ઞાનના ઊંડા તિમિરમાં શયન કરે છે, -પરમાર્થને પાડુ મારે છે. સ્વાર્થના શણ-
ગાર સજે છે ને પાપની પેટીઓ ભરે છે. અન્તરમાંની ઉંડી બળતરા બોલે છે. અહો
શ્રીમન્તો! ત્હમે શું કરવા જાઓ? પાત્રવિના પ્રભુઅં શી રીતે દાન દીધું?

મ્હારી શ્રીમતી ભગિનીઓ! મ્હારી વૈભવવતી બહેનો! હિંદની આધારભૂત રમ-
ણીઓ! મ્હારા ઉપર ત્હમે ક્રોધ ન કરશો. પણ ત્હમે દયાની દેવીઓ થજો. પરમાર્થની
પ્રતિમા થજો. આનંદનો અવતાર થજો. સ્નેહનો શણગાર સંજો; સહન કરવાનો મંત્ર
શીખજો. તન, મન, ધનથી પરોપકારનાં કામ કરજો. હિંદ માતાની સેવા કરજો. સ્વદેશ
અને સ્વદેશીઓની દાઝ ધરજો. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવામાં આગેવાની જોજો. બહેનો, લક્ષ્મીની
સહાયતાથી મનુષ્ય ધારે તો જગતનું ઘણું બહું કરી શકવાને સમર્થ થાય છે. મનમાં
પરણીને મનમાં રંડાનું જેમ મિથ્યા છે તેમજ લક્ષ્મીવિનાના વિચારો મનમાં ઉદ્ભવી
મનમાંજ પાછા સમાઈ જાય છે. જગતના સુખ અર્થે તે નકામા છે. બહેનો, ત્હમે દુઃખીને
દિલાસો દેજો. અપંગને સાહાય્ય કરજો, ભુખ્યાંને ભોજન દેજો, નિર્ધનને ધન દેજો; રોગીને
ઔષધ દેજો, અસમર્થની સેવા કરજો. દયા અને પ્રેમની પોષક માડીઓ! ક્ષમાની મૂર્તિ
મતિ દેવીઓ! તમારા ઉપર ભવિષ્યની પ્રજાનો આધાર છે, નીતિધર્મનાં સ્થાપક છો, હિંદ
ના હિત ને મોક્ષ મુક્તિનો માર્ગ તમે છો. પ્રભુરૂપ છો. પ્રભુને આજખવાનું સાધન તમે
છો. અસ્તુ! પરમાત્મા ત્હમને સદ્બુદ્ધિ આપો અને ત્હમને સત્કાર્યોમાં સાહાય્ય કરો. ત્હ-
મારી શુભેચ્છાઓ સદ્ગણ કરો. રંક બહેન બીજું શું ઇચ્છે?

સો. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય વી. ત્રિવેદી.

વધુકર્ત્તવ્ય.

માઆપની શીખામણથી સંસ્કાર પામેલી બાળાઓને પોતાની આવડત કે એણે આવડત બતાવવાનો સમય સાસરવાસમાંજ આવે છે, કેમકે પિયરમાં ન્યારે નજીવી જૂલો તરફ અથવા લાડને લઈ મોટી જૂલો તરફ પણ માતપિતા લક્ષ આપતાં નથી અને ચલાવે જાય છે ત્યારે સાસરામાં પોતાને ઘેર આવનાર બાળા હજી એ નવા ઘરના રીતરિવાજથી કેવળ અજાન છે એમ જાણવામાં છતાં સાસરિયાં સમયોચિત સલાહ અને શીખામણથી સુધારી લેવાને બદલે હેરણાં હેર્યા કરે છે; તો સુખ દુઃખ, શ્રમ કે આરામ કંઈનો વિચાર ન લાવતાં નવોદાએ નવા ઘરમાં (સાસરે) રહેવું એજ આખરે સુખકર છે, માટે શ્રીમન્ત પિતાની પુત્રી હોય તોપણ તહેલો નિર્ધન સાસરામાં નિર્ધનજ દેખાવું જોઈએ. અર્થાત પોતાનાં સાસરાનાં ઘરની હાલત પ્રમાણેજ પોતાનું વર્તન રાખવું ઉચિત છે, વળી સાસરામાં પ્રવેશતી વડૂએ સર્વ સાસરવેલ સાથે સલાહસંપ અને હેતથી વર્તવા નિશ્ચય રાખવો, તેમ સાસરે પોતાને જે છૂટ મળે તેનો વખાણપાત્ર કામમાં ઉપયોગ કરવો કે જેથી ઉત્તમ પ્રકારનું સંસાર સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જે માણસ કામગાફ હોય છે તે ઘરનાં દરેક માણસને પ્રિય થઈ પડે છે એ યાદ રાખવું.

સધળા વાતો, બીતરવેદનાઓ પતિ પોતાની પત્નીપાસેજ કરે છે. પરન્તુ પતિએ કહેલી વાત પોતાના પેટમાં રહી શકે નહીં તો પોતાની આવી કુટેવથી પતિને કોઇ વખત કેટલી વિપત્તિમાં આવવું પડે એ વિચાર હમણાં કરતાં રહેવો, તેમ મનોબળ એવું વધારતાં-જવું કે દિવસે દિવસે પતિનો વિશ્વાસ પોતાપર વધે અને પોતાને સારી સાથીયેણી (વહુ) આપવા માટે જગતપિતાનો ઉપકાર માનતાં તદ્દમને પંજુ અંતઃકરણથી શુભાશીષ આપે, એમ કરવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. મતલબ પતિએ નહીં કહેવાજેવી વાત કદી પંજુ કોઇને કહેવી નહીં તથા પોતાનું એકે કૃત્ય પતિથી છુપું રાખવું નહીં. વળી કમનશીબથી અથવા તો વડીલોનાં પેઢી દર પેઢી આશ્વા આવતા કરજથી પતિ ગરીબ હોય તો પણ તેના માટે હલકો વિચાર લાવી, તહેનાપરનો પોતાનો પ્રેમ આછો કરવો એ સુપત્નીનો ધર્મ નથી. નીતિની રીતિએ ચાલતાં પણ પતિ ગરીબી ભોગવે એમાં શરમાવું કે સંકોચાવું શામાટે જોઈએ ? નહીંજ !

પતિ તરફ અપ્રીતિ રાખનારી સ્ત્રીની સોજત ખીલકુલ ન કરવી ; કેમકે પતિ પ્રત્યે તિસ્સકારયુક્ત નેજરથી જોતી સ્ત્રીની સોજતથી-તેની સાથેની નિત્યની વાતચિતથી પોતાનું મન પણ જો નબળું હોય છે તો પતિ તરફ સેહેજ વાતમાં ઓછી પ્રીતિવાળું થઇ જાય છે. માટે આવી સ્ત્રીથી દૂરજ રહેવું એ સુખકર છે. સંસાર વહેવારમાં પતિપત્ની વચ્ચે મતભેદના ઘણા પ્રસંગો આવ્યા કરે છે માટે પત્નીએ બહુજ શાંત સ્વભાવનું થવું જરૂરનું છે. કોઇ વખત પતિ વગરવાંકે ખીજી જાય તો તેવે વખતે સત્ય હકીકત વિનયથી કહી દેવી અને કદાચ વિનયથી કહેતાં પણ પતિ વધુ રોષે ભરાય એવો કટાકટીનો પ્રસંગ આવી પડે તો એવે સમયે મૌન્ય રહેવું. પણ પતિનો રોષ જ્યારે નરમ પડી જાય ત્યારે યથેચ્છ બૂલમાં પોતાનો હાથ નથી એમ અગર તો બૂલ થઇ હોય તો એ માટે હવેથી કદી તેવી બૂલ નહીં યાય ' તેમ ક્ષમા ચઢાતાં કહી દેવું જોઈ પતિનો રહેલો રોષ ગુસ્સો પણ કમી થશે. તદ્દમારો પતિ તદ્દમારી-સુન્દરતાથી આકર્ષાઈને કે નબળા મનનો હોય તેથી તદ્દમાર કલા અક્ષરો-પછી તે સાચા કે ખોટા હોય છતાં-કહયે જતો હોય તોપણ તદ્દમારો પતિ ' તદ્દમારજ આધીન છે, તમે કહો એટલુંજ કરનારો છે, ' એવું એવું બંહાર બોલી પતિની પદ્ધિને ઉતારી પાડવી ન જોઈએ. સ્ત્રીજાત પણ કેટલી જરૂરની છે, તેમને યોગ્ય કેળવણી ઘટતી છૂટ સાથે અપાય તો તેઓ પણ શું શું કરી શકે છે એ બાબત તદ્દમારો પતિ બરાબર સમજતો હશે અને સ્ત્રી નામને છાજે તેવા દરેક ઉમદા ગુણો તહેજે તદ્દમારામાં દાહા હશે તો એ દરેક બાબતમાં તદ્દમને પૂછશે; પરન્તુ એથી એની રહેણી તદ્દમારે આધીન છે એવો ખોટો ખ્યાલ કદી લેવાનો નથી.

પતિની આજ્ઞા અનુસાર વર્તી પતિનો મનમાં અણગમો કે અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થવા ન દેવાં એજ કુલિન કામિનીને ઘટે છે. પોતાનો પતિ પરદેશ હોય ત્યારે તદ્દમે જ્યારે ઘેર કંઈ પણ ઉપાધી વગર સહીસલામત સંતોષમાં રહોછો ત્યારે તે (પતિ) તદ્દમાર માટે કેટલું કષ્ટ વેડી બંહાર પરદેશમાં આવી પડતી અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરે છે એ બાબત ઉપર લાંબી નજરે જોતાં રહેવું. પતિની આવી ગેરહાજરીનો અયોગ્ય લાભ લઇ સ્વતંત્ર થતાં ન જવું, પણ રમત ગમત, શરીરનો વગર જરૂરનો શણગાર, આ ઘેર-તે ઘેર રંખડવું, મન્દિરોમાં ઉત્સવ જોવાને બંહાને આયડવું, નિર્લજ સખીઓ કરી તેવીઓની સાથે ઠૂઠા-મ-શકરી કરવી, પરપુર વાળા સ્થાને જવું, આવી આવી ન બાજતી અને સ્ત્રીજાતીનું બૂજવું

જે શીયળ તેને બદો લગાડનારી બાળતોનો ત્યાગ - કરવો. આવે વખતે માત્ર માંગલિક (સૌભાગ્ય સૂચવનારાં) આભૂષણો પહેરવાં અને મ્હોટેરાંના સહવાસમાં રહીને સદાયરણુ, સસ, નીલિનાં પુસ્તકોનું વાંચન, પંતિએ જુદાં પડતી વખતે કરેલ આરામનું પાલન તથા કુળની મર્યાદાને વળગી રહીને પતિના આયુષ્યની રક્ષામાટે સૌભાગ્યવ્રતો કરવાં.

આકરો સાથે ખેસવા, ઉડવા કે મોં મલકાવી વાતચિત કરવાની ટેવ સદ્યુણી જનોની દષ્ટિએ ધિક્કારપાત્ર બનાવે છે. વળી આવી ટેવ પતિના જોવામાં આવે છે તો તે પણ નારાજ થાયજ. માટે પતિનું મન જેથી પ્રાપ્તિ ન પામે તેમજ રહેવું. શીયળ એ સ્ત્રીનો સાચો શૃંગાર છે, સૌભાગ્ય એ સ્ત્રીનું આનંદદાયક જીવિત છે; માટે એ બે અમૂલ્ય ખજાનાનું (શીયળનું અને સૌભાગ્યનું) પ્રાણ કરતાં પણ અધીક રક્ષણ કરવું.

ત્હમે સાવકી માતા કહેવાતાં હો તો શોક્યનાં બાલક અને ત્હમારાં બાલકમાં બેઠ ગણીને, માતા વગરનાં અબોલ અને નિરાધાર બાળકને આંસુડાં પડાવી-તેમની આંતરડી રફડાવી-નિશ્વાસો નાખાવી-ત્હમનાં અંતઃકરણની ઉડી હાય કદી લેતાં નહીં. આવાં અબોલ અને ઉપરાણાં વગરનાં નિરાધાર બાલકોની હાય ત્હમને કદી નહીં રહેવા નહીંજ દે ! માટે ત્હમારી સત્તાતજે આવેલાં એ બાળકોને સુખીજ રાખશો કે જેથી જગતકર્તા પણ રાજ રહેશે.

રાતે પતિ સાથે આનંદી વાતોમાં મગ્ન થઇ શાન્ત ચિત્તે વહેલાં સુષ્પ જઈ પહેરાડમાં વહેલાં ઉઠી મંગળ પદાર્થો જોવા, નિર્મળ જળથી સારી રીતે ધરીરને યોગી ન્હાઇ સ્વચ્છ થઇ, શક્તિઅનુસાર મળેલાં પણ સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરી, કપાળમાં કુંકુમનો અંદક કરી, સૌભાગ્યદર્શક શલુગારથી તૈયાર થઇ ખરા મનથી અને પવિત્રહૃદયથી છાંટેવનું સ્મરણ કરવું. પતિ ઉઠતાં ત્હેનું મુખ જોવું અને તેને (પતિને) જોઈતાં સાધનો પૂરાં પાડી, પછી ઘરકામમાં લાગવું, એ સુવાસિની સ્ત્રીનો ખરો ધર્મ છે.

સ્ત્રીજાતિની શ્રેષ્ઠતાને સમજનારી સ્ત્રી, પતિને પ્રાણુથી વધારે પ્રિય ગણી, તેનેજ આધીન રહી, સદાયરણુથી આસી, નિષ્કલંક રહી, સુખદુઃખમાં સમભાવવાળી રહી, પતિને જગતમાં આવી મળતા વિવિધ પ્રકારના પરિતાપ, ભય, કંકાસ દૂર કરે છે, અને તાપથી તપેલા જગતને જોમ રાત્રે ચંદ્ર શીતળતા આપે છે તેમ સંસારની ઉપાધિથી તપ્ત થયેલા^૩ પતિને સદ્યુણી સ્ત્રી મિઠી ઠંડક આપે છે. માટેજ ' સુપત્ની ' ની શ્રેષ્ઠ પદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા સદ્યુણી થવું.

નટવરલાલ કે. દાઘપિરર.

વિશુદ્ધિનો પ્રભાવ—સર્વથા વિશુદ્ધિની અકળગતિ છે. અગ્નિમાં પડીને પણ સુવર્ણ જેમ સ્વતંત્ર રંગે ચઢી મોંઘા મૂલ્યનું થાય છે તેમ વિશુદ્ધિના ભક્તો પણ આપત્તિની જ્વાળાઓ વેઠી વેઠી ચડતા રહી અને વિરોધ કીર્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. સાવિત્રી સાથે અન્ય સ્ત્રીઓ નહિં હોય ? અહંકાર તારા અન-ગુણા ધત્વાદિ " સવારના પ્રદરનાં નામ " કહેવાતી સતીઓના સમયમાં કંઈ સ્ત્રીઓ નહિં હોય ? એમ કેમ કહેવાય ? સ્ત્રીઓ તો અસલથીજ છે. પણ મોંઘી વસ્તુની જેટલા સતીઓનાં નામ યેરયેર સંમતી રાખવામાં આવે છે તે નિઃસંશય વિશુદ્ધિનોજ પ્રદાપ. દો. ૬. પંડ્યા કૃત કુસુમાવલી.

(૧૦૧૨મ ઉ. બ. ૬૫૮ સાહિત્યવિવાસમાંથી.)

રમણિમણિમાલા.

દેવી અધોરકામિની.

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

હવે એમનું શરીર બીજકુલ પડી ભાંગ્યું. આ વખતે નિર્દય મૃત્યુએ પોતાના બંને હાથ પસાર્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૯૬ ની ૨૭ મી મેને દિવસે કારી રોડે એમના ઉપર જોરથી હુમલો કર્યો. ૩ ૭ જુને આસ બંધ થઇ જવા આવ્યો. ડાક્ટરે પરીક્ષા કરી કહ્યું 'રુયુમેટિક્ઝ ઓફ ધી હાર્ટ' - જાતીનો સંધીવા. આ સમયે કયા ડાક્ટરે તહેમની સારવાર કરવી એ પ્રશ્ન ઉભો થયો. કારણ કે આટલા દિવસ તહેમના ધર્મબન્ધુ બાપુ પરશનાથ મટોપાધ્યાય તહેમના ઘરમાં બધાની દવા કરતા હતા. પણ એ હોમિયોપેથિક ડાક્ટર હતા. આવા અણીના વખતે તહેમના એકલાના ઉપર કેવી રીતે ભરોસો રાખી શકાય? પણ અધોરકામિનીએ મૃત્યુસમયે પણ માનસિકબળનો પરિચય આપ્યો. તહેમણે કહ્યું કે 'મ્હારી દવા પરશઆયુજ કરશે; બીજ કોઇ ડાક્ટરની જરૂર નથી.' તહેમની ઇચ્છા મુજબજ કરવામાં આવ્યું.

૧૩ મી જુને મ્હોટા દિકરાને બોલાવીને કહ્યું. "માજીની પાસે જઈ છું. હવે વાર લગાડાય એમ નથી. સુખોષ! અસત્ય માંગે જતો ના. x x x મ્હારે માટે રોતો નહીં."

આખરે ૧૫ મી જૂન આવી પહોંચી. એ એમની મહાયાત્રાનો દિવસ હતો. એ દિવસે એ વાગ્યાને બાર મિનિટે એ અનંત સમાધિમાં લીન થઇ ગયાં; તહેમના પ્રાણથી અધિક વ્હાલા સ્વામી, તથા પુત્ર પુત્રીઓ, બધાં તહેમની તરફ આકુળતાથી જોતાં રહ્યાં પણ તહેમની સમાધિ જુરીજ નહીં. એ તો પોતે ચિરવાંછિત જગતજનનીના બોળામાં અનંત-કાળને માટે સુધ્ધિ ગયાં.

હાય! પુત્ર પુત્રીઓ તહેમને માટે અશ્રુ વરસાવવાં લાગ્યાં; બન્ધુઓ રોઇ રોઇને આકુળ થઇ ગયા. ગામનાં ગરીબ લોકો તહેમના મૃતદેહને ઘેરી લાઇને હાથ, હાથ, કરવા લાગ્યા; પણ હાય! તહેમનો આત્મા ગયો તે ગયોજ. હવે દીન દુઃખીઓને સહાયતા મળશે નહીં; માંદાઓની માવજત થશે નહીં. લોકો તહેમની ઇશ્વરભક્તિ જોઇને વિરમય પામશે નહીં!!

આજ તહેમનો મૃતદેહ જોવામાં આવતો નથી; પણ તહેમનો અમર આત્મા આજ પણ કેટલીએ નારીઓના પ્રાણમાં શક્તિનો સંચાર કરે છે; કેટલાએ પુરોના હૃદયમાં ભક્તિનો ઉદય કરે છે; સ્વધર્માવલંબી કેટલાએ લોકો એમની અપૂર્વ જીવન કહાણી સાંભળીને વિરમય પામે છે, અને તહેમના આત્માને ભક્તિપુષ્પાંજલી અર્પે છે. મ્હારી ઇશ્વર પાસે એજ પ્રાર્થના છે કે એ લોકો પણ એમનીજ માફક ભક્તિ અને ધર્મને સાધીને જીવનને કૃતાર્થ કરવા પામે! અસ્તુ!!

૭.

દેવીઅધોરકામિનીના સ્વર્ગવાસ પછી બોંડીપુરની પ્રજા તંરૂધી એક સભા ભરવામાં આવી. તહેમના આત્મા તરફ ભક્તિ પ્રગટ કરવા સાર એ શહેરના અનેક બંગાળી; હિંદુસ્તાની અને કેટલાંક અંગ્રેજ સદૃશદસ્યો ત્યાં એકઠા થયા હતા. ત્યાંના આગેવાન વકીલ બાપુ ગુરૂપ્રસાદસેને સમાનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકાર્યું હતું. તહેમના અંગ્રેજ ભાણુ કાંધક સાર નીચે આપું છું.

‘ ધણા સૈકાઓ પછી અહિં આવી સભા બરાબ છે. એક પ્રસિદ્ધ સન્નારીની સ્મૃતિ જળવી રાખવાને માટે આજની સભા બોલાવવામાં આવી છે. x x x મિસિઝ રાય (દેવી અધોરકામિની) ના સંબંધમાં બોલતાં કહી શકાય કે : હેમના જીવનનો પ્રભાવ વિશાળ ક્ષેત્રમાં ફેલાયો હતો. x x x ને કન્યાશાળામાં આપણે એકલા થયા છીએ તે કન્યાશાળા ધણા સમય અગાઉથી વર્તમાન હતી. પણ મિસિઝ રાયે હેને નવી જાગી બહી હતી. x x x હેમણે પોતાને ઘેર પોતાને ખર્ચે એક બોર્ડિંગ હાઉસની સ્થાપના કરી હતી. અહિંની બાલિકાઓ હેમનેજ પોતાની માતા ગણે છે. આ બોર્ડિંગ હાઉસમાં હેમના કુટુંબની આવકનો મોટો ભાગ ખરચાતો. મનુષ્યો તરફના હેમના પ્રેમનું સ્મરણ જળવી રાખવા યોગ્ય છે. હેમના સમાગમમાં આવનારને માટે એ દેવીરૂપ હતાં. હેમણે ફક્ત બાલ-સમાજોમાં પોતાનું કાર્ય કર્યું છે એમ નથી, હિન્દુસમાજમાં પણ એમણે ઘણું કામ કર્યું છે. ’

બિહાર નેશનલ કોલેજના હાલના પ્રિન્સિપાલ શ્રીયુક્ત દેવેન્દ્રનાથસેન, એમ.એ.— મહાશય બોલ્યા કે ‘ હેમણે બીજાઓને માટે પોતાનો પ્રાણ સમર્પણ કર્યો છે. બાલિકાઓ આગળ એ દાનશીલતા અને ઉદયનું ઉચ્ચ પ્રકારનું દર્શાવ રાખી ગયાં છે. મને યાદ આવે છે કે, એમણે કેવી રીતે એક માતાની કાળજીથી મ્હારી સેવા કરી હતી. કોઈની પણ પીડાની વાત સાંભળતાં એ તરતજ ત્હાં દોડતાં. પોતાની તબીયત કે પૈસાના સ્થાનું એતાં નહીં. આવી એક સન્નારીને માટે સન્માન દર્શાવવું એ આપણી ખાસ ધરજ છે. ’

હિન્દુસ્તાની સદ્ગૃહસ્થોના આગેવાન બાંકીપુરના પ્રસિદ્ધ વકીલ શ્રીયુક્ત ગંગધરપ્રસાદ બોલ્યા “ આવી મહાન નારીની તરફ સન્માન દર્શાવ્યાથી આપણે આપણી જાતનું જ ગૌરવ વધારીએ છીએ. મિસિઝ રાય પોતાની બધી સુખ સગવડોને બહી જઈને પોતાનું ધન બીજાઓના કલ્યાણ માટે ખર્ચતાં હતાં. ”

પ્રેસિડેન્સી કોલેજના હાલના અધ્યક્ષ મિસ્ટર એચ. આર. જેમ્સ બોલ્યા કે—આવી એક સદૃશ્ય નારીનું સ્મરણ જળવી રાખવું બ્યાજી છે. એ પોતાના મહાન જીવનવડે દેશનું ગૌરવ વધારી ગયાં છે. એવી સ્ત્રીશિક્ષાના ઉપરજ ભારતવર્ષનો ઉદયઆધાર રાખે છે.

ડાક્ટર જી. એન. ઘોષ મહાશયે જે કાંઈ કહ્યું હોતો સંક્ષેપ સાર આ મૂળજ છે—

‘ જે નારી હમણાં સંસારમાંથી ચાલ્યાં ગયાં છે, હેમની વાત યુગના યુગ સ્ત્રી સ્મરણમાં રહેશે. હેમનું આંતઃકરણ આધ્યાત્મિક બાવથી પરિપૂર્ણ હતું. એ હમેશાં ઇશ્વરની શક્તિથી ચાલતાં. બાળક બાલિકાને સુખી કરવાં અને હેમનાં હૃદય ઇશ્વર ભક્તિથી પૂર્ણ કરવાં એ હેમના જીવનનું શ્રેષ્ઠ કાર્ય હતું. હિન્દુ, બાહ્ય કે મુસલમાન એનો કાંઈ વિચાર એમના મનમાં નહોતો આવતો. બધાની સહાયતા માટે એ તૈયાર રહેતાં. એમની આગળ જન્મારે કોઈ ગુચ્ચવાડો ઉભો થતો ત્હારે હેને ઉકેલવા માટે ઇશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરતાં. આટલા માટે એમનાં બધાં કાર્યો સફળ થયાં છે. ’

દેવીઅધોરકામિનીના સંબંધમાં સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચન્દ્ર મજૂમદાર મહાશય લખે છે કે—‘અધોરકામિની દર વર્ષે કેટલાક સ્નેહીઓને લખેને રાજગૃહ નામના એક બૌદ્ધ તીર્થમાં જતાં. ફક્ત ધર્મ સાધનજ હેમના આ પ્રવાસનો ઉદ્દેશ હતો. ત્હાં આગળ એ ત્રણ

દિવસ સુધી પ્રબળ ઉત્સાહથી ધર્મોત્સવ કરતાં, રસ્તામાં લોકોને મળીને બહેર રીતે ઉપદેશ આપતાં તથા નગર સંકીર્તન કરતાં. આવી રીતે ધર્માત્મા સ્વામીની સાથે જોડાઈને એમણે ગાદમક્તિ, નિષ્ઠા અને ઉચ્ચ વ્રત પાલન કર્યાં છે. ધર્મિરોપાસનામાં અધોરકામિનીની અસામાન્ય ભક્તિ જોઈને આચાર્ય દેશવચન્દ્રે ઘણો સંતોષ પ્રગટ કર્યો હતો. વાસ્તવિક રીતે જોતાં ધર્મભાવ, પરસેવામાં પ્રવૃત્તિ, ભગવદ્ભક્તિ અને લોક સેવા, એક સરખીરીતે લેમના જીવનમાં ગુંથાયલા હતાં. પારકાઓની સેવામાં લેમનું આત્મ-સમર્પણ, સત્કાર્યમાં ઉત્સાહ, સંસાર તરફ વૈરાગ્ય, ચિત્તશુદ્ધિ, પવિત્રતા, ધર્મ, વિશ્વાસ અને અસાધારણ ભગવદ્ભક્તિની કથા જે સાંભળશે તેને વિશુદ્ધ આનંદ ઉપજશે. શ્રીયુક્ત પ્ર-કાશચન્દ્રરાય એમને સહધર્મિણીરૂપે પામીને ધન્યવાદને પાત્ર થયા છે અને એ પ્રકાશચન્દ્રને પતિરૂપે પામીને ધન્ય થઈ ગયાં છે. અને આપણે એ બંનેની તરફ શ્રદ્ધાપ્રીતિ દર્શાવીને સુખી થયાછીએ, ઉપકૃત થયા છીએ, કૃતાર્થ થયા છીએ.”

દેવીઅધોરકામિનીના સંબંધમાં બીજા પણ અનેક વિદ્વાનોના સારા અભિપ્રાય મળ્યા આવે એમ છે. પણ તેની જરૂર શી? આપણે સંક્ષેપમાં લેમનું જે જીવનચરિત્ર જોયું તે ઉપરથી આપણને વિશ્વાસ છે કે અધોરકામિની માનવી હોવા છતાં પણ દેવીની માફક આ સંસારમાં કાર્ય કરીને સ્વર્ગધામમાં સીધાવ્યાં છે. આપણા દેશની કેળવણીદી ઓએ દેવી અધોરકામિનીની માફક ભક્તિમતી નારી બને, અને દેશની સેવા કરવાને તનં મન ધનથી ચાલ કરે એજ મહારી સહૃદય પ્રાર્થના છે. એમ થશે ત્યારે દેશની દુર્ગ-તિનો નાશ થશે અસ્તુ! અસ્તુ!!

શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત.

સમય તરંગ.

નામદાર શહેનશાહ તથા શહેનશાહબાનુનો હિન્દમાં રાજ્યાભિષેક: એક ઘણાજ આનન્દની ખબર હિન્દુસ્થાનના નવાં પ્રધાન લોર્ડકું તરફથી પ્રકટ થઈ છે; અને તે એ છે કે, ૧૯૧૨ ના નવ્યુબરીની ૧ લી તારીખે નામદાર શહેનશાહ પાંચમા ન્યેર્જ તથા શહેનશાહબાનુ મેરી રાજ્યમાતા એલેક્ઝેન્ડ્રા સાથે હિન્દુસ્થાનમાં આવી દિલ્લીમાં રાજ્યાભિષેકનો દરબાર બંરશે. આ શુભ સમાચાર સર્વત્ર આનન્દાશ્ચર્યથી વધાવી લેવામાં આવશે એ નિઃસંશય છે. અત્યાર સુધીમાં બ્રિટિશ મહારાજ્યનાં તખ્તનશીન કોઇપણ શહેનશાહ અગર શહેનશાહબાનુ હિન્દમાં આવી રાજ્યાં નથી; અને તેથી આ સુખેણું પ્રસંગ ખાસ મંગલમય થઈ પડેલો જોઈએ એમ સધળા હિન્દવાસીઓને ખૂલે શ્રદ્ધા રહે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જોડું નથી. હિન્દના રાજ્યકર્તાને હિન્દના તખ્ત ઉપર રાજ્યાભિષેક થાય ત્યારથી હિન્દુસ્થાનનું ભવિષ્ય પણ વધારે જગ્ગવધ, વધારે આશાભર્યું બનવાનું એ નક્કિ છે.

રાજમાતા શહેનશાહબાનુ એલેક્ઝેન્ડ્રાનો એકાન્તવાસ: નામદાર રાજમાતા એલેક્ઝેન્ડ્રા અને રશિયાનાં મહારાણી લેમનાં ખ્વેન મેરી ડેન્માર્કમાં કોપનહેગન ખાતે આવેલા લેમના એક ‘વિહાર’-ગ્રામ્ય નિવાસગૃહમાં ઘણું એકાન્ત અને સાદી રીતે રહે છે અને બાદ-શાહી કૃત્રમ્ય શિવાય બીજા કોઈને ભાગ્યેજ મળે છે.

નામદાર ગવર્હર્નરનું પુનર્લગ્ન: નામદાર ગવર્હર્નર સરન્યોર્જ ક્વાર્કનું લગ્ન મિસિસ રેનોલ્ડ્સ સાથે તા. ૪ થી નવેમ્બરે સુબાઈમાં કાઠમાં આવેલા સેન્ટામસના ફેવળમાં

બપોરના પોણાબાર વાગ્યે થયાં હતાં. સર ન્યોઈ ક્લાઈનું વધે પંચાવન વર્ષનું અને મિસિસ રેનોલ્ડ્ઝનું આશરે પીસતાણીસ વર્ષનું છે. લગ્નને દિવસે મિસિસ રેનોલ્ડ્ઝ પ્રાતઃકાળમાં વિલાયતથી પી. અને એ. કંપનીની આગબોટ મારમોરામાં મુંબઈ પધાર્યાં હતાં. તેમનું આખું નામ મિસિસ ક્લિસ એન્જેલિના રોઝમન્ડ રેનોલ્ડ્ઝ છે અને તે ક્રેપ્ટન રેનોલ્ડ્ઝનાં વિધવા તથા મહુમ મિ. ન્યોઈ મોરટનાં પુત્રી થાય છે. લગ્ન પ્રસંગે દેવળને પાંદડાં અને ફૂલથી રાણુગારવામાં આવ્યું હતું ને રાહેરનાં પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકો તથા સન્નારીઓ તથા મ્હોટા અમલદારોથી તે ચીકાર બરાઈ ગયું હતું. મિસિસ રેનોલ્ડ્ઝે સુન્દર પોશાક ધારણ કરી હતા તથા મનોહર કમળનાં પુષ્પો તથા સુગન્ધી ગુલાબનાં ફૂલોનો મ્હોટો ગુચ્છો તેમણે હાથમાં રાખ્યો હતો. લગ્ન ક્રિયા વખતે બેન્ડ સુન્દર સરોદ વગાડી રહ્યું હતું તથા તેને અન્તે મુંબાઈના નામદાર બિરાધે આશીર્વાચન યુક્ત એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તે પછી નામદાર મ્હંડર્નર તથા તેમનાં બાનુ દેવળમાંથી વિદાય થયાં હતાં. પ્રત્યક્ષમાં આ લગ્ન બહુ ઘર્ષે ઉત્પન્ન કરી હતા અને લોકોનાં ટાળાંઓ મ્હોટા અવાજોથી ધર્ષનાદ કરી આપણા લોકપ્રિય મ્હંડર્નર સાહેબ તથા તેમનાં બાનુને બારે આપકાર આપી આનન્દ પ્રગટ કરતાં હતાં. નામદાર સર ન્યોઈ ક્લાઈનું આ લગ્ન સુખદાયી નીવડે એમ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે; અને એ નામદારને હાથે હજી અનેક સત્કાર્યો થવાનાં છે. તેમાં લેડિ ક્લાઈ તેમને સંપૂર્ણ રીતે સદાયક થઈ પડશે એમ સર્વને ખાતરી છે. પ્રભુ તે આશા પૂર્ણ કરે.

રૂક્મણી પ્રસૂતિકા ગૃહ: સુરતના શેઠ વ્રજભૂપણદાસ આત્મારામે પોતાનાં સ્વર્ગસ્થ પત્ની રૂક્મણીબહેનના નામથી વિભૂષિત થયેલું એક પ્રસૂતિકા ગૃહ હાલમાં મુંબાઈમાં કાવસજી પટેલના તળાવની પાસે હિન્દુ સ્ત્રીઓને માટે ઉધાડ્યું છે; અને તેને ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા હાલતર સર બાલચન્દ્રે કરી હતી. શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીએ એવો એક વોર્ડ આયુર્વેદ આપઘાતવમાં ભાડીયા કામને માટે ઉધાડ્યો છે પરન્તુ હિન્દુઓને સામાન્ય રીતે ઉપયોગી થઈ પડે એવું કોઈ સ્થાન નહિ હોવાથી સાધારણ સ્થિતિનાં માણસોને ધણીજ અગવડ પડતી હતી. રૂક્મણી પ્રસૂતિકાગૃહ હિન્દુઓના જીવ લતામાં આવેલું છે અને એક આશીર્વાદ સમાન થઈ પડશે એ નિઃસંશય છે. હાલમાં તેમાં બાર બિઠાનાંની સગવડ છે પરન્તુ આઝા છે કે તેની ઉપયોગિતામાં વધારો થયે સર્વ રીતે તેની સગવડ અને અનુકૂળતામાં સુધારો વધારો થશે. શેઠ વ્રજભૂપણદાસના પુત્ર દા. મંજળદાસ તથા તેમનાં પત્ની વિલાયત નંદને પ્રસૂતિકા (સુવાલી સ્ત્રી) ને લગતું ખાસ જ્ઞાન સંપાદન કરી આજ્ઞાં છે અને તેથી આ ગૃહ પણ તેમની દેખરેખ નીચે રહેવાનું છે એ વધારે સતોષપ્રદ છે. આશા છે કે આ પ્રસૂતિકાગૃહનો દિનપરદિન ઉપયોગ વધશે અને લોકોને તે સર્વ રીતે લાભદાયી થઈ પડશે.

લેડિ મિન્ટોએ અલ્લાહાબાદમાં શરૂ કરેલો સુન્દર રિવાજ: નામદાર વાઈસરોય લોર્ડ મિન્ટો અલ્લાહાબાદમાં ઢંઢેરાના સ્મારક સ્થંભનો પાયો નાંખવાને લેડિમિન્ટો તથા લેડિ એલિન ઉલિયટની સાથે પધાર્યા હતા. ત્યાં મિન્ટોબાગ અને સ્મારક સ્થંભનો પાયો નાંખવાની ક્રિયા થઈ રહ્યા પછી, રાય બહાદુર સાલ-ચમચરજીદાસે ત્રણ સુવર્ણમાળાઓ લોર્ડ મિન્ટો, લેડિ મિન્ટો તથા લેડિ એલિન ઉલિયટને પ્હેરાવી હતી. જે વખત તે નામદારોએ બાલાજીનો બને હાથ ભેડી 'નમસ્કાર' કરીને, ઉપકાર માન્યો હતો. આવાં ન્દાનાં ન્દાનાં સુકૃત્યો પણ પ્રભુની લાજ-હીને ફેરવી બધી આકર્ષી રાકે છે તે તે વખત તે મેળાવડામાં ઉત્પન્ન થયેલા અત્યાનન્દથી સમભળ રાકે છે.

બે ઇંગ્રેજ બાનુઓની બહાદુરી: કલકત્તાની સુપ્રસિદ્ધ નાટકકાર મિસિસ માર્સડન વેફિલ્ડ તથા મિસ પેન્ નામની બે બાનુઓ દાર્જિલિંગથી કલકત્તા જતી મેલ્ટેનમાં પ્હેલા વર્તના ડખામાં એકઠી મુસાફરી કરતી હતી. રાતમાં મિસ પેન્ ભગી થઈતાં તેણે એક દોરેલા મ્હોંવાળા માણસને પોતાની પાસે ઉમેલો જોયો. આ ઉપરથી તેણે ખૂબ પાણી નેથી મિસિસ વેફિલ્ડ ભગી

હઠી અને તે બદમાશ તરફ ધસી ગઈ. તે માણસ બારણા તરફ દોડ્યો. પરંતુ મિસિસ વેડફિલ્ડે ત્હને પાછળથી પકડ્યો અને સજ દહકાઈ નચી, આખરે તે છટકીને બારીમાંથી ફેલી પડવામાં તો ફાળ્યો. પણ ત્હવામાં મિસિસ વેડફિલ્ડે ત્હને એક એવા સજ ફટકો લગાવ્યો કે તે ધુમરી ખાઇને નીચે પડ્યો. નજીકને સ્ટેશન પ્લેઝિતાં આ બાબત તપાસ કરવામાં આવી તો તે બદમાસનો ડગલો વગેરે ઉપરથી તે રેલ્વે કંપનીનો નોકર હોવા જાણ્યો એમ અનુમાન થયું છે. પોલીસને હજી આ બાબતમાં કંઈ પણ ખતો હાથ લાગ્યો નથી. આ બહાદુર વીરનારીઓને ખરેખર ધન્યવાદ ધટે છે.

નામદાર લેડિ કલાર્ક ખુલ્લું મૂકેલું પ્રદર્શન : મુંબાઇમાં કોટમાં આવેલી કેપીટલ ગર્લ સ્કૂલમાં ભરવામાં આવેલું ઓલ સેન્ટર્સ અને સિસ્ટર્સ તરફનું ઉદ્યોગ દુનન અને ફેન્સી (દિખાવક) વસ્તુઓનું પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા નામદાર લેડિ કલાર્કે કરી હતી. તે વખત સ્કૂલના મકાનને વાવડા તોરણથી શણગારવામાં આવ્યું હતું; તથા બેન્ડને હાજર રાખવામાં આવ્યું હતું. પ્રદર્શનમાં કેટલીક સુપ્રતિષ્ઠિત સન્નારીઓ હાજર હતી, તથા ત્હમાં કાઉન્ટેસ ઓફ થર્ન, મિસિસ ઓવન, મિસિસ બ્રેન્સન તથા મિસિસ વ્હાડિયા, વગેરે બાનુઓના સ્થાન હતા. પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂક્યા પછી નામદાર લેડિ કલાર્કે ત્હમાં સધળે કરી વિદાદુત્તરની સુંદર કૃતિઓ જાહેર, ત્હના વ્યવસ્થાપકોનો આભાર માની, વિદાય થયાં હતાં.

અંગ્રેજ સ્ત્રીવર્ગની હીલચાલ : ગઈ તા. ૧ લી નવેમ્બરે ઇંગ્લંડ અને વેલ્સમાં થયેલી મ્યુનિસિપલ ચૂંટણીમાં ૧૨ સ્ત્રી ઉમેદવાર હતી. હાલ ૬ યુનાઇટેડ કિંગડમની મ્યુનિસિપેલિટીઓમાં ૩૬ સ્ત્રીસભાસભો છે. તેમાંની એક મિસિસ બેન્ડર્સન બે વર્ષ સુધી એલ્ડરમેન રાહરની મેયર હતી.

ડાકલોના સંબંધમાં જાહેરનામું : કેટલીક સ્ત્રીઓને ડાકલો ગણી તેમને માર મારી, મારી નાંખવાની વાત સુરતના કલેક્ટરને ખબર પડતાં, તેઓએ તે સંબંધમાં એક જાહેર નામું બહાર પાડી તેમાં જણાવ્યું છે કે, કોઇપણ સ્ત્રીને ડાકણ ગણી મારવી અથવા ઈન કરવી એ કોન્ટ્રારી ગુન્હો છે અને કોઇપણ જાતની કોઈ સ્ત્રીને ડાકણ તરીકે બનાવી આવી રીતે ઈન કરશે તો ત્હને એ ગુન્હામાં મદદગાર ગણવામાં આવશે. વળી જો તે અજ્ઞાન માણસ પોતે ડાકણ શોધી કાઢે છે એવું ખોટું સમજવી પૈસા અથવા બીજી કંઈ મૂલ્યવાન વસ્તુ મેળવશે તો તે કબાઈ કરવા માટે ગુન્હગાર ગણાશે.

સ્ત્રીઓની કળાનું પ્રદર્શન : આવતા નાતાલના તહેવારમાં નાગપુરમાં મળનાર ઓલ ઇન્ડિયા મેહોમંડન કોન્ફરન્સ સાથે ઓલ ઇન્ડિયા લેડિઝ આર્ટ એક્સીબિશન (સ્ત્રીઓની કળાનું પ્રદર્શન) ભરવામાં આવશે. ૨૫૦ થી વધારે નમુના આ પ્રદર્શનમાં સ્વીકારવામાં આવનાર નથી. પરંતુ વ્યવહાર-મિસિસરોય, નાગપુર, એ મુજબ કરવાની ચોક્કસ કરવામાં આવી છે.

સ્ત્રીઓનો દરબાર : માંગરોલના નવાબની જન્મગાંઠને દિવસે બેગમે તરફથી સ્ત્રીઓનો દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો.

ઉપકાર સાથે સ્વીકાર.

(અવલોકન હવે પછી)

The Inter-School Thinker (monthly)-Amareli.

Young Women of India and Ceylon (monthly)-Bombay

The Students' Brotherhood Quarterly--Bombay.

આર્ય પ્રકાશ—(સાપ્તાહિક)—મુંબાઈ. દેવનાગર. (માસિક) કલકત્તા.

ભાતઃકાળ—(માસિક)—વડોદરા.

સનાતનધર્મ. (માસિક) કાશી.

“ શુજરાતી પંચ ” નો દીવાળીનો ખાસ અંક—અમદાવાદ.

મનોરંજનનો દીવાળીનો ખાસ અંક—મુંવાદ.

વિપિન: (નવલકથા) હેના લેખક—રા. રા. રાજેન્દ્રરાય સોમનારાયણ બી. એ. તરફથી
શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ—(જીવનચરિત્ર): લેખક—રા. રા. કાન્તિલાલ જગનલાલ પંડ્યા
બી. એ. (સમાલોચક ઓફિસ તરફથી.)

નહાના નહાના રાસ—(ગીતસંગ્રહ): હેના રચનાર—પ્રો. નહાનાલાલ દલપતરામ
કવિ એમ. એ. તરફથી

પાકશાસ્ત્ર:—લેખક, રવ. એ. સૌ. કેશવળા. (પ્રકાશક—રા. રા. મુખન્ધુ વિનાયકરાવ
મેઠ તરફથી).

સાહિત્ય વિલાસ—(પ્રાચીન અર્વાચીન શુર્જર લેખોનો સંગ્રહ): હેના સંગ્રહકર્તા
રા. રા. રતનરામ ઉત્તમરામ બટ તરફથી.

રાજમાર્ગનો મુસાફર. } હેમના લેખક, રા. રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા
જીવનકલા. } બી. એ. તરફથી

બ્રહ્મસૂત્ર—શ્રીયુત અનન્તપ્રસાદ ત્રિ. શ્રીવૈષ્ણવ ફૂત. } આ ત્રણે પુસ્તકો “આનન્દ”
મણિપ્રવાલ હાર—ભાગ ૨ નો } ઓફિસ—પાટણ તરફથી
શ્રી શુજરાત કોશ—અ. સૌ. સુમતિ” બહેન ફૂત. }

પત્ર મંજૂષા.

સુન્દરીસુબોધનાં અનેક વાચક બહેનો અને બન્ધુઓને એક વધુ અનુકૂળતા ફરી
આપવાનું અમે જરૂરનું ધારીએ છીએ. અમારાં વાચકો પૈકી ધણાં એવાં હશે કે જેમને સંસારિક,
સામાજિક, શારીરિક, વિદ્યા હુન્નર અને વૈદક સંબંધી, સાહિત્ય અથવા વિજ્ઞાનને લગતી, રાજ્યના કાયદા
સંબંધીની અને દૈન્યદૃષ્ટિને લગતી એવી ઘણી બાબતો છે જે વિશે સલાહ—માહિતી મેળવવા આતુરતા
રહેતી હશે. આ સલાહ તથા માહિતી આપવા અમે પ્રયત્ન કરીશું અને પૂછનારનું નામકામ જે
અમારી ખાનગી ભણ માટે અમારી સહાય હેનારે આપવું પડશે તે ખાસ ખાનગી રાખીશું. અમને
ખાતરી છે કે અમારાં દૂરનાં અને પાસેનાં—વાચક બહેનો અને બન્ધુઓ આ નવીન અનુકૂળતાનો
લાભ લેશે.

ગીતમાળા, ભાગ ૨ નો.

લેટનું પુસ્તક તૈયાર થઈ ગયું છે અને તે પૂંકા ઉપરની ગ્રાહકોને “વિચ્છિન્ન”માં જણાવ્યા
મુજબ વી. પી. થી સઘળાં ગ્રાહક મદાદરેને મોકલવામાં આવશે, જે સ્વીકારવા પિનંતિ છે.
વ્યવસ્થાપક.

સ્રીલેખનો ખાસ અંક.

ફેબ્રુઆરીનો અંક ખાસ સ્રીલેખનોજ પ્રકટ કરવાનો વિચાર છે. લેખક બહેનો
ફિસેબરની આખર સુધીમાં પોતાનાં લખાણ મોકલશે તો તે બનશે ત્યાંસુધી આ
સ્રીલેખ વાળા ખાસ અંકમાં દાખલ કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. સર્વ લેખક બગિની-
ઓને આ સંકાર્ષમાં અનુકૂળ થવા વિનંતિ છે.

તન્ત્રી.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા અને તેની તુલના.

લેખક કાન્તિલાલ જગનલાલ પંડ્યા, બી એ

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર ગ્રન્થ

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પાંચેજ જુદ.

એન એમ ગ્રીપાટી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવીરોડ—મુંબઈ

વાંચવા લાયક ઉત્તમ પુસ્તકો

સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ.

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

શ્રી ઉપધ્યાયી વિચારો આ પુસ્તકમાં ધર્મજન સરસ રીતે નવિન દબથી વર્ણવેલી છે તેમાં સ્ત્રીઓના અવતાર શા માટે છે ? સ્ત્રીઓનો વસ્ત્રને શું છે ? સ્ત્રીઓ શું શું કરી શકે ? પોતાના ધરમાં રહીને પણ બધા કામો સ્ત્રીઓ કેમ કરી શકે ? વિગેરે બાબતો તેમજ સમાન હક, લગ્નનેહ, સ્ત્રીકેળવણી, વિગેરે બાબતો લ બાલ્યપૂર્વક ધર્મજન રસિય સાધનામાં અસરમારક રીતે વર્ણવેલી છે આ પુસ્તક સ્ત્રીઓએ ખાસ વાંચવા લાયક છે

સંસારમાં સ્વર્ગ.

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

આ પુસ્તકમાં શું છે ? તેને માટે તેની પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે કે ‘તે એક ઉત્તમ પામતી જતી બા ધની આત્મ રુદ્રાણુનું વૃત્તાત છે એ લખનાર તે બાહ પોતેજ છે તેનું નામ ભક્તચિંતોદી છે તે પોતા ની નજીક બાનુકિરોરીને પોતાના વિચારો પોતાની લાગણીઓ અને પોતાના હૃદયની ઉર્મિઓ બતાવવા સાર પોતાના ઉદ્ધારો બદાર પામતી જાય છે’ તેમાં અનેક વાતો સમજવવામાં આવેલી છે કે જે નજીક વાંચી ઉત્તમિના માર્ગમાં આપણે મારા અટકીએ છીએ તે દુરત સમજાય છે વિદ્વાનોમાં પણ એ પુસ્તક ખાસ વખણાય છે કારણ કે તેમાં અર્દાજન, આ દુનિયામાં સ્વર્ગ કેવી રીતે અનુભવી શકાય તે વાત સમજાવેલી છે

સ્વર્ગની કુંચી, સ્વર્ગનો ખજાનો, સ્વર્ગનું વીમાન.

આ ત્રણે પુસ્તકો લક્ષ્મીમાર્ગના દાખલાઓથી ભરપૂર છે. કિંમત દરેકની રૂપિયો એક. સાચું સ્વર્ગ અને સ્વર્ગની સીડી, કિંમત દરેકનો રૂપિયો દોઢ, એ પુસ્તક પણ તૈયાર છે

દરેકનું પોસ્ટેજ તથા તે શિવાય ની પી ખર્ચ જુદું મળવાનું મુખ્ય દેકણું

વેદ અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર, કાલકાદેવીરોડ, લાધી બંદીંગ, મુંબઈ નં. ૨.

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લોચ પડે છે. ઘણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. ર. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈટ.—જીવિનાશક. ચોપી કે ઝેરી જંગુના વિપતે કાપી નાંખે છે

ર. ૦-૮-૦

બલડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન.—રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અસર કારક દવા. ર. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને સુખ લાગે છે. ર. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રજ આણે છે. ર. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સધળી જાતની આકરીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો -

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

આણુ (આઠમા) વર્ષનાં આરેલાં લવાજમની પહેાંચ

જ્યાની માનકૃષ્ણ વનમાળીદાસ	વડોદરા	રા. પુરુષોત્તમ ડી. એસર	મદ્રાસ
રા અમ શી લાલજી	કલકત્તા.	સ. શુ દ. કન્યાશાળા	શુબ
રા. દયાશ કર ગરમડદાસ	વડોદરા.	રા મ. સુખલાલ ઝવેરીલાલ	સુબાઈ
રા રામજી ગોરધનદાસ	રાજમંડ	રા સાધુલાલ આધકારી	કલકત્તા.
રા અ નાનાન બાબરબાઈ	બોર્નીજ	સ. શુ દ. કન્યાશાળા	ખેરાળુ.
રાધાકૃષ્ણ સ દ. કન્યાશાળા	સાંદ્રપુર	સ. શુ દ. કન્યાશાળા	મેમાણા
ફાઈ કન્યાશાળાના મેહેતાજી	જનાત	રા સાંકળેશ્વર હરગોવંદિ	રજુલ
રા. રી. એમ પંડયા	રજુલ	રા મગનલાલ ડાહ્યાભાઈ	સુબાઈ
શુકા કેશનલાલ પ્રભાશ કર	કલકત્તા	વિશનગર સ શુ કન્યાશાળા	વિશનગર
ખેન સુતેચના	અમદાવાદ	મ. શુ કન્યાશાળા	આગેલ.
શ્રી હેન મોગમર પાદશાળાના		રા. માણેકચંદ રાવજી	સુબાઈ
માનર	માંડી	રા મનચેરયા કે. રમાડી	કનાચી.
સ. શુ કન્યાશાળા	દેલ્હી	રા. હરગોવંદ ત્રીભાવનદાસ	રજુલ.
રા સુનીનાન ગોકળદાસ	સુરત	રા. સુનીલાલ માણેકચંદ	કાનપુર
ધી પુનીયત રીડિંગ રૂમ લાયબ્રેરી	જયસર	રક્ષતવાડા કન્યાશાળા	ઉડા.
રા મગદાસ મછાતમ	સુબાઈ.	મીમીમ મમજીબાગોવિદભાઈ	વડોદરા
રા પી એમ નાનલ	કમ્પાવાપોઈ.	બાણુ હરીલાલ	કમ્પાનાપોઈ
મે ગા એમ. જામ	વિરમગામ	સા. અમીરમા	નડીયાદ.
શ્રી હવણનાન ગોરધરલાલ	અમદાવાદ.	રા. સોમાભાઈ કાલીદામ	દરગાચ.
રા હમિય કર કૃષ્ણારામ દવે	હમરેક	ખેન ચંદનલક્ષ્મી	ડીસાનીનમ્પ
બ નાડા દ. કન્યાશાળા	વીજપુર	સ શુ દ. કન્યાશાળા	લીચ.
રા તીર દાસ ચંદુમલ	નાતા સીધી	સ શુ. કન્યાશાળા	નિયા.
રા. વજનનગસ અમૃતલાલ	જયસર.	રા. મગનલાલ હરખચંદ	ચાન્તાકઝ.
મે રી એમ આદ.	સુબાઈ	(બાકીની પહેાંચ આવતા અઠમા તેવાશે)	

અમુલ્ય મેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી મોકલનારને ફ્રીમત કે ટપાલ અર્થ કંઈ પણ લીધા વગર મફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી દેશવલ.

સુન્દરી સુબોધ

યત્ર ગાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મનુ.

(પ્રસન્ન દેવતા રૂદે, ન્યા પામે સન્માન સુન્દરી)

પુસ્તક ૮ : આંક પં.
અનુસારી, ૧૯૧૧.

આધસંપાદક,
અનુસમાજ, અમદાવાદ.
પ્રકાશક અને ત્રી—રામમોહનભાઈ જસવંતરાય.

વિષય ભાગ	વિષયમુચ્ચત લેખક.	પૃષ્ઠ.
ઉદયગુંજન.	ધમ્મપાદ ઉપરથી	૧૨૯
કાવ્યકુજ.		
દાદાભાઈ જયન્તિ	મ. ડોંગીન્દ્રરાવ રતનનાથ દિવેદિયા બી. એ.	૧૩૦
પ્રીતિરમ.	રા. રણજીતભાઈ વલ્લભાઈ બી. એ.	૧૩૦
દિનાળી અને તનું વર્ણ.	રા. જી. તિથાલ વિ. ચક્રભાઈ ભટ.	૧૩૧
હૃદયમન્દિર.	રા. ચંદ્ર.	૧૩૨
વાર્તાલહરી.		
" એક ત્હા સ્વર્ગ. "	રા. નર્મદાચંદ્ર બા. ભાઈકર.	૧૩૩
દેશી વેદની સલાહ.	રા. મહુવાલ રતિનાથ ધવ.	૧૪૭
વિદ્યા-કલા		
સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને ધરમતુ દનાઓ	રા. દેદ અમરતલાલ સુન્દરજી પદીયાર.	૧૪૫
ગૃહધર્મ.		
મદર્શિ રાનકેને ગૃહસ્થાશ્રમ	રા. વિનયનાથ કનૈયાલાલ મુવ	૧૪૮
શિવિચવિદ્યાર.		
હૃદય અવતોકન.	શ. ચંદ્ર.	૧૪૪
પિતર સન્દેશ.	રા. આધ્યાત્મિક	૧૪૬
સુભાગ્યા માટે વિદ્યાનોના વિચાર.	રા. જી. વરનાથ કે. ડાંગીર.	૧૪૭
એક પત્ર		૧૪૮
ઉપકાર સાથે સ્વીકાર		૧૫૦

કાવ્યકુંજ

દાદાભાઈ જયન્તિ.

આલે ખીલી નવી પાંદડી દાદા-જીવન શતપત્રની,
જેની સુગંધી પ્રસરીને કંઈ હિંદ આત્મા ઠારતી;
શત પત્રની શત પાંખડી વિકસન્ત જગ ઉદ્ધારતી,
જેવા સુદિન પ્રભુ વક્ષ આપો આર્યભગિની પ્રાર્થતી.
કાલોદયિમાં હિંદનૌકા હાલ ઝોલાં ખાય છે,
શઢ ક્ષાટિયા સૂકાન વિલુ તોફાનમાં અથડાય છે;
રે શું થશે ! ક્યાં પહોંચશું ! ક્યારે જશું ! જ્યાં થાય છે,
દાદા તણો ધ્રુવતારલો નિરખન્ત શાન્તિ થાય છે.
પ્રિય પુણ્યક્ષોડી નામ જેનું દેશપ્રેમ જગાવતું,
ને નેત્ર જેનાં નિરખતાં અમ ચિત્તપાપ ણળી જતું;
સદ્વચન જેનાં શાસ્ત્રરૂપ નિત પાઠમાં ઘરઘર દિસે,
દાદા અમારા આત્મત્રાતા હૃદયમાં રહો જગ વિશે.*
—સોળીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેરીયા.

પ્રીતિરસ.

(બોધવળ સદેશો કહેલે રયામને—એ રાગ)
પ્રીતિરસ મિઠલડો, પહેનો ! ધારજો !
અમૃતસમ અણુમોલો એ સહુ જાણજો !
નિર્જીવ જીવન એ રસવિણુ સહુ માનજો !
પ્રભુ કેરી એ લેટ અમોલી પામજો !
પ્રીતિરસ મિઠલડો, પહેનો ! ધારજો !
એ અમૃતરસ, પહેનો બહાલી ! સીંચજો !
મીઠી વાસ થકી કુલપાડી ભે'કશે !
અંતર, પહેનો ! આપણુ સહુનાં આપશે !
સ્વર્ગસમી આ મર્ત્ય ભૂમિ તમ જાણજો !
પ્રીતિરસ મિઠલડો, પહેનો ! ધારજો !
આધિ બ્યાધિ અંતર નવ કંઈ જાણજો !
કદપતરૂ સમ મીઠાં કૃણ સહુ પામજો !
પતિને હૃદયે અભિધાર એ રેડજો !
અનુપમ સુખનો લહાવો લઈ સહુ મહાલજો !
પ્રીતિરસ મિઠલડો, પહેનો ! ધારજો !

—રણજીતભાઈ વળુભાઈ.

* દાદાભાઈ જયન્તિને દિવસે મુંબાઈના ગુજરાતી હિન્દુમંડળ માટે રચેલું અને પ્રીયુત્ દાદાભાઈએ ઉપહાર સાથે સ્વીકારેલું.

દિવાળી અને નવું વર્ષ.

નવું વર્ષ.

ખેનો ! નવું વરસ કાલથી બેસવાનું, જૂનું, નવું, સતત એમ થતું-જવાનું; છે વિશ્વમાં હૃદય-અસ્ત બધે લુપ્તો તો, શાને પછી જીવન આળસમાં ખુઓછો ? આજે સમાપ્ત થઈ વર્ષ વહું જવાનું, ને ભૂલશું જગતના સહુ સ્વાર્થ ભેગું; પૂર્ણાહુતિ દિવસ આજ સુભાગ્યશાળી, જેને કહે હરખથી જન સૌ દિવાળી. આવે દરેક વરસે સહુને દિવાળી, બે ચાર રૈ દિવસ આમ વહી જવાની; આનંદ ઉત્સવ નવું બળ પોષનારી, ઉત્સાહપ્રેરક બધે સુભગા દિવાળી. શિખ્યાંય જે નથી હજી જરી ચાલવાને, કેવાય “પા પગલીયાં”હસતાં શિશુને; સ્ત્રી કે પછી પુરૂષ વૃદ્ધ વડીલ સૌને, છે આજ ઉત્સવ કંઈ અવિકલ્પ્ય સૌને. લાંબી બધાંય જન ખાંતથી આંગણુને, રંગી વિચિત્ર લઈ રંગ બધાં ઘરોને; શોભા વધે અધિક એમ બધું બનાવી, પૂરી કરે દિવસ બે ત્રણની દિવાળી. ખેરી અલંકૃત સહુજન સ્વચ્છ વસ્ત્ર, માને કૃતાર્થ નિજ દેહ, બને પ્રસન્ન; પ્રેમે નમી વડીલને શિશુ ભાગ્યશાળી, હોંશે કરે સફળ દિ ત્રણની દિવાળી. માને બધા ઉપરની રચના દિવાળી, ઊડું ન હાર્દ જન કોઈ શકે નિહાળી; ભૂલી ખરું સ્વરૂપ કલેશ વિનાશકારી, પૂજે સહુ ક્ષણિક સ્થુલતત્ત્વ દિવાળી. આવો અહીં નિરખીયે સહુ સુન્ન ખેન ! આત્મા દિપોત્સવી તણો બનતે પ્રયત્ન; છે તો જરાક વસતું મત એ વિધિમાં, દીપોત્સવી પણ ખરી વસતી સદા ત્વહાં.

દિવાળી.

સ્વામી તણું સતત જે હિત ઇચ્છનાર, દુઃખે સુખે અદલ વર્તન રાખનાર; પાપ દરેક પગલે શુભ પ્રેમવૃત્તિ, ત્હેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી. જે ધર્મમાં પ્રવોળુ છે, વળી કર્મમાંયે, પોતે પ્રસન્ન રહી સર્વ પ્રસન્ન રાખે; આણું ન જે ઉર વિષે કદી લાવનારી, ત્હેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી. જો નાયને હૃદય-ઇશ્વર નિત્ય માને, આજ દરેક હસતે મુખડે ઉઠાવે; હવે વહે નવન નિર્મળ પ્રેમવારિ, ત્હેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી. વાંચી દરેક પતિના મનની શુભેચ્છા, પોપે પરિશ્રમ લઇ નહિ ખિન્ન થાતાં; શિખે કંઈ કંઈ નવું શુભ હોંશવાળી, ત્હેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી. નિવૃત્તિના સમયનો કંઈ વાંચવામાં, સદ્ગ્રંથ કે ભરત ગૂંથણી ગૂંથવામાં; પ્રેમે કરે સફળ સદ્ગ્રંથ બુદ્ધિશાળી, ત્હેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી. જેનાં રૂઝાં હૃદય સૌહૃદથી ભરેલ, જેમાં અપંગજન-દીનદયા વસેલ; જે આત્મવત્ સકલ વિશ્વ વિલોકનારી, તેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.

રાખે બધો નિયમમાં ગૃહ કાર્ય દોર, માંડે હિસાબ ધરનો, ન ણને કઠોર;
 મોલો સદા ગૃહતણો સુવધારનારી, તેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.
 જે ગાય કેં મધુર ગાયન મિષ્ટકંઠે, ને વાદ્ય કેં શ્રવણ મંગલ જે બળવે;
 પોષે કુટુંબ જન કોમળ વૃત્તિ ધારી, તહેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.
 જ્યાં છે પ્રસન્ન પતિ સુમત પત્નાનાથી, સંતુષ્ટ પત્ની પણ જ્યાં વસતી પતિથી;
 જ્યાં ઉઘડે હૃદય-દ્વાર ખસી ઉલાળી, તહેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.
 જ્યાં બાળકો સરળ ગમ્મતમાં રમે છે, આનંદમાં ઉછરવા થકી સ્વસ્થ રહે;
 વાણી વદે મધુર ને સુવિવેકવાળી, તહેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.
 કંકાસને રહમજતાં નથી બાળકો જ્યાં, સંવર્ધતાં અધિક સંપ વિષે વસે જ્યાં;
 બંધાય જ્યાં સરળ વર્તન પુણ્યશાળી, તહેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.
 જોડેલાં ઉઠે મલકતે મુખ બાળકો જ્યાં, સંભાળ થાય ઘટતી જનની થકી જ્યાં;
 યોજાય છે સુભગ સત્પથ ભાગ્યશાળી, તહેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.
 ક્ષાવે ન કિંચિદ્વિપ રૂઝિપુરે ગૃહે જ્યાં, આવે ન દુષ્ટ કંઈ તેમ વિકારં ચે જ્યાં;
 જેને સદા હૃદયમાં પરિપૂર્ણ શાન્તિ, તહેને ગૃહાંગણુ સદા વસતી દિવાળી.
 છે ના કરી જરૂર ખહાર દીવા દ્યેની, એ શુદ્ધ-તૈલ-દીપતા સહુ છે નકામી;
 જોડેને પ્રભુ હૃદયમાં પ્રકટે દિવાળી, તહેને ગૃહાંગણુ સદા રમતી દિવાળી.*

—જયતિલાલ વિ. ચક્રભાઈ ભટ.

હૃદયમન્દિર.

રાગ:—(મહાદ—માલકોપ—સારંગ.)

મહારે આંગણુ દીસે હૃદય દેવી હો,
 નયન કરે પ્રેમ સનાદ,
 હૃદય દેવી હો:—

રસબીનાં રસીલાં સુખી જોડલાં,
 પ્રેમ સાગરે પ્રીતિ રસ રેલતાં;
 આશીષ આપે પ્રેમ દાન
 હૃદય દેવી હો:—

સુખદ સરલ પ્રેમલ સન્નત પંખીલાં,
 નિશદિન વધાવે રસ ફૂલ પ્રેમીલાં;
 પૂજન કરે પ્રીતદાન
 હૃદય દેવી હો:—

—“ચંદ્ર”

*આ કાવ્ય દિવાળી અને નવીન વર્ષના અરણ્યમાં અમને મળ્યું હતું; પણ છપાઈ ગયું કે
 દિવાળી તે સમયે તે પ્રકટ થઈ શકે એમ નહોતું. તન્ની.

વાર્તાલહરી.

“સ્નેહ ત્વંહાં સ્વર્ગ.”

૧.

દારિદ્ર ! માનવજાતિના કૃતમ શત્રુ ! ત્હને હઠાવવાને જેમ જેમ વધારે ને વધારે માનવજાતી પ્રયત્નશીલ થાય છે તેમ તેમ ત્હારું ત્હેનાપર સામ્રાજ્ય દૃઢ થતું જાય છે. હુન્નર ઉદ્યોગની, કલા કૌશલ્યની દિનપરદિન વધતી જતી પ્રગતિથી પણ દારિદ્રનો પરા-બવ થયો નથી એટલુંજ નહિ પણ ત્હેના પંખમાં વધારે ને વધારે જીવો સંપડતા જાય છે. જિંદગીની હાડમારી વધતી જાય છે; શીકા મ્હેસાના, ડગમગતા દેહવાળા, ઉડી નિસ્તેજ ચપલી આંખોવાળા મ્હેરા જોવા હોય તો લક્ષ્મીથી ભરચક થયેલાં મનુષ્યના મહાસાગર જેવાં શહેરોમાં જઈને જુઓ. વૈદકશાસ્ત્રનો સૂક્ષ્મતમ થતો અભ્યાસ, આરોગ્યને માટે લેવાતી સાવચેતીઓ, એ સઘળું છતાં મરણનો આંકડો જોઈ કયા સહજ્યને કમકમાડી નહિ ઉપજે !

લક્ષ્મીના વિહારસ્થાન સુખમાં એવી એવી ગીચ ગલીઓ છે, મનુષ્યોને રહેવાનાં એવાં ઘરો છે કે જ્ઞેના અંદરના ઓરડાઓમાં સૂર્યાના કિરણો કદિ પણ પ્રવેશ કર્યો નહિ હશે, જ્ઞેની ગટરોમાંથી દૂર્ગંધના ગોરગોટ નિરંતર ઉડતા હશે, જ્ઞેમાં હવાનાં અચરજવરનાં ગળુચીનાં જળાંયાં હશે, જ્ઞેની એક એક ઓરડીમાં સાત આઠ કે તેથી પણ વધારે જીવો જીવનવ્યાપાર ચલાવતા હશે, જ્ઞેની બારીએ ચમના દૂતો ડોકીયાં કરતા હશે; એવા માળાઓ અને એવાં શહેરો ત્રણસો વર્ષપર—અંધકારના જમાનામાં ન્હોતાં. આરી મોંઘવારી અને જિંદગી ટકાવવાને આવી હાડમારી એ કહેવાતા વિપત્તિના યુગમાં ન્હોતી. વાંચનાર ! આધુનિક સુધારાની અને આધુનિક યાંત્રિકશક્તિઓની પ્રશંસા કરતા પહેલાં માનવજીવનના ઇતિહાસનાં આ કાળાં પૃષ્ઠ પણ ઉકેલી જોજો.

દિવસે પણ મ્હોડે મ્હોડું ન સૂતે એવાં બોધવાડાના માળાઓ, ગાયવાડીનાં ઘરો, હોળીચકલો અને બજારગેટ સ્ટ્રીટના ચાર ચાર માળના પણ સર્વે અંધકાર, ધુમાડો અને દુર્ગંધથી ઘેરાયેલા માળાઓ, મરઘીના છેર અને હંડાંનાં કાચલાંથી છવાયેલી, વિવિધ પ્રકારની બદબોથી ચિત્તને આકર્ષણ કરે એવી પાસીઓની ચાલો વિગેરે વિગેરે આધુનિક સુધારાનાં સુખનાં સાધનો, વાંચનાર ! અવસ્થા જોજો.

સેંકડો જીવોથી ભરપૂર એવી એકાદ ચાલના નીચલા ઓટલાપર, હરરાજમાંથી લીધેલી બાંકપર બેઠો બેઠો ભૈયો ચલમના ગોરગોટ કઢાડતો હતો, અને કાંઈ અશ્લીલ વાર્તાથી પાસે બેઠેલા ઘાટી મંડળને વિનોદ કરાવતો હતો.

સાદાં વસ્ત્ર પહેરી બજારમાંથી લીધેલી વસ્તુઓની ન્હાની પોટલી લઈ એક સ્ત્રી પ્રગથીયાં મ્હડવા લાગી. મ્હોંમાંથી ધુમાડો કઢાડતાં કઢાડતાં ભૈયો કહે “બાઈ ! બોલીકા બાડા !”

“શેઠ આવે ત્હારે”,—કહી યુવતી દાદરે મ્હડવા લાગી.

આંગળીએ વીંટીઓ ચલકાવતો, મ્હેંમાંથી પાનની પીચકારીઓ મારતો, બમકાદાર વજ્ર અને બાટીયાસાઇ પાલડી પહેરી એક પુરૂષ દાદર ધુન્નવતો નીચે ઉતરતો હતો.

સન્ધ્યા સમય થવા આવ્યો હતો. સુલા સળગી રહ્યા હતા. બારીએ બારીએ ધુમાડાના ગોટગોટ નીકળતા હતા, દાદરપર પુરૂષોના પગલાંના ધબકારા ચતા હતા, કપ્હાંકથી બાળકોના રૂદનના સ્વર આવતા હતા, કેટલીક સ્ત્રીઓ ખ્હાવરી ખ્હાવરી પાણીના હાંડા ભરી લાવતી હતી તો કોઇ નળ ઉપર ધારી સાથે રક્તક કરતી હતી, એ સઘળા મિશ્ર ધ્વનિમાંથી આસન્નેટવાળાની તીણી હાક સંભળાતી હતી.

ઉપર કહેલી સ્ત્રી ત્રોજ્જમાળ એક ન્હાની અંધારી ઓરડીમાં ત્હેના પતિ સાથે રહેતી હતી. ધરના સરસામાનથી તે ભરચક થઇ હતી, ત્હેમાં થોડા વખતપર ત્હેના પતિએ કોઇકતું જીનું કપાટ સોંધામાં લીધું હતું ત્હારથી તે ન્હાની જગ્યા દસડસીને બરાઇ હતી. ત્હેના પતિ કોટમાં આવેલા કોઇક છાપખાનામાં કોપોઝીટર હોવાથી સવારના સાડા નવથી સાંજ સુધી ઘર ખ્હાર રહેતો. હજી પણ ત્હેને ઘેર આવવાની વાર હતી તેથી પોતાની ઓરડીમાં નહિ જતાં પાસેના દિવાનખાનામાં એક સ્ત્રી માંદો હતી ત્હેને “ તાવ જેતી જઈ ” કહી ત્હેના નિવાસ તરફ વળી.

ખાટલામાં એક નિસ્તેજ, નિઃસત્ત્વ આકૃતિ સુતી હતી. નવ દશ વર્ષનો છોકરો નિશાળેથી આવી બૂખ્યો દયામણું મ્હેં કરી ગા સામું જેતો બેઠો હતો. ઘરમાં સઘળી વસ્તુઓ અવ્યવસ્થિત હતી. ટેબલ અને આરામ ખુરશીઓ ઉપર ધૂળના ચર જામ્યા હતા. એક બાજુએ નારંગીનાં છોતરાં તો બીજી બાજુએ સગડીની રાખ વેરાઇ હતી. દરદીના હુકારા ધીમાધીમા આવતા હતા અને બાળકનાં નેત્રમાંથી અશ્રુખિન્દુ ટપકતાં હતાં.

વર્ષાનાં કાળાં વાદળોમાંથી વિજળી ચમકે અને અંધકારગ્રસ્ત થયેલી પૃથ્વી ઉપર પુનઃ પ્રકાશ વર્ષાવે તેમ આ દુઃખ અને વ્યાધિથી દીન થયેલા કુટુંબપર અમૃત વર્ષાવતી દયા અને સ્નેહની મૂર્તિ ત્હાં એકાએક આવી ઉભી.

ત્હેને આવકારની અપેક્ષા નહોતી. ઉપકારના બદલાની-જરાની આકાંક્ષા નહોતી. ત્હેણે પથારી સ્વચ્છ કરી તેપર દરદીને સુવાડી ત્હેને ગરમ શાલ ઓઢાડી. સ્ટવ સળગાવી આઢ મૂકી, પરચુરણ કામ કરી મુંબઈની પચરંગી આલમ નિહાળવા બારી ઉપર ઉભી.

ચુંદર સૈદ્ધ ધોડાવાળી વિક્ટોરિયામાં બેસી એક ખારસી ખાતું જતાં હતાં. પુષ્કળ બોરાક, અસાધારણ આરોગ્ય અને વિલાસમય જીવનનાં ચિન્હ ત્હેના ગાલ ઉપરની ઘેરી સ્તાશમાં જણાતાં હતાં.

ત્હેની પાછળ બાડાની વિક્ટોરિયામાં નવઘૌવન યુરોપિયન દંપતી કુલરાથી જેવાં બે બાળક સાથે હાસ્યાલાપ કરેતું જતું હતું.

ત્હેમની આગળ અને પાછળ અનેક ગરીબ લોકો ઉઘાડે પગે, ડોકરો ખાતાં, “ચક્ષોએ” હાંક સાંભળી બાજુએ ખસતાં ચાલ્યાં જતાં હતાં—

રક્ષામે પાનવાળાની દુકાન હતી. એક યુવાન પાનનો ડબ્બો ભરી પીચકારી માતો મારતો સમર્વ જતો હતો. ત્હેનીજ બાજુએ હાડપિંજર જેવા બાળકને શટલ્લં જમાં ધુપાવી, એક હતભાગ્ય સ્ત્રી ચાલી જતી હતી. એક આદમી બૂખ્યો નેવાયો

બીજા માગતો હતો અને દયા ઉપજાવવા પેટ ખતાવતો હતો, ત્હારે એક યુવાન મિત્ર મંડળ હોટલમાં જઈ દશ બાર આનાનો ખુરદો કરતો હતો. પ્રારબ્ધ એક ઉપર હસતું હતું અને ત્હેને નવાછ નાંખતું હતું ત્યારે બીજાને અત્ર વચ્ચે માટે પણ વટવટાવતું હતું.

મનુષ્યના દરિયામાંથી પણ તે સ્ત્રીની સ્નેહાળ દ્રષ્ટિએ પતિની મુખમુદ્રા ઓળખી કહાડી. ત્વરાથી ઓરડી ઉઘાડી પતિના આવતા પહેલાં દીવો સળગાવી ત્હેને સત્કારવા સ્નેહમુગ્ધ યૌવના ઉત્સુક બની ઉભી. પહેલા દાદરપર આવ્યા-બીજાપર-ત્રીજાપર ઝડપથી પડતાં પગલાંના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. જો તેણે એક ક્ષણ પણ પતિની મુખાકૃતિ ધારીને તપાસી હોત તો ત્હેના ઉપર દુઃખનું વાદળ તે જોઈ શકત. પણ કવિએ સ્નેહને આંધળો વૃથા દલો છે ?

૨.

“આતે કેમ સહન થાય ? શું નોકરી એટલે ગુલામગિરી ? શું નોકરી એટલે પગારને માટે અપમાન અને અપરાધો મૂકે મ્હોડે સહન કરવાની સગ ? આ નહિં સહન થાય. નહિંજ-નહિંજ.” તે ડગલો અને ટાપી ખીંટીએ ભરવતાં ભરવતાં બજાડવા લાગ્યો.

“ધીરા પડો, પ્રાણ ! એવું શું થયું ?” કોકિલ ઠંઠથી તે સ્ત્રીએ દુહુકાર કર્યો.

“શું થયું-શું ? આ છાપખાનાનો મેનેજર ! સાજો લક્ષ્મીનો ગર્વ ! ઘડીમાં કહે કે આમ કરો અને વળી ઘડીકમાં કહે આ શા માટે કર્યું ? એતો બીજો ભાષ આવે તેતો જણે આખું રાજ એનાજ બાપનું ! નહિં બોલવાનું બોલે !-ધરી રહી એની નોકરી ! શું કંઈ પૈસા નથી ; નહિં તો કાલ સવારને પહોર એનીજ સાચું છાપખાનું ચલાવું. પછી જોઈએ બચ્ચાછ સપાટો. પરમેશ્વર તેં શા માટે એને પૈસો આપ્યો-જ્ઞહેને નહિં દયા-નહિં મનુષ્ય !”

“પરમેશ્વરની ગહનકૃતિ માનવ દ્રષ્ટિથી ન મપાય, ન મમળય-એવું મ્હે એક ઠેકાણે વાંચ્યું હતું,” અમૃતસવિત્રીએ અમૃત રેડ્યું.

“શું આપણે ગરીબાઈમાં મુખી નથી ?” અમૃત-ધારા આગળ ચાલી, “આપણને ગરીબ રાખવામાં આપણું સાઈ થવાનું હશે તો કાણ જાણે છે ? દાંકયું કરમ કાણ ઉઠેલી શકે એમ છે ?”

આટલું બોલતાં બોલતાં તેના હાથ કામ કરતા હતા. સાહ તૈયાર થવા આવી હતી. પતિને અકળાંયકો જોઈ કેટલીક સ્ત્રીઓ મૂઠ બની બેસી રહે છે, ત્હારે કેટલીક ત્હેને ઉપરાઉપરી સવાલ પૂછી વિશેષ અકળાવે છે. ચતુર સ્ત્રીઓ પતિની પીડાનું કારણ જાણવાની ઇચ્છા હોય તોપણ ત્હેને પૂછતી નથી. એની મેજેજ લખને કહેશે. ત્હેને ચાન્ત પાડવાનો, ત્હેના ઉકળેલા મિત્તનને ઠંડો કરવાનો સારો ઉપચાર એજ છે કે, શાન્તિથી ત્હેને રીઝવવાનો પ્રયત્ન કરવો. એમ કરશે એટલે તરતજ ત્હેનું ઉદાર હૈયું તમારા તરફ ઠલવાશે.

સાહ તૈયાર થઈ એટલે દખતી તે પીવા બેઠું. પીતાં પીતાં ચતુરાએ વિવિધ વિષયપર વાતચીત કરવા માંડી.

“રાગૈરીને ત્હાં “સુન્દરીમુખેષ” નામનું ચોપાનીયું આવે છે, ત્હેમાં કાંઈએ લખ્યું

છે કે હિંદુ સ્ત્રીઓપર તો બહુ જુલમ થાય છે. એક જણીને ત્હેની સામુએ અને નથુદે બાંધીને ડામ દીધા. ત્હેની કચેરીમાં રરિયાદ થઇ અને પેલી બે જણીઓને સરકારે સજા કરી. ”

“ માંહય માંહય વાર્તાઓ કેવી મજેની આવે છે ! એક છોકરીને ત્હેના બાપે અંગ્રેજી બજાવ્યું પણ સંધતાં ના શીખવ્યું ! એવું તે બનતું હશે ? આવી ભણેલી ગણેલી સ્ત્રી સંધતાં શીખે તો તો છ મહિનામાં કેવું આવડી જાય ! પણ લખવું ત્હેમાં શું ? સૌ સૌને કાવે તેમ લખે. ”

આવી પરચુરણ વાતમાં આઠ પીવાઇ રહી. ગૃહિણી રોટલી વણવા બેઠી અને પતિ ત્હેની પાસે વાત કરવા લાગ્યો. કોઇ કોઇ વાર બેઠ હસતાં, વળી બોલતાં. કેટલીક ક્ષણ શાન્ત પણ રહેતાં. ત્હેમની સામે ઉભો રહી જ્નેનાર કોણ કહી શકે કે અર્ધા કલાક અગાઉ પુરૂષના હૃદયમાં જ્વાળામુખી સળગી ઉઠ્યો હતો ? સ્ત્રીઓનો અવતાર જગતમાં રનેહ અને સાત્ત્વિક આનંદ વર્ણવવાજ થયેલો છે, એ વાક્યનું સસ વાંચનાર હવે સ્ત્રીકારશે કે ?

દંપતીએ વાળુ કર્યું. પ્રમદાએ પતિને પાન આપવા માંડ્યું. પતિએ હાથ ધર્યો. ચતુરાએ ચપળતાથી પતિના મ્હેંમાંજ ખીડી મુકી દીધી.

“ કાલે ત્હેમારે સવિવારની રજા છે ખરી ? ” પતિના હૃદયપર સાત્રાજ્ય ભોગવતી ચાવના બોલી.

“ હા. તું ધીમી ધીમી રસોઈ કરજે. પછી જમાને આપણે ખંડાર જવું છે ને ? ”

“ ખંડાર તે કયાં જશું ? ”

“ કાલે સાંજે ‘ કામલતા ’ નો ખેલ છે. જશું ? ”

“ બજાં એ લોકનાં નાટક ! હું ન્હાની હતી ત્હારે એક વાર એવું એક નાટક બેઠ, આવી હતી. પાસે બાઇ કે બાપ હોય તો લગ્નવાદ્યએ એવાં એ નાટક ! ”

“ ત્હારે રાણીઆગમાં જશું ? તું બધો દિવસ ઘરમાંને ઘરમાં બંધાઇ રૂઢે એ બહુજ ખરાબ. અઠવાડીઆમાં એક દિવસ તો ફરીએ ફરીએ ? ”

“ ચાર આના ખર્ચ તો થશે પણ જશું વળા. ”

ત્હેમનો વાર્તાલાપ મન્દ પડતો હતો. શહેર નિઃશબ્દ બનતું હતું. કવચિત્ કવચિત્ ગાડીવાળાંનો અને પૈડાંનો અવાજ સંભળાતો હતો. દૂરથી “ આઇસક્રીમ-મલાઈ ” વાળાનો સ્વર આકાશ ગગનવતો હતો.

દીવો હોલવાતો હતો અને દંપતી ગાદ નિદ્રામાં પડ્યાં હતાં. ત્હેમની શય્યાની આસપાસ દેવગણો રક્ષા કરતા ન્હતા. જે કુટુંબમાં દંપતી એક ખીજ સાથે અતુરકત છે તે બંધ પર પ્રભુની કૃપાધારા નિર્નર વર્ષે છે.

૨.

સાંજના પાંચ વાગ્યાથી ટ્રામમાં ફેશનદાર રંગબેરંગી સાડીઓનો જમાવ થતો હતો. બધીની પ્રજ્વળે શોખીન ભાગ કુટુંબ કખીલાને વિનોદ આપવા વિશ્વોરિઆ ગાર્ડન્સ

તરફ વળતો હતો. એવાં દંપતીઓ અને તહેમનાં બાળકો ટ્રામમાં બીડ કરતાં હતાં. રોયને રોયને બગલામાં કુમળું બાળક હાથ ઉભેલા સાધારણ રીતે કાળા ડમલા વાળા પારસી ગૃહસ્થો અને સાડીની કોરની જીવની પેઠે સંભાળ લેતી ગૌરવર્ણની નાનુક પારસી યુવતીયો ઉત્સુકતાથી ટ્રામની વાટ જોતાં જોવામાં આવતાં હતાં. નિર્દય ટ્રામ ડ્રાઇવર “ જગા નહિ દે ” કહી, ધંટનાં કરી ટ્રામને દોડાવી મુકતો હતો.

યશોદા ત્હેના પતિ સાથે ટ્રામની રાહ જોતી પાયધુની આગળ ઉભી હતી. પ્રસંગે પ્હેરવા માટે સાચવી રાખેલું સુશોભિત મગલીન અને ત્હેના રંગ સાથે ભળતા રંગનું પોલકું પહેર્યું હતું. રૂપાના ભારે ધરણીની બેડીથી મુક્ત ત્હેની “ શુલાલ ઝરતી પ્હાની ” કમલાસનાના ચરણની શોભાને લગ્નવતી હતી. પતિને આગ્રહ કરી સુંદર નવો ડગલો પહે-રાવ્યો હતો. ત્હેના જીરૂને ત્હેણે જાતે પોલીશ કરી ચકચકતા કર્યા હતા. પતિની સુંદર મનમોહન આકૃતિ જોઇ બાળા સગર્વ થતી હતી. કોઈ ફ્લેશે, પચીસ, ત્રીસ રૂપિયાના કોપિઝીટરને એવડો શો શોખ !

કેટલીક ટ્રામ ગયા પછી આખરે તેઓ ટ્રામ પર પગ મૂકી ચક્યાં. બેઠકને માટે ઉતાર્યો વચ્ચે સ્પર્ધા થઇ. બધી બેઠકો પૂરાઇ ગઈ. યશોદા ત્હેના પતિ સાથે સંતોષથી ઉભી હતી. એક સખ્ય પારસીએ પોતે ઉભા થઇ ત્હેને જગા આપી તે જગ્યા પચાવી પડવા એક હિંચકારો હિન્દુ પ્રયત્નશીલ થયો પણ અટક્યો, અને તે બેસી થકી. થોડી મિનીટ પછી દંપતીને સાથે બેસવાની જોગવાઈ થઇ, ત્હારે યશોદાના જીવને કુસાર વળ્યો.

કોઇ કોઈ પારસી બાનુઓ આળપવાળા વાતો કરતી હતી તો કોઈ જીદી પારસણો તહેમના ટકટકારાથી બેસનારને કંટાળો આપતી હતી. વિદ્યોતરિયા ગાર્ડન્સમાં જનાર હિન્દુ સ્ત્રી કાઢજ નહોતી. યશોદાએ પતિને પૂછ્યું, “ આપણા લોકો આ પારસી લોકોની પેઠે બેસાં છોકરાને કેમ હરવા કરવા નહિં લઈ જતા હોય ? પોતે હોટલોમાં, નાટક એટકોમાં મનમાનતા પૈસા ઉડાવી આવે અને બીયારી સ્ત્રીઓને કેમ અંધારી કોટડીઓમાં સડવા દેતા હશે ? મહાઈ આસે તો હું એવા બધા પુરોને સજ્જ એ પહોંચાડું. ” યશોદા વધારે બોલત પણ વિનોદરાયે ત્હેનો હાથ દાબી અટકાવી.

એટલામાં એક પારસી ડોસીનો સપાત ટ્રામમાંથી નીચે પડી ગયો એટલે “ ઓ તરામ વારા ! ઓ તરામ વારા ! મકું જે ઉભી રાખ ! મારી સપાત પરી ગેઇય ! સપાત પરી ગેઇય ! નરી હમનાંજ લીધેલી ! ” એવી એવી જમથી ટ્રામ ગળતી મૂકી અને ઉતાર્યોન ખૂબ રમૂજ પડી.

એવી અનેક રમુજ જોતો દંપતી ગાર્ડન્સ આગળ આવી પહોંચ્યાં. બધા લોક ટ્રામમાંથી ટપોટપ ઉતરી પડ્યા. સ્હામે માણસોનું એક ટાળું બેગું થયું હતું. કોઇ ઉડાવગીર ડગલો ચોરતાં પકડાયો હતો ત્હેને જોવા અને હુર્યો કરવા સહ બેગા થયા હતા. પોલિસનો સિપાઇ તહેમને વિખેરી નાંખતો હતો; એવામાં ધરણીને ધુળવતી કોઈ ધનાઢ્ય શેઠની બે ધોડાની ગાડી આવી પહોંચી. એક ધોડો નેત્રે તેથી માણસનું ટાળું જોઇ અને ધોંધાટ સાંભળી ચમક્યો. લોકોમાં ન્હાસાન્હાસ થઇ. ત્હેમાં ગાડીના પૈડા નીચે કચરાતો કચરાતો એક છોકરો જરાક જમી ગયો, અને જાણે કાંઈ થયુંજ નથી એમ તદ્દન બેદરકારીથી ત્હેમાં બેઠેલા શેઠ (શઠ) રૂવાળ બંધ ચાલી ગયા.

ગાર્ડન્સના કુવારામાંથી રક્ષાટિકની ધારા વર્ષતી હતી. દૂરથી ધડિમાં ઉંચા અને ધડિમાં નીચા સરતું સંગીત આવતું હતું. રંગ બેરંગી સાડીઓ અને બાળકોનાં વિવિધ પ્રકારનાં 'ક્રોક' નું ત્યાં સંગ્રહસ્થાન થયું હતું. સૌન્દર્યના સપ્તળા નમુના-કોઈ પ્રતાપ વાળા દૃષ્ટિને અંજલે એની સુખાકૃતિ, તો કોઈ શીતળ ચાંદની જેવી સૌમ્ય કાન્તિ, કોઈ ગુલાબી ગૌરવર્ણ, તો કોઈ કમળના 'દળ' જેવી પાંડુવર્ણ; વિવિધ પ્રકારનાં નેત્રા—કોઈ કમળ નયન, તો કોઈ મૃગનયન, કોઈ ખંજનશાં ચપળ, તો કોઈ વિનીત; કોઈ મુગ્ધા તો કોઈ પ્રગલ્ભા: કવિની બાની કે ચિતારાની પીછીને યોગ્ય-સૌન્દર્યના, લાલિત્યના અનેક નમુનાં ત્યાં એકત્ર થયા હતા.

જગતના પ્રપંચને નહિ જાણનાર બાળકો માઆપની આગળ ટેકડા મારતાં હતાં, ત્યારે તહેમનાં વ્યવહારદક્ષ માઆપો સંસારની અનેક ગૂંચો ધીરે ધીરે ઉકેલતાં હતાં. કોઈ પારસી ને યુરોપિયન કુમારીકાઓ પ્રિયતમના બાહુને અવલંબી ફરતી હતી, કોઈ સલજ્જ થતી હતી, તો કોઈ મદોન્મત થઈ ફરતી હતી.

સઘળા બેઠકો ભરાઈ ગઈ હતી. સંકડો મનુષ્યો ઉભાં હતાં. શુંદગીની હાડમારીઓ, ચિન્તાઓ,—ધડીબર તેમને વિસારે મૂકી હતી. એમ ન કરે તો મનુષ્ય જીવીજ કેમ શકે ?

પ્રેમીઓ પ્રેમવાર્તા ફરતાં હતાં; વિવાહિત દંપતીઓ વ્યવહાર ગોપ્તી ચલાવતાં હતાં; અને દલાલો, સદા કરનારાઓ, સુધરેલા જુગારીઓ તહેમના ધંધાને અનુરૂપ વાર્તા ફરતા હતા.

વિનોદરાયે યશોદાને બધે ફેરવી. રમણીય લતાકુંજોમાં, શીળાં શ્રીખ ભવનોમાં, સારસ પક્ષીના વિહાર કુંડો આગળ, રંગ બેરંગી મધુર સ્વરનાં પંખીઓના મંડપો આગળ;—સઘળે તહેને ધીરે ધીરે ફેરવી પ્રસન્ન કરી. પ્રમત યૌવનની પેઠે ડોલતી વેલીઓથી છવાયલા લતામંડપમાં ફરતાં ફરતાં બાળાનું હૃદય હર્ષથી ભરાઈ ગયું. પતિનો કર જે તહેના કર-માંજ હતો તહેને સ્નેહાંકિત કર્યો. પતિએ દાક્ષિણ્યથી ખેંચી લીધો.

તેઓ પાછાં ફર્યા. પાછળથી ડ્રાઇવરનો ઝીણો સ્વર આવ્યો. વિનોદરાયે પતિને બાજુએ ખસેડી. એક બાઝાની વિક્ટોરિયા પસાર થઈ ગઈ. માંદા બેઠેલાંએ આ બે જણ તરફ જોયું. સ્ત્રીએ તો ફરી ફરી જોયું અને ગાડીમાંથી તિરસ્કાર યુક્ત હાસ્યનો સ્વર આવ્યો.

યશોદાએ કહ્યું:—“ ઓળખી એને ? મારી બાના મશીઆઈ બાઈની છોકરી ચંચળ ! એ ગાડીમાં બેઠી છે ને આપણે આમ ચાલીએ છીએ તહેની એ મરકરી કરતી હતી. ”

“ એના વરની પેઠે સદા કરીએ તો આપણે યે ગાડીમાં બેશીયે. છે મરજી ? ”
“ નારે. પ્રાણ ! એનાથી આપણે હજારગણાં સુખા છીયે. એની દુરામની દોલત એને સલામત રહો. ધન ત્યાં સ્વર્ગ નથી પણ સ્નેહ ત્યાં સ્વર્ગ છે, વ્હાલા ! ”

૪.

ભાંગવાડીમાં આવેલા એક ભબકાદાર માળાના સુંદર રાચરચીલાથી શણગારેલા ગિવાનખાનામાં પલંગપર હંધું માથું નાંખી એક યુવતી દેયાકાષ્ટ રોતી હતી. તેના ચ-નીરપર સોનાના, હીરા મોતીથી નરેલા કીમતી દાગીના હતા. તહેણે પહેરેલાં વસ્ત્રો મૂલ્ય-વાન હતાં. તહેના ધરનાં રાચરચીલાં મુજબ શહેરમાં મળી શકે અને શ્રીમન્ત ગૃહસ્થ લઈ

શકે તેવાં કીર્તી અને મનમોહક હતાં. છતાં તે સ્ત્રી દુઃખી હતી. દુઃખથી હીનકી હીનકી રેતી હતી. તેનાં બનાં આંસુ લુછવા, તેના ચીરાતા હૈયાને હાય ફેરવી મીઠા વચનથી વિલાસો આપવા તેની પાસે ત્યાં કોઈ નહોતું. કોઈ કહેશે એને શું દુઃખ હતું ?

જો વસ્ત્રાણુપણથી, ધનથી, વિલાસને શોભાની સામગ્રીથી માણસનો આત્મા હમેશ પ્રસન્ન રહેતો હોય તો આ સ્ત્રીને કશાની અછત નહોતી. તેનો મર્તાર માગે તે વસ્તુ આણી આપવા સમર્થ હતો છતાં તેને શી ન્યૂનતા હતી ?

માણસનો આત્મા વિલાસથી તૃપ્ત થતો નથી, દેહના ઉપભોગથી મનુષ્યને હંમેશની શાન્તિ નથી વળતી. વૈભવથી મનુષ્યના જીવનની ઉંડી તૃષ્ણા છીપતી નથી. દુનિયાના વૈભવ કરતાં, દેહના વિલાસ કરતાં વધારે ઉચ્ચ, વધારે પવિત્ર, વધારે દિવ્ય આનંદ ભોગવવાનો દરેક મનુષ્યાત્માનો જન્મથી હક્ક છે. જગત પૂરા પાડી શકે તે કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ આનંદ આપવાને માટે મનુષ્ય સરજાયો છે. તે આનંદ તેને જ્યાં સુધી નહિ મળે ત્યાં સુધી તેના જીવનમાં ઉણપ રહેશે. તે ઉણપ શી છે તે સાધારણ મનુષ્યને માલમ હોતું નથી. છતાં તેના આત્મ એ દિવ્ય આનંદની લાલસા ટળતી નથી, તેનો આત્મા પાંખ વગરનાં પંખીના અવ્યાની માંદક ઉડવાને વૃથા ફાંફા મારે છે, પ્રગટે તેને જીવન અકાર્ણ થયું હોય છે.

આવા પ્રકારની અવસ્થા તે સ્ત્રીની હતી. તેનાં સઘળાં સુખથી તે કંટાળી હતી. તેને કાંઈક વધારે મેળવવા અપેક્ષા હતી. શાની અપેક્ષા હતી તેની તેને ખબર નહોતી અને તેથીજ તે પામર જીવ મૂંઝાતો હતો.

તેનો પતિ શેર સદા, ચાંદીની પાટાના સદા ધસાદિનો વ્યાપારી હતો. એનું પ્રારબ્ધ, એની કુશળતા ગમે તે હોય પણ તેણે સુસ્થ સંપાદન કર્યું હતું. તેના પતિની તે ખીજ વારની સ્ત્રી હતી. આરંભે તે વરસની ન્હાની ઉમ્મરથી તે પતિની સાથે મુંબઈ રહેતી હતી. તે આખો દિવસ દલાલોમાં અને ખીજ સદાવાળાઓમાંજ રહેતો હતો. રાત્રે પણ ધણીવાર મોડો ઘેર આવતો હતો. ઘેર આવતો ત્યારે પણ પત્ની સાથે બેસી વાર્તાલાપ કરવાનો તેને અવકાશ નહોતો. મોડી રાત સુધી તેને ઘેર માણસનો પગરવ રહેતો. અને કોઈ ન હોય ત્યારે પણ અનેક પ્રકારના સદાના સંકલ્પો તેના મગજમાં ઘોળાયા કરતા હતા. પત્ની આથી પતિના પહેલાંજ ઉઠી જતી. પરિણામ એ થતું કે પતિપત્ની વચ્ચે દિવસમાં ગપ્પાગાંઠ્યાજ શબ્દ બોલાતા. પત્ની સાથે સ્નેહની કે એવી ખીજ લલિત વાર્તા કરતી, એ તેના વ્યવહારિક હૃદયને નિર્માલ્ય લાગતું. આથી તેમની વચ્ચે કદી સ્નેહ બંધાયોજ નહોતો. જગતમાં-ખાસ કરીને આવા વ્યવહારિક પક્ષના લોકોમાં શુદ્ધ લલિત સ્નેહ હોતોજ નથી. સ્નેહનું અસ્તિત્વ તેઓ સમજતાજ હોતા નથી. સ્નેહની લગની જે રસિકોના જીવનને રંગી નાંખે છે, જે તેમના જીવનમાં અનેક વિદ્યુદાત્મક બળ બરી દે છે તેનો અંશ સરખો તેમનામાં હોતો નથી.

પોતાની આવી વર્તણૂકથી પત્ની અપ્રસન્ન ન રહે તેથી કે કદાચ તેનું નહિ જતાં યશ્ન હૃદય અન્ય વિજેતા ન શોધે તેથી તે તેને વખતો વખત કિંમતી વસ્ત્રાવંશરની ભેટથી નવાજ નાંખતો. સ્ત્રી જાત સોનાથીજ પ્રસન્ન રહે છે એવો તેનો સ્ત્રી જાતી વિશે અભિપ્રાય હતો.

તેને તેઓ પોતાને ઘેર લઇ ગયાં. ઝગહગતા દિવાનખાનામાં રહેનારી માનિનીએ અંધારી ઝારડીમાં આશ્રય લીધો. જ્યાં જવાને એકવાર તેને હલકું લાગતું હતું ત્યાંજ હવે તેને દેવે આણી.

જગમોહન માટે દરરોજ નવી નવી ગથો આવતી હતી. કોઇ કહે એણે આપઘાત કર્યો, કોઈ કહે બાવો યધ ગયો, કોઇ કહે પોસિસની ખીકથી ન્હાસતો ફરે છે.

વિનોદ, યશોદાને ચંચળ રહેવા લાગ્યાં. ચંચળ પોતાને દેશ જવાને આમહ કરતી પણ યશોદા નાજ પાડતી.

વિનોદરાય ઉપર હવે પ્રેમનું, માસિકની મહેરબાની યધ હતી અને તેના પગારમાં વધારો કર્યો હતો. યશોદા અને ચંચળ શીવણ અને ભરતકામ શીખ્યાં હતાં, તેઓ વિનોદની કમાણીમાં વધારો કરતાં હતાં. તેમણે હવે બોધવાડાની અંધારી ઝારડી છોડી દીધી છે અને બીજી સ્વચ્છ હવાઅજવાગાવાળી જગ્યામાં રહેવા ગયાં છે.

એકવાર શિયાળાની રાત્રિ ચમકાર કરતી હતી. આ ન્હાતું કુંડું વાળુ કર્યો પછી વાતો કરવા બેઠું હતું. યશોદા સાડીની કોર ભરતી હતી અને ચંચળ યશોદાના બાળક યુવ માટે ઝબકું શીવતી હતી. વિનોદ તેમની પાસે બેસી નવી બહાર પડેલી નવલકથા વાંચતો હતો. ધડિયાળમાં દસ વાગ્યા હતા. બાળક ઉઘી ગયું હતું. ચંચળ પોતાની ઝારડીમાં ગઇ એટલે યશોદા વિનોદને સુબન કરી બોલી. “કહો, બહાલા ! સ્વર્ગમાં સ્નેહ અને સ્નેહમાં સ્વર્ગ.”

—નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

દેશી વૈદની સલાહ.

“રમણલાલ, હવે અધું તું શીખી રહ્યો છે. - તું દેશી વૈદકશાસ્ત્ર પુરું કરી રહ્યો છે. પણ એકજ વાતું બાકી રહ્યું છે જે શીખ્યા પછી તું બરોબર પાકો વૈદ થઇશ.”

“હજી પણ એક વાતું શીખવાનું બાકી રહ્યું છે ! વૈદરાજ !” રમણલાલે પૂછ્યું.

“એ શું બાકી રહ્યું છે ?”

વૈદરાજ:-“તે એમ ન કહેવાય. તે કહેવાના તો સો રૂપીઆ પડશે”

આ સાંભળી રમણને જીવ બહુ દિગ્ગીર થયો. તેના બાપ મોતીલાલે, રમણ એકનો એક છોકરો હોવાથી પોતાની બધી દોલત તેના ઉપર ખરચી તેને એક દુશીઆર વૈદ કરવાની ઈચ્છા રાખી હતી. રમણના પિતાએ તેના ઉપર બહુ ખરચ કર્યું હતું, તેથી હવે બીજા વધારાના સો રૂપીઆની રકમ તે એકદમ આપશે નહિ એમ તેની પક્ષી ખાત્રી હતી. તેથી તે નિરાશ થઇ ઘેર ગયો.

રમણની માએ તેને ખુજામાં ગંબીર ખેડેલો નેંદ પૂછ્યું, “કેમ બેટા, આજે કાંઈ ઉદાસ દેખાય છે ?”

રમણ:-“ મા, આજ ત્રણ વરસથી હું વૈદક શીખું છું. અને તે શીખવવામાં મોતી-બાઇએ પૈસાની બહુ મદદ કરી જેથી હું શીખીને પુરેપુરો વૈદ બન્યો છું; પણ ફક્ત એક સ્ત્રીની શીખવાની બાકી રહી છે; જે શીખવવાના વૈદરાજ સો રૂપિયા માગે છે. મોતી-બાઇ એટલા રૂપિયા આપશે નહિ. હમણાં ઘણી વખત યોડા પૈસા આપતાં એમણે મને ધમકાવી કાઢ્યો હતો, અને છેલ્લી વખતે કહ્યું હતું કે “ હવે હું તબીબે એક રાત્રી પાંચ વધારે નહિં આપુ. તું ઘણું ખર્ચ કરે છે અને કરાવે છે ” સારે મા, હવે હું તે સ્ત્રીની શીખવાને પૈસા ક્યાંથી લાવું ? અને જો તે ન શીખું તો આજે વરસોની મેહેનત ને પૈસા પર પાણી ફેરવું છું. હવે એટલા પૈસા ક્યાંથી આવશે ? આ વૈદરાજ તો આપણને નીચોની નાંખ્યાં છે. ”

અન્યથા (રમણની મા):-“ એકસો રૂપિયાની રકમ સામગ્રી કાઢવી બહુ કઠણ છે પણ તું ગભરાઈશ નહિ. એટલા રૂપિયા મારી કને મહારા ખાનગી છે તે વૈદરાજને આપી બાકી અધુરું રહેતું શીખી આવ. પછી મહારો દોકરો વૈદનો ધંધો ચલાવશે ત્યારે પૈસાજ પૈસા-પછી પૈસા માટે બેસી રહેવું પડશે નહિ. ”

તેની માએ બીજા દિવસે રમણને સો રૂપિયા આપ્યા તે લઈને તે વૈદરાજ પાસે ગયો અને તેના પગ આગળ તે રૂપિયાની કોથળા ઠાલવી પગે લાગી પેલી અધુરી રહેલી સ્ત્રીની શીખવવા કહ્યું. વૈદરાજે રૂપિયાની ચેલી ઉપાડી લઈને તેને કહ્યું:-“ રમણ જો તને પદ્મામાં પડ્યો વૈદ ચવાની કપ્પા હોય તો આટલા શબ્દો યાદ રાખજો. ‘ ધાસ્તી મા-ણસને મારે છે ને ધાસ્તી માણસને છવાડે છે ’ આટલા શબ્દો યાદ રાખીશ તો તું હુશીયાર વૈદ ચક્રાચ. હવે જા ! આ શબ્દો સોનાની કીમતના છે તે વીસરીશ નહિ. ” આટલું કહી વૈદરાજ ઉડી ગયા.

આ શબ્દોની કીમત સો રૂપિયા ? નકામા સો રૂપિયા આપવા માટે રમણને ધણો ખેદ થયો. એ શબ્દોમાં શું દમ હતો ?

વખત વહી ગયો. રમણે ધીરે ધીરે વૈદનો ધંધો ચલાવવા માંડ્યો ને તે પ્રબળ કમાવા લાગ્યો. જ્યાં જુઓ ત્યાં રમણ વૈદ પહેલો. તેનું ઓસક વખંડાય. ગમે તેવું હકીકત ફરદ તેનાથી સારૂ થાય. ઘેરે ઘેર એનાં વખાણુ થાય તેથી શ્રોતાએ તેનું નામ “ જસ વૈદ ” પાડ્યું.

કેટલાંક વરસ ચાલ્યાં ગયાં પછી તેટલા વખતમાં પેલા વૈદરાજ બીજા દેશ ફરી આવ્યા. ત્યાંથી નીકળ્યા પછી એકે વખતે પણ વૈદરાજ અને રમણ વચ્ચે મુલાકાત થઈ નહોતી.

વૈદરાજના ગામથી પાછા ફર્યા પછી એક દિવસ એક મહેલામાં તેઓનો અગ્નિ-તેજાપ થયો. તે વખતે વૈદરાજની ઘરડી આંખે તેને ઓળખ્યો નહિ. પણ રમણે તો તેમને તરત ઓળખ્યા:-

વૈદરાજની પાસે જઈ રમણે તેમને આચિત્તું કહ્યું:—“ જોહો ! શેઠ, તમે બહુ ખીમાર દીસો છો, બહાર આવી શરદીમાં ફરશો નહિ. ઘેર જઈ તમારા વૈદની સલાહ લઈ કાંઈ ઇલાજ કરો.”

વૈદરાજે હસીને કહ્યું, “ માંદો ? હું માંદો દેખાઉં છું ? મ્હને તો કાંઈ નથી હું આજના જેવો તો તંદુરસ્ત કોઈ દીવસ હતો નહિ. ”

“ તમે તેમ ધારતા હશો, પણ હું વૈદ છું. મને અહીંના લોક “ જશ વૈદ ” ના નામે ઓળખે છે. હું સાચ જોઉં છું કે તમે માંદા છો; શેઠ, હું તમને ફાકટ ગમરાવતો નથી, તમને આગળથી ચેતાવું છું. એ એવી જાતનું દરદ છે કે યોડા વખત આગળજ માણસને ખબર પડે છે. તમને આ જે દરદ લાગુ પડ્યું છે તે બહુ માડું છે એની અગરથી તમે ચોવીસ કલાકની અંદર મરણ પામશો. વાસ્તે તમને ચેતાવું છું. હું કહું છું તેમ વેહેલો જવાય હ્યો. ” મરણ પામીશ ? ચુન્નરી જમણ ? એ શું બોલો છો ! મ્હને હમણાં કાંઈ નથી ને ફક્ત ચોવીસ કલાકની અંદર હું મરણ પામીશ ! તમે વૈદ નથી પણ ખરેખરા ગમેડા છો. ” આમ સામે જવાબ દઈ વૈદરાજે ખડખડ હસી ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું.

આમ બોલી વૈદરાજ બેદરકાર થઈ હસ્યા ખરા પણ તેના મનમાં એ શબ્દોથી જે જખરી ધારતી પડી, અને બ્હીકથી તેના હોશ ઉડી ગયા, તે કચુલ કરતાં તે શરમાયા. શીકરથી તેનું શરીર ધ્રુજવા માંડ્યું. પેટમાં જખરી ફાળ, પડી હાય પગ પણ ધ્રુજવા લાગ્યા. “ ગમે તે પણ એ કોઈ વૈદ છે; મને કાંઈ છુપું દરદ લાગુ પડ્યું હશે તે એની ચપજ નજરે જોઈ લઈ પારખી કાઢ્યું છે; રે હાય ! ચોવીસ કલાકમાં હું મરડુ થઈ પડીશ ? હાય હાય ! હવે શું કરવું ? ”

ઉપર પ્રમાણે બડખડતા વૈદરાજ ધ્રુજતા ધ્રુજતા ઘેર ગયા. પણ ઘેર જતાં સુધીમાં તો ધારતીથી તેના પગ ઢીલા થઈ ગયા. તે ઘેર જઈ પથારીમાં પડી જુગો પાડવા ને રડવા લાગ્યા. વૈદ ઉપર વૈદ બોલાવ્યા, અને દવા ઉપર દવા ચાલી પણ વૈદરાજને કાંઈ ફેર પડે નહિ. તે તો ફક્ત “ હું યોડા વખતમાં મરી જમણ. ” એમજ બોલ્યાં કરે. કોઈ પણ વૈદ તેમનું દરદ પારખ્યું નહિ. કોઈ વૈદ કાંઈ કહે તો કોઈ કાંઈ કહે. કેટલાકે “ ઉન્માદ વાયુ ” (Mania) યથો છે વો કેટલાકે “ ચિત્તભ્રમ વાયુ ” યથો છે કહ્યું. કોઈ પણ એકમત થયા નહિ.

“ વૈદરાજ ! તમે જે ઓસડ આપશો તે હું પીછડ, જઈ કરો, અને તે ઓસડ આપો. અરે હાય ! ચોનીસ કલાક હમણું થઈ જશે” વૈદરાજે ગભરાઈને અધીરાઈ બતાવી.

રમણુ:— “ હીક ત્યારે તમને નવા જન્મ જવાડવા છે ! તમને તે દવા આપ્યા અગાઉ મારે તેના પૈસા લેવા જોઈએ. વૈદરાજ તે દવાના સો રૂપીઆ પડશે, તે આપો તો ઝટ તમને ઉઠાડી ઉભા કરે. સંઘળું દરદ એકદમ મટાડી દઉં. ”

“ તે લેજો વૈદરાજ, પણ મને ઝટ ઓસડ આપો. ”

“ ના પેહેલાં રૂપીઆ ગણી આપો તો આ ખાટલે પડ્યાછો તે ત્યાંથી. ઉઠાડી વાધ નેવા ફરતા બનાવું. ” મરવાની ખીટીકથી વૈદરાજે ધરના માણસ પાસેથી સો રૂપીઆ રમણુને અપાવ્યા. જે લઈ તે વૈદરાજની છેક પાસે જઈ બોલ્યો—“ મહારાજ ! આપ મને ઓળખો છો ? ” માંદા પડેલા વૈદરાજે કહ્યું—“ ના બાઈ, મેહલામાં તમને મળ્યો તે પહેલાં મહે તમને કદી નેચા નથી. ”

“ ના એમ નથી, તમે બૂલો છો. હું તમારો ચેલો છું. વરસો પેહેલાં હું તમારા હાથ નીચે શીખતો હતો; અને પાંઠ શીખવ્યા વિના તમે મને કાંચો વૈદ કહીો હતો; તમે મારી પાસેથી સો રૂપીઆ લઈને-ધાસ્તી માણસને મારે છે ને ધાસ્તી માણસને જવાડે છે” તે શીખવ્યું. તે અત્યાર સુધી મહે કાંઈ ઉપર અજમાવ્યું નહોતું તે આજે આપ મુરખી ઉપર અજમાવ્યું છે. તેની અસર થઈ છે. મેં તમને જે ખોટી ધાસ્તી આપી કે તમે ચોનીસ કલાકમાં મરણ પામશો તેથી તમે હેબત ખાઈ જઈને મરણને કાંઠે આવ્યા એવા માંદા થઈ ગયા હતા. હવે સો રૂપીઆ ખરચવાની ધાસ્તીથી તમે લગભગ સાજ થઈ ગયા છો. તમને કાંઈ નથી માટે મુરખી વૈદરાજ આપ ખાટલામાંથી ઉઠી પથારી ખખેરી બોલેજો સો રૂપીઆ પાછા કમાવવાની તજવીજ કરો. ”

આ સાંભળી વૈદરાજ તરત ઉઠ્યા, તેને કેવી રીતે ઠગી સો રૂપીઆ લેવામાં આવ્યા તે તરત માલુમ પડ્યું. પોતાને ખોટી ધાસ્તી આપે છે એટલું અગાઉથી માલુમ ન પડ્યું તે માટે વૈદરાજ શરમીલ થઈ ગયા, તેની ધાસ્તી ઉઠી ગઈ એટલે તેમને અગાઉની માફક નેજ આવ્યું. વળી સો રૂપીઆ ખરચના પડ્યા તેની ધાસ્તીથી કમાવાનું દીલમાં ઉત્કુન્ન સ્થાપું નેજ આવ્યું.

—મહલાલ રતીલાલ ધુ.

વિદ્યા-કલા.

આઓ તથા બાળકોને ધરગતુ દવાઓ.

(ગયા વર્ષના અંક ૧૧ ના પૃષ્ઠ ૩૪૯ થી સાંધણુ.)

“ ગરમીથી માથું દુઃખતું હોય તેના ઉપાય. ”

૧ માથે શુભાજ જળ લગાડવું તે એવી રીતે કે, મલમલનો ચાર આંગળનો એવો કંટો શુભાજજળમાં ભીંજવી માથા ઉપર બંને બાજુના લમણા સુધી સખવો.

૨ માથે ચંદન ચોપડવું.

૩ માથે આઈસ (બરફ) મુકવું.

૪-આમસ કે ગુણામળ ન હોય તો થંડા પાણીનું કપડું માથે રાખવું.

૫ માખણ ધી ચોપડવું અને તે ઉપર કેળના કે એરંડાનાં લીલાં તાજાં પાંદડાં બાંધવાં.

૬ ઠંડાં ફળો ખાવાં તથા ઠંડાં સરખતો પીવાં.

૭ ધીમાં મરીનો ભુકો મીઝારી તેથી પગનાં તળાયાં એક વાટકાવડે ખુબ ધસવાં તેથી માથે ચડી ગયેલું લોહી નીચે ઉતરે છે; અને સરખી રીતે લોહી શરવા માંડે છે, એટલે મગજની ગરમી ઓછી થઈ જાય છે. તેથી માથું દુખતું મટી જાય છે.

૮ ગુણામળું ગુણકદ અથવા આમળાને મુરખો ખાવો, તેથી પણ ગરમીથી દુખતું માથું મટી જાય છે.

આવા ઘણી જાતના ઉપાયો છે. પણ જે સૌથી બની શકે તેવા હોય, સહેલાઈથી પુરતજ મળી શકે, એવી વસ્તુઓ હોય અને પરિણામે જેમાં કાંઈ પણ ખાસ નુકસાની ન હોય, એવીજ સાદી ધરમતુ દવા મારે તમને બતાવવી નેહએ કારણકે ખરચાણ અને અટપટી બનાવટોવાળી તથા જેમાં કાયદો પણ ધણો હોય અને વખતે નુકસાન પણ ધણું હોય, તેવી જોખમી દવાઓ કંઈ બધી બહેનો કરી શકે નહિ, માટે એવા ઉપાયો હું તમને આ જગોએ બતાવતો નથી, પણ તમારાથી સહેલાઈથી બની શકે તેવાજ નિર્દોષ ઉપાયો હું તમને કહું છું. અને આશા રાખું છું કે, આટલા બધા ઉપાયોમાંથી જુદીજુદી પ્રકૃતિવાળી બહેનોને કામક પણ ઉપાય મારક આવશેજ, અને જે એમ થશે તો હું મહારી મહેનત સફળ થયેલી સમજીશ.

“શરદીથી માથું દુઃખે તેના ઉપાય.”

૧ કેચર, સુંક કે મરી વાટીને માથા ઉપર ચોપડવાં.

૨ ગરમ કપડું માથે બાંધી રાખવું.

૩ માથા ઉપર નરમ પ્રકારનો શેક કરવો.

૪ તમાકું સુંધી છીંકો ખાવી.

૫ તુલશીના રસનાં પાંચ સાત ટીપાં મગજ સુધી પહોંચે, તેવી રીતે નાંકમાં નાંખવાં.

૬ હુંગળાને રસ માથા ઉપર ચોપડવો.

૭ મરીના ખારીક છુકાને તેલમાં-ઉકાળાને, તે તેલ માથા ઉપર ચોપડવું.

૮ સુંક, મરી, પીપર, પીપરીમુળ અને તજ તેની પાણીમાં રાખડી બનાવી સાકર નાંખી પીવી, તેથી શરદીથી માથું દુખતું હોય તો તે મટી જાય છે.

આ બધા ઉપાયોમાંથી જેને જે ઉપાય વ્યાજબી લાગે તે કરવો. અને પોતાની પ્રકૃતિ સમજીને દવા કરવી. જે એવી રીતે પ્રકૃતિ સમજીને દવા વાપરતાં આવડે, તે આવા નાના નાના રોગોને આવી સાદી સાદી દવાઓથી પણ મટી જવામાં કાંઈ વાર લાગતી નથી. માટે દેશકાળ, આયુષ્યમાયુના સંજોગો તથા પોતાના શરીરની પ્રકૃતિ સમજીને જે દવા પોતાને વાજબી લાગે, તથા પોતાની આસપાસના એ બાબતમાં કોઈ ફયગ માણ-સની સલાહ પડે, તે દવા કરવી. દવાની બાબતમાં ચોકસી રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

“નબળાઇથી તથા મગજ ખાલી પડી જવાથી માથું દુઃખે છે તેના ઉપાયો.”

૧ દુધનો ખોરાક વધારે રાખવો.

૨ બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

૩ એલચી, જવંત્રી, પીપરીમુળ, ઘોડાઆકસંદ અને સતાવળી લઇ તે બધાનો ભુકો કરી તેમાંથી દરરોજ એક તોલાથી બે તોલા સુધી તે ભુકો લઇ તેની દૂધમાં રાખડી બનાવી સાકર નાંખી સવારના પહોરમાં રાખ પીતી.

૪ બદામપાક ખાવો અથવા બદામની પુરી ખાતી. બદામને ધીમાં તળાને તે ઉપર મરી મીઠું નાંખીને ખાવી, બદામને ઘુંટી નાંખી દૂધમાં તેની રાખડી બનાવી પીતી.

૫ દૂધીનો, તરબુચના મીઝનો, કોળાનો અને કાકડીના ખીનો મગજ બે તોલા લઇ, તેમાં સાકર મીઠાવી તેની ફાકી બરવી, અને ઉપર દૂધ પીવું.

૬ બદામ તોલા દસ લેવી તેને રાતની વખતે અડધા શેર પાણીમાં ભીંજવી રાખવી. પછી સવારમાં તેનાં ફાતરાં કાઢી નાંખવા અને તે સાફ કરેલી બદામને વાટી નાંખવી. વાટતી વખત તેમાં રાત્રે બદામ ભીંજવી હોય તેજ પાણી નાંખવું, અને ભાંગની પેઠે બદામને ખૂબ બારીક વાટી નાંખવી. પછી તેને કપડાંથી છણી લેવી. તેમાં વડાતેરતા બધો ભાગ જડાં કપડાંમાંથી ગળાઇ જાય, તેવી બારીક વાટવી એ વાટવામાં બહુ મહેનત પડે છે. પછી ખસખસ તોલા પા તથા વરીઆળી તોલો અડધો પાણીમાં રાતે પલાળી રાખવું. તે પાણી પણ તેમાં નાંખવું અને ખસખસ તથા વરીઆળીને પણ બદામ સાથે બારીક વાટી નાંખવી. પછી તેમાં સાકર તોલા ચાર મી. લાવવી તે પછી ધી તોલો દોઢ લઈ, તેમાં એલચી દાણાના ચાર પાંચના ખીજ તથા તજ જરાક કટકી મુકી, તે પાણી વધારવું. અને પછી એ પાણીને ચા જેવું ગરમ કરવું. એટલે તેમાં ખસખસના જેવા દાણા થઇ જશે. તે પછી તે પાણીને જરા ઠંડું થાય ત્યારે પીવું. બહુ ઠાંડું થઇ જવા દેવું નહિ. તેમજ અતિશય ગરમ પણ પીવું નહિ. આ પ્રયોગ દિવસ ઉગ્યાની અગાઉ કરવો. તે પ્રમાણે વધુ સાત દિવસ કરવાથી ગમે તેવું સખ્ત માથું દુખવું હોય તોપણ મટી જાય છે. અને મગજ તર થઇ જાય છે.

૭ આ સિવાય મગજને તાકાત આપવા માટે કરતુરી, શીલાજીત, ગજવેલ, બંગ-બરમ, સોનાનો વરખ તથા ફોસફરસની ગોળીઓ વગેરે ઘણીએ કિંમતી ચીજો હોય છે. પણ એ બધી વસ્તુઓ કોઇ સારા વેદ કે ડોક્ટરની ભારશત બરોબર અનુપાન તથા પર-હેજની સાથે લેવી જોઇએ. તે વિના એવી આકરી ચીજો વાપરવાનું સાહસ કરવું નહિ.

“ માથામાં મેદ વાયુ તથા કફ ભરાઇ ગયો હોય તેના ઉપાય. ”

૧ કલેરનાં પાંદડાંને છાંયામાં સુકાવી તેની તમાકુના જેવી બારીક ભુકી કરવી. તે ભુકી તમાકુની માફક નાકે સુંઘવી. તેથી ઊંઘે આવે જાય છે, અને માથું દુખવું મટી જાય છે.

૨ કોયલાની સફેદ ભુકી નાકે સુંઘવી તેથી પણ માથામાં ભરાઈ ગયેલો વાયુ નીકળી જાય છે; તથા માથામાંથી નાક રસાથી નીકળતી ખરાબ વાસ દૂર થાય છે.

૩ તકમરીઆના લીલાં પાંદડાંને રસ કાઢી તેનાં ટીપાં મગજ સુધી પહોંચે, તેવી રીતે નાકમાં નાંખવાં તેથી માયાના વાયુના તથા કષ્ણ રોગો મટી જાય છે.

૪ કુકડવેલના કટોલા જેવાં ફળ થાય છે. તે એક સુકું ફળ લાઇ ચાકુથી તેના કટકા કરી, એ ચમચા પાણીમાં ત્રણ કલાક સુધી તેને ભીંજવી રાખવું. પછી તે પાણી છુગડે ગાળી લઇ, તેમાંથી ત્રણ ચાર ટીપાં બન્ને બાજુના નાકના છિદ્રમાં નાંખવાં. અને મગજ સુધી પહોંચે તેવી રીતે ગળા નીચે તકીએ રાખી, માથું ઝુકાવી ટીપાં નાંખવાં તેનો રસ ગળે ઉતારવા દેવો નહિં. કારણ કે, જો તે રસ ગળામાં જાય તો ગળું બળે છે. અને જો સંભાળથી નાકમાં ટીપાં ન નાંખાય, તો તાળવાને રસને નાકમાં નાંખેલી દવા ગળામાં ઉતરી જાય છે. માટે દવા નાંખતી વખત ગળું બંધ રાખવું, એ દવા નાકમાં નાંખ્યા પછી અડધા કલાકમાં નાકમાંથી લીંટ તથા લાળ અને પાણી વગેરે ઝરવા માંડે છે. તે ત્રણ દિવસ સુધી નિકળ્યા કરે છે. એ વખતે મગજમાંથી એક શેરમાંથી માંડીને ત્રણ શેર ચાર શેર સુધી ત્રણ દિવસમાં પાણી તથા 'કષ્ણ', મેદ વગેરે નીકળી જાય છે. તેથી મગજ ખાલી પડી જાય છે. માટે આ પ્રયોગ કરતી વખત દરરોજ સાકરનો શીરો બનાવીને ખાવો, તથા દૂધ વધારે પીવું, અને તેલ મરચું ખરાઈએ કાંઇ ખાવું નહિં. આ પ્રયોગ સમ્પત્ત છે. કારણ કે, ત્રણ દિવસ સુધી નાકમાંથી રગડો નીકળ્યાજ કરે છે. તેથી ઘણા માણસો કાયર થઇ જાય છે. માટે નખના વિચારના કાચા માણસોએ આ પ્રયોગ પોતાની ઉપર અજમાવવો નહિં; પણ જે આવી અડચણ ખુશીથી ખમી શકે તેમ હોય, તે રોગીએજ આ પ્રયોગ અજમાવવો. આ પ્રયોગ સમ્પત્ત છે ખરો, પણ તેથી તુરતજ અતિશે ફાયદો થાય છે. કારણ કે, મગજમાંથી બધો કચરો નીકળી જાય છે. તેથી માયાના, આંખના, કાનના, નાકના, દાંતના વગેરે ઘણા રોગો મટી જાય છે. કારણ કે, બધા રોગોને મગજ સાથે જોડેલી સંબંધ છે. માટે ઘણી વખત આંખના રોગોમાં પણ આવો મસ્તકનો જુલાજ અપાય છે. પણ આ પ્રયોગ ઘણો સમ્પત્ત છે. માટે હૌમત રાખીને અને ધ્યાન પહોંચાડીને ઉપાય અજમાવવો.

બહેનો આ પ્રમાણે માથું દુઃખતું મટાડવાના બીજા ઘણા ઉપાયો છે, અને માથું દુઃખવાના બીજાં ઘણાંએ કારણો છે; પણ તેમાંથી મુખ્ય મુખ્ય કારણો અને તેના સૌથી સહેલાઈથી બની શકે તેવા સાદા સાદા ધરગતુ ઉપાયો, આમાં બતાવેલા છે. અને હજી એ બાબતમાં બીજું જેટલું કહેવા માગીએ, તેટલું કહી શકાય તેમ છે. પણ આ ઠેકાણે તો મારે એ બાબતનું માત્ર સામાન્ય જ્ઞાન આપવાનીજ વાતો કહેવાની છે. કાંઈ ખાસ એ ખાતાનો વિશેષ કે સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપવાનો આપણો આ વખતે ઉદ્દેશ નથી. માટે માથું દુખતું મટાડવાના આટલા ઉપાયો કહી, હવે એ પછી બીજા જે મુખ્ય જરૂરી બાબત છે. તે ઉપર હવે આવીએ. કારણ કે, મુખ્ય મુખ્ય રોગોની ધરગતુ દવાઓ આપણી બહેનોને શીખવવી એ આપણો ઉદ્દેશ છે. માટે માથું દુખતું મટાડવાના મુખ્ય મુખ્ય ઉપાયો જણાવ પછી, હવે આપણે તાવના સામાન્ય ઉપાયો જણાવ જોઈએ. (અપૂર્ણ.)

વૈદ્ય અમૃતલાલ મુંદરજી પકિયાર.

ગૃહધર્મ.

મહર્ષિ રાનડેનો ગૃહસ્થાશ્રમ.

૧.

અર્વાચીન હિન્દુ ગૃહસંસારનાં અનેક ચિત્રા આપણે ઘણીએ નવલકથાઓમાં વાંચીયે છીએ અને “સરસ્વતીચંદ્ર”માંનું ઘણું અપ્રસિદ્ધ નવલકારની કલમથી ચિત્રાયેલું ગુણસુંદરીનું ઉત્તમોત્તમ ચિત્ર આપણી ગુર્જર ખેતોની નજર આગળ તથા કરે છે. પરંતુ સત્ય જીવનમાં મુકાયેલું આ જમાનાનું હિન્દુગૃહસંસારનું એકે ઉત્તમ ચિત્ર હજી સુધી આપણાં પુસ્તકોમાં મુકાયું નહોતું; પણ હાલમાં મરાઠી વાઙ્મયમાં શ્રીમતિ રમાબાઇ રાનડેએ, પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિ ન્યાયમૂર્તિ માધવ ગોવિન્દ રાનડે સાથેના ગૃહજીવનમાંની કેટલીક સ્મરણુનોંધો પુસ્તકદ્વારા બહાર પાડી, આ મોટી ખોટ ઘણી ઉત્તમ પ્રકારે પુરી પાડી છે. આ અપ્રતિમ પુસ્તકનું ગુજરાતી ભાષાંતર સાંભળ્યા પ્રમાણે તૈયાર થાય છે અને થોડા વખતમાં ગુર્જર પ્રજા સમક્ષ ખંડાર પડશે એવી આશા છે. આ પુસ્તકનો સવિસ્તર લાભ આપણી ખેતોને મળે તે ખેલનાં સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતા આ માસિકમાં તેમાંના કંઈક ઉત્તમ આવેખનો જોઈ જવાને આ લેખ લખાયો છે.

મહર્ષિ રાનડે ઇ. સ. ની ઓગણીસમી સદીનાં છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષોમાં, પહેલાં મહારાષ્ટ્રમાં અને પછી આખા હિન્દુસ્તાનમાં રાષ્ટ્રોન્નતિની જુદી જુદી અનેક દિલ્લયાલોના માત્ર આધારસ્તંભ હતા, એટલુંજ નહિ પણ આદ્યપ્રવર્તક હતા. નામદાર ગોખલે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે રાવસાહેબ રાનડેની આટલી બધી ખ્યાતિકેવળ તેમની બુદ્ધિ અને વિદ્વતા કે સ્વદેશભક્તિના અસાધારણ ગુણોને લઇને થયેલી છે એમ નથી પણ આ ગુણોં કરતાંયે અસાધારણ એવી ઉત્તમ ચિત્તવૃત્તિ રાવસાહેબના હૃદયમાં વાસ કરતી હતી; અને જેમ ઉપરના બુદ્ધિના ગુણોને લઈ તેમનું સાર્વજનિક જીવન અત્યંત મહત્વનું અને ચિરસ્મરણીય થઈ પડ્યું હતું તેમ આ ચિત્તવૃત્તિને લઈ તેમનું ખાનગી જીવન ઘણું પ્રેમાળ અને ગોઘઘાવક થઈ પડ્યું હતું. અને આ ખાનગી જીવનનું ચિત્ર શ્રીમતિ રમાબાઇએ આ પુસ્તકમાં ખંડાર પાડ્યું છે.

આ પુસ્તકનો અરેખરો આરંભ રા. સા. માધવરાવ રાનડેના એકત્રીસ વર્ષની વયે બીજીવારના શ્રીમતિ રમાબાઇ સાથેના થયેલા લગ્નથી થાય છે માધવરાવનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૪૨ ના જાનેવારીની ૧૮ મી તારીખે થયો હતો. તેમનું બચપણ ઘણુંખડું કોલ્હાપુરમાં તેમના માતાપિતા સાથે ગયું હતું. છઠ્ઠે સાતમે વર્ષે મરાઠીનિશાળમાં તેમને મુકવામાં આવ્યા હતા. તેમને બે વર્ષે ન્હાની એક ખેત હતી અને તેનું લગ્ન નવમે વર્ષે કરવામાં આવ્યું હતું. આ પછી એક વર્ષે બ્યારે માધવરાવને અગ્યારમું વર્ષ પુરું થઈ બારમું બેસવાની તૈયારી હતી એટલામાં તેમનાં માતૃશ્રી સ્વર્ગસ્થ થયાં હતાં. આ પછી માધવરાવ અંગ્રેજી શાળામાં દાખલ થયા હતા. સાર પછી એક વર્ષે તેમના પિતાયે બીજીવાર લગ્ન કર્યું અને એટલાજ સુમારમાં માધવરાવનું પણ એક દરમ્મવત્સલ સહૃદયસ્ત્રીની પુત્રી સાથે લગ્ન થયું હતું અને ત્યાર પછી બે વર્ષે ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં તેઓ મુંબઈ ઇંગ્લેન્ડનો વધુ અભ્યાસ કરવા આવ્યા. અહિં તેમણે પોતાના અપૂર્વ અભ્યાસથી વિશ્વવિદ્યાલયની

(યુનિવર્સિટી) એક પછી એક પરીક્ષાઓ ધણુજ ઉંચે નંબરે પસાર કરવા માંડી. ૧૮૬૨ માં બી. એ. ૧૮૬૪ માં એમ. એ. અને ૧૮૬૬ માં એલ. એલ. બી ની પરીક્ષા તેમણે ધણુ માનસહિત પસાર કરી. તેજ વર્ષે તેમની મરાઠી ટ્રાન્સલેટરની એક્ટીંગ જગ્યા પર પુણાના શાળા ખાતામાં નીમણુક થઇ અને પછી કોલ્હાપુર રાજ્યમાં થોડા વર્ષ ન્યાયાધીશનું કામ કરી, ઇ. સ. ૧૮૬૮ થી ૭૧ સુધી પાછા ત્રણ વર્ષ મુંબઇમાં પ્રોફેસરની ૪૦૦ રૂપિયાની જગ્યા પર આવ્યા. પ્રોફેસર તરીકે તેમણે ઘણીજ નામના મેળવી અને આ દરમિયાન હાઇકોર્ટમાંની એડવોકેટની પરીક્ષા પસાર કરી. પછી ૧૮૭૧ ના નવેમ્બર મહિનામાં તેમને ન્યાયખાતામાં પુણાના સદર અમીનની (સર્ટીફિકેટ સબજન) જગ્યા પર ૮૦૦ રૂપિયાના પગારથી કાયમની નોકરી થઇ. ૧૮૭૩ ની સાલમાં તેમનાં પહેલાં પત્ની પરશોકવાસી થયાં. આ બાઈ, પુણે આવ્યા પછી કેટલાક મહિના થયાં જીર્ણોન્નવરથી ખીડાતાં હતાં. ઔષ્ધ અને ઉપાય શરૂ હતા તો પણ તેમનું દરદ દીવસે દીવસે પાછું ન હસતાં, જે પહેલપહેલાં સાદું દેખાતું હતું તે હવે દાકતર અને વૈદ્યોએ ક્ષય છે એમ દર્શાવ્યું. અ. મંદવાડથી માધવરાવને અતિશય શ્રમ અને ઉત્તમગરા થયા. કોર્ટનું કામ સંભાળીને રાત્રિદિવસ વખતોવખત હાથે દવા આપવી, ઉત્તમગરા કરવા, એ બધું કેટલું કાલુ છે તેનો જેને અનુભવ થયો હોય તેજ જાણી શકે. બાઈનો સ્વભાવ ઘણો ગરીબ અને મીઠનસાર હોવાથી તેમની એના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ હતી એટલે એના મંદવાડમાં અને તેટલું કામ કરી છુટવું એવો તેમનો ખાસ નિશ્ચય હતો. પુષ્કળ ઔષ્ધોપચાર કર્યા પણ તેમાંની કોઈની પણ અસર ન થતાં, છેવટે શકે ૧૭૯૫ ના કાર્તિક શુદ્ધ છંદે દિવસે એટલે ઇ. સ. ૧૮૭૩માં તેમનો દેહ પડ્યો. આથી તેમને પુષ્કળ દુઃખ થયું અને આ દુઃખથી એક વર્ષ સુધી તો તેમનો એકે દિવસ આંખમાંથી આંસુ આવ્યા સિવાયનો ગયો નથી. રાત્રે જમી રહ્યા પછી ઉઘ આવે ત્યાં સુધી તુમારામના અભંગોનું વાંચન ચાલુ રહેતું હતું.

મહર્ષિ રાનડેની જીવનકથા આટલે આવ્યા પછી શ્રીમતિ રમાબાઈના પુસ્તકમાંનાં રસિક અને બોધક ચિત્રોની શરૂવાત થાય છે અને આ ચિત્રોનાં દર્શન આપણે લગભગ શ્રીમતિના શબ્દોમાં કરીશું તોજ તેની રસિકતા જળવાઈ શકશે.

“ માઈ લગ્ન સન ૧૮૭૩ ના ડીસેમ્બરમાં માર્ગશિર્ષી શુદ્ધ ૧૧, શકે ૧૭૯૫ ને ગેઝ જોરજ સુદર્તનું થયું. લગ્ન થઈ રહ્યા પછી ઘેર આવી, કોઈની સાથે ન બોલતાં કે કંઈ પોતે ન ખાતાં એકદમ પોતાના જોરકામાં જઈ અંદરથી સાંકળ વાસી દીધી; આને એમના મનને બહુજ સંતાપ થયો હતો. એક તો સરખી વયની પ્રિય પત્નીનો વિયોગ થયાને માત્ર મહિનોજ થયો હતો અને દુઃખ પણ તાબું હતું; એવામાં ફરી લગ્ન બીલકુલ નહિંજ કરવાનું મનમાં હોવા છતાં સમસાજના દુઃખદ અને દહને લઈ લગ્ન કરવું પડ્યું અને તે પણ ફક્ત બે મતને માટેજ. એક તો વડીલનો શબ્દ ઉપધાય નહિ અને બીજું તેના કુટુંબ સુખમાં પોતે વિધાતક થાય નહિ. આને લઈનેજ ઘણા દિવસથી સ્ત્રીકરેણા અને યોગ્ય લાગેલા પોતાના પુનર્વિવાહના મતને, જુના જીવનન દોસ્તોને, પોતાના સ્વાભિમાનને,

* પોતે, એઓ, આ શબ્દો તથા હેનાં વિશેષજ શ્રીમતિ રમાબાઈએ પોતાના પતિ શ્રીયુત માધવરાવ રાનડે માટે વાપર્યા છે.

અને પુનર્લક્ષ્મી મળનારા મુખને તથા ધન્યવાદને ન ગણકારતાં ઉપર કહેલાં વ્રતને પાળવા માટે, દુનિયાની ટીકાના શબ્દો અને દોષના આરોપે હ્રમેશને માટે બ્હેરી લેવાનું માથે લીધું. આને લઇ તે રાત્રી ઘણીજ સંકટની ગઇ હોવી જ્નેષએ એમાં કંઇ સંકા લાગતી નથી. અને તેમ યાય તે ઘણુંજ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે હજી સુધી પણ કેટલાક લોકો તરશ્ચી, એમના સર્વ જીવનક્રમમાં જ્ને કંઇ પણ ગૌણ કે ઓછાપણુનો ભાગ હોય તો તે આજ છે એવો દોષ અને આરોપ મુકવામાં આવે છે. અને આ વાત માટે મોટા આવેશથી ટીકા કરવામાં આવે છે. પણ આ માટે મને તો ઉવડું એમ લાગે છે કે આખા ચરિત્રમાં ખરા સ્વાર્થ લાગેલો અને મનના મોટાપણુનો જ્ને કંઈ ભાગ હોય તો તેમાં અત્યંત ઉદાત્ત અને મહત્વનો ભાગ આજ છે. આ માટે કોઇ ગમેતેટલી પોતપોતાના મન પ્રમાણે ટીકા કરે પણ મને તો તે માટે અત્યંત માન ઉપજે છે અને ખરી ભક્તિથી એકંદર ચરિત્રનું અવગ્રોહન કરનારામાંના કોઈને પણ તેમજ માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહિ. ”

“લક્ષ્મી પહેલાં પંદર દિવસથી એમના ઉપર મુંબઈની મિત્રમંડળ તરશ્ચી ઉપરાઉપરી કાગળ આવતા હતા કે ‘આ વખતે આવ્યો છે. અને આ વખતે હું કોઇ નાની કન્યા સાથે લક્ષ્મી નહિજ કરું, પુનર્લિવાહજ કરીશ, —એમ વીલને ઓખે ઓખે’ કહી દેજો’ વિગેરે વિગેરે મતલબના કાગળ આવતા હતા. પહેલાં તો આ કાગળો ટપાલમાંથી એમને હાથે જતા પણ આવા કાગળો મુંબઈથી આવે છે એવી ખબર સસરાજીને કાને પડતાંજ તે ટપાલ માટે બહુજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. સિપાર્ઈ ટપાલ લાવે કે તે જ્નેવાને પોતાની પાસે મંગાવે. તેમાંથી મુંબઈથી આવેલા કાગળો કે તાર પોતાની પાસે રાખી બાકીની ટપાલ ઉપર મોકલાવે. સસરાજીની હાક ધરના બધા માણસ ઉપર હોવાથી આ વાત એમની પાસે જઈ કોઈની કહેવાની હિંમત નહિ. ”

“પહેલી સ્ત્રી મરી ગયા પછી સસરાજી તરતજ કોલ્હાપુરથી પુણે આવ્યા અને ત્યારથીજ કન્યાની તપાસ કરવા લાગ્યા. પુનર્લિવાહ કંવાનો એમનો મત હોવાથી એ કોઇ રીતે લક્ષ્મી કરશેજ નહિ અને પુનર્લક્ષ્મી કરશે એવી સસરાજીને બીક લાગી અને મુંબઈના મિત્રમંડળને મળવાનો પ્રસંગ આવે તે પહેલાંજ લક્ષ્મી કરી નોખવું એવો એમણે નિશ્ચય કર્યો અને તે પ્રમાણે રોજ કન્યાની તપાસનો સપાટો ચલાવ્યો. ”

“આ વખતે મારા વડીલ પણ મારા માટે ઘર જ્નેવાને પુણે આવ્યા હતા. તે સસરાજીને મળ્યા. તેમનો અને મારા વડીલનો પહેલાંનો પરિચય હતો. તેમણે સસરાજીને કહ્યું કે મારી છોકરી લક્ષ્મી લાયક થઇ છે પણ તમને ખબરજ છે કે લક્ષ્મી નક્કી થયા શિવાય અમસ્તી જ્નેવા મોકલવાનો રીવાજ અમારા ઘરમાં નથી. માટે મારી એવી વિનંતિ છે કે તમે કોઇ માણસને અમારે ગામ કન્યા જ્નેવાને મોકલો. તેને જ્ને તે ઠીક લાગેતો તેને અહીં બોલાવીયે. લક્ષ્મી માટે બાહરે આણેલી કન્યા લક્ષ્મી થયા શિવાય ઘેર પાછી કરે તે અમારા ઘરનું હલકું દેખાય માટે પહેલાં તમને કન્યા પસંદ પડ્યા શિવાય મારાથી તેને અહીં લાવી શકાશે નહિ. ”

“સસરાજીએ અમારા ઘરના આશ્રિત વેદમૂર્તિ રા. બાળમટજી વાટવેને મારા ગામ મોકલ્યા અને તેમણે મને પસંદ કરી એટલે હું, વડીલ અને બટજી પુણે આવ્યા. એટલામાં લક્ષ્મી ન કરવા માટે એમને સસરાજી સાથે પુષ્કળ જોલવું થયું.

“મારે લગ્ન કરવું નથી. હું કંઈ હવે નહાતો નથી, મને ૩૨ વર્ષ થયાં છે. મને કુંવારા રહેવામાં કંઈ હરકત નથી. કારણ કે દુર્ગા (એમની ન્હાની બેન) મારાથી ઉમરમાં નાની છે અને ૨૧ વર્ષની થઈ ત્યારથી અનાથ છે. આપનો પ્રેમ મારા કરતાં તેના ઉપર કોઈ પણ રીતે ઓછો નથી. એવું છે તો તેને માટે કંઈ વિચાર કરતા નથી, પછી માફ લગ્ન કરવાનો શા માટે આગ્રહ કરો છો? તે વ્રતસ્થ રહે એ સાફ એવું જો આપને લાગતું હોય તો તે અમને બન્નેને સરખાવ લાગુ પડે છે. કદાચ હું કુંવારો રહેવાથી પાછળથી પુનર્વિવાહ કરીશ એવી જો આપને ખીક લાગતી હોય, તો હું તે કદી કરનાર નથી એવું આપને વચન આપું છું. અને તે માટે આપે કંઈ કાળજી રાખવી નહિ.”

એવી એવી પુષ્કળ રીતે વિનવણી કરી, પણ સસરાજી પોતાનું બોલવું છોડે નહિ. વધારે વધારે ગુસ્સે થાય. તો પોતે કહે કે “જો માફ સાંભળશો નહિ” તો પછી મારે આપનું કહ્યું કરવું પડશે, પણ મને છ મહિના છુટા રહેવા દો એટલે તેટલામાં હું વિલાયત જઈ આવું” આ પણ સસરાજી કયુલ રાખે નહિ.

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી બે ત્રણ દીવસમાં અમે સૌ પુને આવી પહોંચ્યાં અમે જ્યાં ઉતર્યાં હતાં ત્યાં સસરાજીએ આવી મને રૂબરૂમાં બેઠા અને પસંદ કરી અગ્નિ-આરસનું મુહુર્ત કરાવ્યું. પણ સસરાજીએ મારા વડીલને કહ્યું કે “આજ સાંજે તમે અમારે પેર આવજો અને એમનું શું કહેવું છે તે સાંભળજો. જો અનુકૂળ બોલવું હશે તો તો ઠીકજી છે પણ જો ઉલટું બોલે તો મેંતો મારી છોકરી તમનેજ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે એમ ચોખ્ખું કહી દેજો” આ વાત વડીલે કયુલ રાખી અને સાંજે એમને મળવાને અમારે ઘેર આવ્યા.

મારા વડીલનો ચહેરો સારા કુટુંબને શોભે એવો પ્રજ્ઞ અને આજરૂદાર હતો. તેને જોતાંવારજ એમણે ઉભા થઈ બેસાડયા અને ઓળખાણ આપતાં મારા વડીલે હું કલાણા ગામનો જગીરદાર છું વિગેરે હકીકત યોડમાં કહી કહ્યું કે “મારી છોકરી લગ્ન લાયક થઈ છે અને તેને તમને આપવાને માટે અહીં આવ્યો છું.”

એટલે એમણે કહ્યું કે “આપે મને શું જણાવે છોકરી આપવાનો વિચાર કર્યો? એકતો આપ જુના કુળના જગીરદાર છો અને હું સુધારક છું અને પુનર્વિવાહના મતનો છું. વળી હું શરીરે રૂઢપુષ્ટ દેખાઉ છું પણ આખે આંધળો અને કાને બહેરો છું. બાકી મારે વિલાયત જવાનો વિચાર છે. ત્યાં જઈ આવ્યા પછી પ્રાયશ્ચિત લેવાનો નથી. તો પછી બધી વાતનો વિચાર કરી જો કંઈ નક્કી કરો તે કરજો.”

મારા વડીલે જવાબ આપ્યો કે ભાઉસાહેબનો (સસરાજીનો) અને મારો જુનો પરિચય છે. તેણે મને બધી વાત કહી છે અને મારો તમનેજ છોકરી આપવાનો નિશ્ચય થયો છે.

આ સાંભળીને ધણીવારે જવાબ આપ્યો કે “આપનો નિશ્ચય થયોજ હોય તો મારે એક કહેવાનું છે કે આજે લગ્ન ન કરતાં ૫૬૧ વાક્ય નિશ્ચય કરી એક વર્ષ પછી લગ્ન કરજો.”

પણ મારા વડીલે તેમ નહિ કરવા અને તેમના કુળ તરફ નજર કરવા ઘણો આગ્રહ કર્યો એટલે એમણે કહ્યું કે આ બાબતમાં તમે બાઉસાહેબનો વિચાર પુછો અને તે કહેશે તેમ કરીશું આટલી વાતચીત પછી વડીલ ઉડી ગયા.

એમને માત્ર એમ લાગ્યું કે આ બધી બાબતમાં બ્યારે મેં ભાઉસાહેબનું સાંભળ્યું છે તો ફક્ત વર્ષ ૭ મહિના લગ્ન લંબાવવાની એક મારી વાત તે સાંભળશેજ નહિં એમ નહિ થાય. એમ ધારી, એ સસરાજી પાસે ગયા અને મારા વડીલ અણ્ણા સાહેબ કુલેકર આગ્રહતા અને ફલાણી વાતચીત થઇ તે સહુ કહ્યું, પછી સસરાજીએ કહ્યું કે “છેવટ શું થયું તે કહો” ત્યારે એમણે કહ્યું કે “છેવટે શું કરવું તે તમારા ઉપર રાખ્યું છે. બધી બાબતમાં આપણે તેમનું શા માટે કરવું? તેમણે આપણું થોડું પણ કહ્યું કરવું ન જોઇએ? મેં તેમને કહ્યું કે આપની સર્વ વાત મારે કમુલ છે. હું લગ્ન કરીશ પણ આજે નહિ કહું. વર્ષ ૭ મહિનાની વચ્ચે મુદત રાખવી જોઇએ” વગેરે વગેરે પોતાના તરફનું કહેવાનું એમણે ધીમે ધીમે પુષ્કળ કરી તેમનું મન વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

સસરાજીએ આ સમગ્ર સાંભળી રહ્યા પછી કલાક દોઢ કલાક સ્વસ્થ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા. ઉત્તર કંઈ આપતા નહોતા. એટો ધીમે ધીમે બોલવાનું શરૂ રાખતાજ હતા. પણ તેમનું લક્ષ્ય અહીં નહોતું. આશરે બે કલાકે સસરાજીએ બોલવાનું શરૂ કર્યું અને ત્યાં ઉભા રહેલા સમગ્રાને કહ્યું કે “તમે સૌ બહાર જવ એક બે ઘડી અહીં આવશો નહિ” તે પ્રમાણે સૌ માથુસ બહાર નીકળી ગયા. નહુંદ માત્ર શી વાતચીત થાય છે તે છાની સાંભળતી હતી. સસરાજીએ એમને કહ્યું કે આટલીવાર તમે બોલ્યા તેનો મેં વિચાર કર્યો પણ આ વખતે તમારું કહેવું સાંભળવું એમ મને લાગતું નથી મેં તમારા પર કદી પણ અવિશ્વાસ આણ્યો નથી અને હજી પણ આણ્યો નથી. પણ આ વખત એવો છે કે વિચારી માથુસે કરેલો નિશ્ચય પણ ડગમગી જાય એવો મોઢા હાલમાં જીવામાં આવે છે એ તમારા લક્ષમાં આવતું નથી શું? એકવાર તમારા કલા પ્રમાણે વર્ષ ૭ મહિના છુટા રહેવા દીધા તો હું મારા ઘડપણમાં ખરા સુખને શાન્તિને પામીશ નહિ એવી મને બીક લાગે છે. એનું કારણ હવે હું તમને કહું છું. કે છેલ્લા પંદર દિવસમાં મુજબના તમારા મિત્રમંડળ તરફથી પત્ર અને તાર આવ્યા છે તે સમગ્રા વાંચી મારી પાસે રાખ્યા છે. તે બધાનો વિચાર વાંચી તમારું કહેવું કમુલ કરવાનું મને યોગ્ય લાગતું નથી. એક તો નવા મત તરફ વલણ છે એમાં વળી મિત્રોનો આગ્રહ અને વયની અનુકૂળતા આટલું છતાં પણ છોકરાં હાય તો જરા પગ ખંચકાય પણ તમનેતો તેય નથી. આરી રીતે બધી બાબતો સ્વતંત્રતા મળી છે એટલે સહજ નવા મતનું અભિમાન તમારામાં જાગશે એમ મને બીક લાગે છે. પણ હવે મારી ઉમર થઇ છે કુટુંબમાં બેસાં છોકરાંનો ભાર તમારા પર છે અને તેને માટે તમે લાયકજ છો. તેટો હીક પણ જો તમને તમારા કહેવા પ્રમાણે વર્ષ ૭ મહિના છુટા રાખીતો મારા કુટુંબસુખ ને સમાધાનમાં અંતરાય પડે. આ બંને બાબત મેં દેખાડી છે. તમે વિચારી છો. જો યોગ્ય લાગે તે કરો. હું તો માત્ર મારો બોલ કદી દઉં છું કે હમણાં લગ્ન નહિ કરો તો કન્યા પાછી મારાથી મોકલારો નહિં. કારણ તેમાં અણ્ણા સાહેબના ઘરની હલકાઇ થશે અને મારું અપમાન થશે પણ તેમજ કરવું પડેતો તમારો અને મારો સંબંધ તુટશે અને હું કાયમ મારે કરનીર

“ વળી આ જે હૃદય છે તેવાં મનુષ્યો જન સમાજમાં ભાગ્યેજ નેવામાં આવે છે. તેને ઓળખવાને તુંજ ભાગ્યશાળી છે. ” તેણે મ્હારા હાથમાં એક સ્વચ્છ અને કોમળ હૃદયની શીશી સુકી, દરેક બાજુ ફેરવતાં તે દરેક રીતે સ્વચ્છ જણાઇ અને એક તરફ કોઇ પણ જાતના મિન્દુ કે ક્ષીણ નહોતાં. જે ઉપરથી મ્હારી મજબુત ધારણા થઇ કે આ કોઇ સ્ત્રીનું હૃદય હોવું જોઇએ. “ આ ત્હારી સદાની સ્નેહાત્મ સ્ત્રીમિત્રનું હૃદય છે ”, દિવ્ય પુરૂષે ઉતાવળ કરતાં કહ્યું “તુંજ ભાગ્યશાળી છે કે તે હૃદય ત્હેં પારખ્યું છે, આ પૃથ્વી ઉપર ત્હારા શીવાય કોઇએ પણ તેના હૃદયની ખરી, પરીક્ષા કરી નથી. તે હૃદય બતાવતાંજ તેના આહુતીની ખરી આકૃતિ ત્હારી દૃષ્ટિ આગળ ઉભી થાય છે; ખરેખર આ દેવીતુંજ હૃદય છે, સ્ત્રી જાતિમાં ઇર્ષ્યાથી હોવું જોઇએ, પણ હૃદય ઓળખવાની શક્તિ ઘણી યોડી સ્ત્રીમાં હોય છે. હૃદય સૌન્દર્યનો શયુગાર છે શ્રેષ્ઠ છે, આ દેવીના ભક્તનું પણ હૃદય તેના જેવું શ્રેષ્ઠ થવાનું; માટે ત્હારા જીવનના અંત સુધી દેવીની ભક્તિ કરી પવિત્ર રહેજે, જીવનનો ઉદ્ધાર થશે; સાલ્વ થશે. ”

તે પછી બીજા ઘણી હૃદયશીશી મ્હારી નજરોનજર ઉઘાડી બતાવી પરન્તુ તે બધા ઉપર કોઇને કોઇ રીતે પણ દુર્ગુણોની છાપ માલમ-પડતી. દરેક હૃદય જુદાં જુદાં તપાસવાની શક્તિ થઇ પરન્તુ બધામાં લોભ, કામ, ક્રોધ, નીદા, ઇર્ષ્યા, દ્વેષ મગરૂરી, દુર્વિચાર, દુર્બળતા, અભિમાન, , આદિ વિકાર દરેક જાતનાં જીવામાં આવતાં હતાં તેમાંથી કોને ધ્યાન પુર્વક તપાસુ એ વિચાર કરતો હતો ત્યાં દિવ્ય પુરૂષ અદૃશ્ય થયા અને પેલાજ દૂત આની પેટી લઇ ગયા પણ દેવીના હૃદયની શીશી જુલા ગયા. ”

“ મનુષ્ય માત્રની જીવંતીમાં હૃદય પરિક્ષા કરવાની જે તક મળે છે, તેમાં પણ ના-પાસ પડવાથી સુખ યા દુઃખ ગ્રહણ કરીએ છીએ અને જેના પરિણામે કલેશ ને કલહ ઉત્પન્ન થાય છે. પતિ પતિન પોતાનો સંસાર પાયમાલ કરે છે અને એક બીજાનાં મન ઉઘા રહે છે. પિતા પુત્રને તરે છે. બન્ધુ બન્ધુને ધિક્કારે છે, અને હરકોઇ મનુષ્ય સ્વાર્થથી બંધાયેલી પોતાની જીવંતીના ટુંક સમયનો વિચાર ન કરતાં દ્વેષભાવથી છુટા પડે છે. ”

દેવીની ભક્તિથી તેના જેવું હૃદય કરવાની કોશીસ કરી તે પ્રાપ્ત કરવું.

—અંદ.

પિયર સન્દેશો:

સાસરામાં દુઃખી બાલિકાનો.

(આસો માસો શરદ પુનમની રાત્રે, આંદલિયા નવ ચાલીશ અતિ ઉતાવળો:—એ શબ્દ.)

સુડા પંખીડા મ્હાનં પીયરીયાં પરદેશ ને
માતાને કહેજે કે દિકરી મરી ગયાં.

નિરા ખેચર જાતું ઉતર દેશ ને
કહેજે પંખી વાનો દુખિયારી તણી—માતાને.

નાનપણેથી ઉછરી વહાલી દિકરી
પાળી પોળી દૂધ સાકરની માંજ ને—માતાને.

લાડકડીને પરણાવી બહુ પ્રીતથી
નેધું નહીં પણ દિકરી કેડે ભાગ્ય ને—માતાને.

ટળવળતી આધાર રહિત હું રાંકડી
સાસ ફંધાથે સાસરીયાની માલ જો—માતાને.
કુલી શલી દિકરી મહેણાં સાંખતી
નણુદી વિધે કાળજીડુ હરરોજ જો—માતાને.
પૈસા સાટે વેચી વ્હાલી દિકરી
મારે જોને માવડીઓ બરથાર જો—માતાને.
સંતાપે મુજ સાસુ અમિ જાળમાં
સસરો શેકે આ તન કેરાં હાડ જો—માતાને.
ઘર ધંધાધી ફંધાધને હું રહું
રોતી કાટું હૃદય તણા નિશ્વાસ જો—માતાને.
પંખીડા તું કહેજો બેસી આંગણે
મરી પડી તમ દિકરી દૂર અનાથ જો—માતાને.
ઘરની પાસે રમતાં હસતાં બાલુણં
રહુ આસો પાલવ કેરું જાડ જો—માતાને.
કહેજો ત્યાં તું જઈને મુજ માથાપને
બળતા ઝળતા દુખીયા મનની વાત જો—માતાને.
ન મંજ્યો તમને કાઠ હવાડો કે કુવો
દીધી દિકરી દૂર ઘરે પરદેશ જો—માતાને.
વિનવું પંખી આ હું આંસુ પાડતી
કહેજો આ સંદેશો રૂડી પેર જો—માતાને.

—આધ્યાત્મિક.

સુભાયા માટે વિદ્વાનોના વિચારો.

- “જો સુંદર સ્ત્રીઓ ધર્મહીણ હોય છે, તે વાસ વિનાના ફૂલ જેવી છે.”
“હીન”
“સુંદરીની સહાયતા વિનાનું પુરુષનું જીવન, કુન્દન વિનાના માણેક જેવું છે.”
“રિક્ટર”
“જો સ્ત્રીએ સ્નેહ, પ્રેમ, દયા વગેરે કામળ વૃત્તિઓને ઉત્તમ પ્રકારે ઉજાડ કરી છે,
એજ ખરી ગૃહિણીના નામને યોગ્ય છે.”
“એક્સટરન”
“સ્ત્રીની પાસેથી પુરુષો સદાકાળ, સદાચાર-બદ્ધતા, ને આત્મસન્માન શીખે છે”
“બટલર”
“સ્ત્રીઓજ સંસારના મહારાજ્ય તાજ છે.”
“હાવર્ડ”
“પુરુષોનું સર્વગાન, સ્ત્રીઓના વિશુદ્ધ પ્રેમની સાથે તુલના કરી સકનારજ નથી.”
“યુલ્લર”
“સ્ત્રીઓના દયાદ્ર ચિત્તના જેવી સુંદર વસ્તુ પૃથ્વીમાં બીજી એકે નથી.”
“લુથર”
“સ્ત્રીઓ મૂર્તિમાન કવિતાઓ છે”

“એમરસન”

ગૃહકાર્યનો સમ્પૂર્ણ અભ્યાસ કરવો અને પોતાના પતિના અંગમાં સદગુણોની વૃદ્ધિ કરવી,
એના જેવું શોભામય, સ્ત્રીનું બીજું કોઈ પણ આદર્શ નથી.
“મિલ્ટન”

લી. દરેકને હાથે લખવા ઇચ્છતો ને દરેકને અરૂચતી પણ બેચ બકશીશ કરનાર મીતર.*
બધા મીતરોને મારા નીચેના નીતી મણકા મોકલાવશે.

૧ શુદ્ધ બીન સ્વાંરથી હેતુ ને દાનત.	૯ દાન.
૨ પુદ્ગોતું બિપરીપણું.	૧૦ આશા.
૩ સત્ય શોધન ને સત્ય પ્રેમ.	૧૧ હીમ્મત.
૪ ગ્તાન.	૧૨ ખરો સ્વભાવ.
૫ શુદ્ધ હેતુની સ્વતંત્રતા.	૧૩ કુદરતી કાયદાને માન.
૬ શુદ્ધ સરવગ્યાપક ઉદ્યમ.	૧૪ શાન્તી.
૭ દાન.	૧૫ સુરપ્રેમ.
૮ દાઝ.	૧૬ આનંદ.

ઉપકાર સાથે સ્વીકાર.

INDIAN OPINION—(Anglo-Gujarati Weekly) Phoenix, Natal,
(South Africa).

દેશી વેપારી એમ્બરનું માસિક—મુંબાઈ.

CENTRAL HINDU COLLEGE MAGAZINE.—Benares.

વિવિધ ગ્રન્થમાળા, મણકો-૧-૨:—(આર્યધર્મ નીતિ અને ચાળક્ય નીતિસાર)
પ્રકાશક, સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, મુંબાઈ.

સંસાર શા માટે—(નવલકથા) રા. રા. ડાહ્યાભાઈ ઉત્તમરામ ભટ્ટ, અમદાવાદ.

વિકૃતબુદ્ધિનો વિવાહ—(ઉપહાસ યુક્ત નાટ્ય પ્રયોગ)—ભાવાન્તર કર્તા, રા. રા. જીવનલાલ
અમરસી મહેતા, અમદાવાદ.

કવિ પ્રેમાનંદનાં નાટકો—(નિબંધ) રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ, બી. એ.,
સી. એસ.—રત્નાગીરી.

વિદ્યાર્થીઓને બોધવચન:—યોજક, રા. રા. જગન્નાથ નેદાભાઈ રાવળ, મુંબાઈ.

પ્રિયકાન્ત—(નવલકથા)—લેખક રા. રા. રમણદાસ વણુભાઈ બી.એ., અમદાવાદ.

સંગીત નીતિવિનોદ—R. B. T.

પ્રેસિડન્ટ મહાવીર ગાર્ફોલ્ડ
મહારાષ્ટ્ર જાવન પ્રમાત
રાજપુત જાવન સંઘ્યા

ANTARES ALMANAC—(for 1911) Edited by Prof Geo Wilde,
from the Rexo Co. 3 Central Street, Halifax,
Yorks—England.

'TEAR-OFF' CALENDER—(for 1911) રા. રા. ચુનીલાલ સાંકળચંદ શાહ,
ધી ગોલ્ડન મીરેક્યુલસ ડેરીફર્મના માલિક, અમદાવાદ.

૧૯૧૧ ઓફિસની સેવિંગ્સ બેંકના નિયમો.

*આ લેખની જોડણી આપણી ભાષાના રૂઢ નિયમોને અનુસરતી ન હોવા છતાં,
તેમની ખાસ મુદતના ઉપરથી તે ફરફાર વિના પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે.

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

લીવર ટ્રોફિક્સ—લિવર બિન્ડ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડઃ—જંતુવિનાશક. ચેપી કે ઝેરી જંતુના વિપ્લવે કાપી નાંખે છે. રૂ. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશનઃ—રક્તશોધક. સોહીવિકાર ઉપર ધણીજ અસરકારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશનઃ—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે. અને શુભ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમઃ—આમડોના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાતી જલદી રજૂ આણે છે. રૂ. ૦-૬-૦

એ ઉપરાંત દરજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સઘળી જાતની આકરીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખખર માટે તથા નમુના માટે લખો -

(મોડેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

ज्ञानसुगन्ध.

गुर्जर रमणीयाने आमन्त्रणः—

आयो आयेने सचिओ । आज रसताली पाडी,
कां नजवो आपणी बहे । आ गुर्जरी पाडी ।

हरिणी शो वचलवान, नाजुक ने नमणी,
फूलनी कळीसम सुकुमार सूरवनी रमणी.

छपि छटाभरी, सोहाग चेंपे मुच शुभघण्टा,
शुभ वजोदरानी गेट सरित्ती ओ चतुरा ।

रुडी ठरेल बुद्धिविशाल रहमसु ने शाणी,
मुज अमदावादनी बहेन धररसु ओ गृहिणी ।

निज उरना निविध वितासरणे खेळी,
शुभवनी जोहणरुप सदिगां अलखेली ।

अमृतदा मीठा नेल, पा शगे अधुरी,
ओ कोकिलरुपे नरु शाठरनी मधुरी ।

छो सुन्दर रसिक उदार, सहु भ्रमिणी आयो,
गुर्जर जन्नीनी जेह कुवरीओ रूहायो.

ज्वां सिंहण निज सन्तानि धवराणे जाळे,
ज्वां सागर उछळे नीर मोतीनी पाळे,

ज्वां गेमभक्तिलां गान भकजण गायो,

ज्वां स्थळ खलमां इतिहास शरना सोहाया,

ए अवभुत देशनी वाळ, खरीजे धोरस्तो,

सौराष्ट्र तणी सप्पार । पधारो भाववती.

तेजस्वी, भवडोउन्त, जतनी लक्ष्मी ज शी,

याजोने कच्छनी कोड नरेली शुवती । हशी.

आयो जालोने सद्यिर । आज रसदुके शुजो,

कां नजयो गमते गीत निज गुर्जरी कुंजो.

—नृनामजल दत्तपतराम कवि

छत " नृना नृना रास "

સુન્દરી સુખોદ

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મતુ.

પ્રમત દેવતા રૂઢે, ત્યાં પામે સન્માન સુન્દરી.)

આધસપાદક.

પુસ્તક ૮ : અંક ૬.

બાન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૧૧

પ્રકાશક અને તંત્રી—રામમોહનરાય જસવંતરાય.

વિષયસૂચન.

વિષય વિભાગ	લેખક	પૃષ્ઠ.
ઉદયગુંજન.	દલા વહી. વિલખીફત.	૧૧૧
કાવ્યકુંજ.		
પ્રસાદન	સૌ. સુમતિ	૧૧૨
વીરનું દોહરકું	સૌ. હેમકુમારી	૧૧૩
ચિત્રામાં જતી રાત્રીની	બહેન ઉર્મીલા નર-	
અગ્નિ પ્રાર્થના	સિંહરાવ.	૧૧૪
એક સ્મરણ	એક દુઃખી ભગિની	૧૧૪
પ્રેમનું ભૂદ	સૌ. 'સ્નેહ-સુધા'	૧૧૫
એક પ્રાર્થના	સૌ. સુમતિ	૧૧૫
સ્નેહનું સાધાન્ય	સૌ. 'સ્નેહ-સુધા'	૧૧૬
શીતાનો સ્નેહ અને સંદેશો.	બહેન 'ર'	૧૧૬
પાતાલહરી.		
તમાચાં બાળ	બહેન 'ર'	૧૧૭
પુરુષોનો સ્નેહ	સૌ. 'અમિતા'	૧૧૭
નરપંથક	સૌ. બાળી બહેન	૧૧૭
એક પ્રમાણિક નિર્ધન	સૌ. સુમતિ	૧૧૮
ઠાપીલા અને સુખિન્દ્રા	સૌ. ચંદનગૌરી	૧૧૮
સ્ત્રીપાત્તમાલા.		
સહેનશાહબાનુ કરીના		
પેથરાધન	બહેન 'ર'	૧૧૮
મૃદુ-ધર્મ.		
લગ્ન કોટ	જ. સ્વ. શિવગૌરી	૧૧૮
	અમદાવાદ.	૧૧૮
ધર્મ	જ. સ્વ. કૃષ્ણા બહેન	૧૧૮
બાળાઓનાં નિલ દર્શ	મિસ કુસુમકુમારી	૧૧૮
	હીરાલાલ રાવળ	૧૧૮
વિદ્યા-ફલા.		
ત્રણકુળ	એક બહેન	૧૧૮
મોક સાથે	૧. એક 'બહેન'	૧૧૮
	૨-મ. બહેન. 'K'	૧૧૮

વિષય વિભાગ	લેખક	પૃષ્ઠ.
વિવિધચિહ્નાર.		
પ્રશુ પ્રાર્થના	સૌ. ચિન્મયાધરમી.	
	ચિનેરી.	૧૧૯
માનુ સ્નેહ	સૌ. 'મૃદુલા'.	૧૨૦
આત્મ બોધ	સૌ. 'સ્નેહ-સુધા'	૧૨૦
પ્રેમ	(મળેકું.)	૧૨૧
ભગિની વિદેશ અને પુ-		
રિના ચોરોદ્ધાર.	સૌ. કનુ બહેન.	૧૨૧
કળે દર્શન	એક સ્ત્રીબાળ.	૧૨૩
માતાબાળુ સ્તવન.	વેકુલનારી અ. સૌ.	
	કવિલખા.	૧૨૪
પદ્માવતી	સૌ. 'દક્ષા'	૧૨૪
બહેનનો સાધને સંદેશો.	સૌ. 'બોધાતિમંથી'	૧૨૬
સ્ત્રીઓના શૃંગાર.	સૌ. સાકરબહેન	
	ચિત્રલલ દિવેરી.	૧૨૭
મુખોધ	સૌ. 'દેવી'	૧૨૭
ગરબો.	સૌ. વીરમતી વિ.	
	પડયા.	૧૨૮
દીર્ઘ લેખીનું પત્રન.	સૌ. સાકરબહેન વિ.	
	કલ્પ દિવેરી.	૧૨૯
આર્યબહેનોને વિનંતિ.	સૌ. ધનુમતિ દરિ-	
	સુખચંદ્રાબહેન	૧૨૯
નિન્દા	સૌ. અરવિન્દા	૧૨૧
વહેમનું પરિણામ	સૌ. 'બોધાતિમંથી'	૧૨૨
શ્રીનાથજીની યાત્રા	બહેન 'R'	૧૨૩
સ્ત્રીઓને ઉચા પ્રકારની	સૌ. શારદાગૌરી.	
અને આગવની કેળવણી.	બી. એ.	૧૨૭.
સાનંદાશ્વસ.		
સાનું વધુતો વિવેક.	સૌ. વિરમતી	
	વિ. અરુણ	
હું અને મારા ઉચર સુવર્ણ.	સૌ. 'બોધા'	

સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતું માસિક, વાર્ષિક લગ્નગ્રંથ પોસ્ટેજ સાથે સં-

નિજકુંજ.

મુલજ દુર્લભજ વેદ કૃત.

નવા રાસઠાઓ, નવાં ભજનો, નવા કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઇ ને બાધણી
મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઢેકાણા—અ. સૌ. જમનાબહેન નગીનદામ સકલ્પ,
બાણગગા વાલકેશ્વર—મુ'બાઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુ'બાઈ.
છગનલાલ અમરશી મહેતા, સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા એને તેની તુલના.

લેખક કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા, બી. એ

૩૦૦ પૃષ્ઠનો મચિત્ર ગ્રન્થ

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ છુદુ.

એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવીરોડ—મુ'બાઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-

પચોળી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ લખ

મોકલનારને કિંમત કે દપાલ ખર્ચ કંઈ નહીં લીધા જાય

મોકલી આપવામાં આવે છે.

ગજવૈદ્ય

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગેઝર્દનરામભાઈના રાબ્દોમાં કહીએ તો “સ્ત્રીથી પેરિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલ્પેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધવર્ગની “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃદ્ધ કરે;” પતિભક્તિપરાયણ યદ્ય પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આંતર-વિદ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. “સ્ત્રી વિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી... “સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અસક્ય છે.”

વર્ષ ૮ મું,] ઈ. સ. ૧૯૧૧, શુક્રવાર :—મહા, વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૬ ઠા.

ઉદય ગુંજન.

શ્રદ્ધાની વાત કરો. ત્હમારા અંતરની આંધળી અશ્રદ્ધા અથવા દુષ્પીતી અજ્ઞાનતા જાણવાની જગતને શી પરવા છે ?—જો ઈશ્વરમાં, મનુષ્યમાં, અગર પોતાના આત્મામાં ત્હમને શ્રદ્ધા હોય તો તેમ કહો; અને તેમ ન હોય તો શ્રદ્ધા ત્હમારા દિલમાં પ્રકટ થાય ત્યાં સુધી ત્હમારા સઘળા વિચારને મૌન-ગુફમાં પૂરી રાખો. અશ્રદ્ધા વાળા વિચાર નહિ જાણવા માટે આખી દુનિયામાં કોઈજ દિલગીર થવાનું નથી, એ ખૂબ યાદ રાખજો.

તન્દુરસ્તીની વાત કરો. આપણી જીવગીનાં હમ્મેશનાં દર્દની કંટાળો આંપતી કથા હવે બહુ જૂની અને ત્રાસદાયક થઈ પડી છે ! જરા વિચાર કરો કે, ત્હમારા દેહનાં દુઃખનાં વર્ણન સાંભળવા કોણુ બેસી રહ્યું છે ? ત્હમારા વ્યાધિઓની, એની એ વાત કોઈને પણ ચીડી, રસિક અથવા પ્રિય લાગે, એ ત્હમે માનશોજ નહિ. એમ કહો કે ત્હમે સારાં છો અગર ત્હમને સારું છે; અને દયાપ્રીતિરૂપ પ્રભુ ત્હમારાં આ હિમ્મત અને ધીરજનાં વચન સાંભળી ત્હને સાચા બનાવશે.

સુખની વાત કરો. ત્હમારાં કંઈની કહાણી સાંભળ્યા શિવાય પણ દુનિયામાં કોઈ દુઃખની ખોટ છે ?—કોઈ પણ રસ્તો બધોજ મુશ્કેલ નથી. રહેલી અને ચોખ્ખી જગાઓની શોધ કરો; અને અસંતોષ તથા દર્દ અને દુઃખથી નિરંતર પીડાતી પૃથ્વીનાં થાકેલાં, ત્રાસેલાં માનવીઓને તે પુણ્યરથાન, વિશ્રાન્તિ માર્ગ બતાવો.

ફલા ઘીલર વિલકોફસ.

✓ કાવ્યકુંજ

પ્રસાદન.

હૃતવિષ્ણુત—

સર્ખીરો ઝહાલી પ્રસાદ કરો કરો,
નયનમાં અમિને ફરીને ભરો;
અતિવ કોપ જરા અળગો કરો,
હૃદયમાં કંઈ તો કંઠુ ધરો.

હરિગીત—

રે ! જોલરે ! પ્રિય ઝહેની ! કયમ તું આમ મુજથી રીસાય છે ?
વિષુ વાંક શાને કાજ અતિશય આમ તું કોપાય છે ?
તુજ સંગમાં આનંદ મુજ, લહે એ છતાં આ શું કરે ?
તવ આશ્રયે છે જીવન મુજ, સમજી દયા ના. કોં ધરે ?

ઉપભતિ—

ખેલાં કદી રોચિત થાતી'તી ને,
માની ફરી તત્ક્ષણ જાતી'તી તો;
ભાનુ સમક્ષે છુપી જાતી'તી ને,
ઈન્દુ સમક્ષે ફરી આવતી તો.

અનુકંપ—

રાત્રીમાં રોપ ધારે તો પ્રભાંતે ઝહેલી આવતી,
દિને કોપીત થાતી તો; નિશામાં આવી ભાવતી.

હારગીત—

હું વિવિધ યતન કરું મનાવા લેશ ફળીભુત થાય ના,
તુજ મુખ મધુરું લેશ પણ મહારથી તો દેખાય ના;
હું પુષ્પ સુન્દર માળ શુંથવા ભેટ કાજે લાવું છું;
તો ફરથી તુજ નેત્રથી, અપમાન નિત્ય હું પામું છું.

શાખરિણી—

વળી લાવું પ્રેમે, રમત રમવા સંગ્રહ ગધો,
પુરી દેખે ના ત્યાં, ત્વરિત ઉડી નહાસી જતી તું તો;
કદી હવે આણું, મધુર મધુરું લોજન હું તો,
મુકી નેત્રે હસ્તો, “ ખસ ખસી અરે જા ! ” વદ તું તો.

તોરક—

નિરખી કદી લેશ ઉમંગી લહે,
શુચી સેવન સામન આણું કને;
ગધી વૃત્તી ઉમંગી દુઃખેથી ફરે,
નયનો યકી અશ્રુ અતિવ ઝરે.

હરિગીત—

શું જન સમુહના પ્રશ્નથી નારાજ તુજમાં આવી છે ?
શું પ્રિય પિતાના ત્રાસથી ત્રાસેલ તું તો હાવી છે ?

શું સખી-પતિના કોપના લયથી તું હાવી થઈ અરે ?
રે જોલ લેખનશક્તિ મહારી ! કહે મહને કારણ ખરે-

દૂતવિધંબીત—

સખીરીં બહાલી પ્રસાદ કરો કરો,
નયનમાં અમિને ફરીને લરો;
અતિવ કોપ જરા અળગો કરો,
હૃદયમાં કંઈ તો કરૂણા ધરો.

સૌ. સુમતિ.

વીરનું હાલરકું.

(આવી રાત્ર પુનમની રાતરે—એ રાત્ર.)

આવી વસંતદેવી વધામણે,
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા;
વીર ! વારી વારી વદન સોહામણે,—
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા.

વસંત ખીલે અલબેલડી, ખીલે વીર વસંત;
માન ખીલે રસબેલડી, હૈયે હર્ષ અનંત.

વીર ! વારી વારી વારી વદન સોહામણે,
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા.
આવી વસંતદેવી વધામણે,
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા.

વસંત હસે ને હરિ હસે, હસતો મારો વીર;
વીર હસે ને જગ હસે, શૂંચે ધરણી ચીર.

વીર ! વારી વારી વદન સોહામણે,
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા.
આવી વસંતદેવી વધામણે,
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા.

વૃક્ષે વૃક્ષે વેલડી, એ વેલડીએ ફૂલ;
પ્રભુએ સાંધી બેલડી, વીરથી શેલે કુળ.

વીર ! વારી વારી વદન સોહામણે,
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા.
આવી વસંતદેવી વધામણે,
વીરને ખંમા ખંમા, ખંમા ખંમા.

સૌ. હેમકુમારી.

ચિતામાં જતી સતીની અગ્નિપ્રાર્થના.

(ખંડ હરિગીત.)

જગનાથ આ હું શું સુણું ? કંઠધ્વનિ મુજ પ્રાણનો,
 લહેર લહેરે સમીર શું, મંદ હાસ્ય નચાવતો.
 પ્રિય અગ્નિદેવ ઓ ! મલિનતા મનની હરો,
 જ્યોતિ પૂર્ણ જગાવીને, મુજ તુચ્છ કાયા છેદલો.
 તુજ રશ્મિ દે, તુજ પ્રાણ દે, કનકમય તુજ કરવડે,
 ભસ્મ કરી આ કાયને, પ્રાણમય તુજ પ્રાણદે.
 આત્મા ત્વરિત ઉડી જશે, પુણ્યમય તે સરવડે,
 જ્યાં પાય સેવૌશ નાથના, દિન દીર્ઘ લગી જે રસમયી.
 ચૂર્ણમય આ મેદિની, વિલય કરજો પળમહિં;
 શ્રવણ કરજો પ્રાર્થના, ઓ પ્રગલ અગ્નિ દેવતા !
 વર્ણી સુદ્ધિકર પૃથ્વીના, અચલ યૌવન ધારજો,
 તરુણ બન્ધુ સૂર્યના, રાજહંસી મુખસમાં.
 સુકુમાર હૈકું બાળજો, સમશેર કોટી તુજકરી;
 જનગણ તણા ઉપજીવિકા, મુજ પ્રાણના પ્રાણેશ્વરા !
 ઉર્મિલા નરસિંહરાવ.

એક સ્મરણ.

(ગઝલ.)

હતો હા ! આ દિવસ કેવો ? હૃદયને શાન્તિ દેનારો-
 બન્યો તે આજ ઓ સમજની ! હૃદયને બાળ કરનારો.
 જીગરને બાળતા સોલા ઉઠાવે દર્દ દુઃખ દિલમાં;
 હમારી આસનાનાં ખૂન માંહી દસ્ત ભરનારો.
 તને જે લાગતો આજે ખરો ખુશબજીતો દહાડો,
 મને તો બાળતો હરખજ નિશાની નિંદ હરનારો.
 જીગર ભેજે જરા ચીરી બજે છે આગ કેવી ત્યાં,
 નથી આ બેગુન્હા દિલમાં હતો જે રોજ ચહાનારો.
 ગયો, એ ખસ ગયો દહાડો ! નહિ પાછો કદી આવે,
 ભરી છે યાદ મીઠી તહોય જીગરમાં એજ રહેનારો.

એક દુઃખી ભગિની.

પ્રેમનું જાદુ.

- દુતવિલાંબીત— જગત આ સહુ નિરખી જો છતાં,
જગત આ સહુ વિચરી જો છતાં;
જગતમાં સહુ સ્થાન તું હો છતાં,
જગત આ સહુ રચતું હો છતાં;—
- અનુકંપ— સર્વ સ્થાને તું જો બહાલા ! છતાં ના તુષિત જો મજે,
બહુગાંઠ કયું એવું શાન્તિ આપી ચહે તહને ?
- હરિણી— મુજ હૃદયને બહાલા મારા ! સહુ સ્થળ ના ગમે,
મુજ હૃદય તો બહાલા મહારા ! સહુ સ્થળ ના રમે;
તુજ પ્રણયમાં બહાલા મહારા ! સદા મનડું ભમે,
તુજ હૃદયમાં બહાલા મહારા ! સદા મનડું રહે.
- મન્દાકાન્તા— જોની ! આખા જગત ઉપરે પ્રેમનાં બીજ વાવ્યાં,
તે જો ! આખા જગત ઉપરે છોડ કેવા થયા છે !
એવાં એવાં પ્રણયી દિલથી પ્રેમના છોડ વાવી,
મહારા બહાલા પ્રભુજી પ્રણયી પ્રેમમાં પ્રેમ લેજો.

સૌ. સ્નેહ-સુધા.

એક પ્રાર્થના.

(મંદને બુલી ગયા છે—એ રાગ.)

પ્રભો ! તુંહિ, તુંહિ, સત્ય મહારો સ્વામિ છે રે,
નથી કાંઈ તહારા વિના મહારું તાત ! જગનાથ—પ્રભો ! તુંહિ.
હૃદય શુચી પ્રેમ યોગ્ય માત્ર તું ખરો રે,
તેથી તુંજ પ્રિય, તુંજ પ્રિય તાત ! જગનાથ—પ્રભો ! તુંહિ.
શુદ્ધ શાન્તિપ્રદ એક તહારું સ્મરણ છે રે,
તે થકીજ તહને સ્મરું, સદા તાત ! જગનાથ—પ્રભો ! તુંહિ.
નથી યાચન ને યોગ્ય વિના કાં પ્રભુ રે,
તેથી ઈષ્ટ શુદ્ધ પુરે, યાચું તાત—જગનાથ—પ્રભો ! તુંહિ.
દીન બાળા નમી હસ્ત જોડીને કહે રે,
કૃપા કરો, કૃપા કરો પ્રિય તાત ! જગનાથ—પ્રભો ! તુંહિ.

સૌ. સુમતિ.

ચિતામાં જતી સતીની અગ્નિપ્રાર્થના.

(ખંડ હસ્તીત.).

જગનાથ આ હું શું સુણું ? કંઠધ્વનિ મુજ પ્રાણુનો,
 લહેર લહેરે સર્મીર શું, મંદ હાસ્ય નચાવતો.
 પ્રિય અગ્નિદેવ ઓ ! મલિનતા મનની હરો,
 જ્યોતિ પૂર્ણ જગાવીને, મુજ તુરંત કાયા છેદજે.
 તુજ રશ્મિ દે, તુજ પ્રાણુ દે, કનકમય તુજ કરવડે,
 ભસ્મ કરી આ કાયને, પ્રાણુમય તુજ પ્રાણુદે.
 આત્મા ત્વરિત ઉડી જશે, પુણ્યમય તે સરવડે,
 જ્યાં પાય સેવોશ નાથના, દિન દીર્ઘ લગી જે રસમર્યા.
 ચૂર્ણમય આ મેદિની, વિલય કરજે પળમહિં;
 શ્રવણ કરજે પ્રાર્થના, ઓ પ્રબલ અગ્નિ દેવતા !
 વર્ણો મુદ્દિનકર પૃથ્વીના, અચલ ચૌવન ધારજે,
 તરુણ બન્ધુ સૂર્યના, રાજહંસી મુખસમા.
 સુકુમાર હૈહું બાળજે, સમશેર કોટી તુજકરી;
 જનગણ તણા ઉપશ્રવિકા, મુજ પ્રાણુના પ્રાણુધરા !
 ઉમિલા નરસિંહરાવ.

એક સ્મરણ.

(ગઝલ.)

હતો હા ! આ દિવસ કેવો ? હૃદયને શાન્તિ દેનારો-
 બન્યો તે આજ ઓ સગની ! હૃદયને બાળ કરનારો.
 જીગરને બાળતા સોલા ઉઠાંવે દર્દ દુઃખ દિલમાં,
 હમારી આસનાનાં પૂન માંડી દસ્ત ભરનારો.
 તને જો લાગતો આવે 'ખરો' ખુશખબતીનો દહાડો,
 મને તો બાળતો હરખળ નિશાની નિંદ હરનારો.
 જીગર જોજે જરા ચીરી બળે છે આગ કેવી ત્યાં,
 નથી આ બેગુન્હા દિલમાં હતો જે રોજ ચહાનારો.
 ગંધો, એ ખસ ગયો દહાડો ! નહિ પાછો કદી આવે,
 ભરી છે યાદ મીઠી તહાય જીગરમાં એજ રહેનારો.

એક દુઃખી ભગિની.

વાર્તાલહરી.

નમાયાં બાળ.

(એક ચિત્ર)

“ તમ પિતાનું સદા બહાલ રાખશે;

“ પણ ન માતની ખોટ બાગશે. ”—કલ્યાણી.

“ રોજ રોજ આતે કેમ ખમાય ? ગઇ કાલે બાનુએ મોટા આરસો ફાડ્યો ને આજે આ આરસે દૂધ ઢાળ્યું ! મ્હારે કરવું શું ? ”—બખડતાં ફફડતાં કમળા અંદર દાખલ થયાં, ને પતિ પાસે ખાલી થયેલો લોટો સાબીલીમાં ફેંક્યો. “ ત્યાં કેમ ચોંટી ગયાં ? ”—કમળાએ તડકો કર્યો ને ચરચરતાં બે બાળકો દાખલ થયાં. વર્તમાનપત્ર નીચે મૂકતાં હરીલાલે પૂછ્યું—“ પણ એમ દૂધ શાથી ઢાળાયું ? ” કમળા—એ તો એમ કે હું જરા નવું આવેલું ‘વસંત’ જોતી હતી ને આરને કંઈ કે લોટો જરા તાકામાં મૂક. પણ તેના કામમાં કંઈ ઠેકાણું છે ? કાલ સવારે સાસરે મોકલવી પડશે. (લખ્યું જોઇએ કે આરને હજી પૂરાં પાંચ વર્ષ થયાં નહોતાં !)—આવા ઢંગ રાખશે તે કેમ આવશે ? મરનારી મરી ગઇ ને મ્હારે માટે જાળજ મૂકતી ગઇ. હું તો આની આ વ્યાધીમાં બળીને રાખ રાખ ગઇ ! ” હરીલાલે ડોળા ધુરકાવતાં ધમકી ભર્યા સ્વરે બાળકોને પૂછ્યું,—શી રીતે દૂધ ઢાળાયું ? બાળા નિમાણે મુખે સંજળ નયને ગદગદ કંઠે બોલી—“ મોટા કાકા ! જુઓ મને મધમાખીએ ડંખ દીધો ને આવ્યાનક મ્હારા હાથમાંથી દૂધને લોટો નીચે પડી ગયો. ” બાળાએ મુઠ્ઠા ગપેલો ગાલ બતાવ્યો. તે તરફથી નજર ફેરવી લેતાં, કમળા તરફ જોતાં હરીલાલ બોલ્યા,—તેને કહીને શિક્ષા કરી કરીને યાચ્યાં. બન્ને છોકરાં નડોરજ ઘડી ગયાં છે. આજની શિક્ષા તરીકે તેને આખા દિવસમાં બીજકુલ આ કે દૂધ આપવું નહિ. ગમે તેમ પણ તેને સુધાર્યા વિના કાંઇ ચાલશે ? “ ગરીબ બીચારાં નમાયાં બાળકો ! ! તેની બહાર કરનાર—ચુન્દાની દર-ચુન્દર કરનાર સ્નેહાળ માતાને તેઓ કમનસીબે ખોઇ ખેડાં હતાં. કમળાગૌરી નવી માતા હતાં. “ એજ છેને. મ્હારે કાંઇ લોકની માશક ‘પારકાં-પોતાનાં’ પણું છે ? આ બીજી હોયને તો ઘણીયે ખખરો પડે ! બાપી હવે અત્યારે કંઇ બીજું દૂધ મળી શકે તેમ છે ? અને દૂધ વિના મ્હારી તબીયત કેટલી લથડે છે એ કંઇ તમારાથી અજાણ્યું છે ? હવે તો મોત આવે તો આ જાળજમાંથી છૂટીએ. ” આંખમાં આંસુ લાવતાં—અમથમાટ કમળા આલ્યાં ગયાં. કમળા રડે, છોકરાની જાળજમાં એ બીજવું ગુલાબ કરમાય, પ્રેમની પૂતળા નિ-સ્નેહ બને, એ હરીલાલ સરખા પ્રેમાળ પતિથી સંતું કેમ જાય ? તે તેની પાછળજ કમળાને રીકાવા-મનાવા ગયા. નિર્દોષ બાળકો ત્યાંજ આમાં બનીને જિમાં રહ્યાં—રડતાંજ જિમાં. કેટલીકવારે નાનો બાનુ છાનો રહી પાણીનો ખાસો બહેનના મોં પાસે ધરતો બોલ્યો—“ બહેન પાણી પીવરાવું ? ” રડતી આર કબાટને ટેકે ઉભી હતી. તેની સુન્દર ને મોટી કાળા આંખો રડવાથી લાલ ઘડ હતી. “ તું છાની રહી જાને. તને મારી ગાડી આવ્યું, બહેની ! ” આર રડતી રહીજ નહિ કે ખાસો હાથમાં લીધોજ નહિ. તે વધારે ને વધારે હીજકવા ને

રડવા લાગી. અતે ભાનુ વિનવતો થાક્યો. ખ્યાલો નીચે મૂકી પોતાનાં હંકાં ઝમકાંની ચાળ વડે ખેંચનાં આંસુ હોવા લાગ્યો ને તેની સાથે રડવા લાગ્યો. સ્નેહાજ ખેંચતી ભાઈનું રડતું સંખાથું નહિ. પોતે છાતી રહીને ભાંઈને છાનો રાખ્યો.

બાનુ—“ જ્યેન, તું હવે કદીયે રડીશ નહિ હો—કદી પણ નહિ. ” અગ્રાન બાળકે બજીતો નહોતો, સમજતો નહોતો, કે વ્હાલસોષ માતાની હુકુ વિનાનાં નમાયાં બાળકોના લક્ષાટમાં આશ્વચયે રોવા શિવાય બીજું બાગ્યેજ હોય છે !

આર—જનો, ભાઈ જનો. હવે તો આપણે કદીએ રડીશું નહિ.

ભાનુ—ચાહે ! તું રહ ના એટલે મ્હારી આંખોમાં પણ આંસુની ધાર ચાલે. બસ, મારી આંખોમાં તારાં આંસુ કેમ આવી જતાં હશે. ? બહેનની આંખ તરફ ખારીકાથી નિહાળતાં ભાનુ બોલ્યો.

ચાર—ત્રીસ ! મહત્તે પણ એમજ. તું રહે કે મહારી આંખોમાં આંસુ ઉભરાય.

ભાતુ—જ્ઞેન, યાજ્ઞેની આપણે રેલગાડીની રમત રમીએ.

ચા૩—ચાલો. હું ગાડી બનું. તમારે કંપે ગામ જવું છે ? અમદાવાદ ?—અતિ પરિચિત ગામનું નામજ બાળકોને જ્યારે તે ત્યારે આવડતું. બાનુ થોડીવાર અખોલ સ્થીર ઉભો રહ્યો તે પછી બોલ્યો—“ જુદેની, ચાલોની આપણે ખરેખરાં અમદાવાદ જઈએ. ત્યાં આપણી બા છે હો. ”

આર—પણ હવે તો આપણી બા અમદાવાદથી અહીં આવ્યાં છે ને ? કમળાને તે સગી માતા માનતી. સરસ્વતીના મરણ પછી બાર મહીનામાં કમળા આવી હતી. હરીલાલ બાળકોને સમજવતા કે તેમના મામાને ઘેરથી તેમની બા સરસ્વતી પાછી આવી છે.

જાનુ—પણ આપણી બા તો મરી ગઇ હતી ને ? મામા ન્હોતા કેતા કે બા મરી ગઇ તે હવે કદીએ પાછી આવે નહિ.

આશ—આ મરી ગઇ હતી પણ જોને આપણે જલ્દી રસતાં હતાં ને, એટલે આપણી જા દોડી આવી. માતું વહાલજી એવું હોય છે કે બાળકને રોતાં તે જોઈ શકેજ નહિ—એ બાંડુમાં મોટી ગણાતી બહેને બાળકદયે બાંધને ખુશાસો કર્યો.

બાનુ—ત્યારે બહેન, આપણી આ પહેલાંના જેવી કેમ નથી ? પહેલાંના જેવો ગોરા ચહેરો કેમ નથી ? ચંચળ બાળકપ્રેમ કર્યો.

ચાર—હા તે. એક દીવસ ને હું તડકામાં રમતી હતી, ત્યારે બાપે મને કહ્યું હતું કે જે તડકે જાય તે કાળો થઇ જાય. બા મરી ગઇ હતી ને તેને તડકામાં નદી કાંઠે સુવાડી હતી. તે તડકામાંથી આવી તે કાળો ન થઇ જાય કે?

ભાનુ—પણ બા પહેલાંના જેવું આપણા પર વ્હાલ કેમ રાખતાં નથી ? ધડીએ ધડીએ કેમ ખીન્નવાય છે ? પહેલાં તો એમ ન કરતાં. આજકાલ મનનું બહેનના ઉત્તરથી સમાધાન ન થવાથી બીજી સંક્રા કાઢી. આર્યે ઉત્તર દીધો “ એતો ભાઈ કોણ જાણે ! ” આર્યના મનમાં પણ સુચવણ થઈ કે કમળા તેજ સરસ્વતી કે કેમ ?

x x x x

આને સરસ્વતીની મરણુતિથિ હોવાથી હરીજ્ઞાણને ત્યાં પ્રહમોજનન હતું. પ્રહમોજનન ન કરે તો મરણુ પામેલી સરસ્વતી કમળાને નડે એ માન્યતા હતી. પ્રાહ્મણ્યની સૌભાગ્યવતી

સ્ત્રીને કપડાં પહેરાવવાનાં હોવાથી સરસ્વતીના કબાટમાંથી હરીલાલ કપડાં ખોળતા હતો. અચાનક એક સાળુની ખેવડમાંથી એક તરવીર નીચે સરી પડી. જીઝાસાથી હાથમાં લેતાં જણાયું કે લક્ષ પછીના “હનીમુન” ના દીવસોમાં દંપતિને સાથે પડાવેલો તે ફોટો હતો. છબીમાં સરસ્વતીની મુઠાવસ્થાનું માધુર્ય પ્રકાશનું હતું. ફોટો હાથમાં લઇ એકી નજરે તે તરફ નીહાળતાં-સરસ્વતીના સ્નેહ સ્મરણમાં હરીલાલ લીન થયા; એવામાં એક ક્રોધીત સ્વરે તેમાં ભંગ પાડ્યો-“જુઓ આ ભાઇ બહેનને દૂધ આપ્યું, તેનો ઉપયોગ! કેટલા દીવસે મહેં તેમની ચોરી પકડી?” ચાર ભાનુને લેઈ દાખલ થતાં કમળા બોલ્યાં. નાના ભાનુના હાથમાં દૂધને પ્યાલો હતો ને ચારની આંગળાએ માળાનું અટ્ટી વર્ષનું બાળક હતું. “શું છે ચાર?” હરીલાલે પ્રશ્ન કર્યો. ચાર ભાનજ રહી. ફરીથી એજ સવાલ પૂછાયો. સવાલના સ્વરની નરમાશ સ્પષ્ટ સમજતાં ચારે એ ધીમેથી કટકે કટકે વાત કહેવી શરૂ કરી. “મોટાં કાકા, આ આપણા માળાની છોકરી દેવી છે ને તેની બા મરી ગઇ છે,” ભાનુ વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો-“જેમ મારી બા મરી ગઇ છે ને તેમ એની બા મરી ગઇ છે. તમે સમજ્યાને મોટા કાકા?” ભાઇને અટકાવતી ચાર આગળ બોલી, —માળા નવી

વહુ લાવ્યો છે. તે કેવી રૂપાળી છે? ને નવા નવા હાર ગજરા બનાવે છે. પણ આ દેવીની મા જેવી નહિ હો. તેની મા કેવી તેને છાતી સરસી ચાંપતી. માળાની નવી વહુ કહે છે કે ગરીબ માણસો દૂધના પૈસા ખરચી શકે નહિ. તેથી માળા દેવી માટે દૂધ લેતો નથી. એવાં નાનાં બાળકને દૂધ વિના ચાલે, કાકા? એટલે અમે હમેશાં અમારા ભાગમાંથી થોડુંક દૂધ દેવીને આપીએ છીએ. જુઓને દેવીની મા મરી નહોતી ગઇ ત્યારે આ માળા દેવીને કેવું હેત કરતો ને તેડીને ફરતો? હવે તેને તેડતાં તમે કદીએ જુઓ છો? બા ભાઇને તેડી બગીચામાં જતી ત્યાં માલણ પોતાની દેવીને લઇ બાને બધું બતાવતી. બા મરી ગઈ, માલણ મરી ગઇ, બન્ને મરી ગઇ!

“બા વિના હવે તો નથી ગમતું હો, કાકા!” આંસુ સારતી બાળા બોલી. “કાકા, તે બન્ને મરીને પછી ક્યાં ગઇ હશે? ત્યાં આપણા જેવો બાગ હશે? માલણ બાને બતાવતી હશે? પણ અમારા વિના બાને ક્યાંઈ નહિ ગમે હો.” ભાનુએ ગદ્ગદ સ્વરે વાત પૂરી કરી. એવામાં બાળના પાછલા ભાગમાંથી નીચેની લીંટીઓ સંભળાઇ—

“તમ પિતા સદા વ્હાલ રાખશે, પણ ન માતની ખોટ ભાંગશે;
નહિ નહિ મળે મા ગઇ ફરી, જગતમાં નકરે મા બને નહિ.
દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે, દિવસ બે દયા સર્વ રાખશે;
પણ ન છાતીએ કોઇની તમે; રક્ષણતાં હવે એકલાં રહો.”

હરીલાલની એક નમાઈ બાણેજ પીપરથી સાસરે જતાં એક દીવસ મોસાળ ઉતરી હતી. બાળના પાછળના ભાગમાં એકલાં ફરતાં તેણેજ પોતાના પ્રિય કાવ્યનો ટુકડો કર્યો હતો.

સાંભળતાંજ હરીલાલ સ્તબ્ધ થયા. આજના દીવસથી, ઉપરના કાવ્યથી અને ચાર્તા પ્રસંગથી તેના હૃદયના મર્મ છેદાતાં મૃત પત્નિ તરફનો પ્રેમ ઉભરાયો. છેક્રી લીંટી પૂરી થતાંજ તેણે જુસ્સાથી બન્ને બાળકોને અતિ વ્હાલથી બાથમાં લીધાં, અને રડતાં બાળકો સાથે નિઆલસ હૃદયના હરીલાલે અત્યુ સારી, મૃતપત્નિને શ્રાધાંજલી અર્પણ કરી. કમળાને આ પ્રસંગ રીઝવનાર ન હોવાથી તેઓ કચારનાંચ ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં હતાં.

ગમે તેમ કરીને પણ પોતાનું નામ આગળ પાડવું ને કોઇ મ્હારાં વખાણુ કરે એમ એને હતું. આથીજ એને એમ હતું કે મ્હારી વહુને કંઇ થશે તો બસ પેપરોમાં મ્હને કેટલો શોક થયો છે પ્રદર્શિત કરીશ. એમ રોજ પોતાના મન સાથે વિચાર કરતો. આજ તે અમલમાં મુકવાનો વખત આવ્યો ને તેની સાથે વહુ ગઇ એથી દિલગીર થતો ઇસ્પીતાલમાંથી શીપાઇ આવ્યો ને કહ્યું કે તરત ગયો. પરંતુ આતો ઉંધું વેતરાયું ! કારણ એ ત્યાંથી આવ્યો ને તરત ફરી માણસ નેડવા આવ્યું કે બાઇ બોલાતે હય. મદનલાલ તો એમ સ્હમજતો હતો કે એવો આવ્યો છે તે હું જમ્મશ ત્યાંસુધી હશે નહિ ને વખત થઇ જશે એટલે પ્રેસવાળા કે તાર ઓશીસવાળા કોઇ મ્હાં કામ નહિ કરે; તો કરતોજ બહા ! એ ઇશિદે રોકાયો ત્યાંતો ફરી તેડવાજ આવ્યો, મીઝાં ગયો ને તરત ઉડ્યો લુગડાં પેરીને ઇસ્પીતાલ તરફ વળ્યો. ત્યાં સરિતા એની રાહ જોતી હતી.

સરિતા—ત્હમે આવ્યા ? મ્હારાં છોકરાં ક્યાં ? શું ત્હમે એકલાજ આવ્યા ? અશે ત્હમે આવ્યા તોપણ મ્હારાં જીવને નીરાંત વળશે. આટલી બધી વાર સુધી ક્યાં હતા ? મરતી વખતે પણ મ્હારી પાસે નહિ ? હું ક્યારની ત્હમને સંભારે છું ! હવે હું થોડા કલાકની મેમાન છું ? ફરી લગન કરજો એનો મને વાંધો નથી પણ છોકરાંને સંભાળજો.

મદનલાલ—ગાંડી, આમ શું બોલે છે ? કાલ સારૂ થશે ને ઇશ્વર એવો વખત લાવે તોપણ હું કંઇજ કરવાનો નથી. છોકરાં છે પછી મ્હારે શું છે, વ્હાલી ? ત્હારા સમ જે કદી કફં તો. હું કરવાનોજ નથી. કહે તો ત્હને વચન આપું. એ વિચારજ તું મુઝી દે ન ઘડીક આરામ લે.

સરિતા—વ્હાલા, હું એ માનતી નથી છતાં સોગન ખાઇને વચન આપો છો તો હું માનું છું. કરો ન કરો, પણ વિધવા લલીને સાચવજો. ખીજની મારે દરકાર નથી. ને ન્હાની તો ઘણીજ ન્હાની છે, છતાં લગન કરતાં વિચાર કરજો. કમળ ક્યાં છે ? છોકરાં ઘેર એકલાં હશે. એમ કહેતાં જીમ અચકાઈ ને પ્રાણુ ચાલ્યો ગયો.

મદનલાલ દાકતરને તેડવા ગયો. દાકતર આવે તે પહેલાં હઈ કંઇજ નથી. આ સાંજળી મદનલાલ તો રોવાજ મંડ્યો. ક્યાંસુધી એને કંઇ સુઝ્યું નહિ, ન્યારે દાકતરે એને લઇ જવાની તૈયારી કરવા કહ્યું ને કેટલો સ્હમજાવ્યો ત્યારે છાનો રહ્યો ને ઉડ્યો. ન્યાતના લોક એકલા થયા, લઇ જતી વખત પણ કોઇને એક શબ્દ બોલવા કે વાત કરવા ન દે ને કોઇ વાત કરે તો ખીજવાઇ જાય. રમશાનથી આવ્યા પછી પણ ઘરમાં કોઇ સાથે બોલે નહિ ને કામ શીવાય કોઇ છોકરાંને પણ બોલવા ન દે. પોતે તદન કાળાં લુગડાં પેરવા માંડ્યાં એટલે સુધી કે ધોતીયાંની કાર ને જુટ પણ કાળાં ! છોકરાંને પણ કાળાં લુગડાં શીવડાયાં. નોટપેપરો ને કવરો પણ કાળાં લીટીના રાખ્યાં ને ઘરમાં ત્હને મળવા આવે ને ધોળાં લુગડાં દેખે તો ખીજવાય. લોકો એને મુઝો બનાવવા વર્તમાનપત્રોમાં એના કુટુંબ ઉપર બારે શોક આવી પડ્યો છે એ મતલબનાં લાંબાં લખાણો લખતા એ તેમ આ વધારે કરતો. એણે પોતાનું ઘર પણ ઘેરા કાળાશ પડતા ભુરા રંગથી રંગાડ્યું. ઘરનાં વાસણો પણ કાલજ વગરનાં; નામમાં પણ કલાઇ કરાવા દેતો નહિ. પાણી પીવાની ાળા પણ બદલીને કાળું માટલું રાખ્યું. ઘરમાં જે જોઇએ તે બસ કાળું ! તે સિવાય વાતજ નહિ. છેવટ પાસેજ દુકાનમાં ધોળી રહેતો હતો ત્હને પણ કાડ્યો ને કાલસાવાળાને બાડે

આપી ! રંગીન વસ્તુની સ્થાને જોતો નહિ. ચોમાસુ પુરૂં થયું ને દિવાળી આવી. એનાં સમ્બંધીઓએ શોક મુકી હવે ફરી વિચાર કરો, કંઈ જન્મારો એકલાં જશે, એવી રીતે ઘણો સહમગ્ન્યો પણ કોઈનું માન્યુંજ નહિ. છેવટ બધાં યાક્યાં. બે ત્રણ મહીના એમને એમ ચાલ્યા ગયા. મહા મહીનાની વસંતપંચમીની સહવારે ઘરનો તેમજ બહારનો દેખાવ ફર્યો. તેજ સહાંજના મદનલાલ તેરેક વર્ષની કન્યા સાથે પરણીને ઘેર આવ્યા ત્યારેજ બધાને લાગ્યું કે શોક આમ મુકાય ! ! !

સૌ. પ્રમિલા.

વર્ષગાંઠ.

(“ અમે અબળાને માયા બ્હાલીરે-બ્હાલીરે બ્હાલી, પ્રીતી બ્હાલી. ”)

એક ખુશનુમા સાંજે દંપતી વિહાર કરતાં હતાં, ધરતાં ફરતાં એક બાંક ઉપર બેસી ગયાં. સર્વત્ર શાંતીએ રાજ્ય પ્રસારેલું હતું. થોડો સમય વિત્યા બાદ, બિન્દુએ શાંતી તોડી. બ્હાલા, કાલે મારો જન્મદિવસ છે.

સુબોધ ચમક્યો, “ હે શાંતી યાદ આવ્યું ? ”

બિન્દુ:—ગયે વર્ષે હું પીતામહે આપના વિયોગથી પીડાતી હતી અને સાંયકાળે દેવીના દર્શને ગઇ હતી. તે સમયે અત્યારે મેં જે વસ્ત્ર પહેર્યું છે તેજ પહેર્યું હતું. વસ્ત્ર જોઈને મને તે સમયનું સ્મરણ થયું.

સુબોધ:—બ્હાલી, મ્હારે ત્હને કાંઈ બક્ષીસ આપવી પડશે.

બિન્દુ:—શું આપશો ?

સુ:—તું જે માગે તે.

બિન્દુ:—તમારી પસંદગીનું આપશો કે મારી પસંદગીનું.

સુ:—તારી પસંદગીનું કહે, શું જોઈએ છે ?

બિન્દુ:—ફક્ત આપની પ્રીતિ.

સુ:—માઈ આખું અંતઃકરણ પ્રેમપુર્ણ છે ને અત્યાર સુધીમાં તે તને અર્પણ કરી મુક્યો છું. હવે શું આપું ? તારા ઉચ્ચ ગુણનો આહક યદ્ય બદલામાં મેં તને પ્રીતીજ અર્પણ કરી છે.

બિન્દુ:—ત્યારે અન્ય સ્ત્રીઓ મને સ્પર્શ નથી. સ્ત્રીઓ હમેશાં પ્રેમનીજ ભુખી હોય છે. દુર્ભાગ્યે જે પત્ની પ્રેમથી વિમુખ હોય તે આવા પ્રસંગે માંગી લઈ જીવનનો પ્રવાહ બ્રષ્ટ કરે છે. મારી માંગણીમાં તેવો ભાવ નથી. હું વસ્ત્ર અલંકારની તુચ્છ માગણી સ્વીકારતી નથી. તેનો મને તીરસ્કાર છે.

જન્મતીથીનું મંગલ પ્રભાત થયું. પ્રેમપ્રતિમા બિન્દુ દેવચર સ્તુતીનાં સુંદર પ્રભાવ ગાતી ગાતી ઉઠી અને ઉત્સવ કાર્યમાં પોતાનો આત્મા ભેળવા લાગી. આંજો સુબોધે પોતાના મીત્રાને નોતર્યા હતાં. અને બિન્દુએ સખીઓ તથા સંબંધી વર્ગને આમંત્રણ કર્યું હતું. સાંયકાળે સ્ત્રી પુરુષોથી સુબોધનું ગૃહ ભરાઈ ગયું હતું અને સર્વ આનંદ વાર્તા કરતાં હતાં.

દુનીયામાં એવો નિયમ છે કે કોઈનું શુભ દેખીને બાગ્યેજ કોઈ પ્રસન્ન થાય છે. અદેખાં માનવીઓ અંતઃકરણની બળતરા ટીકા કરીને ખ્હાર દર્શાવે છે.

ખિંદુની સખાંમાંની એકે કહ્યું.

એહો, ખિંદુ ! તુંતો બદલાઈજ ગઈ ને; તારા કાંઠે બહુ વધી ગયો હવે.

ખિંદુ શરમાઈ ગઈ: “ સરલા, તુંતો એવીજ રહી. તારી મજાગ કરવાની ટેવ હજી ગઈ નહીં.

સરલા:—કહે, તારા વરે આજે શું છતામ આપ્યું ?

ખિં:—શું આપે વળી ? બધું આપણુંજ છેને.

સ:—તેમાં શું. એતો કહેવાનું. આજે તો કાંઈ સારા ધરણાની ભેટ આપવી જોઈયે.

ખિં:—મને એવી ભેટ પસંદ નથી.

સરલા ચુપ થઈ ગઈ. મનમાં પોતાની નિર્બળતા માટે પસ્તાવા લાગી અને ખિંદુને અભીમાની ગણી ચુપ બેસી રહી. ભોજનને અંતે સર્વે વિસર્જન થયાં.

આહા, તે દિવસની રાત્રીનું કોણ વર્ણન કરી શકે ? દંપતી રાત્રે વિલાસમાં નિમગ્ન છે. દેવ પણ જે સુખની ધમ્મજ કરે તેવા સ્વર્ગીય સુખનો સ્વાદ તે લેતાં હતાં.

સુખોદે ટકોર કરી: પેલી સરલા તને શું કહેતી હતી. મેં બધું સાંભળ્યું છે.

ખિં:—હશે તેમાં આપણે શું ? બહાલા, હુરુણી માણસની નીંદાથી શુભ કાર્યો અટકતાં નથી.

સુ:—ત્યારે તે કાંઈ માંગ્યું હોત તો આજે તારા શરીર પર કોઈપણ નવીન ચીજ શોભત ને પછી કાંઈ સરલા તને મહેલું મારવાની હતી ?

ખિં:—એના કહેવાથી શું થઈ ગયું ? સ્ત્રીના રૂદનથી શુરા રજો ચડતા પાછા હસતા નથી. એના વચનથી માઈ મનોબળ ઘટવાને બદલે વધ્યું છે. હુંક મનની સ્ત્રીઓના આવા દુર્બળ વિચારથીજ આપણો દેશ આવી સ્થિતિમાં પડ્યો છે. ”

પ્રિયાના આવા પ્રીતિભર્યા પર્ણ વીરત્વવાળાં વચન સાંભળી પતીનું હૃદય ઘણુંજ પ્રસન્ન થયું. તે બોલ્યો, “ બહાલી, તારા વચનથી મારા હૃદયમાં જે આનંદ થયો છે તેનું વર્ણન કરવા હું અશક્ત છું. તારા જેવી ભાગ્ય દેવીઓ સર્વ દેશી બંધુઓના મુદરાબ્ધમાં હોય તો ભરતભૂમી પુર્ણ રત્નમયજ કહેવાય. ” એટલું કહી પોતાની પ્રતીમા (છબી) સ્થિતિનું સોનાનું સુંદર લોકેટ ખિંદુના હૃદયસ્થાન પર શોભાવી દીધું.

સૌ. બબી.

એક પ્રભાણિક નિર્ધન.

અન્ધેરી નગરીનો હમારો બંગલો ઉગતા બાનુત્તં તેજસ્વી કિરણોથી પ્રકાશિત થયો હતો. બંગલાની આસપાસના ઉદ્યાનમાંના સુંદર કુસુમોની મીઠી મીઠી સુગંધ પવનની ધીમી ધીમી સહરી સાથે આવતી હતી. છુટાં છવાયાં કોઇક કોઇક પશુ પંખીના બિલ બિલ પર ઘોડી ઘોડી વારે કર્યુંને અચકાતા હતા.

રહવારના સાડાસાતનો સમય હતો. એટલામાં મ્હારો એક વિરો ખ્હારની ઓશ-
રીમાંથી હાથમાં એક ચિઠ્ઠી લઈ અંદરના ભાગમાં જ્યાં હમારા વડીલ સુતા સુતા વાંચતા
હતા ત્યાં આવ્યો. વડીલે ચીઠ્ઠી લીધી, વાંચી અને તરત ખ્હાર ગયા. થોડી વારમાં તેઓ
પાછા અંદર આવ્યા. હમારી કાયમની ટેવ પ્રમાણે શું છે એ જાણવાની જીજ્ઞાસાથી હમે
ભાંડુએ એક પ્રશ્નરૂપ એક દૃષ્ટિ ત્હેમના રહામી કરી. સદાના શાન્ત અને સ્વસ્થ અહેરા-
વાળા હમારા વડીલની આંખોમાં કંઈક દિશગીરી અને અવસ્થતા હમે સર્વેએ જોઈ. અને
તેઓ હમારા પ્રશ્નની દૃષ્ટિ, નિયમીત ટેવથી સમજતા હોવાથી જે વૃત્તાંત ખ્હારથી તેઓ
સાંભળી આવ્યા હતા, તે હમને નીચેની હકીકતના રૂપમાં કહ્યું:

x x x x x

મુંબઈમાં વસતા કોઈ દક્ષણી બાલકજીને રૂપિયા પચીસનું દેવું થયું હતું. એ માણસની
ખેલાં સારી સ્થિતિ હતી. પરંતુ દૂર કાળને આધિન થઈ તે હાલ ધણી નિર્ધન દશામાં
આવ્યો હતો. મુંબઈમાં કંઈક સાફ કમાવાના મોહથી તે સ્વદેશ છોડી મુંબાઈ આવ્યો હતો.
ત્હેને એક વિધવા ખ્હેન અને એક ન્હાનો કોલેજમાં ભણતો બાઈ હતો. તેઓ જે મકા-
નમાં રહેતાં હતાં તે મકાનના ભાડાના રૂપમાં આ પચીસ રૂપિયાનું દેવું ત્હેમની રહામે
આવી ઉભું હતું. મકાનનો માલિક નિર્દયપણે પચીસ રૂપિયા સામટા લેવા માંગતો હતો
અને દેવાદાર દર મહિને પાંચ પાંચ રૂપિયા લેવા ત્હેને વિનવતો હતો. ધણી વિનતી કરી
તથાપી નિર્દય લેણુદારે માન્યું નહિ. અને જે બે દિવસમાં રૂપિયા ન આપે તો સામાન
સહિત ઘરની ખ્હાર હાંકી કઢાડવા ચેતવણી આપી હતી. વિધવા યુવાન ખ્હેન અને
બાળક ભણતા ભાઈને લઈ મુંબાઈ જેવા મહાન જંગી શહેરમાં એક નિર્ધન માણસ
શી રીતે રહી શકે, ત્હેનો ખ્યાલ વાંચનારજ કરી લેશે. પણ અનાયનો બેલી જગત્સ્વામી
આ દુઃખી માણસની ખ્હારે રહ્યો. અને ત્હેની પાસે કોઈ અગાઉની જીની કીમતી
ચોપડીયો હશે તે ગીરો મુકી ત્હેના ઉપર રૂપિયા લેવાની ત્હેને પ્રેરણા થઈ.

મુંબાઈના પોતાનીજ મોજ શોખમાં નાહકનો પૈસો વ્યય કરતા ધનવાન શેડીયાઓ
તરફ એવી જાતની મદદ માગવાની ત્હેની વૃત્તિ ન વળી. ચાર આના ખરચીને તે અંધેરી
આવ્યો. ચોપડીયો ગીરો મુકી રૂપિયા આપવા થાયના કરી. હમારા વડીલે મુંબાઈની પો-
તાની દુકાનમાંથી રૂપિયા અપાવવાનું કહી ત્હેના ખીજ સમાચાર વધારે ખુલાસાથી પૂછ્યા.
ત્હેમણે કહ્યું કે મુંબાઈમાં દોષની મદદ ન માગતાં અહિંયાં સુધી આવવાનું શી રીતે બન્યું ?
ત્યારે ત્હેણે જવાબ આપ્યો કે “ સુધાં માણસ સુધાં માણસનાં મન ઓળખી શકે છે.
જે માણસ એક ખીજને મદદ ન આપે તો માણસ શાનું કહેવાય ? ” ત્હેણે પોતે પણ
પોતાના એક પરજી મિત્રને પોતાની હાવી કંગાજ સ્થિતિ છતાં પાંચ રૂપિયા આપી લેણુ-
દારોના સંકળમાંથી બચાવ્યો હતો, એ રૂપિયા હજી સુધી ત્હેને પાછા પણ મળ્યા નહતા.
એ હકીકત પણ ત્હેની વાત પરથી માલમ પડી. હમારા વડીલે એને અંધેરી સુધીનું જતાં
આવતાંનું ટ્રેન ભાડું આપવા ધણી પ્રયત્નો કર્યા, સમજાવ્યો, છતાં પણ ત્હેણે મગર્ફ-
સાથે એનો અનાદરજ કર્યો.

x x x x x

ખીજે દિવસે એ હમારા વંડીજની દુકાને એ ચોપડીયો તથા એ ચીઠ્ઠીયો લઇને ગયો. ઘેર જતાં હોને માણસ પડ્યું કે એણે ચોપડીયોની કિંમત જે પ્રથમ દિવસે કહી હતી હોના કરતાં સુમારે ત્રણેક રૂપિયા ઓછી હતી. એટલે એને પચીસ રૂપિયા લેવા વાસ્તે અધુરું રકમ ખુદે તેમ હતું. માટે હેવી જાતની ચીઠ્ઠીયો લઇ આવ્યો હતો કે જે સહી કરીને પોતે આપે અને હોના ઉપર રૂપિયા લે. હમારા વડીલે આ નિર્ધન માણસના અત્યંત પ્રમાણીકપણાથી અત્યંત ખુશી થઇ એને હોની માગેલી અને તદુપરાંત જનતી મદદ કરી. અને નિર્ધન માણસ એક વખત ફરી સુબોધના દૂર ધર માલિકના હાથમાંથી મુક્ત થાઓ.

x

x

x

x

આ લેખ લખવાના બે ત્રણ હેતુ છે. એક તો એ કે-જે પ્રમાણિકતા, જે એકનિષ્ઠા, જે માણસને માણસ તરીકે મદદ કરવાની ઉચ્ચાભિલાષા ગરીબોમાં જેવામાં આવે છે તે સર્વ એકસાથે અત્યંત થોડાકજ ધનવાનોમાં ભાગ્યે નિરખવામાં આવે છે. ખીજું એકે, ઘર બાડે આપનાર, માળાઓ બાડે આપનાર અને આલીઓ બાડે આપનાર માલિકોમાં કોઇક એવા દૂરતા હોય છે કે જેનું અવશ્ય નિવારણ થવું જોઇએ. અને ત્રીજું સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચનાર તો એ છે કે, આપણા દેશમાં તો શું પરન્તુ આપણા એક ન્હાના ગામમાં પણ એટલા બધા દયાનીય કંગાળ નિર્ધનો છે કે હોમને માટે જે યશ તે ઓછું છે. હોમને સહાય કરવાની દરેક ધનવાનની પ્રભુને ઘેરથી પ્રત્યક્ષ ઉતરી આવેલ ફરજ છે. દરેક ધનવાનનું તે તરફ લક્ષ દોરાઓ અને યાચકોની યાચના પુરી કરી પ્રભુનું અલંત પ્રિય પરમાર્થરૂપ કર્તવ્ય પરીપૂર્ણ થાઓ, એજ લખનારની પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે.

સૌ. સુમતિ.

કોધીલા અને ગુણિન્દ્રા.

(સર્વે માણસોને સ્વતંત્રતા તથા સુખ ભોગવવાની ધુણીજ હોંસ તથા ઉમેદ હોય છે. તે ભોગવવાની રીત સ્ત્રીઓને માટે તો ધણીજ સહેલી અને સુલભ છે. જો એ ભોગવવાની હોંસ હોય તેણે આ નીચે દરસાવેલા ચાર ગુણ ગ્રહણ કરવા જોઇએ. દયા, ક્ષમા, ધૈર્ય અને સંપદ. એ ચાર ગુણ ધારણ કર્યાથી સ્ત્રીની શોભા વધે છે અને સદ્ગુણને રસ્તે ચાલવું એને સહેલું પડે છે. એ ચાર ગુણ ગ્રહણ કર્યાથી સુખની પ્રાપ્તિ જલદી થાય છે. દયા રાખ્યાથી આપણને શો ખરા દિલની આશીષ આપે છે. ક્ષમા રાખ્યાથી જગતમાં કોઈ આપણું દુઃખન થતું નથી ને આપણા જીવને ઉચાટ રહેતો નથી. ધૈર્ય રાખ્યાથી કોઈની વસ્તુ સારી, સ્વચ્છ અને મનગમતી થાય છે તથા સંપદ રાખ્યાથી આપણા જીવને જીવ રહે છે; કલેસ-કલ્યાણી ને કુસંપને પલુંજ દુઃખ થાય છે. અને આ ચાર ગુણ ગ્રહણ કર્યા એટલે મનને સુખ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ ખરી સ્વતંત્રતા પણ મળે છે.)

એક ગામમાં એક સદ્ગૃહસ્થને ત્યાં બે બાપડીઓ હતી. શેઠજી ધણીજ શાંત સ્વભાવના ને દયાળુ હતા. મ્હોટી વડું નામ કોધીલા હતું ને ન્હાની વડું નામ ગુણિન્દ્રા હતું. કોધીલામાં તમોગુણ, કુસંપ ને અધૈર્યતા ધણીજ હતી. ગુણિન્દ્રા સાધારણ સ્થિતિમાં પીએરમાં ઉછેરેલી તેથી કામધંધામાં કુશળ થયેલી અને ઘરમાં સારી સુબોધ વાસ્તવ્યોની ચોપડીઓ વાંચી સારો બોધ ગ્રહણ કરી તેવી રીતે વર્તી સદાચરણમાં ચાલતી હતી.

શેઠજીને ત્યાં એક દિવસ ચાર પેરાણા આવ્યા. કોધીલા તો મોટે પદે બેઠેલાં; કોઠાનાં મોઢાડાં ગમે નહીં ને વળા તેમાં પેરાણા આવ્યા! તે તો બાર મુકીને એમ પણ ન કહે છે કે 'આવો'. નાની ગુણીદ્રાએ ધરમાંથી વહેલી વહેલી આવી 'આવો-બેસો' કહી, પાથરણું પાથરી તેમને બેસાડ્યા. ચા પાણી, પાન સોપારી આપ્યાં અને પછી નીરાંતે સૌની ખબર પૂછી. પછી ગુણીદ્રા રસોડામાં ગઈ. રસોડા વીગેરેની તથ્યારી કરવા માંડી. એટલામાં શેઠજી આશીસથી આવ્યા. પેરાણાને જોઈ શેઠ ધણીજ ખુશ થયા અને મળી વાતચીત કરવા માંડી. પેરાણાને કોઈ ખી પ્રકારનું દુઃખ નથી પડ્યું, એવી તજવીજ જોઈ શેઠજી કોધીલા પાસે જઈ કહે છે કે, આપણા ધરમાં આદરસત્કારની ગોઠવણ સારી છે. આમજ જોઈએ. સ્ત્રી ચતુર હોય તેના ધણીને કાંઈ શીકર કે ચિંતા ધરની હોતી નથી. એટલે કોધીલા બોલી ઉઠી, -અરે જુઓની આ આવ્યા ત્યારની હું જરા બેડી નથી. પેરાણાગત કરવી કાંઈ રહેલી છે? હું તો એવી હાંફલી-હાંફલી બની ગઈ હતી? બાથગ કે તમે સાફ કહ્યું. એમ કરી ઉતાવળે ઉતાવળે રસોડામાં ગઈ અને "આલો કેટલી વાર?" -કહી સ્ત્રી જાત જણાવી. કહેવત છે, -સરે નહીં ને સીજે નહીં ને પાટલે બેઠાં ખીજે, તેવી વાત. ગુણીદ્રા આ જોઈ કાંઈ બોલી નહીં અને ક્રોધ કે રીસ ન લાવતાં પેરાણાને તેણે શાંતિથી જમવા બેસાડ્યા. શેઠજી પેરાણાને પુછે છે કે, આપને કાંઈ ખી અગવડ તો નથી પડી ને? પેરાણા કહે, અરે બાઈ અગવડ સાની? જોને ત્યાં દુનીયામાં જે ચાર ગુણ વખણાય છે તે કોધીલા છે પછી તેને ત્યાં અગવડ શું પડે? આપના ધરમાં ગુણીદ્રા જ્યેનનો સ્વભાવ તેની નથી એ જોઈ હમને ધણીજ સંતોષ ને હર્ષ થયો છે. જે ઘેર આવી સદગુણી વર્તણૂકથી ને નાર હોય તેનાં ખરાં બાથગ! આપ પાછળથી આવ્યા તો ખી તમારા જીવનમસ્તક રસોડા સંત છે? કોધીલા આ શબ્દો સાંભળી એકદમ ક્રોધમાં પીરસતાં પીરસતાં બેસી આવ્યાં ગયાં. ગુણીદ્રા આ જોઈ મનમાં કાંઈ ખી ન લાવતાં, પેરાણાને લાગે તેમ ખતલાવી જમાડી ઉઠાડ્યા. ગુણીદ્રા કલેશથી ધણીજ કંટાળતી હતી ને સુલક્ષણી જ ખમાવસ ને ગંભીરતા રાખતી હતી. પછી કોધીલાએ પોતાની જાત જણાવી કેટલી ની-કહે છે કે બાઈઓ, જો તમે ખી બેરી લાવો તો આવી 'ચતુર ને ચીત્રવેખા' છુટકો કરી ત્યાં છે તેવી લાવજો. જુઓ એનાં સૌ વખાણો કેવાં કરે છે? -એ કહોર કાંઈ બોલું ન ગુણીદ્રા મોટું પેટ કરી સાંભળી રહી ને સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી નાંખ્યું. પછી તે ધણી સુખજ રહ્યા. જો એકાદ શબ્દ બોલત તો સળગત! એ વાત પુરી થઈ કે ગુણીદ્રા પેરાણાને વદને બોલી કે આલો હવે આપણે જમી લઈએ. ત્યારે કોધીલા એકદમ મીઠાજનમાં કહે છે, તમેજ જમો, જસ તો તમને મળ્યા ને હું તો જાણે ગાંડી! મારે ખાવું નથી. એમ કહીને એતો સોડ તાણીને સુતી. ગુણીદ્રાને એમ લાગ્યું કે આ જો પેરાણાને ખબર પડશે તો મોટું દેખાશે. ને ધરમાં કોઈ ઉણું રહેશે નહિં. કોધીલાને ગુણીદ્રા કહે છે કે, -જુઓ બેન, આપણા ધરને કોઈ વખાણુશે તો તે તમનેજ માન છે. મારી કરજ. છે કે હું ન્હાની એટલે મારે અગાડી પડી બધો ધંધો કરવોજ જોઈએ. તમને બેસાડી, મારેજ અગાડી પડી બધે ફરી વળવું જોઈએ. એ સાફ કહેતાસે એ બધું માન તમનેજ છે. મારે જસ નથી જોઈતો.

એમ કરી સમજાવીને જમવા લઈ ગઈ ને સારી રીતે જમાડી ખુશી કરી. પછી પેરાણાને સુવાની ગોઠવણ, પથસર કરાવી, પાણી વિગેરે ત્યાં મુકાવી, પછી પોતે નીરાંતે

સુતી. ગુણીંદ્રા સુતાં સુતાં વીચાર કરે છે કે જો આના સ્વભાવની પરોણાને ખરા હશે તો તે શું કહેશે ? એમ વીચાર કરતી ધનુર સ્મરણ કરી સુષ મધ.

સહવારે પરોણા જવાના હતા એટલે તેણે વહેલી ઉડી તેમને માટે દાતણજાળ વિગેરે તૈયાર કર્યા. કોધીલા આઠ વાગતે સુતાં ઉઠે. જીવને કોઈ ખી બાબતની શીખ વહેલાં ઉઠે કની ? પરોણા જવાને તૈયાર થયા. જતાં જતાં ગુણીંદ્રાને કહે છે કે, બહેન જમએ છીએ. તમારા આવા સ્વભાવથી અન તમારી આ સદગુણ વૃત્તિથી હમે ને સંતોષ પામ્યા છીએ ને તમને આશીર્વાદ આપીએ છીએ. ગુણીંદ્રા નીચી નજરે મ... થઈને હાથ જોડી નમ્રતાથી બોલી,--આપને સંતોષ થયો તેથી હું ધણીજ રાજ થઈ આપ પધારજો. કામકાજ કહેવડાવજો. માફ કરજો--આવજો.

પછી પરોણા કોધીલાના ઓરડામાં વીણયગીરી લેવા જાય છે. કોધીલા પોતે 'રીમાંજ ધુમાડાની મારફ ધુંધવાયલાં બેઠાં છે. પરોણાને આવતા જોઈ બોલી,--વળી છે ? એમ મીઠામીઠાં પુછ્યું. પરોણા કહે છે,--બહેન, હમે જમએ છીએ. એટલું ક પરોણા વળ્યા. એટલે મોટો ઘાંટો પાડી કહે છે કે, અરે ! આવજો. એટલું કહી, હા નીરાંત વળી, એમ કરી પાછી જરા સુતી.

શેઠજી મનમાં કહે છે કે, જુઓ, આની શાંતતાને કોણ પહેંચે ? મોટાં ફાઇએ કાંઈ પૈસા બાબત વાત કહેવડાવી તો તે અને કેવો શાંત પાડી પછી નીરાંતે કહી ? એના સહયુગ્મને કોણ પહેંચે ? કોધીલાને સ્વભાવ જુઓ. ચાકરીથી આવ્યો ને મારા પગ સાંભળ્યા કે, ફડફડાટ ને ચાડી ચુગલી કરી જીવને સંતાપ કરાવ્યો. અરે પ્રભુ, મેં શાં પાપ કર્યાં કે મારે દુનીયામાં એકસાથે સુખ દુઃખનો પણ આવા કડવો મીઠા અનુભવ જોવો પડે છે ? એમ વિચાર કરતા બેઠા. એક દીવસે કોધીલા ગુર્જીદ્રાની મસ્કરી કરવા લાગી કે તમે તો ફાઇજીને ઠીક સમજાવી આવ્યાં. શેઠ તો તમારાં શું વખાણ કરતા હતા ? ચાલો હું પણ ફાઇજીને જરા સમજાવી આવું. જરાબરને ? ગુર્જીદ્રા સમજી કે આ મ્હારી મસ્કરી કરવા બેઠાં છે પણ કાંઈ નહીં. હું પણ હેમને મારા જેવાં કંઈ તોજ ખરી. એમ વિચાર કરી બોલી, ઠીક, કરો મ્હારી મસ્કરી તમે મોટાં છો. તમારાજ આ બધા પુનઃપ્રતાપ છે. હું કાંઈ કોઈ બાબતે ચીઠાવાની નથી. એટલામાં ગુર્જીદ્રાની સાથે નાનપણમાં રમેલી એક ચતુરબા કરીને સાહેલી આવી. એ નાનપણથી ગુર્જીદ્રા સાથે રહી હતી. શીક્ષણ અને સદાચરણથી ચાલવાની શીખામણુ વીગેરે તેણે આપી તેને પોતાના જેનીજ કેળવેલી હતી. આ બંનેની વાત સાંભળી તે બોલી કે, મોટાંબા કોધીલા બ્હેન જો ગુર્જીદ્રાની સરખામણી કરશે, તો પછી તમારા ઘરની ને તમારા પત્નીની ક્યાં કોણ વાત થશે ? પછી તો સંપ ત્યાં જ પ તેમાં વાંધો શું ? પણ હું મારા મનથી એમ વિચાર કંઈ છું કે, આ કોધીલા બ્હેન રાત દહાડો ગુર્જીદ્રા બ્હેનની સાથે રહે છે ને હેને કેમ કાંઈ અસર થતી નથી એ અજબબ જોવી વાત છે. હું શક્ત ગુર્જીદ્રા બ્હેનની સાથે રેમતી હતી. એની વર્તણૂકથી ને એની રમતની આગ્રાહી તથા શીખામણુથી હું નુધરી. નાનપણમાં મારી હુઝમસ્તક ધણી હતી. હમણાં પણ સાસરેથી કોઈ મોઢા દહાડો આવું છું તો મારામાં કેટલો બધો સુખારો થયો ? સોખતે અસર થયા વીના રહેજ નહીં. ને કોધીલા બ્હેન, આ નાનાં ગુર્જીદ્રા બ્હેનને જુઓ; કેટલી ધૈર્યતા ને સંતાપ એનામાં છે ? એથી એ કેટલાં સુખી છે ? જુઓ ગઈ માણેકદારી પુનેમને દહાડે આપણે ત્યાં સોનાની બંગડીની ક્યાકચ થતી હતી તે દીવસે શેઠજીએ એમ કહ્યું કે હાલ નહીં બનશે. દીવાળી બાદ કરાવીશું. ત્યારે તમે રીસાઈ બેઠાં ને તુરત ઉતાવળાં ચર્ચ કરાવવા આપી દીધી. તો જુઓ. જોડું નહીં લગાડતાં. હું તો બોળી છું. હશે તેવું કહીશ. મારો સ્વભાવ લડબડીઓ છે. તમારી બંગડીનો ઘાટ બી બગાડ્યો ને સોનું રાશી કરી નાંખ્યું ને ગુર્જીદ્રા બ્હેને ધીરજથી ને નીરાંતથી જ મહીના રહીને કરાવી તો કેવી મજેની થઈ ? જોડું નહીં લગાડતાં. તમે મોટાં છો.

એ સાંભળી કોધીલાને ઘણોજ પસ્તાવો થયો. ને ચતુરબાના બોલથી તેને ઘણીજ અસર થઈ ને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, ના, ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે. કહેવત છે કે ઉતાવળા સો બાવરા ને ધીરા સો ગંભીર. તે ખરું છે. નહી, નહી. મારો સ્વભાવ ધધરે કેમ આવો કર્યો ? આમ બોલી ઘણોજ પસ્તાવો કરવા લાગી ને મનમાં સમજી. પછી તે નાની ગુણીયત્ર ગુર્જીદ્રાની માફક વર્તવા લાગી. ઘરમાં કાંઈ કામ પડ્યું હોય તો તે માણસો ઉપર કે ગુર્જીદ્રા ઉપર નહીં રહેવા દેતાં પોતે કરી લેતી. ચાર પાંચ દીવસ એમ ગંભીર સ્વભાવ રાખ્યે વીતી ગયા. એક દીવસ શેઠ વિચાર કરે છે કે હાલ કાંઈ કોઈની રાવ ફરીઆદ કે ચાડી ચુગલી આવતી નથી ને ઘરમાં શાંતતા કેમ લાગે છે ? કંગેશ કે

કહ્યો કાંઈ સંભળાતો નથી, એમ કરી નીરાંતે બેઠા હતા. રોજની માફક કહ્યાનું મ્હોં કાળું, એમ માની રોજ પેહેલાં કોધીલાને બોલાવે. જો ગુણીદ્રાને પેહેલી બોલાવે તો પેલાં બોલે પાટલે બેસે ને ક્લેશ માંડે । એટલે શેઠ પેહેલાં કોધીલાનેજ બોલાવે. શેઠએ માણસને કહી કોધીલાને તેડાવ્યાં. કોધીલા હાથ જોડી ઉભી રહી ને બોલી, સ્વામીનાથ, આગા. શેઠે પુછ્યું સૌ સારાં છે ને ? કોધીલા બોલી હાથ. આપની કૃપાએ સૌ આનંદમાં છે. એટલું કહી ગંભીરતાથી પાસે બેઠી. શેઠને ઘણોજ અચંબો લાગ્યો કે આ તો શું ? આ મહારી ગુણીદ્રાના ચાળા તો નથી પાડતી ? કેમ સમજાય ? પણ નહી, નહી, આજ હાલ કાંઈ કોઈની રાવ કે ફરીઆદ મારા કાનપર આવી નથી ને ઘરમાં બી શાંત લાગે છે. વાહ ! આવો ઘરમાં જો સંપ હોય તો મારા ભાથમનો હવે શો પાર ? શેઠ કોધીલાને પુછે છે કે ગુણીદ્રા શું કરે છે ? કોધીલાએ નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો, પ્રાણનાથ, આપના બોજનની તૈયારી કરે છે. આપ પધારો. એ મધુર શબ્દો સાંભળી શેઠને ઘણોજ આનંદ થયો ને જમવા ગયા. ગુણીદ્રાએ હસતે વદને આવો, પધારો, કહી પાટલે માંડ્યો. ને બીજો કોધીલાનો માંડ્યો ને કહ્યું કે આપ બી બેસો. કોધીલા કહે છે, ગુણીદ્રા, આજે તો આપણે બધાં સાથે જમીએ. ગુણીદ્રાએ હા કહી ને તે પણ બેઠી. ત્રણે હાથથીનાદની વાતો કરે છે. એક સ્વભાવનાં ત્રણે દેખાય છે. શું સંપ ? હવે આડોશી પાડોશીને પણ અચંબો લાગવા માંડ્યો કે હાલ કાંઈ વસ્તી જણાતી નથી. કોધીલા ક્યાં ગયાં છે કે શું ? એક પાડોશી જરા ઉતાવળા સ્વભાવની હતી તેણે ગુણીદ્રાને જુમ પાડી પુછ્યું કે કેમ હાલ કોધીલા બેઠેન નથી કે શું ? ગુણીદ્રા બોલી કે, ઘરમાં છે. બોલાવું ? કામ છે ? પાડોશી કહે. ના ના, એ તો હાલ કાંઈ વસ્તી નથી જણાતી તેથી પુછ્યું. હાલ હાંકાં ખરબડનાં નથી તેમાં. ગુણીદ્રાએ જવાબ દીધો, હેમાં શું, ઘેરેઘેર માટીના ચુલા હોય. બધાંનો કાંઈ એક સ્વભાવ હોય છે ? કોઈ નરમ તો કોઈ ગરમ, હેમાં લોકોની ભુલ છે. આપ તે લાપસી ને પરાઈ તે કુસડી-પોતીકા ઘરમાં જુએ નહી ને પારકાંની ઠીકોથી કરે. પાડોશી તો એકદમ ચુપજ થઈ ગઈ. ને મનમાં કહે છે કે, નારે બા, આને ક્યાં પોહોતીએ ? “ચંચળા આગળ ચરકા” ચાલે નહી. ગુણીદ્રાને કહ્યું કે, બેઠેન, માફ કરજો. એ તો મેં સેજ પુછ્યું; ખોટું નહીં લાવતા. ગુણીદ્રા બોલી, અરે. એમાં શું ? તમે પુછ્યું તો મેં ખુલાસો કરી આપ્યો. તમે મારાથી મોટાં છો. મારાથી કાંઈ વધતું બોલું બોલાવું હોય તો માફ કરજો. એમ કહી તે ઘરમાં ગઈ. આનંદમાં પતીની સાથે ત્રણે બેઠાં છે. હાથથીનાદની વાતો ચાલી રહી છે. શેઠના આનંદનો પાર કાંઈ રહ્યો નહી. શેઠ એ શેઠાણી સાથે મોજમાં છે. એટલામાં રાત્રે ગોર મહારાજ આવ્યા. કોધીલા તથા ગુણીદ્રાએ ઉભાં થઈ ગોર મહારાજને પધારો કહી આવકાર કરી આસન આપ્યું ને પગે લાગ્યાં. ને ગામની નવા મુની સાંભળવા સામા બેઠાં. ગોર મહારાજ ગામની કહેતા પહેલાં ઘરનીજ નેહ અચંબો પામ્યા કે આ શું ? પહેલાં હું આવતો હતો ત્યારે કોધીલાને માફ મ્હોટું નહી ગમતું ને ગુણીદ્રાને કહેતી કે જાઓ ગોર ગામની કથા લાવ્યા. પગ ધોઈને પીએ. શેઠ ને તમે એ ગામના કાગડાની વાત સાંભળો, કહી બીજાં ઓરડામાં જઈ મુઠ જાય. તે આજે આઠ દસ દીવસે હું આવ્યો તો એકાએક કેમ મુધારો માગ્યો પડ્યો ? કોને ખબર ! વખતે ગુણીદ્રાના ચાળા પાડતી હોય તો કોણ જાણે ? ગુણીયક ગુણીદ્રાના ગુણે કાંઈ અસર કરી હોય તો શું સમજાય ? લાવ શેઠને પુછીએ. ગોર કહે છે કેમ શેઠ,

ધરના શું સમાચાર ? શેકજી અતિ આનંદથી ને હર્ષિત વદને બોલ્યા ગોર મહારાજ, જેમં મલીન પદાર્થ, સાચુ, ચરીકા, ખારો, એથી ધોવાઇ સ્વચ્છ થાય છે તેમ આના હુણ્ણુને આના સદગુણે સ્વચ્છ કર્યો છે. હવે માફ પરણીઆત સફળ થયું. મહારાજ, મેં છ છ વરસ કેવા સંતાપ ને દુઃખમાં કાડ્યાં છે અને હવે આ બેના સંપત્તી મારો જીવ કેવો આનંદમાં ને શાંતતામાં રહે છે ? હવે મારા ધરની ને મારા ભાગ્યની ક્યાં વાત ! આ સદગુણી ગુણીદ્રા બ્યારનાં ધરમાં આપ્યાં હતાં ત્યારનાં આ હુણ્ણીઆને આટાંમાં કંકાસ હતો. તે આજ કાલ દુર થયો છે. હુણ્ણી આદમી સદગુણને બે ધારે તો તે તુરત આવે છે. તુરત માણસ બદલાય છે ને તેના શરીર ઉપર તથા તેના ધર ઉપર ખીં સદગુણનું તેજ આવે છે. તેની ન્યાતમાં, ગામમાં કીર્તિ ફેલાય છે ને સંપ ત્યાં નંપ છે. જંપ છે ત્યાં સુખ છે. હવે મહારાજ, મારો દીવસ ધન્ય છે. માટે આપ કાંઇ સારો સુબોધ કરો. એમ કહી શેક તથા બેઉ શેકાણીઓ એકત્રીતે સાંભળવા બેઠાં. ગોર મહારાજ કહે છે : શેકજી, કહેવાનું એટલુંજ કે મોટાં શેકાણીના ગ્રહભાવ હવે ફર્યા છે. હવે આપને ત્યાં સંપ રનેહ ને વળી આ વરસમાં કાંઇ સંતતિનો લાભ પણ થશે. આ ગુણીદ્રાના સદગુણોથી આ કોંપીલા બહેન જે તમોગુણનાં ભરેલાં હતાં તે બી પીગળ્યાં ને સદગુણ ધારણ કર્યો. તો સદગુણ એ શું છે તેનો ખ્યાલ કરવો બેઠાએ. કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી હોય છે કે, શેકજી વાતજ નવા દો; ક્યાં આપને અગમ્યું છે ? પણ સો સ્ત્રી હુણ્ણી હોય ને એક સદગુણી હોય તો સોને સુધારે. પણ ટેકવાળી સદગુણી સોથી પણ બગડતી નથી, ને સ્ત્રી યા પુરુષ દયા, ક્ષમા, ધૈર્ય ને સંપ, આ ચાર ગુણ ગ્રહણ કરે તો, તે તેનો સંસાર સુખથી કઢાડે. પછી દુઃખ એ શબ્દનેજ તે પામે નહિ. દુઃખ એ કાંઇ ઇશ્વરે ઘડ્યું કે સરખું નથી. દુઃખકરતા આપણેજ થઇ પડીએ છીએ. તે કેવી રીતે તે સાંભળો. મેલું મન, કુસંપ, અને ક્રોશ, એથી જીવને ખેદ થાય છે. તેજ દુઃખ પરમકૃપાળુ ઇશ્વરે સર્વને માટે સુખરૂપેજ રચેલું છે. સુખ્યકરીને ભક્તી એ સુખનું સાધન છે.

ભક્તી કહેતાં ભાવ. ભાવ છે ત્યાં પ્રીત. પ્રેમ છે ત્યાં એકત્રતા છે. એકત્ર થયા કે ત્યાં બીજાને કે ક્રોશ કે કુસંપ નહી રહ્યો. બીજાને નહી રહ્યો તો ત્યાં સંપ છે ને સંપ ત્યાં નંપ. હવે અહિં દુઃખ એ શબ્દ રહ્યો ક્યાં ? જ્યાં ભક્તીભાવ ને પ્રેમ છે ત્યાં સદગુણ છે ને ત્યાં હરહંમશાં સંપ છે, શાંતતા છે ને શીતળતા છે. ને શીતળતા હોય છે એજ સુખ. જ્યાં ભાવ નથી ત્યાં ભક્તી નથી, જ્યાં ભક્તી નથી ત્યાં પ્રેમ નથી, જ્યાં પ્રીત નથી ત્યાં સંપ નથી. હવે સંપ હોય ત્યાં ક્રોશ ક્યાંથી હોય ? કુસંપમાં કંકાસ સીવાય શું હોય ? એજ દુઃખ. આવી રીતે ચાલનાર ચૂર્ખ મતનાં માનવી ઉઘટા રસ્તા શોધીને દુઃખને પ્રાપ્ત થઇ પડે છે. માટે સ્ત્રી યા પુરુષોએ એ ચાર ગુણ ગ્રહણ કરી સદાયચરણથી ચાલી હંદગીને સુધારી જથ મળે એવો પ્રયત્ન કરવો. ઇશ્વરે તમને જન્મ આપ્યો તો તમારે માટે તે ગુણો અગાડીજ કરી મુક્યા છે. માટે આ ચાર ગુણને ગ્રહણ કરી તમારી હંદગીને સુધારી તમારી દુનીયામાં કીર્તિ થાય ને વાહવાહ કહેવાય તથા પરલોકમાં ઇશ્વર રાજ રહે એવો પ્રયત્ન કરો. દુરાચરણ ગ્રહણ કરી દુઃખને પ્રાપ્ત નહી થતા ! આ ચાર ગુણોથી ભક્તી ઉપજશે. તેથી ઇશ્વરનું હરહંમેશ રટણ કરી અંતે મોક્ષ મળવાનું સાધન થશે. મરીબનું રક્ષણ કરવું. સ્ત્રીઓએ પતીની આગ્રા પાળવી. પતી સેવા કરવી. નમ્રતા, ધૈર્ય, સંપ અને દયા, એ ચાર ગુણોથી ધરને તથા માતપીતાને અને ધણીને સંપના ને કીર્તીના પડકા

સંભળાવી, ઐક્ય જેથી ઇશ્વર આપણને સદા સુખીજ રાખે તે ગ્રહણ કરવું. ખીજી સ્ત્રીઓએ પોતાના પતીની આરા લઈ વરતવર્તુલાં, ધર્મધ્યાન કરવાં યોગ્ય છે. ને આપણી યોગ્ય સ્થિતિ પ્રમાણે ધર્મનો ખર્ચ કરી નીષ્કામ ભક્તી કરવી. કોઈખી પ્રકારની પ્રભુ પાસે આશા રાખી કામ નહીં કરવું. ઇશ્વરને બધાની શીકર છ, એની ધીરજ રાખી તેનું સ્મરણ કરવું યોગ્ય છે. એટલું કહી ગોરમહારાજ ઉડ્યા. બેઉ શેઠાણીઓએ સાથે ઉભી થઈને ગોર મહારાજને દક્ષિણા આપી પગે પડી આશિરવાદ લીધો. શેઠજીએ કહ્યું મહારાજ, પુનેમને દહાડે શ્રી સત્યનારાયણની કથા વાંચવા પધારજો. શેઠાણીઓ બન્ને પણ-હા મહારાજ, બોલી ઉડી. ગોર ઘણાજ ખુશી થયા ને ઘેર ગયા. અહિંયાં બેઉ જણીઓ સંપ સુખથી દહાડા કહાડે છે. ને શેઠજીના ઘડપણમાં સુખ સંતતીનો લાભ જોઈ, સેઠ સુખે ઇશ્વર ભક્તી કરે છે. ગુણીંદ્રા વીદાનમાં ખપવા લાગી. કોધીલાનું નામ હવે આ વર્તુલુંકથી વિરૂદ્ધ છે એમ લાગવાથી તે ગુણીંદ્રાએ ફેરવ્યું ને સૌને કહ્યું કે હવેથી કોધીલા બહેનને સુખોધા બહેન કહેવું.

ચૈત્રી પુનેમને દહાડે કોધીલા ઉરફે સુખોધા તથા ગુણીયજ ગુણીંદ્રા અને દયાણુ શેઠજી, એ ત્રણે શ્રી સત્યનારાયણજી પુજાનો આરંભ કર્યો. સગાંબહાણાંને માન આમંત્રણ કરી બોલાવેલાં તે આવ્યાં હતાં. સૌની સાથે સુખોધા તથા ગુણીંદ્રા આવકાર સહિત નમ્રતાથી વાતો કરે છે. સૌ. ચતુર બહેન પણ આવ્યાં હતાં. તે સુખોધાને જોઈ ચક્રીત બની સૌની વચ્ચે બોલી ઉઠ્યાં: ધન્ય છે, ધન્ય છે ગુણીયજ પ્રીય સખી ગુણીંદ્રા! આ સ્વભાવ બદલાય એ મને સ્વપનામાં બી ખમર નહોતી. તારા ધૈર્યથી તે આખરે એમને તારા જેવાં કર્યાં. સાબાસ, મારી સદગુણી સાહેલી! ચાલો શેઠજી, શ્રી સત્યનારાયણની કથા પુરી થાય કે સર્વેને પ્રસાદ આપી આજે તો જગત્રણ કરવું જોઈએ. અમે તો આજે ગરબા ગાઇશું. કેમ સુખોધા બહેન? ચતુરાએ પુછ્યું. સુખોધા કહે, હા. ખુશીની સાથે ગાઇશું. પહેલાં ચતુરા તથા ગુણીંદ્રાએ ગરબો માંડ્યો અને પછી ઝીલનારી સર્વે સ્ત્રીઓ ગરબામાં ફરવા લાગી.

(રાગ માદ)

વડું કર જોડી નરનાર રે, ગુણ અહોની સદગુણ,	
હેમાં ખડું છે મુખ રે, તમે તજોની દુરગુણ;	વડું કર જોડી૦
સંપ છે લાં સુખ છે રે, કુસંપ ત્યાં છે કલેશ,	
ધૈર્ય છે લાં ધન છે રે, કલેશ લાં ધન ન લવલેશ;	વડું કર જોડી૦
જન્મીને શું પામીઆ રે, શું પામ્યા કીરતી ને જસ,	
કીયા જીવ દુખથી છોડારીયા રે, કોનો કરાવ્યો મોક્ષ;	વડું કર જોડી૦
મહાઈ તાઈ કરી મેળવ્યુરે, પણ તાઈ નથી કાંઈ,	
સૌ સૌને કેકાણે રહેરે, નહી આવસે સાથે કોઈ;	વડું કર જોડી૦
માટે સમજને કરોરે, સપ રોદની વાત,	
દુરગુણ તજ સદગુણ અહો રે, એમાં કાંઈ નથી વસાત;	વડું કર જોડી૦
આપણા જેવાં સૌને કરો રે, એમાં છે દયાનું કામ,	
દુખી જીવ છોડારીએ રે, તેમાં છે ધર્મનું નામ;	વડું કર જોડી૦
સદગુણ ભક્તીથી મને રે, લપન્યો મન વેરાગ,	
સંસારમાં શું સાર છે રે, એ આખરે કુવાં આગ.	વડું કર જોડી૦

સૌ૦ ચંદનગારી.

રમણી-રત્નમાલા.

રાહેનરાહબાનુ ઝરીના કેથેરાઇન.

સ્કૅન્ડી નામનો એક દયાળુ પાદરી પોતાની બહેનને મળી મોડી રાતે જંગમમાં યધને પોતાના મઠ તરફ આવતો હતો. રા ની હતી એટલે બરફ વરસતો હતો, અને ઠંડી ધણીજ પડતી હતી. થોડુંક ચાલ્યા પછી તેણે એક બાળકના રડવાનો અવાજ સાંભળ્યો. પણ તેને લાગ્યું કે પવનના સુસવાટમાં કદાચ તે ખોટો બલુકારો હોય; એટલે તે આગળ ચાલ્યો. થોડું ચાલ્યા પછી તેનો વફાદાર ઘોડો અટકીને ઊભો. તે આગળ ચાલેજ નહી. એટલે પોતે નીચે ઉતર્યો ને જોયું તો ઘોડાના પગ પાસેના બરફ ઉપર કંઈક હાલતું જણાયું. તેણે તે હાથમાં લીધું તો જણાયું કે એક નાનાં બચ્ચાંને સારી રીતે કપડાંમાં વીંટાળેલું હતું. તેણે તે બાળકને જ્ઞાલથી છાતી સાથે ચાંપ્યું, ને ઘોડાપર સ્વાર થતાં મોટી પોકાર્યો કે—“બૂબ, દરિદ્રતા કે બીજાં દરકોષ કારણસર જે કોઈએ આ નિર્દોષ બાળકને તબ્યું હોય; તેઓ સાંભળજે કે પ્રભુનો એક ગરીબ સેવક, પ્રભુના પવિત્ર નામથી અહીં પ્રતિજ્ઞા લેજે કે, આ બચ્ચાંને મ્હારાં પોતાનાં બચ્ચાં માફક હું પાળીશ.” પરંતુ તેના બોલવાનો કંઈ પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહીં. તેણે પોતાનો ઘોડો આગળ ચલાવ્યો. મઠમાં આવીને પોતાની મોટી દાસી ફેડરિકાને તે બાળક બલામણુ સાથે સોંપ્યું. ત્યાં તેને જણાયું કે તે ધણીજ સૌંદર્યવાન બાળકી હતી. પછી તે પોતાની સુવાની ઝોરડીમાં ગયો, અને એક પરોપકારી કાર્યના સંતોષે શાંત ને મોડી જાંઘ લીધી.

આ નાની બાળાનું નામ તેણે કેથેરાઇન રાખ્યું ને તેના શિક્ષણ માટે સારી વ્યવસ્થા કરી. નાનપણથીજ તે હંસીયાર, પ્રમાણીક, ચંચળ, ઉદાગ્રી, અને પોતાના પાળક પિતાની આજ્ઞા પાળી તેને રાજી રાખતી નીવડી.

એક વખત તે પાદરીની બહેન એલીસા બીમાર હોવાથી કોષકને તેની મદદમાં મોકલવાનો પાદરીને વિચાર થયો. નાની કેથેરાઇન ધણી ખુશીથી પોતાના પાળક પિતાની વૃત્તિને અનુસરીને બહેન એલીસા પાસે જવાને તૈયાર થઈ. તેઓ રસ્તે પડ્યાં. થોડેક સૂધી પાદરી તેને વંચાવા ગયો, જે જગ્યાએથી કેથેરાઇન મળી આવી હતી, તે જગ્યા પાદરીએ તેને ખતાવી. કેથેરાઇન તરતજ નમીને બોલી—તમે મ્હને અનાથને મરતો બચાવીને દરેક રીતની સંભાળ લઈ ઉછેરી, તેના આભારની લાગણીમાં આપને આશીરવાદ દઉં છું. અને ફરી ફરીને આભાર માનું છું.” પાદરીએ તેને ઉઠાડવા માટે સ્નેહથી તેનો હાથ પકડ્યો ને વૃદ્ધવસ્થાના ધૂનતા સાદે વાત્સલ્ય બાવે બોલ્યો;—“મ્હારા બચ્ચા, ઊભી થા. આભારની લાગણી ખતાવવાને હજી તું ધણીજ નાની છે. તારી છંદગી માટે તારે ખરો આભાર પ્રભુનોજ માનવો જોઈએ. છતાં મ્હને રાજી રાખવાની ત્હારી અંતીમ ઇચ્છા હોય તો મ્હારાં વચન સાંભળી તે હમેશાં સ્મરણમાં રાખજે, કે તારી સ્થિતિ કદાચ ભવિષ્યમાં સારી થાય તો હમેશાં દયાળુ રહેજે; અને કદી પણ બૂલીશ નહિ કે કેથેરાઇન એક નાની તમજલ્લી અનાથ બાળકી હતી. અને મદદને અભાવે જે કલાકમાંજ તેનું મૃત્યુ થાત. મ્હારા જેવા એક ગરીબ સાધુની શીખામણુ યાદ રાખી હમેશાં જીગરે સાચી, સાચુત મનની રહજે,

તેમજ નેક બોલજે, નેક વિચારજે, અને નેક કામ કરજે. મ્હારી વ્હાલી દીકરી, તારી ફરજ બજાવવામાં સુસ્ત રહેજે.” પાદરીએ બન્ને હાથ તેના માથાપર મૂકી અંતઃકરણથી આશીષ દીધી. અને લાગણીથી સંજળ નેત્રે કેથેરાઇન પાદરીથી જુદી પડી.

એલીશા બહેનને ત્યાં તેણે એક દીવસ તોપોના બચંકર અવાજને સાંભળ્યા તેથી તે ચીંતામાં પડી. એટલામાં એલીશાએ ત્યાં આવી તેને જણાવ્યું કે “દેશપર રૂશીયન લોકોએ હલ્લો કર્યો છે.” આ ખબર સાંભળી તેને પોતાના પાળક પિતા પાદરી રક્તરંજી માટે ધણીજ ચિંતા થવા લાગી. એટલામાં પાદરી પાસેથી કાગળ લેઇ એક ઘોડેસ્વાર આવ્યો. તેના કાગળમાં સમાચાર હતા કે “મેરીઅનબર્ગન શહેરને રૂશીયન લોકોએ ઘેરી લીધું છે. માટે કેથેરાઇનને સંભાળપૂર્વક હમણાં ત્યાંજ રાખવી” કેથેરાઇને કહ્યું “નહિ. હું મ્હારા પાળક પિતા પાસે ત્યાં જઈશ.” એલીશાએ કહ્યું—નાની છોડી! રૂશીયનો અતિ દુર છે. તું ત્યાં પહોંચીશ એટલામાં તો ત્યાંના દરેક રહેવાસીઓ માર્યા ગયા હશે અથવા તો કેદી બન્યાં હશે.” કેથેરાઇને દ્રઢતાથી ઉત્તર વાળ્યો કે, “તો તેઓની સાથે હું પણ કેદ પકડાઈશ કે મરીશ; પણ જઈશ.” એટલું બોલતાંજ તે વિજળીની ત્વરાએ ઘોડાપર સ્વાર થઇ, ને ઘોડો મારી મૂક્યો. એલીશા કંઈ પણ કહે તે વહેલાં તો તે ધણે દૂર પહોંચી ગઇ.

તેજ દીવસે સાંજરે તે યાકેલા ઘોડા સાથે મેરીઅનબર્ગનના દરવાજા પાસે તે આવી પહોંચી. તેણે નીડરતાથી દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો કે તરતજ એક તરણ સોલજર (સિપાઇએ) તેના ઘોડાની લગામ પકડીને પૂછ્યું કે “ક્યાં જાય છે?”—“ગામમાં,” કેથેરાઇને ઉત્તર વાળ્યો, પછી ગામમાં ન જવા દેવા માટે તે સોલજરે કેટલીક રકઝક કરીને છેલ્લે ધમકીથી કહ્યું, “જો ગામમાં જશે તો અમારી કેદી બનશે.” કેથેરાઇને કહ્યું, “ગમે તેમ કરીને મ્હારે મ્હારા પાળક પિતાને મળવુંજ જોઈએ.”

સોલજર—તે કેદી થયો હશે તો ?”

કેથેરાઇન—હું કેદી થઈશ.

સોલજર—તે માર્યો ગયો હશે તો ?

કેથેરાઇન—મૈં તમને કહ્યું કે હું તેના હુઝમમાં ભાગ લઈશ.”

સુવાન સોલજરે તુરતજ તેના ઘોડાની લગામ છોડી દીધીને બોલ્યો—જા છાકરા ! પ્રભુ તારો મદદગાર બને.

તે ઘોડે દૂર ગઇ કે “એ કોણ જાય છે ?” એ સવાલ પૂછાયો. પણ તેનો તરત જવાબ ન આપવાથી તેના પર ઝોળા છૂટી, અને તેના કાન પાસેથી પસાર થઇ ગઇ. હવે રાઇને લગામ ખેંચીને ઘોડો ઉભો રાખ્યો. લશ્કરના એક અમલદારે કહ્યું—તું શહેરની માં આવી-છો, માટે અમારી કેદી છો. હવે તું ઝાર મહાન પીટરની મતા છો. ઘોડાપરથી ૧૨ી અમારી સાથે આવ.” કેથેરાઇનની કાળાને સુન્દર આંખોમાંથી ગુસ્સાનાં કિરણો ધ્યાં. તે બોલી—“હું તમારી કેદી છું. મ્હને શહેરમાં લઈ જાઓ. ત્યાં હું મ્હારા પિતાને ૧૧૫ માથું છું.” ત્યાંથી તેને લશ્કરના જનરલ પાસે લઇ જતા હતા. તેવામાં સાધુની દારી રિડાને રહતી જોઇ. તેની પાસેથી જણ્યું, કે પાદરી રક્તરંજીને મારી નાખવામાં આવ્યે જનરલ (સરદાર) પાસે જઈ તેણે કહ્યું કે—જનરલ, હું આપની કેદી છું; પણ મ્હને મહે-

રખાની કરી માત્ર એકજ દીવસની મુદત આપો. મ્હારો પાળક પિતા મુડદાંઆના ઢગલામાં પડ્યો છે, તેને હું દફનાવવા માગું છું. અરે! તે કેવો ભલો હતો ?” તેની આંખમાંથી આંસુ સરવા લાગ્યાં. જનરલ—“પણ એ બહાને તું નાશી જાય નહિ તેની શી ખાત્રી ?” એટલામાં પેલો જે તરણ સોલજર તેને પહેલીજ વખત મળ્યો હતો તે સાં આવી પહોંચ્યો. કેથેરાઇન કંધક મગરૂરીથી બોલી—“તેની ખાત્રી ? મ્હાં સાચું એક વચન. આવતી કાલે આ વખતે હું આપની પાસે હાજર થઇશ.” તરણ સોલજરની સામે જોઇ જનરલ તરત બોલ્યો—જા છોકરી, જા. પણ યાદ રાખજે કે તું અમારી કેદી છે.” તરતજ કેથેરાઇન ફેડરિકા સાથે મુડદાંના ઢગલામાં જઇ પાદરીની લાસ શોધવા લાગી. રાત થઇ ગઇ હોવાથી અંધાં ધણું હતું. તે શોધી શોધીને થાકી પણ ન મળવાથી નિરાશ થઇ રોઇ પડી. એવામાં કોઇનાં પગલાં સાંભળી તે અમકી. અને અવાજ આવ્યો, “હવે રહે છોકરી, હું બત્તી ને બીજ મદદ લાવું છું.” અને ધણી થોડી વારમાંજ પેલો તરણ સોલજર આર માણસો, ખાટલી ને બત્તી લઇ આવી પહોંચ્યો; અને લાસ શોધવામાં મદદ કરી, છતાં લાસ નજ મળી. આથી દીલગીર થઇને તે નાની કેથેરાઇન ફરીથી રોઇ પડી. ફેડરિકાએ કહ્યું—આલ કાલે આવીને શોધીશું.” કેથેરાઇને કહ્યું—તેમ નહિ બને. બાઇ, કાલે તો મ્હે કેદી થવાને વચન દીધું છે. પ્રભુ મ્હને મદદ કરો.” તરણ સોલજરે કહ્યું—છોકરી, તું ઘેર જા. તારી ખાતર તારા પાળકપિતાની લાસ શોધી ઘટતી ક્રિયા સાથે હું તે દફનાવીશ, “તે બોલી—આભાર થયો, સાહેબ ! ઘણું આભાર થયો. તમારી મદદને માટે ફરી ફરીને આભાર માનું છું. પણ મ્હારા બહાલા પિતાને, જીવતો નહિ તો, મૂલો પણ હું એક વખત જોવા માગું છું.” પાદરીના હાથમાં જોળી વાગવાથી તે બેશુદ્ધ થઇ મુડદાંના ઢગલામાં પડ્યો હતો, તે શુદ્ધિમાં આવી જખડવા લાગ્યો,—“મ્હારી ગરીબ બેટી કેથેરાઇન !” આ સાંભળી તે ધણી ખુશી થઇ. ને પાદરીને ઘેર લઇ જવામાં આવ્યો, તથા કોઠરની મદદ લઇ લલમપટો કરવામાં આવ્યો.

બીજે દહાડે સવારમાં કેથેરાઇન બહાર જવાનાં કપડાં પહેરી પાદરીના ઓરડામાં આવી. તેણે સર્વ વાત પાદરીને કહી; ને છેલ્લે ગળગળે અવાજે બોલી—પિતાજી ! આજે આપણે છેલ્લાંજ મળાએ છીએ. મ્હે જનરલને કેદી થવાનું વચન આપ્યું છે. પાદરીએ અતિ દીલગીરી સાથે હિમ્મતને શીખામણના બોલો કહી, અંતઃકરણની આશીષ સાથે તેને રજા આપી.

કેથેરાઇન જનરલના તથા પાસે આવી. ત્યાં પેલો તરણ સોલજર ઉભો હતો. આ એકવચની બાલીકાને જોઇ તે ધણીજ આશ્ચર્ય પામ્યો. જનરલ બોલ્યો—તું આવી પહોંચી, છોકરી ! હું ધારતો હતો કે હવે તું કદીએ તારું મોઢું બતાવીશ નહિ. કેથેરાઇન અજાનબીથી, બાળક જેવી નિર્દોષ સાદાઇથી બોલી—“એમ કેમ બની શકે ? હાજર થવાને શું મ્હે વચન નહોતું આપ્યું ?” “આજથી તું અમારી દાસી છે. નાસ્તાનું ટેબલ તૈયાર કર.” જનરલે હુકમ કર્યો. કેથેરાઇને અપજાઇથી નાસ્તાની તૈયારી કરી અને જનરલને જમવા બોલાવ્યો. પેલા તરણ સોલજરે પણ નાસ્તામાં ભાગ લીધો. નાસ્તો લેતાં જનરલે પુછ્યું. તારી ઉંમર કેટલી છે ?” કેથેરાઇન બોલી—“તેર વર્ષ”. પેલો તરણ વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો—“પણ પચાસ વર્ષના માણસ જેવું તેનું હૈયું ને મગજ છે, અને યુવાન સિપાઇ જેવી તેનામાં હિમ્મત છે. જનરલ ! આવી હિમ્મત ને બહાદુરી સાથે તેને લડાઇના મેદાનમાં જોવાની મ્હને અભિલાષા થાય છે. તું બીતી નથી, છોકરી ? મુડદાંથી કે દુસ્મનની ગાં-

ળીયા ? કશાથીએ ડરતી નથી ? ” કેયેરાધને દૃઢ અવાજે ઉત્તર દીધો—“ જરાએ નહિ. આવે સમયે ખીક શું ? તે હું સમજતીજ નથી.” આ હિમ્મતભર્યા ઉત્તરથી તે યુવાનને જનરલ બન્ને અચંબો પામ્યા. તરૂણે હસ્તાંજ કહ્યું—જનરલ ! આ કેદીને તમે વેચો તો હું ખરીદ કરું. “ અને આપ તેને શું કરશો ? ” નવાધથી જનરલે પૂછ્યું. તરૂણે વગર વિલંબે ઉત્તર દીધો—એ બહાદુર બાળા એક સોલજનરની પત્ની થવાને લાયક છે. કેમ છોડી, તે શું ધાર્યું ?—શાબાશ ! શાબાશ ! કેયેરાધન ! હવે તું મ્હારીજ છે. ખાત્રીથી તું મ્હારી પત્નિ બનશે. જનરલ ! તે બહાદુર, સદ્ગુણી, દૃઢ મનની, ફરજ બળવનારી, ને વચન પાળનારી છે. અને વચના પરિપક્વપણા સાથે તેના સઘળા સદ્ગુણ વધારે પ્રકાશી નીકળશે. તે દરેક રીતે લાયક છે. ચાલ, કેયેરાધન ચાલ.” કેયેરાધને અર્થસૂચક દૃષ્ટીએ જનરલ સામે જોયું. કારણ કે તે જનરલની કેદી હતી. જનરલે હસીને કહ્યું—જાઓ, કેયેરાધન જાઓ. એ શુરા યુવાનની ઇચ્છાનો અનાદર કરવાની શક્તિ કોઈની પણ નથી. તરૂણ હસ્યો ને કેયેરાધનને લેઈ તંબુ બહાર નીકળ્યો.

છાવણીમાં ધોમે ધીમે તેઓ ચાલતાં હતાં. સામા મળતા દરેક જણ તે સોલજનરને માન આપતાં હતાં. એક દખ્ખાભર્યા તંબુ પાસે તે સોલજનર ઉભો રહ્યો ને બોલ્યો આ તંબુ રશીયાના ઝાર (શહેનશાહ)નો છે. અહીં ઉભી રહેજે. તરૂણ તંબુમાં ગયો. થોડીજ વારમાં એક જણે આવીને કહ્યું—આપને નામદાર ઝાર મહાન પીટર મળવા માગે છે”. આવનાર માણસ સાથે કેયેરાધન તંબુમાં ગયો. પોતાની અતિ અજ્ઞયથી વચ્ચે સર્વ રશીયાના ઝાર તરીકે પેલા તરૂણ સોલજનરને ઝોળખાવતા હતા; ને જે તેને પરણવાને કમ્બુલ થયો હતો તે તેજ હતો. તે પોતાના બન્ધ સિંહાસન પરથી ઉઠતાં ખુશાલીથી બોલ્યો—નાની કેયેરાધન ! જેમ એક સોલજનર દાખલ મ્હેં તને કમ્બુલત આપી હતી, તેમજ હમણાં પણ કમ્બુલ થાઉં છું કે તને મ્હારી પત્ની મનાવીશ. તરૂણનો ચહેરો આનંદથી પ્રકાશવા લાગ્યો. કેયેરાધનનો હાથ પ્રેમથી પોતાના હાથમાં લઈ પોતાના અમીર ઉમરાવોને રશીયાની બનિ-બની શહેનશાહબાનુ તરીકે તેને ઝોળખાવી.

યોગ્ય વયે કેયેરાધનનાં લગ્ન ઝાર સાથે થયાં અને ઝારે તેને મોસ્કો શહેરના સુન્દર મહેલમાં રાખી. તેને પેટ ‘એન’ અને ‘છલીઝામેથ’ નો જન્મ થયો.

જ્યારે રશીયાના શહેનશાહ ઝાર પીટરે તુરકીઓ સાથે લડાઇ જેડી, સારે રશીયનો ખોરાડી વિના દુ ખી થવા લાગ્યા. તે વખતે સુક્તિથી શહેનશાહબાનુ કેયેરાધને તેઓને બચાવ્યા. તેથી ખુશી થઈ ઝારે તેને પોતાની ગાદીની બાગીયણ તરીકે જનરલ કરી મોકલે માન આપ્યું. પતિના અવસાન પછી થોડો વખત તેણે રાજ્યકારબાર ચલાવ્યો. અને આશરે ઇ. સ. ૧૭૨૭-૨૮ માં ૩૮ વર્ષની વયે તેનો કાળ થયો. ખંડેન ૨—.

બાલકેજવણી કેવી રીતે આપવી ?—‘કુમળ’ ઝાડ જેમ નમારોએ તેમ નમે, તેમ કુમળા મગજમાં જેવા શિક્ષણું ખીજ રોપીએ તેહું રોપાય. માતાએ પોતે જેમ બને તેમ પોતાના બાળકમાં નીતિ, સદ્ગુણ, વિવેક, દસમુખો સ્વભાવ દાખલ થવા પામે એવી રીતે વર્તે. બાળકની આજીવ તલે માન આપનારી, ભોધદાયક, રાજ્યસક્રિત્રી, નીતિની, મોટા મોટા પ્રક્રોધના જન્મ રજાંતળી ગર્ભાએ હતી તેઓનું મન રંજન કરવું પણ તેની સાથે બળિયલ, કુંજાસ્વભાવથી વર્તવું નહીં; બાળકને આર્ત-દર્માં રાખવાથી તેઓનાં સરીર પુક થઈ કુખી થાય છે.

અ. સૌ. મંગળાગૌરી સેતસવાદ

ગૃહ-ધર્મ.

લગ્ન ભેટ.

પત્નીં મનોરમાં દેહિ મનોવૃત્તાનુસારિણી
તારિણી દુર્ગસંસાર-સાગરસ્ય કુલોદ્ભવામ્
સપ્તશતી ;

બંધુઓ અને બહેનો !

“ પરણતું એ પ્રણતામાં પગલાં પાડવાં ” એમ એક કવિનું કહેલું છે અને આપણો લગ્ન વિધિ, લગ્નનો ઉદ્દેશ જ્ઞતાં એ વાગ્ય સત્ય લાગે છે. પરંતુ લગ્ન વિધિ ગમે તેટલો ગંભીર અને પવિત્ર હોય, લગ્નના ઉદ્દેશ ગમે તેટલા ઉન્નત હોય, પણ જ્યાં સુધી ઉપરના શ્લોકમાં ભગવદ્ ભક્ત માગે છે તેમ પત્ની “ મનોરમા ” ન હોય, “ મનની વૃત્તિ સમજનારી ” ન હોય, ને “ અગાધ સંસાર સાગર તરાવી જનાર હોડી ” ન હોય, ત્યાં સુધી એ લગ્ન પ્રણતામાં પગલાં ખાંડ્યાં ન કહેવાય. પ્રણતા માટે પત્નીમાં ઉન્નત ગુણો લાવવા જોઈએ. આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ ગૃહદેવીઓ મનાય છે. તે તે દેવી ગુણોના વિકાસ કરાવવો, એ પુરુષોના હાથમાં છે અને પુરુષોનું કર્તવ્ય છે. આ ગુણોનો વિકાસ થતાં, લગ્નની પવિત્રતા-ગંભીરતા રક્ષામળતાં, ગુલામડીઓ મનાતી આપણી સ્ત્રીઓ ગૃહદેવીઓ થશે, પ્રત્યેક ગૃહ મંદિરરૂપ બની જશે, અને આ મંદિરમાંથી ગવાતાં કીર્તનો-પ્રભુ પ્રેમનાં સ્તોત્રો-શાન્તિ પાઠો જગતનો ઉદ્ધાર કરશે.

લગ્નનું આ રહસ્ય આપણામાંથી કેટલાં સમજે છે ?-સમજે છે તેમાંથી તે પ્રભાણે કેટલાં વર્તે છે ?

બંધુઓ અને બહેનો ! તમારા પુત્ર કે પુત્રીનાં લગ્ન કરો તે પહેલાં એટલું વિચારજો કે આપણી પુત્રવધૂ કે આપણી પુત્રી “ મનોરમા, મનોવૃત્તાનુસારિણી, સંસાર સાગરની તારિણી અને કુલોદ્ભવા ” છે કે કેમ ? જો આટલું હશે તોજ લગ્નનો આનન્દ ચિરસ્થાયી રહેશે. નહિ તો વિશિષ્ટ નવલકથાકાર “ થેકરે ” (Thackeray) કહે છે કે “ God of honeymoon is God no more ”-લગ્નની પ્રણતા, લગ્નનો પ્રેમ લગ્ન થયા પછી રહેતો નથી, એમ થશે.

પુત્રીને ચોગ્ય “ પત્ની ” કે “ માતા ” બનાવવી એ માતું કામ છે. અને પતિ ધારે તો પત્ની “ માતા ” થાય તે પહેલાંજ એના મગજમાં ઉચ્ચ સંસ્કાર લાવી શકે એમ છે. આપણામાંથી ઘણા યુવાનો માને છે કે “ એ ફરજ એકલાં માઆપની છે, અમે એને શી રીતે જીવનમિત્ર બનાવી શકીએ ? આપણને એ સુખ મળ્યું નથી અને મળવાનું નથી. ” એમ બબડી નીરાશ થઈ પત્ની તરફ બેદરકાર રહે છે. આતું પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ પોતાનું જીવન તો બગાડે છે એટલુંજ નહિ પણ પોતાના યનાર જ-માધનાં જીવન પણ અગ્નિપણે બગાડે છે. માટે બંધુઓ અને બહેનો ! લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગે જાગૃત થાવ. આવા પ્રસંગ ફરી ફરીને આવતા નથી. નિરાશ ન થાવ. કન્યાશાળામાં પુત્રી, પુત્રવધૂ કે પત્ની ને ન મોકલાય. અને ત્યાં ધાર્યા રૂળ ન આવે, એમ હોય તો

તેમને માટે “વનિતા વિશ્રામ” ની સંસ્થા તૈયાર છે. આ સંસ્થાને લાભ લેતી સ્ત્રીઓમાં પુત્રી, પત્ની, કે માતા તરીકેના સદ્ગુણો ખીજવી, તેમને સેવિકા બનાવી, તેમની દ્વારા અન્ય બહેનોનાં જીવન સરળ અને ઉન્નત બનાવવા પ્રયત્ન થાય છે. કેળવણી તો માતાનીજ, એટલે સ્ત્રીઓનીજ. સ્ત્રીઓ જે જગતની ભવિષ્યની પ્રજાની માતા રૂપ છે તેઓજ સેવાનું કામ કરી શકે એમ છે, અને તેમનેજ માટે ‘વનિતા વિશ્રામ’ છે.

વનિતા વિશ્રામના શિક્ષણ મંદિર, કાર્યશાળા, વગેરેનો જોડસે દરજ્જો વધારે લાભ લેવાશે તેટલે દરજ્જો સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થશે. અને ત્યારેજ તેમની પુત્રીઓ “મનોરમા” અને “તામિણી” થશે. લગ્નનાં ખર્ચાં સુખો આવી સ્ત્રીઓ થશે ત્યારેજ આવશે અને એ મળશે ત્યારેજ:—

“સ્નેહ અને શ્રી કુસુમણી શય્યા વિષે,
“સુખથી સુતાં સ્વપ્ન અસૌકિક આવશે.”

બંધુઓ અને બહેનો! સ્ત્રી જાતિની ઉત્તિમાં યથાશક્તિ યત્ન કરનાર વનિતા વિશ્રામની સંસ્થાને લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગે સહાય આપવા કહેવું પડે એ તમારે વિષે હલકો અભિપ્રાય લાવવા જેવું છે. એકના એક પુત્રના લગ્ન નિમિત્તે વરઘોડામાં, ન્યાત જમાડવામાં, પાટિઓ કરવામાં, મિજલસોમાં, દાન આપવામાં, તેમજ એક ઘડીના આનન્દ માટે કપડાં લુગડામાં, કાંકરાની માફક પૈસા ખરચી નાંખો છો; તો આ સંસ્થા જેમાં “સ્ત્રી જાતિની સ્થિતિ સુધારવા યત્ન કિંચિત્ પ્રયાસ થાય છે અને તે પણ પ્રભુ પ્રીત્યર્થ કરવામાં આવે છે,”—તેની સંસ્થામાં કંઈ બેટ આપવી, એ સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ સાધવા બરાબર છે. આડે દિવસે પાછા ખરચતાં વિચાર પડે એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ લગ્નના આનન્દના દિવસોમાં સામાન્ય રીતે ખરચ સામે જેવાનું નથી તો આ પ્રસંગે વધારે નહિ તો યથાશક્તિ જે રકમ આપશો તે વનિતા વિશ્રામ સ્વીકારશે.

નવવિવાહિત બંધુઓ અને બહેનો! તમે લગ્નની પ્રતિજ્ઞા લો છો, તે બેગી આ પણ પ્રતિજ્ઞા લો કે “અન્ય બંધુઓ અને બહેનોની સેવા કરવા, તેમનાં જીવન ઉન્નત કરવા, અમે ધન અથવા સમયનો ભોગ આપીશું.” આ પ્રતિજ્ઞા લેતાંની સાથેજ તમારા અંતર આત્મામાંથી સ્વર નીકળશે કે:—

“પુત્રી પ્રીતિ—મધુરી થા, મિડી બહેની બહાલી!

“પત્ની પવિત્ર મૃદુ ને સુખદા રસાળી;

“થા પુણ્યશીળી જનની ઉરજ્યોતિધારી,

“ને દષ્ટિ, હાસ્ય સ્વર શુન્ધની, બહેની મહારી!”

“વનિતા વિશ્રામ” તરફથી “વનિતા વિગ્ન” નામનું માસિક કાદવામાં આવે છે. જેમાં દક્ષત સ્ત્રીઓનાજ લેખ આવે છે, તે સ્ત્રી ઉપયોગી છે.

“વનિતા વિશ્રામ” મંબંધી સર્વ માહિતી, બેટ, વગેરે માટે “વ્યવસ્થાપક, વનિતા વિશ્રામ, નાગર ક્ષીર, મુરત” —એ સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો.*

શિવગૌરી ગજજર.

* અમદાવાદમાં પણ ખાડિયામાં વનિતા વિશ્રામ આવે છે.

ધર્મ.

(અમદાવાદના વનિતા વિશ્રામમાં વાંચેલો નિબંધ)

હું અસ્પષ્ટિ મારો વિષય લખતી વખતે પરમકૃપાળુ પરમાત્માને નમન કરું છું કે તે મને લખવાને, બોલવાને શક્તિવાન કરે. મારી સુઝ ખડેનો સમક્ષ મારે આ વખત બોલવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે, તો હું મારા અસ્પષ્ટાન પ્રમાણે આપણી હાલમાં ચાલતી સ્થિતિ ને તેમાં મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓની સ્થિતિનું વર્ણન કરીશ; ને તેને શી રીતે સુધારવી તે પણ મારા અસ્પષ્ટ અનુભવ પ્રમાણે કહીશ. અસ્તુ. ને તેમાં મારી અગાધ ભૂલો હશે તો પણ તે મારા વિદ્વાન બંધુઓ તથા સુઝ ખડેનો તેમાંથી દોષનો ભાગ કરીને સારને ગ્રહણ કરશે, એવી મારી આશા છે.

ખડેનો, પ્રથમ તો આપણો આ હિંદુસ્તાન દેશ જેમ ઘણો રસાળ, વનસ્પતી ઔષધી, અન્ન વસ્ત્ર, વિદ્યાકળા, કૌશલ્ય, રૂપીઓ મુનીઓ મહાત્માઓ, ઉત્તમ સતીઓ, અવતારી વીર પુરુષોથી ભરપૂર હતો; તે તેમજ સોંઘવારી, સંપત્તિથી પણ ભરપૂર હતો. પાક વીગેરે પણ એટલું હતું કે માણસો પોતાનો નિવાહ ઘણી ટુંકી પૂંછમાં કરી શકતા. અને મોજશોખને બદલે સાદાધર્મી રહેવાની તથા ઘણો સંતોષ માનવાની આપણા જન સમુદાયમાં રીત હતી; તથા મહાત્માઓ ને રૂપીવર્ધો હેતા શાન્તિવાળા ને સંતોષી હતા કે ઇશ્વર તેમને ઘણુંજ આપતો, પણ જેમ વખત બદલાતો ગયો તેમ ગામની, દેશની, રાજ્યની ને પ્રજાની સ્થિતિ બદલાતી બદલાતી ચાલી. ને જુદાં જુદાં રાજ્યોના અમલને લીધે જુદા જુદા રીવાજો પણ ધુસી ગયા, તેમજ વર્ણ, નાતના ને જાતના પણ ભેદ પડતા ગયા; અને જુદા જુદા ધર્મ ગુરુઓ ઉત્પન્ન થઈ દરેક પોતાની પાછળ પંથ ચલાવતા ગયા. તેને લીધે હાલ આપણી તેમજ આપણા દેશની કેવી અધમ સ્થિતિ થઈ છે કે તેનું વર્ણન માત્ર વિદ્વાનોજ કરી શકે. મારાથી નજ બને, તોપણ કુત્રામાંના દેડકાં જેમ ટૂં-ટૂં-શબ્દ કરે છે, તેમ આપણે કેવી સ્થિતિમાં છીએ તે વિશે આપણે વિચાર કરીએ: તો ખબર પડશે કે આપણે જ્ઞાની નથી તેમ અજ્ઞાની પણ નથી, દ્રવ્યવાન નથી કે નથી ગરીબ, -આવી અર્ધદગ્ધ સ્થિતિમાં આપણે આવી પડ્યાં છીએ. દુષ્કાળ, રોગ, નિર્ધનતા, રાજ્ય પ્રજા વચ્ચે, તેમજ ઘરકુટુંબ વચ્ચે ક્લેશ, ધર્મને નામે ધર્તીંગ ને તેમાં તણાતો જતો આપણો સ્ત્રીવર્ગ ને બીજા બાળુએ નેતાં પોતાને વિદ્વાન માનતો, તથા સુધારામાં ગણાતો સ્ત્રીવર્ગ કે જેમાં નાસ્તિકતા શિવાય કંઈજ નથી: તે બધાંની ઉત્તરોત્તર અધમસ્થિતિ જણાય છે.

ખડેનો, આપણો મૂળ દેશ વીશાળ છે તથાપિ ગરીબ છે, તેમાં ઘણા કરોડાધીપતી, લક્ષાધીપતી હશે, પણ દેશનો અડધો ભાગ ગરીબ છે, -તે એટલો ગરીબ કે જે માત્ર પોતાનું તથા પોતાના છોકરાનું પુરું એકાદ વખત દિવસમાં માંડ કરતો હશે. જેનો અનુભવ હપનીયા જેવા દુષ્કાળની વખતે ઘણાને થયો છે. ઘણા માણસો ઉદ્યોગ વગરના નકામા જેવા કે બાવા, નેંગી વિગેરે, બીજાના ઉપર તાગડધીંગા કરનારા છે. તેમ શ્રીમાન તથા સાવ ગરીબ વર્ગની સ્થિતિ એ જૂદા જૂદા પ્રકારની હોય છે. પણ કંઠગામાં કંઠગી સ્થિતિ મધ્યમ વર્ગની છે. નથી તેમનાથી મહેનત મગૂરી થતી, કે નથી ગાડી ઘોડે ફરાતું, કે નથી બીખ મંગાતી; આપણા ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડ વીગેરે દેશોમાં આવી મધ્યમ

સ્થિતિ ધણું કુટુંબોમાં જોવામાં આવે છે. ચારે પાસથી આપણે દુઃખતાં જુદાં જુદાં જોઈએ. જુદા જુદા સમયમાં જ્યારે પાક વિગેરેની સુલભતા હતી, ત્યારે સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષો ઉધમી, સંતોષી ને સાદા હતા. હાલ દયાળુ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના શબ્દમાં જેમ વિદ્યાવાન વિગેરે કેળવણીનો સુધારો આવતો ગયો છે, તેમ દેશમાં તથા ઘરમાં ગરીબી અને મોંઘવારી ડાકીયાં કરી રહી છે છતાં દીવા પાછળ જેમ અંધારૂં તેમજ આપણામાં સ્વતંત્રતા ને ખોટા ડોળ તથા અતિ ખર્ચાળપણના વિચારો પ્રબળ થયા છે. બાળથી વૃદ્ધ પર્યંત સમજે નહિ ને સરખો ભાગ લેવા જાય એ દશા થઈ છે. દેખાદેખી એટલું બધું ગાડું હાલું છે કે ન શેડીયો જણાય કે ન ગરીબ જણાય. સર્વેને બી.એ. ને એમ.એ. ડાક્ટર, સોલીસીટર, વિગેરે થવું, મોટા ગણાવું પણ પાસે કંઈ મળે નહિ ! જ્ઞાન મેળવવામાં સ્ત્રી, પુરૂષ, ગરીબ તથા તવંગર સર્વેને સરખો હક છે. પણ પોતાના ધરની, કુટુંબની, શરીરની, મનની ને દ્રવ્યની સ્થિતિના પ્રમાણમાં વીચાર કરવાનો છે. ધારો કે એક જણ પોતાનું ઘર વેચીને એલ.એલ.બી. થયો, ને ઘરમાં વાંસ ફરે; બેરીને છુટ મોળાં ને રસોઇઓ જોઈએ ને પણ તો પતિને પૂરા પંદર પણ ન મળતા હોય; તો તેની શી દશા ? અથવા ડાક્ટર કે વકીલ ધણામાં ધણા મહીને સો રૂપિયા પાડતો હોય ને વૃદ્ધ માતપીતા, નાના ભાઈ, પોતાની સ્ત્રી, તથા ત્રણ ચાર ભૂલકાં; અને સ્ત્રી પોતાને ડાક્ટરની કે વકીલની વડુ તરીકે મોટી ગણાવતી હોય;—તે બધાંનો મોટા શેડીયાંની બરાબર શી રીતે નિભાવ કરવો ? ગરીબ બીચારા પુરૂષને સ્ત્રીઓ આવી પોતાની ખરી સ્થિતિ જાણ્યા વિના બીજાની વાદે તણાતાં જતાં કાંતો દેવાદાર કરે છે અને કાં તો રોગી બનાવે છે. યુવાનો વિદ્યાભ્યાસમાં પોતાના શરીર તથા મનને એટલી નબળી સ્થિતિ ઉપર લાવી મૂકે છે કે તેમનાથી પોતાની વિદ્યાનું ભાગ્યેજ સાર્થક થઈ શકે છે. ઘણું ભણ્યા, પાસ થયા, કીર્તી મેળવી, પણ જોશો તો તેમની દશા પણ એજ. ન ભારે વેપાર કે નોકરી મળે. પૈસા ન મળે, ગ્રેજ્યુએટ થયા એટલે આખર પ્રમાણે ભભકો રાખવો પડે, ઘરમાં બે ચાર છોકરાં ને સ્ત્રીનું પણ ભરણપોષણ કરવું પડે. ઉપરાંત વળી વ્યવહારીક જ્ઞાનમાં ખામી ! મોંઘવારીને લીધે એકના ચાર ખર્ચ કરવા પડે. તેથી તે બીચારાના મનની સ્થિતિ નબળી પડે. જો મનની અસર શરીર પર થાય તો પરીણામ ક્ષય આદી રોગમાંજ આવે. પોતે વિદ્વાન એટલે અનુભવી વૃદ્ધોની સલાહ કામ આવે નહિ ! પરમેશ્વર ઉપર કે ધર્મ ઉપર તેમને શ્રદ્ધા નહિ, એ પણ ઘણું શોચનીય છે. હું પણ કહું છું કે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા શી રીતે રહે ? આપણા ધર્મગુરુઓ અને આચાર્યોની એવી શોચનીય દશા છે કે મારા જેવાએ તે વિષય બોલવોજ ન જોઈએ. આપણે જોઈ શકીશું કે એક નાના ગામમાં પણ ઉદર નિર્વાહને સારૂ વૈષ્ણવ મંદીરને બાવા જોગીની બીજ છે. બીચારાં મધ્યમ થીતીનાં માણસો પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું માંડ પોષણ કરતાં હોય ત્યાં તો ધર્મગુરૂ પધારે છે. પધરામણી કરો, ભીક્ષા કરાવો, કર આપો, ક્ષીનાચળની ભેટ, શ્રી રણજોડજીનો લાગો, માતાજીની ચુંદડી, અમુક ધર્મોદા, અમુક ફંડ, નાગડાનું ઝુંડ, પંચનું ઉધરાણું, ચંકરનો કર, વિગેરેમાં તણાઈને આપવુંજ પડે. ન આપે - મં બહાર ને નાત બહાર મૂકવામાં આવે. બીચારી પચાસ સાઠ વર્ષની ડાશીનું પોષણ કરનાર કોઈ ન હોય, સો શ્વાસ લઈને દોર કાઢતું દગતી હોય, ટકા કે ચ પૈસા પેદા કરતી હોય, તેમાંથી પણ ધર્મગુરૂને તો કર આપવોજ પડે.

નીકર બીચારીના હાડકાં રખડે. તે પણ અધઃશ્રદ્ધામાં મોક્ષ આપનાર ગુરુઓને આપી પૂર્તિનમ્નથી છૂટવા ઇચ્છે! આવા ગરીબોના દ્રવ્યનો ગુરુઓ લાડીવાડીમાં ને રાંધેલું અન્ન વેચવામાં ઉપયોગ કરે, તે થોડું શોચનીય જુએ? દરેક જગ્યાએ ધર્મની લાઘવ, ગોસ્વામી ને શંકરસ્વામી અને સ્વામીનારાયણ વેદની 'અ' અને બહારની તકરારો કરે ને વિષય તથા શંકરની પણ નીંદા થાય; ને તેનો જાળ લઇ મીશનરીઓ ઝુંડો ફેરવે ને ગરીબોને મદદ કરી દ્રવ્ય આપે ને ફિસ્મ્યન કરે, તેમાં શી નવાઇ? મીઠ્યા પાગલ ભાપણો કરવાં, ને કહેલું 'ધણ' પણ કરવું કંઈ નહિ, એવા સુધારકો ને સમાજકો અમે દેશ સુધારીએ છીએ. એક પરમેશ્વરને એક માનીએ છીએ, એમ કહે છે પણ તેમાં ચે તુત! પરમેશ્વર વસ્તુ શું છેને જ્યાં ધર્મગુરુઓ તથા વિદ્વાનો પણ દર્શાવી શકતા નથી તો અજ્ઞાન સ્ત્રીવર્ગ શી રીતે જાણે? બ્રહ્મસમાજમાં બ્રાહ્મણો ના ઢોંગ ચાલે છે, ને પંચ ધર્મમાં ગુરનાં ધર્તીંગ ચાલે છે! રોગ વિગેરેમાં નિપજતા મરણને લીધે વિધવાઓ વધે જાય છે, બાળકોના વધ્યાજ કરે છે, તો આપણે શી રીતે સુધરીશું? આપણા દેશની દ્રવ્ય તથા ધર્મ સંબંધી સ્થિતિ કંગાલ થતી ચાલી ને મોંઘવારી ને મરણથી કુટુંબોનાં કુટુંબો પાયમાલ થઈ ગયાં! શેઠ સાહુકાર વર્ગ પણ સરકારના સ્વતંત્ર રાજ્યમાં સદા અને સ્વતંત્રતાની ધૂનના વેપારમાં દબાનો ચાલ્યો. અમુક ઇંગ્લેન્ડ કંપની કહાડી તો દેશી દોશીઓ પણ કંપની કહાડે ને દોશી બેગી ડોશી પણ સત્તામાં હોમાવા જાય, ને આપણી શોચનીય દશા થાય! - ઘણા પોકાર, બદોબસત છતાં પણ દુર્વ્યસનનો સ્વતંત્ર ઉપયોગ થવા માંડ્યો. દારૂ દરેક જાતીમાં ખપતો થયો, વીક્રાયત જાય તો વટલાય ને નાત પંગત ન આપે. પણ જે નાતના શેઠો દોકરો દારૂ પીને નાતમાં પડે તો તેને ફેર આવ્યા કરી બેગા જામે ને વાત માંડી વળાય! આવી રીતે જ્યાં પુરુષોમાં ઝપાટાબંધ ચાલે ત્યાં આપણો સ્ત્રીવર્ગ શી રીતે સુધરે? એક તરફ સુધારકો ને વિદ્વાનો સ્ત્રીઓને સુધારો કહે છે. બીજી તરફ શેઠો સ્ત્રીઓ બાણવાથી બગડે એમ કહે છે. દરેક ઘરમાં ને કુટુંબમાં જુદી જુદી સ્થિતિ અને મત છે. દેશની ગરીબ થતી સ્થિતિ છે. ચાગાના ઉપત્તક બહુતરથી બાલીકાઓ પોતાને સંપૂર્ણ માને છે. માતાઓ પોતેજ માતા તરીકેની ફરજ, જાન, કે વિદ્યા ન જાણતી હોય તો પુત્રીને તે જી રીતે આપે? ધન વિના ધર્તીંગ સુઝે નહિ. તે પ્રમાણે પીતા પુત્રને દ્રવ્ય કમાવા સારજ બજાવવામાં ફરજ સમજે, પણ પુત્રીને મા-બા શીખી એટલે થયું વધારે બહીને કામ શું છે એમ કહેવું પડે! પીતા પણ શું કરે? મોંઘી કેળવણી માત્ર પુત્રનેજ આપી શકાય, તો પુત્રીની શી કોમત? જે કે હાલના સમયમાં સ્ત્રી કેળવણી ઉપર લક્ષ આપવા માંડ્યું છે, ને વિદ્યાનો પ્રચાર વધતો જાય છે. પણ તે બધો અર્થદગ્ધ જીવ અવસ્થામાં છે. સમાજને ને સ્કુલોની કેળવણી ઘર કેળવણીથી જુદી છે. આમાં બે વર્ગ પડી ગયા છે. કેટલીક કોમમાં સ્ત્રીઓ બી.એ. આદિ ડીગ્રી મેળવવા બાગ્યવાન નીવડી છે, તો કેટલીક કોમમાં કેળવણીને નામે ટાઢ વાય છે. છોકરી કેળવણી લે પણ કેઈ વખતે? પાંચ વર્ષની થાય કે તેને સ્કુલમાં એવા અમી-પ્રાયથી મૂકવામાં આવે કે ઘરમાં રંજાડતી મટે. જે માતાને પ્રથમ પ્રજ્ઞમાં પુત્રી હેય તો તેનાં નાનાં ભાંડુને રાખવાનું પણ તેને માયે પડે. જે ઘર-આગળ-સ્કુલનું લેસન ગોખે કે એકાદ ગરબી લલકારે, તો વડીલો કહેશે કે છોકરી માણસને લવારો શો? - પારકે ઘેર જવું જુ બહેનો, આપણે. તેને દરેક જ્ઞાન આપી પારકા ઘરને લાયક કરવી કે વાતજ

હશે. પણ માત્ર આપણું મન બુદ્ધિ જહોંએ ત્યાં સુધી મન કરી આપણે સુધરું જોઈએ. સીતા, પાંડવીની વાત માત્ર દરામ છે, તેમ ન. ચલું જોઈએ. તેમને જગલે ચાલવા આપણે મન કરવો જોઈએ. આપણે યત્ન કરીયું તો ઇશ્વર સદાય દરશેજ, એવી મારી તે પ્રભુ પ્રણે શ્રદ્ધા છે. આગળ ઉપર હું આપણે શી રીતે સુધારણું અને પુનરિધાને દેવા પ્રદારની રેખાવણી જોઈએ, તે કોઈ પ્રસંગે મારી મતિ પ્રમાણે દર્શાવ.

કૃષ્ણાનંદન.

બાળાઓનાં નિત્ય કર્મ.

છોકરીઓએ પાંડાનાં માળાપને ઘેર કવી રીતે વર્તવું?—કમેશાં રાંતીએ દમ વાગતાં સુધ રહેવામાં સ્વોદય જોઈએ. ઉઠી આખા દિવસમાં મુખ કાપોં વાપ અને અશુભ કાર્યોથી દૂર રહેવાય તે માટે ઇશ્વર સ્મરણ કરવું. પછી શેઠ વગેરે કરવું. આટીથી હાથ પગ ધોઈ સાફ કરી, તાળ લીખડા અગર જાંજોડા અથવા બાવળનું દાંતણું કરવું. દાંતણું કરતી વખતે દાંતને વજી મેં ધોઈ સાફ. ત્યાર પછી રહેવાતા યંદ્ય પાણીથી અથવા દૂરાળા પાણીથી નાકાવાની દેવ રાખવી. નાકાતી વેળા એવો સંકલ્પ કરવો કે જેમ મદારો મદારનો મેલ સાફ કરું છું, તેજ પ્રમાણે અંતરનો મેલ પણ સાફ કરવાનો છે, તે કરવા કમેશાં તત્પર રહીશ અને તે પ્રમાણે વર્તીશ. આ પ્રમાણે સર્વ મનુષ્ય પ્રાણીનું ભક્તિ યાચ એવા વિચાર કરવા.

નિર્મળ થયા પછી પોતાના ઘરમાં પ્રભુ પ્રાર્થનાનું (કે દેવસેવાનું) યોદાન્ત ટેકાણું હોય ત્યાં બેસી, સપળાં મનુષ્ય પ્રાણીનું ભક્તિ યવાના વિચાર કરી, રોતપોતાના સંપ્રદાય પ્રમાણે સંધ્યાવંદન અથવા ઇશ્વરસ્તુતિ આશરે અર્ધા કલાક સુધી કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. અને તે વખતે બની શકે તો દુષ્પ-દીપ અને સુગંધીવાળાં પ્રુષોનો ઉપયોગ કરવો. પ્રભુ પ્રાર્થના સમયે ધ્યાનમાં રાખવાની અગત્ય છે કે મનના વિચાર બીજા કોઈ તરફ જવા દેવા નહિ અને અતિ અગત્ય સિવાય કોઈની સાથે નકામી વાત કરવી નહિ. એવી રીતે ક્યોં પછી પોતાની સાળાના શિક્ષાગુરુએ આપેલા પાઠો એક વિતતથી વાંચી સખી તૈયાર કરવા. બજનાં બજનાં વાતચિત કરવી નહિ. એવી રીતે પાઠ તૈયાર ક્યોં પછી ઘરમાંનું જે કાંઈ કામ પોતાથી ચલ શકતું હોય તે વિત રાખી દરવાની દેવ પાઠવી. માળાપની આગામાં નિરંતર રહી રહેમને રાજી રાખવા સદા પ્રયત્ન કરવા અને જોજન જલ્યાદિની સામગ્રી પોતે તૈયાર કરવાનો રિવાજ રાખવો.

જોજન નિર્ગુણ એટલે ઘણું ખાટું, ખાઈ અને તીષ્ણ ખાવાની દેવ પાઠવી નહિ. અભક્ત્ય વસ્તુ કે.ક ધિવજ ખાવી નાહ. લસણ, કાંઠા વગેરેનો ઉપયોગ જેમ અને તેમ થોડો કરવો. અને ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે જોખા, ફાળ, ટલી વગેરે ખાધાથી મન અને શરીરમાં સુખી રહેવાય છે. નિરંતર ખોશાઈ, આદિ બારે ખોરાક ખાધાથી નન અને મન બેઠ જગડે છે. જમતી વેળા મનને ધ્યાનમાં રાખી વિચાર કરવો કે આ જોજનથી મદારી મદારનું શરીર બગવાન શાંતો, મદારા અંતરના કીણા (સુદમ) શરીરને પણ બગ મળી, તેનું પોષણ ધાંતો. મદારી ઇશ્વરમાં સદાબક્તિ રહી મદારા કલ્યાણ યવાને મારે જવાને મન

ચોખ્ખા યાજ્ઞો. ભોજન ભૂખ કરતાં કાંઈક ઝોણું કરવું. એટલે જે ભાગ ભોજનના અને એક ભાગ પાણીનો અને એક ભાગની ભૂખ રાખી ભોજન કરવું. કહેવાની મતલબ એ છે કે અકાંત્યાની પેઠે જમવું નહિ. પણ મન સંતોષ પામે એટલું જ જમવું. પાણી પણ તરસ પ્રમાણે પીવું, પણ વધારે પીવું નહિ; તેમ ઝોણું પણ પીવું નહિ. ભોજન કરી રહ્યા પછી આશરે અર્ધો કલાક મનને આનંદમાં રાખી આમતેમ કરવું. નિત્ય નિશાળે જવાની ટેવ રાખવી. રસ્તે જતાં નહારાં છોકરાંની સોજત કરવી નહિ. તેમજ રસ્તામાં ગાળાગાળા અથવા રમતો ચતી હોય તે જોવા ઉભાં રહેવું નહિ. પણ પાધરાં નિશાળે જવું. ત્યાં ગયા પછી પોતાના વિદ્યાગુરૂની આજ્ઞામાં રહેવું. શોરબકાર કરવો નહિ. પણ શિક્ષક જે શીખવે તેમાં ચિત્ત રાખી બહુવામાં મન રાખવું. એવી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરવાથી મન નિર્મળ રહી વિદ્યા વહેલી આવડે છે. તથા પરીક્ષામાં પણ ક્ષેત્રમંદ થવાય છે. નિશાળેથી છૂટી ઘેર જતાં રસ્તામાં કાંઈપણ ખાવાની ટેવ પાડવી નહિ. પાધરા ઘેર જવું. સાંજનું હલકું ભોજન કરવું. અને તો કોઈ વડીલ શુશ્રુવાન શિક્ષક અથવા ધરના માણસ સાથે આશરે એક કલાક બહાર સ્વચ્છ હવામાં ફરવા જવું. ત્યાં પણ ખીજા વિચારો ન કરતાં જાડ, પાન, ફળ, ફુલ, છત્યાદિ સદીસાન્દર્ભ, ક્ષુદ્રતની રચના જોઈ જ્ઞાન મેળવવાની ટેવ પાડવી.

ઘેર આવ્યા પછી પોતાનાં બાઈ જ્ઞેન તથા માતૃપીતા સાથે મીઠાં વચનોથી પૂર્વનાં સદ્ગુણી યથ ગએલાં મેત્રેયી, ગર્ગી, તેમજ સીતામાતા, દમયંતી તથા સનાતનધર્મ સંપન્ન પાંડવો, રામ, નળ, છત્યાદિ મહાન પુરુષોની કથા વાર્તા સાંભળવી; તથા કોઈ કોઈ વખતે સ્વર્ગસ્થ નારાયણ હેમચંદ્ર જેવા વિદ્વાન અંધકારોએ લખી પ્રકટ કરેલાં ધર્મ અને સુનીતિનાં પુસ્તકો વાંચવાં. નિશાળમાં શિક્ષકે બતાવેલા વિષયો અને પાઠ વાંચી ખરા કરવા. અને ત્યારબાદ રાતે આશરે દસ વાગ્યા પછી સાડાઠથ ચતા સુધીમાં સુવાની ટેવ રાખવી. જ્યાંસુધી વિદ્યાર્થીની અવસ્થા છે, ત્યાંસુધી કાચ-ખાટલા તથા નરમ પથારીમાં સુવાની ટેવ પાડવી નહિ.

બાળકીઓનાં લેખ થયા પછી તરૂણ વયે સાસરામાં કેવી રીતે વર્તન રાખવું?—માખાપોને ઘેરથી પાડેલી ટેવો આ વખતે ઘણીજ કામમાં આવે છે. કુમર જાડને જેમ વાળાએ તેમ વળે છે, પણ મ્હોટું થયા પછી વાળનું કંકણ પડે છે; માટે ન્દાનપણથીજ સારી ટેવ પાડવા માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવો. માખાપોને ત્યાં પડેલી યજ્ઞી સારી ટેવો સાસરામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે.

નિત્ય સ્તુવારમાં સર્વોદય થતા નહતાં ઉડી શ્રોત્ર વગેરે કરી હાથ પગ માટી વડે સાફ ધોઈ નાંખી દાંતણું કરી, રાત્રીનાં સઘળાં વાસણું માંજ સાફ કરવાં. પછી ઘરનાં સઘળાં માણસો માટે લોઠા અંગવાળા સાફ કરી પાણી સાથે દાંતણું મૂકી આપવા. સર્વ દાંતણું કરે એટલામાં સઘળાં પથારીઓ વાળી લૂપ્ત એક જગ્યાએ ગોઠવી દેવી અને આખા ઘરનો કચરો વાળી સાફ કરવો. ત્યારપછી સુલો સગમાલી પાણી ગરમ કરવું. અને પોતે નાહી રહ્યા પછી ઘરમાંનો ખીજો સુલો સગમાલી રહ્યા માટે તૈયાર રાખવો; દેવ સેવાનાં વાસણું માંજ ત્યાં પાછાં ગોઠવવાં. પછી દરેકને નાહાવાનું પાણી આપવું. સર્વે નાહાઈ રહ્યા એટલે સેવાની સામગ્રી જેવી કે ચંદન, પુષ્પ, ફુલ, દાણ વગેરે સઘળાં તૈયાર કરી

આપવી, અને દાળ ચોખા વગેરે વીણી તૈયાર કરવાં. તથા શાક સમારવું તેમજ આદુ મરચાં, કોથમીર વગેરે વાટી તૈયાર કરવાં અને બીજું કોઈ વડીલ સામુ અથવા નહુંદ રસોઈ કરવું હોય તો ત્યાં ઉભાં રહી જોઈતી સઘળા ચીજો તૈયાર અપવી. પછી સર્વને માટે પાટલા તથા સ્વચ્છ પાણીના લોટા બંરી ગોઠવવા. ગરમીના દિવસોમાં પીવાનું પાણી ઠંડું મળે એવી તજવીજ રાખવી. સર્વે પુરૂષો જમી રહ્યા પછી થાળી વાડકા માંછ સાધ કરી સ્ત્રીવર્ગને માટે જમવા બેસવાની ગોઠવણ કરવી અને પોતે પણ વડીલની આગા લઈ જમવા બેસવું. આ વખતે માઆપને ઘેરથી જે યોગ્ય ચીજો ખાવાની ટેવ પડેલી હોય તેજ ખાવી. કદાચ બીજી ચીજો ખાવાંમાં પીરસી હોય તો તે નમનતાઈથી લેવા ના પાડવી. સર્વે જમી રહ્યા પછી વાસણો માંછ સાધ કરી તથા ચુલે અગ્રોટ વગેરે દઈ ચોખ્ખું કરી વાસણો યોગ્ય રીતે ગોઠવી દેવાં. પુરૂષો ધધાર્યે બહાર જવા તૈયાર થાય તે પહેલાં પાન વગેરે તૈયાર કરી આપવાં તથા યોગ્ય લૂગડાં બદલવાનાં હોય તે આપવાં. છોકરાંઓને પણ કપડાં પહેરાવી તથા સ્વેટ, ચોપડી, વગેરે આપી નિશાળે મોકલવાં અને નિશાળમાં તેઓ વખતસર હાજર થઈ જાય એ પ્રમાણે ધરમાં રસોઈ તૈયાર કરી તેમને જમાડી મોકલવાની વ્યવસ્થા રાખવી. તેમ ન કરવાથી સાગ્રામાં આગકોને શિક્ષકોના ઇપકા સહન કરવા પડે છે.

સર્વેના ગયા પછી બાળાઓએ ધરમાં શીવવાનું, ડુંથવાનું, બરવાનું, વગેરે કાર્ય કરવું. પાંચ વાગતા લગભગમાં ધરમાંથી કચરા પુંજ વાળી સાધ કરી દીવા વગેરેને માટે દીવેટો તૈયાર કરી અથવા ફાનસો સાધ કરી નેમાં યોગ્ય તેજ પુરી સાફ અગ્રવાળુ પડે એવી રીતે ગોઠવવાં. પછી રાત્રીની રસોઈ માટે તૈયારી કરવી. અને પોતાનાં વડીલ સ્ત્રી અથવા પુરૂષો સાથે મહાન પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ જેવાં કે પાંડવ, રામ, નળ તથા સીતા, દમયંતી, ગાર્ગી, વગેરેના દાખલાઓની, તથા કોઈ કોઈ પ્રસંગે પશ્ચિમનાં મહાન પુરૂષો તથા પરાંપકારી વિદુષી બાઈઓ વગેરેના દાખલાઓની કથા વારતા કરવી; અથવા વિદ્વાન ગ્રંથકારોનાં સુનીતિ અને સદ્ધર્મનાં ઉપયોગી પુસ્તકો વાંચવાં. અને રાત્રે વાળુ કર્યા પછી સર્વેએ એકઠાં થઈ ઇશ્વરસ્તુતી કરી. પછી રાત્રીનું ભોજન કરતા પહેલાં સર્વેને બેસવા માટે પાટલા તથા પીવાને માટે પાણીના લોટા તૈયાર કરવા. તેમજ સ્ત્રીઓને માટે પણ તૈયાર કરવા. સર્વે વાળુ કરી રહે કે પાણું છાજી અને મટોડા વડે રસોડું લીંપી સાધ કરવું. અને સર્વે માણસો માટે પથારીઓ તૈયાર કરવી. સર્વેના સુતા પછી પોતે સ્વર્ગ જવું. સવા પહેલાં જે વિચાર કરવાની ટેવ પાડેલી છે તે છોડવી નહિ. સાસરામાં દરેકનું માન રાખી વર્તવું. પોતાનાં માઆપના ઘર કરતાં સાસરામાં વર્તવાની ધણીજ સંભાગ રાખવી. નકારી સ્ત્રીઓની સોજત કરવી નહિ. સામુ સસરા અથવા નહુંદ એઓને માટે કોઈ કંઈ આપણને કાંઈ ખોટું કહે તો તે સંભળવું નહિ. હરકોઈ રીતે આપણું ઘર શાન્ત રહે અને લેશ પણ ક્ષણ આ કંઠાસ ન થાય એને માટે કાળજી રાખવી. જે કોઈ વડીલ માથે નહોય અને ઘર આપણેજ ચલાવવાનું હોય તો પોતાના સ્વામીની આવક નેઈ ખર્ચ કરવો. ઉઘડિપણું વર્તવું નહિ. પૈસાદારનાં સ્ત્રી છોકરાં નેઈ દુઃખ લાવવું નહિ; પણ પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તેમાંજ સન્તોષ માની પોતાના પ્રિય પતિ તેમજ છોકરાંને સુખી રાખવા તત્પર રહેવું. કળે જેવા પ્રસંગે પારકાં લૂગડાં ધરણાં મોગી લાવી અથવા

માટે લાવી પોતાને તથા છોકરાંને પહેરવાની ટેવ પાડવી નહિ. ઘરનો ખર્ચ કરકસરથી ચલાવી છોકરાંઓને નીતિની કેળવણી આપવામાં તથા પરોપકારમાં હંમેશ લક્ષ રાખી ને પ્રભાણે વર્તવું.

છોકરીઓએ પોતાના પિતાને ત્યાં કેવી રીતે વર્તવું અને મોટી વયે સાસરે ગયા પછી ત્યાં કેવું વર્તન રાખવું, એ વિષે સનાતન આર્યનીતિરીતિ પ્રમાણે સામાન્ય વર્ગને અનુકુળ પડે એવી રીતે ઉપર લખવામાં આવ્યું છે. પરંતુ હાલમાં સમયાન્તર થવાને લીધે તથા બીજાં પણ કેટલાંએક કારણોથી કુટુંબોની ગૃહવ્યવસ્થામાં થોડાંએક ફેરફાર થઈ ગયેલા છે. તેા ઘરનાં વડીલ સ્ત્રી પુરુષના સ્વભાવ તથા સ્ત્રીતિને અનુસરી હેમની આગા પ્રમાણે પોતાનું સહવર્તન રાખવા દરેક તરુણ બહેનને વિનંતી કરવામાં આવે છે.

કુસુમકુમારી હીરાલાલ રાવળ.

વિદ્યા-કલા.

ગુંથણ કળા.

કાચનાં ધોળાં બે હાજર મોતીના છડા એવા અને રંગીન પાસાવાળાં મોતીના બે છડા મોતીનું તોરણ લેવા. આવું તોરણ કરવા માટે ખાસ કરીને પાટી અને કમાનો બનાવવાની રીત. કરવાની રીત ઉપર ધ્યાન આપવાનું છે.

પાટી કરવાની રીત:—

તોરણ જોટલું લંબાણમાં કરવું હોય તેટલાં ધોળાં મોતીની સેર પરાવની. પછીથી એક મોતી રહેવા દબને બીજામાં નાંખવું અને એક રંગીન ને ચાર ધોળાં મોતીને એક રંગીન પાસાવાળું લઈ ઉપલી ધોળાં મોતીની સેરમાંનાં ચાર રહેવા દઈ, તેની જોડેનાં દોરામાં આંટા નાંખી પાછું રંગીનમાં નાંખવું. પછી બીજી વખત ચાર ધોળાં ને એક રંગીન લઈને ઉપરની રીત પ્રમાણેજ છેડા સુધી લઈ જવું. બીજે ફેર માંડતી વખત સાત ધોળાં લેવાં. અને ઉપરની રીત પ્રમાણેજ એ હાર પણ પુરી કરવી પાછી ત્રીજી હાર પણ તેવીજ રીતે પુરી કરીને એક ધોળું મોતી રહેવા દઈ દરેકમાં સોય પરાવની, ને છેલ્લે સુધી લઈ જવું. એને મજબુત ગાંઠ વાળીને તોડી નાંખવું. એટલે પાટી સમાપ્ત થશે.

કમાનો નીચે મુજબ—

સોય દોરી જુદાં લઈને ઉપરની પાટીનાં બે રંગીન રહેવા, દબને એની સાથેના મોતીમાં સોય નાંખવી. અને મજબુત ગાંઠ વાળીને છત્રીસ ધોળાં મોતીની સેર પરાવની. પછી સાત રંગીન વચમાં રહેવા દબને એની જોડેનાં બે ધોળાંમાં નાંખવું અને પછીથી ઉપરની પાટીનાં જેવુંજ ચાર ધોળાં અને એક રંગીન લઈને, એ પ્રમાણેજ વચમાં ત્રણ રહેવા દબને આંટા નાંખીને રંગીનમાં નાંખવું. એવી રીતે બે ફેર કરીને ત્રીજા ફેરમાં પાંચ ધોળાં લેવાં. એ ફેર પુરો કરીને એક ધોળું રહેવા દબને બીજામાં નાંખવું. પછી ત્રણ રંગીન લઈને વચમાં એક ધોળું રહેવા દઈ બીજા બેમાં નાંખવું. પાછું બે ધોળાં મોતીમાં નાંખી ત્રણ રંગીન લઈને વચમાં એક રહેવા દઈ જોડેનાં બે ધોળાંમાં નાંખવું, એ પ્રમાણે કમાન પુરી થશે. તેવી કમાનો લીધે જતી. એટલે તોરણ ચૈયાર થશે.

એક બહેન.

પાકશાસ્ત્ર.

૧

પુરણપોળી તુવરની દાળની, ચણાની દાળની, તેમજ મગની દાળની પણ બને છે.

શેર દાળ હોય તો દોઢ શેર ખાંડ નેધએ. લગ્ગો દાળ કરવી હોય

પુરણપોળી. તે પ્રમાણે અધરણ મૂકવું. પછીથી તેમાં દાળ ઓરીને ખૂબ ખદખ-

દવા દેવું. અને બરાબર ગળી નય એટલે ખાંડ નાંખી દેવી. અને

તણે ચ્હોટે નહોં, માટે ખાંડનું પ્રાણી થએલું રહે. ત્યાંસુધી હલાવ્યા કરવું. પછી લુઓ વાળી શકાય તેવું થાય એટલે ચુલા ઉપરથી નાંચે ઉતારી નાંખવું અને ટાકું પડે એટલે વખતે ગાંઠો રહી ગઇ હોય માટે ચાયણી ઉપર ચાળી નાંખવું અને પછી નયફળ એલગી, વિગેરે મથાલો નાંખી તેના લુવા વાળવા.

શેર દાળનું પુરણ હોય તો ધઉનો પણ શેર લોટ લેવો. અને તેલ અથવા ધી જેનું અનુકૂળ પડે તેનું માણ નાંખી બાંધવો. લુવાને થોડું વણીને, પુરણનો લુવો તેમાં મુકાને ગોળ વાળી, તે વાળેલી રોટલીને પોચે હાથે વણીને શેકવી. પછી તેને પુકડળ ધી લઇ હેમાં બોળીને અથવા ધી ચોપડીને ખાવી.

એક બહેન.

૨

આદુ, લીલાં મરચાં અને ટોપરાની કાચલી લઇ તેનો જુદો જુદો દરેકનો ઝીણો

છીન કઢાડવો. પછી આદુ, મરચાં અને દળેલાં મરીને ધીમાં સાંત-

શીંગાડાંના લોટની ળવાં. અને ટોપરાના છીનને તથા તલને પણ ધોમાં સાંતળવા. તે

પાટુડી. પછી નેધએ તેટલો શીંગાડાનો લોટ લેવો અને એક તપેલામાં ઘાસ

.મરી, તેમાં પેલે તાલ તથા આદુ મરચાં, મરી અને ખાંડેલો અ-

નનો તથા નેધનું મીઠું નાંખી સઘળું ડોહી નાંખવું. છાશવાળું તપેલું ચુલા ઉપર

મૂકવું અને ખૂબ ખદખદવા દેવું. ધીમે તાપે રાખી તવેતાથી હલાવ્યા કરવું. પછી સહેજ

નરમ રહે ત્યારે એક ચાળામાં ધી ચોપડીને તેમાં પેલું નાખવું અને તેને તવેતાપડે

પાયરી દેવું. પછી લોટાની કડાઇમાં ધી મુકી તેમાં અનમા અને મુકા મરચાનો વધાર

કરવો અને એ વધારવાળું ધી પેલી ચાળામાં પાંચરેલા વેસણ ઉપર એકસરણું કરવું નાંખી

દેવું. પછી બીજી ચાળા તેના ઉપર ઢાંકી દેવી. થોડીવાર પછી ટોપરાનો છીન અને તલ તે

વેસણ ઉપર બખરાવી દેવા અને દરે એટલે તવેતાથી તેના કડકા પાડવા. આ પાટુડી

કરાળમાં ખવાય છે.

૩

ઉપર જણાવ્યા મુજબ મથાલો તૈયાર કરવો. પછી બટાટાને પાણીમાં બાફવા મુકવા.

ખૂબ બકાંય પછી કઢાડી લઈ લસોટવાં; તે એવા કે જરાએ કપ્પી

અંદર રહે નહિ. આ પછી એક તપેલામાં પાણી નાંખી તેમાં શી-

બટાટાની પાટુડી. તેમાં બટાટાનો માવો મેળવી બરાબર ભેગું કરી દેવું. અને તપેલાને

ચુલા ઉપર મૂકવું. બરાબર ખદખદ થાય અને સેજ નરમ રહે ત્યારે

એક ચાળાને ધી લગાડી તેમાં તે પાયરી દેવું અને કડાઇમાં ધીમાં અનમાનો વધાર કરી

તે ચાળામાંના વેસણ ઉપર એક સરખો નાંખી દેવો. પછી એક ચાળા ઢાંકી દેવી અને

ઉપર નીચે અંગારા મુકી ધીમે તાપે શીજવા દેવું. બરોબર થયું લાગે ત્યારે તવેતાવતી તેનાં ચોગલાં પાડવા. આ પશુ ફરાળમાં કામમાં આવે છે.

૪

પાંપડીનાં લીલવા લાઇ તેને ઘોઘ નાંખવા. પછી ચુલેં પાણી મુકી તેમાં અધરણુ ઘાય ત્યારે ને. લીલવાને બાફવા નાંખવા. બધાય ત્યારે કઢાડી લાઇ લીલવાની કચોરી. જરા ટાઢા પડે એટલે ચાચણી તળે થાળી રાખી ઉપર ખૂબ બાર દહને ઘસવા એટલે છોતરાં નીકળી જશે 'મને' ગલ અંદર પડશે. પછી થાળીમાંના ગલમાં ધાણા જરૂં, મીઠું, મુકાં નારચાં ખાંડેલાં, જરા હીમ, દળદર, ખાંડેલું આદુ, વગેરે નાંખી બધું બરોબર એકઠું કરવું. આ પુરણુ થયું. હવે ઘઉંના લોટને માણુ દહને બાંધવો અને ટોપરાની ધારી કરીએ છીએ તેમ આ પુરણુ મુકીને એવડીજ પૂરી બનાવીને તળવા.

૫

ટાઢો લાડુ હોય તેનો ભુદા કરી દેવો. પછી તપેલામાં પાણી નાંખવું. પછી ચાર વાડકા ભુદા હોય તો ત્રણ વાડકા પાણી રાખવું અને ખૂબ દલાવી ટાઢોલાડુ સુધારવાની એકઠું કરી દેવું. જરા પશુ ગાંઠા ન રહે એવી સંભાળ રાખવી. પછી માં ગોળ અથવા ખાંડ નાંખવી. ગોળ દીશે ન હોય તો પાણીમાં દીશે કરીને નાંખવો. પછી ચુકા ઉપર રાખવું અને દલાવ્યા કરવું કે ગાંઠાગાંઠા ન થઇ જાય. સેજ નરમ રહે એટલે ધીત્રા દાણો દેવો. પછી તેમાં જાયફળ, એલચી, કેસ વગેરે મજાલો નાંખી તે એકઠો કરી દેવો. પછી થયું લાગે એટલે ૧ ઉપર ઉતારી અંગારે શીજવા દેવું અને પછી વાપરવું.

— હેન K.

✓ વિવિધ વિહાર.

પ્રભુ માર્યના.

તમેજ માતાય, પિતા તમે છો,
તમેજ બન્ધુ, પ્રણયી તમે છો;
તમે સુવિદ્યા, ધન, શુદ્ધિ, કીર્તિ,
પ્રભુ ! તમે મારીજ સર્વ સિદ્ધિ.

વિશ્વપતિ ! તમ રમ્ય આ વિશ્વમંદીરે, નાથ !
આત્મ-સમૃદ્ધિ આપજો, એ માયું બિક્ષાય.
તમ કર સિર સોહાય ને, તમે જન્મતના ચોક;
અવિચળ કીર્તિ મેળવે, અમર આત્મનો મોક્ષ.

સંસાર નીતિ અદિને મુખમે,
સદા કરું હું સતકૃત્ય પ્રેમે;
પ્રભુ ! હરે શાનપ્રમા જગાવો,
તબ્જુ કુપંથો, વિપવાસનાઓ.

વીરાઓની ધણી બહાલી,
હૃદય માઈ ચિરાતુરે,
ઈ પુત્રિ હતી મારી,
બુગલ જોડી હતી ખાસી,

પતિનું નામ તમે રટતાં,
પતિની પ્રિત તોડીને,
પતિ પત્નિ તણી જોડી,
પતિ શાશ્વત તમારારે,

કીધી છે ચાકરી મારી,
પતિ મળજ સદા એવા,
હૃદય પીડા ન રહેવાતી,
પ્રભૂ ! આ કોપ શું કીધો,

લીધાં બે રત્ન લૂટીરે,
પૂરવ મેં પાપ શું કીધાં,
રતીમન બહેન ! શું કીધું,
જુરાએ છે ઘુમન તારી,

ત્રિગુણી બાળકી મારી
પુર્યાં છે કોડ તારા

વટી જોડી તમારીરે,
નિયમ નીતિ તણા પાળ્યા,

દીપાબ્ધું કુળ શાણીઓ !

ખરે જીવ કાંઈ સંસ્કારી,

પડ્યા ખા તે ન રજાતા

કરમની છે ગતી ન્યારી

ફરી બહેનો ! નથી મળવું,

તમાઈ મુખકું પ્યાઈ

હવે આની મજુ ક્યાં ? બહેન !

થયું સ્વપ્ન તમાઈરે

નડયાં પૂર્વે તણાં પાપો

વિનંતિ એજ મારીરે

હવે જ્ઞાન્તિ, સદા જ્ઞાન્તિ,

જ્ઞાન્તિ બુગલ આત્મા,

સ્વરગની વાટ શું જાલી;

પડ્યા પર પાડું માર્યું તે.

દશા આ શી ધર્મ તારી ?

પતિના પ્રેમની પ્યાસી.

હૃદયમાં તે સદા ભજતાં,

પ્રભૂ શું પ્રિત જોડી છે.

પ્રભૂ ! નાંખી તમે તોડી,

ખરે હીરાએ ન્યારારે.

કહું મુખે શું ઉચ્ચારી,

તમારા એ મીઠા મેવા.

વિયોગે વેદના થાતી;

હરખ મારો હરી લીધો.

મને કીધી વિખૂટીરે,

રતન મારાં હરી લીધાં

પ્રભુનું શણું તે લીધું,

ગઈ બને તમે શાણી,

લડાબ્યાં લાડ મેં મારી,

તજી જીવું ઘટે ના એ.

ગઈ હોંસો હમારીરે,

સદા સદગુણ તમે ધાર્યાં.

તમેને ધન્ય, બહાલીઓ !

તજી ચાલ્યાં મને મારી.

લખ્યા આ લેખ વિધાતા,

જડયું આ દુઃખકું મારી.

સદા મારે રહ્યું રડવું,

હૃદયથી કેમ વિસાઈ ?

તમે વિના પડે નહીં રહેન;

કીધું દુઃખી દીલ હમાઈરે.

પ્રભુ જ્ઞાન્તી તને આપો,

સ્વિકારી લ્યો ભગિનીરે.

થરના ચર્ણમાં જ્ઞાન્તિ,

નમી વિનવું હું, પરમાત્મા

સૌ. કનુબહેન.

કાળ દર્શન.

શોધ—

જાતિની પડતી થઇ,
દુઃખ ઉપર દુઃખ આવતાં,
મરણ ઉપર મરણો થતાં,
એક વિસારે ના પડયે,
ઓછામાં ઓછું થતાં,
વય નાની વયુસે તનુ,
કોઇ માત કોઇ તાત છે,
બાળ ટાળનું શું ગળું,
મનુષ્ય દેહ અમુલ્ય છે,
પ્રબળ બળ એ કાળનું,
ધડી આવી તે નવ ફરે,
રંક રાખે એક ન્યા,

હોય સંપ જંપ કુટુંબમાં,
કાળાત્મા નમીએ તને,
કારણ છે કંઈ કારણું,
પથારી વશ ઘેર ઘેર પડ્યાં,

તન ધનથી ધસાઇ ગયાં,
વર્ષાસન બંધાઇ ગયાં,
તંદિપિ મજરે નવ પડે
આશિતો આવી ગ્રહે,

કાળ પચાવે ભૂતને,
જન્મ મરણ છે દેહને,
જવાતું તો જરૂર છે,
ધર્મથી ધીરજ આવશે,

શોક કરવો કો તણો,
ઉદ્બુદ એ શોકની,
કરવાતું કરવું આહિ,
જેમાં જેની વાસનાં,

સમપને સમજે તમે,
અન્ય ઉપાયો છે નહિ,

દેશ અને વિદેશ;
મુખ નહિ લવલેશ.
નાસે નન સકાય;
કાળ ખીજને સાલ.

ધીરજ કેમ ધરાય;
તેતો કેમ રહેવાય.
પતિ પત્નિ સૌ જાય;
કાળ તણે વશ થાય.

સગાં સંબંધી સાલ;
રૂદન કરી વેરાય.
કરો કાટિ ઉપાય;
મરણ તણે વશ થાય.

સાળું માંદું એક;
રાખજે સૌનો ટેક.
દિન દિન આવે દુઃખ;
જેવાં તેનાં મુખ.

દ્રવ્ય દવાઓ ખાય;
બ્યાધિમાં વિત્ત જાય.
એવો કાળનો કેર;
માગો પ્રભૂની મહેર.

કરે પ્રજા સંહાર;
સૌને માથે માર.
માટે સમરો શ્યામ;
મુખ દુઃખ થાય સમાન.

એ દુનિયા વહેવાર;
તેતો નહિ રેતાર.
ન ફાળટ ફેરો થાય;
તેમાં તેહ સમાય.

શુભ ધર્મ કર્મને ધાવ;
શરણ હરિનું રહાવ.

એક સ્ત્રીજન.

૧. માતાજીનું સ્તવન. ૧

લેખક:—વૈકુંઠવાસી અ. સો. કવિલબ્ધા.

(રાગ—ગિરિધારીમા.)

શ્રી અંબારે, સુણ્ણે વિનતી મારી, તમને વંદુ વારંવારી;
શું કહીએરે, તમ ગુણને વિસ્તારી, છું દીન હું દાસી તમારી.
મા ! મહીપાસુર મગદોળારે, રક્તખીજને રણમાં રોળારે,
અંક મુંડને નાખ્યા ચોળીરે:—

સુખ પામ્યારે, સ્તવન કરે અસુરારિ; છું દીન હું દાસી તમારી
મુરપતિનેરે, માયે સુખ બહુ લીધું, જનું ઇન્દ્રાસન ફરી લીધું;
પાહિ પાહિ રે, મુખે વહે ન્યાં વાણ, તમે સ્થાય થતાં નિરવાણ.

મા ! કરુણા દષ્ટિ કરજોરે, ખુડતાં આવલી ધરજોરે,

અમ દુઃખ સઘળાંને હરજોરે:—

તહમે વણિકનાંરે, લીધાં વહાણ ઉગારી; છું દીન હું દાસી તમારી.
મા ! ત્રિપુરારે, શરણે આવી તમારી, ભવસિન્ધુથી લ્યોને ઉગારી;
નિજ ભક્તનીરે વહારે, મા ! તમે વળતાં, શરણાંગતને સુખ કરતાં.
છે ભવસાગર બહુ ખારોરે, તમ વિના નથી અન્ય આરોરે,
માજી ! હેમાંથી બાજ ઉગારોરે:

સોલંકારે, લીધા માયે તારી; છું દીન હું દાસી તમારી.
નારીનારે, પુરુષ કરી દુઃખ કાપું, વૈશ્યને અવિચળ પદ આપું;
રાય સુરચનુરે, કટ નિવારણ કરીને, નિજ રાજ્યજ સોંપું ફરીને.
તમ દર્શનનું મન થાયરે, તમ મહેર વિના ન અવાયરે,
કરુણા કરજો પ્રિય માયરે:—

તમ શરણેરે, નિજ રાખો મૈયા ! મારી, છું દીન હું દાસી તમારી.

પદ્માવતી.

(પદ્માવતી મહાકવિ જયદેવ જમણે “ ગીતગોવિન્દ ” નું ભક્તિભાવથી ઉત્કર્ષિત કાવ્ય

લખ્યું છે તેમની પત્ની હતી આ દેવતામાં એવો અનુપમ પ્રેમ દત્તો કે તે એક ખીલતી વિખૂટાં
રહી શકતાં નહોતાં. આ વાત પદ્માવતીના સખી મંડળમાં નજીવી હતી; તેથી તેના પ્રેમની
પરીક્ષા લેવા જયદેવનું મરણ થયાની ખોટી ખુમ તેમાંથી ફાટીને ઉઠી. આ સંભળતાં
પદ્માવતીનું હૃદય બેદાહ ગયું ને તે મૃત્યુવશ થઈ ગઈ. પણ જયદેવે પોતાના અસાધારણ ભક્તિ
પ્રભાવથી તેને જીવી કરી હતી.)

ફતવિલગ્નિત— ગગન સુશ્ચિત ઉત્તમ દીપતું,

ભવન સુન્દર એક સુશોભિતું;

સહ કુમુદ સરેયી વિરાગતા,

વિંદી રહી સદૃષાસથી વાટિકા.

અતિ સુરમ્ય દીસે રચના સહુ,
પણ બધું જનચંચ શું બાસતું;
ગૃહપતિ જયદેવ વિદેશ છે,
વસતી માતજ 'પદ્મ' વિયોગિની.
રવિ પ્રકાશ મહોં જ્યમ કુલકું,
મધુર સુન્દરી એવીજ દીસતી;
મુકી દધ ઉપભોગજ સર્વનો,
તપસીના સમ એ જપતી પતિ.

મન્દાકાન્તા— ધીમી ધીમી અનિલંલહરી વિશ્વમાં શીત રેલે,
ને સુતેલાં તરુચ તણી ડાળીઓને હલાવે;
ધીમે ડાલે કુસુમિત તરૂં વ્યાપી મીઠી સુવાસ,
રેલાઇ છે જગપટ વિશે ઇન્દુની રસ્મિ જળ.
અનુકૃપ— શીત હેમન્તની શત્રી વ્યાપી રહી વિશ્વને વિષે;
નિદ્રાના અંકમાં સુતું શાન્તિથી જનમંડળ.

વસંતતિલકા— સાં એ વિશાળ ગૃહમાં પ્રસરેલી શાન્તિ,
ચિન્તા તણ પરિચરો સુખથી ઉઘે છે;
કીધું હતું શયન સુન્દરીએ જરા ન્યાં,
દુઃસ્વપ્નથી યદ્ય અતિ ભયભીત બાળા.

અનુકૃપ— ખિન્ન ચિત્ત થયું તેથી કાંઈ આનંદ શોધતી;
સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય જોવાને બારીમાં આવીને ઉભી.
બાગમાં ફેંકતાં દૃષ્ટિ પુર્વની સ્મૃતિ આવીને,
અશ્રુપુર્ણ યદ્ય આખો અને કાંઈ ધીમું લવે.

શિખરીણી— અહો કિંકાસ્થાનો ! મુજ સમ રહો ખિન્ન મનથી,
વિદેશે છે વહાલો, નહોં રમીય વહાલા વિષુ કંદી;
વિના વહાલા ભાગ દીવસ ઘટતા ના દુખ થકી,
ને જાણું સુર્યાસ્ત, ઉદય સશીનો ના સમજતી.
દિનો સર્વે ભારા પતિરટણુ માંહે વહી જતા,
અને રાત્રિમાં એ, શયન નવ થાયે સુખ થકી;
જરા નિદ્રા આવી, રજની મહોં આજે સુખ થકી,
યદ્ય નિદ્રા ભંગ, દુખિત મન સ્વપ્ને યદ્ય ગયું !

સોરઠો— પુષ્પકુંજમાં આજ પ્રિયતમ સંગે ફરતી ને;
આનંદે ઉપભોગ પુષ્પતલો કરતાં અમે.
વૃક્ષ ઝુંડમાં એક દીકું કે, ગભરાઇ હું;
વળગી પ્રિયને કોટ ચરચર કંપુ બીકથી.
ઉંચી ફર કરાળ કાળી આકૃતિ આવીને,
ઝાલ્યા પ્રિયના હાથ ઝબકી જાગી સાંહી હું ?

- માલિની— દિનકર ઉદયેથી સદૃષ્ટિ સૌ સુખ પામી,
પણ દુખમય સ્વપ્ને 'પદ્મ' બહુ દુઃખિતા છે
અમિત મન થયું ને ચિત્તમાં લાગી ચિન્તા,
નહી કંઈજ ઉપાયે જ્ઞાન્તિ આયે જરાએ.
- વસંતતિલકા— વહાલી સખી વિષ્ણુ હરે હર વાર કોણ ?
એના વિના મુજ દુખે દુખી થાય કોણ ?
તોડાવું પ્રિય સખીને જટ મારી પાસે,
હા ! એજ તાપ હરશે મુજ સર્વ બાજે.
- શામરીણી— મળ્યાં બન્ને દેયાં સખી સખીતથાં એકમય માં,
થયાં ખાલી અશ્રુ સ્થિર હજી હતાં ને નયનમાં.
- અનુરુપ— સખી શાણી મુકી ધૈર્ય કરે કયાં બાળ શોક તું ?
રહેથી ના જશે દુઃખ, નહીં વિધિ કરે ત્યા.
- સોરઠો— રાજગૃહે ગદ્ય બાળ, કાર્ય પ્રસંગે બંહેન ! હું;
જાણી વિપરિત વાત, ક્ષેપ શોકમય ઘણ ગયું.
ધારો તહારો કાન્ત, મૃત્યુ ચમ્પા અનુભવે છે;
બંધાવે ને જોડ, તોડાવે છે બાળ તે !
- અનુરુપ— અરે પ્રથ ! થયું આ શું ? સ્વપ્ન સાચું હતું અરે !
ખોલતાં સુન્દરી એમ જાનશ્ય થઈ ગઈ.

એ દશા.

“ બહેનનો ખાઈને સંદેશો ”

(રાગ—સુભદ્રાની કેકાત્રીનો.)

સદા સાંત રાખો તમે ચિત્તને, શુભ દુઃખમાં રાખીને ખીર;
તમે ડાહ્યા વીર, વીરાણી ! હૃદય ધરો.
પ્રેમ પાસે માથું છું હું એટલું, સદા રાખોને એની સંભાળ;
કરે રડાં કાર્ય, વીરાણી ! હૃદય ધરો.

બહેન નિરિધિવિહારી.

સ્ત્રીઓના શ્રુંગાર.

(જુઓ જુઓ રાબળ આ શી કરો વેદાઈ—એ રાદ.)

સુણો, સુણો સુંદરી ! એક સારી વધાઈ, શુભ શ્રુંગાર સંભવું, બાઈ !
સખી ! સાડી શીયળની સાર, પહેરો પ્રીતમ પ્રીતિની માળ. —સુણો સુણો.

કિરતી પહેરો કંચવો, ચણીઓ સુચતુરાઈ;
દયા ક્ષમા અંતર લહો, વિવેકથીવખણાઈ;
ધરો પ્રેમે સતિ શુણ સાર, મન માંહે રાખો એ વિચાર;
સંકુ ધરેલું શીયળ સાર, શુભ શ્રુંગાર સંભવું બાઈ ! —સુણો સુણો.

કર્ણુ કુલ તે કામિની, કંથ પ્રીતી સોદાય;
વાળા પશુ તે વદાલની, પ્રીતમ પ્રીતે ચઢાય;
લહો પ્રીતમ પ્રીતીનું દાન, કરો તેનું સદા સનમાન;
શુણવંતી ! ગણાઓ શુણવાન, શુભ શ્રુંગાર સંભવું, બાઈ ! —સુણો સુણો.

સુડો દાચે હે સખી ! પહેરો ચંચળતાઈ;
હાર દાસ્ય સુખ ધારજો, રૂડી પ્રદુષ્ટતાઈ;
રહો આનંદમાં તમે રોજ, કરો પ્રીતમ સંગમાં મોજ;
કંથ પ્રીતિ તણો બેરો હોજ, શુભ શ્રુંગાર સંભવું બાઈ ! —સુણો સુણો.

ચરણ વિષે ચતુરા ! સન્ને, જાંઝર જસનાં સાર;
વખણાઓ આ વિશ્વમાં, વનીતા ! જરમ હદાર;
જસુર પક્ષમાં વધારો માન, પામો સર્વે થકી સનમાન,
સંદિયરોને આપો માન, શુભ શ્રુંગાર સંભવું, બાઈ ! —સુણો સુણો.

સૌ. સાકરબહેન વિઠ્ઠલજી દ્વિવેદી.

સુખોદ.

(પુનમ ચાંદની—એ રાદ.)

હરતાં હરતાં પ્રીતે પતિ હૃદયમાં ધારીએ રે;
નિલે લગ્નઝેઝે પુનમચાંદની નામ,—વારે વારે રટીને જન્મ સુધારીએ રે.

સુખકર દુખહર છે પતિ, સદા પ્રભુસમ જાણ;
સતી સાંધવી કુળવંતી, અન્ય અવગણા જાણ;

સુંદીર મંદીર પતિનું સ્વચ્છ કરી સોહાવીએ રે;
પરમાનેદે હેતે નિભાવીએ ધર સૂત્ર, —વારે વારે.

છોડી સ્વાસ્થ્યને કરો, પરમાસ્થનાં કામ;
નીચ વાસનાને તજો, રીઝે આતમરાગ;
અંચળ મનહું બટકે જ્યાં લ્યાંથી વારીએ રે,
નવ દષ્ટએ ખટ રીપુને ક્રદ્યામાં સ્થાન, —વારે વારે.

સ્નેહ અને મંતોપથી, વ્યતીત કરવા દીન;
સહનશીલતાને ગ્રહા, વદન કરો નવ ખિન્ન.
પતિછાયામાં માન રૂડે પામીએ રે;
એતો બવસાગર તરવાનું ઉત્તમ નાવ, —વારે વારે.

અચળ અપૂવ એ પ્રેમને, ધારો ગુણીયલ નાર;
સૌભાગ્યે રાગે સદા, સ્વર્ગીય સુખ મળનાર.
શીયળ તણો ને ટેક રેખ નવ છોડીયે રે,
આપદ કાળે રહીએ ધરીને ધીર, —વારે વારે.

માન ધટ્યું મહિલા તણું, પશુ સમાન ગણાય;
નારી નિર્મળ જાત તે, નાહકની નીંદાય.
નિજ ગૌરવ મેળવવાને જંગ મચાવીએ રે;
રૂઢ યતન વિષે પરમેશ્વર કરશે સ્હાય, —વારે વારે.

સૌ. “દેવી.”

ગરબો.

(“ કન્યા વિક્રય-બાળલગ્ન નિષેધક નાટક ” મનો.)

રંગમાં રૂઝની જામતીરે, સખી ! તેની શું વાત,
બાતરે તારાની શોભે આદરમાં.
હારે જોનો પ્રિતમ છે બાળ, બાળરે યૌવન ખીસેલું તે નારનું રે.

સ્ફુરે કિરણ અર્ધો હૃદયમાં, શરદ પુનમની રાત;
બાળા રડતી બારણે, ઘટે ઘડી આપધાત;

x x x x

કળા રડે કદરૂપથી, પપ્પવ કરે પોકાર,
કાળા ચિરહી યહ પડી, આ રૂઝની મોહર;

દ્રાક્ષકેરા માંડવારે સુકા સડે છે, ઝોલા જીવન એનું આપ હ દોહરે;
વિવિધ વેશોગો કાલે એમ શલતી, ઉદક વિના જીવ નંચ છે દોહરે—રંગમાં.

વિના મેઘની મેઘની, વીજ કરે ચનકાર;

ઝુરે આતક તરસથી, તપોવન મોઝર;

પ્રિતમ ચંદ્ર અમો ચાંદની કહેવાઇએ, બાનું વિના નવ ઝળીએછરે;

શીલવંતાં શીલ સાર્યવીને રહીએ, આતસ અંગેડી ધખીએછરે.—રંગમાં.

સૌ. વીરમતી વિ. પડયા.

હીંદ દેવીનું પૂજન.

આલો સાહેલી ! હીંદ દેવીનું,

સર્વે મળા પૂજન કરીએ.

શુભાખી રંગની સાડી પહેરી,

કારે વહે સરીતાની લહરી,

કાંચળા લીલી ચિતવિએ.

આલો સાહેલી !

ગૌરવર્ણુ લુગ ચારે શોભે,

અહેરો ચિંતાચરત મન લોભે,

માતનું તેજ રકું ચળકે.

આલો સાહેલી !

ચોટલે હીમાચળ ગિરિ ગાળે,

કાશ્મિર મુખ પર મોહન રાજે;

ગંગા માળ ગળે ધરી છે.

આલો સાહેલી !

ચરણ તળે સીસોનને ચાંપું,

બંગાલા પડખામાં થાપું;

કરમાં ગુર્જરી કુલછડી છે.

આલો સાહેલી !

રત્નપૂતાન દેયામાં શોભે,

માળવ કટિબંધે મન લોભે;

દક્ષિણ નપુર પગ ઝળકે.

આલો સાહેલી !

હીંદ દેવીનું પૂજન કરવું,

સ્વરૂપ અંતરમાં આલખવું,

નનનિ સેવા મત ધરીએ.

આલો સાહેલી !

સૌ. સાકરજાહેન વિકુલજ દ્વિવેદી.

આર્ય જાહેનોને વિનંતિ.

મૂકં કરોતિ વાચાલં પંગું લંઘયતે ગિરિમ્

યત્કૃપા ત્વમહં વંદે પરમાનંદમાવચમ્ ।

આત્યારે કાળના ફેરફારે આપણી જુદિમાં થયેલા જે કંઈ ફેરફાર આપણે જોઈએ છીએ તેમાં આપણે આપણું ગૌરવ ખોયું છે એમ લાગે છે. આત્યારે સહજ વાંચતાં આવડ્યું અથવા સહજ વક્તાપણું પ્રાપ્ત થયું તો આપણે એમજ સમજીએ છીએ કે આપણે એક મહાવિદ્વાન અને દેશોન્નતિનો દાદર ચડનારાં થયા છીએ, અને સ્વભૂમિતાં બિરૂ થયા છીએ. તેથી ક્ષેપો આપી આપી અંતરના હુગાર કઢાડી, જાહેના પ્રહાર મોટા વિદ્વાનો સમક્ષ કરી દેએ છીએ; પણ આપણામાં કેટલું ગૌરવ, કેટલી સત્તા અને કેટલા સહુણુ છે અથવા કેટલું કામ આપણે આપણા દેશની ઘાઝનું કરી ચક્રીયું તેનો સહજ પંજુ વીચાર કરતાં નથી.

આપણે આપણી જૂઠાં મુધાર્યાં મહેલાંજ સ્વદેશભિમાનની ધ્વજ હાથમાં લઈ જોએ સ્વાભાવિકરિતે ઉપકારી, વિચારશીલ કે દેશોદય ઇચ્છાસારા જતો હશે, તેને નિંદવા તત્પર થઈએ છીએ.

થાય તેટલી નિંદા કરી. આ સાંભળી ભગવાને નારદજીને કહ્યું કે આ મરણુનો દોષ આ સ્ત્રીનેજ લાગવો જોઈએ; કારણ કે તે નથી ઓળખતી તે કુધપાક ખવડાવનાર શેઠને કે નથી ઓળખતી મૃત્યુ પામેલા સાધુને, અને છતાંય ન થાય તેટલી નિંદા કરે છે !

ખીલું એક એવું દર્શાવે છે કે, એક સ્ત્રી ઉધતી ત્યારે તેનું મ્હોં ઉઘાડું રહેતું ને તેમાં કીડા ખદમદતા હતા. જ્યારે જાગૈતી ત્યારે અધું મટી જતું. આ વિષે વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓને પૂછતાં એમ જણાયું કે એ સ્ત્રીને નિંદા કરવાની બહુજ ટેવ છે. તે દોષને લીધે તેના મોંમાં કીડા ખદમદે છે માટે તેણે તે ટેવ છોડી દેવી. તે સ્ત્રીને ઉપરની હકીકત કહેવામાં આવી તેથી તેણે નિંદાની ટેવ છોડી દીધી, ને મ્હોંના કીડા દેખાતા બંધ થયા.

ઉપરના બે દાખલા કદાચ આ વખતમાં દોષને ખોટા લાગશે, પણ તેની સ્મૃતિ ભાવના મૂકી દઇ જો આપણે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોઈશું તો તે વાત ખરીજ લાગશે. આપણામાં એક બહુજ પ્રચલિત કહેવત પણ છે કે, “ નિંદા કરે છે તે સામાનું પાપ ધ્રુવ છે. ” એટલે નિંદાથી સામાનું પાપ નિંદા કરનારને વગગે છે. આતું પણ સ્વસ્થ એજ છે. માટે ખરી કેળવણી સ્ત્રીઓ તેનું નામ કે જે આ દોષથી દૂર રહે.

જેમ બને એમ સારાં પૂસ્તકો વાંચવાથી તથા પોતાના કામમાં શેઠાયલાં રહેવાથી અને સારા વિચારવાળી સ્ત્રીઓના સંબંધથી ધણે ભાગે આ દોષ દૂર થાય ને આપણા મનને શાંતિ વળે છે. જેમ સાપ, વાઘ, વિગેરે દૂર પ્રાણીથી આપણે દૂર રહેવા યત્ન કરીએ છીએ, તેમજ નિંદાથી દોષથી આપણે દૂર રહેવા યત્ન કરવો. સહામાના વિચારોનું મળતાપણું ન થવાથી અથવા ઇર્ષ્યા આદિથી નિંદા કરવા તરફ આપણું વલણ યાય છે, પણ જો આપણે શાંતિ રાખી અધું સમાનદૃષ્ટિથી જોઈશું તો ઇશ્વર આપણું કલ્યાણ કરશે. સદવારમાં ઉઠી ઇશ્વરને આપણે દરરોજ એજ પ્રાર્થના કરવી કે, હે ઇશ્વર ! આજનો દિવસ મૂકા કરી મને નિંદાથી દોષથી દૂર રાખજો. અસ્તુ ।

૨૦. અરવિન્દા.

વહેમનું પરીણામ !

ગામમાં બારે તાવ અને મરડી શરૂ થયાં હતાં. અમારા ઘરમાં કીકી હવે મોટી થઈ હતી. પણ તેની જગ્યાએ તેનો બાઈ નવીન નાનો હતો. ખેસતા વર્ષને દીવસે નવીનને અતીથય તાવ આવ્યો. મેં મારાં વહેમી ડિયર (પ્રિયપત્ની) સુવદનાને કહ્યું કે, નવીનને ડોક્ટરને ત્યાં લઇ જવો છે તેથી એને ટોપી આપજો.

ડિયર બેથાં: આજ તો ખેસનું વર્ષ છે એટલે નહિ. આખું વર્ષ એવું જાય.

મેં કહ્યું: દવા ન કરવાથી આખું વર્ષ માંદગીમાં જાય.

ડિયરે જવાબ દીધો: સુકનમાં એમ ન બોલો.

મેં બહુ સમજાવ્યાં પણ ડિયરે તો નજ માન્યું. આખરે કંટાળી દું મારા મિત્ર ચંદ્ર-જી તને ત્યાં ગયો. રાત્રીના આઠ દશે થેર આવ્યો. ત્યારે તો નવીન જરા હોંઘીયારીમાં હતો.

ખીજે દીવસે મેં નવીનને દવાખાને મોકલવા બજામણ કરી ને કહ્યું કે જો મરજ હોય તો દાખરને અડી જોલાવું. પણ વળી ખીજ દરકત નહીં ! ગઈ કાલ સાંજના ચારથી-શું તેનું નામ તો યાદ નથી પણ સુવદનાએ કહ્યું કે-પોંચ દિવસ મુંધી દવા અપાય નહિ.

મેં પુછ્યું, જો આપી હોય તો શું થાય ?

ડીયર: જો પંચકમાં દવા આપીએ તો ફરી પાંચ વખત માંદો થાય ને દવા લાવવી પડે. માટે પાંચ દીવસ પછી.

તે દીવસે તો નવીનને જરા આરામ લાગ્યો પણ બીજે દહાડે નવીનની સ્થિતી મને ખરાબ લાગી. મી. ચંદ્રકાન્ત આવ્યા તેમને મેં વાત કરી ડીયરને સમજાવવા કહ્યું. એમણે પણ બનતી કોશિષ કરી; તોએ જે જવાબ મને મળ્યો હતો તેજ એમને મળ્યો.

નવીનની પ્રકૃતિમાં હવે બહુ ફેર પડતો ગયો. તે હવે બોલતો કે ખાતો કાંઈ નથી. ફક્ત દર્દને સુચવનાર—ઉંઠું...ઉંઠું—શબ્દ કરતો હતો. કીકી નવીનને બોલાવતી પણ જવાબ ન મળતો. ત્યારે તેની પાસે બેસી રહતી.

આજ ચાર દીવસ થયાં નવીન માંદો છે. આવતી કાલ ડીયરના વહેમનું કારણ મટનાર છે. તેથી આવતી કાલ દાકતરને બોલાવીશું એમ ડીયરને આનંદ હતો.

પણ પ્રભુની ગતી ગઢન છે. આજ 'ઉંઠું' શબ્દ પણ થતો નથી. તેમ આંખ પણ ઉઘાડતો નથી. હું ચંદ્રકાન્તને ત્યાં ગયો. દાકતરને બોલાવવા કહ્યું. દાકતર આવ્યા. તેમણે નવીનને તપાસતાંજ કહ્યું કે દીલગીરીથી મારે જણાવવું પડે છે કે કેસ સુધરશે નહીં; જો મને દીવસ પહેલાં બોલાવ્યો હોત તો કદાચ મરી શકત. 'સાહેબજી' કહી, શી લઇ દાકતર ગયા.

ડીયરે તથા કીકીએ રડવાનું શરૂ કર્યું પણ તે હવે બધું ફોગટ હતું. સાંજના ચાર થયા. મી. ચંદ્રકાન્ત આજ મારી પાસેજ હતા. નવીનને જે આંચકી આવી ને નવીનનો પ્રાણ દેહ તણ ગયો ગયો. નવીન મારે એકજ લાકડાચો પુત્ર હતો પણ તે ડીયરના વહેમનો ભોગ થયો તેથી મને વધારે લાગ્યું અને સુવદનાના વહેમી સ્વભાવ પર ક્રોધ ચડ્યો. ને આખરે મેં ન્યોતિર્મય પ્રભુ પાસે એટલીજ પ્રાર્થના કરી કે “આર્ય મહિલાને વહેમ વીનાની બનાવો !”

—જાહેન ન્યોતિર્મયી.

શ્રી નાથજીની યાત્રા.

શ્રીનાથજી (શ્રીજી અથવા નાથદાર) જવાને અમે અમદાવાદથી નીકળ્યાં. પહેલાં અમારે ઠાકોર ઉતરવાનું હતું. અમદાવાદથી ઠાકોરનું ભાડું અગિ-

ઠાકોર: આર આના છે. માણેકદારી પૂતમ ઉપર અમે ઠાકોર રવાં લોકોની બીડતો ધણીજ હતી; પણ ઠાકોરજનાં દર્શન, જે મુશ્કેલીથી થઇ

શકતાં હતાં તે પણ ખાસ કરવા જેવાં હતાં. ઠાકોરમાં રણછોડરાયજી રાજા ઠાકોર કહેવાય છે એટલે એમને દરેક માણસથી, કોઇને કાંઈપણ દક્ષણ આપ્યા વગર, જે ધરાવતું હોય તે ધારવી શકાય છે. ધણું ખર્ચ મગજ અને સાકર માખણના પડિયા તો ઠાકોરજને ધરાતાજ હોય. અહિં દિવસમાં આઠ ભોગ આવે છે એટલે ઠાકોરજનાં જુદાં જુદાં વસ્ત્ર અને સામગ્રી સાથે આઠ વખત દર્શન થાય છે. શીયાળામાં સ્થવારે સાગસાત વાગે મગજા, પછી સ્નાનનાં દર્શન, સાડાઆઠ વાગે શણગાર, નવ વાગે ગોવાળ અને અગિયાર વાગે રાજભોગનાં દર્શન થાય છે. સારખાઠ અડધા કલાકે મોજડીનાં દર્શન થાય છે.

સાંજે સાડાચાર વાગે ઉઘાપનની આરતી પહેલાં મેવો ધરાય છે. પાંચવાગે સેનભોગ, સાડાપાંચે જોઆરતી અને છ વાગે સપડી ભોગ આવે છે આ વખત મુખસન્યાનાં પશુ ભીતર દર્શન થાય છે. તે પછી અડધા કલાકે મોઝડીપાવડીનાં દર્શન થાય છે. ડાકોરમાં દર્શન કરવાની ગોઠવણ સારી છે. ભીડ તો ઘણી; કારણ પૂનમને લીધે અસંખ્ય લોક એકઠું થયું હતું. ચરણસ્પર્શ અથવા કેસરી સ્નાન અથવા મંદિરની અંદર જઈ ડાકોરજીનાં દર્શન કરવાં હોયતો ટિકટ કરાવવી પડે છે. ડાકોરમાં બીજાં મંદિરો પણ છે. દર આવાડિએ એકવાર ડાકોરજીને વરઘોડો નીકળે છે અને લક્ષ્મીજીને મંદિર જાય છે. એ મંદિર ગો. મતિ તળાવ ઉપર આવેલું છે. આ તળાવ બહુ મોટું છે. અને એની આસપાસ આરા બાંધેલા છે. પાણી ભરેલુંજ રહે છે. ડાકોરનાથના મંદિરમાં ભોગ ધરાતા ન હોય ત્યારે પણ, કોઈ કિર્તન બજાવ કરતું હોય, તો કોઈ ક્યા કહેતું હોય એટલે બહુ રમણીયલાગે છે.

ડાકોરથી અમે સવારે પુણાનવ વાગે ઉદેપુર જવા નીકળ્યાં. બાહુ સાડાવણ રૂપિયા.

થાય છે. રાતે આઠ વાગે રતલામ ઉતરીને ત્યાંથી નાની ગાડીમાં

ઉદેપુર: બેઠાં. આ વખત રતલામમાં પ્લેગ ચાલતો હતો તેથી રતલામ

જોવા રહેવાનું બની શકે એમ નહોતું. સવારે ચાર વાગે અમે ચિ-

તોડગઢ રોડને પહોંચ્યાં. ત્યાં દાદરો ચઢીને ઉતરીને પાછાં બીજી ગાડી જે ઉદેપુર જતી હતી તેમાં બેઠાં. ટાઢ તો કહેશે માફ કામ ! ચિતોડગઢનું રોડન મોટું છે; પણ ત્યાંના લોક બધા મારવાડી જેવા લાગતા હતા. રતલામમાં પણ એવા ઘણા હતા. ચિતોડગઢને કિલ્લો બહુ વખણાય છે, અને જોવા જેવો છે. પણ અમે માણસ ઘણાં હતાં તેથી કેટલીક અગવડ પડે એમ હતું અને શ્રીજી પહોંચવાની. ઉતાવળ હતી એટલે એ જોવાનો વિચાર માંડી વાળવો પડ્યો. ચિતોડગઢથી ઉદેપુર મુખીની સડક બધી પહાડમાં છે. ડુંગરો કાપીને રસ્તો કર્યો છે અને પહાડ તથા ઝાડી શિવાય બીજું કંઈ નજરે પડતું નથી. જે ત્રણ જગોએ ગાડી ભાંચરાં (ટન) માં થઈને ગાડી ચાલે છે. અને એ ભાંચરાંમાં ચોરના ભયથી દીવા કરેલા હોય છે. ગાડીમાં બેઠાં બેઠાં ઝાડીમાં ફરતાં વાઘ, વર અને હરણિયાં વગેરે જંગલી તથા હિંમત પ્રાણીઓ નજરે પડે છે. પહાડમાં પાણીના ધોધ પડે છે અને એ દેખાવ પણ બહુ સારો લાગે છે. શ્રીજી ત્રણ રોડનેથી જવાય છે, -ભાવલી, સનવાર અને ઉદેપુર. પણ ઉદેપુરથી સગવડ સારી હોવાથી અમે ત્યાં થઈને જવાની ગોઠવણ કરી હતી. બપોરે એક વાગે ઉદેપુર પહોંચ્યાં.

ઉદેપુરનું રોડન સાફ છે, ત્યાં ઘોડાના ટાંગા મળે છે. તેમાં બેઠીને યુવકો શેઠની ધર્મચાળા જે ત્યાંથી એકાદ માછલો છે તેમાં ઉતરી. ધર્મ-ચાળામાં એક વાવ છે તેથી ત્યાં નાવા કરવાનું બહુ મુખ પડે તેમ છે. ઉદેપુરમાં મોંઘવારી બહુ જ હતી. બીજે દિવસે અમે ઉદેપુર જોવા ગયાં. અહિં દેશી રાજ્ય છે. દરગાહ રખાત છે અને મહારાણા કહેવાય છે. આ શહેર બહુ સુંદર અને જોવાજેવું છે. રાજમહેલ જોવા મુસાદરોને જવા દે છે. એ મહાન બહુ સાફ અને ખરેખર જોવા લાયક છે. તેમાં જૂના નિધિયારનો બહુ મોટો સંગ્રહ છે, અને સરમામાન પણ ઘણો સારો છે; રાજ્યનો મહેલ જોઈ અમે મોટું તળાવ છે તે જોવા ગયાં. તેમાં હોડીમાં બેઠી વચમાં સજ્જનવિદ્યાસ નામનો બંગલો આવેલો છે તે પણ જોઈ આવ્યાં. તળાવનું પાણી બહુ નિરોગી અને પોષિક ગણાય છે. સજ્જનવિદ્યાસમાં ઘણું મજાનું મીનાકારી કામ છે. અને સાંજે ટાંગામાં

બેશી ગુલાબબાગ બેઈ આવ્યાં. આ બાગમાં હાથી, વાઘ, સિંહ, રીંછ, વગેરે જનાવરો રાખેલાં છે. બીજે દિવસે સવારે અમે શ્રીનાથજી જવાને ઘોડાના ટાંગામાં બેશીને નીકળ્યાં. બપોરે બાર વાગ્યે એકલિંગી અથવા એકલિંગજી મહાદેવજીનું ધામ આવે છે ત્યાં

ઉત્તર્યા. મહાદેવજીને ચાર મુખ છે, સુવર્ણનાં ગંગાજી. અને સુવર્ણનો

શ્રીનાથજી: - નાગ છે. સોમવારે સોનાનો નાગ ધરે છે. શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મના

. લોકોની વચ્ચે ગમે તેટલા ઝગડા હોય પણ અહિં બંને ધર્મનાં

માણસોને એકતા જણાય છે. એકલિંગજીને ભોગ ધરાય ત્યારે શ્રીનાથજી મહારાજને પહેલી છુમ પાડી આમંત્રણ કરવામાં આવે છે અને શ્રીનાથજીમાં એકલિંગી મહાદેવજીને આમંત્રણ કર્યા વિના ઠાકોરજીને ભોગ ધરાતો નથી. એટલે લોકો ગમે તેમ માને પણ બંને દેવ તો એકજ છે. એકલિંગજીનું આખું ઉદેપુરનું રાજ્ય કહેવાય છે અને રાણાસાહેબ આ મંદિરમાં આવે છે ત્યારે છડી હાથમાં લઈ ચોખ્ખાંરની પેટે બિરા રહે છે. એકલિંગીના ધામમાં બે કલાક રહી પછી અમે પાછાં નીકળ્યાં ને સાંજે સાત વાગે નાથદારમાં પહોંચ્યાં.

સેતનાં દર્શન થવાને થોડીવાર હતી. શ્રીનાથજીનું મંદિર પુરાતની અને મોટું છે. તેમાં ચાર ચોક છે. ઠમળચોક, રતનચોક, મારુકચોક, અને ગોરધનચોક; અને ઘોળા પડી કરીને એક નાનો ચોક છે. મંદિર આગળ લોકો સવારે ડુકાન તુલશી લઈને વેચના બેસે છે અને સાંજે છબીઓ વેચાય છે. આવી છબીઓ ગુજરાતમાં કોઇ પણ જગ્યાએ મળતી નથી. ઠાકોરમાં મળતી છબીઓ તો આની આગળ કાંઈ હીસાવજી નથી. મોટું અને ઝીણું ચિત્ર કામ તેમાં બહુ સાફ થાય છે. એક આનાથી પુણોસો, સો રૂપિયા સુધીની કિંમતની અ. કેટલી છબી અહિં મળી શકે છે. અમે પણ થોડી છબીઓ અહિંથી લીધી હતી. મંદિરની સામેજ અમે એક મેડી ઉપર ઉતારો રાખ્યો હતો શ્રીજીમાં ધી અને તેજની વાવ છે. એમ કહેવાય છે કે એમાં ધી તથા તેજ એની મેળેજ નીકળે છે; પણ એ લોકવાયકા છે. ઠાકોરજીના મંદિરનું ખર્ચ ઘણું મોટું છે. સવારથી રાત સુધીમાં હજાર બારસો રૂપિયા થાય છે. નાથદારની પાસે થઈ બનાસ નદી વહે છે પણ તેમાં અહિં પાણી બહુજ થોડું રહે છે. શ્રીજીમાં હાલ મહારાજ ટિકાયત શ્રીગોવર્ધનલાલજી છે તે રહે છે એ વલ્લભકુળના મહારાજનેમાં વડીલ ગણાય છે. મહારાજનો પોતાનો સ્વભાવ સુશીલ અને માયાળુ તથા પોતે સદ્-વૃત્તિવાળા છે. એમને બે બેટીજી (પુત્રીઓ) અને એક લાલજી (પુત્ર) છે. એક બેટીજી પરણેલાં છે. વહુજી મહારાજનો સ્વભાવ પણ બહુ સારો અને સુજનતાવાળો છે.

પંજી અહિં મંદિરમાં અપરિચા કરીને નોકરો જેમને લોકો બીડમાં હેરાન ન થાય તેટલા માટે રાખવામાં આવે છે તેમનો બહુજ જુલમ છે. એ લોકો ખાનગી પૈસા બહુ ખાય છે. અને પૈસા ન આપે અથવા એમનું પેટ ભરવા જેટલી જેમની શક્તિ ન હોય તેમને બાણી જેઠને કોરડા મારે છે. ઉદેપુરના મહારાજા અને શ્રી ટિકાયત મહારાજ બંનેના લક્ષ ઉપર આ વાત કોઈ ધર્મપ્રેમી માણસે લાવી આવો જુલમ બંધ કરાવવાની ખાસ જરૂર છે. આથી દર્શન કરવા આવેલાં માણસોને મંદિરમાં ઠાકોરજી પાસે તો મૂકવાના પૈસા હોય કે ન હોય તોપણ એ અપરિચા લોકોનું મોં બાળવું પડે છે! શ્રીજીથી જનાળું પહેલાં નીકળતા ત્યારે કહેવાય છે કે બહુ જુલમ કરીને તેમની પાસેથી ભેટ લેવાતી. પણ તેના કરતાંયે આ બહુ ખરાબ છે. પેલી ભેટ તો મહારાજના

બંડારમાં જતી અને જાય છે: પણ આપટિયા જેવાં હલકાં માણસોને આપત્ર રાજ કોણ થાય? ગરીબ લોકોને તો એ હરામખોરો બહુન પગલે છે. માટે તેનો અંદોઅસ્ત થવાની ખાસ જરૂર છે.

શ્રીજના મોટા મંદિરમાં બે મંદિર છે. એક નવનીતપ્રિયાજીનું અને બીજું વિહલનાથજીનું. વિહલનાથજીના મંદિરમાં શ્રીગોપેશ્વરલાલજી મહારાજ આરતી ઉતારે છે મંદિરની બહાર વનમાળીજીનું મંદિર અને મીરાંખાઇનું મંદિર આવેલાં છે. નવનીતપ્રિયાજીના મંદિરમાં શ્રી ગોવર્ધનલાલજી મહારાજ રહે છે. શ્રીજના મંદિરમાં શેઝગદવાળા મહારાજ શ્રી ગિરધરલાલજી શણુગાર ધરાવે છે અને આરતી ઉતારે છે. એ મહારાજ અમદાવાદના મોટા મંદિરવાળા શ્રી મધુસૂદનલાલજી મહારાજના ભાઇ થાય. એમને એક બેટીજી અને એક લાલજી છે. શ્રીજમાં સવારે ચાર વાગે મંગળાનાં, સાતવાગે શણુગારનાં, આઠવાગે ગોવાળનાં અને દસવાગે રાજભોગનાં દર્શન થાય છે. મંદિરને રૂખાનાં કમાડ છે અને કમળાચોકમાં કાળાપથરના મોટા બે હાથી છે. અમે શ્રીનાથજીમાં હતાં તે વખત દીવાળી અઢી નવા વર્ષનો ઓછવ હતો એટલે અનિગય લોકની ગદી હતી: તેથી દિવસમાં ફક્ત એકવાર દર્શન કરી આવતાં અમદાવાદને દિવસે પાંચસો માણના ભાનનો ટગસો મંદિરમાં કરવામાં આવે છે. રાતે આઠવાગે દર્શન ક્ષેત્રે છે અને દસવાગે એ ટગસો બીજા લોકો લૂટે છે. તે વખતે એટલી બધી ભીડ થાય છે કે નખળું પોચું માણસ તો કચરાઈ જાય નથી! શ્રીજમાં સાધારણ લોકોને ખાવા પીવાની બહુ અગવડ પડે તેમ નથી, કારણકે કાંકરોજીનો પ્રસાદ ત્યાં દરરોજ વેચાતો મળી શકે છે.

નાથદારમાં દસ દિવસ રહીને અમે કાંકરોલી ગયાં. કાંકરોલી ઘણુંજ પાસે છે. અહિં

શ્રી બાળકૃષ્ણજી મહારાજ જેમનું અમદાવાદમાં દ્વારકાનાથજીનું

કાંકરોલી:

મંદિર છે. તેઓ રહે છે. કાંકરોલીમાં પણ દ્વારકાનાથજીનું મોટું મંદિર છે. મંદિર ઉંચી ટેકરી ઉપર છે અને તેની ત્રણ બાજુએ ફરતું

રાયસાગર નામનું એક મંજવર તળાવ છે. તે ચોતીસ ગાઉ ફરતું કહેવાય છે. દેવદીવાળી ઉપર અમે કાંકરોલી ગયાં હતાં અને રાયસાગર ઉપરની એક ધર્મશાળામાં ઉતર્યાં હતાં. અહિં શ્રીજ કરતાં પણ ઘણીજ વધારે ટાઢ પડતી હતી. કામચુકે દરિયાજેવડા મોટા તળાવ પાસે આ ગામ આવેલું છે. અહિં કુતાળાનાં રહેવાનું બહુ ઠીક પડે. બીજો દિવસે નવચોટી કરીને જગો જ્યાં નવ ચોટીઓ છે તે જોવા ગયાં હતાં. તેમાં પથરનું કામ ઘણું મારું છે. શ્રી બાળકૃષ્ણજી મહારાજનો સ્વભાવ ઘણીજ ભલો અને ખરી મોટાધવાળો છે. મંદિરમાં દર્શનની ગોઠવણ ઉત્તમ પ્રકારની હતી. શ્રીજ કરતાં અહિંની વ્યવસ્થા ઘણી સારી અને લોકોને દર્શન સારી રીતે થઇ શકે એવી હતી. અને મહારાજ પોતે પણ પોતાના ભક્તોને માટે બહુજ કાળજી રાખે છે. એટલે દર્શન આવનાર માણસોને કોઇ રીતની અગવડ પડતી નથી. બે દિવસ રહી અમે ત્યાંથી નીકળ્યાં.

કાંકરોલીથી જગદતી ગાડીમાં બેગી સનવાડ ગયાં. રાતે કમવાગે પહોંચ્યાં. ધર્મશાળામાં કોઇને મહારાજની પરવાનગી વિના કતરવા દેતા નથી, માટે પાટાંગકેર અને તેની પદ્મવતી માથવણ કરી રા મળી પડે છે અને ધર્મશાળામાં ઉ-અમદાવાદ: નયાં હતાં. સનવાડનો રસ્તો ઉદેપુરના કરતાં બહુ મારો છે. ઉદેપુરને રસ્તે ટેકરા ટેકરીઓ આવે છે અને વખતે બેસનારને ઉતરવું

પણ પડે છે. શ્રીગ્રામ ઝોકાદ બે અને કાંકરૌલીમાં કુટલાક શુન્નરાતીઓએ, જેથી ધોડી વધારે સમવડ તેમની મારફત થઈ શકે છે. સનવાડમાં ગાડી બહુ થોડો વખત ઉભી રહે છે તેથી સામાન વધારે હોય છે તો બહુજ મુશ્કેલ પડે છે. અમે બપોરે એકવાગે ગાડીમાં બેસી સાંજે ચારવાગે ચિતોડગઢ રેલવેને આવ્યાં; અને ત્યાંથી ગતે અગિયાર વાગ્યે ગાડીમાં બેસી સવારે સાત વાગે રતલામ ઉતરી રતલામમાંથી સવાનવે ગાડી ઉપડી તે સાંજે છવાગે અમે કાંકર આવ્યાં. આ વખત પણ અહિં કાર્તિકી પૂતેમનો ઝોછત, તેથી ઘણીબીડ હ ૧. સાંજે મોજડી પાવડીનાં દર્શન કરી ઉતારે ગયાં; અને પાંચેક દિવસ રહી પાછાં અમદાવાદ આવી પહોંચ્યાં.

બહેન R.

શ્રીઓને હિંચા પ્રકારની કેળવણીની અગત્ય અને તેને અગે ઉદ્ભવલા વિચારો.

(અમદાવાદના વનિતા વિદ્યાભમાં વાંચેલો નિબંધ.)

મનુષ્યના મનને કશું છે કે કન્યાનું પ્રાગ્જન કરવું, અને પ્રયત્ન પૂર્વક શિક્ષણ આપીને નિદાન જરની સાથે તેને પરણીવવી એ માતા પિતાનો ધર્મ છે. પરંતુ અત્યંત બેદની વાત છે કે બાળલગ્ન વગેરે કટલાક કુચારને લીધે આપણે આપણું કર્તવ્ય કરી શકતાં નથી, શ્રીઓને સુશિક્ષિત કરવાનું તો ફર રહ્યું પણ તેમને માંદક અમાન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોયી શકાય તે પહેલાં તો તેઓને પરણીવવી સાસરે વિદાય કરીએ છીએ. એટલે શિક્ષણ સમાપ્ત થાય છે. શિક્ષણ વગર શ્રી ભતિની સ્થિતિ દિન પરદિન અત્યંત શોચનીય થતી ગઈ છે, અને હજી થાય છે. આપણી શ્રીઓ પશુવત્ જીવન સમાપ્ત કરે છે એમ કહીશું તો ખોટું નથી.

મદ્રાસના મનુજે શ્રીઓને પ્રયત્ન પૂર્વક શિક્ષણ આપવાનું કહ્યું છે. આપણે આપણી આમપાસ નેહનું તો પ્રયત્ન પૂર્વક શિક્ષણ તો શું, પણ સમુજનું શિક્ષણ શ્રીઓને અપાતું નથી પશુની પેડે છોકરીઓને ઉછેરવામાં આવે છે. ખરે આ ઘણીજ બેદયુક્ત વાત છે.

પ્રાચીન સમયમાં શ્રીઓ કેળવણીથી હતી તેમને ઘણી હિંચા પ્રકારની કેળવણી ગાપવામાં આવતી હતી, એમ આપણે વાંચીએ છીએ; પ્રાચીન વિદ્યુતિ વાંચીને આપણે આનંદ પામીએ છીએ. પણ તેથી આપણને લાભ શી ? આપણે તો કેટલાંક વર્ષોથી સર્વ છોડી દીધું છે નથી આપણે આપણી પ્રાચીન ભગિનીઓનું અનુકરણ કરતાં, કે નથી આપણી સમકક્ષિન અન્ય દેશની કેળવણીથી ભગિનીઓનું અનુકરણ કરતાં. એ સર્વેના ગુણોનું સહીતન કર્યાથી આપણું કર્તવ્ય પૂર્ણ થતું નથી. એટલાથી આપણી ઉન્નતિ થવાની નથી આપણી ઉન્નતિ કયારે થાય કે તેમનાં દુષાન્ત લઈને આપણે તે પ્રમાણે વર્તન કરીએ. આમ થાય તોજ લાભ થવા સંભવ છે.

આપણી દુધી આગળજ નાપાત કેટલી ઉત્કૃષ્ટ પદ્ધતિએ આવી ગયું છે ? અને હજી પણ એની વૃદ્ધિ થતીજ નય છે એનું કારણ એ છે કે શ્રીઓની કેળવણી માટે ત્યાં અત્યંત પ્રયાસ થાય છે સીનાં કર્તવ્યને અનુકૂલ ત્યાં કેળવણી અપાય છે, અને નિરંતર તેમાં સુધારા થતા નય છે. ત્યાંના લોકો કહ્યા કરતાં વધારે કરી જાય છે. શ્રીઓના લાભ માટે ત્યાં મોટી પાડશાળાઓ છે. ત્યાં અનેક શ્રીઓ શિક્ષણ લે છે અને દેશોન્નતિમાં મદદ કરે છે.

આપણા દેશમાં ન્યારથી બ્રિટિશ રાજ્ય તરફથી કન્યાઓને શિક્ષણ અપાવવા માંડ્યું ત્યારથી તે આજ સુધીમાં આપણે કેટલાં આગળ વધી શક્યાં હોત. પરંતુ આપણા દેશમાં રહીનું જજ એટલું જરૂર મૂળ ધારીને પેઠું છે કે તેમણી સમસ્ત માણસો પણ નીકળતાં બીડે છે પ્રથમ તો એજ વાંધો હતો કે કુળવાન કન્યાઓથી તે નિશાળે જવાય કે કેમ ? ધીમે ધીમે એ વાંધો તો જતો રહ્યો. કન્યાઓ એ ચાર શુન્નરાતી આપણી શીખતી થઈ. તે પણ જો આપણે ગણતરી નેહએ તો બહુ થોડી. પછી વળી ન્યારે

પુરુષોમાં કેળવણીનો પ્રચાર બહુજ થયો, 'પુરુષ' અને સ્ત્રીના જ્ઞાનમાં જમીન આસમાનનો તફાવત પડ્યો, ત્યારે યુવાન વર્ગને એમ લાગવા માંડ્યું કે આપણો સંસાર તો બહુજ શુષ્ક અને નિરસ છે. સ્ત્રી જે સહચરી કહેવાય તે કાંઈજ સમજી શકતી નથી. ત્યારે વળી જરા ઈમેજ સંસ્કૃતનું જુઠું જ્ઞાન અપાતું થયું. પણ એટલા અલ્પ જ્ઞાનથી તો ઉલટું કાયદાને બદલે તુકશાન થયું. છોકરીઓને વૃથા અહઃકાર વધી ગયો ને કેળવણી બદલામ થઈ. તેનું કારણ શું કે, ઉપવૃત્તીઆ કેળવણીને લોકોએ કેળવણી નામ આપ્યું ! ખરી સંજોગે કેળવણી જ્યારે અપાય ત્યારેજ ખુદી ખીલે. મન જ્યારે સંપૂર્ણ કેળવાય ત્યારેજ સમાન્ય જ્ઞાન એટલે જેને ઈમેજમાં Common Sense કહે છે તે આવે.

ધણા લોકોનું કહેવું એમ છે કે કન્યાઓને શાળામાં શિક્ષણ આપવાની શી જરૂર છે ? ધરમણ આ. વડે એટલે બસ; એનો વ્યવહાર એટલાથી નિભરો. પરંતુ આ માનવું ખોટું છે. શાળામાં શિક્ષણ આપ્યા-થી અનેક લાભ થાય છે સામાન્ય દ્વિસાળ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વ્યાકરણ, ભૂતળ, રસાયન, એ વિષયોનું સંક્ષિપ્ત જ્ઞાન સર્વને આવશ્યક છે. અને નિયમસર ક્રમપૂર્વક જ્યારે એ વિષયો શીખાય ત્યારેજ આવડે. છોકરીને સાસરામાં રસોઇ કરતાં, કે સાસુ નણુંદની સાથે કંઈએ કરતાં, કે રોવા કુટવા જતાં તો એ વિષયો કાંઈજ ઉપયોગમાં આવતા નથી. પણ બહેનો, હજી વીસમી સદીમાંએ આપણે આ ખાડામાંથી નીકળવાનો વિચાર નથી શું ? રસોઈ કરવી એને કાંઈ હું નિષ્પયોગી ગણતી નથી. બેસાક એ તો જરૂરનું છે. પરંતુ તેની સાથે આપણી દૃષ્ટિમર્યાદા બહુજ વિરાળ થવાની જરૂર છે. જગતના ક્રમમાં પ્રગતિ એજ નિયમ છે. જે એકની એક સ્થિતિ કાયમ રહે તો નિઃસંશય નાશ થવાનો.

પુરુષો કેટકેટલા વિષયમાં માથું મારે છે. જગતના અન્ય દેશો સાથે સ્પર્ધા કરવાનો યત્ન કરે છે. પણ પાછા પડે છે. તેનું કારણ કે યત્ન એક તરફથીજ થાય છે. સ્ત્રીઓની સહાનુમતિ નથી. સ્ત્રીઓ એ વિષય ઉપર લક્ષ આપતી નથી, અને આપી શકતી નથી. આથી પુરુષ વર્ગને પછાત રહેવું પડે છે. સ્ત્રીઓ જ્ઞાની થશે ત્યારેજ પુરુષનો વ્યવહાર વિજયવાન થશે. સ્ત્રીઓને કાંઈ પાર્શ્વમેટમાં બાધણું આપવાની જરૂર નથી. તેમજ રજૂસંગ્રામમાં જવાની જરૂર નથી પરંતુ તેવી જગ્યાએ જાય એજા નરરાજ ઉપજ કરવાનું કાર્ય સ્ત્રીઓનું છે, ને તે યોગ્ય કેળવણી વગર કદી થઈ શકવાનું નથી.

સંજોગે કેળવણીથી વિચારશક્તિ સુધરે છે. સારાસારનો વિચાર કરી શકાય છે તે ઉપરાંત વાંચન નો વિસ્તાર થવાથી જ્ઞાનનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. આજકાલ ચાલતી કેળવણીની પદ્ધતિમાં કોઈક ખામી-ઓ તો હશેજ, પરંતુ સામાન્ય કેળવણી માટે એમાંનું ધણું તો આવશ્યક છેજ. છોકરીઓની ખુદીની ખીલવણી માટે આજ જેટલું મેટ્રીક્યુલેશનની પરિક્ષામાં જ્ઞાન અપાય છે તેટલું તો આવશ્યક છેજ યુનિ-વર્સિટીની પરીક્ષાએ આપવાની કાંઈ અગત્ય નથી એ ખરું છે. પણ કાંઈપણ લક્ષ્ય હોય તો કાર્ય વધારે સારી રીતે થઈ શકે છે. તે ઉપરાંત નિયમિતપણે કાર્ય કયાંથી સાફ કાર્ય થાય છે. તો પછી જે માર્ગ માર્ગ કરી શકાય એનો હોય તે શા માટે ન લેવો ? ઈમેજ તેમજ સંસ્કૃત સાહિત્યનો લંડાર અખુટ છે. તેમજ એતો સર્વે કષ્ટલ કરશે કે : વાચનથી જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે એટલુંજ નહિ પણ નવરાસનો વખત ગાળવાનું સાધન વાંચન સમાન એક પણ નથી. વાંચનથી આપણો વખત વ્યર્થ ના જાય નહીં કૃપા કરવામાં કેટલોક કાળ વધી જાય છે. તે ઉપરાંત તેથી મનની શક્તિ નબળી અને જડ થઈ જાય છે. ઉપયોગી વિષય વિષે વાત કરીથી મન મજબૂત થાય છે. તેમજ વિચારશક્તિ વધે છે. ખાઈજલમાં એક કેટલો લખ્યું છે કે જેટલા અપરાધ અને નિષ્પયોગી વેણ ઉચ્ચાર્યો તે સર્વનો અંતની પડીએ ઈશ્વર જવાબ માગશે.

જે વિદ્યાનો સંગ નથી કર્યો દોતો તો નવરાસનો વખત કેવી રીતે ગાળવો તેની પાંખ સૂઝ પડતી નથી. કોઈક ભરવા શીવવામાં કાળક્ષેપ કરે છે. પરંતુ તે છતાંએ ધણીને વખત રહે છે, ને તે નિર્મયક બોલે છે ને તે વખતનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યો હોય તો નીતિ અને બુદ્ધિ બન્નેની ઉન્નતિ થાય. વખતનો જે યોગ્ય વ્યય કર્યો હોય તો કાંઈ નહિ તો દરરોજનાં આલીસ માઠ પાનાં ઉપયોગી જ્ઞાનનાં પુસ્તકનાં વાંચી શકાય. આવી રીતે મન અને બુદ્ધિ બન્ને સુધરી શકે ! આ ગણતરીએ એક વરસમાં પંદર દબાર પૃષ્ઠ વંચાય. આવી રીતે નવરાસનો વખતમાં વાંચ્યું હોય તો એ કેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ?

તે વાંચવામાં વખત ના ગાળે તો કાંઈ દયા ધર્મના કામ કરવામાં ગાળે. એમાં એ કો કે જ્ઞાનની જરૂર તો છેજ. નવરાસનો વખત નકામો ગાળતો એતો પાપ કર્યા બરાબર છે; દયાંત તરીકે ધારો કે “એક નાની હોડી સમુદ્રમાં ધીમે ધીમે ભુલતી ભુલતી નય છે. તેમાં માત્ર એક યુવાન સી બેઠી છે. તે એકદમ ભંધમાંથી અબધી હડી હોય એમ લાગે છે. તેના ગળામાંની મોતીની માળા કંધમાં ટૂટી ગઈ, તેની ટુટેલી સેર પકડવાને હાથ લંબાવતી તે જણાય છે. માળાનો એક છેડો તેના ગળામાંજ લટક્યો છે. બીજો પાણીમાં પડી નય એવો યઈ ગયો છે. એક પછી એક મોતી સમુદ્રમાં ડૂબી નય છે. છેવટ થોડાં મોતી બાકી રહે છે. સ્ત્રીના ચહેરા ઉપર ઉપર રોડક માલુમ પડે છે. તેને પસ્તાવો યતો હોય અને પોતાને કપડો આપતી હોય એમ લાગે છે. જેમ જેમ મોતી પડે છે તેમ તેનો જીવ બંધે છે. તેનાથી એકપણ મોતી પકડી શકાતું નથી.”

આ દુષ્ટાન્તનો ભાવાર્થ શો છે ? મન તથા બુદ્ધિ ખીલવવા માટે જે પ્રસંગ બાળપણમાં બોલ્યો હોય તે કદીપણ હાથ લાગતો નથી. જે પ્રસંગ શુભાચો તે નજીક ડૂબી ગયેલાં મોતી બાળવયમાં બેઠરાકારીમાં વખત ગાળ્યો હોય તો વૃદ્ધાવસ્થામાં પસ્તાવો થયા વગર રહે નહિં.

‘આપણી ગુર્જર બગિચાઓ તો કેળવણીની બાબતમાં છેકજ પહાત છે. દક્ષણી લોકોમાં સ્ત્રીકેળવણીની આવશ્યકતા સ્વીકારાય છે, અને તે પ્રમાણે વર્તન પણ કરવામાં આવે છે. એ લોકોમાં કેળવણીનો પ્રચાર વધ્યોજ નય છે. ઇંગ્લેન્ડ અને સંસ્કૃત બન્નેનું શિક્ષણ લેનારની સંખ્યા આપણા કરતાં ઘણીજ વધારે છે.

આ વર્ષની પરીક્ષાઓમાં માત્ર મુંબઈ સ્ટેશનમાં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં દક્ષણી છોકરીઓ પંદર છે. ગુજરાતી બેઝ છે. પૂના વિગેરેમાં હશે તેતો ભૂરી. બીજી યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓમાં, દાકા-રની વિગેરેમાં પણ, દક્ષણી કન્યાઓની સંખ્યા બહુજ છે. પણ આપણી એક પણ ગુજરાતી બહેનનું નામ વાંચવામાં આવતું નથી. બરેબર આ બહુજ દીલગીરીની વાત છે. ‘કોઈ કહેશે કે એતો આપણા લોકોને પરીક્ષાઓ અપાવવી ગમતી નથી તેથી. પણ તેમ નથી. આપણામાં કોઈ વિધાભ્યાસ કરવુંજ નથી. કોઈનું લક્ષ કેળવણી તરફ છેજ નહિં. વળી કોઈ માબાપને પોતાની કન્યાને કેળવણી આપવાની હોંસ હોય તો રૂઢી નડે છે. કન્યાની કેળવણીમા આપણે પહાત છીએ તેનું કારણ બાળલક્ષ છે, એ નિઃસંસાય છે. આપણી છોકરીઓને બાર વર્ષમાંથી વરણાવી દઈએ એવે એને શિક્ષણ લેવાનો અવકાશજ ક્યાંથી મળે ? બાળલક્ષનાં અનેક માઠાં પરિણામ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ, તે છતાં આપણે બન્ધન’ તોડી શકતાં નથી. છોકરીઓ યોગ પંદર વર્ષની થાય તે પહેલાં તો માતા થાય છે. બિચારીને પોતાની તબી-યત સાચવવાનું તો પૂરું કાન હોતું નથી તે પહેલાં તો ટુનીઆની મેરામાં મોટી જવાબદારી એને માથે આવી પડે છે ! એ જવાબદારી એ સમજી શકતી નથી. ને કુદરતને આધીન બાળક ઉછરે છે, ને તેથી અનેક જીવ ઉછરવાને બદલે મૃત્યુવશ થાય છે. બાળલક્ષના ગેરલાભ માટે બોલતાં બોલતાં પચાસ સાડ વર્ષ આખ્યાં પણ કાંઈજ ફેર માલુમ પડતો નથી. કોઈ કોઈ વાર તો વિચાર કરતાં કંપારી છૂટે છે. શું આપ-ણે કદી સુધારીશું નહિં ? આપણી પ્રત્નનો નારા થવા માંડ્યો છે. તેનું કારણ કે તંદુરસ્ત પ્રેમ ઉત્પત થતી નથી. શીશંદીન, બુદ્ધિદીન, પ્રત્ન થવા માંડી છે. તેનું કારણ એજ છે.

બહેનો ! હવે તો જાગો તો સાચું બહુ વખત નિદ્રા લીધી.

આપણા દેશની હવા વિગેરે સ્થિતિનો વિચાર કરીશું તો માલુમ પડશે કે કન્યાઓને પરણાવવાની વય અગદથી ત્રીસ વર્ષ થાય છે. છોકરી આપણી પાસે અરાઠ વર્ષ સુધી રહેશે તો આપણે એને સંપૂર્ણ રીતે કેળવી શકીશું. વ્યવહારિક કેળવણી પણ આપી શકીશું એટલે સ્ત્રી તરીકે તેમજ માતા તરીકેની ફરજ થાય રીતે બનવી શક્યો. નામર, ફાર્સી ઉચ્ચ શાળાની ક્લાસમાં પંદર વર્ષે પરણાવવાનો રીવાજ સામાન્ય થયો છે, પણ તે બસ નથી. કારણકે પછી તરતજ છોકરીને સાસરે મોકલે છે એટલે બાળ વય-માંજ છોકરી ધારકામાં પડે છે ! જે ખરૂં કે અસહ્યના વખતમાં એથી પણ ન્દાની છોકરી માતા થતી હશે પણ દિવસે દિવસે આપણો બધો નબળો થતો ગયો છે એટલે તે તરફ આપણે ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. જે મોટી ઉમરે છોકરીઓને પરણાવશું તેજ આપણી અને આપણી પ્રત્નની ક્ષતિ થવાનો સંભવ છે.

આપણે એમ કહીએ કે સ્ત્રીકેળવણી આવશ્યક છે. સ્ત્રીઓને ળંચા સંસ્કાર આપવા યોગ્ય છે. પણ તે આપવાં ક્યારે ? ચૈદ પંદર વર્ષમાંથી તો એને સંસારમાં નાખીએ છીએ. સંસાર, સાસરં એ બધાના એને ત્રાસ થવાનું કારણ પણ એજ છે કે બાળક વયથી એ સર્વ જુમેદારી એનાથી ઉપાડી શકાય નહિં અને તેથી મુંઝવણમાં પડે. બાકી છોકરી અરાદ વીસ વર્ષની થાય પછી સાસરે જાય તો એને સસાર ત્રાસદાયક લાગેજ નહિં અને સાસરાને નામે ટાટીઓ તાવ આવેજ નહિં. તમે તમારી છોકરીને મોટી કમર સૂધી તમારી પાસે રાખો ને યોગ્ય સંસ્કાર આપો ને પછી તેનાં પરિણામ જુવો. પરણ્યા પછી છોકરી શીખશે એ આશા રાખવી જ્યારે જે, ને છપ પણ નથી. જે પછી શિક્ષણ દેવાની આશા રાખશો તો કહો સમૂજશું શિક્ષણ લેવાશે નહિં, અને જે લેવાશે તો તબીયતનો બગાડ થશે. માટે જ્યાંસૂધી આપણે હસ્તક વાત દોય ત્યાંસૂધી તેનો લાભ લેવા લેઈએ. દક્ષણી છોકરીઓ વધારે શીખે છે તેનું કારણ એજ છે કે તેમનામાં બાળ રયમાં લગ્ન કરતાં નથી. શું એ બધી છોકરીઓ કુંવારીજ રહેશે, કે યોગ્ય વર નહિંજ મળે ? અલબત્ત સોમાં નવાણું ટપા એ કન્યાઓનો સંસાર સુખી નીકળશે.

એક ઈંગ્લેશ અંયકર્તા કહે છે કે,

Good professors can make good scholars, but good mothers alone can make good men.

મારા શિક્ષકને લીધે મારા નિધાર્થી થશે પણ પદ્મ રત્ન તો સારી માતાજી જ રી મકશે.

સ્ત્રીઓનાં મન અને હુદ્દિ કેળવાએલાં હશે, તેમજ જ્યવહારિક નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી હોય તો સંસાર સુખમય થવાનો ધણો સંભવ છે. આપણી છોકરીનું મન અને હુદ્દિ યોગ્ય પ્રમાણમાં કેળવાઈ હશે તો બેરાક તેની આબરૂ સારાં અને પીયર સર્વત્ર વધશે. વિદ્યાએ એક અમુલ્ય આભુષણ છે, એતો સર્વમાન્ય છે સર્વે તેની પ્રશંસા કરશે. કોઈ તેને વખોડશે નહિં સીતા જે આભુષણ છે. એક સત્ય બક્ષિ, અને બીજું સદ્વિદ્યા. તે પોતાના તેજથીજ દીધી હશે બીજા બનાવદી પ્રકારની તેને જરૂર રહેતી નથી. જેને આ અમુલ્ય રત્ન પ્રાપ્ત થયું હોય તેને અન્ય અલંકારની શોધા કરવાની જરૂર નથી તેમજ અન્ય વશીકરણની પણ જરૂર નથી. સુસંસ્કારિત સ્ત્રીની અસર જનમનુષ્યમાં પણ ધણીજ થાય છે. જે સમૂહમાં એવી સ્ત્રી હોય ત્યાંથી અસદ્વિચાર દૂર ન્હાશે છે. અને ગર્વત્ર સતોષ પ્રસરેલા રહે છે જીવનપર્યંત તે શોભા આપે છે. અને મૃત્યુ પછી તેનું નામ અમર રહે છે. પ્રભુ ! એવા રત્નો ઘેર ઘેર યાજો એટલી પ્રાર્થના છે. અમ્મ !

સો શાસ્ત્ર

આનન્દાશ્રમ.

સાસુ વહુનો વિવેક !

પરમન—જેને કોણ રહે છે ? આપણો વિશ્નુ તો નહિ એ !

કમળા—અહ્યા (વિશ્નુ, કેમ રહે છે ? કોણે માર્યો તને ? ચાલ બા બોલાવે છે.

વિશ્નુ—જા મારે નથી આવ્યું. ઉડઉડ.....!

કમળા—હાનો રહે, જે તારા કાળે બહુ ક્યો છે ને આપું. વહેલો વહેલો ગાય.

વિશ્નુ—મારે બહુ નથી ખાવો, ઉડઉડ.....!

કમળા—તારે શું લેઈએ છે ? તને કોણે માર્યો, બાકા !

વિશ્નુ—શારદાએ તમારો માર્યો.

કમળા—રડા ! ચૂપ થા. એમ બોલાય ?

વિશ્નુ—ત્યારે કેમ બોલાય ? ઉડઉડ..

પરસન—અથા વિન્નુ ! હજુ માનતો નથી કે શું ? હું આલું કે ? કમળા તે ન માનતો હોય તો તેને ઘસડીને અહીં લાવ, એને પાંસરો નેતર જોવો કરી દઉં.

(વિન્નુને કમળા ઘસડીને લાવે છે.)

કમળા—બા, લે. તારો છોકરો કંઈ સમજતો નથી.

પરસન—કેમ આજે નિશાળે નથી ગયો ?

વિન્નુ—જા, મારે નિશાળે નથી જવું. ઉઠઉઠ.....!

પરસન—કેમ શું થયું છે ? માસ્તરને આવવા દે. પછી તારી વાત.

કમળા—હા. બા, લાઇને નિશાળે જવાનું નહિ ગમતું. માસ્તર જ્યારે એક બે સોડીયો ચમકાવશે ત્યારે સીધો દોર જોવો થશે.

પરસન—આમ આવ, રડ્યા ! મસ્તીમાં તો ધરાતો જ નથી. લોકોનાં છોકરાંને અડપણાં કરે એટલે મારે ખાચજતો ! આવવા દેને તારા બાપને, એટલે તારી વસે કરાવરાવું. કોઇનું કહ્યું તો માનવુંજ નહિ !

વિન્નુ—ભારે મને શારદા શું કરવા મારે ? બાપા આવશે એટલે હું પણ શારદાને માર ખવડાવીશ તો !

પરસન—ચૂપ થા, નબોદીયા ! એમ બોલાય કે ? લગાર ડાહ્યો થા !

(શારદાનો પ્રવેશ.)

વિન્નુ—જો આવી, આ તમારો મારનારી લુચ્ચી, તું ચાલ રાખજો. આપાને આવવા દેને, આપાને ! પછી તારી વાત.

પરસન—તું તે મોટી અહીં વડુ થઇને આવી છે કે વહુડો ?

શારદા—શું છે તે ?

પરસન—તારી માએ તે તને શું ખાઇને જનમ આપ્યો હતો, આકડો કે ઘંતુરો ?

શારદા—મારી માએ તો ખાધો હતો શીરો અને મને કર્યો છે દીરો !—શું થયું છે તે આટલાં બધાં તપી ગયાં છો. ?

પરસન—લુચ્ચી ! તું મારા સામે જવાગ આપ્યા વિના બેસી રહે,—એમ કહી કહીને હું થાકી તો પણ તને કંઈ સાન છે ? તારાથી તો સાનવાળાં આન સારાં હોય છો

શારદા—સાફ, સાફ, બાઇજી ! અતીશે કડખાટ કરવાથી શું ફાયદો છે ? જરા તો નંખીને બેસો.

પરસન—શંખણી, પાછી બોલી કે ? હજુ ધરાતી નથી કેમ ? નક્કર તુને લગીરે લાગ છે લાગ ?

શારદા—તમારામાં છે એટલે બસ છે.

પરસન—રાંડ રજગતી ! ઘરમાં તો જરાપણુ ડોળો દરતો નથી. બમતી ગોરાણીની માફક ઘર ગજવામાં તો નવરી થતી નથી. ચપચપ બોલતાંજ આવડે છે. બીજું કંઈ આવડે છે ?

શારદા—શું કંઈ ? મારાં માબાપની આંખો કુટી ગઇ હોશે એટલે આ કમળત કૃગમાં મને પરણતી ! તેમાં જો સામુ રાગરો સારાં હોત તો ધુગ નાંખી. પણ તેતો વાધની મા-રક ધુવવાટો કરીને સામંજ ચાય છે !

કમળા—કાલાં બા ! બેસો; કિતો તમે બોલ્યાં ક્યારનાંએ ! કંઈ શરમ આવે છે, શરમ ?

શારદા—તમારું બાકી રહી જતું હતું તે તમે પણ બોલો ! વહુને સુખવારો તો આવેજ નહિ. આવા કજીઆખોર કુટુંબમાં ક્યાંથી માંડ પાતું પડ્યું ?

કમળા—ધીકાર છે, તારી જતને ! ઉઠ જેવડી થઈ તોયે અકલ્પ ન આવી ! ઢોળવું, ફોડવું, ધણીને માર મારવો; એ સારી બાધડીનાં લક્ષણ છે કેમ ?

શારદા—વધુ બોલ્યામાં કંઈ સાર નથી. એ તો મેં જ્યાંને જ્યેથાં છે. ખાલી શું કરવાને સતાવા છો ?

પરસન—કમળા ! એ કળકળતી કાગડીનું શું કરવા નામ દેછે ?

શારદા—કાગડી કંઈ એમને એમ નથી આવી, તે મોંમાં જીમને દુરસદ પણ નથી આપતાં ! નાહક શું કરવા ગાળોનો વરસાદ વરસાવી મૂકો છો ?

પરસન—કુભારજ દોષ દિવસ સુધરવાની નથી. તને કંઈ જાન છે ? નાનાં છોકરાંની સાથે લડાઇઓ કરે છે; કહ્યું પણ માનતી નથી અને વાળી વળ તીપણ નથી ! —ધિકાર છે તને ! અલ્યા મુળીયા ! જાને એવણુને બોલાવને. જે નાગરની ધર્મશાળામાં બેઠા હોશે. આ મારા કમે હમેશની અભાગણી મળેલી છે તે લગીરે સુખવારો આપવાની નથી. તેનાથી એક પથ્થર વીંટારવો સારો છે.

શારદા—તમારાથી બોલાય એટલું બોલી લ્યો. હવે શું બાકી રાખ્યું છે ? ગાળોથી તો માંડ આખું આંગ વીંધી નાંખ્યું છે અને વળા પાછાં એવણુને બોલાવે છે !

પરસન—ન જોઈ હોય તો જોજો આ સારા ઘરની છોકરી. એના બોલ તો જોજો એક જંગલની વાંદરી કુદકા મારે તેમ ! એણે જીમને તો છૂટીજ મુકી દીધી છે !

અરજ સાંભળોને મનરાય, ક્યારે વહુ મરે ને ટાહું થાય !

વઢેલી વત્રી આવીને વળગે, કરે નહિ કંઈ કામ;

રાંડનો ડોળો બહાર બટકતો; દરી નહિ બેસે કામ. —અરજ.

મથી ધથી, મુખ લાલ બનાવી, કરે બહુ હલકો કાંક;

શણગાર સજ્યામાં ઊંચી ન આવે, રોડાઇરહે પહેરે આઠ. —અરજ.

ચંપક વરણાં ચીર લગવે, મળી મુને કમજત;

છોકરાને છણકા નાંખી હંછેડે, ઉપરથી મારે લાત ! —અરજ.

શારદા—ઘરડાં ટર્યાં તો તમે થયાંછો, હવે શું કરવાને અજખાં થાઓ છો ? મરવાની નિશાનીયો હવે થઈ ગઈ છે, તે સિવાય આવો લવારો થાય નહિ તો !

કમળા—તું મેરને, કરકશા ! એટલે કંડુ હીમ જેવું થાય ! બાપનું નખોદ જતું રાખવાને તું પેદા થયેલી છે, તે તને જોઈ હવે ! શું રણમાં રજગવાનું છે, અને શું તારા વિના અટકવાનું છે ? મરે તો ગણત્રીમાંથી ઓછી થાય અને તારા નામનો બવાડો પણ મરે.

શારદા—તમને બહુ બોલ્યાનું જોર છે !—પછી કાલે શું બોલશે, કાલે ? આ રૂપાળાં સાસરે જઈને કામ કરી કરીને ઉઠ્યાં વગી જતાં હશે તે ક્યારનાં ચિખામણ દેઈ રહ્યાં છે. મરોને તમે, એટલે મારે પણ સુખવારો આવે.

ક્રમળા—તારા છટકેલ વેડા તનેજ પુણ્યવાના છે; યાદ રાખજે. આટ આટલા નવા નવા પોપાકો બદલી બદલી રખકવા જાય છે તે તારાં એન સૌ જાણે છે ! જગર કામે દાઇને ઘેર જવાની તને કાણે રમ આપી છે ?

શારદા—સાહેલીને ઘેર મળવા પણ ન જાય કે ? તમારા મનમાં કે ઘરમાં ને ઘરમાં ગોંધાઇ રહે તો ઠીક, કેમ ? હું તો બહાર જવાની અને જવાનીજ ! જાઓ થાય તે કરો !

પરસન—ક્રમળા, એ નહિ થાકે. તું આમ આવ.-એ રખડાઉ ઢોરને શું ?

શારદા—કોણ કહે છે કે માઈ નામ હ્યો ?

પરસન—ઝડુ થઇ, નશ્ટ ! જરા વિવેક રાખ. આખા નગરમાં કંકાસ કરી માઈ ઘર વગોળ્યું. હવે તો જરા સુધર ! હદ થઇ આડો આંક વળ્યો !

શારદા—અતિશે ગાળો દેવામાં કંઈ સાર નથી. જ્યાં સુધી માઝા રાખું છું ત્યાં સુધીજ ઠીક છે. નહિ તો પછી ઉઠીયાતું કુટીયુજ તો !

અરજ સાંભળોને જગરાય, ક્યારે મારી સાસુ સમાપ્તિ થાય..

હરતાં ફરતાં મારા ખુંચો કાઢે, ને ગાળોની છે જપમાળ,

નણુદી નાગણુ જરા બેભેરે તો, મારે મગદળતો માર.

—અરજ.

ઘડપણુ આવ્યું પણ ગત ન આવી, લવારો કરતી ઝાંઝો,

ઘડી જંપીને ખેસી ન રહેતી, મારો મુકાવો મઝાઝો.

—અરજ.

પ્રિતમ પીટ્યો જરા ન સમજે, ખેસે બાજુએ જઇ,

પૂરવ જનમની કરણી મળી આ, હતી થવાની એ થઇ !

—અરજ.

સૌ. વિરમતી વિ. પંડ્યા.

હું અને મારાં ડિયર સુવદના.

રાત્રીએ જાગીને હું હોંચકાપર ખેડો અને પાન હાથમાં લીધું. તેવામાં રસોડામાંથી ડિયર (પ્રિય પત્ની) બોલ્યાં કેટલા વાગ્યા છે ? ઘડીયાળ સાંસુ જોઇ મેં કહ્યું, નવમાં પાંચ કમ.

ડિયર—હા, હજી તો બહુ વહેલું છે. શું તમે અભારથી સુઇ જવાના કે ?

મેં કહ્યું.—ના. કાંઈ કામ છે ?

ડિયર—હા, આજ મારો વિચાર અગાસીમાં ખેંચવાનો છે.

તેમાં માઈ શું કામ છે ?—મેં પુછ્યું.

ડિયર સુવદના જરા કંટાળાને બોલ્યાં—તમે જાણોજ છો ને કે મને એકલાં તો બીક લાગે છે.

તેઓ જવાબની રાહ જોવા લાગ્યાં. પણ હું તો નિદ્રાશયના સામાં સુદમાં પરા-જન્ય પાઓ ને તેણે મને સ્વાધીન થઇ જવા કહ્યું. તેથી ડિયરના ચખ્દ સાંભળતો હતો પણ જવાબ દેવા અચક્ત ! હું અર્ધનિદ્રામાં હોંચકા પર અડેલી ખેડો હતો.

વળી જરા ઊંચા સ્વરે બોલ્યાં,—તમે અગાસીમાં આવશે કે ?

હવે હું ઉઠ્યો ને મેડીની અંદર આ છેડાથી પેલા છેડા સુધી ફેરા મારવા મંડ્યો. તો પણ નિદ્રાદેવી તો ચળીત થઇ સ્થાનકબ્રષ્ટ થયાં નહિ. આખરે પરિણામ એ આવ્યું કે એક ખુરશીને અડકતાં તે જાણે અપવિત્ર થતી હોય નહી, તેમ એણે પણ પૃથ્વીને અર્ધ આપ્યો ને હું હોંચકાની સહાયતા લેવા ગયો તો તે પણ દુર ખસી ગયો. ને હું આખરે જમીનને શરણે ગયો. અડધી સેકંડમાંજ ઉંચ જતી રહી ને હું ઉઠ્યો, મોં ઘોષ અગાશીમાં જઇ ખુરશી પર બેઠો. બેસતાંની સાથે વિચારવમળમાં ઉતરી પડ્યો. તરતજ પહેલો વિચાર એ આવ્યો કે-હાલની સ્ત્રીઓ ! વળી ખીજે વિચાર આવ્યો કે-મહીલાઓની મીન-લસ કંઈ ને તેની માંહે આ વિષે લેકચર આપું!-એટલામાં ડીડીનો બહુ રેડવાનો સ્વર સંભળાયો.

મેં પુછ્યું- ડીયર, કીકી કેમ રહે છે ?

કાંઈ ઉત્તર નહીં મળવાથી હું ત્યાં ગયો. જઈને જોઉં છું તો ડીયર અને કીકી બન્ને રહે છે- ડાયર, આઘાટે રહેછો ?

ડીયર હસકાં ખાતાં બોલ્યાં,—આપણા ઘરમાં કાંઈ ચોર આવ્યો છે.

તે ક્યાં છે ?

ડીયર-અગાશીના બારણાની પાછળ.

કાંઈ ગમરતાં નહિ. તમે કીકીને છાતી રાખો. એટલું કહી હું હાથમાં જડી ડાંગ લઇ અગાશી તરફ ધસ્યો અને પાસે જઇ પ્રદાર કરવા હાથ ઉઠ્યો કંઈ, તે પહેલાં તો મારો એકદમ હાથ ઝાલ્યો ને જોઉં છું તો મહારા પ્રિય મિત્ર મીસ્ટર ચંદ્રકાંત હતા.

અહો, હો ! મી ચંદ્રકાંત !

હા, હા, હા ! ચંદ્રકાંતે હસવામાંજ જવાબ ઉડાવ્યો ! તમે છુપાઇ ગયા તેથી ડીયર અને કીકી બીન્યાં. અંદર કેમ ન આવ્યા ?

ચંદ્રકાંત,—આપના વિચારો સાંભળવા માટે. મેં રમોડા તરફ આવી જોયું તો ડીયર સુવદના તો નહતાં, ને કીકી એકલી રડયાં કરતી હતી. ચંદ્રકાંતે કીકીને લીધી ને હું ડીયરને સાંધવા દાદર તરફ ચાલ્યો. નીચે આવી જોઉં છું તો ડીયર લોક બેગા કર્યો હતા, ને હજી થુમ પાડતાં હતાં કે, ચોર છે રે ! ચોર છે રે !-ત્યાજી ને પરાપકારી મનુષ્યો શરૂ સાંભળતાંની સાથેજ બેગા થયા હશે, એમ મેં ધારું. કારણ હું ગયો ત્યારે લગભગ સો ઉપર માથુસ એકાં થયાં હતાં ને તેમની મદદે હજી તો આવતાં હતાં ! પણ તે બધા શુરવીરોમાંનો એક પણ એવો ન હતો કે ઉપર આવે. હું આનંદથી એ નાટક જોઇ ઉપરથી ચંદ્રકાંતને બોલાવી હેઠળ આવ્યો. સર્વ લોક મને દેખી પુછવા લાગ્યા કે, ચોર ક્યાં છે ?

મેં સમજાવ્યું કે, એતો ડીયરની બૂજ હતી, ચોર નહોતો; પણ આ ઉમેડા મી ચંદ્રકાંત હતા સહ લોક તાળીઓ પાડતું ને માંહે માંહે વાત કરતું ઘેર ગયું. કેટલાક નવરા અને નીર-વમી હોઝરાઓ દૂરીઓ બોલાવતા ને સીકી વગાડતા ઘેર ગયા. અમે પણ ઉપર ગયાં ને ચંદ્રકાંતે બન્નેલા નાટક માટે તેમને મુજારકબાદી આપી વળી સંગાથે ડીયરને પણ એમની વૈરતાનો ધન્યવાદ આપ્યો !

બહેન બ્યોતિર્મયી.

કલકત્તાવાસી

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રિય

કુસુમ માલતી તેલ.

(૨૯૨૨૨)

આ અપુર્વ સુગંધી કુસુમ માલતી તેલ નીચમસર માથે નાખવાથી બાલ કાળા, લાંબા, રેશમ જેવા સુવાળા, ગુન્ધાદાર, અને સુન્દર થાય છે. બાલની જડ મજબુત થાય છે, ખરી પડતા અટકે છે ને ખરી પડેલી જગામાં ફરીથી નવા બાલ ઉગે છે. કુસુમ માલતી તેલમાં એવો એક અમલકારી યુક્ત છે કે, માથે નાખતાને વારમાં ભુરા કે સફેદ થઇ જતવા બાલ દાળા થવા માટે છે મગજની નળગાઇ, માથાનો દુઃખાવો, ચક્રી, ચીતભ્રાતી, મુર્છા હીરકીરીઆ, આબોમા તન્મર અને કાનમાં ધમધમાટ વગેરે તમામ તરેહના મગજ અને કેશના રોગવીકારો થોડા વખતમાં એકદમ જડમુળથી મટી જાય છે, ચાદ્દાસ્ત

વધે છે ચીત પ્રકૃષ્ઠિત થાય છે. કુસુમ માલતીની ખુશબોથી મનપ્રાણ મોહીત થઇ જાય છે. મગજના કામ કરનારાઓને માટે કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે. ડાક્ટર હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ માથે નાખો, કોઇ દહાડો તમારું માથું દુખશે નહીં. તેમજ તુજલાધી કે નીંતાથી જવાનીમાં તમારા બાલ ભુરા કે સફેદ પણ થશે નહીં.

લોકપ્રિય પરમ દેશલક્ષ્મી શ્રીયુત બાળગંગાધર તીલક મહારાજ, પુના, લખે છે—“ હરમીટ કુપનીનું તેલ મેં જાતે વાપર્યું છે, ને મને કહેતા ખુશી ઉપજે છે કે આ એક અરેખર સ્વદેશી ઉત્તમ કેશતેલ છે. માથે લગાડવાથી તરત ઠંડક વળે છે, થાકેલા પાકેલા મગજને આગમ આપે છે. અને માથાનો દુખાવો તથા મનની બેચેની ને અનિદ્ર દોષને દૂર કરી ચીત પ્રકૃષ્ઠિત કરી આપે છે. એની સુગંધ પણ અત્યુત મોહક ને ટકાવ છે. ”

કિંમત એક શીશીના રૂા. ૧-૦ ૦ અને વિ. પી. ખર્ચ છુદ્ડ મોલ એજન્ટ.

ડે. સી. બ્રધર્સ.

નં. ૪૦ કાલ્હેલ, મુંબઈ. નં. ૨.

स्त्रीशोने सुबोधः

शिशुरिणी—भगोनी ने भ्राता, सुखद पितु माना थम करी,
विचारी बाळाने, सुरस शिष्य आपो हित धरी
बहाली व्हेनोमां, सपून मृत शो स्नेह धरजो,
बळी विद्यावंता, सुगुणि नरथो लग्न करजो.
मुनीनी रीनोनी, सरल शुभ वातो शिष्यवर्ग,
पछो बाळा प्रीते, उचित वरने दान करजो;
रहे पर्वी रीती, सकल जननी शुद्ध मननी,
गळे तापो प्युपो, त्रिविध विधना दुर्त तनथी.
हडो-जोडो पर्वी, युवति वरनां जो सह सजे,
पतीते संतोपी, अचळ मनथी ईश्वर भजे;
पिता माता तेना, हृदय परमातंद धरशे,
गुणी लोको तेना, गुणगण तणां गान करशे.
सहेजे पीडाओ, उचिन घरकन्या लगनमां,
घसेडीने तेने, धियज धरि रे'हुं मगनमां;
कुमारिकाओनी सुजन मन आशीष धरजो,
घिनंती प म्हारी, उर धरि सुमागे विच-जो.
सौ. कृष्णार्गोरी हि. रावळ.

('सद्गुणो हेमन्तकुमारी')

२

शरिणीक—ओ आर्य व्हेनो ! उर धरि, कुसंप क्लेशो परहरो,
मद, क्रोध ने आळस गणो सह दुःख, दुर्गुणनो दगो;
वाणी-असत्यज त्यागीने पनिभक्तिमां लीन थई रहो,
सखी ! सद्गुणो अंतर धरी आनन्दमय जीवन करो
ज्ञानि-असत् जे स्वल्प, विनय, विवेक न जोखरो,
पाते साथ सय कुटुम्बने आनन्दथी रंजन करो;
निज धर्म उर धारी रही, प्रभुभक्तिमांहे दृढ वरो,
सखी ! सद्गुणो अंतर धरी आनन्दमय जीवन करो.
सुखरूप शुभ जीवन करी, प्रियनाथने सुखी करी,
स्त्रीजातिनुं कल्याण करी, आशीष लेजो देशनी;
दृष्टान्तरप जीवन करीने अमर कीर्ति मेळयो,
सखी ! सद्गुणो अंतर धरी आनन्दमय जीवन करो.

—सौ. मनोमः

સુન્દરી સુબોધ.

યજ્ઞ નાર્યન્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તથા દેવતા । મનુ.

પ્રપન્ન દેવતા ઉદે, ત્યા પામે સન્માન સુન્દરી.)

આધાર પાઠક

બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

પુસ્તક ૮ : અંક ૭.

માર્ચ ૧૯૧૨.

પ્રકાશક અને તંત્રી—રામભાઈનરાય જસવંતરાય.

વિષયસૂચન

લેખક

વિષય નિભાગ

ઉદય મુજન.

કાન્યકુજ.

મારી શિષ્યાને

પ્રભુશ્રીની પદસમણી

માના દલાવ

રા. ભટ.

રા રસિક.

રા. લલિત

૫૪

૨૨૧

૨૨૧

૨૨૧

૨૨૭

ચાર્તાલહરી.

પોસ્ટ માર્સર

મુખા.

રા તારાચન્દ્ર.

રા રમણીક નિવેલ.

૨૨૮

૨૩૪

વિદ્યાલક્ષ્મી.

શ્રીઓ તથા બાળકોને ધરણતુ દવાઓ. રા વૈદ્ય અમૃતવાન સુન્દરજી પદિષ્ઠક.

૨૩૬

વિવિધવિદ્યાર.

ભારી પૂજા

૩૫૪૧ ગુણ બહાનરે.

" સન્ધ્યતિગદ " ની સેવિકાઓ

રા. પ્રભુચન્દ્રન

રા. રંગીવદાસ શિવશંકર.

રા. લોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા,

બા. ઓ (સુબન્ધુ, બન્ધુસમાજ)

રા. અન્દલાલ પરસોત્તમરાય.

રા ન્હાનાલાલ અમનલાલ મહેતા.

રા વિનય.

રા. નટવરલાલ ક. ટાકપિસ્ટ

૨૩૮

૨૩૮

૨૪૦

૨૪૧

૨૪૬

૨૪૮

૨૫૦

બાળકોનું નિગોગીપણું.

માનન્દાશ્રમ.

પોયકા પદ્મીબી.

મદાન સામ્રાજ્ય.

પદ્મદેવજી.

ઉપકાર સાથે સ્વૈકાર.

રા. વનમાળી.

રા. જ્ઞાન્યાત્મિક.

૨૫૧

૨૫૧

૨૫૧

૨૫૬

કાવ્યકુજ.

મારી શિષ્યાને.

મન્દાકાન્તા: -

મારી શિષ્યા વરસ નવની લોળી કુમારિકા હો !
તારું કુંઠું હૃદય જગમાં ના જડે અન્ય સ્થાને;
તારાં નેત્રો મહિં થો વરસે ધાર પહેની ! અમીની,
તારાં વેણુ શુભોજ સમજું શાસ્ત્ર નિર્દોષતાનું.

હું શીખાવું કઈક તુજને પાઠ લેખાં હિસાબો,
તું શીખાવે નવ ન મુજને વિશ્વના ગૂઢ મન્ત્રો;
શીખી લેછે તુરત પળમાં વસ્તુ જે જે શીખાવું,
મેધાવિની ! રસિક નવલાં મૂત્ર તું શોધો કાઢે.

તું ખેલેછે ચપળ હરિણી ખેલતી પેલો પેઢે,
જાણે ના તું જગત મહિં આ બન્ધનો શું હશે ને;
તું જાણે કે સરલ હૃદયે મ્હાલશું આમ આમ;
ચિન્તા વિના હૈવન સઘળું શાન્ત વીતીજ જાશે.

ગાંડી ! ઘેલી ! ઘડી વિરમ તું મૂક વિચાર ઘેલા,
દેખાશે આ વરસ ત્રણમાં ફેરફારો નવીના;
તું બધાશે લગન તણી એ સાંકળોથી પછી તો,
રૂઢી ફેરા પ્રણલ કરના જૂઠ્ઠા પ્રત્યક્ષ થાવે.

માતા થાશે સમય વડુતાં બાલુકાંની તું ખાલે !
તે પ્રત્યેની કઠિન ફરજે આંખ તારી ઉઘાડે;
તેવા ખીજ અગણિત ગઢો જીતીને શાન્ત થાવું,
એવી આજ્ઞા વખત વખતે શાસ્ત્ર જૂનાં ઉચારે.

રાખી તારા મગજ મહિં તે આશયો ઉચ ઉચા,
પત્ની થાજે પ્રિય પતિ તણી કોડથી પ્રેમવાળી;
પહેની ! થાજે ગૃહિણી નમણી આર્યસંસાર દીપે,
માતા થાજે વીર તનયની દેશ ગીતે ગવાવા !

આવું રૂડું કુસુમ વિકસે એકલું ને અજાણ્યું,
લોકતા તેને જગત મહિં આ ભાગ્યશાળી હશે કે !
તેનાં પુણ્યે બળ જાદુ કરી ભગતાં પાસ આવે—
છાઈ દેવા હૈવન રસને પ્રેમ સૌન્દર્યથી તે ! ! !

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના 'રાબ્દોમાં કહીએ તો' "જીશો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને "સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબાંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી "અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છાંછાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા "શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની "કલ્યાણ વાચનાઓ વૃદ્ધ કરે;" પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આંતર-વિદાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દૃષ્ટિ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. " સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાજ્ય નથી... "સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૮ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૨, માર્ચ:—ફાલ્ગુન, વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૭ મા.

ઉદય ગુંજન.

મનુષ્યો કહે છે કે અમારી જિંદગી નિષ્ફળ ગઈ છે, અને અમે દુનિયામાં કાંઈજ કર્યું નથી; ફક્ત દુઃખ અને ચિન્તા અમે સહન કરતા આવ્યા છીએ, અને અમારો આત્મા પાપ તથા કલેશમાં વધારે વધારે પડતો જાય છે !

માણસ માત્ર દેખાવ ઉપરથીજ પોતાનાં અતુમાન બાંધે છે; પણ ઇશ્વર ત્હોનાં કરતાં ઘણે વધારે દૂર જોઈ શકે છે; અને ઇશ્વર જાણે છે કે પ્રયત્ન કરતા મનુષ્યને લોભ, લાગણી, આશા, નિર્ભયતા-વગેરે અનેક ઉપાધિઓનાં પરસ્પર અથડાતાં મોજાંઓની વચ્ચે ઉભા રહીને મહેનત કરવાની છે.

કામ અને ત્હોનાં પરિણામ ઉપરથી માણસ પોતાનો અભિપ્રાય બાંધે છે; પરંતુ ઇશ્વર આત્માના દરેક છુપા પ્રયાસની પણ ગણના કરે છે: પ્રભુ જાણે છે કે ન્યાય અને સત્યની વૃત્તિ કરતાં પાપભુદિ ઘણી વાર વધી જાય છે ને સારાં કામની આડે આવે છે !

ઇશ્વર દરેક નિસાસો અને આંસુ જુવે છે, અને કોઈ જાણે નહિ એવા આપણા પ્રત્યેક પ્રયાસ અને નિરાશાની પણ નોંધ ત્હોની પાસે થાય છે; તો કોણ એમ કહી શકશે કે, આપણે જેને અહિં 'પરાજય' માનાયે છીએ ત્હોને અર્થ પ્રભુના પરમધામમાં 'વિજય' નહિ થતો હોય ?

કાવ્યકુજ

મારી શિષ્યાને.

મન્દાકાન્તા: -

મારી શિષ્યા વરસ નવની લોખી કુમારિકા છે !
તારું કુંળું હૃદય જગમાં ના જડે અન્ય સ્થાને;
તારાં મેત્રો મહિં થો વરસે ધાર બહેની ! અમીની,
તારાં વેણા શુભાંજ સમન્તું શાસ્ત્ર નિર્દોષતાનું.

હું શીખાવું કઈક તુજને પાઠ લેખાં, હિસાબો,
તું શીખાવે નવ ન મુજને વિશ્વના ગૂઢ મુન્ત્રો;
શીખી લેછે તુરત પળમાં વસ્તુ જે જે શીખાવું,
મેધાવિની ! સસિક નવલાં મૂત્ર તું શોધો કાઢે.

તું ખેલેછે ચપળ હરિણી ખેલતી પેલો પેઠે,
જાણે ના તું જગત મહિં આ બન્ધનો શું હશે ને;
તું જાણે કે સરલ હૃદયે મ્હાલશું આમ આમ;
ચિન્તા વિના હૃદય સઘળું શાન્ત વીતીજ જશે.

ગાંડી ! ઘેલી ! ઘડી વિરમ તું મૂક વિચાર ઘેલા,
દેખાશે આ વરસ ત્રણમાં ફેરફાર નવીના;
તું અંધારે લગત તણી એ સાંકળોથી પછી તો,
ફૂલી ફેરા પ્રબલ કરના જૂદમ પ્રત્યક્ષ થાવે.

માતા થાશે સમય વડુતાં બાહુડાંની તું બાલે !
તે પ્રત્યેની કઠિન ફરજો આંખ તારી ઉઘાડે;
તેવા બીજા અગણિત ગદો જીતીને શાન્ત થાવું,
એવી આસા વખત વખતે શાસ્ત્ર જૂનાં ઉચારે.

રાખી તારા મગજ મહિં તે આશયો હૈય હૈયા,
પત્ની થાને પ્રિય પતિ તણી કાંડથી પ્રેમવાળી;
બહેની ! થાને ગૃહિણી નમણી આર્યસંસાર દીપે,
માતા થાને વીર તનયની દેશ ગીતે ગવવાં !

આવું ફડું કુસુમ વિકસે એકલું ને અજણયું,
લોકતા તેનો જગત મહિં આ ભાગ્યશાળી હશે કે !
તેનાં પુરુષો બળ બહુ કરી જિગતાં પાસ આવે—
છાઈ દેવા હૃદય રસને પ્રેમ સૌન્દર્યથી તે ! ! !

પ્રભુશ્રીની પંચરામણી.

અરજી— અજવાળ્યું આંગણીયું મ્હારું આજ શું !
 મુજ અંતરના નાથ પ્રભુ પંચરાય લે,
 પાવન કીધી પંખીકુટી આ દીનની,
 મંગળ ચરણ-કમળની રજ છવરાય લે—અજવાળ્યું.
 અંતર-દારો આ ઉઘાડ્યાં આજ મેં,
 અંદર આવો, વાસ વસો ચિરકાળ લે,
 શાન્તિ, મુખ, સધૃતિ રહો વાસો વસી,
 નાથ તણા શુંદર-મંગળ સ્વરૂપ સાથ લે—અજવાળ્યું.
 નેણ ભરી ભરી નિરખું નાથ નિરંજન,
 તૃપ્ત કરું ઈન્દ્રિય-અંતરનો તંત્ર લે,
 વારું આતમ-સર્વસ્વ ઓવારણે,
 તત્ત્વમાસિ અપરોક્ષ અનુભવ મંત્ર લે—અજવાળ્યું.
 ઉરઉદ્ધિના ઉર્મિ અનહદ ઉછળે,
 આતમનો અમૃત-રસ આ રેલાય લે,
 અંતરના સ્વામીને શું અલિપેક્તાં,
 લેદતણી આ જડ લેખડ લેદાય લે—અજવાળ્યું.
 વણ વાદળ વરસ્યા મેઝુલા માંડડા,
 વણ આદિત અજવાળ્યાં આ ત્રિપૂર લે,
 હૃદય-નાથની પરમ પ્રભા પ્રકટી રહી,
 ચિદાનંદ રસ અદ્ભુત રેલે ઉર લે—અજવાળ્યું.

રસિક.

“ માનાં લ્હાવ. ”

માનાં બાળક કાલું બોલે;	બોલે બોલે માતો ડોલે !
માનાં બાળક ખૂંદે જોળે;	માનાં હૈયાં ચૂડે હિંડોળે !
માનાં બાળક ફરતાં નાચે;	માને મ્હોંચે મેલ ન લાધે !
માનાં બાળક હેરી હસાવે;	માને થેલાંતૂર બનાવે !
“મા ! મા !” કહી બાલક બોલાવે;	મા ચૂમી બ્હાલે નહવરાવે !
માનાં બાળક રહોડે સૂવે;	મા બાળકમાં પ્રભુને જાણે !
માનાં બાળક ઘૂમે ને મ્હાલે;	માને બાળકને જેવાં બનાવે !
બાળલીલા ને માની માયા;	ધન્ય જન્મ જેણે એતો જોયાં !

લલિત.

વાર્તાલિહરી.

પોસ્ટ માસ્તર.

નોકરીએ રહેતાં વેતન પોસ્ટ માસ્તરને ઉલાપુર આવ્યું પડ્યું હતું. ઉલાપુર નહાતું ગામ હતું. ત્યાં એક ગળા બનાવવાનું કારખાનું હતું. કારખાનાના સાહેબે મહા મુશીબતે અહીંયા પોસ્ટ ઓફીસની સ્થાપના કરાવી હતી.

આપણે પોસ્ટ માસ્તર શહેરનિવાસી હતો. આ પોસ્ટ ઓફીસમાં તેની સ્થિતિ જળથી વિખૂટી પડેલી માછલી સમાન હતી. માટી અને ઘાસથી છાજેલા પ્રકાશ રહીત એક ઘરની પોસ્ટ ઓફીસ બનાવી હતી. ત્યાંથી થોડે દુર બર અને નિરૂપયોગી ઘાસથી દંડાયણું એક તળાવ હતું. તેના કીનારા ઉપર ધીય ઝાડી આવેલી હતી. કારખાનાના સેવકોને અવકાશ મુદ્દલ મળતો નહોતો; તેમજ તેઓ સદૃશ્યોની સંગતને લાયક પણ નહોતા.

માસ્તર સ્વભાષે શરમાળ હતો. અપરિચિત મનુષ્યો સાથે છુટથી બળા જવાની તેને ટેવ નહોતી, અને તેથી ત્યાંના રહેવાસીઓ સાથે તેણે ઝાઝો પરિચય કર્યો નહોતો. પોસ્ટ ઓફીસમાં કામ પણ ઝાંઝું નહોતું. તેથી અન્ય કાર્યના અભાવે કોઇ કોઇ સમયે તે કાલ્યામાં પણ માથું મારતો હતો. પવનથી ડોલતાં વૃક્ષ અને કોમળ લતા ઉપર, અને મેઘમંડળમાં ગમન કરતાં વાદળો તરફ દ્રષ્ટી કરતાં જીવન સુખમય બની જાય છે એવો મનોભાવ તે પોતાની કવિતાઓમાં પ્રગટ કરતો. કદાચ “અરેબિઅન નાઇટ” માંનો એકાદ જીન આવી એકજ રાત્રીમાં વૃક્ષોને જડમુળથી ઉખેડી નિમિત્તદોસ્ત કરી નાંખત, બુમી ઉપર પથ્થરથી જડેલા મર્ગો બનાવત, અને બધા હવેલીઓની દારની દાર બનાવી ગમનમંડળના વાદળાઓ તેની દ્રષ્ટીથી છુપાવત, તો આ સદૃશ્ય નવું જીવન ધારણ કરત કે નહીં તે તો પેરમાત્મા જાણે !

પોસ્ટ માસ્તરનો પગાર બહુજ થોડો હતો. પોતાને માટે રસોઇ તેને પોતાનેજ કરવી પડતી. તે ગામની એક ઘરબાર રહીત અનાથ બાળા તેનું મૃદુકાર્ય કરતી, જેના બદલામાં તેને ત્યાં ખાવાનું મળતું. તે બાળાનું નામ રતન હતું. વયમાં તે બારતેર વર્ષની હતી. તેના લગ્ન થવાનો સંભવ થોડો હતો. માંબાપ વગરની રજાગતી બાળાને પરણવા કોણ તત્પર થાય ? ઇશ્વર કૃપા કરે અને તેનું દુઃખ દીલે ધરે, તોજ બીચારી નીરાધાર, અનાથ બાળાને સુખનો સમય આવે.

સંધ્યાકાળે જ્યારે તે ગામની ગૌશાળાઓમાંથી ધુમાડાના ગોટગોટ નીકળી ચોપાસ પ્રસરી જતા, જ્યારે આખો દિવસ એકજ સ્થળે પડાવ નાંખી પડી રહીને સંધ્યાસમયની સમીર લહરીઓનો ઉપભોગ કરતાં ક્ષુધાતુર થયેલા મનુષ્ય નીવાસ તરફ આગમન કરતા હતા; જ્યારે ગીચ ઝાડીમાંથી તમરાનો અવાજ નીકળતો હતો, જ્યારે ગર્વિયાઓનાં ઝાંઝ અને મૃદંગનો તીવ્રનાદ કણેન્દ્રિયમાં પ્રવેશતો અને જ્યારે માટીના ઘરની અધારી પરસાગમાં તે બેસતો તે વખતે વૃક્ષોના કમ્પવાથી તે કીની લહરમાં પણ કંપારી ઉત્પન્ન થતી, ત્યારે પોસ્ટમાસ્તર પોતાના આરગના ખુણામાં ઝાંખો દીવો પ્રકટાવતો, અને હાંકે મારતો, “રતન !” બારણા આગળ બેસીબેસી રતન આ હાંકની રાહ જોતી હતી, પરંતુ પહેલીજ હાંકે અંદર આવવાને બદલે તે પુછતી “બાઇ ! તમે અને બોલાવો છો ?”

પોસ્ટ માસ્તર—કેમ તું હમણાં કંઈ કામમાં છું ?

રતન—મારે હમણાંજ ચુલો સળગાવવો છે.

પોસ્ટ માસ્તર—કંઈ નહીં ચુલાની હાયવોય કર માં. તે પછી થઈ રહેશે. પણ પહેલાં મને ચલમ પીવી છે તે ભરી આપ.

હમેશાં આવી રીતે વખત વીતતો હતો. આજે પણ પોસ્ટ માસ્તરે ચલમ ભરી લાવવાનો હુકમ આપ્યો. થોડીજ વારમાં રતન ચલમને ટુંકતી ટુંકતી ગાલ ટુલાવતી અંદર આવી. તેના હાથમાંથી પોસ્ટ માસ્તરે ચલમ લઈ લીધી અને સહજ પ્રશ્ન પુછ્યો, “રતન ! તને તારી મા-યાદ આવે છે ?”

ખરે ! એ બહુ લાંબી વાત હતી. કોઈ કોઈ બાબત તેને યાદ હતી અને ઘણી બાબતો તેના સ્મરણમાંથી સરી ગઈ હતી. કેટલીક બાબતોનું તેને વિસ્મરણ થયું હતું. પોતાની માતાના કરતાં પીતા પોતાને વધારે મ્હોતો હતો, એ બાબતનું તેને આખું સ્મરણ હતું. તે આખા દીવસનો પરિશ્રમ વેડીને સંધ્યાકાળે ઘરે આવતો હતો વિગેરે; એવા એવા પ્રસંગો તેના સ્મરણમાં ચિત્રરૂપે અંકિત થયા હતા. આવી રીતે વાતો કરતી કરતી રતન પોસ્ટ માસ્તરના પગ આગળ જમીન ઉપર બેસતી. તેને પોતાનો એક નાનો ભાઈ યાદ હતો. લાંબા વખત ઉપર તેની સાથે યોમાસાની રૂતમાં એક વૃક્ષપરથી તુટી પડેલી ડાળાની માછલી પકડવાની સોડી બનાવી તળાવમાં માછલીઓ સાથે ગમ્મત કરવા તે ગઈ હતી. આ વાત અન્ય ગંભીર વાતો કરતાં પણ વધારે વાર તેના મસ્તકમાં ઉપસ્થિત થતી. આમ વાર્તાવિનોદ કરતાં રાત બહુ વીતતી, અને માત્ર પ્રમાદ-આળસને લીધે પોસ્ટ માસ્તરને રસોઈ કરવાનું મન થતું નહીં. હમેશાં સવારની રસોઈમાંથી થોડી દાળ કે ખીચડી પડી રહેતી, અને રતન તરતજ ચુલો સળગાવીને થોડાક રોટલા ધડી નાંખતી. ટાઢી દાળ કે ખીચડી અને રોટલા કે ભાખરી એજ તેઓનો સાંધકાળનો ખોરાક હતો.

કોઈ કોઈ વખતે તે માટીના ઘરના એકાદ ખુણામાં પોતાની ઓપીસના લાકડાના ખાંકડા ઉપર બેસી, પોસ્ટ માસ્તર પોતાના ઘરની વાતો કરતો હતો; અને પોતાના ન્હાના બંધુ, માતા, મ્હોટી બહેન વીગેરે જેને માટે પોતાના વતનથી બહુ દુર આવેલી આ અજાણી ભુમીમાં પોતાનું હૃદય દુભાતું હતું તેની વાતો કહેતો. પોતાના મનમાં દ્રઢ વાસ કરી રહેલી બાબતો જે ગળાના કારખાનાના ગુમાસ્તાઓ પાસે પ્રકટ કરી શકતી નહોતી, તે બાબતો આ અશિક્ષિત આમ્યવાસી છોકરી પાસે જરા પણ અયોગ્યતા કે અનોચિત્યનો વિચાર કર્યો વગર તે કહેતો. અંતે તેઓ વચ્ચે એટલો દ્રઢ સુપરિચય થયો કે તે બાળા, તેના ઘરના માણસોની વાત કરતી વખતે તેઓને “મા-બહેન-ભાઈ વીગેરે શબ્દોથી સંબોધતી. કાં જાણે તે તેઓને નાનપણથીજ ઓળખતી ન હોય ? પોસ્ટ માસ્તરે કરેલા તેઓના વર્ણન ઉપરથી પોતાના હૃદયની સૂક્ષ્મ સ્મરણપોથી ઉપર પોતાની કલ્પનામાં તેઓની આકૃતિ દોરવાનો પણ તેણે યતન કર્યો હતો.

વર્ષાશુ ચાલતી હતી. સમય બપોરનો હતો. આકાશ નિર્ભજ હતું. મંદ ઉષ્ણ સમીરલહરીઓ વહતી હતી. બીના ધાસ અને વૃક્ષોમાંથી વિચિત્ર સુવાસ નીકળતી હતી. કંઠાળેલી પૃથ્વીનો ઉષ્ણ શ્વાસ મનુષ્યોના શરીર ઉપર આવી પડતો હોય તેમ જણાતું હતું.

એક હઠીલું પક્ષી કુદરતના ન્યાયમંદિર પાસે કંઠાળો ઉપજાવે એવા ખેદશકિત અવાજથી, દુરાગ્રહથી ફરિયાદની પરંપરા ચલાવતું હતું. પોરટ માસ્તરને અત્યારે કંઈ કામ નહોતું. પવનથી ધુળતાં, સુંવાળાં, સૂર્યથી પ્રકાશીત અનેલાં વૃક્ષોના પાંદડાઓ અને મેઘજળમાં સ્નાન કરી સ્વચ્છ અનેલાં કુંપળાઓ-અને, વર્ષારતુના અંતનાં છુટાં છવાયાં સ્વચ્છ વાદળાંઓ-આ સર્વનો દેખાવ બહુ રમણીય બન્યો હતો.

પોરટ માસ્તર આ સર્વ જોઈ રહ્યો અને તેના મનમાં વિચારો આવવા લાગ્યા, “અત્યારે મારા હૃદયને પહાલું લાગતું એકાદ જણ મારી પાસે હોય તો કેવું સારું ! મારા હૃદયમાં વાસ કરી રહેલી પ્રેમ અને સ્નેહની મુર્તિ મારી સમક્ષ હોય તો કેવો આનંદ, અહાહા !” વિચારના વમજમાં અટવાતાં તેને જણાયું કે તે દુરાગ્રહી પક્ષી પણ એજ વાત વારંવાર ઉચ્ચારતું હતું, અને ત્યાં આવેલાં વૃક્ષોના ફડફડારથી પણ એજ વીચાર ઉત્પન્ન થતો હતો. આ વાત કોઈ નહીં માને-કોઈ નહીં જાણે-છતાં પણ એક નાના ગામડામાં થોડા પગાર ઉપર રહેલા પોરટ માસ્તરના હૃદયમાં તે રજના દીવસના શાંત બપોરે આવી લાગણીઓ ઉદ્ભવી હતી.

પોરટ માસ્તરે એક દીર્ઘ વિશ્વાસ નાંખ્યો, અને હાંક મારી “રતન !” રતન તે વખતે નીરાંતે જમીન ઉપર બેઠી બેઠી જમફળ ખાતી હતી. પોતાના શેઠનો અવાજ કોને પડતાંજ તે સત્વર ત્યાં દોડતી આવી અને પુછ્યું, “મોટાભાઈ, તમે મને બોલાવી ?”

“હા, અહીં બેસ. જો હું તને એક વાત કહું. તને વાંચતાં લખતાં આવડતું નથી એ બહુ ખોટું છે. વાંચતાં લખતાં શીખવાથી અનેક શયદા થાય છે. તને શીખવાતું મન થાય છે કે નહીં ?”

“ભાઈ ! જેનાથી ક્ષાયદો હોય તેવું કામ કોને ન ગમે ? પણ મારાથી શીખી કેમ શકાય ? મને કોણ શીખવે ?”

“તે બાબત તારે કંઈ ચિંતા કરવી નહીં. હું પોતે તને આજથી બરાબર શીખવવાનો પ્રારંભ કરીશ. રોજ હું તને થોડા હુંકારુંકા પાઠો વાંચવાનું કહીશ. ચાલ અત્યારથીજ તને શીખવવાનું કામ શરૂ કરીએ.” બપોરનો સંધળો વખત તેણે રતનને મૂળામૂર શીખવવામાં ગાળ્યો. આવી રીતે થોડાજ દીવસમાં જોડાદાર પણ તેને આવડી ગયા.

આવશ્ય માસ આવતો હતો. મેઘરાગ્ન મુસળધાર જળવૃદ્ધી કરી રહ્યા હતા. ખાડા, ખાઓચીઆં, ટંગાવો, વગેરે પાણીથી ઉમરાઈ નંવા લાગ્યાં. દીવસ અને રાત વરસાદનો ધ્વની અને દેડકાંનો ઝાંઝાં અવાજ કલ્પેન્દ્રિયમાં પ્રવેશ કરી રહ્યો હતો. ગામડાનો માર્ગ આવજનને માટે બંધ થઈ પડ્યો હતો. માત્ર મજવામાં બેસીને બજારમાં જઈ શકાતું.

એક દીવસે સવારથીજ ધમધોદાર વરસાદ વરસતો હતો. પોરટ માસ્તરની શીખ્યા-ગામડીયાનું રતન દાર પાસે બહુવાર બોટી થઈ. છતાં પણ રોજ પ્રમાણે હાંક નહીં સાં-બજવાથી તે પોતાના પુસ્તક અને કાગળોઆ સાથે લઈને ઝોરડામાં દાખલ થઈ. તેણે પોરટ માસ્તરને બીજાના ઉપર ખેડો જોયો. તે રહેજ ઉધી ગયો દરો એમ ધારી તે

ઔરડામાંથી બહાર આવવાની તૈયારી કરતી હતી, એટલામાં તરતજ “રતન !” એ શબ્દ તેના કાને પડ્યો. એકદમ તેણે પાછળ જોયું અને પ્રશ્ન કર્યો, “ મોટાભાઈ, તમે સુતા હતા ? ”

પોસ્ટ માસ્તરે ફરીયાદસુચક અવાજે કહ્યું, “ આજ મને ઠીક નથી. રતન, માંદો દીલ તો જો.”

મુસળધાર વરસાદમાં તદન અખંડિત સ્થળમાં એકલો અને માંદો પડેલો મનુષ્ય પોતાની સારવારને માટે વલખાં મારે છે. પોતાના કપાળ ઉપર કંકણથી સુશોભિત ક્રેમજ હસ્તનો મધુર સ્પર્શ તેને યાદ આવે છે. માંદગીના ખીજાના આગળ માતા અથવા ભગીની સમાન સ્નેહથી સારવાર કરનારની હાજરીની તે જગાસા ધરાવે છે. આ પ્રવાસીની આવી ઇચ્છા તમ યથા વગર રહી નહીં. રતન હવે નાની છોકરી નહોતી. તરતજ તેની સુશુષ્ક કરવાનું કાર્ય પોતે ઉપાડી લીધું. તે વૈદને બોલાવી આવી અને ગોળીઓ નિયમસર ખવરાવવા લાગી. તે આખી રાત તેના ખીજાના આગળ બેસી રહી તેને વાસ્તે રૂચતું ખાવાનું બનાવ્યા કરતી, અને વારંવાર “ કેમ ભાઈ ! હવે તમને કંઈક આરામ જણાય છે કે નહીં ? ” એવા પ્રશ્નો પુછ્યા કરતી.

ધણી દીવસો પછી પોસ્ટ માસ્તર મંદવાડમાંથી ઉઠ્યો. તેનું શરીર કૃશ, દુર્બળ બની ગયું હતું. તેણે નીશ્ચય કર્યો કે ગમે તેમ થાય પણ અહીં વધારે વાર ન રોકાવું અને કોઈ બીજે સ્થળે પોતાની બદલી કરાવવી. તે સ્થળની અનારોગ્યતાના બહાને તેણે કલકત્તાના પોસ્ટ ખાતાના વડાને પોતાની બદલી માટે અરજી કરી.

માંદા માણસની સુશુષ્ક કરવાના કાર્યથી મુક્ત થયા પછી રતન દ્વાર બહાર બેસવા લાગી. પરંતુ હવે તે આગળની મારફત હાંક સાંભળતી નહોતી. કોઈ કોઈ વેળા તે ઔરડામાં ડોકીયું કરતી, તો પોસ્ટ માસ્તર શૂન્ય સ્થિતિમાં બાંકડા ઉપર બેઠેલો અથવા ખીજાનાં સુતેલો જણાતો હતો. રતન દ્વાર આગળ તેના હુકમની રાહ જોઈ બેસી રહેતી, ત્યારે પોસ્ટ માસ્તર ઉત્સુક હૃદયથી પોતે કરેલી અરજીના ઉત્તરની વાટ જોતો હતો.

દ્વાર આગળ બેઠાં બેઠાં રતન પોતાના પાંદો વારંવાર વાંચતી. પોતાની પરીક્ષા લેવાનો વખત આવે ત્યારે કદાચ જોડાક્ષરમાં પોતે ગુચ્છવાઈ જાય એવી તેને ભીતિ હતી. ધણી વખત વીલ્યો, પરંતુ તેની ધારણા પાર પડી નહીં. અંતે એક અદવાડીઆ પછી એક દિવસ સાંજે રતને હાંક સંભળી. રતન સહય ઔરડામાં આવી અને પુછ્યું “ મોટા-ભાઈ ! તમે મને બોલાવી ? ”

પોસ્ટમાસ્તરે કહ્યું, “ રતન, હું આવતી કાલે અહીંથી ચાલ્યો જવાનો છું. ”

પોસ્ટમાસ્તરના આજના અવાજમાં રતનને કંઈક વીચીત્રતા લાગી. તેની જગાસા વધી અને ત્વરાથી તેણે પુછ્યું “ તમે ક્યાં જવાના છો, મોટાભાઈ ? ”

“ હું ઘરે જનાર છું. ”

“ તમે પાછા ક્યારે આવશો ? ”

“ હું અહીં પાછો આવવાનો નથી. ”

રતનને તો આ સર્વ આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેણે વધારે સવાલ પુછ્યા નહીં. પોસ્ટમાસ્તરે પોતેજ સર્વ વાત કરી, “ રતન ! મેં પોતે મારી બદલી માટે અરજી કરી હતી, પરંતુ

તે નામંજુર થઇ. તેટલા માટે આ નોકરીનું મેં રાજીનામું આપ્યું છે, અને હું હવે મારે ઘરે જઈ છું.”

ચોડા વખત સુધી તે બેમાંથી કોઇ એક શબ્દ પણ બોલ્યું નહીં. દીવો જાંખો બળતો હતો, અને જુનાખખ થઇ ગયેલા છાપરામાંની એક તડમાંથી જમીન ઉપર મુકી રાખેલા એક માટીનાં વાસણમાં ‘ટપટપ’ કરતાં વરસાદનાં ટીપાં પડતાં હતાં.

ચોડા સમય વીસા પછી રતન ધીમેથી ઉઠી ને બાખરી બનાવવાને માટે રસોડામાં ગઇ. પરંતુ અન્ય દીવસોની માફક ત્વરાથી તે બનાવી શકી નહીં. તેના મનમાં અનેક વીચાર તરંગો ઉત્પન્ન થયાં. પોસ્ટ માસ્તર જમી રહ્યા ત્યારે રતને તેને પુછ્યું “ મોટાભાઈ ! તમે અને તમારી સાથે તમારે ઘરે લઇ જશો ? ”

પોસ્ટમાસ્તર વીચારમાં પડી ગયો. તે હસ્યો અને બોલ્યો, “ રતન ! એમ કેમ બને ? મારાથી તને સાથે તેડી જવાય નહીં.” શા માટે તેને સાથે ન લઇ જવાય એનું કારણ સમજાવવાની તેને જરૂર જણાઇ નહીં.

આખી રાત ઉંઘમાં કે જાગ્રતાવસ્થામાં રતનના કાનમાં પોસ્ટમાસ્તરના ‘એમ કેમ બને ?’ એ હાસ્યપુર્ણ શબ્દોના બણકારા વાગ્યા કરતા હતા.

સવારના પહોરમાં પથારીનો ત્યાગ કરતાંજ, પોસ્ટમાસ્તરને જણાવ્યું કે પોતાને ન્હાવાને માટે પાણી તૈયાર હતું. નાનપણથીજ તેને નદીના નિર્ભજ જળથી ન્હાવાની ટેવ પડી હતી, અને અહીં પણ તે હંડા પાણીથીજ ન્હાતો. ગમે તે કારણ હોય, પરંતુ રતન પોસ્ટ માસ્તર ક્યારે જવાનો છે તે પુછી શકી નહીં. કદાચ સવારના પહોરમાં એને સ્નાન કરવું હોય એવો વિચાર કરી, રતન મોડી રાત્રીએ નદીએથી પાણી ભરી આવી હતી. સ્નાન કરી રહ્યા પછી પોસ્ટમાસ્તરે રતનને પોતાની પાસે બોલાવી. ધીમે પગસે તે ત્યાં આવી, અને તેના હુકમની રાહ બેતી શાંતિથી તેની મુખમુદ્રા તરફ તાકી રહી. તેના શેઠ-પોસ્ટમાસ્તર બોલ્યો, “ રતન ! હું જઈ છું. પરંતુ હું જઈશ તે પહેલાં મારી જગ્યાએ જે માણસ આવનાર છે તેને હું બલામણુ કરી જઈશ, જેથી મેં તારી સંભાળ લીધી છે તેવીજ રીતે તે પણ તારી સંભાળ લેશે. હું જઈ છું તેથી તારે કોઈ જાતનો ઉચાટ કરવો નહીં.”

ખરે ! આ શબ્દો માયાળુ અને સ્નેહી હૃદયમાંથી ઉપસ્થિત થયા હતા—શુદ્ધ અંતઃકરણની લાગણીઓ દર્શાવનારા હતા. છતાં તે શું કામના ? સ્ત્રીનું હૃદય કોણ પારખી શકે ? તેના મનની વાત કોણ જાણી શકે ? અનેક વખતે રતને પોતાના શેઠનાં હપકાબંધો વચ્ચે શાંત ચિત્તે સાંબળ્યાં હતાં, અને સહન પણ કર્યા હતા. પરંતુ આજે અત્યારે આ સમય વચ્ચેના તેનાથી સહન થયાં નહીં. તેનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું; તે ખુબ રડી, અને બોલી “નહીં, નહીં, મોટાભાઈ, તમારે મારે માટે કોઈને બલામણુ કરવી નહીં. હું અહીં રહેવાની નથી.”

રતનને આવું વર્તન ચલાવતાં પોસ્ટમાસ્તરે કદી પણ જોઇ નહોતી. આજે તેને જાણે જવાબ આપતી જોઇ તે આશ્ચર્યચકિત બની ગયો.

નવો પોસ્ટમાસ્તર આવ્યો. પોતાનું કામ તેને બનાવીને—સપ્તમેા ચાર્જ તેને સોંપીને, આપણે પોસ્ટમાસ્તર જવાને તત્પર બન્યો. છુટા પડતી વખતે તેણે રતનને હાંક મારી

અને કહ્યું “ રતન ! આજ સુધી હું તને કંઈ આપી શક્યો નથી.. અત્યારે રજા વખતે-તારાથી છુટા પડતી વખતે હું તને કંઈક આપું છું, જેનાથી થોડા દિવસ તારો નિર્વાહ ચાલશે. ” પોતે અહીં જે પૈસા કમાયો હતો તે તેણે કાચળામાંથી કાઢ્યા, અને માત્ર મુસાફરીમાં ખરચવા જેટલા પૈસા પોતાની પાસે રાખી બાકીન નને આપવા માંડ્યાં. રતન તેના પગે પડી, અને તેના ચરણ પકડીને બોલી, “ બાઈ ! હું નમ્રતાથી તમારી પાસે ચાચના કંઈ છું કે કૃપા કરી મને કંઈ પણ આ લીચાર ન કરો. હું હતભાગીની છું. મારે માટે કાળજી કરવાની કોઈને જરૂર ન આટલાં વચન ઉચ્ચારીને તે તે સ્થળેથી દોડી ગયું-અદ્રશ્ય થઈ !

આપણા પોસ્ટમાસ્તરે દીર્ઘ નીશ્વાસ નાંખ્યો. તેણે હાથમાં પોટકું લીધું, ખબ છત્રી ધરી, આશમાની અને સફેદ રંગના પદાવાળો વીચીત્ર ટ્રંક મજુરને માથે અને ધીમે ડગલે મજવા તરફ તેણે પ્રયાણ કર્યું.

ન્યારે તે મજવામાં બેઠો અને મજવો ઉપડયો, વર્ષાઋતુના પાણીના પુરથી છ અને વીસત ત સરિતાનું જળ ચોતરફ અચકાવા અને પૃથ્વીમાતાનાં અશ્રુસમાન રૂ મારવા લાગ્યું; ત્યારે તેના હૃદયમાં તીવ્ર વેદના થવા લાગી. નિર્દોષ આશ્રમજાળાના હૃદયદ્રાવક ચીત્ર અગાધ અને અવર્ણ્ય હૃદયભાર અને દુઃખ દર્શાવતું હતું. એક વ તેને એમજ થયું કે “ હું ત્યાં પાછો જાઉં-તે એકલી, અટુલી, માથાપ રહિત, ની બાળાને મારી સાથે તેડી આવું. ” પરંતુ પવન સદમાં ભરાઈ પેસી જળનૌકાને જતો હતો; વર્ષાઋતુનો ઉછળતો જળપ્રવાહ વિદ્યુતવેગે વહેતો હતો ગામ બહુ પાછળ ગયું હતું. સરીતાપટ પર નૃત્ય કરતી જળનૌકામાં બેઠેલા મુસાફરના હૃદયમાં પ્રકાશ પડ્યો. તે લીચારવા લાગ્યો “ આ જીવનમાં આવી રીતે જુદા પડવાના પ્રસંગો આવે છે-અસંખ્ય મનુષ્યો મૃત્યુશરણુ યાય છે: તો પછી તે બાળાને ખાતર શરવામાં શું લાભ ? ”

પરંતુ રતનના મનમાં આવા સત્યનો પ્રકાશ પડ્યો નહોતો. હમેશાં તે અ નેત્ર મહીત પોસ્ટ ઓફીસની આસપાસ ભ્રમ્યાં કરતી હતી. તે હમેશાં ત્યાં જ અને નીરાશ થઈને ત્યાંથી પાછી જતી હતી. તેના હૃદયમાં આશાનો અંખો તણખે કરી રહ્યા હતા કે કદાચ મોટાભાઈ-પોસ્ટમાસ્તર ત્યાં પાછો આવશે. આ લીચા: અંધન સમાન થઈ પડ્યો હતો, અને એ સ્થળનો-પોસ્ટ ઓફીસનો તે ત્યાગ કરી શકતી ન

અહાહા ! અત્યંત હૃદય મોહનંગ બેઠી શકતું નથી. ખરો વખત લીધા પ મનુષ્યને સાંન અને ભાન આવે છે. સત્યને અંગણ કરી અસત્ય આશાના ધુમ્કાડોના ભરવા માટે મનુષ્યો પોતાનો પ્રાણ પશું આપી દે છે. પરંતુ છેવટે દુઃખાનુભવ થા હૃદયનું લોહી શોશાય જાય છે, આશા ઉડી જાય છે, ચેમેર નીરાશો નીરાશા નજરે છે, અને તે વખતે મનુષ્ય શુદ્ધિમાં આવે છે, તેને સત્યનું ભાન થાય છે છતાં હૃદય શાંત થતું નથી; અને પુનઃ બીજી ઇદ્રજળમાં-મોહનજળમાં ફસાવા માટે તેનું ઉત્ક્રાંત અને છે-વગર વિચારે વૃથા વલખાં મારે છે !

“ સુભા. ”

(“ મંડર્ન રિવ્યુ ” ૩૫૨થી.)

૧

તે કન્યકાનુ અભિધાન સુભાપીણી હતું. પરંતુ બવિધ્યમાં તે અવાચક રહેશે એમ દ્રાણ જાણતું હતું! તેની મ્હેટી બહેનોનું નામ સુકેશીણી ને સુહાસીની હતું. શોકે સુભાપીણીને સુભા કહેતા હતા.

સુભાની મ્હેટી બહેનોનાં લગ્ન ઘણા બપકાથી કરવામાં આવ્યાં હતાં. પરંતુ સુભા અવાચક હતી તેથી તેના લગ્ન વિષે તેના પિતાને બહુ ચિંતા થતી.

સુભા તેના જન્મથી તેના માતપિતાને દુઃખરૂપ હતી. બીજા માણસોથી દૂર રહેવા તે ઇચ્છતી અને જો તેના પિતા તેને બૂલી જાય તો કેવું સાફ એમ ધારતી, પરંતુ તેના પિતાના હૃદયમાં તે સર્વદા વિદ્યમાન હતી.

તેનો પિતા બનીકંથ તેને બહુ ચ્હાતો હતો, પરંતુ તેની માતા તેને ધિક્કારતી અને શોકથી કહેતી કે મ્હારે પેટે આ પથરો ક્યાંથી પેદા થયો ?

સુભા અવાચક હતી પરંતુ લાંબી શ્યામ આંખો તેનું સૌંદર્ય હતી અને જ્યારે તેને કંઈ લાગણી થતી ત્યારે તે તેના મૃદુ ઓર્થો દ્વંડાવતી.

૨

સુભાના પિતાનું શુદ્ધ ચંદીપુરમાં હતું. તેની પાસે એક ન્હાની સરિતા વહેતી હતી. સરિતાની જમણી બાજુએ બનીકંથનું શુદ્ધ હતું. જ્યારે જ્યારે સુભા નવરી પડતી ત્યારે તે સરિતા તીરે આવતી હતી.

સુભાને ઘણા મિત્રો હતા. આ મિત્રો તે તેની વાડામાંની ગાયો હતી. આ ગાયોનું નામ સર્વશી અને પંગુલી હતું. સુભા તેમને બોલાવવાને અશક્તિ હતી પરંતુ તેઓ તેમની ન્હાની શેઠાણીના પગલાં ઓળખતી હતી. સુભાના પ્રેમના અને પ્રાર્થનાના, ગુસ્સાના ને શોકના ગાળા તેઓ સમજતી હતી. સુભા વારંવાર વાડામાં જતી. તેમની ગરદન આસપાસ તેના હાથ વીંટતી. તેમના કર્ણ પાસે પેતાના ગાલ ધસતી. પંગુલી તેના સામું ટગર ટગર બેતી અને તેનું શરીર પ્રેમથી ચાટતી. સુભા વાડામાં ત્રણ વખત જતી અને કોઈ કોઈવાર કામ પ્રસંગે પથ જતી. જ્યારે તેની માતા તેને સખ્ત કપડો આપતી ત્યારે તે તેના અવાચક મિત્રો આગળ આવતી. તેના શોભમય અને નમ્ર ચહેરાપરથી તેઓ તેના હૃદયનું દુઃખ સમજતાં હતાં. આ બન્ને ગાયો સંકટ સમયે તેના હાથ સાથે સંગઠાં ધસતી અને તેમની ન્હાની શેઠાણીને શાંતિ આપતી.

૩

સુભાને પ્રતાપ નામે એક મિત્ર હતો, તે માછીમારનો ધંધો કરતો હતો. મધ્યાહ્ને તે સર્વદા નદી તીરે આવતો. આ વખતે તેઓ બન્ને મળતાં હતાં. જ્યારે જ્યારે પ્રતાપ કંઈ કામ કરતો ત્યારે ત્યારે તે તેની સાથે એક મિત્ર રાખતો અને માછલી પકડતી વખતે શાંત માણસની જરૂર હોવાથી તે સુભાને ચ્હાતો હતો.

પ્રતાપ પ્રેમથી સર્વદા સુભાને “સુ” કહેતો હતો. સુભા એક વૃક્ષ નીચે બેઠી છે, પ્રતાપ તેની સામે ટગર ટગર બેઠો હતો. સુભા સર્વદા સ્વહસ્તથી બનાવેલી પાનપટ્ટી લેને આપતી. સુભા પ્રતાપ સામે બેઠી અને વિચાર કરતી કે હું લેને શી રીતે ઉપયોગી થઈશ અને ક્યારે ખાતરી કરી આપીશ કે મહારામાં સ્ફુરતા જુરસો ને આંચકો છે ? તે મહાન જગન્નિર્મલ પ્રત્યે પ્રેમથી પ્રાર્થના કરતી. મહારામાં વિચિત્ર અને મહાન કામ કરવાની શક્તિ આપ કે જેથી પ્રતાપ આશ્ચર્ય પામી મહેને પૂછે કે “સુ ! સુ ! તારામાં આટલી બધી શક્તિ ક્યારે આવી ?”

સુભા હવે ઉમર લાયક થઈ. તેના પિતાને તેના લગ્ન વિષે ચિંતા થવા માંડી. લોકો પણ આ વિષે વાતો કરવા લાગ્યા. તેના પિતાને જ્ઞાતિબહાર મૂકવાને તૈયારી થવા માંડી. બનીકંથની સ્થિતિ સારી હોવાથી લોકો તેની અદેખાઈ કરતાં અને તેના ઉપર વેર લેવા પ્રયત્ન કરતા.

બનીકંથ બહાર ગામ ગયો. ત્યાંથી આવ્યા પછી તેણે કહ્યું “આપણે હવે કલક-તા જવું છે.”

મુસાફરી માટે તૈયારી થવા લાગી. સુભા અતીશય દીલગીર થઈ. તે કંઈ સમજતી નહિ.

આજે પ્રતાપ માછલાં મારવા આવ્યો છે. સુભા નદી તીરે બેઠી છે. તેણે કહ્યું “હે સુ ! તારા પિતાએ તારે માટે પતિ શોધ્યો. તુંતો હવે પરણવાની. મહેને બૂલતી નહીં હો.”

સુભા હવે વધુ સમજ. તેને થયું કે મારે પરણવું પડશે. પરણવાના વિચારથી તેનું હૃદય ચીરાઈ ગયું અને હરિણ જેમ શીકારી સામું બેઠે કહે “શામાટે તમે મહેને મારી નાંખ્યું ? તેમ સુભા પણ મનમાં વિચારતી. પિતાજી ? શામાટે તમે મહેને પરણાવે છે ? સુભા જાડ તબેથી ઉઠી ગઈ-તેનો પિતા ઘરે લોકો પીતા હતા ત્યાં ગઈ. તેમને નમન કર્યું અને તેમના સામું ટગર ટગર બેઠું. અશ્રુઓ તેની આંખમાંથી વહેવા લાગ્યાં. પિતાએ તેને શાંત કરી પરંતુ તેનું હૃદય શાંત થયું નહિ.

બીજે દિવસે કલકતા જવાનું હતું. સ્વહસ્તથી સુભાએ ગાયોને ખડ નાંખ્યું અને પંખાબું, તેનીડોકે તેના હાથ નાંખ્યા અને તેના મિત્રોથી સદા માટે અશ્રુ સહિત જુદી પડી. કલકતામાં એક દિવસે સુભાને સારા વજ્ર પહેરાવવામાં આવ્યાં તેનું માથું ઝોળવામાં આવ્યું. અમૂલ્ય ને અસંખ્ય ધરેણ્યોએ તેને પહેરાવ્યાં. સુભાનાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુ વહેતાં હતાં.

સુભાને માટે પસંદ કરેલો પતિ તેના મિત્ર સહિત આવ્યો અને થોડીવાર પછી કહ્યું ઠીક છે, ઠીક છે.

થોડાએક દિવસ પછી લગ્ન થયાં અને સુભા તેને સાસરે ગઈ. સર્વને તરત માલુમ પડ્યું કે તે અવાચક છે. સુભાને તેમાં કંઈ વાંક નહતો. તેણે કોઈને છેતર્યાં નહતાં. ધન્ય શિવાય કોઈપણ તેનું હુઃખ સમજતાં નહિ.

તેના દુટ પતિએ દુટ બની બીજી કન્યા સામે પાણિગ્રહણ કર્યું.

બીજાને છેતરીને જ્ઞાતીની બીકને લીધે પાપી પિતાએ પોતાની અવાચક કન્યાને પરણાવી તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? સુભા ! તું અવિવાહિત રહી હોત તો ?

રમણીક ત્રિવેદી.

એ સિવાય ગળોતું સત્ત્વ તથા ગળોના જુકાનું સેવન કરવાથી પણ તાવમાં ઘણો શાયદો થાય છે.
 ૧૦ મુદર્શન ચુરણ વૈદોને લ્યાં તથા જાણીતા ગાંધીઓને લ્યાં લેવાર મળે છે, તે વાપરવાથી પણ તાવમાં સારો શાયદો થાય છે.

૧૧ કરીઆતું, લીમડો, મામેજ્યો, કાળીજીરી, કીડામારી, અને કડુ તથા સંયજની કાકીનું સેવન કરવાથી પણ તાવ ઉતરી જાય છે. અને ગામડાઓમાં તો ઘણે બાજે તાવ ઉપર આની સાદી, ઘરગતુ દવાઓજ વાપરવામાં આવે છે. અને એમાંથી કોઈ એકાદી ચીજનું સેવન કર્યું હોય, તો તેથી તાવ ઉતરી જાય છે. એ બધી ચીજો કેટલી વાપરવી તે ઘણાં બૈરાંઓ જાણે છે, એટલે એની ખાસ વીગત આપી લંબાણ કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે ઉમર, રોગીની પ્રકૃતિ, દવાની જાત વગેરે બધું તપાસીને કેટલી દવા આપવી તે નક્કી કરી શકાય છે. અને આ બધી દવાઓ એવી જાણીતી છે અને એવી ઘરગતુ છે તથા એવી નિર્દોષ છે કે તે જો યોગ્ય વધારે પ્રમાણમાં લેવાણી હોય તો પણ તેથી કાંઈ બહુ નુકશાન થતું નથી, તેમજ એજા પ્રમાણમાં લીધી હોય તો તેથી પણ કાંઈ તેનો ગુણ જતો રહેતો નથી.

૧૨ ટાઢીઓ, એકાંતરો, તરીઓ, અને ચોથીઓ એ તાવને માટે એક ખાસ ઉપાય એ છે કે, અડધો તોલો ફટકડી એ તોલો સાકર અને એક તોલો લીંણુનો રસ તેનું સરખત બનાવી, તેમાં પાંચ તોલો પાણી નાંખી તાવ આવવાની ચાર કલાક અગાઉ પી જવું એટલે તેજ દહાડે તાવ આવતો અટકી જાય છે, અને કદી આવે તો પણ બહુજ થોડો આવે છે, એ દવા તાવ આવવાના દિવસે પાવી, પણ ચાર વાર લેવાથી એ જાતના લાંબા વખતના હડીલા તાવો પણ ઉતરી જાય છે.

૧૩ આ સિવાય તાવને માટે ખીજ ઘણી જાતના જવરાંકુશો અને છે, અને તેથી ઘણી જાતના તાવોને બહુ શાયદો થાય છે. પણ એ જવરાંકુશોમાં હાંગજો, વજનાંગ, સોમલ, ધંતુરો, હડતાળ વગેરે જેરી દવાઓ આવે છે. માટે તેની ઉપર પરહેજ ન પગાય, અથવા વધારે પ્રમાણમાં લેવાય, અથવા તે પ્રકૃતિને માફક ન આવે તો તેમાંથી બહુ ગંભીર નુકશાન થાય છે. માટે એવી આકરી દવાઓ કોઈ ખાસ હુશીઆર વૈદના હાથ સિવાય લેવી નહિં.

બહેનો તાવનું પ્રકરણ બહુ મોટું છે. કારણકે તાવ એ આપણા દેશમાં મુખ્ય રોગ છે. અને તાવના બેટો ઘણા છે, અને એ બધા બેટોમાં જુદી જુદી જાતની દવાઓ અપાય છે. એટલે એ બધી બારિક વિગતો સૌના કામની નથી. પણ જે એના ખાસ અભ્યાસી હોય તેનાજ કામની છે. માટે આ કકાણે તો તની ઉપર ફક્ત સામાન્ય સુચનાઓ આપેલી છે અને ઘરગતુ નિર્દોષ દવાઓજ બતાવેલી છે અને જે એટલું પણ આપણી ધણી બહેનો સમજે તો એ કાંઈ નાની વાત નથી. અને એટલું જાણવામાંથી પણ તે પોતાના કુટુંબને કોઈ વખત બહુ મોટો શાયદો કરી શકે છે. માટે આવા સામાન્ય નિપત્રો અને સાદા સાદા ઘરગતુ દેશી ઉપાયો જાણવાની સૌં બહેનોએ ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ.

બહેનો તાવ પછી જે મુખ્ય દરદ આપણી બહેનોને નડે છે, ઉધરસ છે, માટે હવે એ બાબત ઉપર આવીએ.

(અપૂર્ણ.)

વૈદ અમૃતલાલ સુન્દરજી પઠિયાર.

વિવિધવિહાર.

હારી પૂજા.

રતિ મૂર્તિ !

પ્રીતિ મૂર્તિ !

વિશુદ્ધિની વિભવ મૂર્તિ

દયા મૂર્તિ !

ક્ષમા મૂર્તિ !

ગૃહરાજ્યની સુકુમાર યુવતી !

પ્રિય વદા,

કલેશ હર્તા,

શાંતિ કર્તા,

હૃદય મંદિર સ્થાપિત વિદેહો દેવી !

નિત્ય સ્મરાય છે

નિત્ય પૂજાય છે,

સ્મૃતિના ધૂપ દીપે,

પ્રીતિના સ્વદ્ભૂષણે.

આર્યો' પ્રણય પૂજા રમાની જ્યાં થાય છે.

પ્રગ્ભવ દેવોનો ત્યા પતિત પાવન વાસ છે.

પ્રણયનંદન.

“ રૂપથી ગુણ વહાલારે. ”

શીખવું સખી એક વશીકરણની વાતને,

આજ અચરત મેં દીઠું, કે રૂપથી ગુણ વહાલારે.

ધોળી ફટક તજી બગવાની ભતજો,

કોયલ બોલે જગ રીઝે, કે રૂપથી ગુણ વહાલારે.

દુલ અતીશે કેશુડાંનાં શોભે જો,

છોડી ગુલાબે મન સોભે, કે રૂપથી ગુણ વહાલારે.

મોગસે ગોપી તજી રાધા સરખી કાનેજો,

કુબળથી મન માને, કે રૂપથી ગુણ વહાલારે.

રૂપ જોખનની ચટકી દહાડા ચારજો,

ગુણ અખંડ શણગાર, કે રૂપથી ગુણ વહાલારે.

પ્રણુ આરોગ્યા બીલડી કેસં બોરજો,

શબરી વરતી ઢોર, કે રૂપથી ગુણ વહાલારે.

આમ વિચારી સખી રૂપ અભીમાન છોડાજે,
રંગીન શુભે ચીત જોડે, કે રૂપથી શુભ વ્હાવારે.

‘રૂપથી શુભ વ્હાવારે’—એ મયાજાનું કાવ્ય ગયા હિસેઅરના સુન્દરી સુબોધમાં પ્રકટ થયું હતું; ત્હેને માટે રા. નવલરા કર પ્રીતમલાલ માંકડ જામનગરથી જણાવે છે કે, તે શુદ્ધ નથી. ત્હેમના કાકા રા. રંગીલદાસ શિવરા'કરનું રચેલું છે. ઉપર પ્રકટ કરેલું કાવ્ય અસલ મુજબ છે. રા. રંગીલદાસનાં ખીન્ન કાવ્યો રા. નવલરા'કરનાં બહેન શ્રી. ગંગાગૌરી પાસે છે.

તન્ત્રી.

“સરસ્વતિચંદ્ર”ની સેવિકાઓ.

લેખક:—લોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા, બી. એ; (સુબન્ધુ, બન્ધુસમાજ.)

‘If a man say, I love God and hateth his brothers, he is a liar; for he that loveth not his brother whom he hath seen, cannot love God whom he hath not seen.

(I. Epistle, St. John, IV, 30.)

જે કોઈ માણસ ‘હું ઇશ્વરને ચ્હાઉં છું’ એમ કહે અને પોતાના બન્ધુ (અન્ય મનુષ્યો) ને ધિક્કારે, તો તે ન્હાનું જાણે છે; કારણકે પોતાનો બન્ધુ જેને તે ન્હાવે છે ત્હેને એ તે ચ્હાતો નથી તો પ્રભુ જેને ત્હેણે જોયો નથી ત્હેને તે ચ્હાઈ શકે નહિ. પવિત્ર બાઇબલ.

આ વિષય સુ'બાઇમાં ‘યુનિયન’ સમાની સમક્ષ વંચાયો હતો, ચર્ચાયો હતો. એ વાતને વર્ષ થયું. ઇચ્છા અને માંગણી છતાં માસિકમાં હજી પ્રસિદ્ધ થઈ શક્યો નથી પ્રસિદ્ધ થાય, તે પહેલાં આપણી (અમદાવાદની શુન્દરાત) સાહિલ સમા સમક્ષ વાંચવાનો પ્રસંગ મળ્યો છે. સુ'બાઇમાં વંચાયા પછી કાંઈક સંધારો વધારો થયો છે; એટલે અને અહીંના ગૃહસ્થોમાંથી ભાગ્યે એકાદે એ વિષય ત્યાં સાંભળ્યો હશે તેથી વિષયને જૂનો ન લેખીએ તો દરકત નહિ આવે.

હાલમાં એક માસિક માટે “સરસ્વતિચંદ્રનાં સ્ત્રીપાત્રો” એ વિષય ઉપર લેખ લખાય છે અને એ નિમિત્ત સરસ્વતીચંદ્ર વાંચતાં કાંઈ નવાજ વિચાર ઉપજ્યા. વિશેષમાં ‘સેવાસદન’ ના સંબંધથી જનસમાજની સેવા સ્ત્રીઓ કેટલે દરજ્જે કરી શકે એમ છે, એના વિચારો થતાં રા. ગોવર્ધનરામે સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય ઉપર સાફ વિવેચન કર્યું છે એમ લાગ્યું અને એના પરિણામે એ નિબંધ લખાયો. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ ની યુવાનવર્ગ ઉપર કેટલીકવાર સારી અસર થતી નથી એમ માનવાનાં કેટલાંક કારણ છે, પરંતુ તે વિશે વિવેચન કરવાનું આપારે પ્રયોજન નથી. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ માં આલેખાયેલી સેવિકાઓ એ જાતનાં કર્તવ્યો બજાવે છે. એકેનાં એ સેવિકાઓએ પોતાની સ્ત્રિમાં સેવા બજાવી પોતાનું જીવન સમજાવ્યું છે અને ખીન્નું આ સેવિકાઓ હજી પંજુ પરોક્ષ રીતે જનસમાજમાં અનેક તરેહની સેવા બજાવે જાય છે. Sisters of Mercy—સેવિકાઓની પદ્ધતિ ક્રિસ્ચિયન ધર્મમાં છે એમ સામાન્ય રીતે મનાય છે. એમ ન હોત તો આપણા દેશમાં સેવાસદન જેની અનેક સંસ્થાઓ ક્યારેનીએ ઉભી થઈ હોત અને તે દ્વારા અસંખ્ય સેવિકાઓ બહાર પડી હોત. આ ઉપરથી

આપણે શું એમ સ્હમજવાનું છે કે હિંદુ ધર્મમાં પર-સેવાનું નામજ નહોતું અને સ્ત્રીઓને જન-સેવા કરવાનીજ નહોતી? જે ધર્મમાં પોતે જમતા પહેલાં-અતિથિ-અભ્યાગત-ગાય કુતરા માટે અન્ન કાઢવાનું કરમાન છે, જે દેશમાં અનાથપ્રેતસંસ્કારાદિશ્વમેધફલં મઘેત્ (અનાથના શબને અગ્નિસંસ્કારાદિ કરનારને અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યા જેટલું પુણ્ય થાય છે.) એમ માન્યતા છે તે દેશમાં-તે ધર્મમાં સેવા કરવાની ન હોય એ બનેજ કેમ? યુરોપ અને એશિયાના આદર્શોજ જૂદા છે. યુરોપમાં ગમે ત્હેવી રીતે ઐહિક સુખ ભોગવવું એ પ્રથમ મનાયું છે અને તેથી સાયન્સ (વિદ્યાકલા) વગેરેની શોધાથી જીવનમાં વધારે સુખ, વધારે સરજતા કેમ થાય ત્હેને માટે મારામારી. આથી બીજાનો વિચાર કર્યો પહેલાં પોતાનો વિચાર પ્રથમ, વ્યક્તિત્વ બાવના વધારે. આ સ્થિતિમાં પ્રભુપરાયણ મહાત્માઓ પર-સેવાના ગુણો ગાવા લાગ્યા અને સેવિકા ધર્મ દાખલ થયો અને જૂદી જૂદી સંસ્થાઓ ઉદ્ભવી. આથી ઉત્પન્ન આપણે ત્યાં ઈશ્વરપ્રીતિ-મોક્ષની ઇચ્છાથી જીવન ગાળવામાં આવતું હોવાથી, પોતાના ઉપર-આત્મહિત ઉપર જરા પણ લક્ષ અપાતું નથી, નહોતું. પ્રાણી માત્રના શ્રેયમાંજ આપણું શ્રેય મનાયું છે. અને પરતા સુખ માટે—

“ જાતને સ્વદેશ કાળ કાં ન હોમીયે. ”

ત્હેની માફક આત્મભોગ ઉત્તમ લેખાયો છે. વસ્તુ સ્થિતિ આવી છે ત્યાં પર-સેવા માટે કાંઈ જૂદીજ સંસ્થા ઉભી કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી; અને ‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં એટલુંજ નહિ પણ આપણા સંસારનું નીરીક્ષણ કરતાં સહજ જણાશે કે એક નહિ પણ અનેક સ્ત્રીઓ સેવિકાનો યથાર્થ ધર્મ પાળે છે. અને—

“ પોતા વીતિ કહી સ્વજનનું દુઃખ ભૂલાવી દેજે,

“ લૂણવંતા તું પણ લુછજે સ્નેહીનાં આંસુકાને. ”

એ સૂત્રનું પાલન કરે છે. માત્ર અણુસમજમાં યંત્રની માફક કાર્ય થાય છે તેને બદલે સ્હમજીને નિયમિત રીતે કરવાની જરૂર છે.

જેની રીતે લોકસેવાના માર્ગ અસંખ્ય છે, તેનીજ રીતે આપણા સંસારમાં સેવિકાઓ પણ અસંખ્ય છે. પશ્ચિમના દેશોની માફક આપણે ત્યાં ત્હેને મોટું પદ અપાતું ન હોવાથી અને શુભ સત્કાર્યોનું પુણ્ય વિશેષ મનાતું હોવાથી, આપણા દેશમાં જે સેવાઓ થાય છે તે અરણ્યમાં વિક્સેલા શુભાત્મની માફક કોઈની નજરે પડતી નથી.

‘સરસ્વતી ચંદ્ર’ ની સેવિકાઓ પોત પોતાના ક્ષેત્રમાં કાર્ય બજાવે જાય છે અને એ સેવાનું અવલોકન કરતાં સહજજ જણાશે કે એમણે કરેલી સેવાનું સંકળ પણ અનુકરણ થાય તો સેવિકાઓ માટે ઘેર ઘેર માગણી કરવાની, જાહેર તોડીસો આપવાની અને સેવિકાઓ મંગતી નથી એવી ‘બુમ’ રહેવાનો સંભવજ નથી.

“ સરસ્વતીચંદ્રનાં સ્ત્રી પૂત્રો ”—એ બીજો વિષય હોવાથી અત્રે માત્ર પ્રત્યેક સ્ત્રીને સેવિકાની દૃષ્ટિએજ જોવાની છે અને અમૂક સેવિકાને પહેલી કેમ મૂકી, એ વિવાદમાં ન પડતાં હેમના કાર્ય તરફજ લક્ષ રાખીશું.

Life's Trust—“ જીવન એ ન્યાસ છે ” અને “ One at Core, if not

in Creed"—“મતાંતરમાં પણ અંતર એક” આ જે સૂત્રો સેવિકાઓને હૃદયમાં કોતરી રાખવાનાં છે. સેવાના માર્ગોમાં ‘વૈદ્યસેવા’, ‘શિક્ષણસેવા’ અને ‘લોકસેવા’ એ ત્રણ પ્રકાર છે. Social service-‘લોક સેવા’ થાય તો અન્ય સેવાઓ એની મેજે થવાની.

ગુણસુન્દરી—‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના વાચકના હૃદયને-જેના જીવને કામળ બનાવ્યું છે એવી કુસુમની માતા ગુણસુન્દરી જેવી સેવિકા ગૃહે ગૃહે કોણ નહિ ધ્રુએ ?

Her life was—

‘Not marked by noise, but by useful deeds; Quiet and gentle, clear and fair as light; Yet full of its all-penetrating power, it's silent but resistless influence making no needless sound, yet ever working.’

(તેની જીંદગી ધામધૂમથી નહિ પણ ઉપયોગી સત્કાર્યોથી વિભૂષિત હતી; તે શાન્ત, મૃદુ, અને પ્રકાશના જેવી નિર્ભય અને સુન્દર હતી; છતાં પ્રકાશની પેઠે સર્વવ્યાપક બળ અને મોહન પરંતુ નેર્માણ શક્તિ જે નકામો અવાજ નહિ કરતાં નિરંતર કર્તવ્યશીલ રહે છે, તેથી તે બરપૂર હતી.)

ગુણસુન્દરી પોતાના સુખ માટે જોટલી આતુર હતી તેના કરતાં પોતાનાં સ્નેહીનાં પરનાં-સુખ માટે વિશેષ આતુર હતી. સ્નેહીનો અર્થ સંકુચિત ન કરતાં વિશાળજ સંખવાનો છે

“નીકો ન્હાની મ્હોટી જે જીવે તણી

“એમાં વહુ તું એક અખંડિત વહેનજો,—”

એમ માનતી. સ્વ-પરનો ભોદ ગુણસુન્દરીના એક પણ વર્તનમાંથી જડી આવતો નથી.

“પતિના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવાય નહિ, વ્હાલામાં વ્હાલાનું અંતઃકરણ બેદાઈ જતું હોય અને પોતે લાચાર બનીને જોયા કરે,”—એ ગુણસુન્દરીને સાઈ ન લાગતું.

“અટોઅડ કપોલ લાગી રહેલ—”

એનો અર્થ ન સમજતાં પોતાનામાં ન્યૂનતા લાગી.

“તમારા મનની વાતો સહમજબ, તમારે મન સહમજબ, અને આ તમારા સુખ દુઃખમાં અને તમારા આવા આવા વખતમાં મ્હારે તમારા સહાનુભૂતિ બેદર રહેતું ન પડે, એવું શું કહી જે થાય ?”—સામાન્ય રીતે એમ લાગે કે ગુણસુન્દરી પોતાના અથવા પતિનાજ આનંદ—સુખ અર્થે આતુર હતી; પણ સેવાની દૃષ્ટિએ એ આતુરતા ઓછી મહત્વની નથી. સેવાના માર્ગોમાં પરનાં દુઃખ બળુવાં, તેના હૃદયને શાંતિ આપતી, એ લોકસેવા કરવાનું સાધન છે. હવે જે સ્ત્રી પોતાના પતિનું સ્નેહીનું હૃદય સહમજ શકતી ન હોય, જે સ્ત્રી પોતાના વ્હાલાનાં દુઃખમાં ભાગ લેવા ઉત્સુક ન હોય, પોતાના-સ્વજન પ્રત્યે જેનું હૃદય આકર્ષાતું ન હોય, તે સેવિકા ગરીબોના આવાસમાં જઈ-અથવા ઇસ્પતાલમાં જઈ પીડિતજનને શું આશ્વાસન દઈ શકશે ? એમને શી શાન્તિ આપી શકશે ?—નજ આપી શકે.

આવી સ્ત્રીઓ ગરીબોનાં ઘરમાં કે ધર્મ સંસ્થાઓમાં સેવિકા કહેવડાવવા કુટુંબ(મેવો) કે દવા લઈ ફરે પણ એ સેવિકા સેવિકા નથી. આવી સેવિકાનો પતિ એમ માને કે:—

“I cannot think that a man of high culture could regard his marriage

as altogether a successful one so long as his wife remained shut out from his mental life."

(ન્યાં સુધી પોતાના આંતર જીવનમાં પત્ની ઉતરી શકી નથી, ત્યાં સુધી પોતાનું લગ્ન સંપૂર્ણ રીતે સફળ થયું છે, એમ કોઈપણ જીવ કળવણી પામેલા પુરૂષ માની શકે એવું મ્હારું ધારણું નથી.)
તો શું ખોટું ? પોતાના કુટુંબના-પતિના આનન્દનું સ્થાન ન થાય ને પછી સેવિકા ગૃહ-સ્થસેવિકા ગણવા બહાર પડવા માગે. અને પતિ રોક કે લોક નિદેતો વાંક કોનો ? ગુણસુંદરીએ પતિના કુટુંબમાં-પતિના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવો એ જનસેવાનું પ્રથમ પ-ગથીયું માન્યું હતું; અને પોતે લીધેલા શિક્ષણનો લાભ પોતાની કન્યાને અને તે દ્વારા પરોક્ષરીતે જનસમાજને આપ્યો.

"Since each has his trials and troubles to bear,

"while as pilgrims we journey along the same road;

"when we meet with a brother with more man his share,

"'Tis humanity bids us to lighten his load;

"'Tis a pleasure that selfishness can never know,

"A joy that no language, no pen can express;

"Ah, who can forget that has once felt the glow,

"Which the heart feels, while helping a friend in distress."

(આપણી સાથે જીવનયાત્રામાં પ્રયાણ કરતાં દરેક મનુષ્યને પોતપોતાની મુશ્કેલીઓ તથા દુઃખ સહન કરવાનાં છે; અને તેથી ન્યારે પોતાના જાન ઉપરાંતનો બાર ધારણ કરેલ બ્હેન અથવા બન્ધુ આપણી નજરે પડે ત્યારે ત્હેના ઉપરનો જાતો જોડો કરવાની આપણું મનુષ્યત્વ આપણને પ્રેરણા કરે છે: આવા સત્કાર્યની મજા સ્વાર્થપણું કદિ નભી શકેથી નહિ; અને એ આનન્દનું વર્ણન કરવા વાણિ તથા કલમ શક્તિવાન નથી; ખરેખર, મિત્રને સંકટ સમયે સહાય થઈ શકવાથી યદ્ય આંવતો હૃદયનો હૃદાસ જોણે તે અનુભવ્યો હોય તે કદિય કેમ વીસરશે ?)

ગુણસુંદરીના હૃદયમાં ગરીબ તેમજ તવંગર, ઉચ્ચ તેમજ નીચને સમાન સ્થાન હતું અને ત્હેને લીધેજ "ગરીબ અને ધર્મિષ્ઠ બ્રાહ્મણીયો, ઉદાર ગરાસણીયો, કરકસરથી ધર ચલાવવાની આવડ કેવડ વાળી વાણીયણો અને ઉદ્યોગી કણુજણો ગુણસુંદરી આખ્યાની ખખર પડતાંજ નિત્ય પેડે ત્હેના ઉતારા ભણી જોમાસાની નદિના પ્રવાહ પેડે વળવા લાગી. બિચારી ભંગીયણો પણ ઉતારાની પછીતની ખારી પાછળ છેડે ઉભી ઉભી કાંધકાંધ કોલાહલ કરવા લાગી. "પોતાનાથી પદ્મીએ હલકા, માતિએ હલકા-ગુણકર્મમાં હલકા, એવા લોકોની સાથે વાત કરતાં સુગ લાવનાર, દ્રવ્ય-સત્તાને અભિમાને તજ્ઞાનારાં-ગરીબોને પોતાની પાસે બેસાડવામાં નાનમ ગણનાર, એકજ પિતાનો પુત્ર અને કોઠકવાર પોતાથી પણ શુદ્ધ હૃદયનો, ભંગી રહામો મળે ત્હેને અપશુકન માણનાર જનસેવા શી રીતે કરી શકે ?

એકે ગામમાં એકે ધર્મદા-કેવળ ગરીબોને માટે ઉધાડેલા દવાખાનામાં એક સેવિકા દવા આપતી હતી. આ બાઇએ સેવિકાનું કામ માથે લીધું હતું. દવાખાનાની રહામે દવાખાનામાં રહેતા દરદીઓના ઉપયોગ માટે રાખવામાં આવેલા ભંગી પોતાની ઓરડી બહાર બેઠો હતો. ભંગીનાં કાળાં છોકરાં-નગ્નાવસ્થામાં ચૂપકીથી રમતાં હતાં. ભંગીનાં સગાં વ્હાલાં ગુપ્તગુપ વાતો કરતાં હતાં. પેલી સેવિકાની નજર આ ભંગીના ટાળા ઉપર પડી, ન સંસ્થાના મંત્રી ઉપર નોટ (ચીકી) આવી—

"Please to ask Bhangis to go away. I cannot bear the sight of such dirty people here."

(મહેરબાની કરીને બંગીઓને આજ્ઞા જવાનું કહે. અહિં એવા મંદા લોકો ભેટાથી રહેને ધણે કંટાળે ઉપજે છે.)

આવી સગ અને ઇશ્વરપ્રેમ-જનસેવાનો ધર્મ સાથે હોષ શકે કે કેમ ?

"Instead of complaining that people are ignorant and frivolous, we ought to go amongst them and lead them to a higher life."

(લોકો અજ્ઞાન અને મૂર્ખ છે એમ ફરિયાદ કરવા કરતાં, આપણે તેમનામાં બળા જીવે તેમને ઉચ્ચ જીવનમાર્ગે ચડાવવા ભેદાયે.)

"અશિક્ષિત પણુ બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ જેવી રીતે ઘર કામમાં અને સંસાર વ્યવહારમાં આગળ પડી આવે છે તેમજ આખી મનહરપુરીને પોતાના ઘર જેવું માનતી શુભસુંદરી ન્હાના સરખા ગામડામાં વારે ઘડીયે આવી જતી અને ત્યાંની ગરીબ, અજ્ઞાની વસ્તીને પોતાના ગજ પ્રમાણે સુખી કરવા પ્રયત્ન કરતી." આજ પ્રમાણે આસીમાં, પોળમાં, મહેલામાં કામ કરતી ગૃહસ્થસેવિકાઓ (Lay-Sisters) નિકળે તો પછી સેવિકાઓ તૈયાર કરવાની જરૂર રહેશે નહિ.

સેવાના માર્ગોમાં નિરાશ્રિત-નિરાધાર-દુઃખીને આશ્રય આપવાનું સૂચવ્યું છે.

મારી દુવાની મુસાફરી.

ખી. ખી. એન્ડ સી. આઠ રેલ્વેની આજુદ ગોધરા બ્રાંચની લાઇનના દુવાના સ્ટેશન ની અમદાવાદ સીડી ઓપીસમાંથી મેં ટીકીટ ખરીદ કરી અને સવારમાં ઉપડતી લોકલ ટ્રેનમાં નીકળ્યો. ગોધરા લાઇન તરફ જનારા ઉતાડ્યોને સવારની ટ્રેનમાં મુસાફરી કરતાં આજુદ સ્ટેશન ઉપર ભોંયરામાં ઉતરવું પડે છે. તે પ્રમાણે ટ્રેન ૮—૩૦ આજુદ આવી પહોંચતાં ભોંયરામાં યથા, ખીજ સાઇડ ઉપરની ટ્રેનમાં ગેડો. દુવાના સ્ટેશને ૧૧—૦ વાગે ગાડી આવી પહોંચી. આ સ્ટેશન ધણું નાનું છે. દુવા ગામ ત્યાંથી નજીક છે. અમારી સાથે ડ્રોકોર પુનમ ઉપર ગયેલા યાત્રાળુઓ પૈકી લગભગ ૫૦ માણસો ઉતર્યા હતા. અમે સ્ટેશનપરથી રેલ્વે લાઇન ઓર્ગેંગી ધર્મશાળા તરફ ગયા. ધર્મશાળા સ્ટેશનથી આધમણી દીરાએ રેલ્વે કોસીંગની સામેની બાજુપર આશરે બે ફ્લોન્ગ વેગળી છે. આ ધર્મશાળા લોકલ રેલ્વે ખાતા તરફની છે. તેમાં એક વિધવા બાપ સાચવવા સાર પગાર કરી રાખવામાં આવી છે. તેમાં ડાખી બાજુએ ચાર ઓરડા છે અને મધ્યમાં ત્રણ ઓરડીઓ છે તેના ઉપર માળ કરેલો છે. માળ ઉપરનો આગલો ભાગ ખુલ્લો છે. ધર્મશાળામાં એક બાવો પણ રહે છે. યાત્રાળુઓને ડાખી બાજુના ઓરડા તથા માળ ઉપરનો ભાગ મુકામ સાર આપે છે. ધર્મશાળામાં પાંચેક દેહરાં છે. તેમાં ફક્ત બેમાંજ ચંકરનાં બાણુ છે. તેની પુજા માવો કરે છે. ખીર્મની અંદર લાકડાં માટીનાં કુંડાં વિગેરે સામાન ભરેલો છે. કુંડા ધર્મશાળાની જમણી બાજુએ આશરે ૧૨ ફુટની નીચાણમાં આવેલા છે. પગથીયાં કરેલાં છે ૧ ઉપરથી ઉતરીને તેમાં જવાય છે. કુંડામાં દક્ષિણ બાજુના કુંડાઓમાં ૬૬ પાણી રહે છે અને ઉત્તર બાજુના કુંડાઓમાં ગરમ પાણી રહે છે. એકંદર આશરે ૧૦૦ કુંડાઓ છે. માના મહાત્મ્ય વિષે પુછતાં બાપાએ નીચે પ્રમાણે હકીકત દર્શાવી હતી.

“અને શરભંગ નામના એક ઋષીનો આશ્રમ હતો. તેમણે રામચંદ્રજી ત્યાંથી પાસે ના વનમાં આવ્યાની ખબર મળવાથી પોતાને ત્યાં તેમને પધરાવી આતિથ્યપૂર્ણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. તેમના શરીર ઉપર ઘણો ખરાબ વ્યાધી હતો તેના પરિણામે ઘણી દુર્ગંધ મારતી હતી. ઋષીએ તપના તેજવડે કરીને વ્યાધીને શરીરપરથી ઉતારી એકઆગ્રુ તરફ મૂક્યો. અને રામચંદ્રજીને સીતા તથા લક્ષ્મણ સાથે આદરપૂર્વક પોતાના આશ્રમમાં પધરાવી શોડપોષયારથી પુજા કરી. એવામાં સીતાજીની નજર પેલાં વ્યાધી ઉપર પડી. તે વિષે પુછતાં ઋષિએ યથાસ્થિત હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી, રામચંદ્રજી પ્રસન્ન થયા ને રૂપીને વર માગવાનું કહ્યું. ત્યારે ઉચ્ચ જળથી સ્નાન કરવા ઇચ્છા જણાવી. રામચંદ્રજીએ અમીનો મંત્ર બણીને ત્યાં આગળ બાણ મુક્યું. તેણે કરીને કુંડનું પાણી ગરમ થયું. તેમાં સ્નાન કરતાં રૂપીનો રોગ નાશ પામ્યો. અને તેમનું નેજ બહારથી બેઠીને બહાર નીકળી રામચંદ્રજીને વિષે લખ પામ્યું. ઋષિ સદ્ગતિ પામ્યા. તેમને અગ્નિસંસ્કાર કરવા સારૂ સર્વ તિર્થનાં પાણી સમુદ્રને વિષે હોય છે તેથી સર્વ તિર્થનું સ્થાપન કરવા માટે સમુદ્રનું ત્યાં આકર્ષણ કર્યું. તેથી કુંડનું પાણી તથા આસપાસની થોડીક જમીન ખારી છે.” અડધા ઉના અને અડધા ટાઢા વિષે પુછતાં તેણે જણાવ્યું કે “દશરથ રાજાને દેહ મુક્યાનેબાર માસ પુરા થયા નહતા તેથી રૂપીને અગ્નિ સંસ્કાર કરી પીતૃશ્રાદ્ધ ત્યાં કરવા તેમણે વિચાર કર્યો. શ્રાધમાં અંજળી આપવા સારૂ ઠંડું જળ જોઈએ અને તે કીયા પણ દક્ષિણાભિમુખે થાય તેથી કુંડની દક્ષિણ બાજુનું પાણી ઠંડું રાખ્યું.” કુંડ પથ્થર કે માંડીથી બંધાવેલો નથી. પણ જમીન જેવી જમીન છે, અને તેમાંથી ઝરણની મારફત પાણી વહાં કરે છે. તેમાં તે કાબે ખાડા ખોદી પાણી લેવામાં આવ્યું હશે. તેમાં યાત્રાળુ લોકોએ કુંડીઓ તંબાવેલી હોય એમ લાગે છે. કુંડની ઉત્તર બાજુએ એક વિશ્રામ સ્થાન મુંબાધના એક ગૃહસ્થ શા. નીધીલાલ પીતાંબરદાસે તા. ૭-૮-૧૯૦૮ ના રોજ બંધાવ્યું છે. કુંડની આ-થમણી બાજુએ દક્ષિણદિશા તરફ ટેકરા ઉપર એક શિવાલય છે. શિવાલયની ચારે બા-જુએ કોટ હશે. એમ ત્યાંના પડી ગએલા ખડીએરપરથી જણાય છે. શિવાલયમ પેસતાં જમણી બાજુએ એક નાની પથ્થરની મુકા છે. શિવાલયની અંદરનું બાણ સ્વયંભુ રામચંદ્રજીએ સ્થાપન કર્યાનું ત્યાંનો બાવો કહે છે. તે વિષે દેવાલય આગળ કાંધપિણુ લેખ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. શિવાલય તેની બાંધણી અને હાલની સ્થિતિ જોતાં આશરે બસો વર્ષ ઉપર બંધાવલું હોય એમ જણાય છે. શિવાલયની પાછળ હનુમાનજીની પ્રતિમા છે. તે પ્રતિમા પણ રામચંદ્રજીએ પધરાવ્યાનું બાવો કહે છે. પણ તે ઉપર ઝાઝું વજન રાખી શકાતું નથી કારણ હનુમાનનો મેળાપ વનમાં પંચવટીમાં રહ્યા અને સીતાનું હરણ થયું તે પછી રૂપી મુખ ઉપર થયો છે, અને પ્રથમની હકીકત બાવાના કહેવા પ્રમાણે દશરથ રાજાને બાર માસ થયા પહેલાં બનેલી હતી. હનુ-માનની પ્રતિમાની જમણી બાજુએ અને શિવાલયની પાછળ એક નાની સરખી નદી વહે છે. તેના કીનારા ઉપર આસપાસના ગામના લોકો મુઠાં બાળે છે. કુંડમાં નહાવા બદલ બાવો યાત્રાળુઓ પાસેથી બે પૈસા લે છે. વાસણ વાપરવા બાકું લેધને આપે છે. અહિં આવતા યાત્રાળુઓને પડતી કેટલીક હાડમારી દૂર કરવા તથા તેમને યોગ્ય ઓનુકૂળતા કરી

ભારત મહિલા.

“ તરુલતા ! તમે અહીં જુઓ ને એની સાથે હિન્દની દશા સરખાવો. શું તમને તેજમય ભવિષ્ય લાગે છે ? રાજદારી સ્વાતંત્ર્ય હોય ને સામાજિક-પુરાતન સામાજિક કાદવમાંથી મુક્ત થવાનું ન હોય તો એ બાલ સ્વાતંત્ર્ય શું કામનું ? રાજદારી સ્વાતંત્ર્ય એટલે એક વર્ગ, જેને તમે શિક્ષિત વર્ગ કહો છો, તેનાં માન વધવાનાં-આ પ્રગ્નકાંચ સ્વાતંત્ર્ય નહિ, ને આવા નિર્જળ પાયા ઉપર લટકતી અભિલાષા કદાપિ પલ્લુ પૂરી થવાની ? ”

વસંત ! હિન્દ એક સ્વતંત્ર પ્રજા થશે-અલ્પ સમયમાં વિદેશી રાજ્ય નિવંત્રણમાંથી છુટશે, એ આપણા જીવનકાલમાં તો માત્ર સ્વપ્ન જ રહેવાનાં. આપણી ભાષાઓની સંખ્યા હોય-સામાજિક સ્થિતિ જુઓ-આપણા શિક્ષિતવર્ગની વ્યવહાર કાર્યમાં બીરતા જુઓ-આવા આવા અનેક વિચારો આવતાં મન કહીં કહીં મુસાફરી કરી આવે છે. ” તરુલતાએ ઉમા થતાં થતાં કહ્યું.

“ કેમ જશે કે ? હજી તો સાત જ વાગ્યા છે. ”

“ મોહું મ્હારાથી વંચાતું નથી. કેમ વિનોદ ? તમેય આવો છોને ?—હીક, નમસ્કાર ! ”

વસન્તની વિચારમાળા ચાલી. “ શિક્ષિત સ્ત્રી હિન્દની કે અહીંની ?-સીતા, દમયંતી ! કુટુંબની આર્થિકમહિલાના જ્ઞાનનું તેજ તો કાંઈ અનુપમ જ ! પ્રત્યેક દિવસના ન્હાનપણમાં માથે પડેલ પરિચીત સંસારના અનેક દુઃખો-હુદ્દર અનુભવોમાંથી બાલપતિની અનેક જાતની નીચતામાંથી મુક્ત થયેલી આ રમણીમાં જ્ઞાનની રસિકતા, હિન્દુ સંસારની રહી ગયેલી કાંઈ મીઠી રસિક શરમાળતા, મૃદુતા, વદન ઉપર વિકસતી કાંઈ અવનવી ગંભીરતા, આની અનેક સુરભિથી સુવાસિત થયેલી આ નવીન યુગની ભારતીય રમણી-આ યુરોપીય દેશોની ગમે તેટલી ભણેલી કન્યાઓ, બાળાઓ હોય, પણ યુગો પછી વિકસતાં, પુરાતન આભિ-જાત્ય અતે પ્રકટાવતાં આ કુસુમની કોમળતા, મુગ્ધ મોહક મૃદુતા તો તેમાં નથીજ. સેંકડો વર્ષ સુધીની હુદ્દર સંખલામાંથી ધીમે ધીમે પણ આંતરે છુટતી આર્થિકમારિકાનું કાંઈ નવીન જ તેજ છે. અનેક દુષ્ટ બંધનોથી દુભાયેલ, કસાયેલ ચિત્તની સહનશીલતા આ નવીન સ્વાતંત્ર્યનો જુદિમાન ઉપયોગ કરશે જ, દુષ્ટ રૂઢિના, અવનત થયેલા હિન્દુ સંસારના ઉચ્ચ તાપમાં શોષાતી, તેજહીન ઉછરતી ભારતની નવીન સ્ત્રીને આજ માતાઓ તારશે. મ્હારા રંક દેશનું કલ્યાણ તો આ જ માતાઓ કરશે. અમે સ્વાતંત્ર્ય માગીએ છીએ ! અમારી બેનો, માતાઓ, બાપાઓને માત્ર ખંદાર જવા જેટલી પણ છુટ અમે આપી શકતા નથી, અમારા મુર્દાંતરમાંથી જે કાંઈ વચ્ચે અર્પા, તે અમારી બાપાઓ માટે તો જાણે સાક્ષાત્ દેવતાવાણી ! કાંઈ દિવસ વિચાર સરખો પણ કર્યો છે કે આપણા વચ્ચનનું તોલ, આપણી જુદિનું પ્રમાણ આપણું જ મિત્રમંડલ શું કરે છે ? ખરેખર ! વિચાર કરશું તો કાંઈ નવાજ તરંગો ઉઠશે, માટે એ વિચાર કરવા જેવો જ નથી.

કાંઈ કોલેજના વિદ્યાર્થી જેડે વાત કરતાં કાંઈ કાંઈ હૃદય વિચારો, સ્વાર્થલાગ, દેશાભિમાનની વાતો સાંભળશે. ઘેરજતાં ગિયારી અગ્રાત બાપાં જેતાં તદન ‘Hopes’

(નિરાશામય) ધારી આ અનુભવહીન બાળાની મુગ્ધ અભિલાષાઓનું, આ યુવાન હૃદયમાં વિકસતા બાળરસોનું મૂળથીજ છેદન કરનાર આ જ શિક્ષિત વર્ગ-સ્વાર્થત્યાગની વાતો કરનારજ ! હિંદુસમાજમાં શિક્ષિત કન્યાઓનો અભાવ, એટલે શિક્ષિતજનોનું જીવન દુઃખકર ! અરર ! દોષ કેનો ? આ કન્યાઓનો-અરે ! અમારી બેનોનું-પુરાતન રૂઢિઓના છિન્ન બિન્ન, અગ્નાત જનોનાં-અગ્નાત રાલિના દોષથી દૂષિત થયેલાં બંડોને લાત મારી આ માની કુખની બેનનું કલ્યાણ કરવા હિન્મત છે ? કે પછી વિદ્યાચતુરની પેઠે Conventional.Widowhood !^૧ (રૂઢિમાન્ય વૈધવ્ય) જેવા સુંદર શબ્દોમાં માત્ર સંભાળુજ ! પોતાનાજ કલ્યાણ આગળ તમે બોઓ છો ? “ મીઠલકું મહીયર મેલીને, પરંતુ પ્રિય કરવાને ” જતી કુમારીકાને શુદ્ધ અપત્ય સ્નેહથીજ અરે ! સેવો, ને તમે જોશો કે આ પુષ્પ તો કાંઈ અવનની સુરભીથી બહેકે છે; દેશાભિમાનની ને સ્વાતંત્ર્યની વાતો કરનારા ‘શિક્ષિત’ મહાત્માઓ કરતાં હિન્દુ સંસારમાં સ્નેહમાં, સ્વાતંત્ર્યના આનંદમાં સમયાનુકૂળ વિકસેલી એક સહસ્ત્ર બાળાઓ આ રેક દેશની જ્યોતિ સત્યતઃ ઝગઝગવશે, ભાંગી ગયેલ પુરાતન ભારત મંડપને નવા રંગથી રંગશે, ને ઉછરતી નવીન સૃષ્ટિના વદન ઉપર નવુંજ તેજ લાવશે.

શિક્ષણ આપવું એટલે ઇંગ્રેજ ભણાવવી એમ નહિ, પણ આધુનિક કેળવણીમાં ઇંગ્રેજ આવશ્યકજ છે. હિન્દમાં બોલાતી ભાષાઓનું કે સંસ્કૃતનું સાહિત્ય શું આધુનિક સૃષ્ટિના વિચારો માટે અલ્પ નથી ? ક્યાં ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન ? જો કેળવણી એટલે કલ્પનાઓ સમજની, અથવા કવિતાઓ વાંચી શકાય એમજ હોય તો તો કાંઈજ આવશ્યક નથી. ભણ્યા વગર ઘેર બેસાં નજર બાંધે છે, દાણા ઉતારે છે ને કંઈ કંઈ ભવાડાઓ કરે છે. અરેરે ! સ્વદેશની શૃંખલામાંથી મુક્ત થવા નોટલાં વર્ષ લાગશે, તેટલાં પરદેશની શૃંખલામાંથી મુક્ત થવા નહિ લાગે. સ્વદેશ શૃંખલામાંથી છુટતાં છુટતાં સહસ્ત્ર વર્ષો વીત્યાં ને હજીયે કોણ જાણે કેટલાંયે વીતશે.

તરુલતા ! તમને જોઈ મહારા દેશને માટે મથતાં મને હિન્મત આવે છે, પતિત થયેલી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરતાં નવુંજ માન પ્રગટે છે, આત્મભાનની નવીજ પરીપૂર્ણતા હૃદયમાં પ્રસરે છે.

મહારા દેશનો શિક્ષિતવર્ગ આત્મજ્ઞાનનો અનુભવનાર, વિચારને તત્ત્વનિત કાર્યમાં સ્વતંત્ર થશે, ને તરુલતા જેવી અનેક રમણીય જ્ઞાનરસપ્રભાથી ઝગકતી મહિલાઓ સ્વબંધુઓ સાથે ઉમ્મી રહી હિન્દનો જયકાર પોકારશે, ત્યારે હિન્દનો જયકાર સર્વસ્થળે ગાજતાં વાર લાગશે નહિ, ને એ ધોપનો પડધો મંગલસૂચક-વિજયસૂચકજ થશે. તરુલતા ! હું ને તું એક દેશનાં બાંધવ-એક માતનાં છો-ને એ પ્રેમમૈયાને સંતોષ આપવો એ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય.

કેમ્બ્રીજ, (ઇંગ્લંડ).

મહાનાલાલ અમનલાલ મહેતા.

સ્વર્ગ.

શિવમાર્ગીઓ જોને દેલાસ કહે છે, વૈષ્ણવંધીઓ જોને વૈકુંઠ કહે છે. ક્ષત્રીઓ જોને જીવત કહે છે, અગ્નિપૂજક જરથોસ્થીઓ જોને ખહેસ્ત કહે છે. સનાતન વેદધર્મી જોને સ્વર્ગ કહે છે, અને એવા બીજા ઘણા મત અને સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ જુદા જુદા નામોથી ઓળખે છે. જે પ્રાપ્ત કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હોય છે, તે સ્વર્ગ કેવું હશે, ૧૧ સ્વર્ગમાં હરેક પ્રકારનાં દુઃખો દુર જતાં, સર્વ પ્રકારનાં સુખો અને સંપૂર્ણ શાંતિ સમાપ્ત છે તેમ સર્વની માન્યતા છે.—

સંસારમાં પ્રાણીમાત્ર જાની અગર મૂર્ખ નિર્જાન-કે બળવાન-અમીર કે ક્ષત્રી સર્વ કોઈનો ઉદ્દેશ “ સુખ મેળવવાનોજ છે.” એજ સનાતન ધર્મીઓનું સ્વર્ગ છે. આર્ય બાળકોનું ત્રિવિધ તાપોથી ઉગરી વિશ્રાંતિ લેવાનું મોક્ષ છે. એ સ્વર્ગ મેળવવાને માટે ભાવિક હૃદયોએ શું શું નથી સદન કર્યું ? શી શી મુશીબતો અને કષ્ટો સદન નથી કર્યાં ? તેનો પળબર વિચાર આપણને જણાવે છે કે પ્રાણીમાત્રના આ ભગીરથ પ્રયત્ને હજી તેમના ઉદ્દેશો પરિપૂર્ણ કર્યા નથી.

સ્વર્ગ મેળવવાને માટે કાશીએ કરવત ધાર્યાં—હિમાલયમાં ગાત્રો ગાળ્યાં—ભડભડ બળતી આગમાં જીવતાં શરીરને બાળી ખાક કર્યાં—અનેકો જ્વાળામયી થયા, અપ્સરા અને દુરમ મૃત્યુ બાદ સ્વર્ગમાં મેળવવા ઉત્સાહભેર અનેક રણવિર યોદ્ધાઓ કપાધ મુઆ. જીવતા શરીરને જમીનમાં દાડી દીધા—ગાત્રોને દિવાલોમાં ઘાલી દીધાં—અનેક દેવ દેવીઓના બળીદાન થયાં—અનેક જાતનાં દાન પુન્યોમાં દગાયા—સુખ આપનાર ધર્મને અનેક સ્વર્ગ-પોમાં ગૃહજી કર્યાં—કોઈએ પાપને પુન્ય માન્યું. કોઈએ પુન્યને પાપ માન્યું—કોઈએ શરીર ખાક સારી—કોઈએ યોગ સાધ્યો—કોઈએ ક્ષત્રી આદરી, કોઈએ અલાહેક ઉચાર્યો—કોઈએ બાંગ પોકારી—વિશ્વમાં હેઠ્ઠી આંખો મીચાતાં પ્રાણીમાત્રનો આ ઉદ્દેશ હૃદયમાં અટકી રહ્યો.

પરંતુ, આટલા આટલા પ્રયત્ન કર્યા છતાં, અંત વખતે કોની તૃપ્તિ અને આશાઓ પૂર્ણ થઈ છે ? મરનારે ક્યાં મૃત્યુને ખુશીથી આદરસત્કાર કર્યો છે ? સંસારમાં કોણે પોતાને સંપૂર્ણ રીતે સુખી માન્યો છે ? સ્વર્ગ મળ્યાની કોને ખાતરી થઈ છે. ? અમુક સ્વર્ગ તો નાજ મળ્યું. તેનો તો અનુભવ નાજ થયો—

અહીં સ. આ સ્વર્ગની કલ્પના ઉઠી કરવાથીજ આપણું ખડું સ્વર્ગ આપણે મેળવી શક્યા નથો. આપણું તે અમુક સ્વર્ગ અલ્લિજ સંસારમાંજ છે. તે સંસારમાંજ મેળવી શકાય છે. તેનું સ્થાન શોધવાની કાંઈ જરૂર નથી.

મોટા મહેલ હોય અગર ગરીબ ઝૂંપડી હોય, પરંતુ સ્વચ્છ અને સુંદર આંગણું હોય, ગૃહની વ્યવસ્થા ઉત્તમ હોય, જ્યાં વિકાસ અતિથીનો આદર સત્કાર થતો હોય, લોક નિંદા અને નકામી કુચલી ન સંભજાતાં જ્ઞાન અને જનસમાજના લાભની કથાઓ શ્રવણ થતી હોય, જ્યાં ઉત્તમ ઉપદેશ મળતો હોય, સુધર્મી, સંસ્કારી અને શીલગુણ યુક્ત સાક્ષાત ગૃહ-લક્ષ્મી સમાન પત્નીનાં મધુર વચનો પતિનું મન રીઝવતા હોય. તંદુરસ્ત અને સુંદર બાપો. પોતાના પતિની પ્રસન્નતા મેળવવા—સુખ દુઃખની સાથી હોય. ત્યાં આગળ તમારી કલ્પનાનાં

સ્વર્ગનાં સુખો હિસાબમાં છે ? અરસપરસ યોગ્ય ગુણુવાળાં દંપતી (યુગલ) ના સુખની અદેખાઈ સ્વર્ગમાં વસનાર દેવતાઓને પણ પળભર થવી જોઈએ.

મધુર શબ્દો બોલતાં-નિર્દોષ આનંદમાં કલ્પોલ કરતાં-સ્વચ્છ અને સંસ્કારી સુંદર બાળકોને આંગણમાં રમતાં જોઈ, સમ્ય વર્તનથી અન્યને સમ્ય થવાનો ઉપદેશ આપતા જોઈ કોની આંખો ઠરતી નથી ? કોનો અંતરાત્મા પ્રસન્ન થતો નથી ? કોના હૃદયમાંથી પ્રેમના ધબકારા થઈ સ્નેહમૂર્તિ-આલોકના ઉપર આર્શિવાદ ઢળતો નથી ? કોણ પિતા અને માતાનાં નેત્રો-કોણ સ્નેહી અને સ્વજનનાં નેત્રો, નિર્દોષ-ભવિષ્યની પ્રજ્વળે સંસ્કારી જોતાં છુપી રીતે પ્રેમ સુચવતાં નથી ?

જ્યાં ઉત્તમ રીતે શણગારાયલા ગૃહમાં પ્રેમ દેવતાનાં દર્શન થાય છે, દુઃખીઆનાં દુઃખ દૂર જાય છે અનાયોની યથાસક્તિ રક્ષા થાય છે, પરોપકાર જીવનમંત્ર ગણાય છે, ઇશ્વરને પ્રત્યક્ષ મનાય છે, અજ્ઞાનતા દૂર જાય છે તે ગૃહ શું સ્વર્ગ નથી ? જ્યાં પૂર્ણ પ્રેમ વસે છે ત્યાં સાક્ષાત્ સ્વર્ગની જ લીલા થઈ રહે છે.

આ સંસારને સુખધામ કરવાનો પ્રતાપ કોનો છે ? જેનાં ખોળામાં રામ, કૃષ્ણ, અર્જુન, અને બિષ્મ રમ્યા હતા. વાલ્મિકિ, વિશ્વામીત્ર, વ્યાસ, કણ્વાદ, પતંજલી, અને મનુ સમાન બુદ્ધિમાન અને પરોપકારી રૂપિ મહર્ષિઓએ નિર્દોષતાથી બાળપણમાંજ સંસ્કારી માતાના સંસ્કારો ગૃહજી કર્યા હતા.

મહાત્મા બુદ્ધ, શંકર, જીસસક્રીસ્ટ, મહમદ પેગમ્બર, સ્વામી દયાનંદ, કબીર, નાનક આદિ ધર્મવિરો કે જેમણે તમને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ કર્યો તેમને સ્ત્રીઓએજ જન્મ આપ્યો હતો:—

આ સુખધામના ચિત્રોનો સઘળો પ્રતાપ સ્ત્રીઓનોજ છે. જે કુટુંબ અગર ગૃહમાં સ્ત્રીઓ હમેશાં આંસુ સારી, ગ્રાપ વરસાવે છે ત્યાં ઇશ્વરની અવકૃપા ઉતરે છે. જ્યાં સ્ત્રીઓ પ્રેમમયી અને સુખી હોય છે ત્યાંજ સ્વર્ગનો આનંદ છે.

આપણું સ્વર્ગ આપણા સંસારમાંજ છે. સ્ત્રીઓ પ્રત્યે પ્રેમ અને માનની દૃષ્ટિથી જોઈ તેમના પ્રત્યેના હલકા વિચારોને દૂર કરો. જેના ઉદરમાંથી શાંતિ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી છે તે માતાઓને અજ્ઞાન રાખવાનો આંધળો વહેમ ભૂલી જાઓ. કડવાં મૂળમાંથી મીઠાં ફળ ક્વચિતજ થશે. કેળવણીથી ઉદ્ધત થઈ ગૃહસંસારમાં નિરૂપયોગી થશે તેમ ન. માનતાં-ગૃહોને સુખધામ બનાવવાં હોય, તો સ્ત્રીઓના સંકુચીત જીવનોને ખીલવો તેજ તમને સંપૂર્ણ શાંતિ અને સ્વર્ગ આપશે.

સ્ત્રીઓનાં શરીર જીતવા કરતાં, તેમનાં હૃદયો જીતવા પ્રયત્ન કરો. અખૂટ પ્રેમનો ઝરો વહન કરશે, જેમાં અમૃતનાં પાન સમાશે. એક વિદ્વાન જણાવે છે જે “ સ્ત્રીઓ નિરંતર પ્રેમદ્વારા શિક્ષણ આપે છે. પુરૂષ એ જનમંડળનું બુદ્ધિસ્થાન મન છે, પણ સ્ત્રી તેનું પ્રેમસ્થાન હૃદય છે. પુરૂષ જનમંડળનું બળ છે, પણ સ્ત્રી તેનું લાવણ્ય, આભૂષણ, તથા સુખ છે.”

સુશિલ માતાઓ અને ચારિત્રમાન ઉત્તમ ગૃહિણીઓ ઉત્પન્ન કરશે તો સ્વર્ગ શોધવાની પીડા પતિ જશે. દેશ નંદનવન થશે. પ્રજા વિહાર કરનારા દેવતા થશે અને આસાર મનાતો સંસાર પુનઃ સુખ ધામ થશે. इति शम्.

બાળકનું નિરોગીપણું.

સૌ જાણે છે કે “ પહેલું સુખ તે જાતે નર્મ; ” શરીર તન્દુરસ્ત હશે તો બધાં સુખ મેળવી શકાશે. ત્યારે શંકા એ ઉઠે છે કે શરીર સાફ હોવું એ નિયમ છે કે અપવાદ છે ? આપણી આસપાસ નજર કરશું તો જણાશે કે રોગીનો વધારો છે અને તદ્દન તન્દુરસ્ત માણસો ઓછાં જોવામાં આવે છે, તેથી કદાચ કોઈ એમ માને કે સામાન્ય નિયમ તરીકે તો માણસ રોગીજ હોય-કોઈ અપવાદ રૂપે તન્દુરસ્ત નીકળે પરંતુ તેમ નથી. તન્દુરસ્તી એ કુદરતી નિયમ છે અને રોગ એ અપવાદ છે. કુદરતને અનુકૂળ રીતે વર્તી તેના નિયમો પાળીએ તો તન્દુરસ્ત રહેવાય; અને તેનો કોઈપણ કાયદો તોડીએ તો તન્દુરસ્તમાં નહીં તો કોઈક દિવસ પણ તેની શિક્ષા તો ખમવાનીજ. તેથી રોગ-એ તન્દુરસ્તના નિયમનું ઉલ્લંઘન (અંગ) કરવાની શિક્ષા છે.

આવું ઉલ્લંઘન આપણે એકવાર તો શું પરંતુ હજારો વાર કરીએ છીએ તેથી અત્યારના આપણા રોગો તો આપણા ઉલ્લંઘન માટેની બહુજ થોડી શિક્ષા દયાળુ પ્રભુએ કરી છે એમ કહ્યાવિના નહિજ આવે. બધાં ઉલ્લંઘનોનું તો એક બહુ મોટું પુસ્તક થાય. આંહી તો માત્ર તેમાંનાં થોડાંક ગંભીરોને જ અંધ રાખવું પડશે.

હવા, પાણી, ખોરાક એ ત્રણે સંબંધે પૂરતી સ્વચ્છતા રાખી હોય તો ઘણા રોગોનો સંભવ જ નથી; તો ઉપરાંત પ્રભુએ આપેલ અવયવોનો સારો ઉપયોગ, નિયમિતપણું, મિ-તાહાર, કસરત, વગેરે અનેક બાબતોની ખામીને લીધેજ રોગો થવા પામે છે. જમાનાને લીધે આપણા બાપદાદા રોગ ન ખાતા તેવું આપણે ખાધએ છીએ અને પીએ છીએ તો તેના પ્રમાણમાં ફેરફાર ન થવા પામે તો પણ રોગ વધે. બ્રહ્મચર્યની ખામી, વિદ્યાર્થી અને ગૃહસ્થ એ બે આશ્રમોનું ભેગા થવું, સ્ત્રીઓની અમુક જાતની શરમમાં શરમમાં રહેવાની પ્રકૃતિ વગેરે વગેરે અનેક અસંખ્ય વિચારી જોઈ શકાય એવાં કારણોથી આપણે -પુરૂષો તેમજ સ્ત્રીઓ આખી હંદગીભરે રોગમાં ને રોગમાં દવાની શીશીઓ ઉપર જ રહેવા લાગ્યાં છીએ એ જોટલું શોચનીય છે તેટલુંજ દયાપાત્ર છે કેમકે અમુક બાબતો જાણતાં છતાં કરીએ તેથી તો પછી હદજ આવી ગઈ; પછી અહનો કે પનોતીનો દોષ કહાડવાથી શું વળે ? કે શું માનતા લીધાથી વળે ? કે શું દવા કર્યાથી વળે ? એક વખત બગડ્યા પછી તો નાચ વિન વિગરી કોન સુધારે !

એ ઘોંઘરી-ખગાડ-રોગ થાય તેને માટે મોટી ઉમરે પહેલેલાં માણસો તો કંઈક બો-લીને સમજાવીને બતાવી શકે કે પોતાને ક્યાં દુઃખ થાય છે, શું થાય છે વગેરે; સ્ત્રીઓ પણ સાસુ નણંદની ટીકાથી બીહીને તેમને વાત ન કરે તો તેમના પતિઓને, અથવા બેહેનપણીઓને વાત કરી શકે છે અને તેનો કંઈક ઉપાય કરી શકે છે. મોટામાં મોટી મુશ્કેલી માત્ર બચ્ચાંઓ-મુગાં-નિર્દોષ-પ્રભુ સ્વરૂપ બચ્ચાંઓ સંબંધેજ છે. નથી કહી શકતાં તેઓ કે ક્યાં દુઃખ થાય છે કે શું દુઃખ થાય છે, કે જૂખ લાગી છે કે તરસ લાગી છે કે શું થાય છે. ડાક્ટર પણ તેની ચિકિત્સા (ઉપાય) કેટલીક કરી શકે ? આવી હકીકત છે તેથી માંબાપોની પવિત્ર ફરજ એ છે કે બચ્ચાંઓની સંભાળ કેમ લેવાય-તેઓ માંદા પડવા જ ન પામે એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. એ ઉપાયો જો રોગ અટકાવવા માટે વખતસર ન લેવાય તો પછી કે-

કાણે આવવું બહુ મુશ્કેલ. એવા ઉપાયો લેવામાં આવે તો માવડાને પોતાને “ મરેા એટલે છૂટીએ તમારી ટાયમાંથી ” એમ કહેવાનો વખત નહિ આવે અને પોતાને અને બચ્ચાને હમેશાં સુખજ રહેશે, જરાં મહેનત પડશે, કામ અધુરું મૂકવું પડશે, આખો દિવસ એમાંજ જાય છે એમ લાગશે પણ તે પ્રમાણે કરવાથી આખો દિવસ ગંદકી, ઝોસડીયાં, પાણી પાંદવડી વગેરેથી મુક્ત (શુદ્ધ) રહેવાશે અને સંભાળ તો માત્ર બચ્ચું હોય ત્યાં સુધી જ લેવાએલ હોય તો પછી ભવિષ્યમાં (આગળ ઉપર) પણ છોકરાંઓને રોગ નામે નહિ થાય. છોકરાં જણ્યાં જવાં અને પછી કહેવું કે છોકરાં તો એમજ મોટાં થાય એમ રાખશે તો તો તે મરી પણ જશે અને વળી “ ટાય ” પણ કરાવશે તે જૂઠું. માટે માવડાએ અને છોકરાંનું બચેનું બહું થાય, દવામાં પૈસા ન ખરચવા પડે એવું કરવું. દૂકામાં જેમને સુખી થવું હોય તેમણે બાળકો નિરોગી રહે એવા ઉપાયો લેતાં શીખવું.

નટવરલાલ કે. ટાઈપિસ્ટ.

આનન્દાશ્રમ.

પોલકા પચ્ચીસી.

પહેરો વરણાગિયણુ પોલકાં, જીરે સન્ને સુહાગણુ પોલકાં. (૨૬).
 કાંચળી સાપની કાંચળી જ કહિયે; ખાલી તે ખાલની ખોલ કાં ? જીરે સન્ને. ૧
 ચોળો ભક્ષો, પણ ચોળી ન જોઈયે; જૂંડી એ હધયા હોળ કાં ? જીરે સન્ને. ૨
 કંચુઆના કોડ કરી જાનકી કગાયાં; કંચુઓ ક્યાં ? ક્યાં પોલકાં ? જીરે સન્ને. ૩
 ઘેલી ગોવાળણી, ઘેલા ગોપાળે—પહેર્યા ચોર્યા શં ચીરચોળકાં ? જીરે સન્ને. ૪
 નવસેનજ્વાણુએ દ્રૌપદી પટાવી ઘોળ્યાં શાં હરિએ ધોળકાં ? જીરે સન્ને. ૫
 કેવા શામળશા ? કરી મામેરું નાગરણુને ન આપ્યાં પોલકાં ? જીરે સન્ને. ૬
 નીદરકાંચળીની જાળને શં જોઈ પરણ્યાની રીત ભણે બોળકાં ? જીરે સન્ને. ૭
 પ્લેટ ન કટની ચમકમટકમાં સમજે ન ગમાર ગોલકાં. જીરે સન્ને. ૮
 રંગભરી રીખન ! લેસ લટકાળી ! તાંબની તોષ તે તોલ ક્યાં ? જીરે સન્ને. ૯
 મોળિયાંનાં ઝોળિયાંનાં મોળિયાં એ મોહે માછિયા કાછિયા કોળકાં. જીરે સન્ને. ૧૦
 કાયાએ કપડાંનાં તાપડાં ન જોઈયે, સોહિયે કુલકુલાં પોલકાં. જીરે સન્ને. ૧૧
 ભાળે લગ્નમણી દામણી ન જોઈયે, સોહિયે ગુરુજી ડોલકા. જીરે સન્ને. ૧૨
 કાને ચકોટીનાં કાટલાં ન જોઈયે, સોહિયે ઝેરિંગનાં લોલકાં. જીરે સન્ને. ૧૩
 હાથે હાથાદાંતનાં શેખલાં ન જોઈયે, સોહિયે આંગડીનાં જોડકાં. જીરે સન્ને. ૧૪
 પાયે પાયસાંકળાંની સાંકળો ન જોઈયે, સોહિયે છુટ જેશ બોલકાં. જીરે સન્ને. ૧૫
 કંઠના કંઠો એ, હધયાનો હાર એ; ઘરેણું ઘણુંય એની ઝોળ ક્યાં ? જીરે સન્ને. ૧૬
 હરિ નારી. યદ્ય નાચિયા અર્ધીના ઉભરા જ કાજ અતોલ આ. જીરે સન્ને. ૧૭
 પુરુષ પુરાણુ વસી તરુણીના તનમાં આજ સન્ને પોલકાં; એ ઝોળખ્યા. જીરે સન્ને. ૧૮
 કાપડાં તો આપડાં, પોલકાં અમોલકાં; ધીંગા વળંગ્યાં ઘટે દોલકાં. જીરે સન્ને. ૧૯
 લાડીની લેડી બનાવે તે પોલકાં; વેણુ વનમાળાનાં અમોલકાં. જીરે સન્ને. ૨૦

વનમાળી.

ઝહાનું સાંભળ્ય.

વસંતપંચમીને દિવસે અમારે ત્યાં રાજકોટથી મહેમાન આવ્યા હતા. તેમને કાંઈ શહેરમાં કામ હતું તે તેજ દિવસે પરવારી બીજે દિવસે રહવારની ટ્રેનમાં લેમણે પાછા રાજકોટ જવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. તેથી રાત્રી વીત્યા બાદ લેમને રહવારમાં વહેલાં ચોપડાં અને શાક જમાડી વિદાય કરવાના હતા. પરંતુ અમારા મહેમાન લગભગ રહવારના છ વાગ્યા અને છેવટે રહાડા છ થયા પરંતુ પથારીમાંથી ઉઠ્યા જ નહીં. ઘરમાંથી ચાકરે આવી લેમને જગાડતાં કહ્યું કે “ બાપ ! ઉઠોને સાત થવા આવ્યા છે. જમશે ક્યારે અને ગાડી ઉપર પહોંચાશે ક્યારે ? ” પથારીમાંથી ઉઠી આંખ તો ચોળવા માંડી, પરંતુ કેમે ફરી ઉઘ ન ઉઠે. એટલામાં એક અમારી નાના બાઇની છોકરી દોડતી દોડતી આવી તેને ઉભા રાખી મહેમાને પાસે બોલાવી અને પૂછ્યું “ ખૂબ ? મ્હા થઇ છે ? મ્હા થઇ હોય તો હું પથારીમાંથી ઉઠી દાતણ કહું. ” છોકરી બોલી “ મ્હા તો લગભગ મોડી થશે કારણ કે હજુ દૂધ આવ્યું નથી. ” આ જવાબ સાંભળી મહેમાન ગમરાઇ ગયા પરંતુ જેમ તેમ પથારીમાંથી ઉઠી દાતણ કરવા ઝોરડાની ખદાર ગયા. હું પાસેજ હતો તેથી રહેં રહેજ વિવેકથી કહ્યું “ ખાસ ઉતાવળ ન કરશો. અત્યારની ટ્રેનમાં નહીં જવાય તો ખપોરની ટ્રેનમાં જવાશે. આ ઘર આપનું જ છે. ” પરંતુ મહેમાન ઉતાવળ તે ફરી રીતે કરે ! કારણ કે આ બધી મુશ્કેલીનું કારણ બીજું કાંઈ નહીં પણ મ્હા હતું. લેમને એવી ટેવ પડી ગઇ હતી જે પથારીમાંથી ઉઠ્યા પછી દાતણનો ઠોધઓ વેગજો ફેંક્યો કે તુરત મ્હા નેઇએ. અને મ્હાને પેટમાં ગયે પાંચ દસ મિનીટ થયા પછી દસ્ત ઉતરે, માટે મ્હા થયો એમ ખબર પડે ત્યારેજ પથારીનો ત્યાગ કરે. આ વાતનો ખુલાસો રહેજ અચકાતાં અચકાતાં મ્હારા મહેમાનેજ કર્યો. “ જાઓ મ્હારા બાપ ! બોલતા કેમ નથી ? એવું જાણતો હોત તો રાત્રીએ દૂધ મંગાવી રાખત. આ પારકું ઘર છે ? ” એવું અમારા ઘરમાંથી કોઇકે કહી મ્હાની ઝપાટામાં તૈયારી કરી. ખાવું ખાવાને કેકાણે રહ્યું પરંતુ મ્હાની પધરામણી પ્રથમ થઇ. પરિણામ એ આવ્યું જે મહેમાન બરોબર નવ વાગ્યે પરવાર્યા અને પછી જમી ખપોરની ટ્રેનમાં વિદાય થયા.

આવા બનાવથી અગમ્ય થવાનું કાંઈપણ કારણ છે જ નહીં, કારણ કે મ્હે તો ઘણાને એવું કહેતાં સાંભળ્યા છે જે “ બધા વગર ચાલે પરંતુ મ્હા શિવાય તો ચાલે જ નહીં. બાપ મ્હા તે મ્હા અને બીજા તો વનના વા. ” તે કાંઈ બોલું નથી. આપણે પ્રાતઃકાળે દરેક ઘરમાં નેઇશું તો મ્હાનો સરંજામ કેવો ચાલી રહ્યો હોય છે તે દરેકને માલુમ હશેજ. અસલના સમયમાં પ્રાતઃકાળે ઉઠી પંચપાત્ર અને સંધ્યાનાં પાનાંથી ઇશ્વર સ્મરણ થતું હતું ત્યારે આ વખતે આપણે નેઇશું તો તેજ છે. કાંઈ પણ ફેરફાર નથી. આચમની, ત્રાંચ અને પવાલાને સ્થળે ચમચો રકાબી અને ખાલા વિરાજી રહ્યા છે. પવિત્ર જળને સ્થળે મધુરી ઉન્હી ઉન્હો મ્હા ! અને સંધ્યાનાં પાનાને બદલે ન્યુસપેપરનાં પાનાં ! ! ! બેસવાને આસનની બોટ આપણી ખુરશી ટેબલ ખુરી પાડે છે. એટલે તેમાં કાંઈ પણ નવાઇ જેવું તો છે જ નહીં, કારણ કે પંદર દિવસનું બચ્ચું હોય તેને પવિત્ર મ્હાની અંગળા પાવા તેનાં વ્હાલા માખાપ ચુકતાં નથી, તો મ્હોટાં મનુષ્યની શી વાન

કરતી. આપણે દેશસ્થળે મળવા જઈએ તો મ્હા તો તુરતજ થવાની. કારણ કે મ્હાથીજ બધી મહેમાનગતી કરી તેમ સમજાય છે. જે ભોગયોગે ના કહીએ તો “ જાઓ મ્હરા ભાઈ ! મ્હાની તે ના હોય ! આ હું તો દહાડામાં દશ વખત પીઉં તો પણ મ્હને તો કંટાળો આવેજ નહીં. ” આટલુંજ નહીં પરંતુ દ્રેનમાં કે ગમે ત્યાં મુસાફરી કરનારાઓને મ્હાની તો ઘણીજ જરૂર પડે છે. તેમાં હિન્દુ મુસલમાનની ગણના કે તફાવત નથી ગણાતો. પરંતુ મ્હાનો ‘ કોષ ’ મ્હોરો ફળદાઇ ગણાય છે. તેમાં હોય શું પાણી, છાંટો દૂધ અને મ્હાનો કુચો. કદાચ થોડી ખાંડ નાંખી હોય તે. પરંતુ મ્હા તો મળી ? આવો સંતોષ મુસાફરી અને પ્રવાસીઓના મનમાં મ્હા ઉત્પન્ન કરે છે. અમારા એક મિત્ર બિચારા બહુ બળાયો કરે છે કે “ મ્હાથી બધો દેશ ખરાબ થયો. બધાએ ગરાડી ચઢ ગયા.

લગન અને વિમન બધામાં મ્હા પેશી ગઇ. લગનમાં જમાડવા કરવાની વાત નહી ! આ મ્હાનો પ્યાલો પાંચ વિદાય કર્યા. એટલે બધી પરોણાગત ચઢ ” પરંતુ તેને બિચારાને ખબર નથી કે જ્યારે મ્હા પિવાતે મંડળ એકહું ચઢને શિયાળામાં કે એવે કોઈ સમયે બેસે છે ત્યારે કેવો બચ્ચ દેખાવ થાય છે ? ગામડાની અંદર આવા દેખાવ મ્હારી નજરે બહુ પડ્યા છે. ગામડીઆ ધારાળા, કોળીઓ ‘ સા ’ પી પોતાનો દિવસ આનંદમાં નિર્ગમન કરે છે. વળી જ્યારે પાંચ પચીસ માણસોના ડાયરો જામે ત્યારે તો મ્હાના સામ્રાજ્યની વાત શી કહેવી ? ધીરે ધીરે મ્હા પીવાતી જાય, કુંકાઇ જાય, કોઇ કોઇ પીતાં પીતાં સુસવાટ બોલાવતું જાય અને વચ્ચે વચ્ચે વળી વાતોના તડાકા તાપણ બડબડ બજતું હોય તેની આસપાસ ચાલતા હોય. આ દેખાવ મ્હા ગામડામાં આપે છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ નીચી વર્ણને રહાંજ રહવાર મ્હા પીધા વગર ચાલતુંજ નથી. વળી કેટલાંક સુધરેલાં મંડળોમાં તો મ્હાદેવી ફેન્સી ચીનાઇ કપમાં આનંદમાં બૂલે છે. તે વખતે સર્વ મનુષ્યોથી આખા દિવસનો શ્રમ ભૂલી જવાય છે. ચીનાઇ કપ મંજવા કરવાના નહીં હોં કે ! એ તો મ્હાએ પોતેજ પવિત્ર કરેલા એટલે કોઇનો વટાળ રહેજ નહીં. માટે ભાઈઓ ! મ્હા આગળ રાય અને રંક, હિન્દુ અને મુસલમાન, બાળ કે વૃદ્ધ, ઉચ્ચ કે નીચ બધાં સરખાંજ છે. તેને શોક તો પદ્મપત્રને પાણી ન લાગે તેમ લાગતોજ નથી. મ્હા દેવીએ પોતાનું સામ્રાજ્ય જૂયર, ખેયર, જળયર પ્રાણીમાં સર્વત્ર સ્થળે ફેલાવવા માંડ્યું છે તે સમયે સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાળ મ્હા મયજ થશે. કારણ કે ક્યાં મ્હાના પ્યાલાનો મધુર રવ ! તે સ્વર કોઇ હ્રદ્દ જન્તુનાં કર્ણમાં પડે તે પણ પવિત્ર ચઢ જાય તો આ લખાણ-પરમ પવિત્ર મ્હાની કથા વાંચવાથી પ્રાણીમાત્ર પાવન થશે તેમાં શી નવાઇ ?

આધ્યાત્મિક.

પત્રમંજૂષા.

[આ વિભાગમાં—સાંસારિક, સામાજિક, શારીરિક, વિદ્યા અને હુન્નરની, વૈદક અને વિજ્ઞાનની, કાયદાની, સાહિત્ય અને સામાન્ય જ્ઞાનની તથા ઉદ્યોગી વૃત્તિ અને લાગણીની,—અર્થાત્ સર્વ પ્રકારની મુશ્કેલીઓમાં અમારાં વાચક પહેલાં તથા બન્ધુઓને સહાય અને માહિતી આપવા અમે યથાશક્તિ પ્રયાસ કરીશું. અમારી ખાનગી ઓળખાણ માટે સહાય લેનાર પોતાનું ખર્ચ નામ કામ આપણું પડશે. આ વિભાગને લગતા કાગળોના જવાબર મધ્યસ્થ પત્રમંજૂષાને લગતું એમ લખજું.

પત્રમંદૂપાની યોજના અને ડિસેમ્બરના સુન્દરીસુબોધમાં પ્રકટ કરી હતી; પરંતુ પૂણે થોડાક જન્યુઆરી પહેલાં મળ્યાં હતા; પરંતુ અનિવાર્ય અગવડોને કીધે આટલો વિલંબ થવા પામ્યો છે. અને જન્યુઆરીના અંકના પ્રકાશનમાં પણ અણધારી વાર યદ્ય હની, તે માટે અમે દિલગીર છીએ. અમારા ગ્રાહક મહાશયો જોઈ શકશે કે આ માસિકને નિયમિત અને વધારે ઉપ-યોગી કરવાને બનતો સર્વ પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. આશા છે કે ફેબ્રુઆરીનો બમણો મોટો સ્પેશિયલનો ખાસ અંક અમારાં વાચક બહેનો અને બંધુઓને પસંદ પડ્યો હશે. ચોસડ ખાતાનો એક આખો અંક સ્પેશિયલનો સારાં લખાણથી રાજગારાય એ આપણી સીકેન્ડરણીના વિકાસ માટે બહુ શોભાભર્યું અને આશાજનક છે.

અમને મળેલા ઘણા કાગળોમાં અને ખાસ કરીને પત્રમંદૂપાને લગતા દરેક પત્રમાં સુન્દરી-સુબોધ તરફ જે અસાધારણ પ્રીતિ અને શુભેચ્છા દર્શાવવામાં આવ્યાં છે તેને માટે અન્તઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનવામાં આવે છે. સુન્દરીસુબોધ દેશોદયના એક મહાન રાજમાર્ગનો ન્હાનકડો ભાગ બની શકતા પ્રયત્ને સાફ કરવું રહ્યું છે તે ખરું છે પણ સન્તોષકારક નથી; અને એ સત્ય છેના સંપાદકથી પણ અજ્ઞાત નથી. પરંતુ શ્રદ્ધા છે કે દૂર સમયમાં તેના કર્મફલની મર્યાદા ઘણી વધારે વિરાળ અને ફળપ્રદ થશે. અને વાચક બહેનો તથા બંધુઓ પણ આ માસિકપત્રનો ચોતાના મિત્રમંડળમાં જેમ બને તેમ વધારે ફેલાવો કરી તેની ઉપયોગિતા વધારવામાં સદાય કરશે એમ આશા છે.

અં. ગ. (સુબોધ): ‘ત્વમારાં બહેનનું લગ્ન કાઠિયાવાડમાં થયું છે અને તેમને સાસરે જવાનો સમય પાસે આવ્યો છે. ઈચ્છેછ ત્રીજું ધોરણ તેમણે પૂરું કર્યું છે અને વધુ ભણવાની ઈચ્છા છે. વડીલ અનુકૂળ છે. પણ સાસરે તો જવાનુંજ, એમ તેઓ જણાવે છે. તો કરવું શું?’-બંધુ, ત્વમારાં બહેનના જેવી મુસીબતો ઘણી બાલિકાઓને નડે છે; તે દૂર કરવાનો એક જ ઉપાય છે; બાળલગ્ન અટકાવવાનો. પરંતુ તે વિચાર હાલ ત્વમારે માટે નકામો છે. કેળવણી ખાસ જરૂરની છે અને ત્વમારાં બહેનનો અભ્યાસ ધીમે ધીમે વધારવાનાં સાધન કરી આપવાં જોઈએ. પણ હાલની વસ્તુસ્થિતિમાં એજ યોગ્ય છે કે, તેમના એયને અર્થે તેમને સાસરે મોકલવાં અને તેમણે પ્રસન્ન મનથી અને પૂર્ણ ઉદ્દાસથી જવું. શાળામાં કેળવણી મેળવવાની સુગમતા વધારે હોય છે, પણ તેથી કાંઈ વેર અભ્યાસ થઈ ન જ શકે એમ નથી. સાસરે જે થોડો વખત મળે તે અભ્યાસમાં ગાળવા તેમને બહામણ કરવી અને થોડાં સારાં શુભરાતી તથા રહેલાં ઇચ્છે પુસ્તકો સાથે આપવાં. ત્યાં પહેલાં વાંચવાની અનુકૂળતા નહિં હોય તો પછી પણ થશેજ. કદાચ તેમના પતિ સદાય કરી ચકરો અને તેમ કરવું એ તેમનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. પણ ત્વમારી બહેનના મન ઉપર ખાસ ધ્યાનપાત્રી જરૂર છે કે, ખરી કેળવણી શાળામાં અને પુસ્તક વાંચવાથી જ સંપૂર્ણ થાય છે એમ નથી; કેળવણી એટલે તન, મન અને બુદ્ધિની ખિલવણી. આપણે જે કામ કરવાનું હોય તે સારું કરવા ખરા દિલથી મહેનત કરવી અને જે મનુષ્યોમાં રહેલાં હોય તેમને ફેબ્રુઆરી રાખવા અન્તઃકરણપૂર્વક પ્રયાસ કરવો, એ પણ કેળવણીની એક ઉચ્ચ પ્રકારની કરોડી છે. આ બાબતમાં એમણે સ્વ.સાક્ષરવર્ચ ગોવર્ધનરામકૃત ‘લીલાવતી છવનકલા’ વાંચવી એમ અમારી ખાસ બહામણ છે.

ક. (જંબુસર)-બહેન, ત્વમને ખાનગી-પત્રથી આપેલો ઉત્તર પહોંચ્યો અને કાંઈક ઉપયોગી થયો, જાણી આનન્દ થાય છે. અનેક બહેનો શરીરને કીણુ કરી નાંખતાં દૂર દરોથી પીડાય છે અને છતાં શરમના ખોટા ખ્યાલથી અવાચક પ્રાણીઓના જેવી હાલતમાં મૂંઝો માર સદન કર્યા કરે છે ! પ્રદર, હિસ્તીરિયા, વગેરે સ્ત્રીઓનાં દરો શર થવાનાં ખાસ કારણ હોય છે ને તે શર-આતમાંજ અટકાવવામાં આવે તો બહુ ફાયદો થાય. પણ તેને માટે શરમની ખોટી લાગણી આડે આવે છે તે ખાસ કરીને દૂર થવાની જરૂર છે. હવે પણ ખિલકૂલ સંકેત વિના લખજો, સુન્દરીસુબોધના સંપાદકનો આવી મુશ્કેલીમાં સદાય કરવી એ પરમધર્મ છે.

‘લક્ષિતા’ (કાનપુર), તથા મ. છ. જો. (ગોધરા)-બહેન તથા ખન્ધુ, સ્ત્રીઓને માટે ઉત્તમ અને વાંચવા લાયક પુસ્તકોની-પાઠી યાય છે; તે જોએક માસમાં પ્રકટ કરી શકાયું. હાલને માટે ‘સુન્દરીસુજોધ’ મંદિરમાં મળતાં પુસ્તકોની વાંચવા લાયક તરીકે લલામણ કરવા રત્ન લઈએ છીએ. અને સુન્દરીસુજોધને અગે રા. ચિતલિયાએ ધનામ આપી લખાવેલો મિસિસ જિ. કે. ઉપાધ્યાયનો નિબંધ, જે હાલ ગુજરાતી પત્રમાં પ્રકટ યાય છે અને જેને પુસ્તકરૂપે મુંબાઇનું-સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક મિત્રમંડળ પ્રસિદ્ધ કરવાનું છે તે નિબંધ-“આપણી અમળાઓની આધુનિક રોચનીય સ્થિતિ અને તેમની ઉત્તતિના વ્યાવહારિક ઉપાયો”-માંથી નીચેનો ફકરો આપના હાલના ઉપયોગને માટે રજૂ કરીએ છીએ:-

“સ્ત્રીઓને વાંચવા લાયક જુદા પુસ્તકો આપણે જોઈએ તો-સતીમંડળ, ભામિનીભૂષણ (પાંચ ભાગ,) સાવિત્રી ચરિત્ર, મણિમાર્ગ નભુભાઈ દિવેદી કૃત ઉત્તરરામ ચરિત, અસ્તોદય, વહુને શીખામણ, માને શીખામણ, સ્ત્રીમંદિર, સુન્દરી, સુન્દરીગુણમંદિર, શુદ્ધવ્યવસ્થા, સુકન્યા ચરિત્ર, સ્ત્રીધર્મનીતિ, લીલાવતી જીવનમ્લા, સરસ્વતિચન્દ્ર(ચાર ભાગ), યોગિની (સુમન્ત કૃત), સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ, કુસુમાવલી, ભર્તૃહરી નીતિસતક, યોગવાસિષ્ઠ, પંચીકરણ, મણિરત્નમાલા, ચન્દ્રકાન્ત (ત્રણ ભાગ), સંસારમાં સ્વર્ગ, બાળસ્વભાવ, ગોમંડળ પરિક્રમણ (ગોંડળનાં મહારાણીનાં દંડુવરખાકૃત), સુધાહાસિની (વિદ્વાન ષેખરુએટ ભગિનીએ કૈા. વિદ્યાગૌરી તથા કૈા. શારદાગૌરીકૃત ભાષાંતર), સુન્દરી સુજોધ, સ્ત્રીજોધ, નૂતન પ્રકટ થયું વનિતા વિજ્ઞાન, ભારતમણિની, વૈદ્યકલ્પતર, મહાકાળ અને વસંત, વગેરે.”

C. K. P.-ખન્ધુ. દરેક યુવાન જેને પૈસાની અનુકૂળતા છે તેણે અભ્યાસની અભિવૃદ્ધિ અર્થે વિદેશગમન ધણું લાભકારક છે. અભ્યાસક્રમમાં હુન્નર, કલા, ઠોરાવ અને વ્યાપાર, તથા વિજ્ઞાનને પ્રથમ સ્થાન અને સિવિલસર્વિસ વગેરે તથા દાકતરી ધંધાને તે પછી સ્થાન આપવું એમ આપણા દેશની જરૂરિયાતો માગે છે. બેરિસ્ટર થવાને માટે હવે ષેખરુએટ થયું ફરજિયાત થયું છે અને પરદેશ જવાને સ્થાનિક રાજ્યપ્રતિનિધિનું આજિપત્ર (સર્ટિફિકેટ) પણ આવશ્યક મનાવા લાગ્યું છે. વિલાયતમાં સરકાર તરફથી રા. આર્નોલ્ડને હિન્દી અભ્યાસકોના ખાસ સલાહકાર નીમવામાં આવ્યા છે. વિદ્યારૂઢિ માટે ઈંગ્લંડ, જર્મની, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને જાપાનની પાઠશાળાઓ બહુ ઉપયોગની અને ઉત્તમ ગણાય છે. વિરોધ માહિતી ખાનગી ઉત્તર આપને આપી છે તે ઉપરથી મળી હશે.

ફ. મો (પોરબંદર)-બહેન, સુન્દરીસુજોધમાં સ્ત્રીઓની સહીનાં લખાણ આવે છે તે લેખનાં હોવા વિશે આપ અથહા બતાવે છે; પરંતુ તેમ માનવાનું કારણ નથી. લેખક બહેનોમાંની કેટલીક વિશે અમને જાતમાહિતી છે અને કેટલીક તો સુજ્ઞાત લેખક તરીકે સર્વજ્ઞ માન પામેલ છે. મુકેલ હોવા છતાં લખવાનું એકવાર શરૂ કર્યા પછી તેની મોહિની એવી છે કે આપણને વધુ વધુ પ્રયાસ કરવા વૃત્તિ થઈ આવે છે; અને તેની સાથે આપણે અભ્યાસ પણ આગળ વધે છે; કારણ, લખવા માટે વાંચવું, વિચારવું જોઈએ. અમારા ફેલુઆરીના અંકમાં પ્રકટ થયેલાં પૈકી કેટલાંક લખાણમાં થોડા વધુ મુદ્દારા અગર ફેરફાર કરવા પડ્યા હતા; પરંતુ તે બાદ કરતાં ખીજું સંપૂર્ણ સ્ત્રીલેખકોનાજ પ્રયાસનું પરિણામ છે. કેટલીક બહેનો પુરુષો કરતાં પણ વધારે સાફ લખી શકે છે, એ હવે સાબીત કરવાની જરૂર રહી નથી.

જ. (પુના) તથા બા. વ. જા. (પીજ)-બહેન તથા ખન્ધુ, દરકોઇ વિષય ઉપર કોઈપણ માણસ આ પત્રમાં લેખ મોકલી શકે છે, પછી તે માલક હોય અગર ન હોય; અને તે લખાણ સીકપયોગી અથવા સામાન્ય જનસમાજને લાભકારક હોય તો પ્રકટ કરવામાં આવે છે.—બહેન જ., નીજળી (દલેટ્સિટી) વિશે લેખે લખ્યો તો તે અમે ધણી ખુશીથી પત્રમાં લઈએ. વિદ્યા હુન્નર અને વૈદકના તથા ગ્રંથજ્ઞા અને પાઠશાળના વિષયોને અમે ખાસ ઉપયોગી માનીએ છીએ.

પ્રે. (કોડીનાર)—ખન્યુ, અમારા નમ્ર મત મુજબ, કંઠી બધે કિંવા દીકું કરે એનેજ પશ્ચ વૈષ્ણવ ગણવાનો હક છે એમ કોઈ માનતું નથી. એક મહાન વૈષ્ણવભક્તરાજે 'વૈષ્ણવનતો' લેખે કહીએ 'કરીને એક પદમાં વૈષ્ણવનાં સર્વ મુખ્ય લક્ષણ બતાવી ગયા છે, તેમાં એ બેમાંથી એકની પણ ગણના કરતા નથી. કંઠી અને દીકું એ માત્ર બાહ્યપચાર છે; જ્ઞાન અથવા ભક્તિની પક્ષ અવસ્થા નથી થતી ત્યાંસુધી એવાં સાધનોને ઘણા ધર્મોપદેશકોએ ઉપયોગી માન્યાં છે. પણ સત્યરા: શ્રદ્ધા અને ભક્તિ, સદાચાર અને સદ્વિચાર વિના બીજું કોઈજ વધારે અગત્યનું, વધારે લાભદાયી સાધન નથી.

T. (અકચાબ)—ખન્યુ, સ્ત્રીના નામ પાછળ લેખના પતિનું નામ મૂકવાનો રિવાજ આપણા દેશનો નથી પણ યુરોપિયન છે; એટલે તે સ્વીકારવો તો સંપૂર્ણ રીતે એમ અમે માનીએ છીએ. દાખલા તરીકે મિસિસ ગોદાવરી પ્રાણુશંકર પંડિતનો અર્થ પ્રાણુશંકરનાં પત્ની ગોદાવરી એમ યાય છે. હવે સૌ. ગોદાવરી પ્રાણુશંકર લખીએ તોપણ સામાન્ય રીતે બીજા અર્થ સમજાવો મુશ્કેલ છે. વચલો રસ્તો એ છે કે, -સૌ. ગોદાવરી, પ્રાણુશંકરનાં પત્ની, અથવા ધનરાંકરનાં પુત્રી, એમ લખવું.

સા. મૌ. (મુંબઈ), ર. મ. જિ. (નડિયાદ), ક. પ્રા. પં. (ધોળકા), વિગેરે, -ખન્યુએ, સુન્દરીમુખાધનો પ્રત્યેક અંક દરેક મોઢક તરફ મોકલવામાં આવે છે; તેથી આ એનિસથી મોકલવામાં આવ્યો નથી એમ ન માનવા વિનંતિ છે. ટપાલ ખાતાની ગફલતને લીધે કદાપિ આપને કોઈ અંક ન પહોંચે તો વેળાસર ખબર આપેથી બીજી નકલ મોકલવામાં આવશે. આવા પ્રકારના કેલક પત્રો અમને દરમાસે મળે છે પરંતુ તે સર્વનો નિરાળા કાગળથી જવાબ આપવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે. પણ તે અંકની બીજી નકલ તો તરત મોકલવામાં આવે છે. તન્ની.

ઉપકાર સાથે સ્વીકાર.

રાજા ટોકરમલ: (નવલક્યા) પ્રકાશક, રા. કાલાભાઈ ધનસુખરામ, તંત્રી, "નાગરવિનય" અમદાવાદ,

કાવ્ય કલિકા: (કાવ્યસંગ્રહ) રચનાર, રા. 'અ'ભુજ' તંયા રા. 'બિમર,' વડોદરા.

સારી સંતતિ: ભાગ ૧-૨-(સારાં સંતાન ઉત્પન્ન કરવાનું સાત્ર). રચનાર, વૈદ જ્ઞદાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, 'વૈદકકપતર' ના તન્ત્રી; અમદાવાદ.

Shreemad Vallabhacharya (કલકત્તાની સર્વધર્મ પરિષદ આગળ વાંચેલો નિબંધ): રા. બા. લક્ષ્મણાઈ પ્રાણુવલ્લભદાસ પારેખ, નડિયાદ.

હિન્દુસંસાર ચિત્ર: (નિબંધ) રચનાર, રા. રા. વલ્લભજી ભાણુજી મહેતા. સૌ. ગોદાવરી લાલચંદ કાલીદાસ મેઘાણી, કલકત્તા, -તરફથી.

અખળાહિતકર્મણુ—(અથવા આપણી અખળાઓની આધુનિક શોચનીય સ્થિતિ અને તેમની ઉન્નતિના બ્યાવદારિક ઉપાયો) રચનાર, મિસિસ. જી. કે. ઉપાધ્યાય. પ્રકાશક, રા. રા. કરસનદાસ જી. શ્રીતળિયા, મુંબઈ, -તરફથી.

Calendar (1911) મેસર્સ સિ. કે સેન અને કંપની (કલકત્તા) નું, મેસર્સ પંડિત, શાહ અને કંપની, અમદાવાદ, તરફથી.

Calendar (1911), with a coloured Map of the British Empire: મેન્યુફેક્ચરિંગ હાઉસ એસ્ટ્યુરન્સ કંપનીનું, અમદાવાદના એન્ટો મેસર્સ ચમનલાલ ચોપટલાલ અને કંપની તરફથી, મેસર્સ યરાવંતરાય એન. મે: અને કંપની જનરલ એન્ટરપ્રાઇઝ, અમદાવાદ, -માર્ફત.

મુન્દરી સુબોધનાં ચાલુ વર્ષનાં આવેલાં લવાજમની પહેંચ.

વર્ષ ૬-૭-૮ પેટ.

રા ડાકટર દેશવરાવ બાબારાવ(૫,૬,૭,૮) રાજકોટ	મુબદ્દી
મે ડી બી કયારીયા	મુબદ્દી
રા નરોત્તમદાસ ભાણુજી	મુબદ્દી
મે ખટાડ વલ્લભજી જોશી	"
રા હિંમતરાવ કે દેશાઈ	"
રા જીવણવાલ વરજરાય	અમદાવાદ
રા ભાર્તેશરાવ રતનલાલ	ગોધરા
રા ચન્દ્રસ કર ગીરનારા કર (૫ ૬-૭)	પ્રાતિજ
રા હિરાવાલ હમિયારામ	મુબદ્દી

વર્ષ ૭ પેટ.

રા નાગરાસ જેભાઈ રાવળ	કરાચી
રા જેઠાવાલ હરજીવન મહેતા	પાલીતાણા
વૈધરામજી દામોદર દાનજી	મુબદ્દી
રા જગન્નાથ જેઠાભાઈ રાવળ	"
રા ફરીયાદ કેવળદાસ	બારેલ
રા શીવવાલ જગનલાલ	નડીયાદ
મીસીસ પરસોત્તમ રજુછાડ	મુબદ્દી

વર્ષ ૭-૮ પેટ.

રા ભાસ્કરરાવ વિકુલરાય	મુબદ્દી
બુલેશ્વર લાયજેરીના સે	"
રા કરશનદાસ પિતાબર	"
રા લીલાધર સુદરજી	"
રા એલ વસન્તરાય નરભેરામ	"
રા નાચય : હરિભાઈ દેવસી	"
રા ચિમનલાલ હરિલાલ મેતલવાડ	"
રા જીવણદાસ નારણદાસ	"
રા દેવાસી કર જગજીવન	"
રા માધવદાસ મોરારજી	"
વૈધ શાસી રતનસિંહ ગોવિંદજી	"
રા લક્ષ્મીભાઈ હવેરદાસ	"
અ સો રતનભાઈ એ આચાર્ય	"
રા મૂળજી દુર્ગભજી વેદ	"
દાદર દામોદર લીલાધર	"
રા રતનવદનરામ કરપુરામ	"
રા હરજીવન મોતીચંદ	"
રા બવાનીદાસ એન	"
રા અ હુભાઈ ભીમભાઈ દેશાઈ	"

રા વલ્લભદાસ રામજી	મુબદ્દી
સો ધનગવરી	"
સો રમણલક્ષ્મી ઇચ્છારામ	"
રા જેઠાભાઈ મૂળજી	"
રા ધરમદાસ ભગવાનદાસ	"
રા મૂળરા કર દેવજી	"
સો ગુરજાપીરી	"
રા સુનીલાલ સુવાભય દ	"
રા મેન્ડુ દેશ્વરજી ક પનીના એનર્ટ	"
રા સામરલાલ હરિલાલ	"
રા હામરશી દયાળ	"
રા ડી કે ડાકટર	"
મીસીસ ગવરીબહેન બાપુભાઈ	"
રા હિંમતરાવ ધીરજીરામ	"
રા મન મુખરામ સુવંશમ	"
રા ભોગીલાલ રામરામ	"
રા હિરાવાલ રજુછાડદાસ	"
રા ર ગીલદાસ નરભેરામ	"
રા ગોવિંદલાલ એન	"
રા કેશવલાલ મૂળજી દ લગડી	"
રા પોપટલાલ ધારશી	"
રા ગીરનારા કર ભગવાનજી	"
બાઈ પરશનકુ વર	"
રા મનસુખરામ કે મહેતા	"
રા હામરલાલ રેલાભાઈ	"
અ સો લીલાબહેન	"
સો મોતીભાઈ ધનજી લક્ષ્મીદાસ	"
મીસીસ ઈજાગવરી કુ વરશય	"
રા ઝીજુભાઈ ભીમજીભાઈ	"
મીસીસ માણેભાઈ રોમ્બર	"
રા મોતીલાલ નાનચંદ	"
રા મનસુખલાલ આત્મારામ	"
રા જીમ્પ્રેસાદ રા મરપ્રસાદ	"
રા જીભાઈ જી દેશાઈ	"
રા હીમતરામ કેશવરામ	"
રા ખીમજી આસર વિરજી	"
રા નરોત્તમ ભગવાનદાસ	"
દેશાઈ માધવલાલ રા તોડરામ	"
રા રજુછાડ વિ મોરારજી	"
બાઈ મીઠીભાઈ નારણદાસ	લક્ષદત્તા

મીસીસ એચ. વી. ત્રીવેદી	ભાવનગર	રા. મોતીલાલ વલ્લભજી	મુંબઈ
રા. હીમમતલાલ મણિરાજ અંભરિયા.	મુંબઈ	લીલાવતી જીવનદાસ	"
રા. રતિલાલ કાળીદાસ	ભાવનગર	મિસિસ. ગુણવન્તલક્ષ્મી લક્ષ્મલાલ	"
રા. મણિરાજ રત્નજી ભટ્ટ	"	રા. ખટાડ લાલજી	અંજીનાર
રા. સુનીલાલ ત્રીજીવનદાસ	"	સો. સુમતિબહેન (વ. ૪ ના)	અધેરી
રા. રાયચંદ ફતેચંદ	"	રા. મોતીલાલ મોદનલાલ	મુંબઈ
દશાશ્રીમાળી દિતેન્દ્ર સભા	"	રા. કાંદોરલાલ જમનાદાસ	"
સો. કુસુમકુમારી	"	રા. અમુલખરાય વેણીશંકર	"
મે. બી. એ. એન્ડી સાહેબ	"	રા. હરગોવિંદ નારણદાસ	"
રા. મોતીચંદ ગીરધર	"	રા. હર્ષરલાલ ડાહ્યાભાઈ	"
રા. વિઠ્ઠલદાસ વિસનજી	"	ચતુરલક્ષ્મી બાળકૃષ્ણ	"
રા. ગુલાબચંદ આનંદજી	"	રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર	"
સો. કુંદનવિદ્યા અંબાલાલ	મુંબઈ	રા. ગોવિંદજી વસનંતજી	"
રા. ખેલરાજે લક્ષ્મીરાજે	"	રા. જીવાભાઈ બી. એ.	"
રા. મનસુખરામ પી. પટેલ	ભાવનગર	રા. ત્રીકમલાલ કબાભાઈ	ભાવનગર
રા. કુંવરજી આનંદજી	"	રા. બાઈ જમના	કરાંચી
રા. સુખલાલ જીવરાજ	ધાટકુપર	રા. ચિન્તામણી જયંતિલાલ	અમદાવાદ
રા. ગ્રીનલાલ વાલજી	કરાંચી	રા. કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ	"
રા. ભાણજી ગુલાબચંદ	ભાવનગર	રા. શિવરાજે નરસી	મુંબઈ
રા. ઝીણાભાઈ મૂલજીભાઈ	કરાંચી	રા. દામોદરદાસ લક્ષ્મીદાસ	"
રા. લાલજી હરજીવન	"	રા. ગોકળદાસ ભગવાનદાસ	નેરાવર
રા. કીર્ત્તિપ્રસાદ સખાઈલાલ	ભાવનગર	ડો. મણીલાલ ગંઢાદાસ દેસાઈ	અમદાવાદ
રા. હરિદાસ લાલજી	કરાંચી	રા. રતિલાલ નેકાલાલ	દામનગર
રા. રૂપચંદ ગોરધનદાસ	"	સદ્ગુણી દેવનંતકુમારી	નડીયાદ
રા. મોરારજી વલ્લભદાસ	"	શા. એ. ડી. ધરમશી	કનગામ
રા. મોરારજી આણંદજી	ભાવનગર	મે. બી. લક્ષ્મીદાસ પંડ્યા	આમા
રા. હાજીમદમદ અલારખીયા	મુંબઈ	મુકુટગૌરી હરગોવિંદ શામજી	ચલાલા
રા. હર્ષ રામ તારાચંદ	કરાંચી	રા. મુળજી ત્રીભોવનદાસ	ધોરાજી
રોડ ભંજવાનદાસ માધવદાસ	મુંબઈ	રા. દરિયાજી એચ બટ્ટ	જુનાગઢ
રા. ભીમજી નારણજી દલાલ	"	રોડ કારસીભાઈ મજલાલ	આશાબીઆ મોરા
રા. હગનભાઈ નાયાભાઈ	"	રા. મગનલાલ જમિયેતરામ	જલગામ
સો. ડાહીગૌરી C/o હજીખોરીયા	"	રા. ડાહ્યાભાઈ સાંકળાભાઈ	નડીયાદ
રા. મણિલાલ અંબારામ	ધાટકુપર	રા. રમણિકલાલ ઉદેરીધ	જેતપુર
રા. લક્ષ્મીદાસ જીવરાજ	મુંબઈ	રા. મણિરાજે આનંદજી	પોરબંદર
રા. પ્રેમજી દેવજી	"	રા. કરીમ મદમદ માસ્તર	જુનાગઢ
મીસીસ હીરાબાઈ	"	રા. હલ્યાણજી જીવજીદાસ	પોરબંદર
રા. દરિપ્રસાદ દત્તમરામ	"	રા. ઇન્દ્રાશંકર દુરમાચંકર	બજસરા
મીસી કૃશનજી દયાળ	"	શ્રીમદ્ દેવમદ્રાયાચંકર પુરનલાલચ.	પાટણ
સો. હજીગવરી નાગરજી	"	બાઈ જયકુંવર મણેકભાઈ	બાલાગામ
બાવસાર સુતાર પેલાભાઈ ખુશાલદાસ	જાગવાર	રા. વૈદ્યાજી નરસિંહપ્રસાદ ગીરજીદાસ	અમરેલી
રા. ડાહ્યાભાઈ દેવાશંકર	અમદાવાદ	ધી નેડીવ જનરલ લાયબેરી	ઉમરેડ

રા. જસવંતરાય મયારાંકર	જુનાગઢ	રા. જસરાજ હીરાચંદ	કાનાનાર
રા. મહારાંકર જગનલાલ	ગોધરા	રા. મોતીચંદ મકનજી	ડાંડ
૧. જગનલાલ હ. પંડયા	જુનાગઢ	વર્ષ ૬ પેટે.	
રા. શિવલાલ રાંકરલાલ	આણી	રા. યુ. વી. પટેલ	ચેરખાન
રા. કંકર ધનજી ભદ્રજી	અકોલા	રા. એન. આર. રહેતા	અલાહવાદ
રા. મણિલાલ નાગરદાસ	આણી	સ. ગુ. કન્યાસાળા	બાલક
રા. વલ્લભદાસ કાનજી	અકોલા	રા. અરજન કરનસી	કલકત્તા
રોહ ત્રીભોવનદાસ હીરાચંદ	અત્રીબાગ	સ. ગુ. કન્યાસાળા	લાડોલ
રા. પરમોજીદદાસ રણછોડદાસ	પાવણપુર	સ ગુ કન્યાસાળા	ગવાડા
રા. નટવરલાલ કે. ડાહીપીટ	જુનાગઢ	રા મહુલાલ રતીલાલ	અમદાવાદ
રા. રામપ્રસાદ એમ. મહેતા	જેતલસર	રા. ધીરજલાલ છબીદદાસ	મુંબઈ
સો. હિરાલક્ષ્મી	આમોદ	રા ચુનીલાલ ભીખારીદાસ	"
રા. ઓમનલાલ હીરપારામ	આણંદ	શ્રી કલોલ જૈન દરિયાપુરી લાયબેરી	કલોલ
રા. ભગવાનલાલ બાપાલાલ	સિદ્ધપુર	રા હરિદાસ ત્રીભોવનદાસ	રંજુન
રા મોહનલાલ બાપુલાલ	શીલોગ	રા. સાંકળચંદ અમરતલાલ	મુંબઈ
રા નારણદાસ મેઘજી ભાટિયા	મુંબાઈ	સો બખીબહેન	"
રા. મોહનલાલ નાગજી	ધોરાજી	સો. હિરાલક્ષ્મી છાયાલાલ	નડીયાદ
રા. રામપ્રસાદ જયદ્રથજી	કાલોલ	રા પરમુલાલ મૂળચંદ	પેટવાદ
રા આનંદજી નાનચંદ	કાનપોર	રા. જગનલાલ કાનજી	મુંબાઈ
સો. લીલમગૈરી C/o કનૈયાલાલ	જેજીસર	રા યુસફઅલી એ બાકરમાઈ	"
રા. છોટાલાલ સદાશીવદાસ	નવાપુર	અ સો. વિરમતિ	અમદાવાદ
રા. પુરૂષોત્તમ ગોવિંદદાસ	દહાણુ	રા. જગનલાલ કાળિદાસ	મસકત બદર
રા રણછોડલાલ ઠાલાભાઈ	પાલનપુર	સો હિરાકુવર	મુંબાઈ
રા યશવંતરાય નથુરામ	જંસદણુ	રા હરખચંદ એલ.	"
રા હોમતસિંગજી રાયસિંગજી	ગાજીયા	બાઈ શુલાબ હરિમાઈ	"
રા. જયવંતરાય શુભાખરાય	જળીઆદરા	રા. મણિલાલ પ્રેમાનંદ	જજીસર
સરકયુલેટીંગ લાયબેરીના સે	દરાપુરા	રા કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ	મુંબાઈ
બહેન છતાબા	નાપાડ	રા હેમચંદ અમરચંદ	"
રા. પ્રાણલાલ હરિપ્રસાદ દિવાન	હડયાણુ	સો. તાપીબાઈ શીવગર	"
રા રણછોડલાલ મનસુખરામ	મુંબાઈ	રા. નંદલાલ નાયાલાલ	અમદાવાદ
રા. ભોગીલાલ એમ ગણી	રાજકોટ	મીસીસ જી. કે ઉપાધ્યાય	ધોરાજી
મે જનક શિવસિંહજી	રીબડા	હિન્ડુ કન્યાસાળા	રાજકોટ
રા આનંદરાવ હરિવલ્લભદાસ	નાગપુર	સો. પુષ્પાવર્ત C/o. જગન્નાથ	મુંબાઈ
રા દેવચંદ રામજી	ધારી	રા છોટાલાલ ચકુભાઈ	ભીખોરા
રા. પ્રદીપજી સેવકરામ	સિદ્ધપુર	રા. મોહનલાલ મુળચંદ	ભરૂચ
રા કેશવલાલ વલ્લભદાસ	રાજકોટ	રા વીજી પ્રાગજી	ધાટકપર
રા જગનલાલ પ્રેમચંદ	પાદરા	રા કેશવલાલ ગંગાદાસ	એનાનનક
રા. લક્ષ્મીદાસ બીખાભાઈ	પારડી	રા મોતીભાઈ વખાભાઈ	આણંદ
રા. રામપ્રસાદ નૃસિંહપ્રસાદ	જુનાગઢ	રા. મોહનલાલ બાલુભાઈ	મુંબઈ
રા. જ્વજી ખરમસી રૂખા	અમીલા	મીસીસ સિવગૌરી	"
રા. મોતીલાલ રતનજી કોર્કરી	રામનપુર	સરકારી લાયબેરીના	"

ખંત્રી હાનજી હંસરાજ	મુંબઈ	સૌ. ચુનીગવરી વરજદાસ	મુંબઈ
રા. લીલાધર કાળીદાસ	"	રા. અરજુનરાવ નીમરજી	"
રોડ પુરોષોત્તમ રતનસી	"	રા. દરિદાસ કૃષ્ણદાસ	"
છાદુભાઈ અમોપરામ વકીલ	"	રા. મારકંડરાય વિ. ગીરજપ્રસાદ	"
સૌ. કુમુદાબાઈ O/o જયસુખલાલ	શાન્તાકુંજ	રા. કેરાવલાલ ચંદુલાલ	"
રા. નરસીદાસ લીમજી	મુંબઈ	રા. જોડાલાલ વનમાળીદાસ	"
રા. રજબખી વી. પટેલ	"	સૌ. નર્મદાગૌરી	"
રા. હરિવલ્લભ જગજીવન	સોલાપુર	રા. દામોદર કલ્યાણજી	દલકતા
બહેન મંચુ મોદીલાલ	અમદાવાદ	રા. મગનલાલ હરિભાઈ	ધરમજી
રા. પુરોષોત્તમદાસ જોડાલાલ	"	મે. ધર્મજી લાયચેરીના સે.	"
સૌ. જમનાબહેન ન.	મુંબઈ	બહેન જયકુંવર	ભાવનગર
રા. ભોળીલાલ રણછોડલાલ	અમદાવાદ	ગાંધી મૂલચંદ લાલજી	મુંબઈ
લખમીદાસ દેવજી ભટ	મુંબઈ	રા. મૂળજી રણછોડ ભાટિયા	"
કેરાવલાલ વાઠીલાલ	"	રા. કંચનરાય વિ. નવનીધરાય	ભાવનગર
બાઈ ચુનીગવરી કેરાવલાલ	"	રા. પ્રભાસીંહ દલપતરામ	"
રા. હમનલાલ શિવરાંકર પંડયા	મહેસાણા	રા. સારાભાઈ વજેરાંકર	"
નાથીબહેન લજ્જરાંકર	કપડવાંજ	રા. રતિસીંહ ગીરજરાંકર	"
રા. નરોત્તમ દરજીવનદાસ	મુંબઈ	સૌ. કુન્તાલક્ષ્મી એમ. દેરાઈ	"
અમરતલાલ મોહનલાલ	"	સૌ. દિરાલક્ષ્મી વિદ્યારીદાસ	મુંબઈ
દરિલાલ જી. પંડયા	"	સ. શ્રી. કન્યાશાળા;	ચરાડા
મેનેજર કૃષ્ણ પ્રીન્ડીન્ગ પ્રેસ	"	સ. શ્રી. કન્યાશાળા	માલોસજી
રા. ભગવાનદાસ વિકલદાસ	મુંબઈ	રા. જમનાદાસ મનોરદાસ	મુંબઈ
રા. ચુનીલાલ ડી. દેસાઈ	"	રા. મનચેરજી કે. રખાડી	કરાંચી
રા. જમનાબાઈ એમ. કવિના	જુનાગઢ	મહેતા છોટમલાલ પરમાનંદદાસ	સત્રોસરા
રા. રતિલાલ ભગવાનદાસ	મુંબઈ	રા. નારાયણ લક્ષ્મીદાસ	કરાંચી
રોડ કોરજી મૂલજી	"	રા. કાકરશી હંસરાજ	"
રા. બાલકરામ એસ. દવે	હાનપુર	રા. ગોરધનદાસ કંઠાનદાસ	સીનોર
રા. માણેકલાલ પુરોષોત્તમ	મુંબઈ	ન્યુ ગુજરાતી કન્યાશાળા	કરાંચી
રા. લક્ષ્મીદાસ કેરાવજી	"	બોમ્બે બન્ધુસમાજના સે.	દલકતા
રા. લલ્લુભાઈ જે. દેસાઈ	"	મે. રામદાસ મોરારજી લાયચેરીના સે.	કરાંચી
રા. પી. દરજીવનદાસ	"	મીસીસ ત્રીવેણી દામોદર	દલકતા
સૌ. અચરતબહેન	"	રા. ઉદનમલ સતરામદાસ	કરાંચી
રા. નટવરલાલ કરસનદાસ	"	ખંભાત લાયચેરી	ખંભાત
સૌ. સવિતાગૌરી નારજીદાસ	"	રા. મુવાર રણછોડ અખજી	કરાંચી
રા. પ્રીજલાલ ખીમજી	"	સૌ. દિરાલક્ષ્મી O/o ભોળીલાલ	અમદાવાદ
રા. માધવજી કેરાવજી	"	રા. વેકુંડલાલ શ્રીપત	"
સૌ. કીષ્કાબાઈ	"	રા. કેરાવલાલ મગન	"
રા. માધવજી પીતાંબર	"	સૌ. ગંગાગૌરી	"
રા. એમ. એમ. વકીલ	"	રા. ગોરધનદાસ દલિ	"
રા. કેરાવલાલ ગોકળદાસ	"	રા. દિરાભાઈ મણિ	"
રા. તુલસીદાસ વલ્લભદાસ	"	રા. મદીપતરાય ના	"

બાકીની ખોંચ હવે પછી.

ઉપયોગી અને ઉત્કર્ષક પુસ્તકો.

ઉપાકાન્ત—એક રમિક નવલકથા

એક કાગળ પાકું પૃ. ૩. ૧-૦-૦

૨૬ કાગળ કાચું પૃ. ૦-૮-૦

Selections from English Poets. ૦-૧૨-૦

ટેલીશિન— ૦-૧-૦

જીવનકલો—ગુજરાતમાં કદી નહિ જોયેલી એવી સુંદર ખંધણી, ફેન્સી કાગળ, નવીન ઘાટ અને રેશમી ફેન્સી દોરીથી સુશોભિત મનનું અને ઉપયોગી પુસ્તક— ૦-૪-૦

રાજમાર્ગનો સુસાફર—શ્રી, પુરુષ, પુવાન, વૃદ્ધતા સન્મિત્રની ગરજ સારે એવું સુંદર પુસ્તક. ૦-૪-૦

(દરેકનું ટપાલ ખર્ચ જૂઠું પડશે)

મળવાનું ઠેકાણું—ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેરિયા બી, એ

સાન્દ્યાકુલ—મુંબાઇ.

નામદાર શ્રી ટીશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે
ઇનામ માટે મંજૂર કરેલી.

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ જી)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખકો તથા કવિઓની ધંધરસમરણ, ગૃહધર્મ, નીતિ, સદ્દિ મૌન્ય, દેશભક્તિ & વિષયો ઉપરની જિંવી પ્રતિતા કાવ્યમય, સુંદર અને રમિક રાગો વાળી લગભગ ૮૦ ગરખીઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ગનાં ગરખાં મંદજોમાં આ પુસ્તકમાંની ગરખીઓ ખાસ પસંગ કરવામાં આવે છે. ૧લી આવૃત્તિ યોગ્ય સમયમાં ખપી ગયા પછી ઘણે ઘણે ઠેકાણેથી-નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ વખતોવખત થતી માગણીને ક્રીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કહોડવાની જરૂર જણાઈ છે—મૂલ્ય ૭ આના.

સંયુક્ત હુદુદ્દમની સંસ્થા (એક નિબંધ). મૂલ્ય—૦-૨-૦

રચનાર—શંકરરાય અમૃતરાય (પ્રાચ્ય બન્ધુસમાજ).

બીજો પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું—શંકરરાય અમૃતરાય.

સંયુક્ત-ધોધેશ્વરની પોળ, અમદાવાદ.

સુન્દરીસુબોધના સાતમા વર્ષની ભેટ

ગીતમાળા ભાગ ૨ જો.

ગાવા લાયક ગીતો અને ગરબીઓનો આનન્દન, રસીકો, ઉત્તમ મંથક. આ પુસ્તકમાં ગુજરાતી સાહિત્યના સારા લેખકોની આકર્ષક કૃતિઓ એકઠી કરવામાં આવી છે.

મંથક કર્તા—રા. રા. શંકરરાય અમૃતરાય પ્રાન્થ, બન્ધુસમાજ.

પ્રકાશક , કૃષ્ણલાલ હરગોવિન્દ પંડીત, પ્રતિનીધિ, બન્ધુસમાજ.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦ ગ્રાહકોને ૦-૪-૦ (ટપાલ ખર્ચ ગુરુ).

સુન્દરીસુબોધના ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

પ્રિયકાન્ત.

(એક બોધદાયક સાંસારિક નવલકથા).

કર્તા—રા. રા. રણજીતભાઈ વલ્લુભાઈ બા. એ.

મૂલ્ય { કાચું પુકું. રૂ. ૧-૦-૦ ગ્રાહકોને ૦-૮-૦
પાકું પુકું. રૂ. ૧-૦-૨ „ ૦-૧૦-૦

ગુજરાતી પંચ.

ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના ખીન્ન વિભાગ, બર્મા આદિ દ્વરના પ્રદેશોમાં બહોળો ફેલાયો પામેલું, સાહિત્ય, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને લગતા વિવિધ વિષય ચર્ચાવતું દેશવિદેસની અનેક ખબરો આપનાર ! સસ્તામાં સસ્તું અને મહોટું, ઉત્તમ અઠવાડીક પત્ર. વાર્ષિક લવાજમ-માત્ર રૂપિયા દોઢ. દેશાવરના ગ્રાહકો માટે માત્ર રૂપિયા અઢી દર વર્ષે ગ્રાહકોને સુંદર વાર્તાના પુસ્તકોની અને તે ઉપરાંત દિવાળીમાં સચિત મહોટા ખાસ અંકની ભેટ આપવામાં આવે છે.

મેનેજર “ ગુજરાતી પંચ ”—અમદાવાદ.

સુન્દરીસુબોધની આખી કાષ્ઠો (વર્ષ ૪ તથા વર્ષ ૬.) મૂલ્ય: ભેટ માથે રૂ. ૧-૪-૦ (ટપાલ ખર્ચ માફ).

સુન્દરીસુબોધનાં પાઠનાં વર્ષોનો અંકોની ત્રણ કાષ્ઠો મૂલ્ય દરેક અંકના સત્તા આના પ્રમ.એ. (ટપાલ ખર્ચ માફ.)

આયોનિક ફાર્મસી

માં

અનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોસ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણી
મસ્તી અને અસરકારક દવા છે. ૩. ૦-૪-૦

જમસિઝાઈડ.—નંતુવિનાશક. ચેપી કે ગેરી નંતુના વિપ્લવે કાપી નાખે છે.

૩. ૦-૮-૦

ખસડ પ્યુરિફાઈંગ સોલ્યુશન.—સ્ક્રાપી. લોહીવિહાર ઉપર ધણીજ અસર
કારક દવા. ૩. ૧-૦-૦

લીવર મોલ્ટુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે ચેટ માફ આપે છે.
અને શુષ્ક લાગે છે. ૩. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—આગડીના દરેક રોગ ઉપર કઠોતું અટકાવી જલદી રજ
આણે છે. ૩. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીવનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સમગ્રી જાતની
ગંકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસલગ્નો, નવાં લજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઇ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મગવાનાં ઠેકાણાં—અ. સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ સકંઈ,
બાલુગગા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.
જીવનલાલ અમરશી મહેતા; સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા અને તેની તુલના.

લેખક: કાન્તિલાલ જગનલાલ પંડ્યા, બી.એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર અન્ય.

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ જુદું.

એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવીરોડ—મુંબઈ.

અમુલ્ય સેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-

પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠાંભ લખી

મોકલનારને કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી ટેશવલ.

જામનગર—હાડીવારાડ

સુન્દરીસુબોધના ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

સુન્દરીસુબોધ મંદિરમાં બોલી કિંમતે મળતાં પુસ્તકો.

રસાલાં અને મનોરંજક ! ઉપયોગી અને ઉત્કર્ષક !

વાર્નાલહરી.—સસીની કુટી મંપૂર્ણ વર્તોએનો મ્હોટો અને ઉત્તમ મંથક રચનાર, સૌ.

પ્રમિયા તથા મૌ અરવિન્દા કિ. રૂ. ૧-૦-૦. ગ્રાહકને ૦-૧૨-૦

અલક્યજ્યોતિ પદ્મનાભ મધુકર { ઉત્તમ નવવક્યાઓ, આપણા મમારની ઉત્તરિના સન્માર્ગ ત્વેમાં અનેક રીતે સુરપટ કરવામા આવ્યા છે રચનાર, રા. શિવભાઈ આપ્તભાઈ દેરકનો રૂ. ૧-૮-૦ ગ્રાહકને દેરકનો ૦-૮-૦

કપિંજલા.—શ્રીહૃદયની વિવક્ષણા અને પ્રેમની સાર્થકતા પ્રકટ કરતી નવવક્યા, રચનાર

ર. શિવભાઈ આપ્તભાઈ કિ. રૂ. ૦-૬-૦. ગ્રાહકને ૦-૪-૦

મૃદુલા.—શ્રીજીવન અને સમાજની ઉત્તરિના મન્માર્ગ દર્શાવતી નવવક્યા રચનાર

લોગીન્દ્રનાથ રતનલાલ દિવેદિયા બી. એ (સુમધુ, બન્ધુસમાજ),

ગ્રાહકને ૦ ૪-૦

નિરૂપકારટર-છુપીપોતિસના પરાક્રમે આલેખતી મનોરંજક નવવક્યા બાપાન્તર કિ. રૂ. ૦-૮-૦

રા. કૃષ્ણલાલ હરગોવિન્દ પંડિત, કિ. રૂ. ૧ ૦-૦ ગ્રાહકને ૦-૮-૦

સુધાહાસિની સુન્દર, રસિક, ઉત્તમ નવવક્યા દેશભક્ત બામુ રોમેશચન્દ્ર દત્ત કૃત.

બાપાન્તર કરનાર-આ. સૌ. વિદ્યાગૌરી. બી. એ તથા આ નૌ શારદાગૌરી બી. એ

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦. ગ્રાહકને રૂ. ૧-૦-૦

ગીતરાં ગ્રહ નાગરોમાં ગવાતા લક્ષ, જનોધ વોરે મંગલ પ્રમળાં ગીતનો

ઉપયોગી મંથક રચનાર આ મૌ બાળાબહેન કિ રૂ. ૦-૮-૦ ગ્રાહકને રૂ. ૦-૮-૦

(ઉપરના મર્ પુસ્તકોનું ટપાલ ખર્ચ જુદું પડશે.)

A Paper for European Indians Chinese and Coloured People.

“INDIAN OPINION”

Weekly--English and Gujarati.

Gives the fullest information regarding the Great Indian and Asiatic Questions in the South African Colonies, and should be read by all who have the welfare of the British Empire at heart

“INDIAN OPINION” will be sent post free to any address in the world for 17/- per annum.

ADVERTISERS MAY REACH THE WHOLE OF THE INDIAN MERCHANTS IN SOUTH AFRICA THROUGH THE MEDIUM OF THIS JOURNAL

All communications should be addressed to the Manager

“INDIAN OPINION,” PHOENIX, NATAL.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

एक महान माता:

મહારાં માતૃશ્રીના મરણને લીધે મહારા કુટુંબની એક મહાન સ્ત્રી મૈં
છે. મહેજ પગ ઘોટાલા વગરનો, ચોરસી બુદ્ધિ, પાકો સમજણવાળી
વિચારશક્તિ; ચંચલ તથા સર્વગ્રાહી યાદદાસ્તી; સરી સ્થિતિનો આઘેઘ્વ રચાલ
કરી શકે પર્વી પ્રશ્ન કલ્પનાશક્તિ; ધરેધરી અળોને ઘણે પળ નિષ્ફળ ન
ધાય એવું હાપણ તથા સમજણ; જિંદગીની વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓને વ્યવ-
હારી વિચાર તથા વ્યવહારી રીતથી હઠાવી કાઢવાની શક્તિ તથા શક્તિ,
આસપાસના વનાવો તથા મનુષ્યોને અનુકૂલ થવાની શક્તિ, જે જેટલી સાવ-
હેતી ભરેલી હતી તેટલીજ વિવેકબુદ્ધિવાળી તથા ઉદારતાય લા હતી, મુશ્કે-
લીના ઉપાયો યોજવામાં કુશલતા; અને સમજુપણું:—આદર્શ આવી અનેક તત્ત્વો
પમતી સમર્થ બુદ્ધિના વન્ધારણમાં પ્રવશ પામ્યાં હતાં. ધરેધર, એવા અનેક
છળ મૈં અનુભવી છે જ્યારે આવી મહાન માતાને પેટે મૈં જન્મ લીધો છે એ
ધિનારથી મહેને અભિમાન થયું છે ! પમને જો વેલવળી મલ્લી હોત તો શું ન
થયાં હોત

कान्तिलाल छ पंड्या कृत.—“श्रीयुक् गोवर्धनराम ”

एक उत्तम माता:

વેટા, મહારા કરતાં ત્હારી માતાનું તપ વધારે ઉગ્ર છે ને. મૈં જે વેવોની
પૂજા કરી છે તેના કરતાં ત્હારી માતાએ કરેલી પૂજાનો ઈશ્વર અનેકધા
વધારે સૂક્ષ્મ અને શાશ્વત સત્કાર કરેલો છે તેનો પ્રમાણ તું જુએ છે. પણ
માત્ર મહારા જેવાનાં આશીર્વાદ-રૂપણ ચિત્તોને તૃપ્ત કરવાના, અને પતિનાં
માતાપિતાનો મૂર્ચ વાસનાઓને પતિની પેટેજ તૃપ્ત કરવાના, 'કર્મમાં (પણ)
ઈશ્વરને પ્રત્યક્ષ કરેલો છે અને ઈશ્વરની પૂજા મળી છે તે મહાપૂજાનું કલ્યાણ
ફલ તે માત્ર મોગધે છે ને મોગવશે મહારા પુત્ર આરંભેલા પિતૃયજ્ઞમાં ત્હારી
મતા અદ્વિતરસથી જોડાઈને પતિનો માર પોતાને માધે લાંબો, પોતાની
નિન્દા કરનારના ઉપર ક્રોધે મરાઈ નથી, સ્તુતિથી પ્રફુલ્લ થઈ નથી, દુઃખકાલે
શોકમાં કલ્લી ગઈ નથી, વિચારથી કે સંપત્તિથી માર્ગેન થઈ નથી, ને જે
સાત્વિક પ્રકાશમાં તમે થે જળ સદ્ચાર કર્યો તેમજ સાત્વિક પ્રકાશ એ મહા
પતિવ્રતાનાં નિષ્કામ પ્રીતિયજ્ઞ ઉપર સભ્યો છે ને સભ્ય છે.

स्व. सा. गोवर्धनरामकृत “सरस्वतीचन्द्रः भाग ४.”

સુન્દરી સુબોધ.

યન્ન નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તન્ન દેવતા. । મનુ.

(પ્રપન્ન દેવતા રૂઢે, ન્યા યામે સન્માન સુન્દરી.)

આધસપાદક

પુસ્તક ૮, અંક ૮.

એપ્રિલ, ૧૯૧૧.

બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક અને તત્ત્વી—રામભોજનરાય જગવંતરાય.

વિષયસૂચન,

લેખક

વિષય વિભાગ

ઉદય મંજર.

૫૪

૨૫૭

કાવ્યકુજ.

પ્રભુની આરતી.

રા. સુગન્ધ દુર્લભન્ન વેદ

૨૫૮

પ્રેમ.

રા. ચાંપસી વૃન્ધાસ ઉદેશી.

૨૫૮

સ્નેહસ્ફોટન.

રા પ્રભાશંકર જયશંકર પાંક

૨૫૯

શાન્તિનો આનન્દ

રા "કુજ"

૨૬૦

ભાતાનો પ્રેમ.

રા. "સદ્વિલાસી."

૨૬૧

પ્રેમતરંગ.

રા. "વિશ્વ"

૨૬૧

વાર્તાલહરી.

શાગ્દાયરથનું ભોવાળું.

રા. શિવપ્રસાદ દવપતરામ પડિત.

૨૬૨

ધિદ્યાકલ્પાં

પ્રદરરોગ.

ડૉ. "લાલુ તીરમન."

૨૭૩

વિવિધવિહાર.

શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલા.

રા. બાગકૃષ્ણ છાયાલાલ જંધારીયા.

૨૭૫

"સરસ્વતીચન્દ્રની સેવિકાઓ" રા ભોગીન્દ્રરામ રતનલાલ દિવેડીયા બી. એ.

૨૮૦

આનન્દાધમ.

પ્રેમનો એક માર્ગ.

રા. "મત્તમદ્દનો સગોત્રી."

૨૮૩

દા : જૂષા.

રા. ભોગીન્દ્રરાવ આર દિવેડીયા. બી. એ.

૨૮૮

વાર્ષિક લવાન્નમ પોસ્ટલ સાથે સવા રૂપિયા હિન્દુસ્થાનની બ્લાર હાઇ રૂપિયા

ગ્રાહકોને ખાસ લાભ !

મુન્દરી સુખોદના ગ્રાહકોને ઓછી કિંમતે મળતાં સ્વીડિયોગી નવલ કથાઓ
તથા સુખોદક રસીલા પુસ્તકો.

પુસ્તકનું નામ	રચનાર	અસલ કિંમત.	ખાસ ઓછું મૂલ્ય.
કપિજલા.	રા. શિવભાઈ બાપુભાઈ.	રૂ. ૦-૬-૦	રૂ. ૦-૪-૦
અલક્ષ્યજયોતિ.	" " (દરેકના)	૧-૮-૦	" ૦-૮-૦
પદ્મનાભ.			
મધુકર.			
મૃદુલા.	રા. ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેટિયા. બી. એ.	૦-૮-૦	" ૦-૬-૦
વાર્તાલહરી.	સી. પ્રમીલા તથા સી. અરવિન્દા.	૧-૦-૦	" ૦-૧૨-૦
મુધાહાસિની.	સી. વિદ્યાગૌરી, બી. એ., તથા સી. સારદાગૌરી, બી. એ.	૧-૪-૦	" ૧-૦-૦
ગીતમાળા (ભાગ ૨.)	રા. શંકરરાય અમૃતરાય.	૦-૬-૦	" ૦-૪-૦
ગીત સંગ્રહ. (લગ્ન, જનોષ્ઠ પ્રસંગે નાગરોમાં ગવાતાં ગીતં)	સી. બાળા ખેડે.	૦-૮-૦	" ૦-૬-૦
ઓઆ વર્ષના બધા અંકની કાષ્ઠ. (ટપાલ ખર્ચ માફ)		૧-૪-૦	" ૧-૦-૦
છઠ્ઠા વર્ષ " " " (" " ")		૧-૪-૦	" ૧-૦-૦
બીજાં વર્ષોનાં છુટક અંક-દરેકના. (" " ")		૦-૨-૦	" ૦-૮-૦
પ્રિયકાન્ત. (મનોરંજક અને ઉત્કર્ષક નવલકથા રા. રણજીતભાઈ વણુભાઈ. બી. એ.)		૧-૪-૦ કાચુ પુઠું. ૧-૦-૦	" ૦-૧૦-૦ " ૦-૧-૦
અધોરકામિની દેવી. (જીવનચરિત્ર)	રા. સિવપ્રસાદ પંડિત.		૦-૧-૬

(દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું.)

મળવાનું ટેકાણું 'મુન્દરી સુખોદ' મંદિર, અમદાવાદ.

રા. ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેટિયા. બી. એ. સેન્ડાકુઝ, મુંબાઈ, —એમની
પાએથી મળતાં પુસ્તકો—

ઉપાકાન્ત (નવલકથા)	પાકું પુઠું રૂ. ૧-૨-૦	કાચુ પુઠું ૦-૮-૦
Selections from English Poets...	...	૦-૧૨-૦
ટેલીફોન (નિબંધ)		૦-૧-૦

જીવનકલા } ઉપયોગી સન્મિત્રની ગરબ સારે એવાં પુસ્તકો,
રાજમાર્ગનો મુસાફર } મુન્દર, ફેન્સી બાંસણી, (દરેકના) ૦-૪-૦

રા. શંકરરાય અમૃતરાય, રાયપુર, વાઘેશ્વરની પોળ, અમદાવાદ-એમની
પાએથી મળતાં પુસ્તકો—

સંયુક્ત કૃત્યજની સંસ્થા (નિબંધ) કિંમત ૦-૨-૦
ગીતમાળા ભાગ ૧ લો—(સુખોદક, ગીત-ગરમાનો સમઠ) ૦-૬-૦
(દરેકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું)

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાબ્દોમાં કહીએ તો “સૂર્યો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા “શક્તિમતી અને હૃદયસાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તત કરે અને તેના આંતર-વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી હર્ષ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. “સૂર્ય વિના શૂદ્ર નથી, શૂદ્ર વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાજ્ય નથી...” “સૂર્યની ઉત્પત્તિ વિના દેશની ઉત્પત્તિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૮ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૨, એપ્રિલ:—ચૈત્ર, વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૮ મો.

ઉદયગુજન.

વૈર પ્રેમથીજ નાશ પામે છે:—આપણે જેવા વિચાર કરીએ છીએ તેવાજ થઈએ છીએ; આપણી જિંદગી આપણા વિચારને અનુસરે છે, આપણા અન્તાઃકરણની ભાવનામય બની રહે છે.

જો કોઈ મનુષ્ય ખોટા વિચારથી બોલે અને વર્તે છે, તો ગાઝાનું પેકું ગાઝું એવનાર બળદને પગલે પગલે જાય છે તેમ હુઃખ તેની પાછળ પાછળ ફરે છે. જો કોઈ મનુષ્ય સારા વિચારથી બોલે અને વર્તે છે તો કદિય વિષ્ણુ પરી ન શકતી પોતાની છાયાની પેડે મુખ તહેનાથી આધુ’ ખસી શકતું નથી.

“એણું મહને ગાળો દીધી, એણું મહને માર્યો, એણું મહને હરાવ્યો, એણું મહને લૂંટયો,”—એવા એવા વિચાર નિરંતર ક્યાં કરનારનાં હૃદયમાંથી વૈરભાવ કદિ ખસવાનો નથી; “એણું મહને ગાળો દીધી, એણું મહને માર્યો, એણું મહને હરાવ્યો, એણું મહને લૂંટયો,”—એવા એવા વિચાર પોતાનાં મનમાં ન આવવા દેનારનો વૈરભાવ નિઃસંશય નાશ પામશે.

કારણ વૈરભાવ કદિ પણ વૈરભાવથી ઘટતો નથી; વૈરભાવ પ્રીતિ-થ જ નાશ પામે છે આ પુરાણ સિદ્ધાંત છે.

ધમ્મપાદ ઉપરથી.

કાવ્યકુંજ.

પ્રભુની આરતી.

મારે જન્મ જન્મનાં કોડ જુના, હવે જગ્યા, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 લલાટે લખ્યા પુરાણ લેખ, નવનિત હૈયે ચળ્યા, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 મારે મન્દિરિયે નભચેરધુમ્મટ ધાઈ રહ્યો, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 સાગર નાચે ધરનો થાળ મહિ મોતી ભર્યો, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 મારી હથેલીઓમાં ઝળકે શશિ રવિ દીવડા, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 મારી મીટ મીટ કરતી ઝરતા અમીરસ ધુટડા, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 મારી હોંચી જૂલે ને ખૂલે ભૂતળનાં ખારણું, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 મારે મન્દિરીઆના મુળ શિખર પર નમે રમે, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 નીરખું નયણે નયણે પ્રદ્ધ દૃગે પ્રદ્ધાંડ રમે, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !
 જીવને—જીવને, જોણે—જોણે હરીની આરતી, હો રાજ !
 હરીની આરતી હો રાજ !—હરીની આરતી, હો રાજ !
 પ્રભુની આરતી મહારાજ !

મૂળજી દુર્લભજી વેદ.

પ્રેમ.

ઉર ઉર જગાવે કોણ પ્રેમ રે ?
 કરી કરી ઝીણો રણકાર, ઉર ઉર જગાવે કોણ પ્રેમ રે ?
 રસ રસ રેલાવે કોણ પ્રેમ રે ?
 વદી વદી મીઠા ઉદ્ગાર, ઉર ઉર જગાવે

ડગ મગ ડાલાવે કોણુ પ્રેમ રે
 કરી કરી મધુરજ હાસ, ઉર ઉર જગાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 પળ પળ ઉછાળે કોણુ પ્રેમ રે ?
 યર્ધ યર્ધ અતી શરમાળ, ઉર ઉર જગાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 ઝટ ઝટ ઝુંટાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 સુકી સુકી નયનનાં ખાણું, ઉર ઉર જગાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 થનગન રમાડે કોણુ પ્રેમ રે ?
 દર્ધ દર્ધ સુકોમળ હાથ, ઉર ઉર જગાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 નસ નસ નચાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 કરી કરી ઝાંઝર ઝમકાર, ઉર ઉર જગાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 જગ જગ જુલાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 દર્ધ દર્ધ ચુંબન પ્રેમાળ, ઉર ઉર જગાવે કોણુ પ્રેમ રે ?
 ધન્ડરીઅલ લાઇએરી, } આંપસી વીકલદાસ ઉદેશી.
 કલકતા. } (નિવાસી ગોડળ.)

સ્નેહસ્ફોટન.

[સોના ઉદોળી રૂપા બેડકું રે, પાણીમાં ગળતી તળાવ-મહારા બહાલમા !—એ રાગ.]

મુગ્ધ બની તુજ પ્રેમમાં રે, (૨)
 પ્રેમ તણો રસ મ્હને પાઓ—મહારા બહાલમા.
 સાચો સંબંધી ત્હને ગણું રે, (૨)
 ભુઠી બાણું જગત જન્મળ—મહારા બહાલમા.
 આવી મળી મ્હને પ્રીતસી રે, (૨)
 હતી ખાકી ગયે લવ જેહ—મહારા બહાલમા.
 હરે ન સુકું અક્ષ ક્યારી રે, (૨)
 હરખું જોઈ હૈયા તણાં હેત—મહારા બહાલમા.
 સાચું કહો મહારા સમ છે રે, (૨)
 સંભારો કે નહીં મ્હને નાથ—મહારા બહાલમા.
 પ્રેમઘેલી બની તાહરી રે, (૨)
 અહો નિથ રહું તુજ નામ—મહારા બહાલમા.
 રાખું હૃદે તુજ રૂપને રે, (૨)
 શુભોએ તો શું વાળ્યો આઠો આંક—મહારા બહાલમા.

સુન્દરીસુખોધ.

વાર્તાલિહરી.

શામદાયરણુનું બોધાણું.

લેખક:—શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત.

સ્ત્રીમરમાં બેસીને હું ખુલના (બંગાળ) પ્રાંતનું એક શહેર)
મ્હારી સ્ત્રી હતી. કેમિન રીઝર્વ (ખાસ એરડા) કરાવી રાખી
બન્ને જણાંએ સાથે બેસીને વાતચિતમાં ગાળ્યો. (મુદ્દી)
ગમ. મ્હેં વિચાર કર્યો, કે દુરસદ છે, તો ' ડેક ' (છુતક) થોડીવાર
વાયુનું સેવન કરું.

એજ વખતે સ્ત્રીમર (આગબોટ) ' માલિકદાહ ' ધાટ છોડી
અંદર બેઠે બેઠે એમ લાગતું હતું કે દહાડો આયમી ચુક્યો છે, પણ
તો જણાણું કે સ્પર્શિત થવાને હજુ ઘણી વાર છે એટલે ' ડેક '
આજસમાં ને આજસમાં ખાલી આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો.
યુવકે મ્હારી પાસે આવી મ્હારે પગે પડીને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ.

દૂર જોવાને માટે કેમીનમાંથી નીકળતી વખતે મ્હેં ચરમા બન્ધ
ખોલીને યુવકના મ્હોં તરફ હું તાકી રહ્યો. અગાઉ કોઈ દિવસ
સાંભળ્યું નહીં.

એ આદમીની ઉંમર ૨૫ વર્ષની હતી. શરીર એકવડું હતું,
માથાના વાળ મ્હોટા હતા, કેપડા ઉપરથી એ સાધારણ નિર્ભર
જણાણ આવતું હતું.

ભવાં સંકોચીને મ્હેં ત્હેને પુછ્યું:—“ ત્હમે કાણુ છો ? ”

‘ સાહેબ, મ્હાફે નામ શ્રી શામદાયરણુ ચટ્ટોપાધ્યાય. મ્હાફે

‘ મ્હને ક્યાંથી જોળખ્યો ? ’

યુવકે વિનયપૂર્વકે જરાક દરસીને કહ્યું ‘ મહાશયને બંગાળ
જોળખતું ? આપના જેવા સ્વદેશહિતેલીવક્તા—’

મ્હેં ત્હેને બોલતાં અટકાવીને કહ્યું, ‘ ત્હમારે શું જોઈએ છે

‘ હું શું માગુ છું તે ધીમે ધીમે નિવેદન કરીશ. એ લાંબી,
કૃપા કરીને સાંભળશે તો કૃતાર્થ થઈશ. ’ એમ કહીને એ ડેકના
તાકીને જોવા લાગ્યો.

મ્હારા સમજવામાં ન આવ્યું કે આ વાત શી છે. વિ
મુખધી મદદ જોઈતી હતી. એટલા માટે એના સ્થાનું જોઈને
હું સાંભળતું.

‘ મહાશય ! એકાંત રચનની જરૂર છે. જરા આ તરફ

‘આલો’ કહીને હું આગળ થયો. એ મ્હારી પછાડી પછાડી ચાલ્યો આવ્યો. હું સ્તીમરનો કંડેરો ઝાલીને ઉભો રહ્યો. એ મ્હારી પડખે ઉભો રહીને મ્હારા મ્હેં તરફ કેટલીક વાર ચંધી નેતો રહ્યો.

ત્હેનો આવભાવ નેતાં એમ લાગતું હતું કે એ પહેલાં સારી દશામાં હતો, અને હવે નબળી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છે. તેથી મોંગવાની વાત કહાડતાં એની જીભ ઉપડતી નથી.

‘આપને મ્હેં શામાટે પ્રણામ કર્યાં તે સમજ્યા ?’

‘ના, શા માટે, કહો નેમ્મએ.’

‘આપ મ્હારા પિતા છો.’

‘આ સાંભળીને હું ખડખડ હસી પડ્યો અને પુછ્યું ‘કેરી રીત્યે ?’

મ્હારા હસવાથી એણે જરાક સંકેત્યાઇને કહ્યું ‘આપ મ્હારા પિતા છો કે નહીં તે તો ખરાખર કહી શકતો નથી. પણ આપની સ્ત્રી મ્હારી માતા છે, એમ કહીને આકાશ તરફ નેમ્મ હાથ નેડીને એણે પ્રણામ કર્યાં.

હું સમજ્યો કે આ કોઇ ભેજાનો ખસેલો આદમી છે. પહેલાં જે અણુવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો હતો તે જતો રહ્યો અને દયા ઉપજી.

‘આપને વિશ્વાસ નથી આવતો ? આપ એમ સમજો છો કે આ કોઇ મોડો છે ? એ મ્હારી માતા છે એ વાત ખરી, પણ આ જન્મની નહીં. અસલી વાત આપને કહેવી પડશે. આજ પાંચ વર્ષથી હું ક્ષયરોગથી ધણો પીડાઉં છું. ધણીએ જાતના ધલાન કર્યાં પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. મેટ્રોપોલિટન ઇન્સ્ટીટ્યુટ (કોલેજ)માં બી.એ. ક્લાસમાં ભણતો હતો, તે બંધ કરવું પડ્યું. જુઓને મ્હારો ચહેરો ! ! હાડકાં ને ચામડુંજ રહ્યું છે ! હવે વધારે જીવવાનું નથી. સાતેક દિવસ ઉપર ગામની બહાર માતાજીના મંદિરમાં જઈને આખી રાત રોતો રોતો પડી રહ્યો,— ‘માતાજી, માતાજી’ કહીને ધણીએ રોયો. કેટલીએ પ્રાર્થના કરી. આખરે જરા રાત બાકી રહી એટલે ઘેર પાછો ગયો, અને સુઈ ગયો. ઉઘમાં સ્વપ્ન નેયું કે માતાજી મ્હારા માથા આગળ આવીને ઉભાં છે, અને આપનું નામ દઇને કહે છે કે એમની સ્ત્રી, ગયા જન્મમાં ત્હારી મા હતી. ત્હેં એક દિવસ દારૂ પીને એને ગાળો દીધી હતી. ત્હેના પાપેજ તું આ બચકર રોગ ભોગવે છે. એની પાસે જ, અને તેનું ચરણામૃત પી. સાંજે યજ્ઞ જળય. ” આટલું કહીને માતાજી અંતર્ધાન યજ્ઞ ગયાં.

આટલી વાત કહીને એ ચૂપ રહી ગયો.

મ્હેં પુછ્યું ‘આપ ક્યાં જાઓ છો ?’

જે હાથ નેડીને તે બોલ્યો,— ‘આ બધું વૃતાંત સાંભળી ચુક્યા પછી આ અપ્રમને ‘આપ’ કહીને શા માટે સંબોધન કરો છો ? ‘ત્હમે’ કહો અથવા ‘તું’ જ કહો. ” એમ કહી નીચો વળી ત્હેણે મ્હારા બન્ને જુટને અડકીને પોતાના લગાટને સ્પર્શ કર્યો.

‘ત્હમે હમણાં ક્યાં જાઓ છો ?’

હું હોલતપુર જાઉં છું. ત્યાં મ્હારું મોસાળ છે. ત્યાંથી આપની શોધમાં ‘કલકત્તા જાત.’

“હું કલકતા જાઉં છું એ સમાચાર આપને કોણે કહ્યું ?”

“વળી ‘આપને’ જોડ્યા કે ?”

“હમને કોણે કહ્યું ?”

“કોઈએ કહ્યું નથી. હું શું જાણતો નથી કે કલકતામાં જોણની સાલ કોંગ્રેસની એક કે ? હું શું જાણતો નથી કે ખેરિરટર એટ ધ્રીયુત અતુલ બેનરજીની ગેરહાજરીમાં સ્વદેશાકાતું કોઈ પણ કામ થતું નથી. દેશની અંદર એવું કોણે છે ને.....”

“એ ઠીક થયું. એથી આપનો—હમારો ઘણો શ્રમ ખચી ગયો.”

ઘણા આગ્રહથી શારદાચરણે જાણવા માગ્યું કે ‘મ્હારી માતા હમણું આપની સાથે છે કે ?’

“છે. આજે જ ચરણામૃત લેઈએ છે ?”

“આજે મળતું હોય. તો કાલની વાટ શા માટે લેઉં ?”

“તો અહિં ઉભા રહો” એમ કહી હું કેપીન તરફ ચાલ્યો.

કેપીન છોડ્યે મ્હને અડધો કલાક કરતાં વધારે વખત યધ ગયો હતો. અંદર જઈને હું તો મ્હારી સ્ત્રીની ઉઘ ઉડી ગઈ છે. મ્હને જોતાં જ તે આજસ મરડીને ઉભી થઈ, અને પુછ્યું ‘આટલીવાર લગ્ન કર્યાં હતા ?’ મ્હેં તેની ચામચી પાસે જઈને તેના મુંદર કેશમાં આંગળી ધાલીને ખુજવાળતાં ખુજવાળતાં કહ્યું, ‘એક મ્હોટી રમુજ યધ છે.’

‘શું છે ?’

‘હારો છોકરો આવ્યો.’ જોલતાં વારજ હું પરતાવામાં પડી ગયો. હમારે બે વર્ષ તું એક સંતાન હતું, એ આ વાતથી બે વર્ષ અગાઉ ગુજરી ગયું હતું. મ્હેં એક અસાધ્યતા કરીને મ્હારી સ્ત્રીના ગનમાં કેવા મ્હોટા શોકનું સ્મરણ તાજું કર્યું ?

તે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખીને બેડી યધ મ્હારા ‘મ્હેં’ તરફ જોઈને પુછ્યું, “શું કહો છો ?”

મ્હેં તેને મ્હારી પડખે ખેંચીને કહ્યું, ‘સ્ત્રીમરમાં એક સંચારીનાં દર્શન ગયાં. તેમણે મ્હારો હાથ જોઈને કહ્યું કે ‘આપણે ત્યાં થેડા વખતમાં છોકરો આવશે.’ એ વખતે ઉતાવળમાં મ્હને બીજીતો કાંઈ હાજર જવાબી સુઝી નહોતી. પણ એથી કાંઈ વળ્યું નહોતું. તેની બન્ને આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. મ્હેં તેને છાતી સરસી દાખી મ્હારી પોતાની આંખો પણ લુછી. કેવી રીતે ચિન્તાનો ઓત બીજી દિશામાં વાગવો તેના વિચારમાં પડ્યો.

જગ્યામાંથી જોયું તો સુર્યાસ્તકાળ આવી પહોંચ્યો છે. મ્હેં કહ્યું, ‘આજ અગાધીમાં જઈને સુર્યાસ્ત જોઈએ. પદ્માના વક્ષઃસ્પર્શ ઉપર સૂર્યને અસ્ત પામતો ત્હેં કદાપિ નહોતો જોયો હોય.

એ ઉઠી પાસેની ઝોરડીમાં જઈ હાથ મ્હેં ધોઈ, માથું ઢોળા, વસ્ત્રાશુપણ સજીને જવાને માટે તૈયાર થઈ.

બન્ને જણાં કેક ઉપર જઈ ફરવા લાગ્યાં. સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. સંધ્યા થઈ. આગખોટ 'હુ-હુ' કરતી જળમાં પોતાનો રસ્તો કાપતી હતી. ધીમે ધીમે 'નાગર કાન્દી' સ્ટેશનનો ઘાટ પાસે જણાયો. હમે અગાથી ઉપરથી નીચે ઉતરી.

સીડીની પાસે શારદા ઉભો હતો. મહેને જોઈને તહેણે પ્રશ્ન પુછ્યો 'આ મ્હારી મા ?' ઉત્તરની રાહ ન જોતાં એણે નીચે પડીને મ્હારી સ્ત્રીને પ્રણામ કર્યાં.

આ આશ્ચર્યકારક બનાવ જોઈને મ્હારી સ્ત્રી તો એક તરફ જઈને ઉભી રહી અને મ્હારા મ્હોં તરફ જોવા લાગી. મ્હેં કહ્યું, એક વાત છે, - 'કેખીનમાં જઈને કહીશ.' શારદા-ચરણની તરફ મનમાં કંટાળો ઉપજ્યો. ક્યાંથી આ આદત વળગી ? ત્હેને કહ્યું કે 'ઉભા રહો,' ત્હમે શા માટે આટલા બધા ગભરાઓ છો ? ' મ્હારી સ્ત્રીએ પૂછ્યું.

શારદા જલ્દી ત્યાંથી હટી ગયો અને કહ્યું 'હું આ ઇનજીનની પાસે ઉભો રહીશ.' સ્ત્રીને લઈને હું કેખીનમાં ગયો અને ત્હેને સઘળી વાત કહી. એ સાંભળીને તહેણે કહ્યું, 'હું મ્હારા પગ ધોયાનું પાણી કોઈને કદિ પણ પીવાને માટે આપીશ નહીં.'

મ્હેં કહ્યું 'એમાં અડચણ શી છે ?'

'શું ત્હમે એ ગંજરીની વાત ઉપર ભરોસો રાખો છો ?'

'વિશ્વાસ તો નથી રાખતો. પણ એના મનમાં જો એવી ખાતી હોય તો એથી એને લાભ થશે તો !-એમ ઘણાકના પ્રસંગમાં બનેલું સાંભળ્યું છે'

'સાંભળ્યું છે ? ગયા જન્મનાં માખાપને સ્વપ્નમાં જોઈને, ડાકટરને બીજા મં-ગાવીને, તેમનું પોદોદક પીવા કોઈ જાય છે ?'

'નહીં, એમ નહીં. કોઈ પણ ઇલાજ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હોવાથી રોગને ઘણીવાર ફાયદો થાય છે.'

આ વાત સાંભળીને મ્હારી સ્ત્રી ચૂપ રહી. કેટલીક વાર પછી બોલી, 'તો ફક્ત ચોખ્ખું પાણીજ આપી દોને. વિશ્વાસ હોવાથીજ કામ થતું હોય તો કહી દેજો કે એ ચરણામૃત છે.'

'એવું જાજ કપટ કરવાની જરૂર શી ? એમ કહી મ્હાના પ્યાલામાં થોડું જળ રેડ્યું.'

મ્હારી સ્ત્રીએ હસ્તે હસ્તે ભોજન કહાડ્યું અને કહ્યું 'વાહરે વાહ ! એણે ત્હમને કોણ જાણે કેવાએ ભોજાબટ સમજ્યા ! ત્હમને આટલા ભોજા જોઈને વિલાપતમાં કોઈ મડમ ત્હમારી સાથે પરણી કેમ ન ગઈ, એજ મ્હને તો નવાઈ લાગે છે !'

મ્હેં હસીને કહ્યું, 'તો પછી ત્હારા નસીબમાં આટલું દુઃખ ભોગવવાનું ક્યાંથી રહેત ? આટલા દિવસમાં તું તો થઈ હોત કોઈ ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટની ઘણીઆણી !'

મ્હારી સ્ત્રી મસ્કરી કરવામાં ઘણી હોશીયાર હતી. પણ એની કોઈ મસ્કરી કરતું તો ઝટ મ્હીડાઈ જતી. મનક એ સાંખી નદોતી ચકતી. એ બોલી ઉઠી, - 'જાઓ જાઓ, જણ્યું બહુ ડાહ્યા છો તો.' મ્હેં એનો કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં ત્હેનો કોમળ પદ પદવ પકડ્યો એકદમ મ્હારા હાથમાંથી. પગને છટકાવીને ગુસ્સા સાથે એ બોલી, 'પગને

શા માટે અડકો છો ?' મ્હારા ઉત્તરની રાહ ન જોતાં મ્હારા હાથમાંથી પ્યાલો લઇ લઇને એમાં પોતાના પગનો અંગુઠો બોળીને, પાસેના મેજ ઉપર મુકીને મ્હને કહ્યું, 'નોકરને કહો કે પ્યાલો ઉઠાવી જાય.'

મ્હે ઉભા થઇને કહ્યું, એમાં નોકર આદમી શું સમજે ? હુંજ જઇને આપી આવીશ. એમ કહીને મ્હે પ્યાલો ઉઠાવી લીધો. એ કહેવા લાગી 'આ શું કરો છો ? કહું છું' તે શા માટે નથી સાંભળતા ?' મ્હે જરા ગંભીર થઇને કહ્યું—'જે, સ્ત્રીઓને ભણતાં ગણતાં શીખવતું એ બળતામાં ધી હોમવા સરખું છે. તું આટલું ભણી ગણી તોએ ત્હારો આ પ્રેમુડીસ હજી ગયો નહીં. આટલું કહીને હું બહાર નીકળી ગયો.

૨

કો-એસ થઇ મુકો. હું ઢાકા પાછો ફર્યો. એક દિવસે સાંજની વખતે દરવાન હાથમાં સ્લેટ લઇને મ્હારી આગળ ઉપસ્થિત થયો. મળવા આવનાર લોકોમાંથી જેમની પાસે 'વિઝિટિંગ કાર્ડ' ન હોય ત્હેમને માટે મ્હે દરવાનને એક સ્લેટ આપી મુકી હતી. સ્લેટ ઉપર અંગ્રેજીમાં લખ્યું હતું, 'શારદાયરણ ચેટરજી.'

એ મહિનાની જીની વાત એકદમ સાંભરી આવી નહીં. જાણ્યું કે કોઇ નવો અસીલ આવ્યો હશે.

ત્હેને બોલાવી મંગાવ્યો. મ્હેરો જોતાં વાર જ શારદાયરણને હું અવરજ ઓળખી શક્યો. આવતાંવારજ ત્હેણે બુનિ ઉપર પડીને મ્હને પ્રણામ કર્યા.

કેમ ? કહો હવે કેમ છે ? કાંઇ ફાયદો ખાયદો જણાયો કે ?'

શારદાએ પહેલાં તો મ્હારી વાતનો કાંઇ પણ જવાબ ન આપ્યો. છાતીએ હાથ મુકીને કેટલીકવાર સ્પર્શી ત્હેણે રોયા કર્યું. આખરે બોલ્યો કે, કેટલાક દિવસ સારી રીતે ગયા—ખાં. ખાં—હમણાં પાંચ સાત દિવસ—ખાં ખાં ખાં—ઉધરશયી હવે એ વધારે બોલી શક્યો નહીં. ખાંસતે ખાંસતે એ પાસેની ખુરસીમાં બેસી ગયો.

ત્હેની ખાંસી રોકાઇ ત્યારે મ્હે કહ્યું, 'ચરણામૃતથી તો કાંઇ નહી વળે. દવા પીઓ.'

'પાસે પાઇ પણ કપ્ડાં છે ?' એમ બોલી એ ફરીથી ખાંસવા લાગ્યો.

સાકા સાત વાગ્યા. મ્હારે ઘેર એ દિવસે એક ડિનર પાર્ટી હતી. લોકોનું આવતું હમણાં ચર થશે. એવે સમયે આ બધા કપ્ડાંથી આવી ? ત્હેને જગદી વિદાય કરી દેવાના આભિપ્રાયથી ગજવામાંથી પાંચ રૂપિયા બહાર કઢાડ્યા, અને શારદાયરણના હાથમાં મુકીને કહ્યું 'જાઓ, આ લઇને કોઇને સારા ડાક્ટરની સલાહ લઇને દવા ખાલો. પાદો-દક પીધે તે કોઈ દિવસ રોગ મટ્યો જાણ્યો છે ?'

એટલામાં મિસ્ટર બોસની ગાડી આવી પહોંચી. મ્હે શારદાયરણને ઝટપટ કહી દીધું કે, 'આજ હું ઘણા કામમાં છું. જાઓ.'

રૂપિયાને ગજવામાં મુકીને શારદા ગયો.

બીજા દિવસે જમ્હારે મ્હારી ઉધ ઉડી ત્હારે દહાડો ધવ્વો મ્હડી ગયો હતો. પયા-રીમાંથી ઉડીને, બહારમાંથી મ્હે કંદાડીને બગીચા તરફ જોડે છું તો કાલો ખેસ ઓઢીને

કોઈ ફરી રહ્યું છે. મ્હારી તરફ ત્હેની પીક હતી, એટલે એ વખતે એને હું ઝાળખી શક્યો નહીં, પણ સ્હામો આવ્યો ત્હારે જોયું કે શારદાયરણ છે. મ્હારો પીત્તા ખસી ગયો. બહાણું વાતાંજ આવી પહોંચ્યો ! હમણાં દરવાન સ્લેટ લઈને આવતો હશે !

મ્હાના ટેબલ ઉપર સંદવારનાં પેપરો ભેગું ત્હેનું કાડ હાજર હતું. મ્હારી સ્ત્રી ત્હાર સંધી ઉઠી નહોતી. શારદાએ આવીને ભક્તિપૂર્વક મ્હને પ્રણામ કર્યા પછી કહ્યું, કાલ આખી રાત ઉંઘ આવી નહીં. મ્હારી તરફ આપનો આટલો બધો નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ જોઈને હું તો દીંગળ થઈ ગયો, હું. હું કાણુ હું, કાણુ નહીં, —તે પુછ્યા વગર મ્હારી દવા માટે પાંચ પાંચ રૂપિયા ! ‘એ રૂપિયા પાછા લ્યો, સાહેબ’, —એમ કહી રૂપિયા ટેબલપર મુકી દીધા.

શારદાયરણનું આચરણ જોઈને મ્હને ત્હેના ઉપર શ્રદ્ધા ઉપજી. મ્હે કહ્યું ‘ના ના, એ રૂપિયા હવે પાછા લેવાનો નથી. ત્હમારા દર્દની ચિકિત્સા માટે આપ્યા છે.’

શારદાયરણે કેટલીએવાર ખાંસતાં ખાંસતાં કહ્યું ‘જુઓ સાહેબ, ‘વી શક્તિમાંજ મ્હને ધણો વિશ્વાસ છે. ડાક્ટર કે વૈદ્યા ઉપર મ્હને ભરોસો નથી. એ દશામાં નકામું ખર્ચ કરવાથી શું વળશે ?’

મ્હે કાંઈ વિચાર કરીને કહ્યું, હા, ‘જો ખીલકુલ વિશ્વાસ ન હોય તો કાંઈપણ શાયદો નહીં થાય.’

ત્હેણે કહ્યું ‘મ્હારો અંતઃકરણનો વિશ્વાસ છે, દૃઢ વિશ્વાસ છે કે, જો માતૃશ્રી (મ્હારી સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને એણે એ હાથ જોડીને પ્રણામ કર્યા) નું પાદોદક દહાડામાં જ વખત પીઉ, અને એ વાર એમને પ્રણામ કરૂં તો તેથી મ્હારો રોગ સમુજગો મટી જશે. નહીં તો આ ઉચલામાંથી હું બચવાનો નથી.’ એની આંખોમાંથી ખળખળ આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

થોડીકવાર હું વિચારમાં પડ્યો. એવાર પાદોદક આપવા અને પ્રણામ સ્વીકારવાનું મ્હારી સ્ત્રી મંજુર કરશે ? આ વખતે એ આદમી વધારે ખાંસવા લાગ્યો. ત્હેનું સુકાઈ ગયેલું શીકું મ્હોં જોઈને મ્હારા મનમાં ઘણી દયા ઉપજી. વિચાર્યું કે ગમે તેમ કરીને એની પાસે મંજુર કરાવવું ઉચિત છે. હુંજ એને મનાવીશ. થોડો કેટલીએ મહેનત અને કેટલે ખર્ચે પરીપકાર કરે છે. આ સાધારણ ઉપાયથી જો એનો ઉપકાર થતો હોય, એનો પ્રાણ બચતો હોય તો એ ઉપાય કરવો જોઈએ.

શારદાયરણને કહ્યું, ‘ત્હમે નીચે જઈને મ્હારા શુભાસ્તાઓના ઓરડામાં બેસો. હું ત્હમને થોડીવાર પછી બોલાવી મંગાવીશ.’

હું સ્ત્રીને મળવા ગયો. ખબર પડી કે એ ન્હાવાની ઓરડીમાં છે. અડધા કલાક પછી એનાં દર્શન થયાં.

વરંડામાં (ઓશરીમાં) એક પુરશી ઉપર બેસી એ વાળ હોળતી હતી. મ્હે કહ્યું શારદા આવ્યો છે.

‘વેશેજા સ્ત્રીમરવાજો શારદા ! મ્હારી પાસે આવ્યો છે ?

અહા ! ! મ્હારી સ્ત્રીની સ્મરણશક્તિ કેવી તીવ્ર ! હું તો સ્લેટ ઉપર શારદાયરણનું નામ વાંચીને પહેલાં તો એને ઝાળખી પણ શક્યો નહોતો.

તેની પાસે જઈને જોયું તો એ કેદ પકડાયો હતો. તે તીજેરીમાં એક ખાસ કળ લગાડેલી હતી, તેનો એક ઇતિહાસ છે. વિભાવતમાં જ્યારે હું અભ્યાસ કરવા રહેતો હતો ત્યારે હરાજીમાંથી ઘણું મોટું મૂલ્ય આપીને, મહે એ તીજેરી ખરીદી હતી. કોઈ બેકે દેવાળું કહાડયું હતું તેની એ તીજેરી હતી. એની કળમાં એક તાળું હતું, પણ તેને ચાવી નહોતી. કળમાં ફરતી કેટલીક ધાતુની ચીપો હતી. એ ચીપોને એક સીધી લીટીમાં લાવીને અમુક અંગ્રેજી નામ ગોઠવવું પડતું. ત્યારપછી તાળું ઉઘડી જતું. પણ ઉઘડતાં પહેલાં એ કળમાં ખોસેલી એક ટાંકણી ખસેડી લેવી જરૂરની હતી. એમ કર્યા વગર ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરનાર કળ ઉઘડતાંની સાથેજ કેદી થઈ જતો. એ તરફથી લોદાની બે કમાનો ભેરથી છુટી ને તેના હાથને સળંગ પકડી લેતી. મહારી સ્ત્રીની બેદરકારીથી શારદાચરણે કોઈ દિવસ તાળું ઉઘાડવાનું નામ ભેંધ લીધું હતું પણ એની અંદર જે બીજી કારીગરી હતી તેની એને ખબર નહોતી.

દુનિયામાં કોઈના પણ ઉપર વિશ્વાસ કરવામાં મુખ્ય નથી. શારદાચરણ દેખીતો જોઈ બધો માણસ લાગતો હતો. જે લોકો કહે છે કે માણસનું મોં જોઈને સ્વભાવ ધારખી શકાય છે તે લોકો તદ્દન મૂખ છે. બેરીસ્ટરનો ધંધો કરતાં કરતાં એ સિદ્ધાન્ત કપરથી મહારી શ્રદ્ધા ઉડી ગઈ હતી. શારદાચરણના આચરણે મહારા એ મતને મજબુત કર્યો.

તેની પાસે જઈને લાલચોળ આંખો કરીને કહ્યું, ‘બહુ સાઈ કામ કર્યું! સમુત ગ્રંથરોને છાજતું કામ કર્યું!’

શુરસાથી મહારૂ બધું અંગ બળી જતું હતું. શારદાચરણે ગજુગજુતે સ્વરે કહ્યું, ‘બા-પા, મહારો વાંક નથી.’

ધમ્મા તો થઈ કે એના મોં ઉપર એક તમાચો મોડી દઉં. પણ મનને દબાવી દીધું.

એટલામાં મહારી સ્ત્રીએ પ્રવેશ કર્યો. શારદાચરણને એવી દશામાં જોઈને એતો ખામીજ બની ગઈ અને કાંપતે કાંપતે મહારા સહાયું જોઈને પુછવા લાગી, ‘આ શો તમારો છે વળા?’

‘મહારી સ્ત્રીને જોઈને શારદાચરણે બમણા વેગથી રોતું શરૂ કર્યું. મહે શુરસે થઈને કહ્યું ‘ચૂપ રહે, મુઝાર! મારી મારીને હાડકાં સીધાં કરી નાંખીશ.’

મહારી સ્ત્રીએ કહ્યું ‘આલો પેલા આરડામાં.’ એમ કહી એ મહારો હાથ પકડીને મહેને લાંબી ખેંચી ગઈ.

એક પલંગ ઉપર બેસી જઈને પુછ્યું ‘હવે શું થશે?’

‘વળા બીજું શું ચાપ? પોલીસમાં સોંપાવવામાં આવશે.’

યોડીવાર ચૂપ રહ્યા પછી તેણે કહ્યું, ‘પોલીસમાં સોંપવાની કાંઈ જરૂર નથી. છોડી દો. લોબને વચ થઈને એણે આ કામ કર્યું છે. પહેલો અપરાધ માફ કરવો બાજબી છે. એ બે પચાતાપ કરીને પોતાની ટેવ સુધારવા માગતો હોય તો એને એક પ્રસંગ આપવો જોઈએ. પોલીસને સોંપ્યાથી એનું જીવન ધૂળધાણી થઈ જશે.’

શારદાચરણે જો ચોરી કરીને પલાયન કરી ગયો હોત તો તો એને ક્ષમા કરવું અસંભવિત થઈ પડત, એ વાત ખરી. પણ હવે એ પોતાના મનોરથમાં નિષ્ફળ નીવડયો એટલે એના ઉપર થોડીક દયા આવી. પણ આમ કરવાથી શું જનસમાજ પ્રતિના કર્તવ્યમાં ખામિ નથી આવતી ? મહારી સ્ત્રીને મેં એ વાત સૂચવી.

તેણે કહ્યું, 'ના. પોલીસને સોંપવાથીજ સામાજિક કર્તવ્યમાં ખામિ પડે છે. વ્યક્તિના કર્તવ્ય ઉપરજ સામાજિક કર્તવ્યનો આધાર રાખે છે. એક જીવનને હમેશાંને માટે નાશ કરી દેશો નહીં.'

શારદાચરણે છોડી દીધો. કલકત્તામાં ક્યારે કોન્ગ્રેસ થઈ હતી ? ૧૮૮૬ માં. ત્રણ વર્ષ બાદ શારદાચરણ તરફથી એક પત્ર મળ્યો. એ હમણાં 'જલાલપુર' મ્યુનિસિપેલિટીમાં વેરો ઉધરાવનાર દરોગો થયો છે. તેમના મામાએ તેને માટે પાંચસો રૂપિયાની જમીન-ગીરી આપીને આ જગ્યા અપાવી છે. ૧૩ દિવસ તેને દુઃખ વેઠવું પડ્યું હતું; એને બીજા માગીને ગુજરાન ચલાવવું પડ્યું હતું. તેના ઉપરના મહારા 'નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ' સંબંધી કૃતમતાના ઘણા શબ્દો લખ્યા હતા. લખ્યું હતું કે મહારી ખાંસી ઘણી વધી પડી છે, આ વખતે મને એમ લાગતું નથી કે હું બચીશ. સાં થોડા દિવસ આવી જવાની ધમ્મકા થાય છે, પણ એ સૂચના કરવાની હિંમત ચાલતી નથી. એ પત્રની છેવટની લીટીઓ આ હતી.

'જો આપની પાસે આની શક્ત, જો આ વખતે જનનીનું પાદોદક પાન કરી શકત, તો આરોગ્ય મેળવી શકત. પણ ક્યું મેં લઇને હવે એ વિનંતી કરી શકું? મહાઈ જો મૃત્યુ થાય તો, એ શાન્તિનેજ હું લાયક છું.'

મહારી સ્ત્રી એ પત્ર જોઇને બોલી, 'મહારી એક વાત માનશો ?'

'શી વાત?'

'એને અહિં આવવા માટે લખો.'

ચાકરી કરે છે ત્યાંથી અહીં આવીને શું કરશે ?'

'રૂઝ લઇને આવે.'

'કેમ ચરણામૃત પાવું છે ? એમજ છે તો એક શીશી લઇને એમાં ચારેક આંકસ પાદોદક ભરીને પારસણ કરીને મોકલી આપીએ.'

'ના ના, એને જોવાની મહે ઘણી ધમ્મકા છે. તમને જાણી છે કે એ પોતાની જીન્દગીને માટે મહે આભારી છે ? જે કોઇ મહારો આભારી હોય છે તેના ઉપર મહારી ઘણી મમતા બંધાય છે. એજ મહારી એક નબળાઈ છે.'

મ્હે ગંભીર મહેરે કહ્યું, 'મહેને પણ ધન્ય છે કે મહેને એવી સ્ત્રી મળી છે કે જેનું ચરણામૃત પાને લોકો જીવન મેળવે છે.'

'અહા, પાછી મરકરી કરવા માંડી કેમ ? મ્હે એવું મહારે કહ્યું કે મહાઈ ચરણામૃત પાને એણે જીન્દગી બચાવી છે ? જીવન એટલે તેના નૈતિક જીવનને ઉદ્દેશીને મેં કહ્યું હતું. તમે તેને એ દિવસે પોલીસમાં સોંપ્યો હોત તો એનું સત્યાનાથ વળી જાતને !'

મહે' કહ્યું ' નૈતિક જીવન ઉપરાંત ત્હને ભૌતિક જીવન પણ ત્હેજ આપ્યું છે—તું પાદોદક ન આપત આટલા દિવસ એ જીવી શકત નહીં. '

મ્હારી સ્ત્રી આ વાત સાંભળી હસવા લાગી. હસવાનો અર્થ ખરેખર ન સમજ્યાથી હું મૂઠ જોવો ત્હેના મ્હેરા તરફ જોઈ રહ્યો. કાશ્ય બંધ થયા પછી મહેં પુછ્યું, આટલું બધું હસે છે શા માટે ? '

' ત્હને પણ એમ માનો છો કે, શારદાચરણ મ્હારું ચરણામૃત પીને સાન્ને થયો હતો ! '

' ત્હારે શું ? ત્હને પ્રજ્ઞામ કરવાથી ? '

' નારે ના, એમ પણ નહીં. એમાં એક છપોભેદ છે. '

અત્યંત ઉત્સુક થઈને મહેં પુછ્યું, ' એ શું ? એ શું કહે છે ? '

' પહેલા બે ત્રણ દિવસ ત્હારે જોયું કે ત્હેની ખાંસી ઓછી થતી નથી ત્હારે જલને પગેના સ્પર્શ કરવાને બદલે બે વખત એક હોમીઓપેથિક દવાનાં યોડાંક દીપાં નાંખવા માંડ્યાં. એક પ્યાલામાં ઔષધ તૈયાર કરી રાખીને ટેબલ ઉપર કાગળ ઢાંકીને મુકી રાખતી. શારદાચરણ આવતો ત્હારે કહેતી કે:—

' એ રહ્યું લઇ જાઓ. '

' સ્ત્રીની બુદ્ધિ જોઈને હું તો દીંગળ થઇ ગયો. '

શારદાચરણને આવવા માટે લખ્યું; એણે જવાબ આપ્યો કે ' આ કાળુ મ્હોદું ફરીથી આપને ખતાવવાની ઇચ્છા નથી ' લાચાર થઈને બે એક હોમીઓપેથિક દવાઓ ખરીદ કરીને ત્હેને મોકલી આપી.

એક આકવાડીઆ પછી પાર્સલ પાછું આવ્યું. જે રહવારે પાર્સલ પાછું આવ્યું, તેજ સ્હાંજે એક પોલીસ અમલદારે આવીને મ્હારી મુલાકાત લીધી. એ સાહેબ મ્હારો પહેલાંનો પરિચિત હતો. શારદાચરણને લખેલો મ્હારો પત્ર બહાર કઢાડીને એણે પુછ્યું ' આ રાખસનો કહીં પત્તો ખતાવી શકશો ? '

મામલો શો છે તે સંબંધી જગાસા કરતાં જણાવ્યું કે શારદાચરણ મ્યુનીસીપાલેટીના બાર હબર રૂપિયા ઉચાપત કરીને પલાયન કરી ગયો છે। મ્હારી સ્ત્રી આ વાત સાંભળીને અત્યંત વિસ્મિત થઇ. *

સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશના ઉન્નાત અશક્ય છે:—કોઈપણ પ્રભનો, કોઈપણ દેશનો ખરો ઉદય, ખરી ઉન્નતિ,—સ્ત્રીઓના ઉદય કે ઉન્નતિપર આધાર રાખે છે; કારણ કે જેની માતા તેનાં સંતાન-પ્રભ યાચ છે. દેશની પ્રભને વિદ્વાન કે મૂંઝ, તન્દુરસ્ત કે નાદુરસ્ત, કાચર કે દિગ્મતવાન, આસ્તિક કે નાસ્તિક, નિર્બળ કે બળવાન, સ્ત્રીનાં હૃદય તેના ઉન્નતિ કે અવનતિ કરવી હોય, તે સધળી સત્તા સ્ત્રીઓનીજ પાસે છે. જેની પાતે હોય છે તેવાની તે પોતાની પ્રભને બનાવે છે, માટે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાની પ્રથમ જરૂર છે.

નિર્વાસ. ૨૭. કે. ઉપાધ્યાય દ્વારા "અમલાસિતકપંજ."

વિદ્યાકલા.

“ પ્રદર ” રોગ.

(LEUCORRHOEA.)

આગકાલ મુધરેલી પ્રજામાં અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને ઉચી કોમોમાં, કે જે કોમોની અંદર સ્ત્રીઓને ખાસ કાંઈ કામ કરવાનું હોતું નથી તેવી કોમની સ્ત્રીઓમાં, સૌએ એવી સ્ત્રીઓમાં આ રોગ ઓછા વધતા પ્રમાણમાં હોય છે; સ્ત્રીઓ આને “ નખળાઈ જાય ” એ નામથી ઓળખે છે. નાની શુદ્ધાન બેકરીઓ શરમની ખાતર, બેસમજમાં અથવા શરીર છે તે એવું રંગડ દગડ તો સાધ્યાજ કરે !—એવા તેમના મગજમાં લાંબા વખતથી બરાબ બેઠેલા વિચારને લીધે આ ભયંકર દુષ્ટ રોગને છાનો રાખે છે ને તેથી કરીને તે રોગ આગળ જતાં વધીને સ્ત્રીઓને અસંત નખળી પાડી તેમનો ભોગ લે છે. આગકાલ સ્ત્રીઓના વધતા જતા મરણ પ્રમાણનાં આ મુખ્ય કારણોમાંનું એક છે એમ મ્હારું ધારણું છે. આ દરદ જે શરૂઆતથી અટકાવવામાં ન આવે તો તેમાંથી બીજા અનેક દરદો પેદા થાય છે. આટલું જણાવી આ રોગની ઓળખાણ નીચે પ્રમાણે આપું છું:—

કેટલાક આને “ ઘોળું પાણી ” White ” કહે છે. દેશી વૈદકશાસ્ત્રમાં એને “ શ્વેત ” કહે છે. પણ સ્ત્રીઓ તો ઘણું કરીને ઉપર કહી ગયા તે નામથી ત્હને ઓળખે છે. આ દરદ સૌથી પહેલવહેલું શરૂઆતમાં તો પીચાબને માર્ગે થોડો પાતળો પાણી જેવો પ્રવાહી પ્રદાર્થ વહેતો હોય તેવા રૂપમાં દેખા દે છે. પણ પ્રછીથી વખત જતાં તે પ્રવાહી પ્રદાર્થ જડો અને ઝીકણો થતો જાય છે; તેનો રંગ ઘોળો દુધ જેવો હોય છે અને તે પુષ્કળ વહે છે. કોઈ કોઈ વાર તો દુધની તર (મજાક) જેવા લેવા પશુ નીકળતા માલુમ પડે છે; અને વધી ગયેલા દરદમાં તો તેનો રંગ લીલો, પીળો, બદામી અથવા દુધીઆ હોય છે. ઘણીવાર એકજ દરદીમાં તે પ્રવાહ વખતો વખત ફક્ત રંગમાંજ નહિ, પણ પ્રમાણ તથા ઘટતામાં પણ બદલાતો જાય છે.

ચિન્હ:—આ દરદની સાથે દરદીને હમેશાં સ્વવારમાં પુષ્કળ ચાક લાગે છે, માથું દુખે છે, ફેર આવે છે, બુખ લાગતી નથી, હૃદયમાં ધગકારા થતા હોય તેમ લાગે છે; શ્વાસ ફાધાય છે, સ્થેરો શીકો થતો જાય છે, ધીમે ધીમે આંખની આસપાસ આંહાં ભુરું કુંડાળાં માલુમ પડે છે; કમ્બર અને વાંસામાં દુખાવો થાય છે; અને વળી કેટલીકવાર તો પીચાબમાં ગળતરા પણ થાય છે.

પ્રદર એ એક એવું ભયંકર દરદ છે કે જેથી દરદીનું શરીર છેક નખાઈ જાય છે ને તે અતિશય દુર્બળ પડી જવાથી મહા ભયંકર દરદ (wasting disease)નું રૂપ તરત લે છે. કેટલીક વખત દરદી દેખીતી રીતે સારો તંદુરસ્ત જણાય છે પણ ઉપર મુજબ તેને થોડા પ્રમાણમાં નખળાઈ જતી હોય છે તેથી ને વખતે કોઇને માલુમ પડતું નથી. પણ જેમ જેમ દરદ વધતું જાય છે તેમ તેમ શરીર નખળું પડતું જાય છે. મ્હોં ઉપરની સ્તાંશ ઉડી જઈ સ્થેરો નિસ્તેજ બને છે. શરીર પણ પીળું થઈ જાય છે. કામ કરતાં ચાક લાગે છે, છાતીમાં ધગકારા થાય છે, શ્વાસ ચડે છે અને હાથ પગમાં જેર ન હોય અને તેમાં

ચુંથારા થતા હોય તેવું લાગે છે. અટકાવ-આવવાનો હોય તે પહેલાંએકાદ દિવસ અગાઉ પેટમાં દરદ થાય છે.

જે નબળાઈ-હમેશાં આ પ્રમાણે જતી રહે ને તેને અટકાવવાનો ઇલાજ તુર્ત કરવામાં ન આવે તો આગળ ઉપર ગર્ભાશયનો સોજો (inflammation of the uterus) વીગેરે તેને લગતાં દરદો થવાનો ઘણો સંભવ રહે છે. તેવા દરદોનો સ્વભાવ પછી ઘણો ચ્લીડીયો થતો જાય છે, જરા જરામાં ગભરાઈ જાય છે. હિસ્ટીરિયા, તાણુ, વગેરે દરદોની પણ આમાંથી શરૂાત થઈ આવે છે; અને ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે શરીર ક્ષીણ થતું જાય છે; તેથી આ દરદ ઘણું જીવલેણ ને ભયંકર ગણાય છે. જે આવા એકાદ દરદીનું મહત્ત્વ ચીરું હોય તો ગર્ભાશયની ઉપરની બાજુ લોહી વગરની શીકી, દીલી, અને પોચી માલુમ પડે છે. આ દરદ પુરુષોના “ ધાતુક્ષય ” (spermatorrhoea) ને મળતું આવે છે; ને તે સ્ત્રીઓના શરીરના બાંધાને પોકળ કરી નાંખે છે.

કારણ:—આ દુષ્ટ રોગના કારણ તરીકે નીચેનાં મુખ્ય જણાય છે. કેટલાંક કુટુંબોમાં તો તે પેઢી દર પેઢી ચાલ્યુંજ આવે છે, પણ મુખ્યત્વે કરીને આ રોગ રહેણી કરણી (social circumstances) તથા ચેપ (infection) ને લીધેજ થાય છે. આમાંથી મગજ નબળું પડી જાય છે ને કેટલીકવાર દરદીનું મગજ ખસી પણ જાય છે.

પરણેલી સ્ત્રીઓમાં આ દરદનાં કારણ-અતિશય કામવાસના, છોકરાં થતાં અટકાવવા (ને કસુવાવડ કરાવવા) ની ખરાબ ટેવ, કળેડાં, એકાન્ત-કામકાજ વગરની ઇંદગી ગુન્નરવાધી, અને અટકાવ વખતે જે થોડો ભાગ રહી ગયો હોય ને તે ખરોખર સાફ ન થયો હોય તો પણ ઉપલું દરદ થવા પામે છે.

ઈલાજ:—જે સ્વચ્છતા ને ચોખ્ખાઈ સાફ ખરોખર કાળજી રાખવામાં આવે તો ઉપલું દરદ ભાગ્યેજ થવા પામે અથવા જો થાય તો ને ઘણાજ ઓછા પ્રમાણે અને દરજ્જામાં થાય.

પુખ્ત ઉંમરે પહોંચેલી સ્ત્રીઓએ હમેશાં સ્વચ્છતા (ફક્ત અટકાવ વખતે નહિ) ચોખ્ખા પાણીની પીચકારી ગુલ્લ ભાગમાં મારવી જોઈએ; અને આજીવનના ભાગને સાચી સાફ કરવો જોઈએ. પીશાબના સ્થાન પાસેના ભાગમાં એવી કુદરતી કરામત છે કે જેમાંથી તે ભાગને સુવાળો તથા બીતો રાખવા માટે એક અમુક જાતનો ચીકણો તેલ જેવો પદાર્થ નીકળ્યા કરે છે; તે જે બહુ લાંબા-વખત સુધી એકની એક જગ્યાએ રહે તો તેમાં બિઝાડ (decomposition) થઈ ખર્શાઈ બંધ મારે છે અને ખુલ્લી વીગેરે થઈ આવે છે એવો તે ચેપી છે. દરેક ચીકણો પદાર્થ, જે લાંબો વખત રહે તો ચીંદાણી થઈ જાય છે, અને આ પદાર્થ પણ તેવીજ જાતનો હોવાથી જે તે લાંબો વખત રહે તો તે ચીંદાણી થઈ જાય, ખરાબ વાસ મારે ને તેમાંથી બીજા રોગ ઉત્પન્ન થાય માટે હમેશાં સ્વચ્છતાને સાફ ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. અટકાવ બંધ થયા પછી જો દિવસ ગુલ્લ ભાગ સાચી પાણીથી પીચકારી વડે ખરોખર સાફ કરવો જોઈએ, કારણ કે જે તેમાંનો થોડોક ભાગ અંદર રહી જવા પામે તો તેમાંથી ઉપરનું ભયંકર દરદ પેદા થાય છે. આ દરદ અટકાવવા શકતીવર્ધક દવાઓ લેવી ને તે સાથે ઉપર કલા પ્રમાણે સ્વચ્છતા રાખવી ખાસ જરૂરની છે. આને સાફ નીચેની દેશી દવા કાયદાકારક માલુમ પડી છે.

આસોપાલવની અંતર છાલ. ૧ તોલો

ગાયત્રી દુધ. ૮ ”

પાણી. ૩૨ ”

ઉપરની સર્વે વસ્તુઓ એકઠી કરી તેને ખૂબ ઉકાળવું. પાણી બધું બળી રહે ને ફક્ત દુધ રહે, ત્યારે તેને ઉતારી કપડાં વતી ગળી જરા દૂધી થાય ત્યારે પીવી.

દર વખત કેટલી પીવી ?— ૪ થી ૮ તોલા.

આની સાથે સારા વૈદ્ય અગર દાકતરની દવાની જરૂર નથી એમ ન સમજવું. શરૂઆતનું દરદ હોય તો તો ઉપર મુજબ ને દરદી ચાલે તો વૈદ્ય દાકતરની જરૂર બનતા સુધી રહેશે નહિ. સાધારણ નબળાઈ જતી હોય તો ફટકડીના પાણીની પીચકારી લેવાથી પણ આરામ થઈ જાય છે.

અગત્યની સૂચના:—“પ્રદર” (નબળાઈ)ના દર્દથી પીડાતી બહેનોએ આ લેખ વાંચી તુરત ત્હેના ઉપાય લેવા અમારી સલાહ છે. રોગ ચલાનાં કારણો ઓછાં કરવા પ્રયત્ન કરવા અને તેટલાં માટે ખોટી શરમમાં નાહક હેરાન થયા કરતાં પોતાના ઘરની વડીલ સ્ત્રીને અગર પોતાના પતિને ખરી હકીકત જણાવવી. ગમે તેટલું જામેલું દર્દ પણ ઓસડ અને અનુપાન તરફ યોગ્ય લક્ષ આપેથી મટ્યા વિના રહેતું નથી એ યાદ રાખવું. દરેક બન્ધુએ પોતાની સ્ત્રી આ અગર આવા કોઈ ગુપ્ત રોગથી પીડાય છે કે કેમ તે વિષે તપાસ રાખી. દર્દને શરૂ થતાંજ છેલ્લું બહુ જરૂરનું છે. ખાવાપીવામાં બેકાળજી તથા વિવિધવાસના અને કામધંધામાં થતો અસાચાર “પ્રદર” રોગને ખાસ પેદા કરનાર છે. માસિક અટકાવ પછી તથા સુવાવક પછી ગર્ભાશયના અને ત્હેની નજીકના ભાગો સાફ રાખવાની પણ ખાસ અગત્ય છે. બોજનમાં સાત્ત્વિક પદાર્થો લેવા અને માદક તથા બહુ ગરમ ચીજો ખાવા પીવામાં વાપરવી નહિ. સ્વચ્છતા અને મધ્યમતા (એટલે કોઈપણ વાતમાં ‘અતિ’ થવા દેવું નહિ) અને આહાર વિહારમાં સાવચેતી) રાખવી એ આવાં દર્દો નિર્મૂળ કરવાનો એક સખળ ઉપાય છે.

લાડુ તીરમલ.

વિવિધવિહાર.

શ્રી કૃષ્ણની રાસલીલા.

શરદ પુર્ણિમાની સંધ્યા સાંધુના હૃદય સમ નિર્મળ અને શાન્ત હતી. સમોદિસ્થ મહાત્માની માફક જગત માત્ર પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્ત થઈ સર્વત્ર શાન્તિ ફેલાઈ રહી હતી. પીછાંવાળાં આપણાં કનિષ્ઠ ભાઈ બેહેન પોતપોતાના માળાઓમાં વિરામ્યાં હતાં. ફક્ત મધુકંઠી કોઠીલોનો અવાજ કોઈ કોઈ વખત સંભળાતો હતો. મનુષ્યો આખા દિવસની પ્રવૃત્તિ પછી કોઈકોઈ આરામ લેતાં હતાં, તો કોઈકોઈ મહિન હૃદયને પંજુ શુદ્ધ કરી પરમાત્મામાં જોડે એવી આજની અદ્ભૂત સંધ્યાનો લાભ લઈ ધર્મરસરસમાં રોકાયો હતાં. કુલોની ધીમી મધુરી સુગંધ સંધ્યાની મધુરતામાં ઘણેજ વધારો કરતી હતી. પતિત

પોવની યમુનામત હાથીની માદક ગંભીર ધીમે ધીમે વહેતી હતી. તેનાં વિસ્તીર્ણ કિનારાની સ્વચ્છ સફેદ રેવી ઉપર ઉદયાચળપરથી ડોઝીયાં કરતો ચંદ્ર આજાં અમૃત રેડતો હતો. આવા રમણીય સમયે મુરલીધર ભગવાન કૃષ્ણ ગોપીઓની સાથે પોતાનાં પગલાંથી પવિત્ર થએલી યમુનાની રેતીમાં રમણુ કરવા પધાર્યા. ચમત્કારિક મોરલી અધરપર આવી આડી. જગદ્ ઉદારક નાદ તેમાંથી નીકળવા લાગ્યા. આહા શી તેની મધુરતા, શો તેનો પ્રભાવ ? જનકતી તારલીયોના સંગમાં ચંદ્ર આદી ઉગુગણોએ ગોપીઓની અગાઉજ શસ શરૂ કર્યો, મોરલીના અત્રૈકિક સુરના તાલમાં ન ચવા લાગ્યા ! પરંતુ મોરલીનું આવું મધુર ગાન લાંબો સમય આશ્યું નહીં, તે એકાએક બંધ પડ્યું. સર્વ કોઇની દૃષ્ટિ શ્રીકૃષ્ણ તરફ ફરી; તો કપટ-નાટક-સૂત્રધાર ગોપાલ યોડેજ છેટ કંઈ સફેદ ટગલા જેવું હતું તે તરફ તાકીને જોતા જણાયા. ગોપીઓ પાસે જઈ જુએ છે તો ગોપાલનું પ્રીય વાહરું શખાત પડેલું નજરે પડ્યું ! રંગમાં ભંગ પડ્યો. સર્વનાં હૃદય કંઈક અજાણ થયાં. ભગવાન પોતે ક્ષણભર ઉંડા વિચારમાં હોય તેવી મુખમુદ્રા કરી પીઓ પ્રત્યે બોલ્યા, “આને સજીવન કરવાનો એક ઉપાય છે. આજની રમણીય ધ્યા તથા સૃષ્ટિની હૃદયદ્રાવક શોભાથી તમારા દરેકના મનમાં કયા પ્રકારની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ ગઈ છે-અત્યારે તમને શું મળે તો સાફ લાગે-તે જો તમે નિખાલસપણે સાચેસાચું કહો તો આ વાહરું સજીવન થાય ! સત્યનો મહિમાજ એવો છે.”

હૃદયવશબ કનૈયા આગળ હૃદયને ખુલ્લું મુકવા શું ગોપીઓ ના પાડી શકે તેમ હતું ? સર્વ ગોપીઓ સાચેસાચું કહેવા તત્પર થઈ. એક બોલી, “મારા કૃષ્ણની મોરલીના કામણુગારા નાદ નિર્વિધે સાંભળ્યાજ કહું, બસ બીજું કંઈ માગુંજ નહીં.” બીજી બોલી, “મોરલીના નાદ ના ઠીક, એતો નીત્ય સાંભળીએ છીએ. મને તો આવી મજાની ચંદ્રનીમાં પ્રવાહી આંદી માદક ચમકતા ઠંડા જલનાના જલમાં માદારા પ્રજુ સાથે રમવાનું બહુ મન છે.” ત્રીજી કહે, “મને તો રૂપી થવાનું બહુ ગમે. આજના જેવી પવિત્ર સંધ્યા સમયે ગંગાના મૂળમાં સ્નાન કરી બરાબર શુદ્ધ થઈ હીમાલયની છેક ટોચપર ચઢી સંધ્યા વંદન કહું.” ચોથી ગોપી કહે, “એતો બધી સ્વાર્થની વાતો થઈ. દુઃખમય સંસારમાં સ્વાર્થ મુખ શોધવાને બદલે ગરીબ ગરબાને મદદ કરવાનું, જિભાર તથા ધવાયવાઓની સારવાર કરવાનું તેમજ નષોદ જવાથી નિરાધાર થઈ ગયેલા ગૃહોમાં આશ્વાસન તથા શાન્તિ આપવાનું કામ મને તો બહુ પસંદ છે.” પાંચમી બોલી, “મને એમાંનું તો કંઈ ગમ્યું નહીં. સર્વ ઉપાધિમાંથી મુક્ત થઈ આવી હૃદયોદ્દીપક સંધ્યા સમયે સૃષ્ટિમાં જે અતઃશાન્તિ પ્રવર્તે છે તે શાન્તિરૂપજ બની જવાની મને ઇચ્છા છે.” આ પ્રમાણે કોઇએ રૂપ માગ્યું, કોઈને વસ્ત્રાલંકાર ગમ્યા; કોઈએ વાહનો, તો કોઈએ રાજ્ય માગ્યું. ગોપી સરસ્વતિ જેમને તેમના પિતાશ્રીએ વિવાહનામાં સારો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો તે બોલ્યાં, “હુબ્બી હુબ્બી વિવાહનાથી મને તો સંતોષ મળ્યો નહીં. સાથે ધન દોસત ને માત્ર ખમ્બા હોય તો ઠીક પડે. બસ કુબેરનો બંડાર હાથ લાગે તો બીજું કશુંએ માગું નહીં.” લક્ષ્મીજી કહે, “હે ભગવન ! તમારી કૃપાથી પૈસે ટકે તો જે કંઈ જોઈએ તે છે. પરંતુ દીવગીરીની વાત એટલીજ છે કે મેં કંઈ વિદ્યા સંપાદન કરી નથી, નહીં તો જગતમાં પરાપદેશી પાંડિત્યવાળા પડીતો બહુ વધી પડ્યા છે તેમનાં સપનાં પાખંડ ઉપાડાં પાડત.” ગોપી

માનવંતી કહે, “જે વક્તાની શક્તિ મારામાં આવે. તો આજના જેવી ખુશનુમા સાંજે ‘સમાજનો સુધારો,’ ‘કેળવણીનો વધારો,’ ઇત્યાદિ મહત્વના વિષયો ઉપર ચિંતાકર્ષક તથા મનોવેધક મોટાં-બાકાઓ આપી જગજહેર થાઉ.” એટલામાં સૌષુવિકીના ગોપી ઉચ્છ્ર-ખલાની વારી આવી. તે બેલી, “હું આજ્યાવસ્થામાં હતી ત્યારથીજ હમારી સ્ત્રી જાતીની અધમ સ્થિતિ માટે મને બહુજ અસહ્ય થયાં કરે છે. આજ સુધી મારી ઇચ્છાને મં શરમને લીધે દાખી રાખી હતી પરંતુ હવે તે એટલી બધી તીવ્ર થઇ છે કે બોલ્યા સિવાય આવતું નથી. ‘સ્ત્રીજાતી અપમાન કે જેથી તેણે નિત્યવાળી યજ્ઞ તપ્તતા ધારણ કરવી જોઇએ તથા પુરુષના ગુણો નજીક રહેવાં જોઇએ’ એ બધા વચ્ચે, શું પુરુષોનું સ્વાર્થપિણું મુચવતા નથી? એવા એકતરફી ધડેલા સામાજિક રીવાજોને ઉચલાવી પાડી, બંસ, કોટ પાટલુન અને ઉપર પાકડી પેઢેરી હાથમાં મળેલી સોડી લઇ પુરુષનીજ માફક સ્વતંત્રતાથી યથેચ્છ ફરવું મને તો બહુ ગમે છે. પુરુષોનેજ આધારે જીવી તેમની ગુલામગીરી શામાટે કરવી જોઇએ? સ્વતંત્રતા સિવાય જીવનર નકામું છે”

આ છેડી ગોપીના શબ્દોથી પ્રેમમૂર્તિ રાધિકાનું મગજ તપી આવ્યું. તે બોલી; ‘હે ભગવન! મનુષ્ય જાતીના ભવિષ્ય માટે મને ઘણાજ બેદ થાય છે. જગતની ઉત્પત્તિમાં મનુષ્ય પ્રાણી પેદા કરી તમે ઘણીજ ઉપાધિ માથે બેઠો છો. મનુષ્ય શિવાયની સમગ્ર સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ સમયથી તમારા ધડેલા નિયમોનું યથાસ્થિત પાલન કરતી સુખેથી જીવેલી ગુન્નર છે, અને તેથીજ તે સ્ત્રી કદંગી સ્થિતિમાં કદી નથી આવી. પડતી કે જેના ઉદ્ધારને માટે તમારે અવનાર લેવો પડે. પરંતુ મનુષ્ય જાતીનું આપશ્ચ. તો કંઈ વિચિત્રજ પ્રકારનું છે. તેને પેદા કરવામાં જોડેલું બુદ્ધિબળ તમે વાપર્યું છે તેટલીજ તીવ્ર દૃષ્ટિથી તેઓ તરફ સતત ધ્યાન રાખવા છતાં કોલોત્પાટક વાનરની માફક પોતાની જાત સુદ્ધાંત આખા જગતને તે વારંવાર કદંગી સ્થિતિમાં નાખે છે. મારી હેલો સખાની ઇચ્છા આવા આપશ્ચનો એક નમુનો છે. તે બુલીજ ગઇ છે કે સ્ત્રી ને પુરુષની અર્ધાંગના રૂપે ઉત્પન્ન થઇ છે, અને તેટલા માટેજ કર્તવ્યભાર અરધોઅરધ વેડેઆપલો હોવાથી તેના હક પુરુષના હકની સમાનજ છે. પુરુષના હક તેજ સ્ત્રીના હક સંમતી શકે નહીં. મિત્રરૂપ ગુણ-વાળાં સ્ત્રી પુરુષરૂપી એક વ્યક્તિ તમે ઉત્પન્ન કરી અને રૂપ ગુણની મિત્રતાને લીધે કર્તવ્યમાં યથોચિત્ત બેદ પાડ્યો. હવે જો સ્ત્રીઓને એવો દુરાગ્રહ થાય કે કર્તવ્ય બેદ યથોચિત્ત નથી તથા પુરુષોને કર્તવ્ય ભાગ બહુ સરસ અને ઇચ્છવા યોગ્ય છે અને સ્ત્રીઓને કનિષ્ઠ સ્થિતિમાં પુરુષોના સ્વાર્થેજ હડસેલી મુકી છે માટે પુરુષોના કર્તવ્ય ભાગ હમને જોઇએ, તો પછી પુરુષો શું કરે છે એ જોવાનું છે. શું તેઓ શાણપણ ધારણ કરી પોતાનો ભાગ સ્ત્રીઓને સમર્પણ કરી તેઓને કર્તવ્ય ભાગ પોતે સ્વીકારી લેશે? આટલે દરજ્જે હાત આવે ત્યારે તો સંસારરથને જમીન દોસ્ત થતો અટકાવવા માટે ઉપાય ફક્ત એટલોજ છે કે જાને ચક્ર શન્તિથી પાસાંદેર થઈ જાય; પરિણામે, ધમારો તો લાગવાનોજ, અરે! પણ એટલુંજ શાણપણ પહેલેથી ધારણ કરે તો આવી સ્થિતિ યાચજ નહિ. ‘માડારી સખી’ વિચિત્ર હજીનું કારણ ઉભયપક્ષના અનુચિત વર્તનમાંજ હોવું જોઇએ. પુરુષોના ભાગમાં તેમની પ્રકૃતિ અનુસાર, આજીવિકાનું મુખ્ય સાધન આવ્યું અને તેટલા માટે તે જો પોતાની સ્વંયકલ્પિત મહતાના તોરમાં પોતાના અર્ધાંગને

પોતે એકલો રહે છે. બાહારની ક્ષણભંગુર વસ્તુઓ તેને જોષ્ટી નથી. તેમના ખરા સ્વરૂપના જ્ઞાનની તેને ઇચ્છા રહેતી નથી. દરેક ક્ષણે બદલાતી દુનિઆમાં પોતેજ એકલો બદલાતો નથી, પોતે, એકલોજ સાક્ષિરૂપ હોઈ સતચિત્ત, આનંદરૂપ છે એમ તેને ત્યારેજ સમજાય છે. આ પ્રમાણે મને હવે ખબર પડી છે. એટલે હે ભગવન ! માહારી ઇચ્છા શક્તિ એટલીજ છે કે બાહારની કોઈ પણ સ્ત્રીની મને ઇચ્છા થાય નહીં અને આનંદમય આત્મરૂપ જ રહે. ”

જનકીના મુખમાંથી આ હેતુ શબ્દો નીકળતા વાંતજ વાહરડું ઉડી ઉડું થયું અને આનંદથી કુદકા મારવા લાગ્યું.

“ આહા ! કેવી મજની સંધ્યા આજે ગાળી છે, ” સ્નેહમૂર્તિ સંધ્યાજી બોલી ઉઠ્યાં. “ ખરેખર ! દુનિઆમાં વસ્તુમાત્ર જાણે અજાણે પણ મુખનીજ શોધમાં મગ્ન રહે છે. પરંતુ અરે રે ! એમાંનો ઘણો ભાગ તો જગતના પદાર્થોમાંથી મુખ મેળવવાની આશા રાખી નિર્ચયક કાંઈક મારે છે અને પરિણામમાં ઉત્સાહ અને નિરાશા, આનંદ અને શોક રૂપી મોજાંમાં અથડાયા કરે છે. બાહ્ય પદાર્થોનો વ્યાપાર કરતા મનની પેઢી બંધ થાય તોજ સાચું મુખ જડે. સાચું મુખ દુનિઆના પદાર્થોનાં નથી, શરીરમાં નથી, મનમાં નથી, બુદ્ધિની બતાવેલી સારી વસ્તુ તરફ પ્રવૃત્તિ કરાવનાર ચિત્ત અથવા ઇચ્છાશક્તિમાં નથી, મન-બુદ્ધિ તથા ચિત્ત એ ત્રણેનો સ્વયંબુ અધિષ્ઠાતા ‘માહર્-તાહર્’ કહેનાર અહં-કારમાં નથી; પરંતુ તે સર્વની પાછળ રહી ઉપલી બધી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરનાર, અનાદિ, અનંત, સર્વજ્ઞ, સર્વસાક્ષિરૂપે વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલો જે આત્મા—ઓ માહારા મીઠા, મોઢા, વાહાલા, હુઆ કૃષ્ણ ! સાચા મુખરૂપ તો તુંજ છે ! ” આમ કહી સંધ્યાજી ગોપાલને ગળે વળગી પડ્યાં. નયનમાંથી હેતનાં અશ્રુ આપોઆપજ વેહેવા લાગ્યાં. કવિ નાટકસરનાર ભગવાન જે આજનો ખેડ બળવવાનું ઘેરથી નક્કી કરી આવેલા તે પૂર્ણ થયેલો જોષ બોલી હાયા, “ ઓહો ! આજનો કંઈ બધાંએ માહારી મરકરી કરવાનો વિચાર કર્યો જણાય છે. હું તો અહીં આવ્યો રાસ રમવા અને આનો બધાં જ્ઞાની મહાત્માઓ યદ્ય પડ્યાં ! ચાલ હવે ! આજે કંઈ રમનાનું મળે તેમ નથી. ” આમ કહેતા કહેતા પુરોહિતમ પુર તરફ પાછા જવા માટે રેતીમાંથી ઉડી ઉભા થયા. મોરલી હોઠપર મુકી ગાવા માંડ્યું—

“ હુંતો કંઈ ના જાણું, ગાયોનો ગોવાગ;

હુંતો કંઈ ના રહમજું, નાનેરો બાળ. ”

બાળકૃષ્ણ છોટાલાલ કંથારીઆ.

“ સરસ્વતિચંદ્રની સેવિકાઓ ”

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૨૪૪ માં પાનેથી)

“ ગુણમુન્દરી સોધાર રોતી નિરાધાર જોહાણીને પોતાને ઘેર લાવી, ” જ્ઞાનચતુર છોકરાં સાથે ગુણમુન્દરીનો અનિયિ થયો, આ ઉપરાંત દુઃખના આદિ પણ ગુણમુન્દરીને ઘેર પડ્યાં. ” આ સર્વના જુદાજુદા સ્વભાવની સાથે પાલવતું કરવું અને મદુની કટવો વેડવી—આ ચિંતા ઉપાડનાં શુદ્ધ પુવાવર્યામાં બિલકા લાગેલી ગુણમુન્દરીને બેગવિશાસનો ત્યાગ કરવો પડ્યો.

Love is sweet in any guise,

But is best in sacrifice

(એમ કાંઈપણ રૂપમાં મધુર લાગે છે, પરંતુ તેની સર્વોત્તમ માધુરીનું દર્શન તો આત્મભોગમાં જ થાય છે.)

એ સુર ગુણસુંદરીએ યદુનુ ક્યું. આપણ વિદ્યાઓ, નિરાધાર બાલકોને અન્ન-શળપુલાદિ સ્નેહવા જનારી ગૃહસ્થસેવિકાઓ પોતાનાજ કુટુંબની નિરાશ્રિત નણ્ણદો કે, બોબામઓ, વૃદ્ધ માઆપ કે માસુ સમરાની સેવા કરી શકે છે ? કુટુંબમાં વિધવા નણ્ણદો કે બોબામનું-અચક્ત માતા પિતાનું મ્હોં ન ગમતું હોય-તેમને સતોષી ન શકાતું હોય તો પછી ગરીબોના આવાસોમાં ભટકવાનો દોગ શા માટે રાખવો ?

“ ન્હાના ઘરમાં સર્વની વ્યવસ્થા કરવા માટે પોતાના બ્હાલામાં બ્હાલા-પતિનાં દર્શન પણ વખતોવખત થતાં બંધ કરવાનું પગલું લે છે. અને પોતાથી ખડકાની મેડીમાં નહિ અવાય તેનો અસંતોષ ગુણસુંદરીને થતો નથી.”

પત્નીની સ્વાર્થત્યાગની આ વૃત્તિ જોઈ ‘બહુ સાફ ક્યું. મ્હારી ગુણીયત્ત ! એમ કહી પતિએ કરી હૃદયદાન દીધું. આ હૃદયદાન ગુણસુંદરીને નિત્ય સ્મરણમાં રહેતું. સેવિકાનો આ ઓછો ત્યાગ છે ? આપણા હિંદુ સંસારમાં નિરક્ષણ પણ સ્નેહવાળા તૈયાર થયેલી નહિ. પણ જન્મથીજ સેવિકા બનેલી કેટલીય સ્ત્રીઓ કુટુંબમાં આત્મભોગ-અમૂક સમય માટે નહિ, પણ જીવનપર્યન્તનો આત્મભોગ આપે છે; પણ વિદ્યાચતુર જેવા કેટલા પતિએ સ્નેહથી “ બહુ સાફ ક્યું. મ્હારી ગુણીયત્ત ! ” એમ કહી હૃદયદાન દઈ સેવિકાવૃત્તિ જગવી, ઉત્તેજિત કરી. આ વૃત્તિ સતેજ ન થાય અને પછી ખ્હાર પડતી અન્ય સેવિકાઓને જોઈ પત્નીથી અસંતુષ્ટ રહેવું એ કયો ન્યાય !

“ આકર બિચારો બાર વાગ્યે સૂતા પામે છે તેને હૃદયમાંથી ઉડાડવાનું પાપ બોડારું એ મ્હાફ શ્રીજીનું કામ. કોઈ વખત દયા આવે છે એટલે સૂતા દડે છે.” પોતાનાજ નોકરો પરિજનોને તોવ આવે, અસ્વસ્થ થતાં, હાથે કામ કરવું પડશે, એમની ઉઠવેહ કરતી પડશે, એ બહીકે, અથવા પ્લેગાદિથી ઝડપાતાં નોકરોને તણવત દૂર કરતી કેટલી સ્ત્રીઓ ખ્હાર દયાની નિધિમાં ખપતી સ્ત્રીઓ તરીકે નજરે પડે છે ? પોતાના પરિજનો-નોકરો જેઓ ઘરમાર, દેશ, કુટુંબ તજી તેમને આધીન પડ્યા છે તેમના ઉપર દયા નથી, વત્સલતાનો બાવ નથી, એવી સેવિકા રસ્તામાં પડેલા ફૂદીઓ-ગરીબની સારવાર શી રીતે કરવાની ? દયાવૃત્તિ, અનુકંપા સેવિકાના ગુણોમાં આવશ્યક નથી ? અને આવશ્યક હોય તો તેનું વહન સર્વ રથને અને સર્વકાસે થવું જોઈએ. અને આપણી સેવિકા ગુણસુંદરીના હૃદય-માંથી આ વહન સતત વહેતું હતું.

પતિત પાવન સીતારામન ઘોષ કરીએ છીએ ખરા. પરંતુ પતિતને જેતાં આપણે જાણે પુણ્યશોકી હોઈએ તેમ તેની તરફ તિરસ્કાર કરીએ છીએ અને કુદ્ર લેખીએ છીએ; અને પછી એ મુધરતાં નથી એમ બડબડીએ છીએ ! નવું મંદિર બંધાવવા કરતાં છલ્લોદાર કરાવવામાં મડાન પુણ્ય માન્યું છે. તેમ સારાને સન્માર્ગે લઈ જવા કરતાં પતિ-તને ઉદ્ધારવા એ વિકટ પુણ્યકાર્ય છે. જેમણે સેવા ધર્મ લીધો છે, જેઓ સેવા-કર્તા તત્પર થયા છે, તેણે અંતરના સ્નેહથી પતિતનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ, પડતાં બચાવવાં જોઈએ.

યાજ્ઞિકી મહા વિદ્યાલયની સંસ્થા સ્થાપવાની જાહેરાત લાંચી, તે આશાનાં કીર્ણુ ફુટવા સંભવ નેહ, ગુજરાતી વાચનાર આલમને. ઉદ્દેશ સમજાવવો છટ લાગ્યો, જેથી અત્રેના કોઇ સાહસિક વિદ્યાન ભિક્ષુક મંડળને પ્રકાશ મળે અને એવી સંસ્થા ઉભી થઇ દેશનું, કલ્યાણ યાચ તેવી ધૃષ્ટાથી તે સંસ્થાના ઉદ્દેશાદિની સવિસ્તર લખીકન નીચે આપુંછું. સ્ત્રીઓના સંસાર સુધારાનું અને તે માર્ગે રાજ્યકીય સુધારાનું જ્ઞાન, સુખ, પ્રગતિ સાધન આ જમાનામાં સિંદુ ગર્જનાઓથી ગણાયું છે અને ગુજરાતમાં તો ખાસ કથા, પુરાણો, દેવદર્શન, તીર્થયાત્રા, બાધા, ધર્મમંદિર, ભોગ, વૈદ્ય, વીજેતનાં નેત્રો અપિહારી ગમ્યાપાળી નેમને વિગ્રેય ઉપયોગનો વિષય તેમના જ માટે ખાસ લખાતા આ માસિક માટે ઉચિત ગણી મોકલ્યો છે.

નવીન ભિક્ષુકી શાળા.

અને

યાજ્ઞિકી મહા વિદ્યાલય.

હાલની શિક્ષણ પદ્ધતિ દોષ પૂર્ણ છે, અને તેમાં સુધારો થવો નેહએ એવી જુમ ચારે તરફથી એક સરખી ચાલુ છે. આ સુધારો કઇ દિશામાં થવો ઉદ્દેશ, જરૂરનો છે એ બાબતન નિરનિરાળા પક્ષાભિમાની આગેવાન લોકોના મત ભિન્ન ભિન્ન છે; પરંતુ શાળાઓમાં ધર્મ શિક્ષણ આપવાની સરખાત કરવાની બાબતમાં સર્વ એકમત છે. પણ હિંદુ ધર્મના આજ કાલના ખરેખરા ધર્મ પ્રચારક જે ભિક્ષુકો, તેમની થતી જતી અધોગતિ સર્વની નજર આગળ હોઈને, તેમની સ્થિતિ સુધારવા માટે કોઇ પણ પ્રયત્ન કરતું નથી એ હિંદુસ્તાનનું દુર્દેવજ છે. આજકાલ ભિક્ષુક લોકનું સુશિક્ષિત સમાજમાં મુદ્દલ માન નથી, ત્યારે તેમની સ્થિતિ સુધારવાના હેતુથી અમે ઉપર જણાવેલી બે સંસ્થાઓ કાઢી છે. અમારો એવો મત છે કે ભિક્ષુક લોકનું મહત્વ સમાજમાં શુદ્ધિ પામ્યું એટલે લોકોના મનમાં ધર્મ શ્રદ્ધાનું અજવાળું આપો આપજ સતેજ થશે અને પછી નિશાળોમાં ધર્મ શિક્ષણ આપવાની ખાસ આવશ્યકતા પણ રહેશે નહ.

આ સંસ્થાઓ રાષ્ટ્રિય પદ્ધતિ પ્રમાણે કાર્યવાહી સમાજને અમને પૂર્ણ આશ્રય મળશે, એવી અમારી ખાત્રી છે. આ સંસ્થાઓને લોક તરફથી યોગ્ય ઉત્તેજન મળશે તો તેની શાખા ટેકડેકાણે સ્થાપિને એક મોહોડું “ભિક્ષુકી વિશ્વ વિદ્યાલય” ઉભું કરવાનો અમારો વિચાર છે. પણ આ કાર્ય સર્વ રીતે લોક આશ્રય ઉપર અવલંબી રહેલ છે.

મોહોડી ખુશીની વાત એ છે કે અહીં ઘણા શ્રીમંત ગ્રહસ્થોએ આ સંસ્થાને મદદ કરવાનું કમુક્ત કમું છે. અહીંના સેંકડે સાઠ આજણ કુટુંબોએ અ-

આશ્રય. મારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓનેજ પ્રત્યેક તેહેવાર તથા તિથી પર્વણી ઉપર જમાડનાનું વચન આપ્યું છે. એક ઉદાર ભિક્ષુક પોતાની ચાર

ગામમાં બિજાટતિની વનદારી પણ આ સંસ્થાને સ્થાપીન કરી છે. આ સિવાય ખીન સદ્ગૃહસ્થો તરફની નાની મોહોડી મદદ સંસ્થાને મળી છે.

અહિંના બિશુક વર્ગની વિદ્યાને મંડળાએ પોતાનો અમૂલ્ય વખત ખર્ચી આ સંસ્થામાં શિખવવાનું માથે લીધું છે. પ્રસિદ્ધ મહાત્મી સિરોમણી ધર્મખંડોત શિક્ષક વર્ગ, વેદશાસ્ત્રનું ગામભરૂં શુદ્ધકરને આ સંસ્થાના મુખ્ય અધ્યાપક નિમવામાં આવ્યા છે. આવા અધ્યાપકના હાથ નીચે શીખેલા વિદ્યાર્થી ઉત્તમ બિશુક બનશે એમાં જરાય સંશય નથી.

ભિક્ષુકીશાળા.

આ શાળામાં અભ્યાસક્રમ ફક્ત દસ માસનો રાખ્યો છે. કાર્તિક વદ ૧ થી શાળા શરૂ થશે, અને બાદપદ શુદ્ધ ૧૦ ના રોજ બંધ કરવામાં આવશે. બાદપદ શુદ્ધ ૧ થી ૮ સુધી વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લેવાશે; અને સાધારણ માહિતિ. પાસ થએલાઓને દાખલો આપવામાં આવશે. બાદપદ સુદ ૧૦ થી રજા પાળવામાં આવશે. કારણ આગળ પિતૃપક્ષ-શ્રાદ્ધપક્ષ આવ્યાથી વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓની ઇચ્છા પોતાના બાળકો ઘેર હોવાં જોઈએ એવી હોય. કારણકે તેમના પ્રમુખ ઉપાજ્ઞાનના આ જ દિવસો છે. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ મક્કત અપાશે. ફક્ત શાળામાં હોય તે દરમ્યાન મળેલી દક્ષિણા શાળાના અધ્યાપકને હવાલે કરવી પડશે. શાળાના અભ્યાસના વિષયોમાં, વેદશાસ્ત્ર, તથા પુરાણને તદ્દન બહિષ્કાર આપવામાં આવ્યો છે. કારણ બ્યવહારમાં તેમની કાંઈ જરૂર પડતી નથી. મૂર્ખ-શિક્ષણ. કાંઈ પૈકી અમુક તેમ નિત્ય ઉપયોગી થનાર એવા રૂઢી શાસ્ત્રના પ્રખર મંત્રોને અગ્રસ્થાન આપ્યું છે. વિદ્યાર્થી શાળામાં દાખલ થતાંજ તેને પ્રથમ પૂજન તેમ બોજન સંકલ્પ એ વિષયોનો ભોગપયોગી, સર્વકોલોપકારક મંત્ર શીખવવામાં આવશે. એક દર વર્ષમાં યજ્ઞોપવિત તથા લમ સિવાય બાકીની સર્વ બ્યવહારોપયોગી ભિક્ષુકી કામગીરી શીખવવામાં આવશે. આ શાળા નવીન ધોરણપર રચેલી હોવાથી પુસ્તકીય જ્ઞાન કરતાં અનુભવી જ્ઞાન ઉપર વધારે લક્ષ આપવામાં આવશે. તેટલા માટે જુદા જુદા તહેવારોને પ્રસંગે શાળાના અધ્યાપક ડેકડેકાણેનાં આમંત્રણ સ્વીકારી વિદ્યાર્થીઓને ભિક્ષુકીની ક્રિયાની સાંગોપાંગ માહિતી આપતા રહેશે. આથી બાળકોને મીઠું મીઠું ખાવાનું મળવા સાથે, સાફ શિક્ષણ, સત્વર અને સહજ પ્રાપ્ત થશે. તેમ શાળાને પણ ઉત્પન્ન થશે. કારણ વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં હોય તે દરમ્યાનની મળેલી દક્ષિણા શાળાની ગણવામાં આવશે.

યાજ્ઞકી મહા વિદ્યાલય

આ વિદ્યાલયમાં અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો છે, વર્ષ કાર્તિક વદ ૧ થી બાદપદ સુદ ૧૦ સુધી. શાળાની માફક વિદ્યાલય પણ બાદપદ સુદ ૧૦ થી કાર્તિક વદ ૧ સુધી બંધ રહેશે. આ વિદ્યાલયમાં આવવા ઇચ્છનારે નીચે લખ્યા પ્રમાણેના દાખલો આપવો જોઈએ.—

(અ) ભિક્ષુકી શાળામાં પાસ થયાનો દાખલો.

(બ) વિદ્યાર્થી જે ગામનો રહીય હશે ત્યાંના બે વિદ્વાન ભિક્ષુકોની સહીનો, સાધારણ ભિક્ષુકવૃત્તિનું કામ આવડે છે એ બાબતનો દાખલો.

ઉપરના બે પૈકી એકપણ પ્રકારનો દાખલો નહીં રચ્યું કરનારને વિદ્યાલયમાં દાખલ કરવામાં નહિં આવે.

સુન્દરી સુબોધનાં ચાલુ વર્ષમાં આવેલા લવાજમની પહેાંચ. ' 1

બાઈ કુમુમ જગજીવન	અમરેલી	રા રાંકર દરીભાઈ	પુના
આર. જી દેસાઈ	સોલાપુર	રા. ભોમીલાલ અંબાલાલ	નામપુર
ફગનાથ દાજીભાઈ	મુંબાઈ	રા. વિષ્ણુપ્રસાદ જુમટરામ	બંમનગર
રા. યુનીભાઈ મણીભાઈ	ખંભાત	રા શિવભદ્ર દરિભદ્ર	પુના
રા કચનરાય વસન્તરાય	મુંબાઈ	રા રમણિકલાલ બાલાજી	પાલીનાણા
રા ચંદુલાલ	દીક્ષી	રા ગભનન બાલાજી	પેટલાદ
રા મગનલાલ જગનલાલ	હુણવાડા	„ મહેશરાય નટવરાય	„
રા ચંદુલાલ પરસોત્તમ	દાહોદ	„ મણિલાલ નાગરદાસ	ધધુડા
રા નરેશરામ જસરાજ	જુનાગઢ	„ પ્રાણુલાલ એમ. દેસાઈ	ઠાસરા
રા યુનીલાલ લક્ષ્મીભાઈ	ધોળકા	સેક્ટરી ગોડલ લાયમેરી	ગોંડલ
રા. મણિભાઈ	મુંબાઈ	હીરાબહેન ગોડળભાઈ	આણંદ
સ યુ. કન્યાશાળા	ભાન્ડુ	રા દામોદર ત્રીકમદાસ	તાતાસીધ
પ્રતાપ બાશી સદરડવાળા	ગાગડ	રા. ધનરયામલાલ ધરમદાસ	„
રા. જી. જી પરીખ	ખંભાત	રા. ધમનલાલ ગગારામ	„
રા. મગનલાલ દોલતરામ	જસદણ	રા બીમજી વલ્લભદાસ	વીરપુર
રા જગનલાલ પરમાણુ દાસ	જુનાગઢ	રા મગનલાલ જગનલાલ	ગોધરા
રા. વૃક્ષભરામ યુનીલાલ	કન્યાણુ	બહેન મણી જવેર	અમદાવાદ
રા. નાથાલાલ શીવલાલ	નડીયાદ	વડીલ કાથીદાસ જસકરણુ	„
„ કરસનદામ રાવરામ મહેતાજી સ યુ ક	ખેરવા	રા દરિદાસ વિશ્રામ	દોઈમા
„ ધનજી ખેતશી	માડવી	સરકયુલેટીંગ લાયમેરી	સોજ
„ આર કે. ઇનામતિ	એનીએરી	રા. રા કરલાલ પેલાભાઈ	મુંબાઈ
„ યુનીલાલ જુલાભાઈ	કઠલાલ	રા દરગીર્વાદ દર	બાળવા
સ. યુ. કન્યાશાળાના મહેતાજી	ચાણુરમા	રા ત્રંબકલાલ વી	

(વર્ષ ૮)

બ્લેન કનુબ્લેન	ચેટલાદ
સેા, હરિસુવૈરી C/o વામનરાવ	ભાવનગર
રા. જ્યેન્દ્રરાવ બાબારામ	અમદાવાદ
રા. સાકરલાલ મોલીલાલ	વૈકાનેર
રા. આર્થ. વિ. પટેલ	છંછ
રા. નૃસિંહપ્રસાદ ત્રિલોકલાલ વેદ	મુંબઈ
આન. સે. માંમરોળ લાયબેરી	માંમરોળ
બ્લેન મણીબ્લેન	વીરમગામ
રા. જમનાદાસ રાવજી	પોરબંદર
રા. બિદારીલાલ મનમુખલાલ	મુંબઈ
આનરરી સે. બ્રધરહુડ	મોડાસા
રા. ચુનીલાલ ઈન્જનરી	કરાંચી
રા. સી. એન. દત્તા	દહાણુ
રા. કેશવલાલ ત્રીભાવનદાસ	દામનગર
મે. દેવવાડા જ્ઞાનવર્ધક મીત્રસમાજ	દેવવાડા
રા. છાટલાલ છગનલાલ	મુંબઈ
રા. મણિલાલ મૂળચંદર	"
રા. નગીનદાસ ડાહ્યાભાઈ	સુરત
રા. અભેયંદ્ર કપુરચંદ	પોરબંદર
અ. સેા. દુર્ગાલક્ષ્મી જુગટરામ	આણંદ

રા. છાટલાલ મોહનલાલ	રાજકોટ
મે. એન. ઇ. તવાડીયા	મુંબઈ
રા. માણિકભાઈ દયારામ	અજમેર
મીસીસ જડાવળા	કેકડ
મરોલી સરસ્વલેડીંગ લાયબેરી	મરોલી
મોદ યુવક લાયબેરીના સે. હરિલાલ	નડીવાદ
મીસીસ કાસમઅલી ઠાણભાઈ	કચ્છ-જૂન

(૫ ૭-૮)

રા. મેધજી રામજી	કચ્છ-મોડાલાયતી
રા. જડાચંદર યેલાભાઈ	ખાંડલા
રા. ચીમનલાલ દામોદરદાસ	મોડાસા
અ. સેા. પ્રસાવતી	પોરાજી
રા. રમણિકલાલ હરેરિધ	જેતપુર
રા. મણિચંદર આનંદજી	પોરબંદર
રા. કરીમમહમદ માસ્તર	જુનાગઢ
રા. કલ્યાણજી છવણદાસ	પોરબંદર
રા. ઇન્દ્રાચંદર દુરગાચંદર	જગસરા
શ્રીમદ હેમચંદ્રાચાર્ય જેન પુરતકાલય	પારણ
બાઈ જયકુંવર માણિકભાઈ	બાલાગામ
રા. ઠાકોરલાલ પરમોદરાય. (૬-૭-૮)	અમદાવાદ
બાણીની પહોંચ આવતા અંકમાં.	

સ્વદેશના ઉદ્ય માટે અભિલાષા રાખનાર તથા હિન્દી પ્રજાતા પ્રિટિશ સામ્રાજ્યની પ્રજા તરીકેના હકનો દાવો કરનાર દરેક હિન્દી બન્ધુ તથા બ્લેન-પછી તે પારસી, મુ સંલ્લમાન, ખ્રિસ્તી, અથવા હિન્દુ, ગમે તે હો—તહેજે ખાસ વાંચવા લાયક ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

ઇન્ડિયન ઓપિનિયન

(દર અઠવાડિયે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવેલા નાતાલ દેશમાં ઈંગ્લેન્ડ અને ગુજરાતી બાબાઓમાં પ્રકટ થાય છે:—મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૧૨-૦ ટપાલ ખર્ચ સહિત.)

સ્વદેશી બન્ધુઓ તથા બ્લેનોના હક માટે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભારે લડત ચલાવતું અને આફ્રિકાના દરેક ભાગમાં તથા હિન્દુસ્થાન અને બીજા દેશોમાં પ્રચલિત આ પત્ર સર્વને એક સરખું ઉપયોગી અને ખાસ વાંચવા લાયક છે.

આઉર અખર માટે તે ઉત્તમ અને બહુજ લાભકારક સાધન છે; કારણ કે દરેક અઠવાડિયે દરદરના દેશોમાં પણ લોકો તહેને ખાસ પાસે રાખે છે અને વાંચે છે.

આ પત્ર હિન્દી ભાઈ બ્લેનોના ખરા શુભેચ્છક મિત્ર સમાન છે.

પત્ર વ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો.

MANAGER, INDIAN OPINION;

Phoenix, Natal; (South Africa).

આયોનિક કાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ.—જંતુવિનાશક. ચોપી કે ઝેરી જંતુના વિષને કાપી નાંખે છે.

રૂ. ૦-૮-૦

બ્રૅડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન.—સ્વતશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ધણીજ અસર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આવે છે. અને જીખ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રજા આવે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સંધર્મી જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામા આવે છે

વધુ ખર્ચ માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

નિજકુંજ.

મુસલ દુર્લભ લેદ કૃત.

નવા રાસદાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ટેકાણાં—અ. સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ સંકર્ષ,

બાણગમા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કૃપની, કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

જીવનસાલ અમરશી મહેતા, સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા એને તેની તુલના.

લેખક: કાન્તિસાલ જગનસાલ પંડ્યા, બી. એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર ગ્રન્થ.

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ જુદું.

એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપની, કાલબાદેવીરોડ—મુંબાઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-

પયોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી

ભાઈલનારને કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

ભાઈલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી દેશવજી.

અમદાવાદ—કાઠીવાવાડ.

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

૧. 'મુન્દરી મુખોધ' માં પ્રકટ થયેલા લેખકના નામનાર્થા લખાણને માટે ત્રેના લખનાર અને નામ વિનાના લેખને માટે તન્ની જવાબદાર છે સેક્રેટરીની સહી વિનાના અથવા સમાસદોના કોષપણ લખાણને માટે બન્ધુસમાજ જવાબદાર નથી.

૨. લેખ ચોખ્ખા અક્ષરે, કાગળની એક જ બાજુ ઉપર લખવા તથા લખાણ સાથે પ્રકટ કરવાની પોતાની સંજ્ઞા (તખલ્લુસ) રાખ તો તે સાથે પોતાનું નામ દાખ, અમારી ખાતગી માહિતિ માટે, મોકલવા ખાસ વિનનિ છે.

૩. પ્રકટ થનાને આવેલા લેખ મુન્દરી મુખોધમાં ક્રમવાર લેનામા આવે છે, મજેલા લખાણ પૈકી આ પત્રમાં ન લઈ શકાય એવા જો સાથે ટપાલની ટિકિટો બીડવામા આવી હશે તો પાછાં મોકલવા બનશે ત્યાં મુધી મોકલવણ કરવામા આવશે પરંતુ કોષપણ કાગળથી ગેરવહે પડેલા લખાણને માટે, તેમજ તે પ્રકટ થવામા અગર પાછા મળવામાં થતા વિલમ્બને માટે તન્ની જવાબદાર નથી લેખકો પોતાના લખાણની નકલ રાખીને મોકલે એમ ખાસ સૂચના છે.

વાંચવા લાયક ઉત્તમ પુસ્તકો

સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ.

કિંમત રૂપિયા દોઢ.

સ્ત્રી ઉપયોગી વિચારો આ પુસ્તકમાં ઘણીજ સરસ રીતે નવિન ઢબથી વર્ણવેલી છે તેમા સ્ત્રીઓના અવતાર શા માટે છે ? સ્ત્રીઓનો દરજ્જો શું છે ? સ્ત્રીઓ શું શું કરી શકે ? પોતાના ધરમા રહીને પણ સલાહમાં સ્ત્રીઓ કેમ કરી શકે ? વિગેરે બાબતો તેમજ સમાન લોક, લક્ષ્મણ, સ્ત્રીચરણી, સ્ત્રીદે બાબતો લખાણપૂર્વક ઘણીજ રસિક ભાષામાં અસરકારક રીતે વર્ણવેલી છે આ પુસ્તક સ્ત્રીઓએ ખાસ વાંચવા લાયક છે.

સંસારમાં સ્વર્ગ.

કિંમત રૂપિયા દોઢ.

આ પુસ્તકમાં શું છે ? તેને માટે તેની પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે કે, "તે એક ઉત્તમ પામલી જતી બાઈની આત્મ સુરક્ષાનું વર્ણન છે એ લખનાર તે બાઈ પોતેજ છે તેનું નામ લલામકિશોરી છે તે પોતાની નહાલ લાનુકિતોરીને પોતાના વિચારો, પોતાની લાગણીઓ અને પોતાના હૃદયની ઉમથિયા બતાવવા સારૂ પોતાના ઉદ્ગારો બહાર પાડતી જાય છે." તેમાં અનેક વારો સમજાવવામાં આવેલી છે કે જે જાણવાથી ઉત્તમિતા માર્ગમાં અપણે કયા અટકાવો છો તે તુરત સમજાય છે નિદાનોમાં પણ એ પુસ્તક ખાસ વખલાય છે મારફતે તેમાં અર્થોજ, આ દુનિયામાં સ્વર્ગ કેવી રીતે અનુભવી શકાય તે વાત સમજાવેલી છે.

સ્વર્ગની કુંચી, સ્વર્ગનો ખજાનો, સ્વર્ગનું વીમાન.

આ ત્રણે પુસ્તકો લક્ષ્મણના દાખલાઓથી ભરપૂર છે. કિંમત દોઢ રૂપિયા એક સાથું સ્વર્ગ અને સ્વર્ગની સાડી, કિંમત દરેકનો રૂપિયા દોઢ, એ પુસ્તક પણ તૈયાર છે.

દરેનું પોસ્ટેજ તથા તે શિવાય વી પી ખર્ચ જુદું. મળવાના મુખ્ય દેકાણાં.

વૈદ અમૃતલાલ સુન્દરજી, પટ્ટીયાર કાન માદેવીશિરડી, લાંબી બીલડીંગ, મુંબઈ નં. ૨. મુન્દરીમુખોધ મંદિર, અમદાવાદ.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

દેશેદય માટે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિની યાસ જરૂર.

કોઈપણ પ્રજાનો, કોઈપણ દેશનો સરોદય, સર્વે ઉન્નતિ-સ્ત્રીઓના ઉદય, કે ઉન્નતિપર આધાર રાખે છે, કારણ કે જેવી માતા તેવાં સંતાન—પ્રજા થાય છે. દેશની પ્રજાને વિદ્યાન કે મૂર્ખ, તંદુરસ્ત કે નાદુરસ્ત, કાયર કે હિંમતવાન, આસ્તિક કે નાસ્તિક, નિર્વળ કે યલ્લવાન, જેવી યનાવચી હોય, તેની ઉન્નતિ કે અવનતિ કરવી હોય, તે સઘડી સત્તા સ્ત્રીઓનીજ પાસે છે. જેવી પોતે છે તેવીજ તે પોતાની પ્રજાને યનાવે છે. માટે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાની પ્રથમ જરૂર છે.

જ્યાંસુધી સ્ત્રીઓને પુરુષ કરતાં હલકી-અધમ લેણવામાં આવે છે, તેમને કેળવણીનો—સુશિક્ષણનો સંપૂર્ણ લાભ આપવામાં આવતો નથી, તેમનાપર વધારે પડતાં દયાળ મૂકી—તેમની સ્વતંત્રતા છીનવી લઈ-પરતંત્રતામાં રાખવામાં આવે છે, નુકશાનકર્તા રૂઢી વંધનની સાંકલમાં તેમને વાંધી રાખવામાં આવે છે, અને વિધવાઓને સરા કલ્યાણના માર્ગપર ચઢાવવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિની આશા વ્યર્થ-સર્વદા અશક્ય છે, અને તેજ સાથે સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ પણ અશક્ય છે.

સ્ત્રીઓને યોગ્ય કેળવણી આપવાથી, તેમની તંદુરસ્તી પર પુરતું લક્ષ આપવાથી, પુત્ર પુત્રીઓ વચ્ચે રચાતા ભેદ દૂર કરવાથી, અયોગ્ય-વધારે પડતા અંકુશની પરતંત્રતામાંથી મુક્ત કરી સ્વતંત્રતા વક્ષવાથી, યાલ્લવ, કજોડા કન્યાવિક્રય, વગેરે રૂઢી પ્રથાના જુલમથી વચાવી લેવાથી, તેમને સસારમાં તેમજ સમાજમાં ઉચ્ચ પદ પર મૂકવાથી, તેમનું સન્માન રાખવાથી, વિધવા-આની સ્થિતિ સુધારવાથી, પુત્રી-ભગિની—પત્ની-જનનિ-સાસુ કે વિધવા, સર્વ સ્થિતિમાં તેમનું યોગ્ય રક્ષણ કરવાથી...વિગેરે ફલાજો યથાયોગ્ય રીતે અમલમાં મૂકવાથી તેમની શારીરિક, માનસિક, તેમજ અધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થશે. સંસાર-સુખમય-રસમય-આનન્દમય યતશે! સર્વત્ર જ્ઞાન-બુદ્ધિનો પ્રકાશ-પ્રકાશી નીકળશે. મનુષ્ય જીવનો, ગૃહસંસાર અને ગૃહમન્દિરો, પવિત્ર—પ્રકાશમાન ઝજળાં અને આનન્દમય યતશે! પુત્રી, પત્ની અને વિધવા ત્રણેના જીવનમાં ઉત્સાહ-આનન્દ-શાન્તિ અને-સન્તોષનું દર્શન થશે! સંસાર, ક્ષણિક સુખ માટે, મોજ મજાહ માટે, કે ફેવલ દુઃખ ભોગવવા માટે નથી, પરંતુ દિન પ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર જન્મમાં આત્માનાં ઉદ્ધરણનો પ્રહાંડની વિશાલતામાં વધારે ઉન્નત ઉચ્ચદિશામાં—પ્રસરવાનાં છે,—તેની સત્યતા સમજાશે, તેમના આત્મહૃદયની ઉન્નતિ થશે! જ્ઞાન બુદ્ધિનો પ્રકાશ થશે! શરીરે સુદ્રઢ, તંદુરસ્ત અને સુન્દર થશે! આર્ય સસારનાં ગૃહમન્દિરો, નિવાસસ્થાનો, સુખશાન્તિ અને આનન્દમય થશે, સર્વત્ર પવિત્ર યાસનાઓ ફેલાઈ, પવિત્ર-સુખમય-યાતાવરણ પ્રસરશે! અને તેની સુન્દર અસર આર્યસંસારમાં—આર્યજીવનમાં—પ્રત્યક્ષ અનુભવાશે.

મિસિસ જી. કે. ઉપાધ્યાયકૃત “અવલાહિતદર્પણ.”

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता. । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રૂઢે, જ્યાં પામે સન્માન સુન્દરી)

પુસ્તક ૯, અંક ૯. } આધસપાદક
મે, ૧૯૧૧. } બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.
પ્રકાશક અને તત્રી—રામભોલુનરાય જસવંતરાય.

વિષયસૂચન		
લેખક		પૃષ્ઠ
નિષય વિભાગ		
ઉદયગુજન.		૨૮૫
કાવ્યકુજ.		
હોરી.	રા. નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ.	૨૮૧
આશા	રા. નહાનાલાલ ચમનલાલ મહેતા.	૨૮૨
મુગ્ધ-નાતે !	રા. વસ્ત્તભજી ભાણુજી મહેતા	૨૮૨
ઘાતર્તાલહરો		
" મોતી "	રા. ર. શ્રીક ત્રિવેદી.	૨૮૩
વેળળ	રા. પુષ્પરીક.	૨૮૬
વિનાકળા.		
ઉપરસના ઉપયો	રા. અમૃતલાલ સુન્દરજી પદિયાર.	૨૮૮
ગુચ્છકળા.	ન. વિઠ્ઠલરાય મોતીરામ પંડ્યા	૨૮૯
વિવિધવિહાર.		
સ્વર્ગીય માતાનો પુત્રને મદેશો	(મળેલુ)	૩૦૦
સગરવતી ચન્દ્રની મેવિકાઓ.	રા. ભોગિન્દ્રરાવ ર. દિવેટિયા. બી. એ.	૩૦૧
ખાટા મીઠા સસાર	રા. અમૃતજી	૩૦૪
જીવન અવલેકન	રા. ચન્દ્ર.	૩૦૮
રમાણિરત્નમાલા		
વિદુલી બાધ મીસીજી શુભીઆ દાક	રા. વામન	૩૧૦
મીસીજી રમ્બાબાધ સોધા.	રા. વામન	૩૧૩
ચાનન્દાશ્રમ.		
પાછના પહોરની પ્રવૃત્તિ.	ન. આધ્યાત્મિક	૩૧૪
જ્ઞાલોચાન		
મનિકાની સુવર્ણ પાખો.	રા. સ્વપ્નાસી	૩૧૭
પાંચેક તવાજમ પોલેજ સાથે મરાં રૂપિયો દિન-દુસ્થાનની ખંડાર દોઢ રૂપિયો		

મનીઓરડર મોકલનારને મુગના:-તા ૧૬ મીથી તા. ૨૫ મી સુધીમાં રૂ.૧૧નો
મનીઓરડર નામ વગરનો આવેલ છે. તે જમા કરવામાં આવ્યો નથી નામ લખેથી જમા થશે.

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ટ્રોપ્સ:-જવર બિન્દુ. દરેક બતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણી
સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મસાઈડ:-અંતુવિનાશક. ચેપી કે એરી અંતુના વિપતે કાપી નાંખે છે. રૂ. ૦-૮-૦

બ્રૂડ યુરિક્સાઈંગ સોલ્યુશન:-રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણી અસર
કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન:-ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “સૂર્યો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબાંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છૂટી જાય અને કુટુંબનાં ખર્ચ કદ્યાણ કરવા
 “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 “કદ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉચ્ચત કરે અને તેના અંતર-
 વિલાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દુર્ધ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્ય સુન્દરીઓના
 જીવનની સંકલ્પતા છે. “સૂર્ય વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...
 “સૂર્યની ઉત્પત્તિ વિના દેશની ઉત્પત્તિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૮ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૧, મે.—વૈશાખ, વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૯ મો.

ઉદયગુંજન.

સૂર્યોના હાથથી બનેલી સૂર્યોનું ટ્રાન્સવાલમાં ભરવામાં

આવનારું પ્રદર્શન.

હિંદી બહેનોને પ્રાર્થના.

શિક્ષણ આદિકામાં આવેલા જોહાન્સબર્ગથી ‘ટ્રાન્સવાલ ઇન્ડિયન વીમેન્સ એસોસિએ-
 શન’નાં આનું સેક્રેટરી પત્ર મારફતે નીચે પ્રમાણે લખી જણાવે છે:—

અત્રે હિંદી સૂર્યો અને કન્યાઓના શિક્ષણ માટે મિસિસ વેગલના હાથ નીચે
 ભરત, ગુંથણ અને શીવણ કામનો એક ક્લાસ ચલાવવામાં આવે છે. ક્લાસના ઉત્તેજન
 અર્થે તેમાં બનતી સૂર્યો અને બનેલી સૂર્યોનું એક પ્રદર્શન, આ ચાલુ સાલના અક્ટોબર
 મહિનામાં ભરવામાં આવનાર છે. આ પ્રસંગે અમે અત્રે વસતી હિંદી સૂર્યો તરફથી,
 હિંદમાં વસતી અમારી દરેક દયાળુ બહેનપણીને, નમ્રતા પૂર્વક અરજ કરીએ છીએ, કે અત્રે
 ઉધાડવામાં આવેલો આ ક્લાસ હજી એટલો બધો મોટો નથી, કે અમે આ પ્રદર્શન માટે
 જોટલી જોડણી તેટલી કામની સૂર્યો, બહારની મદદ વિના મેળવી શકીએ. માટે હિંદમાં
 વસતી અમારી દરેક કોમની બહેનો; પોતાને હાથે બનાવેલી જૂદા જૂદા પ્રકારની ભરત,
 ગુંથણ અને શીવણ કામની સૂર્યો, આ પ્રદર્શનમાં અમેને પૂરતી મદદ કરવાને, અત્રે
 મોકલી સદાનાં અમારી કરશે.

આ પ્રસંગે સુચના કરવાની કે બનતાં મૂંઝી દીંદુસ્તાનના અગરમાં મળતી સૂર્યો
 ખરીદ કરી નહિ મોકલતાં,—ફક્ત આપણી માતૃભૂમિની સૂર્યોના હાથથી અથવા સંચાની
 મદદથી બનેલી સૂર્યો મોકલવાનો ખામ આગ્રહ કરવામાં આવે છે. આ બધી સૂર્યો
 અમેને અત્રે તમારી તરફથી આગરમ મહિનામાં મળવી જોઈએ, કે ને અત્રે ભરવામાં

આવનારા પ્રદર્શનના ઉપયોગમાં લઇ શકાય. છેવટે અમારી હિંદમાં વસતી દયાળુ અને પરાપકારી બહેનોને જણાવવાની રજા લઇએ છિયે કે પ્રદર્શનમાં મૂકેલી ચીજોના પૈસા મળતાં, જે નફા થશે તે, અને જે જે દયાળુ બહેનોએ પોતાની ચીજો પૈસા નહિ લેતાં બેટ દાખલ મોકલી હશે, તેની બધી ઉપજ અત્રે દાન-સવાલમાં વસતી, આપણી હિંદી પ્રજાનાં ઉપર, પડતાં સંકટો દૂર કરવાના ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે.

અમેને સંપૂર્ણ આશા છે, કે હિંદમાં વસતી અમારી દરેક કોમની બહેનો, અમેએ આ ઉપાડેલા કાર્યને ખાસ ઉત્તેજન આપવા, પોતાના હાથે બનાવેલી ચીજો મોકલી આપવા, દેશનું અભિમાન ધરવા ઉમંગ રાખશે. અબજાઓનાં સંકટો દૂર કરવાના પ્રયોગોમાં, અમારી હિંદી બહેનપણીઓની મદદ, આવા બારિક પ્રસંગે અમેને ઘણું જિમ્મી થઇ પડશે. બલી, માયાળુ અને દયાળુ હિંદી બહેનો, તમે તમારાં બાળબચ્ચાંઓનું અને કુટુંબનું પોષણ કરવાની સાથે આટલો પણ વિચાર કરજો, કે પ્રદેશમાં અમારા દુઃખી બાંધવો ઉપર પડતાં દુઃખોમાં મદદ કરવાની છે ! બહેનો, છેવટે એટલું જ કે પોતાના દેશની બહેનો પ્રત્યે બહેનનો ધર્મ બજાવવા તૈયાર થશો:—તમે બહેનો તરફથી મળતી મદદ અને કિંમત, તે અમારા દુઃખી હૃદયમાં આરામ, સંતોષ અને ધિરજ ધરવાનાં હથિયારો જ સમજીએ છિયે. અમારા ન્યાયી સતત પ્રયાસમાં મદદ કરવાનો જગતકર્તાને અમેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

તા. ક.—ઉપર મુજબનો પત્ર અને ત્યાં દુઃખી થતાં બાંધવોની સ્થિતિનો ટુંક ચિતાર હિંદી બહેનો સમક્ષ મૂકી જણાવવાની રજા લઇએ છિયે, કે જે બહેનો, પોતાના તરફથી ચીજો મોકલવાની ઇચ્છા ધરાવતી હોય, તેઓએ આ ચાલુ સાલના જુલાઈ મહિનાની અર્ધવચ્ચ સંધીમાં, નીચેના શરનામે પોતાની તરફની ચીજો સાથે તેમનું નામ, ચીજની કિંમત અને પોતાનું બરાબર ઠેકાણું લખી મોકલવા કૃપા કરવી. તેમજ જે બહેનો પોતાની ચીજો મદદને માટે બેટ આપવા ઇચ્છતી હોય, તેઓએ ખુલ્લેખુલ્લું ચીજની કિંમત સાથે બેટને માટે છે એમ લખવું:—

આ પ્રસંગે દરેક કોમની હિંદી બહેનોને (હિંદુ, પારસી, મુસલમાન વગેરે) નમ્રતા પૂર્વક અરજ કરવાની કે આવા કાર્યમાં મદદ કરવી તે પોતાની ખાસ દરજ્જા છે એમ સમજશે.

મજકુર કામમાં મદદ દાખલ મુજબની બાતુઓની એક કમિટી ટુંક મુદતમાં નીમવામાં આવશે. અને તે કમિટી વડે બધી વ્યવસ્થા કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે.

લી૦ શુભેચ્છકો,

સૌ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ.

વાલકેશ્વર બાણગંગા રામનિવાસ બંગલો, મુંબઈ.

મિસ. શીરીન કેપ્પુશરો કાબગાળ.

૩૫૧ વિલા, ખંબાલા હિલ—મુંબઈ.

બહેનો અને બન્ધુઓ !

દરના, દરિયાપારના દેશોમાં જઈ વસેલાં આપણાં ગુજરાતી ભાનુઓ નેચો-ચીચો, પુરુષો અને બાલકો,—હિન્દી પ્રજા તરીકેના આપણે ધર્મ પાળવા અસાધારણ સ્વાર્થત્યાગ અને આત્મસમર્પણ કરી રહ્યાં છે, અને જેમણે પોતાનાં સત્કૃત્યાયી આપણાં ગુજરાતને અને આખા હિન્દુસ્થાનને અન્યાયી છે, તેમની તરફના આ સન્દેશો છે. અમને આશા અને શ્રદ્ધા છે કે આપ તેમને સર્વ રીતે સદાય કરવાને પ્રજ્ઞ થશો.

(ત.ચી.)

કાવ્યકુંજ.

હોરી.

હો સખિ ! ફૂલડે વસન્ત પધારે :

સખિ ! ફૂલફૂલનાં બાણ મારે-મારે :

ફૂલડે વસન્ત પધારે. ધ્રુવ.

ચેતનલર ઉલાસી અનેરા

વાયુ વસન્તના વાયે :

મીઠાં મીઠાં એવાં પૂર્વનાં સ્મરણો

અદ્ભુત તુજ ઉભરાયે,

રણકે રસનો સિતારે :

સખિ ! ફૂલડે વસન્ત પધારે,

કળીઓની પરમ પરાગ ભરેલી

પાંદડીએ મધુ છૂકે ;

અંગોઅંગની મદલર કળીએ

એમ પરાગ ભભૂકે,

ઉછળે અમી શતધારે :

સખિ ! ફૂલડે વસન્ત પધારે.

ડહું ડહું ડહું ડહું અમૃતશબ્દે

કોકિલ કંઇ લલકારે :

દેહકદળે વિરાળને આત્મા

પ્રેમની બાંગ પુકારે,

તરશ્યો પ્રેમીને આરે :

સખિ ! ફૂલડે વસન્ત પધારે.

દિનદિન ચ્હડતી ચન્દ્રકલા, ને

ચન્દ્ર ॥ પૂર મતવાલાં :

ગેબી સખિ ! બ્રહ્મવર્ચસ્ પ્રગટે, ને

ઉરમાં ઉગે અજવાળાં

દીઠે મુખચન્દ્ર તહમારે :

સખિ ! ફૂલડે વસન્ત પધારે.

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ.

આશા...

અમર વસત હૃદય મહીં આશ રે !

કોઈ કોઈ સમે

સ્નેહનાં સ્વપ્નની આશ પુરી—

અંતરમાં તેજની ઝાંખી થશે;

કોઈ સમે અરુણની ઝાંખી થશે,

અંતે સહુ સુખ આવી જશે !

આવે સમે નિશ્ચિન્ત બનતું

મન વાયુવેગે ધાવતું,

કંઈ રમ્ય ભૂમિ નિહાળવા

સહુ તોડી બન્ધન નાસતું.

આશ એ ઉરવડલરી સૂકાય નહિ સંભારજો.

ઉત્સાહ સલિલે સિંચજો, ને ખંતભર ઉછેરજો.

નહાનાલાલ અમનલાલ મહેતા.

—
મુગ્ધ-ખાલે !

મુગ્ધ ખાલે ! સ્નેહપંથે સંચરો— ધ્રુવ.

સ્વર્ગપંથે સંચરો—મુગ્ધ ખાલે !

જ્યાં પ્રભુતાનાં પગલાં ક્રુમક્રુમ

જ્યાં શાંતિ ક્રાંતિ સખીરી રૂમરૂમ

એ દિવ્ય સ્થાને વિહરો— મુગ્ધ ખાલે !

જ્યાં નીતિ વડલરી લચકાતી

જ્યાં સુંદરતા શ્રી ઉભરાતી

એ ઉર ઉઘાને ભરો— મુગ્ધ ખાલે !

જ્યાં આત્મકર્તવ્યો ઉન્નમાણાં

જ્યાં રસચેતન મધુરાં બેળાં

એમાં સદંતર તરો— મુગ્ધ ખાલે !

જ્યાં ગદ્ગદ વિરલ અલેદાનંદા

જ્યાં પરિણમે શિયળ ચંદા

એ લલિત સંગે ફરો— મુગ્ધ ખાલે !

વલ્લભજી ભાજીજી મહેતા.

વાર્તાલિહરી.

“ મોતી ”

(અંગ્રેજી ઉપરથી.)

મોતી એક નિર્દોષ સરસ બાલા હતી. તેનો પિતા ખેડૂત હતો. તેનું રમણીય અને રમ્ય ઉટ્તર પંજાબના એક ન્હાના ગામડાની સરીતા તીરે આવેલા હતું. મોતીનાં બાલહૃદયમાં સ્વધર્મના ઉચ્ચ અંકુરો ફટકા હતા. કારણ કે તે ગામની શાળામાં તે જતી હતી. આ શાળા આર્યસમાજીઓથી સ્થપાયેલી હતી. સ્વધર્મનું તેમજ ઇશ્વરની મહત્તાનું જ્ઞાન ત્યાં આપવામાં આવતું હતું. મોતી અભ્યાસમાં અપક્ષ ન હતી કિંતુ શિક્ષકનો ઉપદેશ તે પૂર્ણ ગ્રેમથી અને ધ્યાનથી સાંભળતી. તેના પવિત્ર હૃદયનું સદ્ગુણનું બીજ વૃક્ષ થઈ તેની શીતલ અને શાન્ત છાયા પ્રસારે તે પહેલાં તેના માતૃ પિતાએ-કંઈ દેવ પ્રેરણાથી-સ્વેચ્છાથી કોઈના કહેવાથી અથવા તો તે નાસ્તિક થશે તે બચી તેને નિશાળે જવાની ના પાડી.

મોતી હવે તેના પિતા સાથે ખેતરોમાં કામ કરતી. વરસાદ વરસતો હોય-સપ્ત તડછે પડતો હોય-અસલ હડી પડતી હોય તો પણ તેને કામ કરવું પડતું. પરંતુ અચક્ત, દુર્બલ, મૃદુ બાલા તે સપ્ત મજૂરી કરી ન શકતી. વારંવાર તે હોડતી ઘેર જતી અને શોક અને સંતાપને લીધે ધણું રડતી. તેની માતા જે એમ ધારતી હતી કે તે ટોંગ કરે છે અને નિશાળે જવાની રજા મળે તે માટે રહે છે તે તેને વારંવાર કહેતી” મોતી! ત્હારા પિતાને તેના કાર્યમાં-તેની સપ્ત મજૂરીમાં શું તું મદદ નહિ કરે ? શું તેને ખર્ચ નથી કે ત્હારી ચાર બગિનીઓ અને એક લઘુ બાંધવનું બરણ પોપણ તેને કરવું પડે છે ? શું તેને ખર્ચ નથી કે ત્હારા પિતા ત્હમરે માટે સદા ચિંતામાં મગ્ન રહે છે ? આ પ્રશ્નોનો તે પ્રત્યુત્તર ન આપતી કિંતુ એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કર્યા શિવાય તે ખેતરમાં પાછી કામ કરવા જતી. સપ્ત મજૂરીને લીધે તે મૃદુ કાયા દિન પ્રતિદિન વધારે ક્ષીણ થતી ગઈ અને તે સરસ બાલા ગૃહની પણ બહાર ન જતી. તેના સાંધામાં સદા વેદના થતી અને અર્ચન કર ક્ષેત્રે તેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્રણ વર્ષ સુધી તે ગૃહમાં-બિજાનામાં-પડી રહી. આ સમયની અંદર સ્વચ્છ કુપડીના સ્વચ્છ ખુણામાંના સ્વચ્છ બિજાના પર તે પડી રહેતી. અને બજનો તેમજ સ્ત્રોત્રોનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ તેણે કર્યો હતો તેથી એકલી હોય ત્યારે તે બજનો ગાતી-ઇશ્વરનું સ્તવન કરતી. આ પ્રમાણે તેની શારીરિક સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન દુર્બલ થતી ગઈ કિંતુ માનસિક સ્થિતિ સુધરતી ગઈ.

મોતીની પીડા વધતી ગઈ. તેનું શરીર તદ્દન કૂપ થઈ ગયું. તે બે ત્રણ મિનિટ સુધી બેસી પણ ન શકતી. બપોરના બાર વાગે જ્યારે તેના પિતા, માતા, અને બગિનીઓ ખેતરમાં કામ કરવા ગયા હતા ત્યારે પવિત્ર બાલાએ ધૂની જગત્તો લાગ કરી અને ઇશ્વરના ચર્ચમાં ગઈ. જ્યારે શોકોને આ હૃદયબેદક માતની ખબર પડી ત્હારે તેઓએ કહ્યું “ ઇશ્વર તેના પવિત્ર આત્માને શાન્તિ આપે !

મોતીના મૃત્યુને દસ દિવસ વહી ગયા. તેનાં સગાં સંબંધીઓ તેમજ ગામના શોકો શોક પ્રદર્શિત કરવા મોતીને ત્યાં આવ્યાં. તેમના આવવાથી મોતીની માતાનું દુઃખ

વધારે તીવ્ર બન્યું અને જાણે તે હમણાંજ મરી ન ગઇ હોય તેમ રડવા લાગી—અચૂં પ્રભું નયનો સહિત તે પોતાની ગત પુત્રીનો જ્ઞાતાન્તં કહેવા લાગી. “ મોતી સર્વદા મ્હારી સાથે સતી, હું દુઃખી હતી તેથી મ્હને કદિ પણ ઉધ આવતી નહિ રાત્રીએ હું વારંવાર તે ઉધે છે કે જાગે છે તે જોવા-ત્હેને જલ પાવા-અથવા તો ત્હેને પપાળવા ઉઠતી ત્હારે તે કહેતી “ બા, જે કાર્ય કરવાનું હું કહે છે તે હું ધણીવાર નથી કરતી ત્હેને માટે મ્હને ક્ષમા કરજો. હાય ! હું કેટલી બધીવાર ત્હેને કનડતી-કેટલી બધીવાર ત્હારી આજ્ઞાનું હું ઉપધન કરતી ! બા ! મ્હારાપર દયા કરજો. ” આ શબ્દો સાંભળી હું રડી પડતી. વધારે સ્નેહથી ત્હેને પપાળતી અને જવાબ આપતી “ છાની માની સુધ રહે ! હું કેવી ડાહી છે ! ત્હારા જેવી બહી પુત્રી મ્હેં કયાંય જોઇ નથી. ” આ શબ્દો જોલી તે વધારે રડી અને અતીથીઓને કહેવા લાગી “ ખરેખર મોતી ધણી ડાહી હતી. જો મ્હને ખબર હોત કે તે મહાન જગન્નિયતા ત્હેને અને મ્હને હુંક સમયમાં સદાને માટે છૂટાં પાડશે તો હું ત્હેની પ્રત્યે વધારે સ્નેહ-વધારે પ્રેમ દર્શાવત. બિજાનામાં સતી સતી સર્વદા તે પ્રાર્થના કરતી અને ઉઠવાને અશક્ત હોવાથી મ્હને કહેતી “ બા, મ્હને ઉઠાડ, મ્હારે ધર પ્રાર્થના કરવી છે. ” આ પ્રમાણે તે માંદી હતી તો પણ પ્રભુમય હતી. સદા ધરના પ્રાર્થના કરતી. હવે અસંખ્યવાર રાત્રીએ હું ત્હેના બિજાનાની આસપાસ મ્હારો હસ્ત ફેરવું છું પરંતુ હાય ! મ્હારી પુત્રી મરી ગઇ છે—મોતી સદાને માટે ગઇ છે. ત્હેનું મંદહાર્ય કરવું મુખ્ય હું કોઇવાર જોઇ ચકીચ નહિ—હું ત્હેની સાથે વાત પણ હવે કરી શકીશ નહિ.

મોતી મરી ગઇ ત્હેણે શાની દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો તે પહેલાં યોગ્યએક દિવસ ઉપર ત્હેણે મ્હને કહ્યું હતું “ બા, મ્હને ઉચકી બહાર લઇજા, મ્હારે આપણી મુંદીર ગાય, મુંદીર ખેતર અને સ્વચ્છ સરિતા જોવાં છે. ” હું ત્હેને ઉચકી બહાર લઈ ગઇ પરંતુ મારા હૃદયમાં આ વખતે આધાત થયો. ત્હેનામાં જરા પણ શક્તિ ન હતી—ત્હેનામાં જરા પણ વજન નહતું—તે જર્જરીત થઇ ગઇ હતી. સર્વેનું સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કર્યો—પ્રજ્ઞા તે અંદર આવી. આ વખતે ત્હેણે મ્હને જે શબ્દો કહ્યાં તે મ્હને હજુ પણ સાંભરે છે “ બા, જુલો ગઇ હો માથે કરજો. ત્હેને બહુ બાર લાગ્યો હશે. હવે હું બહાર જવાનું નામ પણ નહિ લઉં હો.

તે પ્રાર્થના ગાવામાંજ ધરના પવિત્ર નામનો ઉચ્ચાર કરવામાંજ પોતાનો સમય જ્યોતિન કરતી પ્રાર્થનામાંથીજ તે આનંદ અને દિલાસો મેળવતી. પહેલાં મૃત્યુ એ નામ-થીજ તે અમડતી. “ હું મરી જઈશ ” એમ જો કોઇ કહેતું તો—તે કોપિત થતી અને મ્હારી પાસે ફરીઆદ કરતી. પરંતુ પ્રાર્થનાઓને લીધે તે મૃત્યુથી બંદીતી નહિ—મૃત્યુને આશિર્વાચન સમાન માનતી. અને “ મૃત્યુ ” એટલે પ્રભુના પાદમાં જવું એમ તે માનતી. મ્હને ત્હેણે એક વખત કહ્યું હતું “ બા હું જઈશ—પ્રભુના દરબારમાં જઈશ—હું સદાને માટે, જઈશ હું ત્હારી સાથે વાતચિત નહિ કરી શકું અને ત્હેને દુઃખ થવું હશે તે વખતે ત્હારા સંતાપનું કારણ પણ હું પૂછી નહિ શકું.

ત્હેના છેડા દિવસોમાં જો કોઇ ત્હેને ભેટ આપવું અથવા ત્હેની સેવા કરવું તો ત્હેનો ખરા હૃદયથી ને આત્માર માનતી અને અશ્રિનુંદુઓ ખેરવતી. ત્હેના જેવી સુખી

ખાલા મહે કદી જોઈ નથી. ઇશ્વરના ચર્ચુમાં ઘણા આદલાદ અને પ્રેમથી ગમ હતી. તેણે મારી પાસે મર્વે બુંસો કમૂલ કરી હતી. ખરેખર ! તે દેવાર્જના હતી તેણે કદીપણ કંઈ પાપ કર્યું ન હતું-તેના જેવી પવિત્ર કન્યાઓ ગૃહે ગૃહે હોય તો કેવું સાફ અહા ! તે કેટલા સુખથી મરી ગઈ. તેણે મને એક વખત કહ્યું હતું “ મા, પેલી પૂરી-માખાપ વગરની-નિર્ધન પૂરી-અર્ધાંઆ રહેતી હતી, તે તને સાંભરે છે. અમે બન્ને ખેતરોમાં સાથે કામ કરતાં હતાં. વરસાદ આવતો ત્યારે હું ગૃહમાં દોડી આવતી-ત્હારી પાસે ટાઢને લીધે ધાખળી માગતી અને ખાવાનું ખાતી ! પરંતુ એ બહાર રહેતી-વરસાદમાં પલંગતી. ત્હેની માતા ન હતી ! રે ત્હેના નિસાસા શું મને પડશે ? શું ઇશ્વર ત્હને ખાટે મને શિક્ષા કરશે ! બા ! એ હોય તો બોલાવને ! મ્હારે ત્હેની ક્ષમા માગવી છે. મહે” ‘કહ્યું-મોતી ગમરા નહિ, મનુષ્ય માત્ર દોષને આધીન છે. ત્હાં પાપ ક્ષદ્ર છે. ઇશ્વર-મહાન ઇશ્વર તને ક્ષમા આપશે ત્હારા જેવડી ન્હાની હોત અને હું મરી ગઈ હોત તો કેવું સાફ થાત. મહે” એક પણ પાપ કર્યું ન હત.

જે દિવસે તે મરી ગઈ તે દિવસે તે પુસ્તક વાંચતી હતી-તે દિવસે ત્હેની આંખોનું તેજ ઓછું થઈ ગયું. ત્હેના નયનમાંથી જલધારા વહેવા લાગી અને દયાર્દ્ર સ્વરમાં તેણે મને કહ્યું “ મા, મારી આંખો લ્હોને. ’ ત્હેનો સ્વર સાંભળી હું ત્હેની પાસે ગઈ ત્હેની આંખો મહે લ્હોઈ હું સમજી ગઈ કે તે હવે મહેમાન છે.

ગૃહની અદર મ્હારા શિવાય કોઈ ન હતું. સર્વે ખેતરમાં ગયા હતા. મને હવે ખાત્રી થઈ કે તે યોડીએક ક્ષણમાં મરશે-જે દુઃખ તે લાંબા વખતથી ધૈર્યથી સહન કરતી ત્હેને હવે અંત આવશે. મહે ત્હેને બોલાવવા યત્ન કર્યો પરંતુ તે બોલી શકી નહોતી. સખે ખેતરમાંથી સાંજે પાછા આવે તે પહેલાં ત્હેના અમર આત્માએ ત્હેના ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ કરીધો.

ઇશ્વર મર્મુઓપર દુઃખ નાંખે છે. મને વાગે છે કે મ્હારી ન્હાલી પુત્રી પછવાડે સ્વર્ગ પ્રતિ હું પણ પ્રયાણ કરીશ. પરંતુ ઇશ્વરનો આભાર માનો કે તેણે તે સુંદર કુસુમ વહેણ સુંદરી લીધું. જો હું ત્હેના કરતાં વહેલી મરી ગઈ હોત તો ત્હેની સંભાળ કોણ લેત ? પેલા ખેતરમાં ત્હેને અગ્નિદાહ દેવામાં આવ્યો છે. હું ત્યાં વાર વાર જાઉં છું અને ત્હેની રક્ષાનો કપોલપર આંસો કડી છું. જો ત્હેની સાથે મને બાળી નાંખી હોત તો કેવું સાફ ગાત.

આ શબ્દો બોલી તે રડી અને બોલી ઇશ્વર મોતીના અમર અને પવિત્ર આત્માને ચિર શાંતિ આપો.

રમણીક ત્રિવેદી.

“જો એમજ હોય તો, તું એમ સહમજીય નહિ કે હું આંધિથી ડવતી જઈ.”
નરમાને બચ બતાવ્યો.

“નહિતો ત્હારાથી શું થવાનું છે.” વેળજે કહ્યું.

“એમ. જોઈ છે આ કટાર ! નહિ સહમજે તો ત્હારો ડવ લઈય.” નરમાને કૂરતા દર્શાવી.

“બસ એજ કે બીજું. એક વખત તો મરવું છેજ. પછી બહેલાં કે મોડાં. પણ હું ત્હને-તરકડાને પ્રેમ દઉં એતો સ્વપ્ને પણ ના ધારીશ. પછી ત્હારે જેમ કરવું હોય તેમ કરજે.” વેળજે એકની બે ના થઈ.

એટલામાં મેરાદે, ત્હેનો પિતા વગેરે આવી પહોંચ્યા. બ્હારવડીઆઓ ગમરાયા. કારણકે તેઓનું બહુજ થોડું મંડાળ હતું. નરમાને વેળજને ઘણું સહમજની પણ ત્હેણે તો ના તે નાજ પાડી. એટલે “લે રાંડ ત્હારે આ શિક્ષા.” એમ કહી નરમાને કૂરતાથી બિચારી વેળજની છાતીમાં કટાર ખોસી ધાલી. વેળજ હે ! રામ ! એમ કહી કટારસહ બોંયપર પડી. નરમાન કટાર કહાડવા બચ છે તેટલામાં તો આયર નગદિક આવ્યા. જેથી તે નાકો સાથે બીજાએ પણ ત્હેની પુંક પકડી.

પુણ્ડરીક.

વિદ્યાકલા.

“ઉધરસના ઉપાયો.”

૧ જોડીમધનો શીરો મોંમાં રાખવો, અને તેનો રસ ઉતાર્યા કરવો.

૨ જેકું શેડી તેની છાલ મોઢામાં રાખવી, અને તેનો રસ ઉતાર્યા કરવો.

૩ અરડુસીનો રસ તોલો એક મધમાં મીલાવી પીવો. તેનો રસ કાઢવાની રીતિ એવી છે કે, અરડુસીનાં પાંદડાંને એક માટીના વાસણમાં ધાલી પાણી નાંખ્યા વિના બારી નાંખવાં, અને પછી તેને વાટવાં; એટલે રસ નીકળશે. તે રસ અડધા તોલાથી એક તોલા સુધી શરીરના બળ પ્રમાણે, ને ઉધરસના જોર પ્રમાણે લેવો. અને તેમાં એ રસથી અરડું મધ મીલાવી તે રસ પીવો, તેથી ઉધરસ મટી જાય છે.

૪ આદુનો રસ તોલો એક અને તુલશીનો રસ તોલો એક તથા મધ તોલો એક મીલાવી તે દિવસમાં ત્રણ વખત પીવું. તેથી ઉધરસ મટી જાય છે.

૫ એક વાલ અશીષુ લઈ તેને બે તોલા પાણીમાં ઘુંટી નાંખવું, પછી અજમા તોલા બે લઈ એ પાણીમાં મીલાવી દેવા. અને પછી એ અજમાને છાયામાં સુકવવા અને સુકાઈ જાય તે પછી તેને લોઢી ઉપર જરા શેડી લેવા. પછી તે અજમા મોઢામાં રાખી, તેનો રસ ઉતાર્યા કરવો, તેથી ઉધરસ મટી જાય છે.

૬ મુંક, મરી, પીપર, પીપરીમુળ, જોડીમધ. અને પાનની જડ, એ બધાને વાટીને કોઠે કરીને તેમાંથી પાવલીમાર મધમાં ચાટવું. તેથી ઉધરસ મટી જાય છે. એ ભુકામાં જાનને રસ નાંખી તેની ગોળા બનાવાય છે, અથવા મધમાં તેની ગોળા વાળી ચકાય છે. ૧ ગોળા મોઢામાં રાખી તેનો રસ ઉતાર્યા કરવાથી પણ બહુ ફાયદો થાય છે.

૭ આકાશનાં કુલ તોલા ચાર, મરી તોલા બે, અને સીંધાકુણુ તોલો એક ભેની ગોળી બનાવી, તે મોઢામાં રાખી, તેનો રસ ઉતાર્યા કરવાથી ઉધરસ મટી જાય છે.

૮ દાઢમની છાલ, સીંધાકુણુ, દ્રાખ અને મરીની ચટણી બનાવી, તે વારે વારે ખાયા કરવાથી ઉધરસ મટે છે.

૯ આનંદભેરવની ગોળીઓ સારા વૈધને ત્યાં મળે છે. તેનું સેવન કરવાથી પંચ ઉધરસમાં બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

૧૦ એ સિવાય શિલાજીત, બંગમરંમ, અખરખ, ભરમ, કસ્તુરીની ગોળીઓ, પરવાળાંની ભરમ, વગેરે ઘણી ઝીંજે ઉધરસમાં અપાય છે. એ બધાંથી જુદી જુદી પ્રકૃતિ પ્રમાણે સંતે યોડો ઘણો ફાયદો થાય છે. પણ એવી ઝીંજે પોતાની મરજી મુજબ વાપરવી નહિ, પણ ખાસ હોશીઆર વૈધ અથવા ડોક્ટરના હાથ નીચેજ વાપરવી.

બહેનો, આપણી બહેનોમાં ઉધરસનો રોગ બહુ વધારે હોય છે તેનું કારણ એ છે કે, ખાવા પીવામાં જે નિયમો પાળવા જોઈએ તે નિયમો અજાનપણાને લીધે, લગભગ આપણી બધી બહેનો પાળી શકતી નથી. તેથી સ્વાદને વશ થઈને તેલ, મરચું, ખટાઈ, રાઈતી, ખેર, ઝીંબડાં, કાઠડી વગેરે જે ઝીંજે પોતાની પ્રકૃતિને માફક આવે તેવી ન હોય, તે પણ તેઓ ખાઈ જાય છે. એટલે તેમાંથી ઉધરસ લાગુ પડી જાય છે. કારણ કે ઘણી બહેનોની તબીયત પ્રથમથીજ બહુ નબળી હોય છે, અને તેમાં જ્યારે રજસ્વલા વખતે, સુવાવડ વખતે, મરજી વગેરે પ્રસંગોમાં રોગ કુટવા વખતે તથા લગ્ન વગેરે પ્રસંગોએ ઉજાગરા તથા ખાવા પીવાની ખાખતમાં બેદરકારીને લીધે, ઘણી ઝીંજોને ઘણી જાતના રોગો લાગુ પડી જાય છે. માટે આવી બધી ખાખતોમાં આપણે બહુ સંભાળથી વરતતાં રીતો જોઈએ. અને એવા પ્રસંગોએ પણ મધ્યમપણું જાળવતાં રીતો જોઈએ. જે એમ કરી શકીએ તો ઉધરસ જેવા ખીજ ઘણા રોગોમાંથી અમી શકીએ, અને એવી રીતે રોગોમાંથી બચવાની કોશીશ કરવી, એ આપણી ખાસ ફરજ છે. કારણ કે, આપણીજ ભુલોથી આપણામાં રોગ આવે, તે આપણી નાલાયકી છે માટે એવી ના લાયકીમાં ન પડ્યાં રહેવાય અને આપણીજ ભુલથી આપણી ખરાબી ન થાય, એ સંભાળજો.

અપૂર્ણ.

ગુંથણુકળા.

કેનવાસ ઉપર લહેર લાત ભરવાની રીત.

સાહિત્ય—કેનવાસનો : માપનો ટુકડો, સોય પીતલના નાકા વાળી (ખીજ સોયથી પણ ચાલી શકશે) રંગબેરંગી લીન. લીન બેવડી આવે છે તેને અલગ (ઘીરીને) દોરા કરવા અને તેની દડીયો બનાવી રાખી મૂકવી.

રીત—કેનવાસનો ટુકડો ડાબા હાથે પકડવો ને ડાબી બાજુના નીચેના ખૂણાએથી ભરવાનું શરૂ કરવું. યોડીકે કેનવાસના દોરાની લાઇનો મુઠી ખૂણેથી કોઇ પણ ખાનામાં સોય દાખલ કરવી, સોય-ઉપર સીંધા ચાર દોરા (દાણા) ગણી બહાર કાઢવી. પછી જમણી બાજુ તરફ નજીકનો એક લોખો દોરો છોડી દઈ મૂળ જગ્યાએથી (જ્યાં સોય

દાખલ કરી હતી ને લાઇનથી) ઉપરના બે દોરાઓ મુઠ્ઠી ત્રીજા ખાનામાં સોયનો પ્રવેશ થવા દેવો, અને પ્રથમ માફક સીધી ઊભી લાઇનમાં ચાર દોરા ગણી સોય જેવું લેવી. તે મુજબ ચાર યા પાંચ દાણા થવાથી બંધ રાખવું. હવે તેમને તેમ કપડું રાખી ફેરવી દેવું તે એવી રીતે કે પ્રથમ બરવાનો શરૂ કરેલો છેડો જમણા હાથ તરફ ઉપરની બાજુએ આવવો જોઈએ. પછી જે ખાનામાં દોરો હોય ત્યાંથી કાપી બાજુએ નહકની ઉભી દોરી મુઠ્ઠી દેખ ઉપરના બે દોરા વચ્ચે આવે તેવી રીતે સોય પરોવવી ને ચાર દાણા ગણી કાઢવી, તે પ્રમાણે જેટલા દાણાની ગણતરી હોય તેટલા દાણા ગ્રાખી બાજુએથી પુરા કરતા, તેમ અવારનવાર કરી આડી સીધી લાઇન મરતથી પુરી કરવી, તે લાઇન બરાબ રહ્યા બાદ પ્રથમ જે ચાર દોરા ગણી કાઢેલા ખાનામાં તેજ રંગના દોરાની બીજી લાઇન શરૂ કરવી ઉપર કલા મુજબ ચાર દાણા ગણી ગણી પ્રથમના બરેલા ખાનાઓમાંથી લેવા. જ્યારે કપડું ફેરવવાનું આવે ત્યારે પ્રથમ માફક ચાર દાણાઓ ગણી બરેલા ખાનામાંથી સોય ટુટાડવી. એજ રીતે મનપસંદ અનુક્રમે રંગી બેરંગી બિનના દોરાથી બરવું. આ રીત અવળા બરતતી છે તેથી દુરુડો સુલટો કરી જોવથી માત્રમ પડશે. રેશમના દોરાથી પણ બરાબ છે.

વિઠ્ઠલરાય મોતીરામ પંડ્યા.

વિવિધવિહાર.

સ્વર્ગીય માતાનો પુત્રને સંદેશો.

(સાર્વજનિકોડિત.)

માતાનો શુદ્ધ પ્રેમ પુત્ર પરતો, છુટયો ન છુટે જરી;
પ્રાણાંતે મુજ વાસના દુઃખમરી, તુંમાં રહીતી દરી;
આંસુડાં ટપડ્યાં અસાધ્ય સમયે, ધાર્યું ન માફ થયું;
પ્યારા પુત્ર ન હોય ક્ષેષ ગણુજે, ધાર્યું ધણીતું થયું.
જતાં શોક રહ્યો અપાર મનમાં, વિશ્વેશના હારમાં,
જેઠ ખેદવતી વદા જગપતિ, મુઝાય કે પ્યારમાં;
દેખાડયું તુજ સુખ આપ બગથી, શાંતિ થઈ દેહમાં;
તેનો આ સંદેશ વાંચી વિરલા, વંચાવજે ગેરમાં.

પ્યારા પુત્ર સુન્નણ બાણ કુળના, આંખો તણા તાગલા,
મારા જીવન પ્રાણ લાણ જગના, મારા મીઠા મોરલા;
વ્હાલી કાંતિ રસાલ બાળ નીરખી, નેનો ફરે માહરાં,
વારી જાઉં મુપુત્ર મારે જગના, દુઃખો લઈ તાહરાં.

સર્વેના ગુબ સ્નેહના સરમદી, ઝીલી રહ્યો હસલા,
ખેલતો પુરખદારમાં ધરમદી, ટપિ ધરી વત્સલા;
મારી ખોટ તને જરાય પડવા, દીધી નથી કોઈએ,
આણી આપે સદાય સ્નેહ કરતાં, જેને તને જોઈએ.

માણુંતો બહુ મોજ રોજ ઘરમાં, મૌના મહી શ્રેષ્ઠ થૈ,
પામે લાડ અપાર પ્યાર ઘરનો, શાન્તી મદાની થઇ;
હુ તો ભાગ્યવતી થઇ ભવમહી, મારા સમી કોઈના,
મુકામે મુહરે બધાં સુખ ભર્યાં, ચિન્તા કદી જોઈના.

આપું આશિરવાદ આજ હરખે, ડાહ્યો થજે દીકરા,
પામી આયુષ્ય પૂર્ણ શાન્તી જગમાં, યત્નો થજે થીકરા;
સ્વપ્ન મોક ન આવશે મનમહી, ચિવિધ તાપો જઇ,
મોહું રતન મુકી મહાન ઘરમા, સંસાર છૂતી ગઇ.

સરસ્વતાચન્દ્રની સેવિકાઓ.

સૌભાગ્યદેવી.

મંસાર ઉપવનમા ગૃહ કુજ શોભે,
કર્તવ્યધેનુ પથ અમૃત સું મધુ દે,
પ્રીતિ પનોતું શુભસ્નેહી કુટુમ્બ રાજે
લાયે સદા મતિહરે પતિ વેણુ વાજે.

સેવિકા સૌભાગ્યદેવીની પવિત્રતા અદ્ભુત હતી. એની દૃષ્ટિ માત્રથીજ રાજબાનાં
વિચારો, સર્વ આગળ નિમિર નષ્ટ થાય તેમ, શુદ્ધિધનના મગજમાંથી નષ્ટ થયા. જે
સેવિકામાં આન્તરૂની પવિત્રતા ન હોય, આન્તરૂની પ્રતિભા પડતી ન હોય, તે સેવિકાની—
તે સેવિકાના કાયની કાંઈ અમર થતી નથી. શકુન્તલાની, ગૌતમીની, માલતી માધવની
કામન્દકીની જે છાપ પડે છે તેજ છાપ સૌભાગ્યદેવીની પડે છે, એ છાપ ત્હેની શુદ્ધતાનીજ
છે. જનસેવા જાનનના જતા આ છાપની આવસ્યકતા છે અને એ છાપ જ્યાંચૂંથી આન્તરૂ
શુદ્ધિ ન હોય ત્યાં સુધી આવી શકતી નથી.

સેવાધર્મમાં દેખાવ, શત્રુભાવ નિવંરૂપ છે અને આપણી સૌભાગ્યદેવીમાં સેવિકાના
આ ગુણ પૂર્ણ પ્રકાશ્ય હતા.

“દેવીનું મન ત્હારીયી સ્થમજાય એમ કયાં નથી । હા. દેવીનું મન તો જાણીયેજ
છીએ તો. આ લોકોના હાથમાંથી આને (ખલકનદાને) છોડાવીયે, ઘરબાર વિનાની થઇ
છે ત્હેને આપણા ઘરમાં રાખીયે અને આપણી માથે જમાડીયે તો દેવી રાજી અને સોનાનો
સરજ હશે.”

સૌભાગ્યદેવીની આ ગતિ કોને પૂજનીય નથી, હૃદય આતું વિશુદ્ધ નથી, જૂતદયા—
પ્રેમ હૃદયનો નથી ત્યારેથી મેંત મનાતીજ નથી.

પે તાતાજ પુત્રને પંજોલી કમુદ અન્યને આહે એતુ રહસ્ય સ્થમજી આ માધવી
કહે છે કે:—

“આર્ષ બાનાઓ માનપિતાના અને લોકાચારના બગથી અજ્ઞાન દશામાં લગ્નાભાસ
નામના યજ્ઞભાસમા હોનાય છે, ને પત્રી મામરે જાય છે ને સ્થમજણી થાય છે, ત્યારથી

સાસરે જે તપ કરે છે તે લેખના પિતૃયતની વેદી ઉપર થાય છે એ તપનાં પૂજ્ય એ બાલકને અને એનાં પાપ એનાં માંતપિતાને મળે છે. ”

બીજી બધી સેવા કરતાં સૌભાગ્યદેવીની આ સેવા વિશ્વશુભ છે. સૌભાગ્યદેવીની આ સેવાની-આ શબ્દોની, અસર થાય તો દેશના મહાન ભાગ્ય; નહિ તો બલિદાન દેવાની એ રીત-

દાવાગ્રિ એ હદ હશે બધી આર્યભૂમિ,
લેશે અસંખ્ય વરપો તણું વૈર ધૂમી.
જે રૂઢિ રાક્ષસી તણી કરી સેવ નિંદ્ય,
હડી હુબી અધમ કર્મ માંદી અંધ.
કન્યા અનાથ સુકુમાર અનેક હોમી;
એ રાક્ષસી રૂઢિ વિશે જડ આર્ય ભૂમિ.
તે કન્યાકા સદુ શિખા બની એક એક,
યાશે સદસ્ય શિખ અગ્નિ પ્રદિપ છેક.
દેશે પ્રજાળી સહ આર્ય પ્રજાની વાડી,
રહેશે પછી અધમતા તણી હડી ખાડી.
ને આ પુરાણ રૂડી ભારત ભૂમી અંને,
યાશે વિરુદ્ધ ઇતિહાસ પઢી સત્યે.

ગંગા.

પ્રિય વિરહિણી રહાજે શાન્તિ લહે મળું ત્યાંમધી.
તલસી રટણી સોસાજે ના દુઃખે મુજ થેલડી
સતત સુખના લહાવા લેવા કસાવું ઘડિ ન કાં,
અવનતિ સહી લેરી શાણી ન ઉત્તતિ માટ કાં.
બળા વિરહમાં જાશું તોયે હુતાશનના હવી
જન જગતની કેં ! કેં ! સેવા જશું કરતાં સખી.

જનસેવા, પર-સેવાના યગમાં હોમાયેલાં, આત્મસુખની આહુતી આપનાર ગંગાબાબી જેવી સેવિકા બીજે ક્યાં મળશે ! એમણે નહોતી લીધી યુનિવર્સિટીની કેળવણી કે નહોતાં શિષ્યાં કોઇ સંસ્થામાં. આમ છતાં આત્મદૃષ્ટાન્તથી એમણે સેવાનો મહનમાર્ગ દર્શાવ્યો છે. નણુંદ કાગળ ફાડી વાંચે તે સહન કરે, સંસારીલાલનું નામ આવે માટે પતિના કાગળ ન આવે તે ખમાય, અને ઘરનું કામ ઉશેડીને રાજી ખૂદીથી કરે એ સહિષ્ણુતા કેવી ! માત્ર પતિનું વાંકું ન સંભળાય. પોતાને દુઃખ પડે તે ફિકર નહિ પણ કીડીને એટલે અવિખની આર્ય સ્ત્રીઓને વિવાદાનમાં વિધ્ન આવે તે ન ખમાય. જનસેવાનું હૃદય દૃષ્ટાંત આથી બીજું કયું ! પ્રથમ કન્યાને શિક્ષણ પછી પોતાનું સુખ.

બીજી સેવા કીડીના વિવાહ વખત કીડીને વિવાહ કરી કુટુંબમાં શાન્તિ મેળવવા કરતાં કુટુંબના કલેશ સહન કરી અન્યને દૃષ્ટાંતરૂપ થવું એ અમણે ગંગાબાબીને વિશેષ ગમ્યું. “ મહેને મંદવાડ છે પણ એમના એમ પાછા આવશે નો મહેને ફીક નહિ પડે. મહેને મંદવાડ છે ને મરીય લેવું મહેને દુઃખ નથી ” ગંગાબાબી આ ઉદાત્તત્વ સેવિકાને જરૂરની નથી ?

પ્રાણૈસ્તપોભિરથવાભિમતંવદીયૈઃ।

કૃત્યં ઘટેત મુહુદોયદિત્કૃતં સ્યાત્ ॥

કામન્દકીની આ વૃત્તિ જો સેવિકામાં હોય તો પછી જનસમાજમાં સુખ ઉત્પન્ન થતાં કેટલીવાર !

ઉપર કહેલ ગૃહસ્થ મેવિકાઓ ઉપરાંત ધર્મલક્ષ્મીની પાડાપાડોશીની તરફની સલાહ, ઔપધ્યાદિની સેવા, નાગરાજના પત્નીની ગૃહમાં-આશ્રમમાં-મેનારાણી વગેરેના મંથનમાં તેમજ દુઃખી ગુણસુંદરીના સંબંધમાં પરિવારજનના ધર્મ લક્ષમાં લેતાં સહજ જણાશે કે ગોવર્ધનરામે એક એક પાત્રમાં સેવિકાના ભિન્ન ભિન્ન ગુણ દર્શાવી સેવાના અનેક રસ્તા બતાવ્યા છે અને ગૃહે ગૃહે સેવાસદન સ્થાપવા મુશ્કેલી છે.

Lay sisters ગૃહસ્થસેવિકા ઉપરાંત કેટલીક Regular sisters નૈષ્ઠિક મેવિકાઓનું પણ દિગ્દર્શન સરસ્વતીચંદ્રમાંથી થાય છે. આમાં ચંદ્રાવલી પ્રથમ છે. આપણા દેશમાં ધર્મને બહાને હજારો સ્ત્રીઓ-ખાળાઓ-સાધુડીયો થાય છે. આ બાવીઓ નૈષ્ઠિક સેવિકાઓ થાય અને મધુરી-અંસરી બક્તિમૈયા કે ચંદ્રાવલીના સેવાધર્મ પાળે તો આ સેવિકાના રક્ષણ માટે-તહેમના જીવન બચહાર માટે અનુકૂળતા કરી આપવામાં કયો પુરૂષ પાછી પાની કરશે ?

હોબેલી કુમુદસુંદરીને આશાસન આપવું, કાંઈ પણ પ્રકારે તહેને સુખી કરવી એ ચંદ્રાવલીનું જીવન કર્તવ્ય હતું. સર્પ કાંચળી ઉતારે તેમ મદનવિકારનો ત્યાગ કરી ચંદ્રાવલીએ વિહારપુરીથી વિયુક્ત થઈ જનસેવામાં જીવન ગાળ્યું. પતિ છતાં સંસારનો ત્યાગ કરનારી ચંદ્રાવલીએ વિધવાઓને અને વિહારપુરીએ વિધવાનું પુરૂષોને સેવાબાન કરાવ્યું છે. ઉપ તપ છતાં માત્ર કુમુદના આંતર સુખ માટે, સેવાધર્મ બળવવા માટે, પ્રભુ પ્રીત્યર્થે સેવા કરવા માટે ચંદ્રાવલીએ વિહારપુરીની દૃષ્ટિએ પડવા હિમત કરી. જેની રીતે ગૃહસ્થ સેવિકામાં સૌભાગ્યદેવીની પવિત્રતાની છાપ પડતી તેથી બધું વિશેષ છાપ નૈષ્ઠિક સેવિકા ચંદ્રાવલીને જોતાંજ—

અંજલિરકરિ લોકૈર્ગર્ભાનિ મનાતૈવ રંજિતાજગતિ

સંધ્યાયાઃ ઇય દાષ્ટિઃ કસ્યમનોજ્ઞા ન ભવત્યાઃ ॥

સેવાસદન સ્થપાવું તે પહેલાંજ સાક્ષરતા ગોવર્ધનરામે સરસ્વતીચંદ્રાવારા સેવાસદન સ્થાપ્યું હતું અને ગૃહસ્થ અને નૈષ્ઠિક સેવિકાઓનાં દૃષ્ટાન્ત આપી સાબીત કરી આપ્યું છે કે હિંદુ સંસારની ગૃહપદ્ધતિજ એવી જે કે પ્રત્યેક ગૃહમાંથી ગૃહસ્થ અને નૈષ્ઠિક સેવિકા નિકળી શકે અને આ સેવિકાના હૃદયમાં રહેલાં સેવાનાં બીજો બીજવવામાં આવે તો જુદી જુદી સંસ્થાઓ સ્થાપવાને બદલે ધારેલી સેવા થાય અથવા સ્થાપેલી સંસ્થા દ્વારા કાર્ય કરનાર નીકળી આવે. પ્રત્યેક કુટુંબમાં સેવા ધર્મ સ્થમજીવવાની જરૂર છે અને રાં. ગોવર્ધનરામ કહે છે તેમ “આવા કલ્યાણક્રમમાં સિદ્ધ મંદિરોનીથી થયેલી સ્ત્રીઓ પણ જાતે સ્વતંત્ર, સમર્થ, ધર્મિષ્ઠ સ્વસ્થ વિદુષીઓ થઈ સંસારમાં પરિવ્રજા કરશે અને ગામે ગામે, ઘેરેઘેર બિદ્યા માગ્યા વિના સ્ત્રીજાતિનો ઉત્કર્ષ બોધથી રમથી અને પોતાના દૃષ્ટાન્તથી કરશે.” પરંતુ એ પરિણામ લાવવા માટે આ મુશ્કેલી રાખવું.

શાને થયું પતિત આશ્રમ ધર્મનાથી,
સૌંદર્ય શુ-જગત શું તપ એજ શાયી.

તે પ્રભાણે-તેમાં પણ તું પ્રવીણ નથી. આનો મુખ્ય દોષ તારાં માતૃશ્રી ઉપર પણ રહે છે. છતાં પણ હવે તારે એ કામમાં ખાસ કરીને પ્રવીણ થવું જ નોંધવું. પોતાની કરેલી રસાઈ જમવા ને જમાડવામાં-વખતે ક્યાસ હોય તો પણ-કાંઈ જૂદીજ મીઠાસ આવે છે. કારણ તે સ્નેહ અને પ્રેમથી કરવામાં આવે છે, અને જમાડવામાં આવે છે. હું આશા રાખું છું કે ટુંક મુદતમાં એમાં પણ તું કુશળતા મેળવશે. વળી હાલ નોકર ચાકર છે, તો તે ઉપર યોગ્ય નજર રાખવાનું કામ હવે તારું છે. ઘરમાં કરકસર, સાચવટ, ઓછું વતું મંગાવતું એ સહુ તારા ઉપરજ રહે છે. તને આપણા દેશમાં બોલાતી કહેવત ખર્બર છે કે “વાણીયાની કસર ને દરીયાની સફર” પણ કસર ને કંજુસાધમાં ફેર છે તે પણ ધ્યાનમાં રાખવું નોંધવું. માણસે યોગ્ય કસર કરવાની જરૂર છે, નહીં કે કંજુસાધ. આ શિવાય ઘરની બીજી અંતર વ્યવસ્થાઓની પણ જુમ્મેદારી તારે જ માથે છે.

તારા પતિના નોકરી ઉપર ગયા બાદ બપોરનો વખત યોગ્ય રીતે ગાળતી હશે. હું આશા રાખું છું કે બીજાં બૈરાંઓની માફક તું તારો બપોરનો વખત ત્રણ ચાર કલાક ઉધવામાં નહીં કાઢતી હોય. જો એમજ કરતી હશે તો તે તને પોતાનેજ આગળ ઉપર નુકશાન કરશે. જો ઘરગતું કામ બપોર સુધીમાં પૂર્ણ થતું હોય, ને બાકી જે વખત રહેતો હોય તે બરત શુંયવામાં, યોગ્ય સારાં પુસ્તકો વાંચવામાં, કાષ્ટક માસીકામાં લેખ લખવામાં (જો તે બાબત તારું વલણ હોય તો) ને તારા પતિના કામનો કાષ્ટપણ બોળે ઓછો કરવામાં ગાળતી રહેશે, એવી મારી તને સલાહ છે.

વળી દુરસદનો વખત ઉત્તમ રીતે ગાળવો હોયતો બીજો એક ઉત્તમ રસ્તો છે. ધર્મ (Religion) સંબંધી વિચાર કરવામાં, એ વિશે ઓપડીઓ વાંચવા કરવામાં સારી રીતે વખત જશે. પણ ધર્મ શું છે? ધર્મ એ શું મીઠું છે તે લોક સમજતા નથી, અથવા કાંઈ વિચિત્ર પ્રકારનાં કાર્યોને જ ધર્મ, તું અને તારાં જેવાં માની બેઠાં છે. મંદિરે જવું ને ત્યાં દર્શન કરવાં તેમાંજ તમારો ધર્મ સમાપ્તો છે. એટલેથી અટકતું હોત તો ઠીક, પણ આજે તો ઠંકોરજીને આ વાધો પહેરાવ્યો હતો, જ્યારે હીરાની માળા બરાબર મુકોષ ન હતી, દુલ્હનો હાર હતો તે ઠીક પણ સારો શુંયાથો નહતો વિ. વિ. મને તો એમજ લાગે છે કે તમે આ વસ્તુઓનાજ દર્શન કરવા જવજો, અથવા તમારો ધર્મ સુંદર દેખાતાં બભકાદાર કપડાં પહેરવા પહેરાવવામાં આવી રહ્યો છે. માફ લખવાનું પ્રયોજન એમ નથી કે મંદિર ન જવું પણ ત્યાં જે વૃત્તિથી જાવ તે નિર્મળ અને ભક્તિભાવની હોવી નોંધવું. આવ્યા બાદ મન વધારે નિર્મળ ને વધારે નિષ્પાપી લાગે અથવા કોઈ પણ રીતે સારી અંસર થાય તોજ ગએલાનું સાર્થક થયું કહેવાય, મેં જાતે મુ'બઈમાં માધવઆગમાં લક્ષ્મી નારાયણના, કાશી વિગેરે સ્થળોમાં એવી પવિત્ર જગ્યાઓ નોંધ છે કે જે જગ્યાઓએ જઈ આવ્યા બાદ આપણા મન ઉપર કાંઈપણ સારી અસર થયેલી માલુમ પડે છે, તો આવી જગ્યાઓએ જવાથી તારા મનને પણ શાંતિ મળશે. વળી ખરો ધર્મ શું છે? શોમાં રહેલો છે તે સમજવા પ્રયત્ન કરજો. આ બાબતમાં હું લખું તે કરતાં તારા પુણ્ય પતિ વધારે ઠીક ચક્રો કારણ એ વિશે એમજો અભ્યાસ કર્યો છે. વળી તું સંસ્કૃત જાણે છે. તો તેનો ઉપયોગ કરી આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો બાપાંતર સહીત વાંચશે. આમ કરવાથી તને વખત ભારે લાગશે નહીં, તેમજ આનંદ સાથે દુરસદનો સમય વ્યતીત થશે. તારી બેનપણીઓને તથા એનીઓને પણ તારા જ્ઞાનનો લાભ આપશે તો એ પરાપકાર કયા બરાબર થશે.

જીવન અવલોકન.

હું કૃષ્ણપક્ષની પંચમીને દિવસે બગલાદની ઉંચી ટેકરી ઉપર આખો દિવસ પ્રભુનું ધ્યાન ધરવા હમેશાં જતો હતો. તેવામાં એક દિવસ મહારા મગજમાં મનુષ્યજાતની રિધ-તિનો વિચાર આવ્યો. મહેને લાગ્યું “ મનુષ્ય માત્ર એક પડછાયો છે અને ઇંદગી એક સ્વપ્ન છે. ” જ્યારે આવી ઇંદગીનો વિચાર કરતો હતો ત્યારે મહારી નગર સામેની ટેકરી ઉપર પડી, તે વખતે તેના ઉપર ભરવાડના વેપવાળી આકૃતિ હાથમાં મોરલી લઇ વગાડતી જોવામાં આવી. મોરલીનો મધુર સ્વર મહારા કર્ણમાં અથડાવા માંડ્યો અને તેનાથી શરીરના રોમેરોમ ઉભાં થયાં, મહારી ઇંદગીમાં મહે કોઇ દિવસ આટલી મધુર મોરલી વાગતી સાંભળી નહોતી. તેના સ્પર્શ એટલા તો આનંદ ઉપજવતા હતા કે જાણે હું પોતે મહારા આ જીવનનાં અંતકાળે પહોંચી સ્વર્ગ નીસરણી ચઢતો હોઉં એવું મહેને ભાસવા લાગ્યું.

મહેને ઘણી વખતે કેટલાક મહારા મિત્રો કહેતા કે હું જે ટેકરી ઉપર પ્રભુ પ્રાર્થના કરવા જાઉં છું, તે ટેકરી પર હમેશાં જૂત, પિશાચ વગેરે બધા ઉપજવનારી આકૃતિ ઉત્પન્ન થઇ નહીં થાય છે. જેઓ તે ટેકરી પાસે થઇને ગયા હતા તેઓ પણ સંગીત ધ્વનિથી પાવન થયા હતા. પરંતુ કોઇ દિવસ તે મનુષ્ય જોવામાં આવ્યો નહોતો. મહારા સૌભાગ્ય કહો કે દુર્ભાગ્ય કહો પણ મહારી દષ્ટિ આગળ તો ખરી જ ભૂતિ જોવા હતી.

તાત્કાળ મહેને તેની સાથે સંવાદ કરવાની ઇચ્છા થઇ, ફરીથી મહે તેની સામે જોયું, અને વાચાહીન પ્રાણી જેમ એક બીજાનાં મન પારખી પોતાની કાર્યસિદ્ધિ કરે છે, તેમ તેણે મહારું મન જોયું અને મહેને પોતાની પાસે આવવાની આજ્ઞા કરી. હું ગયો અને દીવ્ય પુરુષમાં એટલું બધું તેજ હોય કે ચમત્કાર-હોય, પણ જેમ નારું બાળક પોતાની માતા પાસે ઇચ્છિત વસ્તુ ન મળવાથી રડી પડે છે, તેવીજ રીતે હું-તેના ચરણમાં પડી એકદમ રૂદન કરવા માંડ્યો. દીવ્ય પુરુષે પ્રુચ્છ હાસ્ય કરી મહારી તરફ દયાભાવનાથી જોવા માંડ્યું. જેથી મહારો બધા દૂર થયો, મહેને હાથ પકડી ઉભો કર્યો અને તેની પાછળ જવાની આજ્ઞા કરી. હું જેમ એક ભરવાડ પાછળ ઘેરું ચાલ્યું ત્યારે તેમ તેની પાછળ ખાડા, ખાડી કે ટેકરીની દરકાર ન રાખતાં ચાલ્યોજ ગયો. મહેને ઉંચામાં ઉંચી ટેકરી ઉપર લાવી ઉભો રાખ્યો અને પૂર્વ તરફ જોવાની આજ્ઞા કરી અને જે દેખાય તે વિસ્તારી કહેવા ફરમાવ્યું. સ્વયં એક ચિત્તે નિહાળી મેં કહ્યું “ મહારી નગરે એક મહોડી ખાડી દેખાય છે, જેમાં મહોડાં તથા ન્હાનાં તરંગો ઉછાળા મારી રહ્યાં છે. ”

દિવ્ય પુરુષે કહ્યું “ જે ખાડી તું જુએ છે તે દુઃખની ખાડી છે અને તરંગો તેના અખંડ વિભાગ છે. ”

મહે કહ્યું “ ત્યારે તરંગોને કીધે ભરતી એક ધોર અધકારમાંથી નીકળી બીજામાં જીમ થાય છે તેનું શું કારણ ? ”

“ તે અખંડ કાળ છે, તેના સર્વ ન્હાના વિભાગ છે, અને તે સર્વનાં અનવાગ્યાથી ઢંકાયો છે, તે દુનિયાના આરંભમાંથી નીકળી તેના અંતમાં જીમ થાય છે. હવે મહા-સાગર તરફ દષ્ટિ કર, જે બે તરફથી ધોર અધકારથી બંધાયેલો છે, તેમાં શું દેખાય છે ? ”

“ હું એક પુલ જોઉં છું ”

“ આ પુલ છે, તે મનુષ્યની ઇંદગી છે. પછી

“તે સો ચાંબલાથી બંધાયો છે અને ખીજ યોડા પડી ગયેલા છે.”

“પેહેલાં અગણિત ચાંબલા હતા, તે તુટતાં તુટતાં આજે સોજ રહ્યા છે.”

“પરંતુ તેના ઉપર તો માણસોનું ટાણું છે, અરે—આતો પેશે માણસ દરિયામાં પડ્યો—હાં ખીજે—અરે ત્રીજે—અરરર...આતો બધા એક પછી એક અંદર અંપલાવવા માંડ્યું ! આ પુલમાં કાંઈ દગો છે ! કાંઈ ભુવા હોય એવું લાગે છે ! કેટલાક તો પુલના છેડા સુધી જાય છે, પરંતુ વાદળમાં પસાર કેમ નથી થતાં ? અરે ! છેડેથી પણ દરિયા-માંજ પડે છે ! ખીયારા ઝોળંગી ઝોળંગીને છેડા સુધી જાય છે, પણ આખરે તેમની પણ ખીજ જેવીજ દશ થાય છે ! ! !

મહેને આ જોતાં કેટલો વખત યયો તેની ખજર રહી નહીં, દરેકને આનંદમાં પુલ ઝોળંગવાની શરૂઆત કરતાં જોઈ, અતિ પોતાનો ભોગ આપતાં જોઈ મહાઈ હૃદય બરાધ આવ્યું. ગરીબ ખીયારા પોતાનો બચાવ કરતાં જે કાંઈ હાથમાં આવતું તેને પકડતાં પણ તેજ ઝીજ ખસી જતી અને તેમને દગો દેતી. કેટલાંક પોતાના સોજતી પાસે જે હોય તેને પકડતાં તો તે સોજતીને લઈ મહાસાગરમાં ગુમ થતાં. કેટલાંક પોતે આખો પુલ ઝોળંગ્યો અને ખીજ રહી ગયા તેવો વિચાર કરવા ચોખતા, તો તેજ દાણે તેમનો પગ ખસી જતો અને હતાં ન હતાં થઈ જતાં. હવે દિવ્ય મૂર્તિને મહેં પુછ્યું ‘આ બધું શું છે ?’

“પુલની પેલી તરફ એક “માયા”ની ટેકરી છે જેના ઉપર દરેક મનુષ્યની નજર ચોંટી છે, તેં મેળવવા સર્વ કાંઈ મારે છે પણ તેમની દશ અતિ મહાસાગરમાં ડુબવાની થાય છે. વળી ઉપર જો”

“આ બધાં પડી રૂપે મનુષ્ય ગગનમાં ઉડે છે તે શું છે ?”

“તે ધર્મી, ભોબ, વ્હેમ, નિરાશા અને પ્રેમ છે.”

“અરે પ્રભુ, હાં મનુષ્યને શું કરવા જન્મ આપ્યો ! !

“હા નષ્ટ જો કરવીજ તો શીઠ ધૃષ્ટિ તું રચતો પ્રભુ, શું જન્મવું ને જીવવું તે મરવા દાજ છે.”

x

x

x

x

“બસ હવે તું વધારે જોઈશ નહિ આતો મનુષ્યની જીંદગીની મહેલી સ્થિતિ છે હવે ખીજ તરફ જોને !”

આ તરફ એક ખાડીમાં ધસારા બંધ પાણી ઉછાળા મારતું મારતું મહાસાગરમાં જઈ મળી જતું હતું. સંજમ આગળ મોટો પર્વત હતો, તેના ઉપર વાદળે ઘોર અધકાર કર્યો હતો, મહાસાગરમાં કેટલાક ન્હાના ન્હાના બેટ હતા, તેમાં જસવન અને ઉધાન હતાં; કેટલાંક જસુ તુટી પડ્યાં હતાં, જેના ઉપર મનુષ્યો બેઠાં હતાં, અને કેટલાંક મનુષ્યો ઉધાનમાં ફરતાં ફરતાં અને દોલાદોલ મચાવી રહ્યાં હતાં. આ વનલીલા જોઈ મહેને ધ્રોણ હાં ઉત્પન્ન યયો અને આવાં પ્રેમોધાન પૂરવી ઉપર હોય તો મનુષ્યની જીંદગી કેવી રસમય થાય. જો પ્રભુએ મહેને પાંખ આપી હોત તો અત્યારે તેમાં ઉડીને જાત. મહે મહારી ધ્રુજા દિવ્ય પુરુષને જણાવી. ત્યારે તેણે કહ્યું “ત્યાં જવાનો રસ્તોજ નથી. આ બેટ છે તેવા ધણાં છે અને જેટલી રેતી સાગરમાં છે તેટલાં તે છે. આ મહાપુરુષના મૃત્યુ પછીના રહેણાં છે, તેઓને પોતાના ગ્રંથ અને કૃત્યના દરજ્જા પ્રમાણે ત્યાં બંદી દેવામાં

આવે છે. અરે માનવી ! આ જગ્યા તને આનંદ ઉપજાવે છે, પરંતુ આવી જગ્યા ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, તે હમણાં નજરે લેવું. કેવી દુઃખમય જાંદગી ગાળી તેમાંથી ઘેર્ય માથે આપેલા જીવનને રસમય ગણી પોતાનો અને બીજાનો ઉદ્ધાર કરી, જે લોકો જીવન પસાર કરે છે, તેવાનેજ આવી જગ્યા પાવન કરશે. મૃત્યુ પેલા પુલ ઉપર બચકર લાગતું હતું પણ તેજ મૃત્યુ આવી સ્વર્ગ સમી જગ્યાયે લઈ જશે. આ જીવનમાં “ માથા, ધધ્યા, લોભ, વ્હેમ, નિરાસા અને પ્રેમથી દૂર રહી આપણી કસોટી પુરી થાય ત્યાં સુધી દરેક મનુષ્યને અરસપરસ આહી, અતંકાંજની રાહ લેવી. મનુષ્ય એક ચીજની ઇચ્છા નથી રાખતો પરંતુ એક વખત સર્વેની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ એક મળેથી સંતોષ ન રાખતાં સર્વ ગુમાવે છે. અવિશ્વ માટે આશા ન રાખતાં, હાલ જે પાસે હોય તેથી સંતોષ માની બેસવું. રોજ રાત્રે સંતોષ પામી જાંદગી ગાળી છે તેવી ઇચ્છા રાખવી અને મૃત્યુ પોતાનો હાથ લંબાવે તે વખતે સંતોષથી આપણી જાંદગી પસાર કરી છે તેમ માની મૃત્યુને આધીન થવું. ”

“ ચન્દ્ર ”

સ્મર્ણિત્તમલા.

વિદુષી બાઈ મીસીઝ જુલીઆ હાઉ.

(મોડર્ન રીવ્યુમાંથી.)

ન્યુયોર્ક નામના શહેરમાં એક ધનવાન કુટુંબમાં આ પ્રખ્યાત બાઈનો જન્મ થયો હતો. શરીરે સુંદર, ને તીવ્રસુદ્ધિવાળી બાઈનો પ્યાર મેળવવા ધણીએ તત્પર હતા પણ આવા મોજશોખના જીવનનું પોકળ તો એને નાનપણથી ખબર હતું. નેથી તેણે સ્થાપી આનંદ મેળવવા, પોતાની ઉચ્ચ વૃત્તિને સંતોષવા જમતસેવામાં મન પોરવ્યું. ન્હાનપણથી એને પુસ્તક પર વ્હાલ હતો. વાંચનને અભ્યાસ તો તેને એક આનંદરૂપ હતો. નિશાળમાં એ લેડીન, ફ્રેંચ, ગ્રીક ને જર્મન નામની-ચાર ભાષા શીખી. પાંચમી ઇટાલિયન ભાષા કોઈની મદદ વગર પોતે પોતાની મેળેજ શીખી. તેનું સાહિત્યનું વાંચન ધણું વિશાળ હતું. તત્પરતાના કદબ્ધ પુસ્તકો પણ તે સમજતાં શીખી ને તેના ગહન વિચારોમાં પણ એને મગ્ના પડતી. ઘણીજ કુમળી વયમાં તેણે લખવાનો આરંભ કીધો-સત્તર વર્ષની ઉંમરે તો તે નનામા કાવ્યો છપાવતી હતી. ન્હાનપણમાં એના પિતા ગુજરી ગયા. ત્યારપછી એ ન્યુયોર્કથી બોસ્ટન ગેવા માટે ગઇ ત્યાં એને ડોક્ટર સંમ્યુઅલ હાઉ નામના પુરૂષની મુલાકાત થઇ. આ પુરૂષની ઉંમર એના કરતાં વીસ વર્ષે મ્હોટી હતી. એ ૧૮૨૪ માં આઉન યુનિવર્સિટીમાંથી ગ્રેજ્યુએટ થયા. ઢાકતરની ડીગ્રી મેળવી પછી તેનું ધ્યાન તર્કી શૈલ્યના જીવનમાંથી મુક્ત થવા ઇચ્છતા ગ્રીકો તરફ દોરાયું. તેથી ગ્રીક-સ્વાતંત્ર્ય માટે લડત. ચત્રાવતા બાયરનના સાથી થવા એ ત્યાં ગયા. એમણે ત્યાં લડવાયેને ઢાકતર તરીકે કામ કીધું-ને તેથી લોકોની એમના પર ઠીક પ્રીતિ થઇ. એ વર્ષ આખરલા પછી આવી, ત્યાંના દરિદ્ર બનેલા લોકોને વાસ્તે પૈસાની મ્હોટી રકમ ભેગી કરી, ધાન્ય ને વસ્ત્રથી વ્હાણ બરી ત્યાં જઈ તે દુઃખી લોકોમાં વ્હેચી આપ્યાં. ત્યારબાદ એ કેટલોક વખત આ નિર્ધન પ્રદેશના ઉછરતા વેપારને મદદ કરવા ત્યાં કેટલોક વખત રહ્યા. અને ગ્રીક લોકોના મ્હોટા ઢાકતર એને જનાવવામાં આવ્યા. ગ્રીક સ્વાતંત્ર્યનું લડત ફતેહમંદ હત્યા પછી,

મી. હાઉ બીન્ટુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપના માટે કાંસ ગયા ને ત્યાં લોકોને મદદ કરી. આ પછી રશીઆ, પ્રશીઆ ને ઓસ્ટ્રીઆનાં જુલમો સામે વ્યર્થ લડત ચલાવતા પોદકને મદદ કરી. પોલીશ લોકોને મદદ કરવાને ફડ ઉભું કરવા એ જન્મેની ગયા ત્યાં એને બર્લિન-કેદખાનામાં નાખવામાં આવ્યો ને પછી દેશપાર કરવામાં આવ્યો. આ સાહસિક કાર્યોથી હાઉ યુરોપ ને અમેરિકામાં પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો ને સ્વાતંત્ર્ય-ઉત્સુક મિત્રોનો માનીતો યથ પડ્યો. ૧૮૩૩ માં ઓસ્ટન આનીને આંધળાને વાસ્તે મહત્કાર્યનો આરંભ કીધો. આંધળાઓની પર્ફેક્ટ સંસ્થા એના પ્રયત્નથીજ સ્થપાઇ ને એની દેખરેખથી એ દુનિઆની અંદર મ્હોટામાં મ્હોટી નિશાળ યથ પડી. શિક્ષણના ઇતિહાસમાં કદી ન થયેલું એવું કાર્ય અહીં એણે કીધું-લારા ખીજમન નામની છોકરી કે જેણે બે વર્ષની ઉમ્મરથી આંખ, નાક, ને કાન ખોયાં હતાં તેને એણે વાંચતાં, લખતાં ને વિચારતાં શીખવ્યું. એટલે અહીં કે લાસ ખીજમન પછી બીજાનો પણ શિક્ષક યથ શકી. મી. હાઉ બ્યારે પુર પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો હતો ત્યારે ૧૮૪૧ માં એને એના બવિધ પત્નીની મુલાકાત યથ. આવોજ પતિ પરમાર્થવ્રતિ વાળો બાધને તો જોઇતો હતો. પોતાની ઉચ્ચ શક્તિનો સારમાં સારો ઉપયોગ કરવાને જાત કરે એવો પુરુષ એ હતો એમ એ બાધને ખાત્રી થવાથી તેની સાથે પરણી. લગ્ન પછીનું એક વર્ષ મી. ને મીસીઝ જુલીઆએ યુરોપના પ્રવાસમાં ગાળ્યું. આર્સ ડીકન્સ, સીડની સ્મીથ, મેરીઆ એન્થર્થ, હેન્રી હેલમ, કાર્લોઇઝ વીગેરે સુપ્રસિદ્ધ મનુષ્યો તે દરમ્યાન તેમની મુલાકાતે આવતા. ફ્લોરંસ નાઇટગિલ નામની પ્રખ્યાત બાધ સાથે આ વિદુષી બાધ ત્રણ દિવસ રહી હતી ને ત્યાર પછી વારંવાર એ બાધને સંભારતી. મી. ને મીસીઝ જુલીઆ, પ્રવાસ પછી ઓસ્ટનમાં ઘર કરી રહ્યાં. ત્યાં એના જેવી બુદ્ધિશાળી ને ચતુર બાધને સમાજમાં આગળ પડતાં શી વાર? પણ એનું મંડળ કાંઈ શોખીન ને મુદ્દ જીવોનું બનેલું ન હતું. એના મંડળના માણસો શિક્ષિત, કેળવાયલાં ઉત્સાહી, ઉચ્ચ માનસિકભૂમિને ઉદેશનાળા, ઓસ્ટન અને ન્યુઇંગ્ડને ઉચ્ચપદે સ્થાપનાર વીર પુરુષો હતા.

આ વિદુષી બાધના ૯૨ વર્ષનાં દીર્ઘ આયુષ્યની પ્રવ્રત્તિનાં ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય. ૧ અન્યાસને સાહિત્ય સેવા. ૨ જનસેવા. ૩ ગૃહ-સંસાર.

૧ એના લખાણો ઘણું ખર્ચે રોજંદા વા અડવાડિક વર્તમાનપત્રો ને ચોપાનીઆમાં પ્રકટ થતાં. દરેક તંત્રી એના લખાણ મેળવવા મથતા. આ ઉપરાંત એ ત્રણ પદ (કવિતાના રૂપમાં) ને સાત આઠ ગદ્ય પુસ્તકો એણે લખ્યાં. એને સુંદર ગાન આવડતું ને ગાયનની પણ એક ચોપડી એ ત્રણ વર્ષ પર એણે છપાવી હતી.

૨ એના પતિની અંધશાળા પર એ દેખરેખ રાખતી ને એના પતિના મૃત્યુ પછી પણ એ દેખરેખ કાયમ રહી. મી. ને મીમીઝ હાઉએ, ઓસ્ટન સમાજ વિરુદ્ધ હોવા છતાં પણ દૃઢતાથી શુદ્ધામગીરી વિરુદ્ધ લડત ચલાવી અને પતિપત્ની આને વાસ્તે એક વર્તમાનપત્ર પણ છપાવતાં. આ લડત જયવંત નીવડયા પછી પણ, શુદ્ધામોના કષ્ટાણુમાં તે મચેલી રહેતી. તેમને થતો અન્યાય અટકાવવાને, ને તેમને વાસ્તે શાળા સ્થાપી કેળવણી આપવાને નિરંતર મથ્યાં કરતી. એના પતિના માનીતા ઓક લોકોનો નેણી તેનાં જીવન પર્યંત મિત્ર રહી. અમેરિકા જતા ઓકો-ત્યાં પોતાનો એક મિત્ર છે એમ તેણીને સંબોધી

ખોલતા ખોલતામાં તેમના ઉત્સવ પ્રસંગે એ જતી ને તેમને તેમનીજ બાપામાં બાપણ આપતી. દરેક રીઆતા લોકોને યતા ગેરમનસાદ ને દુઃખ જોઈ લેતું હૃદય ચિરાતું. ધણા વર્ષ પહેલાં રશીઅન-સ્વાતંત્ર્ય-અમેરીકન-મિત્રમંડળ ને મંડળના જુકમ્, ફીલીપ્સ ને વીટીઅર, જેવા પુરુષો મેંબર હતા-તે મંડળ એ વિદુષી બાઇના પ્રયાસથીજ સ્થપાયું હતું. જ્યારે કેયેરીન ઓરકોવસ્કી નામની પ્રખ્યાત રશીઅન સ્ત્રી, રશીઅન જીલમની વાત કહેવા અમેરીકા ગઇ ત્યારે એ બાઇએ લોકોને એતું બાપણ સાંભળવા ભેગા કરી, તેમનામાં રશીઅનો પ્રતિ લાગણી જગાડવા બનતો પ્રયાસ કીધો. જ્યારે એ વર્ષની વાતપર રશીઆ જનપુરન નામના આશ્ચર્યો નાસી જતા, માણસને પકડવાના ને કાયદેસર તપાસ ચલાવી તેને કેદ કરવાના કે મૃત્યુને દાર પહોંચાડવાના વિચારમાં હતું. ત્યારે એ બાઇએ અસમ્મતિ દર્શાવનારી સેંકડો મીટીંગો ભરી-જેને પરિણામેજ પુરન બન્યો. આર્મીનીઅન મિત્રમંડળની એ પ્રમુખ હતી ને જ્યારે તે હતભાગી દેશમાં કતલો ચાલી સારે સભા ભરી તેણી તેમાં બાપણ કરતી. આથી આર્મીનીઅનો તેના ઉપકાર જૂલતા નહો. ઇટલીનો પણ એ બાઇ જીવનપર્યંત મિત્ર હતી. પ્રજાકીય ઐક્યને સ્વાતંત્ર્ય માટે દહડત ચલાવતા મુપ્રસિદ્ધ વીર પુરુષો ગેરીબાલ્ડીને મેઝીનીની દાઝ એ સારી રીતે જાણતી. ઇટાલીઅન બાપા ને લોકો તરફ એને ધણો પ્રેમ હતો એ દેશના હુન્નરનો અભ્યાસ કરતી એ કદી યાકી નહો. ૮૭ વર્ષની ઉંમરે કોલમ્બસ વાર્ષિક ઉત્સવ વેળાએ એને પ્રમુખપદ આપવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે અંજો ઇટાલીઅન બાપામાં બાપણ કીધું હતું. ઇટાલીઅન મંડળનાં માનવંત પ્રમુખપદે એ ચિરાજતી હતી ને ૧૯૦૨ માં ઇટાલીઅન બાપાને ઇટાલીઅન સ્થિતિનું જ્ઞાન ફેલાવવાના એના પ્રયત્નને માટે એને ડાન્ટી સોસાયટી તરફથી એક ખીતાબ બક્ષવામાં આવ્યો હતો. તેણી સલાહસંપ ને શાંતિનો જબ્બર દિનાયતી હતી; ને લેના મૃત્યુ પહેલાં ધણાં વર્ષો સુધી અમેરીકન-શાંતિમંડળના અમલદાર તરીકે સેવા બજાવી હતી. ફ્રેંકો પ્રશીઅન લડાઇ વખતે તે ધણી જાગૃતિમાં આવી ગઇ હતી ને શુદ્ધિ-ણીઓને ' શા માટે મનુષ્ય જાતની માતાઓ જેનેજ મનુષ્યજાતીની કીમતનું જ્ઞાન ને જ્ઞાન છે. શા માટે માતાઓ આટલી બધી જાંદગીના યતા નાંશને અટકાવવા વચ્ચે પડતી નથી '—એવા ઉદ્દેશથી એક વિનંતીપત્ર લખ્યું. આ વિનંતી પત્રનો સ્વીડીશ, ફ્રેંચ, જર્મન ને ઇટાલીઅન, બાપામાં તરજુમે થયો હતો ને યુરોપના દેશ દેશાંતરમાં વંચાયો હતો. જીવનપર્યંત દેશદેશ વચ્ચે સલાહસંપ થાય તેને વાસ્તે મથી.

એજો સ્ત્રીઓની ઉચ્ચ કેળવણીને ઉત્તેજન આપવાને, વિશાળ જીવન યોજવાને, તેનીપર જે બંધનો હતાં તેમાંથી મુક્ત કરવાને, અને તેમના વાધતા ઉત્કર્ષના આવરપક પગથીઆં તરીકે ચુંટણીમાં ભાગ મેળવવા જેજે તેણે કીધું તેને એ એની જાંદગીનું અતિ ઉપયોગી કાર્ય લેખતી. ૧૮૯૮ માં એણે ન્યુ ઇંગ્લંડ સ્ત્રીચુંટણી દહડત મંડળ સ્થાપવામાં આગળ પડતો ભાગ લીધો; તે મંડળના પ્રમુખની જગ્યા મેળવી ને તેના મૃત્યુ સમયે પણ એ પ્રમુખપદેજ હતી. બીજી બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓની સાથે ન્યુ ઇંગ્લંડની ચુંટણી માટે દહડત ચલાવતી સભામાં પણ એ ખોલતી. તેથી જ્યારે શરૂઆતમાં આ લીધચાલ લોકપ્રિય નહોતી ત્યારે એ દિલચાલને એના તરફથી ઠીક ટેકા મળ્યો. સ્ત્રીકલ્પમંડળ ને સ્ત્રી-સેસતા પ્રમુખ તરીકે જે કામ આ બાઇએ કીધું છે તે કોઇ રીતે આ કરતાં ઉ-

તરતું નથી. આવી નૈતિક જાગૃતિ સ્ત્રીઓમાં આ કોન્ગ્રેસ પહેલાં કદી નહોતી થઈ. ન્યાં ન્યાં કોંગ્રેસો બસતી, ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીમંડળો, સ્ત્રીયુટી સભાઓ, સ્ત્રીઅભ્યાસ વર્ગો, જનની મંડળો, બાલઅભ્યાસમંડળો, સ્ત્રીને છોકરીઓમાં ઉચ્ચ જ્ઞાન વધારવાને નવી જાતની પ્રવૃત્તિનો પ્રદેશ ખોળવાને ને શૃલસંસાર સુધારવાને ઘણાંએ મંડળો, કોન્ગ્રેસના સ્મારક ચિન્હ તરીકે રહી જતાં. મિત્રીજ હાઉએ એની બહેનોને વારંતે એટલું બધું કીધું કે એ ‘સ્ત્રીમંડળની જનેતા’ કહેવાઈ છે. ધર્મઉપદેશકનું કામ પણ એ બાઈ કોઈવાર બાપણુદારા કરતી. એની જીંદગીનું છેલ્લું કાર્ય યુટી સંબંધે પ્રધાનોને દરેક વર્તમાન પત્રોના તંત્રીના મતો એકઠા કરવાનું હતું—જેના શુભ પરિણામથી તેને અતુલ સંતોષ થયો.

૩. મીસીજ હાઉને પાંચ છોકરાં હતાં ને તેમને એ એટલી સંભાળથી ઉછેરતી કે બધા એમ કહેતા કે એના કરતાં સારી મા કોઈ હોઈ ન શકે. આ વાતની પ્રતીતિ એની એક છોકરી એના પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે તેથી યાચ છે:—

એને હમે અમારી છૂપામાં છૂપી વાતો કહેતાં—છોકરાંના મન સમજી શકવાની અપ્રતિભ કળા તેનામાં હતી. અમને ખાત્રી હતી કે બધુંય મા સમજે. એ ગમે તેટલા ઉચ્ચ આકાશમાં ઉડતી હોય પણ હમે તો હમારી દીંગલીના દખખાને માટે, કે ખીલાડીનું બચ્ચું માડું થાય ત્યારે તેણીને ખોલાવી લાવતાં. હમારી માને વાંચવાનો બહુજ શોખ હતો પણ હમારામાંનાં કોઈને કાંઈ યાચ કે તરતજ ચોપડી કોરે મૂકી હમારી સેવામાં તાપર રહે.....મા હમને ઘણુંએ વાંચી સંભળાવતી, વાર્તા કહેતી ને કોઈવાર તો મીજાની પણ આપતી. આ મીજાની આગળ બધી મીજાનીઓ અને તો શુભજ લાગે છે. મા હમારી સાથે શરવા આવતી ને જીજે વાતો કરતી તે હમારા હૃદયમાં કોતરાઈ ગયેલી છે. એના વિચારના બંકારનો સ્વાદ પણ તે હમને ચખાડતી.

ઘણાંએ માનસ્યક ખિતાબો આ બાઈપર બક્ષવામાં આવ્યા હતા. એના મરણના ચોક્કસ અડવાડીયાં પહેલાં અમેરીકાની મોટામાં મોટી સ્ત્રીઓની સ્મિય પાઠશાળા તરફથી ડોક્ટર ઓફ હ્યુમેનીટીઝનો ઇલકાબ એને આપવામાં આવ્યો હતો. આ સ્ત્રીની ઉચ્ચતા ને તેને લખે તેની પર બંધાયેલી લોકોની ધાંદ પ્રીતિનું બાન આ પરથી વાચકને ન થાય એમ માનવું કઠીન છે. છતાં પણ એના દખખા વખતે અર્ધ કલાક પર્યંત બોસ્ટનની સર્વ શાળાઓએ દરરોજનો અભ્યાસક્રમ બંધ રાખી એના જીવનનું મનન કરવામાં ને અનીજ, વાતો કરવામાં ગાળ્યો હતો. તે પરથી એ કેટલી લોકપ્રિય હતી તેનું અચિત બાન યશોધારી એ પણ લખું છું.

બહેનો છેવટ એટલુંજ લખવાનું કે હમે પણ આ જીવનપર બોસ્ટન શાળાના વિદ્યાર્થી પેડે મનન કરો.

વામન.

મીસીજ રમણાબાઈ સોધા.

(મોડર્ન રીવ્યુમાંથી)

અ. સો. રમણાબાઈને ટ્રાન્સવાલમાં કાપદા વિરૂદ્ધ દાખલ થયા બદલ ત્યાંના સરકારે છેને પકડી હતી. પછી મુદતો પડ્યા પછી ડીસેમ્બર ૧૯૧૦ માં એના મુકદ્દમાની તપાસ ચાલી અને એને કેદખાનાની સજા કરવામાં આવી. આ સજા વિરૂદ્ધ અરજ થયેલી

છે. જેનું પરિણામ હજી બહાર પડ્યું નથી. મુકરદમાની તપાસ હોદી પ્રજા આતુરતાની નજરે જોતી હતી. ઘણી હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ પણ હાજર હતી જેમણે મુકરદમાનો આખો દિવસ મીસીઝ સોધાની સાથે રહી તેમની લાગણી દર્શાવી હતી. બે છોકરાં સાથે-એક હાથમાં ને બીજાનું બાળુએ-અદાલતમાંનો. અ. સૌ. રમ્માબાઈનો દેખાવ દયાળનક હતો. રમ્માબાઈના પતિને પણ એજ ગુન્હા બદલ સતત બંદીખાનામાં નાખવામાં આવ્યા છે.

વામન.

આનન્દાશ્રમ.

પાછલા પહોરની પ્રવૃત્તિ.

બપોરના ચાર વાગ્યા હતા. છતાં તાપ ચેત્ર મહિનો હોવાથી પુષ્કળ પડતો હતો. તે સમયે વિમળા બહેન વામકુલી કરી હિંચકા ઉપર ઝુલતાં હતાં. પાસે છોકરાં રમતાં હતાં. તેટલામાં પાસેના ઘરમાંથી સુનંદા તથા તારા હાથમાં શીવવા બરવાની પેટી લઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. વિમળા પોતે શીવવા બરવાના કામમાં પોતાની કુશળતા દર્શાવતી હતી તેથી આસપાસની સ્ત્રીઓ તેમજ છોકરીઓ તે બાબતમાં શીક્ષણ મેળવવા ત્યાં આવતી. કારણ મહોદ્ધામાં બપોરના બારથી સ્હાંજના પાંચ વાગતા સુધી સ્ત્રીયારાજ જ ચાલતું. કેટલીક પોતાની સખીઓને લઈ એટલે એસતી અને કેટલીક ઘરમાં બરાબ વિવિધ પ્રકારના ટેલુટ્યકા કરતી.

“અલી સુનંદા ! કેમ તું બે ત્રણ દિવસથી દેખાતી નહોતી ? પાસે રહે તે પણ તું ન રહ્યા જેવી જ છે. હું તો રોજ તારી રાહ જોઈ છું. તો પણ તારી કાંઈ ખબર કે અંતર. આ મ્હારા જમણા પગમાં વા આવ્યો છે એટલે કાંઈ ફરાતું નથી.” વિમળા બહેને સવાલ કર્યો. વિમળા અને સુનંદાનું ઘર તો પાસેજ હતું. પરંતુ આવું કહેવું તેમાં સ્ત્રીઓની એક સમ્યક્તા અને નાણુકાઈ આવી જાય છે. કારણ કે વિમળા બહેન ઘરમાં તો શું પરંતુ ઘરની બહાર બધે ટ્રીપ મારી આવતાં હતાં, છતાં કાંઈ કહેવું તે કહેવું એમ સમજી ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“શું કહે બહેન ! આ ત્રણ દિવસથી ચાકર નાશી ગયો છે એટલે ઘરનું કામ મ્હારે કરવું પડે છે; તેથી પરવારૂ તારે આવું ને. આ મીસે યતે કરીને લોકો શા ફાટી ગયા છે” સુનંદાએ ઉત્તર આપ્યો. સુનંદા બહેન બધી રીતે સારા સ્વભાવનાં હતાં પરંતુ તેમને એક ચાકર સાથે બનતું નહોતું. કોઈ બે દિવસ તો કોઈ ચાર દિવસ રહી રસ્તો પકડતું. ગમે તો તેમનો સ્વભાવ ઉચ્ચ હોય અથવા તો પછી જેટલા ચાકરો આવતા તેટલા બધા ચાકરોનો સ્વભાવ ઉચ્ચ હોય; પણ તેમને અને ચાકરોને તો બારમો ચંદ્રમા હતો.

પાસે શેત્રંજ પડી હતી તે જાપર બે જણીઓ બેઠી અને પોતાની પેટીઓ ખોલી.

“આ મ્હારી બહેનની છોકરીએ આ સાડીની કોર બરી છે. બે કેવી છે ?” તારાએ કહ્યું “સારી બરી છે. આ ઝીક ક્યાંથી આણી ? બહુ સારી ઝીક છે” બે જણીઓએ પ્રશ્ન કર્યો.

“એતો એમ કહેતી હતી જે રીચીરોડ ઉપર એક હોરાની દુકાન છે ત્યાં મળે છે.” તારાએ જવાબ દીધો.

“ બહુ, આપણને તો કોણ આણી આપે ? એમને કહીએ સારે આવડો. છણકો કરે. મહારા ભાષના છોકરા રશ્મીકાન્તને બજારમાં ગવન લેવા મોકલ્યો સારે તે તદ્દન ખરાબ લખેને આવ્યો. મ્હે તો કહ્યું કે જા પાછાં આપી આવ ! ન કેમ લે ? તે ચોડાં ઘણું પૈસા આધા પાછા કરી પાછાં લીધાં. છોકરાઓ પણ આજકાલના ઉભા મૂળા જેવા છે. ” વિમળાએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો. એટલામાં પાસેથી એ ઘરડી ડોશીઓ આવી અને છોકણીની ડાબલી ઉઘાડી છોકણી મુંઘતાં મુંઘતાં વાતોમાં ટાપશી પુરવા લાગી.

આ વાતને પાંચેક મિનિટ નહીં થઈ હોય તેટલામાં “ મહોળીયાં, ગજ્યાણી, ઘાટ-પાત, ગવન લેવાં હોય તો—ઓ—! ” એવો કોઈ ફેરીયાએ ઘાંટો પાડી મહોળો ગગતી મૂક્યો. આથી એક જૂદીજ અસર થઈ. દરેક ઘરનાં બારણાં આગળ બાળ તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આ ફેરીઆને આવકાર આપવા દોડી આવી. ફેરીઆએ ક્યા ઘરમાં પ્રવેશ કરવો તેના વિચાર ભાગ્યેજ કર્યો હશે તેટલામાં તો વિમળા બહેન ઘરની અંદરથી હજાર કામ પડતાં મુકી ઘરમાં આવ્યાં અને ફેરીઆ જે પાસેના ઘરમાં જતો હતો તેને અટકાવી “ આવો ! આવો ! પાનાચંદ ! મહારા ઘરમાં આવો ! જેને લેવું હશે તે ઘણાંએ અહીં આવશે. હું ઘણા દિવસથી તમારી રાહ જોતી હતી. ” પાનાચંદ ફેરીઆને જોકે બીજા ઘરમાં જવું હતું તો પણ વિમળા બહેનનો અતિશય આગ્રહ જોઈ ન છુટકે ઘરમાં પ્રવેશ કરવો પડ્યો. પાનાચંદની પાછળ ચાર પાંચેક મજુર હતા તેમજે કપડાંની નાની મોટી ગાંસડીઓ ઉપાડી હતી તે તેમજે એક પછી એક ઘરના ચોકની વચ્ચે ઉતારી. પાનાચંદ પોતે પણ સારી પેઠે સ્વસ્થ થઈને નીચે બેઠો. સ્ત્રીઓએ પણ એક પછી એક બરાવા માંડ્યું. કેટલીક પોતાની છોકરીઓને રડતી મુકી ત્યાં દોડી દોડી આવી અને પછી સાંભર્યું કે પાછળ છોકરી રોતી રાખી છે સારે પાસેના કોઠાને કહે “ અલ્યા ભાઈ ! જરા જાને, પણે એ સ્નેહસુધા રૂએ છે. બિચારી ક્યારની રૂએ છે. માટે લઈ આવેને જરા. ” સ્નેહોલુ માતાને પુત્રીનો પ્રેમ તો ઘણો હતો પરંતુ નવાં નવાં રંગબેરંગી લુગડાં જોઈ એક પાંચ ડગલાં પુત્રીને લઈને આવવાનું બની શકતું નહોતું. પાનાચંદ પોતાની મધુરી જીવ્હાદેવીનો બહુ સારી રીતે ઉપયોગ કરી જણુતો, તેથી બા, બહેન વિગેરે ચિત્ર વિચિત્ર શબ્દો બોલી આસપાસની સ્ત્રીઓનાં કાળજાં વશોવી નાંખતો. લુગડાં વેચાતાં લેવામાં સુનંદા બહેન બહુજ ચતુર સુજાણુ ગણાતાં. કારણ કે હિસાબમાં તે એકો ગણાતાં. વિમળા બહેનને ચણીઆપાટ લેવો હતો. સ્થામે એક વણીક ગૃહસ્થ રહેતો હતો તે બિચારો કોઈ મીલમાં નોકર હતો તેની સ્ત્રી કમળા પણ ત્યાં ખરીદ કરવા આવી હતી. તેમને રેશમી સાડીઓ જોઈતી હતી. આ બધું લેવામાં સુનંદાબહેન આગળ પડતો ભાગ લેવા માંડ્યાં. પાનાચંદે એક પછી એક એમ જાતભાતના ચણીઆપાટ તથા રેશમી સાડીઓ દેખાડવા માંડી. એક પોટલું છોડી બીજું છોડે, અને બીજું છોડી ત્રીજું છોડે. એમ કરતાં કરતાં લુગડાંનો ગંજ કર્યો “ બહુ ! પાનાચંદ ! એક પણ ચણીઆપાટ તેમજ રેશમી સાડી સારી ન બતાવી. તકમે આમને આમજ બેરાં માણસને છેતરો ! ” સુનંદાએ કહ્યું.

હાથ જોડી પાનાચંદ બોલ્યો ! “ શું કહું સુનંદા બહેન ! આ દિવાળી પછી નવો માલ આવશે. આ બધો માલ મ્હારે પડતો કંમિતે વેચી દેવો છે. તેથી હું તો વેચવા લાલ્યો છું. દિવાળી પછી બ્યારે સારો માલ આવશે ત્યારે બતાવીશ ? ”

એક રેશમી સાડીની કુમાર જોતી જોતી સુનંદા બોલી “ બોલો ! આ સાડીની શી કીમત છે ? ”

પાનાચંદ જાણે મંહા વિચારમાં પડ્યો હોય તેવો ડોળ કરી પીઠીયાં તરફ નજર કરી હિસાબ ગણી કહેવા લાગ્યો. “ બહેન ! હું રહાડાપાંચ રૂપિયે મુબદ્દી લાવ્યો હતો. પરંતુ મ્હારે તો પડતર કીમતે વેચવી છે તેથી તેના રહાડા પાંચ રૂપિયા થશે. ”

“ જોડી વાત ! હોયજ નહીં ! જોડું બોલો છો ! સુનંદાએ આતુર્યનાં ડોળ કરી બોલવા માંડ્યું. “ આ હમણાંજ દિવસ ત્રણ ઉપર રામપ્રસાદ બજારમાંથી આવીજ સાડી ત્રણ રૂપિયે લઇ આવ્યા હતા. ”

“ અરે આ સાડી ને એ સાડીમાં તો આસમાન જમિનનો ફેર. જે કોઇ પણ આવી સાડી રહાડા પાંચથી એક આને ઝાછી લાવે તો મ્હારે પૈસા છોડી દેવા, ચાલો ! ”

પાનાચંદને આટલી ખાત્રીથી બોલતો જોઇ બેરાંના મંડળમાં ગરબડાટ મચી રહ્યો. કોઇ કહે “ લાવા હું એવીજ સાડી લાવી આપું. ” ત્યારે કોઇ કહે “ ના, ના, પાનાચંદ જાડું ન બોલે. એને ક્યાં એક રહાડાડું છે. ” પાનાચંદને હજારો પ્રશ્નો થવા લાગ્યા. સ્ત્રી મંડળ તેની આસપાસ વીંટાઇ વળ્યું અને તે ઉપરાંત બહારની પણ પાંચ સાત નવી સ્ત્રીઓ ત્યાં કેડે છોકરાંને લઇ આવી; અને એક પછી એક એમ નવાં નવાં લગડાં જોવા લાગી.

હવે ઠંઠ ખરી જામી. લુગડાં લેવાને પાંચ સાત જુદુ જુદુ મંડળ થઇ ગયું. દરેકને પાનાચંદ એકલો જવાબ આપવા માંડ્યો. સ્ત્રીઓ જાણે મંહા હિરા પારખુ હોય તેવો ડોળ કરી કપડાંની ખરીદી કરવા લાગી. પરંતુ પાનાચંદ પણ કાચો નહોતો તેતો સારી રીતે ખમણો બાવ પહેલો ખતાવી પછી જાણે લાચારીથી અને જાણે ઝાળખાણથી જોટ ખાવી પડે તેવી રીતે દોઢો બાવ લેતો. એક સ્ત્રી કે જેના ધણીને ફક્ત રૂપિયા બારનો જ પગાર મળતો હતો તેણે બરોબર રૂપિયા આલીસની ખરીદી કરી. તેની સાહેલીએ પૂછ્યું “ અલી ! આટલાં બધાં લુગડાં લીધાં તેના પૈસા કોણ આપશે ? ”

“ ધણાએ એ આપશે. આપણે તો આપણને જોઇએ તે લેવાનાં. લુગડાં વગર ચાલે ? આ અકચાડીયા ઉપર મ્હારે એક પીન જોઇતી હતી તે પણ ન આણી આપી ત્યારે એ બજારમાંથી મંગાવી ત્યારે થયું. ”

“ પણ ત્યારે એ કકળાટ કરશે ત્યારે શું કરીશ ? ”

“ હું કાંઇ લેમના કકળાટથી બહીતી નથી. એ તો ઉંટ ગાંગડાંજ પલાણીએ. મહીના છ ઉપર મ્હેં બે દુલેલી બાંધના કબજા શીવડાવ્યા હતા. તેની શીલાઈ આપવાની હતી. તે દરજી આવ્યો કે તરત મ્હિ-તો કહ્યું કે “ જા એમની પાસે ” તે તો ધણાએ કહ્યો અને બડબડા પણ જામ ભારીને પૈસા આપવા પડ્યા. કાંઇ બાઈની બહારો પૈસા પે છે ? સાતવાર ગરજ હતી ત્યારે મને પરજ્યા. ત્યારે અર્થ તો બોગવડુંજ પડે તો ! તાને માટે કેમ છ છ સાત સાત રૂપિયાના કોટ લેવાય છે. હે ! અને તેની શીલાઈ રૂપિયા આપશે પડે છે. તે તો હું બધું જાણું છું. કહેશે તો આમ ચોખ્ખું કહેવાની ? ! ”

એક તરફ આવો સંવાદ ચાલતો હતો ત્યારે એક તરફ માલની ખરીદી ચાલી રહી પી. જેટલું જેને જોયું હતું તે બધું લઇ રમાં. દૂર બેઠેલી પેટ્રી બે જદા ડોશાઓ આ

બધો ઘાટ ન્હોતો કરતી હતી અને જમાનાને કપડો આપતી હતી. પાનાચંદનો માલ ઉપડ્યો હતો. તેણે જેણે લુગડાં લીધાં હતાં તેમને ખાતે પૈસા ઉધારી વાળ્યા. કોઠાએ જીનો વાયદો કર્યો અને કોઠાએ હોળીનો વાયદો કર્યો. સ્ત્રીઓ કપડાં ખરીદ કરવામાં કે છેતરાઈ હતી તે તો પાનાચંદનું મનજી જાણતું હતું. પાનાચંદ પોતાની ગાંસડીઓ ખ મજુરના માથા ઉપર ચઢાવી અને સર્વે બહેનોની રજા લઈ પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યા. તરફ સ્ત્રીમંડળ પણ વીખરાઈ ગયું. જોતજોતામાં એકાદ બે સ્ત્રીઓ માંડ વિખેર બેઠી પાસે બેઠી હતી તે પણ હડી પોતાના ઘર તરફ ચાલી. ચન્દ્ર અસ્ત થતાં એ શ્યામ રાત્રી સહિતા ચિત્રપટ ઉપર દરશમાન થાય તેવું વિમળા બહેનનું ઘર સાંધાયું રહ્યું.

—આધ્યાત્મિક.

બાલોદ્યાન.

મદનિકાની સુવર્ણ પાંખો.

મદન—બહેન ! આ રૂપરંભા બહેન !

રૂપરંભા—કેમ, અલિ મદનિકે ? શું જોઈએ છે ?

મદન—મારે એકવાનું પૂછવાનું છે. આ બીજી બધી અપ્સરાઓની મોટી, સુંવાળ પાંખો કેવી ચળકે છે અને શોભા આપે છે ! બહેન, મને આખો દહાડો વિચાર આવ્યો છે કે એમના જેવી પાંખો મને કેમ નથી ? મેં ઇશ્વરેવનું શું બગાડ્યું છે અને તેમ બધીઓએ તેમનું શું સુધાર્યું છે કે મારી તેમના કરતાં ઉતરતી પાયરીની પાંખો છે ?

રૂપ—મદન, એ વિષયમાં તું શું સમજે ? તને હજી પૂરાં વીસ વર્ષે ક્યારે થયાં છે

મદન—તેમાં શું થઈ ગયું ?

રૂપ—બહેન, હજી તું બાલિકા છે, હશેતી છે એટલે આ સાફ કેમ અને તે ખોટું કેમ એ સંબંધીનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન તને ક્યાંથી હોય ? સારાં કામો કરનાર ઉમદા, પરોઠાં કારી, દયાળુ, શુદ્ધભક્તિવાળા ધર્મા વગરના અને નિર્ભય મનનાજી લોકો હોય છે. એ જાતના લોકો અથવા તો સ્ત્રીઓને સદા સારાં ફળ મળે છે ને બહેન, જૂલમી, કોધી, મારઝૂક કનાર, દૂર, અને કોઠાનું લગાર પણ બહુ ન કરનારા લોકો અને સ્ત્રીઓ નહારાં લેખાય છે તેઓને હમેશાં નહારોજ બહોળો મળે છે. વળી વચલા વાંધાના પણ કેટલાક લોકો કે સ્ત્રીઓ હોય છે તેમને મધ્યમ ફળો મળે છે. આપણે ત્યાં પાંખોમાં પણ તેવાજ ફરક રાખ્યો છે આ બધી બાબતનું, બહેન મદનિકે ! તને જ્ઞાન છે ? ના, નથી; અને જ્યાંસુધી તે નથી ત્યાંસુધી તારે શાન્તિ રાખવી જોઈએ; બ્યારે બધું સમજાય અને આ કે તે જાતનું કરે બતાવીશ ત્યારે તારાં કર્મોનુસાર તારી ધજા પરીપૂર્ણ થશે.

મદન—રૂપરંભા બહેન, તમે કહેો છો તે બધું હું સમજું છું; સારાં કામો કરવાને વિચાર કરું છું; પણ મને તેનો અવકાશ ક્યારે આપવામાં આવે છે ? મને કાંઈ કામો ઇશ્વરે દેવ સોંપે તો હું બતાવું કે હું સારાં કરું છું કે નહારાં ?

રૂપ—બહેન, જોને કામ કરવું છે, જોને સાફ કરી બતાવવું છે તેને માટે સમય, સ્થાન, અવકાશ એ સધળું છે. સદ્કર્તવ્ય કરનાર માટે વિશાળ ક્ષેત્ર તૈયાર છે. માટે એકાન્તમાં જ, વિચાર કરી જો. બધું તને ધીરેધી સમજશે.

૩૫૨ના એટલું બોલી જરાપણ પાછુંવાળી જોયા વગર ઝડપથી જતી રહી. મદનિકા વિચારમાં ને વિચારમાં જ શુંદમુંદ જેવી ઉભી રહી. ૩૫૨નાના છેવટના રણકારા તેના મનમાં રમી રહ્યા. તે તેના ઉપર મનન કરવા લાગી. મ્હેરો દિક્કો પડ્યો. આંખમાંથી અશ્રુનાં બિન્દુનાં બે કે ત્રણ ટપકાં પડ્યાં. પાછી સતેજ યદ્ અને પોતાની રેશમી ઓઢણીના છેડાવતી આંસુ લોહી તે બોલી “હું” ફરેકને મારાથી બનતી સહાય આપીશ.” જેહ હું પછીથી, મારી પાંખોમાં કેવો ફેરફાર થાય છે ?

એક દિન ખંસ મધ્યાહને સમયે મદનિકા બહાર જતી હતી તેવાંમાં ભૂખના દુઃખથી પીડાતો, બાળ્યા તૂટ્યા શબ્દોમાં ખાવાનું માગતો એક કંગાલ દેખાવનો મનુષ્ય તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. જે જગ્યાએ તે પુકાર કરતો હતો તે જગ્યાએ થોડીવારમાં માણસોની અવરજવર વધવા માંડી. ઘણાએ આંખો ધણાએ તેને માગતો, કરગરતો સાંભળ્યો. ઘણાએ તે દુઃખી અવાજ સાંભળવા થોડીવાર કોઇપણ જાતની લાગણી વગર ત્યાં ટોળે મળ્યા અને ઘણાએ ત્યાંથી બેદિકરાઇથી ચાલ્યા ગયા ! ૦૧ કલાકમાંતો પાછો તે કંગાલ અને શક્ત મદનિકાએ બેજ જણુ રહ્યાં. મદન તે બૂખ્યા પાસે ગઇ-મધૂરા, દયાભર્યા શબ્દોમાં તેણે તેને પૂછ્યું :—“ બાઈ ! તમને ભૂખ લાગી છે ? શાન્ત થાઓ. હું હમણાં મારે ઘેરથી તમારે વાસ્તે ખાવાનું લાવું છું.”

માણસ—“બાલિકા, તારા આશ્વાસનયુક્ત શબ્દોથી હું આનંદિત થયો છું. જ તો બા, તારો વિચાર થતો હોય, તને શ્રદ્ધા હોય તો ત્વરિત ગતિથી ખાવાનું લાવી અને તૃપ્ત કર. તારું બહું થશે.”

મદનિકા દોડતી દોડતી ઘેર જઇ ખાવાનું લઇ આવી. પાસે આવી તેને ખાવાનું આપવા જેવો તે પોતાનો નાનો નાશ્તુક કર લખાવે છે તેવોજ તે બૂખ્યો માણસ અદશ્ય યદ્ ગયો ! આશ્ચર્ય ! હાથમાં ખાવાનું લઇ મદન બખુચક જેવી ઉભી રહી. તેને વિચાર આવ્યા કે—આ કેવો બનાવ ! તેણે ખાવાનું મંગાવ્યું, મેં આપ્યું અને પછી દેખાયો કેમ નહિં ? તે કોણ હશે ? મેં તેને લગાર પણ કટુવચન નો કલાં નથી એટલે મારી ઉપર યુરસે થયો હશે એમ પણ ન માની શકાય. મેં તો તેની ખાતર ઉલટો શ્રમ લઇ ખાસ તેને સાર દોડી, ઘેરથી ખાવાનું આપ્યું હતું. લાચાર ! હવે હું શું કરી શકું તેમ હતું ?

થોડીવાર પછી ઘેર જઇ ખાવાનું મુકી આવવું એજ આખરનો રસ્તો રહ્યો હતો.

એ વાત વિસારે પડી. એક દિન કુદરતની લીલા નિહાળતી નિહાળતી મદનિકા જતી હતી. જતાં જતાં એક વિશાળ તળાવને આરે આવી તે ઉભી રહી. તળાવનું મનોહર, સ્વચ્છ પાણી, તેમાં તરતાં વિવિધરંગી મત્સ્યોની દોડદોડ, તળાવની આરે બાજુએ આવેલી જુઓની આર ઘટા, પક્ષીઓનો સુરમ્ય લાગતો કિલિબલાટ અને ત્યાં આગળ આવતી પવનની મંદમંદ મીઠી-લહરીઓ એ સર્વમાં તે ગરકાવ થઇ ગઇ. અચાનક જરા દૂર એક બુઢો પોતાની પાસેની લાકડીવતી અદિ તદિ કશું શોધતો, કાંઈ મારતો દૃષ્ટિએ પડ્યો. તળાવ પાસેનો હવો ટેકરો તે જદ્ લગભગ પૂરો કરી રહેવા આવ્યો હતો અને લગાર આગળ ધપી ને તે કાંઈ મારે તો તુર્તજ તે ટેકરા-પરથી ગબડી તળાવના પાણીમાં પડે એવો અણીનો વખત આવ્યો હતો. મદનિકાએ સર્વ જોયું. ઉપરનો ખ્યાલ એક પળમાત્રમાં તેના મસ્તિકમાં આવી

ગયો. દોડીને તેણે જુમ પાડી. “ મુરખી, ત્યાંજ ઉભા રહે એક ડગ પણ આગળ ન ભરશો: ” વૃદ્ધ ત્યાંજ ખમચી ગયો. મદનિકાએ આવી, ધીરથી તેને દોરી પાછો લઇ જઈ હેઠળ ઉતાર્યો અને માયાળુ સ્વરે પૂછ્યું. “ મુરખી, આપ જૂલા પડ્યા છે? આપને આ જંગલમાંથી બહાર કાઢું? ” તે બુઢાએ જવાબ આપ્યો. “ બહેન, તારો અવાજ તથા માયાળુ રીતભાત ઉપરથી તું કોઇ સદૃશસ્થતી બાલિકા હોય તેમ લાગે છે. સાઈ થયું કે તું મળી ગઇ. બેટા, તું જાણે છે કે હું તો આંધળો છું. આ જંગલ છે કે હવેલીઓથી ભરપૂર મહેલો છે, આ ગામ છે કે સીમ છે અને આ દિવસ છે કે રાત છે તે કશું હું જાણતો કે સમજી શકતો નથી. મારે કોઇ ગામડામાં જવું છે. જો તું આવી, મને દોરી, પાસેના ગામમાં મૂકી આવીશ તો પરમાત્મા તારું સાઈ કરશે. બીજું શું કહું, બેટા ? ”

ઉત્સાહિની બાલાની રોગરગ આનન્દ ફેલાઇ ગયો, ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામ્યો અને તે બોલી. “ ચાલો, હું તમને પાસેના ગામમાં લઇ જઈશું ” મદનિકાએ તે વૃદ્ધને દોરી જંગલમાંથી બહાર કાઢ્યો. પાસેનું એક ગામડું આવ્યું ત્યાંની એકાદ ધર્મશાળામાં મુકી જવા તેણે જણાવ્યાથી પાસે એક ધર્મશાળા આવી હતી ત્યાં તે અંધને મદનિકા લઇ ગઇ. ધર્મશાળાના પગથીઆં ઉપર ચઢવા માડ્યું. છેલ્લું પગથીજી રહ્યું એટલે તે અંધ વૃદ્ધે કહ્યું “ બેન હવે હું જઇશ. જા, બા. તું આટલે સુધી મને મૂકવા આવી તેથી બેટા, ઇશ્વર તારું બહુ કરો એવો મારો ખરા મનથી તને આશિર્વાદ છે. જા, બા. ” વૃદ્ધે હવે પોતાનો હાથ મૂકી દેવા જણાવ્યું. જેવો મદનિકાએ તેનો હાથ મૂક્યો તેવોજ ત્યાંને ત્યાં તે અસોષ થઇ ગયો ! મદન ચોંકી ! આમ કેમ ! આંખો ચોળી આંખુઆંખુ જોયું તો ધર્મશાળાને બદલે પેટું તળાવ જ્યાં પ્રથમ તે કુદરતી લીલા નિહાળતી હતી તેજ જણાયું ! વળી આ શું ? તે વૃદ્ધતાં શંકાં મારવાં, તેને દોરી જવું. ઇત્યાદિ તેને યાદ આવ્યું. પેલો જૂખો માણસ પણ યાદ આવ્યો ? “ શું કોઇ મારાં સારાં કામો જોઇ, તેથી બળી જઇ અંદર ભંગ પડાવતું હશે ? શું કોઇ દેવ મારા સારાં કામોથી અપ્રસન્ન હશે ? હરિ ! હરિ ! હું શું કહું. મારે તો યથાશક્તિ દરેકને સહાય આપવાની છે. હું માઈ બનતું કહું છું; પછી આહું આવજું યાચ તેમાં મારો શો અપરાધ ? ”

એવા એવા વિચારોમાં વિલીન થયેલી બહારથી ન દેખાતી પણ અંદરથી ધણીજ સુશીલ અને દાની આળા આગળ વધી, જરાક દૂર નહિ ગઇ હોય તેટલામાં તેણે એક જીણી, બચબરી જુમ સાંભળી ! “ કોઇ બચાવો, કોઇ વારે ધાઓ ” મદનિકા ઉભી રહી. અવાજ કંઇ દિશા તરફથી આવે છે તે સાંભળવા લાગી. પૂર્વ દિશા તરફથી તે અવાજ ચાલુજ હતો. દોડી, ઝડોની એક ઘટોમાંથી પસાર થઇ, એક વિશાળ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશતાં જણાયું કે તેનાજ જેવડી એક છોકરી રકતી હતી; અને તેણે સાંભળી તે જુમો પાડતી તેજ છોકરી બેઆકળા જેવા ઉભી હતી. મદનિકા તેની પાસે ગઇ. “ કેમ બેન શા માટે રે છે ? ” એમ પૂછતાં ઉત્તર મળ્યો કે “ પાસેના ગામના એક ગરીબની હું છોકરી છું. હમારા સગામાં લગ્ન હતાં તેથી મારી બાએ, બિ-ચારીએ, અમારા એક બલા પાડોશીને ત્યાંથી ઘરેણાં માગી લાવી અને પહેરાવ્યાં હતાં તે પહેરી રમતાં રમતાં ધરથી જરા દૂર ગઇ તેટલામાં કાળી ધાબળીમાં વિંટાયલા એક મોટા ને

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસઠાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઠેકાણા—અ. સૌ. જમનાખડેન નગીનદાસ સક્કઈ,
બાણગમા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.
જયનલાલ અમરશી મહેતા, સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા અને તેની તુલના.

લેખક કાન્તિલાલ જયનલાલ પંડ્યા, બી. એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર ગ્રન્થ.

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ જુડુ.

એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવીરોડ—મુંબઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-

પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ લખી

મોકલનારને કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી

જ્ઞાનસુગન્ધ.

મૃત્યુ સૈયા પરથી સતીના હૃદયાર.

વ્હાલા, ત્હમારા હૃદયની ગ્લાનિ દૂર કરો. ધૈર્ય રાખી મ્હને શાન્તિ આપો તેથી મ્હારા દર્દનું દુઃખ કાંઈક ઓછું થશે. ત્હમારા કોમલ કરના સ્પર્શ થકી મ્હને ઘણો આનન્દ થાય છે તાવથી તમ રહેતા મ્હારા શરીરને શાન્તિ મળે છે. ચૈદ, દાક્તરની અમુલ્ય દવાઓમાં પણ ત્હેના જેવો ગુણ નથી. પ્રિયતમ, ભવિષ્ય ઉકેલવાને કોણ સમર્થ છે. જે કાલે જે કાંઈ ઘનવાનું હશે તે મિથ્યા થનાર નથી. ઈશ્વર ઇચ્છા આગલ મનુષ્યશક્તિ કેવલ નિર્માલ્ય છે. મ્હારી જીવનદારી જો ટુંકી જ હશે તો મ્હારાથી વધારે સમય જીવી શકાશે નહિ. મનુષ્યમાત્ર પરમાત્માની ઇચ્છાને આધીન છે. સર્વ કોઈને માથે મૃત્યુ ભમે છે. જન્મ તથા મૃત્યુ પે જીવનના સંસ્કારમાં આદિ તથા અન્ત છે. અન્તકાલ સમયે મૃત્યુથી ડરી મન તથા આત્માને મય અને નિરાશાથી ઘેરી લેવાં જોઈએ નહિ. ઈશ્વરના ઇચ્છાનુસાર જો મ્હારો અન્તકાલ નજીક આવ્યો હશે તો હું મૃત્યુને વધાવી લઈશ. પરંતુ તેથી મ્હારા હૃદયને આનન્દ નહિ થાય. તોપણ પ્રભુની ઇચ્છાને મ્હારે હસતે મુખે તાવે થયું જોઈએ, પરંતુ મ્હારું હૃદય તો હું અહીં ત્હમને સોપી જઈશ અને ત્હેના વ્હલામાં ત્હમે અર્પણ કરેલો અમૃત રસ માત્ર લઈ જઈશ. અનિત્ય વસ્તુ કોઈથી લઈ જવાતી નથી. તમ હોત તો મનુષ્યનું અડધું દુઃખ ઓછું થાત. મ્હારા આત્માને તેથી શાન્તિ મળશે. તે જ્યાં હશે ત્યાં ત્હમારું સ્મરણ કરશે. સૃષ્ટિમાં આપણો સંબંધ થોડા સમય સારુ નિર્માણ થયો હશે. પ્રિયતમ, મ્હારા ધિના ત્હમને સૃષ્ટિમાં સર્વ રસહીન લાગશે. પરંતુ પ્રાણેશ, મ્હારી આતર ત્હમે ધૈર્યથી સર્વ સહન કરજો; નિરાશ થશો નહિ. પૃથ્વી તજ્યા પછી સર્વ સુખ નષ્ટ થાય છે તેમ માનશો નહિ. દિવ્યભૂમિ પર આપણું મુખ્ય ધામ છે. આપણો અન્ત ઘાસ તેમજ મુખ ત્યાં છે. પૃથ્વી ઉપર આપણે માત્ર પ્રવાસી છીએ. વ્હેલા મોડા આપણે ત્યાં મઢીશું, વ્હાલા, હું ત્યાં વ્હેલી જાઉં છું તેથી નિરાશ થશો નહિ. દુઃખ વ્હોરી લેશો નહિ. પ્રભુ ત્હમને સુખી રાખે એવી મ્હારી પ્રાર્થના છે. ત્હમને સુખી જોઈ મ્હારા આત્માને શાન્તિ મળશે. ત્હમારું સંસારિક જીવન ત્હમે શાન્તિમાં ગાળજો. જીવનનો ઉત્સાહ તથા આનન્દ તોડશો નહિ. પ્રિયતમ, ત્હમને ફક્લા મુકી હું જાઉં છું. ત્હમારા અથ ત્હેનાર કોઈ નથી વિપત્તિ સમયે ત્હમને ધૈર્ય તથા આશ્વાસન આપનાર કોઈ નથી. વ્હાલા, ત્હમારા જીમરનું કોઈ સોંપતી રજું નથી હું ત્હમને અતિ તીવ્ર જલમ દઈ દોડી જાઉં છું, પ્રાણેશ, મ્હારી કઠિનતા સારુ ત્હમે મ્હને ક્ષમા કરશો. હેવટે આપણે મઢીશું, આપણા અતર એક છે. પ્રભુના ધોમમાં હું નિશાદિન ત્હમારા જ ગુણ ગાઈશ તથા ત્હમારું જ ચિત્તવન કરીશ.

રણજીતભાઈ વસુભાઈ કૃત “પ્રિયકાન્ત”

અમદાવાદ-થી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શ્રી. સોમાલાલ મ ગળદામે છપ્પું

સુન્દરી સુબોધ

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મનુઃ

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, ત્યાં પામે સન્માન સુન્દરી)

પુસ્તક ૮, અંક ૧૦.

જુન, ૧૯૧૧.

આધાર પાઠક

બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક અને તંત્રી—રામભોલનરાય જસૈવંતરાય.

વિષયસૂચન.

વિષય વિભાગ	ક્રમ	પૃષ્ઠ.
હૃદયગુજન.	૧	૩૨૧
કાવ્યકુંજ.		
બાલયુવકને માનવંચન.	૨. વૈકુંઠ—	૩૨૨
માનુ હેત.	૩. હાવજ કેશવજીનેડીયાવાલા.	૩૨૩
જાપાની હાલરકુ.	૪. રમિક.	૩૨૩
મહારી વાંસળી.	૫. આધ્યાત્મિક.	૩૨૪
આમાફ દપતી	૬. મંજુમ	૩૨૫
ચાર્તલારી.		
શ્રદ્ધાળીનું આદર્શ ચિત્ર.	૭. વૈકુંઠપ્રસાદછેનશકરજેરીપુરા.બી.એ.	૩૨૬
વિદ્યાકલા.		
હીન્દીઆ અથવા તાણ.	૮. મરુબાલ રતિશાલે કુ.	૩૩૧
શ્રીઓ તથા આગકોને ધરગતુ દવાઓ.	૯. વૈદ અમૃતવાલ સુન્દરજી પદિયાર.	૩૩૩
વિવિધાવહાર.		
મને મહારી બાછડી માથે બનતું નથી	૧૦. વૈદ અમૃતલાલ સુન્દરજી પદિયાર.	૩૩૫
તેનું મારે શુ કરવું.		
શ્રી કૃષ્ણજી	૧૧. રા.કે.હાનંજી ત્ર્યકુ.ગાંધી.	૩૩૮
ચીન દેશની શ્રીઓ સંબંધી એકાદ બે વાતો	૧૨. ત્રીભોવનદાસ દામોદરદાસ.	૩૪૦
સરસ્વતી.	૧૩. વામનરાવ આણુગોવિંદ પટેલ.બી.એ.	૩૪૨
અએનો ઉપયોગી પુસ્તકો.	૧૪. મોતીબાઈ નરસિંહબાઈ અમીન.	૩૪૮
સમયવર્તન.	૧૫. બી.બી.	૩૫૦
જ્ઞાનમ્નાથમ.		

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધલ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મસાઈડઃ—જંતુવિનાશક. ચેપી કે ઝેરી જંતુના વિપ્લવે કાપી નાંખે છે. રૂ. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશનઃ—રક્તશોધક. સોઢીવિકાર ઉપર ધણીજ અ કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશનઃ—ઝાડાની કબજબાત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આવે અને શુભ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમઃ—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જતી આવે છે. .. રૂ. ૦-૮

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની સુધખી જત અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખોઃ—

(પ્રોફેસર ગર્જનજીની) આયોનિક ફાર્મસી

ગોરિગામ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો “સૂર્યો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા “સક્તિમતી અને ઉત્સાહિની અને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને શુદ્ધ વર્ગોની “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ યદ્ય પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આંતર-વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ મેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. “સૂર્ય વિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાજ્ય નથી...” “સૂર્યની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૮ મું.] ઈ. સ. ૧૯૨૧, જુન:—જ્યેષ્ઠ, વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૧૦ મો.

ઉદયગુંજન.

“સત્યની દહાડાં આહુ રાખવામાં લીધેલી મહેનત અને સંહન કીધલા થા નકામા છે: દુષ્મન હારતા નથી તેમ હઠતા પણ નથી અને સધળી હકીકત જોમની તેમજ રહે છે ! ” એમ કહિય કહેશો નહિ? કારણ કે જો આપણી આશાઓ ખોટી હોય તો આપણી ધાસ્તીઓ પણ જૂઠીજ હોવી જોઈએ અને એમ કેમ ન અને કે ચોતરફની અધાંધૂનીમાં તહમારા મિત્રો દુષ્મનો ઉપર વિજયવાન બનતા હોય અને પૂરેપૂરી ફતેહ મેળવવાને ફક્ત તહમારાજ ઉમંગ અને પ્રયાસની ખોટ હોય ? આપણે જોઈએ છીએ કે, કિનારા ઉપર જ્યારે સોંગરનાં ન્હાનકડાં મોળ માંડ માંડ આગળ વધી શકે છે ત્યારે દૂર દૂરથી ભરતીનાં મહાપૂરના ઓધ તહિંગની પાછળ ચાલ્યા આવે છે અને થોડીજ વારમાં સર્પળાં જળસ્થાનોને સંપૂર્ણ રીતે ભરી દે છે.

અને જ્યારે પ્રકાશ આવે છે ત્યારે પૂર્વ તરફનાં બારી બારણાંમાંજ પેલાં કિરણ પડે છે એ ખરું છે; સૂર્ય આકાશમાંગ પર ઘણોજ ધીમો ધીમો ચલેલો જાય છે, પરંતુ પશ્ચિમ તરફ દ્રષ્ટિ કરી જોશો તો તરત સમજાશે કે ચોતરફ પૃથ્વી તેજથી ઝળહળી રહી છે !

સુનીતિના સંઘામોમાં દેખીતા પરાજયથી નિરાશ નહિ થતાં નિરંતર પ્રયાસ કર્યા કરવા એજ પરમધર્મ છે.

પુછું પારણાને—“બાલ ન શું પોઠતું ?” રે લોલ,
પારણું કહે—“તે ઉઘ ઓઠતું” રે લોલ.

નિંદરથી સમણાં દુર હું કરું,
મધુર નિંદર તું નયણે ભરું.

મુજ બાલ સાથ જન્મ મધુ માસનો રે લોલ,
બાલનો ગુલાબ રંગ ગાલનો રે લોલ;
જન્મસમય ધન્ય છે વસંત પંચમી રે લોલ.
નિંદ લે તું બાલ ! ઘેનમાં અમી રે લોલ.

નિંદરની પરી નહાસી જતી કહાં ?

રવિ રહુડે ઉઘ્યાચલ એ જહાં !

રમકડે રમવા પછી જાગલે,

નિંદર બાલક ! લે; હમણાં મળે.

તુજ પારણે ચંદુલ કલ્લોલતાં રે લોલ,
મોગરા સુવાસ મિષ્ટ ઢાળતા રે લોલ;
ગંધહીન ફૂલવેલ નથી ચીતરી રે લોલ,
નિંદ લે તું બાલ ! નેણમાં ભરી રે લોલ.

મધુ પ્રભાત સુધી સુખમાં સુલે,

પછી પ્રભાત—પતત્રિ ટલ્લકશે;

સખલ, સ્વસ્થ તદા શિશુ ! જાગલે,

તવ લગી લધુ બાલક ! ઊઘલે.

રાંસક

મહારી વાંસળી.

(રાગ કાલીંગડો તાલ દાદરો.)

મૃદુલી મહારી વાંસળી મીઠલડી મધુરી રે— મૃદુલી.

લટકાળી મનમોહીની મુંદર સોહ્યામણી

રસ સરસ ચખાડતી લાગતી ઘણી સારી રે— મૃદુલી.

ધનશ્યામ વૃન્દ ગાજતે પવનના સ્ત્રીત્કાર થતે

ઊરને ડોલાવતી દોડોલી કામંજુગારી રે— મૃદુલી.

ચપલ ચિત્ત ચોરતી તનને તપાવતી,

ફૂંચને રેલાવતી ગુન્જતી મનહારી રે— મૃદુલી.

સૃષ્ટિને હિંદોળતી કુંજને ઝુલાવતી

મંજુલ કંઠ ગાનથી ચર્મ પડી ઘણી ખ્યારી રે—મૃદુલી.

તરંગણામાં નાચતી રાચતી અતિ હર્ષથી,
 આ મૃગલી ઉચ્ચકર્ણથી ખેંચાઈ લહે ધારી રે—મૃદુલી.
 થેઈ થેઈ ઘનકારથી પિંછાં તણાં ચમકારથી
 સૂરના એક તાનથી મયૂર બન્ધો વિહારી રે— મૃદુલી.
 હરિત નીલ વન વિષે ભૂલતી બની ખડાવરી
 કુચુમ મધુ શોધતી મધુકરી બિચારી રે— મૃદુલી.
 મેઘ બિન્દુ વરસતે દિવ્યનાદ પ્રસરતે
 મનમાં વૃજ નારીને લેં ધા કર્યો ઘણો કારી રે—મૃદુલી.
 નંદને આનંદમાં ડુબાવતી શી રનેહથી
 પ્રેમથી પલાળતી ન્યાં વસે બંસીધારી રે— મૃદુલી.

આધ્યાત્મિક.

અમારું દંપતી.

અમારું બન્યું દંપતિ આજ અમે તો મહાલશું રે.
 લગ્નતણી જે દિવ્ય ભાવના
 ઐક્ય તણી જે ઉચ્ચ સાધના
 પ્રેમ પરસ્પર કરતાં બન્ને સાધશું રે— અમારું—
 દ્વૈતભાવ હૃદય ધરશું ના
 કાર્યભાર સમજશું સાચા
 ઉર્મિ હૃદયસરોની સ્થેતાં શીખશું રે— અમારું—
 ઉભય હૃદયરત્નો બનવાનાં
 આત્મ વિકાસ અમે કરવાનાં
 દિન નિશ અમ શુભ રનેહામૃત પી પાઇશું રે— અમારું—
 અભિનવ શુભ જીવન દેનારાં
 સંપ થકી જાં પી રહેનારાં
 પ્રભુભક્તિમાં લીન થઇને પ્રભુ પ્રેમમાં રાચશું રે— અમારું—
 રજ તમ સઘ હમે ત્યજવાનાં
 સત્વ અમે સત્વર ગ્રહનારાં
 પ્રમ તત્ત્વ લઇ જાગી જગત જમાડશું રે— અમારું—
 મંજુલ.

વાર્તાલહરી.

ગૃહિણીનું આદર્શ ચિત્ર.

(વચનતત્ત્વલક્ષ.)

કેવાં ગૃહિણી હૃદયે સુખડાં અમોલાં,
રત્નો રૂડાં જલધિના ન અમુલ્ય તેવાં;
જાઈ ગૃહે અજળ હાઈ પ્રીતિથી લગ્ન,
ને કે અનુપ સુરભી મહી ચાઈ મગ્ન !

x x x

દુર્ભાગ્યે માથે આવી પડતી દુઃસહ પરિસ્થિતિમાં અળખાજનની સહનશીલતા નિહાળવાના અને ઘણા પ્રસંગો આવ્યા છે. જે સંકટો પુરુષના આત્મગૌરવને શમાવે છે અને તેને ધૂળ ભેગો કરી નાંખે છે, તે સંકટો અળખાની વિવિધ શક્તિઓને કસે છે અને કોષ્ટ કોષ્ટવાર તેમની રજીતા અને મનોઅળની મહત્તાનું જાન કરાવે છે. જે મધુરી અને સુકુમાર સ્ત્રી હોવાના સમૃદ્ધ પંથમાં વિચરતાં ખરેખર અળખા અને પરાધિન જણાતી હોય, અને નજીવી કંઈપતાઓથી પણ જાણે વ્યાકુળ બનતી હોય, તેજ સ્ત્રી પ્રતિકુળ સમયે ભર્તાનું આશ્વાસન અને અવલમ્બન રચાન થતી અને સિતમમાં સિતમ આપત્તિનાં આપઠાં સાથે અડગ ધૈર્યથી ટકર ઝીલતી જેવી એ ખરેખર હૃદયદ્રાવક છે !

વટ વૃક્ષની આસપાસ નાણુક લતા કોમળ અને મૃદુલ પર્ણ અને ડાંખળાઓ વાંટાળી તેના અવલમ્બનથીજ જાનુપ્રતિ ઉર્ધ્વ પ્રયાણ કરે છે. જ્યારે તે કડોર વૃક્ષ વજ્રપાતથી ચીરાય છે ત્યારે તે લતા પોતાની ડાંખળાઓથી તેને આલોંગી રહે છે અને ચીરાયેલી ડાળાઓને શુધ્ધી લે છે. એજ પ્રમાણે અનુકૂળ સમયમાં જાનવીપર પરાધીન સ્ત્રી આભૂષણ રૂપ રહે, અને એકાએક સંકટ આવી પડતાં તે તેનું આશ્વાસન અને અવલમ્બન રચાન બને, કઠિન હૃદયના આન્તર્પ્રદેશમાં પ્રવેશે, ઉદ્વિગ્નમનને આતિ કોમળતાથી શાંત કરે, બસાશ દિલને પ્રીતિબંધનમાં સંચારે—એ વિશ્વનિયંતાનો અનેરો નિયમ છે.

શુદ્ધ પ્રીતિબંધનથી જોડાયેલાં એક સુખી કુટુંબવાળા મારા મિત્રને હું એક વખત અભિનંદન આપતો હતો ત્યારે તેણે મને પ્રત્યુત્તર આપતાં કહ્યું—‘તને સ્ત્રી બાળકોનું કુટુંબસુખ પ્રાપ્ત થાઓ. અભ્યુદયને સમયે તે તારાં સમભાગી યશો, વિપત્તિને સમયે તે તને આશ્વાસન આપશે. મહારા સ્વાનુભવમાં આવેલું છે કે આ જગતનાં દુર્ભાગ્યમાં દુઃસ્થિતિ સંતાપલું નિવારણ કરવામાં પત્ની જેની સહચરી છે એવા પુરુષના પ્રયત્નો પાશ્વ થાય છે. એક તરફથી આજીવિકાને વાસ્તે પુરુષપર આધાર રાખતાં નિર્દોષ અને પ્રિયતમ સ્ત્રીશિશુજનોની જરૂરિયાતો પુરી પાડવાને અર્થે તેનો જીવસો સચેત રહે છે; અને અગર જો આ દુનિયામાં પોતે જાણે કેવળ અધકાર અને અવનતિમાં નિમગ્ન હોયો જણાય તો પણ ગૃહરૂપ પ્રેમ-વિશ્વનો તે રાજ છે એવા વિચારથી તેનું આત્મમાન ધંધક અંશે જળવાય છે. પરંતુ એકલો (પત્ની વિનાનો) પુરુષ આત્માની ઉપેક્ષા કરી

વિશેષ ક્ષીણુ બને છે, પોતાને મિત્રખંધુ વિહિન ગણે છે; અને વસતિને અભાવે ખડેર થઇ જતા મહેલની માફક તેનું હૃદય શૂન્ય બને છે.

આ સ્થળે મન એક ખીના યાદ આવે છે. એ ખીના મારા અનુભવમાં આવેલી છે. મારો ગાઢ મિત્ર કુમુદકાન્ત એક સુંદર અને શુષ્કિયલ બાળાની સાથે પરણેલો હતો. તે બાળા હંચી અને સમૃદ્ધ રહેણી કરણીમાં ઉછરેલી હતી. અલબત્ત તેનું પોતાનું ધન જુજાનું હતું. પરંતુ મારો મિત્ર ધનવાન હતો. દરેક પ્રકારની મોજ મજા મણાવવાની અને સાધારણ રીતે સ્ત્રીજાતિને અતિ મોહ પમાડનારી વિવિધ વાંછના-કાલ્પનાઓ પરિપૂર્ણ કરવાની આશા આપી તે તેને આનંદ આપતો. તેની જીંદગીમાં પરીઓના કાલ્પનિક સુખનો ઉપભોગ થશે એવું પોતાના મનમાં ધારી લેતો.

તેઓની વચ્ચે દ્વિસતી મિત્રતાજ કંઈ સંગીતમય ઐક્ય સુચવતી હતી. કુમુદકાન્ત કદાવર અને ગંભીર સુખાકૃતિવાળો હતો. બાળા જીવનરસ અને આનંદનું ઝરણું હતી. કુમુદ પોતાની વિલસંત શક્તિઓથી મિત્રમંડળમાં બહુજ આનંદ પ્રસારતી હતી. મિત્રમંડળમાં કુમુદકાન્ત શાંત આનંદના હભરાથી જાણતાં અજાણતાં પત્ની પ્રતીજા જેમ રહેતો; અને કુમુદ બ્યારે પોતાનાં વખાણુ થાય ત્યારે અનુચ્છ અને અનુમતિનું સ્થાન પોતાનો કાન્તજ હોય તેમ તેના તરફ લીલાયુક્ત નયન ફેરવતી. બ્યારે કુમુદ કાન્તના ખમાપર આલિંગતી ત્યારે તેની નાજુકાઈ પતિના કદાવર બાંધાયા ધણી સારી રીતે તરી આવતી. જાણે અજાણપણીને લીધેજ પોતાના પ્રિયતમને આહતી હોય એવી આનંદપ્રદ મર્ગરૂપી અને પ્રેમમય કામળતાનો મિશ્રિત આભાસ તેની મોહક અને વિશ્વાસ પૂર્ણ સુખાકૃતિમાં સુવ્યક્ત હતો. સુકુમાર વયમાં જોડાયેલાં અન્ય દમ્પતી ગૃહસ્થાશ્રમ પંથમાં વિશેષ સુખની આશા ધરી ભાગ્યેજ પ્રવાસ કરવા નિકળી પડયાં હશે !

દુર્ભાગ્યે મારા મિત્રે પોતાની મિલકત સદ્દામાં રોષ્ટી હતી. અને પરફ્યે થોડો વખત થયો ન થયો ત્યાંતો એકાએક આવી પડેલી ખોટને લીધે તેની મીઠકત ઘસડાઈ ગઈ; અને જોત, જોતામાં તે દારિદ્રજાળમાં રસાયો. થોડાક વખત તેણે પોતાની સ્થિતિ જાળવી રાખવા પ્રયત્ન કર્યો; અને શીકા ચહેરાથી અને નાસીપાસ હૃદયથી જીવન ગુજારવા લાગ્યો. જીંદગી દુઃખમય બની. વિશેષે કરી ભાર્યાની પાસે ગંમેતેમ કરીને પણ હસતો ચહેરો રાખવાની આંવસ્યકતાથી તે વિશેષ દુઃસહ થઈ ! દુઃસ્થિતિની ખબર આપી પત્નીનું કામળ હૃદય વિધવું એ કેમ બની શકે ? પરંતુ હૃદય ઉકેલનાર ચપળ ચક્ષુ તેની પરિસ્થિતિથી અગાત કેમ રહે ? તેના ચહેરાની ફિકાઈ અને કૃત્રિમ હાંપથી દબાવેલા જોડા નિઃશ્વાસો તે સત્વર કળી ગઈ. ખુશ મિજાજ જાળવવાની તેની કોશીશોથી તે છોતરાઈ નહિ. તેને સુખ આપવાને તેણે પોતાની વિવિધશક્તિઓ અને કામળ પ્રીતિ મોહનો યોગ કરવામાં કયાશ રાખી નહિ. પરંતુ તેથી કરી તો કુમુદકાન્તના આત્મામાં શક્ય વિશેષ ઉંડુ પેઠું. પત્નીને જેમ જેમ તે વિશેષ પ્રીતિનું પાત્ર જોતો ગયો તેમ તેમ તો થોડા સમયમાં તે મિચ્છારી કંગાલ સ્થિતિમાં આવી પડશે એવા વિચારથી તેનું હૃદય દોદાઈ જતું હતું. અરેરે સ્વલ્પ સમયમાં આ હાસ્ય ઉડી જશે ! ઓખું સંગીતહીન થશે ! ! ચક્ષુ ન્યોતિ; શોક-તિમિરમાં અસ્ત થશે ! ! કામળ અંગમાં ડોલતું મૃદુ હૃદય મારા કંઠિન હૃદયની પેઠે—અરે વિશેષ—જગત્તા તાપ જતાપોથી વિહ્વલ બનશે !

એક દિવસ કુમુદકાન્ત મારે ત્યાં આવ્યો; અને ઉંડા નિઃશ્વાસ નાંખી તેણે મને સર્વ જ્ઞાતાન્ત કહ્યું. અયથી ધતિ સુધી સાંભળ્યા પછી મેં પૂછ્યું:—‘તારી સ્ત્રી આ સર્વ જાણે છે?’ તેની આંખો શોકાશ્રુથી છલકાવા લાગી. ‘પરમેશ્વરની ખાતર, જે મારી ક્યા જાણતો હો તો મારી સ્ત્રીનું નામ મને યાદ દેવાડતો ના ! તેના વિચારથીજ હું ઘેસો બની જાઉં છું!’

‘અને શા માટે નહિ? વેલું મોઢું તો તે જાણશેજ. તેનાથી છાનું તું લાંબો વખત રાખી શકવાનો નથી. તું નહિ કહે અને તેને બીજી રીતે ખબર પડશે તો તે જ્ઞાતાન્ત અચાનક જાણવાથી તેના હૃદયમાં કદાચ ભારે ધ્રાસણ પડશે. પ્રીતિબંધથી જોડાયેલા યુગલનાં વચનો દુઃખદ બનાવેના ક્ષેત્રોને શમાવે છે. વળી તું તેના આશ્વાસનનો લાભ પણ ખુવે છે. ઉપરાંત વિચાર અને બાવનાના અરસ્પરસના ગાઢ વિનિયમ રૂપી હૃદય યુગલને જોડનાર અંધનની તું ઉપેક્ષા કરે છે. તારા મનમાં કંઈક મહાવ્યથા છે તે તે સહજ જ જાણી શકશે; સત્ય પ્રેમ આગળ કાંઈજ છૂપું રહી શકે તેમ નથી. જ્યારે પતિ પત્નીથી કાંઈ પણ વસ્તુ ચુપ્ત રાખે છે ત્યારે તેથી પત્ની પોતાની અવગણના થઈ માને એ સ્વાભાવિક છે.’

‘પ્રિય સુહૃદ ! તેની બવિધ્યની આશાઓ પર એકએક ધા પાડવાનો વિચાર—તારો પતિ નિર્ધન થઈ ગયો છે એ કહેતાં વારજ તેનું હૃદય વિંધાઈ જશે ! છંદગીના સુખોપભોગો ત્યજી દેવાના છે, મિત્રમંડળના સમાગમની મોજમજ છોડી દેવાની છે; મારી સાથે દારિદ્ર અને અંધકારમાં ડુબી જવાનું છે; પ્રત્યેક નયનને આકર્ષનારી, પ્રત્યેક હૃદયને સુખદાયિનીને અનંત ઉજ્જવલ પ્રદેશમાંથી કેવળ અજ્ઞાત પ્રદેશમાં વિચરવાનું છે—અરે દારિદ્ર તે કેમ સહે ? જાતજાતના વૈભવની અંદર તે ઉછરેલી છે ! ઉપેક્ષા તે કેમ સહે ? મિત્રમંડળની તે એક આદર્શભૂતિ છે ! અરે તેનું હૃદય ચિરાઈ જશે !’

મેં તેના શોકને શબ્દસરિતામાં અટકાવ્યા શિવાય વહેવા દીધો. શબ્દ શોકનું ઔપચ છે. જ્યારે તે છાનો રહ્યો ત્યારે મેં નરમાશથી ઉક્ત વિષય ટૂંકી આરંભ્યો. તેની સ્થિતિથી સ્ત્રીને જાણીતી કરવા આગ્રહ કર્યો. આતિ ખેદથી અને નિશ્ચયપણે તેણે માથું ધુણાવ્યું.

‘પરંતુ તેનાથી છાનું તું કેમ રાખી શકીશ ? તારી પરિસ્થિતિના અંગે રહેણી બદલવાના ઉપાય યોજવાને માટે તેણે તે જાણવું જ જોઈએ. રહેણી તો તારે બદલવીજ પડશે.’

તેના મ્હેરા પર અત્યંત શોકનો આવિર્ભાવ જોઈ મેં કહ્યું:—‘તું દિલગીર બન માં ! મને ખાતરી છે કે તું બહારના આડંબરમાં સુખ માનતો નથી. તારે હજી મિત્રો છે-ગાઢ મિત્રો છે; અને તેઓ તારી સામાન્ય રહેણીથી તારા વિ હલકો મત નહિજ આંધે. અને ખરેખર કુમુદની સાથે સુખમાં રહેવામાં કંઈ મહેલની જરૂર નથી.’

ઉમરાતા હૃદયથી તે બોલી ઉઠ્યો:—‘અરે કુમુદની સાથે ઝુંપડીમાં હું સુખી થઈ શકું. દારિદ્ર શું... ધુળમાં હું તેની સાથે રહી શકું ! હું... હું... પરમેશ્વર તેનું કથાણ કરો !’ એમ કહેતાં કહેતાં તેના નયનમાંથી કામળ અનુધારા વહેવા લાગી.

સહેજ નજીક જઈ, પ્રેમથી તેનો કર મઢી મેં કહ્યું. ‘ખાતરી રાખ કે તેજ પ્રમાણે તારી પત્ની પણ તારી સાથે ગમે તે સ્થિતિમાં સુખ માનશે. અરે વિશેષ:—દારિદ્ર તેને ગર્વ અને વિજયનું કારણ થઈ પડશે. તેની સ્વાભાવિક શક્તિઓ વિકસસે અને સ્પેડોર્મિઓ વિલસશે. તારા ઉપર નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ ધરતી હોવાની ખાતરી કરાવવામાં તે આનંદ માનશે.

પ્રત્યેક પતિવ્રતાના હૃદયમાં દૈવીજ્યોતી: રહેલું હોય છે. અબ્યુદયના અજવાળામાં તે પ્રકાશતું નથી. પરંતુ વિપત્તિનાં અધિકારમાં તે સચેત થાય છે—પ્રકાશે છે—ઝળકા ઉઠે છે. આ જગતની વિપત્તિજ્વળનો પરિચય થયા પહેલાં અર્ધાગના એ શું ચીજ છે—શી સુખ દાયીની દેવી છે—તે માનવી જાણી શકતો નથી !

મારી સલાહ ઘણી આગ્રહી હોઇ અને બાપાશૈલી કંધક સમોટ હોઇ કુમુદકાન્તનું મન યોગ્ય માર્ગે લાવી શકાયું. મારા મિત્રની પ્રકૃતિ વિગેરે વિશે હું ચિરકાળથી વાકેફ હતો; અને તેથી મારા કહેવાથી તેના મનપર થયેલી અસરપર આધાર રાખી તેને ગૃહે જવા અને અકળાયલા હૃદયના શોકભારમાં ગૃહિણીને સહભાગિની કરવા સમજાવી શક્યો.

આ બધી સલાહ આપવા છતાં પણ મારે જણાવવું જોઇએ કે પરિણામ જાણવાને હું ધણેજ ઉત્કંઠિત હતો. જેનું જીવન કેવલ સુખમય જ હતું તેનાં ધૈર્ય ઉપર વિશ્વાસ કેમ રહે ? અવનતિનો અધિકાર નજર આગળ ખડો થતાં તેનું હૃદય સહજ જ દુઃખાર્ત બને; અને અનુભવેલા સમૃદ્ધ પ્રદેશોને વળગી રહેવા લલચાય ! વળી મોજમજાનયુક્ત જીવનના લાગની સાથે ઘણીએક અનન્ય દુઃખકરવૃત્તિઓ મનને ઘેરી લે છે. સંક્ષેપમાં ઉપર જણાવેલા મેળાપ પછી કુમુદકાન્તને જ્યારે હું મળ્યો ત્યારે મારે મન શંકારહિત ન હતું. કુમુદકાન્તે મારી સલાહ અનુસરી હતી.

‘કેમ તેણે કેવું ધૈર્ય બતાવ્યું ?’

‘દેવીપુત્ર ! તેને તો તેનું હૃદય શલ્ય ખસી ગયા જેવું લાગ્યું ! તેણે મારા કંઠમાં હાથ ભેરવી મને પુછ્યું:—‘પ્રિયતમ, આપના સંઘળા શોકનું કારણ તો માત્ર આજ છે કે ?’ અરેરે ! પણ ખીચારી ચુવતી ! હજુ તેને પરિસ્થિતિનું યથાસ્થિતમાન નથી. દારિદ્રની તેને કાલ્પનિક બાવના જ છે. સ્નેહ દારિદ્રનાં ચિત્ર માત્ર તેણે કવિતા દારાજ જોયાં છે. તેને હજુ સુધી સુખના અભાવનું ખરેખરે માન થયું નથી. સુપરિચિત મજા અને અનુકૂળતાઓના અભાવથી હજુ તે પીડાતી નથી. જ્યારે ચિંતાઓ, તંગીઓ, અને સ્વાભિમાનના અભાવનો સ્વાનુભવ થશે ત્યારેજ ખરેખરી કસોટી થશે !

પણ હવે જ્યારે તેને દુઃસ્થિતિ વિશે જ્ઞાત કરવાનું કઠિનમાં કઠિન કામ તું કરી ચૂક્યો છે તો હવે દુનિયાને પણ તું જેમ બને તેમ જોહું જણાવે તેમ સારું. અલબત્ત તને શોક થશે. પરંતુ એકાં વખતે જ તે દુઃખ પુરું થશે; નહિતર કલાકે કલાકે તારી સ્થિતિ સંભારતાં તારા મનમાં પરિતાપ થશે. પડતીમાં આવી પડેલ માણસને દારિદ્ર કરતાં ડોળ વધારે દુઃખદ નીવડે છે. ગર્વિષ્ટ મન અને નિર્ધનતા વચ્ચે સંબંધ નથી એ સ્પષ્ટ જ છે. ગરીબ દેખાવાને હિમ્મત ધર; અને દારિદ્રનાં તીક્ષ્ણતમ દુઃખ ઓછાં થશે.’ કુમુદકાન્તની આ બાબતમાં પૂર્ણ અનુમતિ હતી. તેને ખોટો દેખાવ રાખવાની ટેવજ નહતી. અને તેની પત્ની તો બદલાઇ ગયેલા સંયોગોને અનુકૂળ થવા રાહજ જોતી હતી.

કેટલાએક દિવસ પછી કુમુદકાન્ત મારે ત્યાં આવ્યો. તેણે પોતાનું મકાન વેચી નાંખ્યું હતું. અને સહેરથી થોડે દૂર ગામડામાં એક ઝૂંપડી ખરીદી હતી. રાયરચીલાં વેચી નાખવામાં તેનો ધણો વખત રોકાયો હતો. તેની નવી રહેણીમાં જુજ જુજ સાદો સામાન જ આવશ્યક હતો. તેની પત્નીના વાજીર શીવાય બધો સારો અને મોઢો રાયરચેલો વેચી

વાંચવાથી, પ્રતિકુળ લગ્નોથી તથા વીગેરે એવાં બીજાં ઘણાંક કારણોને લીધે થાય છે. કેટલાક દરદીને આ તાણુની અગાઉથી ખબર પડે છે, જ્યારે કેટલાકને બીલકુલ ખબર નથી પડતી. નબળા મન (Nervous temperament) ની સ્ત્રીઓને પેતાના ઘણાજ નજીકના સંબંધીના મંદવાડમાં ઘણા ઉભરા કરવાથી પણ કેટલીકવાર આ દરદ થઇ આવે છે. અને અદેખાઇ અથવા મનમાં બળવાથી, અંતઃકરણના ઉભરા બહાર ન કઢાડવાથી પણ આ દરદ કેટલીકવાર થઇ આવે છે. શરૂઆતમાં દરદી શુન્યશુન્ય ખેંચી રહે છે, અથવા જરા જરામાં ખૂબ હસે છે અથવા રડી પડે છે. હાથ પગ ઠંડાં થઇ જાય છે ને જ્યાં હોય છે ત્યાંથી પડી જાય છે ને તાણુ આવે છે. કેટલાંકને પુષ્કળ ઉલટીઓ થાય છે ને પછી તાણુ આવે છે; કેટલાંકને આખા શરીરમાં 'જલ્મજ્વરા' થઇ આવે છે, વીગેરે: એવી કેટલીક અગમચેતીઓ જણાય છે.

ચિન્હો:—દર્દીને કશ્ચાજનક વાતો સાંભળીને હસવું આવે, હસવું આવે એવી વાત સાંભળીને રૂવે; સાધારણ અકલ અને ડહાપણ જણાવું નથી. મ્હેરો બહાવરો લાગે છે. બીજાને માટે અતિશય લાગણી ધરાવે છે. જરા દરદ હોય તો પણ વધારે હોય એમ લાગે છે; અને આવું દરદ ઘણુંખૂં શરીરના ડાબા ભાગમાં જણાય છે. તાણુ આવે છે ત્યાં મ્હેરો લાલચોળ થાય છે, ગોળો ચડતો હોય તેમ લાગે છે, વાધણીઓ આવે છે, છાતીમાં ધબકારા થાય છે, શ્વાસ રૂંધાય છે, ડચુરો બાજે છે, અવાજ ગળામાં ઉડો ઉતરી જતો હોય તેમ લાગે છે અને બેભાન થઇ જાય છે. પણ બેભાન અવસ્થા ઝાઝો વખત રહેતી નથી. શરીરનો અમુક ભાગ રહી જાય છે. પણ દરદીનો મ્હેરો ઉતરી ગયેલો જણાતો નથી, અને જાણે કશું દરદ નથી એવો લાગે છે. દરદી પડે છે તે પણ ઘણુંખૂં સાચવીને પડે છે, ને ચીસ પાડે છે, તે ચીસ સાધારણ રીતે વાઇ વાળો માણસ પાડે છે તેવી નહિ પણ ગળામાં ઉડી ઉતરી જતી. સમજાય નહિ તેવી હોય છે. આ તાણુમાં જીમ સાધારણ રીતે દાંન વચ્ચે ચગદાતી નથી. નાક ઝડપથી ચાલે છે. તેવી વખતે પીશાબ થઇ જતો નથી પણ તાણુ વળ્યા પછી પુષ્કળ પીશાબ થાય છે. થાક લાગે છે અને પડી રહેવાનું મન થાય છે. તાણુ વળતી વખતે ડસકાં ખાય છે અને આવતાં પહેલાં બગાસાં બહુ ખાય છે, વાધણીઓ આવે છે અને ગળામાં (દડો) બોલ ચડતો હોય તેમ લાગે છે, ને દરદી ખૂબ રડે છે.

ધલાજ:—આવા દરદી પાસે બહુ માણસોએ જરૂર વગર ઉમાં રહેવું ન જોઇએ. ખૂબી હવા આવવા દેવી જોઇએ. મ્હેં ઉપર ટાટું પાણી પુષ્કળ છાંટવું જોઇએ. લુગડાં તંગ હોય તો ઢીલાં કરવાં, પંખો નાંખવો, કોલનવોટર મ્હેંએ છાંટવું. એમોનીઆ, હીકણી, સ્પેર્લીંગ સાઇટ વીગેરે સુંવાડવું. હાથ પગ ખૂબ ધસવાં, દરદનું મૂળ કારણ શોધી તેનો ધલાજ કરવો. સારો ખોરાક, ખુબી હવા, હલકી કસરત, મનને બીજી બાજતમાં રોકવાથી અને આનન્દમાં રાખવાથી તથા દસ્તનો ખુલાસો અને ઠંડા પાણીથી ન્હાવાનો મહાવરો રાખવાથી ફાયદો થાય છે. કાછને તાણુ આવ્યું હોય તો જ્વેને તાણુ આવવું હોય તેવાને ખબર ન આપવી. કારણ કે તેમ જો ન કરીએ તો તે માણસને પણ તાણુ આવે છે.

મટલાલ રતીલાલ દુ.

શ્રીઓ તથા બાલકોની ધરગતુ દવાઓ.

(અનુસંધાન ગયાં અંકના ૨૬૬ પાનેથી)

આંખ દુઃખતી હોય તેના ઉપાય—

ખંડેનો, ઉધરસ પછી બીજે જે મુખ્ય રોગ આપણી ખંડેનોમાં છે તે એકે, આંખો દુઃખવાનું કામ તેઓમાં બહુ વધારે હોય છે. કારણ કે નજીવી નજીવી બાબતોમાં રોષ રોષને તેઓ પોતાની આંખો ખરાબ કરે છે, તથા જુના વખતનાં આપણા ઘરોની આંધણી એવી હોય છે, અને તેમાં બારી બારણાં એટલાં બધાં એાઈ હોય છે; તથા રસોડાં એવાં સાંકડાં અને અટપટી જગ્યામાં હોય છે કે જેથી તેમાં અતિથય ધુમાડો બરાઈ રહે છે. તેથી ધુમાડાના રોજના દુઃખને લીધે પણ ઘણી ખંડેનોની આંખોને બહુ નુકશાન થાય છે. એ સિવાય શરીરની નબળાઈને લીધે, ખાવા પીવામાં બેદરકારી રાખવાને લીધે, બીજાંઓની દુઃખતી આંખોને ચેપ લાગી જવાની ખબર નહિ હોવાથી એ બાબતમાં બેદરકારી રાખવાને લીધે, જરૂર વિના આંજણ આંજવાને લીધે, તથા એવાંજ બીજાં ઘણાં કારણોને લીધે આંખો દુઃખે છે. અને તેમાંથી ખીલ, ટુલું, ઝાંખ વગેરે ઘણી જાતના રોગો થાય છે. એ બધાંની બારિક વિગતોમાં ઉતરવાનું આ કોઠાણે આપણાથી બની શકે નહિ, અને એવી બધી બારીકાઓની દરેક માણસને કાંઈ ખાસ જરૂર પણ નથી એ તો એ બાબતના જે ખાસ અભ્યાસીઓ હોય તેઓનેજ કામનું છે; પણ આપણે તો તેના સામાન્ય નિયમો તથા સાદાસાદા ધરગતુ ઉપાયો કે જે કોઈ દિવસ કામ લાગે, અને સૌથી મહેલાઈથી બની શકે તેવી બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. અને જે એટલું કરીએ તો એથી પણ કોઈ વખત આપણા કુટુંબની બહુ મોટી સેવા કરી શકાય છે. માટે સાદા સાદા ધરગતુ ઉપાયો બતાવું છું. તે ધ્યાન રાખીને સાંભળવાની કૃપા કરો.

૧. જ્યારે આંખો દુઃખવા આવે અને તે હજી નરમ રૂપમાં હોય ત્યારે તુરતજ તેમાં શીના ધાવણનાં ટીપાં નાંખવાં. તેમ બપોરે તથા રાત્રે એમ દિવસમાં બે વખત ફરવાથી ત્રણચાર દહાડામાં આંખો દુઃખતી મટી જાય છે.

૨. આંખો દુઃખે અથવા તેમાં ઝાંખ લાગે, તેમાંથી પાણી ઝરે, તમાં ચેપડા આવે, આંખ ચોંટી જાય, તેમાં ખટકો થાય, અને તે લાલ થાય, તથા સુજી જાય એ વખતે તેમાં મધ આંજવું. અથવા લીંજુના રસનું ટીપું આંખમાં નાંખવું. તેથી આંખો એ વખતે બહુ બજે છે. અને તેમાંથી ઘણું પાણી નીકળી જાય છે. તે પ્રમાણે થોડા દિવસ કરવાથી આંખોને બહુ ફાયદો થાય છે.

૩. મોટી હરડે મધમાં ઘસીને આંખમાં આંજવી, અથવા શુભાખજજમાં ઘસીને આંજવી, અથવા ઠંડા પાણીમાં ઘસીને આંજવી. એ પ્રમાણે પ્રયોગ લાંબો વખત કરવાથી આંખોને બહુ ફાયદો થાય છે.

૪. ફારસીના રસનું ટીપું ઘીમાં મીઠાવી આંખમાં આંજવું. તેથી પણ આંખના ઘણાં બહુ રોગો પણ મટી જાય છે.

૫. સાટોડીના મૂળને ગોમૂત્રમાં ઘસીને આંજવું, અથવા દૂધમાં ઘસીને આંજવું. તેથી પણ આંખના ઘણા રોગો મટી જાય છે.

૬. હરડાં ખેડાં અને આમળાં એ ત્રણ વાનાં ચમ પાંચ તોલા લેવાં. તેમાં અડધો શેર પાણી નાંખી માટીના વાસણમાં રાતને વખતે બીંજવી રાખવાં. પછી સવારમાં તે પાણીને ગાળી લઇ તે પાણી આંખમાં છાંટવું. એમ દિવસમાં ત્રણ વખત કરવું. પછી તેમાં બીજું પાણી તાલું નાંખવું; અને તે બીજે દહાડે આંખોને છાંટવું. એવી રીતે ત્રણ દિવસ સુધી તે ત્રિફળાને ચલાવવાં. પછી ચોથે દિવસે તેને કાદી નાંખવાં. અને તેને બંદસે નવાં ત્રિફળાં લેવાં. એ પ્રમાણે ઘણા દિવસ કરવાથી આંખોને બહુ ફાયદો થાય છે.

૭. આંખો ઉપર પોતાં મૂકવામાં આવે છે તે ઘણી જાતનાં થાય છે. જેમ કે, ગાયનાં દૂધનાં પોતાં મૂકાય છે, શુભાખજળનાં પોતાં મૂકાય છે, ધીનાં પોતાં મૂકાય છે, અને પાણીનાં પોતાં મૂકાય છે, તેમાં જે વખતે જે ચીજ ઠીક લાગે તેનાં પોતાં મૂકવાં. તેથી પણ આંખને બહુ ફાયદો થાય છે.

૮. આંખ ઉપર પાટા બાંધવામાં આવે છે. તે પાટા પણ ઘણી જાતના થાય છે. જેમકે લીમડાના પાંદડાં વાટીને તેનો પાટો બંધાય છે. કુંવારના ગર્ભના પાટો બંધાય છે. દાડમીના પાંદડાનો પાટો બંધાય છે. હળદરનો પાટો બંધાય છે. દહીંના પાટો બંધાય છે, અને ગૌમૂત્રમાં ભીંજવેલી અડીયાં છાણાની રાખનો પાટો બંધાય છે. આવા ઘણી જાતના પાટા બંધાય છે. માટે તેમાંથી જે પાટો જે વખતે બાંધવો ઠીક લાગે તે પ્રમાણે કાંઈ અનુભવીની સલાહ પુછીને જરૂર પડે ત્યારે તેનો પાટો બાંધવો. એથી પણ આંખના ઘણા રોગોમાં બહુ ફાયદો થાય છે.

૯. એ સિવાય આંખ ઉપર ચોપડવાની પણ ઘણી દવાઓ છે. જેમકે, રસવંતી, અરીજી, સોનાગેર, ફટકડી, આંબાહળદર, અજમા, મુવા, વગેરે ઘણી ચીજો વાટીને આંખની પાંપણો ઉપર ચોપડવાથી સોજો ચડેલો હોય તે ઉતરી જાય છે, તથા આંખમાં લાલી આવી ગઇ હોય તે પણ મટે છે. આ બધી દવાઓ ભેગી કરીને પણ ચોપડાય છે, અને તેમાંથી અકેક જામ્બે ત્રણ કે ચારચાર પણ જેમ યોગ્ય લાગે તેમ ચોપડાય છે. અને એ ચોપડવાથી પણ આંખોને બહુ ફાયદો થાય છે.

૧૦. આંખમાં જ્યારે ખીલ થાય છે ત્યારે તે ઉપર મોરચુધુ ધસવામાં આવે છે. તેથી પણ સારો ફાયદો થાય છે.

૧૧. એ સિવાય આંખોને માટે કાંસાજી આંજવાનો આપણી બહેનોમાં જાણીતો રિવાજ છે. તેમજ ચીમડાંનું ભરણ કરવાની રીતિ પણ બહુ જાણીતી છે, અને તેથી પણ આંખના ઘણા રોગોમાં બહુ ફાયદો થાય છે. માટે પ્રસંગાપાત તે ઉપાયો પણ અજમાવવા જેવા છે.

૧૨. ફટકડી તોલો અડધો, સાકર તોલો એક અને લીંધુનો રસ તોલો એ તે બધાને મીઠાવી કપડે ગાળી એક શીશીમાં તે રસ ભરી મૂકવો. તેમાંથી બપોરે એક ટીપું દુખતી આંખમાં નાંખવાથી, આંખના ઘણી જાતના રોગો મટી જાય છે. આ ઉપાય બહુ ખાતરી ભરેલો છે, અને તે ઘણા જામ્બે ઉપર અજમાવેલો છે. એ ટીપું નાંખતી વખત આંખમાં બહુ બડો થાય છે. પણ તે સહન કરવાથી યોગ્ય દિવસમાં આંખને ઘણો ફાયદો થાય છે. અને લાંબો વખત તે આજી રાખવાથી આંખના ઘણાએ દહીલા રોગો પણ મટી જાય છે.

બહેનો, આંખ એ બહુ નાનુક અને સંભાળવા જેવી અમુક વસ્તુ છે. એ કાંઈ બેદરકારી રાખવા જેવી બાબત નથી. માટે જેમ અને તેમ આંખની બની શકે તે પ્રમાણે દરેક રીતની સંભાળ રાખવી. અને વગર સમજે કે વગર જરૂરે તેમાં કોઈ પણ અગત્યની કે આકરી ચીજો દાખલ કરવી નહીં; પણ આંખની બાબતમાં તો સૌ બહેનોએ બહુજ ચોક્કસપણે વર્તતાં શીખવું જોઈએ. અને જો નમળી આંખો હોય, તેથી બહુ તાણુવી પડતી હોય માટે ચશ્માની જરૂર હોય, તો ખોટી શરમને ખાતર ચશ્માં લેવામાં ગરજતી કરવી નહિ. અને આંખને નુકસાન થવા દેવું નહીં, પણ તુરતજ કોઈ સારા ડોક્ટરની પાસે આંખ દેખાડવી, અને ચશ્માની જરૂર હોય તો તે ખુશીથી લેવાં. કારણ કે નમળી આંખવાળાને ચશ્માથી બહુ મોટો ફાયદો થાય છે. માટે એ બાબતમાં ખોટી શરમને ક્ષીધે બેદરકારી રાખવી નહિ. (અપૂર્ણ.)

અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર.

વિવિધવિહાર.

મને મ્હારી બાઈડી સાથે બનતું નથી તેનું મ્હારે શું કરવું?

(લખનાર:—વૈદ અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર.)

(૧)

મોતીલાલ અને ચંદ્રશંકર એ બન્ને મિત્રો બહુ કેળવાયેલા અને આગળ વધેલા વિદ્યાર્થી હતા. તેઓ મુંબઈની કોલેજમાં સાથે હતા તે વખતે તેઓને બહુ મિત્રાઈ થઈ ગઈ હતી, પણ એ પછી તેઓને જુદે જુદે ગામ રહેવાનું થયું હતું, તેથી તેઓ વચ્ચે જાણવાજેવા પત્ર વ્યવહાર ચાલતો હતો; અને એ બન્ને મિત્રોને એક બીજાનો બહુ વિશ્વાસ હોવાથી તથા એક બીજા માટે બહુ માનની લાગણી હોવાથી, તેઓ પોતાના બહુ ખાનગી વિચારો પણ એક બીજાને છૂટથી જણાવતા હતા. તેમના કેટલાક પત્રો જાણવા જેવા છે. તેમાંથી આપણી બહેનોને તથા બાઈઓને ઉપયોગી થાય તેવા થોડા પત્રો આ ઠેકાણે આપવાની રજા લઈ છું.

પુના—વિદ્યાર્થી હોલ, તા. ૫, સુધવાર.

મ્હારા બહાલા બન્ધુ :

તરતી દેવાની કે, આજે હું એક નવી બાબત ઉપર તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું, અને મ્હારા મગજનો થોડો કચરો તમારા મગજમાં બરવા ધરું છું, એ માટે મને ક્ષમા કરશોજી. મ્હારી વાત ખાનગી છે, પણ આપણી વચ્ચે ખાનગી જેવું બહુજ થોડું છે, એટલે તમારી પાસે પેટ ખોલતાં મને કાંઈ સંકોચ લાગતો નથી. હવે હું મુલાની વાત કહું છું, અને તે એજ કે, મને મ્હારી બાઈડી સાથે બનતું નથી તેનું મ્હારે શું કરવું ? મ્હારું લગ્ન મ્હારાં માબાપે મ્હારી સત્તર વર્ષની ઉંમરે કર્યું હતું. એ વખતે મ્હારી

વળગાડ્યું ? કોઇ કોઇ વખત મને એમ લાગે છે કે હમેશાં આવું દુઃખ ભોગવ્યા કર્યું તે કરતાં છૂટાછેડા કરવાનો રીવાજ હોય અને એને આપણે ત્યજી શકતા હોઇએ તો કેવું સાફ ? એ પણ સુખી થાય, અને હું પણ સુખી થાઉં. આવા આવા ખ્યાલોથી છૂટા છેડાનો હિમાયતી થવાનું મને મન થઇ જાય છે. જો કે આ વાત તમોને નહિ ગમે એ હું જાણું છું. કારણ કે તમને ચંદ્રગૌરી જેવી ડાહી અને કલાગરી બૈરી મંળા ગઇ છે, એટલે આર્થિકતા બહાના નીચે તમે છૂટાછેડાની વાતને નીચ ગણી દાઢો એમાં કાંઇ નવાઈ નથી. પણ જો મહારા જેવો અનુભવ તમને મળ્યો હોત, તો છૂટાછેડાની મને તમે બહુ સારી રીતે સમજી શકતા બન્યું. હાલમાં હું એમ. એ. ના અભ્યાસમાં છું, અને મહે તેમાં દિવસસુશીનો વિષય લીધેલો છે; તેથી હું જ્યારે કેન્ટ, કોમ્પ્, સ્પેનસર, સંકર, અને એમર્સન વિગેરેની દિવસસુશીનો અભ્યાસ કરું છું, અને કુદરતના ભેદો, મનુષ્યના સ્વભાવો, આત્માનું ઉદાણ અને જગતની રચનાની વિશાળતા એ બધી બાબતો જોઈને તથા સમજી સમજીને આનંદમાં મગ્ન થતો હોઉં, અને એમાંના જે વિચારો હૃદયમાં ન ઉતરતા હોય તે વિચારોને પસાવવા માટે તર્ક વિકસે કરતો હોઉં, અને તેમાંથી કાંઈક નવી નવી ચીજો અનુભવતો હોઉં, તેવા વખતમાં એમ્બર્ષી આવીને મને કહે કે તમારી બહેને મને આમ કહ્યું, અને તમારી બાબીએ મને આમ કહ્યું, અને પાડોશજો કહી કરી હતી તે બગડી ગઇ તેથી તેના વરે તેને મારી, આવી આવી વાતો મહારી પાસે કરવા બેસે એથી શું મને ચીડ ન ચડે ? હું જ્યારે દેશના કથાણના વિચારો કરતો હોઉં, અને આમારી મિત્રમંડળીમાં બાપણ આપવા માટે કોઇ લેખ તૈયાર કરવામાં હું રોકાયેલો-હોઉં, ત્યારે આવીને કહે કે આખો દહાડો તમે તે ચોપડામાંજ પડ્યા રહેશો ? કોઇ દહાડો છોડીને પણ રમાડવી નહિ ! સ્થો જરા તેડો; હું એનું લગ્ન ધોઇને આવું છું. એમ કહીને મહારા બોળામાં છોડી નાંખીને જરા દસતી દસતી અને કોઇ વખત મોહું બગાડતી બગાડતી ચાલી જાય, એ વખતે મહારા મનને શું અસર થતી હશે એ તમે સમજી શકો છો ? જ્યારે મહારા મિત્રો રમને દિવસે મહારે લાંબા આગ્યા હોય, અને અમે કાંઈક ઉંચી ઉંચી યોજનાઓમાં રોકાયેલા હઇએ, ત્યારે તે જરાડા પાડીને મહારી બહેન સાથે તથા મહારી બાબી સાથે લડતી હોય, અને તેના કઠોર શબ્દો મહારા કાનમાં બાણીની પેઠે ખૂંચી જતા હોય, અને જ્યારે એ જોઈને મહારા મિત્રો મને કહેતા હોય કે તમે પણ નસીબદાર છો હોં ! બૈરી તો ખૂબ મજેની મળી છે ! ત્યારે એ વખતે મહારા શું હાલ થતા હશે એ તમે જાણો છો ? મહારા મનમાં હમેશાં એજ ભાવના તાજી રહે છે કે કોઈપણ રીતે આપણે બીજાઓને કેમ ઉપયોગી થઇ શકીએ, અને કોઈપણ રીતે આપણે બીજાઓની કેમ સેવા કરી શકીએ, એવા વિચારમાં હું જ્યારે ચુંચવાયેલો હોઉં ત્યારે તે આવીને કહે કે “ કાજી દુબળા કું તો કે સારે શહેરડી ફિકર ! ” એમ ક્યાં કરો એમાં તે શું વળશે ? તમારી સાથે પરણીને મને શું લાભ મળ્યો ? કોઇ દહાડો સારી જીભે બોલાવો પણ છો ? બીજા બધાં બસે તમારાં બહુ વખાણ કરે, અને તમે બહુ બડા છો, તથા બહુ બળેલા છો, એમ કહે, પણ મને તો તમારી બલાઇ ક્યાંય દેખાતી નથી ! કોઇ દિવસ છોડીને મેં ધડી તેડીને રમાડી છે ? માંડ માંડ વાટ જોવાની જોવાનીને છોડી આવી, તેમજનાં તમે કોઇ દિવસ બહાલથી તેને તેડી છે ? યુધ રાંડ ! તે અને હું અને મરી જઈએ તો તમને

બહુ સુખ થાય કાં ? એમ કહીને તે રોષ પડે અને હલકી લેતી પડે. આ વખતે મ્હારા મનને કેવું દુઃખ થતું હશે તે હું તમને કેમ સમજાવી શકું ? આવી આવી તો અનેક બાબતો છે, તેથી હવે હું બહુ કંટાળી ગયો છું, અને એમાંથી છૂટવા માગું છું, માટે તમે કાંઈક રસ્તો બતાવવા કૃપા કરશો. હજી આ બાબતમાં મ્હારે ઘણું લખવું છે; પણ હવે તમારો પત્ર આવ્યા પછી વધારે વિગત લખીશ. હાલ એજ. આટલામાંથી પણ તમે ઘણુંએ સમજી જશો એમાં કાંઈ શક નથી. વળી આજે વખત યત્ર ગયો છે એટલે હાલ તો સાહેબ સલામ. (અપૂર્ણ).

તમારો

મોતીલાલ.

સ્ત્રી-કેળવણી.

આપણું-આ દેશનું શુભ ક્યારે થાય ?

જે લેખોમાં નીતિ-પ્રણય ને ધર્મના મર્મ મોંઘા,
દેશોદ્ધારે પથ સચવતા ના કદી દેખવાના;
તેવા લેખો તનય-તનયા હાયથી બાળવામાં,
જ્યારે માતા સકળ મયશે શુભ ત્યારે ચવામાં.

ત્યારે સ્ત્રીકેળવણીની હાલની પદ્ધતિ શું લાભકર્તા નથી

જ્યારે બાળા મૃદુહૃદયને પ્રેમથી પોષવું છે,
જ્યારે બાળા મૃદુહૃદયને ધર્મથી જોડવું છે;
જ્યારે બાળા મૃદુહૃદયને ઇષ્ટ કે આપવું છે,
સારે તેને મૃદુજનન તજી નિત્ય શાળા જવું શે ?

જે માતાના રૂપિરકણથી નિત્ય બાળા બનેલી,
જે માતાના હૃદયરસમાં નિત્ય બાળા રમેલી;
જે માતાના વચન વશ થઈ નિત્ય બાળા વસેલી,
તે બાળા શું જનની વિજ્યની શીખશે શીખ સારી

જે કાળે છે મૃદુહૃદયને હાય કે આપવાનું,
જે કાળે છે મૃદુહૃદયની પાસ કે ચાચવાનું;
તે કાળે તો મહનકરથી ઝુલતાં માનવોના,-
હાથે, બાળા હિત રક્ષતું બોળવા જાય શાળા !

કુલિનોની કુલીન તનયા ત્યાં કયું કુળ જોશે ?
પૂજ્યો માટે દયિત દુહિતા ત્યાં કયો મંત્ર લેશે ?
કોના કેવા પુનિત કૃતના દાખલા આંખ આંજી,
તેનું કેવું હૃદય કરશે પ્રેમની રમ્ય પ્યાલી ? !

હા, લેખિની અદત વૃતમાં ઉરને ખેલવાનું,
ને કાચેથી પતિપ્રણયમાં દિને હોમવાનું;-
પ્રામી, ખોટી સતિવિષ્ણુ રમી ચિત્તમાં તકે ચિતા,
આપે બાળી હૃદય નિજને બાળતી કુળ-શાળા.

કહીને ચક્ર ગ

ચીન દેશની સ્ત્રીઓ સંબંધી એકાદ બે વાતો.

ચીન દેશના પ્રાચીન પंडित અને સમાજના નાયક, ભરતખંડની માફક, સ્ત્રીઓને ગૃહસ્થસ્ત્રી બનાવવાને ઇચ્છતા એવું તેઓનાં જુદાં જુદાં કાવ્ય ઉપરથી જણાય છે. ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપરની જુની કવિતાઓ વાંચતાં જણાય છે કે “કન્યાના જન્મથીજ તેને જમિન ઉપર સુવરાવથી અને માટીનાં રમકડાં તેને રમવા આપવાં. આવી રીતે તેને ઉછેરતાં વખત જતાં તે વિનયી અને ગૃહસ્થાઈનો ભાર શ્રદ્ધા કરવાને નિપૂણ થશે, પિતા માતા અથવા સાસુ સસરાનાં હુકમને ઓછાં કરી શકશે અને ઘરની રસોઇના કામ શિવાય બીજા વિષયમાં મન ધાલશે નહીં.”

ભરતખંડની ઘરસંસારની રીત ચીન દેશની રીત સાથે સરખાવતાં એક સરખી માત્રુમ પડે છે. તોય તેમાં કંઈ ભેદ નથી દેખાતો એવું નથી. જો કે તેનું ઘણું થોડું છે. તો અહીં કંઈ કંઈ બાજતમાં મળતાપણું છે તે તપાસીએ.

ઘણા પ્રાચીન કાળમાં ચીનદેશીય સ્ત્રીઓના જીવનના મુખ્ય ત્રણ વિભાગ પડતા દેખાય છે. પહેલો વિભાગ તેમનું બચપણ, એ અવસ્થામાં પિયરમાં રહી પિતા અને મ્હોટરા બાઈઓની દેખરેખ તળે માતાની પાસે ગૃહકામથી વાકેશ થવું. સારખાદ વિવાહ થયા કેડે સાસુરે જઈ પતિની તાબામાં રહેવું, અને વખત જતાં પતિનાં મૃત્યુ બાદ પોતાના પુત્રની સંભાળ નીચે રહી જીવનનો બાકીનો ભાગ ગાળવો.

તે વખત છોકરીઓ પંદર વર્ષની વયે પહોંચતાં વેણી શુંચતી. તે અગાઉ વેણી શુંચવાનો નિયમ નહોતો. વીસ વર્ષની વય થતાં તેઓ વિવાહ યોગ્ય ઉમરે પહોંચેલ ગણાતી. પરંતુ હાલમાં તો વિવાહને માટે તેથી ઘણી ઓછી ઉમર યોગ્ય ગણાવા લાગી છે. પતિની પસંદગી કરવામાં સ્ત્રીનો કંઈ હાથ હોતો નથી. તેના માતાપિતા જોયીની મદદથી માત્ર જોઈ તેને કન્યાદાન આપતા. પોતાના પતિને જીવનના આશ્રય તરીકે ગણી તેના હાથમાં પોતાનું સર્વસ્વ સોંપવું એ ચીનદેશીય સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ છે.

વિવાહ થયા બાદ સ્ત્રીને કોઈ જાતની સ્વતંત્રતા રહેતી નથી. તેનું પોતાનું નામ સુદાં લોપ પામે છે. ત્યારથી તે તેના સ્વામીના નામથી ઓળખાય છે. અત્યાર મુધી તેના પિતા માતાને રાજ રાખવાનું તેનું કામ હતું. તે જગ્યાએ તેણે હરે તેના સાસુ સસરાની બક્ષિ કરવી જોઈએ. હવે તેનું મુખ્ય કામ અત્યંત નિષ્ઠાથી તેના સાસુ સસરાની સેવા કરવાનું ગણાતું. સંસારનાં ન્હાનાં મોટાં સમસ્ત કામમાં તેને મદદ કરવી પડતી. પ્રાતઃકાળમાં કામગીરી જગ્યા અગાઉ ગરમ પાણી અને દુવાલ લઈ તેના સાસુ સસરાની સખા પાસે જવું પડતું. તેમની સેવા કરવાથી તેને તેનું પોતાનું જીવન મધુર લાગતું.

અગાઉના વખતમાં સાસુરવાસમાં રહી સ્ત્રીને જે બધાં કામ કરવાં પડતાં તેમાંનાં ઘણાખરાંને આજે એક સામટા લોપ થયો છે. અત્યારે માત્ર પુસ્તકનાં પાનામાં છેવટની મુદ્રિ દાખલ તે જગવાહ રૂવાં છે.

ચિનાઓ (૧) વિદ્રોહી, (૨) નીતિજ્ઞાનશૂન્ય કુટુંબમાં, (૩) રાજ્ય દરખાસ્તી યિત્રા તામેઝ અને (૪) રોગીષ્ટ પુત્રને કન્યાદાન આપના નથી. પિતાના મૃત્યુ અગાઉ તેના

મ્હોટા દિકરાનો વિવાહ ન થયો હોય તો પછી તેને કોઈ કન્યા આપતા નથી. તેથી પિતા પોતાના દેહાવસાન અગાઉ તેના મ્હોટા દિકરાનો વિવાહ કરી દે છે.

ચીન દેશમાં સ્ત્રીઓને તજ દેવાની રીત પ્રચલિત છે. પરંતુ તે બાબતમાં સ્ત્રી અને પુરુષની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખવામાં આવતો નથી. જ્યારે કોઈ સ્ત્રી તેના સાસુ સસરા પ્રત્યે અન્યાયી અને ગેરવ્યાજબી વર્તણૂકથી વર્તે, વધેત્વ પ્રાપ્ત થએલ હોય, ચરિત્રહીન થઈ ગએલ હોય, ઇર્ષાજોર હોય, કંકાસ કજીઆ કર્યા કરે, ચોરી કરે અથવા વ્યાધિ અસ્ત હોય તો તેનો ધણી તેને તજ શકતો. પણ પછીથી કોઈ તેને સ્ત્રી તરીકે લઈ શકતું નહીં. એવી રીતે તજ દેવામાં પણ કેટલાંક બંધનો છે. સ્ત્રીને કોઈ બીજું આશ્રયસ્થાન ન હોય, સાસુ કે સસરાના મૃત્યુ બાદ એ વખત તેણે ત્રણ વર્ષ લગીનું અશીર્વાદ ગૃહણ કર્યું હોય, અથવા તેનો વિવાહ થયા બાદ તેના સ્વામીની આર્થિક ક્ષતિ થઈ હોય તો કોઈપણ રીતે તેવી સ્ત્રીને તજ દેવાય નહીં.

ઇસ્વીસનના પહેલા સૈકામાં રચાયેલ “ મૌહુતાંગ ” નામના એક પુસ્તકમાં સ્ત્રીને “ ચિ ” ઉપનામ આપ્યું છે. “ ચિ ” શબ્દનો અર્થ સમાધિકારી, સ્વામી અને સ્ત્રી સરખા અધિકારીએ છે. એ અર્થ સમજાવવાને “ ચિ ” શબ્દ વાપર્યો હોવો જોઈએ. ચીન દેશના કાયદાઓ ધ્યાનમાં લેતાં આ અનુમાન સત્ય હોવાનું બાન થાય છે. આ પુસ્તક ઉપરથી જણાય છે કે સ્ત્રીઓને કોઈ પ્રકારની સ્વતંત્રતા નથી; સ્વામીની પદવી અનુસારે સ્ત્રીની પદવી મુકરર કરી છે.

સ્વામી-સ્ત્રીમાં જીદાપણ હોઈ શકે નહીં. બન્નેનું એક મન-એક આત્મા, એ બાવ બતાવવાને માટે ચીન દેશના સલાટ અને ચીતારા સ્ત્રીપુરુષોની એક રૂપની મુર્તિઓ દોરે છે-બન્નેમાં કાંઈ ભેદ હોતો નથી. ચીની બાપાના વ્યાકરણથી પણ એ સ્પષ્ટ સમજાય છે; ‘ મનુષ્ય કહેતાં સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્નેને સમજવામાં આવે છે. ’

સ્ત્રીઓ પ્રતિ ચીનાઓ વિશેષ ભક્તિમાન જણાય છે. ઘરમાં તેમજ બહાર બધે તેઓ સ્ત્રીઓને સન્માન આપે છે. પ્રાચિનકાળમાં જ્યારે ગાડીઓમાં (રથમાં) બેસી કોઈ જગ્યાએ જવું થતું ત્યારે સ્ત્રીઓ બેસતી અને પુરુષો ઉભા રહેતા. સ્ત્રીઓને માટે રથમાં ઉભા રહીને જવું એ રીત વિરૂદ્ધ આચરણ ગણાતું. જીના જમાનાના લોકની આ રીતને નવા લખનારાઓએ જીદી જીદી રીતે સમજાવી છે. એક જણ લખે છે કે “ સ્ત્રી-પુરુષનો ભેદ બતાવવા માટે આ પ્રથા પાડેલી છે. ” બીજો લેખક લખે છે:—“ સ્ત્રીઓ મૃગયાજ કામળ અંગની, રથમાં ઉભું રહેવું તેમને બહુ દુઃખકારક, તેથી તેઓ બેસતી અને પુરુષો ઉભા રહેતા. ”

વાસ્તવિક રીતે આ પ્રથાનું આવું કારણ હોય તેમાં સંદેહ નથી. પરંતુ ચીનના પ્રાચીન કાયદા અને ધોરણ વિગેરે જોતાં જણાય છે કે સ્ત્રીઓ પ્રતિ અપૂર્વ સન્માન આપવાના જ્ઞાનને લીધે એવી પ્રથા પડી હોય. તે જ હોય તે ખરું-સ્ત્રીઓ રથ ચલાવનારની ડાબી બાજુએ બેસતી.*

ત્રીભોવનદાસ દામોદરદાસ.

* બાલુ શ્રીકેમેન્દ્ર ચંદ્રદાસ ગુપ્તા બંથાળી લેખ ઉપરથી.

સરસ્વતી.

(લેખક:-રા. વામનરાવ પ્રાણગોવિન્દ પટેલ. ખી. એ.)

અબ્યંકર ચૌલ. તા. ૨૭-૧૧-૧૦.

પ્રિય બાનુબાઈ,

મહાશાળામાં દૂષિત અંતઃકરણવાળા શિષ્યમંડળને આપણી નિર્દોષ છતાં સકલક્રમ ભાસતી મૈત્રીનો તદ્દમારી પરીક્ષાના સુપરિણામથી અંત આવ્યો. એ બતાવને આજ ચાર વર્ષ થયાં. તે દરમિયાન તદ્દમે ઘણુંએ જોયું અને અનુભવ્યું હશે. અને કદાચ તેને પરિણામે જ તદ્દમે, મહાશાળા બંધ થતાં જન્મતા અને ઉઘડતાં મૃત્યુવશ થતા, વારંવાર પુનર્જન્મ પામતા, આપણા પત્રવ્યવહારને મોક્ષદાન દીધું હશે. ત્યારે શું તદ્દમે અન્ય મનુષ્યો-પેટે પત્રવ્યવહાર રાખી, માનસચ્છિન્ના વિચારોનો લાભ લેવા આપવામાં અનીતિ વિકાર ભાસ્યો ? ગમે ને હો, તદ્દમારો સિદ્ધાંત ન તોડાવવાના હેતુથી જ હું પણ ચૂપ રહી હતી. હવે જ્યારે મોક્ષ સર્વસ્વ નષ્ટ થયું છે, જ્યારે એક પણ મનુષ્ય એવું નથી કે જે મદારા માનસિક વિપ્લવોની મહત્તા સમજી ચોગ્ય સલાહ આપી શકે; ત્યારે તદ્દમે તરદી ન આપવાનો મદારો નિયમ ભંગ કરી, પત્ર લખ્યાં વગર રહી શકાતું નથી. આપણે છતાં પડયાં પડી જે જે ખેલો આ નાટ્યભૂમિપર મહેં ભજવ્યા છે તેનો કાંઈક દેવાક આપવાથી મદારી મુંઝવણ તદ્દમે અસ્વાભાવિક નહીં લાગે ધારી એમજ કહું છું.

મદારા પ્રેમાળ સુધારક પિતાનું પ્લેગથી ૧૯૦૭ ના માર્ચ મહીનામાં અકાળ મૃત્યુ થયું. સ્વસ્થિતિનું બાન થતાં જ વિચક્ષણ પિતાએ મદને મહાશાળામાંથી બોલાવરાવી ને સજ્જળ નેત્રે કહ્યું 'બહેન સરસ્વતી, હું પ્લેગ પાશમાં સપડાયો છું; મદને તારે વારસે ઘણી ચિંતા થાય છે; તારું શું થશે ? તારી મા તો ક્યારનીએ મદારા આગળ યજ્ઞ છે; હવે હું તદ્દમે કોને સોંપી જઈ...હજી તો તારો કેળવણીક્રમ મદારા ધારવા પ્રમાણે પૂરો થયો નથી. વિદ્યાભ્યાસને માથે તો તારે હવે મીડું મૂકવું પડશે એ નિઃસંશય છે: કારણ એ વિદ્યાને લીધે તો આપણે ન્યાતની બત્રીશીએ મહડયાં છીએ. તારા કાકા નેટે પણ બોલાબોલી તારા લગ્નની જ બાબતમાં યજ્ઞ તે તદ્દમે ખબર છે. કાકા શિવાય ખીન્નું સયું તારે કોઈ નથી...બોલ બહેન, લોકાપવાદનો તિરસ્કાર કરી મદારી ડુંકી કમાણિને લીધે ઘરમાં કાંઈક કસર કરીને જે નહવું જેવું પણ શિક્ષણ મહેં તદ્દમે અપાવ્યું તેથીજ હું વધુ દુઃખી થઈશ એવો તો તદ્દમે ભય નથી રહેતો ? 'એમ બોલી પિતાજી મદારા સામું જોઈ રહ્યા.' પિતાજી એમ શું બોલો છો ? આપનો ઉપકાર તો... ..' બાળપણથી આટલા સખ્તો હું બોલી એટલામાં તો પુનઃ પિતાએ.....' બહેન તારું શું થશે ? મદારી ઉમેદ મદારા મનમાં જ રહી.....કહી વિશેષ કષ્ટાંત કરવા માંડ્યું. ચોટીકવાર પછી કાંઈક શાંત થઈ મદને કહ્યું 'તારા કાકા હવે કચેરીમાંથી આવ્યા દશે. તદ્દમે બોલાવ્યા જો અને આવતાં મહેં મરડે તો મદારી રિયતિથી વાકેફ કરી આ વખતે બૂતકાળનો ટોટો મનમાં રાખી પ્રેક્ષક માથેક નમાશે. જોવાનું લાકાને ન જાણે-એમ મદારા પિતાએ કદાચું છે એટલું કહેજે'. વ્યવહારક્રમ, લોકપ્રચંસાના બૂખ્યા કાકાને ફરજ બતાવવી પડે એમ નહોતું. અંતરૂનો આનંદ ટાંકી દમ્ભથી ગાંબીજ ધારણ કરી પિતાની રિયતિ

સાંભળતાંજ મૂકવદને મ્હારી સાથે આવ્યા. ચિંતાજનિત ત્વરાથી કપાતો માર્ગ હમારો ઉભયનાં અખંડ મૌનવ્રતને લીધે મ્હને બહુ લાંબો લાગ્યો. આખરે પિતાશ્રીની રૂબરૂમાં હમે જઇ પહોંચ્યાં. કાંઇક દીનવદને મ્હારા કાકા સામી નજર નાંખી, બ્રાતૃભાવનો અસ્ત તદ્દન ન થયેલો જોઇ સંતુષ્ટવદને પિતા બોલ્યા-બાઇ, મ્હાઈ મૃત્યુ હવે નજીક છે. વધુ બોલવા મ્હારી શક્તિ નથી. ગઇ યુજરી વિસરી જશો. મ્હારે ત્હમાસ શિવાય અન્ય સગાં નથી. હું એકલોજ હત-વા સરસ્વતીની મા હોત તો કાંઇ નહીં પણ મ્હારે કોઇ નથી તેથી આ મ્હારી પુત્ર કરતાંજે અધિક લાડમાં ઉછરેલી એકની એક છોકરી ત્હમને સોંપી જાઉં છું. એના વિવાહ તો વામુદેવનો છોકરો જે હાલ ડાકટરની છેલ્લી પરીક્ષાને વાસ્તે અભ્યાસ કરે છે તેની સાથે ત્હમારી રાલાદથીજ થયેલા છે. ત્હેનીજ સાથે આ મ્હારી નિરાધાર પુત્રીને હવે ત્હમે ત્હમને ઉચિત લાગે ત્યારે પરણાવી દેશો. મ્હારી આવકઅવ-કથી તો ત્હમે અચાત નથી...આ કાંઇ બે ચાર હાંફાં ને ઘર વેચી જે ઉપજે તે ખર્ચ. બાઇ હું ત્હમને બોમરૂપ થઇ પડ્યો પણ લાચારીનાં આંસુ પાડ્યાં શિવાય કાંઇ મ્હા-રાથી હવે બની શકે એમ નથી "... બાઇ બે વાસણુ ભેગાં થયે ખખડે પણ ખરાં. આપણા એના બોલવાનો મ્હારા મનમાં તો કાંઇ દ્રેષ રહ્યો નથી. આ ત્હમારી સરસ્વતી તે મ્હારી શારદાજ છે. ઉભય મ્હારે મન સરખાંજ છે. ત્હમારા કલા પ્રમાણે એના લક્ષ કરીશ. મ્હારી પર વિશ્વાસ રાખી ચિંતા શય્ય કહાડી નાંખો-એમ મ્હારા વિવેચી કાકા કાંઇક તુટતે સાદે બોલ્યા. ત્યાર પછી બીજે દિવસે રહવારમાં પિતાજી દેહનો ત્યાગ કરી સ્વધામ પધાર્યા. કાકાની આગેવાની હેઠળ સર્વ ક્રિયાઓ થઇ. થોડા સમયમાં હમાઈ ધર, કાંઇક રડ્યો ખડ્યો સામાન અને મ્હારાં બહાલાં પુસ્તકો વીજેરે વેચવામાં આવ્યાં. ગરીબ માખાપની રૂબરૂમાં હુબેલી હું જૂતા વિચારના કાકાને એમ પણ કેમ કહી શકું કે 'આ પુસ્તકો તો મ્હને બહુ પ્રિય છે માટે રહેવા ઘો ?' પ્રેમ પ્રતીકાર કરવાને અશક્ત કુમળી વયનો અણુ-સમજી છોકરાંથી વિખૂટાં પડતાં ત્હમની માતાને દુઃખ થવાનું કારણ તે દિવસે હું બરોબર સમજી. પરદેશ ગમન કરતી માતા પોતાને વળાવવા આવેલાં છોકરાંને છેલ્લી ઘડી સૂંઝી બોળામાંથી મૂકતી નથી. ગાડી ઉપડ્યા પછી પણ સંજળ નેત્રે ન્યાં સૂંઝી દૃષ્ટિ સુખ્યનો લેવાય ત્યાંસુધી લેઇ તિરોબૂત થયે નિરાશાનાં આંસુ સારે છે તેમ નિદ્રાદેવીની અવદૂપાને મિથે, અન્ય સામાનમાંથી પુસ્તકો એક જગ્યાએ મૂકવાનો ઢોંગ કરતી, વસ્તુતઃ પુસ્તકો-માંના લક્ષ્યસૂચકચિન્હોવાળા બાગો રાત્રિનાં ટુંક વખતમાં જોવાયા એટલા જોઈ-રહવારે એક વાહક શિર ચઢેલા વિખૂટા પડતા અઘપર્થત છંદગીના સાથીઓ તરફ તે મજૂર દૃષ્ટિમર્યાદા બહાર થયો નહીં ત્યાંસુધી મિત્રોનાં દર્શન કરી-આખર નિરાધાર જીવનના બળ-આંસુમાં મ્હે'આશ્રય લીધો ! અન્ય માર્ગ ન હોવાથી નિરાશ્રિત બાલિકા કાકાને ત્યાંજ રહે. એમાં ત્હમને કાંઇ પણ અસ્વાભાવિક કે અનુચિત નહીંજ ખાસે. કેટલોક વખત જરા મ્હને નવાં માણસો સાથે રહેતું વસમું લાગ્યું-કારણ તેઓને મન શિક્ષણ તો કલંક રૂપેજ ખાસતું. તથાપિ થોડાજ વખતમાં ધરના માણસોની મુખમુદ્રા, બોલવા ચાલવા તેમજ વર્તન ઉપરથી દરેકને શું શું પસંદ છે તે જાણી-તેજ પ્રમાણે હું ચાલતી. આથી પ્રત્યેક મ્હારી પર પ્રસન્ન રહેતાં ને કોઇવાર મ્હારે મ્હેરોંચે મ્હારી પ્રથંસા કરતાં. પરસ્પર-વિરોધી વસ્તુ સાથે મૂઝાઈ કે મનુષ્યને તુલના-સરખામણી-કરવાની ઇચ્છા થઇ જાય છે-અને જે

તથાવત આજા સંજોગોની ઘેર (ઝેર) હાજરીમાં લાગતો નથી તે અતિ ઉત્કટ રીતે બાણે છે. તેમ જ્યાં સુધી હું અને શારદા બંહેન જુદાં હતાં ત્યાંસુધી શારદાબંહેનની ખામીઓ કોઈને માહુમ નહોતી પડી-મ્હાંડે ચાપલ્ય જોઈ તે સર્વ બહાર આવી. એક દિવસ કાકા કાકી વિગેરે બેઠાં હતાં. ને હુંએ ત્યાં હતી. વાતપરથી વાત નીકળતાં મ્હારાં વર્તનથી કાકાએ પોતાની પ્રસન્નતા દેખાડી. 'આ મ્હારી શારદા એવી કેમ ન થઇ?' એમ મ્હારા તરફ જોઈ પૂછ્યું. કાકી કાંઈ બોલ્યાં નહીં. કાકાએ પણ કેટલોક વખત મ્હારી સાચું જોઈ કીધું તેથી હું કાંઈક શરમાતી પણ ધૈર્યથી-ધન્યરૂપર જીવનનો આધાર મૂકી-બોલી, 'એનું કારણ મ્હને ખબર છે પણ જો ત્હમને જોડું ન લાગે તો કહું.' 'સરસ્વતી ત્હાં બોલ્યું તો મ્હને હંમેશ પ્રિય છે. હું ચુરસે નહીં ચાઉં' 'બસે ત્યારે વાંકુચુકું બોલાય તો બાળક જાણી કામા કરશો. ત્હમે તો મેટ્રીક સુધી ગએલા એટલે મ્હે' મ્હોરે કીધેલાં એક બાળનાં અંગ્રેજ વાક્યો જો મ્હારાં બંહેનની રિયતિનું કારણ બહુજ સારી બાબમાં બતાવે છે, તે જોઈ તો સ્હમજી શકશો. કાકાએ હા પાડી. એટલે ત્હમે મ્હને બતાવેલા-પછીથી બહુ ગમી જવાથી મ્હોરે કીધેલા-લેખખડનાં કેટલાંક વાક્યો* જરા સ્પષ્ટતાથી જોલી બતાવ્યાં.

*.....Let us glance at the condition of our women. Deprived of all education, confined within four walls of the house, seeing little of the world and knowing little of it, immersed in superstition and oppressed by custom, our Women—to our shame be it said—are really no better than slaves! Whether from a feeling of jealousy, or from a desire to shield them against the ravages of our Mahomedan conquerors, we imposed on our women restrictions and customs which have degraded them to their present low condition. And now unable to protect themselves and unfit to assert their rights and elevate their condition, our women—permit me to say it—are no better than our cattle, and verily have we become cattle-dealers and cattle-owners. We have degraded our women and they have degraded us and our society.....We have made our women what they are and we are reaping the fruit, woman that elsewhere is to man a source of happiness and delight is amongst us a source of anxiety and misery. Wife designed as a helpmate to a man in life's journey is amongst us a hindrance and a burden. Where is the wife that makes home a heaven on earth—a source of sweet delight which drives dull care away? Where is the wife of the Mahabharat.....? Indeed we have no wives but women, no homes but houses.....! How can we boast of wives or of homes.....? we who cannot talk to our wives except in the bed-

કાકી કાંઈક વિચારમાં પડી જઈ મ્હાન મુખે જોઈ રહ્યાં. શું એમનાં મનમાં એમ આવ્યું હશે કે આ અગ્રેજી બણેલી હું ન સમજું તેમ અગ્રેજી બાપા બોલી મ્હારા વરને ક્રોધ લાવવા યત્ન કરે છે—શું મ્હારી ઇર્ષ્યા આવી હશે ?

• યદસ્તુ તદસ્તુ !—મ્હારા બોલવાથી કાકા કાંઈક વિચારમાં પડ્યા. કેટલોક વખત શું બોલવું તે એમને ન સૂઝ્યું. થોડીવાર પછી ‘સરસ્વતી શું તું એમ ધારે છે કે એવું કારણ ત્હારી કાકી છે; અને કાકાની સ્થિતિનું કારણ હું છું’?—એમ પૂછ્યું? મ્હેં. મૌનવત ધારણ કર્યું, અને નીચું જોઈ રહી. કાકી લાલપીળાં ચઢ ગયાં. શારદા બિચારી આ બધું શું છે તે ન સમજવાથી જણે કાંઈ છેજ નહીં એમ એના નિત્યના સાથી શાંતતા સાથે નિરંકુશ બેસતી હતી. મંડળના મૌનથી મ્હારી સ્થિતિ બહુજ કંદોડી ચઢ. વળી થોડો સમય વીત્યો એટલે કાકા બોલ્યા ‘બહેન સરસ્વતી, ત્હારું બોલવું કેટલેક અંશે ખરું છે. કારણ બતાવી દિલગીરીના બાર તજે દાખી, મ્હારું જીવન સંકટમય બનાવવાનો ત્હારો હેતુ તો નહીંજ હોય. આજ સૂધી હું પણ એમ માનતો કે અગ્રેજી બણે, મહાશય્યામાં જાય, હોકરાઓ અને ગ્રેફિસરો સાથે બોલે એવી સ્ત્રીઓ કાંઈ સારી હોઈ શકે નહીં, પણ ત્હારાં વર્તન મ્હને—આ જ મહીનામાં—મ્હારો વિચાર બુલ્લ બરેલો છે એમ બતાવી દીધું છે. જે ત્હેં મ્હને ‘હેલાં પૂછ્યું હોત કે હું શારદા બહેનને સીખવું તો મ્હં ચોખ્ખી ના પાડી હોત. પણ હવે તો હુંજ ત્હને એ દુષ્કરકાર્ય સોંપુ છું. શારદાનો ત્હારીપર ગાઠ ગ્રેમ બંધાયો છે—ને ગ્રેમોપથી એને અજ્ઞાનના રોગમાંથી મુક્ત કરશે. મ્હને તો વખત પણ નથી મળતો અને મ્હારાથી એ બ્હીએછે એટલે મ્હારી મ્હેનત તો વ્યર્થ જ જશે. ત્હારાં કાકી એને ઘરના મોટા ધંધામાં પ્રાવીણ્ય અર્પણ ને તું શુદ્ધિશીના ધર્મો સારી રીતે સમજાવી નાણુક કાર્યોમાં એને કુશળ બનાવજો. બોલ બેટા, તું એ કરીશ ?—પણ કાકા મ્હારેએ કાંક બદલો જોઈશે. કાકા—ત્હને હું, શું બદલો આપું ?—આ કામ તો એવું છે કે મ્હારી આખી હાંદગીમાં પણ એનો, બદલો તો હું નહીં વાળી શકું. બોલ તું જે માગે તે આપવા તૈયાર છું. કાકી ગભરાયાં અને કાંઈક બોલવાની તૈયારી કરતાં હતાં પણ તે પહેલાં તો હું બોલી—કાકા, ત્હમે તો મ્હારા પિતાજી છો. મ્હારે ત્હમ્હારી પાસથી કશું જોઈવું નથી. પ્રકત એકજ વસ્તુ મ્હારે જોઈએ છે. હું આજસૂધી બણી પણ ઘરનો ધંધો મુખ્યત્વે કરી રાંધવાનો—હજી જોઈએ ત્હેવો મ્હને આવડતો નથી. રસોઈઓ બાગી જતો ત્યારે હું કાંક દિવસ મ્હારા પિતાને રાંધી જમાડતી. આકર ચમરીઆં ગુચ્છતો ત્યારે વાસણો માંજતી પણ મ્હારા પિતા મ્હને દરરોજ કહેતા ‘તું તો સરસ્વતી; આ કામ ત્હને આવડવાનું નહીં.’ એ કામમાં મ્હને મ્હારાં કાકી પ્રવીણ કરે

chamber and perhaps only at midnight, we who cannot even in illness watch and tend our wives or be watched and tended by them without rousing ridicule if not censure! How can we boast of wives, who are ashamed to address them by their names, or address them if at all in no better or more endearing style than we do our menials! (shame). Truly brethren, our treatment of our wives and our women is a disgrace and insult to humanity.”

એમ એમને કહો એટલું જ મ્હારે જોઈએ છે. અરે વાહ બન્નીજી ! ત્હારામાં શું ખામી છે ને ? ' કાકીએ પ્રસન્નવદને કહ્યું.—' એમ કહી છટકી જવા માંગે તે કાંઈ બને નહીં. ' ' પણ મ્હારેએ કાંક શી જોઈશે. ' ' શી ? ' મ્હારે અંગ્રેજી બણી જાટપીટ તો તથી કરવું પણ જરા વાંચતાં લખતાં શીખવ એટલે થયું ' ' ત્હમારી દુરસદે હું તો-તૈયારજુ છું ! કાકા શયનગૃહમાં ગયા એટલે કાકી બોલ્યાં—'હે' ત્હારા કાકાને પેલું અંગ્રેજીમાં શું કહ્યું હતું, મ્હને જરા સમજવ તો ખરી. કાકીએ સાંભળવાની જરૂર લીધાથી પેલા લેખખંડનો અર્થ* સમજાવ્યો. ત્યારપછી ચારદા બેઠેનને હું થોડું થોડું શીખવતી. કાકીની ઇચ્છા થાય ત્યારે એ મને પૂછતાં તેટલું બતાવતી. આમ કાળ વ્યતીત થવાથી, મન આનંદમાં રહેતું. અને પિતાશ્રીનું મરણ કાંઈક વિસારે પડ્યું લાગ્યું. પણ તેથી કાંઈ મન નિવૃત્ત ન થયું—કેવી રીતે થાય ? સંસાર એજ ચિન્તાની પરંપરા છે. કાકાને ત્યાં ક્યમ રહેવાશે ? પિતાનો વિગેગ ક્યમ સ્થવાશે, વિગેરે ચિન્તા નિર્મૂળ થતાં, ભવિષ્યમાં મ્હારી શી દશા થશે, મ્હારો સંસાર કેવો નીવડશે ?—ના વિચારો મ્હને વારંવાર આવવા લાગ્યા. મ્હારા પતિનું મુખ સરખુંએ મ્હેં જોયેલું નહીં, તો સ્વભાવતું બાન તો ક્યાંથી હોય. ન્યાતને શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર માની, તેના બંધનો રૂઢી રીવાજોને સુસ્તપણે માન આપનાર કાકાની હાંમત હમારા ઉભયના રસો વિભિન્ન હોવાની અગાઉથી ખબર પડે તોએ વિવાદ તોડવાની ન આવે એ તો મ્હારી ખાત્રી હતી. એ હામ બીડનાર વિરલ પુરૂષ મ્હારા પિતા તો ગયા. એ હોત તો મ્હને કાંઈ ચિન્તા નહતી. એ તો મ્હને વારંવાર કહેતા કે સરસ્વતી તું બી. એ.

*અર્થ—આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ તરફ નજર કરીએ, સર્વ પ્રકારની કેળવણી વિહીન, ગૃહની ચાર દિવાલોમાં જ પૂરી રાખવામાં આવેલાં, દુનિઆના ન્દાના ભાગોને જ જોઈ, તેટલું જ જ્ઞાન ધરાવતાં, જ્ઞેમમાં દબાયેલાં અને રૂઢીથી રીબાજોમાં—સારમ છે કે એમ કહેવું પડે છે,—તેઓ ગુલામો કરતાં કેાઈ રીતે સારી સ્થિતિમાં નથી. ગમે તો આપણી ઇર્ષ્યાને લીધે, કે વિજયી મુસલમાનોના ઉપદ્રવોસાથે રક્ષણ કરવાને ખાતર આપણે આપણી સ્ત્રીઓપર બંધનો ને રૂઢીઓ નાંખી, જ્ઞેમને આ દલગી સ્થિતિનાં ભોગ કીધાં છે. હવે પોતાનું રક્ષણ કરવાને અબળ, અને પોતાના હક્ક માંગી પોતાની સ્થિતિ ઉચ્ચપદે સ્થાપવા નાલાયક—આપણી અબળાઓ—મ્હને કહેવાની છૂટ લેવા દો—આપણાં ઢોર કરતાં વધુ સારી સ્થિતિમાં (અધિકાર પાત્ર) નથી અને વાસ્તવિક રીતે આપણે ઢોરના માલિક અને જ્ઞેપારી છીએ. આપણે આપણી સ્ત્રીઓને અધોગતિક્રમે મૂકી છે, અને તેઓએ આપણને અને આપણા સમાજને નીચે ધસડી નાંખ્યાં છે...! આપણી સ્ત્રીઓની વર્તમાન દશા લાવનાર (સ્થાપનાર) આપણે જ છીએ. અને જ્ઞેનાં ફળ હવે ચાખીએ છીએ. અન્ય દેશોમાં મનુષ્યને સુખ અને આનંદનું જે સ્ત્રી મૂળ છે તેજ સ્ત્રી આપણામાં દુઃખ અને ચિન્તાનું બીજ છે (અજ્ઞાન તિમિરને લીધે). સંસારચાત્રમાં એક સાથી થવા સન્નયેલી સ્ત્રી તે આપણામાં નડતર ને જોએ છે. ધરને સૃષ્ટિનું સ્વર્ગ બનાવનાર ગાદ ચિન્તા દાંડી હાડનાર મધુર આનંદની ખાણ ક્યાં છે? મદામારતમાં વર્ણવેલી પત્ની ક્યાં છે ? ખરેખર આપણામાં પત્નીઓ નથી, એ તો બેરીઓ છે ! આપણાં ગૃહ નથી પણ રહેઠાણ છે! નિન્દા નહીં તો મરહરીને પાત્ર થયા વગર આપણે શયનગૃહમાં અને તેપણ મધ્ય રાત્રિએ, તે વિના આપણી પત્ની સાથે વાત કરી શકતા નથી. માંદગીમાં આપણે કે આપણી સ્ત્રીઓ એકેકની સંભાળ રાખી કે રખાવી શકતાં નથી—ચાકરી કરી કે કરાવી શકતાં નથી. તે આપણે પત્ની અને ગૃહનું અભિમાન કેમ ધરાવી રાખીએ ? આપણને ન્યારે આપણી સ્ત્રીને નામથી જોલાવતાં અથવા એક ચાકરના કરતાં વધુ પ્રેમથી જોલાવતાં સારમ લાગે છે ત્યારે આપણે આપણી પત્નીઓનું અભિમાન કેવી રીતે ધરાવી રાખીએ ? ખરેખર જાણીએ, આપણી પત્ની અને સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના વ્યવહાર મનુષ્યજાતિને એક કલંક અને અપમાનાસ્પદ જ છે.

યદ્યપ્ય એટલે ત્હારા વિવાહીત પતિ વિનાયકરાવપણુ ડાક્ટરયશો. ને પછી ત્હમને ઉભયને હું સાથે રાખીશ. ઉભય વચ્ચે મ્હને ઉચિત લાગશે તેટલો વખત નિર્દોષ પ્રેમ બંધાવવા દેઇશ, અને પછી ત્હમારી ઉભયની સંમતિથીજ લગ્ન કરીશ. સરસ્વતી ત્હારે લેશમાત્રએ ચિન્તા ન કરવી. ગમે તેટલો વિવાહ થયો તો શું--યાત ગમે તે કહે--આપણે કાંઇ બંધાઇ ગયાં નથી હોં. ત્હારી મરજી વિરૂદ્ધ હું લગ્ન નહીં કરું--એ સાન્નિધ્ય આપનારને સંભારતી ત્હારે મ્હારું હૈયું ભરાઇ આવતું--એમના મૃત્યુથી મ્હારો સંસાર સુખી ભાગ્યેજ નીવડશે એમ ધારી હું દિનપ્રતિ દિન વધુને વધુ ચિન્તાચક્ત થતી ગઇ. ને મ્હારો મ્હેરો નિરંતર દિલગીરીથી છવાયેલો રહેતો. કાકી અને શારદા બ્હેનને આ ઉપરથી એમ લાગતું કે સરસ્વતીને કાંઇ આશું આવ્યું હશે-વા માહું લાગ્યું હશે. આપતું હુંખ તે કેટલા દહાડા ચાલે. એમ કહી મ્હને ઘણુંએ પૂછતાં કે ત્હને શાથી ખોટું લાગ્યું વીગેરે. હું તો વારંવાર પિતાના વિયોગ શિવાય ખીલું કારણુ છે નહીં એમ કહેતી; પણ આ વાત ત્હમને ગમે ન ઉતર્યાથી અને એમને મ્હેં આપેલું કારણુ ખરું ન લાગવાથી, આ ફરીઆદ કાકા પાસે ગઇ. કાકાએ કારણુ પૂછ્યું ત્યારેએ મ્હેંતો એનુંએજ બતાવ્યું. અને કહ્યું,--અતિસ્તેદ પાપશીશી--કાકીને પ્રેમ મ્હારીપર એટલો બધો છે કે મ્હારી દિલગીરી એમનાથી સહન થતી નથી. તેથી તર્ક વિતર્ક ઉડાવી પોતાનાં જીવને દુઃખી કરે છે. અને આ દુઃખ દેનાર હુંજ છું એમ મ્હને લાગે છે ત્યારે વળી મ્હારી દિલગીરી વધે છે. વાસ્તે ત્હમે કાકીને એટલુંજ ફરમાવો કે મ્હારી દીલગીરીનું નિમિત્ત પોતાને માની-લેઇ પોતાના જીવને દુઃખી ન કરે. સરસ્વતી, ત્હારું કહેવું ખરું છે--ત્હારી કુમળી વયમાં પડેલો આ ધા રૂઝતાં વાર તો લાગશેજ. પણ દિવસે દિવસે દુઃખો ભૂલી જવાં જોઇએ. આખી છંદગી કાંઇ આવી ગળાય ? તું શું કામ આમ ચિન્તા કરે છે ? હું ત્હને કોઇ દિવસ અડચણ પડવા નહીં દેઉં. જો ત્યારે, ત્હારી કાકીના પ્રેમની યુગ્મ ત્હેં કીધી એમ ક્યારે જણાશે ? એ ધારે છે તેમ ત્હારા બાપને સમજા ભૂલી જઇશ ત્યારે નહીં; કારણુ એતો અસંભવિતજ છે. પણ જેમ બને તેમ આજે આજો એવો મ્હારે ત્હને કહેવાનો પ્રસંગ વારંવાર ન આવે ત્યારે. આ પછી કાકા આગળ આ બાબતમાં મ્હારી ફરિયાદ કોઇ દિવસ ગઇ નથી; કારણુ કે ધીમે ધીમે મનની યુગ્મવણુ મનમાંજ રાખી મ્હેરો આનંદી રાખવાના પ્રયત્નમાં હું જ્યવંત નીવડી. વળી સ્ત્રીઓને જીવી જીવી એ શું કામ છે એમ પ્રશ્ન કરનાર, કાકાની હાજરીમાં લેના આજ્ઞા-ચીજ કચચિત્ કચચિત્ અનિયમિતપણે દવા લેનાર, પોતાને હાથેજ પોતાની સાધારણ માંદગીને કોઈક બર્થકર રૂપમાં લાવનાર--કાકીને પોતાની પુત્રીને બત્રીજના લગ્નનો દહાવો લેવો રહી જવાનો બય લાગ્યાથી--એક દિવસે ત્હેમણે વાતમાં ને વાતમાં મ્હારા પિતાશ્રીની વાર્ષિક ક્રિયા જલદી કરી નાંખવાની મ્હારી સંમતી દેઇ, કાકાને આ વાત કહી તેમની પાસે ન્યાતની પણ એ બાબતપર રજા લેવાની, હમારાં લગ્ન ડીસેમ્બર માસમાંજ કરી નાંખવાનું નક્કી કર્યાથી શું થશે,--શું થશે,--થી ઉદ્ભવતી માનસિક વ્યથાનું હવે જે હશે તે જણાશે. દિવસ દુઃકડાના તાડરથમાં રૂપાંતર થઈ જવાથી--દીલગીરીએ મ્હેરોને પોતાના પંજામાંથી મુક્ત કીધો હતો. યોજના પ્રમાણે હમારાં લગ્ન થયાં. કાકીની ઇચ્છા પાર પડી. ઉભયે--કાકા, કાકીએ પોતાનો જન્મ કૃતકૃતાર્થ થયેલો માન્યો. ત્યાર પછી ચોટેજ દિવસે મ્હેં સાસરે વળાવી.

(અપૂર્વ.)

(૬) કાવ્ય.

૧ બૃહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૧.	૨ બાળગરબાવળી (નવસરામ કૃત)
૩ બાળગરબાવળી (દક્ષપતરામ કૃત)	૪ દક્ષપત્ કાવ્ય ભાગ ૧.
૫ દક્ષપતરામ કાવ્ય ભાગ ૨.	૬ કેશવ કૃતિ.
૭ મુન્દરી મુખોધ ગીત સંગ્રહ.	૮ ગીતમાળા ભાગ ૧.
૯ ગીતમાળા ભાગ ૨.	૧૦ ગિરિધર કૃત રામાયણ.
૧૧ નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીત.	૧૨ મનગમતી સ્ત્રી.
૧૩ બાળલક્ષ્મ બત્રીસી.	૧૪ સ્ત્રી ગીત સંગ્રહ.
૧૫ ઇશ્વરપ્રાર્થનામાળા.	૧૬ શિક્ષાવચન.

(૭) નાટક.

૧ જયકુમારીવિજય નાટક.	૨ શાકુંતલ.
૩ ઉત્તમરામચરિત.	૪ વિક્રમોર્વશીય.

મેાતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીન.

(સ્ત્રીઓને વાંચવા લાયક ઉત્તમ પુસ્તકોની બે યાદીઓ અમારી પાસે આવી ગઈ છે. ' મુન્દરી મુખોધ ' મન્દર તરફથી પણ એક યાદી તૈયાર થઈ ગયેલી છે. પરંતુ શ. મેાતીભાઈ તરફની યાદી માર્ગસૂચક હોવાથી તથા વાચક બહેનો અને બાળકો તરફથી મૂલ્યનાઓ મળ્યા પછી સંપૂર્ણ યાદી પ્રકટ થાય તો વધારે સાફ. આમ ધારી પ્રથમ વાચકમંડળ સમક્ષ આ યાદી મૂકી, સ્ત્રીઓ અને બાલકોને માટેનાં ઉપયોગી ઉત્તમ પુસ્તકોની યાદીઓ અમને મોકલવા સર્વ વિચારવંત બહેનો તથા બાળકોને નિમન્નણ કરીએ છીએ. તન્મી

સમયવર્તન. ✓

કાળ તરો મહિમા છે કેવો, શાણી સમજ લેજેરે;
ગર્વ તજ પ્રભુ શરણ રહીને, મન વશ રાખી રહેજેરે.—કાળ.

દીનકર દીન ઉગતાંજ પ્રકાશે,

તપે ધણે અધ્યાત્મજેરે;

સમય તરો આધીન વર્તનિ,

વશ થાતો સંધ્યાજેરે.

કાળ૦

દક્ષ વસંતે યૌવન ધરતા,

નવ પદ્મવિત યાચેરે;

પાન ખરે સૌ શોભા વિરમે,

દહ તજ દે.છાંચેરે.

કાળ૦

દષ્ટી યદી નદી પુર ચડેને.

મીઠમે અતી મુકાલીરે;

જન્મતું તેમ રહે ન કદીએ,

અદ્યુન કાળ તણી ગતીરે.

કાળ૦

જે નર બેસે રાજ્યસીંહાસન,
બય કોના નવ ધરતારે;
તે જઈ વસતા જંગલ પહાડે,
નુંબી ઘડીને ફરતારે. કાળ૦
ચશી નારખતાં ખીલે કુમુદીની,
પ્રાતઃ થએ ખીકાયેરે;
રાત્રીએ પંકજ મુખ બાસે,
મલીન ભરૂર પુરાચેરે. કાળ૦
સુખદુખ સરખાં મિત્ર ગણીને,
કાળનો બય નવ ધરવારે;
મન ઘેડીનો નિઘ્રહ કરતાં,
કર વસુધાને ભરવારે. કાળ૦

સૌ બળી.

આનન્દાશ્રમ.

ઠહા દેવને તિલાંજલી.

(આરતી)

બયદેવ, બયદેવ; એ રાદ.

બયદેવ, બયદેવ, બવલય ઠહા દેવા;
અધું નહિ તમ સેવા, છો નાશક મેવા । બયદેવ. ૧
હૃદયાં દે પ્રભાત, ઠહાના જપ યાએ,
આચમનિ સુકિ લિધ ચમચા, તન શુદ્ધિ સંધ્યા એ । બયદેવ. ૨
ત્રેકાળ મંધ્યાનાંય, ભાવિક જન બાસે;
અસ્થિ ચર્મનાં ખોખાં, સુરતે પરખાશે । બયદેવ. ૩
પય અમૃતનું પાન, મનમાં ના મુજે;
વેપ રેડો તનમાંહે, શુદ્ધિ દીપ જુજે । બયદેવ. ૪
આર્થ પ્રજા વંસોડી, અંધ મુળ રોપાતાં;
માતપિતા પશુ ચાહો, ચાહી ઠહા પાતાં । બયદેવ. ૫
“દીપાર્દી”નાં તાન, જ્યાં ત્યાં સંભળાએ;
ખલાં આજ્ઞાનાં પાસે, “કંબજ” કૈખાએ । બયદેવ. ૬
સહેલું સસનું માન, હૃષ્યોદક પાયે;
ધનન કપુલે નહિ જો, રતાને હરખાયે । બયદેવ. ૭
ચક્રે ચક્રે તારિ, હાટડી રહિ ગાઝ;
ધી માંખણ સંતાપાં, હાટડી તુજ તાઝ । બયદેવ. ૮
દેડ બંગો પશુ જાત, તુજમાં ફરનારી,
અશ્વિજુ ભાંગ ગાંજ પર, તારી સરદારી । બયદેવ. ૯
મળવા આવે મિત્ર, મનવર ઠહા કરતા;
ખાવાનું પુડેના, પિતની મુંદરતા । બયદેવ. ૧૦

ભૂખ વખતે પણ ચાહ, ગાડાં ગગડાવે;
 વાળુ વિષે પણ ચ્હાથી, ચલવે ચ્હા, એ । બપદેવ. ૧૧
 તરણોમાં તોફાન ચ્હાનું દેખાયે;
 બની ગયા સુરદાસો, ચડાવિ ચસમા, એ; બપદેવ. ૧૨
 દિકરીઓના^૧ આપ, ચંદ્ર લ્હાવો લેતા;
 દિકરાની નહિ આશા; બપે ભવ બ્હેતા । બપદેવ. ૧૩
 શકિતનિ ગાળી ખોળી,^૨ શું ચાય ખાવાથી ? !
 ચ્હા રૂપી દવ સગચ્છો, હુડી ગયો હાથી । ! બપદેવ ૧૪
 અગચ્છિત રોગ ઉપાધિ, તુજથી ગધ પેડી;
 લિવર લંગ્ર દિસ્ટરિયે, સ્ત્રી ખેડી હેડી । બપદેવ. ૧૫
 ઉકાળેતો માલ, રરિ રરિ ઉકાળો;
 ધર્મ બ્રષ્ટ થઇ ચાલો, ને આંખે ભાળો । બપદેવ. ૧૬
 કોડા રૂપિયા હાય, બપે પરદેશે;
 હતભાગી હિંદવાસી, સમજે નહિ લેશે । બપદેવ. ૧૭
 ગરમ દેશની રીત, ઠંડુ જળ દેવું;
 ઉપ્પુ વારિ દારુ પુલ્ક, સ્વપ્ને ના લેવું । બપદેવ. ૧૮
 અશિષુનું દધને સત્ત, અશિષુ જન કીધાં;
 ચ્હા વિન કામ ન સજે, કામણુ કરિ દીધાં । બપદેવ. ૧૯
 નાનાં નિર્દોષ બાળ, પાગણિયે પોઢે;
 ચ્હાના કપ ખખડતાં, ઉઠે ઝટ કોડે । બપદેવ ૨૦
 એની મોહક બળ, (જેમાં) ડાઘા સજકાયા;
 તનમન નરમ ચવાથી, થી વૈકુંઠ ધાયા । બપદેવ ૨૧
 પ્હેલી ચોપડી માંહ “ભુ” મુકિ “ચ્હા” ધાલ્યો;
 પાનારા શું પ્રિછે, શિશુનો ભવ બાળ્યો । બપદેવ. ૨૨
 માટે ચેતી આપ, બહિષ્કર ચ્હા કરશે,
 દુરસન સમ દીકર કરશે. તો તન સુખ ધરશે । બપદેવ. ૨૩
 માયું દેવા આપ, ઝટપટ સિધારો;
 કદમ પનોતાં ટળતાં, ટળે દુઃખનો આરો । ! બપદેવ. ૨૪
 બરી સમાચો સર્વ, લ્યો સોગન સામા,
 ભગવાન બક્તનો બીર, તાસે બૂંડામાં. બપદેવ. ૨૫

ભગવાનલાલ આપાલાલ સૈયક.

૧ ટાકતરો દહે છે કે, ચ્હા પીવાથી નળજાઈ વધે છે. તથા પારસી લોકો દિવસમાં ત્રણ વખત ચ્હા પીતા હોવાથી તેમનામાં દિકરીઓની સંખ્યા વધી પડે છે, જેને પરંપુનાર મળતા નથી.
 ૨ પ્રેત એટલે દરજ્જે નબળી પડી ગઈ છે કે દરેક વર્તમાન પત્રમાં વાંચવાની કોઈ કંપણી માણતંબોળતાં પુછીકારક દવાઓનીજ નહેર ખંજરો જેવામાં આવે છે ! જે મા જમાનાની બચિ-કારી નહિ તો ખીનું શું ?

નિજકુંજ.

મુલજ દુર્લભજ વેદ કૃત.

નવા રાસકાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપોઈ ને ખાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઠેકાણા—અ. સૌ. જમનાખડેન નગીનદાસ સકલ્પ,
બાણગંગા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કૃપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.
જીવનલાલ અમરશી મહેતા, સ્વામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા અને તેની તુલના.

લેખક: કાન્તિલાલ જગનલાલ પંડ્યા, બી. એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર ગ્રન્થ.

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ જુદું.

એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવીરોડ—મુંબઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો.

પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી

ભાઈલનારને કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

ભાઈલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી દેશવળ

અમદાવાદ—કાઠીયાવાડ.

मंगलाष्टकम्.

(रचनारः स्व० विन्दुभाई जसवंतराय, ब्राह्ममाज.)

जहेना लक्ष्य-अलक्ष्य रूप मर्हि छै शान्ति, निवासीरही,
जहेना दिव्य प्रभावमां अपिल आ सृष्टि प्रकाशी घड़ी;
जे झाला परमात्मधी प्रकटियां ब्रह्मंड, शां उज्ज्वल ?
ते विश्वेश रूपाल आ वरचधूने घो सदा मंगल !
जहेणे व्योम सुहाविमुं झल्लकता अर्पी शशि तारक,
ज्योति अद्भूत सूर्यमंडल दीप्ति, जे विश्व-उद्धारक;
जहेनी प्रीति श्रुती गान, मधुर अद्वैतनुं निर्मल,
आपो तेज पवित्रजीवन प्रभु आ शुभने, मंगल !
नीतिज्ञान उरे सुतन्वी सुशीला घाला झडां धारती,
शोभे भूषण भक्तिप्रेम गुणनां आनन्दपुष्पो आत,
दीपाधी ! गृहधर्मसेवन मर्हि : सौन्दर्यने देवल,
सोभाये प्रिय, प्रेमपान करजो : धाशां, सहु मंगल !
शीळा दैवी प्रकाशमां सुललिता घाला उपा म्हालती,
स्नेहाळा पतिसूर्यना हृदयमां उल्लास संचारती;
एवां रम्य, अवर्य प्रेमलहरे, हिन्दोलतां मज्जल,
एकाकार जीवित दंपती तणां नित्य घना मंगल !
लावे स्मितभर्या सुखो पळ, कंद, को गाढ दुःखावली-
संकष्टो उर घोर लाय, गगने घेरी घुमे वादळी;
प्रेरी अमृतवायु शान्तिमधुरो, धृष्टातणुं घो बल,
प्रार्थे आ, प्रभु ! युग्मनां प्रियजनो, भव्य करो मंगल !
सद्धर्म सुनीतिपथे विहरतां, कार्यों करे ऊजळ्यां,
संपत्तिसवळां रही सुयश ने कल्याण बाधे घणां;
घाटिका जगनी मर्हि युगल आ प्रेमाळ ने, विमल,
पामो मौल्यकुसुमनी परिमलो रेलन्ती सुमंगल !
पैदेही शुभ लग्न नन्दन जुवे देवांगना, देवता,
दीपे अवर सौम्य हर्षकिरणे, संगान-नादो यताः
प्रीति भक्ति भरी प्रभुजीवननी, पेली शमोली पळ,
झीलीने सुख-सत्य-पुण्य श्रणां, सिंचो यथे मंगल !
पामो सिद्धि अपार, बुद्धि सवळी, धर्मोपगणे र्हो मन,
पामो स्नेहसुगन्ध शीतल, अर्मांमर्हि न्हं जायन,
याचीप जगदीश नम्र हृदये, फान्ति यथो मूल,
ने रहेजो नयदंपतीउर प्रीतिमाला म्हा मंगल !

સુન્દરી સુખોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, જ્યાં પામે સન્માન સુન્દરી.)

આધસપાદક.

પુસ્તક ૮, અંક ૧૧.

શુદ્ધાર્થ, ૧૯૧૨.

અધ્યક્ષભાજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક અને તંત્રી—રામમોહનરાય જસવંતરાય.

વિષયસૂચન.

વિષય વિસ્તાર

ઉદયગુંજન.

“ સુન્દરીસુખોધ ” મંડળ અને અગ્રવાસદાયક-૬૦૬.

આપણા સ્ત્રીજીવનના મહા પ્રશ્નો.

કામ્યકુંજ.

પ્રકાશ આટે પ્રાર્થના.

ધાર્તાલહરી.

પદ્મા.

પ્રેમગંધન.

વિદ્યાકલ્પા.

વનસ્પતિની ક્ષાઓ.

વિવિધવિહાર.

અને મહારી આંધડી સાથે બનતું નથી-
તેનું આરે થું કરેલું.

સરસ્વતી.

શ્રીઓએ વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

શ્રી-ઉપદેશી. પુસ્તકો.

પદ્મસંજ્ઞા.

સા. રા. જ.

સા. રા. શ્રીકે. ત્રીવેદી.

સા. આધ્યાત્મિક.

સા. રા. મહાલાલ રતિલાલ ધુ.

સા. વૈદ્ય અમૃતલાલ સુન્દરજી પદિયાર. ૩૧૬

સા. વાગનરાવ પ્રાણગોવિંદ પટેલ. શ્રી. ૩૭૫

સા. R. ૩૮૧

શ્રીકે. મિત્ર. ૩૮૩

૩૮૪

નાવિક લવાજમ પોસ્ટલ સાથે સવા રૂપિયા; હિન્દુસ્થાનની બહાર દોઢ રૂપિયા.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ જો:વર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો “સ્રીયો પરિત યાય, રક્ષત યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે જળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખા ઇચ્છાઓ અને કલ્પેષોમાથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્જને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે,” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તર કરે અને તેના આંતર-વિવાસોની ઉર્મિયોમા પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દૃષ્ટિ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સંકલતા છે. “સ્રી વિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાજ્ય નથી... “સ્રીની ઉત્પત્તિ વિના દેશની ઉત્પત્તિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૮ મુઃ.] ઈ. સ. ૧૯૧૧, જુલાઈ:—આપાક, વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૧૧ ગો.

ઉદયગુજન.

‘સુન્દરી સુબોધ મ’ડળ અને અખલા સહાયક ફન્ડ.

“ ૧. સ્રીઓને ખરી કેળવણી આપવામાં મદદ કરે એવાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવો તથા પુસ્તકો લખાવવાં; અને પ્રકટ કરવાં; પુસ્તકાલયની ચોપડીઓ સઘળી સ્રીઓને મફત ઘેર બેઠે વાંચવા મળે એવી યોજનાઓ ઠામ ઠામ કરવી; સ્રીઓને ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો તથા વસ્તુઓ એકઠી કરવી; તેઓ વિદ્યાકલા, વૈદક, ભરતાં શુધતાં, પાકશાસ્ત્ર, બાળક ઉછેરતાં તથા માંદાની ભાવજત કરતાં શીખી શકે અને સ્રીરોગો બાબતનું જ્ઞાન ભેળવી શકે એવું વાંચન પુરૂં પાડવા તરફ આ પુસ્તકાલય તરફથી ખાસ પ્રયત્ન થાય એવી ગોઠવણ કરવી.

“ ૨. પત્નીશાળાઓની નિરંતર વૃદ્ધિ કર્યાં કરવી; અનાથ બાલિકાશ્રમને સંપૂર્ણ ઉત્તેજન આપવા ઉપરાંત વિધવા સ્રીઓને પોતાનું વૈધવ્યજીવન દેશ-સેવામાં ગાળતાં શીખવવા માટે એક મઠ અથવા મંદિરની સ્થાપના કરવી; જેમાં હોમને પોતાની સ્થિતિને યોગ્ય કેળવણી આપી, આપણા દેશમાં યે ગિની મૈયાના જેવી પરિહતાઓ તથા સ્રીઉપદેશકો, અને ઇસ્પતાલોમાં ખાસ રીતે જરૂરની મૂયાણીઓ તથા નર્સો (સાવજત કરનારી સ્રીઓ) ની—એવી એવી ધણીક ખોટા જે પડે છે તે ઝોઝી કરવી; કુલીન પરંતુ ગરીબ પત્નીઓ અને વિધવાઓને દ્રવ્ય, અન્ન, વગેરેની સહાય કરવી; અને જે જે યોજનાઓ આપણા શુદ્ધસંસારને મુદારી શકે તે તે સર્વ યોજવી. ” —યોગિની.

આપણા સ્ત્રીજીવનના મહાપ્રશ્નો.

બહેનો અને બન્ધુઓ !

‘આપણાં ગૃહ અને કુટુંબની જિંદગી તરફ જરા દૃષ્ટિ ફેરવશો ?—લવિધ્યની ઉચ્ચ વિપત્તિઓની આગાહી કરતા અનેક મહાન દોષ, આપણી નવીન ચેતનાથી બહુત થવા માંડેલી, હિન્દી પ્રજાને નિર્વીર્ય, નિર્મૂળ કરવા મથી રહ્યા છે તે નજરે પડે છે ?

૧ યુવાન સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓમાં નળજાઈ, રોગીપણું અને અકાળ મરણ નિરંતર વધે જાય છે.

૨ બાળકોનાં દર્દો, તહેમતામાં મૃત્યુનું પ્રમાણ, તથા નિર્બળતા; અને તહેમતી કેળવણી તથા તન્દુરસ્તી તરફની યેકાજાજી વધી પડ્યાં છે.

૩ આપણાં ગૃહજીવનમાં અજ્ઞાનતા, બહેમ અને અન્ધશ્રદ્ધાનું પરિણામ હજી જેમનું તેમ લાસે છે; અને ખરી સ્ત્રીકેળવણીની તથા આપણી લવિધ્યની આશા—આપણાં બાલકોને આપવાના સત્ય શિક્ષણની ખામિ આપણે સર્વ સ્થળે જોઈએ છીએ.

૪ પ્રદ્વચર્ય અને કુમારીવ્રતનું ખંડન-ખૂન કરતાં બાળલગ્નો, સ્ત્રીપુરુષતા સંબન્ધમાં મિતાચારની ન્યૂનતા, અને વૈધવ્ય જીવનનાં કષ્ટો એ સર્વમાં દેખીતો ઘટાડો કોઈ રીતે નિહાળી શકતો નથી.

૫ જોડી જરૂરિયાતો અને અતિખર્ચાળપણાની અભિવૃદ્ધિને પરિણામે સ્ત્રી બાલકોની થઈ જતી નિર્ધન, નિરાધાર, ચેતનહીન સ્થિતિ સર્વત્ર વધે જાય છે. આ અને આવાં અનેક દુષણ આપણાં જીવનમાં લયકરં ઝેર પ્રચારી રહ્યાં છે. અને નજરે જોયા, જીવનમાં અનુભવ્યા પછી પણ તે તરફ અસાધારણ બેદરકારી આપણે રાખીએ છીએ, તહેને બુદ્ધિ વંક આત્મહત્યા નહિં તો ખીન્ન શું કહેવું ?

“રહાઓ અને સહાય થાઓ. !”

“દેશોત્થતિનો ઉચ્ચ હેતુ નજર આગળ રાખી, વ્યક્તિ, તેમ જનસમાજ, આપણે સર્વ, સંસારમાં, સ્ત્રીઓના—લવિધ્યની પ્રજાની માતાઓના ઉચ્ચ પદનો. મહત્વનો, સ્વીકાર કરી, તેમને સર્વ રીતે સન્માનપાત્ર ગણીશું, ઉચ્ચ મુશિક્ષણવડે તેમનાં જીવન ઉન્નત કરીશું, તેમની ઉન્નતિમાં વિશ્વકર્તા અસમાન વિવાહ, બાળલગ્ન, બાલમયોગ આદિ બન્ધનોથી, અયોગ્ય અંકુશોથી, તેમને મુક્ત કરીશું, તેમનાં કર્તવ્યમાં તેમને યોગ્ય સ્વાતંત્ર્ય આપીશું, દરેક પ્રકારે તેમનાં જીવન મુખમય, આનન્દમય કરવા યતન કરીશું, ”—તોજ આપણા દેશની આ અનેક વિષ ઝરણીએ નાં પૂર આપણે અટકાવી શકીશું. પ્રભુ આ સત્કાર્યમાં આપણને તન્મી.

કાવ્યકુંજ.

પ્રકાશ માટે પ્રાર્થના

મધુર, મધુર તેજ ! આજ,	લલિત પગલિ લાવો;
આવો, આવો પ્રણયરાજ !	હૃદય આ સુહાવો.
બેઠી જીવનઘેરી રાત,	ગગનઘન નિવારો;
મંગલમય સુરપ્રભાત !	રમ્ય, પ્રિય પધારો.
સાયર છે રાજરાજ !	વિશ્વને વહાવો;
કિચ્ચડકણ અંધ કાજ,	દયા, નાથ ! લાવો.
ઉડી મનગુહા મલીન,	તમઘટા વિદારો;
પુણ્યમુધાંજરણુ ! દીન	અન્તરે પધારો.
વિષયવિષની આ છાંયી,	દહતો જીવનમાં, ઓ !
રંક ઘેર શાન્તિદાયી	પગલિ, તાત ! લાવો.
જીવન જલ-આશ હીન,	પ્રિય ! કૃપાલ થાઓ;
પાપ-દુષ્ટતા વિલીન,	જાલકકર મ્હાઓ.
પતિત જીર્ણ જીવિતમાંદ્ર,	અમરમેઘ ! આવો;
પાવન કરી હૃદયરાય !	આત્મપુલ કુલાવો.
ચાચક પ્રભુને હું નિત્ય,	પ્રાણદાન લાવો;
તિમિરપંકમાંથી સત્ય	જ્ઞાન દર્પ છુડાવો.
દેખું ના, વસો સમીપ,	જ્ઞાન્તિ વિષમ કાપો,
ઝાંખી કરૂં પ્રણયદીપ,	દિવ્યનયન આપો.
અન્ધ, જાલ, અજલ છેક,	રંક ઉર, સુહાવો;
પરમ પ્રેમકિરણ એક,	પ્રમુજ ! જ્યેતિ લાવો.
મધુર, મધુર તેજ ! આજ,	લલિત, લલિત આવો;
લાવો, લાવો પ્રણય, રાજ !	જીવનમાં જીલાવો.

વાર્તાલહરી

પદ્મી.

(Indian Ladies Magazine માંથી.)

૧૨

ચંદ્રપુર નામના ન્હાના ગામડાની એક બાળુએ સુંદર નીલવર્ણીય ક્ષેત્રે આવી રહેલાં છે. તેની થોડેક દૂર તરૂંઓનો મહાન ઝુંડ, સુંદર સરિતા, ઉન્હાગાની સમ્પત અને અસંખ્ય ગરમીમાં શાન્તિ આપતી આંગાવાડી, તેમાં વસતા વિવિધ જાતનાં વિદ્યાર્થીઓ અને એક ચાર વિશાળ કાસાર તેના અવર્ણનીય સૌન્દર્યમાં ટાલ કરતાં હતાં. ગામના સાંકડા, પથર પૂણી, અને ઘૂંઘાળા રરતા ઉપરથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે આ ગામના લોકો અવિનીત છે, પરંતુ તેમ નહતું; કારણ કે આ ન્હાનકડા ગામના અસંખ્ય વિદ્યાર્થીઓ વિશ્વવિદ્યાલયની પરીક્ષામાં પસાર થઈ વકીલ, ડાક્ટર વા ન્યાયાધિશ થયા હતા અને હજુ પણ થતા હતા. આ ન્હાનકડા રમણીય ગામમાં ઘણા સૌન્દર્યવાળાં સ્થળો હતાં. કમલના પુષ્પોથી પરિપૂર્ણ કાસાર ખરેખર ધણું રમણીય હતું. આની અંદર ઉન્હાગાની સમ્પત ગરમીમાં અથવા તો બચકર દુષ્કાળ પણ જલ ખુટતું ન હતું. પ્રાતઃકાલે અને સાયંકાલે ચંદ્રપુરની વૃદ્ધ વાતુડી ડોશીમાઓ, સૌન્દર્યવતી લજ્જમવતી યુવતીઓ—અને નિર્દોષ સરલ કન્યાઓ—નવાં વિવિધ રંગના વસ્ત્રો પરિધાન કરી જલસિંચન કરવા અર્થે આવતી હતી. રમણીય કાસારની અવર્ણનીય રમણીયતામાં વૃદ્ધિ થતી અને સ્વર્ગીય દેવાકૃતિઓ કુદરતના સૌન્દર્યનું નિરીક્ષણ કરવા ખાટે આ કાસાર પર આવી ન હોય એવો ભાસ થતો હતો. ન્હાની ન્હાની બાલિકાઓ કમલનાં પુષ્પો લેતી અને હર્ષથી પોતાની ચમુઓ અને છાતી સાથે ચાંપતી. કુદરતના સૌન્દર્યથી આલ્હાદ પામી-આમ તેમ દોડતી અને નિર્દોષ રમતો રમતી. કાસારની આસપાસ ઉગેલાં વિવિધ જાતનાં તરૂંઓ, વેણાઓ અને છોડવાઓ નીચે જે ન્હાની બાલિકાઓ પોતાની માતા, ભગિની વા બાબી સાથે આવતી તે બેસતી અને ધણું કરીને ન્હાના ન્હાના ધોળાં, ગોળાં ને લીલાં કાંકરા એકઠા કરી રમતી. સાયંકાલે કાસારનો દેખાવ અસ્ત પામતા સૂરને લીધે ઉદય પામતા ચંદ્રને લીધે, જલસિંચન કરવા આવતી સ્ત્રીઓને લીધે—ચરિત્ર પાછાં આવતાં દોરોને લીધે ઘણાજ મોહક ને સુંદર લાગતો. ન્હાની બાલિકાઓના મુકુરો ગીતકા-કાવ્યનો સુંદર સ્વર, અને ખૂચરો કેકારવ, કામ કરી શ્રમિત થયેલાં ગૃહસ્થોને અને વાંચી વાંચી શ્રમિત થયેલા યુવક વિદ્યાર્થીઓને આવવા લગ્નચાવનો હતો.

જે માસની એક સાંત સાંજે આ તરૂંઓની નીચે ચાર બાલિકાઓ રમવામાં મગ્ન થયેલી હતી. પાંચિકાઓ પદ્મના કામલ કરમાં વિરાજતાં હતાં. તેની સ્વેત વર્ણીય મુંવાળી હથેળી-કાળી ચંકચંકિત બાંખો, ગીદડો સ્વર, સુંદર પટેડો-ન્હાનકડું પોલકું કાસરવાળો મોઢો ધાપરી અને લાંબા કાળા કેશ સર્વેનું ધ્યાન ખેંચતાં હતાં. રમવામાં વારંવાર તે દારતી અને તેની સખીઓ નીકળતી ત્હારે રડતી. રમનાં રમનાં પાંચીકા હાસવાથી જનકીએ કંઈ ઉમી રહે, જે આ પાંચીકા હશે !

તે હસતાં મુખમાં પર શોકની છાયા, પ્રસરી રહી અને ધીમેથી તે પાંચીકાઓ ત્હેણે આપી દીધાં.

આ ન્હાની છોડીઓના સમૂહથી થોડેક દૂર બે સુવાન કુમારો એક ખીજની ગરદનમાં હાથ નાંખી ફરતા હતા. ચંદ્રશેખરની ગૌરવર્ણિય ચામડી, સુંદીર વાળ, બોલવાની અને ચાલવાની મોહક રીત અન્યના હૃદયનું આકર્ષણ કરતી. શ્રીનિવાસ કાળો અને ઉંચો હતો. ત્હેનો ચહેરો કંઈ મોહક ન હતો.

ચંદ્રશેખરે કહ્યું “આપણા ન્હાના ગામડાને પોતાના કુકુમ્ભમય પગલાંથી ‘ન્યોતિમય’ કરનાર આ ન્હાની સ્વર્ગીય દેવપુત્રીઓ પાસે, ચાલ, આપણે જઈએ.”

“આ ન્હાની મૂર્ખ છોડીઓ પાસે જઈને આપણે શું કરશું ?” શ્રીનિવાસે કહ્યું.

“અરે એ શું કરે છે એ નેહીએ. ચાલ તો ખરો.”

જ્ઞહારે પદ્માએ પાંચીકા નીચે નાંખ્યાં ત્હારે આ બંને યુવકો ત્યાં પહોંચ્યા. જનકીએ મર્મથી કહ્યું “ત્હને સાત પોત લાગ્યાં. ત્હેં મ્હને હજી ચારજ પોત બગાડ્યાં છે.” ચંદ્ર અનિમિષ દૃષ્ટિથી પદ્મા સાથું નેહી રહ્યો અને ત્હેણે કહ્યું “ચાલ આપણે એ રમીએ. એી ન્હાની છોડી સાથે શું બળ બતાવે છે. જનકીએ ચંદ્રને પાંચીકા આપ્યાં અને બોલી “હરાવ્યો. હરાવ્યો. રમતાં બહુ આવડે. ઉતરી પડો નેહીએ ?”

ચંદ્રશેખરને રમતાં ક્યાંથી આવડે ? આખરે તે હાર્યો. સર્વ છોડીઓ ત્હેની મરકરી કરવા લાગી અને બોલી “મ્હોટા તે ખોટા. અમનેય ન હરાવી શક્યાં.” જનકીએ પણ વાગ્ પ્રહાર શરૂ કર્યો. અને પદ્મા હસવા લાગી કારણ કે આટલા મોટા કરતાં ત્હેને સાઈ રમતાં આવડતું હતું. !

લજ્જત યદ બન્ને યુવકો ચાલ્યા અને બાલાઓ પાછી રમવા લાગી. ચંદ્રે પૂછ્યું “મર્મથી વધારે સૌન્દર્યવતી કાણ હતી ?”

“જનકી ધણી ચપલ અને ચાલાક છે. હું તો ત્હેને પસંદ કંઈછું.” શ્રીનિવાસે કહ્યું.

“ખરેખર તે હુશીઆર છે. પરંતુ તે બહુ મોલે છે. મ્હને તો પદ્મા ડાહી અને મોહક લાગી.”

ત્હું તો દરેક બાબતમાં મ્હારાથી જુદોજ પડે છે. તું તો બહુ વિચિત્ર છે હો !

ચંદ્રશેખર અને શ્રી નિવાસ બંને મેડીકલ કોલેજમાં બણતાં હતાં. “સમર વેકેશન” હોવાથી તેઓ પોતાના ગામમાં આવ્યા હતા. પદ્મા પણ આ વખતે ચંદ્રપુર આવી હતી.

૨

કૃષ્ણપુર સ્ટેશન પાસે એક બાહુતી ગાડીવાળા સાથે જુન માસની ઓગણીસમી તારીખે મધ્યાન્હકાલે એક પચામ વર્ષનો વૃદ્ધ તકરાર કરતો હતો. ગંગાધર માત્ર થોડુંક અમેજી બજેલો હતો પરંતુ પ્રમાણિકતાથી-ખતથી અને ઉવોગથી ત્હેને હાલ પચામ રૂપિયા મળતા હતા. ગંગાધરને ધણીએક છોકરાં હતાં-અરે-ત્હેના છોકરાને પણ છોકરાં હતાં. તે અને ત્હેનું કુટુંબ રામેશ્વરની યાત્રા કરી પાછાં આવ્યાં હતાં. જો તે એકલો હોત તો ત્હેને ગાડીની જરૂર ન પડત પણ આજુ કુટુંબ સાથે હતું તેથી ત્હેણે ગાડી-વાળાને ત્રણ આના બાહું આપવાનું કહ્યું પણ ગાડીવાળાએ આઠ આના માગ્યા ત્હારે ધણીજ આમ્રહથી ચાર આના આપવા ત્હેણે કમૂલ કર્યા.

રોશનપર રામચંદ્ર ન્યાયાધિષ્ઠ પણુ આવેલા હતા. કારણ કે તેની પુત્રી રૂક્મણીના વિવાહના શુભ પ્રસંગે ચંદ્રશેખર તેમજ તેણે મિત્રમંડળ આવવાનું હતું. ઘણાં બપોરથી અને અનંદથી બીજે દિવસે લગ્ન કરવામાં આવ્યાં. લગ્નદિવસ ચાર દિવસ ચાલી. બ્રાહ્મણોને પણ તૃપ્ત કરવામાં આવ્યા. પતિ અને પત્નીને-નવ યુગલને-હીરા માણેક મોતી એવી એવી અમૂલ્ય તે અસંખ્ય ભેટો મળ્યા. લગ્ન પૂરાં થયાં ત્યારે ખર્ચ ઘણો થયો. બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપવામાં સંપૂર્ણ બપોર ખતાવવામાં-ચાતિ ભોજનમાં-સારાં બપોરના રેશમી પિતામ્બર અને આભૂષણો પહેરી પંગતમાં ફરવામાં ઘણાં ખર્ચ થયો હતો-તેને તેનું બેઠારું પડ્યું હતું. લગ્ન ખર્ચનો એક દશાંશ ભાગ ને સેવાસદન, Widow's home, કાંત્યજ વર્ગ સુધારક મંડળ અથવા કોઈ અપંગને આપવામાં ને તેણે ક્યોં હોત તો કેવું સાફ થાત! ઈશ્વર! ભારતવાસીમાં આવી સદ્ગુણિ મૂક!

ચંદ્રશેખરને તેના કાકાએ હજી ત્યાં રહેવા આમ્રહ ક્યોં અને ઉન્હાળો ત્યાં ગાળવો ક્યું. કૃષ્ણપુરમાં તે ઘણાં હર્ષથી રહેતો. એક સમયે તેના કાકા રામચંદ્રને તેના રનેહીને ત્યાં સીમંત હોવાને લીધે જવું પડ્યું અને ચંદ્ર પણ તેની સાથે ગયો. સીમંતની ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી સર્વ જમવા બેઠા. ચંદ્રને જમવાની રૂચિ નહતી. પણ દૂધપાક, આખો ભંડો અને ટીડિયારાં બેઠને તેના મોઢામાં પાણી છૂટ્યું. બ્યારે પંગતમાં પતરાળાઓ પીરસાતી હતી ત્યારે ચંદ્રની નજર એક સ્ત્રીઓના સમૂહ ઉપર પડી; તેમાં એક યુવતી ગાતી હતી અને સર્વને ગવરાતી હતી. મધુર અને મંદ સ્વરે ગાતી-સર્વની નાયક પદ્માની ઉપર તેની નજર પડી. પદ્માએ પ્રેમનું એક છુપું અને છતાં સ્પષ્ટ તેની પ્રત્યે દેહ્યુ, પરંતુ સર્વની હાજરીને લીધે-હિંદુ ગૃહસંસારના નિયમને લીધે-લગ્નને લીધે તે બોલી શકી નહિ. પદ્માના સુંદર નેત્રો ચંદ્રની શક્તિ આગળ તરી આવ્યા અને આખો દિવસ પદ્માના વિચારમાંજ તે વિલીન રહ્યો. પદ્માને માટે પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ અને તેની પ્રશંસા તે કરવા લાગ્યો. લગ્નના વિચારો તેના મનમાં આવવા લાગ્યા. તેનો પિતા વિનીત હતો-વિશ્વવિદ્યાલયનો પ્રેમ્યુએટ હતો-સુધારક હતો-તેથી સોળ વર્ષની કોમળ વયમાં તેને પરણાવ તેવો સંભવ ન હતો. પદ્માનું વય લગભગ તેર ચૌદ વર્ષનું હતું, પરંતુ તેને ખાત્રી હતી કે લગ્ન કરવાથી તેના અભ્યાસમાં ખલેલ નહિ પડે. હિંદુલગ્નના કેટલાએક દુષ્ટ રિવાજો પ્રત્યે તેને તિરસ્કાર હતો. પોતાના કાકાને ત્યાં રૂક્મણીના લગ્નમાં પતિપત્નીથી બીજા સાથે-અરે-અરપરસ પણ ભોલાતું નહિ. અવિનીત મૂર્ખ સ્ત્રીઓની મરકરી સદન કરવી પડતી. મહારાજ કહે તેમ કરવું પડતું. મળે પતિ અને પત્ની સુશોભિત મોટાં પુતળાં ન હોય! જમાઈને વારંવાર પશુચર્યે જવું પડતું એ પણ તેને અયોગ્ય લાગતું ને કે સાસુઓ જમાઈની જે સંભાળ લે છે તેમને જે મીઠાં વચ્ચોથી બોલાવે છે. તેમને જે રીતે ખુશી કરે છે-તેમને પોતાના પુત્ર મારક શયે છે તેને માટે તે સાસુઓની પ્રશંસા કરતો.

લગ્નના આ વિચારો તેના મનમાં આવ્યા જ નહિ. પદ્માને પરણવાથી જે શુભ તેને મળવાનું હતું તેનાજ વિચારો તેને આવ્યા. પદ્મા સાથે પરણવું એ વિચાર તેને આદર્શ આપેલો અને પદ્મા મહારી મહારાણી થશે એટલે વધારે આદિષ્ઠ એમ ધારતો.

૩

ચિયાળો ચાલતો હતો. પરીક્ષા પૂરી થયા પછી આરામ લેવા ચંદ્ર પાછો રામચંદ્રને ત્યાં આવેલ છે. રામચંદ્રની કમાણી દિન પ્રતિદિન વધતી જતી હોવાને લીધે ગામથી થોડેક દૂર રમણિય પ્રદેશમાંના બન્ય બંગલામાં તે રહે છે. પરીક્ષાની સખ્ત મહેનતને લીધે ત્હેની તબીબત બગડી હતી. તેથી તે હમણાં સંપૂર્ણ આરામ લેતો હતો. પ્રાતઃકાલે અને સાયંકાલે પાસે આવેલી ટેકરીઓ પર અથવા સરિતા તીરે-અથવા ખેનરોમાં તે ફરતો અને ગામડામાંથી તેમજ ગામડીઆઓમાંથી સંપૂર્ણ આનંદ મેળવતો. ઘણી વખત ખપોરે તે વાડીના કુજમાં જતો અને કાલીદાસકૃત શાકુંતલ વાંચતો કોઈવાર જદ્દ માતા પાસે બેસતો અને આનંદથી વાર્તા શ્રવણ કરતો.

ચંદ્ર “ટેનીસ” નો શોખીન હતો. ત્હેના આવ્યા પછી થોડેક દિવસે “ટેનીસ” દુર્નિર્મિત થવાની હતી. ચંદ્ર ત્યાં જવા માટે તૈયાર થયો અને પોતાને ટેનીસ સાફ આવડતું હોવાને લીધે “ચંપીઅન” થવાની આશા હતી. પરંતુ મનુષ્ય ધારે છે શું ને ઇશ્વર કરે છે શું ! Man proposes, God disposes ચંદ્ર જ્યારે રસ્તામાં જતો હતો ત્યારે એક થોડો ગાડી તોડી ભાગ્યો. ચંદ્રને કપાળમાં સખ્ત ઇજા થઈ અને ત્હેના ડાબા હાથની અંગુલીઓમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. કોઈ એક સદ્ગૃહસ્થ ત્હેને પદમાને ત્યાં લઈ ગયો ! ત્હેના પિતા કોર્ટમાંથી આવ્યા ન હતા-ત્હેની માતા પા-ડોશીને ત્યાં ગઈ હતી. રસોઇઓ પાણી ભરવા ગયો હતો. ગૃહમાં તે અને ચાકરડી હતી. ચંદ્રના જોડાનો અવાજ સાંભળી પદ્મા બહાર આવી અને ચંદ્રના મસ્તક ઉપર લોહી અને હાથ ઉપર પાટો જોઈ તે બોલી ? “ચંદ્રભાઈ ! શું થયું ! લોહી શાથી નીકળ્યું !

બંને ભારતવર્ષની બાલાઓને લગ્નવતી અને અવિનીત કહેવામાં આવે પરંતુ અ-ણીને સમયે ત બાહોશ ને બહાદુર બને છે. તેમાં લગારે સંશય નથી.

“ચંદ્રભાઈ ! આ પક્ષંગ ઉપર સુષ્ઠ જાઓ. હું હમણાં પાટો ને દવા લાવું છું. એટલી રોહ અને સુધામય વાણીમાં બોલી કે ચંદ્રનું દરદ અત્યંત થઈ ગયું. ત્હેના હાથમાં રેશમનો કકડો હતો. અને ત્હેના ઉપર લીલા નાચુક દોરાથી તે ટુચ ભરતી હતી. તે કટકો ત્હેણે ત્હેના મસ્તક ઉપર બાંધ્યો; અંગુલીમાંથી પણ હવે લોહી બહુ નીકળતું નહતું; પગાએ તે સાફ કર્યો અને ત્હેના ઉપર કોપરાના તેલનો પાટો બાંધ્યો.”

આ મમતાવાળી અમૂલ્ય સેવા માટે ચંદ્ર શું બોલી શકે ? જ્યારે કોઈ જદ્દ પુરૂષને યુવાન પુરૂષનો આભાર માનવો હોય ત્યારે ‘બેટા’ ‘બાપુ’ ‘સુખી રહે’ ‘સો વળતો થા’ “તું દીકરાનો બાપ થા.” એવાં એવાં આશીર્વાચનો વાપરે છે. જ્યારે કોઈ યુવાનને જદ્દનો આભાર માનવો હોય ત્યારે “હાથ, એ શબ્દો નીચું જોઈને નમ્રતાથી બોલે છે. પરંતુ યુવાન પુરૂષ વા સ્ત્રીને અન્ય યુવાન પુરૂષ વા સ્ત્રીનો આભાર માનવો હોય ત્યારે તે અવાચક રહે છે અને માત્ર નેત્રોથીજ આભારની લાગણી દર્શાવે છે. ચંદ્ર એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર ન કર્યો. ત્હેની પ્રત્યે આભારનું કટાક્ષ ફેંક્યું. આખરે ચંદ્રે પૂછ્યું “પદ્માશીની; હમણાં શું વાંચો છો ?” હમણાં ભારતર બહાવા આવે છે. ખીનું કંઈ વંચાતું નથી. પણ એ ચોપડીમાં મજા નથી પડતી. હૈમાં યુરોપીયન ગૃહસંસારની વાતો છે. પદ્માએ કહ્યું. આપણા દુઃખી ગૃહસંસારની વાતો વાંચો ? હું જે મામિકો આપીશ ત્હેનું અધ્યયન કરશો. પદ્મા ત્હેને વિનીત છે એ સાફ થયું હો.”

આ વખતે ઘરમાં બધાં આવ્યાં અને ચંદ્ર સર્વની રમ લાઇ ઘેર ગયો.

ચંદ્ર પદ્મા સાર માસિક લાવ્યો. પદ્માને ગુલાબના પુષ્પોનો ખુલુ શોખ હતો તેથી તે હોને ગુલાબ વારંવાર લાવી આપતો. ઘણીવાર ધીમેથી તે ગુલાબ હોના લાલી-વાળા ગાંઠ ઉપર ફેંકતો. તેઓ બન્ને ઘણીવાર કુંજમાં એકઠાં બેસતાં અને ચંદ્ર પદ્માને શાકુંતલ સમજાવતો; ચંદ્ર ! પદ્મા એ ખરેખર તારાં ગુલાબ છે એ ગુલાબના કોમળ કુસુમને કરમાવા ન દેતો હો !

૬

પ્રિય વાંચનાર ! વખતને જતાં વાર નથી. ફરીવાર મેં વેદેશન આવ્યું છે. યાજ્ઞ બધે થયા પછી ચંદ્ર પોતાના ગામ ગયો છે. તે પોતાના બહાલા પિતા સાથે હાલ રહે છે. ચંદ્રનું વેવિશાળ પદ્મા સાથે થયું છે ! ! અને થોડાએક સમયમાં પરણશે ! ! હોના પિતા જેવા સુધારકે આ શું કયું ! પદ્મા ડાહી હતી તેથી વેવિશાળ કયું. અને મોટી હતી તેથી લગ્ન પણ નહીં થયાં. ચંદ્રને લગ્ન વિષે પૂછવામાં આવ્યું. ચંદ્રે ઘણા હર્ષથી પરણવાની હા કહી.

ચંદ્રશેખર પરણ્યો. બન્ને સુખી થયાં એક સમયે પૂર્ણિમાની રાત્રીએ બન્ને જણ અગાધીમાં બેસાં હતાં. ચાંદની હતી. ચંદ્રનું તેજ આલ્લાદક લાગતું હતું. બન્ને જણાં પુરસ્કી ઉપર બેસાં હતાં. વચમાં એક જોળ ટેમલ હતું. ટેમલ ઉપર દૂધના વાડકા હતા. દૂધ પીતાં પીતાં ચંદ્રે કહ્યું “વહાલી તે દિવસે પાંચ્ચકા રમતાંય નહતું આવડતું સાંભરે છે !

તે દિવસે જનપ્રીતીએ હાર્યા હતા સાંભરે છે. પદ્માએ કહ્યું.

બન્ને જણાં દૂધ પી રહ્યાં અને ચંદ્રે પદ્માના કોમળ લાલ અને સુવાળાં ગાંઠ ઉપર એક પ્રેમનું સુંગમ કયું.

રમણીક ત્રીવેદી.

પ્રેમ બંધન.

સ્નેહચ્છેદેऽપિ સ્નેહીનાં ગુણા નાયાન્તિ વિક્રિયામ્ ।

મંગેનાપિ મૃણાલાનામનુવધનન્તિ તન્તવઃ ॥

ભારત્યઃ—સ્નેહનો બંધ થયા છતાં પણ સ્નેહી મનુષ્યોનાં ગુણમાં ફેરફાર થતો નથી. જુઓ ! કમળદંડનો બંધ પાવ છે ત્યારે પણ તેના તન્તુઓથી તે સંધાયેલાં હોય છે.

આપણી આ નાનકડી વાર્તાની શરૂઆત ઇસવીસનના સોળમા સૈકાની આખરે થાય છે. જે સમયે હિન્દુ અને મુસલમાનોનો પાળક પિતા શહેનશાહ અકબર હિન્દુસ્તાનનાં મોગલ સામ્રાજ્ય પ્રસરાવવા મથતો હતો તે સમયે નર્મદા નદીની ખીણમાં અનેક નાનાં મોટાં રમ્યુત રાજ્યો હતાં. તે રાજ્યોનો વિસ્તાર જુદાજુદા અને રેવાના વિસ્તાર પ્રદેશથી દક્ષિણમાં આઠાણીવંશનાં અકબરનગર અને બેરરનાં રાજ્યો સુધી હતો. તે પ્રદેશમાંથી તાપી અને નર્મદા નદી ધારાં અને ઉડાં જંગલોમાં મળીને પસાર થતી હતી. આસપાસની જમિ સર્વત્ર ખાશ રેકરાવાળી હતી. તેમાં બીજ, ગોંડ, કંધ વિગેરે જંગલી જાનો વસતી હતી. આ ન્હાનાં ન્હાનાં રાજ્યો તેરીજ વસ્તી ઉપર પોતાનો અમલ ચલાવતાં હતાં.

સન્ધ્યાનો મમય જળલપુરથી દક્ષિણે આશરે વિસેક માઇલ આવેલી નર્મદા, નદીની ઉડી ખીણમાં અતિ મનોહર લાગતો હતો. નદી જોડા પટમાં યદ્ય વહી જતી હતી. પાણી પણ આ સ્થળે ઘણુંજ ઉંડું હતું. આસપાસના બે કાંઠા પાણીથી લગભગ પચાસ પચાસ ફીટ ઉંચા હતા. આ મમયે એક નાની સરખી હોડી પશ્ચિમ તરફથી નેસબેર ધણી આવી અને એક મોટી પથ્થરની શીલા પાસે આવી ઉભી રહી. તેમાંથી એક લશ્કરી પોતાકનો લગભગ પચીસ વરસની, ઉમ્મરનો રજપુત કુદી પડ્યો અને પામેની ઝાડીમાં એક સુકુમાર બાળા ઉભી હતી તેની પામે જઇ પહોંચ્યો.

“ બહાદુર રણમલમીંદ ! ત્હમે કેટલી બધી વખત સુધી રાહ નેવડાવી ? હું ક્યારની અહીં આવી ત્હમારી રાહ નેહું છું. મ્હારા મનમાં એમ હતું જે ત્હમે આજ પણ નહીં આવો. આજે ‘મ્હારા કાકા’ પાસેથી જેમ તેમ રજા માગી અને આવી છું. કહો કેમ આજે આટલા બધા મોડા થઇ પડ્યા ? ”

“ સગુણસુંદરી ! આજે રહેજ મ્હારે રોકાઇ જવું પડ્યું તેથી વાર લાગી; પરંતુ હું તો આ છેવટની ત્હમારી રજા માગવા આવ્યો છું. મ્હારે હવે અહમદનગરના રાજ્યમાં જવાનું છે અને ત્યાંથી લશ્કર લઇ મોગલો ઉપર ધસારો કરવાનો છે. એટલે મ્હારાથી ત્હમને તુરત મળાશે નહીં. સુંદરી ! ત્હમે હવે આ સેવકને જુલિય જવાનાં. ખીજા કોઇ ત્હમારે યોગ્ય સ્વામી સાથે પરણુશે એટલે આ સેવકને ભુલવાનાં ” રણમલે જવાબ આપ્યો.

“ બહાદુર રણમલ ! શા માટે તું એવું ધારે છે ? હવે તો જે પ્રેમ બંધાયો તે બંધાયો તેમાં કાંઇ પણ ફરક પડવાનોજ નથી. ગમે ત્યાં તું જજે પરંતુ આ ત્હારી પ્રેમાળ ભૂતિને ભૂલીશ નહીં. પણ તેનો કહે કે તું ક્યે રહેતે થઇ જવાનો છું ? ” અતિશય પ્રેમના આવેશમાં સગુણે ‘તું’કારથી પોતાના પ્રિય તરફ દૃષ્ટી પડતા પૂછ્યું.

“ ખાનદેશના જંગલમાં થઇને વિધ્વાયળના પ્રદેશમાં જવાનું છે અને ત્યાંથી મોગલ દળ ઉપર હાથો મારવાનો છે. ”

આટલું સાંભળતાં મગુણ ધણીજ ખિન્ન થઇ ગઇ. આંખમાં અશ્રુ આંસી ગયાં. તેથી રણમલને ગમે બાઝી બોલી “ રણમલમીંદ ! ત્યાં તો નજ જશે, ખાનદેશમાંતો પ્રયંત બહારવટીઓ બહાદુરસીંદ રહે છે. શું ત્હમને ખબર નથી ? તેનો કેટલો બધો ત્રાસ છે ? તેના ડરથી આખો મધ્ય હિંદુસ્તાન ધ્રુજે છે. માટે ઇશ્વરને ખાતર ત્હમે ત્યાં ન જશો. હું ત્હમને વિનવીને કહું છું જે ત્હમે ત્યાં ન જશો. ત્હમને નોકરીની ઇચ્છા હશે તો મ્હારા કાકા સુજનમીંદને દિલ્લીના શહેનશાહ અકબર સાથે સારી વગ છે, તેથી ત્હમને ત્યાં સારો હોલો અપાવીશ. નહીંતો મ્હારા કાકાનું રાજ્ય આ સરદારગઢની ટેકરી આસપાસ છે તે ત્હમાફજ છે. માટે ન જશો. રણમલ ! આ ત્હમારા પ્રેમની પિપાસુ ત્હમારી પાસે આ માગીજ લે છે. માટે ત્યાંતો નજ જશો. મોગલો સાથે લડતા કરતાં તેમની નોકરીમાં લાભ છે. અહમદનગરનું રાજ્ય તો આજ છે ને કાલ નથી. ”

“ બહાદુર મગુણ ! મ્હને ન રોકાઇશ. બહાદુરસિંદ તો શું પરંતુ ત્હેના કરતાં હજાર ધણો દૂર બહારવટીઓ મ્હને કાંઇ ફરી શકે તેમ નથી. ત્હારી ઇચ્છા હોય તો તે બહારવટીઓને ત્હારી પામે આણી રજુ કરું ” રણમલે આત્માસન આપતાં જવાબ આપ્યો.

“જહારવડીઆનું નામ સાંભળી સગુણું કંપી ઉઠી. તહેનું હૃદય બધથી ધબકવા લાગ્યું. કપાળ ઉપર પરસેવો થઇ આવ્યો. તહેને હોહોતી તે બોલવા લાગી “રણુમંત્ર ! ત્હમને ખબર તો હશે ને આ ફૂર જહારવડીઆને પકડવાને મહારા કાકા સુજનસીંહ શહેનશાહ અકબરને વચન આપ્યું છે. તેથી આસપાસનાં વિકટ વનમાં તેમજ ડુંગરોમાં નાની નાની લશ્કરી ટુકડીઓનો જમાવ કરવા મહારા કાકા ધણા દિવસથી પ્રયત્ન કરે છે. કૃપાથી તે રાક્ષસ પકડાશે. પછી ત્હમને હું જવા દઈશ. હાલતો ન જશો. તેના સાથી ધણુજ ફૂર અને લોહીના તરસ્યા છે. માટે ન જશો.”

સગુણુંમુંદરી ! આવી ખોટી જહીકનો લાગ કર, તેના સાથીઓ કરતાં મહારા સાથીઓ ધણુજ શૂરવીર છે. તે જહારવડીયાનું મહારી પાસે કાંઈ પણ જોર ચાલવાનું નથી. જો હવે અંધકાર પ્રસર્યો છે. માટે જહાલી સગુણું ! રજા આપ-હવે હું જઈશ. મ્હને વિસરીશ નહીં હોં ! ”

આમ બોલતો બોલતો તુરત તે રજપુતવીર એક જંગમ મારી હોડીમાં કુદી પડ્યો. અને ખીછ પથે હોડી તીરની માફક સડસડાટ પાણીમાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. સગુણું મુંદરી જોતીને જોતી રહી. એક ઉંડો નિશ્વાસ નાખી પોતાના મહેલ તરફ પાછી વળી.

આ બનાવને આશરે એક મહીનો થઇ ગયો. જહાદુરસીંહ જહારવડીઆનો ૩૨ વધારે અને વધારે આસપાસ પ્રસરતો ગયો. તેનાં ધાડાં સેંકડો માઇલ ફૂર જઇ હુંદકાટ કરવા લાગ્યાં તથા લોહીની નદીઓ વહેવડાવવા લાગ્યાં. ચોતરફ ત્રાસ પ્રસરી ગયો. ફળદ્રુપ ખેતરો વેરાન થઇ ગયાં અને નાનાં નાનાં ગામડાં વસિત વગરનાં જણાવા લાગ્યાં. ઉત્તમ પ્રકારના લશ્કરી સરંજામ સાથે પણ ઉત્તરમાંથી દક્ષીણમાં કે દક્ષીણમાંથી ઉત્તરમાં જવા બલભક્ષા યોદ્ધાઓની હિંમત ચાલતી નહોતી. સરદારમ્હનો દાકોર સુજનસિંહ આ ઉપરથી વધારે અને વધારે ચિન્તાતુર રહેતો. દિલ્હીના પાદશાહ તરફથી વધારે તાકીદના ખસીતાઓ આવવા માંડ્યા. આ ઉપરથી તેણે તે જહારવડીઆને પકડવા વધારે કાળજીપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

એક દિવસે સહવારે મહેલની અગાસીમાં સુજનસીંહ ગાદીતકીઆ ઉપર બેસી અતિ-શય ચિન્તાતુર વઢને પોતાનો ટુકડો ગમડાવતો હતો તે સમયે દરવાને આવી ખબર આપી ને “દક્ષીણ તરફના પહાડી રસ્તાના ચાણુના ઉપરીએ એક કેદી પકડી આપ્યો છે અને તે હજુરને જોવાને વિનંતી કરે છે.”

સુજનસીંહ ચમકી ઉભો થયો પરંતુ તરત તેણે તે કેદીને અને તે ચાણુના ઉપરીને પોતાની સન્મુખ લાવવાનો હુકમ કર્યો.

ચોતરફથી સખત બંધનથી બાંધેલા એક માણસને લઇ ચાણુના ઉપરીએ પ્રવેશ થો “મહારાજ ! કેદી તરીકે આ માણસને નથી આપ્યો. એ પોતેજ શરણ આપ્યો છે.” ાણુના ઉપરીએ સુજનસીંહને સમજણ પાડતાં જતાં આપ્યો.

“મહારાજ ! આ આપની સમક્ષ ઉભેલો હતભાંગી પુરખ જહારવડીઆ જહાદુરસીંહ ! નોકરીમાં હતો. કેટલાંક ખાનગી કારણથી મ્હારે તેને વિરોધ થયો હતો તેથી તથા

મને મહારા કૃત્યનો પરતાવો થયાથી આપની હજુરમાં આકીના દિવસો ગાળવા નિશ્ચય કરી આપને શરણે આવ્યો છું. શરણાંગતનું રક્ષણ કરવું તે રજપુતનો ધર્મ છે.” કેદીએ આંખમાં આંસુ લાવી ધીમે સ્વરે પોતાની હકીકત જાહેર કરી.

“તે બધું ખરું. પરંતુ બાધ ? ત્હને ખંખર છે જે ઇશ્વર ત્હને ત્હારા કર્મની માર્ગી ક્યારે આપશે તે ?” સુજનસિંહે નરમ સ્વરે જવાબ દીધો “જે તે સુપ્રસિદ્ધ હુંદારાને જીવતો કે મુવેલો મહારા હાથમાં સોંપે તો ત્હેં ત્હારા દેશની ઉત્તમ એવા બખ્તવી ગણાશે. કોઈ એવો ઉપાય બતાવે છે કે જ્યાં તે લોહીનો તરસો નરાધમ મહારા હાથમાં આવી જાય ?”

“હજુર ! ત્હને જીવતદાન આપો તો હું તે ઉપાય આપને બતાવું” ત્હેણે દૃઢ અવાજે જવાબ દીધો.

“સારે જીવતદાન તો શું પરંતુ શહેનશાહ અકબરને કહી ત્હને એક વશપરપરાની નગીર આપાવીશ. પરંતુ એમ ખાસ જાણુજે કે આ સુજનસિંહ સાથે જે દગો રમ્યો તો ત્હારું એક હાડકું પણ આપુ નહીં રહે.”

“તે બધું હું સારી રીતે જાણું છું. હજુર ! આજથી બરોબર છઠ્ઠે દિવસે આ બહારવટીઓ પોતાના અસખ્ય માણસો સાથે સધ્યાકાળે નર્મદા નદી ઉતરી ઉત્તર તરફ જવાનો છે. જતાં જતાં આપના રાજ્યનું એક ગામડું જે નદી કીનારે છે તે હુંદવાને તેનો ઇરાદો છે. માટે આપનાથી બને તો તે દિવસે રહાંજે ત્હને મુએલો કે જીવનો પકડી શકશે ? હું હજુરની સાથે હાજર રહી રસતો બતાવવા તૈયાર છું. આપનાથી બની શકશે ?” બહારવટીઆના બેઠુએ ધીરેથી મર્મ ખોલતાં પ્રશ્ન કર્યો.

ટટાર થઇ મુઠ ઉપર તાલ દબ સુજનસિંહે જવાબ દીધો “તે બધું હું કરી શકીશ. પરંતુ સાં સુધી ત્હને છુટો રાખવામાં નહીં આવે”

“જેવી હજુરની ઇચ્છા.”

સુજનસિંહે આ વાતની ખબર તાબકનોબ દિલ્લી પહોંચાડી. દક્ષત ત્રણ દિવસની અંદર એક પ્રખ્યાત રજપુત અને મોગલ લશ્કરે નર્મદાની ખીણમાં પ્રવેશ કર્યો. દરેક પહાડી નાકાં ઉપર લશ્કરી દુકડી સ્થાપી દેવામાં આવી. આ બધી ગોઠવણ એટલી મુપટ્ટીથી અને શાન્તિથી કરવામાં આવી કે કોઇને ખબર ન પડે. પહાડી રસ્તાઓ, ખીણો વગેરે ઉપર સખ્ત જાપતો નાંખી દેવામાં આવ્યો. સુજનસિંહે પોતેજ આ બધા ઉપર પકડી દેખરેખ રાખવા માંડી તથા જે બહારવટીઓનો માણસ પકડાયો હતો તેને જે સ્થળેથી બહારદુરસિંહ ઉત્તર તરફ જવાનો હતો તે સ્થળ ઉપર ચોટી પહેરામાં રાખવામાં આવ્યો.

નક્કી કરેલા દિવસને દક્ષત એ દિવસજ આડા રહ્યા, તે સમયે સાયકાળે મગુણ મુંદરી એ નર્મદા નદીના કીનારા ઉપરના પોતાના મહેલની બારીમાંથી બરોબર સ્પર્શિત થતી વખતે એક ન્હાની હોડી આવતી જોઇ મગુણ ઉતાવળી ઉતાવળી નદીનો ઉચો કીનારો એકદમ ઉતરી પાણીમાં રહેલા મ્હોટા પર્યટ પામે આવી ઉભી.

હોડીમાંથી કોણું ઉતર્યું ?

“ મહારા પ્રિય રણુમલ ! ત્હમે આ સમયે ક્યાંથી ? ” હર્ષદેવી સચુણુ રણુમલસીંહને બેઠી પડી બોલી.

“ સચુણુ ! કેટલાક કારણોથી ત્હને ઓચિંતો મળવા આવ્યો છું. કહે. તું મ્હને બૂલી તો નથી રાંધને ? ” રણુમલે ખુશાસો કરતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ રણુમલસીંહ ! ગમે તેમ યશ પણુ હું તો તમને વિસરવાનીજ નથી. પરંતુ એતો કહો કે ત્હમે આટઆટલા જપતામાંથી કેરી રીતે આવ્યા ? કદાચ મહારા કાકાએ ત્હમને આવવા દીધા હશે. ”

“ શેનો જપતો ? રણુમલે પ્રશ્ન કર્યો.

“ કેમ ખબર નથી ? આ બે દિવસ પછી જેતો નીચ રાક્ષસ બહાદુરસીંહ મહારા કાકાના હાથમાં જીવતો કે મુઓ પકડાવાનો છે. તેનાજ કોઇ માણસે અહીં નાશી આવી તેની હીલચાલની મહારા કાકાને ખબર આપી કે અમુક દિવસે આ બહારવટીઓ નદી ઓળંગી ઉત્તર તરફ જવાનો છે. તેથી મહારા કાકાએ એક જગર લરકર તૈયાર રાખ્યું છે. અને તમામ રસ્તાઓ ઉપર જપતો રાખ્યો છે એ નરાધમ પકડાયો એટલે બસ. ’ સચુણુ બધી હકીકત વિગતવાર રણુમલસીંહને કહી બતાવી.

આ વાત સાંભળી રણુમલસીંહ ઉડા વિચારમાં પડ્યો. પછી રહેજ મંદદાસ્ય કરી બોલ્યો “ બહુ સારી વાત યથા. સચુણુ એતો કીક પરંતુ તે પકડાએતો માણસ ક્યાં છે ? ”

“ તેને તો જે રસ્તે યધને તે બહારવટીઓ જવાનો છે તે નાકા ઉપરજ પડેરામાં રાખ્યો છે. ” સચુણુ ખુશાસો કર્યો.

“ કીક વ્હાલી સચુણુ ! ત્યારે હું જામશ. મ્હને જીલીશ નહીં હોં ! વળી આગળ ઉપર જાણ્યું. ” જવાબની રાહ ન જોતાં ધણીજ ઝડપથી હોડીમાં કુદી પડી રણુમલસીંહ નદીને પેસે પાર ઝાડીમાં અદસ્ય યથ ગયો.

બહારવટીઆને આવતાને શકત વચ્ચે એકજ દિવસ બાંકી રહ્યો. આખુ સૈન્ય એતરફ ચરારાઈ ગયું હતું. સૈન્યનો મુખ્ય સરદાર પ્રબાતમાં લરકરી પોશાકમાં આમતેમ ફરતો હતો તેવામાં એક ઉડી હુંગરાની ખીણમાંથી રોવાનો શબ્દ ત્હને કાને પડ્યો. તન્ત ત્હેણે તે ત્થળે માણસ મોકલ્યાં તો હાથ અને પગ બાંધેલો કોઇ પ્રવાસી અતિશય દુઃખમાં બરાડા પાડતો મળી આવ્યો. ત્હને સીપાઇઓએ ઉચકી સરદારની સમક્ષ રચુ કર્યો.

લરકરના મુખ્ય સરદારે ધણીજ કરકા સ્વરથી તેને પૂછ્યું. ”

કાશર ? કોણુ છે તું ? ”

“ હજુર ! હું અત્રેથી રાત્રીએ બોપાળ તરફ પ્રયાણુ કરતો હતો તેવામાં મ્હને પાછળથી પાંચ સાત મનુષ્યે બાંધી લીધો અને મહારી બધી વસ્તુઓ લઇ લીધી. હું એક વ્હેપારી છું. મહારો કીમતી માલ એક ટુંદુપર લાદેલો હતો તે તમામ કુટારા લઇ ગયા. હવે હું ચીથરે હાલ યથ ગયો છું. ” પકડાએલા માણસે રડતાં રડતાં જવાબ આપ્યો.

“ કાત્રી મુકો આ નાપાકને ! ત્હારો માલ ગયો ત્હેમાં અમે શું કરીએ ! બહાનમ

માં જા તું અને તારો મલ ! ચરે ! કાંઈ છે કે ? આનો કાંઈ લુચ્ચો જણાય છે. એને પચાસ ફટકા મારી કાઢી મુકો ! ” અતિથય ગુસ્સામાં સરદારે હુકમ આપ્યો.

“ શુ અકબર બાદશાહના ન્યાયી અને નેક રાજ્યમાં આવ્યા હુકમ અપાતા હશે ? હું એક શહેનશાહની ગરીબ અને વફાદાર રૈયતમાનો છું તેને ન્યાય આપવાની વાત તો જુદી રહી પરંતુ આવી રીતે માર મારીને કાઢશો ? ” આસપાસના માણસો તરફ શરી આજીજ કરતાં ધ્યાનથી સ્વરે તેણે જવાબ આપ્યો.

એક રજપુત સરદાર જે પાસે ઉભો હતો તેણે કહ્યું.

“ હજુર સલામત ! શરણે આવેલાને આવો ન્યાય આપવો તે ઘણું જ ખોટું. આ લુંટારો જ્યારે આવતી કાલે આપણા હાથમાં આવવાનો છે ત્યારે તે વેપારીને તેનો માથ પાછો અપાવી વિદાય કરવો જોઈએ પરંતુ તેને આવી કડંગી સ્થિતિમાં મુકવાનું શુ પ્રયોજન ? વળી ત્યાં સુધી આ માણસ એકલો શુ કરનાર છે ? તેને અહીં પહેરામાંજ રાખીશું. પછી તે દોસ્ત છે કે દુસ્તન છે તે પણ માલુમ પડશે. ”

આસપાસના પાંચ પચીસ નાનો મોટા સરગરોએ આ વાતને ટેકા આપનાં અનુ-મતિ દર્શાવી.

“ ઠીક છે ત્યારે-રાખો એને જપતામાં. ખમરદાર તે કાંઈ જવા ન પામે તેની ખામ-તપામ રાખજો. કાલે લુંટારો પકડાશે એટલે એનો અને તેનો ન્યાય સાથે ” સરદારે હુકમ આપતાં જણાવ્યું.

“ બહુ સાફ મ્હારા અનદાતા ! આપના કુટુંબ કમીઝાનું ધન્યર કંયાણુ કરો. ” વેપારીએ જતાં જતાં કહ્યું.

આ વખતે મધ્યાહ્ન થવા આવ્યો હતો. દરેક સિપાઈ પોતપોતાના કાર્યમાં વ્યગ્ર રહેલો જણાતો હતો. પકડાએલો વેપારી મુખ્ય સરદારના તંબુ પાસેથી ઝીણી નજરે બધું જોયા કરતો હતો. આવતી કાલે મોટું બુદ્ધ થવાનું છે તેમ જણી દરેક લશ્કરના નાના મોટા ઉપરીને મુખ્ય સરદાર પોતેજ સમજાવત આપતો હતો. અને દરેક ટુંકડીએ ક્યે સ્થળે અને કેવી રીતે છુપાઈ જાયે મારવાનો છે તેની તજુમા બેસીને દરેક મુખ્ય સૈનિક સાથે તે મસલત કરતો હતો. આવી રીતે સન્ધ્યાકાળનો સમય થયો. વેપારીએ પાસેના જગ-લમાં પિશાબ પાણી કરવાની રજા માગી બે માણુમોના પહેગમાં તેને જવા દીધો. એક ટેકરી ઉપરી બીજી ટેકરી અને તેમ કરતાં ત્રીજી ટેકરી ઉપર પહોંચ્યો. અને પેલા બે પહેરેગીરો જોતાને જોતા રહ્યા તેટલામાં પાસેની ઝાડીમાં અદસ્ય થઈ ગયો.

આ વાતને પાંચએક મીનીટ પણ પુરી થઈ નહીં હોય તેટલામાં પેલા બે સિપા-પાઈએ જે આમપાસ ટેલીની ખોગ કરતા હતા તે પાસેની ઝાડીમાંથી સડમડાટ કરીને આવના બે તીરના પ્રહારથી વિધાઈ જઈ બૂમિ ઉપર ઢગી પડ્યા.

ઝાડીમાં ધીરે ધીરે વાતચીત થતા માંડી.

“ સાચાશ ! બહાદુરમીદ ! સાચાશ ! હું પોતેજ આ બધું જોળી કાઢ્યું તેથી તારી

છાતીને રંગ છે. પરંતુ હવે તું શો હુકમ આપે છે તે કંકે. એટલે તે પ્રભાવે કરવા હાર સેવકો હાજર છે. ”

“ખીજુ કાંઈ નહીં. હવે હમે સર્વે તંદમારે સ્થળે સંતાપ જાઓ. હું એક સીસોડ માર એટલે દરેક હુકમીના ઉપરીએ તે મુજબ એક ખીજને સીસોડી મારી અને તમામ નાકાં ઘેરી લઇ જાવો મારવો. આમાં બૂલ ન થવી જોઈએ. મકારી આગ પ્રભાવે દરેક અમલ કરવો. જાઓ હવે વધારે અહીં રહેવામાં સાર નથી. ”

રાત્રીના દસ વાગ્યા. અધિકાર સર્વજ સ્થળે પ્રસરી ગયો. હુંગરોની ખીજમાંથી સી પાઇઓનાં તાપણાં બડબડ બળતાં દૂરથી દેખાવા માંડ્યા. પહેરેગીરો સાવચેતીથી પહેરે બરવા માંડ્યા તેટલામાં એક ઝીણી સીસોડી સંભળાઇ અને તેની સાથે આસપાસના દરેક હુંગરાઓમાં તેનો પ્રતિધ્વનિ ન હોય તેમ ખીજ સીસોડીઓ સંભળાઇ. પગવારમાંજ તમામ બાદચાહી લશ્કર ચોતરફથી ઘેરાઇ ગયું. સિપાઇઓએ બાગ્ગેજ પોતાનાં હથિયારો હાથમાં લીધાં હશે તેટલામાં તો ચારે તરફથી તીર અને બંદુકની ગોળીઓનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો દરેક ચાણુ ઉપર સાથે લાગો મારો થઇ ગયો.

આ વાતની ખબર મુખ્ય સરદારને અને સુજનસોંદને પહોંચતા પહેલાં જસેંદ મોગલ સીપાઇઓ અને સવાસો રજપુતો ધૂળ ચાટતા યઇ ગયા. અધિકારમાં ક્યાંથી તીર તથા બંદુકની ગોળીઓ આવે છે તે કોઇને માનુષ ન પડ્યું.

થોડીવારમાં બધે સ્થળે નાશ ભાગ યઇ રહી. સી જેમ પોતાથી બચુ તેમ જીવ લઇને નાહ. સુજનસોંદ માંડ માંડ નાશી છુટ્યો. થરણે આવેલા કેદીનું એક બંદુકની ગોળીથી માથું વીંધાઇ ગયું અને તમામ સામન તથા કીમતી સ્ત્રીને. હુંદારાના હાથમાં આવી. થોડા ઘણા જે જીવતા પકડાયા તેમને ઘણીજ દૂર રીતે મારી નાંખવામાં આવ્યા. હુંદારાઓ આટલેથી થોભ્યા નહીં આસપાસનાં તમામ ગામડામાં ખુનામરફી ચલાવી અને સ્થળે સત્યાનાથ વાગવા માંડ્યું. પ્રભાત થયો ત્યારે સજો સ્થળે મનુષ્યનાં કપાએલાં શરીર અવ્યવસ્થિત અવસ્થામાં રખડતાં હતાં, અને આસપાસનાં ગામડામાં આગ મુકેલી હોવાથી દૂરથી ધૂમાડાના ગોરોગોરા દલિમયાંદામાં નજરે પડતા હતા. મતલબ એક રાત્રીમાં સ્થળે સ્થળે તાસ વરતી રહ્યો.

આ હાર થવાથી સુજનસોંદ ધણોજ ખીજવાઇ ગયો. પરંતુ તેનું શું ચાલે! દિ-હલીથી અકમરનો પેગામ આવ્યો તેમાં પણ દપકા બરેલી રીતે તેને સંબોધવામાં આવ્યો હતો. આ યુક્તિ કેરી રીતે નિષ્ફળ યઇ તથા હુંદારાઓને આ છુપા લશ્કરની ક્યાંથી ખબર મળી તેની કોઇને ખબર ન પડી. સયજુસુંદરી પોતાના કાકા સુજનસોંદને દિલાસો આપવા લાગી પરંતુ તે નિરર્થક જ નિવડ્યું. તે અતિથય નિરાશ યઇ ગયો. (અપૂર્ણ.)

વિદ્યાકલા.

વનસ્પતિની દવાઓ.

૧. કેળતું ઝાડ અને તેના શુભ દોષ.

કેળતું ઝાડ સાધારણ રીતે દશ ખાર શીટ ઉચું થાય છે. આનાં ફળને કેળાં કહે છે જે આપણા દેશમાં બધાને જાણીતા છે. કેળાં સૌથી સલામત અને પુષ્ટીકારક ખોરાક છે. કાચા કેળાં ઢાડા અને દરતને કેમજીયાત કર્તા છે અને તે જે લોકોને છાતીમાંથી લોહી પડતું હોય અથવા મધુમેહના દરદીઓને સારૂ ફાયદાકારક છે. સુકવેલાં કેળાં Sourvy “સ્કર્વી” નામના દરદમાં ઘણો મારો શાયદો કરે છે. લીલાં તાજાં કેળાંને તડકે સુકવી તેને દળીને લોટ કરીને ખાટી અથવા ભાખરી કરીને ખાધી હોય તો અંજીર અને ગોળાના દરદને ફાયદો થાય છે. જુના ઝાડા તથા મરડામાં પાકા કેળાં, આમલી અને મીઠું એ ત્રણ નીચેના પ્રમાણમાં મેળવીને ખાધું હોય તો ઘણો શાયદો થાય છે.

કેળાં ૧ ઑંમ, આમલીનો ગલ ૦૧ ઑંસ, મીઠું ૧ દ્રામ.

ઉપરની ચીજો લેતા પહેલાં તરતજ મેળવીને લેવી

વાશી ન લેવી.

ખરોખર પાકેલાં કેળાં જે દરરોજ નિયમિત રીતે વહેલાં મવારમાં ખાય તો દરત સારૂ આવે છે અને જુની ઝાડાની કેમજીયાત દૂર થાય છે.

કેળનાં સૂકાં પાંદડાંને બાળી તેની ગખ કરી કપડામાં રાખી તેમાંથી પાણી ગળવા દેવું ને તે પાણી એક માટીના વાસણમાં એકઠું કરવું આ પાણીથી કપડાં ધોવાય છે ને મેલ કપાઈ જાય છે. કેળની રાખ છાતીનો દાહ તથા ચુંક મટાડે છે કેળનાં કુણાં પાંદડાં બ્લીસ્ટર માર્યા પછીથી રૂઝાવવા સારૂ પણ વપરાય છે. તેથી ચામડી સુંવાળી ને કુણી રહે છે ને રૂઝાઈ જાય છે. કેટલાંક આંખના દરદમાં આંખે પડેલાં રાખનો પડે છે કે સર્પનું તેજ અથવા કશો પણ પ્રકાશ ન આવવા દેવા સારૂ તેમાં પણ આના પાંદડાંનો ઉપયોગ સારી રીતે થઈ શકે છે. તેમાં પણ જૂનાં અને લીલાં પાંદડાં વધારે ફાયદાકારક છે.

કેળનું મૂળીયું પિત્તને હલાવે છે. કેળની છાલનો અને પાંદડાંનો રસ નાનાં છોકરાંને વધારે “બાળાગોળી” અપાઈ ગઈ હોય તો તે ઉતારવામાં વપરાય છે.

૧ અધોળ રસ ને અધોળ ધી બે મેળવીને આપ્યું હોય તો સારો જીલાજ થાય છે.

કેળના કુણાં મૂળીઓનો રસ ચુંદર સાથે મેળવીને પાયો હોય તો છાતીમાંથી અથવા મૂત્રમાર્ગમાંથી વહેતું લોહી અટકાવે છે.

૨. કપાસ અને તેના શુભદોષ.

આ પણ આપણા દેશમાં સારી રીતે જાણીતું છે. અમેરિકામાં કપાસનાં બી ટાંદીઆ,

એકાંતરીઆ તાવને માટે રામઆણુ ધરમધ્યુ છેલાજ તરીકે વપરાય છે. એક શેર કપાસનાં બીને અઢીશેર પાણીમાં ઉકાળી સવાશેર પાણી રહે ત્યારે એક મ્હાનો ખાલો બરીને તે પાણી ઠાઠ આવવાના એક બે કલાક પહેલાં આપવામાં આવ્યાથી સારો શાયદો માલુમ પડે છે. કપાસનાં બી (Impulsion) “ હમ્પશન ” ના રૂપમાં આપવાથી મરડો મટે છે. તેમાં ગુણુ એ છે કે તે ખાંસી મટાડે છે, રેચક છે અને તાકાત પણ આપે છે. માથુ દુખવામાં અને મગજના દરદોમાં તે ઘણું સાદુ જણાય છે. તેની રીત નીચે પ્રમાણે છે. કપાસનાં બી નું છોડુ કાઢી નાંખી તેના ગળને ખાંડી બૂકા કરી બે ગ્રામ ભુકો દુધ સાથે લેવો. ઉપલી ચીજને ખાંડી સુક અને પાણી સાથે મેગની વધરાવળ ઉપર ચોપડવાથી શાયદો થાય છે. કપાસનાં બીનું પોટીસ દાઝ્યા ઉપર પણ લગાડવામાં આવે છે. કપાસના બીનું તેલ સંધીવા ઉપર ઘણું સારો ફાયદો કરે છે. તેથી આમડી ઉપરના ડાઘા વીગેરે પણ સાદુ થઈ જાય છે. કપાસના છોડનાં પાંદડાંને રસ મરડા ઉપર સારો શાયદો કરે છે. તેનાં પાંદડાં પોટીસના રૂપમાં ગુમડા ઉપર બાંધવાથી જલ્દીથી તેને પકવે છે; તેનાં પાંદડાંને તેલ સાથે લગાડવાથી નજલાથી દુખતા સંધાઓને આરામ થાય છે. કપાસના ઝાડનું મૂળીયું સ્ત્રીઓના પીડીતાત્વ (Dysmenorrhoea) માં ઘણું ફાયદાકારક છે.

ઉપલા દરદમાં નીચે પ્રમાણે દવા લેવાથી ફાયદો થાય છે. કપાસના છોડની છાલ ના શેર લેવી તેને અઢીશેર પાણીમાં ઉકાળવી ને બ્યારે સવાશેર પાણી રહે ત્યારે નવટાંક પાણી દર અડધા કલાકે આપવું.

૩ તુણશી અને તેના ગુણુદોષ.

આ છોડ હિંદુઓમાં ઘણો પવિત્ર ગણાય છે. અને તેનાં પાંદડાં વિષ્ણુને ચક્રાવતમાં આવે છે. આનાં પાંદડાંને ચોનીસ કલાક દંડા પ્રાણીમાં રાખી મુક્યા પછી તે પાણી પાવવાથી તાવ (Malaria) જાય છે અને પેટની બાદી ચુક વીગેરે પણ મટે છે. નાનાં છોડાંનાં પેટના દરદમાં ઘણો ફાયદો કરે છે. આ છોડ બે ધરમાં હોય તો મચ્છર જડુ થતા નથી એમ કેટલાકનું માનવું છે. તુણશીના સુદાં પાંદડાં ખવાથી ખાંસી મટે છે અને વાયુ હડી બૂખ લાગે છે. એને વાડીને દાદર ઉપર પણ લગાડવામાં આવે છે. તુણશીના પાંદડાંને રસ બે : કાનમાં નાંખ્યો હોય તો કાનના સણકા મટી જાય છે. આ ઇલાજ રામઆણુ છે ને પ્રતેકમંદ થયેલો છે. નાનાં છોડાંને ચુક આવતી હોય તો આ દુના રસમાં તુણશીના પાંદડાં વાડીને આપવાથી ફાયદો થાય છે. ટાઢીઆ, એકાંતરીઆ તાવમાં ઠાઠ આવતી હોય તે વખતે તુણશીના પાંદડાંને રસ ને કાળા પીપર લેવાથી ફાયદો થાય છે. મંચ, આદુ અને કુંગળીના રસ બેડે તુણશી પત્રોના રસ લેવાથી ખાંસી વીગેરેમાં ફાયદો કરે છે. તુણશીના તાજાં પાંદડાંને રસ અને તેની માંજરો સાપનું ઝેર ઉતારવાના કામમાં આવે છે. તુણશીના સુદાં પાંદડાંને બારીક ખાંડી વાડી તેને ચુંચવાથી નાકમાંથી પડના છોડ વિગેરે અટકાવે છે.

વિવિધવિહાર.

મને મહારી બાયડો સાથે બનતું નથી તેનું મહારે શું કરવું ?

(ગયા અંકથી આધુ)

૨.

રનેલીભાઇથી મોતીભાઇ,

તમારો પત્ર મળ્યો. તમે ધરમસારની બાબતમાં એટલા બધા દુઃખી છો, એમ હું જાણતો નહોતો. બેશક મને એટલી ખબર હતી કે લક્ષ્મીબાબી તમારે લાયક નથી, પણ છતાં આપણા દેશમાં હાલમાં જે વિધાનાં કનેડાં ચાલે છે તે માંહેકુંજ તમારું પણ છે, એમ હું ધારતો હતો. પણ એ બાબતમાં તમારા મનમાં આટલો બધો પરિતાપ થાય છે તે મને ખબર નહોતી. હવે આ બાબત મહારા જાણવામાં આવી એ બહુ ઠીક થયું છે, કારણકે એ માટે હું મહારા અનુભવનો લાભ તમને આપી શકીશ. થોડાં વરસ પહેલાં હું પણ એજ જાતની પીડામાં હતો, પણ તેમાંથી હમણાં છતાં પાંચ વરસ થયાં હું છૂટતો જાઉં છું, અને મહારું મન માન્યું હવે યતું જાય છે; માટે બહુ ખુશીથી મહારી એ કુચી હું તમોને બતાવીશ અને મને આશા છે કે તમારા તાળાને પણ એ કુચી બહુ સહેલાઇથી લાગુ પડી શકશે.

બધુ ! આપણી સ્ત્રીઓ સાથે આપણને બનતું નથી તેમાં આપણો પણ થોડોક વાંક છે, એ વાત મહારે પ્રથમજ જણાવવી જોઇએ. આપણો વાંક બીજો કંઈજ નહિ પણ એજ કે ઉચી કેંગવણીને પ્રતાપે આપણા વિચારો બહુ ઉચા થયા છે; એટલુંજ નહિ પણ આપણે દુનિયાના હાલના જમાનાના તથા અસહનતા વખતના ઇતિહાસો જાણીએ છીએ, તેથી આપણને સીતા, સાવિત્રી, દમયતી, દ્રૌપદી, અનસુયા, માર્ગી વિગેરે સ્ત્રીઓના જેવી સુશીલ, ગુણિયત, પતિવ્રતા અને સહનશીલ સ્ત્રીઓ ગમે છે, અને એવી બાવનાઓ આપણા મનમાં રમ છે, તથા આપણી નજર આગળ એવાં ઉચા પાત્રો તરે છે; અને બીજી તરફ હાલની કેળવણી પરીપકારી યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વિગેરે દેશોની બહાદુર તથા દેશહિતકારિણી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો જોઇએ છીએ, સાંભળીએ છીએ અને કાંઈક કાંઈક અનુભવીએ પણ છીએ, તેથી એ જાતની બાવનાઓ પણ આપણી નજર આગળ તરી રહેલી છે, એટલે આપણે જુનાં અને નવાં મિશ્રણવાળી કાંઈક અનુપમ સ્ત્રીઓની ઇચ્છા રાખીએ છીએ. અને એવી ઇચ્છા રાખવી તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. આપણું જ્ઞાન આપણી રસરસિઓને ઉચી બનાવે, આપણી બાવનાઓને ઉત્તમ બનાવે અને આપણા આધડીયાઝ (વિચારો)ને વિચાગ બનાવે એમાં કાંઈ નવાઇ નથી; એ તો તદ્દન સ્વાભાવિક છે. પણ અરસોસ એ છે કે આપણો વ્યવહાર એવો છે, આપણો ધરમસાર એવો છે, આપણી નાતોનાં જંધનો એવાં છે, અને આપણામાં સ્ત્રીજીવણીની ખામી એટલી બધી છે કે, આપણી બાવના પ્રમાણે, આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે અને આપણા જ્ઞાન પ્રમાણે આપણને બાઇડી મળી શકતી નથી. અને હજી બીજાં ઘણાં વરસો સુધી આપણા ઘણાંજે બધાંજે તથા આપણાં બાળકોને પણ સારામાં સારી બૈરીઓ મળી શકશે નહિ. એ દુઃખ તો હજી બે ત્રણ પેઢી સુધી આપણી પ્રજાને ભોગવવું પડશે; એમાંથી હમણાં સહેલાઇથી આપણે છૂટી શકીએ

તેમ નથી. બાધ ! લગનનું બંધારણુજ આપણામાં બગડી ગયું છે, એટલે સારી ઝેરી મળવાની આશા બહુજ થોડી રહે છે. જુઓને, મહારાં લગન થયાં તેનું કારણ એ કે મહારી બહેન આડી આપી ત્યારેજ મને ઝેરી મળી. તે વખતે હું ન્હાનો હતો, જે આજે હોય તો હું એમ થવા દઉં નહિ; એવી રીતે બહેન આપીને ઝેરી લેવા કરતાં હું કુંવારો રહેવાનું હજાર વખત પસંદ કરું, પણ આતો ન્હાનપણમાં થઇ ગયેલું હતું, એટલે લાચાર. હવે બહેન આપીને ઝેરી લેવી તેમાં પણ એમ કે આપણી પસંદગી પ્રમાણે ઝેરી મળે નહિ, પણ સંજોગને આધારે જે લાકડે માંકડું મળી જાય તેજ કબૂલ કરવું જોઈએ. તમે પણ મને કહ્યું હતું કે અમારામાં કન્યાની બહુ છત અને સારા વર ન મળે, તેથી તમારી વહુના બાપે તમારા બાપ સાથે મિત્રાઇ હોવાથી ગમે પડીને પોતાની છોકરી તમને આપી હતી. હવે વિચાર કરો કે આવી સ્થિતિનાં જે લગ્નો હોય તેનું પરિણામ તે બીજું. શું આવે ? અને તેમ છતાં અફસોસ કે હજી સુધી આપણા દેશમાં અને આપણા ગામમાં કેવળ સ્વાર્થનાંજ લગ્નો થાય છે. લગ્નનો હેતુ સમજીને હજારમાં એકપણ લગ્ન હતું હોય એમ મને દેખાતું નથી. હમણાં મહારી માસીની દીકરીનું લગ્ન થયું તે એટલાજ માટે કે તેનો વર ઘણોજ ખરાબ છે, પણ તે શ્રીમંત છે તે સારું તેના ગાડી ઘાડામાં અંગ્રામ જઈને મહારા માસાએ પોતાની દીકરી તેને આપી છે. મહારા કાકાના ઠેકરાનું હમણાં લગ્ન થયું તે અદી હજાર રૂપિયા ખાવાના આપીને એક જંગલી ઠાકરીને ઉપાડી લાવ્યા છે. મહારા એક મિત્ર ત્રિવેદી કે જોને તમે ઝાળખતા નથી, તેનું હમણાં લગ્ન થયું તે એટલાજ કારણસર કે તેનો બાપ બિમાર રહે છે, તેથી તેની ઇચ્છા એવી કે હું મહારા દીકરાનાં લગ્ન કરી લઉં તો સાફ-એ જોઈને મને 'ડક થાય, એવા વિચારથી નવ વરસની છોકરી સાથે તેણે લગ્ન કરી લીધું છે ! મહારી બેનની એક દીકરી અગીઆર વરસની હતી તેનું લગ્ન થયું ત્યારે તેની સાથે બીજી નવ વરસની છોકરીને પણ બેળાબેળી પરણાવી દીધી, અને તે એટલાજ સારું કે ખર્ચમાં પડેલો થાય ! અમારા પાડોશમાં એક વાણીઓ રહે છે, તેની પાસે થોડાક હજાર રૂપિયા, અને તેની ઝેરીને છોકરાં થતાં નથી, તેથી તે જુદી ઉપરાઉપરી ચાર ઝેરી પરણેલો. આપણા દોરત ત્રંબકલાલના મિત્ર શુકલ છે, તે ઉંચ કુળના છે, તેથી તેના બાધ ત્રણ ઝેરી પરણેલા છે, અને તે કાંઈપણ હેતુ કે કારણ સારું નહિ, પણ માત્ર માનને ખાતર તથા ઘેર ચાલીને કોઈ આપવા આવે અને જોળામાં પૈસા ધાલે તેને શા માટે ના પાડીએ ? એટલાજ કારણસર એ ત્રણ ઝેરી પરણેલા છે ! મહારા મામાની દીકરી મહારી ઉમ્મરની થઇ પણ નાતમાં કોઈ સારો વર કુંવારો નહોતો, અને રજસ્વલા થાય તો માઆપને બહુ પાપ લાગી જાય, એ બંદીકે તેણે તેર વરસની એ નિર્દોષ છોકરીને ત્રેપન વરસના જુદા સાથે પરણાવી છે. એ લગ્નમાં મને પણ તેડાવ્યો હતો, પણ એ કન્નેડામાં હું ગયો નહોતો. અહીંની કોલેજમાં ઘણાએ જીવાન વિદ્યાર્થીઓ એવા કરાવ ઉપર આવતા જાય છે કે લાયક ઝેરી મળે નહિ ત્યાં સુધી આપણે પરણવું નહિ; પણ હું જોઉં છું કે દેશમાં નવ જગ્યા એ દરાવમાં ફેલ (નિષ્ફળ) થાય છે, અને આજીઆજીના સંજોગને આધીન થઇ તથા માળાપના દગાણને વશ થઇ ન્હાની ઉમરમાંજ પરણી બેસે છે.

બાધ ! લગ્નમાં આમ થાય છે તેનું કારણ નાતોની અંડગ્યો તથા ન્હાની ઉમરમાં

લગ્ન કરી નાંખવાનો રીવાજ, તેને લીધે અણુપટ્ટી ઉતાવળ કરી નાંખવી પડે છે. ખીજું એક અજ્ઞાન પણાને લીધે બહુ ભૂલ થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ છોકરાંઓનાં લગ્ન કરવાં એ માળાપો પોતાની ફરજ સમજે છે, તેથી તેઓ વગર મફતની અયોગ્ય ઉતાવળ કરે છે, અને તેઓનો સ્વાર્થ બચ્ચાંઓના સુખનું નષ્ટબોદ વાળી નાખે છે. અરે ! એવા દિવસ તે ક્યારે આવશે કે ક્યારે આપણાં માળાપો માત્ર એટલુંજ મનજે કે છોકરાંઓને બચાવવાં એ અમારી ફરજ છે, પણ તેઓને પરણાવવાં એ કાંઈ અમારી ફરજ નથી; એ કામ તો તેઓનું પોતાનું છે. અમે તો માત્ર તેમાં સલાહ આપી શકીએ, અને તેઓનું બહુ ધમ્મી શકીએ, એ સિવાય એ બાબતમાં વધારે હક કે આગ્રહ કરવાનો અમેને કાંઈ પણ હક નથી. કારણ કે ક્યો માણસ કોની ઉપર પ્રેમ કરી શકે એ વાત કોણ જાણી શકે ? તેમજ બવિધ્યના સંજોગો જોયા વિના માત્ર હાલના ધડીકવારના સંજોગો ઉપરજ આધાર રાખીને આખી હંદગી સુધીનાં બંધનમાં બંધાઈ જવું અને એ માટે પ્રથમથી કોઈ પણ જનની પાકી તૈયારી ન રાખવી એ શું મ્હોટામાં મ્હોટી ભૂલ નથી ? બેશક, એ બહુજ મ્હોટી ભૂલ છે. અને તેમ છતાં આપણે સૌ એવીજ ભૂલમાં હજી સુધી ફસાયા છીએ, માટે આપણાં લગ્નોમાં વિધિ નો આવવાનાંજ, અને ધણીધણીઆણી વચ્ચે કંઈઆઓ તો થવાનાંજ; કારણ કે આપણાં લગ્નોમાં લગ્નનો પાયો પ્રેમ નથી, પણ લગ્નનો પાયો માળાપોનો સ્વાર્થ છે. આપણાં લગ્નનો પાયો આપણી પોતાની ધમ્મી ઉપર રચાયેલો નથી, પણ આપણાં લગ્નની લગામ આપણાં માળાપોના હાથમાં છે. અને બહુ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરીને આપણાં લગ્નો કરવામાં આવતાં નથી, પણ માત્ર આસપાસના નજીવા નજીવા સંજોગોને આધારેજ આપણાં લગ્નો કરવામાં આવે છે. માટે હજી ઘણાં વરગો સુધી કન્યાનાં દુઃખ તો આપણા દેશમાં રહેવાનાંજ. કારણ કે હજી સુધી આપણે લગ્નની મહત્તા 'સમજતા નથી, તેથી આપણાં હાલનાં લગ્ન એ લગ્ન નથી પણ વિધનરૂપજ છે; એટલે એમાંથી ઉંચામાં ઉંચા સુખની આશા રાખવી એ એક પ્રકારની ભૂલજ છે, અને એવી ભૂલમાંથી છૂટા છેડા કરવાના વિચારો આવે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

બહુ ! આપણા પ્રાચીન ઋષિઓ લગ્નને યજ્ઞ સમજતા હતા; તેથી યજ્ઞમાં જેટલી પવિત્રતા રહે, યજ્ઞમાં જેવી ઉંચી ભાવના રહે અને યજ્ઞ માટે જેવી સારામાં સારી તૈયારીઓ કરવામાં આવે, તેવીજ રીતે લગ્નના યજ્ઞ માટે પણ ઉંચામાં ઉંચી જાતની ભાવનાઓ હતી. લગ્નમાં સંપૂર્ણ વિશુદ્ધિ હતી અને લગ્નની તૈયારી માટે આજુબાજુના જે જે સંજોગો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ તે તે સંયોગો ઉપર પુરેપુરું ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું. તેથી લગ્નની વિશુદ્ધિ અને લગ્નની મહત્તા જગવાઈ રહેતાં હતાં. એટલે લગ્ન ભંગ કરવાનો કે છૂટાછેડા કરવાનો તેઓને ખ્યાલ પણ આવી શકતો નહિ; એટલુંજ નહિ પણ એવી બાબત માટે કોઈ ઉચ્ચારણ પણ કરી શકતું નહિ. લગ્નના યજ્ઞની વિશ્લેષમાં કાંઈ પણ બોલવું એ એ વખતે પ્રાપ્ત નેવું ગણાતું હતું. અને જ્યાં લગ્નની એવી મહત્તા હોય, જ્યાં લગ્નનો પાયો ધર્મની સાથે જોડાયેલો હોય અને જ્યાં ધર્મ, જ્ઞાન, પ્રેમ તથા ફરજ સમજીને લગ્ન થતાં હોય ત્યાં છૂટાછેડા નજી હોય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. પણ આજે તેમાંનું કાંઈ પણ નથી, આજે તો સાપ ગયા ને લીસોટા રચા તેના જેવાં આપણાં લગ્નો છે, એટલુંજ નહિ પણ જો ખરું કહીએ તો આપણાં હાલનાં લગ્નો તે

લગ્નોજ નથી, પણ માત્ર એક જાતનો આપાપોનો સ્વાર્થ છે, અને ખરેખર જોતાં આપણું હાલનાં લગ્નો તે એક જાતનું શરસજ છે. અને એવાં લગ્નો તે આંધળાના ગોળા બહાર જેવાં છે. કોઇ વખત કાગળું બેસવું અને તાડવું પડવું, એવા જોગ મળી જાય, તેમ કોઇ સદ્ગુણી સ્ત્રી અને સદ્ગુણી પુરુષ દેવયોગથી મળી જાય. એ જુદી વાત છે, બાકી તો ધણાભાગે કામચલાઉ ખાતું અને કળ્પેડાંજ હોય છે, એટલે આપણા જેવા લગ્નમાં નિષ્ફળ થયેલા જુવાનીયાઓને છૂટાછેડાના વિચાર આવી જાય તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. હું પણ જ્યારે તમારા જેવી સ્થિતિમાં હતો ત્યારે મને પણ એવા વિચારો આવતા હતા, પણ હવે મહારો અનુભવ એથી કાંઈ જુદોજ છે, કારણ કે હવે મને એમ સમજાયું છે કે જે આપણે સ્ત્રીઓને સુધારવાની તજનીજ કરીએ, અને એ માટે જનતી મહેનત લઈએ, તો જે સ્ત્રીઓ હમણાં આપણને તિરસ્કાર ભરેલી લાગે છે તેજ સ્ત્રીઓ પણ થોડાં વખતમાં આપણને ખરેખરો આનંદ આપી શકે તેમ છે, માટે છૂટા છેડાનાં ખ્યાલને મનજૂત કરવો તે કરતાં સ્ત્રીઓને સુધારવાની મહેનત કરવી, અને જરા ચલાવી લેતાં શીખવું, એ વાત મને વધારે સારી લાગે છે. જે કે આ મલાહ આપવી એ બહુ સહેલી વાત છે, પણ એવા વખતે ચઢાવી લેવામાં જુવાન માણસોને અને તેમાં પણ છૂટાપણાના વિચારો ધરાવનારા કોઇ મહાન વેગમાં તણાતા કોઇ ઉચ્છ્રંખલ જુવાનીયાને કેટલી બધી મુશ્કેલી લાગે અને કેટલી બધી માનસિક બધા ભોગવવી પડે તે હું ખરાખર રીતે સમજું છું, કારણ કે એ બધું મારી ઉપર વિતેલું છે. અને તેમ છતાં એ બધા અનુભવ પરથી હું એવાજ નિશ્ચય ઉપર આવેલો છું કે નિભાવી લેવું અને સ્ત્રીઓને સુધારવાની મહેનત કરવી તેમાંજ મજા છે, અને એનાં પરિણામો બહુજ સારાં છે. એટલુંજ નહિ પણ બધું ! એમ ક્યાં વિના બીજા ઉપાય પણ નથી. કારણ કે આપણે ગમે એટલી માયાદાડ કરીએ તેમ છતાં પણ આપણાં ધરસંસારી બંધારણોજ એવાં છે કે હજી ધણા વરસો સુધી લગ્નમાં ચાલતા ગોટાળાઓ આપણે પુરેપુરા દૂર કરી શકીએ તેમ નથી, તેમજ લગ્ન વિના રહી શકીએ તેમ પણ નથી, અને છૂટા છેડા કરી શકીએ તેમ પણ જનવાનું નથી. માટે રીઝાયાં કરવું, અને હમેશાં અંતરમાં બળ્યા કરવું, તે કરતાં જરા ખમી લેવું, અને સ્ત્રીઓને સુધારવાની મહેનત કરવી, એ વાત મને તો વધારે ઉત્તમ લાગે છે; કારણ કે લગ્નમાં ચાલતા ગોટાળા અને સ્વાર્થોને દૂર કરી શકીએ એટલું બળ. આપણામાં નથી, અને સમસ્ત દેશમાંથી એવી ખરાખરી કાઢી નાખવી એ કામ કંઈ સહેલું નથી, પણ એને માટે હજી કળવણી વધવાની બહુ જરૂર છે, અને તેમ યતાં પહેલાં હજી ધણાં વરસો નીકળી જવાં જોઈએ. જ્યારે આપણી બે ચાર પેઠી બદલાઈ જશે ત્યારેજ એ બાબતમાં મન માનતા સુધારા થઈ શકશે. બાકી ત્યાં સુધી તો ભાવે કે કમાવે, રોતે રોતે કે દસ્તે દસ્તે અને આરા હેતુથી કે મોહું જગાડીને પણ હમણાં તો આપણે વિદ્યાનાં કળ્પેડાંની ખરાખરીઓ સહન કરવીજ પડશે. માટે એવી સહનશીલતા રાખવાની અને સ્ત્રીને સુધારવાની દરેક તક લેવાની હું તમને બચાવજી કરું છું.

બધું ! આ કેાણે એક સવાલ ઉભો થાય છે કે, આપણે હાલનાં લગ્નોથી દુઃખી થઈએ છીએ તેમ તેવાંજ લગ્નોથી આપણા બાપદાદાઓ કેમ દુઃખી ન થયા, અને તેઓએ એવાં રગશીયાં ગાડાં કેમ ચલાવી લીધાં ! લગ્નની ઉત્તમતા વધારવા તરફ અને

લક્ષ્મીના યજ્ઞો સમજવા તરફ તેઓનું લક્ષ કેમ ન ગયું, અને કળેશના લક્ષમાંથી તેઓ કેમ સુખી થયા ? એ એક સુખ્ય સવાલ છે, પણ એનો ખુલાસો બહુ સહેલો છે, અને તે એજ કે આજે જેમ નવીન કેળવણી જીવાન વર્ગમાં વધેલી છે તેવી કેળવણી એ વખતે નહોતી, તેથી સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેના આચાર વિચાર લગભગ સરખા રહેતા હતા. એટલે તેઓની વચ્ચે ઝાઝો વાંધો રહેતો નહિ અને તેઓને એક ખીજાને બહુ સહતા ઉતરતા-પણ લાગતું નહિ. ખીલું એકે તેઓને પત્રિમતા છૂટાપણાના સંસ્કારોનો એક લાગ્યો ન હોતો. ત્રીલું એકે તેઓ લક્ષને ધર્મની શરૂ સમજતા હતા અને મોત સિવાય ખીજ કોઈ પણ રીતે તેમાંથી છૂટાપણ નહિ એટલુંજ નહિ પણ ગમે એટલો મતભેદ કે ગમે એટલી અગવડો હોય છતાં પણ ધણીધણીઆણીએ એક ખીજાને નીભાવવાનું લેખ્યું, એવી ભાવના વંશપરંપરાથી તેઓમાં દૃઢ થઈ ગયેલી હતી. અને આજે યુરોપીઓના સંસ્કારોથી આપણામાં એવી ભાવનાઓ મોળા પડતી જાય છે. એથી એકે એ વખતે મા આપોની તરફ અતિશય પૂજ્યભાવ હતો, અને તેઓનું કરેલું ફેરવાયજ નહિ અને તેઓ કદી કાંઈ ગેરવાનખી કરે તો પણ તે છોકરાંઓએ સહન કરવું લેખ્યું, એવી વિચારો એ વખતે સૌ લોકના મનમાં દૃઢ હતા, તેથી કોઈપણ માણસો જાહેર રીતે માઆપોની બૂલો કહાડવાની હિંમત કરતા નહિ કે એવી ધમ્મ પણ માણસોને થતી નહિ; પણ આજે સમય એવો આવતો જાય છે કે માઆપોની સાથે જીવાનીયાઓના વિચારો મળી શકતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ હજારો ઠેકાણે ધણી વખત એમ બને છે કે માઆપોના વિચારો ભૂલ ભરેલા હોય છે, અને છોકરાઓના વિચારો આજે વધેલા હોય છે, કારણકે માઆપોએ નવિન કેળવણીનાં ફોજો આપેલાં હોતાં નથી, તેથી તેઓ જીવના વિચારોમાં અને અંધ શ્રદ્ધામાં તથા રીવાજોની શુભામીરીમાં રહી ગયેલાં હોય છે. પણ છોકરાંઓ અંગ્રેજ સરકારની કૃપાથી નવિન કેળવણીને પ્રતાપે એવી બાબતોમાંથી છૂટેલાં હોય છે, તેથી તેઓ માઆપોના વિચારોનું સાંકડાપણું તથા તેઓની બૂલો લેખ સહે છે, એટલે તેઓનાં બધાં કામો વાનખીજ છે એમ તેઓ અનુભવી શકતા નથી, તેથી તેઓ વચ્ચે મતભેદ થાય છે. પાંચમું કારણ એ છે કે હાલના જીવાનોમાં અંગ્રેજ કેળવણીને પ્રતાપે જે હવે ભાવનાઓ જાગ્રત થયેલી છે અને જે નવી વીજળી, નવી ભમક, નવો હલ્લાહ અને નવું શાય તેઓમાં આવેલું છે, તે બધું આપણા બાપદાદાઓમાં થોડાં વરસો પર નહોતું, એટલે તેઓને પોતાની સ્થિતિમાં ઉતરતાપણું ન લાગે એ બનવા લેગ છે, પણ આવાં આવાં ધણાં કારણોને લીધે આપણા હાલના જીવાન બંધુઓને હાલમાં ચાલતાં લંબોથી-સંતોષ થાય તેમ નથી, કારણકે દેશ, કાળ અને સંજોગો બદલાઈ ગયા છે. અને પુરોમાં જેટલી કેળવણી વધી છે તેનો પચીસમો ભાગ પણ હજી સ્ત્રીઓમાં કેળવણી વધી નથી. માટે હજી ધણાં વરસો સુધી વિદ્યાનાં કળેશો તો રહેવાનાંજ, એમાં કાંઈ પણ શક નથી. અને તેમ છતાં જે આપણને એમાંથી કાંઈ વચસો રસ્તો કાઢતાં ન આવડે અને થોડુંક ખમી ખાતાં તથા સ્ત્રીઓને સુધારતાં ન આવડે તો તો માનસિક વેદનાથી આપણા જારજ વાગી જાય. એમ ન થાય માટે જરા ખમી ખાતાં શીખવાની અને સ્ત્રીઓને ધરગતુ ખાનગી કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે.

બંધુ ! એક તરફ અમાન, ખીજી તરફ માઆપોનું સ્વાર્થપણું અને ત્રીજી તરફ નાત જાતના કંઈગા રિવાજોની શુભામીરી, એ બધાને લીધે જેમ આપણાં હાલનાં લોકોમાંથી

ધણાં લખો નિષ્ણ નીવડે છે, તેમજ એ જાણતમાં આપણા મનને વધારે ધણી લાગવાનું થાયું અને મુખ્ય કારણ એ છે કે સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની કેળવણીમાં, વિચારોમાં તથા આચારોમાં બહુ મોટું અંતર પડી ગયું છે, તેથી આપણા જેવા કેળવાયેલા જુવાનીયાઓને આ જાણત વધારે ગંભીર લાગતી જાય છે, વધારે મુશ્કેલ લાગતી જાય છે, વધારે ભારે પડતી જાય છે, અને વધારે વધારે મુશ્કેલીની ચતી જાય છે; કારણ કે જેમ આપણું જ્ઞાન વધ્યું તેમ આપણી લાગણીઓની તીવ્રતા વધી છે, આપણા વિચારોની ઉચ્ચતા વધી છે, આપણી બુદ્ધિની વિશાળતા વધી છે. આપણે જે દૃષ્ટાંતો જોઈએ છીએ તે બહુ શ્રેષ્ઠ છે. આપણી ભાવનાઓ ખીલતી જાય છે, અને તેના પ્રમાણમાં આપણને ભેરીઓ તરફથી કાંઈ પણ મળતું નથી, - કારણ કે એક તરફથી આપણે જ્યારે ખગોળની વાતો જાણીએ છીએ, હુસ્તરની વાતો જાણીએ છીએ, નવિન શોધકોનાં ચરિત્રો વાંચીએ છીએ, પરમાર્થ મહાત્માઓનાં જીવનનું અનુકરણ કરવા ઇચ્છીએ છીએ અને આપણી ઇચ્છામાં કાંઈક નવી વીજળી તથા નવી મીઠાશ ભરવા ઇચ્છીએ છીએ ત્યારે ખીજી તરફ સ્ત્રીઓનાં રંગશીર્ષા ગાડાં હજી એને એ મુંકામે પડેલાં જૂતાં કાઢીઆં, એવાં ને એવાં સડેલાં, પડેલાં, ખડેલાં, મરવા વાંકે જીવતાં હોય તેવાં, આપણા નશીબમાં ચોંટે છે. એટલે આપણે સંસાર તો ક્યાંથી સુખીઓ હોય ? આપણી ભાવનાઓને પાંખો આવેલી છે અને સ્ત્રીઓની ભાવનાઓનાં ઇંડાં હજી દૂરેલાં પણ નથી, આપણી બુદ્ધિને હવે સફળ તત્વો જોઈએ છે, અને આપણી સ્ત્રીઓને હજી પત્થરમાંથીજ અને ધાતુમાંથી સતૌપ મેળવવો છે, આપણું જ્ઞાન આપણને બેહદ વિશાળતામાં ખેંચી જાય છે, અને આપણી સ્ત્રીઓને તેઓનું અજ્ઞાન યાડાક પૈસામાં ને યોડાંક સગાં વહાલાંઓમાંજ બાંધી રાખે છે, આપણને હવે વિશાળતા ગમે છે, અને સ્ત્રીઓને સાંકડાપણું ગમે છે, આપણને હવે સૌ સાથે અબેદ ભાવં ગમે છે, અને તેઓને સૌ સાથે બેદભાવ રાખવો ગમે છે, આપણને આપ્તા જગતમાં ઉડવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય છે, અને તેઓને ઘરના ખૂણામાં ભરાઈ રહેવું ગમે છે, આપણને નવા જમાનાને અનુકૂળ થવું ગમે છે, અને તેઓને જુનો જમાનો ગમે છે; એટલુંજ નહિ પણ આપણાં જ્ઞાને આપણી દરેક જાણતોમાં કાંઈ ખાસ મહત્વાકાંક્ષા જામત કરેલી છે અને તેની પાછળ આપણે દોડીએ છીએ, ત્યારે આપણી સ્ત્રીઓ એ જાણતની બિલકુલ કિંમતજ સમજતી નથી; અને આપણી મહત્વાકાંક્ષાને તેઓ એક જાતની ધેંચણા મણે છે. હવે વિચાર કરો કે એનો ને આપણો મેળ કેવી રીતે મળી શકે ? અને તેમ છતાં સંજોગો એવા છે કે આપણે તેઓની સાથે નીભાવવુંજ પડશે. તેઓનાથી આપણે ટાળ પણ રીતે છૂટા થઈ શકીએ તેમ નથી - માટે હવે આપણે જે વિચાર કરવાનો છે તે એજ કે તેઓની સાથે આપણે કેવી રીતે નીભાવી લેવું ? આ જાણત ઉપર આપણે ભાર મૂકવો જોઈએ, અને એક છાબડામાં એક મણુ છે, અને એક છાબડામાં નવટાંક છે; એકની ઝડપ ઉંટના જેવી છે, અને ખીજી જાણુની ચાલ કીડીના વેગની છે; એક પંખી આકાશમાં ઉડનારું છે, અને એક પંખી જમીનની અંદર દર કરીને તેમાં ભરાઈ બેસનારું છે; એ બંધાંની વચ્ચેથી સરખાઈ કેમ લાવવી, તેજ વિચારવા-સમજવા જેવું છે. અને એજ આપણા જેવા કેળવાયેલાઓનું મુખ્ય કામ છે. પણ એ જાણત બંદુ વિસ્તાર પૂર્વક કહીએ ત્યારેજ સમજી શકાય તેમ છે, અને આજે તો હવે જ્ઞાન પ્રચારક સભામાં જવાનો વખત થઈ ગયો છે માટે વધારે હકીકત પાછળથી લખીશ. હાલ એજ. તમારો.

(અપૂર્ણ.)

ચન્દ્રશંકર.

—અમૃતલાલ મુ. પટિયાર.

સરસ્વતી.

(લેખક:—રા. વામનરાવ પ્રાણગોવિન્દ પટેલ. ખી. એ.)

(ગપા અંકના ૩૪૭ મા પૃથ્વી ચાલુ.)

પ્રિયભાઈ, આપણી છાંદગી એટલી તો વિષમ છે કે, ગણતરીકુશલ મનુષ્યો પણ તેમાં ગાથાં ખાયાં વગર રહી શકતા નથી. વીમો ઉતારનાર ઘણીએ ગણતરી કરે પણ એક અણધાર્યાં કદી સ્વપ્ને પણ નહીં ચિંતેલા ન્હાના બનાવથી ઉદ્ભવતા નિષ્ફલપ્રદ પરિપાકનો એને એ અનુભવ આવતો નથી કે ? આ અનુભવ મળે પણ આવ્યો. જે લગ્ન વિષે હું વારંવાર ચિંતા નિમગ્ન રહેતી, અને ચિંતામાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયો થોડા શકવાની નિર્જનતાને લીધે, કાકા કાકી વિગેરેના પ્રેમનો તિસ્કાર કરી રહતી, વા બગદગી આનંદથી મહોં છવાઈ જાય એવી તજવીજ કરતી, તે લગ્ન એવું તો સુખપ્રદ નીવડ્યું, કે તેવું યથાર્થ વર્ણન કરવાને હું અશક્ત છું. મહારા પતિએ હું એમને ત્યાં ગઈ ત્યારે સ્વતંત્ર દવાખાનું કહાડ્યું હતું. પણ મુખાઈ જેવા શહેરમાં ડાકતરોની શી ખોટ હોય કે એમની કમાણી એમને સંતોષ આપે એટલી થાય ? ખાવા જેટલું તો મળી રહેતું તથાપિ પોતાની લાયકાતના પ્રમાણમાં એમની કમાણી એમને બહુ જ થોડી ભાસતી—એ ડાકટરની. પરિક્ષામાં માનસહિત પેલાવર્ગમાં પાસ થયેલા. કેટલાક ગૃહસ્થોએ વધુ અભ્યાસાર્થે વિલાયત મોકલવા ઇચ્છાએ પ્રદર્શિત કીધેલી; પરંતુ મહારા જેવી અભાગણી સાથે વિવાહ થયેલો અરે લગ્ન પણ પરિક્ષાનું પરિણામ આવ્યું કે તરતજ થયેલાં, તેથી વસ્તુતઃ મહારી ખાતર અને કાંઈક એમના રૂઢ માતા પિતાના અતિસ્નેહ: પાપશંકીની ખાતર એમણે આંદોશ કરવા આવેલી લક્ષ્મીને તરછોડી. આથી એમની બાબતમાં તો કમાણી પ્રત્યેનો અસંતોષ સ્વાભાવિક હતો. આ અસંતોષ બ્યારે મળે દર્શાવતા ત્યારે હું કહેતી કે આવતી લક્ષ્મીને તરછોડી અપમાન કીધું ને મળે સંચરી તેથી લક્ષ્મીજી રીસાર્ધે એમાં છે ! બ્યારે બ્યારે આ પ્રસંગ આવતો ત્યારે ત્યારે એ કહેતા, મહેં કાંઈ લક્ષ્મીને ત્યજી નથી. એટલું જ કે એ લક્ષ્મીમાંથી એકને પસંદ કરી ગ્રહી છે. આ પસંદગી કાંઈ બીજી લક્ષ્મીને જતી કરતા કીધી નથી. પણ ફરી નહીં મળી શકત, વા મળત તો આનંદનટ સ્થિતિમાં જ મળત, અને વળી એક લક્ષ્મી એની સહીયરને બોલાવી લાવશે, એવી ખાત્રીથી જ કીધી છે. ‘હું કાંઈ લક્ષ્મી નથી. હું તો સરસ્વતી—મહારી ને લક્ષ્મી વચ્ચે મૈત્રી કે દેહાડે થઈ છે કે હવે થાય?’ એવું કહું ત્યારે મળે એ કહેતા કે, પ્રિયે ! હમારા મગજમાં તો હવે વાંચેલા મુદ્રારાક્ષસની બહુ ઉંડી અસર થઈ લાગે છે. પણ આપણી દંતકથા, વાર્તા, અને હમારું મુદ્રારાક્ષસ ગમે એટલું કહે. પણ આ જમાતામાં તો એ કાંઈ મનાય એવું નથી. આપણા જમાનામાં સરસ્વતી પૂજ્ય છે. અને આપણે આપણાં વર્તનથી જમાનો એવો બનાવી શક્યું કે આપણા પુત્રપૌત્રાદિ સરસ્વતી ને લક્ષ્મીનાં વેરને બદલે ધાડ મૈત્રી જોશે, અનુભવશે, ભોગવતાં ભોગવતાં રાજ થશે. ધૃતરના ન્યાયની અનહદ ખુશી જોઈ જોઈ વધુને વધુ રાજ થઈ રહેની પરં દૃઢ પ્રેમ રાખતાં શીખશે. દુષ્ટાચરણથી દૂર ખસશે, ધર્મ કાર્યમાં મગ્ન રહેશે;

• મુદ્રારાક્ષસના ત્રિભુજ અંકના પાંચમા શ્લોક તીક્ષ્ણાદુર્દિગ્ગજન મૃદો.....ને લક્ષ્મી આ બોલાયલું છે.

અને કર્તવ્યમાં મર્યાદા એટલે હીંદનો ઉદય ક્યાં આવે છે? સાધારણ વાતોપરથી એ મને આવી રીતે ઉચે ચઢાવી દેતા ને હઝારોવાર હમે એક આકાશમાં ઉડતાં. જ્યારે અન્ય સંસારીઓ પોતાની ક્ષુદ્ર વ્યક્તિને મુખ્ય ગણી, નિર્માલ્ય વાતોમાં, ક્ષણભંજર મોજશોખમાં વિલાસ માણી આનંદ માને છે. ત્યારે સંસારીઓને ક્ષુદ્ર પણ હમને ઉચ્ચ બાસતી સમ-
 દિતું જ ચિન્તન કરતાં કરતાં કાંઈક સ્વર્ગીય સ્વપ્નાં જોવામાંજ હમે અમાઈ સર્વસ્વ માની, એ આનંદમાં સ્વચ્છદે મહાલતાં. એ સ્વર્ગીય સ્વપ્નામાંથી કેટલાંકને વિષે જ્યારે મને એમ લાગતું કે એને આર્થિક સંત્યતાના રૂપમાં લાવવા મહારી શક્તિ છે ત્યારે “ઓહો હું કેવી ભાગ્યશાળી કે મહારાં લગ્ન ત્હમારા જેવા દર્દીઓના દુઃખ દૂર કરનાર દેશપ્રેમી સાથે થયાં !” કહી એમની કોટે વળગી પડતી. જ્યારે મને સ્વર્ગીય સ્વપ્ન લવાઈ કિલ્લા જેવું લાગતું ત્યારે—“ઓ મહારા પ્યેટો—ત્હમારી કાલ્પનિક શક્તિ વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદા ઉલ્લંઘી ગઈ છે”—કહી હાસ્યથી પ્રબળ કલ્પનાવાળા મહારા પતિને મારી મહાનની લાગણી સ્પષ્ટવતી. આવી પ્રસંગો તો દરરોજ આવતા પણ દરેકનું સવિસ્તર વર્ણન કરવા બેસું તો પાર ન આવે. વળી સાક્ષર પતિ પત્નીનો સંસાર તો આવી રસોધીજ ભરપૂર હોય છે ને હોવો જોઈએ એ ક્યાં ત્હમને ખબર નથી કે વધુ વિવેચન મહારે કરવું પડે? માનસિક આ-
 કાશનું ઐક્ય દેખાડાવી, હમે પરસ્પર જે સૂક્ષ્મધર્મ પાળતાં તે બતાવવા પત્રના પ્રસ્તુત વિષય સાથે શું થાયેલી એક વાત કહીશ. એક દિવસ હું અને મહારા પતિ દરરોજના ધારા પ્રગાળે બેઠાં હતાં. હમે બે સાથે હોઈએ ત્યારે મૌન વધુ વખત ધારી શકતાં નહીં—પણ હું જે દિવસની વાત કહું છું તે દિવસે તો વિનાયકરાવે કેટલીક લુખી લુખી—પાનમાન ખાંઓ—કેમ ત્હમારાં માસુજ નમ્યાં—ચીગેરે વાતો ઘડીબર કરી મૌનવ્રતની ધારણા કરી, પોતાના જ વિચારમાં ઉદ્ધિગ્ન મુખે મશગુલ થઈ બેસી રહ્યા. અર્ધ કલાક યર્ષ ગયો પણ તેઓ કાંઈ જ બોલ્યા નહીં ત્યારે સ્ત્રી જાતિના અધીરા સ્વભાવને લીધે મહારાથી ન રહેવા-
 થાથી હું બોલી, ‘આજ ત્હમે કાંઈ હંડા વિચારમાં છો—વિચારો તો તમે દરરોજ ધણાએ કરો છો. પણ ત્હમાઈ મુખાર્વિંદ આવીું કરમાયહું તો મ્હે’ આટલા દિવસમાં કદી જોયું નથી. વિચારોમાં તલ્લીન હોહો ત્યારે તો ત્હમારો મ્હેરો અસાધારણ પ્રકાશથી દીપી રહેતો મ્હે’ જોયો છે. આજે આ શું? ત્હમારા મગજને તરફી પડતી હોય તેમ નસો તરી આવી છે, તે પરથી જણાય છે કે ત્હમારા મનમાં કાંઈ વિચાર તો ચાલે છે જ. વળી એટલું પણ સિદ્ધ જ છે કે એ વિચારથી જ ત્હમાઈ મન ખિન્ન થયું છે. નહીંતો (એમના મ્હોડા સામે હાથ કરી) આ ચુલાખ કરમાય શેલું? શું મહારાં વર્તનથી કોઈ રીતે ત્હમે નાખુશ થયા છો? આટલું હું બોલી એટલે પતિએ પોતાનો હાથ ઉપાડી મહારા મ્હોં પર મૂકી મને બોલતી બંધ પાડી પોતે બોલ્યા ‘બસ, બંધ કરો, આગળ બોલો. ત્હમારી તર્કશક્તિના ઘોડાને દોડતા અટકાવો. ત્હમારાં વર્તનથી તો હું પ્રસન્ન જ છું, કોઈ દિવસ નારાજ થયો નથી—ચવાનો નથી. જેના ઘરમાં સરસ્વતી હોય તેના ઘરમાં કોઈને નારાજ થવા વખત આવતો નથી. તો ત્હના પતિને તો ક્યાંથી જ આવે!’ હું બોલી, ત્હમે માખણ લગાડ્યું છોડી ધો. ત્હમારા મ્હોંડાપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ત્હમે કાંઈ મુશ્કેલીમાં હતા. મહારાથી એવી જુદાઈ-શા માટે રાખો છો? શું ત્યારે ત્હમારાં માનસિક દુઃખોમાં ભાગ લેવાની મહારી યોગ્યતા વિષે ત્હમને સંશય રહે છે? પત્નીધર્મ બળવવા અશક્ત મહારા જેનીને ત્યારે આ દુનિયામાં ધધેરે જન્મ શે’ આવ્યો હશે? વિનાયકરાવે કહ્યું, પ્રિયે

ત્હમે દિવગીર ન થાવ, ત્હમારી શક્તિને વાસ્તે મ્હને સંશય છે. તેથી મ્હે ત્હમને મ્હારી મુંઝવણ કહી નથી એમ નથી, પરંતુ મ્હારા દુઃખથી ત્હમે દુઃખી થાવ તેથી મ્હારા ને ત્હમારા હૃદય વચ્ચે એટલો પડો રાખવો પડ્યો છે. હું બોલી:—ત્યારે શું ત્હમે એમ ધારો છો કે પત્ની એ પતિના સુખનો જ સાથી છે અને દુઃખની ભાગીઅણ નથી! જો આપણી વચ્ચે પતિપત્ની સંબંધને બદલે મૈત્રી સંબંધ જ હોત ને મ્હારા એરિસ્ટોટલને માન્ય કરી ત્હમે ત્હમારા મિત્રને સુખનો સાથી બનાવી દુઃખથી દૂર રાખી હત તો તે બરાબર હતું. એવા સંબંધમાં તો એરિસ્ટોટલના વચનાનુસાર વર્તનારને ધન્યવાદ થતે છે; પણ કોઈ શાસ્ત્રમાં, ધર્મમાં, કે પુસ્તકોમાં, મ્હને ત્હમે લેખો છો તેવી બુદ્ધિશાળી પત્નીને પણ મુંઝવણથી દૂર રાખવામાં પતિનો ધર્મ કે સજ્જનતા છે એમ નહીં જ લખાયું હોય. કદાચ એમ પણ હોય કે મ્હને મીઠું મનાવવા તમે મ્હને બુદ્ધિશાળી કહી યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તજ્ઞ દેવતા: નો અક્ષરસઃ વ્યવહાર ચલાવતા હશો!—એમણે જવાબ દીધો, સરસ્વતી ત્હમે બહેમી છો. કલ્પનાશક્તિનો ઉડાઉપણે અર્થ કરી અન્યજનોની ભાગણીઓપર અગ્રણ્યતાં વજ્રપાત કરતાં જરાએ આંચકો ખાતાં નથી. ત્હમારી માનસસૃષ્ટિમાં આવો દુઃખોત્પાદક વિપ્લવ મચી રહેવાનો એક ખૂણેથીએ મ્હને સંભવ લાગ્યો હોત તો હું ત્હમને પહેલેથી જ આ વાત કહેત એ વાત તો આપણી દરેરોજની જ છે. શું આપણી આર્થિક સ્થિતિ ત્હમને શોચનીય નથી લાગતી? ત્હમે મ્હને એમ કહેશો કે ઇશ્વર આપણને જોઈએ તેટલું આપે છે? કાંઈ ભૂખે મારતો નથી તો પછી એનો શોચ શો? પણ પ્રિયે! આર્થિક શક્તિ શિવાય કેટલાંક મોટાં પારમાર્થિક કામો પણ બની શકતાં નથી અરે પૈસાની ગરમી શિવાય એવા કાર્યમાં ભાગ લેવાતો નથી એટલું જ નહીં પણ સત્કાર્યાર્થે કંઈ ઉધરાવનાર માણસને એ દેખી ચોરની પેઠે મ્હારે સંતાવું પડે છે. આ બધું મ્હને સાંભરે છે ત્યારે મ્હારું હૃદય અંદરથી કેવું બળે છે? હું એકલો હઉં તો એકવાર ખામને પણ મ્હારાં માનીતાં-બ્હાલાં-કામોમાં હું કાંઈક આપુ, પણ જો કદ મ્હારા ઉદ્દેશને ખાતર હું વેઠું તે બીજા પાસે વેદાવવાનો કાંઈ પણ હક મ્હને છે? જ્યાં સુધી આ હકોનો સ્વચ્છંદાઈથી તિરસ્કાર ન કરું ત્યાં સુધી હું માનસિક શાંતિ-વા સંતોષ મેળવી શકું નહીં. માનસિક સંતોષ ખાતર ત્હમને, મ્હારાં જદ્દ માતાપિતાને ભૂખે મારવાં એ પણ પાપ છે. વળી લોકોમાં પારમાર્થિક ભાગણીની ગતિ હોવાને લીધે-બીજા કોઈમાં એવી નિઃસ્વાર્થી ભાગણી હોઈ શકે એમ તેઓ માની શકતા નથી. તેથી ત્યારે કોઈ ગરીબને એને ઘેર જઈ વગર પૈસે માંદગીમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયો બતાવું-વા કોઈ સંસ્થામાં દિવસનો કલાકિક કામ કરવાની ખાએશ બતાવું ત્યારે-લોકો બહેમની નજરથી જુએ છે અને ગમે તેવા પ્રશ્નો પૂછી સ્થિતિ કઢંગી કરી મૂકે છે. હુંકામાં બનુંદરિના અર્થ પ્રશંસા પરના શ્લોકમાં કયેલાં યૈનૈકેનચિના ગુણસ્તૂળલવ પ્રાયા: સમસ્તા હમે એ વચનની સત્યતાનો દિનપ્રતિદિન અનુભવ આવતો જાય છે. આ ખારા અનુભવનું બ્યાન સાંભળી ત્હમને શો આનંદ થવાનો હતો? મ્હને તો આનંદ જ થયો કારણ હવે હું મ્હારા બ્હાલાના દુઃખમાં ભાગ લેવા ભાગ્યશાળી નીવડી. હવે મ્હારાં ને ત્હનાં હૃદય વચ્ચે કાંઈ અંતરાય રહ્યો નહીં. વાર ત્યારે ત્હમે કાંઈ આનો રસ્તો શોધ્યો? 'ના-ત્હમે કાંઈ શોધ કીધી હોય તો બતાવો.' ત્હમે ત્હમારો અંતરપટ* ઉઠેલતા હતા ત્યારે મ્હને એક યુક્તિ સૂચી આવી છે. તે એ છે કે દરિદ્રાવરયાના દુઃખમાંથી મુક્ત થવાને આપણે

*લગ્નક્રિયા વખતે અંતરપટ પરવામાં આવે છે તેનો જદ્દ અર્થ આ ઉપરથી વિચારવતને સમજાયો.

આ મોહમયી નગરીનો મોંઢ છોડી ખીજે ક્યાંક દવાખાતું કહાડવું જોઈએ. અહીં બડેખાંઓ આગળ ૧૨૫૨ રૂપયડી પેન્શન મેળવતા માણસના ગમે. તેવા હુંશીઆર ડાક્ટર-પુત્રનો ભાવ કોણ પૂછે ? ગમે એટલી હોંશીઆરી હોય પણ સારી કમાણી માટે તો બહોળા ઓળખાણ જોઈએ. ને આપણે ક્યાં છે ? પતિને આ વિચાર પસંદ પડ્યો. દિલ્લીગીરી આનંદી હાસ્ય તળે દબાઈ ગઈ—અને તે પૂછવા લાગ્યા, બોલો ત્યારે ક્યાં જશું ? મહેને તો અમદાવાદ ઠીક લાગે છે. ત્યાં આપણને બહુ ખર્ચ લાગશે નહીં ને કમાણી અહીંના જેટલી થશે તોએ ધરમાર્થ વાસ્તે કાંઈક બચશે.’ ‘વાહ જે મહેને ન સૂઝ્યું ને તહેને ઠીક સૂઝ્યું. વિનાયકરાવે પોતાનો વિચાર માતાપિતાને દર્શાવ્યો—તેમને એ પસંદ પડવાથી થોડાજ દિવસમાં હમે અમદાવાદ ગયાં. ત્રણેક મહીનામાં હમારી આર્થિક સ્થિતિ સુધરી; પ્રતિષ્ઠા પણ ઠીક જમી તેથી મજત દવા આપતા ત્યારે ગરીબ લોકો બાપજી કરીને લેતા. આથી વિનાયકરાવને સંતોષ રહેતો—ને તે વારંવાર પૂર્વોક્ત પ્રસંગ સંભારી મહેને પૂછતા કે કેમ સરસ્વતી ને લક્ષ્મી વચ્ચે વેર છે કે મૈત્રી ? સરસ્વતી એની સહીઅર લક્ષ્મીને કેવી બોલાવી લાવી ? આમ આનંદમાં ને આનંદમાં કેટલાક મહીના વીતી ગયા. પણ દુષ્ટ વિધિથી આ ઝોઝો વખત ખમાયું ના. હમે ગયાં ને ખીજે ચોમાસે અમદાવાદમાં કોગળીઆનો ઉપદ્રવ ફાટી નીકળ્યો. ઘણીએ સંભાળ રાખ્યા છતાં વૃદ્ધ સાસુ સસરા આ રોગનાં થોડા થોડા દિનના અંતરે ભોગ યદ પડ્યાં. ઘણાએ ઉપાયો ક્યાં છતાં ઉગર્યા નહીં—તેથી એમને નિમિત્તે એવા પૈસા ધર્માદા ફંડમાં આપી હમારા આત્માને સંતુષ્ટ કીધો. કોગળીઆનો રોગ જરા નરમ પડવા આવ્યો કે પ્લેગ શરૂ થયો. સાસુ સસરાને ગુજ્યે બરોબર એક મહીનો થયો એટલે મહારા પતિ પણ સપડાયા. ઘણાએ ચતન કીધા પરંતુ સર્વ નિષ્ફળ ગયા. હવે પોતાને આ ક્ષણભંગુર દેહ થોડાજ વખતમાં ત્યજી જવો પડશે એમ ભાન થતાંજ સમજીનેત્રે મહારા દીનવદન સામું જોઈ બોલ્યા પ્રિયે ! સરસ્વતી ! ત્હારાં વૈધવ્યનો ચિતાર મહારી નજર આગળ ખડો યાય છે. ખરેજ ત્હમારી સાથે લગન કરી મહે ત્હમને દુઃખી કીધાં. હું ગયો એટલે ત્હમે સાવ એકલાં નિરાધાર થઈ જવાનાં ! ત્હમારે માત પિતાએ નથી કે જે ત્હમારી સુવાવડ કરે—નથી આપણી પાસ પૈસા—માંડ થોડાક રૂપીઆ હોય તો—કે જેની હુકમી ત્હમે યોગ્યકાળ વીતે ત્યાં સુધી—અહીં સ્વતંત્ર રહી. કોઈ ઇરિષ-તાલનો આધાર લેઈ શકે. હવે ત્હમે શું કરશો ? હું માસ્તરનો ધંધો કરી સકીશ. પેટ જેટલું તો મગી રહેશે. ત્હમારા કાકાને ત્યાં જઈ ત્હમે આ વધ્યત્વ પાપમાંથી મુક્ત થઈ જીવ ત્યાં સુધી રહેશે તો ત્હમને ઠીક પડશે એમ મહેને તો લાગે છે. જો ત્હમે હાલ ત્યાં જઈ રહો તોએ આખી જીંદગી કાકાને ત્યાંજ ગાળશે નહીં એવી મહારી ખાત્રી છે. કારણ હવે હું તો જાણી છું; મહારાથી હવે કોઈનું બહુ યદ શકે એમ નથી. આપણે કીધેલા વિચારોમાંથી ત્હમને દેશ, કાલ વિગેરે વિચારી જે યોગ્ય લાગે તે પાર પાડશે—અને આ કાર્ય ત્હમે જ્યાં સુધી ત્હમારા કાકાને ત્યાં હશે ત્યાં સુધી થવાનું નથી તે ત્હમને ખબર છે. અન્ય વિધવાઓની પેઠે હિન્દુસ્તાનના વૈધવ્ય રૂપે ત્હમે નહીં રહો અને કાંઈક પારમાર્થિક કાર્યે થોડાજ સમયમાં જોડાઈ જવાનું વચન આપો તો હું મહેને જીવનમુક્ત થયેલો ગણીશ. તરતજ લંબાવેલા હાથમાં મહે મહારા હૃદયનું બાલચિન્હ મિલાવ્યું અને બોલી, કાકાને હવે વારંવાર બોખરૂપ થઈ પડતું એ મહેને ગમતું નથી. પ્રત્યુત્તરની સાલ

નેતી નીચું નેઠ રહી હતી. કેટલીક વાર યધ પણ જવાબ ન મળ્યાથી મહે' ઉચું નેચું તો હું શું નેઠ છું—વિનાયકરાવ વિનાયકરાવ મરી શય યધ પડેલા ! આંખો ઉચે મહડી ગયેલી, નાડી બંધ યધ ગયેલી ને-શરીર કંઠુણ લાકડા જેવું યધ ગયેલું. મ્હોટથી બોલતાં કે રડતાં શરમાતીની શરમ આજે રહી નહીં. નિરાધાર યધ પડેલીથી ઘરમાં એકલીજ હોવાથી-મ્હોટથી હૂંવો મુકાયો ! પાડા પડોશીને ખબર ન હોવાથી ધડીભર સ્તબ્ધ યધ ગયાં. પણ પછી જરા બહાર બેઠેલા અશ્રુ સારતા નોકરને પૂછપરછ કરતાં ખબર પડ્યાથી સર્વ ઓળખીતા આવી શખને અગ્નિ સંસ્કારને વાસ્તે લેધ ગયા. ને બધી યોગ્ય વ્યવસ્થા યધ. પરદેશમાં ઓળખાણ ન હોય તેને આ'વા સંજોગમાં શી અડચણો પડે તેવું પણ મ્હને તે દીવસે ઠીક બાન થયું. તાર કીધાથી કાકા બીજે દીવસે આવ્યા અને મ્હને એમને ત્યાં રાખવાની ઇચ્છા દર્શાવી. વ્યવહારિક જનોની માફક આગ્રહ કરવામાં એ કયાશ ન રાખી. મ્હારી મરજી નહોતી પણ મ્હારા પતિનાં વ્યવહારિક ગાનને વાસ્તે મને બહુ ઉચો અભિપ્રાય હોવાથી પાંખવિનાના પદ્મી અને અર્થરહિત મનુષ્યની સ્થિતિનું તાદાત્મ્ય જાણ્યાથી વ્યવહારિક સત્યનું બાન કરાવનાર “જમણું જમણું જય ને સગાનો સગો દુબાય”-એ વાક્યને ધર્મ ગણી, કાકાની ઇચ્છાને માન આપી, લેખને ત્યાં ગઇ.

પહેલે દહાડે પ્દરોણો, બીજે દહાડે પાછ, ત્રીજે દહાડે રહે તેની અફસ-ગપ:—એ કહેવાનો યથાર્થ અનુભવ મ્હને મ્હારા કાકાને ત્યાં આવ્યો. મ્હારી કૌમાર અવસ્થામાં હું ત્યાં રહેલી પણ આ અનુભવ મ્હને આવ્યો નહોતો. વૈધવ્ય અને કૌમાર્યમાં આવો મ્હોટો તફાવત લોકોને મન હશે એમ મહે' સ્વપ્ને પણ ધારેલું નહીં. વૈધવ્યને લીધે બ્હાલામાં બ્હાલું છોકરૂંએ માખાપોને આમ અળખામણું યધ પડવાનું કારણ હું સમજી શકતી નથી. પુસ્તકોમાં આ સ્થિતિનાં હૃદયભેદક લખાણ વાંચતાં, માનસિક ઔદાર્યના મદમાં ને મદમાં નો-સેન્સ, હંબગ, એક્ઝાન્જરેશન, વીગેરે તિરસ્કારના શબ્દોથી વધાવી લેવામાંજ કર્તવ્ય સમજનારને આપણાં લોકની સ્ત્રીઓનાં વૈધવ્યનો ખરો ખ્યાલ આપવા કદાચ આ સ્થિતિમાં પ્રભુએ મ્હને મૂકી હોય તોએ કોણ જાણે, બાઈ ! એ સ્થિતિનું શું વર્ણન કરૂં ? મ્હારાં દુઃખોનું ખ્યાન લખારા જેવા સહૃદયના આગળ કરતાં મ્હને આંચકો લાગે છે. રખેને લખારો પ્રગળ કરણુ-બાવ-લખારાં અશ્રુધારા ટપકે ! છતાં મ્હારા સ્વાર્થને ખાતર કાગળમાં હૃદય ખાલી કરી આપણા નિર્દોષ પ્રેમની એટલી શી લેઉં તો લખે રાજી થશે ધારી કેટલીક વાતો લખું છું. શારદા બ્હેનને મ્હારી સાથે જ સાસરે વળાવ્યાં હતાં. કાકીની તખીઅત નરમગરમ ચાલવાથી એક રસોઈઓ રાંધેતો હતો. મ્હને ગયે એક મહીનો થયો એટલે કાકીએ રસોઈઆ સાથે વટવાડ કરી, કાકા પાસે રજા અપાવી. ઘરમાં હું એકલી જ તેથી ઘરનું સર્વ કામ મ્હારે શિર પડ્યું. ગૃહકાર્યમાં કૌશલ્ય મેળવવામાં મહે' કયાશ રાખેલી નહોતી તેથી તે મ્હને બહુ બારે નહોતું પડતું. પરંતુ અજાણતાં કાંઈ કાર્યમાં ભૂલ થાય અથવા તો કરવાનું રહી જાય તો કાકીનો શબ્દ પ્રહાર સાંખી નહોતી શકતી. જરા વાંક થયો કે ‘એ રાંડનું તો કામમાં ચિત્ત જ ક્યાં છે ? ફાગટના રોટલા ખાય છે ! જન્મી ત્યારના ખાય છે, તોએ હજી ઉણી હોય તેમ ભૂલી જવાય છે.’ વીગેરે વાક્યો મ્હારે સાંભળવા પડતાં. મ્હારા પિતા મ્હને કોઇ દીવસ કંટુ વચન કહેતા નહીં; પતિને ઘેર પતિએ પોતે કે સસરા સામુએ પણ કોઇ દીવસ હુંકારો કીધેલો નહીં.—ને આ હલકાઇ બરેલા શબ્દો મ્હારાથી કેમ સહન

ચાય । પરંતુ ભાઈ ગરજ ગધેડાંને બાપ દહાવે. જે જે બોલતાં તે હું સાંભળી રહેતી
 ઠાકીના દેખતાં રડવાની ધૂણતા પણ મહારાથી ચતી નહીં. એક દીવસ ઠાકી ધાંટા દહાડી
 ‘રાંડ’ બોલ્યાં એટલે મહારી આંખમાંથી એક આંસુ ટપક્યું તે ઠાકીએ જોયું. જોતાં જ ઠાકી
 ચંડીનું સ્વરૂપ ધરી બોલ્યાં, ‘જે રાંડ, મહારા ધરમાં જરાએ રડી તો તારી વાત તું જાણ
 આ તારાજ નિઃસાસાથીજ હું માંદગીમાં પીલાયાં કરું છું તો!’ આ બનાવ પછી રાત્રિએ
 દીવસે બનેલાં આ’વા આ’વા વૃત્તાંતોની સ્મૃતિ દાખી રાખવાનો યત્ન કર્યા છતાં ધણીવાર
 બનાવો એવા બનતા કે મહારી પર તેઓ જ્યવંત યથ સ્મરણ રચાનના દારને પ્રેક્ષ
 ઉઘાડી નાંખતાં ત્યારે આન્યો ન ખજાતાં અખજાનાં બળ-નિરાધાર આંસુથી હું મહારી
 બીજાનું ભીંજવી પરિચયોદ્ભૂત નિદ્રાદેવીને મહારી મરણ વિરૂદ્ધ રખે ને સહવારે ઉઠતાં મોડું
 યથ જાય ને વધુ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય-એ બચથી શરણ જતી. જૂતા જમાનાતા રીવાજોને માન્ય
 કરનારના ગૃહમાં દુઃખના માર્યા અજાણતાં ફસી પડ્યાથી, દુર્ભાગ્યે વા સુખાએ પ્રાપ્તિ
 કુળમાં જન્મેલી હોવાથી, મહારાં શિરના આભુપણ વાળોને પણ જરા મોટાં ચાય કે
 કદાવવા પડતા; અરે શું કહું ? એકવાર વિસ્મૃતિ દોષને લીધે એકવાર હું આ મહત્કાર્ય
 ભૂલી ગઈ તેથી મહારા ઠાકી ઠાકીએ જે વાગ્યાથી મહારી પર છોડ્યાં છે તેને અનુભવ
 તો ધૈર્ય દુરમનને એ ન દેશો. અહા ! દેખતા થયેલા પુરૂષો પણ આમ પોતાને હાથેજ
 પોતાને હાથ કડી કરતા હશે એમ કદી મેં ન ધારેલું, તે મહારા ઠાકીને જોઈ પ્રત્યક્ષ
 થયું. જ્યારે રૂઢિલક્ષન અજાણતાં મહારાથી ચતું અને ઠાકી પોતે જ ઠપકો આપવો શરૂ
 કરતા, ત્યારે પાપાણુહૃદયી ઠાકી ‘એ તો બણેલી છોકરીના તરગો ને મન તહમે ન સમજો’
 કહી બળતામાં ધી હોમવાનું કામ કરતાં જે કુટુંબે મહારી પોપણ કીધું, લગ્ન કીધું, અને
 જેવી તેવીએ સુવાવડ કીધી તેવું કથ્યાણુ હજે. છતાં એક ન્યાતમાં જુના રીત રીવાજોને
 સુલભ માફક વગર વિચારે તાણે યથ મહારા જેવી અનાય બાકપર જુલમ ગુમરતાં
 જેમને હૃદયનો એક આંચકો સરખોએ ન લાગ્યો તહેમનાં મનોબળ-મનોબળશક્તિ-નીરખી
 નીરખી સરસ્વતી રડે એમાં, બાનુભાઈ તહેમને કાંઈ અસ્વાભાવિક લાગે છે ? હું તે કેટલું
 એક સંભાઈ ? એક ઉમરો શમે કે બીજો તૈયાર જ છે. જેમ રસોઈઆને રમ મળી તેમ
 ચાકરને પણ રમ આપવામાં આવી. આથી બીજા ચાકરની શોધનો સફળ અંત ન આવ્યો,
 સાંસુધી એવું કામે મહારે જ કરવું પડતું. સહવારમાં વહેલી ઉઠી દાંતણુપાણી વિગેરે કરી
 પુરતજ હું આ કામે લાગતી. દરરોજના ધારા પ્રમાણે એક દીવસ ઠાકીની ઓરડીમાં કચરો
 કાઢવા ગઈ તો રહેજ વધુ ખડખડાટ ચવાથી ઠાકીની નિદ્રામાં વિક્ષેપ થયો. ઠાકીની દૃષ્ટિ
 ઉઠતાં વેંતજ મહારી પર પડવાથી એમને અપશુકન થવા લાગ્યા એટલે મિનનગ ગપો ને
 જરા તતડીને બોલ્યા ‘ખમરદાર ! જે મહારા ખંડમાં મહારા ઉડ્યા પહેલાં ઝાડુ લેઈ આવી
 તો !’ ઠાકીએ આવી રીતે જાણે અજાણ્યેએ રસોઈ કરવા બીજવાર નવાની ફરજ પાડી.
 આ તો જાણે માન્યતાની વાત છે. પણ લોકો એટલા બધા બાયલા છે કે માણસ મરી
 જતું હોય તોએ રૂઢિ ઉલ્લંઘન ન કરી શકે-ના કરવા મનાઈ કરે. એની એક જ વાત
 કહી આ નામોશી બધા બાયલાપણુને લીધે ખમવાં પડેલાં દુઃખોની કથા બંધ કરીશ
 એક દીવસે ઠાકી કચેરીમાં ગયા હતા. આશરે ૧૧૫૫ નો સુમાર થયેલો તે વખતે ઠાકીની
 સ્થિતિએ એકાએક ગંભીર રૂપ ધારણ કીધું.

સ્ત્રીઓએ વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

સુદરી મુખોધના-મે: તન્ત્રીસાહેબ,

આપના ઉપયોગી સુપ્રસિદ્ધ માસિકના (૧૯૧૧, જુન) અંકમાં રા. રા. મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીનનો “ સ્ત્રી-ઉપયોગી પુસ્તકો ” વિશેનો લેખ વાંચ્યો. ઘણાં વર્ગોથી જે વિષયની લોકમાગણી હતી તે વિષયની ચર્ચા આ રીતે માસિકકારા શરૂ કરવા માટે રા. રા. મોતીભાઈને ધન્યવાદ ધરે છે. આ લેખમાં આપના તરફથી જેવી વિનંતિ થઈ છે, તેવીજ નહિ પણ પ્રસ્તુત વિષયને લગતી વિનંતિ વસન્ત (વર્ષ ૧૦, ૨)ના અંકમાં પણ થઈ છે; એટલે થોડુંક અચન લખી મોકલું છું. યોગ્ય લાગે તેવો સંસ્કાર કરશો.

સ્ત્રીઓને ઉપયોગી થાય એવાં પુસ્તકોની યાદી કરતાં, સંખ્યા (૧૦૦) સોની કૃત્રિમ રીતે નિયમીત કરવી ન જોઈએ. તેમજ હયાત ગ્રંથોનાં નામ સાથે તેમાં આવતી હકીકતની રહેજ પીછાન થાય એવું લખાણ ઉમેરવું જોઈએ.

રા. રા. મોતીભાઈએ જે યાદી મોકલી છે તેમાં સુધારા વધારા થઈ શકે પણ એવી યાદી ઘડવામાં વપરાતાં દષ્ટિગિન્દની ચર્ચા થવાની પહેલી જરૂર છે.

કેવા સંસ્કાર, સ્થિતિ અને વયની સ્ત્રીઓ માટે આ યાદી ઘડાઈ છે ? “ જે વાંચન, આ વિશાળ જગતમાં તમારું સ્થાન શું છે, એ સ્થાનને લગતા તમારાં સામાન્ય અને વિશેષ શાં કર્તવ્યો છે, અને એ કર્તવ્યો યોગ્ય રીતે આચરવા માટે શું શું જાણવાનું અને કરવાનું છે-છત્યાદિ ગાન તમને આપે, એજ ઉપયોગી વાંચન છે ”-એ વસન્તકારે આકેશ આદર્શને લઈને યાદી ઘડાવી જોઈએ ને ? સ્ત્રી કેળવણીની અધૂરપને લીધે ઉક્ત બોધ આપે એવા ગ્રંથોની ભાષા, વિચારસરણિ આદિ અધરા પડે એવા ગ્રંથોને પણ સ્થાન આપવું કે નહિ ? અથવા એવા ગ્રંથોના સરળ સંક્ષેપ માસિકો દ્વારા સહજપ્રાપ્ય કરવા કે નહિ ? યાદી વિષયવાર કરવી તેમજ અભ્યાસને અનુકૂળતા પડે એવી શ્રેણીવાર કરવી ? આ વગેરે પ્રશ્નો પર ધ્યાન આપવું જોઈએ છીએ.

કુમારી, સૌભાગ્યવતી અને વિધવા; અથવા પુત્રી, પત્ની અને માતા એવા સ્ત્રી જીવનના અંશો છે. આ ઉપરાંત સ્ત્રીઓનું ધાર્મિક અને જાહેર જીવન પણ છે. જીવનના આ જૂદા જૂદા પહેલોને અનુકૂળ આવે એવી વાંચનસામગ્રી રચી કરવી જોઈએ.

યાદી ઘડનારાઓના લક્ષ પહાર નીચે જણાવેલી મહત્ત્વની વાત રહી ગઈ હોય એમ લાગે છે. વસન્તકાર લખે છે: “ સ્ત્રી અને પુરુષનાં સંબંધોનાં કર્તવ્યો એક બીજનાથી જૂદાં નથી. ઉન્નયનાં સામાન્ય મનુષ્યત્વને લઈ કેટલાંક સામાન્ય કર્તવ્યો છે, અને તેથી કેળવણીનો પણ કેટલોક ભાગ સમાન હોવો જોઈએ. ” સુરતના વનિતા વિગ્રામ માટે અંગ્રેજીમાં લખાયેલા અભ્યાસક્રમમાં નીચેનાં વાક્યો છે.

“ She (woman) does not pass her life completely isolated from that of man but keeps him company in all the spheres of his activity.

“ Woman who can enter into the subjects of study and thought, which occupy the minds of their fathers, husbands and sons, have more understanding, more sympathy, more power to make the home what it should be; the only healthy intellectual companionship is communion between active minds; and the highest purposes of marriage are unfulfilled, if either husband or wife lives in a region of thought which the other cannot enter. It is therefore imperative that woman should study the subjects which find a place in man's education. (p. 7.)

ઉક્ત અભ્યાસક્રમની પ્રસ્તાવનાનો કેટલોક ભાગ આંહી ઉતારવા જોયો છે પણ લંબાણ થવાના બચથી ઉતાર્યો નથી. જગાસુઓ જાતે જોઈ લેશે એવી થકા છે.

રા. રા. મોતીભાઈ અને એમના મિત્રોએ સ્ત્રીઓનું જીવન એટલું બધું અલગ કંપી લીધું છે કે જીવનચરિત્રોના વિભાગમાં 'વીરમંડળ' કે 'ઉદ્યોગી પુરો' જેવા અંથને સ્થાન આપ્યું નથી. વાર્તાઓની યાદી ધડકામાં પણ આવેજ સંકોચ વપરાયો છે. સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીત્વ પોષે એવીજ એકલી વાર્તાઓ શા માટે એમણે વાંચવી જોઈએ? મનુષ્યતા પોષે એવી પણ હોવી જોઈએ અને એટલા ખાતર 'ગોવિંદ માણિક્ય' ને સ્થાન મળવું જોઈએ, તેમજ 'નાટ્યકથારસ' ને પણ.

જીવનમાં નિરંતર ગંભીરતા રાખવાથી વિકાસ કરતાં કરમાસ થવાનો સંભવ છે માટે થોડો વિનોદ પણ જોઈએ. હાસ્ય ઉપજાવે એવાં મર્મોળાં કટાક્ષમય ઉપહાસ કરનારા કે વિનોદ ઉપજાવે એવા અંથો વાંચતાં સ્ત્રીઓને અટકાવવી ન જોઈએ. 'બર્થોલ્ડ', 'મારી મસ્તીની મોસમ' તેમ 'બાદશાહ અને બીરબલ' ની શોધિત આશ્ચર્યજનક યાદીમાં સ્થાન મળવું જોઈએ.

ધર્મના વિભાગમાં પુરાણો (ભાગવત સિવાય) ને શા માટે સ્થાન નથી આપવામાં આવ્યું તે સમજાતું નથી. અર્વાચીન હિન્દુજીવનને ધડતારા અંથોનું વાંચન વધે અને યુક્તિસર તેમની સમીક્ષા થાય એમાં લાભ છે.

ધર્મને અંગે તત્વચિંતનને પણ સ્થાન આપવું જોઈતું હતું. પ્રાર્થનાસમાજ, શ્રેયઃસાધકવર્ગ, યીઓસોફી આદિ તરફથી બહાર પડેલાં કેટલાંક પુસ્તકો યાદીમાં સામીલ કરવાં જોઈતાં હતાં 'અંદ્રકાન્ત' ઉમેરી શકાત.

વિધિઓ અને વ્યવહારો પણ બૂલી જવામાં આવ્યાં છે. પ્રતરાજ, વિવાહવિધિ, શ્રાદ્ધવિધિ, રીતિદર્શણ, ન્યાતના ધારાઓ, વગેરે અંથો-જો તે સમગ્ર રીતે ઉપયોગી ન હોત તો તેમાં રહેલા ઉપયોગી અંશનું દિગ્દર્શન કરવું જરૂરનું છે.

કલા-જો વસ્તુતઃ સ્ત્રીઓનાંજ જીવન સાથે જોડાઈ રહેલી છે તેનું સૂચન પણ નથી. સંગીત, ચિત્ર, સાથીઆ, ગૂંચણીવણ. રસોઈ વગેરેને લગતા અંથો યાદીમાં નથી.

માસિકની યાદી આપવાની જરૂર નથી. વસન્ત, સમાસોચક, બ્રહ્મક્ષત્રિય ત્રિમાસિક કે એવાં બીજાં માસિકોને શા માટે બાતલ કરવાં ?

પ્રવાસના અંથોને પણ બૂલી જવામાં આવ્યાં છે. 'ગોમંડળપરિક્રમ' સૌએ વાંચવો જોઈએ. બેશક ચિત્રો અને નકશા વગર એ અંથની ઉપયોગિતામાં નુકસાન થયું છે. 'દક્ષિણયાત્રા' વિશેના અંથો તથા લેખો, જાપાન, ઇંગ્લંડ, આફ્રિકાના પ્રવાસો, તીર્થયાત્રાનાં વર્ણન કરતા અંથો, વગેરે યાદીમાં ઉમેરાવા જોઈએ.

ઇતિહાસને બીજકુલ વીસરી જવામાં આવ્યો છે. રાસમાળા, કાદીયાવાડ સર્વસંમદ એવાડની બહોળલાલી, ટોડરાજસ્થાન, તેમજ હિન્દુસ્તાન, ઇંગ્લંડ, ગ્રીસ, જાપાન આદિ દેશના ઇતિહાસને સ્થાન મળવું જોઈએ.

કેળવણી, વ્યાયામ અને રમતગમત વિશેના અંથોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ. બાળકોની માતાએ કેળવણીના અંતર્ગત તત્ત્વો અને સ્વરૂપ વિશે જાણવું જોઈએ. પોતાની અને કુટુંબની તંદુરસ્તી જાળવવા કસરત અને વિનોદના કેવા ઉપયોગ કરવા તે જાણવા અંથો વાંચવાની જરૂર છે.

શહેરી તરિકે રાજ્યબંધારણ- (મ્યુનિસિપલ ગ્રાંટ આપવાનો કેટલીક સ્ત્રીઓને હક હોય છે એ સુવિદિત છે), શહેરી આરોગ્ય, શહેરી જીવન વગેરે વિશે સંક્ષેપમાં સંગીન જ્ઞાન આપે એવા અંથો પણ યાદીમાં હોવા જોઈએ. અસ્તુ:

આ ઉપયોગી વિષય પરત્વે સ્થાયી અને સર્વગ્રાહી પરિણામ આવે એવા મુખ્ય કેટલીક ઉપરનાં વાક્યો છે; યાદી ધડતારાઓના કાગમાંથી પોરા કઢાડવા માટે નહિ.

અતે આવી ઉપયોગી ચર્ચા ઉપરિથત કરવા માટે રા. રા. મોતીભાઈ અને એમના મિત્રોને પુનઃ ધન્યવાદ આપી વિરમું છું.

ત્રી-ઉપયોગી પુસ્તકો.

(સુન્દરી સુબોધના ગયા ગ્રંથમાં પ્રકટ થયેલી રા. મોતીભાઈની યાદીના વધારા તરીકે આ યાદી મોકલી છે; એટલે એમાં આવી ગયેલી ચોપડીઓનાં નામ આ યાદીમાં ફરીથી લખવામાં આવ્યાં નથી.)

વાર્તા.

ગોવિંદ માણુક્ય.

ગંગા ગોવિંદશીલ.

પદ્માલયા.

દુખીઆરી બંચુ અને શુદ્ધી મરીમ વગેરે
મિસિસ હેન્ડ્રિ વુડના ઃકાબરાજીએ કરેલા
અનુવાદો.

દરીઆપારના દેશોની વાર્તા.

શસ્ત્રસંદ્ર. સંન્યાસી.

વિપત્તસ. કૃષ્ણલીલાનું વીલ.

યોગિની.

વિક્રમની વીસમી સદી.

નાટ્યકથારસ. અર્થોદ્ધ.

ભદ્રભદ્ર. રત્નપુત્ર વીરસ કથા.

મારી મરતીની મોસમ.

ચરિત્રો.

ઉત્તરરામ ચરિત્ર.

વીરમંડળ ભાગ ૧-૨. ઉદ્યાગીપુર્યો.

ધાર્મિક પુર્યો. ગરીબાદી.

વેદક.

નારીદેહ તત્ત્વ.

શહેરની આરોગ્યતા. તનસુખમાળા.

સાચું-સા. (વિજ્ઞાન)

ખગોળ.

જીવજંતુ અને વનસ્પતિની અભ્યાસીઓ.

પદાર્થપાઠ વિશેનાં પુસ્તકો.

અર્થશાસ્ત્રોની વાર્તા.

શુભસાતનાં પ્રાણીઓ વિશેનો રા. ભાનુસુખ.

રામનો અંથ.

જ્ઞાન પ્રસારક વિષયો (જી. જી. મોદી.) ;

નવલકથાવલી ભા. ૪.

કંડા.

સંગીત.

ગૃંથણુ શોધણુ-ગૃંથણુકળા. ચિત્ર.

પાક શાસ્ત્ર. (૧) સ્વ. સૌ. કેશવબાનો અંથ

(૨) ગાયકવાડી પાકશાસ્ત્રો: ૧, ૨, ૩.

(૩) પકવાન પોથી, વગેરે.

પુરાણ.

ગરુડ પુરાણ.

દેવી ભાગવત.

શિવ પુરાણ.

માર્કંડેય પુરાણ. વગેરે, વગેરે.

કાવ્ય.

દીવાળીબાઈની કવિતા. પદ્માખ્યાન.

કુળવર્તી વિજ્ઞાપ.

જેટલી ન્યાતોનાં ગીત સંગ્રહ બહાર પડ્યાં

હોય તે.

મામેરં.

ભ્રમરપચીસી.

નહાની નહાના રાસ.

કેળવણી.

કેળવણી.

બાળસ્વભાવ.

બાળકો માટેની વાર્તા.

નિમ્ન.

આરિય.

છતિહાસ.

રાસમાળા.

કાઠીયાવાડ સર્વ-સંગ્રહ.

મેવાડની જાહેરાતવાલી.

ઈજાંક, હિંદ, ભાષા, ગ્રીસ, ઇરાન, વગેરેની છતિહાસ.

પ્રવાસ.

ઈજાંકમાં પ્રવાસ. ગોમંડળ પરિક્રમ.

મોદીબાનાની માર્સેક્સ. દક્ષિણચાના, વગેરે.

નાટક.

લલિતા દુઃખ દર્શક. કન્યાવિકલ ખેડન.

તપત્યાખ્યાન.

અમરસત્ર.

પ્રતાપ નાટક.

વિવિધ.

કૃષ્ણચરિત્ર (જી. બી. કૃત) એક મિત્ર

પત્રમંજૂષા.

શ્રીકૃપયોગી વાચનની ચર્ચા ચાહુ રાખની વધુ યાદીએ તથા પત્રો અમને મળ્યા છે, તે યથાનુક્રમતાએ પ્રકટ કરવામાં આવશે. દરેકમાં નૂદાં નૂદાં દૃષ્ટિબિન્દુ સ્વીકારવામાં આવેલા હોય છે અને જે રીતે પુસ્તકોનાં નામ હેમાં હાખલ કરવામાં આવ્યાં છે તે ભેદો આ વિષયમાં પછાત મતભેદ છે એમ સદૃશ પ્રતીત થાય છે. પણ એક સત્ય તો સુરુપષ્ટ અને નિર્વિવાદ છે કે એક અથવા વધુ માર્ગદર્શક સંપૂર્ણ યાદીની બહુજ નરૂર છે.

બન્ધુ R-તરફથી આવેલો પત્ર મનન યોગ્ય છે; હેમની કેટલીક સૂચનાઓ કૃપયોગી થઈ પડે એવી છે. ૨૧ મેટીભાઈને પણ અમુક સંખ્યા વિશે આમલ નથી એમ તેઓ જણાવે છે; અને સંખ્યા વિશેની હેમની દીઠ સામાન્ય રીતે થયેલી છે તેઓ એક ખાનગી પત્રમાં જણાવે છે કે, "૨૧ મેટી-ભાઈએ પ્રારંભ કર્યો છે એ ખરી વાત. પણ એમના જેવી ફક્ત યાદીઓજ આવે તે અગ્રાફ એવી યાદીઓ ઘડવાના સિદ્ધાન્તોની ચર્ચા થાય તો સારૂ એવા ઉદ્દેશથીજ મહે' મદારો લેખ લખ્યાં છે." પારસી બન્ધુ તથા બહેનોના અન્યોને પણ આવી યાદીમાં સ્થાન આપવા તેઓ સૂચના કરે છે.

શ્રીજીવનના વિવિધ અરોને યથાર્થ રીતે ખીલવી શકે હોવાં પુસ્તકોના વિશાળ આવી યાદી-ઓમાં જરૂરના છે. પરંતુ સાથે એ પણ વિચારવા જેવું છે કે એ નૂદાં નૂદાં અરોને અનુક્રમ ક્રમવાળી લેવાની યોગ્યતા આપણા સીસમૂલકમાં આવી છે કે કેમ? રાજઆતમાં શ્રીને 'ઉત્તમ ગૃહિણી' બતાવવી કે 'ઉત્તમ માતા' થવાનું શિક્ષણ આપવું, એ વિશે મતભેદના સમઘર્ષ કારણ નથી. જેટલી 'ઉત્તમ માતા'ની નરૂર છે તેટલીજ 'ઉત્તમ ગૃહિણી' ની પણ આવશ્યકતાજ છે; અને જે સૌની પત્ની હશે તે સારી જનનિ થશે એ નિસંશય છે. બનેની નરૂર છે. અને હેમની સાથે આપ-ણમાં સારી સ્ત્રીઓની યે ન્યૂનતા છે; સમ્યારિચવાળી, સુવિચારવાળી, સ્વદેશપ્રેમી સ્ત્રીઓની ખાસ નરૂર છે. કેળવણી વિના આ જોટ કોઈ રીતે પુરાવાની નથી; માટે આપણે પ્રથમ એ ભેદવાનું છે કે સ્ત્રીઓને સામાન્ય કેળવણીનાં ઉત્તમ સાધન, હેમની યોગ્યતાને અનુક્રમ, પ્રાપ્ત થાય.

ખીનું એક ભેદવાનું એ છે કે, સ્ત્રીઓ માટેનું વાચન પુરુષો માટેના વાચનથી અમુકજ બાજ-તોમાં ભિન્ન છે; અને આપણી ભાષામાં ખાસ વિષયો ઉપર લખાયેલાં અન્યો બહુ નથી. એટલે ઉત્તમ પુસ્તકો તો બનેને માટે બહુધા એકજ રહેવાનાં યાદી કરવી વખત આ એક મહત્વનો પ્રશ્ન ઠેકા થાય છે અને તે વિશે પણ ખાસ વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

શ્રીવાચનના નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે અનેક વિભાગ પડી શકે છે:—

(મ)—(૧) સ્ત્રીઓ માટે ખાસ લખાયેલાં પુસ્તકો, (૨) સ્ત્રીઓને ખાસ કૃપયોગનાં પુસ્તકો,

(૩) સ્ત્રીઓએ વાંચવા લાયક પુસ્તકો, (૪) સ્ત્રીઓએ લખેલાં પુસ્તકો, અને (૫) સ્ત્રીઓ કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ વિના વાંચી શકે એવાં પુસ્તકો.

(મા)—(૧) સ્ત્રી વરિષ્ઠી સ્ત્રી સામાન્ય ફરજે બતાવનાર તથા નરિચિતોનું જ્ઞાન આપનાર ચોપડીઓ, (૨) પુત્રી, પત્ની, માતા, ભગિની, અને કુમારિકા, સામાન્યવતી, તથા વિધવા, વગેરે ન્દી ન્દી વ્યક્તિ વરિષ્ઠી સ્ત્રીઓ સીધાં દરોવતી ચોપડીઓ, (૩) પ્રભાત અંગતરિષ્ઠી સ્ત્રીઓનું કલ્પ શીખવનાર ચોપડીઓ, અને (૪) વિવિધ જ્ઞાન આપીને સ્ત્રીઓના હૃદય અને શુદ્ધિ ખીલાવે એવી ચોપડીઓ.

(ઈ)—(૧) ચોથી પાંચમી ચોપડી સુધી જણેલી સ્ત્રીઓ વાંચે એવાં પુસ્તકો, (૨) સાતમી ચોપડી અને તે લગભગનું જ્ઞાન મેળવનારી સ્ત્રીઓ વાંચે શકે એવાં અન્યો, અને (૩)

તે ઉપરાંતની કેળવણીની યોગ્યતા મેળવનાર સ્ત્રીઓ વાંચે એવી ચોપડીઓ.

તેવાર કરવામાં આવતી સ્ત્રીવાચનની યાદીઓમાં આપણી બહેનોની હાલની કેળવણીની સ્થિતિ ભેદો વિભાજન દ્વારા તરફ ખાસ લક્ષ આપવા જેવું છે, પરંતુ હેમની સાથે 'વિશાળ આવી મદારી' કૃપયોગિના તથા એ તરફ દૃષ્ટિ રાખવાની નરિચિત પણ બહુજ એવી નથી.

મળીશ વિષયોનાં પુસ્તકોની સાથે રસિ, આનન્દ ઉત્પત્ત કરે એવાં પુસ્તકો હાખલ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપે એવી અને નિદોષ વિનોદનાં સાધન પુરા પાડે એવી ચોપડીઓથી સ્ત્રીઓની 'જાલકેળવણી'ની રાજઆત થવાની પદ્ધતિ નરૂર છે. તન્મી

રા શરીર સાથે મહાદ નરમાનદ	વેરાવળ	મીસીસ વિરમતિ મગનલાલ	ભરૂચ
રા છગનલાલ ડેવેરીવાલ મહેતા	મહેસાણા	રા હરરાય અમુલખરાય બી એ	સુરત
મીસીસ સાવિત્રી મહેન્દ્ર રાય	રાજકોટ	રા વળત તરાય નરભેરામ દેસાઈ	ભરૂચ
રા માધવલાલ નેહાભાઈ બક્ષી	રાજકોટ	રા કેશવલાલ જે ધોળકીયા	રામપુરા
રા લક્ષ્મીલાલ દાનજી	"	રા હીરાલાલ સ પતરામ ચારાં	વડોદરા
રા બાતુસુખ નિર્ગુણરામ	"	રા મયુશાંસ આત્મારામ	વડોદરા
રા અચરતલાલ પુરશોત્તમદાસ	"	વડોદરા ચંદાવ તરાય વજેરા કર	રાજકોટ
બહેન હરકુ વર -	"	શાહ મોહનલાલ સુન્દરજી	રણપુર
રા માણિકલાલ સામલાલ	વડોદરા	રા હાદાલાલ ચતુરભાઈ વણીજી	ધોરણદ
બહેન વિજ્યાબહેન	"	રા મોહનલાલ લખમસી શાહ	રણપુર
રા હરિલાલ માણિકલાલ	"	રા જમનાય પુરશોત્તમ	રણપુર
રા સા સાશાભાઈ પદાશાભાઈ	"	રા જે આર સીમાળી	"
રા છગન નાલ ડોરવાવ	"	રા હ સરાજ નાનજી	"
રા વામનરાવ ભોમનારાયણ	"	રા વિજયરા મર વિશ્વનાથ	"
રા રણજીતભાઈ મળાભાઈ	સુરત	રા વિશ્વનાથ દરજીન	"
રા દાણીદાસ લાવભાઈ	"	રા શુભાણરામ જીવજીરામ	સંત્રીદાસગી
રા માલાગી રાયચંદ	રાજકોટ	રા મજેશ્વર લેણીરામ	સીરસા
બાઈ જીવદાર	સુરત	અ સૌ મમીબાઈ	જુન
બહેન રાન્ટાવદમી	માગડોળ	રા માણિકલાલ નરૌતમ	ગોતમદ
રા એમ ડી દીવાનજી	વડોદરા	રા અરદેશર ફરામજી	મદ્રાસ
રા વિકલભાઈ સામળદાસ	લાવનગર	રા હીરાભાઈ સામળભાઈ	સુરત
બહેન તારાવદમી	વડોદરા	રા હીરાલાલ વસન્તરામ	સોબરમતી
બાઈ રાધાબાઈ	ધોરણ	રા હીમતરાય નવલરામ	સુરત
સૌ બહેના બહેન	વડોદરા	રા એમ જે લેવિડા	માગસોર
રા નામદાસ છગનલાલ	વડવાણસીટી	રા શાહજીભાઈ આનંદભાઈ	સુરત
રા વળત તરાય હડયાજીરાય	ભરૂચ	શ્રીજેનધર્મ વિજય પુસ્તકાલય	ધોરણગીમ
રા રણજીદલાલ પુરજીદાસ	વડોદરા	રા નંદવજી દુસરાજી	જુન
મીસીસ નરભેરામ છગનરામ	વડોદરા	રા હામીદર મુસાજી	માહુડી
રા વચળ	વલસાડ	રા મદાવજી વિશાનજી	મહિલી
રા સુન્દરલાલ કેવળરામ વેરા	મહેસાણા	રા શ્રીકર્મજી મોજીજી	મુદા
કુમારશ્રી ભગવાન	બીલખા	સૌ દુરગાબાઈ	સુધરામપુર
સૌ માણુભાઈ	વડોદરા	સૌ સારદાગૌરી	વડોદરા
પવાડી ડાહ્યારા કર નયરા કર	વાસણામેતીયા	સૌ વિદ્યાગૌરી	અમદાવાદ
અ સૌ સવિતાગૌરી	વાગરા	બહેન ચંદન અમરચંદ	લાવનગર
રા સુવંરામ સોમેશ્વર	હાણવાડા	સૌ મોતીગવરી	માહીમ
રા લગ્નસાનદાસ નરભેરામ	રનાલા	રા એલ એ શાહ	સુબાઈ
બહેન કમળાગૌરી ધીરજરામ	સુરત	રા જીવજીદાસ પ્રભુદાસ	સુબાઈ
મહેતા કીષ્કુદાસ મોરારજી	મુદ્રો	રા જીવજીભાઈ જીમભાઈ	મદર
રા હરિ નાલ મોતીલાલ	વેરાવળ	રા બાવાભાઈ દેશરીસજી	અમદાવાદ
મીસીસ કૃષ્ણાગૌરી હીરાલાલ	સુધરામપુર	સૌ સુનીલાલ પ્રીતજી મહાદાસ	"
રા હરીદાસ માધવજી	જુનાગઢ	રા ગીરધરલાલ કેશવલાલ	"
રા ગોપાળજી દત્તજી	અમદાવાદ		

વર્ષ ૮ પેટે

રા. સુરેન્દ્રનાથ રંગનાથ	વડોદરા	મહેતા વલ્લભદાસ નેણસી	લખનર
રા. લીલાધર ઠાળીદાસ	મુંબાઈ	રા. મનંતરાય કૃષ્ણમુખરામ	વડોદરા
રા. પુરસોત્તમ સુન્દરજી	રંગુન	સૌ. જ્યોતિગૌરી	નરીયા
રા. ગોવરધનદાસ વાધજીભાઈ	મુંબાઈ	મીસ દીવાળી પોપટલાલ	નમનગર
રા. પુરુષોત્તમ નરોત્તમદાસ	ભરૂચ	વાસણા સ. ગુ. કન્યારાણી	વાસણા
રા. મોહનલાલ કસલચંદ	કરાચી	રા. પી. સી. જુથ	રીંગડા
રા. હમેદલાવ માનસંકર	"	રા. કૃષ્ણલાલ કે. ઠાકોર	વીરમગામ
રા. મનહરરામ એચ	રાતાકુઝ	રા. જીવજીલાલ એમ ઠાકોર	મુંબાઈ
રા. કૃષ્ણલાલ ત્રીજલાલ	અમદાવાદ	સૌ. હીરાલક્ષ્મી	નમનગર
રા. સુનીલાલ નંદવજી	મુંબાઈ	મીસીસ ચતુરલક્ષ્મી ઠાકોરલાલ	વાગરા
રા. લાધુભાઈ અબ્દુલા	મુદ્રા	રા. મણિલાલ ડાલ ભાઈ	મુંબાઈ
રા. સામજી મૂલચંદ	મોલમીન	રા. પુરસોત્તમ જીવનદાસ	દાર
રા. હમ્મદરા કર દુલભદાસ	ભાવનગર	રા. દયારામ ચોમચંદ	રંગુન
રા. ગીરધરલાલ શ્યામલાલ	ધોલકા	રા. જેવંત હરખચંદ	"
સૌ. કાન્તા લક્ષ્મી	ભાવનગર	રાહ મૂલજી રાવચંદ	"
રા. જીવજી ડાલાભાઈ	મુંબાઈ	ચેઠ કરશનદાસ જીવરામ	પંચગતી
રા. ચાંપસી ચિત્તલદાસ	હલકતા	રા. રતનશી ગોધવજી	મેકનખાસ
રા. નવનિતભાઈ	કાનપોર	મરોલી સરકયુલેઈંગ લાયમેરી	મરોલી
રા. મોહનલાલ મગનલાલ દેસાઈ	મુંબાઈ	સૌ. મણિગૌરી પડયા	સોલાપુર
રા. જે જે મોદી	"	રા. વિઠલદાસ હરગોવિનદાસ	અમદાવાદ
રા. મણિરાંકર ગોવિંદજી	હલકતા	અ. સૌ. સર્વજીવાળા	સુરત
રા. વાલજી ત્રીકમજી મહેતા	રંગુન	રા. સુકુન્દરાય પ્રભારા કર	ભાવનગર
રા. ચોમચંદ દોલતરામ	અમદાવાદ	ગાધી સુનીલાલ અંબાલાલ	મહેમદાવાદ
સૌ. કમળા દવારકાદાસ	શ્રીઓર	મીસીસ ઠાકોરલાલ કપિલરાય	સુરત
સૌ. મધુમતિ બહેન	મુંબાઈ	રા. અમરતલાલ એચ. ગાંધી	મદુવા
રા. બીમજી નરસી	તીરુપર	સૌ. ગજરાબહેન	કનારભાઈ
રા. સુનીલાવ બાવાજી	અમદાવાદ	રા. મનંતરાય લક્ષ્મભાઈ	માણવદર
રા. મોમાભાઈ લખમીદાસ,	માંડવી	રા. તુલસીદાસ જીવરામ	મદ્રાસ
રા. મોરારજી ધારમી	ગોડળ	રા. રંજુછાડદાસ કાનજી	ખંભાગિયા
સૌ. કુન્દનવરુમી ર	મુંબાઈ	વ્યાસ દયારામ ત્રીકમજી	મુદ્રા
રા. કુંવરજી એચ	"	બહેન પ્રાણકુંવર	મદુવા
રા. ચીનુભાઈ વાલ	રંગુન	આવિ. હરદેવગરાળા	અમદાવાદ
રા. અમૃતલાલ જી રાહ	મોડાસા	રા. મનુભાઈ દિનમણિરાંકર	અમદાવાદ
રા. સોભાચંદ્ર સુનીલાલ	અમદાવાદ	રા. સુકુન્દરાય હરમુખરાય	નરીયાદ
રા. બળવંતરાય વજેરાંકર	રાજકોટ	રા. મોદીચંદ જી. કાપડીયા	મુંબાઈ
હમતા સ. ગુ. કન્યારાણી	હમતા	રા. નારજીજી ઉમરસી	"
મીસીસ ઉન્નમતી	વડોદરા	મીસીસ મણિભાઈ દરીભાઈ	જેથપુર
બરેલ રૂપતિદંડ	ભાવનગર	સૌ. હીરાગૌરી માધવલાલ	મોડાદર
મો. દંદીરાગૌરી	સુરત	રા. અંબાલાલ વિશ્વનાથ	અમદાવાદ
બહેન હમલાગૌરી	મુંબાઈ	રા. ઠાકોરપ્રસાદ નારજીપ્રસાદ	
રા. નેરામદાસ દ્વારકાદાસ	કરાચી	રા. પ્રાણુરાંકર લક્ષ્મભાઈ	
રા. દરિલાવ ગોવિંદદાસ જોડી	ભરૂચ	રા. મણિલાલ ગાંડાભાઈ	

રા. દામોદરદાસ ગોવરધનદાસ	રા. નકોટ	રા. સી. જે બટ	જેતલસર
ચોરખ મીત્ર મંડળ પુસ્તકાલય	ચોરવાડ	રા. શુકુન્દરાય રણછોડરાય	અમદાવાદ
રા. બાલકૃષ્ણ જ્વાળ	કોમેરી	અ. સો. ચિવલક્ષ્મી (વ. ૭ પેટે)	વાલવોડે
રા. લાન્ડીપ્રસાદ વિ. રાંભુપ્રસાદ	બાવનગર	બાઈરા કરની લાયમેરીના ચાર વરસના અમદાવાદ	
અ. સો. દુર્ગાબાઈ	ધાંગધા	ફોતેદખાં જમાલખાં સોનગઢ ૬ થી ૮ સોનગઢ	
બ્રદેન નર્મદાગૌરી	સુરત	રા. મહિપતરાય રણિયાતરાય પાંચ વર્ષે ગ્રેસાણા	
મીસીસ પી. બી. શુક્લ	નવસારી	રોડ બોમીલાલ (ચાર વર્ષના)	વડનગર
રા. માલિકલાલ નરોત્તમદાસ	સુબાઈ	રા. હરિવલ્લભ લાયમેરી (વ. ૪ ના)	વીરમગામ
રા. એમ. એસ. શાહ	રણ	રા. મોતીલાલ લલ્લુભાઈ (વ. ૫ ના)	નડીવાડ
સ. ખેડા સરક્યુલેશન લાયમેરી	સ. ખેડા		

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ટ્રેસિસ—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. વહીવટ મસ્તી અને અનરકારક દવા છે.

૨. ૦-૪-૦

જમસિસાઈડઃ—જંતુવિનાશક. ગેળી કે ઝેરી જંતુના વિખેરે કાપી નાખે છે.

૩. ૦-૮-૦

બસડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશનઃ—રક્તગોષ્ઠ. ભોલીવિકાર ઉપર ધણીજ અસર કરે છે.

૩. ૧-૦-૦

લીવર મોલ્ટુશનઃ—ગ્રાહાની કબજીઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને ખૂબ લાગે છે.

૩. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમઃ—આમલીના દરેક રોગ ઉપર કટોત્તુ અટકાવી જલદી રૂઝ આણે છે.

૩. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરોજનો મલમ, ખીવનો મલમ, કોથેરા, ખેગ વગેરેની સારણી જાતની અકબીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસઠાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મુલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનો ઠેકાણો—અ. સૌ, જમનાબહેન નગીનદાસ સમ્રાટ,
બાણગંગા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.
જીવનલાલ અમરશી મહેતા, સ્વામિનારાયણના મહિર પાસે—અમદાવાદ.

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત્તમ ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની ટુંકી કથા અને તેની તુલના.

લેખક: કાન્તિલાલ જીવનલાલ પંડ્યા, બી. એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સચિત્ર ગ્રંથ.

કિંમત માત્ર ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ ભરવું.

એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવીરોડ—મુંબઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લૌકિક-
પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ-દામ લખી
મોકલનારને કિંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી-કેશવજી.

અમનગર દાડીયાવાડ

જાહેર ખબર.

વેપાર, ઉદ્યોગ, અને ખેતીવાડીના વિષયો અર્થાવતું એકલું

ગુજરાતી માસિક,

દેશી વેપારી એમ્બરનું માસિક.

હાલના વેપાર અને ઉદ્યોગની અવગણના જમાનામાં આ માસિક એક સારા બોમ્બિયા તરીકે, ગુજરાતી પ્રજાની સારી સેવા બળે છે, અને વેપારી આલમમાં તે એક ધરમતુ સમ્મદ થઈ પડેલું છે તેની અદર જુદા જુદા વેપારી વિષયો તથા આકાંક્ષા આપવામાં આવે છે તેમજ વેપારી ખાતમી વિગેરે ઉપયોગી ખબરોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૦-૦, પેરેન માથે રૂ. ૩-૬-૦

છટક મેકલ એકના રૂ. ૦-૪-૦.

લખો —

સેક્રેટરી, ધિ ઇન્ડિયાન મરચાંટમ એમ્બર અને ખરો.

૭૭-૭૪, એપોતો સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

સ્વદેશના ઉદ્યોગ માટે અભિનાયા રાખનાર તથા દિ દી પ્રજાના સિટિશ સામ્રાજ્યની નમ્મ તરીકેના હકનો દાવો કરનાર દરેક હિન્દી મનુષ્ય તથા બહેન-પછી તે પારખી, સુસવમાન, સ્મિતી, અથવા હિન્દુ ગમે તે હો-ત્હેણે ખાસ વાચવા લાયક

ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

ઈન્ડિયન ઓપિનિયન.

(દર અઠવાડિયે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવેના નાતાલ દેશમાં ઇંગ્લેન્ડ અને ગુજરાતી માસિકોમાં પ્રકટ થાય છે — મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૧૨-૦ ટપાલ ખર્ચ સહિત)

સ્વદેશી બન્દુઓ તથા બહેનોના હક માટે દક્ષિણ આફ્રિકામાં બારે લડત ચલાવતું અને આફ્રિકાના દરેક ભાગમાં તથા હિન્દુસ્થાન અને ખીજ દેશોમાં પ્રચલિત આ પત્ર ગર્વને એક મરખુ ઉપયોગી અને ખાસ વાચવા લાયક છે.

જાહેર ખબર માટે તે ઉત્તમ અને બહુજ લાભમરક સાધન છે, કારણ કે દરેક અઠવાડિયે દર દરના દેશોમાં પણ લોકો ત્હેને ખાસ પાસે રાખે છે અને વાંચે છે.

આ પત્ર હિન્દી ભાષા બહેનોના ખરા શુભેચ્છક મિત્ર સમાન છે.

૫૧ બચ્ચાર નીચે મરનામે કરવો

MANAGER, INDIAN OPINION,

ज्ञानसुगन्धः

स्त्री-सुधारणा बिना स्वदेशनी सुधारणा अशक्य छे.

જોઈ પણ દેશની પ્રમિટ્ટિનું, કંઈ પણ દેશની ઉન્નતિનું મુખ્ય સાધન તે દેશની, દેશના સમાજની આન્તર પટલે નેતી ઝંઢરની સુધારણા છે. દેશની, સમાજની, આન્તર અર્થાત્ ઝંઢરની સુધારણાનું પ્રથમ પગલું ઘરની, તેમ જુદુ-મ્બની સુધારણા છે. ગૃહિણી તરીકે, માતા તરીકે, ઘર પર, જુદુમ્બ પર, સ્ત્રીઓની ટોટલી નસર છે નેટલી ભાગ્યેજ બન્ય કોઈની હોઈ શકે. "ગૃહિણી" "માતા," આ બે શબ્દોમાં જ કાંઈક જાદુ, કાંઈક ચમત્કાર રહેલો છે. ઘરનો, જુદુમ્બનો, જગસમાજનો, દેશનો ઉદ્ધાર કરવો કે તેનો અંધપાત કરવો, તે મૂળે જ્ઞાનદમય, હેઠેગમય કે નિરાશામય કરવાં, તેની ચાવી સ્ત્રી પાસે છે. સ્ત્રીની સુધારણા, તેમની ઉન્નતિ પર જુદુમ્બનો, જગસમાજનો, દેશનો સુધારણાનો, તેનો ઉન્નતિનો આશર રહેલો છે. સ્ત્રીએ જ્ઞાન રામચારી, સ્ત્રીએ સર્વ ગીત વલ્લભાન્, થદાહુર, નિર્ભય કરવા તરફ લુક્ષ નહિ આપવાથી, સ્ત્રીએ જ્ઞાને હમેશાં પદતંત્ર, પગપીન, દત્તભી સ્થિતિમાં રામચારીજી, તેમને ઉન્નત કરવા માટે, તેમને ઉચ્ચ પંક્તિ પર મૂકવા માટે સ્ત્રીજી કરવાથી જ, દેશની પ્રજા પણ તેને ભાગે પ્રજ્ઞાન, નિર્વજ્ઞ, નિર્વિચ, શોચીની, કાંચર, પગધીનતા અને દાસત્વને ત્યાગ થઈ છે, તેથી જ દેશોપતિના પ્રયાસોમાં અનેક વિધ્ન આવે છે, તેથી જ સમાજનું, અદરુ-આન્તર થઈ તે પ્રયાસોને મઠતું નથી અને તે પ્રયાસો નિષ્ફળ જાય છે અથવા તેને વિનય મઠતાં વિલમ્બ લાગે છે.

માનવ જીવન-સરિનાનુ ઉત્પત્તિસ્થાન, મુરચ પોષક-મૂલ યોજાતિ તે માનવજીવનના પ્રવાહનો નિર્મલતા, પરિપુતા, સુન્દરતા, ઉત્કૃષ્ટતા, તેના વેગ, તેનાં વજનો આધાર, મુરચત્વે કરીને ઓજાતિ ઉપર-ભવિષ્યની પ્રજાની માતાઓ ઉપર-રહેલી છે. સામાજિક સુધારણાના ત્ર્યયી પોષતા જગત્ના અન્ય દેશોના જીવનપ્રવાહ સાથે આપણો જીવનપ્રવાહ-ભવિષ્ય સ્પર્ધા કરી શકતો નથી. પાછલ પડી જાય છે, રોડ પડે છે, તેનું મુખ્ય કારણ આપણો પ્રવાહના ઉચ્ચ ત્તિસ્થાન, આપણા પ્રવાહના મૂલનો નિર્મલતા, તેને વજ્રવાન કરવા તરફનું નાપણુ દુર્લભ છે. આપણે આપણો સામાજિક પ્રવાહ, નિર્મલ, પરિપુ, સુન્દર, ઉત્કૃષ્ટ, વેગવાન તેમ વજ્રવાન કરવો હોય, આપણે આપણો પ્રવાહ, અન્ય દેશોના પ્રવાહ કરતાં, મરં રીતે આગ્રહ કરી, દેવે હોય તો યોદ્ધાને-ભવિષ્યની પ્રજાની માતાઓને સુશિક્ષણપટે, મરં રીતે વજ્રવાન, મરં રીતે સુન્દર યનાવવાની તરફ છે.

रा. दाशभाइ लक्ष्मणदत्त, " संसारमा स्त्रीनी पदवी. "

આહકોને ખાસ લાભ !

મુન્દરીસુબોધના આહકોને ઓછી કિંમતે મળતાં સીધીપયોગી પુસ્તકો.

મુન્દરી સુબોધ મન્દિરના મળતાં કોષપથ પુસ્તક લેનારને ગીનાર્થ સંગ્રહ વિના મૂલ્યે મોકલવામાં આવશે. તથા નવા આહકનું લવાજમ મોકલનાર મુન્દરી સુબોધના આહકને મોકલમન વિના મૂલ્યે આપવામાં આવશે. (એનેનું દપાલ ખર્ચ જૂડું પડશે.)

નવલકથાઓ.	રચનાર	અમલ કિંમત	ખાસ ઓધુ મૂલ
કપિજલા.	રા. શિવભાઈ બાપુભાઈ. ર.	૮-૬-૦	૦-૪-૦
અલક્ષ્યજ્યોતિ.	" " "	૧-૮-૦	૦-૮-૦
પદનાભ.	" " "	૧-૮-૦	૦-૧૨-૦
મધુકર.	" " "	૧-૮-૦	૦-૧૨-૦
મૃદુલા.	રા. ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેટિયા. બી. એ.	૦-૮-૦	૦-૬-૦
વાર્તાલહરી.	સા. પ્રમીયા તથા સા. અરવિન્દા.	૧-૦-૦	૦-૧૨-૦
સુનાહાસિની.	સા. વિદ્યાગૌરી, તથા સા. સારદાગૌરી,	૧-૪-૦	૧-૦-૦
પ્રિયકાન્ત. (મનોરંજક અને ઉત્કર્ષક નવલકથા)	રા. રણુજીભાઈ વજુભાઈ. બી. એ.	પાકું પુકું. ૧-૮-૦	૦-૧૨-૦
		કાચુ પુકું. ૧-૪-૦	૦-૮-૦
વિપાકાન્ત	રા. ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેટિયા બી.એ.	પાકું પુકું. ૧-૮-૦	૧-૦-૦
		કાચુ પુકું. ૧-૪-૦	૦-૮-૦
જ્યોતિષુજ	રા. માધુભાઈ બાબારાવ દિવેટિયા	૧-૮-૦	૦-૮-૦
સંગ્રહ, ચરિત્રો, વિગેરે:—			
વહુને શીખામણ (ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી વેદક વગેરેની સૂચનાઓનું ઉત્તમ પુસ્તક)	દાકતર રવીશંકર અંબારિયા.	૧-૦-૦	૦-૧૨-૦
ગીતમાળા (ભાગ ૨)	રા. સંકરરાય અમૃતરાય.	૦-૬-૦	૦-૪-૦
ગીત સંગ્રહ, (લગ્ન, જનોઈ પ્રસંગે નાગરોમાં ગવાતા ગીત)	સા. બાળા જ્ઞાન.	૦-૮-૦	૦-૭-૦
અધારકામિની દેવી. (હવનચરિત્ર)	રા. શિવપ્રસાદ પંડિત.		૦-૧-૬
દેવકાક્ષરીભાઈમર. (યુજરાતી ગોટ્ટ હેન્ડ)			
	રા. માધુભાઈ દિવેટિયા	૦-૨-૦	૦-૧-૦
પાછલાં મુન્દરીસુબોધ.			
ચોથા વર્ષના બધા અકની કાલ. (દપાલ ખર્ચ માથ)		૧-૬-૦	૧-૦-૦
છઠ્ઠા વર્ષ " " " " " " " " " " " "		૧-૪-૦	૧-૦-૦
બીનાં વર્ષના છુટક અંક-દરેકના. " " " " " "		૦-૨-૦	૦-૧-૦
(દરેક પુસ્તકનું દપાલ ખર્ચ જુડું.)			

મળવાનું ટેકાણું: મુન્દરી સુબોધ મંદિર, અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવવક્યાનર સાક્ષર-પિ ગોદવર્ધનગમભાઈના રાબ્દોમાં દહીએ તો “સ્રીયો પંરિત યાય, રસત યાય, કુટુબપોષ યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુબબળન્ધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુબબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાથી છુટી એ કુટુબબના ખરાં કલ્યાણ કરવા “સક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુબબના બાળક વર્જને પોષણ અને રાશ્ત્રિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની “લ્પ્યાણ વાચનાઓ વાંચ કરે,” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આત્મ-વિવાસોની ઉર્મિયોમા પોતાના હૃદયતરંગ એળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને અન્તે સ્વહેતામા ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી િરણી સંપૂર્ણ વિન્તારથી પ્રસારે—એજ આર્થ સુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. “સ્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી...” “સ્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અસંભવ છે.”

વર્ષ ૮ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૨, ઓગસ્ટ:-શ્રાવણ, વિ. સં. ૧૯૬૭. [અંક ૧૨ મા.

ઉદયગુંજન.

સેવિકાઓનુ ગૌરવ:

‘બીજી કોઈ પણ રીતે આપણે આપણા દેશની કે આપણા બંધુઓની જેટલી સેવા કરી શકીએ તે કરતાં સ્રીઓના અંતઃકરણની અંદર સારા મંસ્કારો પાડવાથી હજારો ગણ વધારે કામ થઈ શકે છે. માટે ધર્મનું જીટાપણુ, દેશની આબાદી, પરોપકાર, આત્મબળ સ્વમાન. સ્વતંત્રતા, સેવા, ધર્મ, સ્વાર્થત્યાગ, વગેરે ઉત્તમ બાબતોનાં બીજે હું તેઓમાં રોપવા ઇચ્છું છું, અને સેવાધર્મ માટેજ સ્રીઓનો અવતાર છે, તથા તેઓ જો ધારે તો પોતાના માનસિક બળથી પોતાના કુટુબમાંથી, પોતાના દેશમાંથી તથા આખા જગતમાંથી રોગો દૂર કરી શકે, દુઃખો દૂર કરી શકે, ઘડપણને અટકાવી શકે, ગરીબોને મદાદી શકે અને લાંબો વખત સુધી મોતને પણ દૂર રાખી શકે, એવું બળ તેઓના આત્મામાં છે, અને એ આત્માનો પ્રભુ સાથે સીધો સંબંધ છે. આવી વાતો મહારે સાધારણ સ્રીઓના મગજમાં ઠસાવવી છે.’

૨૦:પંડિયાર કૃત:-‘નવા યુગની વાતો’ લાગ પડેલો.

કાવ્યકુંજ.

હૃદય દશા

(રાગ-આશાવરી.)

પરમ સુખમાં રહે સંચરિ;
હૃદય ઝીલતું સ્વર્ગે કર ગ્રહી,
નયન હસતું નવીન પ્રયાણમાં;
હૃદય આખ્યાં કંટકમય સંસારમાં.
હૃદય લેદ્યાં નિજ હૃદયાકાશમાં;
તન મન બુદ્ધિ સદાય બુદ્ધિ રહ્યાં,
પ્રેમ લોખાં ઘેસાં જગમાં બુદ્ધિ થયાં;
પ્રેમે ઉર ઉછળતાં વેગે દૂર ગયાં,
વિસારશે નહાલા મુજ હૃદયે જડ્યાં.

‘ચંદ્ર.’

પીયુને સન્દેશો.

પંખી વને ફરે ફરે જાલ રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
કોમળ કંઠે ગોલે ગોલ રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
સંગીત શબ્દ વને ઉચરે રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
ધરતી તાપે તપતી જાય રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
ચંદ્ર કિરણ નિર્મળ વરસાય રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
આમ્ર-તરૂ પહુવે શોભાય રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
મધુર મોગરે વાસ ફેલાય રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
નાનુક કળી વેલીએ હરખાય રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.
પીયુ વિના કુસુમ કરમાંય રે,
તે કતુ આવી ને ! રાજ આવજો.

—વિકલરાય મોતીરામ પંડ્યા.

વાર્તાલહરી.

પ્રેમ બંધન.

(જુલાઈ માસના ૩૬૬ ના પાનાથી અનુસંધાન.)

આ વાતને મહિનો થઈ ગયો તેવાંમાં સગુણે એક ચીટી કોઈ માણસ મારતે મળી. ચીટીથી સગુણ ઘણી જ ખુશી થએલી જણાઈ. બરાબર સૂર્યાસ્ત વખતે નર્મદાના કીનારા ઉપર આવી અને ધીરેથી પાણીની પાસેના પર્યટ ઉપર કોઈની રાહ જોતી બેઠી.

પાંચેક મીનીટમાં નદીના પાણીમાંથી દૂરથી એક હોડી આવી પહોંચી. સગુણ ઘણી જ આનંદમાં આવી ગઈ કારણ કે તેની પાસે રજુમલસીંહ પોતે જ આવીને હોડીમાંથી ઉતરીને બેઠો.

“રજુમલસીંહ ! આજે સ્થવારે જ ત્હમારી ચીટી મળી. બહુ સારૂ થયું ત્હમ મને મળ્યા. કહો આટલા બધા દિવસ સુધી ત્હમે ક્યાં હતો ? ત્હમારા સ્થેરા ઉપર ચિંતા વધારે જણાઈ આવે છે,” સગુણે રજુમલસીંહને ખબર પૂછતાં કહ્યું.

“સગુણ ! હમણું તો હું વધારે અગત્યનાં કામમાં રોકાઈ ગયો હતો. હવે તો તું મ્હને મળી શકે કેમ તેની મને બહુજ ચિંતા રહે છે. મ્હારે હવે મ્હારી નોકરી જ છોડી દેવી છે. હું બહુજ કંટાળી ગયો છું. ઈશ્વર હવે મ્હને મેળવશે સારે મળાશું.” રજુમલસીંહે જવાબ આપ્યો.

“કેમ નહીં મળી શકાય ? મ્હેં મ્હારા કાકાને આપણા બંનેનાં લગ્ન બાબતની વાત કહી હતી. ત્હેમણે અનુમતી આપી છે. ફક્ત તે ત્હમને જોવાની ઇચ્છા રાખે છે.” સગુણે જવાબ આપ્યો.

“સગુણ ! તેતો હું જરૂર ત્હેમને મળાશ. પરંતુ સગુણ ! પેલો બ્હાદુરસીંહ આરવ-લીઓ પકડાયો કે નહીં ? બ્હાદુરસીંહને ત્હારા કાકા નજરે જોએથી ઝોળખે છે ?” રજુમલસીંહે સ્થેજ પ્રશ્ન કર્યો.

“અરે તે તો વાત કરશો જ નહીં. કોણ જાણે કેવી રીતે તે આરવલીઆને ખબર પડી. બહુ લશ્કર કપાઈ ગયું. તેને પકડવાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ નીવડ્યો. અને મ્હારા કાકા માંડ માંડ જીવતા છુટ્યા. તે દિવસથી તે ઘણા જ શોક કરે છે. માણસનું તુકશાન થયું અને અર્થ સર્વો નહિ.” બ્હારવલીઆને નજરે જોઈને કોઈપણ ઝોળખતું નથી તો મ્હારા કાકા ક્યાંથી ઝોળખે ? કોઈ કહે છે, કે આટલો લાયકો છે અને આટલો ગોરો છે પરંતુ કોઈએ ત્હેને જોયો નથી.” સગુણે ખુલાસાથી કહ્યું.

“અરે રામ ! રામ ! બ્હારવલીઓ હાથ ન જ આપ્યો. કાંઈ અડચણ નહીં પરંતુ હું થોડા દિવસમાં ત્હારા કાકાને મળીશ અને પછી હું મ્હારાં સગાં સંબંધીને લઈ અહીં સરદારગઢમાં આવીશ પછી જેમ અને તેમ જલદીથી આપણું લગ્ન થાય તેમ વધારે સારું” રજુમલસીંહે ખોલ્યો.

“હીક સારે એમ કરીશું.” સગુણે કહ્યું.

“ત્યારે છુટવાની બહારી છે. લે, આ કરારનામું” વાંચ ! જોકોઈએ એક કાગળ પોતાના કગલામાંથી કાઢતાં કહ્યું. દિવાને અજવાળે તે કાગળ વાંચવા માંડ્યો. અડધાએ નહીં વાંચ્યો હોય તેટલામાં તે હુટારાની આંખો ફરી ગઈ અને ગુસ્સાથી સતોચોળ થઈ ગયો તેથી તે ફેંકી દઈ તફકી ઉઠ્યો.

“જાહનનમાં ગયું તહમાર કરારનામું ! બલે મોત આવે તેમાં શું થયું. બેલા મરવું કે મોડા મરવું ! પરંતુ મહારી પ્રિયાના પ્રેમ પાત્રને તહમારા હાથમાં સોંપીશ ! કદી નહીં બને. જાઓ !”

“હીક ત્યારે હું જાઉં છું. હવે છેલ્લી સલામ ! હું તને હવે સ્વર્ગમાં મળીશ. પરંતુ હે હતભાગી ! ત્યારા મૃત્યુ પછી ત્યારી પ્રિયા શા કામમાં આવવાની છે ! એ ખબર છે. કે જીવતો હાથશ તો કોઈક દિવસ પશુ તહેને શાન્ત કરી શકીશ !”

કેદી ઉંડા વિચારમાં પડ્યો. માથા ઉપર હાથ મારી ભોંય ઉપર પડી ગયો અને મોટેથી બોલવા લાગ્યો. અહા ? હવે હું શું કરું ? એક તરફ મહારી જીંદગી અને એક તરફ મહારા પ્રેમ પાત્રની વહાલામાં વહાલી વસ્તુ ? અરે વિધાતા ! અરે પ્રેમ ! મહારે શું કરવું ? “ના—ના—તેમાં તો હું સહી નહિ” કરી આપું, બલે મૃત્યુ થાય. ”

“બહુ સારૂ ત્યારે હું આ ચાલ્યો. જોકોઈએ ખારણા તરફ જવા માંડ્યું ખારણું ઉઘાડ્યું અને ખારણું વાસી બહાર નીકળી જવાની તૈયારીમાં હતો તેટલામાં કેદીએ એક ગાંડાના સ્વર માફક બૂમ પાડીને પાછો બોલાવ્યો અને કહ્યું ” પાછા આવો ? જોકોઈ પાછા આવો ! જે થાય તે ખરું ! લાવો આં નીચ હત્યારાને તેટલું પશુ પાપ કર્મ કરી પાપનો ઘડો ભરવા દો ” કેદી ધ્રુજતે હાથે કરારનામામાં સહી કરી એક હાથ મારી બૂમ ઉપર ટંગી પડ્યો.

રાત્રીના બાર વાગે કેદીને છોડી મુકવાનો પાટલાહનો ફરમાન આવ્યો. બેશુદ્ધ અવસ્થામાં તહેને ડાળીમાં ઘાલી બહાર આણ્યા; અને તહેને એક પાલખીમાં નાખી જોકોઈ દક્ષિણ તરફ વિદાય થઈ ગયો.

આ વાતને આરેક માસ થઈ ગયા; એટલામાં ખબર આવી કે સરદારગઢનો ઠાકોર સુજનસીંહ મહેલમાંથી જ પોતાની પુત્રીના લગ્ન સમારંભમાં અદસ્ય થઈ ગયો છે. તેની પુત્રીનાં લગ્ન રજુમલસીંહ નામના યુવાન રજપુત સાથે થયાં અને તે રાત્રીએ સુજનસીંહ પોતાના મહેલના પાછલા ભાગમાં ફરતો હતો ત્યાંથી અદસ્ય થઈ ગયેલો જણાયો. તેની બહુ શોધ કરી પરંતુ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહીં. આસપાસના ગામડામાંથી એવી ગપ આવી જે મધ્યરાત્રી થયા પછી કોઈ માણસને ઘોડા ઉપર બોંધી આઠ દ્યોક કાળા પેશાકવાળા ફત્તારો દક્ષિણ તરફ લઈ ગયા છે. પરંતુ તેનું કંઈ પશુ નામનિશાન જણાયું નહીં.

એક અઢવાડીયા બાદ સરદારગઢના મહેલની અગાથીમાં રજુમલસીંહ અને સરખુ-હંદરી વાતો કરતાં બેઠાં હતાં. સરખુ ઘણી જ દિલગીર જણાતી હતી. તેથી તહેણે ધીરે સ્વરે કહ્યું “ત્યારે મહારા કાકાની તપાસ તમે નહીં જ કરો ? તેની શી સ્થિતિ થઈ હશે ? મહારા સાંભળવામાં આવ્યું છે જે પેલા હુટારાને શહેનશાહ અકબરે માફી બક્ષી છે

તેથી લેણું તો મ્હારા કાકાને નહીં પકડ્યા હોય ! ત્હમે કહો છો કે આપણુ ગોવળ-કોંડામાં જન્મને રહીએ પરંતુ મ્હારા કાકાની, ખજર મળ્યા શિવાય હું તો અહીંથી જન્મ સપ્તશ નહીં.”

“ કદાચ ખ્હાદુરસીંહ ત્હને પકડી ગયો હશે તો તેની વિજ્ઞપુરમાં બાળ લાગશે. કારણ કે વિજ્ઞપુરના પાદશાહ અને સુજનસીંહને ઉંડુ વૈર છે તેથી તે આ વાત જાણતો હશે. મ્હારા સાંભળવા પ્રમાણે ખ્હાદુરસીંહ એ તરફ જ હોવો જોઈએ. માટે મ્હારી તો એવી ઇચ્છા છે જે આપણે સર્વેએ ત્યાં જવું અને ત્યાં તપાસ કરવી.” રણમલસીંહ બોલ્યો.

“ ત્હમારી ઇચ્છા હશે તો હું તેમ કરીશ પરંતુ ખ્હાદુરસીંહને કેવી સરને આજ્ઞાર પાદશાહે છોડી મુક્યો ? ” સગુણે પુછ્યું.

“ હું જાણું છું તે પ્રમાણે વિજ્ઞપુરના એક સરદારે અને ખ્હાદુરસીંહ અહમદનગરનો ઘેરો ચાલે છે તેમાં ત્યાંના માણસોને ફેડી કીલ્લો તાકીદે પાદશાહને તાબે કરવાની શરતે ત્હને માશી બક્ષી છે પરંતુ તેની સાથે આ પણ સરત છે કે લેણું આવો હુલ્લુદાટનો ધંધો હવે વધારે વખત ચલાવવો નહીં ” રણમલસીંહ ખુલાસો કર્યો.

આ વાત થયા પછી ગોવળકોંડા તરફ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સાતેક દિવસ ગયા બાદ વિજ્ઞપુર અને ગોવળકોંડાની સરહદ પાસે પહોંચ્યા. પાસે વર્ધા નદી વહેતી હતી અને તેના કીનારા ઉપર એક ગામહુ હતું તેની ધર્મશાળામાં બધાએ ઉતારો કર્યો. મધ્યશત્રી થઈ ત્યારે બાર હથિયારબધ ઘોડેસ્વારોએ આવી તેજ ધર્મશાળામાં પડાવ નાંખ્યો. તેમની સાથે એક ઢોકેલી બળદની ગાડી હતી. ત્હમાંથી કોઇ માણસ ઉતર્યું અને પાસેની ઓરડીમાં ત્હને રાખવામાં આવ્યું. આવેલા માણસોમાંના બે તેના ઉપર ભરેલી બદ્દલે પહેરો ભરવા માંડ્યા. સ્હવારના પાંચ વાગ્યાનો સમય થયો, સગુણ ઉંઘમાંથી ઉઠી હતી એટલામાં ખ્હાદુરસીંહ રણમલસીંહે આવી પૂછ્યું. “ સગુણ ! બહારી સગુણ ! તું મને ખરેખર વચન આપે છે કે ગમે તેમ થશે તોપણ ત્હારો ભાવ મ્હારા ઉપરથી એછો નહીં થાય ? ”

“ કેમ આજે ફરીથી એનો એજ સવાલ પૂછ્યો ? મ્હારો સ્નેહ કોઇ દિવસ ત્હારાથી વિમુખ નહીં થાય. મ્હારા બહાલા ! ” સગુણે પોતાના પતિને ખાત્રી પડતાં કહ્યું.

રણમલસીંહ તુરત તેના હસ્તપાશમાંથી છુટો થતાં બોલ્યો. “ કીક ત્યારે સગુણ ! જે ખ્હારવટીઆથી તું બહીતી હતી, જે ખ્હારવટીઆથી આખો મધ્યહિન્દ થર થર ધ્રુનતો હતો, અને જેનાથી ભક્ષબલાને નિંદ્રા નહોતી આવતી તેજ ખ્હારવટીઓ ખ્હાદુરસીંહ ત્હારી સન્મુખ ઉભો છે. ”

સગુણ આ સાંભળી બેઝબાકળી બની ગઈ. ત્હનું મ્હોં અને આંખો હોળી થઈ ગઈ અને તેની જીભ ટુંકી થઈ ગઈ હોય તેમ લાગ્યું. પરંતુ તેટલામાં તેના પતિએ કહ્યું “ ત્હારા કાકાને જોવા છે ? ચાલ ! ત્હને ખતાવું. ”

પાસેની ઓરડીમાં એક કેદી પુર્યો હતો. તેના ઉપર પહેરો હતો તેના પહેરેગીરને હુકમ કરવાથી તે દૂર રહ્યો. સગુણ અંદર ગઈ. સુજનસીંહને ભારે બેડી પહેરાવી હતી અને તે એક ખુરશીમાં લમણે હાથ દબાવે બેઠો હતો. સગુણે આ જોઈ એક કારમી ચીસ પાડી

વિચાકળા.

સ્રીઓ તથા બાળકોને ધરગતુ દવાઓ.

(૧૦ મા અંકના ૩૩૫ મા પૃથ્વી અનુસંધાન.)

વાયુના ઉપાય—બ્હેનો ! આંખના ઉપાયો જાણ્યા પછી હવે વાતા ઉપાયો જાણવાની બહુ જરૂર છે. કારણ કે આપણી ઘણી બ્હેનો પોતાની ભર જુવાનીમાં જ વાએ ઝલાઈ ગયેલી હોય છે. તેથી તેઓ પોતાના કુટુંબની સેવા કરી શકતી નથી. પોતાના દેહની સાર્થકતા કરી શકતી નથી. આ દુનિયામાં જે લાવ લેવા નેહએ, અને જે પરમાર્થ કરવા નેહએ, તે તેઓ કરી શકતી નથી. અને ખરી જુવાનીમાં જ છુટ્ટી ડોશીઓ જેવી થઈને પથારીમાં ગરી જાય છે. આ શું થોડી દિલગીરી છે ? આવી રીતે જુવાનીમાં જ થકપણુ આવી પડે, અને જીંદગી નકામી થઈ જાય એ શું થોડું દુઃખ છે ! માટે એવી આદતોમાંથી છુટવા સારૂ આપણે કુદરતી નિયમો પાળવા નેહએ. શરીરની આરોગ્યતા ના નિયમો જાણવા નેહએ. અને સાદી સાદી ધરગતુ દેશી દવાઓ જાણવી નેહએ. કારણ કે જે એ પ્રમાણે વરતીએ તો ઘણી જાતના રોગોમાંથી રહેલાઈથી બચી શકીએ છીએ. ઘણી જાતના રોગોને આવતા અટકાવી શકાય છે, અને ઘણી જાતના રોગોને વધતા અટકાવી દઈ ચળીનું સંકટ સોગમાં પતાવી દેવાય છે. માટે આપણે આરોગ્યતાના નિયમો તથા ધરગતુ દવાઓ જાણવી નેહએ.

૧. શરીરના જે ભાગમાં વા જણાતો હોય ત્યાં તલનું તેલ, કોપરાનું તેલ, અજગીરું તેલ, સરસીઈ તેલ, એરંડીયું તેલ, કરંજનું તેલ, ખસખસનું તેલ, તગ્નું તેલ, લવંગનું તેલ, સુવાનું તેલ, અન્જમાનું તેલ, ગ્યાસલેટ તેલ, ટરપીટન તેલ, અથવા એવાં જ બીજાં જે કોઈ તેલ હાજર હોય તેમાંથી જે વખતે જે તેલ વધારે જરૂરનું લાગે તે તેલ ચોળવું. જે તેલ ચોળવું તે સારી રીતે બાર દઈને ચોળવું, અને તે ઘણીવાર સુધી ચોળવું. જે નરમ પ્રકારનો સેજ સાજ વા હોય તો સાદાં સાદાં તેલ ચોપડવાં, અને જે સખ પ્રકારનો વા હોય તો ઉપર કહેલાં તેલોમાંથી સખ પ્રકારનાં તેલો ચોપડવાં, એ તેલમાં બીજી દવાઓ પણ મેળવાય છે; જેમકે, તલના તેલમાં અથવા કોપરેલમાં મરીનો લુકે અથવા મીણ નાંખી ઉકાળાય છે, તેમજ લસણનો રસ, તુલસીનો રસ, આદાનો રસ, ફોદીનાનો રસ, આકડાના પાનનો રસ, ધંતુરાનો રસ, ચોરનું દૂધ, એરંડાચણાં, સુંડ, લીંડીપીપર, વગેરે ઘણી ચીજો તેમાં મીલાયી, તે તેલને ઉકાળવું, અને એ વસ્તુઓનો કસ બરોબર રીતે તેલમાં ઉતરી જાય ત્યાં સુધી તે તેલને પકાવવું. પછી તે ઠંડુ પડે ત્યારે, તેને ગાળી લેવું. એ તેલથી માલીસ કરવાથી ઘણી જાતના બહુ સખ વાયુ પણ મટી જાય છે. પણ વાયુના સાદા સાધારણ રોગમાં આનું આકર્ષ તેલ વાપરવાની જરૂર નથી. તેમાંની કોઈ એક જે નજી અથવા જેટલી સહેલાઈથી મળી શકે તેટલી દવા નાંખીને તેલ બનાવી લીધું હોય તો પણ તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. માટે જેને જેમ અનુકૂળતા હોય, અને જે પ્રમાણે રોગનું જોર હોય, તથા શરીરની જેવી નાચુક કે ખડતલ પ્રકૃતિ હોય તે પ્રમાણેનું તેલ બનાવી લેવું, ને તે ચોળવું, તેથી બહુ ફાયદો થાય છે.

૨. શરીરના જે ભાગમાં વા જણાતો હોય તે ઠેકાણે શેક કરવો. કારણ કે શેક કરવાથી પણ વાયુના રોગમાં બહુ મોટા ફાયદો થાય છે. શેક પણ ઘણા પ્રકારનો થાય છે. જેમકે, નળીઓને તપાવી તેનો શેક લેવાય છે, ઇંટનો શેક લેવાય છે, ગરમ પાણીનો શેક લેવાય છે, બિનનો કપડાંનો શેક લેવાય છે; ખસખસના દોડવાને ઉકાળા તેનો શેક લેવાય છે, આકડાનાં પાંદડાં ઉપર એરંડીયું ચોપડી તેને તપાવી તેનો શેક લેવાય છે, અને સગડી પાસે ખેરડીને કંઈ પણ બીજી વસ્તુની મદદ વિનાનો શેક પણ લઈ શકાય છે. માટે જે વખતે જે જાતની અનુકૂળતા હોય, તથા જે જાતના શેકની જરૂર હોય તે જાતનો શેક કરવો, કંઈ જાતનો શેક કરવો વધારે ફાયદાકારક થઈ પડશે, તે હકીકત પોડોશીમાંથી કોઈ કોઈ લોકો જણાતાં હોય છે, માટે એવાં અનુભવી માણસોને પુછવાથી તેનો ખુલાસો મળી જાય છે.

૩. વાયુવાળા ભાગ ઉપર ખમી શકાય તેવાં ગરમ પાણીની ધાર રેડવા કરવી, અને આસ્તે આસ્તે તે ભાગ એ વખતે ચોળ્યા કરવો. એ પ્રમાણે થોડા દહાડા સુધી દરરોજ દશ મીનીટથી અડધો કલાક સુધી એ પ્રયોગ અજમાવવાથી બહુ સંજ્ઞ પ્રકારના વાયુ પણ બહુ સહેલાઈથી અને જલદીથી મટી જાય છે, અને બીજી આકરી દવાઓ ચોપડવા કરતાં તથા પરદેશી અજણી દવાઓ પેટમાં ધાલવી, તેના કરતાં આવા સ્થેલા-વગર ખરચના ને કુદરતી ઉપાયો કરવા એ વધારે સાફ છે.

૪. વાયુવાળા ભાગ ઉપર પ્રથમ જરા ધી ચોપડી ને પછી ઉપર હાંડલીયો ચોર ચોપડવો, એથી ઘણી જાતના હઠીલા વાયુ પણ મટી જાય છે, અને કાઠીયાવાડના ગામ-ડાના લોકો તો વાયુ ઉપર ખાસ કરીને ચોરનો ઉપાય અજમાવે છે, અને તેથી સેકડે પોણેસો જણને ફાયદો થાય છે.

૫. વાયુવાળા ભાગ ઉપર રાંધ ચોપડવાથી, તથા અલ્લસીની પોટીશ લગાડવાથી, અશેલીયો ચોપડવાથી, તથા નગડનાં પાન વાટી ગરમ કરીને ચોપડવાથી પણ ઘણી જાતના વાયુ મટી જાય છે. માટે પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે, દરદના જરૂર પ્રમાણે અને દવાની સગવડ પ્રમાણે જે ચીજ વાજખી લાંબે તેનો લાભ લેવો; એટલે વાયુ મટી જાય છે.

૬. ગૌમત્ર થોડા દિવસ પીવાથી પણ ઘણી જાતના વાયુ મટી જાય છે, ગૌમત્ર કેટલું પીવું તથા કેવી ગાયતું પીવું તે બધી વાતો હું અગાઉ પેટના દુખાવાની બાબતમાં કહી ગયેલા છું. તે બધી હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને પછી ગૌમત્રનો ઉપયોગ કરવો. એટલે તેથી થોડા દિવસમાં બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

૭. એરંડીયા તેલનો દૂધ અથવા ચાંદની સાથે ઉપયોગ કરવાથી પણ ઘણી જાતના વાયુ મટી જાય છે. અને વાયુના રોગોમાં એરંડીયું એ બહુ મોટી અને અસરકારક દવા છે. તેના બીજોનો પાક જનાવીને ખવાય છે તેથી વાયુ મટી જાય છે, અને ઘણા દહાડા માફકસર એરંડીયું પીવાથી પણ બહુ ફાયદો થાય છે.

૮. વાયુના રોગોમાં અશેલીયાની ખીર ખાવાથી પણ બહુ ફાયદો થાય છે તથા મેથીના લાડુ ખાવાથી પણ બહુ ફાયદો થાય છે. લસણ એ પણ વાયુની ખાસ દવા છે. લસણને ધીમાં તળી બાજરીના રોટલા સાથે તે ખાવાથી પણ બહુ ફાયદો થાય છે. એ

એક ગરીબ કાઠીઆણી બાઇ કે જે રેંટીઓ કાંતીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતી હતી તેને થોડાક લેપ ચાટવા આપ્યો અને બીજો દિવસે કરાડપતી અમેરીકનનો વારસો તેણીને મળ્યો !

એક રાજા પત્રના અધીપતીને થોડાક અનુપાન કરાવ્યું અને બીજા દિવસના અંકમાં ચાર જુદા લીડરો, સાત બિમલ્સ બહેર ખખરો, અને અઢી કોલમ બરી ધરગતું અમારો ઉત્તર ધ્રુવો ટપાલ વાંચવામાં આવ્યા !

સદા ખખરના ખારણાં ઉપર થોડાક લેપ લગાડ્યો ત્યાં. “ ભર્ય ભાંચું ”- “ પેટીના ત્રણસેના ચારસે ”-

“ પાંચસેંદ ધોલેરા કુલી ગુડ ખાધા ”- એવી જુમોથી તે ગાજવા માંડ્યું !

આખા દેશ ઉપર આ “ લીમસેન બળ વર્ધક મુવર્ણ મૃત્તાંજન લેપ ” ની અદ્ભુત અસર થઇ છે. રાતને બદલે હવે દિવસે મ્યુનીસીપાલીટી દીવા કરે છે. રાતના ચોરી કરતાં દિવસની ચોરી હવે થાય છે. આગ ચતી નથી અને થાય તો લોકો માળ ઉપરથી પડતુ મેલી જમીન પર પડે છે પણ અગ્નિમાં બનતા મુઠ્ઠી બળતા નથી. ગટરમાં ગંધ આવતી નથી અને આવે છે તો તેના મોઢાં ખુલ્લાં કરી હવામાં ભેળવી દેવાય છે. ગટરમાં ઉદર થતાં નથી અને થાય છે તો મછર તેમાં પેસી તેમનું લોહી પી, પુટ બની લોકોનો જીવ લઇ નાંખે છે. નામાંકીત છાપાવાળાઓ હવે બિમલ્સ બહેર ખખરો છાપતા નથી અને છાપે છે તો રક્ત વાર્ષિક બંધણીથી સારી રકમની સરતે જ ! મેડીકલ રેજિસ્ટ્રેશન કાયદો પસાર થતો નથી અને થવા જાય તો આ અદ્ભૂત “ લીમસેન બળ વર્ધક મુવર્ણ મૃત્તાંજન લેપ ” ની અસર વડે અટકાવી શકાય તેમ છે ! ! !

વિવિધવિહાર.

સરસ્વતી.

(લેખક:—રા. વામનરાવ પ્રાણગોવિન્દ પટેલ. બી. એ.)

(ગયા સંક્રાન્તા પૃષ્ઠ ૩૮૦ થી ચાલુ.)

ડાળા ઉંચે ચઢી ગયેલા ને કાલે તેમ લવારી કરતાં; બોલીએ તેનો જવાબ ન મળે. એની સ્થિતિ જોઈ હું જરા ગભરાઈ ગયો. શું કરવું તે ન સ્પષ્ટવાળી બહેલી બહેલી શારદાબહેનને બોલાવી લાવી. ત્યારબાદ કેટલાક ઉપચારો કીધા એટલે કાઠીને શુદ્ધિ આવી જણાઈ. એટલે શારદાબહેને પૂછ્યું ‘ બા, મ્હને ઓળખો છો કે ? ’ હા. ત્હને કોણ આ રાંડ બોલાવવા આવી હતી કે ? હજી તો માંડી મયે વર્ષે પૂરું થયું નથી. તે પહેલાં રસ્તાપર દડાડે જરવા નીકળતાં શરમે ન લાગી ? તું તો હમને ને હમારા કુળને વગોવવા જ બેઠી છે !’ કાકાને ખબર પડતાં એમણે એ કહેવામાં કાંઈ બાકી ન રાખી. બાનુબાઈ, આ સ્ત્રી શબ્દપ્રહારો છૂટા વિચારની સરસ્વતી સ્થિતિને તાબે થઈ સાંખી રહી. પણ તે શિષ્ય જ લીધે મ્હને તો એમજ લાગતું કે જો વિધવાએને બહાર નીકળવા મનાઈ કરે તોયે થોડાક વર્ષોમાં તે તે સ્ત્રીને કલાક પર્યટની મના

હોવી જોઈએ; અગર એ જો બહુ સખત લાગે-અને મનુષ્યોને તો લાગવું જ જોઈએ. તો રાત્રિને બદલે દિવસની જ છૂટ આપવી જોઈએ. મ્હારી દશાને લીધે જ જીવમો મ્હારી પર શુભરવામાં આવી હતા, તેનું તો માત્ર આ દિગ્દર્શન જ છે. હું તો ગમે તે પ્રકારે આ દશામાંથી થોડા અવસર જોઈ નાશી છૂટીશ. પણ હિન્દુ સંસારની ~~જીવન~~ વિધવાઓની-અનાથ વિધવાઓની એમના જીવનપર્યંત આજ દશા હોય છે. રે, તેમને કાઈ ઉગારો-તેમની સ્થિતિ સુધારો, અચાનકાસથી મુક્ત કરી સદર્ગે ચોળે. જ્યેષ્ઠ બધુ ! ઘણાંએ મનુષ્યો સ્વદુઃખોદ્ધૂત લાગણીથી, દયાદૃષ્ટિથી, વા લાગણીનો દંભ કરી મ્હોટાં મ્હોટાં લખાણો વા ભાષણો કરે છે પણ વસ્તુતઃ વિધવાઓની સ્થિતિ કંઈ સુધરી હોય એમ મ્હને ભાસતું નથી. આ દિશામાં જ યથાશક્તિ બને એટલું જાહેરી પર્યંત કરી, 'પરોપદેશે પારિત્ય' ના અપવાદથી મુક્ત રહી, અન્ય મનુષ્યોને દ્રષ્ટાંતરૂપ નીવડે એવું જીવન ગાળવું, એ ઉદ્દેશથી આ દેહ ટકી રહ્યો છે. આ ધુરંધર કાર્યે જ્યારે હું જોડાઈશ ત્યારેજ મ્હારાં હૃદયને મ્હારા પતિ પ્રત્યેના મ્હારો પતિ પ્રેમ કૃત્રિમ, 'લ્હાવો લેવાનો' જ નહોતો, એવી પ્રતીતિ થશે. દિવસ પર દિવસ નીકળી જાય છે, આયુષ્યની ફેરી હુંટી થતી જાય છે અને જાણે હું આ ઉચ્ચ કાર્યને વાસ્તે નાલાયક હોઉં તેમ મ્હારાથી એ દૂરતું દૂરજ રહે છે. વિચાર સહિત સજી કાર્યમાંજ લીન ક્યારે થઈ જઈશ ? એ સવાલ ઉઠતાંજ મ્હારી દષ્ટિ મ્હારી નવ મહીનાની સુશીલા પર પડે તે, ત્યાંથી મ્હારાં રક્ત હાથ સિરપર જઈ, માનસભૂમિ આગળ મ્હારી નિર્ધનતાનું ચિત્ર ખંડુ કરી, ગમ-ગીતીનાં વાદળોથી મ્હારું હૃદય છાઈ દેશે. ચિ. સુશીલા મ્હારા મુખ સામું પડીશર જીએ સારે પતિપ્રેમની પ્રાણુધારી પ્રતિમા જાણે મ્હારી કાર્યશિથિલતાને ટપકા દેતી હોય એમ મ્હને લાગે છે. આથી ઘણીવાર અધીરાઈ નિર્જળતાને ચક્ષુદ્વારા ટપકાવે છે. શાંત સુશીલા જ્ઞાન સ્થિતિનાં નાટ્યોનો ભાવ ન સમજવાથી, યાત્રી, આખર શાંતિમાં જ પોતાનું શ્રેય ગણી શાન્તિના કેન્દ્રસ્થાન (નિદ્રા) માં વિરમે છે.

જે થોડું સ્વાતંત્ર્ય મળવાથી આ પત્ર હું લખી શકું છું તેને માટે મ્હારે રજનીકાંત નામના કાકાના એક મિત્ર-પુત્રનો ઉપકાર માનવાનો છે. એમની કારકીર્દીના નુંક ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે છે:—હાનપણથીજ માબાપ વગરના થઈ પડેલા, કેટલાક સહૃદય ગૃહસ્થની મદદથી અને દુરસદના વખતમાં લોકોનાં વૈતરં કરી મેટ્રીક થયેલા, લાગવગથી પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છાથી એક ધર્માદા બોર્ડિંગમાં દાખલ થયેલા, કોઈક

* Compare :—And of all the sad and sorrowful conditions of human life, that of the Hindu widow is the most miserable and most pitiable. Divested of her valuable clothes and jewels, deprived of her beautiful locks, subjected to fasts and penances, regarded with suspicion and looked upon even by her own parents and brothers as an inauspicious being 1—(shame)—to the Hindu widow death would be a thousandfold more welcome than her wretched existence. The slow torture of flames has indeed disappeared but the slower torture of custom has fallen to her lot !"

The writer—as can be seen from his article does not agree wholly with this passage—and hence the word *compare*.

ઉચ્છ્વલતાના દોષથી બોર્ડીંગમાંથી કઢાડી મૂકાયલા રજનિકાંતે કાકાને પોતે બી.એ. થાય ત્યાં સુધી રાખી બચાવવા એક મિત્ર-પુત્ર તરીકે અરજ કરી. કાકાએ લોકોમાં આપણું સાફ કહેવાશે, કાંઈ ભવિષ્યમાં મામલતદાર કે જડજન જેવી મોટી પદવી મળશે તો આપણને કામ લાગશે ધારી અરજ રૂચીકારી, તેમને રાખ્યા. એમની સાથે બોલવાનો પ્રથમ પ્રસંગ રસોઇઓ રજા પર ગયો ત્યારે આવ્યો. તે પછી દુરસદને વખતે સુશીલાને લેઈ જઈ રમાડતા. સ્ત્રીજાતિનાં ભૂપણરૂપ-અન્ય પુરૂષો સાથે સંભાષણ કરતાં-નૈસર્ગિકી લજ્જા ધીમે ધીમે દૂર જતી ગઈ. તેમ તેમ રજનિકાંત મહારી સાથે કાંઈક વાર્તાવિતોદમાં ઉતરવા લાગ્યા. વિધવા પુનર્લગ્નનો પ્રશ્ન એ વારંવાર ચર્ચતા, અને આડકતરી રીતે તદ્ભારે પુનર્લગ્ન કરવું જોઈએ એમ સમજાવવા ચતન કરતા. હું મહારી વાત ઉઠારી, સંતતિ રહિત, પતિપ્રેમ જોણે ન અનુભવ્યો હોય તેવી વિધવાઓનાં લગ્ન કરવાં જોઈએ; અને કાંઈ સંતતિ હોય છતાં વિધવાની વય અતિ ન્હાની હોય, પતિપ્રેમને બદલે જેમણે પશુવૃત્તિજ જોઈ હોય તદ્ભેનાં એ પુનર્લગ્ન કરવાં જોઈએ; પણ એ પુનર્લગ્ન કરવાનો હેતુ વિધવા થએલી સ્ત્રીને પતિપ્રેમનો સ્વાદ ચખાડવાનો જ છે જેથી પુનઃ વિધવા થાય તો દ્વિતીય પતિનો પ્રેમજ તેને સહજીવન પચે-તૃતીય લગ્ન વગર-પ્રેરે, એટલુંજ કહી, વાર્તા વિષય બંધ પાડતી. બીજી ઘણીએ વાતો ચતી પણ આ વિષય સુખ્ય હતો. કાંઈકવાર એમના અવ્યાસમાં આવતી શુચ્યવસ્ત્રોનું, કાંઈક હસતા હસતા, તદ્ભે તો બી.એ. સુધી ગયેલાં છો એટલે તદ્ભને તો નિરાકરણ સુચાત હશે કહી તે સમજાવવા વિનંતી કરતા, ત્યારે મદને જેવું આવડતું તેવું તદ્ભનું સ્પષ્ટિકરણ કરતી. પણ આ બધાંનો અંતર્ગત હેતુ હું સમજી નહોતી. તેતો બ્યારે એક મધ્ય રાત્રિએ પાસેના ખંડની મોરીએ (ચોકડીએ) જઈ પાછી ફરી ને રજનિકાંતને મહારા શયનગૃહમાં ઉમેલા જોયા ત્યારેજ ખબર પડી. હું પેડી કે એમણે જરા હાસ્ય કીધું-ચડીભર હું સ્તબ્ધ થઈ ગઈ-પણ પછી સમયોચિત ધૈર્ય ધારી બધાં ચઢાવી આગા કરતી હોઈ તેમ બોલી 'અત્યારે અહીં કેમ આવ્યા છો? બહાર જાઓ.' આ હુકમની શી અસર થાય છે તે જોઈ રહી. કાંઈક ઉડા વિચાર કરી, શું બોલવું તે ન સજવાથી બહાર નીકળ્યા. હું બારણું અટકાવતી હતી એટલે જાણે કાંઈક સાંભરી આવવાથી 'હું તો સુશીલાને રમાડવા આવ્યો. હવે એમ બોલ્યા. તદ્ભે શા કારણથી આવ્યા હતા તેનો ખરો ઉત્તર તો તદ્ભારા અંતરના સાક્ષી ચક્ષુ અને સ્મિતે આપી દીધો છે. હવે વધુ બોલવાની જરૂર નથી. મુંગા મુંગા જાળને સુષ જાણો'—કહી બારણું બંધ કીધું ને સુષ ગઈ; પણ નિદ્રાદેવીને અને વ્યથિ થયેલાં ચિત્તને તો વેર છે—તેથી એ દેવીએ એના ચતુરને સન્માન મળ્યું જોઈ પોતાના દર્શનનો લાભ આપવા ના પાડી. આ બનાવથી જાગ્રત થયેલી તુલનાશક્તિએ વિસ્મૃતીનાં પડો તજે સંતાઈ રહેલું બાનુબાહનું પ્રિય નામ-ક્યાં બાનુબાહ ને ક્યાં રજનિકાંત—એ ઉદ્ગારથી રમરાવ્યું. એક દિવસ બ્યારે તદ્ભે મદને કંઈ હનું, કે બદેન હું પરણેલો છું—વાસ્તે મહારી સાથે નિઃશંક વાત કરતાં બંધાશે નહીં, ત્યારે મદે કાંક હસતાં હસતાં તદ્ભને કંઈ કે હું એ વિવાહીત છું; આપણે એ એ સિધ્ધિમાં નહોત તોએ હું તો કાંઈ પણ અપેક્ષા વગર આટલીજ દુઃસ્થી તદ્ભારી સાથે વાત કરત-જગતમાં નિર્દોષ પ્રેમ હોઈ શકે છે એમ તદ્ભે એ માનો છો ત્યારે વળી આજે આમ બોલવાનું તદ્ભને ક્યાંથી ચઢી આવ્યું? વિવાના મદમાં ને અનુભવની અગાનતામાં આમ

હસી કાઢેલાં તદ્દમારા વચ્ચેનાં રહેલી હૃદયની શુદ્ધતા અને રજુતાની કીમત હું આજેન સમજી. ‘શું ત્યારે તદ્દમારા જેવા પુરોષો વિરલજ છે ? સ્ત્રીઓ સર્વ નીતિવાનજ છે ? ગમે તે હો જ્યાં સુધી મનુષ્ય આડે રસ્તે જતી સ્ત્રીઓને બચાવવાનો ‘ધર્મ’ ભૂલી નહીં. સ્ત્રીજાતિને અવળે માર્ગે દોરવામાં પોતે સાધનરૂપ થયો નથી ત્યાં સુધી ચિત્તે ‘ચલેલી સ્ત્રી’ પણ દુષ્ટાચરણે ધૂષિ શાયજ નહીં. નિખાલસ હૃદયની વિધવાઓ કેટલાંએ આવા મધુ-વાચનજમાં સપડાતી હશે ? હે પ્રભો ! આવાં મનુષ્યોને તમે જન્મ શે આપ્યો ? અરે વિવાદેવી ! એવાને તમે પ્રસન્ન શે થયાં ? એ તો તદ્દમાઈ નામ વગોવશે. કેટલાંકનાં આવાં આચરણથી સમસ્ત શિક્ષિતવર્ગ હલકો પડે છે. વિદ્યાનો આવેજ ઉપયોગ થઈ શકતો હશે એમ ધારી કેટલાંકે માખાપો પોતાનાં છોકરાંને શિક્ષણ આપતા પાછા હલે છે. ૨ ! બાનુભાઈ, તદ્દમારા જેવા વિદ્વાનો જ્યારે પોતાની પ્રજા પ્રત્યે આ ધુરંધર દ્રવેજ સમજી, સદ્ગતિની ઊપ પાડી આવાં કલંકો વિરલ બનાવશે-ભુસી નાંખશે-અને શિક્ષણ તો સદેવ શુદ્ધ અને નિર્વિકારી છે-એમ આર્થભૂમિનાં વૃદ્ધ તેમ યુવાન અજ્ઞાન માખાપોને દેખાડશે ત્યારેજ મહેને સંતોષ થશે.’ આ બધું જણે હું તદ્દમને કહેતી હોઉ નેમ લાગણીના આવેશમાં મ્હોટથી બોલાઈ જવાયું. પણ આથી કોઈ જાગી ન ઉઠ્યું એટલું વળી મ્હાઈ બાગ્ય ! હૃદય હલકું પડવાથી નિદ્રાદેવીએ પણ કૃપા કરી.

અપેરે શારદાબહેન આગ્યાં. ગમે એટલા ખરાબ માણસને ગમે તે દુઃખ માથે પડે તોએ જદબોધ ન કરવાનો નિયમ મ્હારે આજ એમના મ્હોડા આગળ નોડયો પડ્યો. કાકાના કુટુંબમાં ફક્ત એમનોજ પૂર્વ ગ્રેમ મ્હારી પર કાયમ રહ્યો હતો, તેથી કોઈને ન કહેવા વિનંતી કરી, રજનિકાંતની વાત કહી. મ્હારી દયા જાણી, તખીઅત સારી ન હોવાનું બહાનું કહાડી ‘સરસ્વતીને મ્હારી તખીઅત સુધરે એટલા દાડા મોકલો’ એમ શારદાબહેને કાકીને કહ્યું. કાકીને મન હરી-વચ્ચા ને રજ આપી તેથી હું અહીં આવી છું. રાત્રિએ ઓચિંતું સાંભરેલું તદ્દમાઈ નામ-આપણે પૂર્વે નો શુદ્ધગ્રેમ-એવીગેરેએ મહેને મ્હારી રિયતિ સ્થવી. હવે મ્હારે શું કરવું ? એ પ્રશ્ન તદ્દમને પૂછવાનું સાહસ ઉડાવ્યું છે, તે તદ્દમને બોલું તો નહીં લાગે-દરજુજર કરશે. પત્રનો જવાબ શારદાબહેનને સરનામેજ લખશે.

(અપૂર્ણ.)

લી. તદ્દમારી બહેન સરસ્વતીના પ્રણામ.

“આધુનીક એશીયાટીક” સ્ત્રીઓનું દીગ્દર્શન.

કેટલાંક સૈકાઓથી એશીયાની પ્રજાઓમાં એક એવી પ્રણાલીકા ચાલી આવતી હતી કે તેના પરીણામમાં તે પ્રણાલીકાઓનું સેવન કરતી પ્રજાઓનું જીવન નીર્માલ્ય અને શુષ્ક બની ગયું હતું. સમયના પરીવર્તનને લીધે ‘કેટલો કે ધર્મના અભાવને લીધે, એશીયાની સઘળી પ્રજાના ગૃહસંસારમાં સ્ત્રીઓની પદવી શું છે ને વીસરાઈ જવામાં આવી હતી. પરંતુ હૃદય અને અસ્ત જડ તેમજ ચેતન પદાર્થને સરખી રીતે લાગુ પડે છે. પાશ્ચાત્યિક કેળવણીના પ્રતાપે ઘણા વર્ષથી નીંદ્રામાં પડેલી પ્રજાના જીવનમાં કોઈ નૂતન સંસ્કાર ઉત્પન્ન થતા માણસ પડે છે. પાશ્ચાત્યિક પ્રજાની આફક હાલની સુધરતી એશીયાટીક પ્રજા પણ સમજવા લાગી છે કે સ્ત્રી એ કુટુંબમાં વસતો દેવતાઈ દ્રવ છે. સ્ત્રી એ પુરૂષ જીવનમાં

ઉત્તમ સંસ્કારો રેડતી વીરાંગના છે. મનુષ્યની જીંદગીના રસ્તામાં દુઃખ રૂપી કાંટાઓની વેદના દૂર કરવાનું સ્નેહ રૂપી આપણ સ્ત્રીઓની જ પાસે રહેલું છે. સ્ત્રી પોતાની ફરજ ભગીની, ભાઈ કે પુત્રીના રૂપમાં બજાવતી રહે છે. જ્યારે આવા ઉત્તમ લક્ષણો પ્રગ્નની બાળ્યમાં આવતાં ગયાં ત્યારથી એશીયાની દરેક પ્રગ્નમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાની એક મોટી ચળવળ શરૂ થઈ. પરીણામમાં હાલનો એશીયાટીક સંસારિક સુધારક સ્ત્રી કેળવણીના ઝુંડો હાથમાં રાખી સ્ત્રીઓની રિચિત સુધારવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. સ્ત્રીઓની કેળવણી તે તેનો ઉદ્દેશ છે. આ ઉપદેશ તે સ્ત્રીઓને તથા પુરૂષોને સરખી રીતે કર્યો કરે છે. સ્ત્રીઓને ઉપદેશ કરે છે કે તમે તમારા ગૃહમાંથી બહાર નીકળો. અને જુવો કે હાલની દુનિયા કેવા સ્વરૂપમાં ચાલી રહી છે. સુરેષો અને કોલેજોની તમા સહાયતા લઈ તમારી માનસિક શક્તિઓને નુતન જીવન આપો. પુરૂષોને ઉદ્દેશ કરે છે કે સ્ત્રીઓને ગુંલામગીરીની બેડીઓમાંથી મુક્ત કરો ને તેમને માટે કન્યા મહાવિધાલયો અને એવી સંસ્થાઓ ઉઘાડો. સૌથી આગળ પડતી આવી પહેલી ચળવળ જાપાનમાં શરૂ થઈ. ત્યાં છોકરીઓની કેળવણી ફરજિયાત અને વીના મુલ્યે આપવામાં આવે છે. આશરે ત્રીસ લાખ છોકરીઓ હાલ જાપાનમાં કેળવણી લે છે. કેળવણી લીધા બાદ નીર્ભયપણે કોઈપણ વહેપાર અથવા ઉદ્યોગમાં તેઓ જોડાઈ શકે છે. તેઓને લગ્નસમય ૧૪ થી ૨૫ વર્ષનો છે. તેઓ સ્વયંપ્રચાલિત પરંતુ વડીલોના અનુમોદન પ્રમાણે પોતાનો ધણી પસંદ કરે છે. ઉત્તમ વધાશાળી સ્ત્રીઓ રાજ્યની ચળવળમાં ભાગ લે છે. અજ્ઞાન અને અભણ રહેલી પોતાની બહેનોને કેળવણી આપે છે. રૂશીયા સાથે થયેલા વીર્ય પહેલાં જાપાનમાં સ્ત્રી એક પુરૂષની સહાયિકા માફક ગણવામાં આવતી હતી. પરંતુ તે લડાઈ બાદ જાપાનીઝ પુરૂષો સ્ત્રીઓની તુલના દેવી સાથે કરવા લાગ્યા છે. રૂશીયા સાથે જે વખતે લડાઈ ચાલતી હતી તે વખતે રશ્યુસેનમાં જાપાનીઝ સ્ત્રીએ એક ઉત્તમ સ્વયંસેવિકા તરીકે જે ફરજો બજાવી છે તેનાથી સઘળી એશીયાટીક પ્રજાઓ નાહ પરંતુ પાશ્ચાત્યિક પ્રજાઓ પણ અભયમ થઈ ગઈ હતી. જાપાને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિથી કેવા મીઠા ફળ ચાખ્યાં તેનો દાખલો લઈ ચીરકાળથી ઉંઘમાં પડેલું અશીષી ચીન પણ જાગૃત થયું. હાલમાં સ્વર્ગવાસ થયેલી ચીનની રાજ્યમાતાએ સ્ત્રીઓની કેળવણી તથા પદવી સુધારવા પોતે અયાગ મહેનત લીધી હતી. ધણી વર્ષથી ચાલી આવતા સ્ત્રીઓના પગના પંજા ઝુંડો રાખવાનો રીવાજ તેણીએ નાશ દુર્યો. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના અર્થે તેણે રુકો અને કોલેજો સ્થાપી. ચીનમાં વસતી આગળ વધેલી સ્ત્રીઓ સંસાર અને રાજ્યના સુધારામાં આગળ પડતો ભાગ લે છે. બહેલી કુમારીકાઓ પોતાનો ધણી સ્વયંપસંદગીનો શોધી લે છે અને ધૃષ્ટ વિરૂધ્ધ જે માખાપ પરજાવવા પ્રયત્ન કરે તો તેઓ નહિ પરજાવ સાર હડતાળ પાડે છે.

૧૮૭૧ ની સાલમાં કેટલીક યુવાન જાપાનીઝ સત્રારીઓ અમેરીકા કેળવણી લેવાને ગયેલી હતી. તેમાં એડમીરલ યુરુકે જેણે રસો-જાપાનીઝ લડાઈના રશ્યુસેનમાં ઉત્તમ બહાદુરી બતાવી હતી તેની ધર્મપત્ની પણ હતી. હાલમાં નીચાળે જતી છોકરીઓનું પ્રમાણ જાપાનમાં સોએ-એકાંશી છે. છોકરીઓને અપાતી કેળવણીના બે વીભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

પ્રાયશઃ અને ઉચી કેળવણી-ટાકીઓની અંદર છોકરીઓને સાર એક ઉત્તમ કોલેજ સ્થાપવામાં આવી છે. જેની અંદર જાપાનીઝ બાપ્તિસ્ટ, ઈંગ્લીશ, ફ્રેન્ચ, દત્તિહાસ, જુગોગ

હિસાબી કામ, ગૃહસ્થાશ્રમનું કામકાજ જેવું કે બાળકોની માવજત, ચીત્રકામ, સંગીત વીગે શીખવવામાં આવે છે. જાપાની ઓકારીઓ કસરતી શરીરની મજબૂત બાંધાની હોય છે કેટલીક સ્ત્રીઓ તો કુસ્તીબાજનું કામ પુરૂષોની સાથે હરીફાઈ કરી શકે છે. ટાકીઓમ સ્ત્રીઓથી ચલાવાતી કેટલીક સંસ્થાઓ છે. તેમાંની મુખ્ય ધર્મોદ્ધારિણી છે જેન અધ્યક્ષ જાપાનની મહારાણી છે. જાપાનીઝ લેડીઝ એન્જ્યુકેશનલ સોસાયટીની અધ્યક્ષ સાહબદી છે. દરદીઓની માવજત કરનાર મંડળની અધ્યક્ષ પણ ત્યાંની મહારાણી છે. રેડક્રોસ સોસાયટી કે જે સ્વયંસેવીકાઓની બનેલી છે તેની અંદર જાપાનની કેટલીક ઉંચાં કુટુંબની બાતુઓ જોડાયેલી છે. શિયા સાથેની લડાઈમાં એ સોસાયટીએ ઉત્તમ દેશની સેવા બજાવી હતી. જાપાનની સ્ત્રીઓની ઉંચ પદ્ધતિ-બુદ્ધધર્મની પાલનને લીધે અંડમ રહેલી છે. બુદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો કરનાર સ્ત્રીઓ હતી. બુદ્ધ ધર્મનું હિન્દુસ્થાનમાં સંશોધન કરવાનું માન ભરેલું કાર્ય જોનસીની, જોનઝોની અને કેમ્બ્રીની નામની ત્રણ સ્ત્રીઓને સોંપવામાં આવ્યું હતું. પાશ્ચાતિક મુદ્દારાને લીધે સ્ત્રીઓના હૃદયમાં એક નવો પ્રકાશ પડ્યો. રાજ્ય સત્તા અને લોકોએ કબુલ કર્યું કે પાશ્ચાતિક મુદ્દારાનું મુખ્ય બીજ કેળવણી છે. ૧૯૦૨ ની સાલમાં સ્ત્રીઓને સાર ટાકીયોમાં એક યુનીવર્સિટી સ્થાપવામાં આવી હતી ત્યાં કેળવણી એવા પ્રકારની આપવામાં આવે છે કે તેનાથી સ્ત્રીઓના જીવનમાં કંઈ ખામી રહી શકતી નથી. ગૃહસ્થાશ્રમના કામકાજને માટે તેમને યોગ્ય બનાવવામાં આવે છે.

ધરાનની સ્ત્રીઓ પણ ધીમે ધીમે ઉન્નતિમાં શિખર ઉપર ચઢવા લાગી છે. સંસાર મુદ્દારાના અને કેળવણીમાં આગળ વધેલી સ્ત્રીઓ મજલસ-પાર્લામેન્ટમાં બેઠક લેવાને ઘણી આતુર થઈ છે. હાલની ધરાની સ્ત્રીઓ નીશાજે નતી અને કેળવાયેલી માણુમ પડે છે. તેઓ સારાં સારાં પુસ્તકો અને ન્યુસપેપર વાંચવામાં મશગુલ માણુમ પડે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ તો પોતાની અનલ્લ અને બ્લોકલ સ્વદેશી બહેનોને મુદ્દારવાની ખાતર વર્તમાનપત્રો બહાર પાડે છે અને એવી અનેક રીતોથી દેશની ઉત્તમ સેવા બજાવે છે. ઘણીક સ્ત્રીઓ પોતાના પુરૂષથી ચલાવાતાં-માંસીકો-વર્તમાનપત્રો વીગેરેમાં દેખરેખ રાખે છે. ધરાની સ્ત્રીના આચાર વિચાર ઘણે અંશે હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓને મળતા આવે છે. તેનું હૃદય સ્નેહાળુ અને કામળ હોય છે. ઘરનું સંબળું કામકાજ પોતે ઉપાડી લે છે. સવારમાં સુંદર ઉપવેશમાંથી સહીયરો સાથે ગૃહમાં અને એક બીજાની મસ્કરી કરતી, પાણીનાં બેઠાં કુવામાંથી બેંચી લાવે છે. ગૃહસંસાર પણ આપણા દેશની માફકજ ચાલતો આવે છે. પરણ્યા પછી પુત્ર પોતાની બાર્યા સાથે જુદો રહી શકતો નથી. નવરાશની વખતે ધરના આંગણમાં ધરાની સ્ત્રી રેંડીઓ કાંતતી અથવા કામળો અને સાદીઓ શુદ્ધતી માણુમ પડે છે. પરણવાનો રીવાજ પણ આપણી માફકજ હોય છે. વર, કન્યાને ત્યાં ઘોડા ઉપર બેસી સરખસ સાથે જાય છે. ત્યાં કન્યાનો બાપ તેને બે ત્રણ દિવસ મિજબાની આપે છે. બાદ કન્યા સજ્જ નેત્રે ઘોડા ઉપર બેસી પોતાના ઘરથી છૂટી પડે છે. ધરાની સ્ત્રીઓનાં લગ્ન-સ્નેહની અંચીથી બંધાયેલાં હોય છે. કારણકે તેઓના લગ્ન પોતાની ઇચ્છાનુસાર મોટી વયમાં કરવામાં આવે છે.

અરબસ્તાન-તુર્કસ્તાન ને ઇજિપ્તની સ્ત્રીઓ પણ પોતાની ધરાની બહેનોનું અનુકરણ કરવા લાગી છે. તે દેશોમાંના કેળવાયેલો મુસલમાન કબુલ કરે છે કે, પેશબર સાહેબનો એ ઉદ્દેશ નહોતો કે પુરૂષો સ્ત્રીઓને શુદ્ધામ તરફ સમજાવે. પરંતુ તેમની ઇચ્છા તો તેમની

સ્ત્રીઓની રિયતિ સુધારવાની હતી. એશીયાના સઘળા દેશો એક દેશના અપવાદ શિવાય પુરુષોના સ્વર્ગ તરીકે આલેખાય છે. તે દેશ બરમા યાને બ્રહ્મદેશ છે. ત્યાં સ્ત્રીઓની સત્તા સર્વોપરી છે. ત્યાં પુરુષ વર્ગ સ્ત્રીઓની પાછળ પોતાની બેઠક લે છે. સ્ત્રીઓ કુટુંબનું બરણુપોષણ કરે છે. સ્ત્રીઓનું જ ત્યાં સામ્રાજ્ય છે. તેઓની સત્તા દુનિયાના બીજા કોઈ પણ દેશો કરતાં સર્વોપરી છે. દુકાનોમાં-મંદીરોમાં-બજારમાં-હરકોઈ સ્થળે બરમીઝ સ્ત્રી તેના સ્વસ્થ અને મન આકર્ષક વસ્ત્રથી આભુષિત થયેલી માલુમ પડી આવે છે. બ્રહ્મદેશમાં મેલી અને ગંદી સ્ત્રીઓ કવચીત્ નજરે ચડે છે. જો તમા હીરા માતીના દાગીનાની દુકાનમાં પ્રવેશ કરો તો તમને માલુમ પડશે કે હજારો રૂપિયાની માલીક એક સ્ત્રી છે. કલાઈનું સઘળું કામ કરનાર છોકરીઓ હોય છે. નદી ઉપર સ્ત્રીઓનાં ટોળેશોનાં કુટુંબમાં વપરાતી મલમલ ઘોતી માલુમ પડે છે. રેલ્વે સ્ટેશનમાં ટીકીટ વેચનાર સ્ત્રીજ હોય છે. હોટલમાં આતિથ્ય કરનાર સ્ત્રી હોય છે. તમારો સઘળો પત્રવહેવાર બરમીઝ છોકરી દુકા અક્ષરથી લખી લખ ગમે તેવા ટાઇપરાઇટરથી છાપી આવે છે. ચોક્ક વર્ષ પહેલાં એક બરમીઝ સ્ત્રી પોતાની પાછળ વહેપારથી કમાયેલા લાખજો રૂપિયા મુકી ગઈ હતી. કોઈ પણ બરમીઝ સ્ત્રી પરણેલી છે કે કુંવારી છે તે તેના પહેરવેશ ઉપરથી બાબજો જણાઈ આવે છે. પોતાના નામની આગળ તે મીસ અથવા મીસીઝ શબ્દ લગાડવા દેતી નથી. પરણેલી કે કુંવારી દરેક સ્ત્રીને “માદ” નામથી બોલાવાય છે. બરમામાં પરણવાને સાંડે કાંઈ પણ ક્રિયા કરવામાં આવતી નથી. માત્ર મિત્ર અને ઝોળખીતાઓને મિજબાની આપવામાં આવે છે. માખાપ જો કોઈપણ જોડાના લમની વીરૂ હોય છે તો તે યુગલ (જોડું) ઉપવનમાં ચાલું જાય છે. બે ત્રણ દિવસ ત્યાં રહે છે અને પાછું આવી પોતાનો ગૃહસસાર શરૂ કરે છે. બરમાની સ્ત્રીઓ ઘણીજ રૂપાળા હોય છે. તેનું મુખ ઘટાદાર-તેજસ્વી અને સુંદર વાળોથી આચ્છાદીત થયેલું હોય છે. બરમીઝ સ્ત્રીઓ પાશ્ચાત્યિક પ્રજાની સ્ત્રીઓની માફક પાઉડર સેન્ટ વીગેરેના છુટથી ઉપયોગ કરે છે. રંગુનની યુનીવર્સિટી અને સ્કોલોએ સ્ત્રીઓને સાંડે તેઓના હાર ખુલાં મુકેલાં છે. બરમીઝ સ્ત્રીઓએ કેળવણીનો ધણો સારો લાભ લીધો છે, તેઓ આનંદી, શાંત અને મીઠા સ્વભાવવાળી હોય છે. હંદગી આનંદમાં તેઓ ગાળે છે. બરમાની સ્ત્રીઓ બેહદ સીગારેટ (બીડીઓ) પીએ છે, આ સીગારેટો બીલકુલ નુકશાનકારક હોતી નથી. કારણકે જંગલમાંના સુગંધી છોડવાઓની બનેલી હોય છે. આટલી બધી ઉંચ સ્ત્રીઓની પક્ષીનું કારણ ત્યાં રહેલો બુદ્ધધર્મ છે. બરમામાં બુદ્ધધર્મનું પાલન સ્ત્રીઓથી સારી રીતે થયેલું છે. અને તેથી કરીનેજ સ્ત્રીઓના હક પુરુષ કરતાં પણ ત્યાં વધારે મનાય છે.

આ પ્રમાણે એશીયાના બીજા દેશોની સ્ત્રીઓનું દીગ્દર્શન છે. હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓની સી દશા છે તે સર્વ કોઈ જાણે છે. અહીંની કેળવણી સ્ત્રીઓનું બીજા દેશની સ્ત્રીઓની માફક પરમાર્થે બાબજો જીવન ગળાય છે. કારણ તેઓની કેળવણી તદ્દન સ્વાર્થ હોય છે. પરિણામમાં અહીં આધુનીક કેળવણી નીંદાને પાત્ર થાય છે. દેશની ઉન્નતિનો ખરો આધાર સ્ત્રીઓના જ હાથમાં હોય છે. તેનો તાત્પર્ય દાખલો જોવો હોય તો એશીયાટીક પ્રજાઓએ સારી રીતે આખ્યો છે. સ્ત્રી તે દેશનું હૃદય છે. તેમાં વાગી રહેલા ધનકારા દેશની ચલતી પડતીનો નાદ આવે છે. તેમાં ફરતું સ્વસ્થ અથવા બગડેલું લોહી પુરુષની નાડીઓમાં વહે છે અને તે લોહીમાં રહેલાં જીવનતત્વો પુરુષના ચારીત્રનું બંધારણ મજબૂત કરે છે.

શ્રીઓએ વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

સુન્દરી સુખોધના તંત્રી સાહેબ,

આપનાં માસિકના ૧૯૨૧ ના જુલાઈના અંકમાં પ્રકટ થયેલો 'R' સંગ્રાવાળા લેખકનો પત્ર, તેમજ 'પત્રમંજુષા'ના વિભાગમાં કરાયેલી નોંધ: એ બન્ને વાંચ્યાં. વાંચી, સદ્ભાવ જનિત સ્મિત સ્ફુર્તિ વિના રહું નહિ. 'શોધવો ઉદર અને ખોદવો કુંગર' એવી પ્રવૃત્તિ આપણા શિક્ષિત મનુષ્યોને હાથે યાય છે; એ આરોપને સમર્થન આપે એવો આ તાજો નમુનો છે. આ સ્થિતિ સ્વાભાવિક છે. પ્રમાણમાં વ્યવહારનાં કાર્યોમાં ભાવનાઓના વિચારોને માટે અને ઉત્તમ ભાવનાઓને માટે: મહેને બહુ માન છે, છતાં તાત્કાલિક વ્યવહારનાં કાર્યોમાં ભાવનાઓનો ઉપયોગ કરતાં દક્ષતા વાપરવા જેવી છે. આપણી ઓઓનો મ્હોટા ભાગ પાંચ સાત જીજ્ઞાસાથી ધોરણે કરતાં વધારે ભાગ્યેજ શીખી હોય છે, તેમજ તેમનો અભ્યાસ ક્રમશઃ વધારી શકાય એવી અનુકૂળતાઓ થોડી છે. તેવે વખતે ભાવના પ્રદેશની, ઓઓને માટે, આદર્શરૂપ યાદી બનાવવાનો તાત્કાલિક લાભ શો? ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી જેતાં જ્ઞાનપ્રદેશમાં શક્તિ, રૂચિ અને અવકાશ વિના વાચન કે અભ્યાસને માટે બીજી કંઈ પણ મર્યાદા મૂકાવી જોઈએ નહિ, એવો મ્હારો નત્ર અભિપ્રાય છે. પુરુષની માફક શું ઓ એ મનુષ્ય નથી? તો પછી અમુકજ પુસ્તકો કે વિષયો 'ઓ' વાંચે એનો અર્થ શો? પરંતુ તાત્કાલિક વ્યવહારના પ્રદેશમાં આવતાં આપણે કેટલી બધી નીચેની શરૂઆત કરવાની છે, ને કેટકેટલી જુદી જુદી બાબતો લક્ષમાં રાખવાની છે? મ્હારો તો અનુભવ એવા છે કે અદ્યપિ શિક્ષણવાળાં મનુષ્યોના મ્હોટા ભાગને વાર્તાની કે વિનોદની ચોપડીઓ વિના બીજી ચોપડીઓમાં ભાગ્યે રસ પડે છે. સુન્દરી સુખોધનો-કથો વિષય વચ્ચા છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવા યત્ન કરશો તો મ્હારા કહેવાનું સત્ય જણાશે. માટે મ્હારે બે સૂચનાઓ કરવાની છે:—

(૧) ભાવનાદૃષ્ટિ કરતાં તાત્કાલિક વ્યવહારોપયોગી દૃષ્ટિ: ધ્યાનમાં વધારે રાખી, માત્ર સામાન્ય યાદી ન આપતાં સગવડ મુજબ ત્રણચાર ક્રમવિભાગ પાડી, જુદી જુદી યોગ્યતાવાળાં સુગમ ને રસીલાં લાગે તે પ્રમાણે પુસ્તકોની યાદી ગોઠવવી. દરેક ક્રમવિભાગને માટે યાદી ગોઠવવામાં વિષયવાર ઉપવિભાગ કરવાથી વિશેષ સરલતા થશે. શરૂઆતના ક્રમમાં વાર્તા તથા વિનોદનાંજ પુસ્તકોને પ્રધાન સ્થાન આપવું, અને બોધ તથા ઉપયોગી જ્ઞાન તેવા રૂપમાં સરલભાષામાં રજૂ કરનાર પુસ્તકોને ગૌણ સ્થાન આપવું. જેમ જેમ ક્રમ ચઢતા જાય તેમ તેમ ભાષાની કઠિનતા, વિષયોની વિધિવિધતા વગેરે વધતું ને ચઢતું જાય.

(૨) બહુ ઉચ્ચ ભૂમિકાની ઓઓને માટે આપણે અટપટમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. એમ સર્વાશ્રી ક્રમો તૈયાર કરવાનો શ્રમ કરવા કરતાં બંને તો અદ્યપિ બંનેનો માટે સરલ લેખોની સંખ્યા વધારવાનો શ્રમ, ખાસ કરીને હાલના સમયમાં, વિશેષ ઉપયોગી નીવડવાનો સંભવ છે.

પુનઃ વિચિંત્રિ કરું છું, કે ભાવના-દૃષ્ટિને તદ્દન વિસરવી નહિ, પરંતુ તાત્કાલિક વ્યવહારોપયોગિતા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું. આ ધોરણે તૈયાર થયેલી યાદીઓ વધારે કામમાં આવવાનો સંભવ છે. વિશાલ વાચન અને પુષ્કળ અવકાશ હોત તો આમ સામાન્ય સૂચનાઓ કરી સંતોષ ન પામત. પરંતુ ઉક્ત ધોરણે તૈયાર કરેલી યાદીઓ મોડલાવત. તેમ કરવાનું તત્કાલ બંને તેમ ન હોવા છતાં આટલી સૂચનાઓ કરવી ધર્મરૂપ લાગી છે.

—ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા:

ઝીઝોની સ્થિતિ સુધારવાની હતી. એશીયાના સઘળા દેશો એક દેશના અપવાદ શિવાય પુરુષોના સ્વર્ગ તરીકે આલેખાય છે. તે દેશ બરમા યાને બ્રહ્મદેશ છે. ત્યાં ઝીઝોની સત્તા સર્વોપરી છે. ત્યાં પુરુષ વર્ગ ઝીઝોની પાછળ પોતાની બેઠક લે છે. ઝીઝો કુટુંબનું બગલપોપણ કરે છે. ઝીઝોનું ત્યાં સામ્રાજ્ય છે. તેઓની સત્તા દુનિયાના બીજા કોઇ પણ દેશો કરતાં સર્વોપરી છે. દુકાનોમાં-મંદીરોમાં-બજારમાં-હરકોઇ સ્થળે બરમીઝ સ્ત્રી તેના સ્વસ્થ અને મન આકર્ષક વસ્ત્રથી આભુષિત થયેલી માલુમ પડી આવે છે. બ્રહ્મદેશમાં મેલી અને ગંદી ઝીઝો કવચીત્ નજરે ચડે છે. જો તમા હીરા માતીના દાગીનાની દુકાનમાં પ્રવેશ કરો તો તમને માલુમ પડશે કે હજારો રૂપિયાની માલીક એક સ્ત્રી છે. ક્લાઈનું સઘળું કામ કરનાર છોકરીઓ હોય છે. નદી ઉપર ઝીઝોનાં ટોળેટોળાં કુટુંબમાં વપરાતી મક્કમલ ધોતી માલુમ પડે છે. રેલ્વે સ્ટેશનમાં ટીકટ વેચનાર સ્ત્રી હોય છે. હોટલમાં આતિથ્ય કરનાર સ્ત્રી હોય છે. તમારો સઘળો પત્રવહેવાર બરમીઝ છોકરી દુકા અક્ષરથી લખી લખ ગમે તેવા ટાઇપરાઇટરથી છાપી આપે છે. ઘોડાક વર્ષ પહેલાં એક બરમીઝ સ્ત્રી પોતાની પાછળ વહેપારથી કમાયેલા લાખજો રૂપિયા મુઠી ગણ હતી. કોઇ પણ બરમીઝ સ્ત્રી પરણેલી છે કે કુંવારી છે તે તેના પહેરવેશ ઉપરથી બાજેજ જણાઇ આવે છે. પોતાના નામની આગળ તે મીસ અથવા મીસીઝ શબ્દ લગાડવા દેતી નથી. પરણેલી કે કુંવારી દરેક સ્ત્રીને “માદ” નામથી બોલાવાય છે. બરમામાં પરણવાને સાઈ કાંઈ પણ ક્રિયા કરવામાં આવતી નથી. માત્ર મિત્ર અને ઝોળખીતાઓને મિનખાની આપવામાં આવે છે. માખાપ જો કોઇપણ જોડાના લક્ષની વીરક હોય છે તો તે યુગલ (જોડું) ઉપવનમાં ચાલ્યું જાય છે. બે ત્રણ દિવસ ત્યાં રહે છે અને પાછું આવી પોતાનો ગૃહસસાર શરૂ કરે છે. બરમાની સ્ત્રીઓ ઘણીજ રૂપાળા હોય છે. તેનું મુખ ઘટાદાર-તેજસ્વી અને મુંદર વાળાથી આચ્છાદિત થયેલું હોય છે. બરમીઝ સ્ત્રીઓ પાશ્ચાતિક પ્રજાની સ્ત્રીઓની માફક પાઉડર સેન્ટ વીગેરેનો છુટથી ઉપયોગ કરે છે. રંગુનની યુનીવર્સિટી અને રકોલેસ સ્ત્રીઓને સાઈ તેઓના હાર ખુલાં સુકેલાં છે. બરમીઝ સ્ત્રીઓએ કેળવણીનો ધણો સારો લાભ લીધો છે, તેઓ આનંદી, શાંત અને મીઠા સ્વભાવવાળા હોય છે. હંદગી આનંદમાં તેઓ ગાજે છે. બરમાની સ્ત્રીઓ બેહદ રીંગારેટ (બીડીઓ) પીએ છે, આ રીંગારેટ બીકકુલ નુકશાનકારક હોતી નથી. દારણકે જંગલમાંના સુગંધી છોડવાઓની બનેલી હોય છે. આટલી બધી ઉંચ સ્ત્રીઓની પદીનું કારણ ત્યાં રહેલો ખુદધર્મ છે. બરમામાં ખુદધર્મનું પાલન સ્ત્રીઓથી સારી રીતે થયેલું છે. અને તેથી કરીનેજ સ્ત્રીઓના હક પુરુષ કરતાં પણ ત્યાં વધારે બનાય છે.

આ પ્રમાણે એશીયાના બીજા દેશોની સ્ત્રીઓનું દીગ્દર્શન છે. હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓની શી દશા છે તે સર્વ કોઇ જાણે છે. અહીંની કેળવણી સ્ત્રીઓનું બીજા દેશની સ્ત્રીઓની માફક પરમાર્થે બાજેજ જીવન ગળાય છે. દારણ તેઓની કેળવણી તદ્દન સ્વાર્થ હોય છે. પરિણામમાં અહીં આધુનીક કેળવણી નીકળે પાત્ર થાય છે. દેશની ઉન્નતિનો ખરો આધાર સ્ત્રીઓનાજ હાથમાં હોય છે. તેનો તાત્પર્ય દાખલો જોવો હોય તો એશીયાટીક પ્રજાઓએ સારી રીતે આખો છે. સ્ત્રી તે દેશનું હૃદય છે. તેમાં વાગી રહેલા ધનકારા દેશની ચલતી પડતીનો નાદ આપે છે. તેમાં ફરતું સ્વસ્થ અથવા બગડેલું લોહી પુરુષની નાડીઓમાં વહે છે અને તે લોહીમાં રહેલાં જીવનતત્ત્વો પુરુષના ચારીત્રનું બંધારણ મજબૂત કરે છે.

પણ એવીજ હાલત છે. આપણી બહેનો અગાન છે, અણસમેળુ છે, એને તેની સાથે બહુ નબળી પડતી જાય છે. યોરુકે યયાં અમારામાં એટલાં બધાં જુવાન મરણુ યયાં છેકે પ્રભુ તોઆ ! આપણે હવે ખાસ જાણવાની જરૂર છે કે આપણી પોતાની, આપણી સ્ત્રીઓની અને આપણાં છોકરાંની, અરે ! આપણાં પંડોશી અને આપણાં નાતીલાંની શક્તિ કેમ ઘટતી જાય છે અને તે બધાં આટલાં બધાં નબળાં કેમ પડતાં જાય છે તથા પહેલાં કરતાં આજ મરણુ જુવાન માણસોમાં કેમ વધ્યાં છે ?

૧. શ્રેય:સાધકે આધકારી વર્ગના અંથો.

ભામિનીભૂયણ. (બધા ભાગ)
નસિંહ વાણી વિલાસ. („)
સદુપદેશ શ્રેણી („)
સન્મિત્રનું મિત્રપ્રતિ પત્ર. સતી સુવર્ણ.

૨. મુન્દરીસુબોધ મંદિરમાં મળતા અંથો.

કપિજલા મદુલા,
મધુકર પદ્મનાભ.
અલક્ષ્યજ્યોતી. ઉપાકાન્ત.
વાર્તાલહરી. પ્રિયકાન્ત.
સુધાહારીની. જ્યોતીપુંજ.
ગીતમાળા (ભાગ ૧-૨) ગીતસંગ્રહ.
શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ. નિગડુંજ.
દેવી અધોરકામિની.

૩. અમૃતલાલપદિયારના અંથો.

સંસારમાં સ્વર્ગ. સાચું સ્વર્ગ.
સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ. સ્વર્ગની કૃત્તી.
સ્વર્ગનું વિમાન. સ્વર્ગનો ખમ્બો.
સ્વર્ગની સીડી. બાલકોની વાતો.
પ્રેમ પ્રેમને પ્રેમ.

૪. સ્વસ્તુ સંહિત્ય વર્ધક મિત્રમંડળના અંથો.

શ્રીમદ્ ભાગવત એકાદ શરકંધ.
શ્રીમદ્ ભાગવત દશમશરકંધ.
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અખળાહિતદર્પણ.

૫. 'વૈવકલપતરુ' ઓદિસમાં મળતાં પુસ્તકો.

સારી સંતલિ (ભાગ ૧-૨) ધર વૈદ.
ધાત્રીશિક્ષા. (ભા. ૧-૨) બ્રહ્મચર્ય.
યુવાવરયાનો શિક્ષક. બાળલખ.

૬. 'ગુજરાતી' ઓદિસમાં મળતાં પુસ્તકો.

ધરાવતી ગંગા-ગુર્જર વાર્તા.
કથાસરિસાગર. મહાભારત.

અરેબિયન નાઇટ્સ. પંચતંત્ર.

વિવેકાનંદ વિચાર માળા. બનુંદરીશતક.

પ્રવીણસાગર. ગુલસી-રામાયણ.

બૃહદાભ્ય દોહન. (બધા ભાગ.)

ભાષ્યશંકર અંથમાળા.

ગૂજરાતની જૂની વાતો.

શાહજહો ને બીખારી.

ગુજરાતીની ઐતિહાસિક નવલકથાઓ.

૭ સાહિત્યના જાણીતા અંથો.

સરસ્વતીચંદ્ર. (બધા ભાગ.)

વિક્રમની વીસમી સદી.

કરણ્યેલો. કુસુમાવલી. ભદ્રંભદ્ર.

વનરાજ્યાવદો. શુભાબસિંહ.

સીતા-તારા. ચાંદ બીબી.

નારાયણની નવલકથાઓ.

રણજીડાખાનનાં નાટકો.

દલપત કાવ્ય (ભાગ ૧-૨).

કુસુમાળા. હૃદય વીરણ.

નવલકથાવલી.

સાહિત્ય-બાલવિજ્ઞાન-સિંધાંતસાર.

પ્રેમાનંદનાં નાટકો.

શકુન્તલા ઉત્તમરામ ચરિત્ર.

પ્રતાપ નાટક-મોરબી કંપનીનાં નાટકો.

લઘુભારત શાંતિસુધા.

૮ પારસી તથા મુસલમાન લેખકોના અંથો.

સ્ત્રીબોધ અને સંસાર સુધારો.

કાબરાજી કૃત નવલકથાઓ.

હોશન આરા. નિબંધ કરમાળા.

રજપુત વીરરસકથા. ગાજવીરકથા. ગુલશીરીના.

અક્ષરનો-સમુદર, પથરના પ્રતાપ.

૦-૮-૦ સ્ત્રી નીતિ ધર્મ.	૦-૮-૦ અબલોચતિ લેખ માળા.
૦-૭-૦ સંસારમાં સ્ત્રીની પદવી.	૧-૮-૦ સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ. } પદિયાર કૃત.
૦-૩-૦ પુત્ર અને પુત્ર વધુના ધર્મ.	૧-૮-૦ સંસારમાં સ્વર્ગ. }
૦-૬-૦ બાળલગ્નનો ઇતિહાસ અને તેનાં માઠાં ફળ.	૦-૮-૦ નારી, પ્રતિષ્ઠા (મ. ન. દિવેદી)
૦-૧૨-૦ મુન્દરી સહબોધ માળા.	૦-૧૦-૦ મુન્દરી ગુણ મન્દિર.
૨-૪-૦ સંસાર સુધારો.	૧-૪-૦ ગૃહણિ સુવિચાર માળા.
૧-૪-૦ સૌભાગ્ય શિક્ષાબિધ.	૨-૦-૦ સ્ત્રીધર્મ (પડિતા જમનાબાઈ).
૦-૬-૦ સ્ત્રી સદુપદેશ.	૦-૮-૦ ધર સત્તા. ૦-૮-૦ ગૃહિણી.
૨-૮-૦ સ્ત્રીબોધ અને સામાજિક સુધારો.	૦-૧૪-૦ પુરૂષ અને સ્ત્રી. ભાગ ૧-૨.
૦-૪-૦ કુમારિકા બોધ.	૪-૦-૦ સ્ત્રી સૌદર્ય મન્દિર (નારાયણ)
૦-૭-૦ સ્ત્રી સુબોધ.	૦-૬-૦ વધુબોધ.
૧-૮-૦ સ્ત્રીધર્મ-પતિસેવા.	૦-૮-૦ બામિની વિલાસ.
	સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય (કાંટાવાળા).

વાલમિત્ર-વાલોદ્યાન.

(બાલકો પોતાની મેળે બધો લેખ વાંચી અને સમજી શકે તે માટે ભાષા ધણી સરળ રાખવાનો બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. વાર્તામાં ખાસે બોધ લેવા જેવું પ્રત્યક્ષ જણાતું નથી. પરંતુ કાંઈ રમુજ રીતે ચોરી કરવાનાં તથા અતી લોભના માઠાં ફળનું પરોક્ષરીતે આ વાર્તાસૂચન કરે છે. જે કે વાર્તાનો હેતુ તો માત્ર છોકરાંઓને રમુજ આપવાનો છે. ”)

દરિયાનું પાણી ખાઈ શાથી ?

બહાદુર નાની ડોરા.

(૬૩૯૭ ૬૫૨૫)

“ડોરા ! હું શહેરમાંથી આપણે ખાવા સાર થોડી વસ્તુઓ અને તારે માટે છુટ લેવા માફ છું ત્યાં સુધી તું તારાં સોબતીઓ જોડે રેતીમાં રમજો.”

“વાર પપા, (ખાપા) પણ વહેલા આવજો હોં કે.” ડોરાએ જવાબ દીધો.

ડોરા પોતાના પિતા સાથે દીવાદાંડીમાં રહેતી હતી. કમનસીબે તેની માતા તેને ઘણીજ નાની સુકીને મૃત્યુ પામી હતી. તેને ખીખ બાંધ બહેન પણ ન હોવાથી તે પોતાના બાપ સાથે એકલીજ રહેતી. તેના રમતના સોબતી શીપ, ક્રાડી, શંખલા વિગેરે હતું. આખો દીવસ રેતીમાં ધર ખનાવતી અને સીપ વિગેરેથી રમ્યાં કરતી. તે નિશાળે પણ જતી નહીં કેમકે એ રહેતી ત્યાંથી જમીન દુર હતી અને ત્યાં હોડીમાં બેસીને જવાનું અને જતાં આવતાં એક દિવસ થતો. તેથી તેના બાપ જરૂરી દરેક ચીજ સામગ્રી લાવતો અને તે પ્રમાણે આજે પણ લેવા ગયો હતો.

જ્યાં સુધી નજર પહોંચી ત્યાં સુધી ડોરાએ હોડી તરફ જોયાં કરીયું અને પછી રમતમાં પડી. થોડીવારમાં પવન ખુબ જોસથી આવવા લાગ્યો અને તેની જોડે મોટાં મોટાં કાળાં વાદળો ધસકાધ આગ્યાં. નાની ડોરાને અંદર જવાની ફરજ પડી. તે અંદર ગઇ અને બારીમાં ઉભી રહીને પોતાના પપાની દીશા તરફ ચિંતાતુર નજરે જોઈ રહી.

કલાકો પર કલાકો વહી જતા હતા ! તોફાન પણ વધતું જતું હતું, પણ હજી ડોરાના પપા આવ્યા નહીં. વરસાદ પણ થોડો થોડો આવતો હતો વીજળી વારે ધડીએ ચમકતી હતી અને દરીયાનું ભયંકર રવરવ નાની ડોરાને ખતાવતી હતી.

“ઓહ ! આજે કેટલું ભયંકર તોફાન છે ! વીજળીથી મને કેટલી ખીક લાગે છે ? પણ નહીં નહીં મારે ખીલવું જોઈએ નહીં, પપા કહેલા હતા કે જો છોકરાં ખીલે છે તે ખડું ખરાબ છોકરાં કહેવાય. પપા પણ નાના હતા ત્યારે ખીલતા નહીં. હું પણ બહાદુર મધ્ય.” દરીયા તરફ જોતાં તે બખડતી હતી.

વરસાદ ખુબ જોસથી વરસતો હતો. દરીયામાં ચારે દીશાએ અધકાંર શિવાય ખીલું કાંઈ નજરે આવતું નહીં. માત્ર દરીયાનો ભયંકર ધુધવાટ અને પવનના સુસવાટા સંભળાતા હતા. બહાદુર ડોરા પોતાના પપા માટે ઘણીજ ચિંતાતુર હતી. હમણાં તેને એકદમ સાદ આપ્યું કે જ્યારે ભયંકર તોફાન થતું ત્યારે તેના પપા દીવાદાંડી પરનો મોટો લેમ્પ (દીવો) સળગાવતા. એ વિચાર આવતાં તરતજ તે ‘લેમ્પ’ પાસે ગઇ, પણ એણે જોયું કે ‘લેમ્પ’ ધણી ઉંચો હતો અને એ નીચી હતી. નીસરણી સુકીને સળગાવી શકાય એમ હતું પણ તે લાવવી ઘણી મુશ્કેલ હતી. ઘણી મહેનતે તે નીસરણી લાવી અને મોટા ‘લેમ્પ’ સળગાવ્યો. અને તેના પ્રકાશથી દરીયાન ધણે દૂર, માથેના સુધી પ્રકાશિત કર્યો. પણ થોડીવાર પછી ફરીથી મોટું તોફાન થયું અને દીવાના પ્રકાશને પણ ઝાંખા કર્યો. ડોરાને એવાં ભયંકર તોફાન વખતે વગાડવાનો ઘંટ યાદ આવ્યો. તેનું હૈરનું ધણેજ બારે હતું પણ એ બહાદુર છોકરીએ હીમ્મત સુકી નહીં. તે જમીન ઉપર સુધ ગઇ અને પોતાનામાં જોડેલું જોર હતું તેટલા જોરથી ઘંટ વગાડ્યો ! અને તેનો ધણો જ મોટો અવાજ બારે તોફાન હતું તે પાવું ધણે દૂર સુધી સંભળાતો હતો !